

ספר לאנצוט

ספר לאנצוט

לאנצוט

חייה וחורבנה של קהילה יהודית

חלק ראשון - עברית

בית הכנסת, פנים.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

ו הוצא לאור על ידי ארגוני יוצאי לאנצוט בישראל ובארצות־הברית

ישראל, ה׳תשכ״ד - 1963

העורכים:

מיכאל וולצר, ד״ר נתן קודיש

ועד להוצאת הספר:

ישראל: מיכאל וולצר, ד״ר נתן קודיש, דוד הר זי״ל, מיכאל פאַסט, דבורה טוכפלד—ליפשיץ, פנחס גאַלדמאַן, פנינה פופיול־מרגל.

ארצות־הברית: קלמן בוך, משה פרידר, לואיס רוזנבלום, בנימין זאַוארהפט.

ארגנטינה: אליעזר סטמפל

בלגיה: משה קנלר.

נדפס בישראל

דפוס קואופרטיבי „אחדות״ בע״מ תל־אביב, לבונטין 5

גלופות: „צינקוגרפיה „ארץ־ישראלית״, תל־אביב, לבונטין 30

כְּתֹב זֹאת זִכָּרוֹן בַּסֵּפֶר

(שמות י״ז, י״ד)

שֵׁם עוֹלָם אֶתֵּן־לוֹ,
אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת

(ישעיהו, נ״ו, ה)

ב ש ע ר ה ס פ ר

בחרדת קודש ומתוך תחושה עמוקה של חובה קדושה המוטלת עלינו בהנצחת זכרה של קהילת לאַנצוט כפי שהיתה בחייה וכפי שאבדה בחורבנה, מגישים אנו ליוצאי לאַנצוט בישראל ובתפוצות את ספר הזכרון הזה על קהילתנו שנחרבה והושמדה בשואת יהודי אירופה.

לא עמדו לרשותנו כל המקורות והארכיונים שמהם ניתן לשאוב את מלוא החומר, בכדי לתת ביטוי שלם ונאמן לחיי יהודי עירנו בדורות הראשונים והאחרונים.

החומר הרב והמגוון המתפרסם בספר, לוקט, על ידי קומץ אנשי לאַנצוט במשך שנים לא מעטות. הוא נצבר, טיפין טיפין, פרט לפרט; בהתמדה, בעקשנות ובמסירות נפש, במאמצים ובקשיים רבים ובאמצעים דלים.

שתים הן איפוא המטרות ששימשו נר לרגלנו בהוצאת ספר לאַנצוט: תיאור הקהילה **בחייה ובחורבנה.**

בדפי הספר מקופלת מגילתה של קהילת לאַנצוט, על עברה המפואר ועל קיצה המר והנמהר. רוצים אנו להאיר באור אהבה ורחמים, את חייהם של יהודי לאַנצוט על כל גילוייהם, גלגוליהם, וכל מה שאירע בקהילתנו לאור הדורות.

עם פרסום ספר זה אנו מקימים **ציון** על קברה של קהילתנו, שמקום קבורתה לא נודע, ומדליקים **נר־נשמה** לזכרם של בני קהילתנו, שנתפרסמה ברבניה, סופריה ותלמידי חכמיה.

יד ושם לפרנסיה, לעסקניה, לאנשי השורה, לפשוטי העם, לחמדת נעוריה וללחט חלוציה, שנתנו יד והיטו שכם לבנין הארץ ולבניה שמסרו נפשם על תקומת ישראל.

זכר עולם למוסדותיה, הסתדרויותיה מפעליה וארגונה בחייה הלאומיים, התרבותיים, הדתיים, הציבוריים והכלכליים.

***

תודתנו הרבה נתונה לכל הארגונים והאישים שעזרו לנו להוציא את הספר לאור.

יעמדו על הברכה כל יוצאי קהילת לאנצוט באשר הם שם, שעודדונו וסייעו לנו בעצה ובהדרכה, בהוצאת ספר לאנצוט לזכר קהילתנו הקדושה.

הספר יוצא לאור על ידי ארגוני יוצאי לאַנצוט בישראל ובארצות הברית, ובעזרתם של בני לאַנצוט בארצות אירופה.

העורכים

פארווארט

מיט הייליקן ציטער און טיפן געפיל פאר דער קדושה־שליחות, וואס ליגט אויף אונדז ביים פאראייביקן דעם אנדענק פון דער לאנצוטער קהילה, אין איר לעבן און אין איר אומקום — גיבן מיר איבער צו לאנצוטער לאנדסלייט אין ישראל און אין אויס־לאנד, דעם ספר הזכרון וועגן אונדזער קהילה, וועלכע איז חרוב־זומוחרב געוואָרן אין דעם גרויסן בראך פון איראָפעישן יידנטום.

אין אונדזער רשות זענען ניט געווען אלע מקורות און ארכיוון, פון וועלכע עס לאזט זיך ארויסכאָקומען דאס געהעריקע אויסשעפלעכע מאטעריאל, כדי צו קאָנען געבן דעם פולן און געטרייען אויסדרוק פון יידישן לעבן אין אונדזער שטאָט, אין משך פון דורות.

דאס באדייטנדיקע און פילפארביקע מאטעריאל וואס וועלט פארעפנטלעכט אינעם ספר, איז געקליבן געוואָרן דורך א קליין הייפל לאנצוטער לאנדסלייט, אין משך פון יאָרן. עס איז געזאמלט געוואָרן ביסלעכווייז, א פרט צו א פרט, מיט עקשנות, מסירות־נפש און אויסדויער, ביי אומגעווינלעכע אנשטרענגונגען. שוועריקייטן און מיניאלסטע מיטלען.

אין די בלעטער פון דעם דאזיקן ספר, וועלכע אנטהאלטן אין זיך די מגילה פון קהילת לאנצוט — וועגן איר רומפולער פארגאנגענהייט און איר ביטערן, שנעלן סוף; ווילן מיר באשיינען מיט א ליכט פון ליבשאפט און רחמים דאס לעבן פון די לאנצוטער יידן, אין אלע זייערע גלגולים און דערשיינונגען, אין אלץ וואס איז פארגעקומען אין אונדזער קהילה אינעם גאנג פון דורות.

מיטן ברענגן דעם דאזיקן ספר פאר דער עפנטלעכקייט, שטעלן מיר א מצבה אויף דעם אומבאקאָנטן קבר פון אונדזער קהילה, און מיר צינדן א נשמה־ליכט נאָך די אומגעקומענע פון אונדזער שטאָט, וועלכע איז געווען באווּסט מיט אירע רבנים, סופרים און תלמידי־חכמים. אן אייביקן געדענקשאפטס־ציכן אירע פרנסים, עסקנים, איבערגעבענע טוער, פאלקס־מענטשן. דער פראכטפולער יוגנט און התלהבותדיקע חלוצים, וועלכע האבן גשטורעקט האנט און אקסל פאר בנין הארץ, און פאר אירע זין, וואס האבן שוועקגעגעבן זייערע לעבנס פארן ווידעראויפ־לעבן פון ישראל.

אן אומפארגעסלעכן אנדענק אירע אינסטיטוציעס, ארגאניזאציעס און אלע געזעלשאפטלעכע אונטערנעמונגען אינעם נאציאנאלן, קולטורעלן, רעליגיעזן און ווירטשאפטלעכן לעבן.

***

מיר דריקן אויס אונדזער דאנק אלע ארגונים און פערזענלעכקייטן וואס האבן מיטגעהאלפן, אז דאס ספר זאל דערשיינען.

זאלן געבענטשט זיין אלע לאנצוטער לאנדסלייט, באשר הם־שם, וואס האבן דערמוטיקט און זיך מיטבאטייליקט מיט ראט און טאט, ביים ארויסגעבן דעם ספר לאנצוט, צום אייביקן אנדענק פון אונדזער הייליקער קהילה.

דער ספר דערשיינט מיט דער מיטהילף פון די לאנצוטער לאנדסמאנשאפטן אין ישראל, אמעריקע און איראָפע.

די רעדאקטאָרן

תוכן ענייניים

חלק ראשון - עברית

בשער הספר
פאַרוואַרט
מפת העיר לאַנצוט
תוכן העניינים / אינהאַלט
הצילומים / פאַטאַגראַפיעס

א. לתולדות לאַנצוט

קורות היהודים בלאַנצוט — ד״ר נתן מיכל גלבר . . . 13
בית־הכנסת בלאַנצוט — אינג׳ דוד דוידוביץ 28
בית־הכנסת מציאות ואגדה — מיכאל וולצר 31
בית־המדרש הגדול — פנחס גולדמאַן 34
הגר־צדק מלאַנצוט — בנימין איינהורן 36
הדים בעתונות ההשכלה — יוסף מאיר רוזמרין, יצחק וויסמאַן 38

ב. תורה וחסידות

הצדיק מלאַנצוט — הרב י. ל. הכהן מימון 40
הגאון רבי אריה לייבוש — מ. ש. גשורי 43
ר׳ יעקב יצחק הורוויץ מלאַנצוט — עפ״י שמעון דובנוב . . 44
החסידות בצמיחתה ובפריחתה בלאַנצוט — מ. ש. גשורי . . 45
שני דורות בחסידות: 1. לאַנצוט במעגל ליזנסק; 2. מתלמיד חסיד לצדיק בלאַנצוט; 3. לאַנצוט סלע המחלוקת בין הרבי ותלמידו; 4. המערכה לעזיבת לאַנצוט 48
גדולי לאַנצוט — הרב צבי דומב 49
לאַנצוט עיר ההילולה של רבי נפתלי צבי מרופשיץ — מ. ש. גשורי 50
הצדיקים לבית ליזנסק בלאַנצוט: רבי אלימלך וויסבלום, הצדיק מרודניק 52
רבי אליעזר וויסבלום, בנו 54
רבי אלעזר שפירא אב״ד בלאַנצוט 55
בניו וצאצאיו של הרב ר׳ אלעזר שפירא מלאַנצוט . . . 57
רבי אלעזר שפירא (השני) הרב בלאַנצוט 58
אחרוני הרבנים והדיינים לבית שפירא 61
אדמו״רים אחרונים לבית שפירא 62
הרב ר׳ ישראל לייב ראַבין — הרב צבי אלימלך שפירא . 64
הרב ר׳ אברהם דוד ראַבין — הרב צבי אלימלך שפירא . . 64
רבי אהרן משה לאופר הצדיק מושיליו — לאַנצוט . . . 65
הרב ר׳ דוד פירר הי״ד — הרב בנציון פירר 66
בבית הדין — פרופ. מרטין בובר 67
אסיפת צדיקים בלאַנצוט — אליעזר שטיינמאַן 67
מפי־העם 68
עוללות־לאַנצוט 68
על החסידים ועל הקלריזים בלאַנצוט — מ. ש. גשורי . . 69
חזנים ובעלי תפילה בלאַנצוט — מ. ש. גשורי 75

ג. ציונות ובנין הארץ

מפלגות והסתדרויות
התנועה הציונית בלאַנצוט — נחמן קסטנבאום 78
פועלי־ציון בלאַנצוט — דוד הר 87
מזרחי וצעירי מזרחי — משה קנלר 91
אגודת־ישראל — בנימין איינהורן 93
ניצוצות (מוסדות, ארגונים, תנועות, אישים, הווי) . . . 94
השומר־הצעיר — אהרן קרנר 100
אגודת נעורים — מיכאל וולצר 101
תנועת הנוער של פועלי־ציון — משה הר 103
פרייהייט — „דרור״ — זיינוול לבדי (יאָסם) 108
נוער ועליה — מיכאל ולצר 110
תרבות וחינוך
תחיית השפה העברית בלאַנצוט — ד״ר נתן קודיש . . 113
החינוך בלאַנצוט — מיכאל וולצר 115
בית־יעקב — בנימין איינהורן 118
ספריית דעת „Wiedza״ — אליעזר דישה 119
ואלה תולדות הזמיר — מיכאל וולצר 120
אגודת חובבי התיאטרון — נחמן קסטנבאום 123
בית־העם — מיכאל וולצר 124

ד. לוחמים ומגינים

מיכאל שטרנהיים — משה כרמל 127
שרגא הר 130
אשר שלייפשטיין 132
דוד קשטכר 132
צבי גולדבלט 133
יצחק שלי — אנשיל כ״ץ 145
ישראל הר — אורי אוריאלי 140

ה. זכרונות והווי

ההגנה העצמית — נחמן קסטנבאום 141
לאַנצוט עיירתי (א. עושים ומעשים; ב. זכרון ליום ראשון; ג. אין פרץ...) — אנשיל כ״ץ 145
ביקור בלאַנצוט — זלמן דמביצר 147
ביקור בלאַנצוט בתרצ״ז (1937) — מיכאל וולצר . . . 148
זכרונות אורח מלאַנצוט — ד״ר צבי הלר 151
עלילת הדם על ר׳ יעקב העיוור מבאַדן — מיכאל וולצר . 152
פרקים מיומן — משה רחנבליט 154
הגראַף אַלפרד פוטוצקי ויהודי לאַנצוט — מיכאל וולצר . 159
ערב חורבן — שמעון וולצר 162

ו. דמויות וטיפוסים

גצל דרוקר, אברהם שפאַץ, צבי ראַמר — נחמן קסטנבאום . 165
חברים: שלמה גרינבוים, דויד יוסט, יחיאל נוסבאום, משה פלאַשן (רייכר) — אנשיל כ״ץ 167
משפחת וואַלקנפלד — צבי באַואר 170
שמונה חברים היינו — נחמן קסטנבאום 170
שמואל גרייזמן — ד״ר נתן קודיש 172
אלקה פודרבייטל — יצחק נבנצל 173
ר׳ וואַלוויש לאַנצוטער 174
ר׳ יהודה יעקב בלז — אהרן מושל 174
ביתו של ר׳ הלל שו״ב — נחמן קסטנבאום 175
ר׳ זיסלה סופר — מ. ש. גשורי 175

ר׳ שמחה מלמד (בוך) 176
ר׳ ברלי מלמד גולדבלט 177
טיפוסים: א. ר׳ משה חיה־אידלס בוגין; ב. ר׳ שלום אסטליין
ג. ר׳ אליעזר וויינסבלום; ד. ר׳ הירש מילראד; ד. ארבעה
מוזגים — משה יונה פלאשין 177
בנימין ברנד — פנחס גולדמן 179
מלמדי — שמואל גרייזמן 179
זליג קרנר — אנשיל כ״ץ 180
זליג קרנר — אהרן קרנר 181
אברהם בני — אנשיל כ״ץ 181
מיכאל שיפר — צבי לאַנדוי 182
דוד הר — מיכאל ווּלצר 183

ז. החורבן

מתוך מכתב — אורי צבי גרינברג
דמעה על עיירתי (שיר) — מנחם סטמפל

א י נ ה א ל ט

צווייטער טייל - יידיש

א. צו דער געשיכטע פון די יידן אין לאַנצוט

א קול פון דער פאַרגאַנגענהייט — ד״ר יצחק שווארצבאַרד . 223
די געשיכטע פון לאַנצוט — ד״ר אברהם כאַמעט (חומט) . 224
יידן אין לאַנצוט — ד״ר אברהם כאַמעט (חומט) . . . 233
אונטער עסטרייכישער הערשאַפט — ד״ר אַברהם כאַמעט . 245
אונטער דער רוסישער אָקופאַציע בעת דער ערשטער
וועלט־מלחמה — ד״ר אברהם כאַמעט . . . 259
אין אומאַפהענגיקן פוילן — ד״ר אברהם כאַמעט . . . 261

ב. תורה און חכמידות

מיין שטעטל לאַנצוט — משה קנעלער 271
דער לאַנצוטער רבי (ר׳ יעקב יצחק הורוויץ) —
צבי שמחה לעדער 275
די גרויסע שול אין לאַנצוט — מיכאל וואַלצער 280
דער גרויסער בית המדרש — פנחס גאַלדמאַן 283
חברת קנין ותיקון ספרים — בנימין איינהאָרן 284

ג. פאַר און צוישן ביידע וועלט־מלחמות

פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין לאַנצוט — נחמן קעסטנבאום 286
„פועלי־ציון״ אין לאַנצוט — דוד האַר 299
„מזרחי״ און „צעירי־מזרחי״ — משה קנעלער 304
„אגודת־ישראל״ — בנימין איינהאָרן 306
„השומר־הצעיר״ — אהרן קערנער 307
„אגודת נעוּרים״ — מיכאל וואַלצער 309
יוגנט און עליה — מיכאל וואַלצער 312
יוגנט באַוועגונג „פרייהייט״ — משה האַר 315
אגודת הנוער העברי „עקיבא״ — חיה כ״ץ־שטיימן . . . 323
די אויפלעבונג פון דער העברעאישער שפראַך —
ד״ר נתן קודיש 327
דער חינוך אין לאַנצוט — מיכאל וואַלצער 329
דער אַמאַטאָרן פאַריין — נחמן קעסטנבאום 332
א. די געשיכטע פון „הזמיר״ — מיכאל וואַלצער . . . 335
ב. בית העם — מיכאל וואַלצער 338
ספאָרט־קלוב טרומפעלדאָר (בילדער) 342
ווי אַזוי בין איך געוואָרן אַ ציוניסט — אליעזר סטעמפל . 344
א. די יידישע זעלבסטשוץ — נחמן קעסטנבאום 345
ב. געשטאַלטן: געצל דרוקער, אינזשיניער אברהם שפּאַץ,
הערש צבי ראַמער, אַכט חברים זענען מיר געווען. . . 347
600 יאָר לאַנצוט — מאַריאַן בראַנדייס 352
ערב חורבן 354
פאַטאַקפּיע פונעם דיכטער ה. ליווויקס אַ בריוו . . . 356

ד. דער חורבן

אין די טעג פון דין — מלך ראַוויטש 357
יזכור 359
אויף אַ לאַנצוטער אַזכרה — מלך ראַוויטש 360
געווען אמאל אַ קהילה לאַנצוט... — ד״ר נתן קודיש . . 360
חורבן לאַנצוט — נפתלי רייך 362
גראַף פּאַטאַצקי אַן עד־ראיה צו דער פאַרניכטונג פון
לאַנצוטער יידן דורך די נאַציס 365
אַ גרוס פון רוסלאַנד — משה ראַזענבליט 366
ווינגדן וואָס קאַנען זיך נישט פאַרהיילן — שיינדל פרידער
(קעשטעכער) 367
אין געטאָ אין לאַגערן — עדה פניק (קאַרנבלאַו) . . . 370
אַ ווערג פון יסורים — שושנה אַטלאַסאָוויטש 377
אין שאַטן פון טויט — רבקה לאַנדאי (מאַנדשיין) . . 382
דער אומקום פון מיין משפּחה אין לאַנצוט — משה שלייפשטיין 385
זייער לעצטער וועג — משה פרידער 387
צוויי קליינע יידישע מארטירער — רבקה מאַנדשיין . . 389
נאַכן גירוש לאַנצוט — יואל פידערבייטל 397
ר׳ נפתלי שטערנהיים הי״ד — הרב ד״ר יצחק לעווין . . 398
דער משפּט פון רוצח — מיכאל וואַלצער 400

ה. לאַנצוטער יידן אין דער וועלט

לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק — משה פרידער . 404
דער ארגון פון לאַנצוטער אין ישראל — מיכאל וואַלצער . 408
ארגון יוצאי לאַנצוט בארץ־ישראל 414
פרידע נצח — שנה שנה... — דבורה טוכפלד (ליפשיץ) . . 415
נר נשמה — טוביה ניידן 418

דפי הנצחה — אַנדענק בלעטער In Memoriam

מפתח השמות / זוכצעטל פון נעמען 419
תיקוני טעויות 452
כתובות בני לאנצוט בישראל 461
. 462

יזכור

בשנות הכיבוש הנאַצי — ט. ברוסטין־ברנשטיין . . . 186
לאחי בצרה... — פסח גוטליב 193
בריחתי לרוסיה — משה רוזנבליט 194
פרשת איוב של אליעזר פאַס — מיכאל וולצר 194
נספחים מתקופת השואה 196
משפטו של הרוצח — מיכאל וולצר 202
היה היתה קהילת לאַנצוט — ד״ר נתן קודיש 206

ה. בני לאַנצוט בישראל ובתפוצות

ארגון יוצאי לאַנצוט בארצות הברית — משה פרידר . . 207
ארגון בני לאַנצוט בישראל — מיכאל וולצר 211
בני לאַנצוט בארגנטינה 214
נספח (צילום דף מכתב־יד) 215
עסקנים ופעילי ארגון בני לאנצוט בישראל (תמונות) . . 216
מפת מחוז לאנצוט 220

צילומים - פאטאגראפיעס

א. לתולדות לאנצוט

מפת העיר לאַנצוט
האגף הדרומי של כיכר השוק — דער דרום־טייל פונעם האַנדלס פלאַץ 16
בית העיריה העתיק — דאָס אַלטע ראַטהויז 22
הארמון של האציל פוטוצקי — דער פאַלאַץ פון גראַף פאָטאָצקי 24
קטע מבית הקברות החדש — אַ פראַגמענט פונעם נייעם בית־עלמין 26
האגף הצפוני של כיכר השוק — דער צפון טייל פונעם האַנדלס פלאַץ 27
בית־הכנסת הגדול, פנים — אין דער גרויסער שול . . 30
בית־הכנסת, קטע מהחזית המערבית — די שול דער פאָדער חלק פון מערב זייט 32
בית־הכנסת, חזית צפונית מזרחית — די שול פון צפון מזרח זייט 33
שמש בית־הכנסת ושמש בית־המדרש 34
חזית בית־הכנסת ולידו בית המדרש — פראָנט פון שול, נעבן אים דער בית המדרש 35
יוסף מאיר רוזמרין 37
יצחק וויסמאַן 38
תחנת־הרכבת — דער וואָקזאַל; בנין הדואר — די פאָסט; בית־החולים — דאָס שפּיטאָל; בית־המשפט — דאָס גערייכט 39

ב. תורה וחסידות

הרב ר' אלעזר שפירא (השני) 59
קבלת פנים לכבוד המלך פרדיננד מרומניה ע"י נכבדי העיר — בעת דעם באַזוך פונעם רומענישן קעניג פערדינאַנד . 60
בנות הרב ר' אלעזר, הרבנית בת־שבע פירר והרבנית צפורה גלוקוף 61
הרב ר' חיים שפירא 62
בני הרב ר' אלעזר, ר' יוסף ור' אריה־לייב שפירא . . 62
עובדי כפיה — ציוגאַנגס אַרבעטער, ר' זאב בן הרב, ר' יהושע פניג 63
רחוב השלושה במאי — דריטע מאי גאַס 68
קבוצת עובדי כפיה — אַ גרופע צוואַנגס אַרבעטער . . 77

ג. ציונות ובנין הארץ

ד"ר אברהם (דאָלעק) דרוקער 80
צבי (הערש) ראַמער 80
ועד „השחר" — קאָמיטעט פון „השחר" 82
חלוצי העליה השלישית — חלוצים פון דער דריטער עליה 84
חותמות: הועד המקומי של הסתדרות הציונים, ק.ק.ל., החלוץ 85
הסתדרות „החלוץ" בשנת 1924 — אַרגאַניזאַציע פון החלוץ אין יאָר 1924 86
תזמורת החובבים „הזמיר" — אַרקעסטער „הזמיר" . . 86
קבוצת חברי „פועלי־ציון" — אַ גרופע חברים פון „פועלי־ציון" חוג נשים „בפועלי־ציון" בשנת 1920 — פריוין קרייז אין „פועלי־ציון" 89
חברי „פועלי־ציון" בשנת 1927 — „פועלי־ציון" חברים אין יאָר 1927 90
„מזרחי" ו„צעירי־מזרחי" 91
הנהגת הסתדרות „מזרחי" — אַנפירער פון „מזרחי" . . 92
חברי „אגודת־ישראל" 94
הוג נשים ויצ"ו — פריוין קרייז ויצ"ו 95
תנועת הנוער „עקיבא" — יוגנט באַוועגונג „עקיבא" . . 96
קבוצת חברי „פועלי־ציון" בשנת 1932 — אַ גרופע „פועלי־ציון חברים 97
אגודת־הספורט — ספאָרט־קלוב 98
קבוצת מתעמלות ב„בנות־טרומפלדור" — טורן גרופע . . 98
חברי ההסתדרות הרוויזיוניסטית — חברים פון דער רעווי־זיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע 92
קבוצת חברי „השומר־הצעיר" בשנת 1919 101
חברי אגודת־הנעורים — חברים פון יוגנט־פאָריין . . . 102
כינוס מחוזי של „פועלי ציון" בשנת 1928 — אַ צוזאַמענקאָמ פון „פועלי־ציון" אין יאָר 1928 105
להקה דרמטית ע"י „פועלי־ציון" 107
ועד „פועלי־ציון" ו„פרייהייט" — קאָמיטעט פון פוע"צ און יוגנט „פרייהייט" 108
קבוצת חברי ה„חלוץ" — אַ גרופע חברים פון ה„חלוץ" . 109
ההנהגה המקומית של „השומר־הצעיר" — די אָרט לייטונג פון השומ"צ 111
קבוצת חברי „השומר־הצעיר" — אַ גרופע חברים פון השומ"צ 112
מושבת קין של השומ"צ בכפר הוסוב בשנת 1928 — זומער קאָלאָניע פון השומ"צ אין דאָרף הוסוב 112
הסופר דניאל פרסקי עם קבוצת חברי ה„עבריה" — דניאל פערסקי מיט אַ גרופע חברים פון די „עבריה" . . . 114
קבוצת תלמידות מבית־הספר העממי — אַ גרופע שילעריניס פון פאָלקס־שולע 115
בנין הגימנסיה הממשלתית — רעגירונגס־גימנאַזיע . . . 116
המורה אברהם לדרמן 117
המורה זיינוול המרספלד 117
חניכי בית־הספר היהודי לבנות „בית־יעקב" — „בית־יעקב" שולע פאָר מיידלעך 118
שטעמפל פון קהילה 119
„הזמיר" בשנת 1921 — אַ פעסטיון מיטן אַנטייל פונעם אַרקעס־טער „הזמיר" 120
תזמורת „הזמיר" — אַרקעסטער „הזמיר" 122
הצגת טוביה־החולב בשנת 1928 — פאָראַשטעלונג „טוביה דער מילכיקער אין יאָר 1928 123
„הזמיר" בחגורות על מרפסת „בית־העם" — „הזמיר" איבונגען אויפן באַלקאָן פון „בית־העם" 126

ד. לוחמים ומנהיגים

מיכאל שטרנהיים 127
שרגא הר 130
אשר שלימשטיין 132
דויד קשטכר (קז) 132
צבי גילדבלט 133
יצחק כ"ץ 134
מיסדי קיבוץ „השומר־הדתי" 135
ביקור הרב י. ל. הכהן מימון בלאַנצוט — באַזוך פון הרב י. ל. הכהן מימון אין לאַנצוט 136
ישראל הר 140

ה. זכרונות

יצחק־שעיהס ויגר 146
פרופ׳ שטרן ורעיתו 151
משה רוזנבליט 154
מסיבת פרידה לכבוד מיכאל וולצר לעלותו ארצה — א באַנקעט לכבוד מיכאל וואַלצער צו זיין אפּפֿאָרן קיין ארץ־ישראל 155
שמעון רוזנבליט 157
מיכאל וולצר, שרה ומשה רוזנבליט 158
הרזון פּוטרצקי, לובומירסקי, זאַמויסקי ראפּרים גולדמן . . 160
שמעון וולצר 162
קטע מכיכר השוק לפני החורבן — א פּראַגמענט פּינעם ריינגפּלאַץ 164

ו. דמויות וטיפוסים

גצל דרוקר 165
דויד יוסט 167
יחיאל נוסבוים 168
משה פלשן (רייכר) 169
קלמן וולקנפלד 170
אַט חברים... 171
שמואל גריזמן 172
ר׳ הלל שו״ב 175
אברהם כ״ץ 181
מיכאל שיפר 182
דוד הר 183

ז. חורבן

צילום מכתב־חוזר אל ועד העזרה בלאַנצוט בשנת 1941 187-188
עובדי כפיה באיסוף שלג בחוצות העיר — צוואַנגס אַרבעטער ריינען שניי אין די גאַסן 189
קבר אחים של עובדי־הכפיה — בריידער־קבר פון די צוואַנגס־אַרבעטער 189
צילום מכתב מהמועצה היהודית בשנת 1942 191
קבר אחים בלאַנצוט — בריידער קבר אין לאַנצוט . . . 192
קבלה — מהועד היהודי לעזרה מחוץ לאַנצוט; צילום . . 197
רשימת היהודים שקיבלו תפוחי־אדמה חינם 198-199
צילום: הודעה 200
המועצה היהודית המחוזית — מכתב 201
בית־הקברות נהרס ע״י הנאַצים — בית־הקברות צעשטערט דורך די נאַצים 204
צילומים מתוך עתון: מקום בו נרצחו נערות יהודיות; חצר בית־הסוהר שבה נרצחו יהודים 205

ח. בני לאַנצוט בישראל ובתפוצות

משה פרידר 207
הנהלת ארגון בני לאַנצוט בארה״ב — פאַרוואַלטונג פון לאַנצוטער אין אַמעריקע 208
ועד ארגון לאַנצוט בארה״ב — קאַמיטעט פון לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע אין יאָר 1929 . . . 209
מרדכי קרוג, קלמן בוך, אליעזר רזינבלום 210
אליעזר סטמפל נואם 212
קלמן בוך נואם 213
עצרת אזכרה בהשתתפות הרב יצחק ידידיה פרנקל והרב שלום ראַבין 213
בני לאַנצוט באַרגנטינה 214
צילום דף מכתב יד של ר׳ אריה לייבוש 215
עסקנים ופעילי ארגון בני לאַנצוט בישראל — עסקנים און אַקטיוויסטן פון לאַנצוטער פאַרבאַנד אין ישראל 216-217-218
בהורשה ע״ש קהילת לאַנצוט ביער הקדושים 219
מפת מחוז לאַנצוט — מאַפּע פון לאַנצוטער קרייז . . . 220

צווייטער טייל – יידיש

אויסזען פון דער שטאָט אין יאָר 1915 221
ד״ר יצחק שוואַרצבאַרט 223
שמעמפל פון תומכי עניים 258
ר׳ יצחק זאַוואַדא מיט זיינע דריי זין אין עסטרייכישן מיליטער 260
ד״ר אברהם כאַמעט (חמט) 261
שטעמפל פֿון שטאָט־ראַט 264
הויז פון דער סטראַסטווע — בנין מושל המחוז . . . 265
שמעון וואַלצער 269
דער אַריינגאַנג־טויער צום פאַלאַץ 270
משה קנעלער 271
ר׳ וואָלף קנעלער 272
אויסזען פון לאַנצוטער בית עלמין אין יאָר 1945 — מראה בית העלמין בלאַנצוט, בשנת 1945 274
צבי שמחה לעדער 275
פון שלל אַהיים — בדרך מבית הכנסת 281
כאַמיליע פאַסטער 294
פאַרוואַלטונג פֿון לאַנצוטער „החלוץ״ — הנהגת „החלוץ״ . 295
פרויען סעקציע פון ספּארט־קלוב טרומפּעלדאָר 297
פינג־פּאָנג סעקציע פון ספּארט פאַריין טרומפּעלדאָר . . 278
„פועלי־ציון״ אין יאָר 1923 301
יוגנט באַוועגונג „פּרייהייט״ אין יאָר 1930 303
א גרופּע אקטיוויסטן פון „צעירי־מזרחי״ 305
קבוצת הכשרה של „אגודת־ישראל״ בלאַנצוט 306
אהרן קערנער 307
קבוצת חברות 308
קינדער פאַריין 309
א גרופּע שומרים — קבוצת חברי „השומר־הצעיר״ . . 310
א גרופּע חלוצים אויף הכשרה אין לאַנצוט אין יאָר 1933 . 312
א קבוצה שומרים — קבוצת שומרים בשנת 1930 . . . 313
א גרופּע פון לאַנצוטער „השומר־הצעיר״ אין יאָר 1931 . 314
מיטגלידער פון „פועלי־ציון״ אין לאַנצוט 316
די פוטבאל־מאַנשאַפט פינעם ספּארט־קלוב „שמשון״ . . 318
„העובד״ אַרגאַניזאַציע ביי דער לאַנצוטער „פועלי־ציון״ . 319
א גרופּע „פּרייהייט״ אקטיוויסטן אין לאַנצוט 320
„טאַטע מאַמע צרות״ — המשתתפים בהצגה 321
יוגנט אַרגאַניזאַציע „פּרייהייט״ ביי רעסטע „פועלי־ציון״ . 322
חברים מהקבוצה „יהודית״ 323
חברים מהקבוצה „דבורה״ 324
„עקיבא״ (צוויי בילדער) 325
„עקיבא״ — אין יאָר 1930 326
קינדער יאָרן אין שטעטל — געמאַלן פון מאַלער יאָסל בערגנער 328
ר׳ בעריש מלמד (איינהאָרן) 329
א גרופּע שילער 330
אמאַטאָרן שוישפּילער אויפגעפירט „טאָג און נאַכט״ . . 332
המשתתפים בהצגת „מירעלע־אפרת״ 333
נשף חנוכה לנוער 334

מוזיק אַרקעסטער „הזמיר" נעבן גרויסן בית־המדרש . . 336
שטעמפל פונעם אַרקעסטער „הזמיר" 337
בעת די דערעפנונג פון „בית־העם" אין יאָר 1930 . . 338
ביי פאַרמאַכטע טויערן פון „בית־העם" 340
נשף חג הביכורים לילדים ב„בית־העם" 341
ספאָרט־קלוב טרומפעלדאָר (5 בילדער) . . . . 342־343
אליעזר סטמפל — נואם 344
מהנדס אברהם שפאָץ 348
פאַמיליע הערש ראָזער 349
אַכט חברים 351
ד״ר וולאָדיסלאָוו באָליצקי 352
אויסזען פון צעשטערטן בית־הקברות אין יאָר 1955 . . 353
„פרייהייט", קינדער פון „בית יעקב" שול 354
לעצטע קינדער פייערונג אין לאַנצוטער „בית־עם" . . . 355
אַ פאַטאַפּיע פון דיכטער ה. לייוויקס אַ בריוו . . . 356

ד. דער חורבן

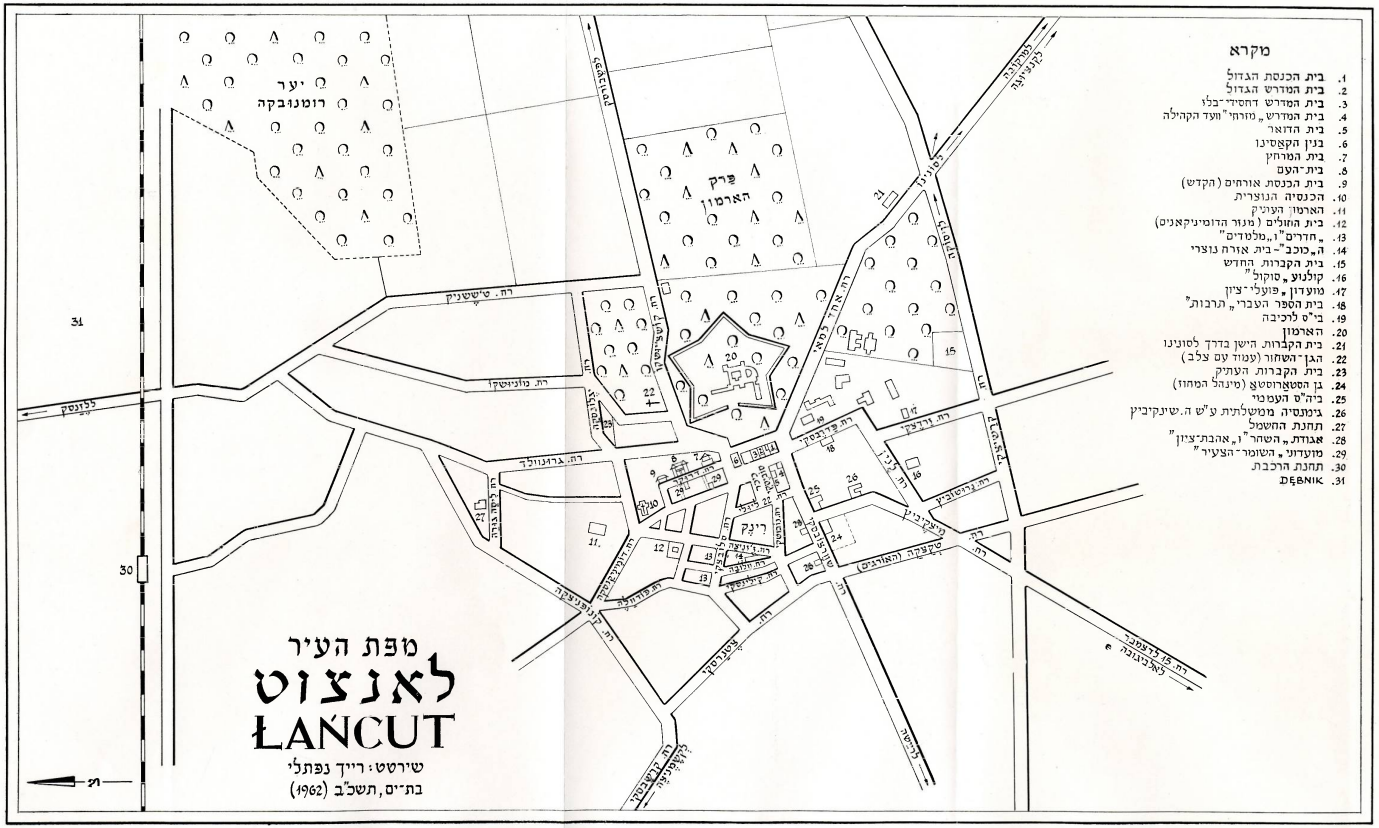
יער הקדושים 361
אַ יוגנט גרופּע 364
שיינדל קעשטעבער (פרידער) ניו־יאָרק 367
די מאַמע מיטן קינד 370
שושנה אַטלאַסאָוויטש 377
מיט די מגן־דוד׳ס אויף די אָרעמס 384

ה. לאַנצוטער יידן אין דער וועלט

פרעזידענט פון לאַנצוטער רעליף אין יאָר 1963, בנימין זאַראַהאַפט און זיין פאַמיליע 406
עסקנים, אַקטיוויסטן אין ניו־יאָרק . . . . . 407־408
אַ גרופּע לאַנצוטער פון דער שארית־הפליטה 409
יער־הקדושים 411
ד״ר נתן קודיש באַגריסט די געסט קלמן בוך און זיין פרוי בעטי 412
קבלת־פנים אָוונט פאַר בצלאל שטערנהיים און לייב פייגנבאום 413
קבלת־פנים אָוונט פאַר אלעזר סטעמפל און זיין פרוי אינגאַ . 415
לאַנצוטער אויף אַ אזכרה נאַך די קדושים 416
אזכרה נאַך די לאַנצוטער קדושים (פרעזידיום) 417
המצבה לזכר קדושי קהילת לאַנצוט במרתף השואה . . . 418
דפי־הנצחה — אַנדענק־בלעטער 419

חלק שלישי - אנגלית

קלמן בוך ד״ר נתן קודיש XV
מיכאל וולצר XVII
שני בחורי ישיבה מלאנצוט XIX
מושבת קיץ של נוער יהודי, 1928 XXI
צעירי „אגודת־ישראל", 1932 XXIV
נוער ציוני בלאנצוט נפרד מחיים הבנשטרייט לעלותו לארץ־ישראל XXXI
גילוי מצבה לזכר קדושי קהילת לאנצוט במרתף השואה XXXII
אזכרה לזכר יהודי לאנצוט XXIX
משה פרידר XL
פעילי ועסקני ארגון בני לאַנצוט בארה״ב . . . XLI
בני לאַנצוט בארה״ב XLII
בני לאנצוט בארה״ב XLIII
גילוי מצבה לזכר קדושי קהילת לאַנצוט בבית העלמין ניו מאָונט כרמל ב־20 לאוקטובר 1963 XLIV
הנהלת ארגון בני לאַנצוט בארה״ב 1963 XLV
מייסדי ארגון בני לאַנצוט בארה״ב, בשנת 1889 . . . XLVII
הרב והרבנית שלום וחנה רובין — בישראל . . . LI
דבורה טוכפלד־ליפשיץ LII
חיים לבנון נואם במסיבת קבלת פנים לכבוד האורחים . אליעזר ואינגאַ סטמפל — ארגנטינה, ישעיהו סטמפל — ג׳מאַיקאַ LIV

מקרא
1. בית הכנסת הגדול
2. בית המדרש הגדול
3. בית המדרש דחסידי־בלז
4. בית המדרש „מזרחי" ועד הקהילה
5. בית הדואר
6. בנין הקאסינו
7. בית המרחץ
8. בית־העם
9. בית הכנסת אורחים (הקדש)
10. הכנסיה הנוצרית
11. הארמון העתיק
12. בית הסוהים (מגור הדומיניקאנים)
13. „חדרים"ו„מלמדים"
14. ה„כוכב"- בית אזרח נוצרי
15. בית הקברות החדש
16. קולנוע „סוקול"
17. מועדון „פועלי־ציון
18. בית הספר העברי „תרבות"
19. בי"ס לרכיבה
20. הארמון
21. בית הקברות הישן בדרך לסטונינו
22. הגן השתור (עמוד עם צלב)
23. בית הקברות העתיק
24. גן הסטאדיוסטא (מינהל המחוז)
25. בי"ס העממי
26. גימנזיה ממשלתית ע"ש ה.שינקיביץ
27. תחנת החשמל
28. אגודת „השחר"ו„אהבת־ציון"
29. מועדון „השומר־הצעיר"
30. תחנת הרכבת
31. DĘBNIK
יער רומנובקה
פרק הארמון
רח. ט'שטניק
רח. מלניושקי
רח. גרנגוולד
רח. קוסציושקי
רח. קוסציושקי
רח. קוסציושקי

א. לתולדות לאנצוט

ד״ר נתן מיכל גלבר

קורות היהודים בלאנצוט

העיר לאַנצוט נוסדה על־ידי המלך הפולני קאזימיז׳ הגדול בשנת 1349, שיישב בה פליטים גרמנים מהעיר לאנדסהוט בבאווארייה, ומכאן גם השם הפולני לאנצוט.[1] פליטים אלה הקימו את חומות העיר ובנוה במתכונת ערי גרמניה. לפי החקירות האחרונות קיים היה במקום זה ישוב כפרי מאוכלס תושבים אוטוכטונים־פולנים.

כבר בשנת 1376 ידועה לאנצוט כעיר מאוכלסת, ובה היה מושבו של הנסיך ולאדיסלאוו אופולסקי, שנתמנה על־ידי המלך לודוויג, נציב רייסין האדומה. לפניו מילא תפקיד הסטארוסטה הראשי של חבל רייסין בשנים 1379—1371 אוטון פילאָצקי.

התעודה הראשונה הידועה לנו על לאנצוט היא תעודת הכנסיה הקתולית בפשבורסק, בה חתם פרידריך לאנצוצקי (Lanczhutensis) משמו של הכומר מלאנצוט.

בימי מלכות יאגאללו הועלה העיר לאוטו מפילצה, שארח בארמונו על ההר ליסָה גורה, בשנת 1410, את המלך בדרכו מלבוב ואת אחיו ויטולד נסיך ליטא. פה נפגשו שניהם זמן קצר לפני הקרב בגרונוואלד להתיעצות על פרטי המלחמה בצלבנים. בשנת 1429 התארח כשבועיים בלאנצוט המלך ההונגרי זיגמונד לוקסנבורג.

אחרי אוטו ירשה את העיר אליזבאטה גראנובסקה מבית פילאָצקה, שגם היא ארחה בפאר את המלך יאגאללו (בן השבעים), רכשה את לבו ונסעה עמו לסאנוק שם נשא אותה לאשה בשנת 1417 — דבר, שעורר רוגזם של האצילים מאוהדי המלך, כי היא היתה קשורה במניגי האופוזיציה.

בשנת 1417 מסרה היא לבנה יאן, שנקרא לפי שם אמו פילאצקי, את הישובים לאנצוט, קאנצוגה וטיצין תמורת פילצה ומרזיגלוד. יאן השתדל להרחיב את העיר והשיג בשנת 1447 מאת המלך קאזימיז׳ יאגלונצ׳יק רשות לקיים בלאנצוט יריד שבועי לפני יום וויצאָך הקדוש, בתנאי שהערים השכנות לא תסבולנה נזקים. בתקופה זו היתה לאנצוט מרכז כלכלי חשוב עד כדי כך, שנתכנסו בה במחצית המאה הט״ו (בשנים 1458, 1464, 1465) כינוסים של נציגי הערים הגדולות להתיעצויות בעניינים כלכליים ומסחריים כדוגמת איגודי הערים בגרמניה.

בראש העיר עמדה מועצה, שניהלה באמצעות פקידים את עניני העיר על יסוד החוק העירוני הגרמני. תודות למעמדה של משפחת פילאָצקי התפתחה העיר מבחינה כלכלית. לאנצוט היתה מוקפת חומות בעלות מספר שערים (Brama Sokołowska, jarosławska, leżajska, przemyska, rzeszowska, grojowska).

בשנת 1478 חולקו האחוזות בין בניו של יאן פילאָצקי — סטאניסלאוו, יאן ואוטו, ולאנצוט נפלה בחלקו של סטאניסלאוו.

---

[1] Kromer — Historja Polski t. I. p. 12.

השם הגרמני אינו מוכיח, שהמייסדים והתושבים היו גרמנים ההיסטוריון הגרמני ה. פ. שמיד כותב:

"Nun ist gewiss die Verleihung deutscher Namen, namentlich an Städte und Schlösser im kleinpolnischen und rotrussischen Kolonisationsgebiet des XIV Jahrhunderts mehr oder weniger eine Modeerscheinung gewesen, die nicht unbedingt auf die deutsche Stameszuge hörigkeit auch nur einer Mehrzall der so benannten Siedlungen schliesen lässte.

(Das Schöffenbuch der Dorfgemeinde Krzemienica. Einleitung Leipzig 1931 p. 13/14).

בזמן האחרון ניסו חוקרים אוקראינים להוכיח, שהשם Łańcut ביחוד ה־Ł, מצביע על המוצא האוקראיני של אוכלוסיתה. לעומת זאת מוכיח תושב לאנצוט הנוטריון זנון שוסט בספרו: Średniowiecze Łańcuta (לאנצוט 1957), את האופי הפולני של העיר למן היווסדה. לדעתו. כל התיאוריות של ההיסטוריונים הגרמניים, שלאנצוט הוקמה על ידי מתיישבים גרמנים מלאנדסהוט בבאווריה או שלזיה, מסולפות הן ומכוונות למטרות גרמניות פוליטיות. לפי רשימת שמות התושבים בספרי בית־הדין בלנצוט בשנים 1539—1559 קבע זנון שוסט 170 שמות פולניים ורק 90 גרמניים, דבר המוכיח כי הרוב המכריע של העיר היה פולני בהחלט. גם העובדה, שהתעודות כתובות פולנית ולטינית ולא גרמנית, מאשרת את הצביון הפולני של העיר, גם שפת ספרי מינהל העיר — כפי שניתן ללמוד מכתב־יד שנתגלה בשנים האחרונות בארכיון משפחת טרנובסקי בדז׳יקוב (Regestrum Consulum Civiatis Lanczuth) משנת 1563 — היא לטינית מעורבת בביטויים פולניים ומשנת 1585 ברובה פולנית.

הוא בנה בה בשנת 1488, את הכנסיה שהיתה קיימת עד שנת 1939. כן הזמין את מיסדר הדומיניקאנים, שהקימו בה את מנזרם וכנסייתם. בתקופה זו עדיין היה הארמון בניין־עץ (na Lysiej górze"), ואף־על־פי־כן נהדפו כאן, בשנת 1489 ובמאי 1498, התקפות הוּוַוודה הוואלאחי סטפן והתורכים ובשנת 1502 — התקפות הטטרים, ובהתקפות אלו נהרסה העיר. מחמת המצב התיר המלך זיגמונט I, שביקר בעיר בשנת 1509, בפקודה מיוחדת מ־15/225/II לגברת אַנה, אלמנתו של אוטו פילאַצקי, להשתמש במס משקאות משני רבעי שנה לתיקוני המבצר. לא מעט סבלה העיר גם בשנת 1523 מפלישות טאטארים.

אמנם אדוני העיר עשו הרבה לשיקומה, אולם לא יצא זמן רב ופרצו סכסוכים עם אדוני העיר ריישה, יאן מריישה בגלל הירידּ, שהוכרז ביום ז׳ז׳ הקדוש וגרם נזק לירידי ריישה. המלך אלכסנדר גילה אהדה לאדוני העיר ריישה — ב־1502 ביטל את הירידּ בלאַנצוט ואישר את פריוויליגיות הירידים של העיר ריישה. בשנת 1515 קבע אדון לאַנצוט, סטאַניסלאוו פילאַצקי, ירידּ אחר.

אשר לענף המלאכה, ידוע, שבמאה הט״ו התפתחה בלאַנצוט מלאכת האריגה, ובשנת 1406 קיימת אגודת־אורגים, בעלת תקנון משלה. במרוצת הזמן נוספו בעלי־מלאכה גם בענפים אחרים. בשנת 1579 נמנו 115 בעלי־מלאכה, ובכללם 10 חייטים, 16 סנדלרים, 9 חבתנים, 10 פרוונים, 4 קדרים, 8 קצבים, 37 אורגים, 20 בעלי מלאכות שונות.[2] מעניין לציין, שלאורגים נקבעה שכונה מיוחדת (ul. Tkacza) אולם משגדל מספרם התיישבו ברחובות הסמוכים וגם בכפרים מיוחדים בסביבת העיר, בתנאי שהיו חברי אגודתם בלאַנצוט. במרוצת הזמן הקימו האורגים בכפרים אגודות משלהם, כגון בשוויצ׳ה ליד ריישה.

משבר מדיני־דתי פרץ בשנת 1549, כאשר הצטרף קשיש־סוף פילאַצקי לדת הלותרנית והצליח למשוך אחריו חלק ניכר מן האוכלוסיה. הוא גירש מהעיר את הדומיניקאנים ואת הכומר הקתולי והפך את הכנסיה הקתולית לכנסיה לותרנית. הקתולים נאלצו לערוך תפילותיהם בכנסיה בכפר השכן סונינה. מצב זה נמשך עד 1620. שנים רבות היה בלאַנצוט מרכז הלותרנים, ובשנים 1565 ו־1567 נערכו כאן הסינודים הפרוטסטנטיים.

אולם הדומיניקנים לא השלימו, והגישו תביעה לבית־המשפט העליון בלובלין. המשפט נמשך עד 1621, ובו הם זכו וחזרו ללאַנצוט.

בשנת 1586 מכרה אשת בנו של קשישטוף, אַנה מבית סַנינסקי, את העיר לאַנצוט עם האחוזות לסטאַניסלאוו סטאַדניצקי (1551—1610) מזמירוגרוד, שכונה אחר־כך בפי העם „השד״ מלאַנצוט. ואכן, לאַנצוט נשארה בידי משפחת סטאַדניצקי עד שנת 1629. סטאַדניצקי, הרפתקן ידוע, השתתף בקרבות רבים ואחר־כך במרד האַצוּלה נגד המלך זיגמונד III. איש אכזר שדאג אך לעצמו. הוריש את לאַנצוט לבניו, מתוך פחד שהמלך יחרים את אחוזותיו. בימיו פרצה מלחמה ממש, שנמשכה 5 שנים, בינו לבין אדוני העיר ריישה, מיקולאי ספּוטאַק ליגאַזה.

באותה תקופה התרכז המסחר בחבל זה בעיר ריישה, לשם נהרו לירידים המוני סוחרים ואדוני העיר הפיקו רווחים גדולים. סטאַדניצקי, מתוך רוגזה על שהסוחרים לא ביקרו בירידי לאַנצוט, על אף ששכנה בכביש הראשי לריישה, החליט להטות בכוח את זרם הסוחרים מריישה ללאַנצוט. ואז הכריז, שבלאַנצוט ייערכו ירידים שנה שנה, ביום ה־25 באפריל (יום מארק הקדוש), ושלח אליהם שליחים בהודעה, שסטאַדניצקי יתנפל בירידּ ביום וויצאַך הקדוש על ליגאַזה בריישה, בכוונה להפחיד את הסוחרים שלא יצאו לריישה.

למעשה, ביצע את מזימתו, התחיל לעכב את עגלות הסחורות שנסעו לריישה, אילץ את הסוחרים להיכנס ללאַנצוט, השתלט באנשי המשמר שלו על כל הכבישים, והחרים את סחורות הסוחרים שהתנגדו למעשיו.

ליגאַזה, כשנודע לו על מעשיו של סטאַדניצקי, יצא בראש גדוד אנשי־המשמר שלו להצלת הסוחרים. בהתנגשויות שביניהם יצא ליגאַזה מנצח, והירידים בריישה נערכו שוב בשקט.

אולם, רישומם של המאורעות ניכר היה בחיי הכלכלה של לאַנצוט, וביחוד סבלו מהם היהודים.

אחרי מותו של סטאַדניצקי דרשו קרובים של סַנינסקי לבטל את קנייתו, בטענה שהיתה בלתי־חוקית. המשפט נמשך שש שנים, ובשנת 1616 פסק בית־המשפט העליון בלובלין, שהעיר תישאר קניינם של יורשי סטאַדניצקי.

אולם מחמת עומס החובות כתוצאה מהמשפטים, נאלץ היה בנו של סטאַניסלאוו סטאַדניצקי להסתלק ומכר, בחוזה באביב משנת 1629, את העיר בסך של 250,000 זהוב פולניים לנסיך סטאַניסלאוו לובומירסקי. לפי ההסדר הזה נכללו באחוזות לאַנצוט — פרט לעיר גופה — גלוחוב, סונינה, קשאַמיניצה צ׳ארנה, קולקוב, ז׳אליניה, דומברובקה עם רודה, ולָה סביֶנטוטלאבובה. במכירה זו נסתיימה בעיר תקופת הלותרניות, שנמשך קיימה בלאַנצוט משנת 1549 עד 1629. בתקופה זו נערכו כאן שני כינוסים בהם נידונו בעיות הכנסיות האַבנגליות, בהם הצטיין במיוחד המטיף של הלותרנים בלאַנצוט יאן ז׳יגרובסקי, שהדפיס פה בשנת 1608, 1611 כתבי־פולמוס נגד הקתולים.

אדון העיר החדש, סטאַניסלאוו לובומירסקי, שהיה קתולי אדוק, גירש את הלותרנים, החזיר את הדומיניקנים והשיב להם את מנזרם ונכסיהם. עם גירוש הלותרנים יצאו את העיר התושבים הגרמנים.

ב־17 ביוני 1622 התנפלו על העיר הטאטארים, שחטו את הגברים, ולקחו בשבי את הנשים והילדים.

ושוב, בשנת 1624, פלשו לעיר טאטארים ולקחו בשבי מספר רב של תושביה. לובומירסקי הקים לצרכי ההגנה על העיר סוללות וחומות, ואחרי המפלה שהנחילו הפולנים לתורכים ולטאטארים ב־3 באוקטובר 1629 ליד מונאסטרז׳יסקה וברשטינוב, התחיל מיד (לאחר שקנה את שטח הכפר סונינה הסמוך לעיר) בבניית ארמון־מבצר, ובו קבע גם את דירתו.

[2] Franciszek Kotula: Łancucki ośrodek tkacki w 17 i 18 wieku, Kwartalnik hist. kultury materjalnej, Warszawa 1954, p. 669.

הבניה נשלמה בשנת 1641[3]. את הארמון צייד ב־88 תותחים, במחסני מזונות ו400 חביות יין למשך שלוש שנים, והחזיק בו 400 אנשי־צבא.

משנת 1620 מתחיל תהליך של שווי אופי פולני לעיר. מיסמכי העיריה (Magdeburgia), שנוהלו עד כה בשפה הגר־מנית, נכתבו מעתה בשפה הלטינית ואחר כך בפולנית. מעתה תרגמו גם את התעודות הגרמניות של אגודות בעלי־מלאכה לפולנית, כדי שחבריהן יבינו אותן.

לובומירסקי מעוניין היה בפיתוח הערים שהיו בבעלותו, וכך הקים בלאנצוט, ריישה ופשאבורסק מרכזים של מלאכות, ובמיוחד בענף האריגה. במחצית השניה של המאה הי״ז נמנו בלאנצוט 6 אגודות בעלי־מלאכה. כבר בשנים אלו נתפרסמה לאנצוט בעבודות אורגיה. ארגו בה גם גובאֶלינים, שהצטיינו בטיבם האמנותי, שטיחים, מסכי־קיר, שטיחי־משי (מאקאט). והיה סוג מיוחד של אורגי לבנים ומחַוורים (Wäsche-Bleicher).

בלאנצוט היה גם מרכז לשזרות, קשטות ובתי־יציקה לפעמונים, מנורות ונברשות. בשנת 1635 השיג לובומירסקי מידי המלך ולאדיסלאוו IV את הזכות, שדגים ויין, המובאים ללאנצוט, ייפטרו בתוכה (prawo składowe). הוא היה מעוניין בפיתוח הישוב וגידול האוכלוסיה, ונתן לעיר — בזכויות משנות 1656 ו1671 — גם את הזכות לקיים בה ירידים. כן סיפח לעיר שטחים מחוץ לחומותיה ואיכלסם. התושבים כפופים היו לשיפוט העיר, ובזמן העדרו של לובומירסקי ניהל את ענייני הארמון הגוברנטור, מצוייד בסמכויות נרחבות. עם הגוברנטורים הידועים בימי תיאודור לובומירסקי נמנה אנתוני ונורובסקי. לובומירסקי אישר את תקנוני הזכויות של אגודות בעלי־המלאכה, והכריח את בעלי־המלאכה להשתתף בהגנה על העיר. אחרי מותו, בשנת 1649, ירש את אחוזות לאנצוט בנו זֶ״ד לובומירסקי, שהצטיין במלחמות עם הקוזקים והשוודים.

בשנת 1656, בימי מלחמת שוודיה, שהה בלאנצוט המלך יאן קאז׳ימֶז׳, וזֶ״ד לובומירסקי עזר לו לחדש את ה״קונפדרציה טישוביצקה״. בשיחותיו בלאנצוט נאשמו יהודי קראקוב, שהראו לשוודים את נקודות־התורפה במבצרי העיר, ויחד אתם שדדו את הכנסיות ומכרו חפצי כסף שמצאו בהן. בהשפעת הסתה זו הסגיר המלך — בפקודה מ22/I 1656 — ללובומירסקי ולקנצלר סטפן קוריצינסקי את יהודי קאז׳ימֶז׳ עם כל בתי־הכנסת, בתיהם, סחורותיהם, בקיצור עם כל הרכוש שבידיהם.

בשנת 1657 פלש לעיר מנהיג המורדים בהונגריה, נסיך טרנסילוואניה ראקוצ׳י, שהיה קרובו של זֶ״ד לובומירסקי, ושלח באש את העיר, פרט לארמון, שלא יכול לכבשו מפאת התנגדותם האמיצה של אנשי המבצר בפיקודו של פניובסקי.

ראקוצ׳י גורש מפולין, ושוב הוחל בשיקום העיר. בשנת 1663 סר חסדו של בית־המלכות מלובומירסקי, שנאשם במעשי־בגידה, נידון לגירוש ונכסיו הוחרמו. בשנת 1666 נחתם הסכם ביניהם, אולם מתוך חשש שאין לו בטחון במולדתו ברח לובומירסקי לברסלוי ושם מת בשנת 1667. בשנת 1669 ביטל הסייס את כל פסקי־הדין נגד העיר, ואחוזותיו עברו לבעלות חמשת בניו, שמהם הצטיין במיוחד הגֶרונים אוגוסטין, שתפס עמדות חשובות בפיקוד הצבא, והשתתף במלחמה נגד התורכים ליד וינה ב1683.

בראשית המאה הי״ח סבלה העיר שוב הרבה מחמת מדינ־יותו של הגֶרונים לובומירסקי. הוא, שהיה תחילה ממתנגדיו של המלך אוגוסט IIה, התקשר עם השוודים, בתקווה שיוכתר מלך פולין. לאחר זמן קצר עזב את השוודים והם, בפיקודו של גנרל מאגנוס שטמבוך, תפסו את העיר וסביבתה, דיכאו קשה את האוכלוסין והטילו עליהם מסי־מלחמה כבדים.

כאשר הצטרף לובומירסקי לקונפדרציה הוורשאית נגד המלך אוגוסט IIה, נתפסה העיר בשנת 1704 על־ידי צבאותיו, ושוב סבלה קשות. לבסוף נתפייס לובומירסקי עם המלך אוגוסט. אחרי מותו (1706) ירש את העיר בן אחיו סטניסלאוו הראקליוש פרנצישק לובומירסקי, והוא מסר את העיר לאחיו הצעיר תיאודור, שעשה רבות למען פיתוחה ושיפורה, דאג להרחבת המלאכות והמסחר, העניק לבעלי־מלאכה — נפחים, מסגרים, רצענים, פחחים, זהבים, חבלים — זכויות ומענקים לשיפור מצבם הכלכלי. אחרי מותו עברה לאנצוט לבעלותו של בנו קאספר, אולם הוא ויתר על העיר לטובת בני־אחיו: אנטוני וסטאניסלאוו. בהסכם משנת 1743 חילקו את הירושה, ולאנצוט נמסרה לנסיך סטאניסלאוו (1719—1783), שמילא תפקידים חשובים בחיי המדינה והעניק לתושבי לאנצוט זכויות רבות.

במחצית המאה הי״ח נמנו בעיר 292 בתי־מגורים ו3000 תושבים.

בשנת 1783 מת האחרון לבית לובומירסקי סטאניסלאוו, ואת האחוזות ירשה אשתו איזאבלה, אחותו של אדם צ׳ארטו־ריסקי[4]. אחרי מותה (1816) ירשו את העיר, לפי הסכם חלוקת הרכוש, בני בתה יוליה, אשת הסופר יאן פוטוצקי: אלפרד וארתור פוטוצקי. את העיר לאנצוט ואחוזותיה קיבל אלפרד (1784—1862), ומאז נשארה העיר בידי הפוטוצקים. אלפרד פוטוצקי היה איש פעיל בחיי הציבור בגליציה בשדה הכלכלה, השתתף בהקמת רוב המוסדות הפיננסיים במחצית הראשונה של המאה הי״ט, וגם בלאנצוט הקים מפעלי תעשיה.

בשנת 1830 הוא הקים יחידת־אחוזות של משפחת פוטוצקי (Ordynacya)[5]. שהקיפה את העיר לאנצוט ו56 כפרים, שהיתה קיימת עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

[3] על חומת הארמון ציווה לחרות את הכתובת הבאה:
"Stanislaus Comes in Wiśnicz Lubomirski, Palatinus et Generalis Cracoviensis, Zatorensis, Scepusensis, Niepolomicensis etc. Capitaneus Exercituum Regni contra Osmanum, Imperatorem Turcorum et Dzianet Gerey Chanum Tartarorum, Generalis Praefectus, Ut viribus, curis publicis atpue bellis Livonico Moschico, Prussico, Seuthico, Turcico ipsadem aetate, fessis quietem pararet aedes has condidit et ornavit ut saluti communi prodesset propugnaculum. A. Ch. MDCXLI". (1641).

[4] בימי המהפכה הצרפתית (1789) ארחה בארמונה רבים מבני האצולה הצרפתית שנמלטו מצרפת, ביניהם הרוזן מפרובאנס, אח״כ את המלך הצרפתי לודוויג VIII וכן את ההגמון לודוויג הקטור הונורה דה סוברן (Sobrain) כומר אישי של המלכה מריה אנטואנט, שמת ונקבר בלאנצוט.

[5] Ordynacya=ארגון אחוזות של רכוש משפחתי ליחידה,

אחרי מותו ירש את יחידת־האחוזות בנו הצעיר אלפרד יוזף פוטוצקי (1822—1889). הוא היה בשנים 1870—1871 ראש ממשלת אוסטריה ואחר כך נתמנה לנציב גליציה.

במאה הי״ח נתגלעו סכסוכים בין אדוני העיר ותושביה בענייני זכויות, צמצום הגבולות והיטלים. היחס נשתנה מיד לאחר שלאנצוט צורפה לאוסטריה — אולם עד 1848 סבלה העיר מהשלטונות, שדיכאו את האכולוסיה. בשנת 1820 פרצה דליקה שהחריבה את העיר, ורק לאחר שנים רבות התאוששה האכולוסיה.

אחרי 1848 חל שיפור ניכר במצב הכלכלי תודות לקו מסילת־הברזל שעבר בעיר, וכן תודות למפעלי תעשיה, כגון בית־החרושת לסוכר, שהוקם על־ידי אלפרד פוטוצקי בשנת 1870. האוכלוסיה הפולנית אהדה את התנועה הלאומית הפולנית בשנת המרד של 1863, והשתתפה באספקת נשק והברחתו למורדים, בגיוס הנוער למחנות המורדים ובאיכסון פליטי המרד. שהגיעו מרוסיה לגליציה.

עם מתן האוטונומיה ללאנצוט חלו שינויים ניכרים בהתפתחותה. ראשי העיר הם מעתה פולנים — סבאסטיאן קאלאמארז, הרוקח סבובודה, דובזילובסקי גבריאל דאנילביץ, הרוקח מארצ׳ין שולץ, הנוטריון אנטוני האנוש, יוזף גאבל, יאן צטנארסקי, שעמד בראש העיר בשנים 1885—1914. הם דאגו קודם כל לחיזוק אפייה הפולני על־ידי הקמת בתי־ספר פולניים, מוסדות תרבות, כלכלה וכספים.

בשנת 1907 הקימה העיריה גמנסיה ריאלית, בשנות 1901—1911 סודרו ביוב, תאורה חשמלית, נסללו רחובות ומדרכות. מספר האוכלוסים גדל והגיע בשנת 1910 ל־5000 נפש.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, אוגוסט 1914, פלשו ללאנצוט הרוסים ונשארו בה עד מחצית אוקטובר 1914. אחר־כך פלשו שוב בנובמבר ונשארו בעיר עד 12 במאי 1915. באותו הזמן הקים עורך־דין שפונאר הנהלת עיר מורכבת מחברי מפלגת הנאציונאל־דמוקרטים (נ.ד.), ואחרי שיבת האוסטרים ללאנצוט הם נכלאו במחנה טאלרהוף.

בתקופת הפלישה השניה עמד בראש העיריה סטאניסלאוו צטנארסקי. המצב הכלכלי והתזונתי של לאנצוט היה ירוד מאד עד לשחרורה במאי 1915, לאחר התקפת־הנגד של צבאות אוסטריה וגרמניה ליד גורליצה. השלטונות האוסטריים חזרו לעיר ואתם חזרו החיים למסלולם הנורמלי.

רומאן פוטוצקי, מאחרוני האורדינטים, השקיע מאמצים רבים בשיפורים וקישוטים בארמונו. ביזמתו כוסו הקירות באריגי־משי מתוחים במסגרות־פלדה, שהוזמנו במיוחד בצרפת. סודר מפעל מים והסקה מודרנית. כן טופחו הגינות בידי גננים ומומחים, שהובאו מאנגליה וצרפת. הוא העשיר את אוסף התמונות והפסלים ביצירות של אמנים מפורסמים, קלאסיים ומודרניים. בפעולה זו נעזר על־ידי אשתו, הרוזנת רומנובה.

בסוף המאה הי״ט ובראשית המאה העשרים שימש הארמון בלאנצוט, הידוע ברהיטיו היקרים והנדירים * להארחת אורחים ומדינאים רמי־מעלה. בימי מלחמת העולם השניה קבעו כאן הנאצים את המטה הראשי שלהם בפולין, שדדו וחמסו חפצים יקרי־ערך. בנו של רומאן, אלפרד פוטוצקי האחרון למשפחה זו, שהיה רווק, נצטוה זמן קצר לפני פלישת הרוסים להוציא ב11 קרונות רכבת את החפצים היקרים ביותר, כגון רהיטים מתקופת לואי XV ונפוליאון, שטיחים פולניים, פרסיים, יאפ־

* בין רהיטי הארמון יש לציין את ארון־הקרדנס בצורת אגס מהמאה הי״ח ועשוי לפי דוגמת ארון של מלכת אנגליה פרי עבודתו של הנגר המפורסם Thomas Chippendale (1709—1779). רהיט אחר יוצא מן הכלל הוא ספה ושולחן קטן על במה מגודרת העומד בחדר התורכי, עשוי לפי טעמה של הנסיכה אלז׳ביטה לובומירסקה מסוף המאה הי״ח.

שאין רשות לדורות הבאים לחלקה, או למכרה, והיא עוברת מידי יורש חוקי אחד למשנהו (Ordynat).

יחידות כאלו היו בפולין במספר מצומצם: של זאמויסקי (בחבל לובלין), ראדז׳ויויל (אולנקי, נאסוויז׳), סולקובסקי (בחבל פוזנן), לובומירסקי (פשבורסק) ופוטוצקי (לאנצוט).

האגף הדרומי של כיכר־השוק — דער דרום־טייל פונעם אָנדלס־פלאַץ.

ניים, כלי־אוכל מכסף וזהב, חפצי־בדולח, אריגי־משי, גובאלינים, חרסינה, תמונות ופסלים ששוויים עלה למיליוני דולארים. הקרונות נשלחו דרך וינה לואדוץ, בירת נסיכות ליכטנשטיין. מאז לא ידוע גורל המטענים האלה. בשנת 1952 התחילה ממשלת פולין בשיפוץ הארמון המשמש — על שרידי אוצרו־תיו, רהיטיו, חפציו וספריה עשירה, אוסף תמונות ופסלים שנשארו — מוזיאון לאומי.

ב.

מאימתי ישבו יהודים בלאנצוט? — הידיעה הראשונה בה נזכרים יהודים בלאנצוט בתעודה ארכיונית רשמית [1] היא משנת 1563, אולם בלי שום פרטים מדוייקים. שמות יהודים נרשמים בספרי בית־המשפט והעיריה וכן בפנקסי הכנסיה במספר ניכר יותר אך במחצית הראשונה של המאה הי"ז.

המצב הגיאוגרפי של לאנצוט משך את היהודים להשתקע בעיר וסביבתה. מצב זה איפשר להם לפתח מסחר סיטונאי, הואיל ודרך לאנצוט עבר כביש־התחבורה „רופציצה" (droga ropczycka) [2]. הדרך הקצרה ביותר המחברת את המערב עם ריישון.

היהודים השתכנו, כרגיל, בשכונות משלהם, אולם מתוך רשימת דמי דיור בשנת 1679 מתברר שמספר יהודים (8) היו גרים בחדרים בשערי העיר ומצודותיה יחד עם 37 דיירים קתוליים. דיירים אלה נקראו בלאנצוט (parkannicy).

במחצית הראשונה של המאה הי"ז נמצאים יהודים בעלי־בתים. מתוך תעודה משנת 1646 למדים אנו שיהודי אחד בשם אהרן בן יעקב (יעקובוביץ) הופיע לפני שלטון העיר והצהיר אי־שית ש„מתוך רצונו הוא ובדעת צלולה קיבל מייד סבסטיאן ליט־ווין מזוליניה את הסך 400 מארקפונים כתשלום הנותר בעד הבית של סבתא שלו ובזה נתפצו הוא ויתר היורשים. בכך עובר הבית לחלוטין לבעלות יורשיו עם כל הזכויות הנוב־עות ממכירת הבית".

לפי תעודה זו היו כבר בשנת 1646 יהודים בלאנצוט בעלי בתים רשאים להעבירם בדרך מכירה לידי קונים נוצרים.[3]

[1] בארכיון האוצר בווארשה, מדור I כרך 18 מצוטט לפי: מגר' אלעזר פעלדמאן: די עלטעסטע ידיעות ווענן יידן אין פוילישע שטעט אין XIV—XVI יהד"ט ב„בלעטער פֿאַר געשיכטע", ווארשה 1934, חוב' 1 עמ' 69.

[2] ברופצ'יצה קיימת היתה תחנת מכס לגביית דמי מכס בעד בקר שהובא מריישין דרך ריישה לרופצ'יצה בכיוון למערב.

[3] להלן התעודה במקור הלטיני, כפי שהמציא לי ד"ר ולאדיסלאוו באליצקי, רופא, יו"ר ועד היובל בלאנצוט ותודתי נתונה לו.

Perfidus Aron Jacubowic cum Sebastiano Litwin de ZOŁYNIA

Coran officio praesenti Actisque Scabinalibus Łancuthensis comparens personate Perfidus Aron Jakubowic, samus mente et corpore existens benivole ac palam recognovit, se nomine ultimae ac finalis solutionis percepisse, levasse, realiter et cum effectu Florenos Quadringentos Polonic in qtt singillatin per grossos triginta computando et hoc de domo Aviali iuxta priorem et originalem inscriptionem sibi (sub Judicio Bannito Exposito, feria Quinta, ante festum Nativitatis Beatissimae Virginis Mariae proxima Anno Dni 1646) vendita

בפי יהודי לאנצוט היו נפוצים סיפורים, שבין המתישבים הראשונים היו גם מספר משפחות ממגורשי ספרד שהגיעו בנדודיהם ללאנצוט. והראייה, שהיתה בלאנצוט משפחה פאס והיא, לפי מסורת המשפחה, מצאצאי אנטוניו אנריקז גומז. דה פאס שהיה רופא וסופר ספרדי, ידוע בשמו Enriquez de Paz — נצר ממשפחת פאס מן המאה הי"א. הוא היה אנוס ונאלץ בשנת 1636 להימלט מספרד לצרפת ושם חי בגלוי ביהדותו עד למותו בצרפת, בשנת 1662. קשה לקבוע מה אמת בדברים, שמשפחה זו אמנם הגיעה מדרכי־נוד מספרד ללאנצוט ומתי. אמנם בידי צאצאי המשפחה בלאנצוט מצוייה היתה מגילה נתונה בנרתיק־פח וכתובה בכתב ר"ש", עברית וספרדית. לפי מסורת המשפחה נכתבה המגילה בידי אנריקז דה פאס בסוף חייו, והיא צוואה רוחנית והדרכה לבני משפחתו. כדי לשמור על המשפחה, יעץ הוא לבניה להתפזר בארצות שונות. את הצוואה גופה הטמין במקום־סתר, מתחת לעץ נטוע, והשביע את צאצאיו לא להוציאה אלא בעת צרה לישראל, או בביאת הגואל.[4] לפי המסורת המשפחתית קיבל אנריקז דה פאס, שעייף מנדודים, בסוף ימיו את הזמנת משפחת לובומירסקי ואחד

Sebastiano Litwin estque sibi sufficientissime et in toto satisfactum. Ratione cuius satisfactionis totalis, et integrae, illum una cum successoribus suis, temporibus perpetuis quietavit liberumque pronunciavit. Domumque praefatam illi et succnunoribus suis ad veram perpetuamque haereditatem, cum reali intromissione, actualique possessione, per porrectionem rami viridis, in forma iuris plenissima, pro omni impetitione, omnium personarum evictione sese inscribens et obligans resignavit, deditque et concessit, prout dat et concedit praefato Sebastiano Litwin, et successoribus suis omnimodam et sufficientem facultatem, cum praefata Domo agendi, faciendi, vendendi, allienandi, commutandi et ad usus suos suorumque successorum convertendi, nihil in praemissis iuris, dominii, proprietatis, et tituli haereditarii piendo, sed in praesentem suum emptorem, et illius successores, cum omni iure, dominio, proprietate et titulo haereditario plenissime transsundendo, condescendendo renuntiandoque. Quae resignatio admissa est et confirmata habere vim et robur suae perpetuae firmitatis. Quod sotum est.

[4] אחד מצאצאי משפחת מר ולצר המתגורר בהדר־רמתיים, קיבל בשנת 1939 מסבתא שלו רייזל פאס בלאנצוט, מכתב שבו כתבה לו, כי בהתאם לצוואה חיפשה במקום שנרמז במגילה ומצאה ארגז ובתוכו כתבים ודברי־חפץ ביהלומים, זהב וכסף. סבתא כותבת בין השאר: „אבל בימי גאות ים הצרות במשפחה ובעם מיעץ אנריקז דה פאס — בעת השגת מחסה חדש בתוך סערת הדמים — לחלק את המשפחה לכמה ראשים בהתאם לגדלה. כל אחד יקבל חלק מהירושה ויוסיפו משלהם — ומיעץ גם כן לדאוג לדורות שיבואו — „עלינו להחזיק ביהדות עד בוא הגואל ונחזור לארץ הקודש".

סבתא הבטיחה למר ולצר לשלוח לו את כל מה שמצאו. בינתיים פרצה המלחמה והוא קיבל במקרה, על ידי חייל פולני, שני כתבים עתיקים עם יהלומים בלתי־מלוטשים — וזה כל מה שנשאר. היתר הלך לאיבוד או נשדד.

כתב־יד מאחד החיבורים של אנריקז דה פאס היה שמור בידי אחי סבו של מר מיכאל ולצר ר' ברוך פאס, דיין בבית־הדין הרבני בלאנצוט.

מבניו התיישב בלאנצוט, וקיבל סוכנות ליין בעיר פשאמישל. יש להניח, שמשפחת פאס התיישבה בלאנצוט בסוף המאה הי״ז.[5]

הקהילה בלאנצוט היתה מאורגנת על היסודות שעליהם נתבססו כל קהילות פולין. בתקופת הלובומירסקים נהנו מזכויות שונות, בשנים הראשונות של המאה הי״ח העניק להם תיאודור לובומירסקי את הזכות לבנות בעיר בתים, להתעסק בכל מסחר ומלאכות, פרט לפרוונות, רצענות, סנדלרות, בורסקאות ונפחות.

כאשר נשרף בית־הכנסת הישן שהיה בנין־עץ, נתן תיאודור לובומירסקי ליהודים מגרש לבניית בית־כנסת חדש. הוא הרשה גם ללבן במלבנת הארמון לבנים הדרושות לבנייתו. בית־הכנסת הוקם בשנת 1761.

בקהילה נמצא היה פנקס החל משנת 1730, שהכיל פרוטוקולים של הנהלת הקהילה, הוראות לתשלומי המסים וגם רשימות על מאורעות חשובים בחיי הקהילה, רשימת המקומות והמתפללים בבית־הכנסת. מלבד רשימות אלו היו רשימות בשפה הפולנית בעניין אישורי תעודות.[6]

בראש הקהילה עמדו 7 פרנסים, שהיו נבחרים בחול המועד סוכות לשנה אחת. לקהילת לאנצוט השתייכו גם התושבים היהודים ב־80 הכפרים המסונפים לעיר, שמהם גבו את מס הגולגולת. בשנת 1714 שילמו יהודי לאנצוט וסביבתה מס גולגולת בסך 1300 זהובים פולניים. בשנת 1725 — 250 זהוב. ובשנים 1721—1733 — 300 זהוב לשנה. הקהילה חוייבה להמציא לאישור לאדוני העיר גם את החלטותיה ותקנותיה. אישורים אלה נרשמו בפנקס הקהילה בשפה הפולנית. האישור הראשון שנרשם (בפנקס דף 2/ב) הוא משנת 1751 וזו לשונו:

"Te postanowienia kahału łancuckiego we wszystkich punktach y klauzulach raz na zawsze aby trwało Aprobuję. Działo się w zamku łancuckim dnia 26 kwietnia 1751 Jan Rzymierski".

אישורים דומים נרשמו גם ב־22.4.1754.

ב־2 ביוני 1764 ניתנו לקהילה הנחות מספר מסכומי המסים ובאישור נאמר:

"Wszystkie zwyż wyrażone po Ebreysku kondicje aprobuję a in kwantom za którem dłużnik niekonentował się teraźnijszą ugodą i ważił się starszych otosz samo, kłóczyć do zwierzchności począgać więc na takowego naznaczam niniejsza aprobato 300 Grzywien. Datuję 2 Juni 1764 Antoni Potocki".

מתוך תעודה זו ניכר, שבעניניי הטלת מיסים פרצו מריבות בתוך הקהילה ולאדוני העיר הוגשו תלונות נגד פרנסי הקהילה. לאחר שהעניינים סודרו על־ידי פוטוצקי, נקבע, שלהבא ייענש כל אחד שיגרום למהלוקת ויגיש תלונה נגד פרנסי הקהילה בסך 300 גרז׳יבני.

בעונה אחת הוטל על הפרנסים, בזמן התפטרותם, להכין דו״ח כספי ולהגישו לאישור אדוני העיר, שאם לא כן ייאלץ כל פרנס לסלק קנס בסך 90 גרז׳יבני.[7]

עוד בימי בעלותו של הנסיך לובומירסקי, הוצאה על־ידי הנהלת המשק שלו פקודת (אורדונאנץ) שהטילה על כל זוג הבא בברית־נישואין מעין מס־נישואין. בפנקס רשום בענין המס הזה:

„להיות רשום בכתב יושר דברי אמת מה שיצא אורדונאנץ מאדונינו האדהג״ל החסיד האדיר הדוכס השר המושל יר״ה ויציאתו עושה רושם בכתב למען תהיה למשמרת שכל מי שיעשה נישואין לבנו החתן או לבתו הכלה מאנשי קהלתנו הן אלמן או אלמנה מחויב הבעל החתונה להשתדל להאדהג״ל הדוכס הנ״ל שני אילנות שקורין דעמבים (אלונים) שיהי שוים באורך כל אילן שלשה אמות וחצי וקודם הפסח מחויב הבעל החתונה הנ״ל להעמיד הדעמבים באיזה מקום שיצוה האדון והבעל החתונה מחויב לילך ביום שמחתו קודם החופה לאדהג״ל המפ׳ הרזאנזי [8] לרשום בכתב ולנקוב בשמו את שם בעל החתונה הנ״ל וגם מחויב לילך להרב האב״ד דקהילתנו לרשום בכתב ג״כ את שמותם מבעלי הנישואין למען תהי׳ לזכרון שכ״א מחוייב להעמיד הדעמבים הנ״ל בזמן הנ״ל בקנס על האדהג״ל החסיד הדוכס יר״ה חמשה עשר מארק, מי שיעבור על פקודת אדונינו החסיד הדוכס יר״ה ולא יגיד רק להאדון הנ״ל או להרב אב״ד למען תהי׳ למשמרת יצא פקודת אדונינו החסיד הדוכס יר״ה להיות חקוק על לוחת חרות בפנקס הקהל לבל ישונה ולהיות לזכרון באנו עה״ח היום יום ה׳ סעפטעמבר תקי״ח תו, קוף, יוד, חית לפ״ק (1757) בפ״ק לאנצהוט יע״א הק׳...״

בפנקס רשומים 11 זוגות נשואים, הזוג הראשון בכ״ג מרחשון תקי״ט (1758) והאחרון בר״ח כסליו תק״כ (1759).

---

[5] לא מן הנמנע שענף ממשפחה זו הגיע לרייסין עם הספרדים והפורטוגיזים, שעמדו בקשרי מסחר עם יהודי לובוב, התגוררו שנים מספר בלובוב, וביזמתו של הקאנצלר הפולני יאן זאמויסקי התיישבו בשנים 1587—1630 בזאמושץ.

Dr. M. Balaban: Die Portugiesen in Lemberg u. Zamość. Skizzen u. Studien zur Geschichte der Juden in Polen. Berlin 1911. p. 11—19.

ד״ר יעקב שאצקי: ספרדים אין זאמאשטש, איווא־בלעטער באנד 35, ניו־יארק, 1951, ע׳ 98—118.

[6] את הפנקס החזיק לפני השואה הרב ר׳ אליעזר שפירא בביתו כערובה למילוי דרישותיו מוועד הקהילה. אורך הפנקס היה כ־40 סנטימטר ורחבו — 25 סנטימטר. הדפים הראשונים חסרו. נייר הפנקס היה עבה, בלתי־מעובד ולקוי. בסוף הפנקס הוסיפו בתפירה דפים מתקופה מאוחרת יותר.

לפי ד״ר יצחק לוין, שעשה העתקות מכל הפנקסים והן נשארו בלוזרז והלכו לאיבוד בתקופת השואה, נפתח הפנקס בשנת 1730.

ראה: Dr. J. Lewin: Protokoły kahalne z XVIII i XIX wieku w Małopolsce środkowej (Rzeszów, Przeworsk, Łańcut, Kanczuga).

Przewodnik historyczno-prawny. Lwów 1931. Rocznik II. zeszyt 4 Miscellanea, p. 4.

הנחתו של ר׳ משה פלשן שהפנקס התחיל משנת ה׳רי״א (1441) אין לה יסוד, כי באותה שנה טרם היתה קהילה בלאנצוט.

---

[7] גז׳יבנה פולנית — 48 גרוש.

[8] Rządca, מנהל האחוזות.

בחלק היערות של משפחת פוטוצקי קבוע היה שלט ובו חרות: „יער יהודי" (Las żydowski).[9]

יש להניח, שבשנת 1759 הופסקה הטלת ההתחייבות הנזכרת עה הזוגות הנשואים.[10]

במסגרת מוסדות האוטונומיה הקהילתית בפולין היו יהודי לאנצוט מסונפים לקהילת פשאמישל, שהיתה בוועד הגליל פשאמישל של ועד מדינת רייסין. בשנת 1700 ניתקה קהילת פשאמישל עם סניפה את קשריה עם מדינת רייסין, והקימה את הגליל פשאמישל (Ziemstwo przemyskie), אולם גם בגליל הזה פרצו סכסוכים, ומספר קהילות עם ריישה בראשן עזבו את ועד הגליל והקימו ועד גליל משלהן.

לאנצוט נשארה במסגרת ועד הגליל פשאמישל וכאן היתה מסלקת את מיסיה. ידוע, שבשנת 1714 שומה היה על לאנצוט לסלק מס גולגולת בסך 1.300 זהובים פול. 12 גרוש, בשנת 1725 — 250 זהיבים פול. ובשנים 1731 — 300 זהובים פול. שנה שנה.

בגלל אי דיוק בסילוק המיסים השתררו בין פרנסי פשאמישל לבין סניפיהם יחסים מתוחים, וכך הגיש השמש של קהילת פשאמישל ב־21 ביולי 1673 מחאה נגד יהודי לאזאינסק וכל הקהילות המסונפות לפשאמישל שלא שילמו את המס (subsidium charitativum), שהוטל על היהודים בקשר למצב הבטחון. אי־דיוק בסילוק תשלומים גורם ליהודים קשיים, הוצאות מיותרות, הפקעות וגם הלקאת השמשים על־ידי נציגי הצבא ותשלום הוצאות כלכלתם בסך 200 זהובים פולניים לשבוע. ולכן הכניס השמש לאבקו לאזורוביץ (לוי בן אלעזר) בשמו ובשם הקהילה כולה מחאה.[11] שנתיים אחר כך הכניס גובה המסים פאבל לוביאניצקי (Lubieniecki) ערעור נגד יהודי פשאמישל עקב אי תשלום המס subsidium charitativum judaicum בעד שנת 1674, בטענה „מדוע איננו גובים באותו הזמן מיהודי חוץ כגון של פשאבורסק ויארוסלב, לאנצוט, ריישה וטרנוגרוד[12].

הואיל וקהילת לאנצוט היתה בימי פולין מסונפת לוועד הגליל פשאמישל, היא היתה מרכז חשוב, שבו נקבעה בשנת 1750 מטעם ועד ארבע ארצות ההנהלה המרכזית של קרנות ארץ־ישראל מידי נשיא ארץ־ישראל לידי רב הגליל לבוב ר' יצחק לנדא והרב מיאמפולי (ואהלין) ר' יחזקאל לנדאו (בעל „נודע ביהודה").

בפנקס נרשמה תעודת־המינוי, התומה בידי שליח ארץ־ישראל (שד"ר) יהודה ירוחם אשכנזי, וזו לשונה:

„הרבנים הנבחרים מד"א ה"ה הרב הגאון מ' יצחק לנדא אב"ד ומ"צ דגליל לבוב והרב המאור, מהור"ר יחזקאל סגל לנדא אב"ד ומ"ץ דק"ק יאמפאלי המה גבאי הכוללים דד"א פולין ומחכמי מנשיאי א"י".[13]

בפנקס נרשם גם מכתבו של השד"ר אשכנזי,[14] בו הוא מודיע לרב דזמיגרוד, שביום י' באלול שהה בקונסטאנטין במחזו זאמויסקי, ובינתיים יצא למושב ועד דד' ארצות ביאורוסלב.

במאה הי"ז סבלו היהודים קשה מפלישות הטאטארים, וביחוד בשנת 1624, בה לקחו בשבי מספר רב של תושבי העיר, ובכללם יהודים. העיר טרם הספיקה לחזור למסלול חיים תקינים, ושוב פקדה סבל חדש.

אחרי קבלת הפנים המפוארת שערך לובומירסקי ב־21 בינואר 1656 למלך יאן קאזימיז' בדרכו משלאזיה ללבוב והקמת הקונפדרציה הכללית (22/1) — באה פלישת השודים, ובשנת 1657 פלש לפולין מטרנסילוואניה הנסיך ראקוצ'י בכיוון ללבוב. לאחר שנכשל במצור על לבוב פנה ללאנצוט, ופה נתקל בהתנגדות קשה שעלתה לו במחיר יקר, אבדן 800 חיילים, ונאלץ לסגת בכיוון לפשאמישל. בלאנצוט השתתפו גם היהודים בהגנת העיר.

לפי החלטת הסיימיק בפשאמישל מיום 19 בינואר 1657, חויבו היהודים בכל הערים, העיירות והכפרים בגליל פשאמישל לתרום לצרכי המלחמה 600 זהוב' במזומן ו־400 זהוב' באבק־שרפה ועופרת,[15] בזמן המצור בפברואר 1657 הצית ראקוצ'י את העיר, והתושבים נשארו בלי קורת גג. לאט לאט התאוששו היהודים ושיקמו את חייהם הכלכליים.

פרט למסחר סיטוני וקמעוני, ממגה, בישול בירה, חכירות, רוכלות, עסק מספר ניכר של האוכלוסיה היהודית במלאכה, ובייהוד בצורפות. נוכח חוסר צורפים נוצריים, קבע אדוני העיר תיאודור לובומירסקי בכתב־קיום שהעניק ב־25 ביולי 1726 לגילדות הנפחים, מסגרים וצורפים בלאנצוט בסעיף מיוחד:

„לגילדה משתייכים גם הצורפים. היות והם אינם בעיר, רשאית הגילדה מעכשיו לקבל צורף באם יזדמן פולני, אולם

---

[9] בשנת 1758 נתן לובומירסקי פקודה, לא זה בלבד שכל זוג יהודי אלא שכל זוג הבא בברית הנשואין ללא הבדל דת חייב לטעת באחד הסמוך לעיר 2 אלונים — במרחק 5 צעדים בין עץ לעץ. בדרך זה נטעו יער Dębnik.
Stanisław Cetnarski: Miasto Łańcut, 1937. p. 25.

[10] ראה מאמרו של ד"ר יצחק לוין:
Über eine unbekannte Heiratssteuer in Polen im XVIII Jahrhundert.
בספרו: Przyczynki do dziejów i historji literatury żydów w Polsce. Lwów 1935 p. 70—72.
שם נדפס גם הקטע מפנקס קהילת לאנצוט.

[11] התעודה נדפסה ב־ Dr. M. Schorr: żydzi w Przemyślu do końca XVIII, w. Lwów 1903. Materjały Nr. 111 p. 191—193.

[12] M. Schorr l. c. Nr. 116 p. 197.

[13] נדפס גם בפנקס ועד ארבע ארצות של ישראל היילפרין, ירושלים תש"ה, ע' 338, סימן תרס"ה.

[14] ר' יהודה ירוחם אשכנזי נשלח בשנת 1750 ע"י עדת האשכנזים בירושלים לפולין. בפולין השתתף במושב ועד ארבע ארצות, שהתכנס בקונסטנטין בסוף הקיץ 1750. מפולין יצא לגרמניה. פעולתו היתה חשודה בעיני הספרדים ושולחיו האשכנזים שבירושלים ששלחו שליח אחר, ר' שניאור פייביש מבולכוב, כדי להוקיע את מעשיו. בזיזניצה התנקם בו ירוחם, שכר מרצה שפצעו בראשו. ירוחם בעצמו ברח לתורכיה עם הכסף שקיבץ (א. יערי: שלוחי א"י, ירושלים, תשי"א ע' 526—527).

[15] Akta grodzkie i ziemskie. Archiwum Bernadyńskie Lwów t. XXI p. 221.

במקרה שיזדמן צורף יהודי, מותר לו להכניס לגילדה בכל רבע שנה ליטרה דוגג או ליטרה של אבק־שריפה".

מכאן למדים אנו, שהצורפים היהודיים בלאנצוט רשאים היו להשתייך לגילדה של בעלי־המלאכה הנוצרים.[16]

במיפקד שנערך בפולין כולה בשנת 1765 נרשמו בקהילת לאנצוט וסניפיה 829 יהודים.

באותה תקופה חיו בלאנצוט נינו ונכדו של שאול ואהל, שלפי האגדה הוכתר ליום אחד כמלך פולין, ר' מרדכי שאול ואהל, שקיבל בזכות שייכותו למשפחת ואהל מהמלך הפולני האחרון סטאניסלאוו אוגוסט פוניאטובסקי — מטבע־זכרון יצוק זהב.[17]

לא זמן רב זכו יהודי לאנצוט לחיות ולהתפרנס בשקט ושלווה.

באמצע המאה הי"ח סבלו יהודי הגליל פשאמישל, ויהודי לאנצוט בכללם, מפעולתו הקנאית של הבישוף הצורר פשא־מישל ואצלאב סיאראקובסקי. ב־19 ביולי 1743 הוא הוציא פקודה נגד היהודים, בה הוטלו עליהם הגבלות שונות. בזמן התהלוכות הכנסייתיות (Boże Ciało) נגזר עליהם להתחבא בבתיהם ולסגור דלתות וחלונות, ואלה שנמצאו בחנויות נת־חייבו להורידן את כיסוי הראש ולנהוג בענווה כנוצרים. העוב־רים על פקודה זו ייענשו במאסר וסחורותיהם יוחרמו. ביום א' ובימי פגרא נוצריים נאסרה עליהם כל עבודה בדומה לשב־תות. בימי צום נוצריים נאסר עליהם לערוך חתונות. כן חודש האיסור על יהודים להעסיק אנשי שירות נוצריים. יהודים שהע־ליבו נוצרי או פגעו בו, צפויים היו למאסר ולהלקאות. לנוצרים אסור להתיידד עמם, לאכול אצלם ולהשתתף בחתונות יהודיות.

פקודתו של הבישוף פגעה ביהודים פחות מבחינה חבר־תית, ויותר מבחינה כלכלית.

במאה הי"ח כיהנו בלאנצוט הרבנים הבאים:

1. ר' משה צבי הירש מייזליש, בשנים 1758—1767. בנו של הרב ר' שמשון מייזליש, שהיה רב בצ'אשאנוב ובשנים תק"ח—תקט"ו (1717—1754) רב בזו'לקווא, נינו של פרנס ועד ארבע ארצות ר' צבי הירש מייזליש מבעלזא. אחרי שאביו יזב את הרבנות בזו'לקווא וחזר לצ'אשאנוב, נתקבל לרב בזו'לקווא ושם כיהן עד מותו בי"ד כסלו תקס"א. הוזמן לשבת על כסא הרבנות בפיורדא וא"כ במאץ וקופאנהאגן.
2. ר' משה ליפשיץ, בנו של ר' יודא לייב אבד"ק לודמיר.
3. אחריו בנו צבי הירש ליפשיץ בעמ"ח ספר „תפארת צבי" ז'ולקווא, 1759. בלאנצוט ישב זמן קצר ואחר כך רב בקראקוב.
4. ר' משה בן יצחק אייזיק. אביו, ר' יצחק אייזיק, בנו של ר' יהודה לייב בן ר' יצחק אייזיק דיין בפשאמישל, שהיה אב"ד בקראקוב כיהן כרב בטרנא. ר' משה היה רב בלאנצוט בשנות השבעים של המאה הי"ח.

שלשלת יוחסין שלו:

שמואל שמעלקה, אבד"ק אוסטרה, חתנו של הגאון ר' יהושע אבד"ק קראקא, בעל „מגיני שלמה"
יצחק אייזיק
דיין ומ"ץ בפשאמישל
יהודה לייב אבדק"ק קראקא משנת תע"ג, נפטר בשנת תצ"א

1) יהושע	2) יוסף	3) יצחק אייזיק
רב בשידלוב	רב בפינצ'וב	אבד"ק טרלא
משה אבד"ק לאנצוט		שמואל שמעלקה לייב
חתנו של ר' יצחק סגל		נפטר בשנת תקס"ה

5. ר' יחיאל מיכל בן אברהם, היה רב בלאנצוט עד 1777.
6. אחריו בשנים 1777—1819, היה רב ר' אריה לייבוש בעמ"ח „גבורות אריה", מגדולי צדיקי הדור.

מילדותו הצטיין בכשרונותיו היוצאים מן הכלל. נתפרסם הרבה בדרשת הבר־מצווה שלו. כבן עשרים שנה נתקבל לרב בלאנצוט ועד מהרה נתחבב על קהילתו וגם על האוכלוסיה הנוצרית בישרו ובפקחותו. אדוני העיר פוטוצקי העריכו, והע־מיד לא אחת לרשות הקהילה סכומי כסף לעניים. היה מתל־מידי המגיד מקוז'ניץ, ר' יעקב יצחק מלובלין, ר' שמואל בר' אברהם סאלר והיה מקפיד שבני קהילתו יתנהגו ביושר. הוא עצמו היה עובר בחנויות ובודק את המידות והמשקלות, ובמצאו שאין בעל־חנות מקפיד בזה, היה מחרים את המשקלות ומטיל עליו קנס כסף. מגמתו היתה — לשמור על הרמה המוסרית של בני קהילתו. היה בקי בתורה בנגלה ובנסתר.

אחרי הסתלקותו של הרב ר' חיים צ'רנוביצר (1817), נתמנה הוא בשנת 1819, לפי הצעתו של הרבי יהושע השל מאפטה, רבה של קהילת יאסי, לאב־בית־דין ורב קישינוב.

ר' אריה לייבוש חיבר שני ספרים, שנדפסו אחרי מותו: „חומת אריאל" (לבוב תרכ"ה) ו„גבורת אריה" (לבוב תר"ל). נשארו גם כתבי־יד שלו עם חידושי ש"ס ופוסקים, והם בידי הרב י. ל. הכהן מימון (פישמן). נפטר בקישינוב בשנת תקפ"ד (1824).

בלאנצוט חי זמן מסויים ר' יעקב יצחק בן אברהם אליעזר הלוי הורוויץ, „החוזה מלובלין". נולד ביוזפוב ליד לובלין, שם שימש אביו ברבנות ובקושי פירנס את משפחתו. בנעוריו בא לז'אליחוב במחוז שאדליץ, שם תקע הרבי ר' לוי יצחק, שברח לכאן מפינסק, יתד ראשונה לחסידות בפולין. מפיו שמע ר' יעקב יצחק תורה בחסידות. לאחר שר' לוי יצחק עבר לברדיצ'וב, היה מתלמידיו של המגיד הגדול ממאזריץ' ושל ר' שמאלקי מריציבול. אחר כך התקשר עם ר' אלימלך מלי־זאנסק,[18] הסמוכה ללאנצוט וממנו למד. היה גם מתלמידיו

[16] ד"ר מ. קרעמער: דער אנטייל פון יודישע בעלי־מלאכות אין די קריסטלעכע צעכן אין אמאליקן פוילן. ב: בלעטער פאר געשיכטע, וארשא 1938, חוב' 2, ע' 23.

[17] בשנת 1855 הודיע כתב העתון הימי בקראקוב Czas שמטבע־זכרון זה נמצא באותו הזמן בידי צאצא משפחת וואהל, מארקוס שאול וואהל, המתגורר בלאנצוט. נמסר ב־1855 Wiener Mitteilungen Nr. 22 ddo 28/V p. 88.

Letteris: Wr. Mitteilunge 1855 Nr. 22 28/V, p. 88 "In Łańcut befindet sich eine goldene Medaille, welche der Grossvater des hiesigen Marcus Saul Wahl vom König Stanisław August Poniatowski erhalten hat, weil der-selbe ein Nachkomme des Vicekönige Saul Wahl war" (nach "Czas" Krakau).

[18] הוא היה מתלמידיו המובהקים והאהובים עליו ביותר. אגדה חסידית מספרת, שלפני הסתלקותו קרא אליו ר' אלימלך את

של הרב שמואל שמלקה מניקולשבורג ושל המגיד יחיאל מיכל מזלוצ׳וב והשפעתו ניכרת בספריו „דברי אמת״, „זאת זכרון״ ו„זכרון זאת״ בהם הוא מביא את פתגמיו ותורותיו.

בסוף המאה הי״ח נודע שמו כ„צדיק מלאנצוט״ ורבים הסיפורים, בהם הוא מתואר כאיש קדוש, חוזה עתידות ועושה נפלאות.

בבית־הכנסת, בכניסה מצד ימין, היה חדר, שבו היה לומד, שנקרא „לובלינער שוהלעכל״. תודות לו משכה לאנצוט המוני חסידים, שמספרם גדל והלך עד כדי כך, שמת־נגדיו, וביחוד המחבר של „זמיר עריצים״[19]. המגיד דוד ממאקוב (פלך לומז׳ה) כותב עליו — „ר׳ איציק מלאנצוט״, בלעג:

„הוא החל להיות גבור ציד בארץ, אליו יתאספו חסידים עדרים עדרים... בימים נוראים כל החסידים נדים ונעים לחסות בצלו. רודף שלמונים, עם האובות והידעונים, לאמר: אני רופא... איציק מלאנצהוט, אשר לא היה תלמיד חכם מעולם ולא יהיה... אילן סרק מעצי יער, כסיל ובער. הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו״.

בעל „זמיר עריצים״ מדגיש במיוחד ש„ר׳ איציק מלאנצוט והרב מניסכין[20] נתעשרו בממון של אחרים מפדיונות שלקחו מעניים אומללים — „לא לעזור ולא להועיל כי אם לבושת ולחרפה. ואנחנו רואים שרוב החסידים (הצדיקים) שמנו ועשו פימה עלי כסל ורבי איציק מלאנצהוט בתוכם, ומבלים ימיהם בשמחה ובנעימים ומחשבים כל זאת לשמחה של מצוה...״

בתקופה זו (בחורף 1797) ביקרו הסופר המתנגד ר׳ ישראל לייבל, ורצה להיווכח, אם נכון הדבר, שהוא יודע להכיר מחשבותיו של כל אדם בהסתכלו בפרצופו ועל פי כתב־ידו בפתקאות־הבקשה שהגישו לו בצירוף פדיון נפש.

בספר האנטי־חסידי „ספר הויכוח״ כותב הוא, שאמר לרבי, כי הוא „מכת שלו״, והוא האמין בדבר וגם התפלל בעדו „שיוגמר חפצי ורצוני, ומה היה רצוני? לעמוד נגד האפיקורסים היוצאים ממנו״[21].

על אף זאת אין להתעלם, שלרבי ר׳ יעקב יצחק מלאנצוט היתה השפעה עצומה לא רק בקרב חסידיו בלאנצוט גופה, אלא גם על המוני העם מחוץ לעיר מגוריו. בשנת 1800 הוא עזב את לאנצוט ועבר לוונייאווה, פרבר בלובלין, שם הקים את מרכזו החסידי ונתפרסם כ„חוזה מלובלין״. נפטר בלובלין בשנת תקע״ה.

תלמידיו רבי מנחם מרימנוב, אברהם יהושע השל מאפטה, ר׳ ישראל מקוז׳ניץ ואת רבי יעקב יצחק, ועל כל אחד מהם האציל מהדר רוחו: לר׳ מנחם את נשמתו, לאברהם יהושע השל כוח פיו, לישראל מקוז׳ניץ את לבו, וליעקב יצחק את מאור עיניו, ומכאן סגולות החוזה שלו.

[19] תקנ״ח, עמוד ד, ט, יא.

[20] ר׳ מרדכי מניסביז ליד קובל.

[21] ורשא 1798, דף יח, עמ׳ א.

ג

שנת 1772 — בה חלה חלוקתה הראשונה של פולין וסיפוח חלקיה, שכונו בשם גליציה, לאוסטריה, הביאה עמה שינויים בחיי היהודים.

לפי תקנון היהודים של הקיסרית מאריה תרזה משנת 1776 היו יהודי גליציה מאורגנים בגוף מיוחד, שבראשו עמדה ההנהלה הראשית של יהודי גליציה (Generaldirektion) המבוססת על סולם היאראַרכי מורכב מקהילות 6—12 פרנסים בראש. הקהילות במחוז עמדו תחת הנהלת פרנס המחוז (Kreislandesältester), ועליהם היו ממונים 6 פרנסי־המחוז ו־6 (Landesälteste) עם רב־המדינה בראש. 6 פרנסי־המחוז ו־6 פרנסי־המדינה ורב המדינה בראשם, היוו את ההנהלה הראשית של יהודי גליציה.

בשנת 1785 חוסל אירגון זה ובמקומו לא הוקם אירגון ארצי כללי, אלא הושארו פרנסי הקהילות המקומיות. פרט לקהילות לבוב וברודי שבראשן היו 7 פרנסים, עמדו בראש יתר הקהילות ובכללן לאנצוט, 3 פרנסים שתפקידם היה לייצג את קהילתם בפני השלטונות, לדאוג לענייני הקהילה, לפקח יחד עם הרב על רישום לידות, נישואים ומיתות, גביית מיסי הקהילה, וביצוע גביית מיסי היהודים וניהול כל ענייני הקהילה. הרב בלאנצוט, שתוארו הרשמי היה Religionsweiser קיבל משכורת שנתית בסך 200 פלורין[1]. ולמעשה, הפרנסים והרב תלויים היו בשלטון המחוז, שראה אותם ככפופים למרותו. לאנצוט על 11 היישובים (עיירות וכפרים) המסונפים לה, היתה כלולה במחוז ריישה.[2]

בראשית הכיבוש האוסטרי הסתגלה האוכלוסיה היהודית, על אף הקשיים השונים, לתנאים החדשים, ביחוד מבחינה כלכלית.

בשנת 1775־1776 ביצעה הנהלת האחוזות של אדוני־העיר מדידות נכסים וקבעה את הסכום של דמי השכירות בעד הקרקע (czyns) ו„Meszne״ — תשלום כספי קבוע לכומר בעד התפילה שהתושבים הנוצרים היו משלמים. לפי רשימה זו היו מושכרים מגורים ליהודים ברחוב המזרחי הראשון המתחיל ליד הכנסיה הקתולית.

מספר המדידה 52: ליהודים אברהם יוזופוביץ ולחוכר זלמן שכר חכירה 12 גרוש כל אחד.

[1] על כל המחוז ריישה היה ממונה רב הגליל (Kreisrabbiner) שקיבל משכורת שנתית בסך 260 פלורין. בכל המחוז היו 8 רבנים במשכורת קבועה, פרט ללאנצוט — בפשבורסק (200 פל׳), גלוגוב (150), לז׳אַסק (60), טיצ׳ין (60), סוקולוב (100), שארנובדז׳ג (200). הרבנים בז׳אלינה, רוזבאדוב, סנדזישוב ואולנוב לא קיבלו משכורת אלא התפרנסו מתרומות.

M. Stöger: Darstellung der geseglichen Verfassung der galizischen Judenschaft. Lemberg 1833. Bd. I § 54, p. 83.

[2] למחוז ריישה השתייכו, פרט ללאנצוט, העיר ריישה ו־14 ישובים: גלוגוב — 18 ישובים סמוכים, סנדזישוב — (10), טיצ׳ין — (20), זאלינה — (9), פשבורסק — (33) לז׳אסק — (16), סוקולוב — (16), דויקוב — (20), אולאנוב — (25), רוזבאדוב — (26). ביחד היו במחוז 218 ישובים.

מספר המדידה		שכר חכירה
8	זליג זולקבסקי — באותו הבית היה מגרש פנוי בבעלות משה מאירוביץ	— 18 גרוש
„ 9	חיים וולפוביץ — מגרש פנוי של מיכל שמרלוביץ	— 24 „
„ 10	מגרש פנוי של אלמנת אברשבין	
„ 11	חיים ישראלוביץ	— 24 „
„ 12	הרב מסוקולוב	— 1 זה׳ 6 „
„ 13	איצק קושינסקי	— 24 „
ברחוב הדרומי		
מספר 15	ירחמיאל הרשקוביץ וברקו	— 18 גרוש
„ 16	נחום לייזרוביץ	— 1 זהוב
„ 17	ישראל גצוביץ	— 1 „
„ 20	ליטמן מיכלוביץ	— 24 גרוש
„ 22	אייזיק איצקוביץ	— 12 „
ברחוב המערבי		
מספר 27	פייבל דינאלוביץ	
„ 29	פרץ יוזופוביץ	— 24 „
„ 30	טוביה זונדל	— 18 „
„ 31	מיכל לייזרוביץ	— 18 „
ברחוב הדרומי		
מספר 3	שלמה הרופא	— 18 „
„ 4	פריינה אברמוביץ	— 18 „
„ 5	אלמנת קלמן	— 18 „
„ 6	שמעון שמואלוביץ	— 18 „
ברחובות משער סוקולובסקי בכיוון לבית־הכנסת היהודי		
מספר 53	מגרש של אברהם בריש בפנים הארמון	— 3 זהוב
„ 55	חיים עוזרוביץ	— 10 גרוש
„ 56	יעקב סבן	— 10 „
„ 57	חיים מושקוביץ	— 10 „
„ 58	מושקו ברקוביץ	— 10 „
„ 59	גרשון החייט בבית־הכנסת הישן	— 10 „
„ 60	בצלאל מיכלוביץ	— 10 „
„ 61	בית־הכנסת החדש שהוקם עכשיו על שני מגרשים של יעקב מאיהרקה ושל המלמד	— 20 „
„ 76	איטל דבורקה	— 5 „
„ 76	קלמן האופה הגדול	— 5 „
„ 77	עמוד ועליו צלב על מקום בית־הכנסת היהודי שנהרס	
„ 75	זיינביל החייט	— 5 „
„ 64	יואל הנחתום	— 5 „
„ 68	הרשקו החייט	— 5 „
„ 69	האלמנה יוזפובה וחיים הנחתום	
„ 71	החוכר נובוסילק	— 15 „
„ 73	הרשקו איצקוביץ	— 6 „
„ 74	מגרש פנוי אחרי איצק קולציצקי	
„ 95	שמואל וולפוביץ	— 18 גרוש
„ 93	אביש לבקוביץ	— 5 „
„ 92	יהודה צבעי	— 5 „
„ 113	דוד מיכלוביץ	— 10 „
„ 117	וולף מושקוביץ	— 10 „
„ 103	הרשקו קצב	— 10 „
„ 90	דוד אברמוביץ	— 10 „
„ 97	זליג זולקבסקי	— 15 „
„ 96	מאנל צורף	— 15 „
בכיכר מאחורי כנסיית הדומיניקאנים		
מספר 169	המרחץ הכשר של היהודים על מגרש של סטאשליץ	— 15 „
„ 79	מנדיל שמעונוביץ	— 5 „
„ 78	בית החולים היהודי	
„ 80	ליב אברמוביץ	— 5 „
„ 81	הרשקו מירלס	— 5 „
„ 82	יעקב המלמד העיוור	— 5 „
„ 83	שמואל חתנה של האלמנה אסתר [3]	— 5 „

מתוך רשימה זו למדים אנו שבית־הכנסת הישן נהרס ובמקומו הוקם עמוד ועליו צלב. בית־הכנסת החדש הוקם בשנת המדידה, וכפי שנראה מהביטוי „nowo wybudowana" — על מגרשים של היהודים יעקב מאירקה ושל המלמד. סיבת הריסת בית־הכנסת הישן בלתי־ידועה.

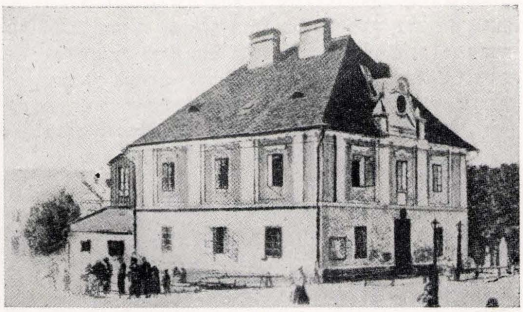
רוב חנויות היהודים היו בבתי־עץ וצריפים, אך לאחר הדליקה בשנת 1820 נאסרה בניית בתי־עץ.

ברשימה נרשמו 54 מספרים של יהודים (מתוך 112). הרשימות מקנות לנו ידיעות מועטות על הרכב המקצועי, והוא: 1 רב, 2 הוכרים, 1 רופא, 1 סבן, 2 צורפים, 4 חייטים.

כמו־כן מתברר, בלאנצוט היה מנהל הדואר (Postmeister) יהודי בשם חיים ברקוביץ, דבר לא נדיר בתקופה זו באוסטריה. מקרים דומים ידועים לנו בפראג, ברודי ולבוב.

בסוף המאה הי״ח היו בונים יהודים בשבור העיר בניני־אבן

[3] מארכיון העיריה בלאנצוט.

בית העיריה העתיק (נהרס ב־1913)
דאָס אַלטע ראַטהויז (פאַרניכטעט אין יאָר 1913)

ראשונים, ביחוד המשפחות זאוודה בעלי בית־מרזח, פאס, צינס, קאלטר וגלאַנצברג. שאיפת המינהל האוסטרי לחסל לח־לוטין את המוזגים פגע קשה ביהודי לאנצוט וסביבתה. במשאל בעניין המוזגים היהודיים, שנערך בין 18 ראשי המחוזות, הביע שר המחוז של ריישה, פון רודהיים, את דעתו בעד הרחקת המוזגים היהודים, אמנם לא מייד אלא בהדרגה.

הממשלה המרכזית בווינה היתה משוכנעת, שחיסול המוזגים יכריח את היהודים להתמסר למקצועות פרודוקטיביים. אולם על אף ההוראות מלמעלה והנסיונות שנעשו, לא הצליחו להשיג תוצאות חיוביות ושיפור בחיי הכלכלה של יהודי גליציה. נוסף על עול המיסים הוטלו עוד כל מיני איסורים ובכללם על הנישואים.

בשנת 1786 הוציא הקיסר יוסף השני הוראה להקים מושבות חקלאיות יהודיות. באביב 1786 נוסדה המושבה היהודית הראשונה „בבל חדשה" (Neu-Babylon) בקרבת בוליכוב. לפי התוכנית הממשלתית נקבע, כי המספר הכללי של המתיישבים היהודים בגליציה — 1410 משפחות — צריך לכלול 8 משפחות יהודיות מלאנצוט שיש ליישבן ב־8 חלקות. אולם למעשה יושבו עד סוף 1793 רק 4 משפחות, שמנו 12 גברים, 11 נשים ו־8 ילדים (5 נערים ו־3 נערות), למטה מגיל שמונה־עשרה. הם יושבו ב־4 חלקות ורכושם כלל 4 בתים, 4 גרנות ורפתות, 248 קורץ אדמות, 4 מכשירי־עבודה חקלאיים, 8 שוורים, 8 פרות.

בכל מחוז ריישה יושבו 98 משפחות, מהן 60 משפחות יהודיות[4]. את התקציב כיסו הקהילות באזורי ההתיישבות. להתיישבות משפחה אחת הוקצבו 250 פלורין.

במרוצת הזמן יושבו עוד מספר משפחות. בשנת 1822 נמנו במחוז ריישה 77 משפחות מתיישבים יהודים. בניגוד לגליציה המזרחית, שם היוו היהודים בערים ובעיירות, עפ״י את עיקר האוכלוסיה, הרי בגליציה המערבית טרם נסתמן תהליך ריכוז היהודים בערים ובעיירות במידה כזו, והוא הדין בלאנצוט, שמספר יהודיה היה מועט. לצערנו, אין בידינו מספרים מדוייקים על מספר והרכב האוכלוסיה היהודית בלאנצוט גופה. בשנת 1788 נערך מפקד בכל גליציה לפי המחוזות, ובידינו מספרים על היהודים במחוז ריישה כולו, שכלל 12 ערים ועיירות ו־218 ישובים. ללאנצוט כקהילה היו מסר נפים 11 כפרים ועיירות.

לפי המפקד היו בשנת 1788 במחוז ריישה — 2346 משפחות יהודיות: 2338 גברים, 2323 נשים, 1884 ילדים מעל גיל 12, ו־3246 ילדים למטה מגיל 12; 1889 — (762 גברים ו־1127 נשים) אנשי שירות, 467 (189 גברים ו־278 נשים) עניים. בס״ה 12,147 נפשות מתוך 193,256 תושבים.

בשנת 1792 נפקדו בכל המחוז 10323 יהודים (5056 גברים ו־5267 נשים), היינו 1824 נפש פחות מאשר בשנת 1788. גם במספר המשפחות חלה ירידה: 1868 משפחות לעומת 2346 בשנת 1788[5].

בשנת 1812 נמנו במחוז ריישה 2786 משפחות יהודיות ובהן 5738 גברים, 5994 נשים, בס״ה 11372נפשות, מהם היו בעיר ריישה גופה 627 משפחות שהן 2366 נפשות (1180 גברים 1186 נשים).

ב־16 בינואר 1822 נרשמו על־ידי העיריה 160 התושבים, שעליהם הוטלו דמי־חכירה בסך 2450 גולדן. מהם 58 יהודים והתחייבויותיהם 4.70 גולדן 70 קרויצר[6] (Kreuzer) ואלה הם:

			Kr.
Josef Milgrojm	5	Herszko Szticel	2½
Leib Gurken	5	Moszko Miller	7½
Joel Mund	5	Szulim Richter	6
בית הכנסת	16	Leiser Reichman	15
Izrael Safir	5	Langer Berko	2½
Samuel Lipel	4½	Israel Mercham	12
Hersz Jachowicz	4½	Getz Silber	18
Nuchem Merger	12	Moszko Stern	21
Moyses Zauer	5	Jakub Bamberg	12
Jankel Liblich	7½	Getz Wurcel	15
Hersz Bilgram	5	Kopel Hannan	12
Dawid Pastor	5	Eliasz Son	15
Wolf Wolkenfeld	5	Leizer Wolkenfeld	12
Juda Unterad	5	Lipa Sternlicht	9
Pinkas Szwarcbart	12	Isak Regenbogen	6
Hersz Wolkenfeld	2½	Isak Tesel	9
Bamberg אלמנת	7½	Natan Tesel	21
Abraham Invalid	5	Josef Sternlicht	9
Mark Flamberg	7½	Leib Sturm	12
Hersz Perlmuter	2½	Joel Winter	12
Lipman Fliker	7½	Szaja Apel	9
Szaja Katzenmacher	10	Jakób Klarman	12
בית מרחץ יהודי	7½	Nagel Chaim	9
Kiwa Sternlicht	2½	Chaim Cukier	9
Dawid Trompeter	7½	Israel Ernsthaft	9
Abraham Sztaub	7½	Leib Rezig	9
Szaja Gelb	5	Szmerls Friling	5
Jakob Teichman	2	Abraham Lilien	5
Hersz Kamizol	10	Nuchem Bamberg	5

יהודי לאנצוט היו ברובם המכריע סוחרים קמעונים, רוכלים ובעלי־מלאכה. חלק עסק בסחר תבואות, עצים ואשלג בסיטונות. כידוע עסקה האוכלוסיה הכפרית וגם של העיר לאנצוט בהשטת דוברות (flisactwo), והיו גם יהודים חוכרי דוברות[7]. ברפסודות נשלחו ע״פ הוויסלה לדאנציג תבואות, עצים ואשלג מסביבות לאנצוט, יארוסלאוו, קאנצוגה. סיטונאי אחד קלמן, ביארוסלאב, שריכז בידיו כמעט את כל מסחר התבואה במחוז ריישה היה שולח שנה שנה בדרך זו לדאנציג 200,000 קורץ חיטה. במסחר זה עסוקים היו יהודים רבים כסוכנים וסרסורים, שהיו מסיירים בכפרים וקונים מהאיכרים כמויות גדולות של תבואה.

בסביבות לאנצוט היתה אדמה טובה ופוריה, ויש להניח, שגם בלאנצוט היו הסרסורים של תבואה מאורגנים ב„ח״ק סוחרי וסרסורי באמונה", דוגמת יארוסלאב.

בסוף המאה הי״ח התפתחו בלאנצוט מלאכת המשי וייצור חגורות וסרטים עשויי משי. המצב הכלכלי של העיר, בסוף המאה הי״ח ובראשית המאה הי״ט, היה יציב, והעיר התפתחה

---

[4] Archiv d. Min. Z. Inneres Wien: Galizien, IV T. ad Nr. 201 Ex Junio 1804.

[5] ארכיון משרד הפנים וינה. IV T. 11. Carton 2658.

[6] ארכיון העיריה בלאנצוט.

[7] Schnür-Pepłowski: Galiciana, Lwów 1876 p. 107.

יפה. אשר להרכב האוכלוסיה היהודית אין בידינו אלא מפקד מכל המחוז ריישה לשנת 1820, לפיו היו בכל המחוז 628 סוהרים, מהם 228 קמעונים, 50 סוחרי תכשיטים, 6 סוחרי קדרות, 89 סיטונאים, פרט למוגים ורוכלים.[8]

אחד התיירים, שביקר בשנת 1809 בלאנצוט, פרופ׳ ברדצקי, כותב, שהעיר מצטיינת בשדרות־התרזות הנאות שלה ובארמונה המופלא. לדעתו, לאנצוט היא אחת הערים המעניינות ביותר בגליציה.[9]

ראוי לציין, שבשנים 1780—1783 התאינן שר המחוז של ריישה, פרייהר פון רודהיים, שבחבל משתוללות כנופיות גנבים ושודדים מורכבות מיהודים וצוענים ומאיימות על התושבים בכפרים ובעיירות.[10]

פרט לעול המיסים הממלכתיים סבלו היהודים גם מעול המיסים שנדרשו מהם מטעם אדוני העיר. בשנת 1787 הם הגישו ערעורים נגד אדוני העיר בטענה, שהמיסים הנדרשים מהם, הם בניגוד לחוק. השלטונות התערבו והשתדלו לסדר את העניינים בהתאם לזכויות ולחוקים.[11]

לא פחות סבלו היהודים מהוראות השלטונות, לפיהן הוג־בלו מקצועות פרנסה. כך, למשל, הגביל שר המחוז של ריישה, פרייהר פון רודהיים, את מספר הסיכנים והמתווכים היהודים בכל המחוז, ולאנצוט בכללו.

כמו בקהילות אחרות בגליציה נוסד גם בלאנצוט, ביזמתו של הרץ הומברג, בשנת 1788, בית־ספר עממי יהודי (Jüdische Normalschule). לפי תוכניתו נתקבל כאן כמורה בשנת 1788 שלמה אֶסטרייכר במשכורת שנתית של 200 פלורין[12] בית־הספר היה קיים עוד בשנת 1792. מבחינה רוחנית־תרבותית היו יהודי לאנצוט במחצית הראשונה של המאה הי״ט נתונים להשפעת החסידות, ביחוד של הרבי ר׳ נפתלי צבי הורוויץ מרופשיץ.

הרבי מרופשיץ, בנו של הרבי ר׳ מנדיל מליסקו (תלמידם של החוזה מלובלין ור׳ מנדיל מרימאנוב), היה תלמידם המובהק של ר׳ יחיאל מיכל מזלוצ׳וב ור׳ אלימלך מליזנסק. בימי מלחמות נפוליאון היה ממתנגדיו בטענה, שעם נצחונו תתפשט הכפירה והנוער ייאלץ ללמוד בבתי־ספר של הגויים ולשרת בצבא, שיווי הזכויות יגרום להרס החסידות. סיפורים רבים נפוצו עליו, מהם בגוזמות רחוקות מן האמת ההיסטורית. היה ממתנגדי ההשכלה החריפים ביותר. נפטר בי״א אייר תקפ״ז ונקבר בלאנצוט באוהל יצוק בטון, ובפנים דלקו אלפי נרות וערמות פתקאות מילאו את חלל האוהל. מאז פטירתו היה נהוג שבי״א אייר, יום מותו, היו באים ללאנצוט אלפי חסידיו ואדמו״רים ועולים על קברו בבית־העלמין הישן. באותם

[8] M. Stöger l.e. I p. 257—263, 265.

[9] Schnür—Pepłowski l. c. p. 153.

[10] W. Tokarz: Galicya, Kraków 1909. p. 125.

[11] A. Md. J. Wien: Protokolle Galizien 1787 März 138, 1791—1793; 1792 Juni 29.

[12] A. d. Min d. J. Wien IV/11. Carton 2658.

במחוז ריישה היו בתי ספר־אלה: ברייש עם המורה יונה טאוסוג (משכורתו 200 פל׳) ועוזרו מד (50 פל׳); בגלוגוב פאביאן אלחנן (200 פל׳), סנדזישוב אפרים גייער (150 פל׳), בפשבורסק דוד בונצל (200 פל׳) ועוזרו האמבורגר (50 פל׳), בלז׳איסק נתן קינדערפריינד (200 פל׳), סוקולוב ציין (150 פל׳), ברוזבאדוב דוד ליבמאן (200 פל׳).

הארמון של האציל פוטוצקי — דער פאלאץ פון גראף פאטאצקי

הימים ערכו „שולחנות" בבית־המדרש ובקלויזים ודרשו דר־שות, נכתבו תנאים, מוכרי־ספרים היו מוכרים ספרים ותש־מישי־קדושה.

יום פטירתו נחרת בחיי היהודים בלאנצוט כמאורע בעל חשיבות ואות להעמקת החסידות בהווי־החיים שלהם.

ד

מן המחצית השניה של המאה הי״ט נתבסס והלך הישוב היהודי בלאנצוט, הן מבחינה מספרית הן מבחינה משקית.

בשנת 1865 עלה מספר האוכלוסיה בלאנצוט ל־3000 נפש, מהן כ־1200 יהודים, ובשנת 1880 היוו היהודים במספרם (1587) 45.6% של כל האוכלוסיה שמנתה 3483 נפש[1]. בשנת 1890 — 1669 (37.2%) מתוך 4486 תושבים[2]. בשנת 1900 — 1940 (40%) מתוך 4850[3]. בשנת 1910 — 1880 (35%) מתוך 5378 תושבים[4]. ובשנת 1921 — 1925 יהודים מתוך 4518 תושבים.

פרט למסחר ומלאכות עסקו היהודים גם בתעשיה וה־קימו בתי־מבשל לבירה, בתי־חרושת לגלומי צמר, לליבון פשתן ועיבוד עורות. מבחינה כלכלית „ישבו לבטח איש תחת חנותו ותחת מקום מרכולתו הקטנה"[5].

השלטון בקהילה היה בידי האדוקים והחסידים, שמנעו את חדירת השפעתה של ההשכלה. אורח החיים היו כמלפני מאה שנה. המספר המועט של המשכילים סבל מרדיפותיהם. בשנים 1816—1865 כיהן כרב ר׳ אלעזר בן ר׳ צבי אלימלך שפירא, מדינוב, בעל מחבר של הספרים „בני יששכר" ו„דרך פקודיך". שייצב את השפעת החסידות בקהילה. אחרי מותו נבחר בנו ר׳ שמחה, שהחזיק בכהונתו אף־על־פי שרוב בני העדה לא בחרו בו, כי לא היו בו ממידותיו של אביו. הוא הצליח לאחד את החסידים שראו בו אדמו״ר, והיו רודפים את כל אלה שלא הצטרפו אליהם, וביחוד את שוחרי ה„השכלה".

בשנות השבעים כבר היה בלאנצוט חוג של משכילים צעירים „דורשי תושיה", ובראשם יצחק וייסמן ומרדכי סאלק, שניהם בעלי השכלה כללי ו„בקיאים בחדרי התורה". ליצחק וייסמן, שהיה סוחר ובשעותיו הפנויות התמסר לקריאה ול־ספרות ופירסם בעתונות זמנו מאמרים על בעיות היהדות, היתה גם ספריה עברית וכללית גדולה. לביתו היו באים צעירים לקרוא בספרים ולשאול ממנו ספרים לקריאה — ״בר שהיה „לצנינים בעיני החשוכים מורדי האור כי המה בחשכה יתהלכון"[6].

זה היה הקרב הראשון שבין החסידים למשכילים.

וייסמן עזב בשנת 1881 את לאנצוט ועבר לווינה, וסאלק נתמנה מורה בפשמישל. חבורת הצעירים המשכילים נשארה בלא מנהיגות, והחסידים היו שוב בעלי־ההשפעה היחידים על חיי היהודים — אולם כבר בראשית שנות התשעים בא מפנה ניכר עם הופעת תנועת „חיבת־ציון", שתפסה מקום גם בקרב יהודי לאנצוט.

בשנות השמונים חדרה גם ללאנצוט הרוח המודרנית. הנוער, שגמר את בתי־הספר, התחיל לכוון את חיי הקהילה ברוח הקידמה והתאמה לצרכי הזמן. הקימו אגודות־סעד, מהן ידועה האגודה „תומכי עניים" שנוסדה בשנת 1888.[7] ליי״ר הראשון שלה נבחר ד״ר אלכסנדר הרבסט, שהיה עורך־דין בלאנצוט, נוסדו גם אגודת „ביקור חולים" ו„גושאי המיטה".

הדחיפה ליסוד אגודת „תומכי עניים" היתה מטעמים פוליטיים; לפי סעיף תקנון הקהילה היו מקבלי תמיכות מידי הקהילה מחוסרי זכות־בחירה. סעיף זה נוצל, כמובן, על־ידי תקיפי הקהילה, ביחוד בשנות השמונים על־ידי ראש הקהילה טאננבוים, שהיה נותן במכירת קמח לפסח הנחה של 5 אחוזים, ועל סמך הנחה זו נרשמו הקונים כנתמכים על־ידי הקהילה, ונשללה מהם זכות־בחירה. עם ייסוד האגודה הוצאה מידי הקהילה האפשרות למתן תמיכה לעניים, שרוכז בידיה בלבד.

מיתר המוסדות יש להזכיר את בנין ההקדש, ששימש אכסניה לעניים עוברי־דרך. במקום בית־המרחץ הישן הוקם בית־מרחץ גדול מודרני. באותו הבית סודרו משרדי הקהילה ואולם ישיבות. גם בית־הכנסת שוכלל ושופר, ובתחילת המאה העשרים בנו מול בית־הכנסת את הקלויז של חסידי דז׳יקוב והוא שימש אחר־כך בית־תפילה לציונים וללומדי משניות בהדרכתו של ר׳ אנשיל כ״ץ.

עוד בשנת 1860 היה הכרח להקים בית־קברות חדש מחמת מחסור במקומות בבית־הקברות הישן. היה זה בית־הקברות השלישי. הראשון, ממנו נשארו רק 5 מצבות עתיקות, היה מאחורי ביתו של ר׳ מאיר עסטלין, ולכאן היו עולים בכל שנה ה־28 ז. א. בתקופת חידוש השמש עם ספרי־תורה, וההמון היה רוקד כל הלילה.

יש סברה, שבית־הקברות זה הוא השני, ואילו העתיק ביותר היה מול בית־הכנסת, ליד בית משפחת הורוויץ, הואיל ומצאו שם בזמן שהתחילו בבניית בית ונגר ארבעה שלדים של מתים יהודים. הם הובאו למנוחות בבית־הקברות החדש.

אכן, בקרב התושבים היהודיים התחולל מפנה. מתוך הנוער קם חוג של אינטליגנציה, שדרשה תיקונים בקהילה בהתאם לרוח הזמן, שינויים בחינוך הילדים והקמת בית־ספר יהודי.

אחרי שבפרלמנט האוסטרי נתקבל בשנת 1891 חוק הקהי־לות, המחייב מבנה אחיד של הקהילות באוסטריה, האוסר הקמת קהילה נוספת על הקיימת, כדוגמת הונגריה, נבחרו בכל הערים הנהלות קהילות בהתאם לחוק.

בלאנצוט היתה מורכבת הנהלת הקהילה הראשונה לפי החוק משנת 1891 מדוד טאננבאום, משה פריד והרש מילראד.

כרב העיר הוכר ר׳ מנדל שפירא.

בשנת 1906 לאחר הבחירות לקהילה הוקמה הנהלה ומועצה שהיתה מורכבת מדוד טאננבאום (יו״ר), מלך פרל־

[1] מהם 1,837 קתולים (פולנים), 149 קתולים־יוונים (רותנים). 10 בני דתות אחרות.

[2] 2,445 פולנים, 339 רותנים, 33 בני דתות אחרות.

[3] 2,853 פולנים, 39 רותנים, 18 בני דתות אחרות.

[4] 3,084 פולנים, 69 רותנים, 345 בני דתות אחרות.

[5] הכתבה מלאנצוט של יצחק וייסמן, להלן „הדים בעתונות ההשכלה" וראה שם כתבה ליוסף מאיר רוזמרין.

[6] יצחק וייסמן, שם.

[7] קראו לה „88" לפי שנת היסוד 1888 או לפי מספר חבריה הראשונים שהיה 88.

מוטר (סגנו). המינהלה: הרש אֶסטליין ויהושע גלאנצברג.
במועצה (Kultusrat) היו: חיים וולקנפלד, הרש מילראד, דוד פאסטרנאַק, לייב צינס, ישראל רוזנבלום, משה שפירא, יוסף מאיר רוזמארין, לייזער קרעש, יצחק זאוואדא, ולוי טרומפטר. מזכיר הקהילה — מרכוס היטר, כרב — שמחה שפירא, חזן — יהודה באקון.
בעיר פעלו החברות הבאות: תומכי־עניים, חברה־קדישא,

קטע מבית הקברות החדש — אַ פראַגמענט פונעם נייעם בית־עלמין

חברת לינת צדק, ביקור חולים. תקציב הקהילה — 12,670 כתרים.
בועד הקהילה האחרון לפני שנת 1914 היו: דוד טאננבאום (יו״ר), מלך פרלמוטר (סגן־יו״ר), המינהלה: הרש אסטליין, יהושע גלאנצברג וחיים וולקנפלד, מועצת הקהילה: לייב צינס, ישראל רוזנבלום, דוד פאסטרנאַק, משה שפירא, יצחק זאוואדא, לוי טרומפטר, יואל ליפשיץ, שלמה שפרונג, בנימין לורברפלד וחיים צלנר. מזכיר הקהילה — מרכוס היטר, מורה דת בבתי־הספר הכלליים — יצחק אבנר. מס קהילה שלמו 580 יהודים והתקציב עולה בהשוואה לשנת 1906 ל־29,851 כתרים.

נתן בר שיפר, מחניכי בית־המדרש, שהתמשכל ונצטרף למתקדמים, היה הדבר הראשי בשדה תיקוני החינוך. הוא עצמו עבר אחר־כך ללבוב, שם נתמנה מורה־דת בבתי־הספר הציבוריים. ספר לימוד הדת שלו נתקבל על־ידי השלטונות ונקבע כספר רשמי בבתי־הספר. עם משכילי לאנצוט נמנה גם יליד העיר ברנהארד לייסטינא, שהיה בשנים 1881—1902 מורה בבית־הספר היהודי בברודי, ובגלל השקפותיו הסוציאליסטיות עזב את ההוראה והיה פקיד בקופת־חולים בברודי וממנהיגי פ.פ.ס. שם.

כן יש להזכיר את פיליפ כהנא, משתתפי המרד הפולני בשנת 1863, יליד סאַנוק, ויחד עם אחיו מאוריצי וליאון הצטרף לפלוגות הלוחמים. פיליפ נתמנה אחרי מספר קרבות לסגן־משנה בגדוד הזוּאַבים. בקרב ליד חוברז׳ה וגרוחוביסק, בפיקודו של מאריאן לאנגיביץ, נפצע. אף־על־פי שקטעו לו יד אחת, המשיך אחרי החלמתו להשתתף בגדודו של קומורובסקי בקרב ליד פוריצק, שם נפל בשבי ונחבש בבית־הכלא לשישה חודשים. אחרי שובו נתמנה כמנהל משק באחוזותיו של פוטוצקי בלאנצוט, ומילא תפקידו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בלאנצוט היה ידוע בשם סאננברה כהנא[7]. לא ידוע באיזו מידה גילה עניין בחיי היהודים.

היו גם יחידים מתבוללים שראו עצמם כפולנים בני דת משה. מעניין, שבשנת 1896 בנה היהודי יאסם, מנהל בנק יהודי, את בניין „סוקול״ — אגודת התעמלות פולנית שקבעה בתקנונה, שאין יהודים יכולים להשתייך אליה כחברים.

אחדים מבוגרי הגימנסיה שלמדו באוניברסיטת ווינה הושפעו מהתנועה הלאומית היהודית בווינה בשנות השמונים והתשעים של המאה הי״ט בהנהלתו של ד״ר נתן בירנבאום. אחד מהם תלמיד לרפואה ש. לאנס, שהיה חבר האגודה האקדמאית הציונית „קדימה״, היה מן המעוררים הציונים הראשונים בלאנצוט בשובו מווינה לעירו, ריכז סביבו חוג אוהדים, שסייעו לו בייסוד חברת „ציון״ והם — טאננבוים, פאסטרנאק, מ. פרלמוטר, י. מ. רוזמארין[8] על אף מאמציו של רב הקהילה ר׳ שפירא לעכב את ייסודה הצטרף לחברת הנוער היהודי עם טאננבוים (בנו של ראש הקהילה) בראש.

באפריל 1894 באו רבה של בוטושאן, לייבוש מנדיל לנדא, מטובי הנואמים הציונים בימים ההם, ד״ר אברהם זאלץ ומ. שפירא (מטארנוב) ואירגנו סניף של „אהבת ציון״ בלאנצוט. באסיפה הכללית, בה נאמו ד״ר זאלץ והרב לאנדא על תפקידי החברה „אהבת ציון״ בטארנוב נבחר ועד הסניף בהרכב הבא: מ. פרלמוטר (נשיא), ח. וולקנפלד (סגנו), א. פאסטרנק (גזבר), ה. וואהל (מזכיר) וד. רוזמארין (ספרן)[10]. לאחר זמן קצר נתמזגה „אגודת ציון״ בסניף „אהבת ציון״ והיו לאגודה אחת בשם „אהבת ציון״. ב־14 באפריל 1895 נערכה האסיפה הכללית ובה נבחר ועד בהרכב הבא: חיים וולקנפלד נשיא,

---

[7] Sans bras — בלי זרוע.
[8] Przyszłość 1894 Nr. 21 p. 139, 139
[9] “ 1894 Nr. 51 p. 178 “
[10] “ 1895 p. 103 “

ג. דרוקר סגנו, מ. פריד, משה שפירא, יצחק זואַרהאפט, גרשון שנמאן, הרש טנבוים, הרש ראמר וליב גלאנצר.

עם הפעילים נמנו ד"ר לאנס ויוסף מאיר רוזמארין, שייצג גם את האגודה בוועידות הארציות הראשונות של הסתדרות הציונית בגליציה ובאסיפות הכלליות של „אהבת ציון" בטאר־נוב. וכן אלפרד ראמר, מפעילי „אגודת ישורון" בסאַנוק, שלושתם הרצו על הציונות.

מאז ייסוד אגודה זו הכתה הציונות שרשים בלאנצוט. שנה שנה נערכו נשפים והרצאות.

לאחר שציוני לבוב הקימו אגודה מיוחדת לענינים מדיניים של יהודי גליציה ובוקובינה (Towarzystwo polityczne Żydów galicyjskich i bukowińskich), הוקם בלאנצוט סניף שאליו הצטרפו: מלך פרלמוטר, אברהם ראמר, מרקוס רבהאן, חיים וולקנפלד, יהושע גלאנצברג, משה כץ, אהרן לאנגזאם, יעקב קלאריסטנפלד, יהודה שטיצל, יוסף שטכר, שאול בר שפינאט, הרש אַסטליין, אליהו פרנקל, יואל לינדנבליט, מיכאל הארצופּ, גצל דרוקר, זישע אנמוט, משה שפירא, נתן קעסט־עכער, שלמה יאסעם, יוסף מאיר רוזמארין, מיכאל רוזנבוים, יצחק זואוואדא, ישראל ונגר, חיים אנמוט, בן־ציון לופטמן, הרש הורניק, יעקב קלאריסטנפלד־יוניור, יצחק זואַרהאפט, בערל קעסטן, משה פריד, אלעזר ניסן מארגל, אהרן יורם, יוסף פענג, אייזיק רגנבוגן, אפרים בלאנק, דוד גוטמן, יעקב רייך, ישראל געלרסטעין, יהודה דאמפּ, משה בילגוראי, אהרן משה גוטמאן, חיים לינדנבאום, לייב קראנצלר, פסח גולדברג, יצחק וייסמאן, גרשון שנמאן, נחמן בוך, ראובן פערשטנדוג, אבא זויער ודוד טורקעלטאוב [11]

האירגון הציוני גדל והלך והקיף פרט לנוער, גם מבוגרים משכבות האדוקים והחסידים. בשנת 1904 נבחר הרש טנבאום יו"ר ולימינו עמדו מלך פרלמוטר, משה גלאנצר, גצל דרוקר, יהושע טנבאום, יוסף קאלטר וגצל גלאנצברג.

בראש אירגון הנוער עמדו משה שפירא, גצל דרוקר, מרדכי היטר, גדליה אַסטליין, פייבוש אדולף, רחצ'י דרוקר ומינצ'י פרלמוטר. ביזמתם של גציל דרוקר, נוסד בית־ספר עברי. החסידים לחמו נגד בית־הספר והמורה כהנא, שנאלץ לעזוב את לאנצוט. אך על אף ההתנגדות מצד הרב (אחרי הרב שמחה שפירא נבחר, בשנת 1913, בנו ר' אלעזר שפירא) וחסידיו לא פסקה ההתקדמות של התנועה הציונית, שתפסה מקום ניכר בחיי הקהילה והיישוב היהודי עד מלחמת העולם השניה.

ועד הקהילה האחרון, לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914), היה מורכב מדוד טנבאום, יושב ראש, מלך פרלמוטר סגנו, וחברי המועצה הרש אסטליין, יהושע גלאנצברג, חיים וולקנפלד, לייב צינס, ישראל רוזנבלום, דוד פאסטרנק, משה שפירא, יצחק זאוואדא, לוי טרומפטר, יואל ליפשיץ, שלמה שפרונג, בנימין לוברפלד, חיים צלנר. מזכיר הקהילה היה מרקוס היטר, מורה דת בבתי הספר הכלליים שימש יצחק אבנר.

מחברות צדקה היו פעילות: „בית חולים", „גמילות חסד" ו„הכנסת אורחים" בראשותו של ניסן זיסאפל, „חברה קדישא" בראשותו של חיים וולקנפלד, „ביקור חולים" בראשותו של ח. לינע, „אגודת נשים" בראשותה של רבקה פרלמוטר, „תלמוד תורה" — יו"ר גצל דרוקר. מ־1900 יהודים, שילמו 580 את מיסי הקהילה. בתקציב השנתי של הקהילה הגיעו ההכנסות ל־29,854 זהובים וההוצאות ל־29,643 זהובים.

[11] "Przyszłość 1895 p. 159.

האגף הצפוני של כיכר השוק — דער צפון־טייל פונעם אַנדלס־פלאַץ.

אינג׳ דוד דוידוביץ

בית־הכנסת בלאנצוט

עוד בתקופת פריחתה של האמנות הרנסנסית בבנייה היהודית־דתית בפולין, במחצית השניה של המאה ה־16, החל להופיע באילו מחוזות של פולין הדרומית טיפוס חדש של בית־כנסת שנבדל מקודמו — בית־הכנסת הרנסנסי — בכמה בחינות אדריכליות מעניינות.

טיפוס בית־הכנסת הרנסנסי בפולין נבדל, כידוע, מה־טיפוס הדו־סטווי, בן המאות ה־14 וה־15, שנבנה במתכונת בתי־הכנסת המערב־אירופיים בקהילות: וורמס, רגנסבורג ופ־ראג, הן במבנהו (מעבר מצורת בניין מוארכת לצורת הרי־בוע) והן בתיכונו הפנימי (מעבר מבימה שנקבעה בין שני עמודי־התווך לבימה חופשית, הדומה לביתן־גינה — לבימה בלתי קשורה במבנה הבית). אולם בשני הטיפוסים הללו גם יחד, קשה היה למצוא קווים ארכיטקטוניים עצמאיים, מקו־ריים, שיעידו על חיפושי הבונה אחר צורות בנייה בהתאם לדרישות הדתיות והציבוריות של הקיבוץ היהודי בפולין.

צעד חשוב לקראת התגבשותו של טיפוס בית־כנסת בעל קווים מקוריים יש לראות בהכנסת אלמנט ארכיטקטוני חדש, בתיכון פנים בית־התפילה הרנסנסי בלתי־ידוע בתולדות הבנייה היהודית־דתית באירופה המרכזית והמזרחית בימים ההם — והוא אלמנט ארבעת העמודים, עליהם נשענת כיפת הקמרון של הבית או תקרתו.

יהדות אירופה, וביחוד השבט האשכנזי שבה, התלבטה קשה במשך כל תקופת ימי־הביניים בחיפושיה אחר צורות בנייה שיהיו הולמות את רוח המסורת של בתי־התפילה שלה, והנה בטיפוס חדש זה של בית־הכנסת הפולני היא מצאה פתרון ארכיטקטוני מעניין לכמה בעיות דתיות וחילוניות הקשורות בבית ד׳.

בבתי־כנסת אלה קיבלה הבימה משמעות כמעט סמלית. כי על אף העובדה שעיני המתפללים וליבותיהם פונים מאז ומתמיד לארון־הקודש, הגונז בתוכו את ספרי־התורה והמסמל את מקומו של המקדש שנחרב, הרי חשיבותה של הבימה ביהדות האשכנזית עולה במובן־מה על זו של ארון הקודש; מקומה במרכז הפיסי של בית־הכנסת ואף תפקידה הוא מרכזי, רב־משמעותי[1].

כמו הרמב״ם בשעתו, חוזר ומדגיש הרמ״א, מבני סמכא התורניים הגדולים ביותר של יהדות פולין, את יעודה העיקרי של הבימה, כמקום קריאת התורה: „ועושין בימה באמצע ביכ״נ, שיעמוד עליה הקורא בתורה וישמעו כולם וכו׳ (רמ״א, בפירושו „דרכי משה״ ל„טור אורח חיים״, הלכות בית־כנסת, ק״נ, ג׳).

הוויכוח על הבימה ומקומה בבית־הכנסת נמשך ביהדות פולין ובארצות האשכנזיות הסמוכות לה והמושפעות ממנה, במשך דורות רבים. בין מצדדי מרכזיותה של הבימה, יש להזכיר בראש וראשונה את הגר״א, את החת״ם סופר ואחריהם את הנצי״ב מולוז׳ין.

*

החידוש האדריכלי שבאלמנט ארבעת עמודי־התווך, בטי־פוס בית־הכנסת הרנסנסי שהיה לכאורה רק גוון סגנוני מאוחר ובמובן־מה שכלול טכני־סטטי של פנים בית ד׳, היה לא רק אישור, לוויכוח התיאולוגי הנ״ל ולתוצאותיו, אלא גם רעיון מקורי של בוני בתי־הכנסת בפולין, הואיל והוא בא לבטא בצורה המוחשית ביותר את חשיבותה הגדלה והר־לכת של הבימה במסורת הדתית והחילונית של יהדות פולין.

ביהדות זו, שהיתה במאות השנים האחרונות ועד חורבנה הטראגי והיעלמה ממפת היישובים היהודים באירופה, המרכז החי, התוסס, החשוב ביותר בין קיבוצי ישראל בעולם כולו — היה בית־הכנסת, לא רק בית־תפילה ובית־לימוד התורה, אלא גם בית־כינוס, פשוטו כמשמעו, להמוני העם, מוסד ציבורי יהודי ראשון במעלה, שבצדק אפשר להשוותו לבית־עם או אפילו לעיריה, בעלת תפקידים ציבוריים־חילוניים.

אכן, בתוך הקומפלכס האדריכלי, הרבגוני של בית־הת־פילה בפולין, שימשה הבימה שבמרכז האולם, יותר מכל מקום אחר בפנים הבית, ביטוי לתפקידו הציבורי, הדתי וה־חילוני של בית־הכנסת.

גם בתי־הכנסת בעלי ארבעת עמודי־התווך הדומים לבית־הכנסת הרנסנסי, נבנו ברובם בצורה ריבועית, ומיעוטם — בצורת בניין מלבני. „אולם מעלתו העיקרית של טיפוס זה — קובע ד״ר שמעון זייצ׳יק הי״ד, אחד החוקרים היהודיים הבול־טים של אמנות בתי־הכנסת בפולין — היא, שיצרה פנים מונומנטלי בעל תוכנית מודגשת ביותר, בלי שישתמשו בו בכיפה המתנשאת על גבי מיפגשי־הסטווים — דבר שהיה מגביה מאוד את הבניין בניגוד לחוקת המדינה והכנסיה הנוצרית, כיפת בית־הכנסת הזה נתמכה איפוא בקירות הבית ובארבעת עמודי־התווך כאחד.

ועוד: האדריכלות הבארוקית בבתי־הכנסת מגלה לנו באפקטים הנאים של הבדלי אור וצל שבאלוויזיה שלה, את השפעת האדריכטקטורה של בתי־העיריות הפולניים — דבר המוכיח, כי בתקופה זו העדיפו בוני בתי־הכנסת את השימוש בדוגמות לקוחות מהבניינים החילוניים. אך בעוד שלבונה

---

[1] בשאלת קביעת הבימה במרכז בית־התפילה מחולקות הדעות: הרמב״ם דורש לקבעה באמצע בית־התפילה („ומעמידין בימה באמצע הבית כדי שיעלה עליה הקורא בתורה או מי אשר אומר לעם דברי כיבושין כדי שישמעו כולם״ — רמב״ם, יד חזקה, הלכות תפילה, פרק י״א, הלכה ג׳); ואילו ר׳ יוסף קארו, שצידד במובן־מה בזכותו של ה„ארון״, מעיד על קיום בתי־כנסת, בהם הבימה בנויה סמוך לקיר המערבי, כלומר לקיר הכניסה („ואל תשיבני מהבימות שבונים בימים אלו בקצת מקומות בסוף בית־הכנסת ולא באמצע... כי העמדה באמצע אינו מהחיוב, אך הכל לפי המקום והזמן וכו׳״. — ר׳ יוסף קארו בפירושו „כסף משנה״ ל„משנה תורה״ של הרמב״ם, להלכה הנ״ל).

בית־הכנסת הרנסנסי לא ניתן עדיין לקשט את חזית הבית, כדי לשוות לו אופי רפרזנטטיבי, שימשו בתי־הכנסת הבארוקיים בפולין (ולטיפוס בית־הכנסת המבצרי ביחוד) מופיע בבית־הכנסת בלאנצוט — הלא הוא הארקדה האטומה המקשטת את הקירות מתחת לחלונות הגבוהים. הארקדה הזו מהווה אלמנט דקורטיבי נאה בפנים הבית, הואיל והיא מחייה את הקירות הגבוהים החלקים, שקישוטם העיקרי הוא טבלות עם פרקי תפילות.

הארקדה שעל הקיר המזרחי, הצפוני והדרומי, עשויה בצורת פתחים בעלי קשתות הנחות על פילאסטרים (עמודים שטוחים). על הקיר המערבי אין הארקדה מופיעה כלל ובמקומה נקבעה רק מסגרתה החיצונית (יתכן שבגלל דלת הכניסה רחבת־הידיים שבמרכז הקיר המערבי „נשברה" כאן מסגרת זו ועל־כן ויתרו מקשטי הפנים על תוספת הארקדה בקיר זה).

פנים בית־הכנסת של לאנצוט שבתמונתו היפה של זיגמונט פוגל (צייר פולני, שחי במחצית השניה של המאה ה־18 והתפרסם בעיקר בציורי בניינים היסטוריים בפולין) מגלה לנו פרטים מעניינים אחדים מתשמישי הקדושה וקישוטי הקיר, שפיארו פעם בית־כנסת זה.

ארון־הקודש הצנוע, שנבנה בשקע הקיר המזרחי, עוטר בחלקו העליון בשני לוחות־הברית, ואילו הקיר עצמו משני עבריו קושט במחזירי־אור („קינקיטים") ששימשו כלי־תאורה וקישוטי־קיר כאחד. כן מפארת את חזית ה„ארון" מנורת חנוכה זקופה, גדולה, כפי שהיה מקובל בבתי־כנסת רבים בפולין; ה„פולניות" שלה צוינה על־ידי הנשר (סמלה של פולין), שנקבע בראש הקנה המרכזי שלה.

בתמונתו של פוגל אפשר לראות גם את הנברשות הנהדרות (ה„עכבישים") ששרותיהן נקשרו בשושנות (רוזטות) הסטיוקו אשר במרכזי הכיפה החביתית, המזרחית, את נר־התמיד, אשר נתלה בחלקו המערבי של בית־הכנסת, בין הבימה לדלת הכניסה, וכן פתחי עזרת הנשים שבקיר המערבי, שדרכם האזינו הנשים לתפילה. לבסוף נזכיר גם את שורת העיטורים הבולטים, בעיקר לויות הפרחים העשויים מסטיוקו צבעוני, שקישטו את קירות הבית וקשתות הקמרונות.

*

בית־הכנסת של לאנצוט נמנה עם המונומנטים היהודיים המועטים שנשתמרו בשלמותם לאחר חורבן יהדות פולין והרס אוצרותיה התרבותיים והאמנותיים הרבים. הכובש הגרמני הפך את בית־הכנסת למחסן תבואה, וכך הוא ניצל מחורבן.

ברם, אם הבניין המעניין הזה ניצל בנס בתקופת השואה הרי „שיחק לו המזל" והוא ניצל שנית מידי מחריבים מקרוב באו, שניסו להרסו... לאחר גמר המלחמה.

ברשימתו „אטיוד לאנצוטי", שפורסמה בשבועון „נובד קולטורה" (מ־13 באפריל 1958), מספר הסופר הפולני מריאן ברנדיס כיצד ניצל בית־הכנסת בלאנצוט, שנתרוקנה מיהודיה, הודות ליזמתו של הרופא הפולני, תושב לאנצוט, הד"ר וולדיסלאוו באליצקי, חובב עתיקות — על אף ההחלטה, שנתקבלה במועצת העיריה, על פירוק בית־כנסת זה.

„בלאנצוט קיים בית־כנסת אמנותי מן המאה ה־18, שהוקם על־ידי האצילים לבית לובומירסקי. לאחר חיסול יהודי לאנצוט,

דוגמה נאה לבית־תפילה בארוקי משמש בית־הכנסת הישן של קהילת לאנצוט שבפולין הקטנה (גליציה).

יש להניח שבית־הכנסת נבנה בראשית המאה ה־17, אם כי לפי מקורות פולניים, ניתן הרשיון להקמתו על־ידי הדוכס, המרשל סטאניסלאוו לובומירסקי, רק בשת 1761, (ואולי הכוונה כאן לבית־כנסת אחר, שנבנה מעץ על יסודות בית־הכנסת הישן).

תוכנית הבניין היתה מלבנית (15×18 מ') והיא כללה אולם תפילה ריבועי, „פלוש" וחדר־הקהל שצורפו אליו בצידו המערבי, עזרת־הנשים נמצאה בקומה עליונה, מעל לחדרי־ספח אלה.

הבניין לא הצטיין בחיצוניותו, אולם מתחת למסווהו הצנוע הסתתר פנים יפה, הן מבחינת תכנונו וקישוטו הארכיטקטוניים והן מבחינת עושר ריהוטו ותשמישי הקדושה שלו. תכנון פנים זה מבוסס על ניצול מרובע מרכזי, לרוב תשיעית משטחו הכללי של אולם התפילה, לשם סימון מקומם של עמודי־התווך, וממילא גם מקום הבימה שביניהם.

ואכן, הבימה של בהכ"נ בלאנצוט, המבנה המעניין ביותר של פנים הבית, הובלטה יפה על־ידי מציאותה במרכז הבית בין ארבעה עמודי־התווך. ארבעת העמודים האלה נתחברו מתחת לכיפה לכעין עמוד תמיכה אחד, על־ידי הנמכת גובהו של המרובע האמצעי וסתימת החלל שנוצר ביניהם, וכך נתהוותה צורת קוביה מקומרת, שממנה יצאו קשתות הקמרונות החביתיים לארבעת קירות בית־הכנסת; ואילו קשתות הקוביה הריקה מבפנים נתמכו על ארבעת עמודי הבימה, בעלי כותרות קורינתיות. מעניין לציין שחלקם העליון של העמודים האלה, מתחת לכותרות, קושט אף הוא בצמחים, מוטיב הדומה לזו שבכותרות (דבר בלתי־ידוע בקישוטים של הבימה בבתי־כנסת). כן עוטרו גמלוני הבימה במוטיבים הראלדיים, יהודיים, כגון: זוגות צבאים, אריות. על הבימה נמצא „כסא של אליהו" מחולק לשני מושבים.

מסגרתה האדירה של הבימה, שהזכירה בצורתה, חופה הנשענת על ארבעה כלונסאות, הוסיפה הוד וחן מיוחד לאולם התפילה. היחס בין השטח התפוס על־ידי הבימה לשטחו הכללי של האולם, קבע את צורתו האסתטית של הפנים. אם שטח הבימה היה קטן למדי, ועמודי־התווך מרוכזים יותר, מקורבים זה לזה עד שנראו כעמוד אחד, רב־ממדים, נראה האולם שקוף ורחב־ידיים — וההיפך מזה כשהבימה תפסה שטח גדול יותר מתשיעית האולם. אכן, בבית־הכנסת של לאנצוט הצטיינה הבימה בשטחה המצומצם ביותר (פחות מתשיעית האולם) — דבר ש„הרחיב" את שטח האולם, ובית־התפילה נראה בעל ממדים ניכרים.

ועוד מוטיב ארכיטקטוני האופייני לפנים בתי־הכנסת

בית הכנסת הגדול, פנים - אין דער גרויסער שול.

הפכו ההיטלראים את בית־הכנסת למחסן תבואה. במצב זה נשתמר הבניין עד השנה האחרונה. לפני חדשים אחדים החלי־טה המועצה העירונית הלאומית שיש לפרק את הבניין האמ־נותי, כדי להשתמש בחומר לצרכי בניה. ואז חש להצלתו של בית־הכנסת „רופא האיכרים". הוויכוח היה קצר, אך חריף. ד"ר באליצקי מסר לחברי המועצה אולטימטום: או שתניחו לבית־הכנסת — או... שלא תתקיים חגיגת שש מאות שנה (לקיום העיר — ד. ד.). חברי המועצה נכנעו. בית־הכנסת הישן ניצל, והרופא ערך בתוכו את התערוכה: „שש מאות שנה לקיום לאנצוט".

הייתי בבית הכנסת... הודות לזריזותו של הרופא הוחזר לפנים בית הכנסת חלק מהדרו הקדום. נחשפו קמרונות כיפתו הבארוקיים המפוארים והעמודים עשירי הפסלים, המכוסים בקשת של פרסקות. מעל לארון־הקודש הישן, בו נשמרו לפנים ספרי־התורה שנשרפו בידי הנאצים, נראה שחור־האותיות הגדולות של פסוקי המקרא. במרכז שתי כפות־ידים מרווחות את אצבעותיהן בתנועת הברכה המסורתית. מידי אלוה אלה נושבת אימה ורצינות הדין האחרון...

בידי „רופא האיכרים" תכניות מקיפות לגבי בית־הכנסת, התואמות את יעודו. בדעתו לארגן בתוכו מוזיאון של „יודאי־קה" ו„תלמודיקה" הקשורות בפולין. בשאלה זו עניין גורמים חשובים בוורשה וכן קשר קשרים עם „ארגון יוצאי לאנצוט" בישראל שאליו משתייכים כמה מידידיו הוותיקים עוד מימי בית הספר" [2].

[2] ע' דוד דוידוביץ: בתי־כנסת בפולין וחורבנם. הוצאת „יד ושם" ו„מוסד הרב קוק", ירושלים תש"ך, עמ' 49.

גם אוגניוש שאַרמינטובסקי מודיע ברשימתו: „על ביהכ"נ בלאנצוט, על רופא אחד ועל יוצאי לאנצוט בישראל" (שפורסמה בשבועון הפולני „7 ימים", מ 4 בספטמבר 1960):

„פנים בית־הכנסת נשתמר יפה לאחר החורבן. הקירות היו עדיין מכוסים בפוליכרומיה עשירת מוטיבים, צמחים וערבסקות. פה ושם נראים היו עדיין ערבסקות שרידי הציורים של גלגל המזלות, של חיות מקראיות, סמליות, וכן לוחות המכילים פרקי תפילה". ובעל הרשימה מספר להלן שבשעה שבית־הכנסת שימש מחסן לתבואה נפגעו הקירות על ציוריהם, ורק תודות לד"ר באליצקי, הרופא והאספן, שהציל את בית־הכנסת מחורבן בעזרת ידידיו, עולי לאנצוט בישראל, הפך בית־הכנסת למוזיאון יהודי. „כיום אפשר למצוא בבית־הכנסת בלאנצוט מנורות יהודיות עתיקות, סידורי תפילה וכן תשמישי קדושה שניצלו בנס".

מיכאל ולצר הדר רמתים

בית־הכנסת – מציאות ואגדה

נר נשמה לזכר אבי, נחמן ולצר,
ואמי מלכה מבית פאס הי״ד.

מציאות ואגדה אופפות את הבניין העתיק והמפואר של בית־הכנסת בלאנצוט, בן מאות בשנים, שנשאר לפליטה מן החורבן הגדול של בית ישראל בפולין. בית־הכנסת, הבנוי בסגנון הבארוק לא זו בלבד שהוא מגלם בתוכו את תולדות יהדות לאנצוט, אלא אף משמש עדות אילמת להשתרשותם של היהודים בפולין, ליסודות החזקים שחושלו במשך מאות בשנים, וליתמות ולבדידות העוטות עתה את אדמת פולין במקומות, שבהם חיו ויצרו היהודים. על בית־הכנסת עצמו היו אומרים כי לא רק שהבניין הקדוש מחוסן בפני הרס ואבדון, אלא שכל מה שנערך ונעשה בתוך כתליו — שריר וקיים. יהודי לאנצוט היו מאמינים בדבר הזה עד שבא אסון מלחמת העולם השניה, שהרס ומוטט לא רק את הבטחון והאמונה של יהודי לאנצוט, אלא עקרם מן השורש.

הבניין הנאה של בית־הכנסת ניבט אלינו כיום מתמונות שנתפרסמו בכתבי־עת יהודיים ולא־יהודיים כאחד, שכן זהו אחד הבניינים ההיסטוריים שנשארו לאחר החורבן, והוא עומד ליהפך מוזיאון לתשמישי קדושה וחפצי אמנות ותרבות של יהדות פולין בכלל ואיזור לאנצוט בפרט. בדיון, שנערך בלאנצוט בשנת 1956 לקראת החגיגות למלאות 600 שנה לקיום העיר, החליטו חברי העיריה, שדנו בשיפוץ ושיקום העיר, פה אחד — להרוס את בניין בית־הכנסת ההיסטורי, אך ד״ר ולאדיסלאוו באליצקי התנגד בתוקף למזימה זו. הוא הציע להפוך את הבניין למוזיאון לעתיקות יהודיות, ואף הצליח לשכנע את חברי המועצה שדווקא בבנין בית־הכנסת יש לערוך את תערוכת 600 שנה לקיום לאנצוט — וכך ניצל הבניין מהרס.

הבניין

בניין בית־הכנסת, שנבנה, כנראה, במאה השבע־עשרה בסגנון התקופה ההיא, ניצל לא אחת מכליון. גם עם חדירת הנאצים לעירנו בשנת 1939 שולחה אש בבניין. ספסלי עץ רבים נערמו במקום אחד ונשרפו, אך בסופו של דבר ניצל בית־הכנסת, וכפי שמספרים אף נמצאו שני קצינים נאציים שעזרו ליהודי העיירה בכיבוי, ומשערים, שיזמתו של פוטוצקי היתה בדבר.

בין הסיפורים העתיקים על נצחיותו של בית־הכנסת רווח גם זה: בעת השריפה הגדולה בלאנצוט, בשנת 1820, שפרצה במחנה הצבא שטרמרובקי ופשטה אחר־כך לעיר כולה והשאירה את כל תושביה ללא קורת גג — נשאר בית־הכנסת שלם ולא ניזוק.

זכרונות נאים ולבביים קשורים בבית־הכנסת הזה. מחד — ימי שמחה וחג מסורתיים ולאומיים שמצאו כאן את ביטויים בטקסים חגיגיים, בפני יהודים קורנים ושמחים; מאידך — ימי האבל המסורתיים וימי בשורה רעה חרותים בזכרוני, כפי שבאו על ביטויים בין כתלי בית־הכנסת בעל התקרה המקומרת הגבוהה. אך יפים מן הזכרונות הם סיפורי הפולקלור סביב בית־הכנסת המשמשים אספקלריה לרחשי־לבם של יהודי העיר. אכן, מלאים לבותינו זכרונות ורגשות, ואנו מתרפקים בגעגועים על הבית הישן, הריק והמיותם אשר בלאנצוט...

בית־הכנסת בנוי בצורת מרובע, קירותיו רחבים ומוצקים. המראה הכללי של הבניין מזכיר, להבדיל, את הכנסיה של לאנצוט (לפני ששופצה בשנת 1896) ואת בנין העיריה שנהרס בשנת 1913. יתכן, שבנאי אחד בנה את שלושת הבניינים הללו. אורך בית־הכנסת כ־18 מטר ורחבו 15 מטר בערך. הקירות מבחוץ פשוטים, ללא קישוטים מיוחדים, רק בארבע פינות הבניין בולטים הפילאסטרים. הכניסה מצד מערב משווה לבנין מראה מעניין, תודות הבולט כלפי חוץ (במרבית בתי־הכנסת בפולין אין למצוא מבנה דומה). מצפון וממערב למבנה זה מצויות שתי כניסות מעוגלות בחלקן העליון — דרכן יורדים ל„פלוש״ בארבע מדרגות. ואילו בחוץ — מולי־כות שוב מדרגות לקומה העליונה של המבנה ולגזוזטרה מקושטת בבלוסטרדה (מעקה) נאה; משם נכנסו לעזרת הנשים. בקיר המדרגות הנ״ל נקרע חלון עגול. מתחת למדרגות נמצא חדר קטן. ב„פלוש״ מותקן כיור עתיק מנחושת (לנטילת ידיים) וכן „קונה״ — עמוד הקלון, בעל שתי טבעות־ברזל ושרשרות לקשירת ידו וצווארו של החוטא. בקיר הדרומי — כניסה המוליכה ל„שולאכל״ של ר׳ איציקל לאנציטער, הוא „החוזה מלובלין״. בקיר הצפוני קבוע חלון.

אל אולם בית־הכנסת מוליכה דלת כפולה וכבדה, ונכנסים לתוכו בירידה בארבע מדרגות — בהתאם למינהג שהיה קיים, שהבא לבית־הכנסת, לא יכנס בראש מורם וכדי לקיים „ממעמקים קראתיך״. האולם היה מחולק לתשעה שדות שווים. קמורי כיפה, במרכז האולם — ארבעה עמודי־תווך, שביניהם נקבעה הבימה. מצד צפון ודרום עולים אל הבימה בשבע מדרגות לשם קריאת התורה ולשם סיבובה בהקפות שמחת תורה. במרכז הקיר המזרחי היה קבוע ארון־הקודש, שאף אליו מולי־כות מדרגות אחדות, ולידו עמוד התפילה של שליח הציבור. בקיר המערבי, בתוך שקע, היה דולק נר תמיד אשר, כפי שמספרים, לא כבה מאז ימי „החוזה מלובלין״.

„מקום״ בבית־הכנסת

סיפורים רבים מהווי חיי היהודים והחסידות בפולין, שנתפרסמו במאות השמונה־עשרה, התשע־עשרה והעשרים, קשורים בבית־הכנסת של לאנצוט שבין בתי־הכנסת בפולין הוא אחד הבניינים העתיקים המעניינים גם מבחינה ארכיטקטונית.

בסיפור אחד המובא על ידי מרטין בובר מסופר על יהודי

מלאנצוט, שהפך מעני לעשיר וירד אחר־כך מנכסיו. הסיפור קשור בר׳ יעקב יצחק הורוביץ „החוזה מלובלין״ מהימים, שישב בעירנו:

„היה שם יהודי אחד עני, שנעשה לעשיר, אשר מכל נכסיו היקרים העריך ביותר את מקומו בכותל המזרח של בית־הכנסת, אשר היה סמוך למקומו של הרבי״, — נאמר בסיפור. לימים, כאשר איבד את רכושו ומכר את הכול הציעו לו שימכור את מקומו בבית־הכנסת, אך הוא סירב, באמרו, כי דבר זה יקר לו מכל עושר שבעולם. אותו אדם ירד אחר־כך עד כדי כך, שהיה מחזר על הפתחים, אך על מקומו בבית־הכנסת שמר מכל משמר. אחרי שירד גם מבחינה מוסרית והיה שותה לשכרה, היו מתביישים לשבת על ידו בבית־הכנסת. והגיעו הדברים לידי כך, שאיש אחד מבני העיירה קנה את שטרי חובותיו, ועל־ידי בית־הדין הכריח אותו למכור לו גם את מקומו בבית־הכנסת, אך האיש לא עזב את מקומו למרות שמכרו.

פעם בליל כל נדרי, כשהכול נדחקו אל ההיכל לנשק את ספר התורה, תפס הקונה את מקומו של האיש בכותל המזרח. אך בשוב העני אל מקומו התפוס הרים קול זעקה מרה, שגרם להמולה ותגרה בבית־הכנסת, והנרות כבו. עד מהרה שככה המריבה והקהל זימן את עצמו לתפילה. אך הרבי קרא: „בשמים עורכים דין עליכם...״ הדבר גרם להתרגשות בציבור שהתפלל בכוונה ובקול בכי, כפי שלא היה מעולם בבית־הכנסת הזה. לאחר התפילה אמר הרבי: „גדולה תשובה, כולכם מזומנים לחיים בשנה הבאה עלינו לטובה״.

כפי שמספרים לא מת בלאנצוט איש בשנה ההיא, מכיוון שכל בני העיר היו בבית־הכנסת באותו מעמד. כתוצאה מסיפור זה נפוצה אחר־כך האגדה, שבית־הכנסת עצמו נידון לחיי עולם, וכי שום תחבולה לא תוכל לו להכחידו...

עבדות וחירות

זוכרני את המאורעות, שנתרחשו בבניין בית־הכנסת של לאנצוט, שהשפיעו על עיצוב דמותו של הנוער הלאומי בעיירה, ובעיקר את המאורעות הלאומיים הטראגיים, שחרגו מהשיגרה של תפילה ותחנונים בלבד. הכוונה למאורעות חורצי־גורל בעולם ובעמנו, בהם שימש בית־הכנסת מקום, בו נתנה העדה היהודית של עירנו ביטוי לרחשי לבה.

*

בשנת 1918 — קמה פולין לתחיה מהריסות המונרכיה האוסטרית־הונגרית. חגיגות השחרור של הפולנים אז מלוות היו פרעות ביהודים. — שעת בין־השמשות. יהודי המקום התכנסו בבית־הכנסת לשמוע את דבריו של המטיף הציוני ר׳ נתן מיליקובסקי. עטור זקן ארוך עמד ליד ארון־הקודש והלהיב את הקהל בנאומו. הוא קשר את גאולת פולין בגאולה הקרובה הצפויה לעמנו. ופתאום, תוך נאומו, נפלו אבנים בתוך בית־הכנסת. היו אלה הפולנים אשר „חגגו״ את חירותם בעריכת פוגרום ביהודים.

זוכרני, כיצד מצא אותו נואם מחונן את המלים המתאימות להגדיר את המצב החדש — מצב של עבדות בתוך חירות: „מאטל מיט די קוליעס גייט נאך ארום אין גאס״.. (רמז לנכים היהודים ממלחמת העולם שנלחמו בגבורה). אז עבר המרצה לתיאור הטראגדיה של האומה היהודית, שאפילו גבורתה ומסירות נפשה למען האומות אינה נחשבת בעיני הגויים והיהודים לעולם לא יושעו על־ידי הגויים, שתמיד יראו ביהודי את השעיר לעזאזל..

*

והנה לפני עיני תמונה אחרת:

עשר שנים לאחר שחרור פולין, שנת 1928. הסופר דניאל פרסקי מבקר בלאנצוט. תשעה באב. אנו מכונסים בבניין בית־הכנסת השרוי באבל. הספסלים הפוכים, בהתאם למנהג. על המדרגות המוליכות אל ארון־הקודש יושב ר׳ גצל דרוקר וקורא מתוך ספר הקינות. קריאת הקינות היא ממושכת — מגילת איכה, פרקי תהילים ופרקי אבל למכביר על חורבן הבית. הקהל סביב יושב חלוץ נעלים. הילדים, אף הם בהתאם למנהג תשעה באב, מטילים קוצים ירוקים שתלשו מן השיחים אל תוך זקניהם של המקוננים. האורח שהיה עמי — דמעות ירדו מעיניו. האם בכה על החורבן, או על הווי־החיים היהודי בגולה, שהשתקף כאן במלוא צערו ואבלו וחורבנו?

*

והנה בית־הכנסת בליל כל נדרי: נרות גדולים מפיצים אורם בכל הבית. ההוד וההדר שבתכנון הארכיטקטוני של הבניין כמו מתבלטים עתה בכל עוזם. בית־הכנסת מלא

בית הכנסת, קטע מהחזית המערבית
די שול, דערפֿאדער־חלק פון מערב־זייט

מתפללים, לבושים בקיטלים לבנים וטליתות עטורות קישוטי זהב וכסף. ילדים בני גילים שונים בתוך הקהל. וקול תפילה ובכי ממלאים את החלל.

*

שונה לחלוטין המראה בשמחת תורה. קולות הזמרה והשמחה מהדהדים מכל פינה. ההקפות עם ספרי התורה, הדגלים שבידי הילדים הגדולים, הפנים הקורנים של המבוגרים, — צהלה ושמחה מסביב. גם כאן מתמזג הבניין בהווי החג וצהלת המתפללים.

*

והנה בית־הכנסת בימי מאורעות לאומיים כלליים, כגון בעצרת לפתיחת האוניברסיטה בירושלים שנערכה בו; או בציון חגה הלאומי של פולין, שאף הוא בא כאן לביטוי חגיגי ביותר. נשמעו דברי ההוקרה מעל בימת בית־הכנסת בנוכחות קהל רב.

גם תזמורת „הזמיר" היתה מופיעה בבית־הכנסת עם כל מאורע חשוב.

*

שנים עברו, דור הולך ודור בא, ובנין בית־הכנסת העתיק על מקומו עומד. יהדות לאנצוט הלכה בדרך כל יהדות פולין, ואך שרידיה הגיעו לחופי המולדת. באחד הימים, בביקורי במוזיאון „בצלאל" בירושלים, הראו לי העתק תמונת שמן של בית־הכנסת בלאנצוט, מעשה ידי הצייר זיגמונד פוגל, וכמו בבת אחת עלו לעיני כל המחזות שראיתי בבית־הכנסת הזה, כל גדולתו ותפארתו ועמידתו ביגון וצרה.

תולדות בית־הכנסת

על שנת בנייתו המדויקת של בית־הכנסת בלאנצוט יש גירסות שונות, אך הוא הוקם, כנראה, בתחילת המאה השבע־עשרה לאחר ההתנפלות של הסטארוסטה מפשמישל קרשיצקי, שפרץ ללאנצוט מדרום־מזרח (מקום בית־הכנסת) בשנת 1624 והחריב את הארמון שליד הכנסיה ואת בית־העיריה. בספרו „העיר לאנצוט" כותב צטנרסקי הרבה על בניין בית־הכנסת. שם מוזכר, כי בשנת 1761 קיבלו היהודים רשיון מהדוכס ללבון לבנים במלבנת הדוכס, וכן תרם עצים לבניה ונתן ליהודים רשיון לבנות בית־כנסת, במקום בית־הכנסת הקודם שהיה בנוי עץ. אגב, מציין המחבר, כי מספר היהודים בלאנצוט היה מועט, ושהם גרו שם מזמן. להלן הוא מספר, כי הדוכס לובומירסקי השתתף בשיפוץ ותיקון בית הכנסת של היהודים. דבריו של צטנרסקי על בית־הכנסת אינם יכולים לשמש עדות מהימנה על מועד בניית בית־הכנסת, מכיוון שהוא סותר את עצמו ומדבר על שני בתי־כנסת. כמו־כן תמוהים דבריו כי אף־על־פי שמספר היהודים היה מועט, היו להם שני בתי־כנסת חשובים וגדולים.

מתקבל על הדעת, שבניית בית־הכנסת חלה בשנת 1626, כיון שבאותה תקופה הוקם גם בית־הכנסת בפריוואַרסק, ובצי־רוף בית־הכנסת בריישה, שהוקם בסוף המאה ה־16, הם שימשו מעין שלשלת־הגנה לארמון הלובומירסקים בלאנצוט.

בשנים 1909—1910 שיפץ גבאי בית־הכנסת ר׳ מנדל שטרנהיים את הבניין. במקום הרצפה שהיתה עשויה לוחות־עץ באה רצפת בטון. הוזמנו ציירים מבני העיר וכן מפשמישל ומרישה, כדי לקשט את קירות הבניין וכיפתו. בין הציירים היו יעקב לאנגסאם מלאנצוט וקונסטרייך מריישה. הם עיטרו את בית־הכנסת בציורים של שנים־עשר המזלות, לוחות הברית, כלי־נגינה הנזכרים בתהילים (פרק ק״ן), שהיו משמשים את הלווים בבית־המקדש, ובפסוקים מן התפילות.

בין תשמישי הקדושה של בית־הכנסת בעלי ערך היסטורי יש לציין את כתרי התורה העשויים כסף, „ידיים" עתיקות לספרי תורה, פרוכת עשירת רקמות, טסים (ציצים) לס״ת,

בית הכנסת, חזית צפונית־מזרחית
די שול פון צפון־מזרח זייט

כיור מהמאה ה־18, מנורות ה„עכבישים" מעשי ידיו להתפאר של אמן יהודי אלמוני; ולבסוף כסא אליהו מתקופת הרב ר׳ אריה לייבוש, כלומר מראשית המאה ה־18.

הגבאים מבני זמננו ששמותיהם שמורים בזכרוני, הם: מנחם מנדל שטרנהיים, חיים ישראל מאנד, יוסף מאיר רוזמרין, ישראל קישינער (קשטכר) יצחק זוראַרהפט, נפתלי גולדשטיין, שלמה מגנהיים ומרדכי ויהושע פלשן.

*

שוב ושוב נאחז מבטי בתמונות המעטות שלפני ואני מסתכל בערגה לתוך חללו של בניין בית־הכנסת העתיק בלאנ־צוט, שהוא בעיני כבית־היוצר לרוחם של דורות יהודים. והרי התקרה המקומרת הגבוהה, שאליה נשאו ראשיהם אבותינו בזעקם אל השם — תלוייה על גבי הקשת הנתמכים בעמודים־עמודים... וכמו מאליהם פורצות מלב דברי הקינה הקדומה: איכה ישבה בדד... רבתי בגויים... מה עלה לו לבניין של בית הכנסת, שעליו היתה גאוותנו בכל עת, שליווה את יהודי העיירה כעמוד האש ביום ובלילה ובו שמו בטחונם וממנו ינקו גבורה ואומץ? ואולי זועקים קירותיו של הבניין, והקולות שנספגו בהם במשך שנים רבות פורצים ועולים שוב באלמם הנורא?

פנחס גולדמן פתח־תקוה

בית־המדרש הגדול

בית־המדרש בלאנצוט היה בנוי קומה גבוהה אחת. בכותל הדרומי שלו נמצאו כאילו שתי קומות. בעליונה — עזרת נשים ולארכה מעקה מסורג, ובתחתונה — חדר תפילה לחסידי בלז.

בתקרה היו תלויות נברשות חשמל ונברשות נחושת, הקשורות בשרשרות משולשות, להדלקת נרות.

נברשות נחושת אלו העלו נרות בערבי שבתות וחגים ור׳ שמריל השמש עסק במלאכת קודש זו בחשיבות יתרה. נרות אלה היו מעוררים בנו שמחה, הרגשה של קדושת החג והתרוממות הרוח.

קרה והנרות האלה הודלקו גם בימות החול בידי קרובים של חולה אנוש, בהאמינם שבזכות אורם במקום הקודש ישלח הבורא רפואה שלמה לחולה. ברם, הנרות של חולה רח״ל היו משרים עלינו עצבות וחרדה לחיי אדם.

ספסלים מורכבים ל„עמודים״ (שטענדרים בלע״ז) לא נמצאו בבית־המדרש שלנו, שולחנות ארוכים עמדו לאורך הקירות של ביהמ״ד. היו אלה שולחנות פשוטים ועליהם חרותים בידי ילדי לאנצוט כל מיני צורות של משחקים, כגון, משחק „טחנה״ וכדומה. וכאורכם של השולחנות כן אורכם של הספסלים.

מעל לספסלים שעמדו ע״י הקירות, היו תלויים מדפים ועליהם ספריה לאלפים מכל המינים, החל מש״סים ישנים, שמרוב שימוש היו קרועים ואשר חברת „תיקון ספרים״ — כך נקראה הועדה לתיקון ורכישת ספרים, שהיתה מורכבת רק מבחורים לומדי ביהמ״ד — החליטה שלא לתקנם, ועד ש״סים חדשים, פוסקים, ספרי חסידים וספרי מוסר שונים שברובם היו לומדים יומם ולילה.

ארון־הקודש והשולחן, שעליו קראו בספר התורה בלטו בפשטותם ואף־על־פי־כן לא נתמעטה קדושתם בעינינו.

בפינה של ביהמ״ד עמד תנור גדול ומסויד, בנוי לבנים. שעונים על התנור עמדו זקני הלומדים, כשכפות ידיהם שלובות מאחורי גבם, והתחממו בו. לבאי ביהמ״ד היו מקומות ישיבה קבועים, שהיו רכושם הפרטי והיו רשומים בספר מיוחד שהיה שמור אצל רב העיירה ועברו בירושה מדור לדור.

מקומות הישיבה בביהמ״ד היו מכובדים בכל מקום הימצאם. מקומותיהם של בעלי־בתים חשובים היו מפוזרים בכל הפינות של אולם התפילה. ממדיו של המקום הקבוע, לא נשמרו בקפדנות, כי בעלי מקום הישיבה נהגו להושיב עליו גם את הקרובים. כך, למשל, היה נוהג סבי ר׳ יואליש לינדנבליט ז״ל. כשהשיא אחת הבנות הבטיח, בהתאם למקובל, לחתן החדש מזונות („קעסט״ בלע״ז) וגם מקום ישיבה בבית־המדרש. הוא הביא את חתנו והושיבו על ידו וכך נדחקו ונדחפו אחרים והצטמצמו בצפיפותם בלא לומר מלה. „המתישב״ החדש המשיך לשבת במקום עד שסיים את תקופת המזונות, ואז היה מחפש לו מקום אחר, אם ע״י רכישה או סתם באופן זמני בין מקומות העמידה הבלתי קבועים.

עם מתפללי בית־המדרש היו נמנים בעלי־הבתים החשובים שבעיירה. כמו מרא דאתרא מוה״ר ר׳ אלעזר שפירא זצ״ל, מהם תלמידי חכמים גדולים, יהודים רבים „יודעי ספר״ וגם יהודים פשוטים „עמך״.

אם כי בית־המדרש היה חסידי מובהק, נהגו בו לפי חסידי אדמו״ר מדינוב, בעל מחבר ספר „בני יששכר״ זצ״ל, משום שמוה״ר ר׳ אלעזר שפירא זצ״ל היה מנכדיו. לא היה לבית־המדרש של לאנצוט גוון מיוחד, מכיוון שבין מתפלליו היו חסידים של כל מיני אדמו״רים: בלז, שיניבה, דזיקוב, צ׳ורט־קוב, טיצ׳ין, בלזיץ, קולישין ועוד.

כרגיל היה בית־המדרש מקום קליטה לארחי פרחי שנקלעו לעיירה, עד שהחליטו לעזוב אותה, כמו״כ שימש לפעמים גם שוק לממכר ספרים וכלי קודש שונים. על שולחנות ארוכים היו הסוחרים מציגים את „הסחורה״ שלהם ומחכים ללקוחות שנמצאו לרוב בזמן התפילה, אלה עיינו בספרים, בדקו טליתות, או תפילין שהוצעו למכירה.

בית־המדרש היה תמיד פתוח. המנעולים בדלתותיו העלו

משמאל (פון לינקס): שמש בית הכנסת ר׳ שלומה׳לה גולדבלט; מימין (פון רעכטס): שמש בית המדרש ר׳ שמרל פרילינג.

חלודה, כי הדלתות לא ננעלו מעולם, לא ביום ולא בלילה, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. הוא היה פתוח לאנשי המקום שבאו לתורה ולתפילה, או למצוא מחסה מחום הקיץ ומקור החורף. הוא שימש מקלט לסוחרים ורוכלים למיניהם, שהתחמקו מהרעש שבשוק, כדי לנשום אוויר אחר, אוויר מרגיע...

בביהמ"ד התפללו מן הבוקר ועד חצות היום, בציבור וגם ביחידות. כבר משעות הבוקר המוקדמות התחילו יהודים בכל הגילים ללמוד ורבים עשו לילות כימים בלימוד התורה. קולות הלומדים התערבבו בקולות המתפללים מבלי להפריע איש לרעהו. לפעמים היו המתרכזים בסוגיות קשות מצטרפים לאומרי „נקדישך" ועונים „אמן". אולם בדרך כלל לא הגיעה תפילת החזן לאזניהם של השקועים בלימוד.

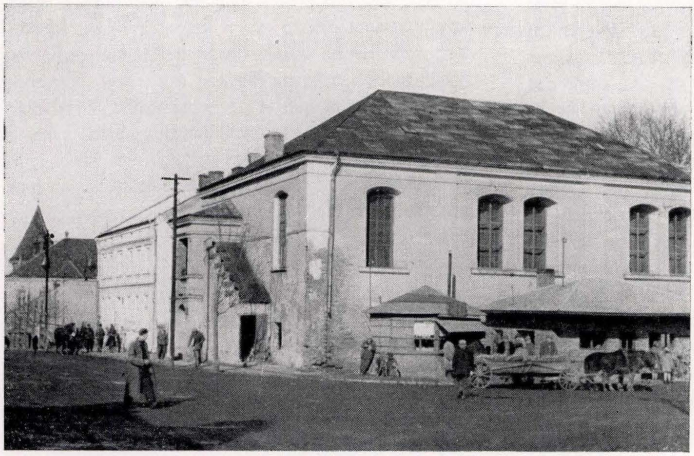
בשעות אלו הסתובב בין הקהל סוג שלישי של יהודים, לא מתפללים ולא לומדים — אלה שוחחו בענייני העיירה, מסחר, פוליטיקה וכו'.

בית־המדרש היה גם מקור ל„פרנסות". הירקן היה מביא סל תפוחי־עץ נגועים למחצה או לשליש, מנקה את המקום הנגוע ומוכרם לנו, לבחורי בית המדרש הלומדים. פרנסה אחרת, זוכרני, היתה מכירת ספל תה עם חתיכת סוכר. ר' עוזר האופה, יהודי פשוט וירא שמים, זכה לעסוק במצווה מיוחדת. הוא היה מביא מתנורו, בעיקר בחורף, דוד מלא תה וחתיכות סוכר בשביל אלה, שהשכימו ללימוד תורה אחרי שטבלו במקוה טהרה.

ראשון לבאי בית־המדרש השכם בבוקר, אולי מחמת זקנה, ואולי מצדקתו, היה ר' שלום לאנגזאם ז"ל. היה זה יהודי עניו וטוב לב, סוחר ברזל ולשם מצווה היה מוהל. היה קם ב־2——3 בלילה, עם פנס דולק והיה מהלך באיטיות עד שהגיע לבית־המדרש. הוא היה הראשון שנשם את האוויר של היום המתחדש בטרם זריחת השמש. כשיהודי לאנצוט עדיין היו שקועים בשינה כבר היה ר' שלום לאנגזאם בבית המדרש. היה מדליק נורה אחת בקצה האולם, שלא להעיר את העניים שישנו על־יד התנור, וכך התחיל ר' שלום לערוך „חצות" ואחר המשיך באמירת תהילים עד שהגיעו ה„סנוניות" הראשונות, בעלי־בתים אחרים. גם אלה באו לפחות שעה לפני הנץ החמה. בין אלה אפשר היה לראות את אבי ז"ל, ר' מנחם גולדמן, יהודי ירא־שמים, בן־תורה ונחבא אל הכלים. גם הוא התחיל באמירת „חצות" וסיים בלימוד היום לפי „חוק לישראל" עד שהמניין הראשון, בו השתתף, התחיל להתפלל.

בין המוסדות השונים שפעלו בבית־המדרש היתה „חברת ש"ס". לא היתה זו חברה לפי המושגים של היום, חברה בע"מ. ביום קבוע בשנה היו מסיימים את כל הש"ס, יחידים או קבוצות שונות היו מתחייבים לסיים אחת המסכתות. ביום הקבוע רשמו על קלף את כל שמות הלומדים שהתחייבו לסיים את המסכת. באותו ערב נערכה סעודה גדולה ובסיומה היו מחלקים מחדש את כל הש"ס בין הלומדים לשנה החדשה.

רבים מיהודי לאנצוט חיו חיי תורה בין כתלי בית־המדרש ובו עוצבו דמויותיהם. בצער רב נפרדתי מהעולם היפה הזה, מבית־המדרש שלי בלאנצוט שכה עשיר היה. נחרב בית־המדרש, בית־היוצר לנשמת האומה בקהילת לאנצוט.

חזית בית הכנסת ולידו בית המדרש פראָנט פון שול, נעבן אים דער בית המדרש.

בנימין אינהורן

הגר־צדק מלאנצוט

מגילה טו, עמוד א: ואמר ר' אליעזר אמר רבי חנינא, כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם.

בספר „מגדיל ישועות מלכו" דף ט"ז, סיפור מה־מחבר הקדוש המפורסם מזרע קדוש טהור רבי אברהם שמחה הורוביץ זצוק"ל אבדק"ק בארנוב אשר בגליציה. קראתי המעשה הנ"ל והנה העתקתי מלה במלה:

„הגראף פוטוצקי אשר היה דוכס העיר לאנצוט והכפרים אשר סביבותיה היה לו בן חכם ונחמד. ובימי נעוריו כאשר למד אצל הכמרים ענייני דתם וגם למדו עמו כתבי הקודש של התורה הקדושה כסדר מתחילת ספר בראשית, נכנסה בלבו רוח אחרת לפקפק ולגמגם בענייני דתם, הוא דת הנוצרית הרומית. והרבה פעמים הוציא מפיו דברים ושאלות עמוקות למלמדיו הכמרים, אשר נאלמו ולא ידעו מה להשיב.

ויראו הכמרים כי לב הנער פוטוצקי הוא פתוח לרווחה להבין שורש דת ישראל ולהבחין בין ימין ושמאל ובין אור לחושך, התייעצו ביניהם להעלים מן הנער לימוד ספר ויקרא, יען כי שם כתובים עיקרי המצוות וענייני קדושה אשר יוכלו לנטוע שורש נאמן בלב הנער לדת ישראל. אבל גם התחבולה הזאת היתה ללא הועיל כי העלם החכם שם אל לבו, כי הכמרים יקראו את תורת דת משה בשם חומש, אשר פתרונו — יען כי יש בו ה' חומשי תורה. ומדוע ילמדו אותו רק ד' חלקים — והבין אשר לא דבר ריק הוא.

ושם בכפר ישב איש יהודי אשר החזיק בית מזיגת היי"ש אצל אביו הגראף, וילך הנער אליו ויבקש ממנו שיקרא לפניו שמות כל הספרים של התורה הקדושה. וכאשר היהודי קרא לפניו גם ספר ויקרא, בקש ממנו הנער שילמוד עמו הספר הלז מתחילתו ועד סופו. וימלא היהודי בקשתו. ובהגיעם לפרשת של טומאה וטהרה וטבילה במי מקווה, התפלא הנער מאוד, אשר היתכן אשר מקווה מים יעלו את האדם מטומאה לטהרה. ויישם אל לבו לבחון בנפשו ובגופו בטבילה במי מקווה. ויען כי כוונתו היתה רצויה לשמיים „והבא לטהר מסייעין אותו", ותיכף כאשר עלה מטבילתו הרגיש כי נהפך לאיש אחר ונתן לבש בו קדושה גדולה, ולבו כאש בערה בו לקבל עליו דת יהודית. ויגלה זאת ליהודי מלמדו אשר קבל על עצמו לנסוע לעיר רחוקה, ושם נכנס בברית בדת ישראל ונעשה גר צדק.

וישב שם על התורה ועל העבודה בכל לבבו, פ"א ראה כי בחור אחד מדבר עם חברו בשעת התפילה בעת שהיו התפילין בראשו ובזרועו, ויוכח אותו הנער פוטוצקי בנזיפה ובגערה, ויחר לנער עבור זאת. ויגמור בלבו לקחת ממנו נקם וילך ויודיע לרשות, מי זה הנער ומחצב מולדתו. ותיכף באו הפקידים ויקחו ויאסרו אותו בנחושתיים, ונתנו אותו בבית־האסורים והודיעו להוריו, כי כאן תפסו את בנם אשר נדבק לדת היהודית. והידיעה פלחה כחץ בכליותם ועפו ובאו כעל כנפי נשרים, וינסו לדבר על לב בנם ולפתותו שישוב מסורו וגם הרבה כמרים באו אליו בכל יום ויום וידברו אליו בדברים רכים, להפוך את לב הנער פוטוצקי לבל יגרום צער ובושה לאבותיו האצילים ונכבדי המדינה ולבל ירד בדמי ימיו לבור שחת, אבל כל דבריהם היו כזורע על צחיח סלע, כי הוא באחת, כי תורת היהודים היא אמונתו הקדושה, עליה הוא מוכן למסור נפשו וחיותו.

פעם אחת באו אליו הכמרים ודברו אליו בטענה הזאת לאמור:

— „ראה בעינך עד כמה זרים מעשיך גם בעיני השם; כי אם היה רצון הבורא שתהיה יהודי — אם כן מן הנכון היה אשר מחצב מולדתך שיהיה יהודים; אבל מאשר הוריך ומולדתך הם נוצרים, אם כן זה האות אשר אלוקי ישראל רצונו ומגמתו שגם אתה תהיה נוצרי כאבותיך האצילים".

ויען להם הנער במתק לשונו ומליצתו:

— „הנה ידוע אשר בעת מתן תורה סבב השם אל האומות שיקבלו התורה ולא רצו לקבלה. והנה זאת מובן, אשר הקב"ה לא הלך מבית לבית ומאיש לאיש לבקשו שיקבל התורה, רק מסתמא הלך אל ראשי העדה בכל עיר ועיר ואליהם שם דבריו. וגם זאת מן הנמנע אשר בכל עיר לא היה ביניהם אנשים שבלבם רצו לקבל התורה רק למרות רצונם היו מוכרחים להסכים לדעת ראשי העדה. ולאשר אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה ולא ידח ממנו נדח, לכן גזרה חכמתו העליונה אשר נשמותיהם של האנשים האלו לא ידחו מעדות בני־ישראל ועמד ושתלן בכל דור ודור אשר בני בניהם של האנשים האלו יבדלו מדת אבותיהם, וישמעו רחוקים ויבואו תחת כנפי השכינה. וכן להפך אצל ישראל, אשר ענו ואמרו בפה אחד נעשה ונשמע, היו ביניהם כמה וכמה רשעים שרצו לילך בשרירות לבם להיות מבני בלי עול, רק בטלה דעתם הטפשית בין רוב כל עדת ישראל, ויען כי בעת קבלת התורה לא היה בפיהם ולבם שווים ולכן משורש נחש יצא צפע — ונצר משרשיו יפרח, אשר יבדל לרעה מכל שבטי ישראל וידבק אל דת עם אחר".

וכאשר ראו הכמרים והוריו אשר לשוא ישחיתו דבריהם ולא ישאו פרי בעמלם, חרצו עליו משפט מוות לשריפה אשר הגר צדק קיבל עליו את הדין בשמחת לבו, ונשרף ביום א' של ראש השנה וזכר שמו הקדוש נשאר לאהבה ולברכה עד עולם.

והרה"ק ר' אלימלך מליזנסק זצ"ל המתין עד אחר חצות עם תקיעת השופר, כי אמר אשר בשמים אין מי שיענה אמן על ברכות השופר, כי כל המלאכים הלכו אל משרפות גר הצדק לקבל נשמתו הטהורה.

הדים בעתונות ההשכלה

י. מ. רוזמרין

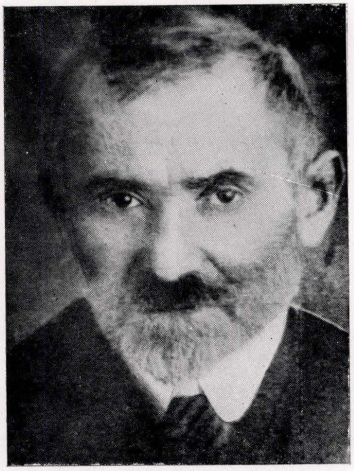
„הקול", שנה ראשונה, מס׳ 4, מיכאל לוי ראדקינסזוהן, קעניגסבערג ער״ס תרל״ז (1876), 2 באוקטובר (עמ׳ 28).

לאנצוט, אדוני מו״ל נכבד!

היום קבלתי את עלי מכתב עתך „הקול" ולבי ישמח בראותי את העלה למבחן אשר בו תאמר כי תריב את ריב התמימים מאת אלה אשר בשם ההשכלה יתימרו וחכמת מה להם. אכן האיש אשר לקח על עצמו להיות לשופט בין שתי כיתות אשר דעתן שונות עליו מוטל החוב לשכוח בשעה שהדין והמשפט יובא לפניו לאיזה כיתה יחשב, ולהציג את האמת למטרת משפטו, מבלי הבט איזה כיתה תצא חייב ואיזה תצא זכאי במשפט. בתקותי כי גם אדוני המו״ל יראה כי כנים דברי, אקח לי הרשיון לספר לפני קורא מכתב עתך מקרה אחד שקרה בעיר לאנצוט, למען יראו המה וגם אתה וישפטו עם מי הצדק.

בעיר הזאת ישכון כבוד הרב ר׳ שמחה. הוא גם מעוז לחסי־דים אשר יגורו בסביבותיה ואשר אליו יתאספו בכל שבת חודש וחג לראות ולשמוח את פניו. מובן מאליו כי בערים כאלה מעטים המה האנשים אשר בשם משכילים יכנו, וגם בעיר לאנצוט לא רבו המשכילים ולכן לא נשמע עד הנה בעיר הזאת ריב ומדון בין החסידים והמשכילים בשערי המה״ע כמו מערים אחרות. אבל לפני ימים אחדים חדשה נהיתה. ה׳ וייסמאן איש יקר הולך לתומו אוהב את עמו ותולדתה ואשר יד־רשם לו גם בחכמה ומדע, קנה את הכרך התשיעי מספר תולדות היהודים לה׳ ח. גרעץ ונתנו להכורך ספרים לכרכו. אבל הכורך ספרים הלך וספר לעדת החסידים אשר בעיר, כי ה׳ ווייסמאן קנה ספר פסול וטמא אשר אסור לשום יהודי להכניסו תחת קורות ביתו, ואשר מלא על כל גדותיו חרופים וגדופים על היהדות בכלל, ועל החסידות בפרט. הדבר הזה נתקבל ברצון מאת כל עדת החסידים, ואנשי השם אשר בקרבה הגידו לרבם ככל אשר שמעו, או יותר מאשר שמעו, ולדאבון נפש כל איש ישר לא נזהר הרב בדבורו ונדה את ה׳ ווייסמאן בנדוי וחרם.

גם נמצאו אחדים מבני בלי שם אשר הלשינו על ה׳ ווייסמאן בערכאות שלהם ובית המשפט הגביל את יום 19 סעפטעמבער אשר בו יראה ה׳ ווייסמאן את פני השופטים. לשוא היה כל עמל ה׳ ווייסמאן הנ״ל לשנות את יום ההגבלה, מפני שהיום הזה הוא יום חג, קדוש ונורא לו, והיה מוכרח לבטל את התפילה ולילך לבית המשפט. אבל לפי הנראה יצא ה׳ ווייסמאן זכאי במשפט, ואלה אשר החרימוהו נקראו לבית המשפט להצטדק על מעשיהם. היש חילול כבוד ישראל יותר מזה? ואיה איפה הוא העון אשר ביד ה׳ ווייסמאן כי הענישו הרב בעונש כבד כזה. כי באמת כבד הוא עונש כזה בעיר קטנה אשר כל אנשיה מתרחקים המה מן המוחרם והמנודה. לא יקנו ממנו ולא ימכרו לו ומסחר ביתו הולך ודל, ומי יודע מה יהי אחריתו. עוד לא חלפה שנה תמימה למן העת שהחרים הרב מסאנעק את בן עירו ואשר בעבורו ישב שני חדשים במאסר, וכפי אשר שמעתי את אבי הרב מצערו, ובכל זאת בל יקחו מוסר להיות מתון במשפט. הדבר הזה אשר חכמינו ז״ל ציוו לשופטינו לעשות בכל עת שיבוא דין ומשפט לפניהם. יתן ד׳ את השלום המחזיק ברכה לעם ישראל, ולא יוסיפו הכיתות השונות לשנוא אשה את רעותה, כי השנאה הזאת תקלקל את השורה ולא תועיל, כי אם תזיק ליהדות וליהודים.

יוסף מאיר רוזמרין.

שמועה שמענו ובקול רעם החרידה לבבנו, כי המחלה הנו־ראה שנאת בני־שם, עברה גם את גבול ארצנו, כי בעיר לי־זענסק (רחוקה כשתי שעות מעירנו), נדבקו בשבוע העבר פתקאות ומכתבי אזהרה בכל קצות העיר לאמור: „יהודים גרי העיר! סעו לכם מן העיר בנעריכם ובזקניכם, למען לא הדביקתכם הרעה ומתו. והיה אם לא תשמעו לקולנו, דעו לכם, כי רעה נגד פניכם וגרש תגורשו מפה, ואל תדמו בנפ־שכם, כי איש בליעל כתב זאת, דעו לכם כי בהסכם ששת אלפים איש נעשה זאת. השומע ישמע והחדל יחדל ודמו ברא־שו. בשם ששת אלפים איש". לע״ע עיני הזענדאַרמין (משט־רה — המער.) ציפיות לבל יעשה רעה עמהם אך מי יודע מה יולד יום? *

* „העברי", בראדי, י״ב אדר התרמ״ב, 3, מרץ 1882. גליון כ״ג.

יצחק וייסמן

„השחר", ווין, תרל"ז, שנה שמינית. לאנצוט בחודש חשון תרל"ז.

יצחק וויייסמאן

„רעשו גבעות עולם ויתפוצצו הררי עד, ויצא — העכבר הזה". המשל הזה אשא גם אנוכי עתה על רוב מ"ע המודי־עים חדשים לבקרים אשר הודיעו מהמעשה שקרה עמי פה בעירי זה לא כבר, והמה בקול תרועה הריעו לקראת הדבר הזה כמו מדבר גדול ונורא אשר נתן הזמן עניו לענות בו; ובאמת קול דברים רבים בהפלגות וגוזמות יתרות שומעים אנו מפי מ"ע — ואין להצייל מפיהם דבר אמת — וגם במ"ע „הקול" נו' 4 באו עלי דברים אשר לא כן, כי נרדפתי מחמת הרב(!) דפה. והכיתי עד חרמה ממנו, ועי"ז כל אנשי עירי התרחקו מעלי ומסחר ביתי הלך ודל, וכדומה עוד שמועות מבהילות כאלה — לא כן הוא ת"ל נכבד שמי בין כל יודעי ומכירי ערכי גם פה בעירי. וכמאז כן גם עתה הנני יוצא ובא בתוך העם בקדם; חיצי הרב וחסידיו לא נחתו בי והמה ממני והלאה — אבל את אשר עשו לי ועוללו לנפשי החטאים האלה בנפשותם אספרה נא נגד הקוראים הנכבדים!

העיר לאנצוט אשר אנכי יושב בה עיר מצער היא, מקום מושב השר המדינה גראף פאָטאָצקי נציב ארצנו. שמה אך מעט נזכר באחד מדברי הימים (צייטונגען) אולי בעת יסע ממנה וישוב אליה השר אלוף המקום, יודיעו המ"ע כדרכם ואך בדרך אגב יזכירוה. — בני ישראל השוכנים במקום הזה יחיו יחדיו בשלום ובמישור — אין פרץ ואין צוחה בינותם, כולם ישבו לבטח איש תחת חנותו ותחת מקום מרכולתו הקטנה, דבר אין למו עם בני אדם מחוצה להם ואף כי מרכבת נתיב הברזל יעברו דרך עירם לא יובילו אליה מרחוק אנשים ההולכים לתור את הארץ, להתבונן עליה ולהאיר לה במעט אור הדעת; — ובכן יחיו וימותו האנשים האלה כדרך שחיו ומתו לפני מאה שנה. מובן מאליו, כי לאנשים האלה אף כי שלמים הם עם ד' ותורתו ורוב בני העיר המה אנשים ישרים ותמימים, אין חלק למו בהקולטור האירופית ולא נחלה בהשכלה הזמנית ואך בערפל ישכונו כבני אדם יושבי חושך וצלמות; — ואשר אין שום עדה ועדה מבני ישראל אשר לא תעמיד בראשה: רב שו"ב חזן ושמש, גם עדת העיר הזאת שמה אלופים כאלה בראשה, ומאז מעולם בחרו לרבנים אנשי שם הנודעים לתהילה ולתפארת. — ובדור האחרון כאשר מצאה ה„חסידה" קן לה בארצנו ופרו וישרצו החסידים כצ־פרדעים לרוב בכל עיר ועיר, עלו ובאו גם אל עיר לאנצוט רבים מהמה ובחרו ברב „קדוש" אחד, והוא היה להם לרועה אשר ניהל אותם בשבט הממשלה אשר בידו — המה כרעו ונפלו וישתחוו אפים ארצה לפני כבוד הדרת קדשו, והוא קם ויתעודד לתור מזור ורפואה להחולים ולפקוד פרי בטן לה־נשים הצובאות פתח אהלו — גם מרחוק נהרו אל הרב ההוא אנשים ונשים קלי האמונה והדעת לקחת ברכה מפיו ולהעניק גם אותם מטובם — וכאשר לפני שנים אחדות מת הרב ההוא קם בנו ר' שמחה שפירא תחתיו, ויחזיק גם הוא בהמשרה הזאת בשתי ידיו, אף כי רוב בני העדה לא בחרו בו, באשר איננו ראוי להאיצטלא הזאת, אין בו מהמידות הטובות שהיו באביו ז"ל; — עדת החסידים שמו יד אחת וכגויה אחת נתאחדו והוא היה לראש הגויה עליהם בכל מועד וחג יתאספו אליו הזוללים האלה ושתו וישכרו עמו. יחטפו „שירים" מידיו וילקטו העצמות והפירורים מתחת שולחנו וכסבאם סבואים ישתגעו ויתהוללו יחד, כל פה דבר נבלה וכל לשון תדבר עוזת לקלל ולחרף את כל אשר איננו מחברתם ומאלה נפוצו העזי פנים בכל העיר, — אנכי זה כמה שנים מעת באתי הנה לא התבוללתי בינותם ולא באתי בחברתם: לא רבתי עמהם ולא כהיתי בם כי מה לי ולהם? ילכו המה בשם האליל האדם ואנכי אחת נשבעתי לדגל ההשכלה ולא אכזב — אספתי לי רבים מספרי מדע ותושיה ומ"ע עברים להגות ולקרות במו בעתות המרגוע מעבודתי במסחר וקנין. ובימים האחרונים גם צעירים אחדים דורשי תושיה באו לביתי לקרוא בספרים. אף נהגתי טובת עין בספרי להשאילם לאחרים לאיש ואיש לביתו. הדברים האלה היו לצדים ולצנינים בעיני החשוכים מורדי אור, כי המה בהשכה יתהלכון וחכמת מה להם? בכל עוז התרו למצוא בי עון אשר חטא — ובכל מצאו עלי תואנה להתגולל ולהתנפל עלי. אני נתתי הכרך האחד עשר מספר „תולדות היהודים" להחכם ד"ר גראטץ להכורך ספרים לכרכו, הכורך ספרים איש צבוע ועול הלך לספר לעדת החסידים כי נתתי לו לכרוך ספר פסול וטמא. גם מסר הספר ליד הרב שלא בידיעתי ואשר לא החזירו לי עד הנה. הרבי והחסידים אף כי לא ידעו לקרוא בו אף אות אחת וכספר חתום היה בעיניהם: בכ"ז הכירו ע"י ההערות והלשון הקודש הכתובים שמה כי מדובר בו סרה על היהדות בכלל ועל החסידות בפרט. שמע קורא יקר והשתומם על חכמת הרב דפה! כי כאשר שאלו אותו אנשי שלומי מה זה מדברי אפקורסות מצא בהספר ההוא? ענה ואמר: הלא בפירוש כותב ד"ר גראטץ כי השחזת הסכין אין לו מקור לא בש"ס ופוסקים. לא הבין סבת מחלוקת הגר"א והרב אשר נחלקו בדבר השחזת הסכין כנודע,

יעד מהרה התאספו יחד החסידים ורבם בראשם בבית מדרשם ואחרי אשר שתו י״ש לרויה כדרכם החרימו וישמתו את הספר, ואותי ואת כל ההולכים לרוח ההשכלה קללו בקללות נמרצות ובנאצות ובגידופים, וכי אסור לשום איש יהודי לדרוך על סף ביתי ולקחת לקח מפי. כל זה היה בבוקר אחר התפלה, וכאשר היו אח״כ ללעג ולקלס בעיני כל ישרי לב התאספו שוב לעת ערב אחר תפילת מנחה בבית המדרש ועשו כמעשה הראשון, ועוד פתחו דלתי הארון הקודש ובצעקות איומות ונוראות קללו וגדפו את כל איש אשר בשם „משכיל״ נקרא, ואותי בפרט. אנכי לא הייתי אז בבית התפלה, אך את האנשים אשר ידעו כי המה מאנשי חברתי הכו מכות נמרצות בידם ובקני מקטרתם, ותרב המהומה והמבוכה והצעקה הלכה וגדלה למאד ויגיע הדבר עד שרי בית המשפט דפה ואנכי נקראתי לעמוד בפלילים את אנשי יריבי ולוחמי — עדים רבים העידו והגידו כפי מה שראו ושמעו באזניהם, וגללו האשמה אך על ראש אלה אשר חרפוני, ובכן נחרץ המשפט על שבעה מעדת החסידים לשבת חודש ימים במאסר קשה והכורך ספרים ישב שני שבועות במשמר ולשלם מחיר הספר, וכל תוצאות דבר המשפט ישאו ויסבלו יחד. זאת תורת הקנאות וזה תגמולה!

תחנת הרכבת — דער וואקזאל

Dworzec Kolejowy.

בניין הדואר — די פאסט

Poczta.

Sąd.

Budynek Podominikański.

ŁAŃCUT

בית המשפט — דאס געריכט

בית החולים — דאס שפיטאל
(לפנים מנזר הדומיניקאנים)

ב. תורה וחסידות

הרב י. ל. הכהן מימון

הצדיק מלאנצוט

בתוך העירות והעיירות הרבות שביקרתי במשך חמישים שנה, כדי לעשות שם תעמולה לטובת תחיית האומה ובניין הארץ, היו ערים, וביחוד עיירות קטנות, שעוד מימי הילדות והנעורים הייתי משתוקק לבקרן. הסיבה פשוטה: עוד מעונת הפּוֹטות שלי הייתי אוהב לשמוע על גדולי ישראל ותורתם וצדקתם ומעשיהם הטובים, וכשנודע לי, כי בעיירה פלונית יושב על כסא הרבנות אחד מגדולי הרבנים, גברה בלבי התשוקה לבוא להתם ולהכירו, או לשמוע מפי בני העיירה על אודות גדולתו של רבם.

בתוך העיירות האלה משתוקק הייתי ביחוד עוד מימי הילדות שלי להכיר את העיירה לאנצוט, אשר בגליציה, ומעשה שהיה כך היה: בבית אבא שלי, כמו בכל בית ישראל בימים ההם, היו נוהגים בשלוש הסעודות של שבת קודש לזמר זמירות ותשבחות על שזכינו להיות עם מדושני עונג, עם מקדשי שביעי. פעם אחת, בהיותי כבן שמונה שנים, זוכר אני, כי למדתי אז בפרשת משפטים את הפסוק „אם המצא תמצא בידו הגנבה משור עד חמור עד שה חיים שנים ישלם", כלומר, שהגנב מחוייב לשלם תשלומי כפל, וכשהגיע יום השבת ושרנו בבית אבא את הזמירות בסעודת הצהרים „ואשרי כל חוכי לתשלומי כפל", תמהתי ושאלתי את אבי, מי מחכה לזה, הגנב או הנגנב? שחוק קל עבר על שפתי אבא. הוא ניגש אל ארון הספרים, הוציא משם ספר אחד בשם „גבורות אריה", והראה לי מה שכתוב שם בסוף הספר כדברים האלה: בזמירות של יום השבת סידר בעל מחבר הזמירות „ואשרי כל חוכי לתשלומי כפל", ויש לדעת מהו הלשון „תשלומי כפל", וכי שייך בתשלום שכר תשלום כפל? אכן נודע, כי האותיות מנצפ"ך (שהן כפולות) הם מצד דינים וגבורות קשות — והמתקתן של החמש אותיות מנצפ"ך הם ע"י חמישה צדיקים, היינו: אברהם, יצחק, יעקב, יוסף עם משיח בן דוד, וסידרן של חמש האותיות ההן הן כמנפ"ץ, והן נקראות כפולות, כידוע, דהיינו כ"כ, מ"ם נ"ן וכו', והנה אות כ' התחילה להתמתק ע"י אברהם אבינו, ע"ה, לכן כתוב בו: „ל"ך ל"ך", בכפל שתי פעמים כ', ונכתב בצידו לשון המתקה „ואברכך ואגדלה שמך". אות מ"ם נמתקה ע"י יצחק אבינו, ע"ה, לכן כתוב בו: „כי עצמת ממנו", והיא גם כן לשון ברכה. אות נון נמתקה ע"י יעקב אבינו, ע"ה, לכן כתוב בו, שאמר: „כי חננני אלקים". אות פ' נמתקה ע"י יוסף הצדיק, ע"ה, שכתוב בו: „פקוד יפקוד אלקים אתכם", ואות צ' שתמתק מצפים לישועה ולגאולה האחרונה ע"י משיח צדקנו, שכתוב בו: „צמח צדיק", ואז יהיה נמתק על ידו האות „צדיק" מאותיות הכפולות כמנפ"ץ, וזה שרימז לנו ישעיהו הנביא בפסוק „מכנף הארץ זמירות שמענו" — אבל „צבי לצדיק", אנחנו חפצים ומצפים שיומתק גם כן האות צ' ע"י משיח צדקנו, וזה שרמז לנו בעל „מסדר הזמירות" במתק לשונו: „ואשרי כל חוכי לתשלומי כפל", כלומר, שמחכה, כי ישלמו ויגמרו המתקתן של כל האותיות הכפולים...

הדברים האלה, אשר אבא הסביר לי עוד ביתר ביאור, מצאו חן בעיני, ושאלתי לאבא שיאמר לי, מי הוא הרב הזה שפירש את הדברים האלה. הראה לי, כי מחברו היה רב גדול וצדיק, ר' אריה ליבוש, מי שהיה רבה של לאנצוט...

קראתי את ההקדמה של הספר „גבורות אריה", וראיתי מה שכתוב שם, כי הרב הצדיק, ר' אברהם יהושע העשיל מאפטא העיד עליו, כי „חדרי התורה מארבע מאות שנה היו גנוזים ונעלמים עד בוא הרב הקדוש דלאנצוט בעולם, ונמסרו לו רזי ומצפוני התורה"; וכמן־כן העיד עליו הרב מאפטא, כי „מקור מחצבתו של הרבי מלאנצוט לקח הקב"ה רגבי אדמת הר סיני וברא את הצדיק מלאנצוט".

מתוך כל הדברים האלה נכסוף נכספתי להכיר את העיירה הזאת, שבה שכן כבוד הצדיק הזה. אמנם, מתוך הקדמה זאת שנכתבה על ידי ר' זאב וואלף לערנר נודע לי, שהרב הצדיק הנזכר עבר אחר כך מלאנצוט שבגליציה לעיר הפלך קישינוב, אשר בבסראביה (פלך מולדתי), בכל זאת הייתי משתוקק מאוד לראות את העיירה הקטנה לאנצוט, שזכתה לרב גדול וצדיק כזה, שחיבר גם ספר „חומת אריאל" על התורה, שגם הגאון ר' יוסף שאול נתנזון הפליג בשבח הספר הזה.

עברו כעשר שנים, ואני, אחרי נישואי, עברתי לגור בעיר סורוקי, זאת העיר, אשר רבה הראשון היה הגאון, בעל

„לבושי שרד". בעיר זו מצאתי כמה תלמידי חכמים, ובתוכם גם אחד מנכבדי העיר, צורבא מרבנן, רבי מרדכי לרנר, בנו של „בעל ההקדמה" הנזכרת. וההצלחה עמדה לי לגור אתו בבית אחת. היתה לו ספריה חשובה, אשר השתמשתי בה בכל אלה השנים אשר גרתי בסורוקי, ובתוך הספריה מצאתי „ספר כתב יד" גדול אחד, בן כמה מאות עמודים על מסכת בבא מציעא, כתוב בפלפול חריף, ומחברו היה הגאון הצדיק, רבי אריה ליבוש הנזכר. שמחתי על זה כמוצא שלל רב, והחלטתי להעתיק את הספר הזה כולו על מנת להדפיסו (חולשה זו של הדפסת ספרים היתה בי עוד מימי נעורי).

ובכן התחלתי להעתיק בראשונה את המבוא של הספר הזה, אבל לאחר מכן אנוס הייתי להפסיק את העבודה. את הסיבה אינני זוכר, אבל כמדומני, שאז נדרשתי מאת ממשלת רוסיה לעמוד לצבא, ובמשך שלוש שנים סבלתי נוראות מממשלה זו, יכנראה שזה גרם להפסקת ההעתקה.

והנה עברו עוד בערך כשלושים שנה, והימים היו ימי התפתחות הציונות, ואנכי נמשכתי אחרי התנועה הזאת, והשקעתי את כל כוחי ומרצי בשביל התעמולה לטובתה. עברתי מדינות וארצות, ערים ועיירות, והנה באתי גם ללאנצוט. היכרתי שם את הקהילה, שהיתה רובה ככולה מלאה חסידים ואנשי מעשה וגם כמה תלמידי חכמים בתוכה ואגודת „מזרחי", שנתקבלתי על ידה בכל הכבוד והידידות. נזכרתי אז בעבודת העתקת ספרו של הרב דלאנצוט, והחלטתי בלי נדר לחפש אחרי הקונטרס הראשון שהתחלתי להעתיק. חיפשתי זמן רב בתוך הכתבים שלי, וברוך השם שמצאתיו, והריני שמח למסור אותו עכשיו לדפוס, בספר שמוציאים שרידי לאנצוט לזכר העיר ותושביה, שנשרפו בכבשני האש בשנות השואה.

רבי אריה ליבוש רבה של לאנצוט*

רבי אברהם יהושע השיל, שהיה אז רבה של יאסי, הוא שהציע ליהודי קישינוב כי יקבלו לרב ואב"ד את רבי אריה לייבוש מלאנצוט וכתב במכתב: הנני שולח לכם גברא דכוותי (כמוני)...

אינני יודע אם אחד ממאה בקוראי „שרי המאה" יודעים על אודות רבי אריה לייבוש רבה של קישינוב, שהיה רב גאון וגם אחד מגדולי צדיקי דורו ומשום זה אני מרגיש כאילו מוטל עלי קרבן של חובה להקדיש עמודים אחדים על אודותיו, אני עושה זאת לא רק מתוך רגשות חיבה ואהבה הנטועים בי מימי טל ילדותי לגדולי ישראל האמיתיים, אלא מתוך הכרה עמוקה כי הערצת זכרונו של אחד מגדולי אומתנו מגבירה בתוך לבנו גם את ההרגשה הלאומית הישראלית. הוה על הוה נהיתה להם הנרדף, רעם אחרי רעם חוצב בו, ויחד עם זה הולכות ונולדות, בדמי ליל של חזיונות תוגה ואימה, צורות חיים חדשות מלאות מוץ ופסולת. גלים של אויר מרעיל תחת מסוה של „יושר סוציאלי" רובצים עלינו בכובד משא. מאלפים את ילדינו וצעירינו לתת כבוד ויקר לזרים ובוז לאבות האומה. ומשום זה מוצא אני לי לחובה להקדיש זמן מסוים מעבודתי התורנית הספרותית להזכיר את אלה מחכמינו גדולינו שנשכחו לגמרי מקרב לבנו ושמלבד גדולתם בתורה יכולים היו לשמש באמת בתור סמל לצדק ויושר — ואחד מהם היה רבי אריה לייבוש, אב בית דינה של קישינוב, עיר הפלך של בסרביה.

מספרים, כי עוד בהיותו ילד כבן שש שנים כבר היו ניכרים בו סימנים של צדקות וחריפות. הוא היה בא מדי יום ביומו: בוקר, שחרית וערבית, לבית המדרש להתפלל עם הציבור, ולאחרי תפילת ערבית היה אוהב להשאר בבית המדרש ולשמוע מפי אחד מלומדי תורה כשהוא מלמד פרשת השבוע חומש ורש"י עם המונים הפשוטים. פעם אחת בפרשת „תולדות" ישב אותו תלמיד חכם והרצה לפני שומעיו את הפרשה הראשונה של השבוע. כשהגיע אל הפסוק (בראשית כ"ה כ"ב) „ויתרוצצו הבנים בקרבה" קרא לפניהם דברי רש"י שם: „רבותינו דרשו (מלת ויתרוצצו) לשון ריצה: כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועֵבר יעקב רץ ומפרכס לצאת, עוברת על פתחי עבודה זרה, עשו מפרכס לצאת": והנה עמד אחד מן השומעים ושאל: בשלמא יעקב היה מפרכס לצאת ולא יצא — משום שעשו היה מעכב בעדו כיון שבבטנה של רבקה היה הוא, עשו, מונח בראשונה ואי אפשר היה ליעקב לצאת. אבל כשהיתה עוברת על פתחי עבודה זרה ועשו היה מפרכס לצאת, למה באמת לא יצא? והרי לא היה מי שיעכב יציאתו? חיוך קל התפשט על פניו של אותו תלמיד חכם המרצה והוא התחיל להסביר לשואל כי זוהי מליצה מדרשית אגדית שאין משיבים עליה. אבל דעתו של השואל לא נתקררה עד שקפץ הילד אריה לייבוש ועָנה: כשעברה רבקה על פתחה של עבודה זרה היה עשו בודאי מפרכס ומשתוקק לצאת, אבל רשע זה חשש כי כשיצא הוא לפתח עבודה זרה הלא ישאר מקום חפשי ליעקב לצאת לפתחי תורה ולא יהיה מי שיעכב בעדו. משום זה בחר להשאר בבטנה של רבקה, כדי שלא לתת אפשרות ליעקב לצאת ולהכנס לבית מדרש של תורה...

כל השומעים נהנו מתשובתו הפקחית של ילד בן שש שנים, ומאז היו מקלסים אותו בתור חריף וממולח בעיר מולדתו ובכל הסביבה. הוריו ביקשו ומצאו בשבילו מלמדים מתאימים והם פיתחו את כשרונותיו, לימדוהו תורה שבכתב ומפרשיה, תלמוד ותוספות, פוסקים ראשונים ואחרונים ולפי המסורת החסידית כבר היה בקי בכל הספרות התלמודית וגם היתה לו הבנה ידועה בחכמת הנסתר בהיותו ל„בר מצוה"!

מספרים כי לאחר דרשה פלפולית ארוכה שדרש ביום שנכנס לתורה ולמצוות, שאל אותו אחד מן המסובים, צורבא מרבנן, על מה שאמרו במסכת ברכות (י"ד, ב') כי במערבא

* הרב י. ל. הכהן מימון, „שרי המאה", ד, עמוד 159.

(בארץ ישראל) אין קורין פרשת ציצית בקריאת שמע של ערבית, לפי שאין מצות ציצית נוהגת בלילה, אלא מתהילים את הפרשה ומסיימים אותה: „דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה׳ אלקיכם״ הלא כבר אמרו חכמינו (ברכות י״ב, ב׳) כל פרשה דפסקה משה רבינו פסקינן, דלא פסקה משה רבינו לא פסקינן (ואסור להפסיק באמצע פסוק), ואיך הפסיקו בני א״י באמצע פסוק ואמרו רק מקצת מן הפסוק הראשון: „דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם״ ומקצת מן הפסוק האחרון „אני ה׳ אלקיכם״? ואריה לייבוש, חתן הבר מצוה, החזיר תוך כדי דיבור: שני חצאי פסוקים אלו שאמרו בא״י הם באמת פסוק אחד שלם בתורה (ויקרא, י״ח, ב׳) „דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ד׳ אלקיכם״ והשתמשו בא״י בפסוק שלם זה שיש בו שני חצאי פסוקים של תחילת פרשת ציצית וסופה...

בהיותו כבן עשרים שנה נתקבל לרב בעיר לאנצוט שבגליציה וכבר בשנה הראשונה לרבנותו התחבב לא רק על היהודים, אלא גם הנוצרים בסביבה זו, כשהיה להם איזה דין ודברים עם אחד היהודים, היו מגישים את עצומותיהם לפני רבה של לאנצוט ומצייתים לפסקיו. בצדקתו ומידת ישרו ופקחותו מצא חן גם בעיני הגרף פוטוצקי, שהיה בא פעם אחת בשנה לדור מספר חדשים בארמונו אשר בלאנצוט. ומעשה היה ששלח לו פעם אחת על־ידי הסוכן שלו סכום של חמש־מאות זהובים לחלקם בין עניי היהודים ולא רצה לקבלם. הגרף התרגז על הרב, הזמינהו לארמונו ושאלהו מתוך כעס עצור: למה לא רצה רבה של לאנצוט לקבל את נדבתי בשביל עניי עדתו? החזיר לו רבי אריה לייבוש: על פי דין ישראל (בבא בתרא ה׳ ב׳) קופה של צדקה נגבית בשניים, שאין עושים שררה על הציבור פחות משניים ומכיון שהוד מעלתו הגרף שלח את הכסף רק לידי אני לא יכולתי לקבלו. יואיל נא, אדוני הגרף, למסור את נדבתו לשניים מאחי בני עמי, לפרנס הקהלה ולידי, כי אז נקבל את הכסף ברצון וברוב תודה... שמע הגרף פוטוצקי את תשובתו התמימה של הרב וחמתו שככה. הוא הזמין אליו את פרנס הקהלה ולידי שניהם מסר את תרומתו לחלקה בין עניי היהודים שבלאנצוט. רגיל היה רבי אריה לייבוש להוכיח בדברים כבושים את בני עדתו, את היחיד או את הציבור, על כל עבירה קלה כחמורה שבין אדם למקום, או שבין אדם לחברו, ופעם אחת, כשעמד על הבימה בבית המדרש והטיף את מוסרו לקהל נאנח אנחה קשה מתוך לבו ואמר: — „אל תחשבו רבותי שדברי המוסר והתוכחה שלי מכוונים כלפיכם. בדברי התוכחה הללו אני מתכוון כלפי עצמי, כי כך מקובלני מאת מורי ורבי הגאון הקדוש רבי ישראל מקוז׳ניץ, שאמר בשם הבעש״ט על הפסוק (ויקרא ד׳ ג׳) „אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם״. אם מוצאים אנו אשמות בעם בתוך הקהל, אז עלינו לדעת כי בודאי נכשל הכהן המשיח, רב הקהלה, במעשה, בדיבור או במחשבה באשמות כמו אלו, והוא שגרם לאשמת העם. רבי אריה לייבוש הוסיף לומר, כי את הדברים האלה הגיד הבעש״ט באחד מבתי־המדרש של ברודי, עיר שרובה מתנגדים, והללו שמעו והתרגזו. אחד מחכמי ברודי שהיה באותו מעמד, נזף בבעש״ט ואמר: לפי הדברים ששמענו עכשיו הלא יעלה חלילה על הדעת לחשוב כי אם ישראל חטאו בעגל אז משה, רבם של ישראל נכשל גם הוא בדיבור או במחשבה בחטא זה והאם אין בדברים כמו אלו חרוף וגידוף כלפי גדולי ישראל ורבניו? הבעש״ט שמע ברוח מתונה ובמנוחת נפש את דברי הנזיפה והחזיר: הדברים שאמרתי אני חוזר עליהם עוד הפעם וברור לי הדבר כי באשמת העם יש איזה חלק כל שהוא גם לרבניו ולמנהיגיו, ועליהם לפשפש היטב אם לא נכשלו חלילה בביטוי שפתים או במחשבה גרידא באותו חטא; והלא כך אמרו חכמינו במדרש שמות רבה (פרשה מ״ג סימן ז׳, על הפסוק ויחל משה). בשעה שישראל עשו אותו מעשה (של העגל) עמד לו משה לפייס את אלוהים, אמר: רבון העולם, ישראל עשו לך סיוע ואתה כועס עליהם? העגל הזה שעשו יהיה מסייעך: אתה מזריח את החמה — והוא הלבנה, אתה — הכוכבים, והוא — המזלות, אתה מוריד גשמים והוא מגדל צמחים. אמר הקדוש ברוך הוא: משה! אף אתה טועה כמותם?...

ורבה של לאנצוט סיים את דברי תוכחתו: לא אתכם אני מאשים אלא אותי, מידת הדין מקטרגת עלי בעצמי, ואם אתם נכשלתם בזדון או בשגגה באיזה חטא שהוא, זהו לא חטאת הקהל אלא חטאתי אני, כי בוודאי נכשלתי בדיבור או במחשבה ונתתי מקום לטעות, והריני מבקש סליחה לא רק מאת ה׳ אלא גם מכם שגרמתי לאשמת העם, מתוך תקוה שגם אתם וגם אני נהיה נזהרים מכאן ולהבא במעשינו, בדיבורינו ובמחשבותינו. כאמור נתמנה רבי אריה לייבוש אחרי כן לרבה של קישינוב על פי הצעתו של רבי אברהם השיל מאפטא. וזקני החסידים של הדור הקודם היו מספרים, כי כשבא אחרי כן הרבי מאפטא לבקר את בסרביה עבר דרך קישינוב ואמר בפני קהל ועדה שבאו לקבל את פניו:

— הידעתם את מקור מחצבתו של רבכם הגדול? הקדוש ברוך הוא לקח רגבי אדמת הר סיני וברא מהם את רבי אריה לייבוש שלכם. ושוב אמר: האמינו לי, כי חדרי תורה שהיו גנוזים מאות בשנים נמסרו ונתגלו לרב זה אשר בחרתי בשבילכם. ואמנם מתוך שני ספריו „חומת אריאל״ (שנדפס בלבוב תרכ״ה) ו„גבורת אריה״ (נדפס שם שנת תר״ל על ידי משמשו בקודש ר׳ זאב וולף לרנר), ניכר כוחו הגדול בקבלה ובתורת הנסתר. אבל ישישי החסידים היו מספרים כי אחדים מגדולי דורו אלה שהכירו אותו פנים בפנים היו אומרים כי בחריפותו בנגלה יכול היה לעמוד בשורה אחת עם רבי יהונתן רבה של פראג (ראה על אודותיו ב„שרי המאה״ חלק ראשון, פרק י״ב—י״ד). ואנכי אודה ולא אבוש כי כאשר שמעתי את הדברים האלה בימי ילדותי מפי חסידים קשישים חשבתי אותם למוגזמים במידה מרובה, אבל בימי שחרותי שעברתי מעיר מולדתי לגור בסורוקי נתוודעתי לאחד מתלמידי החכמים ר׳ מרדכי לרנר, בן משמשו בקודש של רבי אריה לייבוש ומצאתי בתוך אוצר ספריו תכריך של כתבים בחידושי ש״ס ופוסקים, ובתוכו ספר גדול בפלפול חריף ועצום מאת רבה של קישינוב. אני התחלתי להעתיק את הכתבים האלה ולסדרם לדפוס, אבל מפני סיבות שונות נפסקה עבודתי. הקונטרסים שהעתקתי הבאתי עמי אחרי כן לארץ־ישראל, אבל כשפרצה המלחמה העולמית הקודמת ואני נתפסתי לרשות התורכית —

על חטא שחטאתי בציונות, עשו חיפוש בביתי וכל כתבי היד שלי ושל אחרים הוחרמו למלכות, רק קונטרס אחד מחידושיו של רבי אריה לייבוש על בבא מציעא, מלא חריפות ובקיאות שהיה מונח בתוך אחד מן הספרים שלי נשמר לפליטה וכאשר אזכה להדפיסו יראו ויווכחו רבים לדעת כי אמנם היה רבי אריה לייבוש לא רק צדיק ומתנהג בחסידות, אלא גם גאון אדיר חריף ועוקר הרים בפלפוליו. כפי שהייתי שומע בילדותי מפי זקני היהודים בקישינוב, היתה בידם מסורת מאבותיהם כי רבי אריה לייבוש למרות מה שהיה נוח לבריות ומסביר פנים לכל מי שבא לביתו — היה זורק מרה בבני העיר. לא נשא פנים לאיש ואימתו היתה מוטלת על הציבור. בכל ערב שבת היה חוזר עם השמש על פתחי החנויות, בודק את המדות והמשקולות, ולא בחנות אחת החרים את המשקולות וחייב את בעליהן לתשלומי קנס. תמיד היה עוסק בתורה, בצרכי ציבור, מחלק לעניים את המתנות והפדיונות שבני העיר היו נותנים לו — ובבית לא היתה פרוטה לפורטה.

מכל הסביבה באו אליו לבקש ממנו עצה ותושיה והוא, בעיניו השחורות והעמוקות, היה סוקר בסקירה אחת את כל אדם וחודר לכל מצפוניו. ביתו היה פתוח לרווחה לפני כל איש, וכל מי שהיתה השעה דחוקה לו או שהיה מיצר ומצטער על איזה דבר שאירע בביתו או במשפחתו, היה בא אליו ומגלה לפניו את לבו ואת כל מחשבותיו. ורבי אריה לייבוש, רבה של לאנצוט, היה משיב תשובות קצרות ולפעמים גם סתומות, אבל השואל לאחר שהעמיק בדבריו הקצרים של הרב, מצא תשובה על שאלותיו וספקותיו.

מ. ש. גשורי

הגאון רבי אריה לייבוש

אחת הדמויות המופלאות ביותר בדורו של רבי יעקב־יצחק הורוויץ „החוזה מלובלין" ותלמידיו, היה הגאון רבי אריה־לייב הרב מלאנצוט.

בספרות החסידית לא נשמרו פרטים ביאוגרפיים — על לידתו, על אישיותו, על משפחתו, על רבותיו, ומי סמכו לרב. ידוע רק שכבן עשרים נתקבל לרב בלאנצוט ונשאר בה רוב חייו, ורק בסוף ימיו נתקבל כרב בקישינוב. הוא היה לא רק גאון אלא גם חסיד תלמידו של „החוזה מלובלין" ושל הגאון הנודע רבי שמואל סאליר, מחבר „שם משמואל".

החסידות קירבה את הגאון הנעלה הזה גם לעולם הנגינה ובספריו שנדפסו מורגשת חיבתו לנגינה.

כבר בגיל צעיר ביותר גילה אריה־לייב כשרונות בלתי מצויים. בעת ההיא — בתקופת הדור השני לחסידות בגליציה והראשון בפולין — מלאו בתי־המדרש בכל עיר של ישוב יהודי לומדי תורה. אז הופיע גם אריה לייב העילוי הקטן, היושב על יד גמרא גדולה. אמרו עליו, כי „ראש ברזל" לו, וכי כוכב חדש מאיר בשמי פולין התורנית. לא עברו ימים הרבה, ועילוי זה הפך לרב גאון ושמו הוסיף כבוד ותהילה לעיירתו; אך העיירה היתה צרה לו והעילוי הצעיר שאף לחבק עולם ומלואו. הוא החל לנדוד מעיר לעיר, מישיבה לישיבה וחיפש מורה דגול בישראל שידריכו בלימודיו. בכל מקום בואו הראה את בקיאותו ואת חריפותו, ש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים, היו שגורים בפיו, ושם העילוי נישא לתהילה בפי כל הגאונים.

בן עשרים נתמנה לרב בלאנצוט, היא העיר שיצא לה שם ברבניה הגדולים. כלפי חוץ היה מעורב עם הבריות, עושה ומעשה בעניני העיר, אך בפנימיותו היה מובדל ומורם מעם. בזמן קצר נתפרסם בכל הסביבה, לא רק בין היהודים, גם אצילי הנוצרים נטו לו חסד וביקשו את קירבתו. הרוזן פוטוצקי, אדוני העיר, היה מתיעץ בו ומשבחו בפני חביריו האצילים, שיהו פונים אליו בבעיות שונות.

תורה וחסידות היו לתוכן חייו. איש אמת ואוהב ישראל, הסביר פנים לקטן ולגדול. פניו העדינים היו מפיקים אור זכות צחוק היתה מרחפת תמיד על שפתיו. רחש אהבה לחסידים ולחסידות, אך היה משכמו ומעלה גבוה מכל העם.

מעולם לא הכין את עצמו לשיעור או לפלפול או לדרוש שהרבה להשמיע בקהילתו. היה מתכונן כמה רגעים ומיד היה משמיע שיעור מלא בקיאות, חריפות ופלפולים מחודדים המבוססים על ההגיון והסברה ישרה. כגדולתו בתורה כן גדולתו באגדה ובמדרש. דרשן ונואם בחסד היה שהקסים את כל שומעיו — רבנים ופשוטי עם. קולו היה כקול הארי והופעתו עוררה כבוד והערצה.

הרב מילא במסירות ובנאמנות את תפקידו כרב לבני קהילתו בלאנצוט, עמד בתקיפות על משמרתו כרועה נאמן לעדתו.

בסוף ימיו עבר מלאנצוט לכהן ברבנות בעיר קישינוב ואף שם נקרא בשם הישן „הרב מלאנצוט". הקשר בינו ובין קהילת לאנצוט לא נפסק לגמרי גם אחרי עברו לקישינוב. הוא קוים בחליפת מכתבים ובביקורים של אנשי לאנצוט בקישינוב.

הגאון מלאנצוט־קישינוב חיבר הרבה חידושים בלימוד התורה אבל לא הספיק להדפיסם בחייו. רבי אריה לייב נפטר בקישינוב בר"ח חשוון תקפ"ד. כך קובע צעיר אחד מסופרי החסידות. בספרות החסידות לא נזכרת שנת פטירתו. אשר לשנת תקפ"ד קשה להסכים לכך מכמה טעמים: לא יתכן שרבי אריה־לייב, תלמידו של „החוזה מלובלין", נפטר תשע שנים אחרי פטירת רבו בתשעה־באב תקע"ה, כי ברור לנו שרבי אריה־לייב נפטר לעת זקנתו. לולא מלחמת השואה

האחרונה אפשר היה לבדוק את המצבה שעל קברו בקישינוב ולפענח את שנת פטירתו.

שלושה מספריו נדפסו זמן רב אחרי פטירת מחברם, מלבד זה נשארו ממנו בכתב־יד הרבה חידושי תורה, ורבים אבדו. ואלה הספרים שנדפסו:

א) „חומת אריאל" דרושים, מאת הגאון הגדול, בוצינא קדישא, חסידא ופרישא רבן ישראל בקש"ת (כבוד קדושת שם תפארתו) מו"ה (מורה הוראה) אריה ליב אבד"ק לאנצוט וקישינוב (למברג 1867).

ב) „גבורות אריה" על ספר בראשית מעשי ידי איש קדוש, שר התורה מאור העדה והגאון האמיתי, ארי שבחבורה בוצ"ק אריה לייבוש רב אבד"ק לאנצוט.

ג) „דברי אסתר" חידושים נפלאים, מדבש מתוקים, שבעתים מזוקקים, מאיש גדול בענקים, אשר דרש דרוש על מגילת אסתר ה"ה הרב הגאון בוצינא קדישא חסידא ופרישא, שר התורה, קדושת שמו המפורסם רב ואבד"ק לאנצוט מו' אריה לייבוש זצוקל"ה (זכר צדיק לברכה וחיי העולם הבא).

מלבד חידושיו של הגאון מלאנצוט־קישינוב, שהודפסו בספריו היו צדיקים שונים מביאים ממנו ובשמו חידושים שונים.

כך היה הרבי צבי־הירש, הצדיק מז'דיצ'וב מביא בשמו בספרו „עטרת צבי" ובהסכמתו לספר „אור פני משה" מאת רבי משה סופר מפשוורסק הוא אומר: וכמה פעמים שמעתי מפיו הקדוש תורה וטעמתי מצוף דבש וכו', ואף על פי שלא היה אדמו"ר לחסידים — רישומו בספרות החסידית ניכר עד היום.

ר' יעקב יצחק הורוויץ מלאנצוט

ימים רבים עמדה פולין הפנימית עם מרכזיה לובלין, וואַרשא וכל מדינת מזוביה מחוץ לחוג השפעת החסידות; אבל בעשר השנים האחרונות למאה הי"ח, בימי התאבקותה של ממלכת פולין הגוססת שנגמרה בכיבוש פרוסיה ואוסטריה בתוך אותם המרכזים, התפשטה כאן תנועת החסידות במהירות של נהר שוטף. דומה היה, כאילו באה התנועה החדשה בתקופת המהפכות המדיניות... על כנסת ישראל, שלא תרגיש את הניתוחים שנעשו בגופה בשנות חלוקות פולין האחרונות, בימי שלטון פרוסיה ואוסטריה ואחר כך בימי מלחמות נפוליאון, הדוכסיות הוורשאית ושאר הצירופים הפוליטיים של התקופה הסוערת. בראש התנועה עמדו במדינות פולין הפנימית שני מנהיגים: ר' יעקב יצחק הורוויץ מלאנצוט, שהגיע לפרסום גדול כשקבע מושבו בלובלין („דער לובלינער רבי") והמגיד ר' ישראל מקוזניץ („דער קאזשעניצער מגיד").

מקור החסידות על אדמת פולין הפנימית היתה העיר ז'לוחוב (פלך סידליץ) שבה ישב הרב לוי יצחק לאחר שהוכרח לצאת מפינסק בסיבת הרדיפות על החסידים. אליו היו באים שני הצעירים, יעקב יצחק וישראל, לשמוע מפיו תורה בחסידות. ואחרי אשר הלך רבם לברדיטשוב וחידש את המרכז הוואליני, מצאו כר נרחב לפעולתם בפולין הפנימית. האגדה מצרפת אותם למנין ה„גבורים" מתלמידי המגיד המיזיריטשי, אבל יותר קרוב לודאי, שהיו תלמידי תלמידיו. רבי יעקב יצחק מלאנצוט בגליציה היה דר בקרוב מקום לליזענסק ונתקרב גם אל ר' אלימלך, יוצר שיטת הצדיקיות המעשית, ולהמגיד יחיאל מיכל מזלוטשוב.

בעשר השנים האחרונות למאה הי"ח נתפרסם „הצדיק מלאנצוט" לאיש קדוש, חוזה עתידות ועושה נפלאות. למקום מושבו נהרו המונים של חסידים צמאי אמונה ונושאי „פדיונות".

שני הצדיקים הגיעו לפרסום גדול כבר בסוף המאה הי"ח, אבל תהילתו של יעקב יצחק גדלה ביותר כשהעתיק מושבו מלאנצוט ללובלין העיר הגדולה (קרוב לשנת תק"ס — 1800) ונתפרסם בשם „דער לובלינער רבי".

עפ"י שמעון דובנוב „תולדות החסידות", ספר ב', עמ' 215, „דביר", תרצ"א.

מ. ש. גשורי

החסידות בצמיחתה ובפריחתה בלאנצוט

אחרי פטירת הבעש"ט נפוצה החסידות במהירות, ביחוד בקרב תושבי הכפרים והעיירות. ומסתבר שעד סוף המאה הי"ח הגיעה כבר החסידות בארצות רוסיה השונות להשתלטות בקרב רוב האוכלוסיה היהודית בישובים הקטנים. אמנם הקהילות הגדולות נשארו עדיין בתקופה ההיא בידי המתנגדים לא רק בווהלין הסמוכה לליטא, אלא גם בגליציה המזרחית (לבוב, ברוד), ומכל־שכן בגליציה המערבית (קראקוב), והוא הדין גם בקהילות הבינוניות בגליציה (טרנופול, זולקווא, סטניסלאוו, ריישה ועוד). בגליציה שנמצאה משנת 1772 תחת שלטון אוסטריה, הסתעפו והלכו שושלות הצדיקים, גורם חשוב בהתפשטות המהירה של החסידות בגליציה היו העריצות והדיכוי של ממשלת אוסטריה.

החסידות בגליציה היתה שונה בהחלט מן החסידות בארצות רוסיה. עוד בדור השני לחסידות, בימי המגיד, רבי בר ממזריטש, נבדלה החסידות בגליציה הבדל רב לשבח מזו שבאוקראינה הסמוכה. לימוד התלמוד היה נפוץ כאן גם בקרב החסידים לעומת הבערות ועם־הארצות המרובה בקהילות אוקראינה. האישים המובהקים ביותר בקרב מנהיגי החסידים בגליציה מגלמים את מיטב המסורת של שחר תנועת החסידות, הן בפשטות התנהגותם והן בתורת מוסרם הסוציאלי. כל עטרות הקדושה של אתוס ענדה האגדה החסידית לראשיהם של צדיקים שונים, כמו ר' משה־ליב מסאסוב, ר' וולף מזבארז', בן הדור השלישי בחסידות, רבי אלימלך מליזנסק, מתלמידיו של המגיד ממזריטש, הוא שחולל שיטה חדשה בתורת החסידות על מעלת הצדיק, כפי שבאה לידי ביטוי בספרו „נועם אלימלך" שהופיע שנתיים אחרי מותו, שעיקר תכנו היא תורת הצדיקות. דור החסידים של הצדיק מליזנסק זכה עדיין למנהיגים דגולים בעלי שאר רוח, שגם בתורתם וגם בהתנהגותם הוכיחו את החיוניות ושפעת הכוחות היוצרים של החסידות בשיא הסתערותה.

לא רחוק מליזנסק נמצאה העיירה לאנצוט, עיר היסטורית בעלת עבר בקורות המדינה, שתורת החסידות מצאה בה מקלט, וחיש היתה לפנינה יקרה במשבצת החסידות בגליציה, שבה מצאו מחסה גם בחייהם וגם במיתתם צדיקים נודעים, ובה נראו מפעם לפעם פני צדיקים אורחים שבאו מעבר לגבול ובחרו לבקר אצל צדיקי גאליציה. לאנצוט היתה לשם דבר בפיות הצדיקים והחסידים. על כס הרבנות בלאנצוט ישבו רבנים גאונים, שהשפעתם היתה פרושה בסביבה וגם למרחקים. בקורות החסידות בגליציה תופסת לאנצוט מקום חשוב ותפקידה בהתפתחות ענייני החסידות נרשם באותיות זהב ב„ספר החסידות".

עיר זו נכבשה לחסידות כמעט מהימים הראשונים להיווסדה. עוד לפני ישיבתו של רבי אלימלך בקרבתה הגיע אליה שמעה של התנועה החדשה ואף התווכחו עליה ומצאוה תואמת למהלך השקפתם המוסרית והתורנית. אין ספק שמפעם לפעם ביקרו חסידי לאנצוט בחצרות הצדיקים שמעבר לגבול, באוקראינה, בפודוליה או בליטה ומשם הביאו את בריתה שלום. חילופי דעות אלה בישרו את התקרבות החסידות לשעריה. וחיש זכתה לקרבתו של הצדיק רבי אלימלך שהתישב בליזנסק (בגליציה התיכונית, בין לאנצוט ורוזבדוב), שניהל בה אדמו"רות כעשר שנים עד מותו בשנת תקמ"ז.

שני דורות בחסידות

א. לאנצוט במעגל ליזנסק.

בין העיירות והכפרים בגליציה, שנכבשו כמעט ללא התנגדות, תפשה מקום בראש העיירה העתיקה לאנצוט, שצביונה החסידי נתחזק בהרבה מאז התישב בליזנסק הרחוקה ממנה רק 24 ק"מ רבי אלימלך ווייסבלום (לאנצוט היתה עיר מחוז וליזנסק היתה כפופה לה מטעם הרשות).

אחרי התקופה הראשונה בחסידות, היא תקופת הבעש"ט ותלמידיו, שהיתה תקופה של התעמקות בשאלות מיטפיסיות שונות, באה התקופה השניה של תלמידי ה„מגיד" רבי דוב־בער ממזריטש, שרבי אלימלך מליזנסק היה אחד מגדוליה. רבי אלימלך היה אדם מצוין שהסב אליו רבים והשפעתו היתה רבה לא רק בחייו כי אם גם אחרי פטירתו. החסידות ידעה להעריץ את רבי אלימלך כאחד מגדוליה, והדמיון החסידי העשיר ידע לענוד לראשו עטרת תפארה, מקלעת פרחי אגדות וסיפורי נפלאות. אחד ההיסטוריונים החסידיים קובע, שרבי אלימלך כיהן כאב"ד בקולבוסוב ואחר בלאנצוט עוד לפני שהתיישב כצדיק בליזנסק.

כבעש"ט בשעתו לא חיכה גם ר"א שהעם יבוא אליו. הוא הלך אל העם לדבר על לבו דברים כבושים. כבעש"ט בשעתו, שהכיר את העם מתוך נדודיו הרבים בטרם שנעשה למה שנעשה — כן הכיר גם ר"א את העם בטרם נעשה לבעש"טני מתוך נדודיו הרבים. ליזנסק שכנה בקרבת מקום לעיר לאנצוט, ורבה היתה השפעתו של ר"א בלאנצוט עוד לפני פרסומו בתור צדיק לחסידים. עוד בשנות נעוריו, כשהחליט ללכת עם אחיו זושא ב„גולה", לסבול את הצער והדחקות הגדולים של גלות בתוך גלות, היו נעים ונדים ברגל מעיר לעיר ומכפר לכפר, ולא אחת לנו בלאנצוט, ובאו בקרב השדרות היותר נמוכות שבעם, סובלים דחקות, חרפות וגידופים, ולפעמים גם מכות ומהלומות ומקבלים את כל היסורים האלה באהבה — כדי להמתיק את הדין ולזכות בלב טהור.

רבי אלימלך (תע"ז—תקמ"ז), שבראשית התגלותו של הבעש"ט מלאו לו רק י"ז שנה, לא נהה אחרי שמו הטוב של הבעש"ט. רק לאחר שנודע לר"א על קדושתו וטהרתו, הצטרף אל מחנהו, אלא שלא מצא עוד את הרבי בחיים

וקבל את מרות תלמידו רבי דוב בר, ותפס מקום חשוב ביותר בין תלמידיו, ועלה בחלקו להמשיך בדרכו של הבעש"ט. ר"א ביצע את תהליך התפתחות החסידות בגליציה על אף תנאי תחבורה קשים. הוא ואחיו עברו במחוזות השונים מעיר לעיר ומכפר לכפר ובהופעתם ידעו לרכוש את לב בעלי שאר רוח ורגש בדרך מקורית רבת רושם. ספרו „נועם אלימלך" הוא מקור לא אכזב למוסר נעלה ונשגב הנובע ממעיינו של רבי דוב בר.

בין הקשרים השונים שהיו בין ר"א ללאנצוט החסידית היה גם קשר משפחתי. אחת מבנותיו, מירל (שנקראה גם בשם מיריש) נודעה לצדקת גדולה והיא היתה אשת הצדיק רבי אליהו משדה־לבן בן הרב ר' יעקילי מלאנצוט.

בין האגדות האופפות את אישיותו של הצדיק מסופר, שפעם אחת בא ללאנצוט. אחרי שנסע משם הלכו כל בני העיר ללוותו כשהוא יושב בעגלה. כשהצדיק הגיע עם העגלה מחוץ לעיר ירד אף הוא מהעגלה והתערב בין האנשים שליוהו: שאלוהו: למה הוא עושה להם כך? הרי הם אינם הולכים אלא ללוות את הצדיק. השיב להם: אחרי שראה שהם מקיימים את מצות לוויה בהתלהבות גדולה כזו ירד אף הוא מהעגלה לצרף עצמו עמהם במצוה זו.

לאנצוט שימשה עיר מעבר לחסידים ולצדיקי פולין שמגמת פניהם לליזנסק. עיר זו שימשה אכסנית מעבר להולכים ולנוסעים, לעוברים ולשבים לליזנסק וממנה. רבי דוד, הצדיק מלילוב, היה מתלמידיו של ר"א, ובביקוריו בליזנסק היה לן לא אחת בלאנצוט. הוא סיפר שפעם שם פעמיו אל רבי אלימלך מליזנסק. בדרך העריב עליו היום בעיר לאנצוט, שבאותם הימים עדיין היה רבי איצילה (החוזה מלובלין) דר שם. האווירה של לאנצוט היתה מלאה תורה וחסידות, והיא שימשה הכנה, כעין פרוזדור לטרקלין הצדיק מליזנסק.

כשהגיעה שעתו של ר"א להיפטר מן העולם — מספרת האגדה החסידית — סמך את ידיו על ראשי תלמידיו והאציל עליהם מרוחו. את חלקי נפשו העיקריים חילק לארבעה מהם, הקרובים אליו ביותר, ואת מאור עיניו נתן לרבי יעקב־יצחק ה„חוזה" מלובלין, שישב בלאנצוט זמן רב, מפאת קשריו השונים לעיר. והצדיק מזידיצ'וב העיר שעוצם ראייתו של החוזה עלה על זה של רבו ר"א, שמסר לתלמידו החוזה כוח ראיה כפול לראות „מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור"; ממש כשם שעשה אליהו הנביא לתלמידו אלישע. החוזה אף התחיל בלאנצוט למשוך עדה, מה שגרם לפירוד הלבבות בינו לבין רבו מליזנסק.

ב. מתלמיד־חסיד לצדיק בלאנצוט

רבי יעקב־יצחק למד בנעוריו בישיבת הצדיק רבי שמואל־שמלקה הורוויץ מריצ'וול, שנתמנה אחר כך לרבה של ניקלשבורג במוראוויה, ואחרי שעקר משם לשיניווה למד אצל רבי לוי־יצחק שהיה אז רב בזילחוב שבפולין. אחרי נישואיו הראשונים, שלא הצליחו, השיאו רבי אלימלך מליזנסק את שפרינצה בת אחד מחסידיו הנלהבים, רבי צבי־הירש מלאנצוט, ושם קבע משכנו. תחילה היה סמוך על שולחן חותנו, אך הודות להשתדלות רבו ר"א, שהשפעתו היתה גדולה מאוד בכל הסביבה, הוא נתמנה רב ואב"ד בלאנצוט. מאשתו, ילידת לאנצוט, נולדו לו ר' ישראל מלובלין, ר' יוסף מטורטשין, ר' אברהם שנפטר בחיי אביו, צבי־הירש ובת צירלה.

רבי איצילה, אף שהיה תלמיד לרבי אלימלך, נתחשק לו להכיר את הרבי הגדול בדורו, רבי דוב בר ממזריטש, יורשו של הבעש"ט, שישב אז ברובנה. שכרו כרב בלאנצוט היה מצער ולא הספיק אף לפרנסת ביתו, ומובן שלא היה לו להוצאת הדרך לרובנה. הרב מלאנצוט נאלץ לעשות את דרכו ברגל עד רובנה. בביקורו הראשון ברובנה קרהו מקרה מעניין: רבי שלמה מלוצק (המגיד מסקוהל) נתמנה לסדר את הי"ב חלות על שולחנות של רבו המגיד ממזריטש בסעודות שבת, תוך הקפדה להוראות האר"י הקדוש. הרב מלאנצוט שהיה עני מאד וידע שלא תהיה לו חלה לקיים סעודת מלוה־מלכה במוצאי־שבת, פרס מנה בחשכה מאחת החלות של סעודת שלש־סעודות ושם בכיסו. כשהרגיש רבי דוב בר שחסרה חלה אחת, שאל את רבי שלמה לפשר הדבר, והלה ענה שלדעתו זהו מעשהו של האברך הפולני המתכונן להיות „רבי". מיד אחר שלש־סעודות הזמין המגיד לחדרו את האברך מלאנצוט, והוא הודה בפני המגיד כשהוא מלא חרדה, שהוא לקח את החלה כדי שיוכל לקיים מצות סעודת מלוה־מלכה שלא החסיר אף פעם עד כה. המגיד הרים את שתי ידיו והניחן על ראש האברך וברכו במלים אלו: „יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שתזכה לקיים את סעודת מלוה־מלכה בהרחבה גדולה כמנהיג בישראל". ברכת המגיד נתקיימה חיש, ורבי איצילה התחיל למשוך אליו קהל חסידים ולנהוג בצדיקות בלאנצוט עוד בחיי רבו מליזנסק. בבית־מדרשו היו חסידיו עורכים סעודות מלוה־מלכה בהרחבה גדולה, כדי לקיים את דברי המגיד ממזריטש. אך ה„חוזה", על אף פרסומו כצדיק לחסידים, המשיך במשך כמה שנים לנסוע לרבי אלימלך מליזנסק כתלמיד.

רבי איצילה נתקרב לר"א, ורבו החשיבו וכיבדו מאד. ופעם אחת ראה שני אילנות גבוהים מאד, האחד עבה והאחד דק, המשיל ר"א לאמר: האילן העבה — זה אני, והשני — רבי איציקל מלאנצוט. כשהיה בא מלאנצוט לליזנסק היה רבו מבקרו תמיד באכסנייתו, בלי לשים לב למחאת בניו, שראו בזה פחיתות הכבוד. והוא ענה להם: „אם השכינה הקדושה אינה מהססת ללוותו לכל מקום שהוא פונה, למה עלי להתבייש לבקרו באכסנייתו?" ולא עוד, אלא כשבאו לפניו עניינים גדולים ציווה לילך לתלמידו רבי איצילה בעודו בלאנצוט. לעת זקנתו לא עצר ר"א כוח לעזור לכל מרי־נפש וזקוקים לעזרה ורפואה, שפנו אליו בדמעות ובלבבות שבורים, ולכן היה שולח את כל החולים והזקוקים לעזרה ללאנצוט, ובזה כאילו נתן הסכמתו, שאצל רבי איצילה אפשר להיושע יותר מהר מאשר אצלו. לאט לאט חדל קהל החסידים לבוא אליו והתקשרו לרבם החדש, שמשך אליו את החסידים בכבוח קסמים. ר"א החל להתערם על חסידיו ההולכים ללאנצוט, וחולשת דעתו גדלה עד שחלה. אמר לו ר' אלעזר בנו: אבי, מי אשם בכך? הרי

אתה בעצמך הבאת את תלמידך לעטרת צדיקותו! השיב: „עשיתי מה שהייתי צריך לעשות, כי הוא ראוי לכך. אך שכחתי כי „אין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימא". ברגע שהוא מקבל עליו לנהוג בצדיקות אין לי מה לעשות כאן. אבל חפץ אני עדיין לחיות". ר' אלעזר נסע ללאנצוט וביקש את רבי איצילה שלא לנהוג בצדיקות כל זמן שאביו הצדיק יהיה בחיים. אך ר' איצילה ענהו: „גמירנא מיהב יהבי מישקל לא שקלי" *. אחרי שאביך הכתירני לרבי על חסידים אינני יכול לסגת אחורנית. „מאן מלכי רבנן". רבי של חסידים דומה למלך, וידוע מאמר חז"ל: „מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול". אינני רשאי למחול על כבודי, שאינו שייך לי אלא לחסידי. אף שאול המלך לא רצה במלוכה, ובכל זאת לא חפץ לפגוע מקומו לדוד המלך.

ג. לאנצוט — סלע המחלוקת בין הרבי ותלמידו.

אחרי שרבי איצילה פרש לגמרי מרבו בליזנסק ומשך אליו תלמידים וחסידים רבים מרבו, כתב אליו ר"א מכתב וביקשו שלא לעזבו. „רחם על שנות זקנתי ועל שנות זקנתך ובואה אלי" — כתב אליו הרבי הזקן. „שנינו זקוקים זה לזה. ממני לקחו מן השמים שתי מדרגות גבוהות מאז שעזבתני. היה לי „גילוי אליהו" כל עת וזמן שחפצתי, ובכל יום ששי לפני קבלת שבת שלחו לי ממתיבתא דרקיע „ברכת שלום". ברם, מאז שעזבתני לקחו ממני את המדרגות היקרות הללו. עודך זקוק לטובתי, מכיון שעוד לא סיפקתי לך „קץ טוב, ואם לא תבוא — תתחרט".

קנאת רבי אלימלך בתלמידו מלאנצוט על שלקח ממנו את רוב חסידיו היתה ללא שיעור. הוא היה תמיד נסער ולא נתן גם למקורביו להיכנס אליו, לא נהג שולחנות כבירים מקדם, והראה סימני עצבנות ואי־סבלנות, עד שגם ראשי חסידיו ומעריציו הנאמנים החלו להודות בפומבי, שרבם הזקן יצא קצת מדעתו, ובחשאי נחפזו ליום שבת לרבי איצילה מלאנצוט, ושם מצאו רוחניות רעננה ועסיסית, שהרעיפה עליהם נועם וחיות. ברם, לא כל החסידים יצאו בשלום מן המערכה: חלק מהם בא על עונשו מטעם הצדיק מליזנסק. ופעם אחת, כשנודע לו שחסידו המובהק ר' דוב"ל מלמד מזלין (עיירה בין ליזנסק ולאנצוט) נסע ללאנצוט ליום שבת אחד, הוא אזר כוח וקם ממשכבו במוצאי־שבת וצוה לרתום סוסים בעגלה, ומיד אחרי הבדלה נסע לזלין כדי להיווכח אם נכונים הדברים שסיפרו לו. בהגיעו לזלין בחצות לילה נסע מיד לדירת ר' דוד'ל. אשת המלמד נבהלה מאד כשראתה את הצדיק הזקן בדירתה, וחששה שמא יעניש את בעלה בעקב פחיתות הכבוד שגרם לו. „היכן בעלך?" — שאל הצדיק. — „הוא ייכנס בעוד רגעים" — השיבה. — „אני הולכת לקרוא לו". תוך כדי דיבור עזבה את החדר, הלכה ועמדה בדרך המובילה ללאנצוט, בידעה שבעלה עומד לבוא ותספר לו שהצדיק בא, ועליו להיות זהיר בלשונו כדי שרבו לא ידע היכן היה. אך ר' דוד'ל לא חפץ לשקר בפני הרבי שידע והרגיש בנסיעתו. על שאלתו היכן היה בשבת, ענה לו בהאי לישנא: „הרבי יושב בשמי מרום וקשה להגיע אליו; בלאנצוט יש סולם שבו אפשר לטפס ולעלות כדי להגיע לרבי". „אם כן — הכון לדרכך" — קרא הצדיק בחמתו. „תוכל להגיע למרום, לשחקים, גם בלי סולם". הצדיק עזב מיד את חדרו של ר' דוד, ישב בעגלה וחזר לליזנסק. באותו שבוע חלה ר' דוד ונסתלק לעולמו. רבי איצילה, אחרי ששמע על פטירתו של ר' דוד'ל, פרץ בקריאת הפסוק (תהלים) „הלמתים תעשה פלא? אם רפאים יקומו יודוך סלה". — כלומר: היש צורך במופת כדי להמית אנשים? התודה והתהילה לצדיק שבידו לרפא חולים ולקומם יצורים נכאים".

רבי איצילה לא חפץ להיכנע לרבו מליזנסק, ומתוך חשש להישאר בלאנצוט בשכנות עם רבו לשעבר הוא עזב את עיר מגוריו לאנצוט והתישב ברוזבאדוב. „משום מה שרוי הרבי בכעס?" שאל רבי איצילה. האין הוא יודע כי „יפתח בדורו כשמואל בדורו?" כל צדיק גדול בדורו ובתקופתו. אילו היה שמואל הנביא חי בדורו של יפתח, היה מקבל עליו את מרותו של יפתח". שנה אחת ישב ברוזבאדוב, ואף שם לא הגיע אל המנוחה. באותה עיירה ישבו שני ראשי הקהל שנמנו עם מעריצי רבי אלימלך, ולכן הירבו לצער את רבי איצילה, שנפרד מרבו ועשה „שבת" לעצמו. לאחד משניים אלה היתה בת יחידה, שחלתה פתאום, וכל העיר ראתה בזה עונש על צערו של רבי איצילה. אבי החולה מיהר לנסוע לרבי אלימלך ובקשו להציל את בתו היחידה הנמצאת בסכנה גדולה. אך הוא השיב, שעליו היה לדעת מה שכתוב בפרקי אבות: „וכל דבריהם כגחלי אש", כלומר: שהקפדת צדיק בוערת כאש ואין להביאו לידי כך, ויעץ לו לחזור לעירו ולפייס את רבי איצילה, שמטבעו הוא טוב ומיטיב. ראש הקהל חזר לביתו ומצא את בתו במצב נואש. מיד נחפז לרבי איצילה וביקש לסלוח לו. הצדיק ניגש לחלון, הביט למרום והתפלל בעד החולה, ואחרי זה בישר לאביה שתחלים ממחלתה. אחרי מעשה זה יכול הצדיק להישאר בעיר ללא חבלה ממתנגדיו. ובכל זאת לא חפץ להישאר שם, באמרו, שאינו חפץ לשבת בעיר, ששמה מכוון למחלוקת ופרוד לבבות („רוזווד" פרושו „גט" בפולנית), והוא חזר ללאנצוט.

מיד אחרי שובו ללאנצוט באו אליו שני חבריו, שיצא להם אחר כך פרסום רב: רבי מנדיל הצדיק מפריסטיק ורבי אברהם יהושע השיל מקולבוסוב (אחר כך באפטה). חסידים אמרו, שהם באו אליו בשליחות רבם, רבי אלימלך, שישפיעו עליו שיבוא אליו לשבת אחת, ואם לא ימלא בקשתו — כך מספרים בשמו של ר"א — ירגיש את מצבי לעת זקנתו. רבי איצילה לא נענה לבקשתו והוא אמנם הרגיש לעת זקנתו כרבו, צרת התחרות מצד תלמידו רבי יעקב־יצחק „היהודי הקדוש" מפשיסחה שנפרד מרבו ה„חוזה" ושם לראשו את עטרת הצדיקות. בעת „שבת אחים", שני הצדיקים הגדולים מרימנוב ואפטה בלאנצוט, רעשה כל הסביבה. אלפי אנשים באו לשבת ללאנצוט כדי לראות את שלושת הצדיקים בצוותא. פגישה זו לא נעמה להרב בלומנפלד מריישה, שהיה מתנגד קיצוני לחסידות.

---

* למדנו (אלוהינו) נותן, אבל אינו לוקח (בחזרה).

והוא הלשין על שלשתם בבית־הדין המחוזי ברייישה, שהם מרמים את העם בדברי שקר ומעשי עוול, ובמוצאי־שבת, בשעת ישיבתם של שלשתם בסעודת מלווה־מלכה, נאסרו בידי שוטרים, הובילום לרייישה והושיבום בבית־הכלא. המון חסידים מרייישה התנפל ביום ראשון בבוקר על בית הרב המלשין ורצו לפגוע בו. הרב התחרט על חילול־השם שנגרם על ידו. אך קצרה ידו מהושיע, כי ביום ראשון קשה היה למצוא איש מפקידי בית־הדין. שלושת הצדיקים ישבו במאסר עד יום השני בבוקר, ואז שוחררו לפי המלצת הרב בלומנפלד...

על שחרור הצדיקים הללו מספרים החסידים, שביום השני בבוקר הובאו שלשתם למושב בית־הדין המחוזי. ורבי מנדיל, שידע לדבר צחות בגרמנית היה ראש המדברים. על שאלת השופט לעיסוקם ענה, שעובדים הם בלב נאמן ובמחשבות טהורות את מלך מלכי המלכים, הקב״ה. על השאלה, מה הם עושים בלאנצוט, ענה, שבאו לכאן ללמוד מפי חברם הוותיק רבי איצילה הורוויץ כיצד לעבוד את ה׳, מפני שהוא יודע חכמה זו יותר טוב מכולם. על השאלה, למה הם לבושים בגדי לבן, ענה רבי מנדיל בשאלה, ולמה לבוש השופט בבגדים שחורים. השופט רתח מכעס וצעק: ״דע לפני מי אתה עומד! ענה לי מיד על שאלתי״. אך רבי מנדיל ענה בניחותא: האימרה ״דע לפני מי אתה עומד״ ידועה לנו יפה. ואם השופט ידבר אלינו ברוגז, לא נענה כלל. ובדברו מלים אלה הרים הרימנובי את השטריימל מעל מצחו, בהראותו לשופט את מצחו הרחב. פחד גדול נפל על השופט, והוא התחיל לרעוד בכל איבריו כמתוך קדחת קשה. בעמל קשה הפליט השופט מפיו את המלים: הנכם חפשים. אינני חפץ בשום מגע־ומשא עם אנשים כאלה.

ד. המערכה לעזיבת לאנצוט

רבי איצילה השתוקק מאד לעזוב את לאנצוט ולא להימצא בקרבת מקום ללייזנסק, והוא חיכה רק להזדמנות טובה. הזדמנות זו לא איחרה לבוא.

בלאנצוט ישב אז איש אחד, שכונה בשם ״ר׳ וולף בעל התהילים״, מפני שהוא, יהודי פשוט, בלתי מלומד, לא עסק בשום עבודה אחרת, אלא אמר תהלים יומם ולילה. ואיש פשוט זה זכה שבחלום לילה היה נראה אליו ״מגיד״ שניבא לו עתידות. ופעם אחת נכנס ר׳ וולף לרבי איצילה ואמר לו, שבאותו לילה נראה אליו ״מגיד״ וציווה עליו להיכנס מייד בבוקר לאיצ׳לה הורוויץ (הלובלינאי) ולהודיעו, כי עליו לעזוב מיד את לאנצוט, כי הקפדת רבי אלימלך עשתה רושם נמרץ לעילא, ועליו לנסוע עם כל בני ביתו לווינאוויר, ליד לובלין. באותו לילה חלם גם רבי איצילה שראה יהודי זקן בעל הדרת פנים נכנס לבית־מדרשו, ובשעה שהושיט לו את ידו לשלום, אמר לו הזקן: אני אברהם אבינו ובאתי להגיד לך מה שה׳ אמר לי פעם: ״לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך״. מחלום זה הבין רבי איצילה שזוהי גזירה מן השמים, שעליו לעזוב מיד את לאנצוט, ושנבואת ״בעל התהילים״ היא קושט דברי אמת. ברם השאלה שנתעוררה היתה: לאן לנסוע? בחייו לא שמע מעולם שם עיירה ווינאוויר ליד לובלין. גם מקורביו לא שמעו את שם המקום ההוא.

בסמכו על יושב־מרום, השכים להתפלל וציווה לארוז הכל ולהיות מוכנים לנסוע, כי בדעתו לעזוב את לאנצוט עוד באותו יום. מיד אחרי התפילה קיבל מכתב מהעיירה טשיחוב ליד לובלין, שבו שואלים אותו שאלה בנוגע לגט, שנכתב בטעות. במקום שהסופר היה צריך לכתוב ״מתיא ווינאוויר דמתקרי טשיחוב״ הוא כתב רק את השם טשיחוב בלבד. הוא ראה בחוש, שמן השמים מראים לו היכן העיירה ווינאוויר כדי שיסע לשם. שמחתו גדלה עוד יותר, שדוקא בעיירה טשיחוב לא ירגיש את עצמו זר, כי היו לו בה כמה חסידים אמידים. בעיירה טשיחוב נמצא מספר הגון של עשירים, שהשפעתם באה להם מהעולם הרחב, כי כולם עסקו בסחר השוורים ומסחרם פרץ עד וינה הבירה ואולמיץ שבמוראוויה, שלשם היו מובילים את שוריהם ומוכרים. סוחרי שוורים אלה היו נוהגים תמיד להיוועץ קודם עם רבי אלימלך, מתי עליהם לשלוח את השוורים ולקחת ממנו ברכה, שחלילה לא תפגע בהם מגיפה בדרך. אחרי שרבי איצילה החל לנהוג כצדיק עצמאי בלאנצוט, היו מבקרים גם אצלו רבים מהסוחרים של טשיחוב והתייעצו אתו על מסחרם. כבודו עלה בעיניהם ביחוד אחרי מעשה שהיה, שאז נוכחו לדעת כי הוא צופה למרחקים יותר מרבו מליזנסק, ומעשה שהיה כך היה:

אחד הסוחרים הגדולים מטשיחוב נסע לרבי אלימלך לשאול אם עליו לספק משלוח גדול של שוורים ליריד אשר באולמיץ, כי שמועה הגיעה לאזניו, שמגיפה פגעה בשוורים. הצדיק מליזנסק ציווהו להשהות את משלוח הבקר עד שתיפסק המגיפה, כי רואה הוא שבדרך צפויה לבקר סכנה גדולה. מאידך היה עיכוב המשלוח כרוך בהוצאות גדולות. הסוחר נסע איפוא מליזנסק ללאנצוט ופנה לרבי איצילה לשמוע מה שהרבי החדש ייעץ לו. רבי איצילה אמר לו לשלוח את הבקר לאולמיץ, שם יצליח וירוויח כסף רב. סיפר לו הסוחר שהרבי מליזנסק יעץ לו שלא לנסוע, כי השוורים יהיו בחזקת סכנה בדרכם. השיב רבי איצילה: הרבי מליזנסק אמר לך דברי אמת. אך עליך לדעת שהוא כבר בשנות זקנה וכוח ראייתו כבר נחלש והוא צופה עד קראקוב. ואילו אני צעיר יותר ויכול להרחיק ראות יותר. אני יכול לראות עד אולמיץ. רכב והצלח. הסוחר שוכנע מדברי רבי איצילה וסיפק את משלוח הבקר. לפני קראקוב פגעה מגיפה בבקר, ואחדים פגרו בדרך. בקרקוב הכניסו את השוורים למעצר מקומי, בלי לתת לסוחר להמשיך בהובלת הבקר עד לתאריך מסויים עד שתהיה בידו רשות מרופאי־מקנה ממשלתיים. הסוחר הפסיד הרבה כסף והגיע ממש ליאוש והתחרט מאוד על שלא שמע לעצת הרבי הזקן. למעלה ממחצית הבקר פגר. אחר עמל ומאמצים הצליח להביא פחות ממחצית הבקר ליריד אולמיץ, והוא הופתע כשראה שהוא היה הסוחר היחידי שהביא בקר ליריד. הוא קיבל בעד השוורים מחיר גבוה, שלא בלבד

כיסה את כל הוצאותיו ופיצה אותו על יסורי נפשו, אלא אף הרוויח כסף רב.

רבי איצילה הגיע לטשיחוב ביום החמישי בשבוע, ומיד נסע עם בני ביתו ומקורביו לבית הסוחר שנזכר. אך נודע לו שסוחר הבקר מת ואשתו האלמנה מנהלת מסחר של קצבות רגילה בעיר. האלמנה קיבלה את פני הרבי בכבוד גדול והעמידה לרשותו כמעט את כל הבית ובשבת הראשונה כל ההוצאות על חשבונה. ומאז מתחילה פרשה חדשה בחיי הצדיק, פרשת לובלין, אחרי שפרשת לאנצוט נסתיימה.

משום מה הפקיע עצמו רבי איצילה ממרות רבו ונעשה עצמאי בלאנצוט? מפני שהוא בחר לעצמו דרך חדשה בחסידות. דרכו של רבי אלימלך היתה, שעל החסיד לקיים את דברי הפסוק „וחטאתי נגדי תמיד", כדי שיהיה מלא חרטה וצער על חטאיו. אך תלמידו רבי איצילה דרש את ההיפך: „הרהורי עבירה קשים מעבירה", כי צער ועצבות מפריעים הרבה לעבודת הבורא; אם נכשלת פעם בדבר עבירה שכחנה ואל תחשוב עליה הרבה. בלה בשמחה והמשך לעבוד את בורא העולמים; המצוות, שתעשה תוך שמחה, יכסו על החסרונות שבאו בעקב העבירה.

הרב צבי דומב

גדולי לאנצוט

א

הרבי ר' יעקב יצחק הלוי הורוויץ זצ"ל לפני התגלותו גר בלאנצוט, ואחרי כן, כשכבר נהג את נשיאותו בלובלין, היה נוהג להזכיר בהזדמנות את מקום מגוריו הקודם, לדוגמה: בהסכמה על הספר „צאן קדשים" הוא חותם: כ"ד יעקב יצחק במוה"ר אברהם אליעזר הלוי זצל"ה הורוויץ מלאנצוט הדר בק"ק לובלין. וכן מזכיר הוא את לאנצוט בהסכמתו על הספר „נועם מגדים" ועל הספר „אור פני משה". בעולם הוא מפורסם בתואר „החוזה מלובלין". אשר לתואר הזה מספרים, שרבו ר' אלימלך זצ"ל מליזנסק, אמר, שנתנו לו מן השמים ד' דברים: עינים, פה, מח ולב. והנה, עינים — נתן להרבי מלובלין. פה — לר' אברהם יהושע העשיל ממז'יבוז', מוח — להר"מ מרימנוב, ולב — להמגיד מקוז'ניץ זצ"ל... בקשר לזה ראוי להזכיר את האימרה הידועה של ר' בונים זצ"ל מפשיסחה על הפסוק עין ד' אל יראיו, היינו: עין ד' יש אצל היראים. שהם רואים כל דבר. וכך כותב עליו אחד מתלמידיו, ר' צבי אלימלך שפירא זצ"ל מדינוב בספרו „אגרא דפרקא" אות כ"ה: „בעינינו ראינו מכבוד אדמו"ר הרה"ק מהריע"י זצ"ל, שכאשר היה קורא מהכתב שמות בני־אדם שכתבו לו היה מתבונן ברוח קדשו מעשי האיש אם זך ואם ישר פעלו או בהיפוך ח"ו. ובספרו „אגרא דכלה" כותב תלמידו הנ"ל: „אותן הי"ב ימים הראשונים דניסן המה כח כללי לי"ב חדשי השנה, כל יום רומז לחודש שלם וזכי הראות יכולים להתבונן בכל יום איזה מאורעות יהי' בחודש אשר הוא נגד היום ההוא, וכבי' אדמו"ר הרה"ק מוה־ריע"י הי' כותב ברוח קדשו בכל יום מה יהי' בכל החודש כנודע הדבר בפירסום לחבורותינו קדש. ובאותה השנה שנת־בקש בישיבה ש"מ בח' מנחם לא כתב רק עד מנחם (ביום ה' דניסן) והענין הוא בפירסום". ידוע, שהרבי מלובלין נפטר בתשעה באב שנת תקע"ה.

הרבי מלובלין אמר על המגיד מקוז'ניץ. שמפני שהי' עני ונתגדל בעניות חביב לפניו אותו דרך לעבוד את השי"ת מתוך דוחק; ולעומת זה אמר ר' יחזקאל מקוזמיר זצ"ל על הרבי מלובלין, שדרכו היה להמשיך עשירות לעולם כדי לעבוד את השי"ת מתוך עשירות, ושהלכה כרבי, אולם לפעמים, כש־היה צורך בכך, נטה מדרך זו. מספרים שפעם שמע חסיד אחד מהרבי מלובלין שאמר על הפסוק: ד' מוריש ומעשיר (שמואל א' ב') — ברגע אחד. והתפלא אותו חסיד, כיצד איש עשיר באלפי אלפים דינרי זהב ונכסים, עלול פתאום, ברגע אחד, לאבד כל הונו. והשיב לו הרבי סע לדרכך, תראה ותבין את אשר לפניך. נסע החסיד לביתו. בדרך התגורר כומר שהיה ממכריו, ומדי עברו דרך שם התגבר עליו היצה"ר להמיר דתו ח"ו, ונכנס לכומר בדעה זו. הכומר, שהכירו מאז, חשב שאין כוונתו אלא לצחוק, ואמר לו: בוא תיבחן, אם לא לצחוק כוונתך — רשום לי במתנה כל רכושך. ומחמת שנתחזקה בו הקליפה ר"ל, רשם לכומר כל רכושו והונו בכתב־מתנה. אולם מיד לאחר שנתן לכומר את כתב המתנה היתה רוח אחרת עמו והתחרט בחרטה גמורה וברח משם בהשאירו את כתב המתנה בידי הכומר, כי כדאי לו לאבד כל הונו ובלבד שלא לאבד חס ושלום נפשו ונשמתו. וחזר לרבי מלובלין, כי הרגיש בנפשו שעל־ידי שהרהר אחר רבו בפירושו על הכתוב „ד' מוריש ומעשיר" באה עליו הצרה הזאת. לאחר שסיפר לרבי את כל המאורע, השיבו: עתה תבין פירוש „ד' מוריש" ברגע אחד. ענה לו החסיד: עתה רוצה אני להבין פירוש „ד' מעשיר" ברגע אחד. והזהיר לו הרבי: סע לביתך השי"ת יעזור לך ברגע אחד. ויהי טרם בואו לביתו היתה שריפה בבית הכומר ונשרף כל אשר לו, כולל כתב המתנה, וחזרה העשירות לחסיד ברגע אחד...

ב

אחד מגדולי תלמידיו של הרבי מלובלין היה הרבי ר' נפתלי צבי הורוויץ אבד"ק רופשיץ. ר' חיים מצאנז זצ"ל, תלמידו, אמר, שהרב מרופשיץ נולד ביום שנפטר הבעש"ט זצ"ל, בשבועות תק"כ, ונתקיים בו הכתוב „ובא השמש וזרח השמש". עד שלא שקעה שמשו וכו'. הוא נפטר בי"א אייר תקפ"ז ומנוחתו כבוד בלאנצוט. כידוע היה מוחזק לחכם גדול. פעם אמר לו רבו מלובלין שלא כתוב בתורה חכם תהיה עם ד' אלהיך, אלא תמים תהיה וכו', והשיבו שדרושה „חכמה

גדולה כדי להיות תמים עם ד׳. על הפליאה של שנים מחסידי צאנז על רבם, ר׳ חיים זצ״ל, שלמרות היותו תלמידו של הרבי מרופשיץ אינו קורא אותו רבי, ואילו אצל הרה״ק ר׳ צבי מזידיטשוט הייתי פעמיים וקיבלתי הכל, כל מה שהוצרכתי לקבל, ואולם אצל הרה״ק מרופשיץ לא יכולתי לקבל כי הוא היה מעין הנובע, מקור חכמה, בים דרכו ושבילו במים רבים — ולא יכולתי לבוא עד תכליתו...

על האנשים, שמטבעם הם אוהבים לקנטר ולחפש חסרונות בהתנהגותם של גדולי התורה, פירש פעם הרב מרופשיץ, כפי שהובא בשמו, את הפסוק „ויקנאו למשה במחנה, לאהרן קדוש ד׳״ כי משה רבנו ע״ה היה מתבודד במועדיה, נטה אהלו מחוץ למחנה, ואהרן — מידתו היתה רודף שלום ועושה שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו. אבל כך הם האנשים, כי בכל עת ימצאו מקום להתנגד לאדם גדול מורם מעם, וזהו „ויקנאו למשה במחנה״. היינו על משה רבנו ע״ה היו מרגנין מדוע הוא יושב סגור ומסוגר בתוך אהלו, צדיק כזה צריך להיות תמיד בתוך המחנה, מעורב עם הבריות. ועל אהרן אמרו, מדוע הולך הוא מבית לבית לעשות שלום בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו, צדיק כזה, שהוא כהן גדול ועובד לפני ולפנים, לא נאה מנהג זה, ועליו להיות קדוש ד׳, מובדל ומופרש מכל בני אדם.

כן היה מרגלא בפומיה על המדרש, שהראה לו הקב״ה למשה רבנו ע״ה דור דור ודורשיו, דור דור ושופטיו וכו׳. הקדים הדור לדורשיו ושופטיו מה שאינו מהמוסר, ואמר: כי להיות פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה ובכל דור מתמעטים והולכים, ואילו הראה הקב״ה למשה תחילה הדורשים והשופטים שבדורות הללו, לא היה יכול לסבול זאת, כלומר הזאת נעמי? הכאלה הם פניהם של המנהיגים? ועל כן הראה לו תחילה הדור ואח״כ דורשיו ומנהיגיו, לאמור: כפי ערך הדור כך המנהיגים.

אשר לרבי, ר׳ צבי אלימלך שפירא זצ״ל מדינוב, מחבר „בני יששכר״ ועוד חיבורים, ראיתי שמונים את הקהילות שבהן כיהן ברבנות, ולא נזכרה קהילת לאנצוט. אולם שמעתי שהיה גם אב״ד לאנצוט ואם נכון הדבר יש להניח, שאליו נתכוון ר׳ צבי זצ״ל מזידיטשוב, במכתבו לחסידים בברודי (נדפס בספר „עטרת תפארת״ ובספר „עשר קדושות״) בו הוא כותב: „ואמרנו בשנה דאשתקד בהיותי עם החברים הרב הצדיק דק״ק רופשיץ והרב המפורסם מרא דרזין האב״ד דק״ק לאנצוט״.

בנו, הרבי ר׳ אלעזר שפירא זצ״ל, מחבר ספר „יודעי בינה״ על התורה, היה אבד״ק לאנצוט ומאז ועד המלחמה האחרונה כיהנו פאר ברבנות בלאנצוט רבנים מגזע בעל „בני יששכר״ זצ״ל.

בסיום אזכיר את אחד מבני העליה של לאנצוט שיראתו היתה קודמת לחכמתו והתעלה והיה לתלמיד חכם גדול, ה״ה הרב אברהם ו י נ ע ר, שכיהן ברבנות בקהילת יאזלוביץ שבמז׳רח־גליציה, קהילה חשובה ועתיקה מפורסמת בגדוליה, וכמה שנים לפני המלחמה נתקבל לרב בקהילת צ׳ורטקוב וכיהן שם עד לפרוץ מלחמת העולם השניה.

מ. ש. גשורי

לאנצוט עיר ההילולה של רבי נפתלי צבי מרופשיץ

א

העיירה רופשיץ הקטנה, שלמרגלות הרי הקארפטים בגליציה המערבית, זכתה לפרסום בזכות הצדיק רבי נפתלי־צבי הורוויץ (תק״ך—תקפ״ז) כבר בחייו, שישב בה כל שנות צדיקותו, בעוד שלא זכתה שיבוא בה גם למנוחות עולמים אחרי פטירתו, ביום י״א באייר תקפ״ז. זכתה לכבוד זה העיר לאנצוט, שבה נטמן אחרי פטירתו, ומאז היא נודעה כעיר ההילולה שלו, ויום ההילולה היה בי״א באייר. יום זה הוחג בלאנצוט כיום בעל משמעות רבה.

רופשיץ היתה עיירה קטנה בעלת שוק מרופש וסימטאות עקומות אחדות המסתעפות מהשוק, ובהן בתי־עץ נמוכים מכוסי קש. שמע עיירה זו לא היה מגיע מעולם לחוגי רבנים וצדיקים לולא רבי נפתלי־צבי, שהסכים לשים בה משכנו. הצדיק עצמו התבטא פעם: איזה אדם — המכיר את מקומו, והודות לצדיק זה הפכה העיירה לשם־דבר, לעיר נודעת בעולם היהדות והחסידות, כאילו היתה כרך גדול במדינה. ומאז שם הרנ״צ עטרת הצדיקות על ראשו, נהרו אליו לרופשיץ אלפי חסידים וצדיקים מפולין וגליציה, רוסיה והונגריה. לעת זקנתו חלה ודרש ברופאים. והנה נודע לו שבלאנצוט, בבית החולים הצבאי הגדול והמהולל שבה, נמצא רופא מומחה במקצוע, והוא החליט לנסוע אליו ולדרוש בו. הוא נסע לשם במרכבה, אך לא הספיק להגיע ללאנצוט, ובעודו במרכבה נסתלק לעולמו, ובלאנצוט הובא למנוחת עולמים.

את לאנצוט עטתה עננת אבל. אנשים ונשים בכו ברחובות העיר, בכל מקום עמדו אנשים והסתודדו, ספרו שבחיו, הללו גאונותו ופקחותו. מקרוב ומרחוק התאספו המונים להלוויה, ברכב וברגל, ומשעה לשעה גאה מספר המבקרים, ובהם צדיקים ורבנים נודעים, תלמידים וחסידים, ועוד מעט מלאה העיר מפה אל פה. עם יציאת נשמתו של הצדיק ישב אצלו תלמידו רצ״א מדינוב ואמר שיר־השירים במשך כמה שעות. העיר לאנצוט טרם זכתה ללווית המונים כזו. בהלוויה השתתפו חסידים ומתנגדים, אנשי מעלה ויהודים פשוטים, למדנים ואנשי־כפר. את הארון נשאו רק התלמידים, שהתקדשו והטהרו, ומיוחמים צעדו אחרי המיטה. ההלוויה נמשכה עד פנות היום. גופתו הוטמנה בבית־העלמין הישן,

שגדלו היה 400 על 250 מטר, ונמצאו בו מצבות עתיקות, ובהן מצבת מאיר בן יצחק משנת ה'קצ"א, מאיר אנשיל דוב משנת ה'רצ"ג — מצבות גדולות עם אותיות בולטות כלפי חוץ (אין להחליף בית־עלמין עתיק זה בבית־עלמין עתיק אחר, אף הוא גדול, שהיה ליהודי העיר, שנועד רק לחללי מגיפת החולי־רע שהפילה בעיר המוני נפשות, ובהם רבנים ואישים נודעים. בית־עלמין זה נמצא בדרך לכפר סונינה. הקרקע השתייכה לרוזן פוטוצקי. העיריה השתוקקה לא פעם להפקיע את בית־העלמין הזה ולנצלו למטרות ציבוריות. אבל פוטוצקי עמד על המשמר ולא נתן לבצע מזימתם). הצדיק מרופשיץ ניטמן על פני גבעה רמה, בראש הגבעה.

מאז קבורתו של הצדיק בעיר היא הפכה לעיר־ההילולה, ומדי שנה בשנה, ביום י"א באייר, היו באים להילולה רבבות יהודים מערים ועיירות רחוקות וקרובות להשתטח על קברו, לראות במחזה ההילולה ולהיפגש עם רבבות חסידים ואנשי מעשה. רבים היו שבאו להתייחד עם נשמת הצדיק הגדול ולבקש ישועה לכלל ולפרט בגוף וברוח. ב„אוהל" הצדיק היו מתאספים חסידים רבים, ששפכו לבם בתפילות ובקשות. כל הדרך מהעיר לבית־העלמין היתה מלאה אנשים מבני לאנצוט, שהיו הולכים לקבר הצדיק, וגם נשים וטף זרמו לאוהל שבו נמצא הקבר. הכיכר הגדולה שלפני בית־העלמין השחירה מאנשים. נשים וילדים ישבו מפוזרים על הדשא, ליד סוסים ועגלות, כרכרות ומכוניות. באוהל דלקו נרות שעווה, ועל הקבר היו פזורות פתקאות. תפילה ותחנונים השתפכו מלבם של המבקשים. עשרות אביונים עמדו מסביב וביקשו נדבות. ובאותו זמן נראו שיירות של כרכרות־פאר מקושטות עם רוכבים על סוסים אבירים, שאף הם נסעו בכיוון לבית־העלמין. היו אלה אצילים ורוזנים פולניים לבושים בגדים צבעוניים, שירדו מכרכרותיהם לפני שערי בית־העלמין וצעדו ביראת הכבוד לאוהל הרבי. בקבוצה זו היו אצילים נודעים ופרי־צים מכל הסביבה, ואף „גויים פשוטים" היו באים להילולה, או כפי שקראו זה בפולנית „דו צדיקה". שנה שנה היו נראים בין הבאים גם צדיקים נודעים, צדיקי ויזניץ, דזיקוב, צאנז, יארוסלאוו. רנ"צ השאיר אחריו משפחה עניפה, ובה הרבה צדיקים שישבו בערים ועיירות שונות ובהם צדיקים נודעים כמו צדיקי דזיקוב, רוזבאדוב, מיליץ, ועוד שרכשו להם פרסום רב גם בספרי חיבוריהם שהוציאו בדפוס. מהנכדים והנינים של הצדיק, ששימשו רבנים, לא נעדר איש מההילולה.

במאמרי על רבני משפחת שפירא בלאנצוט כבר הזכרתי את ביקוריו של רבי חיים הצדיק מצאנז בימי ההילולה של רבו בלאנצוט. גם רבי שמעון הצדיק מיארוס־לאוו היה רגיל לבקר בימי ההילולה בלאנצוט, והיה נוהג להיכנס לאוהל של הקבר ולצאת מיד. לשאלת השואלים: מה חזית בביקור של רגע אחד? השיב בניב פולני: Mądrej głowie dość dwa słowa כלומר: די לחכימא ברמיזא.

לשון המצבה שעל קבר הצדיק: פ"נ וספון איש אלקים נפטר בש"ט י"א אייר שנת תקפ"ז לפ"ק אשר ע"ז דוה לבנו וחשכו עינינו. אוי נא לנו כי ניטל עטרת ראשינו אדומ"ו הרב הקדוש המפורסם שלשלת היוחסין יחיד בדורו בחכמת אלקים וביתר שבחים אין לנו רשות כי כן נצטוינו מפיו הרב מו"ה נפתלי צבי זלה"ה אבד"ק ראפשיץ בהרב המאה"ג המפורסם בו"ק נ"י ע"ה פ"ה מו"ה מנחם מנדל אבד"ק ליסקא. תנצב"ה.

מאז פטירתו של הצדיק מרופשיץ וקבורתו בלאנצוט היו נוהגים שנה שנה לקיים בלאנצוט ביום ההילולה את קשרי השידוכים של המבקרים ביום ההילולה, וגם נכתבו „תנאים" לזוגות לשם נישואים לשנה הבעל"ט.

ב

רבי נפתלי צבי מרופשיץ נולד ביום פטירת הבעש"ט, לאביו רבי מנחם־מנדיל, רבה של לינסק, ולאמו ביילה בת הגאון רבי יצחק הורוויץ אב"ד בשלוש קהילות אה"ו, מגזע גאונים, צדיקים ומקובלים. למד מפי דודו הגאון רבי משולם איגרא מטיסמניץ, שהיה מתנגד נמרץ לחסידות. כשהחליט רנ"צ להצטרף לחסידות בא תחילה לרבי אלימלך מליזנסק, שלפי האגדה החסידית לא רצה לקבלו בין תלמידיו בשל יחוסו המפואר. הוא הסתופף בצל „שלשת האבות": החוזה מלובלין, המגיד מקוזניץ ורבי מנחם־מנדיל מרימאנוב, וביחוד התקרב לחוזה מלובלין, ומיום שנתקרב אליו לא זזה ידו מתוך ידו. עם פטירת רבותיו קבע מושבו ברופשיץ ונהרו אליו אלפי חסידים. את יסודות חסידותו ייצב על השמחה והנגינה, ובחצרו נוצרו מנהגים מיוחדים. וביחוד הצטיין בנגונים נאים, מלאי דבקות והתלהבות. הוא זכה לשלושה כתרים: גאון בתורה, גדול בחסידות וידוע כפיקח, ועשרות הלצות ובדיחות נמסרו בשמו. איש מעלה ובעל מדרגה שחינך את חסידיו ללכת בדרך התורה והחסידות. כל דבריו ושיחותיו היו מלאי רמזים, ורק המצויינים שבתל־מידיו הבינו את עומק מחשבותיו ומעשיו.

עם תלמידיו נמנו: רבי חיים מצאנז, רבי שלום מקמינ־קה, רבי אלימלך מרודניק, רבי צבי־הירש מרימאנוב ורבי מאיר מאפטה. הניח שלושה בנים צדיקים: רבי אליעזר מדז'יקוב, רבי יעקב מקולבוסוב ורבי אברהם־חיים מלינסק וחתנו ממלא־מקומו רבי אשר מרופשיץ. מספריו נדפסו „זרע קודש" בשני חלקים (על התורה ועל המועדים) ו„אילה שלוחה" על התורה. לפני פטירתו ניטל ממנו הדיבור, אנשי ביתו הצטערו מאד, כי לא ידעו מה מבוקשו. בנו, ר' אברהם־חיים, שאל אותו: אבא! לפי כל הסימנים רואה אני שאתה יכול לדבר, אלא שאינך רוצה. אם כן, אמור לי את הטעם לסירובך. אמר לו אביו: דע לך בני, כי מיום עמדי על דעתי לא דיברתי שום דבר בלי ייחוד, עתה נחלש מוחי, אמרתי: מוטב לא לדבר מאומה מלדבר בלי ייחודים. הוא נפטר ונקבר בלאנצוט. אלה הם פרטי חייו בקצרה. ליד פתח ה„אוהל" קבור תלמידו וחסידו רבי וולוויש הדיין מלאנצוט.

רבי נפתלי מרופשיץ לא היה הצדיק הראשון שנטמן אחרי פטירתו בעיר אחרת. בקורות החסידות אנו מוצאים צדיקים נודעים שנפטרו ונקברו מחוץ לעירם. כך קבור

רבי אהרן השני מקרלין במלינוב; רבי נחמן מברצלאוו (נינו של הבעש"ט) קבור באומן; רבי מרדכי הגדול (טברסקי) מטשרנוביל קבור רחוק מעירו. ומבחינה זו אין הבדל בין צדיקי רוסיה וגליציה. גם בעיה זו תופסת מקום מסויים בחסידות. והיו צדיקים, שקבעו בחייהם את מקום קבורתם דוקא מחוץ לערי מגוריהם, בעקב סיבות מסויימות.

לאנצוט היתה אחת הערים שבהן הירבה ר' נפתלי לבקר בחייו. היא היתה תחנת־מעבר בביקוריו בשנות נעוריו אצל רבי אלימלך מליזנסק. וכן היתה מקובלת עליו כמקום ישיבתו הראשון של רבי איצילה „לאנצוטער" לפני שעבר לשבת בלובלין. בספרות החסידות המרבה לספר על אישיותו הדגולה של רבי נפתלי לא נזכרה לאנצוט אפילו בדרך רמז. אך, כנראה, שבחסידות תורה־שבכתב לחוד ותורה שבעל־פה לחוד. לאנצוט ההיסטורית זכתה להיבחר כמקום קבורתו של הצדיק מרופשיץ, ואירוע זה הוסיף הרבה על גדולתה וערכה משנים עברו.

תכונה חשובה ציינה את הצדיקים בניגוד לרבני המת־נגדים, האחרונים לא הרבו לבקר בערים שונות, שמחוץ לתחום רבנותם, ורובם ישבו בעריהם על התורה ועל העבודה בלי לצאת משערי בתיהם. ואילו צדיקי החסידות, אף חלק הגון מרבני החסידות, היו עורכים „גלות" ונודדים במשך שנים מעיר לעיר ומכפר לכפר, עוברים שטחים עצומים, מבקרים בדרכם אצל צדיקים ורבנים שונים, ורק אחרי ש„נתגלו" ונתפרסמו קבעו את מושבם באחת העיירות וייסדו להם שושלות. רבי נפתלי, מבית אמידים, אהב, כנראה, „לשוט בארץ" ולגמא מרחקים, ליהנות מהטבע ולהכיר אנשים רבים, ובחייו שלובים שמות ערים שונות ורבות, גלויות ונסתרות, כמו טרנוב (מקום מנוחתו של סבו הגאון רבי שמלקה הלוי איש הורוויץ אשר בטרנוב); לשנוב, (עיר רבנותו של אביו בעת הגיעו לבר־מצוה); ברודי (משם נשא אשתו הראשונה); זלוצ'וב, דמביץ, פריסטיק, ריימאנוב, דוקלה (משם נשא אשתו השניה), ליזנסק, קוזניץ, לובלין ורבות אחרות. ומכל הערים הללו נועדה לאנצוט כמקום קבורתו.

שאלות רבות מתעוררות מאליהן, וחלק מהן נשארו ללא תשובה: מי החליט או רמז על לאנצוט כמקום קבורתו? ההיה זה דבר מוסכם עוד בחייו, או שנסיבות הדברים נשתנו עם פטירתו? מה היו הסיבות המכריעות לבחירת לאנצוט? כי אין כל ספק שצדיקים ורבנים ישבו ודנו בעניין לפני שגופת הצדיק הנפטר הובאה ללאנצוט, בלי שנדע את הגורם המכריע. אין ספק שלאנצוט היתה חביבה עליו, ובגלל זה עשה בה יותר מבמקומות אחרים. ספרות החסידים יודעת לספר על „ריח טוב" של צדיק ביחס למקומות שונים. ומסורת חסידית מספרת גם על רבי נפתלי שאמר על לאנצוט שהוא מרגיש בה ריחות טובים, וכנראה שחיבתו זו ללאנצוט, שהיתה ידועה לראשי חסידיו ומקורביו, היא שהכריעה אחרי פטירתו במרכבה בדרכו ללאנצוט להת־רפא להביאו למנוחת עולמים בעיר, שהיתה חביבה עליו בחייו.

בלאנצוט נחלק מצרת אשתו הראשונה. בזיווגו הראשון נשא לו לאשה בת נגידים מעשירי העיר ברודי. כשישב על כסא הרבנות ברופשיץ, נכנס פעם לחדר הרבנית ומצאה עומדת לפני הראי ומקשטת עצמה. אמר לה: למה לך להתקשט? את מוצאת חן בעיני גם בלי הקישוט. השיבה: האם רק בעיניך עלי למצוא חן? רבי נפתלי נדהם מתשובתה זו, ומיד התחמק מביתו בלי לחבוש את מגבעתו ומיהר ללאנצוט לשאול עצה מפי רבו ר' איצילה לאנצוטער. האחרון, טרם היה למנהיג ולרבי, אחרי שנשא אשה בלאנצוט היה סמוך על שולחן חותנו וישב שם על התורה ועל העבודה. מיד, כשנכנס רנ"צ לרבי איצילה, שאלו: האם עלי לתת גט לאשתי? והוא ענהו: הן. הוא חזר לביתו וגירש את אשתו. אחרי שנשא את אשתו השניה והקים דור צדיקים, אמר: החילופין הצלי־חו, כי מהראשונה לא הייתי מעמיד צדיקים כאלה[1].

עם חורבן היישוב היהודי בלאנצוט בידי הנאצים הגרמ־נים נחרב בית־העלמין הישן. ואף האוהל על קברו של הרנ"צ נהרס.

הצדיקים לבית ליזנסק בלאנצוט

רבי אלימלך וייסבלום, הצדיק מרודניק

רבי אלימלך מרודניק היה מצדיקי דורו הנודעים ואחד מתלמידי רבי נפתלי הצדיק מרופשיץ. בין החסידים מתהלכים כמה סיפורים על סגל החבורה שנזדמנה במקום אחד ובזמן אחד ברודניק: רבי חיים הצדיק מצאנז, בתקופת כהונתו כאב"ד ברודניק, הרב ר' צבי־יוסף שכיהן כאב"ד ברודניק אחרי הצדיק מצאנז ורבי אלימלך, שבצוותא הרבו לעסוק בפדיון שבויים ובפרנסת אלמנות ויתומים ועניים נסתרים. אחרי שרבי חיים מצאנז עזב את כהונתו כרב ברודניק נתקבל במקומו לאב"ד הרב צבי־יוסף, בעוד שרבי אלימלך וייסבלום נעשה אדמו"ר, ובכל יום חמישי, שחל בו יום השוק ברודניק, היו שניהם יוצאים לשוק ומשגיחים על המידות והמשקלות, ואם היו מוצאים בהם שלא כדת, היו מעקלים את המידות והמשקלות.

רבי אלימלך היה משלשלת יוחסין רצופה צדיקים ורבנים נודעים בישראל ובחסידות. הוא היה בן הרב הצדיק ר' מנחם־דוב (המכונה רבי מנדיל־בר מפשבורסק) שנפטר שם במיטב שנותיו, כשהוא רק בן שלושים שנה, (עליו אמר רבי מנדלי הצדיק מרימאנוב שהעולם לא היה ראוי שישתמש לאורו), בן הרב הצדיק רבי אלעזר מליזנסק (חתן הרב הצדיק רבי אברהם משה מפשבורסק), בן הצדיק הגודע רבי אלימלך מליזנסק בעל „נועם אלימלך".

עוד בשנות ילדותו זכה להיות יחד עם אביו אצל רבי מנדלי הצדיק מרימאנוב, שקירבו מאד. באחד מביקוריו אצל אותו צדיק היה שם יהודי אחד שהחמיר על עצמו ודיבר בשבת רק בלשון־הקודש. בבית הצדיק היה תלוי שעון

[1] זוהי גירסת רבי אנשיל כ"ץ מלאנצוט מפי האדמו"ר ר' צבי הירש רבה של רוזבדוב, כפי שפורסמה ב„מישור" י"ב אייר תש"א. ברם ישנה גירסה שניה בספר „עשר צחצחות" להרב ישראל ברגל, שרבי נפתלי פנה לא לרבי איצילה בלאנצוט כי אם לרבי יחיאל־מיכל המגיד מזלוצ'וב הסמוכה לברודי, והלה יעץ לו לגרש את אשתו.

גדול שהיה משמיע בכל שעה מספר צלצולים כאותה השעה. שאלו היהודי הקנאי ללשון־הקודש: „כמה לקה הזייגער?" נענה אותו תינוק אלימלך, והוא אז בן שש: „עשר מכות"... הצדיק נהנה מאד מתשובתו הניצחת של התינוק, ואחרי זמן מה שלח הצדיק מתנה לאביו בשביל בנו, ובמכתבו המיוחד, ששלח בהזדמנות זו כתב, שהמתנה נועדה „עבור הבן החכם".

בחתונת הגאון הצדיק רבי אברהמצ'ה מאולאנוב, שבה השתתפו למעלה ממאה צדיקים נודעים וכולם לבושים בגדי לבן, היה רבי אלימלך משמח את המסובים בבדחנות לכבוד המחותנים ולכבוד החבריה, והצדיק רבי נפתלי מרופשיץ התבטא אז: אל נא תצחקו עליו. אברך זה זוכה לגילוי אליהו ללא הכנות קודמות. רבי אלימלך מיזג בתוכו גדולה בתורה עם מידות נעלות ביותר, אהב כל אדם מישראל וסבל הזולת נגע ללבו, תמיד רצה לעזור לזולת ותמיד התיחס באדיבות ובעדינות לכל איש.

רך בשנים היה בעלותו על כסא האדמו"רות. אולם מיד רכש לעצמו את הערצת בני העיר, הם ראו בו את מורם וצדיקם הגדול. עם שקידתו בתורה מצא זמן לדאוג לצרכי הזולת. הוא עמד לימינם בכל עת צרה ועודדם בימי מצוקה. בחכמתו המופלאה ידע להדריך את חסידיו, את היחיד ואת הצבור ולא התחמק מכל דבר קשה. פניו המאירים עוררו רושם בל יימחה, משכמו ומעלה גבוה מכל העם. בהערצה ביטאו חסידיו ומוקיריו את שמו. תמיד מצא את האימרה הנכונה ואת המלה המתאימה. השפעתו הלכה וגדלה, ובניגוד לרצונו הפך לאחד מעמודי התווך של יהדות גליציה התיכונה.

מסיבות שונות עבר רבי אלימלך מרודניק ללאנצוט, וחיש מהר הפך לאחת הדמויות המכובדות והחביבות ביותר שבין האדמ"ורים. ביום חג ומועד, בעת עבודת הבורא, היה כולו אש לוהטת. פניו היו מאירות באור שמחה של מצווה. גם בשבתות היה כל העומד במחיצתו מתחמם והולך לאורו. בקדושת העולמות העליונים. החסידים היו קשורים אליו בכל נימי הנפש, באהבה נאמנה ובאמונת חכמים. הוא אהב כל יצור, כל אדם, כל נפש מישראל. היה ידיד לכל יהודי שבא אתו במגע, עמית ורע לכל למדן ויודע ספר. ישיבתו בלאנצוט הוציאה מוניטין לעיר, ורבים היו החסידים שנתקשרו אליו בעבותות אהבה והערצה ושאבו ממנו השראה גם בימי שבת, חג ומועד, בפורים וחנוכה. ברבות הימים היו טובי העיר, מסולתה ומשמנה, נהרים אליו וישבים ליד שולחנו. ביתו היה פתוח לרווחה, וכל מבקריו היו קשורים אליו ולחצרו קשר נפשי עמוק.

עד היום שגורים סיפורים שונים על מעשיו בצדקה וחסד בפי אנשי לאנצוט שבארץ. הנה כמה מהם: אשה עניה מהסובבים על הפתחים הגיעה ללאנצוט, ושם תקפוה חבלי לידה. היא נתקבלה ל„הקדש" וילדה בן. רבי אלימלך דאג למחסורה במשך השבוע, וביום הכנסת הרך לבריתו של א"א הלך להקדש עם חסידיו וערך שם סעודה מפוארת, ישב עם חסידיו על ספסלים כמו בביתו, האיר להם פנים ואמר לפניהם דברי תורה על המאורע. מעשה זה עשה לו כנפיים וחיש נאספו אליו המונים מחסידי העיר להשתתף במצווה, והמסיבה נערכה „ברוב עם".

ושוב אירע פעם מעשה בר' שמואל המוכסן מוולינה, יהודי יקר וחסיד מובהק, שלא עזר לאשתו בפרנסת הבית וכל העומס היה מוטל עליה. היא נשבעה פעם שלא תכין לשבת כל עוד לא יעזור לה בעלה בפרנסה. באו החסידים במסע לרבי ולנו שם באכסניה, והפונדקית לא שמה לב להם. רבי אלימלך והחסידים הלכו לניסקו הקרובה והביאו משם שני שקיקי קמח לשם הכנה לשבת, והיא התעקשה וסירבה לטפל בהכנה. מה עשה רבי אלימלך? הוא עלה על העליה והוריד משם גיגית, הפשיל את קצות מעילו, הוציא קמח מהשק ונתן בגיגית והתכונן לשפוך בה מים ולהכין את הבצק. הדסה המוכסנית ראתה עד היכן הגיע הדבר והיא נכנעה והכינה אוכל לשבת.

פעם אחת נסע מלאנצוט. באה אליו אשה וביקשה להיוועץ בזרע של קיימא. אז נמצא בעיר אחד מצדיקי קומרנה והוא בישר לה שתלד בן זכר. כשרבי אלימלך חזר לעיר ושמע מה שאמר הקומרנאי לאשה, הביט על ידו הימנית ועשה עליה קמט כאילו היה מחפש בחכמת היד (כירומנטיה) ואמר: היא תלד בת ולא בן. ואכן האשה ילדה בת, ויהי הדבר למופת בעיר. פעם חלה בהקדש יהודי אחד והיה צורך למצוץ את הפצע, ורבי אלימלך נכנס להקדש ומצץ את הפצע והחולה הבריא. בצעיף אגדי אישיותו התעטפה, ורבות דובר בשבחו ברחבי גליציה. נוסף לכל אלה היה עובר לפני התיבה ובקול איתן וצלול ידע לרתק את שומעיו ולהרימם לשיא ההתפעלות. הוא שר את ניגוני סבו הגדול, הצדיק מליזנסק, וצדיקי דורו, כחובב נגינה עצום היה מפתיע את שומעיו בניגונים שונים. הוא ידע, כנראה, את הסוד שאפשר להשפיע לא רק בתורת החסידות, אלא גם בניגון החסידות, הוא הניגון שהיה תמיד באוויר בביתו ובסביבתו, כאילו עבר אליו בירושה מבית סבו הגדול.

כמה שנים ישב רבי אלימלך בלאנצוט? יש אומרים שישב בה זמן רב, ויש אומרים שישב שם רק שנים מספר. דירתו היתה בשוק הגדול. הוא ייחס את השראתו לסבו הגדול, ואמנם מפעם לפעם היה נוסע לליזנסק הרחוקה מלאנצוט רק כשלושים קילומטר. רבי אלימלך לא כתב את חידושיו בתורה, אבל מעט מתורותיו נדפס בספר „דבש השדה" ובספר „משנה למלך" לבנו רבי אלעזר מריישה. רבי אלימלך נפטר בי"ט בטבת תר"ט במיטב שנותיו ומנוחתו כבוד בסוקולוב הסמוכה לריישה. הוא השאיר אחריו את בנו יחידו, רבי אלעזר וייסבלום, שכונה בשם „רבי אלעזר מריישה", שנולד בשנת תקצ"ט, ואביו הצדיק שמח בבנו הרך, מתפאר ומשתעשע בו בכל עת. בימי עלומיו היה רבי שמחה בוך מלאנצוט מלמדו בבית אביו רבי אלימלך, והוא שסיפר איך העיד אביו על בנו שנוצר לגדולות. פעם אחת לקחו אביו ר"א בזרועותיו ואמר: „דעו כי בשמים יש אילן הנשמות, ולא כל אחד זוכה לקבל נשמה מאילן זה, ואני, ב"ה שזכיתי לקבל נשמה גבוהה וחשובה מצמרת האילן הזה".

רבי אלעזר ויסבלום בנו (רבי אלעזר ריישער)

בן י"א שנים היה הנער אלעזר כשנפטר עליו אביו רבי אלימלך, ורבי דוידל שפירא הצדיק מדינוב לקחו לביתו לגדלו ולחנכו. אחד החסידים שנכח בעת בוא הילד אלעזר לדינוב, מספר, שרבי דוידל הצדיק פנה אליו ואמר: הנך אורח חשוב אצלנו. תן תיקון. השיב הנער: אין לי מעות. אמר ר' דוידל: אני אחפש אצלך. התיר הנער את כותנתו וגילה את לבו, ואמר: אדרבא, תוכל לחפש אצלי ותמצא רק חטאים, עוונות ופשעים. התרגש הצדיק לשמע דברי הנער ואמר בהתפעלות: רבי אלימלך השאיר לנו ילד נחמד. הנער נשאר בדינוב רק כשלושת רבעי שנה, ומשם נטע לרבי חיים הצדיק מצאנז, שאספו לביתו וחשבו כאחד מיוצאי חלציו והשגיח עליו בעין פקוחה ובאהבה. אחר כך השיאו את נכדתו בריינדל בת בנו רבי דוד הרב מכשאנוב והיה סמוך על שולחן חותנו וזקנו רבי חיים מצאנז, ועוסק בתורה ובחסידות, עד שהגיע להשתלמות בנגלה ובנסתר, ויצא לו שם כבעל מידות נעלות וחכם במילי דעלמא. נוסף לכך רכש לו ידיעה מקיפה בחכמת הרפואה. מלבד זה חונן בקול נעים, וכל מכריו אהבו להימצא בקרבתו, כל אישיותו היתה אומרת כבוד וקורנת אהבת המקום ואהבת הבריות. הוא הוסמך לדון ולהורות על־ידי כמה מגדולי תקופתו, ובהם גם על־ידי הגאון רבי חיים אלעזר ואכס, הרב מפייטרקוב בעל "נפש חיה".

אחרי פטירת הצדיק מצאנז נתקבל ר' אלעזר לראב"ד בבוקובסק, משם עבר לזמן קצר לפשבורסק. בשני המקומות הנה היה עושה נפשות ומקרבן לתורה ולחסידות. חסידי אביו עברו אליו, וחוג מעריציו הלך וגדל משנה לשנה, ולבסוף תקע אהלו בריישה, ואז כבר הגיע שמעו למרחקים ויצאו לו מוניטין כצדיק גדול וכדמות מרכזית השופעת תורה וחסידות. וביחוד גדול היה כוחו בריפוי חולים בסגולות ותרופות פשוטות, והקפיד מאד שלא ידברו בשבחו כפועל ישועות והתאמץ להצניע לכת, וכל דרכיו היו בענוות חן ובדממת קודש.

רבות דיברו על תכונת נפשו ומידותיו הצרופות. היה איש האשכולות וכל תנועותיו והליכותיו היו לשם שמים. השמחה של "עוז וחדווה במקומו" היתה אחד מעקרונותיו, ובשמחה זו שהיתה אופפת אותו בכל עת היה פועל ממש גדולות ונפלאות, וכל הנכנס לתחומו נתבשם מאותה שמחת עדנים המגרשת את העצבות ויוצא ממנו רענן ומלא תקוות. ואף רבי יוסלי הצדיק מרימאנוב העיד עליו, שבביקורו אצלו הרגיש שמחה וחדווה בכל פינה בביתו. עטרת הצדיקות היתה הולמת אותו, קלסתר פניו המזהירים, עיניו הבהירות והעמוקות המפיקות חכמה ויושר וכל חזות תוארו היו מעורר־רים רגש של כבוד והערצה בלב כל הבאים אתו במגע. הוא חשב עצמו לתלמיד מובהק של רבי חיים מצאנז, וספרי "נועם אלימלך" ו"דברי חיים" היו לו למקור המחשבה וההתגלות בכל עת מצוא. ומדי הזכירו מפעם לפעם את שם רבו היו פניו צוהלים מחרדת קודש והתרגשות פנימית ושמחה רבה היתה משתפכת על פניו. בכל חודש אלול היה נוהג לנסוע לצאנז ולהשתטח על קבר רבו.

מנהגו היה לקום בכל לילה בשלוש אחר חצות ועוסק בשיעורים, בתפילות ובתחנונים ומרבה במקוואות. בהאיר היום היה מניח שני זוגות תפילין של רש"י ורבינו תם ביחד, ואחר היה לומד בספרי מהר"ל, "נועם אלימלך", "דברי חיים", "בני יששכר" וספרי חסידות אחרים, מתפלל בציבור, ואחר התפילה למד שיעור בנ"ך בכל יום, ואחר סדר העבודה הנ"ל היה מקבל בסבר פנים ובחיבה את הבאים אליו מרחוק ומקרוב לבקש עצה והדרכה בעניינים שונים, וכולם היו יוצאים ממנו בפנים מאירות באור ההשראה ובעידוד גשמי ורוחני כאחד. בימי החורף היה רגיל ללמוד מראשית הלילה עד קרוב לחצות בשיעור של עין בגפ"ת ופוסקים עם קבוצת תלמידיו ואנשיו הנאמנים, והיה מתפלל ערבית ביחידות, במתיקות, בהשתפכות נפש ובשברון לב, כשכולו חדור גילה של יראה.

בימי שבתות היה מתפלל לפני העמוד רק תפילת מנחה של ערב־שבת ובימי־זכרון אחרי אבותיו וקרוביו הקדושים.

בימים הנוראים היה מתפלל בעצמו לפני העמוד תפילת מוסף ונעילה. הצטיין כמגן מופלא בעל קול ערב המלהיב ומרעיד את לב שומעיו. סגולה מיוחדת היתה לתפילתו, שלמרות שכולה היתה ספוגה יראה ופחד היתה מעוררת בלב השומעים רגש של חדווה, והאור שהאיר את פני הצדיק בשעת תפילתו היה מכניס בליבות המתפללים רגשי שמחה. השפעת תפילתו כוונה לקיום הכתוב "עבדו את ה' בשמחה". בלילות שבת היה רגיל להשמיע לחסידיו הישובים אל שולחנו קטעים מתוך הספר "דברי חיים". לא ישן יותר משתים־שלוש שעות לילמה, ובכל רבע שעה היה מתעורר ונוטל את ידיו. את חידושיו בתורה היה רושם בעצמו ובשנת תרס"ב הדפיס את ספרו "משנה למלך" בעילום שמו על התורה ומועדים, בכפר בא חלק קטן מתורותיו שאמר ברבים. הספר נדפס במהדורה שניה באמריקה בשנת תשי"ב על ידי גיסו הרב יששכר בריש היילפרין מקודם בבייטש ואחר בברונכס.

חיבה מיוחדת היתה לו לעיר לאנצוט, והיה מרבה לבקר בה ולשבת במסיבת חסידיו. בני העיר היו מחבבים אותו ומזכירים ברטט את ימי ישיבת אביו הצדיק בעיר זו, ובכל ביקור מביקוריו הורגש כעין חג בעיר. כל ביקור נמשך ימים מספר, ותוך הסתכלות בפניו המאירים אפשר היה לראות שביקוריו בעיר גרמו לו הנאה מרובה. גיסו מכנהו בספר בתואר "הרב הגאון הצדיק הקדוש המפורסם פועל ישועות חכם ונבון אספקלריא המאירה רבן ומאורן של ישראל" בציינו את פעולותיו התרומיות כאיש אלהים קדוש וטהור, וחן מידותיו העדינות וכל גינוני המלכות שהיו נסוכים על אישיותו האצילה משכו והקסימו לא רק את חסידיו וקרוביו כי אם גם אלה שלא היו קרובים לדרך החסידות.

שנה לפני פטירתו ביקר בסוקולוב על ציון אביו והתפלא על שאנשי העיר אינם משגיחים כראוי על הציון. הוא נפטר בט"ו בתמוז תר"ע בכפר בוגהכווהלה הסמוכה לריישה, ובו ביום הובא למנוחות ליד קבר אביו בהתאם לצוואתו שהשאיר אחריו. פטירתו גרמה לצער רב בין

חסידיו. הוא השאיר אחריו בת יחידה קריינדל פינקל, שנישאה אחר כך לצדיק רבי שלמה'לה הורוויץ בן הצדיק רבי צבי־הירש אב"ד ואדמו"ר מרוזבדוב, ונולדו להם בן אחד אלעזר ושתי בנות: שיינדל־גיטל ובילה. אלמנת הצדיק רבי אלעזר עם בתה וחתנה רבי שלמה'לה ניספו בשואה של יהדות פולין בריישה. גיסו הרב היילפרין, שנמלט מן השואה, קיים את נדרו שנדר להנציח זכר רבי אלעזר ריישר בהדפסת ספרו במהדורה שניה אחרי שהספר היה ליקר המציאות עוד לפני מלחמת השמד, והוא קיים את נדרו, הדפיס מחדש את הספר, ובסופו הביא את תולדות הרבי המחבר וקורות עצמו במשך ימי המלחמה. הספר מכיל קי"ד (114) עמודים עם הקדמת המביא לדפוס הרב יששכר בריש היילפרין המכיל אף הוא ט"ז עמודים. ההקדמה מוסיפה נאד דמעות לים הגדול של אכזריות ונחלי דמים שהביאו הנאצים על יהדות פולין.

רבי אלעזר שפירא אב"ד בלאנצוט

נולד בריביטין, כבנו בכורו של הצדיק והגאון רבי צבי אלימלך מדינוב (תקמ"ה—תר"א), והיה חביב ויקר אצלו בין יתר אחיו הלמדנים. אצל אביו הגדול קיבל את חינוכו ומשחר נעוריו התבלט ביראתו ובחכמתו, בכשרונותיו ובחריפותו, במידותיו התרומיות ובעבודת ה' הנלהבת. נדמה היה שילד זה נולד כזקן העובד את ה' וכקדוש מבטן ומלידה. מעולם לא יצא מארבע אמות של תורה והלכה, של חסידות ועבודה, התנזר מהבלי העולם הזה וקידש עצמו כולו להתעלות נפשית ולעבודת קודש. הוא לא נדד ללמוד תורה, בית אביו הגאון היה בית מלא תורה. כל שעה פנוייה הקדיש האב לחינוך בניו, ונער זה לא הכזיב את תקוות אביו ולא בייש את מסורת המשפחה רמת היחש. הוא המשיך לטוות את חוט הזהב של אבות אבותיו.

רבי אלעזר היה מאותם המעטים שיכלו להתברך להיות „בן לאב גדול ואב לבן גדול". בן לאב גדול — בן לרבי צבי־אלימלך מדינוב, מגדולי התורה שבדורו ואדמו"ר, תלמידם של רבי מנדיל מרימאנוב והחוזה מלובלין שנמנה מקודם עם המתנגדים, שהצטרפו לחסידות והיוו מזיגה בין הישן והחדש, ובן־לילה נצטרף על־ידי השתלמויות בלתי רגילות לתנועת החסידות, מבלי לוותר על קוצו של יוד ממהותו הפנימית המושלמת בהתפתחותה. נכדו של המקובל רבי שמשון מאוסטרופולי, ולפי פקודת דודו רבי אלימלך מליזענסק נקרא בשם אלימלך ועוד בהיותו צעיר לימים התבלט בכשרונותיו הבלתי רגילים, ורבי אלימלך העיד עליו כי יאיר את העולם בתורתו ובקדושתו. הצטיין בהתמדה וכל עתותיו היו קדושים לתורה, השתלם בתורת הנגלה, ואף שבילי הנסתר ותורת החסידות היו נהירים לו; שימש ברבנות בערים: ריבטיץ, סטריז'וב, הולושיץ, דינוב ומונ־קאץ, ובסוף ימיו חזר לדינוב, ואז נהרו אליו אלפי חסידים; חיבר ספרים בכל מקצועות התורה, ביניהם: „בני יששכר", „אגרא דפרקא", „דרך פיקודיך", „אגרא דכלה", „מגיד תעלומה", „ריח דודאים", „ברכה משולשת", „דרך עדותיך", הגהות על הזוהר ועוד. ספריו נפוצו בכל העולם ונדפסו במהדורות שונות. אב לבן גדול — לרבי שלמה שפירא אב"ד מונקאץ, שעליו ידובר עוד אחר כך. ובגלל גדולתם של אביו ובנו כאילו נעלמה גדולתו של רבי אלעזר, אף שהוא עצמו היה מצנתרא דדהבא, ותוארו בפי הצדיקים שידעוהו היה „צדיק קדוש וטהור רבן של ישראל".

בעודו צעיר ביקר אצל הצדיק רבי צבי מזידיצ'וב (בעל „עטרת צבי") שקם לפניו מכסאו, ואחרי שיצא אמר לגדולי תלמידיו שלא יתפלאו על הכבוד שנהג באברך זה, כי זה זמן רב שלא ראה צורה שלימה ומהודרה כאברך זה „שלא פגמה עדיין צורתו". ובביקורו שוב פעם עם אחיו רבי דויד מדינוב אצל רבו מזידיצ'וב אמר על שני האחים הקדושים שהם נשמות יקרות „נשמות בלא גופים". וייחוסו הרם היה ניכר בתכונותיו ובמעשיו.

בגיל צעיר מאד ארסו אביו הצדיק לבתו של הרב החריף רבי יהושע השיל מדוקלה בן רבי שמחה באליס מו"צ ומגיד־מישרים בלבוב בתקופת בעל „ישועות יעקב" והתייחס כנין של בעל „פני יהושע" ו„מגיני שלמה". רבי יהושע־השיל היה מופלג בעשירות ובאישיותו התמזגו תורה וגדולה במקום אחד. באירוסיו התחייב אבי הכלה לתת נדוניה ארבע מאות דינרי זהב ולסלקם קודם החופה. החתונה נועדה להתקיים בריביטין, מקום מגורי אבי החתן. אך קודם החופה רצה אבי הכלה להפחית את הנדוניה, ואבי החתן לא הסכים, ומחמת הסכסוך עמדו לבטל את התנאים. אבי הכלה נסע עם בתו לביתם. בדרך הביט רבי יהושע־השיל בפני בתו הכלה וראה בהם שינוי לרעה, כי היא בכתה מחמת עלבון. אביה ניחמה לאמר: אל תדאגי. דעי כי אביך הוא ת"ח וצורבא מרבנן ויחסן יותר גדול מהרב דריביטין, ומחסורך עלי לבחור לך חתן משובח ומפואר יותר מהחתן הזה. אך היא ענתה, שחתן כמוהו תמים המע־לות ומהולל בפי כל כסמל הטוב והישר אין למצוא בכל המדינה. אביה לא ראה דרך אחרת אלא לחזור לריבטין, ולסלק את כל הסכום, והזוג נכנס לחופה ולקידושין (החתן היה אז בן י"ד ואף הכלה בגיל הזה).

אחרי נישואיו ישב הזוג סמוך על שולחן אביו גם אחרי שעבר כראב"ד למונקאץ. האברך רבי אלעזר התנהג בקדושה ובטהרה ושם לילות כימים לשקוד על לימוד התורה. עדינות נפשו, הליכותיו הנעימות, גדולתו בתורה ותנועותיו הנפשיות חיבבוהו על כל בני עירו. כהונתו הראשונה ברבנות באה לו אחרי שאביו הצדיק חזר ממונ־קאץ לדינוב, שאז כיהן גם בכתר הצדיקות, ואת בנו הגדול, רבי אלעזר הושיב לראב"ד בריבטיץ, בשנת תקפ"ט. משם נקרא אחר תשע שנים, בשנת תקצ"ח, לשבת על כס הרבנות בסטריז'וב, ומשם נתעלה לכהן ברבנות בעיר לאנצוט.

דרכו ומנהגו של ר"א להקדים בצלותא דפניא דמעלי שבתא וקבלת שבת במוקדם. בשנת תקצ"ב נולד לו בנו רבי שלמה, שנשא את בתו של הצדיק רבי יקותיאל שמלקה מסאסוב (בן רבי משה ליב הנודע). בשנת תר"א נולד לו בנו רבי צבי־אלימלך, שנקרא על שם סבו הצדיק שנפטר אז, ואחר שגדל והתבגר נתקבל לראב"ד בעיר

בירץ. ר״א היה מבקר מפעם לפעם בחצרות צדיקים. הוא ביקר אצל רבי ישראל הצדיק מריזין (בסדיגורה), רבי מאירל מפרמישלן, רבי צבי־הרש מרימאנוב ורבי שלום מבלז, וכולם כיבדוהו כבוד רב, וכולם ענו ואמרו עליו: מקודש, מקודש. הוא נתכבד להיות „מסדר קידושין״ בנישואי הצדיק רבי ישראל מריזין בזיווגו השני עם מלכה אלמנת הצדיק רצ״ה מרימאנוב (שהיתה קרובתו של ר״א), ותמיד היה מרגלא בפומיה כי בעת סידור הקידושין היו כל איבריו „דא לדא נקשן״ בהיזכרו לפני מי הוא אומר „אשר אסר לנו הארוסות״ וכל ברכת אירוסין ומי היה החתן הצדיק.

כן היה מבקר אצל רבי חיים הצדיק מצאנז. ואולם מאז נתמנה רבי אלעזר כאב״ד בלאנצוט לא בא רבי חיים להילולת רבו, רבי נפתלי הצדיק מרופשיץ, שמנוחתו כבוד בלאנצוט. על שאלת רבי שלמה בנו בצאנז לסיבת הדבר, ענה רבי חיים בדרך רמז, שאינו חפץ לגרום לחלישות דעת אביו הרב. רבי שלמה השיב: אדרבא, אבי ישמח לביקורך. הבטיח רבי חיים לבוא ליום הזיכרון של רבו החל ביום י״א באייר. רבי חיים בא ללאנצוט והלך להשתטח על הציון של רבו שנמצא בבית־העלמין מחוץ לעיר ליד הדרך המובילה העירה. ר״א יצא לקראתו, ואחרי ברכת שלום ביקשו להישאר שם לשבת והוא ימסור לו את השררה וההנהגה בשבת. הצדיק מצאנז נשאר לשבת, ניהל את השולחן בחלוקת שיריים ואמירת דברי תורה. ביום השבת התפלל ר״א שחרית לפני התיבה, ורבי חיים היה קורא בתורה. לפני תפילת מוסף נפוצה שמועה כי החזן מפרמיסלה עם להקת משורריו יתפלל מוסף לפני העמוד, וכן היה. במסיבת השולחן אמר הצדיק מצאנז לר״א שבדעתו היה להתפלל מוסף לפני העמוד לכבוד ההילולה דרבו. שאל ר״א: ומי היה המעכב? הרי הקדמתי לסלק ידי בשבת זו מכל הכיבודים ונמסרו לרשותך לעשות בהם כאדם בתוך שלו. השיב: ואני חשבתי כי החזן ירד לפני התיבה בהסכמת המרא דאתרא. ר״א עמד ממקומו והחל לחקור ולדרוש מי הכריז על תפילת מוסף בפי החזן מפרמיסלה ללא ידיעתם, והוסיף, כי אילו היה רבי חיים הצדיק עובר לפני התיבה בתפילת מוסף היה גורם עוז וחדווה רבים בעולמות העליונים וכמה נשמות היו נענות וכמה אלפים מישראל היו חוזרים בתשובה, ועתה נמנע מאתנו כל הטוב הזה. והוא תבע מהמפיץ את השמועה להודות על חטאו ברבים ויתבייש ויתכפר.

הזכרתי כי רבי שמלקה, הצדיק מסאסוב, היה מחותנו מצד בנו רבי שלמה. פעם הוא ביקר בלאנצוט בבית מחותנו ר״א, ששם היה מוכן לכבודו שולחן ערוך כראוי לכבוד אורח נכבד, והסבו יחד. ר״א ביקש את מחותנו מסאסוב לומר מהני מילי מעלייתא, ששמע מאביו רבי משה־ליב מסאסוב. התשובה היתה, שעוד בהיותו ילד הבין לראות ולשמוע ממעשי אביו הקדושים רק מעט. אבל הוא זוכר שבעודו ילד בן חמש עמד אביו הקדוש לפני התיבה בתפילת מוסף בראש־השנה, והוא עמד על ידו מעוטף בטליתו, ושמע ממנו בתפילת לחש דשמונה־עשרה, איך שהיה משתפך בגעגועים ומתחטא כבן לפני אביו שבשמים בלשון המדוברת יידיש: „בורא עולם קדוש! שלח נא לנו את המשיח הקדוש. כמה זמן חפץ אתה לענותנו עוד בחשכת הגלות המר. קשה לנו להחזיק מעמד״. והוא הקטן, בשמעו זאת, לא הבין והתפלא איך הפסיק באמצע השמונה־עשרה לדבר בלשון המדוברת, כי לא יכול להתאפק מרגשי התלהבותו ורשפי אש קודשו הבוערת בקירבו.

ר״א ביקר פעמיים בבית רבי חיים מצאנז. פעם נסע לבקרו בעת חליו הגדול, ואז לא נשאר שם לשבת. ואילו בביקורו השני נשאר שם לשבת והתענג מטובו. בעת ביקוריו הירבה הצדיק לשוחח אתו בעניינים שונים. פעם שאלהו, אם הכיר את החוזה מלובלין. השיב, שאביו רצ״א לא לקחו לשם אף פעם, בעוד שביקר ברימאנוב והכיר יפה את רבי מנדלי הצדיק. השיב רבי חיים: את רבי מנדלי מרימאנוב לא הכרתי, אבל הייתי עם אבי פעם בלובלין.

ר״א חלה בקיץ תרכ״ה ואחר שבועות נסע לווינה ולנאות־מרפא בקרלסבד. בדרך מסעו נפגש עם ר״ח מצאנז, שאף הוא נסע בדרך זו. בדרכם מאושפיצין עד תחנת פריראו, דיברו בעניני תיקון העולם. בקרלסבד לא מצא תרופה למחלתו והוא נסע לווינה לדרוש ברופאים מפורסמים. ביום ראשון, י״ב באלול, השכים לקום, הניח תפילין והתפלל עד „גאל ישראל״, נצרך לבית־כבוד וחלץ תפיליו, באמרו: הרי כבר קיימתי מצוות תפילין. אחר זה החל בתפילת מנחה: אשרי ושמונה־עשרה, ואמר: הרי קריאת־שמע כבר אמרתי, מפני שמזכירין מדת יום בלילה. הוא התחיל לומר: ואמונה, ומי כמוך, וסיים גאל ישראל, ורמז לבנו, רבי שלמה, לגשת אליו, כי הרגיש ברע. נעתקו ממנו מלים והוא נסתלק לעולמו.

רבי שלמה הבן שאל במברק את הצדיק מצאנז, אם להוביל את גופת אביו למנוחתו, ללאנצוט. הברון רוטשילד מווינה אמר, כי קשה מאוד להוביל למקום רחוק כלאנצוט, והציע, לפי כבוד גדולתו של המנוח וכבוד אבותיו, לעשות אוהל קטן עם גדר ברזל מסביב לכבוד ולתפארת. אך רבי שלמה חיכה לתשובת ר״ח. ורק במאוחר, אחרי שכמעט אפסה כל תקווה וכבר החלו להתכונן לטמון את הנפטר בווינה נתקבל מברק מצאנז ובו נאמר כי נכון בעיניו להוביל את הצדיק הנפטר מווינה, ואז השתדל ר״ש אצל פקידי העיריה בווינה ואצל הברון רוטשילד, עד שניתנה הוראה להעביר את הגופה ללאנצוט. בווינה נערכה הלוויה בהשתתפות קהל רב, גופת הצדיק הובאה למנוחת עולמים בלאנצוט, ובהלוויה השתתף קהל בן אלפי אנשים שנהרו מרחוק ומקרוב לחלק כבוד אחרון לנפטר. וזה נוסח המצבה שלו:

בצד החוץ:

פ״נ
חלקת מחוקק פה ספון
נפשו בהגן העדן לפ״ק
אהה לנפילת עטרת זר שפיר״א
לאהבת ישראל חשק בתדירא
עשה חסד במאדו ובתפלתו
זאת בזכרינו תורתו ועבודתו
רחפו עצמותינו בזכרון אהבתו
תנצב״ה

בצד הארון:

וי דבלי בארעא האי שפירא

זאת משכנות אביר הרועים ציון המצוינת קודש הקדשים אדמו"ר גאון עוזנו הרב הקדוש בוצינא קדישא חסידא ופרישא איש אלקים אוהב ישראל איש החסיד המפורסם כבוד שם קדשו מ' אלעזר אב"ד דפה בן להאדמו"ר האשל הגדול הרב הגאון הקדוש והטהור המפורסם מו"ה צבי אלימלך זצלה"ה איתקער בחד קטירא לחיי עלמא ובא השמש בצהרים ונלקח ארון אלקי לשמים.

ביום א' י"ב אלול תרכ"ה לפ"ק

תנצב"ה

בנו, רבי שלמה, ישב שבעה בלאנצוט. ביום השמיני, אחרי שקם מאבלותו, הרגיש כי רבים מנכבדי העיר וחכמיה רוצים למנותו כממלא מקום אביו ברבנות. אך הוא לא נענה וחזר לסטריזוב. אנשי לאנצוט עשו מאמצים אצל ר"ח מצאנז להשפיע עליו ברוח זה. אך ר"ח אמר, שלא המקום מכבד את האדם, אלא האדם מכבד את המקום, ובזה נסתיים העניין.

בלאנצוט נשאר על כסא הרבנות אחיו של רבי שלמה, הרב הצדיק רבי שמחה, וגם אחיו הצדיק רבי מנחם פנחס הנקרא ר' מנדלי.

אלמנת הרב ר"א, הרבנית טובה חוה, האריכה ימים כעשרים שנה יותר מבעלה, ובילתה את חייה בבית בנה, רבי שלמה, בסטריזוב. זכתה לשיבה טובה. בשנת תרמ"ה חלתה במחלת הסרטן. באסרו חג שבועות נפטרה, כבת שמונים, לעולמה והובאה למנוחות בבית העלמין בסטריזוב. על מצבתה בא זכרה כ„הרבנית מלאנצוט".

בניו וצאצאיו של הרב רבי אלעזר שפירא מלאנצוט

הזכרנו שהרב ר' אלעזר היה „אב לבן גדול", הוא רבי שלמה שפירא ממונקאץ' שנולד בתקצ"ב בעיירה ריבטיץ', הסמוכה לפרמיסלה. בעודו ילד קטן למד בהתמדה, וסבו בעל „בני ישששכר" ציפה שיהיה גדול בישראל, למד אצל סבו מדינוב ואצל רבי נחמיה מסאסוב, נשא לו את בת הרב יקותיאל שמלקה הצדיק מסאסוב (בן רבי משה ליב הצדיק הנודע) ביום ט' תמוז תר"ז ובהיותו עוד צעיר לימים סמוך על שולחן חותנו (כבן י"ח) כבר יצא שמו כגדול בתורה, ויראה, וגדולי הדור: רבי שלמה קלוגר מברודי, רבי מרדכי זאב אטינגר, רבי יוסף שאול נתנזון ורבי אברהם תאומים, הפליגו בשבחו ואמרו עליו שהוא שלם בתכלית השלימות. אחרי מות רבו, ר' נחמיה, כיהן כאב"ד בסאסוב, ובשנת תרי"ז נתמנה אב"ד בסטריזוב וישב בה כ"ה שנים. בה מילא את מקום אביו ר"א בצדיקות ואלפים נהרו אליו לשמוע תורה מפיו. אחרי פטירת אביו, בשנת תרכ"ה, נבחר לאב"ד בלאנצוט במקום אביו, וסירב לקבל. בשנת תר"ל נבחר לאב"ד בטרניגרוד, ובשנת תרמ"א נבחר לאב"ד בעיר הגדולה מונקאץ', בה כיהן סבו רצ"א מדינוב כעשרים שנה. שם מצא לו כר נרחב להפצת תורתו, וכל גדולי הונגריה קיבלו עליהם מרותו. מקרוב ומרחוק באו אליו להתבשם מזיו תורתו, תיקן תקנות טובות ומועילות לטובת העיר והמדינה, נלחם בעוז במתפרצים ומרימי יד בתורת משה. הוא ישב על כסא סבו י"א שנים. הוא הירבה לבקר בלאנצוט בחיי אביו ר"א וגם אחרי פטירתו.

רבי שלמה היה נודע כגדול בתורת הנגלה והנסתר, צדיק עובד את השם במסירות נפש ואיש מופת. מעשיו הגדולים למען הרמת קרן התורה והיהדות בהונגריה נחרתו על לבותיהם של בני מדינה זו, היה נערץ ונקדש בקהילתו ומחוצה לה. נולדו לו שני בנים צדיקים: רבי צבי־הירש אב"ד דמונקאץ' (בעל „דרכי תשובה" על יו"ד ועוד ספרים יקרים ונכבדים), ורבי משה יהודה ליב אב"ד סטריזוב (חתנו של רבי ברוך מגורליץ). באחד הלילות, בשנת תרנ"ד, ישב ר"ש עד חצות הלילה והגיה כתב־יד בעניין ברכת־כהנים. אחר כך השתטח על הארץ ואמר בקול אדיר את המזמור „רננו צדיקים". משגמר, נטל ידיו ונתן צדקה לקופת הרמב"ן, נשק את המזוזה וניסה לצאת מחוץ לביתו לשאוף אוויר. לפתע התעלף והשכיבוהו במיטתו, אחרי שעה יצאה נשמתו בטהרה.

רבי צבי־אלימלך נולד לרבי אלעזר ב"ד בטבת תר"א, והוא נזדרז להודיע את הבשורה לאביו הצדיק מדינוב והזמינו להתכבד בסנדקאות ומילה ולהודיעו שם בנו. אך הוא ענה שלא יוכל לבוא, ועל עניין השם החדש לרך הנולד ענה „עוד חזון למועד", ועד שהגיע יום הברית נפטר רצ"א מדינוב, ואז הבינו את דבריו בעניין השם ונקרא שמו בישראל „צבי אלימלך בן הרב רבי אלעזר". היה זה הרב הצדיק צבי־אלימלך אב"ד בירץ'.

עם פטירת הרב אלעזר שפירא מלאו את מקומו בלאנצוט שני בניו רבי שמחה ורבי מנחם פנחס. רבי שמחה היה מתפלל בבית־המדרש ורבי מנחם בבית־הכנסת ושם היה דורש בפני הקהל. רבי שמחה ישב בביתו הפרטי אשר בכיכר השוק (רינגפלאץ), וכן ישב רבי מנדלי בכיכר זו. בספר „בית שלמה" מובא מכתב, ששלח רבי אלעזר מקרלסבד לפני פטירתו לשני בניו ממלאי־מקומו בלאנצוט, וזו לשונו:

„החיים והברכה והשלום לידידי בנים האהובים, חמדת לבבי, הרבנים המופלגים יראי ה' משכילים בדעה, אשר שם האחד בני הרב מ' משמחה נ"י ושם השני בני הרב מ' מנחם פנחס נ"י.

ידידי בני! לא רציתי לכתוב עד היום אחר חצות ביום התגברות החסדים טובים התנוצצות גאולה וישועה. והנה בני ידידי, דעו שהרופאים מוינה ומכאן פקדו עלי להיות עוד בכאן לערך שני שבועות שאסע מכאן בגמר הרפואה, וכה אעשה ואי"ה על פ' ראה בדעתי ליסע לביתי אי"ה יהא רעוא שאבא לביתי בנחת בהתחזקות איברי לעבודתו יתברך ז"ז אין להאריך עבור קדושת הזמן הכנה לטוב על ישועתן של ישראל בבית השלישי שיבנה ב"ב אמן והוא בית יעקב מדת אמת. תתן אמת ליעקב, ובזה בני ידידי הי', חידוש בבית המדרש היום אשר חלק לי העם להתבונן בפסוק אשר כל חכמי לב לא עמדו בזה אמת קנה ואל תמכור ואין מקום לקנות מאיזה איש, כי הזהרתיו בסיפא דקרא ואל תמכו"ר במכירה אינו אמת כי כל עניין ע"י מכירה או ממון או כבוד אינו אמת רק כל אחד יתן לחבירו או רבו לתלמידו בדרך מתנה

אז הוא אמת בדרך תת״ן אמת ליעקב בדרך מתנ״ה ותתבוננו כי נחמד הוא. דברי אביכם מעתיר בכל עת ורגע עבורכם.

אלעזר שפירא מלאנצחוט

רבי אלעזר מלאנצוט חיבר ספר „יודעי בינה״ על התורה, ורוב הדברים הושמעו מפי המחבר ב„שולחנותיו״, ולפי עדות המוסר לדפוס „רבים שתו דבריו הקדושים המאירים ומזהירים כזוהר הרקיע״ (בשער הספר). המחבר אף הקדים דברי הקדמה לספר, ובו הביע רצונו „לקיים דברי חכמים ולרשום בכתב אשר עלה ברעיונו״, אך הוא לא הספיק להביאו לדפוס וכתב־היד נשאר בכתובים. את רוב דבריו כתב בשנה האחרונה, כשכבר תקפה אותו מחלתו. המאמר „לספירת העומר״ נכתב בשנת תרכ״ה, היא שנת פטירתו, ולכן רוב מאמריו נכתבו בלי סדרים, וכמה מאמרים לא הוסדרו כראוי. בהקדמת המביא לדפוס הוא מספר, שהצדיקים בני המחבר עיינו בכתבים ומצאו שלא קל לסדרם, וביחוד התעניין בהם הרבה רבי שלמה בנו ממונקאץ׳, והוא מיין את המאמרים הראויים לדפוס, ועל השאר הזהיר שלא להדפיס עד שיהיו מנופים כסולת נקיה. כתבים קדושים אלה היו מונחים אצל הרב מנחם־פנחס מלאנצוט, שהשתוקק כל ימיו להוציאם בדפוס ולא עלה בידו, וממנו עברו הכתבים לידי בנו רבי שמואל שפירא אב״ד ראַדים (ראדימנו) שעיין בהם והראם לרבנים גאונים מקרוביו, וגם לדודו הרב שמחה מלאנצוט שזרזו להשתדל ככל האפשר להדפיסו. הספר נדפס בשנת תרע״א בדפוס „קנולר ובנו״ בפרמיסלה בידי נכד המחבר הנ״ל, ולפי צו הרבנים לא נדפסו בראש הספר כל הסכמות.

מדברי ההקדמה יוצא, שנשאר בכתב־יד עוד ספר מפרי עטו של הרב מלאנצוט בשם „עזר וישועה״. בדרך פלפול על אילו סוגיות בש״ס, ובדעת הנכד המדפיס היה לצרפו לספר הראשון ולהדפיסו יחד, אולם הדפסת הספר „יודעי בינה״ נמשכה זמן רב, וכדי להוציאו במוקדם ולברך על המוגמר הוציאו בלי התוספת האמורה, בהבטיחו להדפיס את הספר השני בפני עצמו.

שני בני רבי אלעזר: רבי מנחם־פנחס (או רבי מנדלי) ורבי שמחה׳לה, מילאו את מקום אביהם ברבנות לאנצוט אחרי פטירתו, ושניהם הסתופפו כחסידים בצל אחיהם הצדיק רבי שלמה ממונקאץ׳, אך שניהם היו מסוכסכים ביניהם, והשלום מהם והלאה. אנשי העיר היו מפולגים ביחסם אליהם. האינטליגנציה הבלתי־דתית הסכינה עם רבי מנדלי, בעוד שהחוגים הדתיים עמדו לצידו של רבי שמחה׳לה, שעל־פי רוב היה יושב בבית־המדרש ומעיין בספרים, והיה מוחזק בעיני הבריות כקנאי לענייני דת. ברם, שני האחים תפשו בעיר מקום מכובד.

רבי מנדלי — יצא לו שם כבעל־תפילה מצויין, חובב נגינה, היה משתמש בניגוני המסורת המשפחתית שהתחילה מרבי צבי־אלימלך מדינוב, דרך בניו, רבי שלמה ממונקאץ׳ ורבי דוד מדינוב, ושל רבי צבי־אלימלך הצדיק מבלאזוב, שהיה מנגן נודע ואף מחבר ניגונים נאים ועד היום שרים החסידים את ניגוניו. בימים הנוראים היה רבי מנדלי מתפלל מוספים בבית־הכנסת. כשהיה עומד לפני העמוד ופיו מלא שירה ותפילה היה נדמה למתפללים כאילו לא היה בעולם בעל־תפילה יותר טוב ומעולה ממנו. הקהל היה מוקסם מתנועותיו בימים הנוראים יותר משל בעלי־תפילה האחרים. ואף בהגיעו לגיל זקנה היה מתרומם לטונים העליונים בקלות, ואת „מלכות, זכרונות ושופרות״ הנעים בטעם ובנועם, ובעת הנעמת כל „ונאמר״ הרגישו מאזיניו ממש בתוספת רוח ועצ־מה... בדרך כלל היה משתפך בבכי בתפילות שונות, וביחוד גברה השתפכותו ב„ומפני חטאינו״, עד שגם אותם המתפללים שכל ימות השנה לא נראו בבית־הכנסת, אלא בימים הנוראים בלבד, אף הם נסחפו בכוח רגשנותו של בעל־התפילה. תמיד, כשהיה עוזב את העמוד, היו בגדיו רטובים מזיעה, וגם הטלית וה„קטיל״, תפילותיו בימים הנוראים היו ל„שם־דבר״ בעיר והשאירו רושם רב על המתפללים.

רבי מנדלי השאיר אחריו את בנו רבי שמואל אב״ד רא־דים (ראדימנו) ואת בתו שנישאה לרב חיים ראובן וגשל, שאחרי פטירת חותנו, כמה שנים לפני מלחמת העולם הרא־שונה, נתמנה לדיין בעיר, ומקום מגוריו היה ליד בית־המדרש בשוק העצים. גם בינו לבין דודו רבי שמחה׳לה לא שררו יחסי שלום. אחרי פטירתו של רבי חיים־ראובן נתמנה בנו רבי אלתר, מקודם כדיין, ואחר כך — כרב.

רבי שמחה׳לה נפטר לעולמו במוצאי יום־הכיפורים תרע״ג, כמה שנים לאחר פטירת אחיו רבי מנדלי. רבי שמחה השאיר אחריו שלושה בנים: א) את הרב אלעזר (השני) שמילא את מקום אביו ברבנות, ב) רבי אלימלך שישב בלאנצוט בבית אביו ונקבע לו מעמד כעין חצי אדמו״ר, ג) ר׳ יוסף שישב בראדים ועסק במסחר. רבי שמחה נקבר ב„אוהל״ אביו ר״א שהוקם ליד בית הקברן ובית־הטהרה בבית־העלמין.

רבי אלעזר שפירא (השני) הרב בלנצוט

רבי אלעזר נולד בלאנצוט לאביו הרב רבי שמחה׳לה ולאמו בת רבי ישראל־ליב הצדיק מבוצ׳אץ׳, בנו של הרב הגאון אברהם־דוד מבוצ׳אץ׳ מחבר הספרים: „דעת קדושים״, „אשל אברהם״ ועוד. לא ידוע משום מה לא היה לתלמיד חכם מובהק כתלמידי־חכמים אחרים הרוצים לעשות את לי־מודם בתורה, קרדום לחפור, כרבנים ישבים על מידין, ברם, הוא ידע להבליט את חשיבותו כבן לשלשלת היוחסין, ובפק־חותו ידע לקרב אליו אנשים שונים. הוא ידע לצרף ליחוסו גם את היחוס מצד אשתו, בת בנו של רבי וולוולי הצדיק והסופר סת״ם מאוזירן (אוז׳ירן) שהיה בנו של ר׳ שלמה׳לה גוטסמן, גיסו של ר׳ אהרן ליב מלשקוביץ (בעל „הדיבוק״), חותר מגזע הבעש״ט מצד אמו אנה׳לה בת ר׳ וולוולי זבאריז׳ר, בנו של רבי יחיאל־מיכל המגיד מזלוצ׳וב ונכד רבי ברוך ממז׳יבוז׳ עד הבעש״ט, חסיד ומקורב לרבי דוד־משה פרידמן הצדיק מצ׳ורטקוב, שסירב בהחלט לקבל „פדיונות ופתקאות״ כדרך הרבנים, בהעדיפו לחיות מיגיע־כפיו, מכתיבת ספרי־תורה, וכדומה. באוזירן היו חסידי העיר מפולגים לשני גושים, ובשנת 1903, לאחר פטירתו של רב אחד מהשניים שכיהנו בעיר, הרב ממאגרוב, הביאו הנוטים אחרי ר׳ וולוולי את נכדו ר׳ אלעזר שפירא ומינו אותו לרב, והמחלוקת החריפה

שוב. בשנת 1906 היו בחירות לוועד הקהילה, ובבחירות אלו ניצחו מצדדי ר׳ אלעזר, ומאז הרגיש עצמו יותר בטוח וחזק בתפקידו כרב באוזירן.

רבי אלעזר כיהן באוזירן בזכותו של ר׳ וולוולי, וב„מנין״, שהתקיים בביתו, התרכזו חסידים שהחמירו עם עצמם, ובעיקר

הרב ר׳ אלעזר שפירא (השני)

עם אחרים. מקצתם „נסעו״ לצ׳ורטקוב ומקצתם להוסיאטין. אחר־כך היה נוהג אף מנהג אדמו״רות, ובזכות ר׳ וולוולי ובזכות עצמו רכש לו הרבה חסידים וידידים גם מחוץ לאוזירן. היה נוהג מנהג „רבי״ והיה עורך שולחנו. הסיגנון היה קרוב לסיגנון בלז, דינוב ורופשיץ, ולא לסיגנון צ׳ורטקוב והוסיאטין, שהיו קרובות קרבת מקום. חסידיו התנהגו באדיקות יתירה. תלבשתם — המכנסים בתוך גרבים או מגפיים בכל ימות השנה. עניבה מסביב לצווארון — הס מלהזכיר. בין באי ביתו היו גם אחדים, שנהגו קלות במלבושים, והוא בכל זאת נטה להם חיבה. עם היותו חסיד אדוק, פעם רגש לאומי בלבו. גם המתנגדים כיבדוהו על יושרו וטוהר לבו. בשעת קבלת־פנים, שנערכה פעם לכבודו בצ׳רנוביץ (בירת בוקו־בינה), נתאספו מאות יהודים. מכל השכבות נדחקו אליו „לקבל שלום״.

קבוצת החסידים שלו לא החמיצה שום הזדמנות של יומא דפגרא או יום הילולה של צדיק ליסב יחד, ובעיקר בימי חג ולילות־שבת, היו מסובין על שולחנו של ר׳ אלעזר. כשהגיעו לעילא ולעילא אף עשו מעשה קונדס, היו מתגנבים לאחד הבתים של המסובים, מוציאים את הקוגל מהתנור ומביאים אותו לשולחן. ושמש היה לו לר׳ אלעזר, ישעי׳קה אברהם שמו, שבכל שמחת־תורה היה מתבסם, יוצא לרחובות ושק על שכמו, מלווה כל ילדי העיר, והיה שר: „זינגטשע קינדערלעך: אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו״, והילדים במקהלה היו שרים אחריו אותו הפזמון.

אחד מצעירי אוזירן, חיים זיידמן, מספר, שבשנת 1905 או 1906 ביקר אצל הוריו בעיר, ובשבת אחרי הצהרים „גאם״ בקלויז (מאלעס קלויז) על הציונות ועורר את השומעים לרכוש שקלים, לתרום לקק״ל, וכדומה. למחרת השבת הוזמן מטעם ר׳ אלעזר לשיחה בביתו. נודע לו על נאומו ואפילו על הפסוקים מספר עזרא ונחמיה שהשתמש בהם המרצה, והרב אמר לו: אני מאמין שאתה ציוני אמיתי, וכפי ששמעתי מפי הוריך חושב הינך ללכת לא״י. אולם הצעירים וגם בעלי־הבתים המדברים על „ציונות״ מתכוונים רק לנגח את הצד שלנו (מצדדי יואל) ולכן ביקשו הרב שלא לתת ידו להם... וכאשר הלה התכונן לנסוע לארץ והוריו התנגדו לכך, הרגיעם הרב והשפיע עליהם שיתנו ברכת פרידה לבנם, באמרו: חזקה על א״י שבנכם יהיה שם ליהודי שומר מצוות.

סיפר לי ר׳ יושה בנו של ר״א שהיה מבקר עם אביו באוזירן אצל הצדיק רבי דוד־משה מצ׳ורטקוב, שבצלו היו חוסים. פעם שאל רבי אלעזר את הרבי: נוסעים יהודים לא״י ומתפארים שהרבי הוא ציוני ושהבטיח לשלוח להם שו״בים בשעת הצורך. ענהו הרבי: אינני ציוני, אבל יהודים רב״ם באו להיפרד ממני טרם נסעם לארץ ושאלוני אם אשלח להם שו״בים כשיהיה צורך בכך. עניתי: אם אשמע שהם מתנהגים שם ברוח המסורת — מדוע לא לשלוח להם „כלי־קודש״? בהמשך דבריו סיפר הרבי, שד״ר הרצל היה אצלם (אצל הרבי ואצל אחיו הצדיקים) והציע שהרבי ואחיו יקבלו לרשותם קצת שלטון אצל הציונים. הוא ואחיו הסכימו לכך מיד, ואף הרבי מויזניץ׳ לא התנגד להצעה זו. אחרי כך באה הידיעה שאדמו״ר׳ גליציה המערבית, עם צדיקי צאנז ובלז בראשם, התנגדו לכך. והרי מנסיון העבר למדנו כמה קשה המחלוקת בישראל. הרבי מצ׳ורטקוב הירבה לשוחח על ארץ־ישראל, ואף בעת פטירתו. עם פטירת רבי דוד־משה מצ׳ורטקוב עבר ר״א להסתופף בצל בנו רבי ישראל, אך לא נמנע מלנסוע גם לרבי צבי־אלימלך הצדיק מבלאזוב, שהיה קרובו.

רבי אלעזר כיהן באדמו״ריות באוזירן כעשר שנים, והוא חזר ללאנצוט עם פטירת אביו הרב רבי שמחה, שעוד ביום־כפור תרע״ג, על אף חולשתו, התפלל תפילת נעילה לפני העמוד, וביקש להודיע לבנו מאוזירן לבוא, ובמוצאי יום־כפור נסתלק. אחרי פטירתו רצו בני העיר לקבל עליהם רב שיהיה בר־אוריין. רבי אלעזר ישב „שבעה״ בבית אביו וחשב מחשבות כיצד להתקבל כרב במקום אביו. אחרי שרבי אלעזר ישב „שבעה״, התיישב בעיר, נרשם כחבר באגודת „תומכי עניים״, ובעזרת אגודה זו ביצע את מחשבתו, התחיל ללכת

לבית־המדרש במקום אביו, וקצבי העיר עמדו לצידו. ועד הקהילה אמנם לא הסכים לתפישת כסא אביו, וסירבו להקציב לו משכורת. אך הקצבים העמידו קופה שלתוכה זרקו סכום מסוים כל הקונים, וכה כיסתה ההכנסה לא רק את שכרו של הרב החדש, אלא נשאר עוד „עודף", והרב לא היה זקוק למשכורת מטעם הקהילה. אחרי זמן לא רב פרצה מלחמת העולם הראשונה, והרב יחד עם אנשי קהילתו נאלצו להמלט בפני גייסות הרוסים ולמצוא להם מפלט.

מלאנצוט הלך הרב עם רבים מבני הקהילה ברגל לבלאזוב, ומשם המשיכו במסע נדודיהם עד שהגיעו לווינה הבירה. שם ישב ברחוב קרל מייזל שטראסע שברובע העשרים. הממשלה האוסטרית נתנה לו מעון ורהיטים, והוא ניהל שולחן בכל לילי־שבת בשביל אנשי לאנצוט ומידעיו. הוא נתמנה מטעם השלטון לרב הצבא, ועליו הוטל להשביע את החיילים היהודים, והוא היה משביעם לא בס"ת, כי אם בספר התנ"ך. עוד לפני סיום המלחמה חזר ללאנצוט. היה זה בשנת תרע"ז. בלאנצוט נמצאו אז חיילי הפרשים ההונגרים. עם סיום המלחמה העולמית הראשונה והחלוקה הגיאוגרפית החדשה של עמים ומדינות, רפתה המתיחות, ובני העיר הפליטים החלו לחזור ולסדר את חייהם מחדש. המצב הכלכלי היה אז קשה. גליציה נספחה לממלכת פולין העצמאית, והקשרים השונים, שהתקיימו קודם עם וינה, נפסקו. רבי אלעזר ידע לעודד בעת צרה ולפעול לטובת הציבור, וכך ידע לרכוש את לב בני העיר.

אשתו הראשונה מתה בשנת 1910, והוא נשא לו אשה שניה, את רייזל לבית האדמו"רים אשכנזי, שנתגרשה מבעלה לבית לויפר בנדבורנה, אחרי שלא ילדה לו ילדים. היא היתה אשת חיל במלוא מובן המלה, עשתה הרבה למען העניים. עם פרוץ המלחמה ליוותה את בעלה בשנות נדודיו עד הגיעם אל המנוחה בווינה. בבודפשט יסדה אגודה לטובת העניים מבין הפליטים וחילקה להם בגדים ומזונות וגם כסף. אחרי שחזרה ללאנצוט, עם התקרב המלחמה לקיצה, עשתה גם כאן, ככל האפשר, למען השבים, ועיניה היו צופיות בדאגתה לטובת האוכלוסיה.

נוסף לרבנותו, התנהג רבי אלעזר גם כאדמו"ר. הוא עסק הרבה בתחביב של איסוף יצירות עתיקות ובעלות יוחסין. היה לו ספר־תורה, שנכתב בידי הצדיק הסופר הנודע רבי משה מפשבורסק, בגנזיו נמצא חיבור בכתב־יד של רבי איציקל הצדיק מדרוהוביץ, כתבי־יד של רבי פנחס מקוריץ, וגביע קטן שהתיחס לבעש"ט, ובכל שבת בבוקר היה שותה ממנו קצת יין. וכן היתה לו ספריה תורנית, ובה ספרים יקרי־ערך. מאידך היה עוסק בצרכי ציבור ופעל למען הציבור, הקים מרחץ מודרני ובית הכנסת־אורחים, אסף מעות־חיטים, השגיח על הצד הדתי בעיר, והיה חביב בעיני כל.

הוא היה מתפלל בבית־המדרש העירוני, ששימש מקום תפילה לאינטליגנציה. היה מברך ר"ח בשבת מברכין. בימים הנוראים היה מתפלל מוספים לפני העמוד, היה שר מניגוני דינוב ומניגוני דודו רבי שלמה ממונקאץ'. היה עורך שלוש־

קבלת פנים לכבוד המלך פרדיננד מרומניה ע"י נכבדי העיר — בעת דעם באַזוך פונעם רומענישן קעניג פערדינאַנד. מִשמאל לימין (פון לינקס צו רעכטס): יהודה פיילשוס, משה הלפרין, יוסף פרלמוטר, פביאן אַבנר, הרב ר' אלעזר שפירא, אפרים הלזינגר, אבא זאואר, אלעזר קושטכר ושמחה ספיר.

סעודות בשבתות, והשירה היתה בוקעת ממעונו. מכרו מארץ־ישראל, ח. זיידמן, היה שולח לו שנה שנה פירות ל„שהחיינו" ואתרוג, ואעפ"י שאתרוגי א"י היו בימים ההם פסולים בעיני המהדרים ו„מחזיקי הדת" מחשש שמיטה, מעשה הרכב וכו', היה ר' אלעזר מתפאר בפני קהל חסידיו באתרוג שקיבל מא"י, וכדי לקיים את „ולקחתם לכם — משלכם" היה מוסר להורי השולח סכום מסויים תמורת האתרוג. מאידך היה עומד על המשמר ומאיים בחרם על אלה השולחים בניהם לבתי־ספר תיכוניים.

עם חסידיו הטובים נמנה גם השופט המחוזי שבעיר, נוצרי, שאחרי ששוחח אתו פעם, נוכח לדעת כמה פיקח הוא הרב. ומאז היה מזרז את היהודים הפונים אליו בתלונות ובתביעות בין אדם לחבירו לפנות לרב, באמרו שיהודי העיר אינם צריכים לפנות אליו בזמן שיש להם רב פיקח, ולאלה שהתעקשו לפנות אליו דווקא, אמר: לכו לרב, והוא יסדר את ענייניכם על הצד היותר טוב.

רבי אלעזר היה אישיות אצילה וחוט של חן מתוח על פניו. יחסו לציונות היה אוהד, אף שלבו כאב למקרא חילול הדת על־ידי החלוצים הבלתי־דתיים. הוא אף עמד בקשר מכתבים עם מכריו בציון והיה מראה עניין רב בכל המתרחש בה. בפקחותו ראה שגם בארץ־ישראל לא תהיה דרך האמונים לדת סוגה בשושנים, על־כן יש צורך להגביר את העליה הדתית ולהשפיע באמצעות זו על החיים בכללם. לאחד מידידיו, שעלה לארץ, אמר בפירוש: מקנא אני בך שיש לך האפשרות ללכת לארץ הקודש, ואני קשור פה בחבלי הגלות... ואכן אחד מבניו נעשה אחר־כך ציוני דתי ועלה ארצה עם משפחתו, ואחד מבניו שנמלט לאמריקה ביקר בארץ, ובדעתו לעלות ולהיאחז בחייה.

אותו ידיד, חיים זיידמן, שעמד אתו בקשר מכתבים, מסר לי את המכתב האחרון שקיבל מרבי אלעזר כחמישה חדשים לפני פטירתו, ומן הראוי לפרסמו בזה בגלל תכנו: המכתב כתוב עברית:

ב"ה ז' שבט תרח"ץ.

שלום רב וכל טוב סלה לאהובי ידיד נפשי הנכבד יקר רוח איש תבונה מו"ה חיים זיידמן נ"י.

מכתבו קיבלתי במועדו, ואתו הסליחה שלא השבתי עד כה, כי לא הייתי בשלימות הבריאות. ועתה אביע לו תודתי בעד מכתבו שנתבשרתי תל"ת משלומו ומשלום בניו אחרי שזה כמה שנים חלפו בלי ששמעתי ממנו כלל, ובאמת קראתי עונג לנפשי בקראי מכתבו, ועל מה שכתב שנכדי יחי' היה בצל קורתו. וכן אבקשו על העתיד שבאם יזדמן לפניו מי מנכדי היקרים יחי' וברית אבות לבנים יזכור לקרבם בלב ונפש חפצה. ומאד אבקשו שיכתוב לי פעם בפעם אגרת שלומים שיהיה למשיב נפשי, ומעומק לבבי אברכו בחיי נחת עם ב"ב וצאצאיו יחי' ככל משאלות לבו לטובה ולברכה ונפש ידידו לנצח דורש שלומו וטובתו כל הימים.

בעל המכתב כותב לי, שהיו לו גלויות אחדות מהרב שפירא, הן מאוזירן והן מלאנצוט, והן אבדו. כמו כן הוא מעיר, כי לפני שנים רבות, בביקורו בצפת, נפגש שם בבני לאנצוט, והם הילוו ושיבחו את רבם, וביחוד בגלל פשטותו ועממיותו. נשארה ממנו תמונה, שנאלץ להצטלם לשם סידור פספורט בווינה.

ואלה תולדות רבי אלעזר מלאנצוט: יוסף שפירא (גוטסמן), ישראל אריה (יושב באמריקה), חיים (כולם ילידי בוקובסק), הניה וצבי מלך (שני האחרונים מתו בצעירותם), אלטה בת־שבע (אשת הרב דוד פירר, הרב האחרון בלאנצוט), צפורה אשת אורי גלוקופ, ראב"ד בלובראניץ בקרבת פיוטר־קוב טריב. (מנכדי רבי אורי הצדיק מסטרליסק), וולוולי בחור. האחרונים נספו בידי הנאצים. אף רייזל אלמנת הרב, רבי אלעזר, ניספתה בשואה.

בנות־הרב ר' אלעזר, משמאל (פון לינקס): הרבנית בת־שבע פירר והרבנית צפורה גלוקופ

רבי אלעזר נולד בשנת תרכ"ה ונסתלק לעולמו ביום י"ט בתמוז תרצ"ח. ליוזהו למקום מנוחתו בחצות הלילה וקברוהו ליד קבר אביו רבי שמחה. הוא עזב את עמק הבכא כשנה לפני סערת הדמים הגדולה שנתחוללה בפולין ובכל ארצות אירופה, שהיו מיושבות אוכלוסיה יהודית ולא ראה ברעה שמצאה את עמו ואחיו, ובכללם גם מרבית בני משפחתו.

אחרוני הרבנים והדיינים לבית שפירא

עוד בחייו עורר רבי אלעזר את בנו חיים למלא את מקומו ברבנות לאנצוט. אך חיים, שהיה עניו מטבעו, לא יכול היה להסתגל לרעיון זה, והוא דחה את הדבר לימים יבואו. חיים נולד בבוקובסק בשנת 1891, ואת חינוכו התורני קיבל באוזירן. מלמד מיוחד ישב בבית אביו ולימד אותו, את יוסי וישראל־ליב. בזכרונם נחרתו שמות המלמדים: משה אהרן ברנשטיין, נפתלי פיש הדיין מדינוב, שמואל שרף ומשה גסטר. יותר מכולם הצטיין חיים בלימודיו ועלה למדרגת ת"ח ובר־אוריין הודות לחריצותו וכח התמדתו. אחר כך למד חיים בקלויז של אביו וגם בבית המדרש באוזירן בצוותא עם חברים ללימוד בתורה. ולבסוף היה מועמד לרבנות בלאנצוט, אחרי

שאביו נקרא ללאנצוט וישב שם על כסא הרבנות.

חיים נשא לאשה את טובה בת דודו רבי אלימלך שפירא, שהיתה יפהפיה. ברם, מעמדו בחיים לא היה בטוח והוא נאבק על הפרנסה כשאר יהודי העיר, שמצבם היה קשה זה שנים, והוא נתערער עוד יותר בשנים האחרונות בעקב המדיניות האנטישמית של ממשלת פולין. באחד ממכתביו לבן עירו שעלה לארץ הוא כותב בין השאר: „ממני אין לי תענוגות להודיע. עולם כמנהגו נוהג. הנני ב״ה גם אני בעל לאשה ושלושה בנים בלע״ה. אבל מעמד בטוח בחיים אין לי, לדאבוני, והנני שט בין גלי הזמן הנוראים כרוב שאר יהודי פולין, ואינני רואה שום השקפה לטובה. השי״ת ירים קרני בתוך כלל ישראל״. הוא ניבא וידע מה ניבא! — אחרי זמן קצר פרצה מלחמת השמד של הנאצים.

הרב ר׳ חיים שפירא

יוסי הבכור עזב את לאנצוט בשנת 1914 וישב במשך שנים בווינה. תחילה היה מתנגד לציונות וקנאי לקדשי ישראל. ב„ספר אוזירן״ כותב מ. א. טננבלט, שבגלל טיפולו ועזרתו בייסוד בית־ספר עברי בעיר נעשה „מסית ומדיח״ בעיני הקנאים ובכללם חברים לשעבר ובני רבנים ואדמו״רים ואחד מהם התנפל עליו בשעת התפילה וקרע את התפילין מעל ראשו. זה היה ר׳ יוסי ר׳ אלעזר׳ס שהוא עצמו נעשה אחר כך ציוני דתי ועלה ארצה עם משפחתו, ואף ביקש סליחה מאת הנתקף כבר בהימצאו בארץ.

כבר הזכרתי לעיל, כי אחרי פטירתו של רבי חיים־ראובן וגשל, חתנו של רבי־מנדלי, שאחרי פטירת חותנו הרב נתמנה לדיין בעיר, נתמנה בנו רבי אלתר וגשל. בתחילה נתמנה לדיין ואחר כך עלה בכהונתו לרב. עם פטירת הרב רבי אלעזר וסירובו של בנו חיים למלא מקומו נתמנה רב בלאנצוט חתנו של רבי אלעזר, הוא הרב דויד פיהרר, בן הרב הגאון מקרוסנו, שהיה תלמיד־חכם גדול. על רבי דויד פיהרר הרב האחרון של לאנצוט נכתב מאמר מיוחד בספר זה בידי בן אחיו הרב בנציון פיהרר, רב בניר־גלים.

בני הרב ר׳ אלעזר, מימין (פון רעכטס): ר׳ יוסף ור׳ אריה לייב שפירא

אדמו״רים אחרונים לבית שפירא

רבי יוסף רוקח. רבי יוסף בן ר׳ טודרוס רוקח, נצר מבית רבי שלום רוקח, מייסד שושלת הצדיקים בבלז, היה חתנו של רבי מנדלי שפירא מלאנצוט ואחרי חתונתו נשאר לגור בה. הוא התנהג כאדמו״ר וחשבוהו כ„רבי״ זוטא. היו קוראים לו „זעלנערישער רבי״, כי החיילים היהודים שבקסרקטיני הצבא אשר בלאנצוט היו פונים אליו ומבקשים ממנו ברכה. אליו היו פונים גם מחוגי האינטליגנציה שבעיר — רופאים, פקידים וכו׳. הוא נחשב לאדמו״ר לכל דבר, הן בזכות אבותיו הצדיקים הגדולים מבלז והן בזכות עצמו. הוא היה נוסע גם לחסידים בערים שונות ומזה התפרנס. דירתו נמצאה בכיכר השוק וחי בדחקות וצער. היה אביון והוחזק בטלן. יום־יום היה יושב בבית הרב רבי אלעזר (השני) ומשוחח אתו על עניינים רוחניים.

בבית־הכנסת היתה לו חזקה לתקוע בשופר בימי ראש־השנה. הוא הצטיין כבעל־תוקע עד שיצא לו שם בעיר ומחוצה לה, ואמרו עליו, שכשיבוא משיח צדקנו הוא יתקע בשופר של משיח. בעד תקיעותיו המצוינות בימי ר״ה היו הנשים שולחות לו כסף למחייתו. כשהגיעה שעת תקיעת שופר ותפילת מוסף, לבש רבי יוסף את ה„קיטל״ הלבן וה„כומתה״ (ירמולקה בלע״ז) ומראהו כמראה „כהן גדול״ בבית־המקדש, ואחרי שקרא לו הקורא, כשכל הקהל מאזין את שמות ה„תקיעות״, תקיעה, שברים, תרועה ותקיעה גדולה, עם הצירופים והרמזים של שמות המלאכים הקדושים, על־פי ה„יהי רצון״ של האר״י ז״ל — היה הקהל נרגש מאד ונדמה לו כאילו הוא שומע קול תרועות מלחמה של כרובים ושרפים וחיות הקודש בשמי השמים, ויללת ה„שטן״ המתאמץ להידחק בכל כוחו לתוך פי השופר ולבלבל כוונות ה„בעל תוקע״ חס ושלום.

בנו, ר׳ הירש מלך רוקח, היה גדול בתורה, שקדן ומוסמך,

ובמשך 17—18 שעות ביממה היה יושב ולומד, והודות לכך הגיע למדרגה גבוהה בידיעה בלימוד התורה ומפרשיה. הוא קיבל סמיכה לרבנות מהרבי בבלז, ואחר כך נתמנה כדיין בעיר ברגסס בהונגריה. הוא הצליח להימלט מציפרני הנאצים במשך מלחמת השמד הנאצית ולהגיע לאמריקה. בתו נשואה לפרופסור שפרבר, אישיות נודעה בעולם המדע בארצות־הברית. ואילו רבי יוסף סבל את מוראות המלחמה וגורלו כגורל בני עירו. עם כיבוש לאנצוט בידי הנאצים הם גזזו לו חצי זקן ופאה אחת וזרקו את כובעו מעל ראשו. רבי יוסף חיפש לו כיסוי אחר, כי איך זה יעמוד בפומבי בגילוי ראש? הוא נמצא אז במצב עלוב מאד, ולזה הרי התכוונו הנאצים, להשפיל את הכבוד העצמי של האדם ולהכניעו בפני גבורת ה„אדם העליון" הגרמני.

רבי מאיר משולם שפירא, בנו של „הרב החסיד המפורסם" ר' שמואל בן הגאון הצדיק רבי צבי אלימלך שפירא מדינוב. רבי אלעזר (הראשון) הרב מלאנצוט היה דודו, וכנראה בזכותו קבע מושבו בלאנצוט, בלי שיהיה לו מעמד קבוע בחיים. הוא לא התערב בענייני ציבור, נחשב בכל מקום לצדיק וטהור, צנוע ומתרחק מיחסים עם בני סביבתו, בעל הדרת פנים, וקומתו הוסיפה הרבה על צורתו הנאה. לאשתו אסתר הרבנית יצא שם כצדקת וכל נשי העיר מלאו תהילתה. סיפרו, כי רבי יחזקאל הלברשטם הצדיק משיניבה היה קם מכסאו לכבודה. היא היתה בת יוחסין וקרובה קרבת משפחה לכל צדיקי דורה הנודעים. להם היתה בת יחידה, מיגדל, שנישאה לבן רבי צבי־אלימלך הצדיק מבלאזוב, שהיה משותק בחצי גופו וסבל כל ימיו בגלל בריאותו הלקויה, עד שנסתלק לעולמו. לזוג זה נולדה בת, שנישאה לר' מאיר צ'ה שפירא בן הרבי מבלזוב. מינדל, בת ר' מאיר משולם ישבה באלמנותה כעשרים שנה, ואחר זה נישאה להרב מרודניק בן ר' ברוך הלברשטם מגורליץ (בן רבי חיים הצדיק מצאנז) וילדה את רבי יקותיאל יהודה, הוא האדמו"ר מקלויזנבורג, שעזב את אמריקה, בה ישב אחרי המלחמה, הקים לו עיר־חסידים בקרבת נתניה והתיישב בה עם משפחות חסידים שהצטרפו אליו, וקנה לו את עולמו במעשה זה בכל העולם היהודי.

רבי מאיר־משולם ישב ישיבת קבע בלאנצוט, ופרנסתו באה לו מחצר הרבי מבלאזוב שהיה קרובו ומחותנו כאחד, ובחלק היה מתפרנס מהדפסת ספרי סבו הצדיק מדינוב. הוא השקיע עבודה רבה בנסיעות על פני ערים שונות ורבות בקבלת הסכמות על ספרי סבו מרבנים ואדמו"רים שונים ומאיסוף חותמים על הספרים שהדפיס. היתה זו עבודה מייגעת, שקיבל על עצמו ברצון ובאהבה, והדפסת ספרי סבו נתנה לו סיפוק רב, בידעו כי הוא עושה בזה מעשה רב. ראשית: בהביאו לדפוס מספרי סבו שהיו מונחים בכתב־יד כאבן שאין לה הופכין, על אף המוניטין שיצאו לספריו הרבים שגדפסו עוד בחייו שהיו נפוצים מאד בין החסידים, ושנית: בהכנסה ממכירת הספרים.

את הספר הראשון של סבו, הוא הספר „והיה ברכה" (חלק ראשון על משניות ברכות ותוספתא) הדפיס ר' מאיר־משולם בפרמישלה בשנת תרל"ה. בספר באו הסכמות אחדות. רבי חיים הצדיק מצאנז מכנה בהסכמתו את המביא לדפוס בתואר „הרבני המופלג החסיד" וממליץ במילים חמות על הדפסת החיבור ועל מתן דמי קדימה למדפיס. הצדיק מצאנז, שהיה גאון בתורה, לא הירבה במתן הסכמות והמלצות למחברי ספרים, ואם בא להמליץ במיוחד על המביא לדפוס

עובדי כפיה — צוואַנגס־אַרבעטער. משמאל (פון לינקס): ר' בנימין זאב בן הרב ר' אלעזר שפירא ור' משה קאמפף.

(כי מחבר הספר רצ"א מדינוב לא היה זקוק להסכמות) התכוון בזה לעזור לר"מ בפרנסתו. התואר שניתן לו מטעם הצדיק מצאנז שימש תואר־כבוד גם לרבנים המסכימים שבאו אחריו: רבי יוסף שאול הלוי נתנזון ראב"ד בלבוב ורבי יצחק שמלקיש ראב"ד בפרמישלה. אחרי ההסכמות באים דברי התנצלות מאת המביא לדפוס, המוסר את השתלשלות עניין הדפסת הספרים, ומהם מסתבר כי הספרים היו מונחים בכתב־יד אצל בני דודו רבי דויד"ל הצדיק מדינוב, והוא טרח הרבה עד שהצליח לשכנעם שיש למסרם לידו לשם הדפסתם ואחר כך יחזיר להם את כתבי־היד. רק עם אחד מקרוביו, ר' ישעיה דוד שפירא, היה לו דו"ד ממושך, ולבסוף התפשר אתו, שישלם לו במידת האפשרות ויקבל ממנו שטר־מכירה. אך יחד עם זה נכשל, בהתחילו להדפיס את הספר הראשון בפורמט גדול ובאותיות מרובעות וגדולות, במטרה, שהספר יצא מהודר ומרהיב עיני קוראיו, וכך נכנס בעול של הוצאות מרובות, ובמקום להוציא את כתב־היד בדפוס בפעם אחת, נאלץ להוציא קודם את החלק הראשון, ולדחות את החלק השני לעתיד הקרוב. יחד עם זה הודיע שיש תחת ידו הסכמות רבות מגאוני ארץ וצדיקי הדור, ומחוסר מקום והוצאות הדפוס המרובות הן תבואנה רק בחלק השני.

אחר זה פורסם האישור של קרובו ר' ישעיה דויד בן הרב משולם־זושא שפירא, בצירוף חתימות שני בוררים: ישראל ניסן פלד ונפתלי יהודה לייבוש סגל מלאנצוט (בתאריך ט"ו באלול תרל"ד) שכתב־היד, שנשאר בעזבון מרצ"א הצדיק מדינוב, שחיבר על משניות ברכות ועל מסכת ברכות ושנפל בחלקו, נמכר במכירה גמורה, שרירה וקיימה, נאמנה ואמיתית בכוח וזכות שיש לו. הספר נדפס באותיות רש"י ומכיל שמונים עמודים בתבנית גדולה, שתי עמודות בכל עמוד.

את הספר השני „מגיד תעלומה" הדפיס שנה אחר זה, בשנת תרל"ו, בפרמישלה. בו באות הסכמות הצדיק מצאנז והרב מלבוב, ובגלל יוקר ההדפסה נמנע מלהדפיס את יתר ההסכמות שאסף בעמל רב. בסוף הספר באה רשימת החותמים המשתרעת על פני י"א עמודים גדולים, ואם נתבונן במספר הרב של הערים והאנשים שבהן עבר וטרח לאסוף חותמים, אפשר לראות, כי אכן עמל רב השקיע בהדפסת הספר ובהפצתו. לא ידוע אם הצליח להביא לדפוס גם את הספר השלישי „ריח דודאים" על מסכת מגילה, חנוכה ופורים.

רבי מאיר־משולם הגיע לשנות שיבה, לא סבל ממחלות וכבן שמונים נפטר בלאנצוט בשנות העשרים. בלאנצוט היו לו ידידים קשורים באהבת רעים — ר' שמחה מלמד (שנחשב כאחד מל"ו צדיקים) ורבי אלעזר הרב מאלנצוט. משהרגיש שהגיעה שעתו להסתלק מהעולם, ביקש מאנשי הח"ק לקברו באותו יום. ואמנם באותו יום נסתלק פתאום בלי להיות חולה, ואנשי הח"ק קיימו את בקשתו האחרונה. אחיו ר' משה ישב בפשמישל ולו בן באמריקה שבא להשתקע בארץ, הוא הרב אלעזר שפירא, שעבר את גיל השיבה.

הרב צבי אלימלך שפירא תל־אביב

הרב ר' ישראל לייב ראבין

הרב ר' ישראל לייב ראבין, המכונה הרבי מבליגראד, נולד בלאנצוט בשנת תרמ"ד לאביו הה"צ ר' אליעזר רובין אבדק"ק בליגראד, ונכד הה"צ רבי מנחם מנדל מלינסק ז"ל. אמו הרבנית נכדתו של בעל ה„בני יששכר" ובעל „דעת קדושים". הוא גדל ונתחנך אצל סבו, הה"צ ר' שמחה שפירא הרב מלאנצוט ואצל הה"צ ר' אברהם מרדכי ממושציסק. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914, ברח לעיר וינה ושם יסד בית־המדרש שהיה מקום לתורה ולתפילה, ובימי הנאצים, ימ"ש, עבר לארצות הברית ושם הוא עשה לילות כימים לתורה ולעבודה. קבע מקום תפילתו בבית הכנסת „שחרית ישראל" של חסידי „בית דינוב". נפטר ט"ו טבת ה'תשכ"ב בברוקלין.

רבי אברהם דוד ראבין

רבי אברהם דוד ראבין, המכונה הרב מלאנצוט, נולד בשנת תרמ"ז לאביו הרה"צ ר' אליעזר ראבין נכד הצדיק רבי מנחם־מנדיל מלינסק. אמו היתה נכדת בעל „בני יששכר" מדינוב. הוא גדל ונתחנך אצל סבו רבי שמחה הרב מלאנצוט (כי אביו נקטף בדמי ימיו) ואצל רבי אברהם מרדכי הצדיק ממושציסק.

ר' שלום ראבין, נכד האדמו"רים, מרופשיץ, מקוזניץ ומלזאנסק, אמו הרבנית חנה מינדל היתה בת הה"צ ר' שמחה־לי שפירא מלאנצוט. הוא כיהן כאדמו"ר ברייישה עד שנת תרפ"ד. בתרפ"ט הגיע לאמריקה, חסידיו ומעריציו הקימו לו בברוקלין בית מדרש לתורה ולתפילה בשם „לאנצוטער בית המדרש". הוא נחשב לעסקן פעיל, באגודת האדמו"רים בארצות הברית וחבר בוועד הפועל. מהאדמו"רים החשובים בניו־יורק.

מ. ש. גשורי

רבי אהרן־משה לאופר, הצדיק מז׳ילין־לאנצוט

בשלהי שנת תרע״ב, לפני מלחמת העולם הראשונה, הגיע ללאנצוט מהעיירה ז׳ילין — שבה ישב מספר שנים — רבי אהרן־משה לאופר וקבע בה את מגוריו בביתו של אבא זויער (רחוב פילסודסקי־קרקובסקי) שנועד במיוחד בשביל הרבי. היה זה בית עצים רגיל. סיפרו, כי מאז ישב הרבי בביתו, לא עבר יום על בעל־הבית בלי שיצליח בעסקיו. הוא ראה ברכה במעשה ידיו הודות לרבי החדש, ואנשי „עמך״ דבקו חיש מהר באדמו״ר החדש. קהל מבקריו הלך וגדל, ה„קלויז״ וביתו המו תמיד המון רב, והמקום הפך לכתובת מרכזית בעיר.

רבי אהרן־משה, בנו של רבי מרדכי מנדבורנה, ישב בז׳ילין עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה, ובתרע״ב עזב את מקום מגוריו ועבר לשבת בלאנצוט. מספרים, שאביו רבי מרדכי, עיכב את החופה של בנו עם העלמה פריל־רוזה רייך בת ר׳ אליהו רייך מריישה. הזוג היה צם יום־יום. סיבת העיכוב היתה: עוד לא הגיע הזמן.

הוא היה אחד הרבנים הרבים שחיו על הירושה הגדולה של הבעש״ט ואשר שימשו עדות לשקיעתה. בחר בדרך של פרישה גמורה מהוויות העולם, ברח מגינוני כבוד שהיו נחלת רבים, התמסר לתורה ולעבודה בנגלה, ועוד יותר בנסתר, ללימוד תורת הסוד, משנת האר״י הקדוש ותלמידיו, מתוך טהרה ופרישות, כידוע ליודעי ח״ן. והדרך היתה זו הסלולה מהראשונים, מעירים את השחר ב„תיקון חצות״ ותפילה, ויושבים מוכתרים בטלית ותפילין עד שעה מאוחרת אחרי הצהריים, בלימוד תורה וזוהר. לגוף, התשוש מאורח־חיים זה, נותנים חופשה ומנוחה קלה של אוכל ושינה קצרה, מתנת חינם. כל ימות השבוע היה מתפלל בביתו ביחידות כשהוא מעוטף בטלית ותפילין. היה צם משבת לשבת, והיה רזה מאד, ממש גל עצמות. בימי שישי ניהל שולחן. בימי שבת וחגים היה מתפלל כבעל־תפילה, היה בעל־קורא ובעל־תקיעה. היה תוקע בשופר בבית־הכנסת הגדול והצטיין בזה, ואמרו עליו, שכשיבוא משיח צדקנו הוא יתקע בשופר. בעד תקיעותיו המצוינות בר״ה שלחו לו הנשים כסף לימי החגים וחסידים היו באים אליו ממרחקים. גם בני „עמך״ שבעיר אהבו להסב לשולחנו בערבי שבת ומועד ולשוחח בענייני דיומא. באי ביתו היו מפשוטי העם.

קיום, פרנסה, ו„צדקה בכל עת״? — פחות ממעט היה דרוש לו, ונמצאו יהידים, יהודים עמלים, שדאגו להמציא לו כדי מחייתו. הגבאי של הרבי היה ר׳ אליהו שטרנליכט מבריגל, שהיה קודם רוכל בסחורות, עד שנפגש עם הרבי בז׳ילין, ומאז היה לגבאי שלו, וידו לא זזה מידו של הרבי. רבי יצחק הורוויץ, הרבי מסטיטשין, בעת ביקורו בלאנצוט, התייחד עם רבי אהרן־משה, וכשנפרדו, נשקו הרבי מסטיטשין על מצחו. לכבוד שבת היה בעצמו מכבד את הבית. לפני תקיעת־שופר בר״ה היה אומר שהוא מתפלל על שלושה דברים: אשה טובה, כסף וזהב, חיים ארוכים.

הרבי היה רגיל לומר, כי האנשים צריכים להאריך ימים כיצחק אבינו, ואז יבוא משיח. הוא עסק לתיאבון בריפוי חולים, וממש הראה נפלאות. אברהם שיינמן, יליד לאנצוט היושב בירושלים, סיפר לי כי ילד אחד מילדי אחותו היה חולה אנוש, הרופאים, שטיפלו בו, לא העלו ארוכה ומצבו של החולה היה לאחר יאוש, ואף הועידו לו שעות ספורות עד ליציאת נשמתו. פנו לרבי מלאנצוט, והוא אמר כשנשא עיניו למרום: בזכות אבי, רבי מרדכי, יזכה הילד החולה לרפואה שלימה, ולא עברו שעות וימים והילד הבריא. הרופא, ששמע על החלמת הילד, אמר, שמה שיכולים לעשות מן השמים אין בן־אדם יכול לעשות, ואף הרופא הטוב ביותר. מאז יצא לרבי שם כרופא גדול, וגם הבלתי־מאמינים נאלצו לא פעם להודות בעובדות, שאי אפשר היה להכחישן. הילד שהחלים נמצא כיום בישראל. מאז היו רבים פונים לרבי מקרוב ומרחוק.

בין חסידיו הנאמנים היה ר׳ שמעון רוזנבליט, יו״ר „תומכי עניים״ בלאנצוט. היתה לו בת שהגיעה לחופה, אך מצבו הכלכלי היה כזה, שלא יכול לתת נדוניה מתאימה והוצאות נשואים. הרבי הבטיח לו שהישועה קרובה לבוא ובקרוב יימצא שידוך לבתו. ואמנם אחר זמן קצר בא מאמריקה אחיו קלמן, ובהשפעת אמו הזקנה פרלה הוציא מכיסו אלף דולר ונתנם לאחיו לצרכי נדוניה והוצאות נישואים. מאז הפך לחסיד נלהב של הרבי.

הרבי ידע לנגן בכינור, ובמוצאי־שבתות היה נדלק אצלו הזיק של ההתלהבות החסידית, כשהיה מנגן בכינורו זמירות וניגונים שונים, ובהם „האָט מיר אַ גוטע וואָך״. בימי חנוכה ובמוצאי יום־כיפור היתה חבורת משוררים של בית־הכנסת מנגנת יחד עם הרבי. מעניין — כשפנו לרבי לנדב לטובת ארץ־ישראל לא סירב, ועל אף עניו תרם לקק״ל ולקרן־היסוד.

לרבי היה בן ושתי בנות. הבן, הירש־מלך, היה גאון וחריף המוח עוד בצעירותו וקראו לו „ש״ס חי״. לבסוף היה דיין בעיר ברגסס אשר בהונגריה, אך מת בצעירותו בקולר־מיאה. שנים רבות זכרו יהודי לאנצוט את החתונה כאשר השיא הרבי את בתו גיטלה לבן הרבי מסיגט בהונגריה. כשבוע ימים לפני כן המתה העיר כמרקחת בהכנות הנישואים. ביום החתונה הוצף הרחוב הראשי אנשים, יהודים וגויים. פלוגת „קוזאקים״, יהודים מחופשים רכובים על סוסים, יצאו לקבל את פני החתן מחוץ לעיר. שעות חיכה ההמון על מדרכות הרחוב — והנה הופיע המסע בשלל צבעיו. בכרכרה רתומה לארבעה סוסים ישב החתן, והמון כרכרות ועגלות מלוות אותה לקול תשואות. השוטרים שמרו על הסדר והם בגילופין מהי״ש שטעמו „עד לחשבון״. הרבי הצעיר היה במשך כמה שנים סמוך על שולחן חותנו הרבי מז׳ילין ועסק בלימוד התורה. אחר זה עבר לשבת במרמרוש־סיגט. הבת השניה של הרבי, לאה׳צ״ה, נישאה לר׳ יעקב לאופר בן הרב הצדיק רבי יוסף

לאופר מפטשיניזן אחי הצדיק מז׳ילין־לאנצוט, ששם משכנו בעיר דברצ׳ין אשר בהונגריה.

הרבי מז׳ילין, שישב בלאנצוט, השקיף בעין פקוחה וטובה על העולם ההומה ומהמה מסביב, ולבו פעם תמיד באהבת ה׳ וישראל, עד שנפטר בלאנצוט בשנת תרפ״ו, ומנוחתו כבוד בבית־העלמין החדש, בכניסה אליו, מצד שמאל של הגדר. על קברו הקימו „אוהל״. על ידו נקברו: זיסלי סופר, ר׳ אליהו הגבאי של הרבי, שמת אחרי פטירת הרבי בגיל 90, משה חיה־אידלס כורך־הספרים, ר׳ זליג טייטלבוים המלמד. עוד בחייו ביקש הרבי לקברו בשורות „עמך״ ולא בין הנכבדים. במרחק קטן מקברו נכרה קבר לראשון מקרבנות השואה בעיר, אליהו רייך הי״ד. לאחר פטירת הרבי עברה אלמנתו הרבנית למרמורוש־סיגט וישבה בבית בתה גיטלה הרבנית מסיגט.

בתה של לאה׳צ׳ה, הרבנית מדברצ׳ין, נישאה לבן הרב ממיליץ, הורוויץ, שהתישב בלאנצוט ונקרא בשם „הרבי ממיליץ״ וישב בבית בוט. הוא סידר לו מניין בביתו, היה למדן וענוותן, והיו לו שני ילדים. הוא ומשפחתו נספו בשואה.

הרב בנציון פירר ניר גלים

הרב ר׳ דויד פירר הי״ד

בשנת תרנ״ה נולד לגאון ר׳ שמואל פירר (הי״ד), אבד״ק קראס בגליציה המערבית, ולאשתו הרבנית שרה (הי״ד), בן שלישי וקראו שמו דויד. בילדותו יתנכר נער, גדלותו של אדם ניכרת בו כבר בעודו קטן. דויד הקטן מעשיו העידו שלגדולות נוצר. חריפותו המפתיעה ופקחותו השונה משכו תשומת לבם של הסובבים אותו. היה תמיד הרוח החיה בין חבריו הקטנים, שחיכו למוצא פיו והוא לא איכזבם. מלאי המצאותיו לא אזל מעולם. תמיד הפתיע במשהו חדש בעניין בו עסקו. הוא יזם והוא גם ביצע. מהיר בתפיסתו וזריז בעשייתו. הילדים אהבוהו גם בשל לבו הטוב. מוכן היה תמיד לפרוש חסותו על הזקוקים לכך. גם צנוע היה. אף־על־פי שידע עליונותו על חבריו, לא הבליט זאת. אהב את חבריו והיה כאחד מן החבורה ולא אחד מיוחד שבחבורה.

יש בני־אדם שכשהם קטנים כשרונותיהם גדולים, וכשהם גדולים כשרונותיהם קטנים. גדלים הם יותר מהר מכשרונותיהם ואין אלה מדביקים אותם בגידולם. דויד לא היה מאלה. כשרו־נותיו גדלו יותר מהר ממנו. כשיצא מן ה„חדר״ ונכנס לבית־המדרש, כבר היה שם מקומו שמור לו. גדולים ממנו בגיל קיבלו את „מנהיגותו״. מהר מאד הפך להיות ה„סמכות״ שהכריעה בין שני „יריבים״ המתנצחים בסוגיה עמוקה ואינם יכולים לבוא לעמק השווה.

דויד היה משלש את יומו. שליש ללימוד, שליש ללמד ושליש לעשות. כנהוג בימים ההם שימש בית־המדרש גם מוסד לגמילות חסדים. בא יהודי עובר אורח, בן־טובים, שחס על כבוד תורתו ולא חזר על פתחי נדיבים, נמצאו לו דואגים בין בחורי ביהמ״ד שמילאו את חסרונו. בחורים אלה עשו את שליחותו וחזרו על הפתחים במקומו. לא שהם עיכבו את היהודי עד שיאספו על יד, אלא מקודם פטרו אותו בסכום כסף לפי כבודו ואת שליחותו מילאו בהזדמנות הקרובה. מצאו להם מלווים גומלי חסדים למשך הזמן שבינתיים. דויד פיתח בעירו מוסד כזה למופת. כוח ארגוני היה בו. כל דבר שנטל לידיו יצא מתחת ידיו מתוקן ומסודר.

גם ב„ללמד״ השקיע מכוחו ומאונו. עד מהרה הפכי שיעוריו למרכז בבית־המדרש. כל מי שזכה להשתתף בשיעור זה נחשב גדול בלימוד, ואלה שלא זכו קינאו באלה שזכו.

דרכו בלימוד היתה דרך הלימוד הפולני — הפלפול. בדרך כבושה זו הלך בעקבותיו של אביו הגאון שהיה אמן הפלפול המשוכלל, אשר טיבו נתפרסם בעולם הלומדים כעידית בשדה התורה.

כשהגיע לפרקו נשא דויד את בת־שבע, בת הרה״ג ר׳ אלעזר שפירא ז״ל אבד״ק לאנצוט. הרב שפירא היה מגזע האדמו״ר רצ״א שפירא מדינוב זצ״ל, בעל „בני יששכר״.

עוד בהיותו אברך סמוך על שולחן חותנו, נרתם לשאת בעול ההנהגה הרבנית. חותנו צירפו לכל פעולה ציבורית. הוא מצא בו עזרה וסיוע בכל שטחי ההנהגה.

למדנותו וחריפותו בתורה, כוחו הגדול ב„דרשה״ ועטו המהיר להעלות דברים על הכתב, עמדו לו ועשאוהו לעמוד התווך של החיים הדתיים־ציבוריים בעיר לאנצוט. לא היה איש מפלגה, אבל הבין את סוד הארגון ואת כוחו הגדול של ציבור מלוכד. פיתח בעיר חיים ציבוריים מבחינה דתית ונלחם נגד השפעות זרות ליהדות בדרכים גלויות לעין וסמויות מן העין. דרשותיו היו חוצבות להבות וגם חדורות הומור ממתיק, לבל יפגעו הדברים ביריבים אידיאולוגיים.

עוד בימי חיי חותנו נתמנה ר׳ דויד כדומ״ץ בעיר. מעתה כבר ניהל את ענייני הרבנות לא כיד ימינו וכעוזרו של חותנו בלבד, אלא כאדם הממלא את תפקידו מתוך הרגשת האחריות שהוטלה עליו. יזמתו הברוכה נתנה אותותיה בכל שטחי החיים הקהילתיים של העיר. מזגו התוסס והמרץ הרב שנתברך בו, הולידו מעשים מבורכים וביססו את החינוך החרדי בעיר.

שנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה נפטר הרב הזקן, והרב ר׳ דויד פירר נתמנה ממלא מקומו. מעריציו ומתנגדיו כאחד ראו בו אישיות דגולה, בעלת כשרונות גדולים, שבכוחה לעמוד בראש קהילה גדולה ולנהלה בסערת הימים ביד נאמנה ואמיצה. והם בחרו בו כרב העיר.

לא רק אנשי לאנצוט ידעו כי מוכשר מאד רבם הנערץ, שמו הלך לפניו גם מחוץ לעירו. בן־בית היה אצל כל גדולי־

התורה בפולין המעטירה שמלפני המלחמה. הכול חיבבוהו והעריכו את סגולותיו הבלתי־רגילות. הוא בא לפניהם עם צרור בעיותיו הרבניות, והם נתפנו מטרדותיהם, כדי להטות אוזן קשבת לדברי אברך מוכשר זה.

את סמיכותו לרבנות קיבל מאת הגאון העצום, שר התורה ר' מאיר יחיאל הלוי מאוסטרובצה זצ"ל. הגאון הזה, שרוב ימיו שכב במיטתו מרוב חולשה ותשישות השתעשע עמו שעה ארוכה ונהנה מהברקותיו הקולעות של צעיר מחונן זה, סמך ידיו עליו והכתירו בכתר התורה, להורות ולדון.

שני ילדים חיניים היו לרב ר' דויד ולאשתו הרבנית בת־שבע (הי"ד). תולדותיהם כיוצא בהם. מוכשרים ומחוננים. גאוות העיר ותפארת הורים.

זמן קצר לפני פרוץ המלחמה הייתי אצל הרב וראיתי את ביתו בגדולתו ותפארתו. מרכז העצבים של חיי הציבור. הבית המה מנכנסים ויוצאים, והחיים בו היו שוקקים ומלאי עניין, עד...

עד שעלה הכורת על ערי ישראל בפולין ולא פסח על לאנצוט. לאנצוט היהודית נחרבה ונשמדה. יהודי לאנצוט הגדילו את הרשימה של מקדשי־השם מכל הדורות, וביניהם רבם הנערץ ר' דויד פירר ובני ביתו. ה' ינקום דמם.

פרופ' מרטין בובר / בבית הדין

בשעה ששהו הרבי מאפטא[1] והרבי מרימנוב[2] בבית רבי יעקב יצחק „החוזה" בעיר לאנצוט, שהיה דר שם קודם שקבע את מושבו בלובלין, הלשינו עליהם המתנגדים באזני הרשות וזו נתנה אותם בבית המשמר. הם הסכימו ביניהם, שרבי מנדל הבקי בלשון המדינה, ישיב בשם כולם כשייחקרו בבית הדין.

השופט שאל: „מה מעשיכם?". „עבודת המלך", ענה הרימנובי. — „איזה מלך?" — „מלך המלכים". — „ולמה באו שני הזרים האלה ללאנצוט?" — „כדי ללמוד מזה היושב כאן את ההתלהבות הנעלה לעבודה". — „ולמה לובשים אתם מלבושים לבנים?" — „זהו גון הכהונה". אמר השופט: „עם אנשים מסוג זה אין לנו עסק" — ושלח אותם לנפשם.[3]

(מתוך „אור־הגנוז" סיפורי חסידים)
הוצאת שוקן, תש"ז (1947), עמ' 421.

[1] רבי אברהם יהושע השיל.
[2] רבי מנחם מנדל.
[3] ראה א. שטיינמן „באר החסידות", עמוד 318—319.

אסיפת צדיקים בלאנצוט *

ר' הירש... כיון שעלה במעלות הקדושה לא אחז בדרך ההסתרה. הוא ידע קול דממה דקה וקול ענות גבורה, בחינה של קול ענות חלושה לא השיג. ועל כך יצא עליו הקצף של עדת צדיקים בדורו.

אין לדעת אם כוונה היתה בדבר או יד המקרה, וצדיקי הדור נועדו יחד לדון בענין הירש משרת ביום הילולא של ר' נפתלי מרופשיץ ז"ל בעיר לאנצוט, מקום משכנו של הצדיק החכם, שכגדלו בתורה וביראת שמים כן היה בר־יוחסין גדול... מכל מקום היה רוב מניין הנאספים, ושמא גם כל המניין, נוטה לקחת מר' הירש את המדריגות, כדרך שאומרים חסידים, ולהורידו ממעלתו, ואילו נמנו וגמרו להוציא את החלטתם אל הפועל הרי לא היו פועלים בחשאי, אלא מבריזים ומודיעים ברבים, וכדי בזיון לר' הירש...

אך לא בכדי היה ר' הירש איש הרוח מהיר במלאכתו. כל עבודה שעסק בה עשה אותה ביד־חרוצים. היה שוליה של חייטים ונתחבב על בעליו ולקוחותיו; בהסקת תנורים (בבית הצדיק ר' מנדלי מרימנוב) עשה חיל. הוא הדין בהצעת המיטה לאותו צדיק טהור... ר' הירש כהן היה. יריביו לא הניחו שהוא קדוש מבטן, אבל כהן מבטן היה. והוא היה כהן כפול, שכלום יש כהונה רמה מן הבדידות... נשא את רגליו והלך בעצמו ללאנצוט ונכנס לתוך עצרת הצדיקים לא־קרוא...

אין בידנו אף מסורת מעטה מן הפולמוס, שנתקיים מסתמא באותה עצרת צדיקים בין ר' הירש ובין ראשי המדברים בקטרוג ההוא. הואיל ואין אנו יודעים דבר ברור רשאים אנו לשער, מתוך רמזים קלושים, שנשתמרו בכל זאת בגויילים בודדים, שהדין והדברים היו סובבים שם על שלוש נקודות שנויות במחלוקת... א. החשדה בפניות. ב. תביעת הממון הרב בעד „פדיונות". ג. ידיעת התורה כיסוד ליראת שמים וכתנאי להנהגת עדה, שאם לא עם הארץ חסיד, קל־וחומר לא עם הארץ רבי ואדמו"ר...

והנה הופיע ר' נתן יהודה בעצרת. כשראו צדיקי הדור ניצב לפניהם בנו של הצדיק הטהור (ר' מנדלי) ז"ל... מיד עמדו על רגליהם וחלקו לו כבוד רב. אך ר' נתן יהודה לא עשה כל שהיות והכנות ופתח תיכף לדבר על ענין היום... והפטיר ר' נתן יהודה:

— זהו ר' הירש, רבותי, זהו הצדיק ר' הירש...

אין אנו יודעים מפי כותבי הקורות, אם הודו הדיינים האדמו"רים לדעתו של ר' נתן יהודה במלואה, אבל מצד־מה נענו לו ולא הטילו נידוי על ר' הירש משרת.

* עפ"י אליעזר שטיינמן, באר החסידות, עמ' 256—263.

מפי העם

רבי יעקב יצחק הלאנצוטאי:

לפני התיבה

בצלאל מאודיסה, החזן הידוע למד בבחרותו הלכות שחיטה כדי להיות שוחט בישראל.

פעם אחת בא אצל רבי יעקב־יצחק, ה„חוזה" מלובלין, שישב בי בפרק בלאנצוט. נתן ה„חוזה" עיניו בו ואמר לו:

— רואה אני בך, שעתיד אתה להיות חזן בישראל. גרונך יהא חד וחלק יותר מחלפיך וריאתך תהא כל ימיך בריאה ושלמה בלא שום סירכה...

טיפש בעולם הבא

רבי יעקב יצחק הלאנצוטאי היה אומר:

— תכלית שנאה שונא אני טיפש. ואפילו כשאראה לעתיד לבוא טיפש נשוא באפיריון ואחריו שלוש־עשרה עגלות טעונות עולם הבא, ארוץ בשוקים וברחובות ואקרא: — טיפש לעולם טיפש, אין אני מקנא בך... טיפש לעולם טיפש, אין אני מקנא בך...

ארחות חיים

אמר לו רבי יעקב־יצחק הלאנצוטאי לאדם אחד, הדיוט וירא שמים:

— מתקנא אני בך, יפה כוחך ביראת־שמים מכוחי. אני שלא מדעתי כמנהגי נוהג. כל העינים נתונות בי. אעשה, חלילה, דבר שלא כהוגן, מיד יעשה רעש: הלאנצוטאי עשה כך וכך. ואילו אתה סמוי מן העין, בידך לנהוג כמו שלבך חפץ, ואף־על־פי־כן ירא־שמים אתה, בידוע, שצדיק גמור אתה...

רבי אלימלך מרודניק:

על כפא רבנות

מעשה ברבי אלימלך הצדיק מרודניק, שנכנס אצלו אדם אחד וקבל לפניו:

— רבנו, דחוקה לי השעה ובעל־חוב בא וסגר חנותי.

— מה אעשה לך, בני? מחייך ואומר רבי אלימלך — מנהג ישראל הוא: משמגיעים ל„מלך אביון" סוגרים הארון...

כוח רב וכוח חתול

מעשה ברבי אלימלך מרודניק, שבא אצלו חסיד אחד מחסידיו ונתן לו פדיון ופתקה בצדו, להינצל מן העכברים, שנתרבו במחסנו והיזקם מרובה.

מציץ רבי אלימלך בפתקה, מחייך ואומר לו, לאותו חסיד:

— דומני, לכך יפה כוח חתול מכוח רב...

עוללות לאנצוט

א. מיריש בת ר' אלימלך, הצדיק מליזנסק, היתה אשת ר' אליהו משדה־לבן ב"ר יעקילי מלאנצוט.

ב. הרב ר' משה מלאנצוט „הגאון הגדול בדורו", בנו ר' שמואל־שמלקי היה גאון גדול ומפורסם בדורו בק"ק דמבין, פשמישל, ושאר קהילות (מערכת גדולים, שם הגדולים החדש).

ג. הרב ר' משה אבד"ק לאנצוט בן ר' יצחק־אייזיק דיין ומו"ץ בפשמישל, חתנו של ר' יצחק סגל, היה רב בלאנצוט בשנות השבעים של המאה הי"ח.

ד. ר' יחיאל־מיכל בן ר' אברהם היה רב בלאנצוט עד שנת 1777. אחריו כיהן בתור רב בלאנצוט ר' אריה־ליבוש בשנים 1777—1816.

ה. רבי דוב בריש הלברטאל אב"ד בלאנצוט, מגזע הגרצ"ה מהלברשטדט והג"ר יצחק לנדוי מקראקוב, גאון וצדיק, נפטר בי"ג אלול תר"ט, ובנו הג"ר משה מילא מקומו בלאנצוט.

ו. ר' משה הלברטאל בר' דוב בריש אב"ד לאנצוט, גאון וצדיק, מילא מקום אביו בשנת תר"ט בלאנצוט, ולא ארכו לו שם הימים, כי נפטר בכ"ב בסיון תרט"ז.

ז. בשנת תק"י (1750) נשלח ר' יהודה ירוחם המשולח ע"י עדת האשכנזים בירושלים לפולין. הוא פעל בפולין ואשכנז כשש שנים. בפולין השתתף במושב ועד ארבע ארצות בקונסטנטין שבווהלין בסוף הקיץ תק"י (1750), ובלאנצוט חתם על כתב־המינוי של גבאי א"י דשם. („שלוחי ארץ־ישראל" מאת אברהם יערי, ירושלים, תשי"א, עמוד 526).

רחוב השלושה־במאי — דרייטער־מאי־גאס

מ. ש. גשורי

על החסידים ועל הקלויזים בלאנצוט

א

על לאנצוט החסידית אפשר היה להגיד „חן המקום על יושביו". היא היתה עיר חסידית כמעט מתקופת ייסודה בידי הבעש"ט, ומאז השפעות שונות של צדיקים משמשות בה בערבוביה. רבים מאוד היו השינויים והתמורות שחלו בה מתקופה לתקופה ומדור לדור. לא היה כמעט צדיק אחד בגליציה שלא ביקר בלאנצוט, בנסיבות שונות, אם לשם ביקור סתם ב„עיר נודעה זו" ביהדות גליציה, ואם בהזדמנות של הילולה דבי רבי נפתלי מרופשיץ וכיוצא בזה. יתר על כן, „מעבר לגבול", מפולין הקונגרסית ואפילו מנפות רוסיה הגדולה, היו מבקרים בה צדיקים שעוררו תמהון והתפעלות בלבושם ובאצילות פניהם.

עם ייסוד הצדיקות בליזנסק, השושלת הבכירה בגליציה, רבו בלאנצוט חסידי רבי אלימלך, ו„קלויז" ליזנסקאי גדול נמצא בה. הצדיק עצמו היה מבקר בה לעתים קרובות ומנעים לחסידים את שבתם. תלמידיו הצדיקים היו מבקרים בה מפעם לפעם: רבי מנדלי מרימאנוב, רבי שמעון מיא־רוסלאוו, רבי צבי־הירש מרימאנוב, ואחרים. מסתבר שבלאנ־צוט נמצא גם חוג חסידים, לא קטן של צדיקי רימאנוב, ובה נמצאו מהלכים לניגונים ה„היסטוריים" שהיו שרים בליזנסק ורימאנוב. ולפי בתי הצדיקים היו נהוגים נוסחיהם ומנהגיהם בתפילה ובניגון. השפעת רבי איצילה (החוזה מלובלין) שנקרא בשם „הלאנצוטאי" על שם ישיבתו בה לפני שעבר ללובלין, נשארה שרויה בחיי העיר, וזכרון כבוד שימש להם בית־התפילה שבה ישב בלאנצוט ונקרא על שמו. עם חילופי משמרות ודורות תקע גם בית צדיקי צאנז יתד בלאנצוט. רבה וצדיקה רבי חיים הגדול היה מבקר בלאנצוט לעתים קרובות, וביחוד בימי ההילולה של רבי הגדול, רבי נפתלי מרופשיץ. לבנו הבכור רבי יחזקאל הצדיק משינאווה, היו בלאנצוט חסידים רבים, שהיו מאורגנים בקלויזים משלהם. כצבעי הקשת בענן כן רבו צבעי החסידות בלאנצוט לפי כיווניהם ונסחיהם. לא נעדרו גם חסידי סדיגורה ובויאן על ניגוניהם.

עם שינויי משמרות בחסידות נשתנו גם הקלויזים. חלפו הקלויזים של „חסידים ראשונים". חסידי ליזאנסק ורימאנוב, רופשיץ ודומיהם. החסידים הוותיקים נסתלקו לעולמם, ורק לעתים רחוקות עברו תורות רבותיהם מורשה מאבות לבנים, וכה נשארו „שומרי חומות" אחד במשפחה ושניים בקלויז. נתפוררו הקלויזים הישנים, והשרידים נאלצו למצוא להם צירוף בקלויז הקרוב פחות או יותר לרוחו והשקפתו. בודדים כאלה אפשר היה למצוא בלאנצוט כמעט בכל בית־תפילה, בבית־הכנסת ובבית־המדרש. ברם, בדבר אחד היו שווים בלאנצוט — קול תורה ותפילה לא פסק בבתי־התפילה יומם ולילה, תמיד היו מלאי חיים, שמחה ורוממות הנפש. הקלויזים בלאנצוט היוו את מבצר היהדות הדתית, סלתה ושמנה של העיר, בעלי־בתים מהמכובדים שבעיר היו מתפללים ולומדים בקלויזים, שהיו פתוחים תמיד לתורה ולתפילה. בלילות החורף הארוכים, כשבחוץ השתוללו סערות שלג, כפור וסופות, הקדימו לבוא לקלויזים. כבר בשעה שתים לפני עלות השחר נמצא בהם מספר גדול של בחורים וסתם בעלי בתים שלמדו בהתמדה, ואלה שאיחרו ובאו בחמש עם שחר לא יכלו למצוא להם מקומות ישיבה. במשך כל היום היו הקלויזים מלאים בחורים ואברכים שהיו סמוכים על שולחן חותניהם ותלמידי ה„חדרים". כולם היו זורמים לקלויזים ובתי־מדרשות. בערבים דמו לדוד רותח בהמון מתפללים ולומדי תורה ופתם יהודים שהיו באים להתחמם ליד התנורים, ודרך אגב שמעו דברי תורה ואמרו פרקי תהלים.

בגליציה התיכונית רבו בתי צדיקים ורבו סניפיהם בצורת קלויזים. ולא היתה עיר ועיירה בלי קלויזים של צדיקי טיצ'ין, דזיקוב, פלאנץ, פוקשבין, בלז, בוֹבוב, גרודזיסק, צאנז, ז'אבנה, שיניאבה, ז'ילין, סדיגורה, בויאן, צ'ורטקוב וכהנה רבות, מלבד ערי בוקובינה והונגריה הסמו־כות. ברם, בלאנצוט עצמה לא רבו הקלויזים לבתי צדיקיהם. במרכז החסידות בתקופות האחרונות עמדו חצרות דזיקוב ובלז, וידו של קלויז דזיקוב היתה על העליונה בעיר, וקיימא לן שדזיקוב אינה אלא גלגולה של רופשיץ. מסתבר שכוחו של רבי נפתלי מרופשיץ הטמון בבית־העלמין הישן בלאנצוט היה איתן כבשנות חייו, והשפעתו בכלל על התנועה החסידית בגליציה ניכרת היתה עד יומה האחרון של יהדות זו. לאנצוט נשארה אסירת תודה לצדיק זה על שבא למנוחתו דווקא בעירם, ובימי ההילולה השנתיים נראו תמיד פנים חדשות רבות של צדיקים ורבנים נודעים וחשובים מכל אפסי ארץ, ויהודי לאנצוט נהנו הנאה רוחנית למראה האישים שביקרו בה.

דזיקוב היתה בת לרופשיץ, והשינוי היה שינוי שם בלבד, בעוד שבשיטה לא חל כל שינוי, בשמו של רבי נפתלי נמסרו מפה לפה ומדור לדור תורות חסידיות עמוקות ביותר, שיחות מוסריות ומלאות רגש ולב, בצד אמרות שנונות מלאות פקחות. הוא היה שלם בנפשו וברוחו. מכאן גם העקביות שבו, הישרות שאינה יודעת כל סטיה ימינה או שמאלה. הוא הניח את היסודות לשמירה הקפדנית של חסידי גליציה על אורח חייהם החיצוני, על תלבושתם הרבנית, על המנהגים והמסורת. רוחו היה עשוי ללא חת ולא נרתע מפני כל מכשול. אהב את האמת הצרופה אהבה איתנה ושנא בכל לבו את השקר, התרמית והצביעות. הוא התקומם בכל עוז נגד השאננות והשיגרה, נגד „מצוות אנשים מלו־מדה", וגם בחקירה יתירה ופלפולים פילוסופיים בחלה נפשו. הוא התנגד להנחה שקבעו כמה מגדולי החסידות, שיש לשים את הדגש בלב, ברגשות, בעבודה הפנימית שבתוככי הנפש. „מבשרך אל תתעלם" — טען, פירושו: מעבודה פשוטה,

שבה שותפים הגוף והאיברים הגשמיים, שנצטוו על ידי נותן התורה הנצחית לקיים מצוות רבות.

כשנסתלק רבי נפתלי הקימו בניו ותלמידיו שושלות רבות בערי גליציה. חתנו, רבי אשר ישעיה, המשיך לשמש כאדמו"ר ברופשיץ. תלמידיו רבי צבי אלימלך מדינוב, רבי חיים מצנז, רבי הירש מרימאנוב, החלו לנהל עדה של חסידים כל אחד במקום מגוריו. בנו רבי אליעזר, רבה של דזיקוב, יסד בעירו את שושלת בית דזיקוב. כל אחד מתלמידיו המשיך במסורת של רבי נפתלי והוסיף עליה גון משלו. רבי אליעזר בנו היה היחיד ששמר ללא סטיה על דרך אביו, תוך מאמץ יתר שלא לשנות כמלוא נימה מהלכות החיים והחסידות שנקבעו ברופשיץ על ידי אבי השושלת ומייסדה.

מסורת זו, שהפכה לשיטה קבועה, עברה מרבי אליעזר מייסד השושלת לבית דזיקוב לבנו רבי מאירׁ, מחבר ספר „אמרי נועם", ספר גדול על תורה והלכה שעשה רושם בכל חוגי החסידות. ובימיו נתחזקה יותר חסידות דזיקוב. הוא נסטר בשנת תרל"ז, ובנו, רבי יהושע הצעיר, קיבל אז את עול האדמ"וריות. הוא נתפרסם כגאון, שבגאונותו וחריפותו פוטו הגדיל על גדולים ולמדנים רבים בדורו, וכרבי, שסי־פורים רבים ומופלאים עיטרו את שמו. הוא נתפרסם גם בספרו „עטרת ישועה". חסידים רבים זרמו אליו מכל מקום כדי לשמוע תורה מפיו. רבנים ולומדים גדולים היו פונים אליו בשאלות ותשובות, ואף היה יודע נגן, שהקסים בצלילים המתוקים והלבביים, ותמיד עורר התפעלות בלב שומעיו.

רבי יהושע'לה היה בקי גם בענייני העולם. הוא גילה עניין בכל העניינים המדיניים הבין־לאומיים ואהב שיקראו לפניו עתונים. בניגוד לאדמ"ורים אחרים היה מייעץ ליהודים לנדוד ולנסוע לאמריקה ולארץ־ישראל, כי לא ראה עתיד ליהודים באירופה. חצרות הצדיקים בצאנז ושיניבה — דעתן לא היתה נוחה ביותר מ„דרכו" של רבי יהושע'לה, שהוא קורא עתונים ומתערב בפוליטיקה. על זה ענה רבי יהושע'לה: „הלוואי שיקראו אף הם עתונים, ואז היו משנים את דעתם והשקפתם על החיים, אילו ידעו מהנעשה בעולם ועל מה שיש לבקש"...

בחושו הפוליטי חזה את מלחמת העולם הראשונה העומדת לבוא. שנתיים לפני התפרצותה, בשנת תרע"ב, היה אומר, שהוא רואה שיורים אליו דרך החלון. פעם קראו לפניו מאמר בעתון הווינאי הנפוץ מאוד „נויאה פרייאה פרסה" שמחברו הראה על כוחו הרב של שלטון אוסטריה־הונגריה, שכלל גם את הארצות: צ'כיה, הונגריה, גליציה, בוקובינה וסרביה. הרבי צחק להוכחות הטפשיות של העתונאי ואמר: „פרצופה של אוסטריה יהיה דומה לתכריך התפילין של ר' זנוויל הרופשיצאי...". והוא סיפר על חסיד אחד של רבי נפתלי מרופשיץ שאבדו לו הטלית והתפילין והחסיד החל לחפש אחריהם. שאלו הרבי: זנוויל, מה אתה מרבה לחפש? ר' זנוויל ענה בעצבון: את הטלית ואת התפי־לין. עשה לו הרבי את החשבון שלפיו אין לו להתעצב הרבה, כי בסופו של דבר יוצא שלא איבד רק את התכריך בלבד...

שהרי מודה אתה, שהטלית היתה ממוצא תורכי, התפילין היו — זוג אחד של רש"י והשני של רבינו תם, ויוצא שרכוש משלך היה רק התכריך בלבד..." ורבי יהושע סיים את סיפורו, באמרו: ואני אומר לכם, שאוסטריה־הונגריה תישאר עם התכריך בלבד... עם וינה והסביבה". וכך היה.

וכן היו חסידים של אדמו"רים אחרים מדברים סרה על רבי יהושע'לה, שהוא איננו מתפלל. ואכן קשה היה לחסידים להבין, כיצד ישב הרבי בהרכנת רגל על רגל, והטלית עם עטרת הכסף הרחבה על כתפיו, שקוע בהרהוריו, בזמן שכל הקהל עמד בתפילה תוך התלהבות בציבור. דבר זה עורר תימהון אצל כל החסידים. אך החסיד הנודע ר' מוטיש אקשטיין מריישה נתן לכך תשובה ניצחת. ר' מוטיש הקדים פעם ביום שבת ללכת למקווה, ועבר דרך חצר הרבי. הוא שמע קולות ובכי עצומים. הוא הכיר את קולו של הרבי והתעכב, נכנס לחדרו המיוחד של הרבי ומצאו כשהוא מעוטף בטליתו על הראש. הוא שאל מתוך פחד: „מה יש, רבי?" הרבי סילק את הטלית מעל פניו והסתכל בשואל בעיניים דומעות: „כשלא מתפללים במאוחר — יש להתפלל במוקדם". דרך זו של הצנע־לכת חיזק עוד יותר את האמונה בלב חסידיו.

רבי יהושע'לה היה אומר לאחד מחסידיו המקורבים ביו־תר: „אתה חזית בדרכי סבי רבי אליעזר ובהתנהגותו של בעל „אמרי נועם". מה תוכל לראות אצלי...". על זה ענהו החסיד בתמימות: „אצל הרבי יש לי הכל". אותו חסיד, ר' שמחה טוביה, היה הבעל־תפילה בחצר הצדיק. הוא היה עובר לפני העמוד בימים הנוראים, בעודו בן י"ח שנים, אצל הצדיק הרא־שון של דזיקוב, רבי אליעזר'ל. פעם אחת שאל רבי אליעזר'ל אחד מחסידיו הקרובים אליו: מה דעתך על תפילתו של ר' טוביה שלי?" „הוא משתטה במקצת". „ואני אומר — „כי שמע אלקים אל קול הנער...".

יותר מארבעים שנה ניהל רבי יהושע'לה את העדה החסי־דית והיה לאחד מזקני הצדיקים בדורו. סגולות מופלאות היו לו בניהול עדתו. בפרוס מלחמת העולם הראשונה נחלש ממח־לתו, מחלת הלב שגברה והלכה, וביום י"א בטבת תרע"ג נס־תלק. הוא הוריש את כסאו לבנו רבי אלתר, מי שהיה מיועד לחתום בצורה מפוארת ורבת הוד את פעולות השושלת, שאלפי חסידים דבקו בה והעריצוה ללא גבול. רבי אלתר נולד בשנת תרל"ט כבן יחיד לאביו. בגיל צעיר נשא לאשה את בת דודו האדמו"ר רבי ישראל האגר מוויז'ניץ, ולאחר ששהה זמן מה ב„חצרו" חזר לדזיקוב, ששם נתמנה כרב המקום. אביו רבי יהושע, שהינכו וגידלו, השקיע בו הרבה מכוחותיו כדי להד־ריכו לבאות, שכן ראה אותו כיורשו וממלא מקומו בעתיד. הוא הירבה ללמוד עמו בנגלה ובנסתר, והכניסו לטרקלין של החסי־סידות ואף לימדו איך לנהל עדה חסידית עתיקת ימים ורבת שורשים כשושלת דזיקוב־רופשיץ.

רבי אלתר לא יצא מימיו מארבע אמות של תורה ועבודה, אלא ספג קדושה וטהרה ונעשה לעובד ה' מלא עוז והתלהבות קודש. הוא קלט את כל המסורת ומנהגי בית רופשיץ־דזיקוב, והיה ברבות הימים ממשיך טבעי לשושלת זו. הוא היה שקט ומתון בהליכות יומיומיות. כל דבריו היו מדודים ומיושבים, ומאידך גיסא — אש להבה בעת תפילתו ועבודתו בקודש. משך

שנים אחדות ניהל את עדת החסידים בדזיקוב, מושב אבותיו. בימי מלחמת העולם הראשונה, כשגברה יד המציקים, עבר לטרנוב ושם יסד חצרו ובית־מדרשו.

דור חלף ודור חדש בא. העולם התקדם לעבר „התרבות האירופית". הזקנים שבחסידים שראו מקרוב את להבת החסיד־דות בימי הגיאות והשגשוג, שטעמו טעם החסידות בימי העליה והפריחה שלה — נעלמו. קם דור חדש השונה הרבה מקודמו, שלא היה מסוגל להתרומם כקודמו. פני ההמונים נעשו אחרים. אולם ב„חצר" דזיקוב שעברה לטרנוב לא נשתנה מאומה. כארי עמד רבי אלתר בשער, לחם נגד כל שינוי וכל סטיה מהנתיב אותו פילסו אבותיו. הוא לא נתן לטשטש את אופיה של החסיד־דות ואת מהגיה המיוחדים על כל תוויה ותגיה. החסידים אמרו: רופשיץ נשארה חיה וקיימת ללא שינוי בחצר דזיקוב. השולחנות, שערך רבי אלתר, שיחותיו עם החסידים ודרכי התנהגותו הזכירו נשכחות. התנהגותו היתה כהתנהגות הצדי־קים מימי קדם, מדורות שחלפו ואינם. המסורת המפוארת של דזיקוב נמשכה עד שפרצה מלחמת העולם השניה והנאצים השתלטו על פולין. הם כבשו את טרנוב, מקום מגורי האדמו„ר ושם הרבו להתעלל בו, גזזו את זקנו ופאותיו, התחקו על צעדיו והפכו את חייו לגיהנום עלי אדמות. רבי אלתר קיבל את היסו־רים באהבה והמשיך בדרכו ובעבודתו. בסתר ניהל את עדת חסידיו, שדבקו בו ביתר שאת בימי הרעה. בחשאי הוסיף להדריך את חסידיו, לנהל שולחנות ולהשמיע דברי תירה. הוא היזק ועודד בעת ההיא לב רבים שפנו אליו בימי צרה ומצוקה. אך ישיבתו בטרנוב נעשתה קשה מנשוא. המרצחים השפלים שמו בו את עיניהם והרבו להתעלל בו. בעזרת חסידיו ומעריי־ציו הועבר רבי אלתר בחשאי מגיטו טרנוב לגיטו קראקוב, שבו ישבו אז אדמו„רים רבים, וקיוו ששם יעלה בידם להסתיר את האדמו„ר המפורסם מעיני הרוצחים, ואולי אף להצילו.

אולם רק ימים מעטים ישב רבי אלתר במנוחה יחסית בגיטו זה. ביום אביב אחד, ביום ה׳ באדר תש„ג שמו קלגסי הנאצים מצור על הגיטו, הוציאו את הגברים הצעירים והחסו־נים והובילום למחנה העבודה והעינויים בפלאשוב שליד העיר, ואת הזקנים והחולים, הנשים והילדים הוליכו לעבר בית־הקב־רות היהודי החדש והקיפום מכל עבר, ולמחרת טבחו את כולם בלי להשאיר שריד. בין האדמו„רים והרבנים הרבים, שנאספו בקראקוב בלטה דמותו המופלאה של רבי אלתר מדזיקוב, שנפל מכדור־מרצחים ביום ו׳ באדר, והוא בן ס„ד שנה. למחרת נקבר הרבי בקבר־אחים גדול, שכרו עובדי־הכפיה היהודים, ובין אלפי קדושים מצא את מנוחתו האחרונה.

רבי מנדלי, ממלא מקומו של אביו רבי אלתר בדזיקוב, היה מהובב מאוד על כל העיר ללא יוצא מהכלל, בן כ„א קיבל את כיסא הרבנות של סביו קודמיו ר׳ אליעזר ור„מ, בעל „אמרי נועם", ור„י, בעל „עטרת ישועה". הוא היה דורש בציבור בביהמ„ד העירוני והקהל היה מתפעל. הוא נתפרסם בכל גליציה המערבית וגם מחוץ לגבולות פולין בפקחותו וחריפותו. העיר היתה מלאה גאווה במרא־דאתרא שלה, שהיה גדול בתורה ועמד להאיר את עולם היהדות בגאונותו. השפעתו בעיר היתה גדולה בכל העניינים. אף אחד לא העז להתנגד לו, ואכן בעיר היו מלאים תמהון וגם התפעלות לעמדתו התקיפה בענייני הקהילה. קשה היה למצוא עיירה ללא מחלוקת בין שני צדדים. לא קל היה להסכים לכל הנעשה בקהילה. אך אישיותו של הרב הצעיר הכריעה את הכף לטובה, ולא פחות מזה השפיעה דמיותו. קומתו הנאה, פניו העגולים עם הזקן השחור, הפאות המסולסלות מאחורי כובעו הרחב, עוררו תשומת־לב ורגש כבוד. יחסו ודרכיו בנימוס ובפקחות העלה את כבוד העיר. מושל המחוז עצמו התבטא פעם, שמאושר הוא על שעיירתו זכתה ל„רב צעיר" פיקח.

בעקב פגעי הנאצים שהשתלטו על פולין אחרי שנכבשה בידיהם, התגורר רבי מנדלי הרב הצעיר זמן מסויים במחנה העבודה שבפלאשוב. שם ניחם ועודד רבים. ביום הלך לעבודה ובלילה ישב ולמד. הנאצים העבירוהו למחנה אחר במטהוזן. מהעינויים המרובים נחלש שם והוא נפטר מרעב ועוני בשמחת־תורה תש„ד. את הרבנית הצעירה הובילו הנאצים לדאנציג והטביעוה יחד עם מאות נשים יהודיות אחרות בנהר. ואילו בנם ובתם ניצלו באורח פלא מידי הרוצחים, והם נמצאים כיום בארץ־ישראל. גם בן אחד מבני רבי אלתר מדזיקוב — ר׳ יהודה — נמצא בישראל.

ג

מובן שבלאנצוט לא היו חסידי דזיקוב הראשונים. קדמו להם צדיקים אחרים מצאצאי הצדיק הגדול מרופשיץ. בין הצדיקים, שהיו באים ליום ההילולה ללאנצוט, נמצאו גם רבי משה׳לה מרוזבדוב ובנו רבי הירש. שנה שנה היו באים ללאנצוט ומבלים בה שמונה ימים. היו באים ביום ט׳ באייר ונשארים לשבת. האחרון היה מתאכסן אצל אחד מחסידי רוזבדוב, ר׳ אלעזר טרומפטר, איש פשוט, אבל בעל דירה גדולה. בימי רבי משה הצדיק מרוזבדוב היו כתשעים אחוז מחסידי לאנצוט נוסעים אליו, אחרי שקודם היו נוסעים לרבי יחזקאל הצדיק משיניאבה ולצדיק מדינוב. אבל משעברו לדזיקוב היו חסידי לאנצוט מרבים לבקר אצל רבי אלעזר לימי שבתות ולבוא לשם ברגל. הקלויז של חסידי דזיקוב בלאנצוט תפס מקום מכובד בעיר.

בלאנצוט היו מבקרים צדיקים רבים. ומלבד צדיקי רוז־בדוב ודזיקוב היו באים לשם לעתים קרובות צדיקי שיניאבה, בלז, בלאזוב שעבר משם ליאבורניק. מקודם היו החסידים של לאנצוט מסתופפים בצל צדיקי בלז ושיניאבה. צדיקי דזיקוב היו מתארחים בלאנצוט אצל ר׳ מלך מילרד. מייסד הקלויז של חסידי דזיקוב היה ר׳ דויד קרויט, שלפני כן נמנה עם הסידי שיניאבה. הוא מת בדמי ימיו, וחסידי שיניאבה טענו שהוא נענש על שהקים את קלויז דזיקוב.

לפני המלחמה הראשונה היו גבאים בקלויז: ליב קרנצלר, אהרן מילרד, משה שפירא, ברייש וינבך, מלך פרלמוטר, משה וולקנפלד. עם כיבוש גליציה בידי הרוסים החריבו את הקלויז, אחרי שקודם הפכוהו לאורווה לסוסים. כבעלי־תפילה כיהנו בו (שלא על מנת לקבל פרס): פנחס (דער רויטער), גציל דרוקר, דוד יוסט, פייביל אדולף, אנשיל כ״ק. כבעלי־קריאה: גציל דרוקר וגיסו של זורם. כבעל־תוקע כיהן ר׳ יוסף רוקח.

ימי־זכרון של צדיקים צויינו בלאנצוט, וביחוד בקלויזי החסידים, כימי הילולה. ביום כ„ב בחשון — יום הזכרון של

רבי ישכר־בר רוקח מבלז, כ״ה בניסן — רבי חיים מצאנז, י״א באייר — רבי נפתלי מרופשיץ, ה׳ בניסן — רבי צבי־אלימלך שפירא מבלאזוב, רבי אלימלך מליזנסק — כ״א באדר, רבי יחזקאל הלברשטם משיניאבה, רבי יהושע׳לה מדזיקוב וצדיקי רוזנבוב. נוסף לכך התקיימו סעודות לכבוד סיום הש״ס בט״ו באב, סיום משניות — ט״ו בשבט, שמחת־תורה, חול־המועד פסח — בעת הבחירות ל„תומכי עניים״, בחול־המועד סוכות — בחירות לחברת „קניין ותיקון ספרים״. אחרי גמר המלחמה הראשונה תקנו את הבית. אך מכיוון שחסידי דזיקוב כבר היו מן הכורכים דת וציונות ביחד, הפכו את הקלויז לבית־תפילה של ה„מזרחי״, ובו הונף בגלוי רעיון ה„מזרחי״ הקורא לעלות לציון ולבנותה ברוח התורה והמסורה. חסידי רוזבדוב, שמאז החלו רובם לנהור לשושלת דזיקוב, נשארו בלי קלויז משלהם והתרכזו בבית־המדרש, היא בית־המדרש, שרבי יחזקאל הלברשטם משיניאבה עשה מאמצים לאסוף כסף להקמתו, באמרו שלא יאה לעיר מלאה למדנים ורבנים כלאנצוט להיות בלי בית־מדרש.

בקלויז דזיקוב, שהפך לבית־תפילה ל„מזרחי״, התקיימו שיעורים לתורה מטעם „חברת לומדים״ ובראש השיעורים עמד ר׳ אנשל כ״ץ. בבית המדרש השמיעו שיעורים: ר׳ דויד פירר, ר׳ אלתר וגשל (שני האחרונים רבני העיר), נפתלי טרוירינג, ליב צוויבל, יעקב חיים רוזמרין, בנימין בראנד. לכל אחד מהם היו כ־12 עד 15 תלמידים. וכן אברהם וינר (אחר כך רב ביאזלוביץ וצ׳ורטקוב), פסח לנגזם, וולף קנלר, חיים דויד קנובלך. בקלויז היו מתפללים ולומדים אנשים מיוחסים ואמידים, ובהם ר׳ יוסף בן ר׳ מלך פרלמוטר, שהיה ספק הצבא בתבן ושיבולת־שועל.

בלאנצוט הכתה שרשים גם החסידות הבלזית, וחסידיה התרכזו ב„קלויז בלז״. בבנין הקלויז ישב קודם ישיבת קבע רב העיר רבי שמחה׳לה שפירא. ועד הקהילה הוציאו משם, והוא הקים לו דירה משלו, ודירתו הקודמת הפכה לקלויז בלז. במשך הזמן הצטרפו לקלויז גם חסידים אחרים משושלות אחרות. רבי יוסף רוקח, מצאצאי רבי שלום מייסד בית בלז, התנו של רבי מנדלי שפירא הרב מלאנצוט, קבע מקום תפילתו בקלויז זה. אך היו מחסידי בלז שבגלל ריחוקם מהקלויז היו מתפללים בבית־המדרש או במניינים האחרים שבעיר.

לגבאי הקלויז נתמנו: לייזר פלץ, ברוך גולדמן, אהרן קלרמן, אביש ויס. לבעלי־קריאה: פסח גרינברג, בנימין ברנד. לבעלי־תפילה: בנציון קאצבאך, פסח לנגזם (חתנו של ר׳ שלום אסטליין, ראש הח״ק), אביש ויס ור׳ יוסף רוקח (מוס־פים). לרבי יוסף רוקח יוחד מקום בספר. צדיקי בלז היו מבקרים גם בלאנצוט, ולהם השפעה גדולה רבת עלילות ומעשים בחיי יהדות גליציה. חסידי בלז הצטיינו כלומדים ועוסקים בתורה. בתקופת קיומה מאז רבי שלום, מייסד השושלת בבלז, יצרה לה בלז את עולמה המיוחד בלבוש ובהתנהגות ובדרכי החיים שלה. בבלז התרכזו מגדולי הלומ־דים והרבנים, חסידים ותיקים ואנשי מעשה, אברכים צעירים ופרחי חסידים. העיירה בלז נעשתה למרכז חסידי גדול, וחצרה החסידית פרשה את כנפיה על מאות אלפי חסידים בכל קצות גליציה והארצות הסמוכות לה. ואולם רבי שלום לא הירבה לבקר אצל חסידיו.

בנו ר׳ יהושע (תקפ״ה—תרנ״ד) ניהל את אדמו״ריותו ביד רמה ובימיו גדל המרכז הבלזי ועלה על כל מרכזי החסי־דות בגליציה. ממנו יצאה תורה וחסידות, ומתוכו גם שפע אור האהבה והאחווה והדאגה האבהית לכל אחד מחסידיו. ארבעים שנה רצופות עמד על משמרתו ללא ליאות, פעל במרץ והפעיל אחרים לחיזוקה של היהדות בגליציה. ומבלז יצאה ראשית התארגנותה של היהדות החסידית ועמידתה על נפשה והתגוננותה מפני תנועת ההתבוללות שבאה בעקבותיה של ההשכלה בין יהודי גליציה. רבי יהושע לא הסתגר בד׳ אמות של רבנות ואדמו״רות בעיירתו בלז ובסביבתה, אלא נרתם בעול העסקנות והיה למנהיגה הרוחני של יהדות גליציה. למטרה זו יזם את ייסוד ארגון היהדות החרדית בשם „מחזיקי הדת״ ואף ייסד עתון חרדי בשם זה. החברה „מחזיקי הדת״ נוסדה בלבוב בשנת תרל״ח ואחר כך נפתחו סניפים בכל ערי גליציה. ר׳ יהושע׳לה מבלז לא רצה לעמוד באופן רשמי בראש החברה ולכן בחרו בר׳ שמעון סופר רבה של קראקוב כראש ההברה. בתרל״ט התחילה החברה להיציא את השבועון „מחזיקי הדת״. בלאנצוט התקיים סניף של החברה ואף העתון נתקבל, ולא פעם נתקיימו ישיבות מרכזיות של החברה בלאנ־צוט, ובהן נראו פני רבי יהושע׳לה מבלז ורבי שמעון סופר עם עוד רבנים גאונים נודעים. בכלל שימשה לאנצוט מעין מעוז ומקום־כינוס לרבנים ולאדמו״רים, שהיו באים אליה מפעם לפעם להתייעץ על עניינים העומדים ברומו של עולם, ובייחוד בעולם היהדות, וטיכסו עצות כיצד לחזק את יסודי האמונה, אחרי שנראו בהם בקיעים בעקבות הליכות בני הדור הצעיר, המשכילים והמתבוללים. יהודי לאנצוט החזיקו טובה לעצמם על זכות גדולה זו, שזכו לראות בעירם את גדולי התורה והחסידות. שם העיר לאנצוט היה ידוע בכל גליציה ובארצות השכנות. כעיר בעלת היסטוריה עשירה, עבר גדול, אוויר בריא וסיכויים גדולים לעתיד.

הארגון „מחזיקי הדת״ והעתון של הארגון הזה שייסד רבי יהושע׳לה מבלז פתחו דף חדש בתולדות יהודי גליציה. זוהי הפעם הראשונה שהיהדות החסידית יצאה מאורגנת בפומבי ונעשתה להלוץ העובר לפני מחנה היהדות החרדית כולו לנהל את מלחמתה ביד רמה. ממלחמת הגנה עברה למלחמת התקפה על מהרסי היהדות. ומדוע בחרו העומדים בראש הארגון את לאנצוט כמקום כינוס לישיבותיהם? מפני שבה קל היה לפעול ולעבוד ללא חשש של התנגדות והפרעות מצד המתנגדים.

ד

גם בית־המדרש הגדול, שנבנה בקרבת בית־הכנסת העי־רוני, שימש מקום תפילה ולימוד תורה לחסידים שונים. אמרנו שרבי יחזקאל משיניאבה עשה הרבה להקמתו וקיומו. הוא הירבה לבקר אצל חסידיו בלאנצוט, ומתוך כך גילה עניין גם בצרכי ציבור של עיר זו, ואף נטה שכם לעזור להם בעניינים שונים. הוא היה בא שנה שנה להילולה דבי רבי נפתלי מרופשיץ, וכנראה שגם הוא הריח בריחה המיוחד של לאנצוט,

כפי שהרגיש רבי נפתלי הרופשיצאי בביקוריו המתמידים בעיר זו. ואף שמחמת מלחמת השושלות בגליציה פחתו חסידי שיניאבה בלאנצוט, נתרכז מספר גדול של שארית חסידיו יחד עם חסידי צאנז בקלויז בלז. חסידיו בלאנצוט היו מבקרים בחצרו מפעם לפעם, כי הרב משיניאבה היה מפורסם לא רק כגאון וצדיק, שמו הלך לפניו גם כחכם גדול במילי דעלמא, ומכל קצות הארץ היו באים אליו חסידים לשאול עצה בנוגע לעסקיהם ולהליכות חייהם בכלל. לחסידיו בלאנצוט היו תמיד עניינים, שהיו קרובים לליבו ונתונים לעצתו.

רבי יחזקאל משיניבה, שהיה צעיר מאביו רבי חיים הצדיק מצאנז רק בעשרים שנה, נולד בשנת תקע"ג בעיירה רודניק שבגליציה והצטיין מילדותו כ„עילוי" מובהק, ומשחר ילדותו קיבל חינוך חסידי. אחרי פטירת רבי שלום הצדיק מבלז בשנת תרט"ו נתמנה רבי יחזקאל לרב בשיניאבה. חסידים רבים שנהו אחריו התחילו לבוא אליו והכתירוהו לאדמו"ר. הוא הופיע בשורת האדמו"רים כאישיות רבת חן, ועל אף קומתו הבינונית היה כולו אומר כבוד בהופעתו, בנימוסיו ובהליכותיו. פניו הפיקו פקחות וענווה, לא הירבה בדיבור. אישיותו המוצקה היתה קרוצה מגאונות וחסידות והצטיינה בתקיפות והחלטיות. החסידים היו אומרים עליו: „הרב משינאבה יודע את כל השולחן־ערוך בעל־פה, מראשיתו ועד סופו, כל אות ואות בו. הוא אולי קרוץ מן השולחן־ערוך". ואכן דביקותו בשולחן־ערוך וחומרותיו היתה ללא גבול. הוא לא עבר על סף של בית בלי למזוד מקודם את המזוזה אם היא קבועה כדת וכדין. מלבד זה היה מפורסם כאיש אוהב אמת. לאהבת האמת שהיתה תכונת נפשו העיקרית, יצאו מוניטין בעולם.

הוא תפס עמדה חשובה כפוסק ומשיב, והחליף שו"ת עם גדולי דורו, והן עזרות לנו להבהיר את דמותו הרוחנית ואת עמדתו ביחס לשאלות השונות בחיי היהודים בתקופה ההיא. לא היה כמעט עניין גדול או קטן בחיי הקהילות בגליציה וגם בהונגריה שלא שאלו את פי הרב משיניאבה. גם אנשים חפשים היו פונים אליו בשאלותיהם. פעולתו נמשכה זמן רב והיתה עשירה יותר משל אחיו גם מבחינה ספרותית. הוא השאיר אחריו ספר על התורה וגם שו"ת. תפס מקום מרכזי בשעתו בעולם הרבני והחסידי והיה עסקן בצרכי הכלל ולטובת יישוב א"י. בין השו"ת שבסוף ספרו „דברי יחזקאל" נמצאת גם תשובתו משנת תרנ"ז בענין יישוב א"י. עד יומו האחרון לא פסק לדאוג לעניי א"י, וכל ימיו היה מחכה לביאת המשיח. רבי יחזקאל אף ביקר בא"י, ועל מסעו זה וביקורו בארץ ישנם כמה סיפורים ההולמים את אישיותו. הוא שב מן הארץ חדור אהבה אליה ובדעתו היה לשוב ולהשתקע בארץ הקודש. אולם סיבות שונות מנעוהו מלבצע שאיפה זו. אחרי שובו אמר לפני חסידיו על שולחנו: „מי שאוהב את ארץ־ישראל — נעשית לו ארץ־ישראל לאוהב ולידיד הטוב ביותר..."

לרבי יחזקאל היה חלק חשוב בהקמת בית־המדרש הגדול בלאנצוט. לגבאי בית־המדרש נתמנו: משה חיה־אידלס בוגן, בריש הירשמן, אפרים הלזינגר, משה פלאשן ואהרן מושל. לבעלי־קריאה: בריש הירשמן, חיים רייזנר (גיסו של ר' שמחה ספיר), ישראל דרילמן. לבעלי־תקיעה: הרב אלעזר שפירא, ר' יעקב פטרזייל (מקריא).

בניו של רבי יחזקאל היו מרבים לבקר בלאנצוט, ובמיוחד בנו רבי משה'לה שיניאבר, האדמו"ר מצ'ישאנוב, שניהם גדולים בתורה. הם היו מתארחים אצל ר' משה רייף, ר' אלימלך מילראד, ר' אהרן (ארצ'י) מילארד ור' אלעזר מילארד, כולם אמידים ובעלי דירות מרווחות. האדמו"ר רבי אלעזר מריישה היה בא שנה שנה ללאנצוט ליום הזכרון של רבי נפתלי מרופשיץ והיה מתאכסן תמיד בדירתו של ר' אלימלך צוויבל — חסיד מובהק של צאנז. רבי זה היה מקובל מאד בלאנצוט, והיה עוזר לרבים מבני העיר להגר לאמריקה.

בלאנצוט גרו הרבה משפחות מיוצאי הכפר סמולארזין שבקרבת לאנצוט, כולן ממשפחת לאנגזם, שהתיחסה למשפחת הרבנים שפירא, מיוצאי חלציו של אבי משפחה זו, הרב רבי צבי אלימלך שפירא הראשון. עליו מסופר שהוריו רבי פסח לאנגזם ואשתו ישבו בכפר יאבורניק שבקרבת דינוב. ר' פסח היה כפרי פשוט ואשתו היתה מתקשה ללדת. ר' פסח נסע לרבי אלימלך הצדיק מליזאנסק, שהיה דוד אשתו וביקש ברכה לאשתו, והצדיק ברכו שאשתו תלד בן שיאיר את עיני העולם ואולי יביא את הגאולה השלימה. ברם תנאי אחד התנה עמו: לקרוא את הילד הנולד על שמו — אלימלך. לתקופת השנה נולד בן חלש קצת, וקראוהו בשם „צבי אלימלך". לא רצו לקראו אלימלך סתם, כי רבי אלימלך הצדיק היה עדיין בחיים. כששמע זאת הצדיק מליזאנסק, אמר: חבל שלא שמעו בקולו וקלקלו את כוונותיו, באמרו: „צבי" איננו „מלך". היה זה רבי צבי אלימלך שפירא האדמו"ר מדינוב שבנו רבי אלעזר הוכתר לרב בלאנצוט. לר' פסח הנ"ל היו אחר־כך עוד שני בנים חזקים, הם עבדו במשק אביהם בכפר (יאבורניק היתה כפר ועיירה כאחד). אחרי הגיעם לגיל העשרים, הוא גיל הגיוס לצבא האוסטרי, הסתתרו שני הבחורים והשתמטו מללכת לצבא. הרשות רצתה להעניש את ר' פסח בעוון השתמטות שני בניו משירות בצבא. אמר ר' צבי־אלימלך לאביו: אני חלש מן הטבע ואינני ראוי להיות חייל בצבא, ובין כך ישלחוני הביתה, וכן היה. משפחת לאנגזאם הסתעפה מאד, וכפי שהזכרנו גרו רבים ממנה בלאנצוט.

ולמה נקראו בני משפחת רבי צבי אלימלך בשם שפירא ולא בשם המקורי „לאנגזאם"? זה קרא בשעה שלא לכל היהודים היו שמות משפחה ולא הקפידו על כך. בעת ההיא יצאה פקודה מאת הממשלה, שעל כל ראש משפחה לבחור לו שם משפחה קבוע, ויש להקפיד על כך. פקידי הממשלה הלכו מבית לבית, ומי שלא היה לו שם משפחה נאלץ לבחור לו שם, והפקיד נתן לו בו במקום אישור בכתב. והנה בא פקיד לביתו של רבי צבי־אלימלך ושאלו אם יש לו שם משפחה. היה זה ימים אחדים לפני חג השבועות, ור' צבי־אלימלך חזר אז על „אקדמות" ומחשבותיו היו מכוונות להקב"ה ומעלותיו המפרטות בפזמון. עם בוא הפקיד לדירתו עמד הרב בחרוז „שפירא בריוותא", וצעק: „שפירא שפירא ברינתא". הפקיד חשב שהרב בוחר בשם זה והוא הדביק לו את השם שפירא, וכך נשאר רשום בשם רבי צבי־אלימלך שפירא־לאנגזאם.

הזכרתי כבר לעיל שאחרי פטירת הרב מלאנצוט, רבי אלעזר שפירא הראשון, חילקה הקהילה את הרבנות בין שני בניו: ר' מנדלי ור' שמחה'לה. וראוי להביא כאן מה שאמר

פעם רבי ברוך הלברשטם האדמו"ר מגורליץ (בנו של רבי חיים הגדול מצאנז) על ר' מנדלי ור' שמחה'לה, ששניהם אינם אלא תלמיד־חכם אחד, כי ר' מנדלי צנא מלא ספרא ובטלן גדול, ואילו ר' שמחה'לה היה חכם ופיקח, כלומר: הראשון היה תלמיד, והשני — חכם...

ה

בלאנצוט נמצא בית־מדרש היסטורי, שעורר הערצה בלב כל יהודי העיר. היה זה בית־הכנסת הקטן ליד בית־הכנסת הגדול, שנקרא על שם הזוזה מלובלין רבי יעקב יצחק, שלפני שעבר ללובלין ישב בלאנצוט והתפלל בבית־מדרש זה. כיהנו בו כגבאים: ר' מיכאל פאס, ר' ברוך איינהורן, יעקב מילראד (האדום), ר' יעקב סונינר (שימל) וזיסמן. האווירה בבית־מדרש זה היתה תמיד רצינית.

בלאנצוט לא נעדרו מחלוקות על חזקת הרבנות והדיינות, כרגיל בערים אחרות, ואולי הצטיינה לאנצוט באחוז יתר, לפי הנסיבות והתנאים ששררו בעיר. אחרי פטירת הרב רבי אלעזר הגדול, כיהנו ברבנות שני בניו רבי מנדלי ורבי שמחה, שחיו ביניהם בשלום, חילקו ביניהם את התפקידים השונים, ולא היה ביניהם פרץ וצווחה. המחלוקת החלה אחרי פטירתם של שני האחים, כשנתעוררה שאלת הירושה ה„רבנית". התנו של רבי מנדלי, שהיה דיין ומו"צ בעיר, הוא ר' חיים ראובן ווגשל, תבע לעצמו הזקה על כס הרבנות (או לפחות מחצה של רבנות לאנצוט). ברם גם רבי שמחה השאיר אחריו יורשים, ואחרי פטירתו בא בנו הבכור, רבי אלעזר (השני), שהיה רב בעיר אוזיראן שבגליציה המזרחית, להיות נוכח בקבורת אביו, ונשאר לשבת „שבעה" בעיר בלי לחזור לעיירת מושבו. אחרי ימי „שבעה" נתן ארכה ונשאר לשבת על כס אביו בלאנצוט, ואז החלה מחלוקת ביגו לבין אחיו ר' אלימלך שפירא, ומחלוקת שניה בין ר' אלעזר לבין ר' חיים ראובן ווגשל, ומאז היתה תמיד מחלוקת בעיר, ובעלי־הבתים משני הצדדים רבו ביניהם, מה שהגביר את המתח של קנאה ושנאת חנם. אחר כך נתעוררה מחלוקת בין יורשי וגשל הדיין ורבי אלעזר השני. ווגשל הוריש את חלקו לשני יורשים: לבנו ר' אלתר ולחתנו ר' מרדכי־אלעזר, ואילו רבי אלעזר השאיר את ירושתו לחתנו הרב פירר, והמחלוקת התלקחה והתגברה עוד יותר, עד שבאו הנאצים והביאו כליון על היישוב היהודי בעיר, וכעת שורר שקט...

המו"צ ר' ליפא גרטנהויז היה מן הדיינים הוותיקים בלאנצוט, שכפי שסיפרו עליו היה בזמן אחד עם הדיין ר' לייביש הורביץ, הוא אביו של ר' יעקב הורביץ, שכיהן באחרונה כרב בעיר דיסלדורף שבגרמניה ועוד הספיק לעלות ארצה ישראל ובה נפטר. אחרי פטירתו של ר' לייביש הנ"ל שימשו כדיינים בעיר ר' ברוך פאס, ר' חיים ראובן ווגשל ובנו, והרב פירר חתנו של הרב אלעזר השני.

לא נוכל למנות כאן את שמות כל השו"בים, ששימשו במקצועם במשך שנים רבות. ראשית — שלט כאן פורה מלאך השיכחה, ואפילו הותיקים מזקני העיר הישובים בישראל אינם זוכרים את שמות כל השו"בים שבימיהם. שנית — אילו נמצאו בעיר אנשים שהיו מתעניינים בעתיקות, אפשר היה למצוא שמות רבים בפנקסי הקהילה והחברות השונות, או לקבוע שמות רבים על המצבות בבתי־העלמין שבעיר, אך זה לא נעשה. וגם על מה שנשאר לפליטה — יש לנו להודות לבעל ה„זכרונות" משה פלאשן מחיפה, שאימץ את כוח זכרונו להעלות על הנייר כמה שאפשר. ר' אהרן ובר היה מזקני השו"בים בלאנצוט (אח"כ זקן השו"בים בטרנוב). ר' יצחק שוחט היה חתנו. הוא היה אבי ר' הלל בראנד שו"ב, היה זה חותנו של ר' אנשיל כ"ץ היושב בירושלים עורך־מגיה ב„מוסד הרב קוק". בערב ראש השנה תרצ"ו הגיע ר' הלל לארץ וישב אצל חתנו ר' אנשיל בירושלים ובה נסתלק לעולמו; השו"ב ר' יהודה יעקב היה בעל־תפילה ממדרגה ראשונה, ור' דויד וולפמן (הנקרא דויד חיה'צ'ס) היה תלמידו המובהק.

מקצוע המלמדות היה מפותח בלאנצוט לא פחות מבמקומות יישוב יהודיים אחרים, והוא תפש מקום נכבד בחיי היהודים, והודות לו לא היו כמעט עמי־הארץ בישראל. גם שמותיהם של מלמדי הדור האחרון בלאנצוט תלויים במזל, ולאו כל מלמד זכה.

לפי סיפורו של ר' משה פלאשן מחיפה, היו המלמדים בלאנצוט מחולקים לפי דרגות. הראשון בדרגה היה ר' ברלי גולדבלאט, שעליו ידובר ברשימה מיוחדת. לדרגה שניה נחשב ר' בריש מלמד איינהורן. בדרגה שלישית היו שני מלמדים ששמותיהם נשתכחו. מלבד זה נחשבו לסוג זה ר' זליג מלמד טייטלבויים (גיסו של ר' דויד בוך ודודו של ר' קלמן בוך מארצות־הברית) ור' דוד יונה. בדרגה רביעית נחשב המלמד ר' יוסף גרשונ'ס, תלמיד־חכם מאין כמוהו, ובני העיר כינוהו בשם־כבוד „ראש ברזל", ור' יוסף מושל. לדרגה ג' אפשר להוסיף מלמד אחד בשם ר' משה שבע'ס (על שם אשתו) שהיה חסיד מובהק של רבי אלעזר הצדיק מריישה. מלמד־דרדקי ראשי בעיר היה ר' וולוויש מלמד (פרידריך).

מקצוע השמשות השלים את המושג „רח"ש" (ראשי־תיבות: רבנים, חזנים, שמשים). ובשטח זה לא נפלה לאנצוט מיתר יישובי היהודים בישראל. השמשים לא היו סתם שמשים, הם קראו לעצמם „משמשי קודש" ונשאו בגאון את תוארם. גם כאן נשתכחו שמות המשפחה שלהם, והם נקראו בפי כל בשמותיהם הפרטיים. שמש אחד מן הזקנים שבדור היה ר' ישעיה. בזמנו שימש גם ר' שלמה'לה שמש (גולדבלאט). אחרי מותו של ר' ישעיה נתמנה במקומו ר' שמריל פרילינג כשמש משנה. היה זה יהודי אצילי, שידע פרק גם בבדחנות, ובחתונות של „עמך" בני עניים, שלא היה סיפק בידם להזמין „בדחן" לחתונה בשכר, היה ר' שמריל משמש כשמש, ועוד יותר כבדחן, ובזה קיים את המצווה „לשמח חתן וכלה" בין אם שילמו לו ובין שלא על מנת לקבל פרס. העיקר: שיהיה שמח בחתונות של יהודים, ותפקיד זה הוא קיים בכל נפשו ומאודו.

וכן לא נעדר מקצוע „הכלי־זמרים" בלאנצוט. נגינתם של המנגנים בכלים שונים היתה מושכת כבחבלי קסם, אנשים, נשים וטף, שבאו להתחונות לקיים את המצווה לשמח חתן וכלה, לספק את צמאונם לנגינה יפה ורגשית. לאנצוט לא נזקקה למנגנים מן החוץ ואף פעם לא הזמינה „כלי־זמרים" מעיר אחרת. מקצוע זה היה מרוכז בידי משפחה אחת, היא משפחת שטיצל. ראש המשפחה היה ר' יודל, ולו שני בנים עוזרים על

ידו. הבכור משה, והשני היה אמן במקצועו, והוא נסע אחר כך להשתלם בקונסרבטוריון בברלין ונשאר שם. אחיו של ר׳ יודל היה ר׳ חיים שטיצל, שבסוף ימיו נעשה לבעל־תשובה ופסק במלאכתו בשמחות וחתונות, ועסק במסחר. ורק במוצאי יום־כפור היה בא עם כל להקת הזוגנים לבית הרב ר׳ שמחה׳לה שפירא לנגן לכבוד היום.

בעלי־תפילה היו בלאנצוט למכביר, ואפשר לציין כאן את המובחרים שבהם. בבית־הכנסת הגדול כיהן כבעל־תפילה ר׳ מרדכי פלאשין. בימים הנוראים היה הרב מנדלי שפירא מתפלל תפילת מוסף, ור׳ מרדכי — שחרית. עם פטירתו של ר׳ מנדלי התפלל ר׳ מרדכי, באין ברירה, גם מוספים ונעילה. בעל־תפילה מצוין היה גם ר׳ נפתלי ליפשיץ, הנמצא כעת באמריקה. וכן היו עוברים לפני התיבה בבית־הכנסת הגדול: ר׳ איצ׳ה שעיכ׳ס (וינר), ר׳ שלום אסטליין, ר׳ יואל ליפשיץ הרב אלתר ווגשל, ר׳ ישראל שוסהיים, זליג טייטלבוים.

בבית־המדרש הגדול כיהנו חליפות כבעלי־תפילה: ר׳ דוד חיצ׳ס וולפמן, הרב אלעזר שפירא (מוספים), ר׳ אהרן (ובר) שו״ב, משה ורט (חתנו של ר׳ דויד גולדמן), משה קרויט, ר׳ יהודה יעקב בלוז, ר׳ נפתלי ליפשיץ, ר׳ חיים רייזנר, הרב שמחה׳לה שפירא ור׳ יצחק שוחט. בתפקיד בעלי־תקיעה כיהנו: הרב אלעזר שפירא ור׳ יעקב פטרזיליל (מקריא), כבעלי־קריאה — ר׳ בריש הירשמן, ר׳ חיים רייזנר (גיסו של ר׳ שמחה ספיר) ור׳ ישראל דרילמן.

בין יודעי־נגן נימנו: פנחס וולפמן, פנחס קרפיול, אברהם קרפיול, משה ויוסף לאנגזאם, ברוך רייף, פנחס ספיר, אברהם שנמן. תשומת לב מיוחדת עורר משה ורד, יליד פשמישל, חתנו של דויד גולדמן, שבשנים האחרונות היה חזן ושו״ב בלאנצוט. הוא ניסה כוחו גם בליחון ולשמחת־תורה היה מחבר ניגונים לתפילת „שישו ושמחו״, והיתה לו להקת משוררים בת 12 משתתפים.

חזנים ובעלי־תפילה בלאנצוט

בית־הכנסת בלאנצוט היה, כבכל מקום, מקום התפילה הקבוע לחזן העיר, ובו ירד החזן לפני התיבה לנצח בנגינותיו עם להקת משורריו בשבתות השנה ובכל המועדים. החזנים נהגו לירד לפני התיבה עם משורריהם בשבת נחמו ובשבת הנוכה, ובכל שבת שמברכין בו החודש, מלבד בשלש רגלים ובימים הנוראים. אחרי חג השבועות עד „שבת נחמו״ היו רוב החזנים עוזבים את קהילותיהם ברשיון הגבאים וסובבים על ערים אחרות מקרוב ומרחוק והשמיעו רינתם־תפילתם לפני התיבה בבתי־הכנסת, שהתמלאו המוני אנשים, שבאו להתעגג כמעט בכל שבת מזמרת חזן חדש, שכמובן בא על שכרו. ויש שנזדמנו שנים־שלושה חזנים עם משורריהם בעיר אחת לשבת אחת, וגבאי בית־הכנסת נאלצו לחלק ביניהם את תפילות השבת. כל חזן, כמובן, התאמץ להראות את כל יכולתו ולעלות על פני חבריו החזנים, וקהל השומעים נהנה וזכה הרבה מהתחרות זו.

לאנצוט, כעיר עתיקה על יישובה היהודי, אירחה בתוכה חזנים רבים במשך קיומה. אין לדעת אם שמותיהם של החזנים שכיהנו בלאנצוט נרשמו בפינקס הקהילה. ברם אין ספק שגם בלאנצוט לא היו החזנים שבדורות הקודמים דומים לאלה שבדורות האחרונים. לפני מאות שנים היוו החזנים חלק בלתי נפרד של „רח״ש״ (רבנים, חזנים, שמשים). הם לא יכלו להתפרנס מהחזנות בלבד ועשו גם עבודות אחרות בשביל הקהילה. רבינו אליעזר ממדינת ביהמן, תלמיד רבינו תם, אחד מבעלי התוספות האשכנזים, כתב בתשובתו לרבי יהודה החסיד (בסוף התשובה בתוכחת מגולה): „הנה ברוב המקומות במדינות פולין ורוסיה והונגריה, שאין שם לומדי תורה מתוך דחקם, והם שוכרים להם אדם מבין מאשר ימצאו, והיה להם לשליח־ציבור ולמורה־צדק, וגם למלמד לבניהם, ומפני שאין סיפוק ביד כל ציבור וציבור ליתן להם שכר מכיסם למחייתם, תקנו להם חזקות שיהיה שייך להם מגבית פורים ונדבות שמחת־תורה, וגם נדבות החתנים, והיינו לגבות מאוכלי שולחן החתנים שלא ירע לבבם בתתם להם מפני הנאת שמחה ואכילה ושתיה, ונמצאת מצווה גוררת מצווה, ואם באת לבטל מהם כל זה — הנה לא יספיק להם שכרם למחייתם וירדו משירותם וייישארו בלא תורה ובלא תפילה ובלא מורה צדק״ (נדפסה בשו״ת מהר״מ בר ברוך, דפוס לבוב, ח״ג סימן קי״ב).

גם אז, בשנים מקדם, היו חזנים נפלאים בכשרונותיהם בנגינה ובטוב טעמם בזמרה, בלי שלמדו חזנות בבתי־ספר מיוחדים או ידיעת המוסיקה על מקצועותיה, ובהם סולפז׳ (קריאה וכתיבה בתווי־נגינה), ואילו היו לומדים ומשתלמים בחזנות ובמוסיקה יהודית כמו בימינו היו נחשבים בין הגדולים שבאוני הזמרה באירופה. היו חזנים שהצטיינו בכשרונותיהם ונקראו בשמות כינוי לאות כבוד, כמו „הזמיר״, ה„כינור״, ה„עוגב״, וביניהם גם יראי ה׳ מופלגים בתורה. אך מי יוכל כיום להתחקות על שמות חזנים ראשונים בלאנצוט ולדעת פרטי חייהם? מבחינה זו אין הבדל בין לאנצוט ובין ערים אחרות, וקורותיהם של החזנים בדורות קודמים דומות. אז, לא לכבוד נחשבה החזנית. להיות משורר אצל החזן נחשב לבזיון, ורק נערים בלי אב או אם היו באים לחזן ומשמשים לו עוזרים. נערים כאלה היו חסרי תורה וגם חסרי ידיעה בטעמי־נגינה, שידיעתם היתה זרה גם להזן עצמו, ורוב המשוררים מסוג זה גדלו בהוללות והפקרות וללא חינוך ב„חדר״, הם הסכינו לדבר שלא בנימוס עם חברים בני גיל ולהשתובב כחפצם. אם היה מישהו בעל קול נאה מלווה רגש ועוז הביטוי היה עוזב את החזן ועומד ברשות עצמו, אחרי שהספיק ללמוד את תורת הנוסח בתפילה, נשא לו אשה, ויחד עם חבר נערים־משוררים היה נודד מעיר לעיר ועובר לפני התיבה בבתי־כנסיות ומנעים להמוני המתפללים, עד שנתקבל לחזן באחת הערים.

החזנים והרבנים היו מסוכסכים כמעט בכל מקום. כמה רבנים הביעו בספריהם את מורת רוחם מהחזנים. אך לא הרהיבו לצאת בגלוי נגד החזנים והחזנות שמילאו צורך חיוני בחיי הציבור היהודי. היהודי לא הסכין לבידור ולתענוגות של עמי הנכר, לא שמח אלי גיל בבתי־תענוגות שמחוץ לתחומי ישראל, לא דרך על סף תיאטראות וקרקסאות, ולא שמע שירים ושרות, אלא ביקש לעצמו חיים ושעשועים בדרך התורה והמצווה, ובבתי־הכנסת, שבו שפך את תפילתו ותחנוניו לישב מרום, היה מענג גם את חושיו והרגשותיו בשמיעת נעימות המסורת מושרות בקול נעים של החזן ומשורריו. זמרת החזן ומשורריו היתה לו לטל תחיה, בין כשהשירה היהודית השתפכה מתוך גרונו של החזן ברוח תוגה, שבה היתה כנסת ישראל מתרפקת ומשוחחת עם אביה שבשמים, ובין כשהחזן עבר מרוח אנחה ויגון לקול ששון ושמחה, כי כן דרך התפילות והפזמונים בתפילת ישראל — לסיים בשירי תודה על פדות ישראל מכל צרותיו.

ב

לעיר לאנצוט יצא שם בבעלי־התפילות שלה ובחזניה, מהם בעלי קולות נאים ומוכשרי סלסול, מהם שהצטיינו ב„אמירת" התפילות והפזמונים בטעם מיוחד ובנועם אכספר־סיבי, או בקצב שהתאים לניגון, כאילו הושרו עפ"י תווי־נגינה, והכל בפשטות, ללא התחכמות וללא כרכורים חזניים, אלא על טהרת העממיות.

מה שלא עשו הרבנים של המתנגדים, על אף יחסם השלילי והאדיש לחזנים ולחזנות, בעקב פחדו של הציבור עליהם, עשו צדיקי החסידות, בהכניסם שינוי יסודי בתפילה, בהעמידם לפני העמוד, לא חזן שעיקר מלאכתו ב„קול נעים", אלא בעל־תפילה בעל שברון לב וברכים כושלות בתפילה, בדרך זו הוסיפו מחנה יוצרים ומנעימי זמירות בתנועת החסידות, עזבו את בית־הכנסת עם חזניהם והקימו להם „שטיבלך" או „קלוי־זים". והודות לבתי־תפילה אלה קם מעמד של בעלי־תפילות, שידעו להתפלל יפה ולהנות את שומעיהם מכל הבחינות.

גם בלאנצוט התייחסו רבני העיר בביטול לחזנים ולחזנות והשתדלו להצר את צעדיהם. שמות חזנים נשמרו רק משני הדורות האחרונים של לאנצוט. מקומם של החזנים היה רק בבית־הכנסת. ומי שחפץ היה לשמוע וליהנות מקול נאה ומנעימות נאות היה הולך לבית־הכנסת, שם היו חזנים ומשוררים נודעים עוברים לפני התיבה, ובחזרם מן התפילה היו מביעים רשמים על מה שהתרחש בבית־הכנסת, מביעים „מבינות" על החזן ונפרדים בברכת שבת־שלום לבתיהם לקדש על הכוס וליהנות ממנוחת „יום זה מכובד מכל הימים".

מלא הוד היה בית־הכנסת בימי חנוכה, שלפי המנהג היו מברכים בו על הנר הראשון בכלי נגינה ובשיר. המונים רבים נהרו לשמוע אל הרינה והנגינה של החזן ומשורריו, שהיו שרים את „הנרות הללו" ו„מעוז צור". אכן מלאי רשמי נגינה היו „הימים הנוראים", וביחוד הצטיין בקדושתו היתרה ליל „כל נדרי". כל פנים מלאו רצינות השעה. בבית־הכנסת היו נוכחים בערב זה גם חיילים יהודים ופקידי השלטון שהיטו אוזן לניגון המסורתי העתיק של „כל נדרי", ואווירה של יראה וקדושה שררה בבית־הכנסת בליל קדוש זה.

יהודי לאנצוט היו ידועים כחובבי נגינה נלהבים ותמיד היו להוטים אחרי חזנים טובים ראויים לשמם, שידעו לשמור על הנגינה היהודית העתיקה כמיטב המסורת של החזנות בישראל. אילו היו רושמים בפינקס העיר את שמות חזניה — בוודאי אפשר היה לעמוד על כהני השירה שכיהנו בבית־הכנסת במשך שנות קיומו הארוך, ובגלל אבדן הפינקס אין אתנו יודע את שמותיהם, טבעם, ידיעתם בחזנות והשפעתם על הציבור. רק מהתקופה האחרונה ולפניה אפשר לקרוא בשם כמה חזנים ובעלי־תפילה שכיהנו פאר בבית־כנסת זה.

חיים שפירא. בנו של ר' זיסל סופר, שנחשב לאישיות נודעת בעיר, היה חזן בבית־הכנסת עם מקהלה. קולו לא היה משופרא דשופרא, אבל הוא ידע להנעים, ואף ידע לחבר לחנים ל„הבן יקיר לי אפרים". ידע תווי־נגינה, והודות לידיעתו זו חיבר ניגונים, שנתקבלו יפה בכל מקום. כחסיד נאמן בית הרבי מרוזבדוב היה שר בבית הרבי. בדרך כלל נהגו בו כבוד, אם בגלל חזנותו וידיעותיו במוסיקה ואם בגלל יחוסו מצד אביו. ברם, היה ידוע כבטלן גדול ששאשתו שלטת בו, ולא פעם אירע שלא בא לבית־הכנסת לקבלת־שבת והמשוררים היו מחכים לו חצי שעה ויותר רק מפני ששאשתו לא נתנה לו ללכת מפני טעמים שונים. הטעם העיקרי — בכל חודש היה דורש תוספת על שכרו, עד שהגבאים והקהילה נתנו לו במקום תוספת — פיטורין. הוא נתקבל כחזן בבית־הכנסת שעל שם דבורה מנקס בטרנוב. בלאנצוט היה חזן עד שנת 1902.

ברצ'ה שפירא. יהודי תלמיד־חכם וחזן מהדור הישן, ללא ידיעת תווים, אבל ידע להתפלל ברגש ולהלהיב את שומעיו. מיוחדת היתה חזנותו, מכיוון שניחן בהרבה מעלות ומידות טובות ותפילתו היתה זכה וחלקה, לפי נוסח המסורת העתיקה והפיק רצון שולחיו. שמו היה בפי כל „ר' ברצ'ה חזן".

מאיר קרנר. אחרי חיים שפירא נתקבל כחזן מאיר קרנר מז'ולקיב, שהיה מן החזנים הנודעים, ובעת התפילה חבש צילינדר על ראשו. הוא היה בעל קול בוקע שחקים ובעל תרבות במוסיקה, ידע לנגן בצ'ילו לפי תווים, ואנשי העיר כיבדוהו מאד. בשנת 1907 נתקבל לחזן בהונגריש־ברוד ולקח אתו מהמקהלה בלאנצוט את המשורר נפתלי בן ר' גרשון פסח קניספל. משם עבר לאמריקה ותפס מקום מכובד בין החזנים. הוא מת לפני כשנתיים.

יודל באקון. איש דתי, חסיד מקולבושוב, שחבש לראשו שטריימל, היה חזן טוב, שידע פרק במוסיקה ובקריאת תווי־נגינה והצטיין גם בכשרון של מלחין. חיבר ניגונים לתפילות ופזמונים שונים, שהיו נפוצים בעיר. הוא היה „כלי מפואר" ושר בלווית משוררים שלימדם לשיר ולקרוא בתווים. בשנת 1911 עזב את לאנצוט ונתקבל כחזן בבית־הכנסת הגדול בעיר קלויזנבורג שבטרנסילוואניה, ומשם עבר להונגריה.

לייב קירשנר. בשנת 1912 בא מקישינוב לייב קירשנר, חזן בעל ידיעות במוסיקה ובחזנות, מנגן בפסנתר, שהיה בקי בכל ספרות החזנות וכוחו היה עמו כחזן ומנצח ממדרגה מעולה ביותר. הוא היה מיהודי קישינוב שייסדו בה את ההגנה העצמית נגד הפורעים ואף השיבו להם מנה אחת אפיים. הפורעים התנכלו לחייו של קירשנר ופגעו בו. קישינוב היתה ידועה כמרכז החזנות ברוסיה, והיא הוציאה חזנים, שיצאו

להם מוניטין בעולם. במקהלתו שרו המשוררים מבני לאנצוט: שאול, פייבל ויהושע קסטן, אברהם שיינמן, משה שטיצל, ליפא וחיים־לייב קורנבלוי והירש טרומפטר (סופרן). הוא הצליח למשוך למקהלה חובבי־נגינה והדריך ביד חרוצה נערים מצליחים, שתחת שרביט הקסם שלו הפיקו את שירתם בטוב טעם ודעת. אך הוא לא היה אהוב ביותר על אנשי הקהילה. אחד מבני לאנצוט, מ. פלשין, היושב בחיפה, מספר על ויכוח חריף שהיה פעם בין החזן ובין ר׳ חיים הרצברג. האחרון היה חסיד בלז ולא היה תמים דעה עם התנהגותו של החזן הקישי־נובי. ר׳ חיים אמר לחזן: וכי מה לי לדבר אתך? הרי הנך חזן. ענה החזן בדרך שאלה: ומה הוא חזן: גנב או רוצח? — חלילה וחס. אלא מאי? קשה לדבר עם חזן, מפני שחזן ושוטה היינו הך. — מנין לך? שאל החזן. על זה ענה ר׳ חיים: חזן ר״ת חזנים זענען נאראנים. ענה החזן: איפכא מסתברא: נין, זענען חכמים. אך ר׳ חיים בשלו, שחזן זהה עם שוטה. שוב השיב החזן: הלוך וחזור — נאראנים זאגן: חזנים זענען נאראנים. שיחות כאלה היו לחזן גם עם אחרים מועד הקהילה, עד שנמאס לו לשבת בעיר זו, והוא נתקבל כחזן בבית־הכנסת הגדול ברריישה. בה שמע אותו פעם תייר עשיר מאמריקה, והוא השפיע עליו לנסוע אתו לאמריקה, ושם נתקבל לחזן ראשי בעיר דטרויט.

מאז לא היה חזן בלאנצוט במשך תקופה מסויימת. הרבי מרוזבדוב לחץ על הרב מלאנצוט והמליץ לקבל לחזן בבית־הכנסת את חסידו רבי יהושע בלזם מרוזבדוב. מפעם לפעם הוזמנו חזנים למבחן, שלא נתקבלו עקב גורמים שונים.

מלבד החזן יהושע בלזם שהומלץ על־ידי הרבי מרוזבדוב היו עוברים לפני התיבה בבית־הכנסת ר׳ איצ׳ה שעיה׳ס (וינר), ר׳ דוד וולפמן, ר׳ יהודה יעקב בלז מחסידי בלז, ר׳ שלום אסטליין. ר׳ מרדכי פלשין, ר׳ יואל ליפשיץ, מלבד הרב ר׳ מנדלי שהיה מתפלל מוספים, הרב ר׳ אלתר וגשל, ר׳ ישראל שוסהיים, ר׳ זליג טייטלבוים ואחרים. בין בעלי־התפילות היו ראויים לשמם, שהצטיינו בנוסח מסורתי מקורי מתובל בפרקי חזנות מקובלים, ובהם חובבי־נגינה נמרצים שפרקם נאה וקולם נעים, שהנעימו זמירותיהם בהצלחה והפיקו רצונם ותודתם של מאזיניהם.

קבוצת עובדי כפייה — אַגרופּע צוואַנגס־אַרבעטער

ג. ציונות ובנין הארץ

מפלגות והסתדרויות

נחמן קסטנבאום חדרה

התנועה הציונית בלאנצוט

התקופה שלפני הרצל

תנועת ההשכלה, שהתבצרה במאה ה־19 בערי גליציה, הכתה את שורשיה גם בלאנצוט בעשור האחרון של מאה זו.

חלוץ ההשכלה בעיירה היה המשכיל הידוע יצחק וייסמן, סביבו התרכזו כמה בחורים תאבי־דעת וצמאי־השכלה, שהיה להם האומץ לפרוץ את הבקיעים הראשונים בחומת השמרנות של יהודי לאנצוט.

קשה היה מאבקם של המשכילים הראשונים בחסידי לאנצוט ובמנהיגם המקובל רב ההשפעה, הרב ר' שמחה שפירא זצ"ל. הרב נלחם ביצחק וייסמן ובחוג המשכילים, כיון שראה בהשכלה סכנה חמורה לדת ולאורח החיים של החסידות.

בדירתו של וייסמן נמצאה ספריה גדולה ובה ספרי השכלה חדשים וגם נדירים. בחורי ישיבה, שנהו אחרי התנועה החדשה, התכנסו בה בסתר, קראו בספרי ההשכלה ושמעו על המתרחש בתנועת ההשכלה ובעולם היהודי. מידה לא מעטה של אומץ וכוח החלטה היו דרושים לבחורי הישיבה, כדי להתכנס בדירתו של המשכיל וייסמן. מתנגדי ההשכלה בעיירה השתמשו בכל הדרכים ובכל מיני אמצעים בכדי לשתק את השפעת המשכילים הראשונים על הנוער הדתי, ולא אחד מהבחורים נאלץ, מאימת שליטי בית־המדרש, להתרחק מחוג המשכילים.

יצחק וייסמן עמד איתן מול מתנגדיו ולא הפסיק את פעולת ההסברה. שמו נתפרסם מחוץ לגבולות לאנצוט בזכות מאמריו שפרסם בכתבי־עת של תנועת ההשכלה. הפולמוס החריף שלו, מעל דפי „השחר" בשנת 1876 עם מתנגדיו, עשו רושם גדול בימים ההם על החוגים האזרחיים.

על אף הקשיים והמכשולים גדל מספר המשכילים בעיירה. רעיונות ההשכלה חדרו לבית־המדרש, מבצרם של המתנגדים המושבעים של ההשכלה. נמצאו חובשי בית־המדרש, שקראו בסתר את „השחר", „המליץ" או „התועה בדרכי החיים" של פרץ סמולנסקין ובהעלימם את הספרות „האסורה" מעיני משמיציהם והוריהם, התווכחו בבעיות ההשכלה בזמן טיוליהם מחוץ לעיירה. אמנם עדיין לבשו בגדי חסידים, אבל כבר רחוקים היו מהשפעתו של בית־המדרש וראו את עולמם בסביבה אחרת. הם התפללו בבית־המדרש ובקלויז דז'יקוב, קראו את הספרות הקלאסית הגרמנית, את העתון הנפוץ בשפה הגרמנית „די נויע פרייע פרעסע" שיצא בווינה הבירה. אחדים מביניהם נמנו עם אוהדיו של יצחק וייסמן.

ביתו של ר' דויד (דוז'ה) טננבאום, ראש הקהילה ובעל הפרופינציה, שימש בית ועד למשכילי לאנצוט. ראש הקהילה היה מחסידי ההשכלה. הוא הזמין את הסופר שלום־עליכם להרצאה, שנתקיימה בביתו, לחוג מצומצם של משתתפים. מהחוג הזה באו הציונים הראשונים בלאנצוט, עוד לפני הופעת ספרו של הד"ר הרצל „מדינת היהודים".

כבר ב 1884 למד באוניברסיטה בווינה סטודנט מלאנצוט, לאנס, שהיה חבר באגודת האקדמאים „קדימה". בימי החופש היה לאנס מבקר אצל משפחת טננבאום ובזמן שהותו בעיירה רכש נפשות לרעיון הציוני. למעשה, הניח את היסוד לאגודה הציונית בלאנצוט שעתידה היתה לקום ב־1894 בשם „ציון" על אף התנגדותו של הרב ר' שמחה, שאסר על יהודי לאנצוט להצטרף לאגודה הציונית החדשה.

בהשפעתו ובעזרתו של חותנו, ר' דוז'ה טננבאום, הצטרפו לאגודה הציונית של הד"ר לאנס כמה אזרחים נכבדים ומספר בחורים משכילים: אלימלך פרלמוטר, דויד פאסטרנק, א. רוזמרין ואחרים. כאשר המנהיגים הציוניים ד"ר זלץ מטרנוב, אברהם קורקיס ואדולף שטאנד מלבוב קראו בשנת 1894 להקמת אגודות ציוניות בערים ובעיירות, הוקמה גם בלאנצוט האגודה „אהבת ציון", שמנתה עם היווסדה ארבעים וחמישה חברים[1].

בשנת 1894 עמדו בראש „אהבת ציון" אלימלך פרלמוטר

---

[1] למעשה שינתה האגודה הקיימת „ציון" את שמה ל„אהבת ציון", ומאז התבססה הפעולה הציונית על תכנית ציונית ברורה ומוגדרת, שנקבעה בכינוס הראשון של האגודות „אהבת ציון" בטארנוב ב־19—20 במאי 1887. לכינוס זה, שבו השתתפו ארבעים ושמונה צירים מערי גליציה, הוזמן גם נציג „אהבת ציון" בלאנצוט, החבר א. רוזמרין, שנבחר כחבר הוועד המרכזי של האגודות „אהבת ציון". בכינוס זה הוחלט ליסד בארץ־ישראל מושבה של יהודי גליציה.

— יושב ראש, חיים וולקנפלד — סגנו, דוד פאסטרנק — מזכיר וא. רוזמרין — ספרן. כעבור שנה נבחר חיים וולקנפלד כיו"ר וגצל דרוקר כסגנו. בתקופה ההיא ארגנו משה שפירא וגצל דרוקר קבוצת נוער ציונית, שבאה מקרב החרדים והחסידים מפעילי האגודה היו גם פריד, צבי ראמר, מרדכי היטר ועוד.

משנה לשנה גברה ההשפעה הציונית, גדל מספר הציונים המאורגנים ורבו האוהדים, אשר לאחר הופעת „מדינת היהודים" לד"ר הרצל ולאחר הקונגרס הציוני הראשון ב 1897, לא היססו עוד לזהות את עצמם בגלוי כציונים.

מהקונגרס הציוני הראשון עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914

לאחר הקונגרס הציוני הראשון, שבו הוכרז על הקמת הסתדרות ציונית עולמית, קיבלה האגודה „אהבת ציון" על עצמה גם את התפקידים של הוועד המקומי שהיה מסונף להסתדרות הציונית הארצית, שהיתה כלולה בהסתדרות הציונית העולמית. מאז ואילך נבחר הוועד הציוני המקומי על ידי שוקלי השקל הציוני.

בתקופה הראשונה היתה פעולתו העיקרית של הוועד הציוני המקומי — הסברת הרעיון הציוני והפצתו בעם, פעולה שבימים ההם לא היתה קלה כלל וכלל. השפעתם של החוגים החרדים היתה עדיין חזקה, ובמלחמתם בתנועה הציונית לא ידעו פשרה. האינטליגנציה היהודית, שמשקלה הציבורי בימים ההם עדיין היה זעום, נטתה להתבוללות והתיחסה באדישות לבעיות הציבור היהודי. לעומת זאת רכש לו הרעיון הציוני נפשות רבות מבין באי בית־המדרש. משורותיהם באו הבחורים הראשונים, שלא חששו להצהיר בגלוי על אמונתם בציונות והגשימו את דבקותם באידיאל הציוני. בפעולה ציונית יום־יומית. עיקר פעולתם היתה בכינוס אספות, בעריכת הרצאות, במכירת מניות של הבנק להתישבות א"י וביחוד בהתרמה לקרנות הלאומיות.

בימים ההם עדיין לא היו בלאנצוט זרמים וסיעות ציוניים ומשום כך נשא הוועד הציוני המקומי, שהיה מורכב מ„סתם ציונים", בעול העבודה הציונית, לפי ההוראות של המוסדות הציוניים המרכזיים. בשנת 1904 גדלה ההסתדרות הציונית בלאנצוט וכן גברה השפעתה על האוכלוסיה בעיירה. בראש הוועד המקומי עמד צבי (הערש) טננבאום, בנו של ראש הקהילה דויד (דוז'ה) טננבאום, ועל ידו חבר פעילים: גצל דרוקר, יהושע טננבאום, גצל גלאנצברג והציוני המסור ורב־המרץ יוסף מאיר רוזמרין. בעוד שחבריו הציונים היו נאלצים להקדיש מזמנם וממרצם לטיפול בבעיות מקומיות, ובעיקר בענייני הקהילה, התמסר יוסף מאיר רוזמרין אך ורק לעבודה ציונית. הוא היה הרוח החיה של ההסתדרות הציונית בלאנצוט, מן התעמלנים הטובים של הרעיון הציוני. כנואם, כמתווכח, כמתפלמס באספות ובישיבות היה מעורר עניין וקשב רב בין קהל שומעיו. יהודי לאנצוט התיחסו בכבוד רב ליוסף מאיר רוזמרין, היהודי הגאה והלוחם האמיץ למען האמת הציונית.

כאשר נתקבלה בשנת 1906 בכינוס ציוני גליציה בקראקיב החלטה להשתתף בבחירות לפרלמנט האוסטרי כמפלגה יהודית־לאומית, ארגנו ציוני לאנצוט בהתלהבות את הבחירות הראשונות למען המועמד היהודי הלאומי. הוזמנו נואמים ומרצים ציונים ללאנצוט וכאשר לא נתקבלה הרשות לכנס אספה ציונית בבית־המדרש, נתקיימה האספה בקלויז דז'קוב, שבו התפללו יהודים הנוטים לציונות.

ציוני לאנצוט גילו פעילות ערה בכל שטחי החיים הלאומיים והציבוריים של קהילתם. בשנת 1910 בוצע מפקד אוכלוסיה במדינת אוסטריה־הונגריה. השלטונות אסרו על היהודים לרשום את השפה העברית או האידיש כשפת־אם; קריאתם של הציונים להתנגד לגזירה זו מצאה הד נרחב בקרב האוכלוסיה היהודית, אף־על־פי שהמתנגדים להוראת השלטונות היו צפויים לקנס או למאסר.

עם בחירתו של יהושע טננבאום ליושב ראש הוועד המקומי היתה התרחבות נוספת של ההסתדרות הציונית והיה הכרח לשכור דירה שתשכן את משרדי הוועד המקומי. אולם בעשור הראשון של המאה העשרים קשה היה למצוא בלאנצוט בעל בית שיעז להשכיר חדר לארגון ה„אפיקורסים" הציונים. משום כך נשכרה דירה למטרה זו אצל נוצרי, בפרבר העיר, למען הקל על אותם היהודים, שעדיין חששו בגלוי להיכנס למקום אגודה ציונית. בחדר האגודה נתכנסו החברים לשיחות וויכוחים, לקריאת העתונות הציונית ולשמיעת הרצאות מפי מרצים, שביקרו בהסתדרות המקומית מטעם המוסדות הציונים המרכזיים.

בתקופה זו הצטיינו בפעילותם החברים: שלמה גרינבאום, מרדכי היטר, גדליהו עסטליין, שרוטר, יצחק אדלר, ברל זיסאפל ואברהם זאוואדה. האחרון חיבר חוברת בשם „מקיץ נרדמים", שאליה היתה מצורפת הסכמה והמלצה של רב ידוע המעידה על המחבר כעל יהודי חרד למצוות. בחוברת זו מנסה המחבר להוכיח, כי שיבת־ציון היא מצווה מן התורה ומתפלמס עם ההרדים המתנגדים לרעיון הציוני.

מספר הציונים המאורגנים גדל, המורא מפני הקנאים השמרנים חלף, נשכרה דירה חדשה בשביל ההסתדרות הציונית אצל יוסף קלטר, אוהד הציונים, ומאז הופיעו הציונים בגלוי ברחובות העיירה, בלי להתחשב עוד בדעתם של החוגים האנטיציוניים בבית־המדרש.

בדירה החדשה היה פעיל חוג חובבים, שהציג מחזות יהודיים בשפה האידיש. ההצגות האלו משכו קהל רב ולא פעם קרה שהורים אדוקים פרצו אל האולם, כדי להוציא בכוח את הבת שהעזה לבקר בהצגה, וכן התכוונו להפריע להצגה. נוסף לכך הוקמה בחדרי האגודה ספריה, בה היו ספרים בלשון העברית והאידיש.

גם בבית־המדרש הורגש שינוי ניכר. מספר רב של בחורים היו לציונים וקראו בגלוי, בבית־המדרש, את העתון הציוני „טאגבלאט", שהופיע בלבוב, או „המצפה" שיצא בקרקוב. אף היו כאלה שלמדו עברית חדשה בעזרת מכתביו של וולקובסקי. הציוני הפעיל והנלהב אברהם זאוואדה רכש לו בבית־המדרש חוג אוהדים גדול והופעותיו משכו תמיד קהל שומעים. ברל זיסאפל, חברו הנאמן, עמד תמיד לימינו בוויכוחיו הקשים עם מתנגדיו האדוקים.

בחדר האגודה ניהל לייבצי (אריה) רוזמרין את העבודה התרבותית וכך המשיך הוא במסורת המפוארת של דודיו יוסף מאיר ודויד שלום רוזמרין, שהיו בזמנו הציונים הראשונים הפעילים בלאנצוט.

חיים תוסיסים זרמו ב„אהבת ציון" בימי החופש, כאשר חזרו לבתיהם תלמידי הגימנסיות, ילידי לאנצוט. אלה למדו בערים אחרות, מפני שעד 1907 לא היתה גימנסיה בלאנצוט. הנוער הלומד הזה בא ברובו מבתים ציוניים והוא התחנך כבר על הרעיון הציוני. בני נוער אלה היו ציונים פעילים בכל מקום לימודם. התלמיד ראובן רוזנבליט, בנו של בעל מלאכה נכבד מלאנצוט, יחיאל רוזנבליט, למד בטארנוב, יסד אגודת סטודנטים ציוניים בעיר זאת ועמד בראשה עד 1912. האגודה הזאת חינכה דור של ציונים פעילים ומנהיגי ציבור. השתייכותם של תלמידי הגימנסיות לאגודות פוליטיות היתה אסורה מטעם שלטונות החינוך, ולפעילים ולחברי האגודות הציוניות נשקפה סכנת גירוש מבית־הספר. אולם ראובן רוזנבליט, שחונך ברוח הציוניות הלוחמת בעיר מולדתו, לא ידע פחד וכתלמיד הגימנסיה בטארנוב היה בין המפיצים הנלהבים של רעיון הקק״ל וספרות הסברה ציונית, כגון עתון הנוער „מוריה" ועוד. לאחר גמר לימודיו בטארנוב המשיך לעשות למען התנועה הציונית ללא לאות בכל מקום הימצאו ובכל התנאים. אחרי מלחמת העולם הראשונה התגורר עם אשתו ושני ילדיו ביארוסלאב ונמנה עם עורכי־הדין המכובדים שבעיר. במלחמת העולם השניה נמלט מפני קלגסי היטלר ללבוב ושם שהה עד 1942. הוא נספה יחד עם משפחתו בידי הרוצחים הנאצים.

בין תלמידי הגימנסיה הציונים בריישה הצטיין התלמיד בן לאנצוט, דאלעק (אברהם) דרוקר, בנו של העסקן המהולל גצל דרוקר. עוד בגיל צעיר, כתלמיד הגימנסיה, התבלט כנואם מוכשר, וביחד עם אהרן היטר, גם הוא יליד לאנצוט, נמנה עם התלמידים המוכשרים של הגימנסיה. שניהם הצטיינו ברכישת נפשות למען ציון, בעיקר מבין הנוער החסידי, בזמן היותם בימי החופש בלאנצוט.

צבי (הערש) ראמר

כוחה והשפעתה של ההסתדרות הציונית הלכו וגדלו. מקומה של ההסתדרות היה מרכז העיר, אף בקרבת בית־המדרש, בביתו של ישראל ונגר, וכן הסתעפה פעולתה והקיפה שטחים ושכבות נוספים. להסתדרות הצטרפו נשים ובחורות, שלקחו חבל פעיל בעבודה למען קק״ל ובארגון מסיבות והצגות. מפעילות חוג הנשים יש להזכיר את דרזה מילרד, רויזה ומינה פרלמוטר, פרל מילרד, טוני ושיינדל עסטליין ורבקה שפירא, כולן ציוניות מסורות.

בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה תפסה ההסתדרות הציונית מקום חשוב בחיים החברתיים של יהודי לאנצוט. עברו עשרים שנה מאז נשמע קול הבשורה הציונית בעיירה, והתקופה הרומאנטית של הציונות הלאנצוטאית נסתיימה. בעיירה קם והתבצר מחנה ציוני חזק, מסור לציונות ההרצליאנית, ששאף להחדיר את האמונה הציונית בליבותיהם של יהודי לאנצוט ולהפעילם להגשמת התכנית הציונית.

פעילות ציונית ענפה וערה התנהלה בכתלי הדירה החדשה, שהמתה מחברים שנתכנסו בה יום־יום לביצוע פעולות שונות כגון מסיבות, הרצאות וויכוחים. ענייני יהודי לאנצוט ובעיותיה שימשו נושא לטיפול בציבוריות הציונית בעיירה. בדירה זו יסד העסקן הציבורי הזריז, צבי ראמר, את המועדון המרסיקאלי „הזמיר" ואירגן את התזמורת הראשונה שהצטיינה ברמה גבוהה. וכך הפכה „האגודה הציונית" מקום מיפגש לציונים ותיקים וצעירים ומרכז של פעולה ציונית בלתי פוסקת בחיי התרבות והחברה של יהודי לאנצוט.

ד״ר אברהם (דאלעק) דרוקר

פעולה ציונית מוגבלת במלחמת העולם הראשונה

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914 פסקה הפעילות הציונית־התרבותית והחברתית. כמעט כל החברים, המנהיגים ורבים מבין חברי ההסתדרות הציונית, גויסו לצבא האוסטרי. חלק גדול מיהודי לאנצוט ברח מפני הצבא הרוסי מערבה לארצות אוסטריה. פראות הקוזאקים עוררה בהלה בקרב היהודים שנשארו בעיירה, וכל פעולה ציבורית שותקה.

לאחר נסיגת הצבא הרוסי מגליציה, בשל מפלתם ליד גורליץ, שוחררה גם לאנצוט והשלטונות הצבאיים והאזרחיים חזרו אליה. בין החיילים האוסטרים נמצאו גם יהודים, ואלה, יחד עם צעירים שלמטה מגיל הגיוס, ניסו לחדש את הפעולה הציונית.

בזמן הכיבוש הרוסי נתרוקנו חדרי האגודה הציונית מכל אשר נמצא בהם, והיה צורך לשכור דירה קטנה אצל יחיאל רוזנבליט. בדירה החדשה נהגו הציונים להתכנס ערב ערב, לקרוא עתונים ולשוחח על המתרחש בעולם הציוני. נתעוררו התקוות בעקבות הידיעות על הגדוד העברי הנלחם לצידם של האנגלים, העומדים לגרש את התורכים מארץ־ישראל.

הספריה העשירה, שהיתה באגודת „אהבת ציון", נהרסה כמעט כליל ושוקמה בעזרת החברים, שתרמו לספריה ספרים וכספים. הספריה חידשה את פעולתה, ביחוד הצטיינו בפעולה זו החברים יוסף רוזנבאך ויעקב פאסט, שניהם חיילים אוסטריים מלאנצוט.

חייל יהודי בשם מורגנשטרן, ששרת בלאנצוט בדרגת סגן־משנה, הקדיש את זמנו הפנוי לפעולה החינוכית־ציונית בקרב הנוער וקרבו לתנועה הציונית בהרצאותיו ובשיחותיו. לנוער הציוני העמיד הצטרפו בימים ההם גם התלמידים היהודים, שלמדו בגימנסיה הממשלתית. כשנראו בגליציה הניצנים הראשונים של תנועת הנוער הציונית „השומר הצעיר", נתארגנה גם בלאנצוט, בשלהי מלחמת העולם הראשונה, קבוצת „השומר הצעיר" בהנהגתם של שלושה חיילים צעירים, מונדק לאנדאו, יהושע קסטן ואהרן קרנר.

התנועה הציונית התעוררה שוב כשעדיין התחוללו בחזיתות קרבות דמים. גרמו להתעוררות זו קצינים יהודיים בצבא האוסטרי, שהיו ציונים פעילים לפני פרוץ המלחמה במקום מגוריהם, ואשר המשיכו בפעולה זו גם בשרתם בצבא האוסטרי בלאנצוט.

ראויים לציון ולזכרון אישים אלה, ד"ר רוזנטל וד"ר ליכטמן, שניהם רופאים צבאיים שתרמו רבות לחידוש החיים הציוניים בעיירה בתנאי המלחמה הקשים. בזכותם קיבלו ציוני לאנצוט את האולם המפואר שבבית הקאסינו לפקידים. בין המסיבות והאספות הגדולות, שנערכו באולם זה, זכור נשף המכבים החגיגי עם תכנית אמנותית עשירה. דברי הד"ר משה ולד (יערי) מרייישה בנשף זה עשו רושם רב על קהל הנאספים.

ממדיה של הפעולה הציונית גדלו, והדירה הקטנה אצל יחיאל רוזנבליט לא יכלה עוד לשמש את צרכי ההסתדרות, ולכן נשכרה דירה גדולה יותר אצל משפחת שיפר. הפעילות הציונית הוכנסה למסלולה התקין. הוקמו מחדש המוסדות הציוניים: הוועד המקומי וועדת קק"ל. יושב ראש הוועד המקומי היה מנחם רייך, שניהל בהצלחה רבה גם את עבודת הקק"ל. עם עוזריו הנאמנים והמסורים נמנו: חיים לוקסנבורג, קלמן טרומפטר, דב גולדשטיין וצבי קושטכר. עבודתם הנלהבת חיזקה והגבירה את כוחה של ההסתדרות הציונית בלאנצוט.

גם הדור הצעיר לא ישב בחיבוק ידיים. והצטרף לעושים במלאכה הציונית, בהדרכתם של הפעילים הצעירים: מנחם סטמפל, חיים הבנשטרייט, שמעון וולקנפלד, מנחם באומל, מנחם זוננשיין וכותב הטורים האלה.

בעזרתה הנמרצת של הגב' פרל שיפר נתארגן חוג נשים ציוניות, שתרם רבות לפעולה התרבותית, להגברת המגביות ולרכישת נפשות להסתדרות הציונית. בהקשר לחוג זה תצוין הגב' רויזה פרלמוטר וקבוצת החברות המסורות: שיפר, אפטר, רוזמרין, מילראד, שפירא, אסטליין, שטלצר ובוט.

הגיעו ימי הצהרת בלפור. נתפעמו הלבבות ברחוב היהודי בלאנצוט, נתעוררו התקוות וגדלו שורות הציונים. שערי בית־המדרש ובית־הכנסת הגדול נפתחו לרווחה לאספות ציוניות ולמרצים מקומיים ואורחים, שבאו מהמרכז של ההסתדרות הציונית בקראקוב או מערים גדולות אחרות. עם סיומה של מלחמת העולם הראשונה היה מעמדה של ההסתדרות הציונית, בחייהם הפוליטיים והחברתיים של יהודי לאנצוט, איתן.

הפעילות הציונית המוגברת אחרי מלחמת העולם הראשונה

באוקטובר 1918 התפוררה המלוכה האוסטרית־הונגרית. קמה מדינת פולין חדשה ועצמאית, שכללה בגבולותיה את גליציה ובה לאנצוט. לפי החלטת הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית הארצית בקראקוב נערכו ברחבי גליציה, ביום ה־14 באוקטובר 1918, הפגנות שבהן תבעה האוכלוסיה היהודית מממשלת פולין החדשה הכרה בזכותם ההיסטורית של היהודים לארץ־ישראל והכרה בקהילות היהודיות, שיוקמו על בסיס דמוקראטי, כנציגויות חוקיות של יהודי פולין.

בעקבות מאורעות אלה חל שינוי בחיים הציבוריים של יהודי לאנצוט. הצהרת בלפור חיזקה את אמונתם של המוני ישראל בהגשמה של האידיאל הציוני, ואף בחוגים שעד כה הסתייגו מהרעיון הציוני, הורגשה פעילות מוגברת בחיים הציוניים עם שובם של החיילים, שהיו ציונים ותיקים באגודה „אהבת ציון" לפני מלחמת העולם הראשונה. ההסתדרות הציונית הועמדה לפני בעיות ומשימות חדשות.

אולם המאורעות שהתרחשו בפולין שקמה לתחיה העיבו על מצב הרוח המרומם שהציף את יהודי פולין בחודשי אוקטובר־נובמבר 1918. בכל רחבי פולין השתולל גל של פרעות ביהודים, שסיכן, בשלב מסויים, את קיומה הפיזי של האוכלוסיה היהודית. הפורעים הספיקו לשדוד רכוש יהודי רב. לקריאתו של הוועד הפועל הציוני בקראקוב, הוקמה גם בלאנצוט, בהנהגתו של הציוני בעל המרץ, שלמה גרינבאום, מועצה לאומית־יהודית (יידישער נאציאנאלראט), שהורכבה מנציגי כל השכבות החברתיות של יהודי לאנצוט. מכיוון, שחוץ מהמפלגות הציוניות (ציונים כלליים ופועלי־ציון) לא היו מפלגות פוליטיות אחרות, היתה המועצה הלאומית היהודית הנציגה החוקית של כל יהודי לאנצוט.

ועד „השחר" — קאָמיטעט פון „השחר". יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): בעריש וולקנפלד, שמואל זאוואדה, צבי קושטבר, אליעזר פאס. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): נחמן קסטנבאום, יוסף זייפרט, מנחם סטמפל, הערש זאוואדה, חיים לוקסנבורג.

המועצה החלה בפעולה לחידוש הקהילה ובארגון מיידי של ההגנה העצמית על חייהם ורכושם של יהודי לאנצוט. ההגנה היהודית רשמה דף מפואר בתולדותיו של היישוב היהודי בעיירה זו.

לפני התנועה הציונית נפתחו עתה אופקים חדשים. בנין הארץ הטיל על ההסתדרות הציונית תפקידים ומשימות חדשים, שדרשו מנהיגות חזקה. לתפקיד זה זכו ציוני לאנצוט במהנדס א. שפאץ, קצין בצבא האוסטרי, אישיות רבת־פעלים וציוני מסור. יחד עם קבוצת צעירים אקדמאים בעלי עבר ציוני, שחזרו ללאנצוט מהצבא האוסטרי, כמו: אברהם דרוקר, ראובן רוזנבליט (עבר אחרי זמן קצר לקראקוב, שבה ניהל את המשרד הארץ־ישראלי), אהרן היטר, שלמה גרינבאום, ד"ר ליאון מארקל, אריה (ליאון) דישה, משה אסטליין, חיים טרוירינג והחברות רויזה פרלמוטר, דרז'ה מילראד ורבקה שפירא, העלה המהנדס שפאץ את הסתדרות הציונית לגורם ראשון במעלה בחיים הציבוריים־הלאומיים של יהודי לאנצוט. עבודתו הציונית של שפאץ, שנבעה מהתלהבותו הכנה, מאמונתו הבלתי מעורערת באידיאל הציוני, הפיחה רוח חיים ועודדה את מחנה הפעילים הציונים.

בחדרי ההסתדרות, שנשכרו אחרי המלחמה בבית שיפר, נערכו אספות והרצאות רבות. באחת האספות פרצה לדירה המשטרה ואסרה את כל אלה שלא הספיקו לברוח דרך החלון. רק לאחר התערבותם של אישים בעלי השפעה, שוחררו הנעצרים ובוטלה האשמה של עריכת אספה בלתי חוקית. התנכלותם של השלטונות הפולניים לאגודה הציונית לא הפחידה את החברים ולא החלישה את פעילותם.

בשנת 1919 החליט הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית בקראקוב לארגן מחדש את הוועדים המקומיים ולמשוך לתנועה כוחות צעירים חדשים. בסוף שנת 1919 נבחרו לוועד הציוני המקומי החדש החברים א. שפאץ, (יו"ר) אהרן היטר, שלמה גרינבאום (סגן), אברהם דרוקר (סגן), ד"ר ליאון מארקל, אריה (ליאון) דישה, משה אסטליין, חיים טרוירינג. יחיאל נוסבאום, רויזה פרלמוטר, רבקה שפירא, מ. אפטר וחיה שיפר. כנציגי הנוער נבחרו וצורפו לוועד אליעזר סטמפל (מזכיר) ונחמן קסטנבאום.

שלושת העסקנים — שפאץ, דרוקר וגרינבאום — השלימו איש את חברו בתכונותיהם האישיות ובמסירותם לאידיאל הציוני. הם האצילו מהתלהבותם על כל הציבור הציוני והתקופה ההיא נחרתה באותיות זהב בתולדות הציונות בלאנצוט. המאמינים בציון ובתחיית מדינת ישראל — רובם עונו בידי הרוצחים הנאצים ומתו על קידוש השם עם הקהילה הקדושה של לאנצוט בחורבנה של יהדות פולין. יהא זכרם ברוך!

הוועד החדש החל בעבודה נמרצת. בראש וראשונה אורגנה הפעולה למען קק"ל. הוועד למען קק"ל, עם א. דרוקר בראש ואליעזר סטמפל כמזכיר, הצליח להחדיר את משמעותה של הקרן הלאומית הזאת בתודעתם של יהודי לאנצוט, והתוצאות הממשיות לא אחרו לבוא. גדלו ההכנסות, מפני שהתורמים עמדו על חשיבותו של יישוב הארץ הודות לפעולת ההסברה של חברי הוועד.

אחר עלייתו של אליעזר סטמפל כחלוץ לא"י, ולאחר שאברהם דרוקר יצא לחוץ־לארץ כדי לסיים את לימודיו, עמד

שמואל זאוואדה בראש הוועד ופינחס צוויבל היה המזכיר. בזמן ההוא היה ועד הקק"ל מורכב מציונים כלליים ומחברי „השומר הצעיר". אחרי שמשה ויזנפלד, מנהל קק"ל בקראקוב, ביקר בלאנצוט בשנת 1925, הצטרפו לוועד גם נציגי „פועלי ציון" והנהלת הוועד עברה לידי ד"ר ליאון מארקל כיו"ר וצבי קזשטכר כמזכיר. במרוצת הזמן הצטרפו לוועד נציגי מפלגות וזרמים ציוניים חדשים, ובזכות שיתוף הפעולה ביניהם תפסה לאנצוט מקום נכבד בסולם ההכנסות לקרן הלאומית ולמגביות שונות לטובת הארץ.

הצטיינו בפעולתם למען הקק"ל החברים שהיו מאורגנים באגודה הציונית כללית „השחר": חיים לוקסנבורג, קלמן טרומפטר, פנחס צויבל, לייזר פאס, שמואל וצבי זאוואדה, מנחם סטמפל, ברל גולדשטיין ויוסף זייפרט. בשנים הראשונות בין שתי מלחמות העולם, בלטו בעבודה למען הקרנות: חיים הבנשטרייט, גצל עסטליין, שמעון וולקנפלד, כץ, משה גולדשטיין, שלמה רגנבויגן ושמואל גרייזמן. מן הראוי להזכיר גם את חברות „השחר", שעשו למען הגברת ההכנסות לקרן, והן: שיינדל מילראד, האחיות אפטר, חיה שיפר, חוה שטלצר, גיטל שנמן, חוה פלאשן, ברטה פלאשן, שיינדל סטמפל, רבקה בוט ועוד. אחרי שנת 1930 ישבו בוועד לקק"ל נציגים של הציונים הכלליים, „מזרחי", „פועלי־ציון", „ויצו", הרויזיוניסטים (עד עזבם את ההסתדרות הציונית העולמית) ונציגי תנועות הנוער: „השומר הצעיר", „עקיבא", „פרייהייט", „הנוער הציוני", ולמשך תקופה מסויימת גם „ביתר". המרכז של קק"ל בקראקוב הביע את הערכתו לפעולתם של ציוני לאנצוט.

ההסתדרות הציונית לפני משימות חדשות

הפעולה הציונית הסתעפה בשטחים רבים. גדלו שורות החברים הציונים, כי הצטרפו אליהם רבים מבין הנוער ומבין החוגים האזרחיים. היה הכרח בהרחבת המסגרות הארגוניות שיקיפו את החברים החדשים. הוועד המקומי יצר את המסגרת הזאת, ביסדו אגודה ציונית חדשה בשם „השחר", שבה טופחה בחברים הצעירים והמבוגרים ההכרה הציונית והמשמעת הארגונית. באגודה החדשה היו פעילים החברים הוותיקים מ„אהבת־ציון" וכן הונח יסוד איתן למרכז ציוני, שהיה לגורם מכריע בחיי היהודים בעיירה. הישוב ראש הראשון של „השחר" היה אהרן היטר, וחיים טרוירינג היה המזכיר; חברי הוועד היו: אליעזר סטמפל, שמואל זאוואדה, חיים לוקסנבורג, קלמן טרומפטר, צבי קזשטכר, דוב גולדשטיין, מנחם סטמפל ונחמן קסטנבאום.

פעולתו של הי"ר א. היטר היתה לדוגמה ולמופת של עסקנות ציונית מסורה. הוא היה מנהיגו הרוחני של הנוער. שיחותיו והרצאותיו על נושאים לאומיים־ציוניים והחוגים לילמוד תולדות העם היהודי עוררו עניין רב והיה בהם משום גורם חינוכי ציוני חשוב. לצערם הגדול של תלמידיו וחניכיו ב„השחר" נאלץ היטר, מפאת מחלה, שחלה בה בהיותו חייל במלחמת העולם הראשונה, להפסיק את פעולתו הציבורית. שמואל זאוואדה, שבא במקומו, קיבל על עצמו את הנהלת האגודה ובעבודה קשה זו נעזר במידה רבה בנחמן קסטנבאום. בין ראשי המדברים באגודה בימים ההם היו ד"ר א. דרוקר וד"ר ר. רוזנבליט.

באגודת „השחר" נוסדה התזמורת „הזמיר" ביוזמתו של צבי ראמר. בעלי התפקידים הראשיים ב„הזמיר" היו משה פיילשוס, האחים שמעון, ברל וקלמן וולקנפלד, יהושע קסטן ואברהם שנמן. היתה זאת אחת האגודות הנערצות והמקובלות על יהודי לאנצוט.

שלב השוב הל בהתפתחותה ובפעילותה של אגודת „השחר" בהנהגתו של נחמן קסטנבאום. עלה בידו להקים חוג דראמתי שנהל הצלחה רבה בהופעותיו בפני הציבור היהודי שחיבב תיאטרון יהודי.

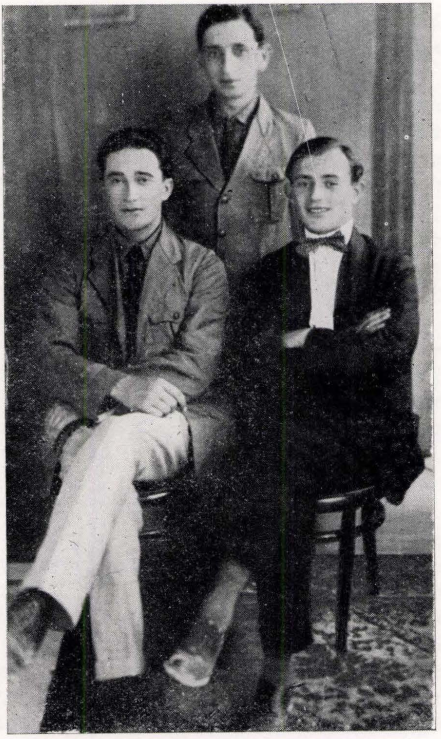
ראויה לציון רמתה של הפעולה התרבותית במסגרת „השחר". הרצאותיהם של הד"ר אידה לוטרינגר בספרות כללית ושל נ. קסטנבאום בספרות עברית עוררו עניין מיוחד בקרב קהל המאזינים. כמו־כן שימשה האגודה מקום למסיבות ונשפים למיניהם.

החלוציות וההגשמה העצמית

התנועה הציונית בלאנצוט רכשה את לב הנוער שקיבל את התביעה להגשמה עצמית ונצטרף לתנועה החלוצית. ההסתדרות הציונית אירגנה את קבוצת החלוצים הראשונה, מבני הנוער „שהתמרדו" ובניגוד לרצון הוריהם עזבו את ביתם ומשפחותיהם, כדי להצטרף למחנה המגשימים את החלום הציוני. מדריכיה היו: א. היטר, א. סטמפל, ק. טרומפטר ויוסף זייפרט. על אף הקשיים בהשגת הסרטיפיקטים (רשיונות לעליה לארץ ישראל ממשלת המנדט הבריטית) עלו מלאנצוט, בעליה החלוצית הראשונה (1919—1924), החברים: מנחם בוימיל, מיכאל רוזמרין ומזכיר הוועד המקומי, העסקן רב־הפעלים אליעזר סטמפל. בארץ הצטרפו לחלוצים, שבזיעת אפם ייבשו ביצות, סללו כבישים ועבדו בשדות הקיבוצים הראשונים.

השאיפה לעליה חלוצית הקיפה גם את המעמד הבינוני היהודי, שסבל מהמשבר הכלכלי ונושל מעמדותיו הכלכליות בשל לחץ המיסים בימי גרבסקי. הוועד המקומי של ההסתדרות הציונית קיבל על עצמו תפקידים חדשים בהגשת עזרה לחלוצים ובהכשרתם לעבודה יוצרת. לשם השגת מטרה זו הקים הוועד, בעזרת הג'וינט, בית־מלאכה לנגרות, בהנהלתו של המומחה במקצוע הנגרות והציוני המסור, מרדכי פאסטר. כמה מהחלוצים שעבדו בנגרות עלו עם מורם ומדריכם ב 1925 לארץ־ישראל, וביניהם אחד העסקנים הפעילים — מנחם סטמפל. כבר בעיירה קנה לו שם בשיריו הנלבבים, ובארץ, אחרי יום של עבודה מפרכת התמסר ליצירה ספרותית. דבקותו בארץ־ישראל ובחזון הבניה והתחיה בה מצאו את ביטויים הפיוטי בקובץ שיריו „אויפן שוועל פון ליכטיגן טאג" (על סף יום האורות) שזכה להערכה חיובית בביקורת של התקופה ההיא. כיום משמש מ. סטמפל מזכיר המועצה המקומית של כפר־יונה.

במרוצת הימים עלו כמעט כל תלמידיו של מ. פאזטר

חלוצי העליה השלישית — חלוצים פון דער דריטער עליה
מימין (פון רעכטס): מיכאל רוזמרין, מנחם בוימיל
אליעזר סטמפל

לארץ־ישראל והוא סיפק לתלמידיו לשעבר עבודה וגם הדריכם בעצה. ב 1925 עלה לארץ דב רוזמרין, היום בעל משק חקלאי בכפר־יונה.

העליה החלוצית לארץ־ישראל שימשה דחיפה להתרחבותה של התנועה החלוצית בגולה, והיה צורך בהקמת מסגרת ארגונית ובהכשרת החלוצים בעבודה גופנית. בפולין נוסד הארגון הכללי „החלוץ", ששם לו למטרה הקמת נקודות הכשרה לחלוצים עולים. גם בלאנצוט נוסדה נקודת הכשרה (סתם־חלוצית), שבה הכשירו את עצמם חלוצים רבים לקראת עלייתם ארצה. על יד הוועד המקומי הורכב ועד מחברים נכבדים, שפעלו להקלת התנאים הקשים בנקודת ההכשרה, הגישו לחלוצים העובדים סיוע חומרי וסיפקו אמצעים לעליה. הודות לעזרה זו החזיקו החלוצים מעמד בתנאי הכשרה קשים עד לעלייתם הנכספת לא"י. בשנת 1925 עלו ארצה אברהם שנמן, מנחם אנמוט, מיכאל ובצלאל שטרנהיים, צבי וישראל בירנבאום, וולף כץ ומרדכי פסטר.

בעשר השנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה נוספו על תנועות הנוער הוותיקות, שמהן באו החלוצים, ארגוני נוער חד־שים: „הנוער הציוני", פרייהייט", ויצו"ר־הצעירה", „ברו־ריה", בית"ר. את כולם איחדה השאיפה הלוהטת לעלות ולבנות את מדינת ישראל. עד 1930 היה „השומר הצעיר" כמעט תנועת הנוער המגשימה היחידה, החדורה רוח חלוצית. עם החברים הפעילים בקן „השומר הצעיר" נמנה מיכאל וַלצר, שי"צג במשך שנים את „השומר הצעיר" בוועד הציוני המקומי עד עלותו ארצה ב 1929. בארץ הצטרף לקיבוץ של „השומר הצעיר" בנס־ציונה. היא נתנסה בכל הנסיונות הקשים של תנועת ההתיישבות בתקופה ההיא. בשנות השתרשותו הראשו־נות בארץ התגבר על כל הקשיים בזכות אופיו החזק, רצונו העז, התמדתו העקשנית וחיבת הארץ. ניכר חלקו של מיכאל ולצר בין אלה שבעמלם החלוצי ייבשו ביצות, סללו כבישים ועיבדו את אדמת הארץ. במרצו ובחריצותו במשך שנים רבות רכש לו עמדה במדינת ישראל.

בהיותו בלאנצוט השתתף ולצר בכל הפעולות של הוועד הציוני המקומי. בכל לחט הנעורים שלו הקדיש את כל זמנו הפנוי בעיקר לעבודה חינוכית בקרב הנוער; בהדגישו את הצורך לשרת את הציונות במעשים. הוא בעצמו נשאר נאמן לסיסמתו ופנה לדרך של הגשמה חלוצית עצמית. בהיותו בארץ לא ניתק את הקשרים עם עיר מולדתו והמשיך לקיים את הקשר עם חבריו וידידיו שנשארו בעיירה. במכתביו לא הפסיק להשמיע דברי אזהרה, שמא יהיה מאוחר מדי... הוא ראה רק דרך אחת הפתוחה לנוער היהודי בגולה, והיא: עליה מהירה, חוקית או בלתי חוקית.

דאגתו הגדולה היתה גורל אחיו הצעיר שמעון, שאותו נאלץ להשאיר בלאנצוט. צעיר חינני, חניך „השומר הצעיר", חיכה לקריאתו של אחיו לעליה ארצה. לדאבונו לא ניתנה לו האפשרות להגשים את חלומו והוא ניספה יחד עם כל משפחתו בידי הרוצחים הנאצים.

לאחר השואה ולאחר חורבנה של קהילת לאנצוט נשאר לפליטה חלק קטן של יוצאי לאנצוט בישראל. מיכאל ולצר הציב לו מטרה — להקים ליהודי לאנצוט, שהושמדו על קידוש השם — מצבה, להנציח בה את זכרם של האבות, האמהות, האחים, האחיות, הקרובים והידידים ולהציב להם יד ושם בצורת ספר „יזכור" ללאנצוט היהודית, שאתה היה קשור בנימי אהבה. בזכות עקשנותו המבורכת ועבודתו ללא ליאות יצא לאור ספר „יזכור" זה, ציון־נצח לכבוד קהילתנו.

בשנת 1926 עלה לארץ דויד האר, מייסדה ומנהיגה של הסתדרות פועלי־ציון בלאנצוט. מנעוריו שרת דויד האר בנאמנות ובמסירות את תנועת פועלי־ציון, נמנה עם העסקנים הפוליטיים והציבוריים החשובים שבעיירה ורכש לו את אהדתן של השכבות העניות של האוכלוסיה היהודית. הוא עלה לארץ יחד עם אשתו פייגה (מבית גוטמן) ועם שני בניו והצטרף לבוני היישוב. דויד האר ואשתו העלו קרבן יקר על מזבח הגנת המולדת — בנם שרגא ז"ל, חבר ההגנה, נפל קרבן באחת הפעולות החשובות. פייגה האר, שהיתה בלאנצוט חברה פעילה ב„פועלי ציון", ממשיכה גם בישראל בפעולתה הציבורית ב„ויצ"ו", „בנות ברית" ו„גמילות־חסדים" ובמוסדות סוציאליים אחרים. דויד האר הוא אחד מפעילי ארגון יוצאי לאנצוט בישראל ורב חלקו בהוצאת „ספר לאנצוט".

תקופת המשימות הקשות

ב־1926 עלה פילסודסקי בראש מפלגת הסאנאציה לשלטון בפולין, שהפך למשטר רודני למחצה. מהפכת פילסודסקי חוללה משבר כלכלי והנפגעים היו היהודים מחמת הטלת המסים הכבדים וארגון תנועת חרם כלכלי עליהם על ידי החוגים הפוליטיים והכלכליים הפולנים, בתמיכה מלאה של הממשלה.

המנהיגים הציונים בערים ובעיירות במדינת פולין הועמדו בפני הצורך לארגן פעולות עזרה והצלה להמונים שנפגעו על־ידי התנועה האנטישמית הרשמית. כצו עליון ראתה המנהיגות היהודית את ארגון ההמונים למאבק על זכויותיהם לעבוד ולחיות. לפי קו הפעולה הכללי נקראה בינואר 1929 אסיפה כללית של ההסתדרות הציונית ונבחר ועד מקומי חדש עם ד״ר א. דרוקר בראש, ד״ר מארקל סגנו, צבי זאורהאפט — מזכיר. חברי הוועד היו: המהנדס שפאץ, י. נוסבאום, שלמה גרינבאום, ד״ר לוטרינגר, אליעזר פאס, נחמן קסטנבאום ושני נציגים של „השומר הצעיר״ — תנועת הנוער שהיתה קיימת אז בלאנצוט — משה רוזנבליט ומיכאל ולצר. הוועד המקומי הזה הפך למעשה לוועד פעולה, שנשא במסירות בעול העבודה הציונית, הציבורית, הכלכלית והתרבותית. ההסתדרות הציונית לקחה חבל פעיל בבחירות לקהילה היהודית, לעיריה ואחר־כך לסיים הפולני. נעשו מאמצים להגדלת הכנסות לקק״ל ולקה״י, וכאשר הוכרז ב 1931 על חודש סוקולוב, הוצאה לפועל פעולת הסברה רחבה לחיזוקה של התנועה הציונית. תיזכר כשיא בפעולה הזאת, אסיפות ההמונים שנתקיימה בבית־העם שבה נאם המנהיג הציוני האהוד, מגיסטר ליאון סלפטר.

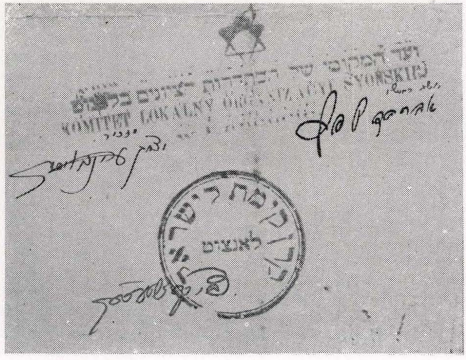
בתקופת פעולתו של הוועד המקומי נוסד בית־ספר עברי, הופעלה ספריה ציבורית. הוועד נרתם להקמת בית־עם, המשיך במתן עזרה וחסות לחלוצים וסייע בפיתוח תנועת הספורט היהודי. בין שתי מלחמות העולם תססו החיים הציוניים בלאנצוט במוסדות רבים, כגון הספריה „ציון״, בית־הספר העברי, אגודת „הזמיר״, אגודת הספורט „טרומפלדור״, בית העם. פעילות רבה נעשתה במפלגות הציוניות — בהסתדרות הציונים הכלליים, ב„מזרחי״, ב„פועלי ציון״, בארגון הרויזיוניסטים; בתנועות הנוער — „השומר הצעיר״, „פרייהייט״, „עקיבא״, „בני ציון״, „הנוער הציוני״, „ברוריה״ ובית״ר. מאולמות תנועות אלה בקעו שירי מולדת ונשמעו צלילי השפה העברית והאווירה היתה ספוגה געגועים לעליה ולגאולה.

כנזכר לעיל עמד בראש הוועד הציוני המקומי בתקופה זו הד״ר א. דרוקר, שהקדיש את כל כשרונו הרוחני, הארגוני והאורטורי לרשותה של ההסתדרות הציונית. תכונותיו התרוממיות, טוהר אופיו ומסירותו הציבורית חיבבו את הלוחם האמיץ הזה לא רק על הציבור היהודי, אלא גם על האינטליגנציה הפולנית המתקדמת. הוא גורש, יחד עם יהודי לאנצוט רבים, על־ידי קלגסי הגסטאפו, ולאחר זמן קצר מת בפשמישל, מעונה, בידי הרוצחים הגרמנים.

גורל אכזרי זה היה מנת חלקם של כל חברי הוועד המקומי (חוץ מכותב הטורים האלה, ששהה בסיביר, ומ. ולצר), שנרצחו בניטאות ומחנות ההשמדה.

כאשר בספטמבר 1939 עקרו כנופיות הרוצחים של היטלר את מרבית יהודי לאנצוט מהעיירה, עלה הכורת על חיי הקהילה. פסקה כל פעולה, נהרסו כל המוסדות הציוניים והציבוריים, נדם קולם של יהודי לאנצוט. לפליטה ולזכר נשאר עומד על תלו בית־הכנסת הגדול בלבד.

שארית הפליטה מיוצאי לאנצוט בישראל ממשיכים את חוט המסורת הציונית המפוארת מימי „אהבת ציון״ משנת 1894. בנאמנותם לציונות מימי נעוריהם בעיירתם־מולדתם, הם עושים למען בנייתה והאדרתה של מולדתם החדשה, מדינת ישראל, לכבודם ולזכרם של ציוני לאנצוט שמתו על קידוש השם.

הסתדרות „ההלוץ" בשנת 1924 — אַרגאַניזאַציע פון „החלוץ" אין יאָר 1924. למטה מימין (אונטן פון רעכטס): משה ואליעזר ריזמרין, יהודה זאואר, מנחם בוימל, דוב רוזמרין. שורה ב׳ (צווייטע ריי): סאבינה פריד, פייגה פלנר, אליעזר סטמפל, לאה מרגל, שמואל גרייזמן. שורה ג׳ עומדים: (דריטע ריי שטייען) הערש זאוואדה, מיכאל שטרנהיים, שמעון וולקנפלד, משה רוזנבלום, קלמן וולקנפלד, לייב וינר, לייב שסכר.

תזמורת החובבים „הזמיר" עם המנצח משה פיילשוס — אַרקעסטער „הזמיר" מיטן דיריגענט מוריץ פיילשוס.

דוד הר תל־אביב

פועלי־ציון בלאנצוט

א

הציונות היכתה שורשים בלאנצוט בשחר הופעתה. כבר בשנת 1894 היתה קיימת בעיר אגודה ציונית „אהבת־ציון" ובה 45 חברים. מספר גדול זה של ציונים מאורגנים, מתוך אוכלוסיה יהודית קטנה, שהיתה נתונה ברובה להשפעת החסידות, מעידה על הכרה לאומית עמוקה בקרב יהודי לאנצוט. החסידות בלאנצוט נלחמה בתקיפות בניצנים הראשונים של הציונות.

בעשור האחרון של המאה ה־19 (1890—1900) היה מצבן הכלכלי של השכבות העממיות בעיירות גליציה קשה מאוד. השלטון בקהילות, במקומות רבים, בא לשליטי הקהילה מכוח הפריץ או מושל העיר האזרחי (סטארוסטבו). נוכח תמונה עגומה זו בעיירות אחרות, בוקעת קרן אור התחיה הלאומית בלאנצוט, שהאירה ליהודי לאנצוט את דרך המלך לתנועת השחרור הלאומי והסוציאלי.

בזמן ההוא נראו באנשי עבודה שבחוגים הציוניים הסימנים הראשונים של ההכרה המעמדית. עדיין לא היתה קיימת בעיירות הקטנות שכבה מעמדית־פוליטית, שכן העוסקים בעבודה גופנית היו בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים, שעבדו כולם בתנאים קשים. מצבו החומרי של נותן העבודה לא היה טוב יותר מזה של השכיר. הראשונים, איפוא, שהקימו כעין איגוד מקצועי להשגת תנאי עבודה נוחים יותר, היו הפקידים והעובדים השכירים במסחר ובחנויות.

בשנים הראשונות של המאה ה־20 קמו באורח סטיכי בערים ובעיירות, אגודות של עובדי המסחר. במקומות רבים הוקמו אגודות עובדים כאלה במסגרת אגודות ציוניות, ובמרוצת הזמן התגבשה באגודות של עובדי המסחר תנועה ציונית־סוציאליסטית המושתתת על העיקרון של האינטרס המעמדי ועל הצורך בהתארגנותו של העובד היהודי.

כאשר ביארוסלב, הקרובה ללאנצוט, כבר היתה קיימת בשנת 1901 אגודה ציונית של עובדי המסחר בשם „העברי", עדיין היה לאגודה הציונית בלאנצוט „אהבת ציון" אופי כללי. היא איגדה בתוכה את כל הציונים מכל השכבות, מכיון שכולם נאלצו לעמוד מאוחדים נגד החסידות הלוחמת שבעיר. האגודה הציונית היתה, איפוא, הכוח הפוליטי היחיד עד שנת 1918.

ב

השפעתם של פועלי־ציון אחרה לחדור ללאנצוט. ברישה הסמוכה החלה פעולתם של פועלי־ציון עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. כשבאתי ב־1910 לריישה מצאתי בה הסתדרות פועלי־ציון חזקה. בראשה עמדו העסקנים המסורים: פיש, משולם דווידזון ונחום שטרנהיים, שהצטיינו בפעולה המסונפת בתחום התרבותי, הפוליטי והכלכלי. הצטרפתי לפעילות התוססת של מפלגת פועלי־ציון בריישה והייתי פעיל בה עד מלחמת העולם הראשונה. בשנת 1914 הגעתי עם זרם פליטי מלחמה לווינה וגם שם מצאתי הסתדרות פועלי־ציון חזקה וערה.

בשנות העשור הראשון של המאה ה־20, נמשך עדיין המאבק בין החסידים ובין המשכילים והציונים. המנהיגים הציוניים בעיר שאפו לחדור לבית־המדרש, להפעיל את השפעתם על הנוער החסידי ולרכוש את הציבור היהודי למען התנועה הציונית.

מן הראוי להבליט את אופיים הכלכלי המיוחד של יהודי לאנצוט. חלק מהם התפרנס מהמשק הגדול של האציל פוטוצקי כסוחרים, חוכרים, סוכנים ומתווכים. בעלי־מלאכה לא העסיקו עובדים שכירים, כי בקושי התפרנסו הם עצמם על עמל כפיהם. הנוער, שהתרחק מן החסידות, עזב את העיירה וביקש עבודה בריישה, ששכנה במרחק של 17 ק"מ. משום כך לא היו בלאנצוט התנאים האוביקטיביים להתפתחותו של איזה ארגון עובדים שהוא. הנסיון לייסד לפני מלחמת העולם הראשונה סניף של ז', פ. ס., מפלגה יהודית אנטיציונית (Żydowska Partja Socjalistyczna) לא הצליח.

ג

לאחר מלחמת העולם הראשונה חזרו מחזית המלחמה החיילים היהודים, וביניהם פעילי האגודה „אהבת־ציון", שהפיצו לראשונה בלאנצוט את האידיאלים של הסוציאליזם. היתה זאת תקופה, שבה גברו הזרמים הפוליטיים הקיצוניים גם ברחוב היהודי, וחוללו תסיסה בחלק מהציבור היהודי בלאנצוט. התסיסה הזאת קירבה חלק מהציונים לאידיאולוגיה של האגף הסוציאליסטי שבתנועה הציונית, אבל עדיין חסרה היתה הדחיפה לליכודם הארגוני של הציונים־הסוציאליסטים שבמחנה הציוני.

כשחזרתי ב־15 בנובמבר 1918 מהצבא האוסטרי ללאנצוט מצאתי בה תנאים נוחים לייסוד הסתדרות פוע"צ, שבה הייתי חבר בשנות נעורי בריישה עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. יום אחרי שובי לעיירה ניסו האנטישמים הפולנים להתנפל על יהודי לאנצוט. היה זה ביום השנה הראשון למותו של מנהיגה הבלתי נשכח של תנועת פוע"צ, בר בורוכוב ז"ל. באתי בדברים עם כמה חברים משכילים, אוהדיה של ארץ־ישראל העובדת, והחלטנו לייסד בלאנצוט סניף של הסתדרות פוע"צ בגליציה. יוזמתנו עוררה הד רחב בציבור. באסיפת יסוד נבחר ועד מקומי של מפלגת פועלי־ציון בלאנצוט. חברי הוועד היו: הערש (צבי) יאסם, יושב־ראש, כותב טורים אלה — מזכיר, נפתלי לאופבאן, משה צוקר ועוד. התקשרנו עם הוועד הפועל המרכזי של פוע"צ בקראקוב. פתחנו בפעולה למען קרן העבודה בארץ־ישראל. כן ראינו חשיבות גדולה בהסברה סוציאליסטית בקרב הנוער. תגובותינו לבעיות הפוליטיות־חברתיות והתרבותיות של יהודי לאנצוט נבעו מגישתנו הפועלית־ציונית.

מצבם הכלכלי של יהודי לאנצוט הורע כאשר חוסלו

קבוצת חברי „פועלי־ציון" — אַ גרופּע חברים פון „פועלי־ציון", למטה מימין יושבים (אונטן פון רעכטס זיצן): יעקב זאואר, וולף גוטמן, יצחק זאואר. יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): ישראל צוקר, וולף טוכפלד, צפורה הר, דוד הר, וולף יסם, יוסף הר. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): יצחק זאואר, אולי מילראד, אליעזר גלבר, ישעיהו וונגבליק, אהרן היטר, מלך קזשטכר, אליעזר קזשטכר, אליהו גלזר, זלמן היטר, וולף מילראד.

מקורות הפרנסה שלהם, שהיו קשורים במשקו של פוטוצקי. נאלצנו לבקש אמצעים להקלת העוני שפשט ברחוב היהודי בעיירה. היו אלה גם שנות תוהו ובוהו כלכלי בפולין אחרי מלחמת העולם הראשונה. ביחוד סבלה השכבה העניה שבאוכלוסיה היהודית. משום כך יסדנו צרכניה (אגודה שיתופית) שאליה הצטרפו מאה ושמונים משפחות (כ 500 נפשות), שיכלו להשיג מצרכי מזון חיוניים. הנהלת הצרכניה נעזרה במוסדות הכלכליים שבקראקוב ובשלטון המקומי ויכלה לספק לחברי הצרכניה פחם, עורות, תפוחי אדמה ועוד. מהצלב האדום, שבראשו עמדה אמו של אלפרד פוטוצקי, קיבלנו מזון בכמויות גדולות בשביל מאות ילדים יהודיים. בראש הנהלת הצרכניה עמד כותב הטורים האלה וחבריה היו אלתר טורקלטאוב, ישראל טוכפלד, אליהו אויגנברוין, יעקב לאנגזאם ולייב אנמוט. כמנהלי הצרכניה היו פעילים: הערש יאסם, פנחס צ'יפר, מלך קסטן ולאזער מארדר.

פוע"צ יזמו פעולה תרבותית רחבה. הושמעו הרצאות על נושאים שונים, התנהלו ויכוחים ערים, וכן הוזמנו מרצים ומנהיגי פוע"צ מקראקוב, מלבוב ואף מווארשה. נערכו מסיבות לכבוד סופרים ויצירותיהם כגון: שלום־עליכם וי. ל. פרץ. עתוני פוע"צ בפולין הודיעו בהרחבה על פעילותם התרבותית של חברי פוע"צ בלאנצוט. העבר של עשרות השנים השכיח מזכרונינו פרטים רבים, אולם זוכרני את הידיעה שהופיע ב„ארבייטער־צייטונג" מיום 12.10.1919 בווארשה על ההרצאה של שכנא זאגאן בלאנצוט על הנושא „קולטור־אויפגאבן פונ'ם יידישען פראלעטאריאט".

אחד הגורמים החשובים להפצת התרבות בקרב הנוער היהודי היה הספריה העממית הראשונה על שם מכס רוזנפלד *. המוסד הזה, שהכיל שמונה מאות ספרים, מילא את תפקידו החשוב בהנהלתה של החברה המסורה פייגה גוטמן.

ד

הפעולה החשובה של פוע"צ הופסקה עם פרוץ המלחמה בין פולין וברית־המועצות. גל אנטישמי חדש הציף את המדינה והשלטון הפולני האשים את יהדות פולין באהדה לבולשוויזם, וצעירים יהודים רבים בגיל הגיוס נעצרו במחנה יאבלונה. נאסרו רבים מבין העסקנים הסוציאליסטיים, וביניהם

* נולד בשנת 1884 בדרוהוביץ. בצעירותו הצטרף לפועלי־ציון. ערך עתון סטודנטים בפולנית „סיסמתנו". ספריו הופיעו בגרמנית „יהודים בפולין", „שאלת היהודים בפולין". מת בשנת 1919 בדרך לוועידה בינלאומית סוציאליסטית בברן.

חברנו המסור, הערש יאסם, ורק הודות להתערבותו של עורך־הדין המפורסם, ד"ר לייב לאנדאו, שוחרר מבית הכלא.

לאחר שהרוחות נרגעו, חידשנו את פעולתנו היום־יומית. כיוון שקבוצת צעירים וצעירות מהשכבה העממית היתה נתונה להשפעתנו, יזמו חברינו הצעירים: ישראל צוקר, וולף טוכפלד, פייגה גוטמן, וולף יאסם ויוסף הארי את הקמתה של האגודה „יוגנט". בחודשים הראשונים לקיומה של האגודה הצטרפו אליה צעירים רבים. באגודה התנהלה פעולה תרבותית ענפה בחוגים, ובערבי חורף קיבלו החברים תה ועוגה ללא תשלום. האגודה התקשרה עם המרכז של ארגוני הנוער בתנועת פוע"צ. כתבה מלאנצוט ב„ארבייטער צייטונג" גליון 72, מ 4.10.1919 הודיעה על מגבית בלאנצוט לטובת ה„יוגנט קעמפער" בהשתתפותו של נציג הסתדרות הנוער מקראקוב יחזקאל פרידברג.

השפעת מפלגתנו גדלה הודות לפעילותה הקונסטרוקטיווית ורבת־ההישגים. היא דאגה לצרכים הסוציאליים ותרבותיים־לאומיים של השכבה העמלה בלאנצוט ורכשה משום כך את אהדתה. על רקע זה יש להבין את ההיענות הנלהבת של נשי לאנצוט לקריאת המפלגה לייסד חוג נשים, שתפקידן יהיה לסייע בהגשמת מטרותינו הציוניות והסוציאליסטיות. לחוג זה הצטרפו החברות הפעילות והמסורות — פייגה הארי, הנה מילרד, אסתר טוכפלד, רייזל גוטמן, שרה יאסם, לאה ארנפריינד, טילה צוקר, רחל לאופבן ופייגה מילרד, שסייעו לנו בעבודתנו השוטפת. החוג ארגן להקת חובבי תיאטרון, שהציגה בהצלחה כמה מחזות. פרט לפייגה הארי, הנה מילרד (נשואה לאשטשובר) בעכו, לאה ארנפריינד (נשואה אוש־רובסקה) בתל־אביב, פייגה מילרד (בארה"ב), שעלו ארצה לפני השואה או הגיעו לישראל מרוסיה, כפליטי מלחמה, ניספו בשואה כל החברות המסורות.

ה

כבר בשנת 1920 היתה הסתדרות פוע"צ גורם פוליטי חשוב בלאנצוט ורכשה לה זכות קיום בציבור היהודי. היא התגברה על המשבר שפקד את תנועת פוע"צ בזכות קשרה ההדוק עם ארץ־ישראל העובדת. רעיונותיה של תנועת העבודה בארץ־ישראל ובעיותיה שימשו לחברינו, העומדים בראש ההסתדרות, מורה דרך בפעולתם. משום כך התיחסנו בשלילה גמורה לאינטרנציונל השלישי שתבע את חיסולה האידיאולוגי של הציונות הסוציאליסטית מיסודו של בר בורוכוב. וכך נמנע פילוג בסניפנו, שהצטרף למפלגת הפועלים הציונים הבלתי תלויה בגליציה המערבית, שהיתה כלולה באיחוד העולמי של פוע"צ ימין. בגולה היה האיחוד שלוחה נאמנה של מפלגת „אחדות העבודה" בישראל.

אחרי הפילוג גילה סניפנו פעילות רבה בכל השטחים הפוליטיים והסוציאליים בחיי יהודי לאנצוט. יתר על כן, ארגוננו גדל, הרחיב את מסגרתו, נשכרה דירה גדולה, שהיתה למרכז חיי הסניף. החברים ישראל צוקר, ישראל קשטעכער, לייזר פופיול, אליעזר גלבר, יוסף הארי, נשאו בעול העבודה

חוג נשים ב„פועלי ציון" בשנת 1920 — פרויען־קרייז אין „פועלי־ציון", למטה מימין (אונטן פון רעכטס): מינדל יסם, אסתר זאואר, שרה יסם. יושבות מימין (זיצן פון רעכטס): לאה ארנפריינד, הניה מילראד, פייגה גוטמן, שבע רגנבויגן רייזל גוטמן. עומדות מימין (שטייען פון רעכטס): אסתר טוכפלד, תהילה יסם, רחל איינהורן, פייגה מילראד, אורחת,

והתגברו על הקשיים שנערמו בדרכם. לא היה קל לפעול במפלגה ציונית־סוציאליסטית בלאנצוט, שמאז ומתמיד היתה מבצרה של החסידות הקיצונית.

במסגרת פעולתנו התרבותית הרצו בסניפנו המרצים הידועים ד"ר יצחק שיפר, ד"ר יחיאל הלפרן, חיים הניג, מהנדס אנשל רייס וגרינברג. יסדנו אגודת ספורט „שמשון" (אחר כך „הפועל") לטיפוח תרבות הגוף בקרב הנוער. הקבוצה ערכה משחקי התחרות עם קבוצות יהודיות ולא־יהודיות.

נוסד גם חוג דראמתי, שבו הצטיינו בכשרונם החובבים ממשפחת טוכפלד: אסתר, וולף וצביה, אשר ביחד עם החובבים קליין, קלמן טייטלבאום, דבורה זאוער, פייגה האר, וולף גוטמן, הציגו בהצלחה מהיצירות הדראמתיות של הספרות היידיש. החוג הזה שיתף פעולה עם החוג הדראמתי של הברות פוע"צ. לא החמצנו שום הזדמנות לנקיטת עמדה בשאלות יהודיות כלליות וסוציאליות. בבחירות לעיריות שנערכו בשנת 1923, עדיין לפי שיטת ה„קוריות", התאחדנו עם הסתם־ציונים ב„קוריה" הרביעית. כן תרמנו את חלקנו במשימה להקמת „בית העם".

הפעילות הזאת של ארגון פוע"צ בלאנצוט בתקופת קיומו הראשונה משנת 1918—1926 התנהלה בראשותו של כותב השורים האלה, אשר בשנת 1926 הגשים את חלומו ועלה לארץ־ישראל.

המאזן של התקופה הזאת מסתכם, איפוא, בסעיפים החשובים של עבודה ציונית־סוציאליסטית: א) חלקם של פוע"צ בעבודה ציונית־כללית; ב) פעולת הסברה סוציאליסטית בקרב הציבור היהודי; ג) פוע"צ רכשו להם עמדה נכבדה בעיר ובתנועה הארצית של פוע"צ; ד) הארגון תרם את תרומתו הנכבדה לחיי התרבות של יהודי לאנצוט; ה) גדלה השפעתם של פוע"צ על החיים הפוליטיים והחברתיים בעיר.

ההישגים האלה במשך שבע שנות פעולתי בפוע"צ שימשו ערובה ויחיזקו את אמונתי, כי אחרי עלייתי ארצה לא ייחלש הארגון ועם מסירת ההנהגה לידי החבר ישראל צוקר יימצא הארגון בידים נאמנות.

מעטים הם החברים והחברות החיים אתנו היום, שאתם היתה לי הזכות לעבוד בארגון פוע"צ בלאנצוט. רובם של פעילי ארגוננו הצנועים, הנאמנים והמסורים, עונו ונרצחו במחנות השמדה בידי הרוצחים הנאצים ועוזריהם. עצמותיהם פוזרו או נקברו בקברי אחים בארצות הגולה האכזרית.

חברי „פועלי־ציון" בשנת 1927 — „פועלי ציון" חברים אין יאר 1927 — למטה מימין (אונטן פון רעכטס): מוטל זאואר, ברל שרייבר, יעקב זאואר, חיים וולפמן, יוסף ריב, בנימין צוקר, זאלקי קלטר. יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): מנחם שנמן, זלמן היטר, חיה יסס, ישראל מילראד, ישראל צוקר, אליעזר גלבר, שיינדל איינהורן, יצחק פופיול. עומדים מימין שורה א' (שטייען פון רעכטס): רחל גוטמן, מיכאל שיפמן, שמואל ראט, אברהם מילראד, זישה הר, וויטל גוטמן, אליעזר בזמשטוק, משה הר, יצחק צלנר, מלך מילראד, גולדה ומלכה יוקל, יהודית גוטמן. עומדים שורה ב' (שטייען צווייטע ריי) גיטל זאואר, שלמה יסס, וולף גוטמן, בריינדל יסס, לייזר־יצחק גוטמן, אלטה יסס, גיטשע יסס, ברכה מונדשיין, ישראל־יהושע מילראד, וולף זוננבליק, אליעזר שטרנהיים, חיה זוננבליק. עומדים שורה ג' (שטייען דריטע ריי): משה מילראד, הרץ יסס, פייגה קראוט, יצחק זאואר, שמואל קזשטכר, אהובה מונדשיין.

משה קנלר אנטוורפן

מזרחי וצעירי מזרחי

לאנצוט שימשה אחד המבצרים לחסידות והיא שהטביעה את חותמה הדתי־הרוחני על העיירה, עד ראשית המאה ה־20.

הופעתה של האגודה הציונית הראשונה „אהבת ציון" בלאנצוט בסוף המאה ה־19, יצרה כעין ציר, ששני קטביו — החסידות והציונות. התגובה של היהדות הדתית, שלא מצאה את מקומה בתנועה העממית־החסידית ולא בתנועה הלאומית־הציונית, לא איחרה לבוא.

היהדות ההרדית־התורנית, שלא קיבלה את הציונות כפתרון לאומי לבעיות היהודים בגולה, הקימה את ההסתדרות „אגודת ישראל". לצערנו הגדול, חורבנה של יהדות אירופה היא שהניעה את „אגודת ישראל" ללכת בדרכי הרבנים, מייסדי „מזרחי" מלפני חמישים שנה. אולם גדולי תורה ויראי שמים, שלא מצאו סתירה בין תורת משה, בין עיקרי האמונה והמסורת ובין קריאתה של הציונות לשיבת ציון ולבנין הארץ בימינו, נתנו את ידם להקמת התנועה הדתית הלאומית „מזרחי". הרעיון הציוני של גאולת העם היכה שורשים עמוקים בקרב שלושה וחצי מיליון היהודים, שהיו שרויים בגלות פולין האפלה, כשהם מופלים לרעה מכל הבחינות.

בהשפעתם ובהנהגתם של גדולי הרבנים, שמקרב המנהיגות הרוחנית של יהדות פולין, חדרה המחשבה הדתית הלאומית לתודעתם וללִיבותיהם של חובשי בית המדרש, תלמידי חכמים, יראי השם ומשכילים דתיים, בעיירות פולין, שהצטרפו לשורות ה„מזרחי". יש לציין, כי רק אותם חובשי בית המדרש, שהיה בהם מרוח המרד ואומץ־לב, מסוגלים היו להנתק מרוח הקנאות של בית המדרש ולהצטרף לתנועת־השחרור הדתית הציונית — „מזרחי".

אם הסגולות האלו היו דרושות לחובש בית המדרש בכל עיירה, הרי בלאנצוט — על אחת כמה וכמה, כי הלא היתה לאנצוט מבצר החסידות, שהקימה מחיצה בין בית־המדרש ובין בעיות החיים של היהדות.

לאישיותו החזקה ורבת הפעלים של ר' אנשיל כץ, שהופיע בימים ההם בעיירתנו, היתה השפעה רבה על הקמתה של

„מזרחי" ו„צעירי־מזרחי" — יושבים מימין חברי ההנהלה (זיצן פון רעכטס די פאַרוואַלטונג): מילר, יחיאל נוסבוים, אהרן מושל, יהושע פריי, אנשיל כ"ץ, גדליה אסטליין, גדליה אנגלברג.

הסתדרות „מזרחי" בלאנצוט. ר׳ אנשיל, תלמיד חכם, הבקי בש״ס ופוסקים מחד, ובספרות ובהשכלה פילוסופית מאידך, התקרב, מתוך ראיית הנולד, לחוגי הרבנים שהלכו לפני המחנה הדתי הלאומי החדש, ואשר האמינו כי קיומן המלא של תורת משה ומצוותיה יתכן אך ורק בארץ־ישראל. הוא הצטרף להסתדרות העולמית „מזרחי".

בשנת 1919 ביקר בלאנצוט הרב רפפורט מיאנדזו׳יאוב, ובנאומו בבית המדרש קרא להצטרפות ל„מזרחי". לקריאתו היה הד רב בעיירה והיא נתקבלה באהדה רבה בקרב יהודים נכבדים וחשובים שמבין תושבי לאנצוט. וכך נוסדה הסתדרות „מזרחי", והרוח החיה שבה ומורה דרך שלה, היה ר׳ אנשיל כ״ץ שנבחר כמזכירו הראשון של סניף „מזרחי" בלאנצוט. ליושב ראש נבחר ר׳ גצל דרוקר. חברי הועד היו: אלימלך פרלמוטר, חיים וולקנפלד, בנימין גרייזמן ומשה הלפרן.

*

שנת 1930 תצוין כשנת ההתעוררות בתנועת „מזרחי" בפולין, שהקימה בקראקוב מרכז למערב גליציה. מזכיר המרכז, הרב הלפרן, ביקר בלאנצוט ואירגן מחדש את הסניף. נבחר ועד חדש עם ר׳ אנשיל כץ בראש; חברי הועד: ר׳ יחיאל נוסבאום ז״ל — סגן ויבד״ל אהרן מושל — דמות ידועה בחיי קהילת לאנצוט — כמזכיר; ר׳ יהושע פריי ז״ל, ר׳ גדליה אנגלברג ז״ל, ר׳ לייביש מלאן ז״ל, ר׳ גדליה אֶסטליין ז״ל, ר׳ אליהו רייך ז״ל ור׳ אהרן וולקנפלד ז״ל.

ל„מזרחי" נודעה השפעה רבה על הנוער הדתי, ורבים מהצעירים החסידים, חובשי בית המדרש, הצטרפו לשורות חובבי ציון בזכותו של ר׳ אנשיל כץ ובכוח השפעתו, בהיותו תלמיד־חכם ובעל כשרון אורטורי. יכולתו בהוראה נתגלתה במתן שיעוריו בקלויז דדז׳יקוב, שהיה תמיד מלא מפה לפה. הוא לימד משניות, גמרא, ואת הנוער — תנ״ך. לידענים מהם היה ר׳ אנשיל מקדיש הרבה מזמנו ובלבות כולם היה מחדיר את הרעיון הדתי־הלאומי.

ר׳ אנשיל יסד סניף של „תורה ועבודה" לצעירי „מזרחי" וניהל, ערב ערב, שיעורים בתורה ובספרות. בהשפעתו יצאו להכשרה חלוצית משה פרידמן לגורליץ ואליהו רייך לסוקולוב.

הצעירים התארגנו בהסתדרות „צעירי מזרחי". במשך זמן־מה שימשו יהושע פריי ז״ל ואליהו רייך ז״ל כסגני יו״ר. על פעילי „צעירי מזרחי" נמנה כותב הטורים האלו, תלמידו המובהק של ר׳ אנשיל, המכהן כיום כסגן יושב ראש ומזכיר כללי של „מזרחי" ו„הפועל המזרחי" בבלגיה; השתתף כציר בקונגרס הציוני האחרון. מבין פעילי „צעירי מזרחי", יצוינו שמואל קאלטר, שהיה מזכיר צע״מ, משה פרידמן — גזבר, הנמצא היום בבלגיה, וכן אחיו יצחק פרידמן ושמעון צוויבל, החיים גם הם בבלגיה.

הרוח החיה ב„צעירי מזרחי" היה בנו של ר׳ אנשיל כ״ץ — יצחק ז״ל, חבר „כפר עציון" שמת מות גיבורים, על קידוש השם והמדינה, עם גיבורי גוש עציון בהגנה על אדמתם. יצחק, בעודנו צעיר לימים, יסד בלהט החלוצי שלו,

הנהגת הסתדרות „מזרחי" — אַנשפירער פון „מזרחי". — יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): שלמה גרינבאום, אנשיל כ״ץ. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס: יצחק פרידמן, יחזקאל וונגר, שמואל קלטר, משה קנלר, מרדכי וונגר, משה פרידמן, וולף קלאריסטנפלד.

ובעזרתו של כותב הטורים האלו, את „השומר הדתי" בלאנצוט. הוא עמד בראש קבוצת „השומר הדתי", היה פעיל בה במסירות נפש ושימש כמופת לחבריו ברוחו החלוצית שפעמה בו. ביחד עם מנהיג „השומר הדתי" בגליציה, שלום קרניאל (טרלר) ז"ל, שהירבה לבקר בלאנצוט, סייע להקמת קן של נוער חלוצי־דתי.

חדרי „המזרחי" נמצאו בביתו של יהושע ווסרשטיין ז"ל ואחר כך ב„בית־העם", שבו נתקיימו שעורים קבועים בתלמוד, בתנ"ך ובתולדות ישראל. כן היה נתון הקלויז דדז'יקוב למנהיגותו הרוחנית של ר' אנשיל כ"ץ.

מן הראוי לציין, כי לחיזוקו של „המזרחי" בלאנצוט עשה הרבה, בביקוריו התכופים, הח' פנחס שיינמן מקראקוב, מהמרכז במערב גליציה, המשמש כיום ראש המועצה הדתית בתל־אביב. כחובש בית המדרש וכנואם מוכשר השפיע על חוגי החסידים בעיירה.

בין העסקנים והמנהיגים של תנועת „מזרחי" שביקרו בלאנצוט, יש להזכיר את התלמיד חכם והנואם המצוין, ד"ר אברהם גוטסדינר ואת מנהיגו הרוחני של „המזרחי", הרב יהודה לייב הכהן מימון, שביקורו עשה רושם חזק על ציבור החסידים בעיירה. אולם ביקורו של הרב מימון היה קשור גם בעלייתו של ר' אנשיל כץ לארץ־ישראל וכך נתקיימה שאיפתו של יו"ר „המזרחי" בלאנצוט והוא זכה לעלות לארץ־ישראל בפרוס הפסח שנת תרצ"ו.

אחרי עלייתו של ר' אנשיל קיבל ר' יחיאל נוסבאום את הנהגת הסניף וכותב הטורים האלה את המזכירות. ביחד עם יהושע פריי, שהיה יו"ר של „תורה ועבודה", ועוד חברים, המשיכו בפעילותם ב„מזרחי" שנעשה לגורם חשוב בחיים החברתיים והציבוריים בעיירתנו, ולפיכך גם חוליה בשרשרת הפעולות והאירועים, בתחום התחיה הלאומית הדתית, שהובילו להקמת מדינת ישראל.

החורבן הגדול של יהדות פולין הביא גם כליה על חברינו, שהשתתפו במלאכת הקודש של בניין הארץ. תהיה נא הרשימה הזו גל־עד לזכר הקדושים האלה.

בנימין איינהורן הדר רמתיים

אגודת ישראל

לאנצוט היתה עיירת חסידים מובהקת. ניכר היה בה ריישומם של רבנים וצדיקים. ביחוד שלטו בה חסידי בלז. הנוער החסידי למד בישיבות ובבתי־מדרש. הקשר בין המוני החסידים ובין רבניהם וצדיקיהם היווה מעין מסגרת אירגונית של תנועת החסידים.

אולם, כמו בערים ובעיירות אחרות, נמצאו בלאנצוט יהודים רבים מחוץ למחנה החסידים. היו כאן צעירים דתיים, שלא נהו אחרי החסידות, ומטעמים שונים, בעיקר כלכליים, לא יכלו להתמסר ללימודים בישיבות ובבתי־מדרש והיו נאלצים לעבוד. כל אלה נמצאו מחוץ לכל מסגרת דתית מאורגנת.

„אגודת ישראל" מצאה בחוגים האלה את החומר האנושי הרצוי למפלגתה. אחרי מלחמת העולם הראשונה הוקם בלאנצוט סניף של „אגודת ישראל" שמנה, במרוצת הזמן, כמה מאות חברים.

יושב־ראש הסניף היה, בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, ר' פייביש אדולף, שהעמיד לרשות המפלגה חדר בביתו. בכל ערב וערב היו מתאספים חברי האגודה ללימוד שעור בגמרא, בעין־יעקב, בשולחן־ערוך ולעיון בספרי מוסר. הלומדים היו בעיקר צעירי „אגודת ישראל", שהיו עסוקים ביום בעבודות שונות. לפעולה זו היתה השפעה רבה על אותם היהודים החרדים בעיירה, שהיו מחוץ לתנועת החסידות ושלא יכלו להצטרף לתנועה הציונית הלאומית.

„אגודת ישראל" הציבה לפניה עוד מטרות לפעולה בשטחים שונים: במוסדות צדקה — קופת גמילות־חסדים, חברת ביקור־חולים, חברת אש"ל (אכילה, שתיה, לינה). צעירי „אגודת ישראל" נשאו בעול המצוות ועזרת הנצרכים במוסדות הצדקה האלה, בראשותו של חיים פודרבייטל ז"ל. הוא התמסר בכל מאודו ובכל נפשו למפלגה עד כדי התנגשות, לפעמים, עם המפלגה הציונית.

נוסף לצעירי „אגודת־ישראל" נוסדה עוד שכבה חינוכית צעירה יותר „פרחי האגודה" — ילדים ונוער מבני עשר עד חמש־עשרה, שעתידים היו לחזק את שורות „צעירי אגודת ישראל". על פעילותם של צעירי האגודה תעיד העובדה, שבשנים תרצ"ד—תרצ"ה, 1934—1935, הוקמה נקודת הכשרה חלוצית מטעם „אגודת־ישראל".

מקום ההכשרה הושג בעזרת היושב־ראש ר' פייבוש אדולף. רבים מבעלי־הבתים בעיירה סיפקו לחלוצים כמה ימי עבודה בשבוע, כגון: ר' זליג קרנר ז"ל, ר' מאיר עסטליין ז"ל, אפרים קרנצלר ז"ל ועוד אחרים, שעזרו לנוער החלוצי של האגודה להכשיר את עצמו לבנין הארץ.

„אגודת־ישראל" יסדה קרן בשם „קרן־היישוב" למימון הפעולה למען יישוב ארץ־ישראל. כותב הטורים האלה היה מורשה הקרן הזאת בלאנצוט ומילא את תפקידו, כפי שהוטל עליו.

תהא נשמתם של חברי „אגודת ישראל", שניספו בחורי־ישראל. אמן!

בנה של קהילת לאנצוט, צרורה בצרור החיים של קדושי עם

הברי אגודת ישראל — יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): לייב ביברברג, מנדל הולצברג, פייבל אדולף, משה המרלינג.
עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): ניסן קניג, אברהם קארפיול, יואל אדולף, זליג פלדשטין, אהרן בראון, יחיאל וינרב, בנימין איינהורן, פרץ ווסר.

ניצוצות

(מוסדות, ארגונים, תנועות, אישים, הווי, לאור הכתבותב־Nowy Dziennik בשנים 1928—1934)

הציונים הכלליים:

(1928). באספת הציונים הכלליים נבחר ועד חדש: ד"ר אברהם דרוקר — יושב ראש, ד"ר ליאון מרקל — סגן, צבי זאוארהפט — מזכיר; חברי הועד: מהנדס אברהם שפאץ, יחיאל נוסבוים, שלמה גרינבוים, ד"ר דוד לוטרינגר, אליעזר פאס, נחמן קסטנבוים, שני נציגי הנוער: משה רוזנבליט ומיכאל וולצר.

הועידה הציונית ה־13; למועצת המפלגה נבחר: מהנדס שפאץ. נחמן קסטנבוים ושלמה גרינבאום השתתפו בועידה כצירים.

הועד הציוני המקומי — הוחלט להרחיב את פעולת הועד ולשכור דירה לפתיחת מועדון, כדוגמת הציונים הכלליים בטרנוב.

הועד ערך נשף חנוכה גדול. בתוכנית: מקהלת „עקיבא", תזמורת „הזמיר", מערכון מבוים בידי הגב' מרקל. ד"ר ק. שטיין מקראקוב השמיע את הנאום החגיגי.

הציבור הציוני ערך מסיבת פרידה לחברים העולים לארץ ישראל: לשמואל גרייזמן, לדוד פאסט ובלומה קורנבלאו.

הבחירות לקונגרס הציוני הביאו להתעוררות הפעילות הציונית בעיירה.

למפעל ארלוזירוב ולמפעל כפר אוסישקין נרתמו מטובי בני העיר בלאנצוט. המגבית הכניסה סכום כסף ניכר.

נתקיימה אספת מחאה נגד סגירת שערי הארץ. נאמו ד"ר וינטרויב מפשמישל, ד"ר דרוקר ומהנדס שפאץ.

(1938). הבחירות לסיים הפולני — אסיפת בחירות גדולה נקראה על ידי הרשימה המאוחדת. בית המדרש הגדול לא יכול לקלוט את ההמונים, שבאו לשמוע את הנאום, הד"ר בולווה, שהביא את המצע לבחירות לסיים. הוחלט להצביע בעד הרשימה עם הד"ר יהושע טהון בראש.

(1928). הבחירות לעיריה — הבחירות אושרו על־ידי השלטונות הפולניים בלבוב. רשימת המועמדים הציוניים נחלה נצחון מלא. לראש העיריה נבחר יאנושבסקי. מהיהודים נבחרו: גצל דרוקר — מזרחי, הרש אסטליין — בלתי מפלגתי.

(1933). החלוקה לשלושה אזורים, לבחירות לעיריה, על־ידי השלטון הפולני, היתה מכוונת לקיפוח זכויותיהם של הבוחרים היהודים. בכדי להפר את מזימת השלטון, התאחדו כל

המפלגות היהודיות לשם השגת ארבעה נציגים בעיריה, מתוך ששה עשר נציגים. הרכבו של הועד האזרחי לבחירות היה: א. שפאץ — ציונים כלליים, אנשיל כץ — מזרחי, פאביאן אבנר — בלתי מפלגתי, לייב קרנצלר — בלתי מפלגתי, ועוד שמונה חברים. לעיריה נבחרו שלושה ציונים, אגודת־ישראל — נציג אחד ושמחה ספיר — בלתי מפלגתי.

(1929). קרן קיימת לישראל — לגאולת עמק עכו אספה הקק"ל 228 זהובים. בין התורמים העיקריים: אברהם כץ, אסתר וולקנפלד, בריש וולקנפלד, פנחס צוויבל, ד"ר לוטרינגר, ז. קרנר, ד"ר קנפל, לייב קרש, ד. טרומפטר, ו. קובק, מ. מרדר, י. ברוור, ג. אסטליין, א. פאס.

(1931). הקק"ל ערכה מסיבת חנוכה חגיגית, בביצוע התוכנית השתתפו חברי „השומר הצעיר" ו„הנוער העברי". הוצג המחזה „הטפש הנצחי" בבימויה של הלנה שטיצל. נמכרו מאה שקל יותר מאשר בשנה שעברה.

(1933). קרן היסוד — ד"ר שפירא, בא־כוח קרן היסוד, ביקר בלאנצוט ובעזרת המהנדס שפאץ, הגב' רחל דרוקר ושמעון וולקנפלד, נאסף סכום גדול לטובת הקרן. (1934) בהש־תתפות שליח המרכז, מגר. א. רוסטהל, נתקיימה ישיבת ועד קה"י לשם תיכנון המגבית. בפעולה זו הצטיינו בעבודתם ד"ר רחל דרוקר, אברהם שפאץ, ד"ר אברהם דרוקר, פנחס צוויבל, משה פיילשוס ולייביש־אריה ווינר.

(1931). וויצ"ו — ביזמתה של ד"ר רחל דרוקר התקיימה אספת נשים מיסדת של וויצ"ו בלאנצוט. הגב' ד"ר הורוביץ מקראקוב הרצתה על תפקידי וויצ"ו בגולה ובארץ. דברי הנו־אמת נתקבלו בהתלהבות ובאספה המיסדת נרשמו שמונים חברות. לועד הוויצ"ו נבחרה: ד"ר רחל דרוקר יושב ראש, ד"ר קנפל ובייליי בוט — סגניות, רבקה בוט — מזכירה, שיינדל זאוואדה — גזברית. חברות הועד: הגב' מרקל, הגב' שפאץ, דבורה פייער, קרנר, ביילי פלאשן, קזשטכר, אלקה קסטנבאום, סבינה פריד, שושנה ליפשיץ, קאנר, פרידה גרייזמן, רחל אנמוט, שושנה מכלוביץ', א. פייער וקרטיס.

(1932). בועידת וויצ"ו בקראקוב נבחרה רחל דרוקר לנשיאות.

(1933). נתקיימה אספה כללית של וויצ"ו. הדין והחש־בון גילה עבודה מאומצת של חברות וויצ"ו למען הקרנות, על פעולה תרבותית (הרצאות וחוגים לעברית), ועל נשפים לילדים. בעזרתה של וויצ"ו הוקמה נקודת הכשרה לחלוץ, שבה עבדו שנים עשר צעירים וצעירות, בני לאנצוט.

(1930). הנוער העברי — נערך כנס מדריכי הנוער העברי ממחוזות רישה—יארוסלב,—לאנצוט בהשתתפות ששים צירים מכל העיירות. לפי הדו"ח קיימים שבעה עשר קנים במחוזות, המונים אלף ומאתיים חברים. הח' זילינקובסקי הרצה על החי־נוך והח' ישראל שוס על המצב בתנועה.

חוג נשים ויצ"ו — פרויען קרייז ויצ"ו.

תנועת הנוער „עקיבא" — יוגנט באַוועגונג „עקיבא" — למטה מימין (אונטן פון רעכטס): אנמוט, פייער, אסטליין, קסטן, אנמוט, אסטליין. יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): בתיה הורביץ, בתיה קסטן, פיילשוס, אסתר אמנט, , קושטכר, מניה אנגלברג, חיה כ"ץ, רחל ספיר, נחמן קסטנבאום. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): דבורה ליפשיץ, אטיל קנלר, דינה קורנבלאו, ברוניה מילראד, דבורה פייער, רחל שוסהיים, חנה פייער, לאה ספיר, איטקה אדלר, מניה פיילשוס, אסתר אנמוט, פסיל זגיל. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): פנחס שאסט, יצחק גרינבאום, יעקב דרפלר, מאטל פאסט, גדליה אסטליין, חיים סטמפל, דוב רגנבויגן, עקיבא לאנדוי, יהודה מרדר.

הסתדרות „הנוער העברי" נוסדה בלאנצוט בשנת 1929 ומנתה עם היווסדה חמישים חברים. בראש ההנהגה עומד נחמן קסטנבאום וקלמן וולקנפלד. הקן הלאנצוטאי העשיר, בפעולתו ובעזרתו למוסדות, את החיים הלאומיים והציבוריים בעיירה.

(1931). התקיימה פגישה מחוזית של אגודת הנוער העברי, נאם ד"ר יהודה אורנשטיין על „מטרת הציונות הכל־לית". לפגישה בא הנוער העברי בהמונים. בערב נאם ד"ר אורנשטיין לפני קהל מבוגרים על „העברית והיהודים".

(1932). בעונת החורף אורגנה מושבת מדריכים בהנהלת ד"ר יהודה אורנשטיין בכפר אלביגובה. השתתפו מאה וחמישים מדריכים. נערכו ימי עיון במדעי יהדות, חינוך ובמצבה הפוליטי בציונות. בזמן קיום המושבה נתקיימה ועידה, שאליה באו כמאתיים צירים. המרצים בה היו: ד"ר יהודה אורנשטיין וד"ר יעקב פראנד. הועידה נגעלה חגיגית ב„בית־העם".

(1933). תנועת הנוער עקיבא — נתקיים סיום חגיגי למושבת בוגרים וישיבת הועד המרכזי של תנועת הנוער „עקי־בא", בהשתתפותם של מאה ועשרים צירים. פתח האנס לב, על המצב בתנועה הרצה יואל דרייבלט. דין וחשבון של המזכירות על התנועה בפולין מסרו: מגר. קריגספלד, מגר. ל. סלפטר, מ. זינגר, מ. הכט, י. לפלהולץ ויהודה אורנשטיין. לאחר גמר ועידת הבוגרים ערך קן „עקיבא", לאנצוט, נשף סיום חגיגי לכל המשתתפים.

הקן „עקיבא" בלאנצוט הצטיין בפעולתו הנמרצת, ביוז־מתו הוקמו סניפים בבלאז'רב, בגלוגוב ובגרודזיסקו, וכך נת־חזקה תנועת „עקיבא" במחוז לאנצוט.

החינוך להגשמה עצמית נשא פרי. בשנת 1933 עלו לארץ ישראל: יוסף מגנהיים, גדליהו אסטליין, פנינה יוסט ומניה פיילשוס, חברי „עקיבא".

פעולתם של חברי „עקיבא" עוררה גם את הבוגרים לפ־עולה. נפתח מועדון חדש, הוקמה אגודה חדשה „בני ציון" ונבחר ועד חדש: שלמה גרינבאום — יושב ראש, בריש וולקנפלד — סגן, המהנדס יצחק גרינבאום — מזכיר, ד"ר מאורר, הרמן באואר, אליעזר פאס ומנדל זוננשיין. כן הוקם ביוזמת „עקיבא" חוג דוברי עברית. חברי „עקיבא" נתנו את

חלקם לפעולות רבות שנערכו על ידי מוסדות וארגונים ציוניים בעיירה.

(1931). הנוער הציוני — קן הנוער הציוני נוסד בלאנ־צוט, 1930. החבר מ. גוטליב, המזכיר הכללי של תנועת הנוער הציוני, ביקר בקן הלאנצוטאי וניהל שיחות עם חברי הקן. באספה כללית קרא המזכיר לפעולה למען הקרנות הלאומיות ולעליה לארץ ישראל.

(1932). פועלי ציון — באספת אבל לזכר בר־בורוכוב נאם החבר חיים הניג. בכנס של הסתדרות „פרייהייט" הרצה הניג על „פועלי ציון ותפקידו של הפועל היהודי". לאחר דיונים עובדה תוכנית משותפת למחוזות לאנצוט ויארוסלב.

(1931). החלוץ — לכבוד עשר שנות קיומה של „ההס־תדרות העובדים הכללית" בא"י נערכה מסיבה ב„החלוץ", נאם זיינוול לבדי (יסם).

(1934). בית"ר — בקן בית"ר הרצה המהנדס טוכמן מקראקוב על „הציונות הפוליטית והציונית הקוניונקטוראלית".

(1931). בית הספר העברי — בהשתתפות הורים ואורחים נתקיימו בחינות התלמידים בלשון העברית. יחיאל נוסבאום מסר דין וחשבון על פעולות אגודת „התרבות". מנהל בית־הספר, א. לדרמן, מסר את התעודות לתלמידי בית־הספר.

(1933). ועד בית הספר העברי החליט על ארגון מחדש של המוסד לאחר ביקורו של מאנדל, נציג ה„תרבות". בית־הספר מתפתח, מספר התלמידים הולך וגדל, נוסף מורה שני.

(1933). ספרית „ציון" — מגר. יהושע קנפל אירגן מחדש את הספריה. נרכשו ונאספו ספרי קריאה מענפי ספרות שונים בעברית, בפולנית וביידיש. הספריה משרתת ציבור קוראים נרחב מבני הנוער ומהבוגרים.

בספריה נתקיימה הרצאתו של הד"ר נתן קודיש, מהגמנסיה העברית בפשמישל, על הנושא „היחיד והציבור בספרות העברית החדשה".

הזמיר — נתקיימה אספה כללית של „הזמיר". נבחר ועד חדש: בריש וולקנפלד — יושב ראש, שמעון וולקנפלד —

קבוצת חברי „פועלי־ציון" בשנת 1932 — אגרופע „פועלי ציון" חברים.

אגודת הספורט — ספארט־קלוב — יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): דוב טורקלטויב, מיכאל צ'וֹפר, נפתלי יוסט, אליעזר דישה, דוב רגנבויגן, יעקב טרומפטר. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): , שלמה אדלר, ישראל יוסט, שלמה פופיול, , יצחק צלנר, אליהו פופיול, יהודה מרדר, דוד טרומפטר, אברהם מרגל, יוסף שנמן, מרסל שפאץ, אברהם הלפרן, חנן אייכאיבל, אושק מרקל, משה רוזמרין, מנחם פופיול.

קבוצת מתעמלות ב„בנות טרומפלדור" — טורן־גרופע.

סגן וגזבר, לייב שטכר — מזכיר, צבי זאורהפט — ליקווי־דאטור, יעקב טרומפטר — מנצח, קלמן וולקנפלד — אחראי לכלי נגינה. חברי הועד: דוד טרומפטר, ישעיה לאנדאו, משה רוזמרין. מהנדס אברהם שפאץ, נבחר ליו"ר כבוד של „הזמיר".

(1933). טרומפלדור — נבחר ועד חדש: קלמן וולקנפלד — יו"ר, יעקב טרומפטר — סגן, אליעזר דישה — מזכיר; חברי הועד: חיים מיהלרד, משה רוזמרין, לייב שטכר, ישראל בירנבאום, מ. שץ, ישראל יוסט. נוסדו חוגים להתעמלות, לפינג־פונג, לכדורגל ולטניס. בגלל פעילותה הענפה של האגודה בכל ענפי הספורט, הצטרפו אליה למעלה ממאה חברים.

מטעם הנהלת „מכבי העולמית" הרצה מר לאנדאו על הנושא הספורט והיהודים". קבוצת פינג־פונג שיחקה בריישה עם קבוצת „בר־כוכבא" וזכתה בתוצאה 3:4 לטובתה, כן שיחקה עם „חשמונאים" לבוב, עם גדול שחקני פולין בזמנו, ארליך וסגנו קוהל, בתוצאה 6:0, עם „מכבי" קולבושובה 2:0; כדורגל: טרומפלדור — Orzeł 5:4, טרומפלדור — Strzelec 1:2 לטובת טרומפלדור, השופט — יצחק פופיול.

באסיפה כללית של „טרומפלדור" נבחרו לועד החדש: הרמן באואר, יצחק ויסמן, אברהם מרגל, מגר. יצחק פופיול, משה פיישלוס, צבי זאוארהאפט לייביש־אריה ווינר.

אגודת „טרומפלדור" לא הצטמצמה בפעולות ספורט בלבד אלא פיתחה גם פעולה תרבותית־חינוכית.

לשנים 35—1934 נבחר ועד חדש: ראובן נדל, ד"ר פלר, רות הילינגר, מנקה מכלוביץ, מיכאל צ'וסר, מנחם פופיול, ד"ר א. מאורר, נחמן קסטנבאום וישראל גרסטן. האגודה מכינה פתיחה חגיגית של אולם חדש. נערך אוסף כספים לשיקום מועדון החשמונאים בלבוב, שנשרף.

(1930). בית־עם — לפני שנים מספר הוקמה ועדת בנין להקמת „בית־עם", שישמש מרכז ציבורי תרבותי ליהודי לאנצוט. היה זה רעיון נועז המעיד על חיוניותם של יהודי לאנצוט. אהרי עבודה ציבורית, תוך עקשנות, מסירות, השיגו יהודי לאנצוט את מטרתם והוקם בית־עם. יהודי לאנצוט יכלו להתפאר במשימה זו, שכן קהילות גדולות יותר ועשירות יותר

חברי ההסתדרות הרוויזיוניסטית — חברים פון דער רעוויזיאניסטישער ארגאניזאציע — יושבים מימין, חברי ההנהלה (זיצן פון רעכטס, די פאַרוואַלטונג): מנחם פופיול, זאלקי קלטר, חיים מילראד, ריילז פופיול, שמעון וולקנפלד, יעקב טרמפטור, דוד בוימל, יוסף זייפרט, רות הילינגר.

בערי גליציה לא יכלו להתברך במפעל כזה. יש לציין את פעי־לותם של מהנדס אברהם שפאץ ואליעזר פאס בהקמת־הבית. בניית „בית־העם" הופסקה זמנית מפאת מחסור בכספים, אולם יש תקוה מבוססת, שתוך שנה יביאו את הבניה לגמר מוצלח.

(1931). בנין בית־העם הושלם, מאורע וחווייה ליהודי לאנצוט. הבית יהווה גורם להגברת החיים החברתיים, הציבו־ריים והתרבותיים של האוכלוסיה היהודית.

מציאותו של בית־עם מביאה לעיירה להקות שחקנים ידו־עים, כגון, יונס טורקוב, דיאנה בלומנפלד ולידיה פוטוצקי, חובבי התיאטרון שלנו הציגו: „די פוסטע קרעטשמע" בבימויו של צ. רוזנצווייג. התיאטרון „הבימה" מריישה הציג ב„בית־עם" מחזה מאת אוסיפ דימוב „Piewca własnej doli" ולהקתו של הארד הציגה „הדרך לבואנוס איירעס" ו„הלב המתגעגע". החוג הדרמטי של פועלי־ציון הציג „שני קוני למל" של גולד־פדן. קהל חובבי התיאטרון בלאנצוט ממלא את האולם מפה לפה.

בערב יסוד ה„וויצ"ו" הציג החוג הדרמטי, בהצלחה רבה, את „לב האם" בבימויו של נחמן קסטנבאום. הצטיינו במשחק: אליעזר פאס, משה פיילשוס, רחל אנמוט, אהרן קרויט, הניה גרייזמן ושמואל גרייזמן. „הזמיר" ליווה את ההצגה בתז־מורתו, בניצוחו של קלמן וולקנפלד.

בשנה זו (1931) נערך נשף פורים מפואר ב„בית־העם" בצרוף תהלוכת תחפושות ילדים, שאורגנה ע"י וויצ"ו.

יושב־ראש „בית־העם", המהנדס אברהם שפאץ, בסר דו"ח על חוסר אמצעים כספיים, שבגללם הוקמה רק קומה ראשונה. אגב, אגודת „בית־העם" הביעה את תודתה לאציל, גראף אלפרד פוטוצקי, שתרם לבנין הבית שבעת אלפים רעפים.

(1932). החוג הדרמטי הציג את הקומדיה מאת הנריק זבישקובסקי „Kłopoty pana Złotopolskiego", שקצרה תשר־אות רבות. משחק נאה הראו: הגב' סאנדאור, הגב' א. לאנדאו, יוכבד פלשן, יהושע קסטן, ראובן נדל, יצחק פופיול, אמיל גולדשטיין והאחים טורקלטאוב.

תומכי עניים — נבחר הועד הקודם, בראשו שלמה גרינ־באום. המחזור השנתי של האגודה החשובה הזאת הגיע ל־15.000 זהובים.

אהרון קרנר פאריס

השומר הצעיר

1921—1918

לפני מלחמת העולם הראשונה התנהלו חיי האוכלוסיה היהודית בלאנצוט ללא לבטים, בעיות וזעזועים. התעוררות־מה הכניסו בחירות הרב־דמתא, או בחירות לקהילה. הנוער המתבגר, מעין עתודה של עתיד העם, הלך בעקבות האבות. מלחמת העולם הראשונה הביאה להתמוטטותה של המונרכיה האוסטרית ועוררה תסיסות לאומיות, ושיחררה עמים רבים שזכו בעצמאות פוליטית. גם ליהודים נתחוור, שאינם ניניהם ונכדיהם של פריפיול ופיאסט, מייסדי מדינת פולין. ההתבו־לות בפולנים הכזיבה. גרמה לכך השנאה הגזעית הארסית של שכנינו ליהודים. ההכרה הלאומית היהודית החלה לחדור לתודעת הנוער, שזקף את קומתו והרים את נס התחיה הלאו־מית. ההתחלה בעירתנו היתה צנועה: מועדון ציוני בלבד. אבל אחרי זמן קצר צצו ועלו אירגונים שונים ובשלהי המלחמה נרתם הנוער בהתלהבות לעבודה לאומית. כשהד הפרעות ביהודי לבוב ובערים אחרות הגיע אלינו, הקימונו הגנה עצמית בעיר (ואני, יחד עם הפרופ' בלאשקעוויץ' ארגנו ברובענו משמרות־לילה, בנות ארבעה אנשים, מצוידים ברובים, שקיבלנו מהז'נדרמריה).

בשנת 1919 הופיע בלאנצוט ישישכר רייס, יליד לבוב, גיסו של עורך־הדין לאון מרקל. הוא הגיע מווינה, בה למד בסמינריון למורים עברים והיה אחד ממייסדי „השומר הצעיר" שם. בחור נפלא, מלא תרבות מערב־אירופית ותורה כרימון. בהשפעתו ובהדרכתו יסדנו קן. שיחותיו על נושאים שונים היו מלאות עניין תמיד ונתנו לנו דחיפה ללמוד ולהתעמק בבעיות שונות. עלה בידו ליצור אווירת־אחוה בינינו, להדק ולרתק את כולנו ולעשותנו למשפחה גדולה אחת. השפעתו עלינו היתה עצומה. העבודה התנהלה ברצינות. רקע עבודתו היה לאומי. כמו כל התנועה השומרית, חתרנו גם אנו ליצור טיפוס יהודי עברי מושלם. קיימנו מגע מתמיד עם הקן מריישה (ז'שוב), והליפת מכתבים תקינה עם חיים אורמיאן, מזכיר הקן בטרנוב. בשם הקן נטלתי חלק בכינוס „השומר הצעיר", בשנת 1920 בלבוב, שהשאיר על כולנו רושם בלתי נשכח. כשעזבתי את לאנצוט בשנת 1921, היה שם קן חביב מאוד ורבים מחברינו, בחרו ומצאו את דרכם הנכונה — לארצנו.

בקראקוב עשיתי כשנה וחצי. הדרכתי קבוצת נערים קשישים, שהיו אחר־כך לראשי קבוצות. הייתי גם מזכיר הקן המחוזי. בשנת 1923 עשיתי 6 חדשים בבואנוס־איירס. החומר האנושי היה טוב מאוד, אבל העבודה התנהלה בבבדות. ללא כיוון. נרתמתי לעבודה, שנתנה את פריה. בחרתי פעילים וזריזים — ארצישראלים ומכמה בחורים טובים מבסאראביה, פולין וגליציה, ויסדתי קבוצה מיוחדת, שעבדה במרץ וברציונות ואשר נטלה אחר כך את ההנהגה בידיה והעמידה תנועה שומרית חזקה, על רקע לאומי. גם בפאריס, בשנת 1925, עשיתי מאמצים להקים תנועה שומרית, אספתי סביבי שומרים ושומרות, שבאו מפולין, רומניה וליטה ללמוד בפאריס. התכנסנו במשך כמה חדשים. היה רצון כן להמשיך בעבודה, אבל תנאי הקיום הקשים הכשילו את פעולתנו, והחבילה נתפרדה.

קבוצת חברי „השומר הצעיר" בשנת 1919 — למטה מימין, (אונטן פון רעכטס): פייגה פאסט, גיזלה גליקסמאן, מינה גרייזמן. יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): ד"ר ראובן רוזנבליט, הדסה מילראד, ד"ר אליעזר ריגר, רבקה בוי. עומדים מימין (שטייען פין רעכטס): נושה ליכטגרטן, מונדק לאַנדוי, ביילה פלשן, היה הלפרן, שיינדל סטמפל.

מיכאל ולצר

אגודת „נעורים"

הספריה „נעורים" — לידתה והורתה בבית־הספר העברי של לאנצוט, ופרשת כניסתי לבית־הספר העברי קשורה במלמד הגמרא, דויד־יונה, שניהל את ה„חדר" שלו באיזור ה„חדרים" שליד בית־החולים.

כחי עומד לנגד עיני דויד־יונה, בעל הזקן האדמדם, שחוטי שיבה מעטים נזרקו בו. רגיל היה מעשה עצבנות, למשוך כל פעם בכתף כלפי מעלה.

פעמיים בשבוע היה עוזב את ה„חדר" ועושה דרכו לשוק, כדי לעמוד ליד הדוכן למיני סידקית וצעצועים של שתי בנותיו. אם במשך כל ימות השבוע יכול היה לסמוך על שתי בנותיו הבוגרות בניהול ה„עסק", הרי לא כן בימי שלישי ושישי, כאשר השוק היה מלא כפריים מהסביבה והדוכן מוקף קונים למיניהם. אנחנו, נערי־הגמרא, נהנים היינו מימי שוק אלה, כיוון שהיו לנו ימי חופשה. היינו 20—30 ילדים ב„חדר", שהיה בלתי נפרד מדירתו בת שני החדרים של המלמד שלנו. דויד־יונה ובני ביתו הסתפקו בחדר אחד, בו עמדו כל המיטלטלים שלהם, ובחדר, בו למדנו אנחנו, תלוי היה על הקיר המרכזי שעון בעל שרשרות, שהיינו מכוונים אותו בהתאם לרוח הזמן...

מן ה„חדר" הזה נפרדתי כאשר נכנסתי לבית־הספר העברי אשר בלאנצוט. כאן נפתח לפני עולם חדש, ובו מורים חדשים והשקפות חדשות. בית־הספר הזה היה בית־היוצר לשפה העברית ולרוח הציונות; מכאן יצאו הבחורים, שהיו ברבות הימים חלוצי ציון. המנצח על בית־הספר העברי היה המחנך והמורה העברי — נתן ורהפטיג, תלמיד־חכם ומשכיל שלא הוציא מלה יידיש מפיו. הוא דיבר רק עברית ועל־ידי כך הקים דור של דוברי עברית בלאנצוט (גם אני רכשתי ידיעה בשפה העברית לאחר שלמדתי חדשים מספר בבית־הספר של ורהפטיג), שם נפגשתי עם חברים, שעשיתי אתם כברת דרך ארוכה ב„נעורים" בלאנצוט: משה רוזנבליט, יצחק גרינבוים, צבי זוארהפט, אברהם אסטליין ואחרים. הם למדו

בכיתה אחת גבוהה מזו שלי, אך היו קרובים לי ברוח ובדעה והתיידדנו מאוד.

החיים בבית־הספר העברי לא נצטמצמו בשדה הלימודים בלבד — עד מהרה היינו לקבוצה שחשבה על דרכה, בעיקר מבחינה חדשה זו של נוער עברי החושב ומדבר עברית, חוקר ולומד את המקורות העבריים ואת הספרות העברית החדשה. הגענו לידי מסקנה, כי אם אמנם בדעתנו להיות אי־פעם דוברי עברית כהלכה ויודעי מקוריותה — עלינו לקרוא ספרים בשפה זו. בהכרה זאת, וכפי הנראה, בהשפעת המחנך נתן ורהפטיג, ניגשנו לייסוד אותה ספריה, שהשפיעה כל־כך על יצירת תנועות הנוער הציוניות בעירנו. ואכן, הקמת הספריה „נעורים" היתה מקור התלהבות לנוער המקומי למשך שנים. הרעיון הזה גרר אחריו רעיונות חדשים, כיוון שבדרך החיפושים אחר מקורות להקמת הספריה הגענו לעניין שני, שאף הוא טבע את חותמו בבני הנוער — הרי הוא התיאטרון העברי בעירנו, אשר הפך אותנו לשחקנים בשפה העברית.

ואמנם, המפעל הכספי הראשון לייסוד הספריה בא מן ההצגה „התמורה", אשר בוימה על ידי נחמן קסטנבוים ושחקניה היו: הניה גרייזמן, כותב הטורים האלה, דוד טרומפטר, ישראל ואסתר יוסט ואחרים. ההצגה, שנערכה באולם הקהילה, הצליחה באופן יוצא מן הכלל ועודדה את יוזמיה. המשכנו, איפוא, בהצגות והופענו במחזה „אחשורוש", „משה" ומחזות אחרים.

זוכרני את הופעתי במונולוג „הנסיעה בכיסי בגדי" של נ. מיפלב, מורה לעברית בקראקוב, שהיה נוכח בהצגה. אני שיחקתי את התפקיד של הילד בעל הכיסים הרבים, המלאים כל מיני דברים. עמדתי על הבמה, הוצאתי חפץ אחר חפץ מהכיס ובעברית רהוטה הסברתי ערכו של כל חפץ בשבילי. וחפצים אלה זורמים בהצגה מהכיסים ללא קץ וללא סוף לקול צחוקו של הקהל... זוכרני, כיצד ניגש אלי המחבר לאחר ההצגה ואמר לי, שאין הוא יודע עתה אם יצר את המונולוג במיוחד בשבילי, או שאני נוצרתי בשביל המונולוג הזה...

עם הצלחת ההצגות החלו לזרום חבילות ספרים בעברית לספריית „נעורים". קנינו ספרים בהקפה על חשבון ה„עסקים" בהצגות. פנינו לחברות ספרים שונות בבקשת הנחה — ויצאנו ברכוש גדול. את הארון הראשון של הספריה התקין לנו נגר העיר מרדכי פאסטר (נפטר בארץ). עד מהרה הגענו לספריה, שמנתה 500 ספרים עבריים. השאלת הספרים היתה כפעמיים בשבוע. גם מבוגרים נרשמו לספריה. כן נערכו בה הרצאות בעברית על ידי נתן ורהפטיג ונחמן קסטנבוים.

הספריה וההצגות היוו גורם, שעורר את רעיון הקמת „בית־העם". בינתיים, לאחר ההצגות הראשונות בבניין הקהילה, נתעורר הקהל החרדי נגדנו. רב העיר הכריז עלינו חרם, וההצגות בבית־הקהילה נפסקו. הרב טען, הואיל ואולם הקהילה נמצא מעל למקווה־טהרה, הרי ההצגות מפריעות לנשים ההולכות לטבילה בערבים. מובן, שלא יכולנו לעשות נגד „טענות־ברזל" כאלה דבר... יתר על כן: בגללנו לא יכול היה ועד הקהילה לקיים ישיבותיו הרגילות בבניינו. אותה הטענה בעניין המקווה, שהופנתה נגדנו, כוונה גם לוועד הקהילה עצמו. וכך נאלצנו לנדוד עם התיאטרון שלנו, דבר שהביא בסופו של דבר לכך, שניגשנו במרץ רב להקמת „בית־העם".

ועוד מאבק דומה סביב לענייני העברית נסתיים בנצחוננו. היה זה בקשר לבית־הספר העברי עצמו, ששכן תחילה בביתו

חברי „אגודת הנעורים" — חברים פון „יונגט־פאריין" — למטה מימין (אינטן פון רעכטס): יוסף שנמן, דוד פאסט, ישראל יוסט. עומדות שורה א' (שטייגן ערשטע ריי) אסתר יוסט, טובה שטלצר. שורה ב' (צווייטע ריי) מונק קזשטכר, משה מרזיל, אברהם וינבאך, מיכאל וולצר, וולף מילרד, שמעון שטרום, דוב טירקלטויב. שורה ג' (דריטע ריי): פרץ וסר, דוד טרומפטר, צבי זאוארהפט, יצחק גרינבאום, משה רוזנבליט.

של ברל ואסר. האחראים לבית־הספר החליטו, כי הגיע המועד לעבור לבניין מתאים ורחב יותר. הבחירה נפלה על ה„הקדש", אשר שימש מקום־לינה לעוברי־אורח והיה מתאים מאוד למטרה של בית־ספר.

מבצע ההעברה ל„הקדש" היה קשור ב„קרבנות", לא בקרבנות אדם ממש, כי אם בסבל שנגרם על ידנו לאחד החרדים, סבל שגרמנו בעל כרחנו. היה זה באותו לילה חשוך, שנבחר למבצע העברת בית־הספר ל„הקדש", ליל חורף קר ומושלג. עבדנו תוך חרדה, שכל רגע עשוי להופיע מישהו ולהפריע בהעברת החפצים. ידענו, כי אם נצליח להעביר את הדברים במשך הלילה ללא הפרעה — ננצח במערכה, וכל הצעקות אשר יקומו למחרת לא ישנו עובדה זו. והנה, נתגלה מפגע בדמותו של יומצ'הלי'ה בראנד, הקנאי האדוק. איש נמוך־קומה זה נפל לתוך הקלחת שלא בידיעתו, ועלול היה להרוס כאן „היסטוריה" שלמה. לא היתה ברירה. כמה מן ה„החברה" התקרבו אליו מאחור, כיסו ראשו בשק, כדי שלא יראה מי ומי העושים וכדי להבהילו — שפכו דלי מים צוננים על ראשו... האיש, כמובן, נבהל מאוד, כיוון שבטוח היה, שידי „עשיו" בדבר. הוא ברח בקול זעקה לביתו, ואף היה חולה לאחר המעשה מספר שבועות. הצטערנו על כל המעשה הזה, אך את הנעשה אין להשיב. העברת בית־הספר העברי למקומו הקבוע היתה לעובדה קיימת.

מובן, שלמחרת געשה כל העיר. הענין לא עבר בשלום והוגשה נגדנו תביעה משפטית תוך דרישה לפנות את ה„הקדש". המשפט עורר סקרנות רבה בעיר והעסיק את אנשיה ימים רבים. בסופו של הדבר ניצחנו ובית־הספר נשאר במקומו. החרדים העמידו עורך־דין פולני, בשם ליזאק, ובשמנו הופיע עורך־הדין הצעיר ד"ר יצחק שווארצברד, המנהיג הציוני הנודע.

בין הדמויות הבולטות באגודת „נעורים" עומדים לנגד עיני אותם האידיאליסטים, שהקדישו את זמנם לתחיית השפה העברית בלאנצוט. דמויות טהורות וזכות, שלא זכו לחזות במו עיניהן כיצד משמשת השפה העברית שפה חיה במדינת ישראל שקמה לתחיה. זוכרנו את יצחק גרינבוים, מעסקני „נעורים", נכדו של המשכיל והסופר העברי יצחק ויסמן מכופרי „השחר". יצחק גרינבוים נרצח בלבוב בימי המלחמה. יכול היה למלט את נפשו בתחילת המלחמה, אך לא רצה לעזוב את משפחתו. עדין נפש היה ובעל שאר־רוח. צבי זוארהפט שהיה יושב־ראש אגודת הנעורים ניספה אף הוא במלחמה. עסקנותו העיקרית התבטאה בפעולות בשדה התרבות העברית ולמען הקרן הקיימת.

בהעלותנו את זכר אגודת „נעורים", ששימשה אבן־יסוד לנוער העברי של עירנו — נעלה את זכרם של הראשונים שעמדו ליד ערישתה ולא זכו לראות בהבשלת פירותיה.

משה הר הדר־רמתיים

תנועת הנוער של „פועלי־ציון"

הפעולה הציונית המאורגנת בקרב הנוער בעיירת מולדתי החלה לפני מלחמת העולם הראשונה. ברצוני לתאר את תקופתי שלאחר מלחמת העולם הראשונה בשנת 1918, שבה השתתפתי בהנחת היסוד למפלגת „פועלי־ציון" ותנועת הנוער שלה „פרייהייט" (דרור), ממנה יצאו העסקנים והמארגנים הפעילים של החיים החברתיים, הפוליטיים והתרבותיים של העובדים והעמלים שבעיירה.

כשחזרו החיילים היהודים מהחזית והחליפו את מדיהם הצבאיים לבגדים אזרחיים, נשתנו גם חיי החברה בעיירה. מאות ילדי יהודים חיו, במשך ארבע שנות המלחמה, ללא השגחת הוריהם, וביניהם גם כותב הטורים האלה. אבי — פייבל האר ז"ל גויס גם הוא לצבא האוסטרי.

על הילדים האלה עברה המלחמה על כל מוראותיה. רעב מחלות, וביחוד מגפת הטיפוס הפילו חללים בכל שכבות האוכלוסיה בלאנצוט וביחוד פגעה המגפה בדלי־האמצעים, שחיו מיד לפה, כגון: רוכלי השוק, רובלים המשוטטים בכפרים, בעלי מלאכה ובמשפחות שבעליהם נעדרו מפאת המלחמה.

הסבל והזעזוע הנפשי הניעו את הילדים, בני גילי, להתלכד ולהתארגן. מתוך דחיפה פנימית שאפנו לשינויים ולמטרה שעדיין לא נתבררו לנו — אבל אחת חפצנו — והוא — לפעול למען שינוי בחיינו, למען יהיו אחרים מאשר אתמול, והמחר יהיה שונה מהיום.

התחלנו בארגון הצגות למען מאות ילדים בחצרו של חברנו מיכאל ולצר. ה„במה" היקמה בין שתי חומות ושאר הקירות הקימונו מלבני מאפיתו ההרוסה של משה חיה־איידלס. במאמצים קשים ובמו ידינו יסדנו אגודה, שנקראה, לפי הצעתו של ד"ר אהרן היטר, „אגודה לילדים יהודים". המדריכים הראשונים של ילדי האגודה היו כותב הטורים האלה ומיכאל ולצר. הופעתנו המאורגנת עשתה רושם חזק על העסקנים המבוגרים, בעלי ותק בעבודה הציבורית. ר' גצל דרוקר, יושב ראש ועד העזרה, מנכבדי הקהילה ומהעסקנים הציונים הבולטים, עודדני והבטיח לי את מלוא עזרתו; הייתי אז בן שתים עשרה...

לא הסתפקנו בהצגות ובמשחקים בלבד, כמחברים, בימאים ושחקנים כאחד, אלא פתחנו בחוגים לקריאה. מאחי דוד הר ומלייזר פאס קיבלנו במתנה את הספרים והחוברות הראשונים שהגיעו במישלוח הראשון של ספרים למען הספריה החדשה ע"ש „מאקס רוזנפלד".

השינוי שחל בהיינו הפתיע את עצמנו, הרגשנו כאילו נולדנו מחדש.

ב

הבחורים והבחורות, בני השכבה העממית בעיירתנו, שלפי גילם נמצאו כאילו בינינו הצעירים, ובין אלה ששירתו בצבא במלחמה, עדיין חותם העיירה הקטנה היה טבוע על הליכותיהם, מנהגיהם וצורתם החיצונית; הבחורים התהלכו קצוצי שער כמנהג אסירים בבית הסוהר, נעולי מגפיים גדו־לים ורחבים, לבושי מעילים כבדים ודהויים מרוב שימוש. הבחורות — עטופות סודרים כנשים מבוגרות; צורת הלבוש ללא שינוי זה דורות. הפנים הביעו דאגה, העינים הפיקו פחד, הנועותיהם חסרות ביטחון לאחר שנות מלחמה, פרעות, מורא וציפיה — מה ילד יום?...

בשביל מאות ילדים היה החדר המקום המרכזי היחידי, והמלמד — המקור היחידי להשכלתם. בין ילדי העניים וילדי האמידים, הורגשה כאילו מחיצה, על אף שיבחם על ספסל לימודים אחד בחדר ובבית הספר.

ילדים רבים שיחקו והתגוללו במגרש הכבר הגדולה וחק־טנה, שהיתה מכוסה אבק, לילולך ובוץ.

חייטים, סנדלרים, חרטים, זגגים, נפחים, ואופים עניים וכו' התקינו את „בתי המלאכה" בדירותיהם. לאחר יום עבודה קשה יצאו לכפר לרכוש מצרכים אצל האכרים או מיהרו לבית־המדרש ל„חטוף" תפילות מנחה־מעריב, או להשתחרר מעט ממתח העבודה והדאגות וליהנות משיחה בטלה...

יהודי העיירה, העמלים קשה לפרנסתם, לא התערבו בעניני הקהילה שחרגו ממסגרת עניניהם האישיים, באלה טיפלו יהודים, נכבדי העיר — העשירים.

ג

בימים ההם לא היה עדיין קיים גוף מרכזי שידריך את הצעירים, בני גילנו, בעבודה חינוכית־ארגונית. הסתדרות „פועלי־ציון" הקיפה בשורותיה בני־נעורים מגיל חמש עשרה ומעלה, משום כך היינו אנו, הילדים, חוסים בצל המבוגרים.

לאחר שיחתנו עם ר' גצל דרוקר, שוחח אתנו בנו, הד"ר דולק דרוקר, אוהד מעמד הפועלים, בחדר „פועלי־ציון" בביתו של מלך שטיינר על חיי ההיגיינה.

בכינוס העולמי של פוע"צ בשנת 1920 חל פילוג בתנועת פוע"צ העולמית שפגע גם בסניף הלאנצוטאי בכל החוגים, לרבות חברי „אגודת הילדים". תשעים אחוז מחברי פוע"צ, שהתרחקו מסיבות אידיאולוגיות מהתנועה, היגרו לגר־מניה, לצרפת, לבלגיה ולארצות הברית. החלק־הגדול נשאר נאמן לקבוצת הד"ר שיפר וחיים הניג.

החברים שב„אגודת הילדים" נתפלגו; חלק הלך אחרי אחיהם הגדולים, מהם עברו ל„שומר הצעיר", רובם נשארו נאמנים בהשפעתו של כותב הטורים האלה, לפוע"צ, והיוו גרעין הנוער של התנועה.

החלנו בפעולה של רכישת חברים חדשים. רכשנו אולם שקושט בתמונת ובסיסמאות התנועה. נוסדו חוגים לפעולה הברתית ותרבותית. בערבי חורף המה האולם, החם והמואר, מחברים ומתלמידי בתי הספר, שלמדו והכינו את שעורי־בית שלהם. פעיל ביותר בעבודה חינוכית זו היה תלמיד הגימנסיה אפרים זיסאפפל, שהקדיש הרבה מזמנו וממרצו לחוגים. פעי־לותנו זו עשתה רושם חזק על האוכלוסיה היהודית העובדת. במרוצת הזמן נעלמו ההבדלים בין חוגי הצעירים השונים, הורגש תהליך של התמזגות והתקרבות הדדית ביניהם, ונת־גבשה דרך לפעולה משותפת. נוצרה דמות חדשה של חבר בעל מנטליות, חדורת גאווה לאומית והכרה מעמדית פועלית.

איחוד שתי תנועות נוער בשנת 1922, של פוע"צ ושל צ. ס. בשם „תנועת הנוער היהודית הסוציאליסטית", שימש דחיפה לזינוק חדש — לפעולה ציונית כללית ושלמה.

ד

נסיונם של היהודים בארבע שנות עצמאותה של מדינת פולין הוכיח, שיהודי פולין לא ישולבו כאזרחים שווים בחיי המדינה החדשה. הצהרת בלפור חוללה מיפנה בחיי התנועה והתיאוריה על היחס הסביל לציונות ועל שלילת השפה העב־רית לא עמדה יותר במבחן המציאות היהודית. הכל חלמו על עליה לארץ ישראל, התחלנו בלימוד השפה העברית, ידיעת א"י, תולדות הציונות, שידיעתן נדרשה על ידי משרד העליה, כתנאי למעמדים לעליה.

כדאי להזכיר את משמרת החברים הפעילים בני שבע־עשרה עד עשרים ואחת, שנולדו וגדלו בתקופה של מאבק כלכלי ופוליטי קשה.

הרץ יאסם שניספה בשואה; אולי מילרד, אחד המסורים והפעילים עד שנת 1939, נרצח בידי הגרמנים. ישראל צוקר — יושב ראש פוע"צ במשך שנים רבות, אחרי עליית דוד הר לא"י. נשא בעול התקציב של המפלגה; לא היה איש דברים, אבל היה איש המעשים ורב פעלים — ניספה בשואה. זישה הר, מהקשישים שבין הצעירים, מזכיר פעיל בפוע"צ עד 1939. יוסף הר — יסד ב1919 את מועדון הספורט הרא־שון „שמשון" והדריך קבוצה באטלטיקה קלה; חבר בתזמורת „הזמיר". בהיותו רק בן שש־עשרה, התנדב לצי המלחמה האוסטרי והשתתף בקרבות בימי המהפכה של בלה קון בהונ־גריה, נמלט מהונגריה דרך סטרי לאלנצוט ומיד היה הרוח החיה של פעולות ספורט למיניהן. חברים רבים, וביניהם בנ־מין יאסם, מלך קזשטכר וזלמן היטר היו מוכנים לעליה לא"י.

ארץ ישראל היתה נושא לשיחה בפי כל. גברה השאיפה להכשרה ולעליה, שהשפיעה בחוגים עממיים רחבים על שינוי חברתי, כלכלי ומעמדי. הצורך בציונות פעילה ובהגשמה עצמית היה ברור לכולם ולא מוטל בספק, או ניתן לוויכוח.

ה

איחוד תנועת הנוער הפועלית היהודית עם הנוער צ. ס. (ציונים־סוציאליסטים) הביא בשנת 1926 להקמת „הפרייהייט" עם מרכזה בוורשה.

בתנועה „פרייהייט" ראינו הזדמנות היסטורית ומפנה לפעולה עצמית של הנוער העממי. שבעים חברי הסניף הלאנצוטאי הצטרפו למרכז. חברי הוועד היו: משה האר — יושב ראש; רחל גוטמן — מזכירה; ישראל מילרד, גיטשע יאסם, שלמה יאסם, בינק סלפטר, זאנוול יאסם, שיינדל קזשטכר, דבורה קושטכר. הנוער שבשורותינו היה בו משום מלאי אנושי חיוני למפלגת פוע"צ בלאנצוט.

לעזר רב היה לנו הח' בינק סלפטר, שהיה סטודנט בעל

השכלה רחבה, בעל כשרונות ארגוניים ופולמסן חריף. היה מדריך בכל פעולות תרבותיות ואומנתיות, כגון: בחוק הדרמטי, בתזמורת, במקהלה ובחוגים להשכלה. אישיותו של ב. סלפטר השלימה את היקף הפעולות שבסניף „פרייהייט".

פעילותנו החינוכית קירבה את חניכינו לתפקידיהם והעל־תה כמה משמרות של פעילים צעירים. וולף קנלר ודבורה קושטכר הדריכו את הקבוצות הצעירות ב„פרייהייט". תלמיד־ביה"ס היסודי נתקבלו לשורות ה„סקאוט הצעיר". בשנת 1928 הצטרפו לתנועת „הצופה הצעיר" (הסקאוט). הם נבדלו באר־גונם, במדיהם ובהווי הצופי שלהם.

המדריכים של הקבוצה החלוצית היו: זיינוול יאסם ומשה מרזל. רבים מהם נשלחו להכשרה. שני המדריכים האלה דבקו באידיאלים שלהם; זיינוול יאסם הוא היום חבר הקיבוץ גבעת־השלושה ומשה מרזל — חבר קיבוץ יגור.

ו

בגלל גידולו המהיר של סניף פוע"צ ומשום טיפולו הנרחב בבעיות העובד היהודי, נאלץ הסניף לעבור למקום מרווח יותר בבנין הגימנסיה הישנה. „הפרייהייט" על כל חוגיה וקבוצותיה נשארה בדירת הסניף.

„הליגה למען ארץ ישראל העובדת" איחדה, בתחום פעולות מסוימות, את כל הארגונים וההסתדרויות שהיתה להם זיקה להסתדרות העובדים בא"י, ואלה הן: „פוע"צ", „פריי־הייט", „החלוץ הצעיר", „סתם החלוץ" ו„השומר הצעיר".

יזמנו והצענו לכל ההסתדרויות האלה עריכת ויכוח חופשי והוגן בענינים אקטואליים בכל ליל שבת ע"י שליחי התנועות. הוויכוח הראשון נתקיים בקן „השומר הצעיר" והשתתפו בו נציגי כל הארגונים החלוציים, „השומר הצעיר", „עקיבא" ו„פרייהייט". לפגישות כאלה של נציגי התנועות והארגונים בערבי־שבתות, לשם שיחות כנות וויכוחים חופשיים, היו תוצאות רצויות, מאחר ובמרוצת קיומם של הארגונים השונים החלה להיות מורגשת כעין מחיצה חברתית וציבורית ביניהם.

במשימה של קירוב לבבות זה, היה רב חלקו של נציג „השומר הצעיר" החבר צבי דרפלר, וזאת בזכות אופיו הסב־לני ויחסו ההוגן ליריבו בחיים החברתיים והפוליטיים. גילה פעילות חוקה למען „הליגה של ארץ ישראל העובדת", שבוצעה בחלקה המכריע על ידי ה„פייהייט" ו„פוע"צ".

*

ב־10 לספטמבר 1928 התקיים בלאנצוט כינוס גדול של „פרייהייט" שהקיף את ריישה ולז'נסק, בהשתתפות הנציג מקראקוב, הח' היים הניג, שהרצה על „בדרך לאדם חדש". הכינוס, שהיה מלווה תכנית אומנותית וספורטיבית עשה בזמנו רושם רב מבחינה הברתית ופוליטית. הח' חיים הניג התמסר לסניף הלאנצוטאי ונתחבב על כל חבריה, שראו בו

כינוס מחוזי של „פועלי־ציון" בשנת 1928 — אַ ציוזאַמענפאָר פון „פּועלי־ציון" אין יאָר 1928.

לא רק את נציג התנועה, אלא את חברם ומדריכם האישי. הח׳ הניג החזיק מעמד על משמרתו במשרד ארץ־ישראל בוורשה ובמאמצי הסוכנות נחלץ מידי הנאצים והגיע עם מש־ פחתו בשנת 1940 לישראל. נוסף על הח׳ הניג ביקרו בסניף חברי המרכז מ. הורוביץ, קולובסקי ובן־אשר מארץ־ישראל.

ארגוננו יסד ספריה בשם „יוגנט ביבליאָטעק פרייהייט״ שהגיעה לשש מאות ספרים. הספרנית היתה הח׳ רחל גוטמן. כן חתם הסניף על ששים אקסמפלרים של העתון „פרייהייט״.

בשנת 1931 חגגה „הפרייהייט״ את חמש שנות קיומה ברוב עם ב„בית־העם״. כותב הטורים האלה פתח את העצרת החגיגית, סקר את התפתחות ה„פרייהייט״ במשך חמש שנים, שביטאה את גידולו של האדם היהודי הצעיר המאורגן בעיירה, והתווה את הפעולות להבא.

ליובלה החמש של „פרייהייט״ קשור היה ביקורו של הח׳ יהודה קופילוביץ, שהגיע בחורף קשה מגדות ים המלח — מסדום. הוא נתקבל בברכה על־ידי נציגי כל המפלגות והופעתו עשתה רושם גדול בעיר.

ז

כשאחי דוד הר ביקר ב־1933 בלאנצוט, מצא לשמחתו נוער מלוכד ומאורגן; את „הסקאוט הצעיר״ במדיו, את צעירי „פרייהייט״ בחולצות הכחולות, את נערי „החלוץ״ בנעליהם הכבדות ובמעילי עור. הנוער פשט צורה ולבש צורה מהפכנית והיה בשינוי, שחל בחיי־הנוער, משום קפיצת דרך בזמן הקצר של שבע שנים, מאז עזב דוד הר את העיירה ועלה לארץ ישראל. רבים מילדי „החדרים״ החלושים וחיוורי פנים הפכו ל„צופים״ עליזי חיים ובריאים; מדריכיהם — בחורים בעלי הכרה ופעילים בהכשרה חלוצית ובאיגודים מקצועיים.

בראשון למאי הצטרפו חברי „הפרייהייט״ לחג הפועלים הבינלאומי ולשביתה הכללית; הם שיתפו את עצמם בחווית „היום טוב״ המעמדי.

בשביתות, בהפגנות ובבחירות לסיים או לעיריה היה קיים מגע מסוים בינינו ובין הפ.פ.ס.ס., לפי הוראות המרכז. במגע זה היתה פעילה המשפחה הסוציאליסטית קרומהולץ ומנהל הצר־ כניה ספיס.

לאחר חמש עשרה שנות פעילות רכשו להן משפחות העובד־ דים בלאנצוט מעמד מכובד, הן בציבור הלאנצוטאי, הן בוועד המחוזי ואף במרכז בוורשה. אנשי „הפרייהייט״ נשאו על שכמם את עול העבודה היומיומית לאור חזון העתיד ולמען קיום המשך הדורות.

מאורע גדול בחיי ארגוננו היה הכינוס בקראקוב בשנת 1933 בהשתתפותו של חיים ארלוזורוב.

כשהוקמה קרן העתונות באותה שנה למען ה„וואַרט״, עתו־ נה של „הליגה למען ארץ ישראל העובדת״, בהנהלתם של ה׳ מלך ניישטאַט וח׳ טיגר, הצטיין הסניף שלנו בפעילותו ובחלקו הרב בביצוע המשימה הזו.

נראה לי, כי בחברי ה„פרייהייט״ בלאנצוט דבקה ההתלה־ בות והמסירות החסידית הלאנצוטאית, שהשפיעה על עֲרוּתם ונאמנותם לרעיון, משהו מרוח העיירה החסידית היה שורה עליהם. מתוך מאמץ עצמי וחינוך עצמי נתגבשו בחבורת אנשינו ערכים מוסריים ביחס לפרט, לכלל, למעמד ולעם.

ממקבלים וממושפעים הפכנו לנותנים ולמשפיעים בכל שטחי פעולה סוציאלית לאומית ותרבותית. מן הראוי לציין כי מהאירועים התרבותיים שיזמנו, נהנתה כל האוכלוסיה היהודית בעיירה, לרבות האינטליגנציה המקצועית.

הוזמנו מרצים, סופרים ואנשי מדע, שהרצו על נושאים ספרותיים, חברתיים ורעיוניים. כן נערכו מסיבות ספרותיות. ביחוד ראויה לציון פעולתנו להקמת חוג דרמתי שהציג מח־ זות להנאתם האומנותית של כל האוכלוסיה היהודית בעיירה. לרשותנו עמד אולם שהותקן להצגות הודות למאמציהם של דוד הר ומאשתו צפורה. הם השיגו מבעל המבנה, יעקב־יהושע גוטמן, חותנו של דוד הר את הסכמתו לשקם במבנה אולם לתיאטרון ולהשתמש בו ללא שכר דירה.

שורת ההצגות נפתחה במחזה „דער ווילדער מענטש״ בבימויו של דוד פאסטרנאק, שהיה גם בעל תפקיד ראשי עם חבר שחקנים־חובבים: צפורה הר, אסתר טוכפלד, קלמן טייטלבאום, דוד הר, צביה טוכפלד, ווינטרגרין ופניכל מרישה.

הצלחתו האומנותית של החוג היתה רבה, לא כן ההכנסה הכספית, והיה הכרח להשכיר את האולם למנגן משה שיצל, ללימוד ריקודים. הבמה נשארה ברשות פוע״צ והאולם ברשותו של שטיצל. בכדי לקבל את האולם להצגה, היה צורך לפנות לשני „בעלי בתים״ האלה...

לאחר שמשפחת פאסטרנאק עזבה את לאנצוט, הצטרף לחוג ה׳ משה חורגל, שהיה אחר כך שחקן ידוע בתיאטרון הסטירי „המטאטא״ בתל־אביב.

אולם התיאטרון הפך את החורבה לפינה תרבותית שהזינה את האוכלוסיה היהודית במופעים אומנותיים למיניהם, כגון: הצגות, מסיבות, נשפים והרצאות במשך שנים רבות אחרי מלחמת העולם הראשונה.

בשנים האלה חוללו הציונות והסוציאליזם תמורות חבר־ תיות ורעיוניות ברחוב היהודי ונתחולל תהליך של שינוי ער־ כים תרבותיים וחברתיים. נתגבשו דפוסים של חיים חברתיים ומשמרות של חברים וחברות רקמו את חייהם במסגרת התנועה תוך התלהבות ואמונה.

חברי החוג הדרמתי השתלמו בשליחותם התרבותית בהד־ רכתו של השחקן א. רוזנווייג, חבר אגודת האמנים בוורשה. בהמשך פעולתו של החוג הוצגו מחזות ומערכונים, ביניהם „אויף דער שוועל פון גליק״ מחיי משפחה יהודית באמריקה.

הלהקה הציגה בעיירות הסביבה ונתחבבה על קהל הצופים. חברי החוג התמחו בתפקידים מסויימים. כך הצטיין בכשרונו הקומי וולף טוכפלד, שנרצח עם משפחתו על־ידי הגרמנים. על וויטל גוטמן, שחיוך נעורים לא פסק מפניה, הוטלו דווקא תפקידים טרגיים. משחקה עורר תמיד התרגשות רבה בקהל. סופה היה מר וטרגי — ניספתה עם ילדיה מידי הנאצים. זישה הר, בחור צעיר ושקט, קיבל על עצמו תפקידים של אבות ובעלים, הנתונים בקונפליקטים משפחתיים; מת בודד ועזוב בערבות סיביר... שיינדל איינהורן־מילראד, נערה עדינת־נפש והיננית, גילמה במשחקה את דמויות נערות ביישניות וכלות עזובות; נרצחה עם בעלה וילדיה. לייזר יצחק גוטמן וזולף גוטמן ניספו מידי הגרמנים. רחל גוטמן־גרינר, (חיים בישראל),

להקה דרמטית ע"י פועלי־ציון — למטה מימין (אונטן פון רעכטס): זישה הר, יוסף הר, וולף גוטמן. מימין יושבים (זיצן פון רעכטס): דבורה זאואר, אסתר טוכפלד, דוד פאסטרנק ורעיתו, דוד הר. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): וולף טוכפלד, צביה טוכפלד, קלמן טייטלבאום (תמרי) צפורה הר, גיסו של פאסטרנאק.

מילאה תפקידים קומיים. אלטי יאסם — שותפו במשחק של וולף טוכפלד.

גיטשה יאסם שיחקה בהצלחה תפקידי ילדים, צעירים ממנה בשש—שבע שנים. כנותה ויושרה השתלבו יפה במשחקה כילדה ועל הבמה, כאילו נעלם המרחק בין הגיל האומנותי שלה ובין הגיל המציאותי. כותב הטורים האלה היה שותפה של גיטשה יאסם במשחק על הבמה. שנינו היינו הניכי „פרייהייט". נשאנו ביחד בעול החלוצי הציוני וממשיכים בו משנת עליתנו לארץ־ישראל ב־1935 עד הלום, עד פצענו הטרי, עד כאבנו העמוק...

ט

נופצה עוד אחת הפנינים ממחרוזת הפנינים שפיארה את העם היהודי. נכסף אני להזכירם ולהזכירם... את העינים האורות, את הנשמות הלוהטות, שנשאו בלבם אש תמיד של נכונות למעשים ולהקרבה.

כבה אור העיניים, דעכה אש ההתלהבות... לא נשאר לפליטה אף יתום עזוב בין חורבות הבתים השרופים...

כותב אני למענם.. למען אלה, שלא יוכלו להשעין את ידיהם על שולחן הכתיבה ועיניהם לא תראינה זכרונות כתובים... לא יזעמו ולא יחייכו... ואני רק את האמת בלבד אכתוב.

מי יתן וכוח זכרוני ישרתני ולא יכזיבני... עד לאחרונה שבשורות. חסד של אמת לעצמות היבשות, המתגוללות ומפוזרות ברחבי הגלות... הנה הם... המעיינות המפכים חיי אדם... טובי בנים ובנות... הנואמים... ראשי תנועות, המזכירים, המארגנים, השחקנים, הספורטאים, מפלסי נתיבות להמוני העם היהודי... דומית מוות שם... חשכה דחוסה... מטושטשים ומעורפלים הדרכים... ריקוד שדים מחרישי אוזניים... מסביב לעגל הזהב... חלומות על ירושות עשוקות...

מי יאמר קדיש ומתי ?.. מי יזכירם... את קדושי הגבורה, ויבכה את שירם שנדם ויקים לעצמו מצבה... בדמעות חונקות יאמר קדיש פעמיים... פעם לאלה שזכרם חלף אבד... ופעם בליל אין סוף... לעצמו...

זיינויל לבדי (יסם) גבעת השלושה

„פרייהייט" – „דרור"

פעולתה של „פועלי ציון" במשך שלושים שנה בלאנצוט, היא אחד הדפים היפים בחייה הציבוריים והפוליטיים וגורם בעל משקל בתהיה הלאומית והסוציאלית של האוכלוסיה היהודית בעיירתנו.

כוחה של תנועתנו נבע מהרקע החברתי של הציבוריות היהודית ורישומה היה ניכר בכל תחומי חייה של קהילתנו. הרעיון של „פועלי ציון", מלווה פעולה חינוכית, החזיר לשכבה העניה של יהודי לאנצוט את כבודה האנושי והלאומי.

פרק מזהיר בתולדות הסתדרות פוע"צ בלאנצוט, הוא פעולתה בקרב הנוער היהודי המקופח בעולמה של הגלות היהודית, ואשר הפיחה בנוער רוח חיים.

בהתפתחותה של תנועת הנוער פוע"צ יש לציין שני מניעים: הראשון הוא — רצונה של המפלגה בהמשך קיומה על ידי חינוך וגידול משמרת צעירה. הנוער הזה משולל היה לעת עתה תכונות, המציינות את מהפכניותן של תנועות נוער חדשות. השני — להפיח בנוער רוח חלוצית, שהקיפה שכבות גדולות של נוער יהודי, ואשר פסחה לעת עתה על הנוער של פוע"צ, אף כי בשורותיו התנהלה פעולה ארגונית, חברתית ותרבותית ערה.

קבוצת פעילים צעירים, עם משה האר בראש, עשתה רבות במסירות נפש בכדי ליצור לילד ולנוער מהשכבה העממית פינה חמה ואוירה חברתית.

נזכיר, רק אגב, כמה אירועים מימים ההם. בשנות 1927 ו־1928 נתקיימו כינוסים של נציגי תנועות הנוער „פרייהייט" מריישה, לאנצוט, יארוסלאב, נוביטארג, טשביניה, לוי־יינסק וסטשיז׳וב. אחד מהם נערך בלאנצוט ב־10 לאוגוסט 1928, בהשתתפותו של הח׳ הניג, שהרצה על „בדרך לאדם חדש". ח׳ מילראד פתח את הכנס; נערכו הופעות ספורט של ספור־טאי „קראפט". כינוס זה הפיח רוח חיים בסניפי המחוז.

בפעולתם זו הניחו משה האר וחבריו, את היסוד לתנועת נוער של פוע"צ. והשנה 1929 היא שלב חדש בהתפתחות הנוער הפועל־הציוני בפולין וכן גם בלאנצוט.

הפרעות בארץ־ישראל בשנת 1929 זיעזעו את הנוער הציוני בגולה, שואה את עצמו עומד בפרשת דרכים, והבין, שעליו לקבל החלטה גורלית. בחלל עולמו של הנוער הלאומי החלה מנסרת מחדש סיסמת ההגשמה. לא רק בקרב הנוער

ועד „פועלי ציון" ו„פרייהייט" — קאמיטעט פון „פועלי ציון" אין יוגנט „פרייהייט" — יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): לייזר פופיול, שיינדל איינהורן, ישראל צוקר, זיינוול יסם, משה הר, חיה יסם. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): אולי מילראד, אברהם מילראד, לוי גלבר, שלמה יסם. , שיינדל קזשטכר, בנימין צוקר, גיטל זאואר, בריש שרייבר, וולף טוכפלד, משה מילראד.

„פועלי־ציון" הורגש המשבר, אלא כל התנועה של פועלי ציון הועמדה בפני ההכרח בהבהרת עמדתה לגבי העליה ולגבי השפה העברית. למפנה הזה היתה השפעה מכרעת על הנהגת התנועה ביחס לארגון תנועה חלוצית ולעליה לארץ־ישראל.

ישראל צוקר הוא שעמד בראש כארבעים חברי פוע"צ, שהחלו בפעולה של הכשרה ובמאמץ להשגת סרטיפיקטים. האידיאל החלוצי וההגשמה העצמית נעשו גופי ההלכה של החינוך הציוני־החלוצי. ואכן היו העקרונות האלה קרובים לליבה של תנועת ה„פרייהייט" וכך הפכה תנועת ה„פרייהייט" לתנועה חלוצית „דרור". התנועה חשה בחשיבותו של המאורע ההיסטורי בתנועה הציונית ולפיכך נתארגנה גם בלאנצוט קבוצת חלוצים „דרור". הקבוצה התקשרה עם „השומר הצעיר" ויחד פנו למרכז „החלוץ" בלבוב.

כבר ב־1930 יצאה קבוצת „דרור" להכשרה חלוצית למיקוליצ'ין, בהרי הקרפטים שבמזרח גליציה.

הפעילות החלוצית תפסה את המקום הראשון בקרב הנוער של „פרייהייט", והיתה זאת תקופת השיא בפעולתם של פוע"צ בלאנצוט, הן למען חיזוק המפלגה כלפי פנים והן למען ארץ ישראל העובדת ומוסדותיה.

נציין שוב כמה עובדות ואירועים להמחשת הפעילות בשנות 1932—1935.

בשבת ב־16 בפברואר 1932 נתקיימה אספת בחירות, שבה מסרו החברים: י. צוקר, מ. האר ול. פופיול דין וחשבון על הפעילות בעבר ועל התוכניות לעתיד. מספר חברי ה„פרייהייט" גלד, וכן גדל חלקם של פוע"צ במפעל למען הליגה של א"י העובדת. הוקמה קבוצת ספורט „קראפט" (הכוח) ואחר כך קבוצת „הפועל", כן גברה הפעולה החינוכית ב„החלוץ".

באפריל 1932 נערכה חגיגה גדולה לרגל חמש שנות קיומה של „פרייהייט", שבה נתגלה כוחו של ארגון זה בלאנצוט, השפעתו על הנוער וחינוכו לאידיאל הפועל־ציוני. כל המוסדות הציוניים ברכו את ה„פרייהייט" לרגל חגיגת היובל שלה. האספה למען הליגה של א"י העובדת, בהשתתפותו של הח' קופיליביץ, עוררה הד גדול בעיירה וכתוצאה מכך נוסד סניף קבוע של הליגה בלאנצוט.

ב־27—28 אַפּריל 1932 ביקר בלאנצוט הח' מורגנשטרן והרצה על האידיאולוגיה של פועלי־ציון. בהשתתפותו של המרצה אורגן יום עיון, שהוקדש לבעיות ארגוניות ותרבותיות של המפלגה. בחודש אוקטובר 1932 ביקר בסניף הח' זלשינסקי, שעשה לחיזוקה של התנועה. למרות מצבם הכלכלי הקשה של חברינו בימים ההם, תרמו הם בעין יפה לקרן העתונות של תנועתנו.

באפריל 1933 דנו ביחד עם הח' שיינמן בגישת תנועתנו לבעיות בציונות ובחיי היהודים בכלל. במאי 1933 נתקיים כינוס של „פַּרייהייט" ברייישה, בהשתתפותם של ד"ר ה. ברגר

קבוצת חברי ה„חלוץ" — אַ גרופּע חברים פון ה„חלוץ" — יושבים מימין חברי ההנהגה המקומית (זיצן פון רעכטס חברים פון אַרט־לייטונג): זיינוול יסם, שיינדל קושטכר, אליעזר שטרנהיים, דבורה קושטכר.

וא. גרודז׳נסקי, וביוני אותה שנה נקרא כינוס של 23 סניפי המפלגה בקרקוב. במאי 1935 ביקר בלאנצוט חה׳ רייכמן לרגל מפעל שיקומה של תל־חי.

*

קצר המצע מלרשום את חייה הערים של מפלגת פוע״צ ושלוחותיה „פרייהייט״ ו„דרור״ בעיירתנו.

בסיכום הדברים אפשר לקבוע, כי בחייו של הציבור היהודי בלאנצוט היוה פוע״צ משקל לא מבוטל.

כשהגנו משקיפים, מתצפית ימינו אלה, על העבר, לאחר חורבנה של יהדות פולין, נראה לנו, כיצד לבש הרעיון של תנועת פוע״צ עור וגידים בהתגשמותה של מדינת ישראל.

עשרות חברינו, שחונכו על ברכי תורת פוע״צ חיים במדינתנו, עובדים ויוצרים, בעיר ובכפר, בקיבוץ ובמושב. המדינה קיבלה וקלטה חברים, ששרדו מהשואה ועלו לארץ, ומצאו כאן מקלט בטוח ובית חדש.

הבה, נהיה אנו, בני לאנצוט בישראל ובתפוצות, מאוחדים בזוכרנו את קהילתנו הקדושה, אשר לא תקום מחורבנה, ומצבתה תעמוד לדורי־דורות בארצנו.

מיכאל ולצר

נוער ועליה

פרשת העליה מלאנצוט קשורה בהתפתחות תנועות הנוער בעירנו. הא בהא תליא: הנוער הוא שהפך את הדיבור׳ם על ציונות וארץ־ישראל למציאות מוחשית. אמנם, גם מבוגרים עלו לארץ מלאנצוט בכל הזמנים, אך התפתחות תנועות־הנוער הציוניות פתחה את פרשת העליה כחזיון חברתי ולאומי בחיי הנוער בעיירה.

זוכרני את ה„מהומה״, שקמה בתנועת הנוער המאוחדת לאחר האיחוד בגליציה בין „החלוץ־הצעיר״ ל„השומר־הצעיר״. הקן שמנה כ־120 בני נוער, המה מרוב פעילות, תסיסה וחיים. מושבות־קיץ ופגישות גליליות. והנה הגיע אל הקן שליח ההנהגה הראשית של „השומר־הצעיר״, שלמה לנדקוטש (רכב). הוא בא כדי להגשים את סיסמת ההנהגה הראשית להגשמה עצמית, ליציאה להכשרה ועליה לארץ; להפסקת הלימודים בגימנסיה והחלומות על תעודות־בגרות ותואר האקדמאי.

הסיסמה היתה: „עלו!״ לעלות בכל תנאי ולא לחכות עוד. שליח ההנהגה בא כדי להגשים בפועל את הקריאה בחיי הקן בלאנצוט. הפקודה היתה — להוציא מהתנועה כל חבר, שלא יקבל על עצמו את הוראות ההנהגה בנידון ההגשמה העצמית. התוצאות היו קשות מאוד: מבין 120 אנשי הקן נשארו כמחציתם בלבד. אך ההנהגה לא נרתעה.

עם גמר תפקידו השאיר שליח ההנהגה הראשית את סמכויות המרכז בידי ההנהגה המקומית: כותב הטורים האלה — מזכיר־מרכז ואחראי בפני המרכז; הניה גריזמן, יוסף טוכפלד, טרומפטר ומשה רוזנבליט. התחלתי בעצמי להגשים את הצו. בשנת 1928 יצאתי להכשרה לדזבינוגרוד מחוז ברוש־ניוב. עמי יצאו עוד שלושה מקבוצת „אחווה״: שלום רוזמרין (כיום באנגליה), ישעיהו סטמפל (בג׳מאיקה), דוב טורקלטאוב (בארצות הברית).

ה„כפירים״ המשיכו

המשכתי בהכשרה קבועה בנדבורנה ועליתי, כאמור, לארץ. לפני עלייתי נצטרפה לפעולה בקן קבוצת „כפירי אריות״, ביניהם היו: צבי דרפלר, יואל פרלמוטר, הניה אלטר ואחרים. „אתם תמשיכו בכיוון העליה אל הארץ, ואת הדרך כיצד להגשים זאת כבר תמצאו בעצמכם״ — אלה היו דברי אליהם. ואמנם עוד צעירים רבים המשיכו בדרך זו של עליה לארץ.

אגודות נוער לעזרה סוציאלית

התפתחות אגודות הנוער בלאנצוט נעוצה בשנתיים האחרונות של המאה הקודמת. שרשים עמוקים לה, לפעולות הנוער, המוכיחים, כי עוד לפני שנים רבות, לפני קום הציונות הרשמית, לא ישבו בני־הנעורים בחיבוק ידיים וחיפשו לעצמם שדה פעולה, כדי לעזור ולהיות לדוגמה למבוגרים. מובן, הפעולה התבטאה בעיקר בשדה הסוציאלי, והיא קשורה במצב היהודים באותה תקופה.

בשנת 1898 הקימו סטודנטים יהודים בלאנצוט ארגון נוער בשם „יידישע קנאבן אונטערשטיצונגס־פאראיין״. בין יוזמיו אנו מוצאים את איגנאץ פרידּ, ברוך ויוליוס ויסמן, אברהם דרוקר, צבי רמר ואחרים. כבר אז הופיע יוליוס ויסמן בדקלומים בנשף פורים שנערך ליד ה„הקדש״, ואשר הכנסותיו היו קודש למטרות צדקה ועזרה. תפקיד הארגון היה להושיט עזרה לעניי׳ לאנצוט. לבני־נעורים אלה שולמו „דמי חודש״, דאגו להם לדירה ולצרכים אחרים.

תנועת נוער ציונית

בתחילת המאה, עם הניצנים הראשונים של התנועה הציונית, קמה תסיסה רבה בקרב הנוער, ועוד לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה כבר היתה קיימת בלאנצוט תנועת נוער חזקה, שחבריה הראשונים היו בנו של ראש הקהילה — יהושע טננבוים, מלך פרלמוטר, משה גלנצר, יוסף קלטר, משה שפירא, ישראל הרצברג, ברוך ויסמן, מרדכי היטר, גדליהו אסטליין, פייביש אדולף, רחצ׳ דרוקר, מינצ׳ה פרלמוטר ווולף כץ. בשנת 1919 נוסד „השומר הצעיר״. הפגישות נערכו באולם „השחר״ של ההסתדרות הציונית, ובין המשתתפים היו: מונדיק לנדאו, מנחם סטמפל, נחמן קסטנבוים, רבקה בוט, מינדל ושמואל גרייזמן, דוד בוימל ואהרן קרנר. המורה לעברית היה ׳ששכר רייז, גיסו של ד״ר מרקל.

פעולותיו הראשונות של „השומר־הצעיר״ נתרכזו בגני הילדים. כאן התחילו להכניס את הדיבור העברי, לערוך

משחקים וטיולים. בין העצים בגן של משה הלפרן היו הילדים מבלים זמנם בשירת שירים בעברית, ובאווירה של משחק ושמחת־ילדות.

החלוץ הצעיר

כאשר חזר אליעזר סטמפל מארץ־ישראל לאחר שעלה בשנת 1920, ייסד הוא בשנת 1924 את „החלוץ". יחד עם יוסף זייפרט הניח את יסודותיו ורבים התלכדו סביבם. לאחר זמן קצר יצאו כמה קבוצות להכשרה חקלאית לכפרים קושינו ורניזובה. אליעזר סטמפל פנה אלי בדבר הקמת „החלוץ־הצעיר", ואמנם אגודת „הנעורים" הפכה עד מהרה ל„החלוץ הצעיר". מלבד זאת קיימת היתה גם תנועת נוער בשם „יידישע קינדער פאריין".

כך קמו ופעלו התנועות העיקריות של הנוער בימים ההם בלאנצוט: „החלוץ הצעיר" ו„השומר־הצעיר". כל אחת מהן פעלה בכיוון לעליה והכשרה, עד שקם המיזוג של התנועות בגליציה. מיזוג שהביא לפעילות ענפה ועבודה עירנית.

מושבות קיץ

אחת הפעולות המרכזיות של תנועת הנוער בלאנצוט היתה — ארגון מושבות הקיץ; פעולה זו היה בה משהו מתכונה של „יריד" גדול וריכוז מאות בני נוער מערים רבות בגליציה. הם נפגשו בנאות שדה, באווירה רעננה, שבה טיפחו את חזונם לקראת הכשרתם לעליה לארץ־ישראל.

בכפר הוסוב, במרחק מספר קילומטרים מלאנצוט, בילו בני הנוער מלאנצוט כחודש ימים בשנה באווירה נעימה ביותר. היו אלה חיים של צופים עם כל ההווי והנוהל הכרוך בכך: אהלים, יערות ונהר. למושבה זו הגיעו בני נוער מרוזבדוב, ריישה, סנדישוב, יארוסלאוו, פשמישל, גורליץ, דמביץ ומקומות רבים אחרים. זוכרני בוקר אחד של חודש אוגוסט בשנת 1928. במושבת קיץ זו עמד הסופר דניאל פרסקי ונשא נאום עברי נלהב. בהשראת הנוער הזה שכבר הבין אז עברית, הכריז:

— „הנני מודיע כאן באווירת ארץ־ישראל".

מכתבי נעורים

יואל פרלמוטר ואני היינו מארגני „השומר הצעיר". „היה לרשותנו חדר, אך לא היה בידנו כסף לפעולות" — נאמר במכתב שכתב צבי דרפלר בשנת 1930. הוא מספר כי בקן 20 חברים, וכי חברים אחרים עברו ל„אגודת הנוער". ההתחרות על כיבוש הנוער היתה כל־כך גדולה, עד שאחד הלשין באזני שוטר, כי בחדר של „השומר־הצעיר" נערכת אסיפה בלתי־ליגלית, והחברים הצליחו להסתלק מהמקום בנס ולהיחלץ מצפרני המשטרה.

במכתבים מהתקופה ההיא עומד הרטט שהפעים והסעיר את לב הנוער בלאנצוט בכל הכרוך בארץ־ישראל.

ההנהגה המקומית של „השומר הצעיר" — די אַרט־לייטונג פון „השומר הצעיר". יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): מאיר מילראד, ריינגל, אליעזר רוזמרין, הניה גריזמן, דוד טרומפטר, טובה שטלצר. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): נפתלי רייך, פנינה מרגל, משה רוזנבליט, פנינה זאוארהפט, מיכאל וולצר, אורחת (אַ גאַסט), יוסף טוכפלד.

קבוצת חברי „השומר־הצעיר" — אַ גרופּע חברים פֿון „השומר־הצעיר". למטה יושבים (אונטן זיצן): דוד טרומפּטר, אליעזר רוזמרין. כורעים מימין (קניען פֿון רעכטס): ביילה גרינר, משה רוזנבליט, מיכאל וולצר, אידה זייגר. עומדים מימין (שטייען פֿון רעכטס): שרה הבנשטרייט, שרה טורקלטויב, זלדה קנר, מנקה מכלוויץ, שושנה זייגר, מינקה צלנר.

מושבת־קיץ של „השומר־הצעיר" בכפר הוסוב בשנת 1928, בהשתתפות הסופר דניאל פרסקי — זומער־קאלאניע פון „השומר־הצעיר" אין דאָרף הוסוב, יאָר 1928, מיטן אַנטייל פֿון שרייבער דניאל פרסקי.

ד"ר נתן קודיש תל־אביב

תחיית השפה העברית בלאנצוט

כותבי תולדות הספרות העברית החדשה קבעו את הופעתו של ר' משה חיים לוצטו (רמח"ל), מלפני למעלה ממאה שנה, כפותח את התקופה של הספרות העברית החדשה.

היהדות בארצות מרכז ומזרח אירופה שמשה קרקע פוריה לגידולה וצמיחתה של הספרות העברית החדשה לכל זרמיה. תנועת השכלה כבירה הקיפה את יהודי ארצות האלה. לאחר שקיעת ההשכלה בארצות אשכנז ואוסטריה, הגיעה תקופת הזוהר של הספרות העברית החדשה ברחבי פולין, ליטא ורוסיה.

על רקע החסידות והמתנגדות מילאה ההשכלה תפקיד מהפכני בתהליך התחיה הלאומית והחברתית של יהדות מזרח אירופה. משוררי ההשכלה וסופריה החיו את שפת התנ"ך, הראו להמוני בית ישראל את הוד תפארתו של עולם התנ"ך ואת הדרך לתיקון חייהם החברתיים והלאומיים.

הספרות העברית החדשה לזרמיה ולתקופותיה השונים — הרומאנטית, הרציונאלית והלאומית — בשירה, בסיפור, בדברי הגות ומחשבה ובפובליציסטיקה עוררה את תנועת „חיבת־ציון" ואת החיבה ללשון ציון שחידשה את נעוריה. אולם קוראיה של הספרות העברית החדשה ועתונותה בשפה העברית היו יודעי עברית ובקיאים במכמני לשונה המת־חדשת, ועדיין לא היו דוברי עברית. המשכילים, יודעי עברית, קראו, כתבו בלשון העברית, אולם השפה העברית לא היתה שגורה בפיהם בדיבור יום יום.

רק בסוף המאה ה־19 ובראשית המאה ה־20, בהשפעת התנועה הציונית המאורגנת בהסתדרות הציונית העולמית ובהשראת ראשיתו של מפעל ההתישבות והבניה בארץ ישראל, נשמעו הצלילים הראשונים של השפה העברית המדוברת בפי חוגי משכילים „חובבי ציון" וציונים, אשר חזון ההגשמה החל לפעום בליבותיהם.

***

המשכילים העברים והציונים בגליציה היו מחלוצי דוברי עברית. על סף המאה ה־20 נוסדו בערים ובעיירות בגליציה המזרחית והמערבית חוגים מאורגנים, שתחיית השפה העברית והפצתה בעם היתה נר לרגליהם.

מה היה חלקה של לאנצוט בתנועה של מחיי השפה העברית?

לאנצוט נתברכה בכל המעלות והתנאים הדרושים בכדי להיות תא תוסס ברשת האגודות והמוסדות, שיעודם היה החייאת השפה, הפצתה והשגרתה בפי העם, החל בתינוקות דבית רבן, נוער לומד ועובד, חובשי בית־המדרש וכלה בסתם ציונים ומשכילים.

לאנצוט לא היתה קרקע בתולה, שיש לחרוש אותה ולזרוע בה את זרע תחיית הלשון. רבדים רבדים של תרבות יהודית עתיקה, חכמה והווי יהודי ועממי היו משוקעים בחיי הקהילה לדורות. לא היתה תחיית השפה העברית בלאנצוט בפי הנוער אלא רובד תרבותי ולאומי חדש, שצמח צמיחה אורגנית ממורשת התרבות התורנית והחילונית של לאנצוט היהודית.

עוד לפני הופעתו של ד"ר הרצל ויסודה של ההסתדרות הציונית העולמית, היתה קיימת בלאנצוט מ־1894 אגודה ציונית „אהבת־ציון", שעליה נמנו עשרות חברים מאורגנים. בשנים ההן אנו מוצאים בעיירה גם חוג משכילים עברים המרוכזים סביב המשכילים הידועים: יצחק וייסמן ויוסף מאיר רוזמרין.

בעשור הראשון של המאה ה־20 היכתה הציונות שורשים בלאנצוט, הוקמו מוסדות ציוניים, וגדל מספר המשכילים יוצאי בית־המדרש. ועדיין לא היתה העברית המדוברת נחלת הכלל אלא של בודדים, שהבולטים מביניהם היו מן הוותיקים, גצל דרוקר, ומהצעירים: דוד יוסט, שלמה גרינבוים, יחיאל נוסבאום, שמעון רוזנבליט, ובראשם התלמיד־חכם והמשכיל הידוע אנשיל כ"ץ.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, לאחר הצהרת בלפור משנת 1917, שהניחה את היסוד לבניין הארץ ולעליה השלישית החלוצית, גברה התודעה הלאומית הציונית בקרב יהודי אירופה ובטויה הלאומי הרוחני נתגלה בלשון העברית המחודשת והמדוברת בפי מיטב הנוער הלאומי היהודי במזרח אירופה.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה נמצאו בגליציה סופרים, מלומדים ועסקני תרבות, שעוררו את חובבי השפה העברית להתאגד באגודות למען החיות את השפה בפי חברי־הן בדיבור יום יום. הצטיינו בפעולה זו א. מ. ליפשיץ, ד"ר יהושע טהון, ד"ר אהרנפרייז, ד"ר מ. ברוידה, צבי קרל.

נוסדו אגודות שנקראו בשם „עבריה". מלחמת העולם הראשונה שמה קץ לנטע רך זה, אבל בשנות העשרים, אחרי המלחמה נוסדו מחדש אגודות „עבריה" כמעט בכל ערי גליציה, שבהן היתה אוכלוסיה יהודית רבה.

והשפה העברית החלה מתרוננת גם בחוצות לאנצוט. המלל העברי נשמע מפי הנוער הלומד והנוער העממי, שהתגודד ב„השומר הצעיר" ומראשי דבריה היה אהרן קרנר.

אולם הגרעין החזק והחשוב של מחנה דוברי עברית היה בקבוצת צעירים, שבאו מהישיבה ומבית־המדרש, שספגו

את הספרות העתיקה, הצטרפו לתנועה הציונית התבשמו מריחה של הספרות העברית החדשה, והיו בעיירה לנושאי חזון של תחיית השפה העברית בקיימם מצוות הדיבור העברי. קבוצת צעירים זו בעיירה זכתה להניח את היסוד המוצק להפצת השפה העברית בקרב הדור הצעיר. הם יסדו את בית־הספר העברי הראשון לילדי לאנצוט. ראויים לזכרון מורי בית הספר: אלתר גראובערט, נתן ורהפטיג, בודנר, לדרמן וזנוויל המרספלד. הוקמה הספריה העברית העממית הראשונה ונוסדו חוגים לנוער, שנשא את נפשו לארץ־ישראל ולאלה ששאפו להחיות את השפה העברית בפיהם.

עם הצעירים האלה, נלהבי השפה העברית, נמנו: נחמן קסטנבאום, שמואל גריזמן, גצל אֶסטליין, דוד בוימל, צבי בירנ־באום, חיים הבנשטרייט, גילה גליקסמן, שיינדל סטמפל, רבקה בוט, רבקה צוויבל, חוה שטלצר, בתיה וולקנפלד, שרה ליפשיץ, שמעון וולקנפלד, מיכאל ולצר, משה רוזנבליט, יצחק גרינבאום.

ב„עבריה" התנהלה הפעולה על טהרת העברית, כגון: שיחות, הרצאות, אסיפות. חברי האגודה הציגו לעתים גם מחזה עברי.

באי אגודת ה„עבריה" היו ברובם צעירים וצעירות, מהם באו לשאול ספר, מהם להקשיב לשיחה עברית. חזון השפה העברית הביא את הנוער לחדר הצנוע של ה„עבריה" ששכנה עם ספריית „ציון" בכפיפה אחת. הם באו מכל שכבות העם ומחוגים שונים. חובשי בית־המדרש, שעדיין היו רכונים בבית המדרש על הגמרא, הציצו במאפו, סמולנסקין, אחד־העם וביאליק. יש שהציצו ונפגעו ויש שהציצו ולא נפגעו... נערה צעירה מבית חרדים, שקראה בספר עברי בצנעא מפני זעמו של אבא, שחשש שמא תצא בתו לתרבות רעה... צעירים וצעירות מתנועות נוער חלוציות, שקיבלו על עצמם עול הכשרה בשדה העברית שיזדקקו לה בארץ־ישראל. תלמידי הגימנסיה הפולנית ששקדו על לימודיהם בבתי־הספר של הגויים ושתו בצמא ממקורות ספר הספרים והתענגו על שירת התחיה של ביאליק וטשרניחובסקי.

מגוון היה ציבור הקוראים ולא נעדרו גם סתם משכילים שידעו לשלב יהדות ואנושות וגם אברכים, שעסקו ביום בפרקמטיה ונפשם יצאה לעולם הרוח והיופי של הספרות העברית, שקמה לתחיה.

חניכי בית־הספר העברי, צבי ופנינה זאוארהאפט, משה רוזנבליט, יצחק גרינבאום, מיכאל ולצר, דוד טרומפטר, ישראל יוסט, הניה גריזמן, פנינה מרגל וטובה שטלצר יסדו אגודת נעורים ובה ספריית „נעורים" והוסיפו נדבך חדש לבניין התרבות העברית בעיירה.

כל אלה חלמו על הגאולה השלמה של התרבות העברית במולדת החדשה־העתיקה. לא כולם זכו לראות בהגשמת חלומם, בתחיה המלאה של הלשון העברית. הם ניספו בידי הרוצחים הנאצים ועוזריהם.

יהי זכרם חתום בלב יוצאי לאנצוט וצרור בצרור נשמר תיהם של חולמי התחיה העברית.

הסופר דניאל פרסקי עם קבוצת חברי ה„עבריה" — דניאל פרסקי מיט אַ גרופע חברים פון די „עבריה". יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): שלום רוזמרין, נפתלי ריידר, יצחק גרינבאום, מיכאל וולצר; עומדים מימין שורה א' (שטייען פון רעכטס ערשטע ריי): דאלעק טרומפטר, מיכאל שיפר, נחמן קסטנבאום, הניה גרייזמן, דניאל פרסקי, מנקה מכלוויץ, לייזר פאס; עומדים שורה ב' (שטייען צווייטע ריי פון רעכטס): יהושע־מנדל וולפמן, יצחק צלנר, משה רוזנבליט, — — אליהו ריידר, יוסף זייפרט, משה טרומפטר, צבי זאוארהפט.

מיכאל ולצר

החינוך בלאנצוט

בלאנצוט הוקמה מערכת מיוחדת לשם הוצאת ספר על הגימנסיה העירונית. שלחתי מאמר לספר הזה על החלק היהודי שבגימנסיה הזאת, אשר מלאה תפקיד נכבד ומכריע בקרב בני הנוער של לאנצוט וביחוד בקרב התלמידים היהודים בגימנסיה שהיוו בערך 5 אחוז, מכלל התלמידים.

אם נרצה לסקור את חינוך או את בית ספר יהודי בלאנצוט, עלינו לחזור לתקופה שלפני ההשמדה עד למאה השמונה עשרה.

לאנצוט הצטיינה במשכיליה עוד לפני שנים רבות וטיפוח החינוך בעיר זו היה במרום הפיסגה.

גווני החינוך

אם בחינוך יהודי מדובר עלי להזכיר את כל גווני החינוך של הנוער היהודי: את „החדר" אשר שימש למעשה את כל הילדים; חלק מהם בשלב התחלה או מעבר וחלק מהם בחינוך שלם ובלעדי. מספיק אם נעלה את דמותו של ה„רבי" בריש איינהורן. „מלמד" בלאנצוט במשך שנים רבות שחינך כמה דורות. הוא נפטר בגיל 84 בשנת 1935, אצל בנו שמואל איינהורן, שעבר לריישה בשנת 1928 והמשיך במקצוע ה„מלמדות". אשתו הינדה מתה מספר שנים לפניו. ה„חדר" של ר' בריש בריישה היה מרוחק מביתו מרחק רב והוא, למרות גילו המופלג, היה הולך לשם יום יום גם בכפור הגדול ביותר.

מקצת היסטוריה

בשנת 1788 נוסד בלאנצוט בית ספר עממי יהודי ביזמתו של הרץ הומברג. כמורה נתקבל שלמה אסטרייכר במשכורת שנתית של 200 כתרים.

בראשית המאה ה־19 הקים הגראף אלפרד פוטוצקי רשת של בתי ספר עממיים ברחבי גליציה. כתושב לאנצוט התמסר ודאג במיוחד לחינוך הילדים והנוער בני עירו. הוא שלח תלמידים מלאנצוט על חשבונו ללמוד בחו"ל, עודד בקרב התלמידים את לימוד מקצועות והכשירם להיות מנהלי מפעלים ומומחים מקצועיים, מנהלי משק חקלאי ובתי מלאכה וכן הכשיר את בעלי הכשרונות שביניהם להיות אמנים, בהכניסם לבתי ספר ללימוד אמנות.

בנו — אלפרד יוסף פוטוצקי, שר החקלאות במדינת אוסטריה בשנים 1868, הכניס שיפורים באחוזתו. במשקו החק־לאי אשר בלאנצוט העסיק כבר אגרונום ידוע שם. במרוצת הימים ייסד גם בית ספר חקלאי בסביבה.

קבוצת תלמידות מבית הספר העממי. במרכז המורה פאביאן אָבנר — אַ גרופּע שילערינס פון פּאָלקס־שולע מיטן לערער פאביאן אָבנר.

כגורמים לקידום ההשכלה בלאנצוט וקירובה לעולם המודרני עוד בתקופה ההיא יש למנות בין השאר גם את הסיבות הבאות: במאה ה־19, בשנת 1831 אחרי המהפכה הצרפתית — הגיעו ללאנצוט פליטים ומהגרים מבני האצולה מצרפת; מרד הפולנים שנכשל במאה ה־19 הביא רבים מהמתקוממים ללאנצוט שהתיישבו בעזרת הדוכס פוטוצקי. זרם הפליטים מסוג זה בעיר, השפיע על הדמות הרוחנית של המקום.

במילון הגיאוגראפי של פולין (חלק ה׳ עמוד 579 וורשה 1884) נמסר בין השאר „לאנצוט מצטיינת משאר העיירות בגאליציה בנקיונה ובמספר התושבים שלה — בעלי השכלה גבוהה״.

והנה כמה פרטים כרונולוגיים על דרך החינוך בלאנצוט לפי הימים ההם:

במחצית הראשונה של המאה ה־19 היתה שפת ההוראה בבתי הספר בעיר — גרמנית, מספר הלומדים בבית הספר היה מועט וחינוך חובה לא היה קיים.

בשנת 1864 הוקם בעיר בי״ס על ידי נזירים אשר במרוצת השנים הפך לבית ספר כללי. מאז ואילך אנו מוצאים בתקציב העיריה של לאנצוט הוצאות העיריה להחזקת החינוך בעיר. בשנת 1876 הוקם בנין בית ספר בן קומה אחת; בגלל הצפיפות וריבוי התלמידים למדו כמה כיתות של תלמידים במשרדי העיריה. בתקופה ההיא אנו ניתקלים בדמותו של בולסלב ז׳רדצקי, עסקן חינוך פולני בלאנצוט, אשר עשה רבות למען קידום החינוך בעיר.

בית הספר העממי התחלק לשניים: בית ספר נפרד לנערים ובית ספר לנערות. במרוצת הזמן נמשכה ההתקדמות החינוכית ושוב היו היוזמים נזירים אשר הגיעו ללאנצוט ויסדו בית ספר למורות עם פנימיה.

בסוף המאה ה־19 אנו מוצאים בכפר אלביגאווה אשר בקרבת לאנצוט בית ספר חקלאי ידוע ומפורסם בכל רחבי פולין; בכפר אחד בראקשאווה נמצא מאז בית ספר לטכסטיל עם פנימיה בבנין גדול בן שתי קומות ובו לומדים 300—250 תלמידים.

הגימנסיה ע״ש שינקביץ

הגימנסיה הותיקה בלאנצוט ע״ש שינקביץ אף היא קשורה באותו עסקן חינוך פולני שהזכרנו בולסלב ז׳רדצקי, שהיה ציר הפרלמנט האוסטרי תושב לאנצוט, אשר ניצל את השפעתו בעמדו בראש מוסדות פיננסיים וקיבל עזרה ממשלתית והכרת הממשלה בגימנסיה זו. תנאי הממשלה המרכזית להכרה ותמיכה בגימנסיה זו היה, שעירית לאנצוט תשתתף בסכום של 55 אלף זלוטי בהקמת הבנין והחזקת בית הספר. הבנין הוקם בשטח הקסטרקטים העירוניים אשר בלאנצוט. צעדה של העיריה להכנס בעול החזקת גימנסיה עירונית ראוי להערכה, בהתחשב בקשיים התקציביים המיוחדים בימים ההם.

החינוך העברי בלאנצוט

בחרדת קודש מזכיר אני את החינוך העברי בלאנצוט, את מסירותם של מספר משכילים ציוניים בהקמת בית הספר העברי „יבנה״. ואת בני הנוער היהודי בעירנו בתמונת החינוך וההשכלה שבה.

מי מבני הנוער בימינו יכול לתאר לעצמו את נפשו של הנער היהודי דאז התאב להשכלה, אשר לימודו התפצל לתחומים כה רבים. תקופה זו איננה רחוקה כל כך; אין זה סיפור של המאה הקודמת ובכל זאת כמו חלום נראה החינוך של הנוער היהודי.

היוזמים להקמת בית הספר העברי היו אותם ההורים, אשר שלחו את בניהם לגימנסיה העירונית הכללית, ואשר רצו, נוסף ללימודי הקידש, להקנות לילדיהם חינוך עברי מודרני מפי מורים עברים מסורים, ביניהם כאלה, אשר כל מלאכתם היתה אז על טהרת השפה העברית.

והנוער! בני הנוער שאנו השתייכנו אליהם, המשיכו במסורת אבותיהם והיו משכימים בשעות הבוקר לבית המדרש ולומדים לימודי קודש; ומבית המדרש הלכו ביחד עם בני הנוער הנוצרי לגימנסיה העירונית. אחר הצהרים מיהרו לבית הספר העברי ללמוד עברית, תנ״ך, ואת תולדות עמנו, ובערב, עם חשכה, שוב לבית המדרש או לעיון בספרי ההשכלה והציונות.

כזה היה חינוכו ולימודו של הנוער היהודי בימים ההם בעיירתנו... התלמידים תאבי דעת, הזדהו עם מוריהם האידיאליסטים המיוחדים במינם.

בית הספר העברי בלאנצוט

מתוך 25 בתי ספר עבריים בגאליציה המערבית בתמיכת „תרבות״ נחשב היה בית הספר בלאנצוט כאחד המעולים. הלימודים התקיימו אחרי הצהרים כהשלמה ללימודים בבית הספר העירוני.

הבה ואזכיר כאן את חברי ועד בית הספר העברי, אשר הקימו את המפעל באמצעים דלים ובהתלהבות אין קץ. יו״ר הועד היה שמעון רוזנבליט — אבי חברי משה רוזנבליט, וכן ה׳ דוד יוסט, שלמה גרינבאום ואנשיל כ״ץ. בין המורים לעברית ב„יבנה״ רואה אני לנגד עיני: נתן ורהפטיג — פאר המורים בעירנו, למדן וענו, פדגוג מעולה, שדיבר רק עברית. השם „יבנה״ ניתן לבית הספר העברי לזכר המרכז הרוחני של ר׳ יוחנן בן זכאי בימי חורבן הבית, וסימל את הנוער היהודי דאז. המורים שהורו בבית הספר העברי, היו בקיאים במכמני הלשון העברית ובספרותה העתיקה והחדשה. עלי לציין

בניין הגימנסיה הממשלתית — רעגירונגס־גימנאזיע.

שמפעל בית הספר העברי היה פרי רצון עז של חבר העסקנים ומורים נאמנים.

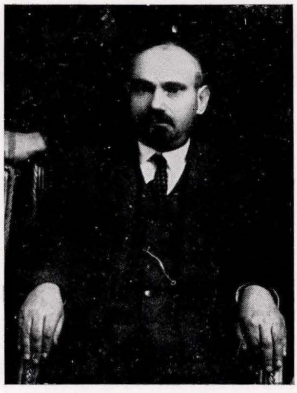
בשנת 1931 קם גם בית ספר עברי לבנות „בית־יעקב".

דמויות מבית־הספר העברי ומהגימנסיה

לנגד עיני מופיעות הדמויות הטיפוסיות של המורים בבית הספר העברי ושל הגימנסיה העירונית — מורים, אשר דרך חייהם לא היתה רגילה ואשר תעתועי הזמן והגורל העבירם לנתיבים שונים ומשונים.

המורה כהנא היה המורה הראשון בבית הספר העברי בעירנו עוד בשנת 1913 במסגרת „מורה לעברית" כשהתארגן בית הספר העברי בשנת 1919 כבית ספר משלים, היה מורה מן המנין.

אלתר גרויבארט, בן יחיד להוריו העשירים. בגיל 16 הוסמך לרבנות. הוריו היו בעלי מחסנים ליינות שמסחרם הגיע עד הונגריה. מפאת מות הוריו ושריפה במחסנים נאלץ הצעיר המלומד והמפונק לעבוד לשם פרנסתו. הוא פנה להוראה ולימד גפ"ת (גמרא, פוסקים ותוספות), תנ"ך, ספרות והיסטוריה עברית.

המורה אברהם לדרמן

בשנת 1928 הגיע ללאנצוט המורה לדרמן מצ'ורטקוב. מלבד היותו מורה בביה"ס העברי הקדיש הרבה מזמנו לעסקנות תרבותית. היה חבר פעיל ב„עבריה" מרצה ונואם, השתתף בכינוסים של תרבות.

בשנת 1935 עבד בביה"ס עד פרוץ המלחמה המורה זיינוול המרספלד.

כאמור היה בית הספר העברי מעין חינוך משלים. עיקר החינוך של הנוער המתקדם היה בביה"ס הממלכתיים. בין 1400 תלמידים בביה"ס העממי היוו היהודים בערך 30%. מועט היה מספר התלמידים היהודיים בגימנסיה העירונית. הם הסתגלו בקושי לתנאי הלימוד בגימנסיה העירונית: באשר הלימודים התנהלו גם בשבת, בזמן התפילה בבית־הכנסת.

מבין המורים הראשונים בגימנסיה נזכיר את הפרופיסורים שמידר ומלינק בעל הזקן הארוך (עם קרוב משפחה שלו העוסק בהוצאת ספר לזכר הגימנסיה אני עומד בקשר).

ד"ר קולר שהיה מורה בגימנסיה וזכור לבני לאנצוט בזכות המפנה שחל בחייו כשהחליט לעלות לארץ־ישראל. כאשר בפוגרום בשנת 1918 בלאנצוט, בימי שיחרור פולין, ניפצו את השמשות בחדרו, הוא לא הסכים להחזיר את השמ־

המורה זיינוול המרספלד

שות אלא כיסה את החלונות בנייר עתונים „זכר לחורבן" והסיק מכך את המסקנות — כעבור תקופה קצרה עלה לישראל. הקים בית ספר תיכון בתל־אביב והיה מחלוצי ההינוך התיכון בא"י אחרי מלחמת העולם הראשונה. נפטר בשנת 1955. בנו ד"ר דוב קולר, מרצה באוניברסיטה בירושלים.

ד"ר נתן קודיש חבר, ב„עבריה", עמד בבחינות הבגרות בגימנסיה ע"ש „שינקביץ" בלאנצוט כתלמיד אקסטרני. בהיותו תלמיד הגימנסיה היה גם מורה „פרטי" לעברית. עלה ארצה ב־1934, כיום מנהל בית ספר ממלכתי „בר־כוכבא" בתל־אביב. מפרסם מאמרים על נושא החינוך וההוראה בעתונות הפדגוגית. המורה למתמטיקה שטרן והמורה לדת פביאן אֶבנר ניספו בשואה.

בין התלמידים היהודים הראשונים יזכרו משה שטכר וליאון רובין מקולבשוב (חיים בארה"ב) דוד ואוצי רוזנבאך, יהושע קסטן וכמה סטודנטים מבורשצ'וב ובוצ'ץ.

כך, איפוא מצטייר בקוים כלליים החינוך של הנוער היהודי בלאנצוט מהתקופה שבה נמלטו בני האצולה מסערת המהפכה בצרפת ואשר מצאו מפלט ומקום מבטחים בלאנצוט והניחו את היסוד למוסדות חינוך בעיירה לנוער שפתח לפניו דרכים חדשות לחינוך ולהתקדמות.

לנוער היהודי היתה תקופה זו הזדמנות היסטורית מיוחדת והוא הקריב את הכול, כדי לקנות דעת וחכמה.

אולם אחרי תקופת ההשכלה הנאורה באה תקופת השואה האיומה שעקרה את הכול, מלבד ניצנים ושיבולים בודדות ורכות הנותנים את פריים ויבולם בקרקע העם היהודי.

חניכי בית הספר היהודי לבנות „בית־יעקב" — בית־יעקב שולע פאר מיידלעך

בנימין איינהורן

בית יעקב

אחרי מלחמת העולם הראשונה (1918) התעוררה בקרב הנוער היהודי ברחבי פולין השאיפה להתארגן ולהסתפח לתנועות נוער לפי זרמים אידיאולוגיים ומפלגתיים. כן גבר הרצון בדור הצעיר לרכוש דעת והשכלה. הפעם החלו גם בנות ישראל לנהור בהמוניהן לבתי־ספר ממשלתיים, ציבוריים ופרטיים.

בהשפעת התופעה הזאת החליטו גם חוגי היהדות החרדית המאורגנת לפתוח בתי־ספר לבנות ממשפחות דתיות, כדי להרחיקן מתנועות נוער חילוניות ולהקנות להן חינוך דתי מסורתי.

זאת היתה הדחיפה לפתיחת רשת בתי־ספר לבנות בשם „בית־יעקב".

אחת הנשים, רבת פעלים בשדה החינוך במסגרת בתי־הספר של „בית־יעקב", היתה שרה שנירר ז"ל מקראקוב. גדולה היתה זכותה של העסקנית הנערצת הזאת והיא נקראה בפי תלמידות בתי־הספר בשם „אמא שנירר".

אחרי לבטים קשים ובמאמץ כספי רב נוסד גם בלאנצוט בית־ספר „בית־יעקב". לאחר שנתיים הגיע מספר הבנות, שלמדו בבית־הספר, למעלה ממאה. כעבור זמן קצר נפתח על־יד בית־הספר גן־ילדים לגילים שלוש עד שש. כשמונים ילדים התחנכו בגן־הילדים.

שני ועדים, של נשים ושל גברים, דאגו לקיומם ולהתפתחותם של גן הילדים ושל בית־הספר. ראויים לציון ולזכרון חברי הוועד: ר' לייבצ'י קרן, ר' פייביש אדולף, ר' יצחק הלמרייך, ר' משה שטרנהיים. קיומם של שני מוסדות חינוך אלה עשה רושם רב על יהודי לאנצוט ואפשר לומר, כי אף עוררו כעין מהפכה במשפחות יהודיות מסויימות.

הנערות, שלמדו והתחנכו ב„בית־יעקב", רכשו להן ידיעות בתורת משה, יסודות ההלכה ודיני ישראל וקנו להן אורח חיים דתי ומסורתי. חינוך הבנות האלו נתן את פריו. משורותיהן באו אחר־כך הפעילות המסורות, שהשתתפו בכל הפעולות למען „אגודת ישראל", הן לצורכי השעה והן לצורכי יישוב הארץ. יהי זכרן ברוך!

מגר. אליעזר דישה הרצליה

ספריית „דעת" "WIEDZA"

עם התרחבות פעולותיה של ההסתדרות הציונית בלאנצוט, ובעיקר בקרב הנוער היהודי, גברה גם השאיפה להשכלה ולהשתלמות בבתי־הספר הכלליים במקום, ובראש וראשונה בגימנסיה. מובן, היו מכשולים לא מעטים בכניסה לגימנסיה מחמת האנטישמיות, שגאתה באמצע שנות העשרים, ולא מעטים היו גם הקשיים החמריים הכרוכים בהוצאות־הלימוד. והלא יהודי לאנצוט לא נודעו בעשרם. היתה עוד בעיה חמורה: הלימודים בשבתות ובחגי ישראל. רוב היהודים בעיירות פולין היו שומרי דת ומצוות, ולא השלימו בשום פנים, שהבן או הנכד, ילמדו בשבתות ובחגים בבית־הספר. אין לשכוח עד היום צערם של היהודים, שהיו חוזרים עם שליחותיהם אחרי גמר התפילה מבתי־הכנסת, והיו פוגשים בצעיר יהודי, החוזר מבית־הספר ותיק ספריו בידו.

בגימנסיה למדו 500—600 תלמידים בממוצע, מהם לא יותר מ־20—40 תלמידים יהודים. היחס בין התלמידים הפולנים לבין היהודים היה, בדרך כלל, צונן, עיתים גם עויין. כל התפרצות של אנטישמיות במדינה היתה תיכף מוצאת הדה בגימנסיה. מובן, המורים עם הכומר בראשם, לא טרחו כלל להעלים את איבתם ליהודים, ועיתים אף גילו בצורה גסה את פרצופם האנטישמי לחניכיהם הפולנים — והתוצאות היו ברורות. חברינו הפולנים ניסו לעלות בהשתוללותם על מוריהם. על כן היה ברור, שבאווירה כזו לא היה שום מגע (חוץ ממקרים יוצאים מן הכלל) בין התלמידים הפולנים לחבריהם היהודים לאחר הלימודים ומחוץ לכתלי בית־הספר.

כאן מקור ההרגשה בחסרון ספריה, שתשמש לא רק כמה תלמידי גימנסיה, אלא את כל קהל המשכילים בעיירה, שמספרם גדל והלך מיום ליום. נוסף לספרים הקלאסיים של הספרות הפולנית, שקריאתם היתה חובה בבית־הספר בכל כיתה, ובמיוחד לבחינת הבגרות, הורגש צורך בספרים מתורגמים לפולנית מהספרות העולמית והיהודית, נוסף על כתבי־עת ציוניים ובטאוני נוער למיניהם. ההתעניינות בכתבי־עת אלה היתה רבה מאד.

את ההתחלה למפעל נאה זה, שתוצאותיו היו לברכה להתקדמות הרוחנית של הנוער שלנו, יש לזקוף בראש וראשונה לזכותה של מרת אבנר, שמסרה לרשות הספריה חדר עם ארון־ספרים בדירתה (היתר נאסף בין הקוראים הראשונים). כל יום ראשון אחרי־הצהרים, היו אנדה וסבר אבנר מחליפים את הספרים לקוראים. בכסף, ששילמו הקוראים (5 גרושים לספר לשבוע) היו קונים ספרים חדשים.

הספריה נתרחבה והלכה במידה שגדל הצמאון לקריאה והשכלה בין יהודי לאנצוט. מספר הקוראים גדל עד כדי כך, שהצפיפות בעת ההחלפה היתה ללא נשוא. הנהלת ענייני הספריה: קבלת קהל, כריכת ספרים וסימונם, הדפסת קטלוגים, קניית ספרים חדשים ודאגה מתמדת לשלימותם של הספרים שבמחזור, נמסרה לידי תלמידי הגימנסיה — והיתה עוברת כל פעם לדור החדש, הצעיר, לאחר שבכל שנה היה מחזור אחד עומד לבחינת־הבגרות ועוזב את הגימנסיה.

התפתחות הספריה עברה על כל המשוער. לאחר שהוכנס עוד ארון מלא ספרים לחדרה הצפוף של מרת אבנר, התחלנו לחפש אולם ציבורי, שיתאים לצרכיה של הספריה המתפתחת ושנוכל להחליף את הספרים יותר מפעם לשבוע. שיחק לנו המזל, בשנת 1925 נתארגנה מחדש תזמורת „הזמיר" בניצוחו של המנוח מוריץ פיילשוס, והחזרות נערכו פעמיים בשבוע בחדר לא גדול בקומה הראשונה בביתו של אלעזר מילרד ברחוב השלושה־במאי. באותו חדר היו גם מתפללים משכילי העיירה, הציונים והדתיים. והנה, לאותו חדר, ששימש לכמה מטרות ציבוריות־תרבותיות, נכנסה גם ספרייתנו "Wiedza". קנינו שני ארונות גדולים, ובהם מצאו מקומם אלפי הכרכים של הספריה, שהיתה כבר פתוחה לקהל פעמיים בשבוע: ביום א׳ וד׳ בשעות 4—6.

חמש שנים היתה הספריה באותו מקום. אך גם המקום הזה נעשה צר. ואז בא לעזרתנו אדם, שעל הבנתו המלאה לענייני ציבור יכולנו תמיד לסמוך. היה זה ראש הקהילה והוועד הציוני המקומי, המהנדס אברהם שפאץ המנוח. הוא הרשה לנו להעביר את הספריה לאולם־הישיבות של הקהילה, שם תפסו הארונות קיר שלם של האולם. השתדלנו לעבוד בצורה שלא תפריע לעבודת מזכירות הקהילה. אולם גם אם נתכנס קהל הקוראים בשעה שהמזכיר משה האלפרן עדיין עבד, הוא התייחס בהבנה מלאה ולא מיחה בידינו.

לבסוף גמרה ספרייתנו את מסע נדודיה כאשר בית־העם התחיל מרכז באולמיו את כל חיי התרבות של יהודי לאנצוט. הספריה פסקה להיות נכס של קומץ קטן של סטודנטים והיתה לקניין כל הציבור היהודי בעיירה. בספריה אפשר היה למצוא ספרי מקור ותרגום מכל הספרות היפה העולמית וכן כתבי־עת יהודיים בפולנית וביידיש. תרומתה של הספריה להעלאת רמת ההשכלה והתרבות של יהודי לאנצוט היתה מרובה.

עם חורבנה של יהדות לאנצוט בא הקץ גם על הספריה „וְזְדָה", שעל ספריה נתחנך דור שלם.

„הזמיר" בשנת 1921 — אַפּעסטין מיטן אַנטייל פּונעם אַרקעסטער הזמיר. יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): יוסף הר, שמעון אַנפאַנג, גלנצברג, קלמן וולקנפלד, מניה לופטמן, אברהם שנמן, המנצח משה פיילשוס, בריש וולקנפלד, חיים מילרד, הרש שטיצל, לייב שטכר.

מיכאל ולצר

ואלה תולדות „הזמיר"

יוצאי לאַנצוט גאים על „הזמיר" — התזמורת, שליוותה את הנוער בעיר בשנים שבין שתי מלחמות העולם. התזמורת על שלביה וגלגוליה השונים — תחילה של כלי־מיתר ואחר כך של כלי־נשיפה — שזורה ושלובה בתולדות עירנו בתקופה זו. היא ערכה ביקורים והופיעה בערי גליציה, מנגניה ומלווייה בעלי התלבושת החגיגית המיוחדת — הכובעים בעלי הפסים תכלת־לבן — השרו מצב רוח ציוני, ארצישראלי בכל המקומות, אליהם הגיעו. היתה תקופה, שבה מנתה תזמורת כלי־המיתרים 40 איש, ותזמורת כלי־הנשיפה — 35, ונוסף עליהם מספר ניכר של מתלמדים וחניכים. התזמורת נחשבה כמסונפת להסתדרות הציונית „השחר", ובדירתה נערכו החזרות.

אלה שהשקיעו מעמלם בתזמורת ונמנו עם חבריה — לא ישכחוה לעולם, כיוון של„הזמיר" היתה גם מטרה נעלה — להחדיר את אמנות הנגינה בקרב בני־הנעורים ולמגמתו זו היה נאמן כל ימיו. הוא לא קיבל תמורת כסף בעד הופעותיו ובמידה שהיו לו הכנסות, היו אלה קודש לרכישת תווים או כלי־נגינה. אכן, „הזמיר" הרים את קרן יהודי לאנצוט אפילו בעיני הגויים, ולא אחת הופיעה התזמורת בחגיגות פולניות, אפילו בחגיגות צבאיות, כשאנשיה לבושים תלבושת צבאית מלאה, כולל סימני דרגות, בהתאם לתקן הצבאי לפי המשתתפים בתזמורת. רמתה האמנותית היתה גבוהה מאוד. חובבי נגינה, אמנים שהוכיחו יכולת וכשרון בהזדמנויות שונות, הצטרפו אליה, ומאידך גידלה גם התזמורת אמנים, מהם חברי תזמורות בארץ. מובן, היו גם משוגעים לדבר, שבלעדיהם

לא היה מפעל כזה יכול להמשיך ולהתקיים באורח תקין ולאלה, במיוחד לחברי „הזמיר" שאינם אתנו ואשר נפלו בשנות השואה האיומות — תשמש רשימה זו מצבת זכרון; זכרון למוסד אמנותי של הנוער הציוני בלאנצוט.

לאנצוט המנגנת

עם הסקירה על תולדות „הזמיר" חובה להזכיר את לאנצוט „התזמורתית" שגרמה, כי אנו, בני לאנצוט, סובבים היינו בערי גליציה ומופיעים שם בהזדמנויות שונות. בני הדור הזה זוכרים ארבע תזמורות שונות בעירנו, והן: התזמורת הצבאית של לאנצוט, התזמורת של מכבי־האש, התזמורת של הרוזן פוטוצקי והאחרונה — תזמורת „הזמיר", שליד ההסתדרות הציונית „השחר". מלבדן מן הראוי להזכיר תזמורות שלא התקיימו זמן רב, כגון התזמורת של תלמידי בית־הספר התיכון וכן את המקהלה למבוגרים ולילדים עם המנצחים אבא מאיר למבוגרים וגיטל שנמן לילדים.

ייסוד „הזמיר" חל ב־15 במאי 1914 על ידי צבי רמר, ברק לנדוי, אריה שטיצל, משה שטיצל, דוד הר, אלי בלפר ואברהם שנמן. ההופעה היחידה בתקופה ההיא היתה בכ' תמוז, באסיפת זכרון לד"ר הרצל. החיים עמנו זוכרים עדיין כיצד ביצעו בקושי את השירים: „על אם הדרך", „חושו אחים חושו" ו„התקוה". רב העיר — אלעזר שפירא עמד להכריז חרם על כל התזמורת, מפני שבחורים ובחורות התכנסו בצוותא. מלחמת העולם הראשונה הפסיקה את פעולתו של „הזמיר". בשנת 1919 נתחדשה הפעולה, לאחר שהצטרפו אליו חברים חדשים.

חיזוק הכוח האמנותי

באותה שנה הגיע ללאנצוט מצרפת משה פיילשוס, מנגן בחצוצרה בכשרון רב. היה סוליסט ראשון באופרה בפאריס. בזכות זו שוחרר משה בזמן המלחמה מן השבי. הוא הצטרף בכל לבו לעבודת „הזמיר", שימש מנצחה במשך שנים רבות והקים דור של תלמידים: האחים טרומפטר, ששניים מהם מנגנים בתזמורות בארץ; צלק שפץ, שמעון אנפנג, אריה ווינר, אברהם מרגל ועוד. עד שנת 1921 היתה רק תזמורת־מיתרים קלה בלבד, והחל משנת 1921 נוסדה תזמורת כלי־הנשיפה, הודות ליזמתם של משה פיילשוס ושמעון וולקנפלד הי"ד. ראשיתה של התזמורת בשבעה מנגנים, ובשנת 1924 כבר מנתה 37 מנגנים, מלבד עשרות תלמידים.

רכישת כלי־נגינה מצ'כיה

הפרשה של רכישת כלי־הנגינה מצ'כיה בשנת 1923 היא מיוחדת במינה. אנשי התזמורת פנו לנשיא צ'כיה — מאסאריק — בדבר הנחה בתשלום המכס וכל הקשור ברכישת כלי־הנגינה. התשובה היתה חמה מאוד: העניקו לנו הנחה של 33 אחוז, ובסך הכל שילמנו בעד הכלים 1,750 דולאר: צ'כיה שלחה לנו את הכלים ברכבת חינם. לעומת זאת לא זכינו להנחה במכס הפולני ונאלצים היינו לשלמו במלואו.

אף־על־פי־כן הגשנו לפולין את שירותנו ככל שהשיגה ידנו. הופענו בחגים הלאומיים של פולין ונענינו לכל קריאה.

מנגנים לתזמורות צבאיות

חייבי־הגיוס מבין חברי „הזמיר" צורפו לתזמורות הצבאיות, בהן הגיעו אף לדרגה של סגני מנצחים.

אחת ההופעות הראשונות של „הזמיר" המחודש היתה בתיאטרון ברגר ברריישה. הוצג המחזה „שלוש מתנות" לי. ל. פרץ. באולם נוכח המחבר. התשואות ל„הזמיר" היו נלהבות ונקראנו כמה פעמים ל„הדרן". יהודה לייב פרץ ניגש לחברי התזמורת ולחץ את ידי כל אחד ואחד. פניו קרנו מאושר באמרו: „זה יום מאושר בחיי לראות תזמורת נאה כזו בעיר לאנצוט. חזקו והמשיכו להרביץ מוסיקה בקרב היהודים".

„הזמיר" הופיע ברוב ערי גליציה תחת שרביטם של פיילשוס, וולקנפלד, רמר ושנמן.

מ„הפולקלור" של התזמורת

נכס כזה בעיר יהודית גרם לעתים הפתעות נעימות. הפתעות כאלו קרו ל„הזמיר" פעמים מספר, והן משמשות פרקי „פולקלור" נאים. אחד המקרים קשור בגדוד הפרשים שחנה בלאנצוט. תזמורת הגדוד עמדה להופיע פעם לפני נכבדים פולנים. אנשי התזמורת ידעו על הכוחות של „הזמיר" הציוני, „שאלו" אצלנו כמה מנגנים, הלבישו אותם תלבושת צבאית עם הסמלים הדרושים, הופיעו בצוותא ואף קצרו תשואות.

במקרה אחר — היה זה בשנת 1921 — עמדה להופיע תזמורת צבאית מריישה במרוץ־סוסים של גדוד הפרשים. באותו יום מת מפקד הגדוד של ריישה ושלטונות הצבא פנו ליו"ר „הזמיר", המהנדס שפץ הי"ד, והציעו לשלם ככל הדרוש כדי ש„הזמיר" יופיע במרוץ־הסוסים. תוך שעות ספורות גוייסו המנגנים — כעשרים איש. התזמורת הופיעה במרוץ וגם בערב, בנשף־ריקודים בקאסינו. אנשי „הזמיר" הולבשו בבגדי הגדוד, וגנרל רוזבדובסקי הודה להם אחר כך במלים חמות.

ועוד מקרה הקשור בנשף ריקודים ב„גוויאזדה". עמדה אז להופיע שם תזמורת צבאית מיארוסלאוו. כל התזמורות היו עסוקות באותו זמן, והנה הודיעו לפתע, כי בגלל מקרה שאירע לא תוכל התזמורת מיארוסלאוו להופיע. גם כאן פנו ברגע האחרון ל„הזמיר"; גויסו המנגנים והתזמורת הופיעה בהצלחה רבה. אף לא ביקשה תשלום בעד ההופעה. ואולם דבר זה לא שינה יחסם של הפולנים אל היהודים. אירע, שההסתדרות הציונית פנתה ל„סוקול" בבקשה להשכיר לה את אולם לשם עריכת נשף „שלום עליכם", אך נתקלה בסירוב מוחלט. „אין משכירים את האולם ליהודים..."

„הזמיר" היה נאמן לדרכו וליעודו; הוא נוסד למען האוכלוסיה היהודית, הופיע בכל מקרה שנדרש, ללא קבלת תשלום, כדי להביא תועלת ועזרה לנצרכים, לרבות מוסדות צדקה, תומכי עניים וחולים, ובמידה שקיבל תשלום, הוא היה קידש לרכישת תווים וכלים.

כל החברים בתזמורת והתלמידים שילמו דמי חבר — 1 זלוטי לחודש.

לזכר הראשונים

לאחר שנסע צבי רמר לגרמניה, הוחלט לקשור את „הזמיר" בשמו, ובאותה אסיפת חברים נבחר המהנדס שפץ

יו״ר, כסגן יו״ר וגזבר — דוב וולקנפלד, שעשה הרבה לביסוסו התקציבי של המוסד.

החזרות של התזמורת נערכו תחילה באולם ההסתדרות הציונית „השחר״ ואחר־כך בבית־הספר העברי. כאשר חזר צבי רמר מגרמניה, לאחר שגורש משם עם עלות הנאצים לשלטון, נערכו החזרות בביתו. הוא חכר אז מזנון קל כדי להתפרנס ממנו. לימים נערכו החזרות ב„בית־העם״, בחדר מיוחד לתזמורת.

ליד התזמורת היתה ספריית תווים עשירה בכמות ובאיכות וכן כתבי־יד יקרי־המציאות. רמר, שהקים בשעתו, בזמן היותו בגרמניה ארגון יוצאי לאנצוט, שמר על הקשר שלו עם התזמורת גם מגרמניה ושלח לה תווים יקרים וסייע לה ככל האפשר. בכל לבו היה קשור אליה.

„הזמיר״ שימש אבן־יסוד לגיבוש הנוער בלאנצוט. היה זה מוסד אמנותי מושך, שבו מצאו כל בני־הנוער שפה משו־תפת. הוא היה גילוי תרבותי־לאומי צרוף. הכל הרגישו כי זהו מוסד יהודי המביא כבוד ויקר ליהודי לאנצוט, ובתור שכזה הוא חרות בלבותינו לנצח.

התזמורת הופיעה, כאמור, בחגיגות יהודיות ולא־יהודיות, בימי הולדת הרוזן פוטוצקי, בקונצרטים, בנשפים ובהצגות תיאטרון. השתתפותם הערה של אנשי העיר ב„הזמיר״ הביאה לידי כך, שהעיר כולה היתה טבולה בנגינה היהודית, שבקעה מכל חלון ודלת. חברי התזמורת, התלמידים, החניכים וכל אלה שחלמו להצטרף ל„הזמיר״ — התאמנו בכליהם בבית. חלל העיר היה רווי נגינה.

במוצאי יום הכיפורים היו אנשי „הזמיר״ באים לביתו של הרבי לרנר, שהיה יודע נגן. הרבי הוציא את כינורו מנרתיקו, אנשי התזמורת כיוונו את כליהם — והנגינה המסורתית של מוצאי יום כיפור נמשכה עד מאוחר בלילה.

הדי נגינה זו כאילו בוקעים אלינו ממרחקים מעירנו לאנצוט, ומכל בית יהודי בעיר. הדים אלה מצלצלים באזנינו ומעוררים בנו חלומות ו...תקווה. בפרוץ מלחמת העולם האח־רונה הועבר רכוש „הזמיר״ לצבא הפולני.

מניחי היסוד ל„הזמיר״: צבי רמר, מהנדס שפץ, משה פיילשוס, דב ושמעון וולקנפלד — כולם נהרגו ריחורבן, עם כל קדושי הקהילה.

תזמורת „הזמיר״ — ארקעסטער „הזמיר״. למטה מימין יושבים (אונטן פון רעכטס זיצן): מיכאל וולצר, דוד פאסט, יוסף שנמן, מאיר מילרד, עקיבא לנדאו, לייב ויגר. יושבים מימין, שורה ב׳ (זיצן פון רעכטס צווייטע ריי): משה רוזמרין, אברהם מילרד, שמעון וולקנפלד, מהנדס אברהם שפאץ, המנצח (דיריגענט) משה פיילשוס, מרסל שפאץ, יחזקאל בירנבאום; עומדים מימין שורה א׳ (שטייען פון רעכטס ערשטע ריי): שמעון אנפאנג, דוד טרומפטר, שמעון שטרום, משה רוזנבלום, ישעיהו גרסטן, לייב שטכר, משה מונדשיין, מנחם שנמן; עומדים מימין שורה ב׳ (שטייען פון רעכטס צווייטע ריי): דוד רוזנבליט, אברהם הלפרן, שלמה פופיול, צבי זאראראפט, אברהם מרגל, ישעיהו סטמפל, זיינוול יסם.

הצגת „טוביה־החולב" בשנת 1928 — פאַרשטעלונג „טוביה דער מילכיקער" אין יאַר 1928. יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): משה מונדשיין, דוד ויעקב טרומפטר, אברהם שפאץ, משה פיילשוס, לייב שטכר, מאטל לנדאו; שורה ב' מימין (צווייטע ריי פון רעכטס): עקיבא לנדאו, מרסל שפאץ, מיכאל וולצר, יוסף שנמן, מאניעק מכלוויץ, זיינוול יסם, שמעון וולקנפלד; שורה ג' מימין (דריטע ריי פון רעכטס): יהודה גרינפלד, דאלעק טרומפטר, שמעון וולצר; שורה ד' מימין (פערטע ריי פון רעכטס): נחמן קסטנבאום, דבורה ושרה ליפשיץ, בריינדל לינדנבליט, הסופר דניאל פרסקי, משה טרומפטר, שלום רוזמרין, הניה גרייזמן, לייזר פאס, צבי זואראהפט, מנקה מכלוויץ, נפתלי רייך; למעלה מימין (אויבן פון רעכטס): יצחק צלנר, מנחם שנמן, יהושע וולפמן.

נחמן קסטנבאום

אגודת חובבי התיאטרון

(החוג הדרמתי)

חוסר אולם להצגות ומסיבות היה למכשול בדרך להת־פתחותם של החיים התרבותיים בעיירה. מסיבה זו ביקרו בלאנצוט להקות שחקנים ממדרגה שניה בלבד.

עסקני התרבות שבהסתדרות הציונית היו הראשונים, שהעלו את הרעיון להקים בעיר „בית־עם", שבו יתרכזו חיי החברה והתרבות של יהודי לאנצוט.

נוסד, איפוא, חוג דרמתי, ששם לו למטרה גם לקרב את האוכלוסייה היהודית לספרות הדרמטית ביידיש וגם להשיג את הכספים הדרושים להקמת „בית־עם", שיכיל אולם גדול להצגות. וכך הוקם החוג הדרמתי, שכלל, לא בלבד צעירים בעלי כשרון אמנותי, אלא גם עסקני תרבות פעילים, שסייעו לחוג להשיג את מטרתו והיא — הקמת במה באולם „בית־העם". מאמצים רבים הושקעו באגודת חובבי התיאטרון, עד שנתגבשה להקה שבכוחה היה, בתנאים קשים, להופיע בהצגה לפני קהל צופים.

החוג התחיל בהצגת מחזות קטנים באולם הקהילה הקטן, שנמצא מעל למקווה שבבית־המרחץ. החרדים התנגדו בזעם להצגות מכיון שנערכו באולם שמעל המקווה. ואף השפיעו על הרב להטיל חרם על מקום ההצגות. החוג היה נאלץ לבקש מקום אחר להצגות. באין ברירה נשכר מחסן, שבו אוכסנו חיילים על סוסיהם. חברי החוג היו מנקים, בכבודם ובעצמם, את האורווה לפני כל הצגה והקימו בה במה. מהאורווה עבר החוג לדירתה של אגודת פועלי־ציון, ולאחר מכן המשיכו להציג באולם הפולני „גוויאזדה", תמורת דמי שכירות יקרים. באולם היתה אמנם במה, אבל לציוד ולתפאורה, הדרושים להצגה, דאגו החובבים בעצמם, ששאלו את החפצים אצל

משפחותיהם. תזמורת „הזמיר" עזרה לחוג הדרמתי בנגנה בזמן ההפסקות.

לא היה זה מן הדברים הקלים להציג מחזה. החוג התחיל בהצגת מחזות של משה ריכטר, לאטיינר ועוד. רק לאחר שבחוג נתגבשה קבוצת שחקנים טובה, העזה האגודה להופיע לפני קהל במחזות רציניים. ביחוד גילו כשרון במשחק קומי גיטל פיילשוס־שיינמן ושלמה רוזנבלום. גיטל פיילשוס שיחקה על הבמה גם לאחר שהיתה אם לשני ילדים. שניהם עוררו במשחקם התלהבות בקהל הצופים. מחברי החוג יש להזכיר את צבי קושטכר, שמואל זאוואדה, האחים הלפרן, הגב׳ פרידּ, האחיות פסל ורחל אנמוט־קסטן, לייזר פאס, פייגה פאסט רבקה בוט ומנחם סטמפל.

המחזות הראשונים, שהחוג הציג בהצלחה רבה, היו: „חאשע די יתומה", „מירלה אפרת" לגורדין, „דער דארפס־יונג" לקוברין, „טאג און נאכט" לאנסקי, ואחר כך הוצגו מחזות מהרפרטואר הקלאסי היידישי, שבהם הצטיינו, הגב׳ רחל אנמוט, לייזר פאס, נתן קודיש, אהרן קרויט וגב׳ טוכפלד. בהצלחה גדולה הוצג „טוביה החולב" על־ידי השחקנים הצעיר־רים המוכשרים: הניה גריזמן, שלום רוזמרין, נפתלי רייך ומיכלוביץ. החוג העלה על הבמה גם מחזות מוסיקליים ואופרטות ונעזר בסוג זה של מופעים על ידי „הזמיר" בהשתתפותם הפעילה של משה פיילשוס, דוד לייב ויעקב טרומפטר, לייב שטכר, הרש שטיצל, קלמן וולקנפלד, משה רוזמרין, אברהם מרגל, מיכאל ווֹלצר וישעיהו סטמפל.

כיון שיהודי לאנצוט יכלו באולם התיאטרון המפואר שלהם ב„בית־העם" לחזות בהופעותיהם של שחקני התיאטרון, שבאו ללאנצוט מוורשה, נאלצו השחקנים החובבים שלנו להסתגל לטעמו המשובח של הקהל ולהציג מחזות טובים ולשכלל את ביצועם האמנותי. לכך דאג כותב הטורים האלה, שהיה לו הכבוד להיות הבמאי של החוג הדרמתי כמעט במשך כל זמן קיומו. לעיתים נעזר בכשרונו של הבמאי יוסף זייפרט. בשנים האחרונות לקיומו הזמין החוג כפעם־בפעם במאי מקצועי.

נזכיר את הלחשן הוותיק של החוג, החבר חיים לוקסנבורג וממלא מקומו שלמה רגנבויגן. לחוג היה גם בונה התפאורות — גצל אסטליין. התפקיד הזה נפל בחלקו בזכות היותו בעל מחסן עצים. אחריו יצר את התפאורות החבר רגנבויגן, שהיתה לו נטיה למלאכת הציור וצייר בטוב טעם את התפאורות הדרושות למחזה. ייזכר גם החבר מנדל שיינמן, שעסק בכשרון רב באיפור השחקנים. וכך גדל החוג הדרמתי הצנוע למרכז תרבותי חשוב בחיי יהודי לאנצוט, שבדרך זו הכירו את היצירות הדרמתיות שבספרות היידיש. החוג השתמש בהכנסו־תיו לתמיכה במוסדות התרבות וביחוד סייע לשכלולו של „בית־העם".*

יהודי לאנצוט, וכן יהודי הסביבה והכוחות האמנותיים שבסביבה, ידעו להעריך את רמתו התרבותית והאמנותית של חוג החובבים ואת זכותו בהפצת תרבות התיאטרון ברחוב היהודי.

עם חורבנה של קהילת לאנצוט נחרב גם החוג הדרמתי, רק בודדים וספורים נשארו ממנו לפליטה בחיים. רובם של השחקנים החובבים, עובדי תרבות צנועים, צעירים מוכשרים ומסורים, נרצחו בידי המרצחים הטמאים של היטלר.

יהא זכרם ברוך!

---

* נעשו נסיונות להציג בשפה הפולנית. הוצג המחזה „מלכה שוורצקופ" של ג. זפולסקה. ביוזמתה של ד״ר אידה לוטרינגר, ששיחקה את התפקיד הראשי ובהשתתפותם של המהנדס אדולף שפץ, ד״ר דוד לוטרינגר, מרדכי הלפרן, הגב׳ קרטיס, רחל ופסיל אנמוט.

גם ערבי שירה של המקהלה בניצוחו של אבא מאיר בליווי „הזמיר" משכו קהל רב.

מיכאל ולצר

בית־העם

כמו מתוך ערפל רואה אני בעיני רוחי עד היום את הבית, שעליו היתה גאותו של הנוער הציוני בלאנצוט, על כל פלגיו וזרמיו. בית־העם, שגילם את ההיסטוריה הציונית של לאנצוט היהודית בעשור האחרון לקיומה, נראה עד היום בעיני כמגדלור המפיץ את אורו למרחקים. אני, שהשקפתי אליו מרחוק, מארץ־ישראל, חייתי וליוויתי את דרכו מראשית תכנונו עד הקמתו, ואף זכיתי, לפני עלייתי לארץ־ישראל, לע־מוד ליד עריסתו ולתרום כמה „ימי־עבודה" להקמתו, יחד עם שלום רוזמרין וישראל בירנבוים.

טקס פתיחת בית־העם נערך ביום ראשון נאה, בצהריים, בסוף חודש דצמבר של שנת 1930. אם אספר על הטקס כפי שתואר במכתבים, עלי לציין קודם כל את השמחה שאפפה את הכול, ובעיקר את הנוער, שראה ב„בית־העם" את ביתו.

„היה יום שלין של חנוכה, כאשר נפתח בית־העם באורח חגיגי, בנוכחותם של נציגי ההסתדרות הציונית בלבוב וב־קראקוב, הגראף פוטוצקי, נציג מושל המחוז, ראש העיריה, נציג הצבא מהגדוד העשירי ונציגי בית־המשפט, הדואר והקהילה העברית" — כתב לי בסגנון „עתונאי" ישראל בירנ־באום במכתבו מלאנצוט, שנשלח חדשים מספר לאחר הטקס החגיגי. והוא ממשיך ומתאר את היום כחג לנוער של עירנו:

— „אולם בית־העם היה מקושט ומואר בשלל אורות. הקהל מילא את כל המקומות. „הזמיר" פתח את הטקס בהימנון הפולני ונעל בהימנון העברי. הברכות היו מרוממות וחגיגיות וביטאו את רחשי־הלב של הקהל הציוני בגליציה כולה. הפתיחה נסתיימה בנשף גדול"... — והוא מסיים בהערה, כי ההכנסה של הפתיחה עלתה כדי אלף זלוטי, וכי בית־העם מתחיל להיות „גורם מכניס כספים ולאו דוקא מוציא בלבד"...

והרי תיאור אחר של המאורע במכתבו של דוד טרומפטר

אלי: „יום א׳ היה חג בעירנו — חג פתיחת בית־העם. משהו חגיגי מילא כל לב באותו יום, ואין פלא בדבר: „בית שלנו״, בית, ששיקענו בו חלומות ועמל. בית, שלמענו צירפנו פרוטה לפרוטה. כבר בשעות הבוקר נתמלא האיזור שליד הבית קהל רב. הילדים לא משו מהמקום. בשעה 11 החלו מגיעים אנשי „הזמיר״, ובראשם יעקב טרומפטר ועמו צרור תווים. בשעה 12 בדיוק הגיע הסטארוסטה בליווי כל חברי המועצה של בית־המשפט, מנהל הדואר, גראף פוטוצקי, נציגי הגימנסיה ואגודת „סוקול״. האולם מלא וגדוש, והתזמורת משמיעה נגינתה. צלילי ההימנון הפולני נשפכים על פני האולם. בשורות הראשונות יושבות המשלחות הפולניות ומאחוריהן — היהודים. הקהל לבוש חגיגית, בתלבושת כהה. מהנדס שפאץ, ראש בית־העם, פותח את הטקס בסקרו את „בראשית״ המפעל: כיצד נטל על עצמו קומץ אנשים משימה נעלה זו של בניית הבית. אין הוא מונה את שמות האנשים, פרט לשמו של הגראף פוטוצקי, אשר לשמעו מוחא הקהל כף. אחריו מברך הסטא־רוסטה האומר: חגכם — חגנו. נשמעות ברכות מפי נציגי ההסתדרויות הציוניות מן החוץ; נאומים פולניים משמיעים ד״ר רייכמן ומר קליינמן מפשמישל״.

דוד יוסט ברך בשם קהילת לאנצוט. „הזמיר״ ניגן. החגיגה והטקס נערכו בחנוכה, ובערב נערך נשף חנוכה מפואר. רייכמן נאם על חג החנוכה, קראו ברכות, שהגיעי לטקס הפתיחה ממנהיגים ציוניים בפולין.

לא פחות מההתלהבות שבפתיחת בית־העם היתה ההת־להבות שקדמה לה. במשך כל השנה, מאז היום, בו נחתם בביתנו החוזה בדבר קניית המגרש ליד ה„הקדש״ להקמת בית־העם, לא פגה המתיחות שאחזה בבני הנעורים, ובעיקר באלה שהקדישו זמן ומרץ להקמתו של מפעל גדול זה. פרשת הימים הראשונים, כאשר כל אחד השקיע „ימי־עבודה״ בבניית בית־העם עצמו; העבודה שהתנהלה בהתאם לאפשרויות הכספיות שלא היו גדולות ביותר; הגג, שנתרם על־ידי הגראף פוטוצקי, וכל השאר — נחרתו בחיי הנוער הציוני בלאנצוט. „בית־העם יהיה גמור בעוד כארבעה שבועות״ — כתב אלי לייזר פאסס זמן קצר לפני השלמתו. „עובדים יום יום. היום מניחים את הרצפה וכבר עושים הכנות להצגה תיאטרונית בבניין המושלם, ייתכן שזה יהיה מחזה של שלום אש״ — ממשיך הוא...

החרם, הצפיות והפעילות

מה הגיע את החולמים והלוחמים בלאנצוט לבצע את ה„בלתי אפשרי״, לבנות בית, שעלה עשרת אלפים דולאר, בשעה שלא היתה בידם פרוטה לפורטה? דומה, כי הגורמים, שנתהוו במציאות הציונית של לאנצוט בשנים ההן, הם הם שהוכיחו, כי יש הכרח להקים בית־עם, „בית משלנו״, לפעולות ציוניות; בית שלא יוכלו להטיל עליו חרם מטעם הרבנים; בית, למען לא נהיה כפופים לחברות הפולניות השונות, בקיצור — בית שיאפשר הרחבת הפעולה הציונית.

בשנים ההן היתה התעוררות בחיים הציוניים בפולין כולה. היתה זו התעוררות, ששרשיה נעוצים בסיום מלחמת העולם הראשונה, בעירנות בני הנוער ובשאיפה העמוקה לטפח הווי ארץ־ישראלי בכל עיר ועיירה בפולין. אנחנו, בני לאנצוט, מצאנו עצמנו שקועים בפעילות עניפה: קרן־הקיימת, קרן־היסוד, בית־ספר עברי, הצגות, ספריה. כל אלה נתרכזו במוס־דות משלהם, מפוזרים בחלקים שונים של העיר. ועד הקהילה, ששימש לנו בית לכינוסים ואף להצגות, נסגר בפנינו בעקבות החרם שהכריז הרב. היה זה האולם היחיד הגדול בעיר שיכולנו להשתמש בו, ועם סגירתו נגזר עלינו חנק — ולא רצינו להשלים עם הדבר. פריצת טבעת־החנק של החיים הציבוריים והציוניים היא שהביאה עמה מפעל רב־ממדים כ„בית־העם״.

היו עוד מספר אולמות בעירנו: אולם „סוקול״, שהוקם עוד בשנת 1896 ודווקא על־ידי יהודי, אך הוא היה קניינם של הפולנים שהכניסו סעיף בתקנות הבית, שאין להשכיר את האולם ליהודים... אולם זה הורחב והוגדל לאחר שהגראף פוטוצקי תרם למענו אדמה, אך היה נעול בפנינו. היה גם אולם של אגודת „גוויאזדה״ — אולם צר וקטן, שאמנם ניתן היה לשכרו, אך את התמורה דרשו בטבין ותקילין. ועוד אולם היה, יותר „מחסן״ מאולם, שכונה בפולנית „שופה״, אך בחלקו שייך היה ל„פועלי־ציון״, שהיו בעלי הבמה. האולם עצמו היה בידי משה שטיצל, שהתקין בו מקום ריקודים, אך כפעם בפעם אפשר היה לשכרו ולקיים בו הצגות בקשיים גדולים.

מלבד זאת גברה באותה תקופה פעילות ציונית בלאנצוט, גם בזכות גורמי חוץ. הופיעו מרצים שונים, אורחים שרצו להשמיע דבריהם, וחסרה במה, שממנה ישמיעו דבריהם.

בית הכנסת והיציאה ממנו

בשחר הציונות בלאנצוט היינו מקיימים הרצאות ונאומים בבית־הכנסת. ראינו את הדבר כטבעי, שענייני ארץ־ישראל צריכים להישמע בבית־הכנסת. אך לא כן סברו אחרים. החרדים שראו עצמם כאפוטרופסים על בית־הכנסת, התנגדו רובם לציונות ולארץ־ישראל, ומשום כך גם ראו חובה לעצמם להפריע למהלך האסיפות. דבר זה גרם לקטטות. היו מכבים את החשמל, ויש שפרצו תגרות.

היציאה מבית־הכנסת וחוסר אולם מתאים לפעולה הציונית הם שדחפו להקמת בית־העם.

500 הדולאר הראשונים

כאשר נוכחנו בהכרח המפעל, היה ברור לנו שסופו לקום, וכרגיל מתגלים מסייעים לבעלי הרצון החזק. סיוע זה בא בדמותו של מר פרידריך, בן עירנו מאמריקה שביקר בלאנצוט. ערכנו לכבודו סיור חגיגי בבית־הספר העברי והבחינות של התלמידים עוררו רושם עמוק בלב האורח, ובשובו לאמריקה שלח ארגון בני לאנצוט 500 דולר בשביל בית־הספר העברי.

באותו זמן כבר היה קיים הועד להקמת בית־העם עם המהנדס שפץ בראש, לייזר פאס — מזכיר ומנהל אדמיניס־טרטיווי, פנחס צוויבל — גזבר, וחברים: ד״ר לוטרינגר ואשתו אידה, אנשיל כץ (מבית־הספר), ד״ר מרקל, אוסטר, משה פיילשוס, גיטל שיינמן ורחל אנמוט. עם קבלת הכסף על־ידי ועד בית־הספר, פנה יו״ר ועד בית־העם אל ועד בית־הספר, שמעון רוזנבליט, דוד יוסט ואנשיל כץ בהצעה, למסור את הכסף להקמת בית־העם ולהבטיח בו 3 חדרים

בשביל בית־הספר. המשא־ומתן הוכתר בהצלחה, וסכום זה שימש יסוד ראשון להקמת בית־העם.

פניה ל„כל העולם"

אחר־כך הדפיס הוועד חוברות מיוחדות להתרמה ופתח במכירת „לבנים" לבית־העם, כנהוג אצל יהודים. הוועד היה נלהב כל־כך למפעל, שהיה משוכנע, שכל יהודי בעולם ישמח להשתתף במיבצע זה. כל ספר כתובות נמצא כשר, ומכתבים נשלחו כמעט לכל חלקי העולם... מובן שהתוצאות לא היו כל כך „נלהבות", וצריך היה לעמול קשה, כדי לאסוף סכום כסף להמשך הבניה של בית־העם.

הבניה התחילה באוגוסט 1929. המפקח על הבניה היה בנאי מומחה, גוי בשם פלק. הבניין היה בן שתי קומות ובו אולם גדול, במת הצגות ו־12 חדרים.

עזרתו של גראף פוטוצקי

בבעיית גיוס הכספים בשביל בית־העם טיפלו העסקנים לא רק בשעת הבניה, אלא גם זמן רב אחר־כך. בניין בית־העם עלה עשרת אלפים דולאר, והחובות, שנשארו לתשלום, עלו כדי 4.500 דולאר. ריבית בלבד שולמה בשיעור של חמישים דולאר לחודש. החוג שהיה מעונין בבית־העם היה מצומצם. החרדים התנגדו למפעל זה, כפי שהתנגדו לכל מפעל ציוני. „פועלי־ציון" לא היו זקוקים לאולם זה, ונשארו, איפוא, אנשי התנועה הציונית הכללית לאגפיה השונים. אך יצויין, כי העזרה לבית־העם באה לא רק מהחוגים שלנו. הגראף פוטוצקי, אותה דמות אגדית הקשורה כמעט בכל מאורע בעירנו, נדב את הגג לבית־העם על רעפיו, שעלה 1.300 דולאר.

עם פתיחת בית־העם קמה התעוררות בעיר, הנוער — כאילו קם לתחיה. בבית־העם נערכו הצגות ונשפים. ומובן, התלהבות זו אף היא לא נמשכה שנים רבות. עד מהרה נצטננה ופינתה מקומה למציאות האפורה...

*

מאז ועד עתה עברו שנים רבות, שנות אימה וחורבן, אך גם שנות הכרעה והגשמה של הרעיון, אשר למענו חיו בני הנוער בלאנצוט, — רעיון הציונות. הדברים „הרומאנטיים" הרחוקים — חינוך עברי, הצגות בעברית, שירים עבריים, נראים כעת זעירים לעומת ההישגים של ימינו.

אך גם כיום, ימי מדינת ישראל, צבא עברי מפואר ובנייני ענק, — יש ומזדקרת כמו מבעד לערפל כבד דמותו של בניין בית־העם בלאנצוט, ועל הרקע שלו מתגלמות דמויות יקרות, פנים משולהבות של מבוגרים וצעירים, שחלום ציון פועם בהם ועיניהם יוקדות באש התשוקה אל הבניין הנכסף, שנודע במשך שנים בשמו המפואר: בית־העם של לאנצוט...

„הזמיר" בחזרות על מרפסת „בית־העם" — „הזמיר" איבונגען אויפן באלקאן פון „בית־העם".

ד. לוחמים ומגינים

משה כרמל קיבוץ נען

מיכאל שטרנהיים

באחד במאי זה מלאו עשרים שנה להטבעה של האניה נושאת־הצבא „אֶרינפורה" במימי הים התיכון, בעיצומה של מלחמת־העולם השניה. אניה זו עמדה בראש שיירה ימית בת 80 אניות ונשאה על סיפונה, בין יחידות אחרות, את פלוגת ההובלה העברית 462. בפלוגה היו 334 חיילים וקצינים, אולם 19 מהם, שליוו את מכוניותיה, הפליגו באניה אחרת באותה השיירה. בדמדומי ערב של אחד במאי 1943 הותקפה האניה ע"י מפציצי האויב, נפגעה וירדה תהומה תוך ארבע דקות, בלי שהספיקה להוריד את סירות־ההצלה. מרבית אנשי הפלוגה נמשו במשך הלילה מן המים ע"י אניות הצלה בריטיות, וניצלו, תוך מאבק עילאי עם מר־המוות והסתייעות הדדית של גבורה. אולם מאה וארבעים מחייליה ניספו והודעת המפקדה הברי־טית מסרה כי הללו „נעדרים כתוצאה מפעולה ימית ויש לחשוב שאינם בחיים". ניתנת בזה רשימה על חייל מחיילי הפלוגה, לזכרו ולזכר חבריו ליחידה ולאסון.

בטרם הרימה „אֶרינפורה" עוגן כדי להפליג מחוף אלכ־סנדריה לדרכה האחרונה, כשמגמת פניה למַלטה האי — שיגרו בחורי הפלוגה 462 את מכתביהם האחרונים למשפחו־תיהם אשר בארץ. ממכתבים קצרים וחטופים אלה ביצבצה חרדה גדולה אל מול העתיד להתחולל בזירת־הקרבות העלומה, בימי המלחמה האפלים ההם. במכתב זערורי אחד אל אמו, ההרדה לו, רושם נער מחיילי הפלוגה: „העתיד מבשר סכנות גדולות, אולם אם מיכאל עמנו אין בלבי פחד". היה זה בטחון־נערים שהעתיד הקרוב ביותר הזימו. מקץ שלושה ימים צללו, זה וגם זה, אל תהומות הים התיכון ועם עוד 138 מחברי פלוגתם, — ועקבותיהם לא נודעו עוד.

גופו הזקוף, רחב הכתפיים של מיכאל שטרנהיים; שקטו, רצינותו, אומץ רוחו, נסיון חייו הרב — כל אלה היה בהם כדי להקרין בטחון, העזה ונכונות על אלה המצויים במחיצתו.

הוא בא אל פלוגתו בצבא הבריטי לא כטירון האוחז לראשונה בנשק, אלא כמי שבידיו כבר נסיון עשיר ומגוון, כחלוץ, כפועל, כשומר, כלוחם — בנכר ובשדות הארץ. כבר בשהר ילדותו טולטל אל קשיי החיים ומאבקיהם, ושרה עמהם. רוחו ואופיו נתחשלו בהם כפלדה המתחשלת באש.

מיכאל נולד ב1905 בעיירה לאנצוט אשר בגליציה להורים אמידים ומשכילים. מ„פני" העֵדה ומעמודי התווך שלה. אמו — שלשלת־היחוסין שלה מגיעה למגורשי ספרד, צאצא למשפחת רופאים ששירתו בחצר המלכות של ארץ זו; אביו מוצאו ממשפחה מסועפת של סוחרים עשירים ורבנים. אלה היו פטרוני העיירה משך דורות, מקיימי מוסדותיה, ובעלי־צדקה. סבו שיפץ את בית־הכנסת המפואר, גאוות הכל.

מיכאל נתייתם במות עליו אביו ב1914 ממחלת טיפוס בבית־הולים צבאי, בראשית מלחמת העולם הראשונה. אמו האלמנה נשארה מטופלת בחמשה ילדים פעוטים, שהבכור בהם היה מיכאל, והוא אז בן תשע. האם עמלה לגדל את ילדיה לפי מיטב המסורת של המשפחה ודאגה מאד לחינוכם. טובי המורים במקום הוזמנו להקנות דעת לילדים בביתם.

ב 1918, בסיומה של המלחמה, היה מיכאל הנער עד להת־
קוממות בחורי העיירה הפולנים, בפרקם את הנשק מן הגרמנים
המובסים, ובהצטרפם אל התנועה הגדולה שהקיפה את פולין
כולה והחזירה את העצמאות ואת החופש המדיני לעם הפולני,
לאחר מאות שנים של דיכוי ושיעבוד. אולם למרבה התימהון
והצער נתלוותה התעוררות לאומית זו פרעות ביהודי העיירה.
בחורים יהודים, שאך באו מן החוץ, נתלכדו ויצרו הגנה
יהודית מקומית והעמידו התנגדות לפורעים בנשק דל ובכל
הבא ליד. הנער מיכאל בן השלש־עשרה נסתופף בצל המגינים
וסייע בידם ככל שגילו התיר וככל שניתן לו. פתע הוארו
בעיניו באור חדש קרבות־האבנים הרבים שבעבר בין הנערים
היהודים ובין ה„שקצים" שבעיירה, שהוא נטל בהם תמיד חבל
ועמד בראש הנערים בני־עמו המגינים על כבודם המשוקץ.
אותו זמן הגיעו לעיירה גם הידיעות על הפרעות והשחיטות
שחיילי פטלורה עשו ביהודי אוקראינה — וזעם, חוסר־אונים
וגעגועים למעשה חלחלו בערבוביה בנפשו של הנער.

בעקבות המאורעות המסעירים העיקה עליו באותם הימים
השהיה בבית. מיכאל הותר לאיזה שינוי, למעשה, בלי דעת
עוד בעצמו מהו. דרכו לא היתה סלולה לפניו. החינוך בבית
היה יהודי שרשי, תורני, אבל לא ציוני. ציון היתה רק בתפילה,
בזכרון עמום, בגעגועים מעורפלים. עתה, בסערת העתים
החדשות, בחפשו דרכו בחיים, נוכח לדעת שאיש לא סימן לו
דרך־מוצא מן המצוקה והתחיה. ברם, השיגרה, המשך הקיים,
לא היה בהם עוד כל מענה לתביעות הזמן ולגעגועי הנפש.

לאחר לבטים, תהיה ועינויי נפש ממושכים, פנה הנער
לשלושה מעשים: התחיל ללמוד את השפה העברית; השכיר
עצמו כשוליה לבעל־מלאכה נוצרי למסגרות; ובערבים היה
מחזר אחרי בחורי ההגנה שבעיירה כדי ללמוד מהם שימוש
בנשק ותכסיסי לחימה, כביכול. נראה שלא הכרה ציונית
בהירה ותפישה אידיאולוגית מגובשת הדריכו את מעשיו, אלא
אינסטינקט בריא של שמירה עצמית ואינטואיציה מַבחינה
למרחוק. מעשיו — אפשר לא נתכוון בהם לשלב עצמו בהכרה
בפתרון בעיות כוללות של עמו, אלא היו תגובה ספונטנית של
נער עֲר, זקוף קומה, גאה, הסולל לעצמו את דרכו בחיים יחידי,
ללא סעד ובאין הדרכה.

פנייתו לעבודה במקצוע המתכת עוררה התנגדות עזה
בקרב בני משפחתו. בעיניהם היתה זו מעין יציאה לתרבות
רעה, המעטה קלון על המשפחה כולה. לא ראה איפוא לפניו
אז, והוא בן חמש־עשרה, ברירה אחרת אלא לעקור מביתו
ומעיירתו, כדי להמשיך דרכו שלו באין מפריע ולשחרר את
משפחתו מן „החרפה" שהוא המיט עליה. הוא פנה לעיירה
הסמוכה ריישה־ז'שוב והמשיך לעבוד במקצועו, בודד, עקשן
וקשה־רוח. בסתר לבו, כנראה, התחיל כבר חולם על עליה
לארץ ובכל שהשתכר רכש כלי־עבודה למסגרות, כדי לקחתם
עמו בעלותו.

מתוך צמאון ללמוד, להכשיר עצמו — ואולי גם מתוך
יצר־נדודים ואי־מנוחה — היה מהלך מעיר לעיר ועובר
מעבודה לעבודה. נטש את בית־המלאכה ופנה לכל עבודה
שנקרתה לו ואף למכרה־פחם הגיע; כמובן, יהודי יחיד בין
רבים, שאינם חדלים להשתאות על תופעה מוזרה זו שיהודי
יורד לתוך מכרה, מתקלסים בו, קמעה, ועם זה מכבדים אותו
בעומק לבם, כיון שהוא שונה מכל אלה השנואים עליהם כל כך.

משנוסד בעיר זו, בה חנה באקראי, סניף תנועת „החלוץ"
הגדולה — הצטרף אליו מיד. כאן נתגלה לו לפתע סדן גדול
לרוחו המגששת ולצמאונו לפעולה ומעש. ללא שהיות יצא
להכשרה חלוצית בסוקולוב, והוא כבר אז קשה יום, איש
עבודה, פועל עצמאי, שלא כרוב מנינו ובנינו של הקיבוץ,
שהבריו יצאו זה עכשיו את בית ההורים והתחילו להסתגל
לחיי עבודה, דחקות וקושי. לעג של טוב לב היה לועג ליבלות
שעל ידי „הירוקים" ולקשיי החיים שבהכשרה, ועם זה נטה
שכם, עזר ועודד. ידיו התמחו עם הזמן בעבודות שונות והיה
מבין עמודי־התוך בקיבוץ בעיניי חברה כבעיניי עבודה. בכל
קושי, בכל מלאכה הדורשת ידיעה, מומחיות וכשרון פנו אל
מיכאל.

עם הגלים הגדולים של ראשית העליה הרביעית הגיע אל
חופי הארץ. מיד עם רדתו מן הספינה פנה לעבודה. לא ידע כל
יסורי הסתגלות כחבריו העולים עמו. עשה מלאכתו כמי
שהורגל לה בילדותו, מבית אביו, ואינה גורמת לו כל קשיים.
עבד בבניין, נשא לבנים, הרים דליי בטון, והיה גאה על הבתים
הלבנים הקטנים שצצו כפטריות על חולות תל־אביב ועל
כבישי הבטון האפורים שהתפתלו ברחובותיה הצרים של אז.

כמנהג החלוצים בימים ההם נדד הרבה בארץ לאורכה
ולרחבה, ולמד לדעתה, ולאהבה. כל עת של חוסר עבודה —
ועיתות אלה נזדמנו אז בשפע — נוצלה לשיטוט. אף חצה את
גבולות הארץ ועשה בארצות השכנות — בעבר־הירדן, סוריה
ומצרים. היתה זו אהבת נדודים של מי שיש בנפשו שמץ
צוֹענויות, אבל עם זאת מאמין כי הכרת הארץ ושכנותיה סופה
שלא תוצא לריק.

אהבתו זו את הארץ היתה פשוטה, היולית, כמעט חושנית.
הלך שבי אחר הנדודים במרחבים, אחרי החדש, הסכנה,
המאמץ, הקושי. חיי הסכנה לא בלבד שלא הרתיעו אותו, אלא
היו כדשן בעצמותיו, נסכו בו שכרון־חדוה. הסכנה כאילו נתנה
טעם יותר לחיים, העניקה תוכן להווי, והיתה כפיצוי־מה
תמורת ההזנחה של כל הפרטי והאהוב והנעים בחיי האדם
בביתו, — לזה שביתו שלו הוא השדה ומכורתו המרחב.

עיקר כוחו ומרצו ויכולתו משך שנותיו הרבות בארץ, עד
יום נופלו, שיקע בענייני השמירה והבטחון. עוד ב1926 נכנס
למשטרה ושירת בה שנים, יהודי יחידי, בתחנה שבעיירה
הערבית בית־שאן, בקצה עמק־יזרעאל דאז. אפשר לא רבים
מסוגלים להעריך עתה את מידת־החלוציות וההקרבה שהיתה
במעשה זה בימים ההם. בעבודתו השתדל לסייע ככל האפשר
— באורח גלוי ובדרכי סתר — לישובים היהודים הבודדים
שהיו כבר אז בעמק־יזרעאל ובעמק־הירדן ובגילויי מעשי
גניבה, שוד ורצח של בני־הכפרים שעל הגלבוע ושל הבדואים
אשר בעמק בית־שאן. במכתביו מן הימים ההם עולות הערכה
והערצה למשקי הקיבוץ המאוחד — עין־חרוד מזה וגשר מזה
— על אורח חיים והמשימות שנטלו על עצמם. במיוחד קסמו
לו ההתמסרות הגדולה למעשי־יצירה וההתמכרות לענייני־הגנה,
שהיו שלובים כבר אז במסכת פעליו של הקיבוץ המאוחד.
ואמנם בבוא העת היה לחבר קיבוץ זה.

מן המשטרה הלך לחיל־הספר, שהיה ערבי כולו, נתון לקצינות צ׳רקסית ואנגלית, והיהודים בחיל זה — נער יספרם. על־אף הרדיפות וההצקה והרגשת הנכר שבחיל זה נאחז בו שנים, תחילה במחנה מורסס ולאחר מכן בג׳סר־אל מַג׳אמי. מאורעות שנת 1929 עברו עליו כשהוא רתוק ליחידתו הערבית. משברים רבים עברו עליו בחיל־הספר. החיילים הערביים התקלסו בו והוא עמד מולם בכבוד, אף שנסתבך במשפטים ובמאסרים. בצפורניו נאחז בחיל זה, וקולונל קיש עודדו בכך והפציר בו במכתביו לבל יתפטר.

ההכרח לסייע בידי אחותו, שהגיעה ארצה, להיקלט בה, עקר אותו לאחר המאורעות מחיל־הספר ושוב פנה לעבודה. לאחר מכן הצטרף לפלוגת „השדה", מיסודו של הקיבוץ המאוחד, בראשון־לציון. כאן נתקל בכל הסבך המיוחד והקשה של חלוץ כובש עבודה במושבת־פרדסים, שרוב פועליה היו ערבים ושעבודתם נקנית ע״י האכרים בזול. הוא נדד עם הטוריה על שכמו מפרדס לפרדס, ואף עבד במשק העצמי הזעיר של הפלוגה ובשירותים השונים שלה בלי למאוס, כדרכו, בכל עבודה. הטוריה המַתישה, המשגיח המתקלס בפועל העברי וההתחרות בפועל הזול, לא היו, בדרך־כלל, סגולה לחבב על הפועל העברי את העבודה והחקלאות. ואף־על־פי־כן, ראה זה פלא: מיכאל התעורר דוקא במושבה זו לאהבה את הקרקע ואת עבודת האדמה, אהבה שלא עזבה אותו עוד; ואף שסבכי חיים שונים מנעו בעדו להכות שורש בחיי כפר ובעבודת־אדמה — לא נטש חלום זה עד יומו האחרון והוא ירד יחד עמו למצולות ים.

איני יודע סיבה לכך, אולם ב1932 עזב את פלוגת־העבודה ופנה שוב לענייני בטחון. שמר זמן־מה במושבה הנידחת באר־טוביה, בקצה הדרום, ואחר כך עבר לשמור בכפר־מל״ל וסביבתה. רכוב על סוסתו האצילה, שכה חיבבה, היה משוטט — לילה ויום — במרחבי השדות, בפרדסים, בגני־הירק, כדי לשמור על עמל העובד משוד ופגיעה. בסביבה זו שהה ארבע שנים. הוא עורר אמון ודרך־ארץ בקרב האוכלוסיה הערבית וחיבה ובטחון בקרב האוכלוסיה היהודית, משך כל תקופת שמירתו זו לא ניתק עצמו כליל מעבודת האדמה. תמיד עיבד חלקה זעירה, אף שהדבר תבע מאמץ גדול. בשעות שבין שמירה לשמירה, עיתים קרובות אחר לילות נדודים, היה רכון על המעדר והערוגה ומצא בכך סיפוק לנפשו ופורקן לנטיותיו. שם גם קשר את גורלו עם גורל הרעיה שאהב, היא מורת הכפר.

בתוך זמן זה היה מעורה בוועד הארצי של אגודת־השומרים ונתן ידו לעיצוב דור שומרים עברים ולפתרון בעיות השמירה הסבוכות והקשות נוכח ישוב ערבי שמושגיו על קדושת העמל, הרכוש והחיים היו שונים בתכלית ממושגינו אנו.

בעיצומם של מאורעות 39־1936 התגייס לגדוד נוטרי הרכבת ושירת כסַמל לאורך מסילות־הברזל בחיפה, בזכרון־יעקב, בקקון, בתול־כרם, בקלקיליה — בעמדות שהוקמו להגנת המסילה, לבל תשותק.

בסופם של המאורעות, עם התפרק הגדוד, הלך העירה. הדבר נעשה למורת רוח עצמו. אולם מתוך הכרת חובה משפחתית עמוקה למי אשר אהב, ומתוך תקווה לשוב עוד אל הכפר. שוב פנה לעבודת בניין, אולם לא נקלט בעיר. הקרקע כאילו נשמטה מתחת רגליו. עבד, סבל, ידע ימי חוסר עבודה; אולם לא זה שהכביד עליו. הוא היה בעיני עצמו כצפור־דרור שהורשמה בכלוב. נשא בעול, אבל הכל היה זר לו פה והוא זר לכל.

המלחמה העולמית השניה מצאה אותו מתלבט בין חומות העיר. היה בין הראשונים שהתפקדו במפקד־המלחמה של הסוכנות היהודית כנכון לכל שירות מלחמה, אולם לא אֵץ להתגייס לצבא הבריטי. הבריטים רדפו אז את „ההגנה", החרימו את נשקה, ביצעו את מאסרי המ״ג, אנשי בן־שמן ומשמר־השלושה והתקלסו במתגייסים היהודים לצבאם, בקבעם להם מקום ביחידות־שירות בלבד, עלוּמות־שם, ובהתנכרם לשפתם, לדגלם, למאווייהם. להט בו הרצון לקחת חבל במל־חמה, ועם זה בער בו הזעם על חוסר אוננו ותלותנו המשפילה בזרים.

המלחמה קשתה והחריפה. האויב התקרב אל שערי הארץ מדרום. הגיעו ידיעות ראשונות על זוועות הנאצים בבני־עמנו בארצות אירופה הכבושות. כמו לרבים־רבים מבני הארץ כן הגיעו גם אליו ידיעות על בני משפחתו שנרצחו ועל אמו הבאה בימים, החולה, שנעזבה בביתה ע״י בני העיירה, בברחם בפני האויב המתקרב, והיא גוועה שם ברעב. ידיעות אלה דכדכו קמעה את רוחו ועם זה עוררוהו לפעילות מחודשת. עוד קודם־לכן ציותה הסוכנות את חייבי־הגיוס ללכת לצבא, ואף קראה לכך גם את האחרים, שאינם חייבי גיוס. מיכאל דיבר אז על הסכנה לארץ, ליהודים בכל אתר ואתר, ועל ההכרח להילחם בנאצים. חזר והדגיש שיש ליטול נשק בידו, ומוטב כל כמה שאפשר יותר נשק בידי היהודים. הוא לבש אז מַדי חייל בריטי, ובמדים אלה גם מצא אחר־כך את מותו.

הרי זו דרך־חיים של אדם צנוע, שאינו נושא נפשו לגדו־לות, העושה כל חובותיו בפשטות, כדבר המובן מאליו. ושאינו תובע לעצמו כל פרסום וכתרים; הרי זה אורח־חיים של אדם שהגשים בחייו כל שנראה ראוי לו להגשמה אישית, ומעולם לא תבע מהזולת יותר משתבע מעצמו. התרוועתי עמו בזמן זה או אחר, ויכולני להעיד כי לא ראה עצמו קרבן עולה לאידיאה, למטרה, למפעל איזה שהוא. עשה כל שעשה, עתים מתוך חדוה ועתים ברוח נכאה, אבל תמיד בפשטות, וכאילו אך למען עצמו, ללא מלל על חובות לכלל, לתנועה, לארץ. הכרת החובה היתה עצם מעצמו ובשר מבשרו ולא כדבר חיצוני, שאימצו לעצמו מתוך רצון חופשי.

הוא לא היה נזיר ממנעמי־החיים. אהב לחיות והיה איש רעים להתרועע. היה טוב־לב ונדיב־רוח, אוהב את הבריות ושמח בטוב להם. בריא בגופו ובעל שיווי־משקל נפשי ידע להפיק מן החיים את הטוב, המועיל, האהוב ולמזג כל אלה עם החובה. אף שהקדחת לא הרפתה ממנו משך שנים רבות והוא טעם הרבה את טעמה של קדחת חוזרת, נשאר בכל־זאת בריא, זקוף, פעלתן ותאֵב חיים. אהב שיטוט, שחיה, סיף, רכיבה, ספר נאה, בית חמים ומעניק אושר.

בעצם היה שתקן, מקמץ בדברים, שוקל מלה בסלע, זר־לא־יבין יכול היה למצוא בו שמץ גאווה. עיתים ראיתיו בודד,

כנוס בתוך עצמו, מתרחק מן הבריות, כאילו לא נותרה לו בעולם זה כולו אלא אהבה גדולה אחת בלבד, ובה, באהבה זו, דבק כבגלגל־הצלה אחרון. ואף־על־פי־כן היה בו כוח משיכה והוא כולו כאבן שואבת לחיבה. קומתו הרמה, יפי־תוארו, רוחב־לבו עוררו אהדה בכל מי שבא עמו במגע. רבים היו ידידיו בכל המקומות בארץ בהם עבר כעובד, כשומר, כמשוטט, לא רק בין היהודים, אלא גם בין הבריטים והערבים עמהם שירת, תוך קשרי ידידות, במשטרה, בחיל הספר, בנוטרות;

ידע יפה את שפת הערבים ואת מנהגיהם והיה בן־בית בכפרים רבים, בהם נתקבל תמיד בכבוד ובהערצה, בעיתות המאורעות כבעיתות שלום. קשרים אלה ידע לנצל, בעיקר בימי פורענות ולמען בטחון הישובים עליהם הופקד לשמרם.

ועתה, בהציבנו דף לזכרו, הרי תחת לשבח את דרך חייו של האיש ולפאר את מותו, מוטב כי נאמר — בכל הפשטות ומתוך התרחקות ממליצה — כי הוא חי את חייו כחלוץ, ונפל כחייל במלחמה.

שרגא הר

נפל ביום כ"א אדר א' תש"ץ (22 בפברואר 1946)

נולד בשנת 1922 בלאנצוט, להוריו צפורה ודוד הר. בהיותו בן שש עלו הוריו ארצה. את חינוכו היסודי קיבל בביה"ס העממי והמשיך בביה"ס המקצועי ע"ש „מכס פיין", שם עבד וחישל את רוחו ולמד להכין כלים למלחמת עצמאות ישראל, אשר לה התכונן ושאף. מנעוריו חבר בקהילת הצופים, פעיל ומדריך — אולם לא מצא בה פורקן לרגשותיו הסוערים. בן י"ד הוא חבר ההגנה, בה הערה את רוחו הלוהטת. השתלם בקורסים רבים והדריך בהם, ובבוא שעת התנדבות היה הוא בין הראשונים.

בקרב שרונה נגד אויב וצר נפל יחד עם חברו אריה קסלמן ז"ל, והם חלוצי גדוד חי"ש תל־אביב.

ובסעור קרבות בישראל ובבוא העת לקבוע סמל לגדוד כתב מפקד הגדוד, כעת הרמטכ"ל, צבי צור, להורים: „הגדוד שלנו, הנקרא כיום גדוד 54, הוא הגדוד הראשון של חי"ש תל־אביב, אליו השתייכו ובו שרתו בניכם־חברינו שרגא ואריה ז"ל.

שרגא ואריה ז"ל הם הראשונים מחברי הגדוד שנפלו במערכה, אשר תחילתה בימי שרונה נגד השלטון הבריטי ואשר הגיעה כיום לערבות הנגב, נגד צבאות גדולים וסדירים של מדינות ערב. עם בואנו לקבוע את סמל הגדוד החלטנו להציב זכר לדמותם ולרוחם של חברינו הקדושים הראשונים וקבענו על כן בתוך הסמל שלנו „הר" — לזכרו של שרגא ז"ל ולמרגלותיו „אריה" — לזכרו של אריה ז"ל. חיילי הגדוד עונדים סמל זה בגאון, בזכרם את חבריהם היקרים שאינם אתם עוד".

בין הכפרים כוכב וחלץ, בקילומטר ה 74 בואך באר שבע, מתנשאת מצבת־אבן לגובה 10 מטר, המושכת אליה עין כל עובר ושב. „ההלך ברדתך לנגב — זכור אותנו" — כך חרות על המסד של אותה מצבה, ועל לוחות ברונזה משני צידי המסד חרותים שמותיהם של חללי גדוד 54 של חטיבת „גבעתי" המהוללת — החטיבה שרשמה דפים מזהירים בתול־דות מלחמת השיחרור של ישראל, החל בקרב על שרונה נגד השלטון הבריטי וכלה במיבצע „יואב", בו הוכה האויב המצרי בדרום מכה ניצחת ונפתחה הדרך לצה"ל עד באר שבע ואילת.

עם הקרבנות הראשונים של חיילי אותו גדוד, מיוצאי הגדוד הראשון של חי"ש בתל אביב, נמנו שרגא הר ואריה קסלמן.

מי היה שרגא הר? כיצד נקבעה דמותו בעיני אלה שהכירוהו? כותב עליו אחד מחבריו:

— „הוא היה אחד מהשורה. צנוע ונחבא אל הכלים, אשר בבוקרו של יום אחד הבהיק לפתע שמו, עטור מסגרת שחורה מגליונו של עתון... פיקח היה ואמיץ־לב. ידע לקראת מה הוא הולך. נכנס לגוב האריות מתוך הרגשה ברורה שמשם אין דרך

חזרה... היה איש חובה ואיש אמונה גדולה ומאותו הרגע שהתייצב בשורת הלוחמים היה כולו קודש למערכה"...

„איש חובה ואיש אמונה", ואת חובתו לעם קנה לעצמו בזכות, בהצטרפו להגנה כבר בגיל 14. כחניך ביה"ס המקצועי „מכס פיין" הגיע עד מהרה למומחיות ממדרגה ראשונה במק־צועו: מסגר ורתך ומומחה למשאבות, אך לא פחות מזה מומחה לסוגי הנשק השונים, וכושר התגברות מהירה על כל קילקול או מעצור שאירע בהם. חוש זה לנשק משך את עיני מפקדיו שהעבירוהו מקו אחד אל משנהו. לא אחת נעדר לזמן־מה מהפעולות הרגילות של המחלקה ובשובו לא סיפר דבר. מפי השמועה, או מפי „שוויצרים" אחרים ששתתפו באותן פעולות, אפשר היה להבין, שאי־שם נתפר והולחם „סליק" חדש, או הותקנה מכונית „מסתורית" נושאת נשק.

אך לא רק בכך הצטיין שרגא. הוא פשוט היה חייל טוב ובעל כושר־סבל בלתי־רגיל, ובמסעות היחידה דילג על הגבעות כילד ולעג בעליזות לבחורים בעלי היבלות שצלעו. — „אילו הייתם מטיילים בארץ כמוני, לא הייתם צולעים" — היה אומר להם.

כי אכן, מנעוריו היה שרגא חבר בקהילת הצופים, פעיל ומדריך בסיורים ובטיולים בארץ. ובהיותו לאחר תום לימודיו במכס פיין, מומחה להרכבת משאבות, היה יוצא מטעם ביהח"ר, בו עבד, להרכבת המשאבות בכל חלקי הארץ. בנסיעות אלו אף התיידד עם הערבים, עמד על מנהגיהם ובדיחותיהם, ואף גילה עניין ומסר פרטי מודיעין השובים שהצליח לאסוף תוך עבודתו.

וכיצד היו נוהגו והליכותיו של שרגא בבית־הספר? על כך מספר אחד המורים: מהמצטיינים בתלמידי היה, בין בעבודה ובין בלימודים. הראה דוגמה נאה של תלמיד חרוץ ומסור, וביחוד התעניין והתעמק ביסודות הטכניקה המעשית. ובעבודה הוכיח תבונת כפיים רבה ותמיד הוציא מתחת ידו עבודה מדוייקת, עשויה בטעם ובאהבה. מסירותו לביה"ס בלטה ביותר בתקופה שבנייתו טרם נשלם. עם שאר חבריו הקדיש שעות של מאמצים בעבודה לשם העלאת החול והמרצפות לקומה ב'. ובשעה שאי־אפשר היה לשכור פועלים מומחים, בגלל חוסר כסף, העלה שרגא הצעה, שאביו יעשה את עבודת הריצוף במוסד, ובלבד שלא יהיה עיכוב בגמר הבניין.

את חוש האחריות והמסירות החל שרגא לטפח בתוכו עוד מגיל 4. וכך סיפרה אמו: בן ארבע היה כאשר אביו, דוד הר מלאנצוט, עלה לארץ לבדו בהשאירו אותו עם האם והאח בן מחצית השנה בלאנצוט. במשך השנתיים שחלפו עד שהתאחדה המשפחה כולה בארץ, התפתח בו חוש של אפוטרופסות ורגש של חובה כאצל מבוגר. אחר־כך, בהיות האם עובדת כדי לסייע לפרנסת המשפחה, כאשר האב היה לעיתים קרובות מחוסר־עבודה, היה שרגא הקטן עוזר בבית, משגיח על אחיו הפעוט ועושה כל עבודה קשה בבית כדי להקל על אמו.

את ביה"ס גמר בהצטיינות ורצונו להמשיך ללמוד בטכ־ניון היה עז ביותר, אך הוא הבין למצבה הקשה של המשפחה והלך לעבודה, בתקווה שעוד יספיק ללמוד „לכשירחיב". „אמא — אמר — אבא חלש ואת עובדת, אני חייב לעזור לכם לשאת בעול הפרנסה". וכך עשה. ביום עבד בבית־החרושת של „סינייבר" ולאחר העבודה למד. בבוקר השכים לעבדתו ובלילה איחר לשבת על ספריו. „חכו, אני עוד אספיק" — היה מנחם כפעם בפעם את הוריו.

אך ביניתיים פרצה המלחמה והמאירעות, והוא נסחף יותר ויותר בפעילותו בהגנה כחייל ממושמע הממלא חובתו כדבר המובן מאליו. מקורס אחד אל משנהו, פיזור כרוזים של ההגנה בבתי הקפה של הערביים ביפו, הדרכת טירונים כמ"כ והלחמת „סליקים" כמסגר, עד לקורס השתלמות בחבלה והתמנותו למפקד כיתת החבלנים בפלוגה ב' של החי"ש. אנשי כיתתו העריצוהו בתפקיד זה כמנהיג ללא־חת, בעל חוש התמצאות מפליא במצבים מסוכנים ובעל כושר החלטה מהיר ומשכנע.

וכך הגיע אותו יום מר ונמהר של התקפת ההגנה על מרכז הקלגסים הברטיים בשרונה. היה זה היום, בו עמדו הוריו לחוג את חג ה 25 לנישואיהם, והוא התכונן ליציאה, משל לא קרה דבר. „ביום כזה אתה יוצא מהבית?" — שאלה אמו. „אני מוכרח אמא, זו חובתי" — ענה. עם פרידתה ממנו, בנשיקות ובכי בהביעה תקוותה, כי תזכה לראותו שוב בריא ושלם, ענה בלחש ובאי־בטחון: „גם אני מקוה"... ואך לחבריו אמר לפני צאתו לאותה פעולה: „חברה! מהפעולה הזאת לא אהזור!" ודברו יוצא ללמד על אפיו של שרגא ועד מה היה דרוך לפעולה ומוכן בנפשו לכל אסון העלול לקרות.

בפעולת שרונה היה שרגא בין הנבחרים לפריצה. באומץ־לב למופת הסתער בראש חוליית החבלנים, שפרצה את הגד־רות שמעל למשוריינים, בהם צריך היה לחבל, ובפעולה זו מצא את מותו.

לא למלחמה נוצר שרגא, אלא לעבודה שקטה ויוצרת. עם כל מסירותו להגנה ודבקותו בתפקידיה אפיינית תשובתו לשאלה שנשאל פעם על ידי אמו, אם לאחר תום המלחמה והקמת המדינה הוא יישאר בצבא ישראל כקצין. במבט תמוה בעיניו ובתנועות ידיו דחה בכל תוקף רעיון זה. „אינני איש מלחמה, אמא. אני שייך להגנה כי זו חובתי, אך לעולם לא אבחר בצבא כמקצוע"... בתחושה של בני הארץ והדור הצעיר שגדל בה באותה תקופה, הכיר בהכרח של „יד אחת עושה במלאכה והשניה מחזקת השלח", אך שאיפתו היתה לחיי עבודה ושלום, להגשמת חלום נעוריו — להשתלם בהנדסה בטכניון.

אך הגורל של דור תקומת ישראל רצה אחרת. שרגא, הטיפוס החדש של הדור הצעיר שגדל בישראל, הובא לקבורות ואת שמו מזכירה מצבת־האבן שבדרך לנגב והסמל החרות של הגדוד בו שירת. שרגא התמים בהליכותיו, העושה את המוטל עליו בנאמנות וביעילות, הנאמן למולדת, בתוכו אהבת העם והארץ ואידאלים של עבודה ויצירה — כך נשאר שמו בלב אלה שהכירוהו. הוא נטל על עצמו שירותים קשים בהתנדבות, מילא חובות אישיות מתוך ידיעת הסכנות הכרוכות בכך — והכל ברוח טובה וללא בקשת שכר.

ואכן, בזכותם של שרגא ודומיו זכה הדור שלנו בשכר גדול של מדינה עצמאית־ריבונית ועם חפשי מקבץ גלויותיו בתוכה.

שלייפשטיין אשר

נפל ביום כ"ד בניסן תש"ה (7 באפריל 1945)

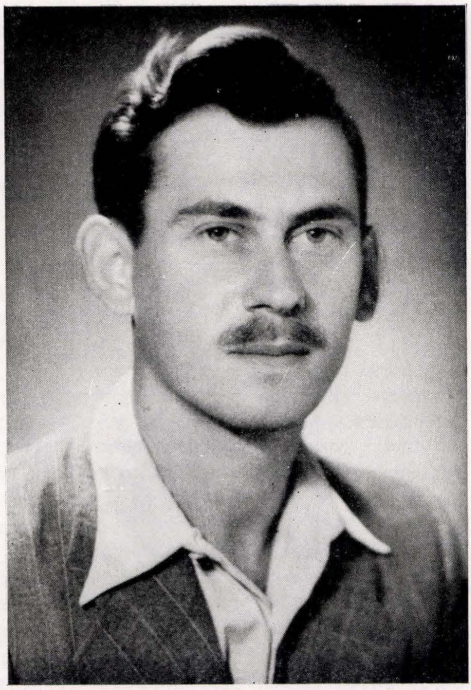
הגדוד הראשון הקריב כמה קרבנות ליד העמדה „דמפסי". ביום 7 באפריל התנגש משמר של הגדוד בפעם האחרונה עם האויב במקום זה, כי הגרמנים הקדימו לתפוס אותו, לפני שהמשמר הספיק להגיע אליו. הנאצים קיבלו את המשמר באש חזקה ובחורינו השיבו אש. נתפתח קרב קשה ואכזר. במרחק של 30 מטרים מן הבית נפצע האתת שלייפשטיין קשה ומת מפצעיו. ברגעיו האחרונים ביקש לזרוק רימון־יד, אולם לא יכול עוד להטילו והרימון נתפוצץ בידו.

נולד בעיר לאנצוט ביום 22 במאי 1919. גדל בגרמניה על ברכי החינוך הדתי בבית „תלמוד תורה", ואחר־כך למד בבית ספר תיכון. בשנת 1934 עלה ארצה ואהב אותה בכל ליבו. בשנת 1936 נתגייס לנוטרות ושמר על חניתה. ב־1940 נתגייס לצבא והסביר לאמו את צעדו זה בדברים אלה: „חובה על כל יהודי להילחם בנאצים, אויב עמנו". ומאושר היה כשהוכרזה הקמת החטיבה. „סוף סוף זכינו להילחם תחת דגלנו" — אמר.

בעל נפש טובה וכנה וחיוך מלבב, מעולם לא פגע באיש, וחביב היה על כל יודעיו. בעל הומור עדין; ספורטאי טוב ויחייל שלא ידע פחד.

קזשטבר דויד (קז)

נפל ביום 22.4.1948

בן אפרים־פישל ורבקה מלאנצוט. נולד ביי"ב בניסן תרפ"ד (16.4.1924) בעיר ואהרן, גרמניה. בדצמבר 1934 עלה עם הוריו לארץ. למד עד גמר מחלקה ז' בגימנסיה „ביאליק" בחיפה. הבליט נטיה מיוחדת למדעים המדוייקים. הפסיק את לימודיו מסיבות משפחתיות. בשנת 1939 „הגדיל" את גילו ונתקבל ל„הגנה", שירת בפלוגת הקשר בחיפה. מפקדיו הבחינו בסגולותיו ושלחוהו לקורס מ"כ, ואחר־כך לקורס מפקדי עמדות. השתתף בייסוד הגדנ"ע ובהרחבת שורותיו ונתמנה בו למ"מ. אחר־כך נשלח, בהסוואה של שירות בנוטרות, להדריך הדרכה צבאית את הנוער בנפת כנרת. חזר לחיפה, ותוך כדי נשיאה בעול פרנסת המשפחה, בגלל מחלת אביו, הרחיב את פעולתו בהגנה ברכישת נשק, הסתרתו והטיפול בו, וכן ביחידת חבלה סודית ומצומצמת. סיים קורס מ"כ וקורס מ"מ בחי"ש. נתקבל למנגנון הקבע של ה„הגנה" ונתמנה למפקד גדוד־נוער. אחרי שגמר קורס לקציני מודיעין שירת בתפקיד זה במחוז חיפה. ב1947 עמד בבחינות כניסה ונתקבל לטכניון ותוך כדי כך שימש מדריך בקורס לקצינים מפקדי מחלקות. שוב נאלץ להפסיק את לימודיו כדי להצטרף ללוחמים. ידע לשמור בסוד

לא רק את ענייני שירותו, אלא גם את עלייתו בדרגות הצבאיות.

בראשית מלחמת השחרור נחלץ בין ראשוני הסטודנטים לגיוס מלא ונתמנה לסגן מפקד גדוד חי"ש בחיפה. מילא בהבנה ובכושר רב תפקידים קשים בהגנת חיפה ובהבטחת הדרכים אליה ובביצוע משימות־חבלה מיוחדות בגליל המערבי. מתוך סכנה מתמדת מצד האנגלים השתתף בתכנון הפעולות לכיבוש חיפה, לכשתגיע השעה. פיקד על הפעולות לכיבוש החלק המזרחי של העיר, ובביצוע משימה זו נפל בבית התעשיה בחיפה ביום 22.4.1948, שעתיים לפני כיבוש העיר. למחרת היום הובא למנוחת עולמים בבית־הקברות בחיפה. ב30 באוקטובר 1948 נקרא מחנה צבאי, שעל יד חיפה, על שמו של הסרן דויד קושטכר. לפי פקודת המטה הכללי הועלתה דרגתו אחרי נפילתו לדרגת סרן.

מתוך ספר „יזכור" (ה' תשט"ז, עמ' 729)

גולדבלט צבי

נפל ביום 18.10.1948

נולד בלאנצוט ב16.3.1909 להוריו שמואל ורחל. בשנת 1914 עברה משפחתו לגור לעיר דומברובה. למד בבית־ספר עממי ואחר־כך למד את מלאכת הסנדלרות. כבר בגיל צעיר נשא בעול הפרנסה של משפחתו.

צבי הצעיר לא הסתפק בד' אמות של עבודה מקצועית וחיים פרטיים. כבעל חוש ציבורי מנעוריו הצטרף לתנועת פועלי־ציון והקים בדומברובה סניף של תנועת „פרייהייט" (דרור), בזכות פעילותו נבחר כיושב־ראש של הסניף.

השתתף בהרצאות ובוויכוחים על נושאים הקשורים בתורת בורוכוב ויסד סניף „קרן הקיימת לישראל" ואירגן גם סניף „החלוץ" בעירו.

צבי היה לא רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים. בשנת 1931 עלה לארץ־ישראל. ראשית דרכו בארץ היתה לקיבוץ תל־יוסף. אחר־כך עבר לתל־אביב ופתח בית־מלאכה לנעלים. גם בתל־אביב לא הסתגר בבית־המלאכה שלו. היה פעיל בשני תחומים: באירגון המקצועי וב„הגנה". היה בן מסור למולדתו החדשה ואזרח נאמן למדינה בדרך.

נבחר כנציג אירגון בעלי־המלאכה לוועד „התאחדות בעלי התעשיה". לעבודה ציבורית זו הקדיש את מיטב זמנו. אירגן קופת תגמולים, שיכון, קופת אשראי, היה חבר במועצת „בנק למלאכה", הצליח להקים אירגון מקצועי של הסנדלרים והיה חבר הוועד שלו.

באותה ההתלהבות והמסירות הצטרף לשורות ההגנה. הודות לכשרון ההסברה שלו הצטרפו רבים מחבריו להגנה. אחד המפעלים האחרונים שלו היה הקמת בית משותף על שם העסקן הנודע באירגון בעלי המלאכה, צ'רניאקוב, מי שהיה ראש הקהילה בגיטו וארשה ואיבד את עצמו לדעת, כאות מחאה על הגזירות של שלטון הרוצחים הנאצי בווארשה.

בשנות המאורעות 1936—1939 התנדב לשמירה בגבול יפו־ת"א, ובפרוץ מלחמת השחרור גויס גיוס מלא ונשלח לחזית ירושלים.

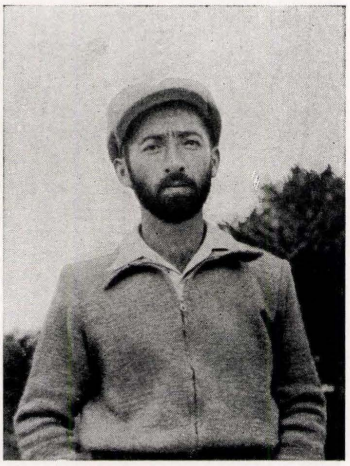
השתתף בקרבות על אבו־תור, קטמון והר־ציון. נפל ביום 18.10.1948 בדיר אבו־תור מכדורו של צלף ערבי. נקבר בחלקה הצבאית בנחלת־יצחק ב21.10.1948. בן ארבעים שנה היה בנופלו. הניח אשה ושני ילדים. יהי זכרו ברוך.

עפ"י ספר „יזכור" (ה' תשט"ז עמ' 161)

אנשיל כ"ץ ירושלים

יצחק שלי

בזר היסורים על ראשי וביגון־עולם בלבבי.

יצחק כ"ץ

בז' בתמוז תרע"ז (1917) נולד לי בן וקראתי שמו ישעיה יצחק, על שם אבי־סבו ר' יצחק שו"ב בלאנצוט.

אף שבדברים כאלה אב פסול לעדות, „כלום אב מעיד על בנו?" — יכולני להעיד, שכל רואי הילד השתוממו על חינו.

גדל הילד ופקחותו גדלה עמו. הוא גילה עצמאות וידע להשיב כהלכה לאלה שרצו להתגרות בו, כדרכם של יהודים בעיירות.

פוגש אותו רב העיירה כשהוא מטייל לפני הבית, ראשו מגולה ותלתליו הבהירים יורדים לו על מצחו ועל כתפיו:

— מה, איצ'ה, בגילוי־ראש?

— „ניש דאגה איצה" (אל תדאג לאיצ'ה) — מחזיר לו הילד. והוא עדיין לא מלאו לו שלוש שנים.

מעולם לא עלה בידי הזבן שבצרכניה, שיסדנו בעיירה בתום המלחמה, לרמותו בשקית קטנה של מלח במקום הסוכר שאהב ללקק... לפי הבעת פני האנשים הבחין בתרמית שבשקיק.

בן שלוש נכנס ל„חדר", כנהוג, ובן שש לבית־ספר עממי. תפס הכל, אהוב על הכל. תמיה הייתי תמיד: כיצד אוהבים גויים ילד יהודי טיפוסי כמותו? פגש בו המנהל או הכומר של בית־הספר בלכתו אתי בבוקרו של יום לתפילה — ליטפוהו וחייכו אליו חיוך־של־חיבה: — „איצ'קה, מה נשמע?" ואף כאן, בבית־הספר, פקחותו היא שעמדה לו. את שנת הלימודים היה מסיים בהצלחה וכשהביא הביתה תעודת־מעבר, היינו עומדים ותמיהים:

— כיצד הצלחת לעמוד בבחינות, הרי בגיאוגרפיה אתה חלש כל־כך?

— אם קוראים אותי ללוח, מיד אני ניגש ומראה על דאנציג ועליה בלבד אני מדבר. כאן אני כמו בבית...

ובבית — דייקן, נקי, שקט. הדור בלבושו ומתהדר בחליפותיו החומות, חליפות קטיפה או צמר, שהלמו אותו. הוא הולך מחיל אל חיל ומצליח בלימודיו. לאחר ארוחת־צהרים הוא לוקח תחת בית־שחיו את ספרי הקודש והולך ל„חדר", שוהה שם עד לפנות ערב בקיץ, ובחורף — גם בשעות הראשונות של הלילה. לפני שעולה על המטה מקפל את בגדיו ושם על הכסא; משים כל גרב בנעלו — ליד המיטה. אין פרץ. אין פזיזות. הכל במקומו. הכל מסודר. מסודר כעולמו שבלבבו.

ישר, ישר שוטפים חיי הילד. אם יש אמת במה שאומרים הבריות: „השם גורם" — ירש הילד כל תכונותיו של ר' יצחק שוחט, ששמו נקרא עליו.

רגיל היה ר' נחום משטפינשט, בנו של הצדיק מריז'ין ז"ל, לקחת אתו את השו"ב הלאנצוטאי בנסעו למקומות־הרחצה שבצ'כיה. בשל־כך היה העולם נתון בלבו והיתה לו השקפת־עולם של מי שראה את העולם. על פקחותו וישרו של ישיש זה רגילים היו בני העיר לספר הרבה שנים אחרי מותו, ורבים מהם קראו את בניהם על שמו. לפני מותו קרא לבנו וציווה עליו:

— זכור נא ואל תעשה לי פספורט־שווא.

— למה מתכוון אתה, אבא? — שאלהו בנו.

— אני רוצה שעל המצבה שלי יהיה כתוב: פ"נ ישעיה יצחק בן מרדכי ויום־הפטירה ותו לא. מגיע האדם לעולם האמת סובל הוא צרות צרורות מפספורט־השקר שתלו לו מאחוריו...

כסבא כנכדו. ישר, ללא גאווה. מלה מגונה לא יוציא מפיו. לא קללה ולא התפרצות, ועל הכול — שונא בצע. אין לו תאוה לכסף. אף לא יגע בו. קופה משותפת עמדה בביתנו, משותפת לחותני ולשו"ב השני. פתוחה היתה הקופה, ללא חשבון וללא מניין, והרי אמרו בגולה שילדי ישראל נולדים וידיהם למעלה... מעולם לא עלה על דעתו של הילד לנגוע בקופה זו. פעם מצא מאה מארק — בא הביתה: הא לכם, מצאתי! וכך היה גם בעיני מנהל בית־הספר, גוי שונא ישראל. כעשרים אחוז היוו ילדי ישראל בבית־הספר העממי, וכשתיקנו מנהגי חסכון לתלמידים, וכל תלמיד הביא מדי שבוע בשבוע את פרוטותיו לשימן בבנק־הדואר — הושיב המנהל את יצחק לממונה על כך, הוא הנאמן והוא המוציא והמביא.

כאשר ישתלבו שלהי אביב בראשית הקיץ ואין איש שם על לב — כך נגלה לעינינו ובבת־אחת, בראשון של פסח תרצ"א (1931), שהילד גדל והיה ל„בחור". מעילו הארוך שקיבל לבר־מצוה שלפני כן נעשה קצר, וחליפתו קצרה וצרה אף היא. ר' יאנצ'י, שכן קרוב, שואל: מי הוא הבחור שהלך אתך הבוקר לתפילה? עומד הוא בקלויז ליד השולחן ומאחוריו מצביעים עליו מתפללי הקלויז באצבע — מי הוא הבחור הזה?

בינתיים הוא מסיים את בית־הספר העממי, נכנס לקורס לפנקסנות ומסיימו בהצלחה, מבקר בערבים בבית־הספר העברי

„יבנה" ומשתלם בעברית, וכל היום הוא מתעסק בעסק הנעליים שלנו. הכל „על ראשו" — הוא מנהל את הפנקסים, הוא מתעניין במלאי הסחורה ודואג בהתחלף העונה לבל יחסר הסוג הדרוש לקונים. נוסע לטארנוב, ליאסלו, בורר מן האפנה החדשה מה שיפה בעיניו ומשלים מספרים חסרים. משלם ולוקח ומביא אתו. לא יחסר דבר, והריהו כמבוגר לכל דבר. באים סוכנים מוארשה, מראדום ומקראקוב ומשתוממים על דייקנותו ועל מומחיותו בעסק. אין מאמין ש„זקן ורגיל" זה הוא בסך הכול בן ארבע־עשרה.

בבית הוא רואה ציונים מכל הזרמים ושומע שיחות ציוניות מפי ומפי אחותו וחברותיה מ„עקיבא". ויש שנגרר אחרי למועדון „השחר", להשתתף בשיעור של „על פרשת דרכים" שאני משמיע באזני הנוער הציוני, עד שהוא מחליט בשלהי הקיץ לנסוע לפורונין, שבהרי הקארפאטים, למושבת קיץ של „השומר הדתי". בשובו — כולו כגרוגרת דר' צדוק. הוא רק על בני עלייה שבחבורה יספר ועל התמסרותו של הרב אביגדור; ומפי חברים נודע לנו על שימושו במושבה כ„גבעוני" לכל דבר. חטב עצים במקום כולם, שמר בלילות על כולם וישן על הארץ ככולם.

גם בבית אין הוא נח. מי הוא שאמר שרק לציונים הכלליים בלבד יש חלוצים? גם לנו חלק ונחלה בארץ־ישראל. יש לכונן קן של „השומר הדתי" בעיר. אומר ועושה, ומקבץ נערים צעירים לחדר השני של „המזרחי". משתתף בשיעוריהם של צעירי־המזרחי ודולה ומשקה מתורת יושב־ראש המזרחי — לשומרים. חבר גורר חבר וחברה — חברה, וכך הקן הולך ומרבה חברים. כאפרוחים אחרי אמם כן נגררים צעירי הקן אחריו. מציצים לתוך עיניו החומות־נוצצות וממלאים אחרי כל פקודה.

למען יראו אפרוחים־צעירים אלה כיצד מתגשם החזון של תורה ועבודה למעשה, כדאי להעביר לעיירה קיבוץ־הכשרה של השומר הדתי. הוא שמע במושבת הקיץ שיש מעין פילוג בקיבוץ־הכשרה שברייישה הסמוכה, עמד והעביר פלג של הקיבוץ העירה. על דעת עצמו שכר שני חדרים והושיב בהם את הקיבוץ. לאשרו אין קץ. דבר נפל בעיירה. באו בחורים ובחורות. כולם טובים, כולם אידיאליסטים, כולם מוכנים לכל עבודה בבית ובשדה. אלא מה, אין בתי־חרושת בלאנצוט, אין איכרי ישראל בסביבה? אילו היה הכל מוכן תחת ידך, הרי שלא היה לך למה לדאוג ובמה לטפל. והרי המשימה שיש לבחור מישראל לבצעה. יש להמציא עבודה בשביל הקיבוץ ופרנסה בשביל חבריו.

ביום החמישי באו. עד יום ראשון — כיום שכולו שבת. בית אבא מלא כל טוב. מבשלים ומכינים לכבוד שבת. אופים עוגות ומטמינים חמין — תאפה אמא עוד עוגה, תטיל עוד קצת כוסמת לתוך החמין. תוסיף עוד מנה יפה בשר, יאכלו חברים וישבעו.

משהגיע הקיבוץ — כל מעייניו בו. יש לחפש עבודה בשבילו. יש לסדר לו תקציב. יש לדאוג להקפה בחנות־המכולת עד „לכשירחיב". יש ליישר הדורים בין בעל־הבית, משכיר הדירה, לבין החברים השרים ורוקדים בלילות. אבל יש שכר לפעולתו. הוא מסדר פתיחה נאה בליל שבת ומזמין אליה את „פני" העיר וציונית. „ראו מה בין בני לבן חמי!". כל ימות החול עובדים כמו בקיבוץ של „השומר הצעיר", ברם „כד עייל שבתא..." והרי העובדה גופה נוטעת סיפוק ואושר: חנה ואליהו, זוג משכת ימי בראשית, מנסרים עצים להסקה באחת החצרות; יוסיל עובד בבית־חרושת זוטא לצבעים, של פולגר: „צא, אבא, וראה כיצד רפאל אלטמן, בנו של ר' וולוול'ה אלטמן, ראש הקהילה בגלזגוב, מפוצץ רגבי־קרח ומורידן מן המדרכות". כמה נהנה הוא מן הפשטות והחום ששפע רפאל זה?

מי חזה מראש, שגורל אחד להם וקבר אחד ייכרה לשניהם?

מזמן הוא מקיים בגופו מצוות תורה ועבודה. ספרים מעמיקי חקר אין הוא קורא. פילוסופיה לא משכה לבו. קצרים הימים, והרי בין כך ובין כך הכל צפוי ומה תחקור כאן בן־אדם? הוא אוהב תנ"ך, אוהב שירה ועל הכל — פליטונים מבדחים. פליטון של קיפניס ב„היינט" — שיקוי לעצמותיו.

באחד מצהרי חורף, שנינו בחנות, ופתאום:

— אבא, נמאסו עלי כל החשבונות האלה. הרי סופי לעלות לארץ־ישראל ולחיות על עבודת כפיים. הייתי מעדיף מסגרות. אשתו של לזרוביץ' המסגר קונה תמידית היא בחנותנו, ובהש־תדלותה יקבלני בעלה למסגריה שלו, הואיל והוא וחבר עובדיו שונאי ישראל מובהקים הם — עליך לפנות אל טרונטהנגר. מידך הוא מקבל חלף עבודתו בקלויז מאות זהובים.

הוא גם מן המתוקנים שבגויים וישמע לך, להכניסני אליו לשוליה של נגר. הוא נגר־רהיטים ממדרגה ראשונה, ובנגריה שלו אלמד מלאכה טובה. עוד היום תדבר אתו.

נכנסו דבריו לאזני. ובאמת, מה תכלית לילד בחנותו של אביו? ולא עוד, אלא שגם עלי הרי נשתבשו דרכי המסחר ואיני רואה ברכה בעמלי.

לא יצאו ימים מרובים ונכנס לנגרות. הוא מתגאה בעבודתו.

מייסדי (גרינדער פון) קיבוץ „השומר־הדתי"
יושבים מימין: אליהו לנגסם, חנה..., רפאל אלטמן;
עומדים מימין: יוסף פרידמן, יצחק כ"ץ

דרך השוק המרווח הוא מעביר קרשים למכונה ורהיטים למזמיניהם. בני העיר אינם רגילים בכך. בעיניהם זוהי מהפכה גמורה. על פתחי חנויות עומדים חנוונים ופועלים פה: נכדי של ש"ב מה ראה להיות נגר?

הוא — אין לו זמן לענות על שאלות. עבודה צריכה התמסרות ואחרי יום־עבודה הוא מבקר בשיעורי־הערב של האיגוד המקצועי, שהם חובה על כל השוליות הרוצים לקבל בגמר חוק לימודם תעודת אומנות, וגם פעולותיו בקן לא יזניח. צלילי שירים ארצישראליים עולים ונטווים בצללי בין־השמשות של שבתות בקלויז בשעת סעודה שלישית, וחולצות השומר הדתי ועניבותיו מגוונות את המסיבית בפגישות ציוניות ובקבלות־פנים לאורחים מציון.

כסליו תרצ"ה.

הרב פישמן (היום: הרב מימון) בא ומתארח בביתנו. הרבה אורחים, מייצגי התנועה בעירם, שנתכנסו בעיירה לכבודו, משתתפים בארוחת־צהרים בחדר הגדול. היה לו, ליצחק, לגמור מלאכה בקצה העיר וסר לארוחת־צהרים הביתה. הוא נכנס למטבח על כליו, קרשיו, ברגיו ומסמריו, והאורח, שהספיק להכירו בערב שלפני כן במסיבה הפומבית שערכנו לו, בהנעימו זמירות עם חברי הקן — מציץ דרך הדלתות הפתוחות וקורא לו:

— יצחק, התשתוקק לחלק אתי עוד מעט את רכושי?

י. ב. כבר רוצה להיות שותפי.

— אני — אומר יצחק — אלך קודם לפילסודסקי.

רמז על ריישום לגיוס של בני שבע־עשרה, שנתחייב בו גם הוא בקיץ שלפני כן.

התפתחה שיחה בינו לבין יצחק ואמו, שיחה שנגעה בתנועה וקוצר ידה בעליית חברים.

תמה האורח:

— מה, ר' אנשיל רוצה לעלות? בפסח יהיה אורח על שולחני בירושלים.

יודעים הצעירים הממלאים את החדרים, שבידו, כראש התנועה, הכוח והביצוע — מפנים את חדר־השינה, מזיזים את המיטות לצד הקיר ורוקדים הורה.

— הנשיא עולה! הנשיא עולה!..

בחדר השני ממתיק אותה שעה האורח סוד עם העתיד לעלות: יש אל זן ומפרנס לכול, אבל עליך לחשוב דרכך. נמצאים בארץ תלמידי חכמים גדולים ממך, נואמים טובים ממך. כל העולים הם ציונים, ושאלת הפרנסה — כל עולה חדש נלבט אני לוחש לו על תכניתי שעלתה במחשבה עם הבטחתו: אעלה עמי את יצחק, ועד שאמצא עבודה לעצמי תכלכל עבודתו את שנינו. לכשאסתדר, תעלה גם משפחתי.

כמה רחוקה ההגשמה מן ההבטחה. בפסח תרצ"ה אכלנו מצה ומרור על שולחני בלאנצוט. בארץ נתקלקלו תכניותיו של המבטיח, ובגולה — תכניותי. יצחק עובר בינתיים את הגיל שבו אפשר לספחו אל הסרטיפיקאט שלי, ועדיין אני מבחוץ. את העסק אני מחסל ומשלם חובות ומיסים, וכך עובר הקיץ והתקוות מתבדות.

ביקור הרב י. ל. הכהן מימון בלאנצוט — באַזוך פון הרב י. ל. הכהן מימון אין לאַנצוט. יושב במרכז לשמאלו ר' אנשיל כ"ץ
(זיצט אין צענטער לינקס פון אים ר' אנשיל כ"ץ)

ביום גשם ושלג שהפשיר בסוף שבט תרצ"ו, מקבל אני הודעה מאת המרכז העולמי של המזרחי בירושלים, שיש סיכויים לרשיון־עליה בתור ציוני ותיק: ומיד, שבוע אחר־כך עלי לעזוב את הגולה, עד הראשון באפריל ברשיון שנתקבל.

יש לסדר הכל בחיפזון ובחשאי. בחיפזון — הרי הזמן קצר: ובחשאי — הטיל היטלר ארסו לתוך פולין וכיוון שמושלי המדינה ומשרתיהם גם בלאו־הכי נטיה יתירה בלבם לצרור את ישראל, העבירו את כל זוהמתו של אותו נחש למשרדיהם ויהודי שנאלץ להזדקק להם השחירו פניו כשולי קדירה. על אחת כמה וכמה אם אתה מעז לעקוף את החוק, מאסר כמה שנים צפוי לך. וכיצד מוציאים את יצחק מתוך לוע הארי?

מר אבנר, מנהל תעודת הילודים, תיכן תכנית ובסודי־סודות עמדו שני השמשים והעידו לפני מושל המחוז שבסוף תרע"ח (1918) נולד לי בן וכשנכנס בבריתו של אברהם אבינו קראו את שמו יצחק. שני העדים שמחים בצאתם על שקיימו בעדותם מצוות פדיון שבויים, ועל סמך עדות זו קיבל יצחק תעודת־לידה המעידה שהוא בן שבע־עשרה

לא תפס המוח הגויי של מזכיר העיריה: והיכן הוא זה שהוא עוד מעט בין יוצאי צבא?

— הסביר לו המסביר. הוא מזמן בתל־חי, בעליה ב' עלה.

וכך סודרו „ניירותיו" במשרדי העליה, בבירה ובפלך, בשמו הישן־החדש: יצחק, עד שקיבלתי אישור להעלותו בסרטיפיקט שלי.

בשל סודיות זו לא עלה על דעת מישהו בעיירה שגם יצחק עולה לארץ. אף חבריו, שארזו את הפציהו לא עמדו על כך שגם חפציו נארזים. בליל הנסיעה רקדו ברחבת הרכבת — גם יצחק רוקד בתוכם וכשליוו אותי ברכבת עד לתחנה הקרובה, נלווה עמם גם הוא, ואף כשירדו הם וראו שהוא ממשיך בנסיעה, לא חשדו בו. ודאי עד לראדימנו יסע, להתראות עם בני־המשפחה הגרים שם.

וכשנשארנו לבדנו ידענו:

אנו עולים ארצה!...

אור לארבעה־עשר בניסן תרצ"ו (1936) ירדנו בנמל חיפה ובצהרי ערב פסח הגענו לירושלים. לא הספקנו ליהנות מזיוה ומאורה של עיר הקודש והנה פרצו המאורעות. מחוץ תשכלנה יריות והעבודה בעיר מושבתת. מצטער פקיד בסוכנות, שהשתדל להשיג עבודה ליצחק: — „מי ישמע לי בשעת בהלה כזו? מי מזמין רהיטים? מי בונה בתים לעת כזאת?" וכשנמצאה לו, ליצחק, עבודה בארגזים לים המלח — לא הספיק לעבוד שבוע ותמה המלאכה. ברחוב ס"ט פאול נזרקה פצצה ויצחק עבד שם בנגריה שבעליה הסכים לשלם לו „עשרה גרוש ליום, אף שהעבודה כלל לא בוערת..." בשעה שיש עוצר, ויצחק לא חזר הביתה. הוא נתעכב במקום עבודתו בגלל הרעש ששרר ברחוב לאחר המעשה. בנפשו יביא לחמו. מי אינו זוכר אותו קיץ־הדמים בירושלים הפרועה? אין רגע בלא פגע, ואין יום בלא קרבן.

מעשים אלה לא ייזכרו ולא ייפקדו במכתביו הביתה. סחור סחור למאורעות, מסביב לעיקר המדאיג את המשפחה שנשארה בגולה. רשמים על הסוכנות ותיאורים של המוסדות; מראות ירושלים מרהיבי־עין וערבי שבתות רווויי־חזון־ורז — בהם הוא משמח את לב אמו. לקריית־ענבים הוא יוצא ל„קורס", וגם משם מכתבו „לסדר והימים ימי קריית־ענבים" — מלא הומור וששון פנימי. וכך חולף הקיץ במצור ובמצוק.

בזוועות המאורעות חלף הלך לו הקיץ, אבל באותו קיץ עמדתי על האהבה הרבה שהיתה בלבו של יצחק אלי. עוד לא ראיתי, ואף בספרים לא קראתי, על אהבה לוהטת כזו של בן לאביו. אבא־לא־יוצלה, אלא לקבל הכול באהבה ולרעוב בשקט וכל מה שעושה אביו הולך־בטל זה — יפה בעיני הבן.

אהבה זו אין הוא מבטאה בשפתיו. עיניו גחלים לוחשות. עיניו הנוצצות מחממות ומנחמות: מכל ההבטחות הללו הרי יצא משהו. עוד מעט ויבואו כולם ויחודשו ימינו כקדם. „עוד תהיה לנו כתובת בירושלים".

בפיו הוא ירושלמי ולבו — ל„חברה". הישכח זאת? בירושלים עשוי אתה כל ימיך להיות פועל שדעתו אצל פיתו ויום עבודה — חזונו. וכי לכך נברא האדם? נפשו יוצאת ל„חברה". לראות את העולים הצעירים שמקרוב באו ולשמוע על מצב ה„הגשמה" ועל סיכוייה בעתיד הקרוב. החסר בנים מגשימים ישראל? הדרכים משובשות בפורעים — ומה בכך? הרי סוף־סוף אין הערבים בעליה של הארץ...

בחול־המועד של סוכות עמד ונסע לתל־אביב, ובאסרו־חג חזר ופניו שוחקות. ודאי ששמועה טובה רוננה את הלב: קבוצה או קיבוץ. בשרון או בנגב. יסתדרו הדברים. מאליהם יסתדרו.

יום־בשורה היה יום שובו מתל־אביב. אחרי־הצהרים באה אחותו מן הגולה, ובערב סודר הסדר־של־קבע בנגריה. פסקה דאגת הלחם וקץ לנדידה במסעדות.

מנורת הכסף שלנו, שהביאה אתה העולה החדשה, ממשיכה הוט־של־חסד על חדרנו וכנפי מלאכי השלום של „הבית" מרחפות בחדר בסעודת ליל שבת.

משנכנסתי לעבודה נעשה צר לו בבית. על קשיי החלטתי מרמזת פליטת פיו:

— ואני חשבתי משיספיקו מעשי ידי אבא לפרנסה אלך לי לקבוצה... וכיצד אפשר לעזוב את ירושלים לפני עליית המשפחה?

בערב ראש־השנה תרצ"ח (1938) הגיעה המשפחה ירושלימה, ומיד אחרי החגים השיח על החלטתו לאמא. ואף שלמראית עין נכנס מוסר־אם לאזניו: הרי זה עתה באנו, עוד לא הספקנו לשבת ולשוחח יחד — היתה ישיבתו בירושלים כל ימות החורף ישיבת־ארעי בלבד. הוא ממשיך בדרכו: הלילה למשמר והיום למלאכה, ודעתו לקבוצה.

ויש שהוא פונה ללכת בערבים. סערת זוועה בשכונת כרם. פחי הגגות דופקים ורוח ישאם, ולב אמא רועד מפחד בלילות:

— מתי תחזור?

— איני יודע אם בכלל אחזור הלילה.

שומרים הפקדו לעיר. בדרום תלפיות, ליד רמת־רחל, שם מקומו. בלילי זוועה אלה מי שומר יודע מה מליל?

ושוב יצא בחול־המועד של פסח את הבית. יצא וחזר כדי לצאת לקבוצת אברהם באסרו־חג.

בימים הראשונים קשה היה להיות בבית בלעדיו, וכשגברו

הגעגועים הלכנו לבקר את הקבוצה. הקביל יצחק את פנינו בין כרכור לכפר פינס. מגבעת־קש מעוכה ודהויה על ראשו, חולצה ומכנסים טלאי־על־גבי־טלאי ופניו פני צועני שזוף. עומד ומסתכל: נראה מה יאמרו הורים בני־כרך למראה בנם ששינה טעמו ונעשה בן־כפר?

נצבט הלב: זהו הדייקן ההדור בלבושו? מכאן שכך נוח לו והכל כדאי לו בשביל הקבוצה.

מתוך קריאה בספרים ומדברי חברים קניתי לי מושג כלשהו על חיי הקבוצה, אבל למעשה הרי לא ידעתי צורת־חיים זו. מביקורי הראשון, בשבת חנוכה ת״ש (1940), נשתמרה באמתחתי רשימה על קבוצת אברהם, והרי היא כלשונה:

„צהרי יום ששי. אני משוטט בכפר פינס. הצרכניה כבר סגורה על מסגר. שקט בחוצות הכפר ושלווה פרושה על שני טורי בתיו הלבנים. ככה עמד להם אומץ רוחם, לאחינו אלה, לברוח מתוך ההפכה הגלותית לפני תריסר שנים ולבנות לעצמם כאן חיי איכרים הנהנים מעמלם.

קרבה והולכת השבת. מטפסת ועולה לבין צריפי הקבוצה השוכנת על גבעה לא־גבוהה. שבים החברים העובדים בחוץ. מכל הקצוות הם שבים, מגבעת־עדה ומפרדס־חנה. כולם כדבורים אל כוורותיהן יאוצו. אחדים גולשים מבין הצריפים למקלחת שבמורד. חציים ערומים ולבניהם תחת בית־שחיים. פה ושם עדיין גומרים יחידים מלאכתם בגגת־הירק. זה מתקן בן־חריץ וזה מנכש בגזר, ואולי בורר לו אילו קלחים יפים לשבת.

נכנס אתה לחדר האוכל המרווח המשמש גם מקום תפילה — זריזים קדמוך. אלה כבר קיבלו עליהם את השבת. באחד הזוויות מפזם לו חבר בניגון של חסידי זידצ׳וב: „לכה דודי נצא השדה, נלינה בכפרים... ועל פתחינו כל מגדים, חדשים גם ישנים״... ועל השולחן שליד ארון הקודש מעיין אחד ב„תפארת ישראל״ למסכת כלאיים. עוד מעט ויצלצל הפעמון הגדול ותתקבץ כל העדה העובדת הזאת ויקדשו את שם המלכה המביאה בכנפיה מנוחה ליגיעי כוח:

— יאמרו גאולי ה׳, אשר גאלם מיד צר ומארצות קבצם, ממזרח וממערב, מצפון ומים...

עשרות פיות ממלאים אחרי שליח הציבור. מי לא עזב הורים וקרובים תחת צפרני הכובשים הנאצים? מי יודע שבתותיהם שם? מי מעודדם? מי מחזיק בם בעת צרה?

— יורדי הים באניות —

המה ראו מעשי ה׳.

מכל פינות העולם נקבצו ובאו כאן. ממזרח גליציה וממערבה, מצ׳כיה ומפולין הקונגרסאית. מי ברגל ומי מעפיל. כולם ראו מעשה ה׳ ואת ידו החזקה בהוציאו אותם מארצות גלותם להביאם אל ארצו לשבות בה שבתות־מנוחה אחרי ימי־עבודה מייגעים.

בנעימה מתחיל חבר העובר לפני התיבה „לכה דודי״ וכתלי חדר־האוכל פוצחים שירה. מזמינים עטרת בעלה להשרות שכינתה בלילה ההוא בין חברי הקבוצה. הכול שמחים. מי שריחו של ניגון חסידי נודף לפניו, ומי שמראות עיירתו עוברות נגד עיניו:

— שלום עליכם מלאכי השלום...

ניגונים מקובלים בחצרי אדמו״רים שבגליציה. ניגונים ספוגי־צער־גלות וכיסופי־גאולה.

מתוך תפילה וזמירות עוברת השבת. קידשוה, רוממוה, ממיטב שיריהם שרו לה. והיא — לאחר ששילמה ניחומים ללבבם העורג — היא מתפרדת מתוך זמירות של שלוש סעודות, וארגמן אדרתה שוקע ימה...

במוצאי־שבת עורכים נשף חנוכה. אחד שורק במשרוקית־פה וכל החברים רוקדים. הנה שלום ט. הוא שהניע את התנועה בגליציה, תמיד מורדף וסובל על השלימות הקיבוצית שהוא מטיף לה. כאילו הוא גבוה יותר כאן. צנום יותר. מנוחה שלימה מצא לו. למשרדים לא נדד וחיי מנהיג לא קסמו לו. טוראי פשוט. נושא על כתפיו פחי עגבניות וגזר למטבח ויודע שעל שלושה דברים הקבוצה עומדת: על פת חריבה („לחם לשובע יש, ברוך השם״ — מלטף הוא על כתפי האורח), על פרק התנ״ך שלפני ברכת המזון ועל הריקוד לאחר „הארוחה הדשנה״, ריקוד־של־אמת, ריקוד העולה ללהב־אש. כך רקד בכינוסים אי־שם הרחק בנכר, כשמאות צעירים ציפו לבואו ולדבריו שישמיעם, וכך הוא רוקד גם פה, כשזכה להיות חבר פשוט ורגיל״.

בכל ביקורי מוצא אני את יצחק עליז, שמח ונהנה מחייו, וכך אני רואה אותו למחרת חתונתו, במחצית אדר א׳ תש״ד (1944), כשהוא סולל שביל לאהלו שייחד לו במורד הגבעה. חולצה לבנה לעורו ושלוות עולם על ראשו. מה חסר לו? לא בית ולא כלים. לא משרה ולא פקידות. לא פרנסה ולא סיכויים לה. אוהל לבן לו ואשה צחורה וצנועה, צעירה ונאוה. ומי דומה לו?

משהחלה העליה לכפר־עציון נמנה יצחק עם עשרת העולים הראשונים. שממה נידחה זו זקוקה לשמירה מעולה והוא, כ„שומר״ ותיק, לובש מדי שוטר — ושומר. ואף שהיו חבריו לקבוצה מונים אותו ב„ירושלים״ כי קרובה היא, לאמור: יש מקום לביקורים תכופים בבית — הרבה היו צריכים להפציר בו שיהדֵג לפעמים את החג אתנו בירושלים. על הזמנות כאלו היה רגיל לענות:

— וכי קסרקטין־עבודה היא הקבוצה?

לפעמים שאלו עליו חבריו מן הגולה, שהסתדרו יפה בעיר, מי במשרד טוב ומי בעסק הגון: עוד לא עזב את הקבוצה? הנה, קיבוצניק ותיק פלוני עזב מזמן. תראו, יעזוב גם יצחק. עוד מעט ויעזוב. והוא בשלו: עוד לא הזמינני אליו אף אחד מהם לחנוכת ביתו. ואף אם יצליח בר־מזל אחד ויבנה לו בית — כמה בתים בניתי אני בכפר עציון!...

הנה החליטו הכול: סלעים אלה לא יכלכלו אתכם ואת טפכם, וכאן — אנשים למאות באים אלינו מכל קצות הארץ. אוכלים ושותים ומבריאים וחוזרים לביתם ומקדשים שם כפר־עציון ברבים. חזר אתמול משה שרתוק (שרת) מאמריקה וסר, בדרכו לירושלים, לכפר־עציון. רוצה גם הוא לעמוד על הפלא הגדול הזה: „שמעתי עליכם בעולם נפלאות ורוצה אני לראות במו עיני מה הספקתם ובמה זכיתם לפרסומת כזאת?״

לא. הוא לא יצא. הוא איננו מאלה הבורחים מן המערכה. הנגריה שלו משגשגת, ואתה הסיכויים להכות שורש בסלעים אלה, להפריחם ולהוציא מהם לחם לפי העמל ולפי הטף.

*

יום חמישי, י״ד כסליו תש״ח (1948).

אחרי כמה דחיות של החלטת או״ם בעניין ארץ־ישראל רחפו שמועות, שהשבת תיפול ההחלטה הסופית.

והנה בא יצחק ובת־צחוקו על שפתיו. ידעתי, שרבתה העבודה בנגריה בכפר־עציון והוא לא יעזוב את מקומו לשם טיול־סתם, או לשם פגישה בעלמא עם הורים.

— מה? השלום?

— שלום.

— לשם מה באת?

— לסדר כמה דברים שהקבוצה זקוקה להם.

אמרתי: ודאי חסר שם „כלי״ או ציוד והוא, שנאמן הוא בביצוע פעולות ומעשים, קיבל עליו למלא את החסר.

ולא שאלתי יותר.

אחרי הצהרים עמד לחזור. רגיל הייתי ללוותו עד התחנה שברחוב גאולה. באנו לתחנה ברגע שזזה המכונית מן התחנה שבקצה הרחוב שלפנינו, ועלתה במעלה רחוב שטראוס.

— אבא, אם לא קשה לך נלך עד „אגד״.

— טוב. נלך.

אחרי כמה פסיעות הוא פונה אלי:

— כמה שנים אני צופן בלבי שאלה אחת, שיש לי לשאלך, שמא הגיעה השעה לשאלך עכשיו?

— שאל בני, שאל.

— התזכור? בשנה שלפני עלייתנו לארץ למדת אתי בתשעה באב על חורבן הארץ והמקדש. לבסוף, משהגענו לפיסקה: „שלם ישלם המבעיר את הבערה, אמר הקדוש־ברוך־הוא: עלי לשלם את הבערה שהבערתי. אני הצתי אש בציון וכו׳ ואני עתיד לבנותה באש״. וכאן — התפרצת בבכי. לא יכולת להתאפק והמשכת לבכות עד שהוכרחנו להפסיק. מה הביאך לידי כך?

— איני מתבייש. רפתה האמונה כרגע... ניחומי־שוא... הקדוש־ברוך־הוא הצית אש והוא יבנה באש... רק כדי לחזקנו בגלותנו נאמרו תנחומים אלה. מי יודע? דורות על דורות קראו והאמינו עד שנרדמו על צרורותיהם וצרותיהם ודווקא אנו, דור עני, נזכה לראות אלהים בונה את ציון באש?!...

— הבינותי. וזה שאני שואל: מאמין־אמת כמוך — מה ראית שנתפסת לרפיון?

— הרי אמרתי לך: כרגע שלט עלי שר הספק.

— עכשיו אמור לי: מה יהיה אתנו? בטוחני, שאחרי הלבטים והדחיות נתון יתנו לנו מדינה, על אפם ועל חמתם יתנו לנו, אבל מה יהיה עלינו בכפר־עציון? הרי עדיין אנו מבחוץ. מוקפים ערבים במדינה ערבית. מהי הגאולה שתביא ל נ ו החלטת או״ם?

— בעיני הדבר לא כך פשוט. משא־דורות על שכמנו. כל הדורות דחו את הדבר. לא מצאו עוז בלבם „לבוסס בדם עד הברכיים״, כמו שניבאו להם חוזי־הקץ. והנה עמד אשמדאי והשמיד כמעט מחצית האומה. עכשיו, כששומעים כבר פעמי הגאולה, אסור להתייאש. הוטל הסבל על דורנו וודאי שיזכה לראות בנחמה. ואשר לכפר־עציון — חושבני, שהערבים ברצותם להראות לאומות העולם את האבסורד שבחלוקת הארץ יתאמצו להיטיב ליהודים שהתיישבו בחלקם, ואם לא תהיה ברירה — ברור שנעשה חליפין: במקום כפר־עציון תקבלו כפר ערבי בחלק שלנו.

מתוך „שיחה קלה״ כזו באנו לתחנת „אגד״. מי ידע שתהיה זו השיחה האחרונה?...

מכתבים הרבה קיבלנו בירושלים הנצורה ממצור כפר־עציון. יצחק — יותר משדאגנו לו, דאג לנו. בכל הדרכים השתמש ובלבד שיגיענו מכתבו. דרך אווירון לתל־אביב ובידי שיירה חוזרת. אדם חי — מי שומר על מכתביו? הרי הוא בחיים. עוד יזכה ויכתוב. אחרי ככלות הכל נגלו לעיני שני מכתביו האחרונים, ואלה הם:

א.

ב״ה כפר־עציון, יוד ניסן תש״ח

שלום לכם, יקירי! ביום שישי קיבלתי את מכתבכם. אני מתענג על דברי סבא בשבחו את נכדיו. מיותר להגיד שאני מקנא בכם בזה שאתם רואים אותם בעין. מה שנמנע ממני. את עמוס אני מתאר לי עם העויותיו המיוחדות ומירוחם מה שאני שומע אני מקבל רק לידיעה, ושמח בשמחתכם. קשה לי לתאר שכבר יתחיל להגות מלה.

ודאי קיבלתם בינתים איזו חבילה מיעקב ישראל מתל־אביב. ביקשתי ממנו. אצלו זה לא מן הדברים הקשים. רק אתמול הוא כתב לי שאינו יודע אם כדאי עוד לשלוח, כי כל חבילה של קילו אחד עולה 15 גרוש הובלה. וביקשתי ממנו שיכתוב ישר אליכם וישאל אתכם אם ומה נחוץ לכם. ואני מתאר לי שעניתם לו. האם המשלוח שלו עזר לכם? גם חיה כתבה לי, שהיא מכינה משהו למשלוח. האם אצלכם כבר לא מורגש מחסור?

אצלי אין כל חדש. אני מאוד מאוד עסוק (תפקידו אפסנאי לגוש הנצור — המעתיק). מצד אחד זה טוב. כי בזמן כזה טוב שיש לאדם פחות זמן לעשות את חשבון עולמו הקטן. ומצד שני ההיקף של העסק הוא עצום ובזמן הראשון לוקח מיטב זמני להכניס את העבודה למסלול. בזמן האחרון קיבלתי עוד שני אנשים לעבודה — פנקסן מרבדים ופועל ראשי ממשואות. ונשאר גם עוד בשבילי מספיק, והיום והשבוע קצרים לי מאוד.

אצלנו בכלל לא נתחדש כלום. אם אינכם קוראים עלינו בעתון, סימן טוב לנו.

לחג הפסח אני מאחל לכם כל טוב, ונזכה בפסח השני להיות בני חורין.

חג כשר ושמח

שלום

שלום לך ציפי. אינני כותב הפעם גם לך, כי איזלי מה לכתוב. אתמול ושלשום כתבתי. וודאי קיבלת דברי. הרבה נשיקות לכולכם. אני מתאר לי, שעמוס ישאל „מה נשתנה״ ובצדק.

שלך

יצחק

ב.

ב"ה, כפר־עציון, יום ד' דחוהמ"פ

שלום לכם, יקירי!

את מכתבכם קיבלתי. אני מתפלא שלא קיבלתם חבילה מיעקב ישראל עם כל מיני מצרכים.

לשווא דאגתי שהנכם עומדים, או יכולים לעמוד, בחזית אש של שנלר...

מה נשמע אצלי — אתם יודעים מהמקור הראשון, כמו שאומרים: אינני מגלה הרבה ואינני מסתיר מעט, ובכל זאת אפשר לדעת מה שנשמע אצלנו.

אני מאוד עסוק בעבודתי החדשה. האחריות היא גדולה והתנאים לא קלים. אבל זהו תפקיד שהטילו עלי, וכנראה שאצטרך לסחוב עד לנצחון.

ומה אתם אומרים לתמונתי? איך אני מוצא חן בעיניכם? פשוטו כמשמעו, תקף אותנו שגעון לגדל זקנים. ומי שהוא אמר לי, שאני דומה לאבא.

תכתבו לי לעתים קרובות מהנשמע אצלכם. למה צלה לא הוסיפה אף מלה? האם איננה בבית? מה נשמע עוד?

שלום

*

ואלהים העלים ממני...

יש שניבא הלב מראש על דברים כי יבואו. הרבה מהם עלו בחלומות לילה, אולם משהוטל המצור על כפר־עציון — כמו ערפל כיסה עיני, ועוד היום פרגוד של ערפל חוצץ בין המעשים לבין רחשי־הלב...

כי אתלונן — מי יענני, וכי אקונן — מי ינחמני?...

לא עוד יפגשני צחוקך
ועיניך לא ינוצצו לעיני: אבא!
ומה לי תבל ומלואה?
ומה לי על ארץ רבה?

ירושלים, אייר־סיון תש"י (1950).

אורי אוריאלי מושב חרות

ישראל הר

ניספה ביום ט"ז תמוז, תשכ"א (30.6.1961)

כפיר מכפירי המולדת,
אשר ציר חייהם נע
בין שלח ופלח.

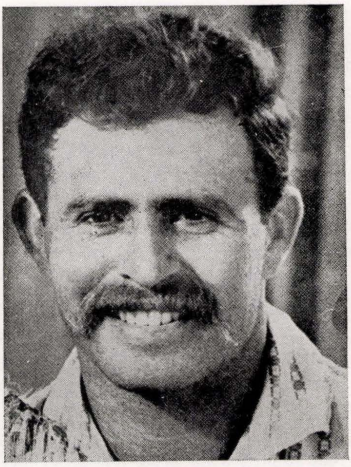
אגדת חייו הקצרה החלה להתרקם עוד בשחר ילדותו. סיסמת חינוכו „היה נכון" הגשים הלכה למעשה, הן כאיש צבא, והן כחבר המשק. הנה נתקלת בו כשהוא דוהר כמפקד חולייתי אבטחה במרחבי הנגב, חמוש מכף רגל עד ראש, כשיד בטוחה ודרוכה צמודה להדק מכונת היריה.

צנוע וסגור בתוך עצמו וכל כולו נתון לתפקיד שהוטל עליו — להשרות ביטחון בלב האנשים הנתונים לחסותו. ישראל הר אינו מהמתבלטים, מושג הקרייריזם זר לרוחו, שכן הורתו וחינוכו רק אל הכוננות כוונו. תמו ימי קרב־סיני, צבאית ישראל חוזרים, עטורי נצחון משדה המערכה. ישראל הר בין הזוכים לחזור בשלום. אך הסיר מעצמו מדי הקרב, והנה תפגשהו בסרבל היוצ. משדות המדבר הנגבי הרחב אל שדות דן שבקצה מדינת ישראל בצפון.

הנה הוא יושב במרום הטרקטור, פניו קורנות ולוהטות בחדות עלומים ואושר. נעוץ להב המחרשה בגוף האדמה הטרושה, והוא יבקיענה ויעוררנה לחיים חדשים. רעות הדדית שרוייה בינו לבין הקיבוץ, איתו כרת ברית חיים ומות.

ובעוד חלומות קסמים נארגים נרקמים בלבו פנימה — השיגתו יד הגורל.

לפתע נדם טירטורו של הטרקטור, כאילו סיים את שירו האחרון ובין גלגליו הכבדים נח לו עלם צעיר, כשחיוך מיסתורי קופא בעיניו העצומות, תמה אגדת חייו, סיפור, אשר לא סופר עד תומו. בדמי עלומיו נפסק חוט הפז.

נרגע הכפיר, ועתה שלווה דמומה נסוכה סביבו.

בעיירה לאנצוט זרעו בני משפחת הר את הגרעין ה„פועלי־ציוני" וכאן עם הגשמת חלומם — הלכה למעשה, זכו כל אחד משני האחים להקריב את תרומת דמם על מזבח המולדת, — האחד — נתן את דמו כשהרובה בידו, השני בהפרותו את אדמת המולדת.

ה. זכרונות והווי

נחמן קסטנבאום

ההגנה העצמית

בנובמבר 1918 התפוררה המונרכיה האוסטרו־הונגרית ובטל שלטונה. פולין חדשה קמה לתחיה.

מחזיתות המלחמה זרמו המוני חיילים רעבים ומדוכאים. בכל רחבי גליציה הביעה האוכלוסיה את שמחתה על חיסולה של אוסטריה ועל תקומתה של פולין העצמאית. גם האוכלוסיה היהודית הצהירה על סולידריותה עם מדינת פולין הצעירה. ההסתדרויות הפוליטיות של היהודים הודיעו בשם יהדות גליציה על נכונותה לשתף פעולה עם ממשלת פולין בכל המישורים של חיי המדינה, תוך תביעה לשיווי זכויות ולמתן אוטונומיה תרבותית־לאומית למיעוט היהודי.

המאורעות, שהתרחשו בימים ההם בכל הערים והעיירות בגליציה, ארעו גם בלאנצוט. יחד עם החיילים הפולנים חזרו לעיירה גם החיילים היהודים. אי־שקט השתלט בקרב היהודים, כיוון שעם התפוררותו של השלטון האוסטרי, הורגשה תסיסה אנטישמית בקרב האוכלוסיה הפולנית.

הראשונים, שעמדו על כך שיש צורך דחוף בהרגעת האוכלוסיה היהודית ובהשתלטות על הבהלה שפשטה ברחוב היהודי, היו הפעילים הציונים — חיילים וקצינים של הצבא האוסטרי לשעבר. באסיפה המונית, שבה השתתפו חיילים יהודים והנוער של העיירה ואשר נתקיימה באולם האגודה הציונית „השחר", עמד הד״ר אברהם (דולק) דרוקר, כשהוא לבוש מדי קצין אוסטרי, על משמעותם של המאורעות האחרונים, וקרא ליהודים לעמוד לימינם של מושלי פולין בבניין המדינה החדשה. אחרי האסיפה נתארגנה תהלוכה של החיילים היהודים והנוער, שצעדה בראשותו של הד״ר דרוקר, לבניין המפקדה הצבאית הפולנית. המפקד הפולני הסכים לצרף את החיילים היהודים ליחידות הצבא, שעליהן הוטל לשמור על הבטחון והסדר בעיר. לשם כך אורגנה מיליציה אזרחית ובה מחלקה יהודית, שבראשה עמדו אוסטר וצבי רמר — כמפקד.

בימים הראשונים שרר מצב רוח מרומם בעיר. אלה היו גם ימי הצהרת בלפור. התקוות נתעוררו והנוער התכונן לעליה ארצה. ברחובות העיר התהלכו משמרות שוטרים יהודים מזוייניים, שענדו בגאוה את הסרט ועליו סמל מגן־דויד, ביחדעים, שהם מגינים על נפש היהודים ורכושם.

בציבור הפולני גבר הזרם האנטישמי. בהשפעתה של המפלגה הפולנית הלאומנית (אֶנדציה) בוצעו על ידי האספסוף הפולני מעשי אלימות ביהודים, כמעט בכל עיר ועיירה בגליציה, שהטילו כתם על המדינה הפולנית הצעירה. גל של פרעות והתנפלויות על יהודים הציף את כל גליציה והעמיד בסכנה את עצם קיומם הפיסי והכלכלי של היהודים.

ההגנה העצמית היהודית בלאנצוט הועמדה במצב הכן כדי להדוף את הפורעים הפולנים, אשר לפי השמועות, עמדו לשדוד את חנויות היהודים.

בשורת האסיפות, שנתקיימו בבית־המדרש, קרא מפקד ההגנה העצמית את האוכלוסיה היהודית לעירנות ולנכונות להגן על כבודם, חייהם ורכושם של יהודי לאנצוט. הנוער נענה בהתלהבות לקריאתו והעמיד את עצמו לרשות מפקדת ההגנה.

לפי הידיעות עמדו הפורעים להתנפל על היהודים ביום ראשון, 13.11.1918, שבו באים מאות איכרים מכפריהם לתפילה לכנסיה. כוחות ההגנה היהודית התרכזו בבית־המרחץ, שבו נמצאו אז משרדי הקהילה. כל היהודים שהיו כשרים לפעולת ההגנה, נמצאו מזוייניים, מי ברובה, מי בסוגי נשק אחרים, כולם דרוכים ומוכנים להחזיר מלחמה שערה.

לאושרנו עבר עלינו אותו יום ראשון בשקט. לאזעקה הפעם לא היה יסוד. ייתכן שנודע לפורעים שההגנה היהודית עומדת על המשמר... משום כך חזרו חברי ההגנה לבתיהם. במקום נשאר משמר בן כמה חברים.

למחרת, ביום שני, 14.11.1918, נודע, להפתעתם של יהודי לאנצוט, כי איכרים וחיילים פולנים, שחזרו מהצבא, מתאספים באולם לרכיבה על סוסים, כדי לצאת משם לרחובות היהודים, לשדוד את חנויותיהם. משמרות היהודים לא הסתובבו ברחובות בכדי לא להמציא סיבה להסתה, אלא הוחלט לצרפם בשעת הצורך, להגברת המשמרות הפולניים, הפורעים התקדמי

עד הככר, משמרות הפולנים, שנמצאו ברחובות, הסתלקו, כדי לא להפריע לפורעים במלאכת ההרס.

המצב נעשה חמור מאוד, שכן אי־אפשר היה לרכז מיד את כל אנשי ההגנה והמשמר הקטן לא יכול לעצור את המון השודדים. מפקד ההגנה, צבי רמר, הציע ברגעים החמורים האלה לתפוס עמדות על גגות הבתים, לפתוח באש על ההמון ולגרשו מהרחובות. אחרים הציעו, על אף היותם מעטים, להתקיף את ההמון, לפרוץ אל הרחוב ולהגן על התושבים היהודים (בהצעה זו תמך גם בנו הצעיר של הד״ר לאנעס, נכדו של ר׳ דוד׳ה טננבאום). צבי רמר החליט, איפוא, לפרוץ לבדו, דרך הסימטאות מאחורי הככר, עם הרובה ביד, את הדרך לקסרקטין, כדי להזעיק את עזרת הצבא, וכן עשה. אנשי ההגנה חיכו במתיחות לשובו של רמר. בינתיים גברה הסכנה. מכיוון שנתקבלו ידיעות על חנויות יהודים שנפרצו ונשדדו, החליט קומץ אנשי ההגנה לא לחכות אלא לעבור להתקפה ולגרש את הפורעים. כדי לתפוס עמדה נוחה יותר, עברה קבוצת המגינים בריצה את הרחוב ע״ש גצל דרוקר והגיעה לרחוב גדליה אנגלברג. בהיעדרו של רמר הוטל הפיקוד על חבר ההגנה אחר. זכורני כיצד אחד מאנשי ההגנה, בחור חסיד, יהושע פניג, פנה לחסיד אחר, שעמד על ידו, בקריאה: „ר׳ אריש (קסטנבאום), נעמט איבער די קאמאנדע״...

בינתיים חשו למקום אנשי הגנה נוספים ומספרם גדל. הוחלט לעבור להתקפה. בשורת שלשלת רחבה ובזעקת קרב „הורה״ פרצה ההגנה אל הככר שהיתה מלאה איכרים וחיילים. בהגיעם לככר ירה אחד המגינים — נתן מרדר — באוויר. בין המון האיכרים פרצה בהלה. הם ברחו לכל עבר, כשהם צועקים „היהודים יורים״ (Żydzi strzelają). הדרך לחנויות היהודים, שחלק מהן כבר נשדד, נפתחה לפני ההגנה, שאנשיה התקדמו עם רובים מכודנים בידיהם. ברם, ההגנה הספיקה להציל עוד רכוש יהודי רב.

בהקשר למאורעות אלה ראויה לציון התנהגותו האמיצה של הקצין הפולני ד״ר לאך, שהתייצב לבדו מול המון פורעים וניסה לעצרם בדברי גינוי ותוכחה. כיוון שלא הצליח לעצרם הצטרף למגינים היהודים ונעשה למעשה למפקדם בהמשך פעולת פינוי השודדים מרחובות העיר.

אולם המסיתים האנטישמיים לא טמנו ידם בצלחת והסיתו את הפורעים. ושוב החלו להתקרב לעמדות אנשי ההגנה. כאשר אחד מראשי הפורעים ניסה להתקיף את אחד המגינים, את בנו הבכור של ר׳ אפרים אשר קנר ז״ל, איים עליו הקצין הד״ר לאך, שאם יצעד עוד צעד אחד יירה!

אמנם האיכרים נבהלו והשוד הופסק לזמן קצר, אבל החיילים הפולנים לשעבר שבין ההמון חידשו את שוד החנויות. קצין פולני בכיר הופיע בין ההמון. רכוב על סוס, אבל הסתפק בברכת אחיו הפולנים והסתלק... גם המשמר של הנסיך פוטוצקי לא הועיל. גם שובו של רמר מן הקסרקטין עם פלוגת החיילים לא הפחידה את הפורעים והם המשיכו במלאכתם הבזויה, כיוון שהחיילים הפולנים לא גילו שום נכונות להגן על היהודים.

מפקד הפלוגה תבע מהיהודים, שיתפרקו מנשקם וימסרוהו לידיו ויתרחקו מעמדותיהם, ואך בתנאי זה הוא יחזיר את הסדר על כנו. ההגנה העצמית הועמדה במבחן קשה. אנשיה נמצאו בין המון פורעים, בחלקם מזויינים, ובין פלוגת צבא סדירה, שיכלה בכוח לפרוק מהיהודים את נשקם. באין ברירה החליטו לסמוך על יושרו של המפקד הפולני ומסרו לו את הרובים.

הקצין לא קיים את הבטחתו ולא הגיב על הרס החנויות על־ידי הפורעים. רק התערבותם הנמרצת של כמה נכבדים פולנים אצל מפקד חיל המצב בעיר הועילה. אליהם הצטרפו כמה סוחרים פולנים, בעלי חנויות בעיר, שחששו לגורל חנויותיהם, בהשתמשם בנימוק, כי די להם לפורעים ברכוש היהודים שגזלו... הצבא החליט להפסיק את השוד, מטח יריות אחד באוויר הספיק כדי להבריח את המון הפורעים ולהפסיק את מעשי השוד והגזל *.

מנהיגי ההגנה היהודית לא נתנו אימון בצבא הפולני. לאחר מסירת הנשק נקראה בלילה אסיפה בבית־המדרש, שבה השתתפו הנריק אוסטר, צבי רמר, אהרון קסטנבוים, יהושע קסטן ויעקב פאסט והוחלט לארגן מחדש את ההגנה על יהודי לאנצוט.

למזלנו הגיעה ביום השלישי (15.11.1918) מקראקוב פלוגת שוטרים צבאיים, ששמרו על העיר ולא נתנו לאיכרים מהכפרים הסמוכים להיכנס לעיירה. לאט־לאט נרגעו הרוחות, השלטונות הפולניים ומינהל העיר התחזקו, ונקטו האמצעים הדרושים לשמירה על החוק והסדר בעיירה, אולם זמן רב עבר עד שיהודי לאנצוט התאוששו מהסיוט של ימי האימים, שעברו עליהם עם תקומתה של פולין.

* פה ושם ניסו הפורעים לשדוד בבתי יהודים. אבא זאוֹאר הניס אותם בירייות רובה, מנחם סטמפל הניס באקדוחו, טעון שני כדורים בלבד, אחד הפורעים המסוכנים שהיה ידוע לשמצה בעיר.

אנשיל כ"ץ

לאנצוט עיירתי

א. עושים ומעשים

לא כלילי אבותינו — לילותינו. שלנו לא נבראו לא לשינה ולא ללימודים, אלא לנדודים — נדודי שינה ורעיון. ועם המצוקה והמועקה שבלב, שאלה אחת מכרסמת ואינה נותנת שינה לעין: על מה הוכה בית־ישראל? ודאי שיש מנהיג הבירה. ודאי שעינו פקוחה על כל בשר. אם כן, מה חטאו יהודי פולין, אלה צדיקים, יסודי עולם וענווי עולם, שגזירת השמד נגזרה עליהם, על חוטר וגזע, שורש וענף? ,מה חרי האף הגדול הזה?'

בלילות על משכבי אני מעלה על לבבי דמויותיהם של נשמדים אלה, רובם בני עיירות קטנות ובעלי מעשים גדולים. אחד אחד עוברים לפני עיירות וישוביהן — ציבור ויחיד, כלל ופרט. הם וחייהם. אהבת־תורה שבלבבם ומעשים טובים שבידיהם. מעשים, שעוד מעט, עם תום חיי שרידים אלה שראו אותם עין בעין, כאגדה ייחשבו. בספרי־לימוד ב'איש היה' יתחילו, ואב ב'ויהי היום' יספרם באזני בנו הקטן.

*

תורה קדמה לכל בעיירה. היו חברות: „הכנסת אורחים" ו„ביקור חולים", „חונן דל" (לעוברי אורח) ו„תומכי עניים" (לעניי העיר), „גמילות חסדים" ו„תלמוד־תורה" ליתומים עניים ולילדים, שיד הוריהם לא השיגה להחזיק מלמדים. כל חברה ותפקידה, עם תקנות ישנות־נושנות, בנות מאתים שנה ויותר, שרבנים ועסקנים הוסיפו עליהן ברבות הימים, לשם חיזוק החברות, קיומן וביסוסן. על גביהן כתר תורה התנוצץ. לא בבני ישיבה הכתוב מדבר ולא בסתם בחורי־חמד, שישיבתם בבית־המדרש תפארתם ועל תורתם אומנותם, אלא כסוחר כסנדלר, כחייט כנגר, כנחתום כפחח, כל יהודי שמשך בעול פרנסתו, הגיע לכלל דעה, שכל העושר והרווחים טפלים לגבי עטרת־תפארת זו, ששמה תורה. יושב ראש הקהילה ובעל־בית בעמיו ידעו, שאין שמם שלם ואין כסאם שלם עד שהתורה תתן עדותה עליהם ותאציל מהודה על כבודם.

*

שבתות — למנוחה. אבל אין מנוחה שלימה בלא תורה. בחורף לפני עלות השחר, ובקיץ אחרי סעודת צהרים נתאספו בני ישראל בבית־אלהים והקשיבו לר' וולף קלאריסטנפלד, שהאיר דרכם ב„אור החיים". מפה לפה מלא הבית. כמה הזיעו מרוב דוחק וכמה התענגו על מראות הגאולה שהעביר רבם לפניהם ועל התקוות לימים טובים מאלה שנתן בלבם.

עברו שעות מדושנות עונג. עייפו האנשים בישיבה ובעמידה. הוציא שמריל־שמש, ברווח שבין פרשה לפרשה, ספלי תה, המוכנים ברשותו בשביל משכימי־קום לבית־המדרש בבוקרי חורף. בינתיים הזדרז יענקל אנפאנג הנחתום, קפץ על גבי השולחן, קרא את יהושע הסנדלר והביא כדי החמין שהטמין לשם התורה והמצווה מבעוד יום. שקית של סוכר־בכיס קפוטת המשי שלו וקומקום מלא תמצית־תה בשמאלו. השקה את הצאן, והמשיכו להתענג על דברי אליהם.

*

נתקנאו חברי „המזרחי" בלימודי־יה אלה ובזוהר החופף עליהם. הפצירו בנשיאם לפאר את הקלויז המפואר של „המזרחי" בשיעורים לחומש עם פירוש אבן־עזרא. לאחר הודעה מפה אל פה נתמלא הקלויז בליל „שבת בראשית" שומעים מכל המינים: מזרחיים, „צעירים", שומרים דתיים, סתם־ציונים ומשכילים סתם, שבאו להראות את כוחם ולעמוד, אגב, על טיבו של מפרש קצרן זה ועל סודותיו...

כך המשיכו שנים על שנים בלילי שבת באבן־עזרא, ובצהרי שבת — ב„פרקי אבות" עם פירוש הרמב"ם ו„שמונה פרקים".

*

ימות החול לא ביישו את השבתות. מלבד מה שחוט של חסד מזהיר כאן כל בוקר על ה„צעירים" המשתתפים בשיעורי „משנה תורה" להרמב"ם — מתחרה כבר מזמן קלויז־טמפל זה בחברה משניות ותיקה, ששיעוריה נערכו בקיץ לפני מנחה ובחורף אחר מעריב (מחשש ביטול תורה של ישובי בית־המדרש) בקלויז בלו. לימוד משניות כל יום היה בין תקנותיה של החברה „תומכי עניים", שלמעלה ממחצית בני העיר היו חבריה — ומשנתרבו תלמידים וצר להם המקום ב„לובליגר שולכ'ל", עברו לקלויז „המזרחי" המרווח. משהרחיב ה' את גבולם נתווספו תלמידים לעשרות. גרם המקום והרבה ה„סיומים" עשו. סיומים אלה, מתוך שנעשו בעסק גדול, בהוצאות מרובות ובהשתתפות כל החברים, יצאו להם מוניטין בעיירה. גדולה לגימה, שמקרבת רחוקים, ועל אחת כמה וכמה קירבו הדרשות בשעתן את הקרובים. נוהג היה ה„רבי" לדרוש על הקשר שבין התורה והארץ ור' לייבוש קראנצלר, בעל בית עשיר ותלמיד־חכם, חסיד נלהב של „תומכי עניים" ופעולו־תיה — בשבח הלימוד.

הוא היה אומר:

— אין המצוה נקראת על מי שגומרה בלבד, אלא על מי שבא ומשתתף בלימוד בין בקיץ בין בחורף ואינו מחסר מלימודו אף פרק אחד. ואל תחשבו, חברים, שלכבוד ה„רבי" אני דורש, משום ש„ברוב עם הדרת מלך" — לטובתנו אנו אני דורש. משל למי רבינו דומה? לסוחר שבא לירידּ והביא אתו חבילות וארגזים מלאים „סחורה". ברבות הקונים הוא פותח את הארגזים ומתיר את החבילות, מוציא כל סחורתן ומציגה לעיני הקונים; ואם דל הוא הירידּ ומשתתפין מעטים

— משאיר הוא ארגזיו סגורים וחבילותיו ארוזות. אפס קצות סחורתו יציג...

נכנסו הדברים ללב ופעלו על שומעיהם. הגיעה שעת הלימוד, הניח החנווני חנותו בידי מישהו מבני ביתו; בעל המלאכה עזב עבודתו וכליה על אחריות שוליותיו ובא לספוג דברי תורה.

*

בין ערביים של ירח מאי. טפטף גשם דק והרביץ את האבק. האוויר מלא בשמי לילך וכל היקום ספוג ריחות פרחי אביב. בין שדרות עצים ירוקים חוזרות מבית־יראתן בנות אל נכר עטופות מטפחות צבעוניות, בהירות איכריות. שורות־שורות הן חוזרות הכפרה בכביש הסוגיני. ילך כל איש בשם אלהיו'. ר' אליהו פופיול החלבן חוזר עכשיו מן החליבה ברפתותיו של פוטוצקי. כדי החלב על שכמו ובנו נושא כלים אחריו. זה יום ראשון שמקדימים את הלימוד בין מנחה למעריב. הוא לא ידע להיזהר עוד. פוסע הוא פסיעה גסה. ממצמץ מרחוק בעיניו: העודם יושבים, כדרכם לפני התפילה, על הספסל בחוץ? מילא, 'קדושה', נדמה לו, ודאי שאיחר. היספיק להביא את החלב הביתה ולשוב עוד לפני שיתחילו משנה ראשונה?

בחפזון, כשנטפי זיעה נוזלים על מצחו, נכנס ר' אליה, בקושי הוא מגיע למקום שבתו. הוא מוצא את ה„רבי" מסתובב כבר בין השולחנות שבמקדש־מעט זה: כל כוח הסברתו מקדיש עכשיו ה„רבי" למשנת „ערוגה" שבמסכת כלאים. ממקומו הוא יפן להתקרב לבין השומעים. מבאר, מבהיר, מלבין כוונת התרשימים שבברטנורא ומקרבה לשכל הפשוט, עד שנפתרה החידה, לפי כל חוקי המדידה, וכל אחד טועם במשנה זו לפי טעמו.

*

אלה אורות־תורות שבעיירות, שימשו חיבור לקדושה וטהרה. באת לפשוורסק, לריישה, לדמביצה, לטארנוב, לרגל עסקיך, נכנסת לעת מנחת ערב לבית־המדרש ובאת וראית אותן ה„משניות", מרופטות גב וצהובות דף, פתוחות על השולחנות, ושמעת אותו הגיגון החמים, ומצאת אותה האווירה החמה ואותו ההווי הביתי, כאילו לא עזבת את ביתך ולא הרחקת נדד. המשך של תמול הם העניינים ודרכיהם מופרים לך וידועים כדרכי עיר מגוריך.

*

עלבון יהיה למתים ולשרידים החיים, לספר, שחברות אלו התנהלו על־ידי נשיאים וועדים שלא על מנת ליטול שכר או לקבל פרס כלשהו. אדרבה, ראשו של ה„גוי" מושל המחוז, רשע מרושע, שהתחיל להנהיג תורתו של היטלר על אדמת פולין, התקשה: למה קופאים אנשי הוועד של „תומכי עניים" בקור של שלושים מעלות (בחורף תרפ"ט), כדי לחלק לבני החבורה פחמים, שהשיגו על ידו בקושי גדול ואחרי השתדלות מרובה? מה מחמם אותם ומה הנאה יש להם מפעולה זו?

— היאך — התווכח עם ה„רבי" — מנהל הפנקסים — עובדים ומלמדים יום־יום בלא לקבל שום טובת־הנאה? „ודאי — חייך תחת שפמו הפולני — מן הריבית של ההלוואות לחברים, שנעלמה בפנקסים (לארבעים אלף זהוב עלה המחזור השנתי באותו זמן), אתה משתלם..."

— אין כאן לא ריבית ולא תשלומים. — הסביר לו הנטען — יש לעזור לעם עני זה. עמך ישראל צריכים תנחומים לנפש וסעד לעסקיהם. רחש לבי להושיע, אבל עץ בודד לא יבער ויד יחיד לא תעזור. נותן אני מאוני להנות את נשמתי כדי שתבוא על סיפוקה.

לא יצא פלוני זכאי מלפניו עד שקרא אחד־אחד לחברים הלווים וחקרם על הנשך והתרבית, שלוקחים מהם בשעת ההלוואה ועד שהעידו כולם פה אחד שמעולם לא שמו עליהם נשך, ותרבית לא לקחו מהם.

*

עבודה לשמה היתה עבודת־קודש זו. לא הנחילה כסא כבוד אף לא הביאה רווח. הקדוש־ברוך־הוא לבדו שילם שכרם של עוסקים בצרכי ציבור אלה והסיר מהם כל מחלה, כדי שיוכלו עמוד ועבוד במשנה מרץ ויתר עז.

*

ירוד היה מצב פרנסתם של בני העיירה. פני בעלי עסק ואנשי עבודה חפו, ואביון לא חדל מקרב הארץ. נדדו האומללים. פשטו בעיירות, על פתחי נדיבים פשטו יד בני־טובים וסתם ברואים בצלם; לובשי משי דהוי ומטולא ומטולטלי דרכים חבורות־חבורות. מלמדים וסנדלרים הקצו חדרים והציעו משכב לאח נודד. „מגיד" כי בא העירה וצד לבבות באמרי פיו — ידע שלמה הסנדלר הזקן כי „לוויתן" כזה לא בחכתו יעלה. יראי ה' גדולים ממנו הזדרזו להביאו בצל קורתם, אבל מי ימחה בידו מלמדוד כף רגלו של הדרשן?

— רבי, אעשה לו זוג נעלים קלות ומבריקות כראי מוצק.

עמדה לו לעיירה זכותו של הסנדלר הזקן. גם בלילה שלאחר־כך הוציא הדרשן אמרים מנרתיקו, ביאר מימרות וקלע אגדות. הציף תקוה בלבבות והשיאם על כנפיו.

*

יש לוחש על המכה ואומר: טחו עיניהם מראות. כשרים היו, בעלי־מעשים היו, אבל לא פקח ה' את עיניהם לראות כי קרוב יום אידם. גדולים וטובים שביניהם התאמצו לגאול את השכינה מגלותה ולא נתנו לב לגאול את עצמם. בבחינת: „הוא' לפדות ובנו לפדות — 'הוא' קדם"...

אבל איך תנחמוני הבל?

ידעו והבינו. צדיקים שבהם ניבאו להם. מפיהם ומפי כתבם למדו: עד ארכובותיהם ישקעו בדם לפני בוא היום הגדול והנורא. ציפו לגאולה יום־יום והאמינו באמונה שלימה, שעם גאולת שכינתו גם אותם יגאל. הישכח חַנות אל? הלעולמים יזנח?...

*

'וה, חפץ דכאו'...

ודאי, שיש מנהיג הבירה. ודאי, שעינו פקוחה על כל בשר. אם־כן מה חטאו צדיקים יסודי עולם וענוי עולם אלה?

'מה, חרי האף הגדול הזה?

ב. זכרון ליום ראשון

בבוא כגל, הגלגל,
להחליף השיטה —
רעיתך, יונתך,
לך פונה: הביטה!
(פזמון לעשרת ימי תשובה)

...גדל הילד והיה לאיש... נתגלגל למקום אחר. חן מקום ע"י יושביו ויחוסה של לאנצוט על יהודיה. בני העיר אינם מטפסי שחקים ולא גאונים מובהקים. יהודים פשוטים, בינוניים, לא עשירים מופלגים ולא עניים מדוכאים. סוחרים עראי ועוסקים בתורה קבע. אוכלים בעולם הזה וחיים לעולם הבא... בכל זאת היו „מיוחסי לאנצוט" שם דבר בכל רחבי גליציה. השפיע ה„לובלינר שולכ'ל", שנשאר לזכר עולם (עד שבא מבלבל עולם...) מימי שבתו של הרבי ר' איציק'ל — אחר כך ה„חוזה" מלובלין — בעי"ר והזכרונות, שנמסרו מאבות לבנים על מעשיו ועל התבודדותו כל ימי התגוררו פה. לכאן בא תלמידו, הצדיק מרופשיץ, להתייעץ על דברים העומדים ברומה של החסידות. קסם לו, לתלמיד גדול זה, ריחה של העי"ר. ובאזני חסידיו הוא מביע את תמיהתו: כיצד לא הרגישו את הריח הטוב, שנתברכה בו עיירה זו?! וכשהגיעה שעתו להיפטר מן העולם הזה — צווה להוליכו ללאנצוט לרופא המשמש שם בבית־החולים הצבאי, אשר יצא שמעו כרופא מומחה. ונפטר מיד בהגיעו לגבול העיירה. הקציעו לו אחוזת קבר נהדרת בעיבורה של העיירה. על אחד ההרים שב„מפתח הקארפא־טים". לקברו של צדיק־חכם זה נוהרים אלפים ורבבות.

ולהבדיל — פוטוצקי על ארמונו ומרכבותיו ההדורות, הרתומות לארבעה סוסים, כששלישו הישוב מאחוריו מכריז עליו בחצוצרה, שארכה כאורך המרכבה, במזמור־שיר, ששרים גדולים יוצאים בו. הוא, והגדוד ההוסארי, היוצא בכל יום אידם בתלבושת חג והדי תזמורתו מהדהדים בשווקים וברחובות ומעמידים את כל זאטוטי ישראל על רגליהם ונמשכים אחריהם עד בית יראתם — על אלה גאוותם ומכאן יחסנותם של יושבי העיר הזאת.

יהודים טובים אלה, כיוון שלא בעבותות עבות הם קשורים להבלי עולם הזה — קל להם, עם הצעדים הראשונים של ימי הדין הנוראים, להיבדל מהם ומהמונם ולהתמסר כולם ליה ועיניהם ליה...

הולך ופונה יום ראשון של השנה. בעד חלוני בית־המדרש דמדומי ערביים מאדימים. בארבע גמרו את התפילה ואחרי אכילה חטופה — למי יערב אכול ביום דין? — שוב עומדים בבית ה' ותפילת מנחה בפיהם.

הגמרות מורדות מתוך הארונות. נכנס ה„גוי של שבת" (בעוד שנים יראה לגיסטפו מחבואם של היהודים נותני לחמו...) ומדליק את החשמל. לאורו מתגלה כי כל השולחנות מלאים גמרות, פוסקים, שאלות־ותשובות, מדרשים, עין־יעקב וספרי חסידים, ועל ידם מצטופפים יהודים מלובשים קאפוטות של משי שחור ושטריימלים בראשיהם. אחד מסביר לשני, מתווכח אתו ונכנס לתוך דבריו. אב זוכה לבנו וברא מזכה אבא. זכה ר' חיים ישעיה'ס ויש לו בן עילוי. לכבוד החג הוא מסביר לאביו תוספות קשה ביבמות: ר' ברוך גולדמן — בנו שימש ראשי ישיבות הרבה, שניהם מזיעים על ההנדסה שבעירובין, מסכת חביבה על ר' ברוך מכמה טעמים. ר' יאנצ'י פטרזייל זכה לשני נכדים טובים. עם אחד מלמד הוא ועם הגדול מלמד אביו; ר' וולף קלאריסטנפלד — שכמעט כל יהודי הע"ירה הם תלמידיו ב„אור החיים", בשבתות החורף לפנות בוקר ובקיץ אחרי הצהרים — בנו, נשוי מזמן, צריך סעד לתומכו בפרק גמרא. אביו מרחם עליו ומכניס בו חידודי „מיפך והזמה" בבבא־קמא, שכל רבותיו שווא עמלו להכניסם בו בנערותו; משה'לי קרויט מסביר דברי ה„של"ה" לשני בניו. אור הספר זורח על פניו והוא כולו מדושן עונג; שלמה וונגר מוסר לישובים לפניו ממתק אגדות „עין יעקב"; שני בחורים, בחורי בית־מדרש תמידיים, ברזילַיים, מתפלפלים בספר „טורי אבן" ומתפלאים על קושיותיו החזקות ועל חילוקיו החלקים.

הבית מלא עשן סיגריות והמולת דברים. הנכנס לא יבחין בין מסביר לנסבר, בין משפיע למקבל, בין לומד למלמדו. ניגון אחד, גוש אחד וכוונה אחת לכולם. זר לא יבין זאת, כי לא רבנים ולא דיינים הם מרבי תורה וממשיכי מסורת אלה, לא עורכי דין ולא יושבים על מידין, אלא חוליות משרשרת דורות קדמונים. בני ישראל, שאבותיהם עמדו על הר סיני, וקמו בניהם אחריהם למסור לבניהם כל מה שקיבלו מאבותיהם, למען ידע דור אחרון ולא ישכחו מעללי אל ותורותיו המשעשעות ומצוותיו יגצורו.

השעון הארון, שבין שני החלונות, מצלצל תשע. שמריל־שמש מדליק נרות. נכנס הרב ר' אלעזר שפירא. יראה ורעד יבואו אתו. גיל ופחד על פניו. דבר זה מסור בידו מאבותיו: ניגוני ימים נוראים קיבלו מסיני, ולחן של כל תפילה מספירי היכל השירה חוצב. בתפילת מוסף של היום צפו רחמיו ועברו על גדות הלב:

„על כן זכרונו בא לפניך —
להרבות זרעו כעפרות תבל
וצאצאיו כחול הים" — — —

הניגון המקובל, שהתאים אבי־אבי־אביו למילים אילו — יצא „מעוגל", מתאים והפיח תקווה ובטחון, כבימי הסבא זצ"ל, וידע בבירור שעלה לו לרצות את קונו.

שלוש דפיקותיו של שמריל־שמש ברור מיללו: רבותי, הגיע זמן קריאת שמע של ערבית!...

— אַה—אַה—אַה—אַה—אַה—אַה...

נרגש הים. סואן־סוער ברעש. תפילת הלחש משביחה גליו. אין כאן בית מיחוש. ידו החזקה של רבם תנחה אותם. יש על מי לסמוך. על גשרי מי מנוחות ניהלום אבות אבותיו. צדיקי עולם אלה ידעו להתרפק על יוצרם, וזכות אבות עומדת לעד:

„לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה"!...

ממש הסבא זצ"ל.

*

ערב תש"ו...

אני כורה אוזן. דממת מוות, אין הכנה ליום הדין ולא הרעדה לקראתו. בית אלהים — חלוניו ודלתותיו מורדים. חורים ענקיים מבעיתים, מטילי אימה. נשמו דרכים ומבקרים פסו. אימות על ילדיהן נספו. הרב על קהלו ושמשו נדון. ספרים על לומדיהם הושמדו.

ואני — מה?

— אלהי, נשמה שנתת בי טהורה היא, אבל לא הרי נשמתי כנשמתו של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב. לו נפחת בי נשמה אמיצה כזאת, הייתי מתעטף לפניך ושואל: רבונו־של־עולם! למי עוללת כה? הרי יותר ממה שעשית לנו עשית לך? מי יקדש שמך, מי ימליכך? מי ישעשעך? מי יספר לדור? מי ימסור לכל יבוא דברך אמת? מי ימשיך? ומה טעם להמשיך ככה בלי המשכת המעין המטהר הזה?

אם תמצה את עומק הדין

„מי יצדק לפניך בדין?"

מ...י?...

ג. אין פרץ...

להקדים לבית־המדרש בערבי שבתות לתפילת מנחה — היה אחד מתענוגי שבתותי.

יום ששי לפנות ערב, רוח חרפית חזקה הובישה את השלוליות, וצורתן: יתדות קפואות בולטות. יכולני לעשותן קפנדריא ולעבור מביתי, אשר מעבר שוק העצים מזה — לרוחבו, ישר לבית־המדרש, אשר מעברו השני של השוק.

יום השוק — החל כרגיל ביום הששי — עבר היום, בפרוס אידיהם, בעסק גדול. המו גויים, רעשו סוסים. עגלים וחזירים רגשו מוכנים־מובלים לסעודת החג של מוביליהם. סחר־מכר, משא־ומתן רחפו באויר. חימם הי"ש, הצהיל פנים ונתן תוקף לקניות.

צללי קודש חדרו לעיירה מסימטאות שקטות ומתריסים מוגפים, גרשו את החולין על שאונם והמונם. נתפנה השוק. כל החלאה, שהשאירו אחריהם הסוסים, ומפל העגלות ויושביהן — מטאטאה הרוח, מגביהה ניירות משומשים ומרדיפתם זה אחרי זה, לפני בית־המדרש, שכל חלונותיו הענקיים מוארים, עוברת עגלה אחרונה. האור הבוקע מטיל אימת הדמדומים על נוסעיה. צללי ערב בולעים קול שוטו של העגלון בהחפז הכפרה. מתנדנד שיכור מאחר ומתחכך בזוויות כתליו של בית האלהים. צווחה אחרונה של חזיר, ההולך ללא חמדה אחרי בעליו בנתיב העולה לסונינו, חוצצת בין החול החולף לקודש הממשמש ובא. וככל שאתה מתקרב לבית־המדרש, כן תתענג נשמתך לקולו של ר' איצ'ע שיעה'ס:

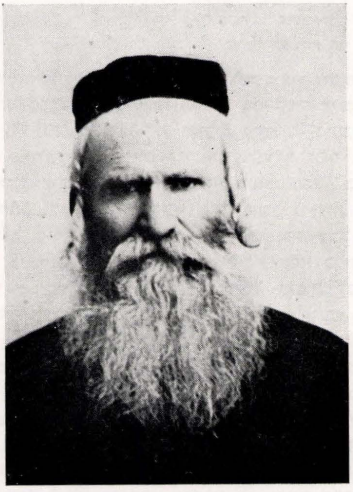
— לדויד ברוך ה' צורי, המלמד ידי לקרב, אצבעותי למלחמה!

יהודי בגיל שבעים וקולו קול חליל דק. הניגון — ריח של שבת אופפתו ונשמתו של הצדיק מדינוב, שקיבל מרבו, ר' מנדלי מרימנוב, ע"ה, לומר מזמור זה בערבי שבתות לפני „אשרי" של מנחה — מוצאת באותה שעה את תיקונה.

יום השוק והבל המרחץ ותענוגיו מטרידים. רק זריזים אחדים הקדימו לתפילה. מסתובב לו אילך ואילך שמריל השמש. עסוק היה ה„עולם" כל היום בעסקי חול, והוא שם עינו בעבודת הקודש. הרביץ את הרצפה במשפך שבידו. שמיניות שמיניות הרביצה לרחבה. עכשיו הוא מדושן עונג ונהנה ממעשי ידיו. בינתיים גומר ר' איצ'ע שעיה'ס את המזמור בצעקות תחנונים:

— אין פ—רץ ואין יו—צאת ואין צ—ווחה ברחובותינו, אשרי העם שככה לו... אשרי יושבי ביתך...

מי הבין אז את הצעקה הגדולה הזאת? איזו מועקה עצובה־מתוקה החדירה ללב, ליטפה ודיברה בחזון לנפש...

יצחק שעיה'ס וינר

גולה אחר גולה גלתה עירי כולה.

כשנכנסו קלגסי היטלר לעיר גורשו יהודיה, עד בני שמונים, לעברו השני של נהר סאן, ששימש אז גבול בינם לבין הסובייטים. טולטלו הגולים בנכר. את עיר מולדתם לא ראו, אבל היו סמוכים לה: עוד מעט ותשקוט הארץ, הרשעה תעבור מן העולם וגאולים יעברו את הסאן וישובו לנשום אוויר עיירתם.

הריחה ממשלת הסובייטים את ריח מלחמתה הקרובה עם גרמניה, קיבלו פקידי הגבול פקודה לרכז את כל המגורשים ולהעבירם ללבוב. משם נדדה כל העדה לסיביר. הרעב השתלט בסיביר, הצטרף אליו הקור החזק. פתאום נתבשרו שיש שבר בסאמארקאנד — נהרו לשם בנעוריהם ובזקניהם. כרך גדול זה נעשה בית־קברות ליוצאי עירי. רבים מתו במחלת הטיפוס, ביניהם גם ר' איצ'ע שעיה'ס, מנעים הזמירות ומכבד את קונו מגרונו.

סופם של גולי רוסיה נודע לנו מפי יתומיהם, שאחדים מהם זכו ועלו ארצה בעליית ילדי טהראן. סופר, שברבות הימים חזרו גולים אחדים, בעיקר נשים, לעיירה. יש שהתחפשו כבנות הארץ ויש ש„גנבו" את הגבול. יד האויב שמה קץ לחייהם של אלה ואלה. באחד הימים נלקחו הנשים הטובות והבריאות ונשלחו לגיטו ולעבודה. מי לכדורי־אש ומי לתנורי־אש. ביום מעונן אחד נאספו כל הנמושות — זקנים וילדים ונטבחו עם שאר בני הקהילות ביערות פלקיניה.

ובלילות שבת, כי תשמע הד פסיעותי מתלבטות בחדרי — כי יתפוצץ לבבי לקול הדממה הבוקע מעירי הדווה:

אין פרץ ואין יוצאת ואין צווחה ברחובותינו...

זלמן דמביצר

ביקור בלאנצוט

הסופר והמשורר זלמן דמביצר, נולד בלאנצוט בדצמבר 1888. בגיל חמש עשרה עזב את העיירה וחזר אליה בשנת 1909. ספריו „רחובות צרים" (יצא לאור באוגוסט 1914) „על האהבה" (1920) מבוססים על זכרונות מעיר מולדתו ויהדיה.

התרשמויותיו, הנוף והחברה מימים עברו, משמשים רקע לחוויות אהבה בסיפוריו מתקופת הנעורים שלו בלאנצוט.

פירסם דברי שירה ביידיש בכתב לטיני „לעבענס־קלאנגן", „פון מיינע טעג", „וואלקנס", פארלוירענע וועלטן", „שווארצע בלעטער". שיריו בימי בחרותו מצטיינים בלירריות עמוקה, השרויה בעצב ובתוגה ושזורה בחלומות וחזיונות של דמיון יוצר.

הננו מביאים פרק מספרו „רחובות צרים" — „ביקור בלאנצוט", תורגם בידי ד"ר נתן קודיש.

ושוב חשתי בי דחיפה כמוסה ולוהטת לראות את העיירה שבה נולדתי. לבי משכני לאותו מקום, שבו ביליתי את שנות נעורי, בו חזיתי בלילות הקיץ הכחלחלים, שלעולם לא אשכחם...

עיירתי, מולדתי! את מי השארתי בה? את קברות אֲהבותי בלבד...

ואף־על־פי־כן, לב האדם נכסף למקום, בו חלם את חלומות בראשית שלו...

נטלתי את תרמילי ואת מקל הנדודים הישן שלי ויצאתי לדרך.

נשמעתי לקול לבי, ובצעדים כבדים נעתי לעבר עיירתי ומולדתי... אם תראו עלם חיוור־פנים המשרך דרכו בשבילים בודדים, כשבעיניו שרידי ברק וזוהר, דעו, כי זה אני, מי שהיה...

אפל ועכור היה הערב כשהגעתי לעיירת הנעורים שלי, ללאנצוט. העולם נתעצב עלי, כשם שנתעכרה עלי רוחי. עייפה נפשי כאילו רצתה להירדם לעולמים...

הראשון שקיבלני ב„שלום עליכם" היה חברי הוותיק יושי מאיר. הוא הוליכני בעיירה, סיפר לי את ה„חדשות" ופיו לא פסק לדבר...

הערב בעיירה נתאפל ונתעכר עוד יותר. היקפנו את כיכר השוק והלכנו מחרישים בסמטאותיה הצרות והקטנות. מדי פעם פתחנו בשיחה ומיד הפסקנוה. שנינו המשכנו דרכנו, מהרהרים את הרהורינו...

זלמן! האינך מכיר את משה'לי? הנה הוא!

איפה?

הנה שם, משה'לי! בוא אלינו!

לפני ניצב בחור צעיר „חסיד" והושיט לי את ידו לברכת „שלום עליכם".

מה שלומך? אומרים, כי אדם מפורסם אתה, משורר... אתה כותב ספרים?

יתכן —

עוד מעט תהיה דוקטור?!

יתכן —

אומרים, כי הקיסר נושא את פניך... שמע, אולי תוכל לדבר על ליבו של הקיסר למען ייטיב ליהודים?

צעדנו בכיוון לבית־המדרש. החנוונים סגרו את חנויותיהם. החושך השתרע על כל העיירה, ובשקט המבעית הזה נשמע כל צעד. לא שוחחנו, שנינו היינו שקועים, כל אחד בעולמו הוא...

מחשבות באו וחלפו. זכרונות, שחלפו ונעלמו מן העולם, קמו כאילו לתחיה, וחיי העיקו עלי כעופרת...

ואז הופיע לפני אותו ליל קיץ...

השמים היו זרועי כוכבים, רוח קיץ קלילה וצוננת שוטטה בעיירה וליטפה בחיבה את תושביה, כשהם יושבים על מפתן בתיהם הנמוכים ושרווילי כותנותיהם חפותים, מעבר לכביש מטיילות לאיטן נערות העיירה הצנועות, עיניהן שחורות ועמוקות וחיוך מבויש מרחף על שפתותיהן. בחור ישיבה צעיר חולף על ידן, מבטו נתקל בעינים אלו והוא חומק חיש כשלבו נוקפו... עיירתי המאושרת!

דומה כאילו הכוכבים בשמים מתרחבים, מתבהרים ומזהירים ביתר שאת. איה הצייר שבכוחו לכבוש במכחולו את הוד הרגעים האלה? כל העיירה דמתה לגן פורח בשלל צבעים ואנשים לפרחים הצומחים ומלבלבים בצוותא. חום מחניק ומחיה ליטף את לבי.

איציק, בוא הביתה! הגיע זמן שינה! נשמעה לפתע קריאה שהחרידה את הדממה בכיכר השוק והפריעה את החלומות החרישים.

אנו נכנסים לבית־המדרש...

דומה, שריק הוא, רק בפינה, על־יד התנור, יושב יהודי זקן, לאור נר שעווה, רכון על דפי גמרא גדולה. על השולחן מונחים ספרים רבים ללא סדר. לפני התיבה דולק נר נשמה, ומסביב מרצדים אורות קטנים הדועכים לאיטם. השקט מטיל אימה... מזמן לזמן נשמע שיעולו של היהודי הזקן, המפסיק את דומיית הקודש שבבית־המדרש.

היכן רעי? היכן הם חובשי בית־המדרש, שהיו לומדים פה, כשהם מסלסלים בניגונם המרומם וצלילי היגון הזה מרחפים מעל דפי הגמרא? מה זכה ונוגה היתה שירתם... זלמן, כשתגדל תהיה רב בישראל! תהיה גאון! אימהות יבקשו את ברכתך, גדולי התורה ישאלו בעצתך. שמך ילך לפניך מקצה העולם ועד סופו! חלומות! חלומות! חלומות שווא!

מחשבות מהורהרות אלו מסתערות עלי, מנקרות במוחי ומעוררות בי זכרונות נעורים, והריני מתאמץ בכל כוחי לשוב אל המציאות.

משה'לי, מה שלום חברי מהימים ההם? מה מעשיהם? מה? מאומה, מה עליהם לעשות?

החרשנו...

הזוכר אתה את ישראל׳יק הטפשון? נשא אשה והוא בעל משפחה.

שמואל סרסי, ההכרת אותו! נלקח לצבא.

שלשתנו ניגשנו לאלמימר, משה׳לי נשען על השולחן, המשיך בפטפוטו:

הזוכר אתה את ישי? התדע, הוא למדן גדול, הוא קורא את העתון „די צייט״ ונחשב משכיל, ואת אלטר? אלטר אינו עושה מאומה, מתבטל, משוטט כל היום בכיכר השוק כשידיו תחובות בכיסי מכנסיו!

ומשה השני? הוא למדן „ראש מיניסטר״ מפליא לצייר סלסולים המעוררים התפעלות. גם יודע לכתוב בקשות ממש כמו עורך־דין! כבר מציעים לו שידוכים...

לפתע מפסיק יושי מאיר את ספורו ופונה אלי בשאלה: האם ברצונך לראות את צפורה?... ואולי תרצה לדעת מה תעלוליו של „תקיף־העיירה״?

בעייתי, כמו ברוב עיירות גליציה, ישנו „תקיף־העיירה״. שמו חיים, ושם אשתו — אסתר; הוא שמן וסמוק פנים, והיא צנומה ורזה. כשהוא אומר יום, עונה היא לעומתו — לילה. מאבק תמידי נטוש ביניהם, ואת מריבותיהם יוציאו לרחוב. מעמדו מעמד של שליט העיירה ודעתו נשמעת ב„חברא קדישא״ ובקהילה. אולם אם מתנכל הוא למת עני (ותובע דמי קבורה גבוהים) פונים האנשים לאשתו, ודי שהיא נוטלת שוט בידה ופונה לבעלה: „חיים׳ל — רואה אתה!״ וזה מספיק. מיד הוא בורח מהבית אל כיכר השוק וצועק „שתתפקעי!״ אני מוותר על הכסף... אבל אל נא תספרו לה״... הוא נושא בגאווה את תוארו „תקיף־העיירה״ מסיבה אחרת. הוא רואה את עצמו, כאילו ממעמד האצילים הוא ומבליט בכל הזדמנות את גאוותו. אין הוא נוהג לפתוח בשיחה עם איזה „שנורר״ בפומבי...

לא אדע כיצד קרה הדבר. פתאום מצאתי את עצמי במיטה מכוסה סדין צחור ובמצב של נים־ולא־נים. אני משפשף את עיני ומגרש את החלום. לאט־לאט נתבהרה עלי הכרתי ופתחתי את ההחלון. רוח בוקר קרירה חדרה לחדרי וציננה את ראשי העייף ושקוי־שינה. השחר עלה — כל העיירה שרויה בערפל כבד המטשטש את בתיה הקטנים, הרדומים, דומיה עמוקה מעיקה על העיירה כמו בבית־הקברות...

והנה קלטה אזני קולות, רציתי לזעוק זעקה גדולה: הניחו להם לישון, לאותם המתים המתהלכים; ינוחו להם האנשים האלה, שאינם משתוקקים לחיים, כי אין חדוות חיים מנת חלקם... ינוחו להם הנערים התמימים החלושים, צרי־החזה וארוכי־הפאות... מה עצובות וזכות עיניהם המתחננות לרחמים, המשתוקקות להימלט מהמחנק בטרם יכבה זהרן... ינוחו בנות ישראל, הנערות הצנועות בצמותיהן הארוכות והשחורות ובפניהן המבויישות והמפוחדות, המעיזות רק לחלום על הנערים, שאליהם לא יעזו לשלח את מבט הכיסופים, מחשש שמא יתפשו אותן בקלקלתן...

ערפל הבוקר הולך ונמוג. השמים מתבהרים והרוח הקלילה חומקת מבין ענפי העצים. בסימטאות נשמעים הדי הצעדים. היהודים ממהרים לתפילת שחרית, להודות לריבון העולמים על חסדיו.

פתאום נפתחה הדלת. חברי יושי מאיר נכנס לחדרי. „התקיף קילל נמרצות!״ הודיע לי מיד, כשהוא נראה נרגש מאוד ופולט את דבריו בקוצר־רוח. רצינו שתרצה ב„אגודת־ציון״ על הציונות. התקיף לקח את המפתחות לחדר האגודה, אין הוא רוצה שתקלקל את אנשי העיירה.

לא בקלות עלה בידי להרגיע את חברי, וכשנרגע הצית סיגריה ובהישענו אל השולחן פלט את עשן הסיגריה לחללו של העולם.

כעבור מספר רגעים ישב ושאלני: מתי ברצונך לנסוע?

בהזדמנות הראשונה, השיבותי.

התכתוב פעם?

בוודאי.

אם כן, היה בריא ודרך צלחה!

מיכאל ולצר

ביקור בלאנצוט בתרצ״ז (1937)

בקיץ 1937, לאחר שכבר הייתי שמונה שנים בארץ־ישראל, יצאתי לביקור לעיירת מולדתי — לאנצוט. רגשות שונים הציפו אותי. נזכרתי במאורעות של שנת 1929, כאשר יצאתי את עירי לשם עליה לארץ. גם שנת 1937 היתה שנת מאורעות בארץ: הטירור הערבי נמשך, המתיחות והשמועות החמורות השרו על הישוב הלך רוח מיוחד.

מאידך הוצפתי רגשות של אדם, החוזר לביקור בבית הוריו, אל המקום בו נולד וגדל, אל חבריו, אל החיים „הקטנים״ כפי שנראו אז בעיני — משל נתרחשו לפני דורות רבים, רבים. בהתקרבי ברכבת אל לאנצוט שקעתי בהרהורים. שקשוק גלגלי הרכבת על פני שדמות פולין בקיץ העביר אותי — איכר וחקלאי — לרגע קט אל שדות השרון, מהם באתי. ידעתי, שאני בא לעיירה מנותקת מהדופק המרכזי בחיי האומה, עיירה החיה באשליות גולה — אך אהבתי כל אחד בעיירה. כל יהודי בה היה קרוב ויקר ללבי. בנסעי ברכבת עמדתי על מצבם האומלל של אחינו היהודים בפולין. מכת האנטישמיות שהרסה מעמדם והשפילה כבודם היהודי, היתה בולטת. באותו תא־רכבת בו נסעתי פגשתי יהודי מלודז׳, אדם משכיל, שהבעת פניו העידה על תבונה וסבל. שפתו הפולנית היתה רהוטה. באותו קרון ישבו גם שוטר־רכבת וכומר, כל אחד מהם שקוע במחשבותיו.

אך הנה נכנסו שני סטודנטים פולנים בקול רעש גדול, וללא שאלות וטענות פנו ליהודי הזה בדרישה, כי „יואיל לקום ולפנות את מקומו — להם". החזיר, כי המקום מספיק לכולם, אך הם בשלהם: „אין אנו רוצים לשבת בספסל אחד עם יהודי, ויואיל־נא להטריח את כבודו ולעבור למקום אחר". נדהמתי מהמציאות הגסה והחוצפנית של האנטישמיות, שנתקלתי בה פנים־אל־פנים. בחוץ, ליד דלת־הזכוכית, עמדו יהודים רבים, אך אלה הסתלקו מיד כאשר נוכחו בסכסוך האנטישמי. אולם היהודי המשכיל מלדזו לא נרתע וניסה לעמוד על כבודו.

בראותי את המתרחש פניתי תחילה לכומר שישב בתוך התא, באמרי: — „הנה, ראה־נא את צאן מרעיתך, כיצד הם מתנהגים!" אך הלה שתק. פניתי, איפוא, לשני הסטודנטים האנטישמיים בדברי הסבר ושכנוע, אך הם התרו בי, כי ישברו את ראשי אם אתערב בעניין. פניתי, אם כן, לשוטר־הרכבת. הוצאתי את הדרכון הבריטי מכיסי, ודבר זה השפיע מיד. השוטר התערב ואיים על הסטודנטים, שהתיישבו בשקט על מקומם.

אמר לי היהודי, כי להבא לא יתייצב נגד בריונים מסוג זה, לפי שאינו רואה טעם בדבר. ביחוד נרגז שכל היהודים, שהיו מחוץ לתא, לא ניסו להתערב לטובתו והסתלקו מהמקום. „אני אנהג ככל היהודים המפחדים" — אמר.

וכך טעמתי, כבר בכניסה אל העיר, את טעם האנטישמיות בפולין בשנת 1937. גם בהיותי בלאנצוט יכולתי לעמוד על האנטישמיות המשתוללת על כל צעד ושעל. כך, למשל, לא ניתן ליהודים להתרחץ בבריכת השחייה העירונית שליד הקסרקטין — מתוך נימוקים אנטישמיים רשמיים. היהודים התרחצו, איפוא, בוויסלוק שליד העיר והשלימו עם כך שהכניסה לבריכה היתה אסורה עליהם.

למעשה היתה הפרדה בין הגויים לבין היהודים בכל שטחי החיים, אף־על־פי שהיהודים קיימו עסקי־מסחר עם גויים. גם היהודים ראו בעין רעה שימוש בשירותי גויים, כשאלה היו גם אצל היהודים.

ברדתי מן הרכבת החלטתי לעשות דרכי ברגל אל בית הורי. לא הודעתי להם כי אני עומד לבוא, ואמרתי בלבי, כי בדרך כך תהיה לי הזדמנות לטייל על פני הרחובות והסמטאות האהובים עלי, ואגיע הביתה כאורח־פתע. את החבילות שלחתי לביתי על־ידי עגלון יהודי, ואני הייתי נאלץ לנסוע בכרכרה, כיוון שפגשתי מכרים ליד הרכבת, והם הזמינוני לנסוע אתם.

העגלון היהודי, שהוביל את חפצי, „פירסם" בדרך את הידיעה על בואי בכל העיר, ובהגיעי לביתנו ברינק (כיכר), כבר היה סוד בואי הביתה גלוי וידוע לכל, ורבים צבאו ליד בית־הקומתיים של הורי. היתה זו שעת בין־ערביים ביום חמים ויבש של חודש יוני. פגשתי את הורי בחנות הברזל. אחי שמעון, שעזבתיו בהיותו בן 10, היה בחור בן 18. שמחתי בהורי ובאלה שבאו לברכני. אך ביקשתי מכולם לתת לי שהות. „עוד ניפגש ונשוחח" — אמרתי. עליתי לקומה השניה של ביתנו, השתרעתי על המיטה בבית הורי בעיירה היהודית העניה, והדבר היה בעיני כחלום...

*

במשך השבועות המעטים לשהותי בעיר היה בידי לא רק לנשום לקרבי את אווירת הקיץ הפולני, להתרגש למראה אבא, אמא, קרובים וחברים, אלא גם לחיות במקצת באווירה הציונית של הנוער בגולה, הנוער שבתוכו גדלתי, אתו למדתי וחלמתי. קיבלתי הזמנות רבות להשתתף בפגישות של המוסדות והארגונים השונים, ואף ניצלתי אותן ככל האפשר.

אך במיוחד עקבתי אחר תהליך בידודם של היהודים מן העדה הפולנית, אחר הרחקתם מחיי הכלכלה, אחר האנטישמיות וכל הכרוך בכך. על רקע זה אף קיימתי פגישות עם גויים בעיר. חזרתי ושאלתי את השאלה הנצחית: מדוע נוהגים אתם ביחס כזה ליהודים? הם ענו לי ישירות: מה לעשות? המצב הוא קשה, העם הפולני סובל, האם אין זה הגיוני להרחיק את היהודים מן המסחר ומעמדות־המפתח בכלכלה הפולנית ולהכניס במקומם את הפולני, תושב הארץ? הם ראו ביהודי נטע זר, אף־על־פי שהוא ישב בפולין מאות בשנים. ומשום כך היתה דעתם, שהיהודי חייב לעזוב את פולין. אולם היהודים, לצערנו, לא הבינו זאת ולא למדו לקח מהמצב. הם סבלו בחשאי, נאנחו, כרעו תחת העול הכבד ולא יכלו לעזור לעצמם — „אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים"...

*

ידיעותי בשדה החקלאות, הקשר שלי עם האדמה ובקיאותי בענייני הגשם — העלו את קרני בין חברי בעירנו. הייתי בעיניהם מעין מומחה, חוזה בכוכבים ומזלות, אדם היודע להבחין בין עננים סתם לבין עננים נושאי גשם ברכה. בזמן שהייתי בעירנו היתה צפיה כללית לגשמים. היתה זו עונה שחונה: התבואה בשדה הצהיבה לפני זמנה. האיכרים הסתכלו השמימה והתפללו לגשמים. גם היהודים בעירנו הרגישו על בשרם בעצירת הגשמים כי האיכרים היו מהלכים אבלים, לא קנו ולא מכרו.

והנה, בלכתי עם חברי להתרחץ בנהר ויסלוק, לשחות וליהנות מהאוויר הקר, הבחנתי לפתע בפאתי השמים באותם עננים, שכל איכר בארצנו יודע כי הם נושאים עמם גשמים. הערתי לחברי, כי עוד מעט ירד גשם וכי מן הראוי להתלבש ולצאת העירה. חברי צחקו לי: עננים אלה עוברים כאן כל יום ואינם מביאים עמם גשם — אמרו. לא שמעתי בקולם, התלבשתי ויצאתי יחידי העירה. בהגיעי לבית־הקפה, ששם רגילים היינו להיפגש, כוסו פני השמים עננים כבדים ואפורים וגשם זועף התחיל לרדת ארצה; היהודים נראו בפתח חנויותיהם מביטים בעיני תודה לעבר השמים. המתרחצים בנהר נרטבו עד עור עצמותיהם...

*

המצב הכלכלי החמור והדיכאון של היהודים בלאנצוט השאירו בי רשמיהם הקשים עד היום הזה.

הלכתי לבקר את דויד יוסט ולמסור לו דרישת־שלום מבתו פנינה בארץ. יוסט היה יהודי, שנתנסה בסבל ובתלאות. הרגשתי קרבה מיוחדת אליו, משום שבימי ילדותי רגיל הייתי לבוא אליו, בתו ושני בניו — אסתר, נפתלי וישראל, היו בני גילי וחברי.

בבואי לשם נדהמתי בראותי שדלת חנות השעונים שלו אינה נסגרת אף לרגע מרוב עניים ומחזרים על הפתחים, הבאים לבקש נדבה. יוסט גילה סבלנות בלתי־רגילה, בקומו

כל רגע להושיט מטבע לעני. ידעתי שמצבו קשה, וכי מהחנות לתיקון שעונים אין הוא מוציא די מחייתו, ושאלתיו: כיצד יכול הוא לעמוד בפני ים זה של עניים ולהגיש לכל אחד את נדבתו? תשובתו היתה... טראגית: „וכי מי יערוב לי שביום בהיר אחד לא אהיה אני במצבם של עניים אלה ולא אעמוד בפתח כמותם?

יצאתי מן החנות שקוע במחשבות, וברחוב נגנו תיבות־הנגינה של עניים אחרים שהיו מקבצים נדבות כ„תמורה" בעד הצלילים המונוטוניים של ה„קתרינקה"...

*

עמדתי ליד המעדניה של לוקסנבורג ושוחחתי על ארץ־ישראל, על המאורעות ועל חיי היהודים בפולין. עמדו אתי ממיטב בני הנעורים בלאנצוט, סטודנטים וסתם יהודים רבים. מהם בחורים נודעים בגבורתם ובאומץ לבם: לייביש שטכר, מיכאל ומשה רוזמרין, הירש זוואדה, אברהם אסטליין, דויד טרומפטר ואחרים.

באותו מעמד עברו שני „שקצים" צעירים כבני 18 ודחפוני. באורח אינסטינקטיבי התגוננתי והיפלתי את שניהם לארץ... מיד קמה בהלה במקום, וכל הבחורים היהודים שעמדו אתי — נעלמו כלא היו. נשארתי יחידי במקום, מוכן ומזומן להשיב מלחמה שערה.

לאחר המעשה שאלתי את חברי, מדוע התנהגו בצורה כזאת? והם ענו לי: מובן, שאין אנו מפחדים מהשקצים האלה, ומרבים כמוהם. אך האם רוצה אתה שנביא לידי כך שכאן, בלאנצוט, יהיה פשיטיק שני, ופוגרום ביהודים?

ידוע היה בלאנצוט סוחר החזירים והקצב הפולני שלי־ווינסקי. גוי טיפוסי, שתענוגו הגדול ביותר היה ליידות אבנים לתוך חלון־הראווה של המעדניה אשר במרכז העיר, לנפץ את השמשות ולהינות ממלאכת ידו כשהוא בטוח, כמובן, שלא יאונה לו דבר. כאשר אחיו של בעל המעדניה — אברהם מארגל ניגש לקצין־המשטרה והתלונן בפניו על הדבר, אמר לו הלה: — תודות למאמצי אין פוגרום בלאנצוט, ואתה עוד בא להתלונן...

*

תופעה מעניינת נתגלתה לי בביקורי זה: בית־המדרש היה מלא לומדי תורה. בחורים ישבו יומם ולילה ליד השולחנות ולמדו בקול ניגון עצוב. בית־המדרש היה צר מלהכיל את הלומדים, ורבים ישבו בפרוזדורים ולמדו תורה. גם מספר המתפללים בשחרית, מנחה וערבית היה גדול מאוד. בשעתו, לפני עזבי את לאנצוט, היתה רוח אחרת מרחפת על פני העיר. בני הנעורים פנו לעולם הגדול, רבים יצאו לארצות חוץ, אחרים השתלמו — ובית־המדרש היה ריק. עכשיו היה מצב הפוך: אלה שיצאו בשעתו לגרמניה ולארצות אירופה אחרות, חזרו מדוכאים ונעלבים. השערים נסגרו. לא היה לאן לפנות. הכול פנו לשמים בבקשת עזרה...

*

הלכתי למסיבה, שנערכה לכבודי ב„הזמיר". שמחתי להסב עם כל הוותיקים, שהשקיעו כוח וחזון בייסודו של מוסד יקר־ערך זה. היו שם כל המנצחים: צבי רמר, מהנדס שפץ, משה פיילשוס ושמעון ואלקנפלד.

מובן, השיחה נסבה על ענייני ארץ־ישראל, על האפשרויות להסתדר בארץ ועל חלומות לעתיד לבוא. רבים מאלה שישבו שם פניהם העידו בהם, כי שוב אין להם הכוח והאפשרות לזוז ולהתחיל את חייהם מחדש בארץ. לבי דאב בקרבי על אנשים יקרים אלה שנתלבטו בבעיות העתיד.

השתתפתי במסיבה עם ויצ"ו, וכן בפגישות עם ארגוני הנוער. הקדשתי להם תשומת־לב רבה משום שגילו נכונות להתגבר על ההרגל, להיחלץ ולעלות לארץ־ישראל. ואמנם רבים מבין בני נעורים אלה עלו אחר־כך.

*

ערכתי ביקורים אצל מנהיגי הנוער בעירנו, אצל אלה אשר על ברכיהם ודבריהם התחנכנו. נפגשתי לשיחה מיוחדת עם מהנדס שפץ, יו"ר ההסתדרות הציונית בעירנו וראש־וראשון לכל מפעל ציבורי וציוני. הוא היה היהודי היחיד בהנהלת העיר. ביום שנפרדתי ממנו — נפל על צווארי ובכה: „הה, רוצה הייתי להיות אתכם בארץ־ישראל". לא זכה. נספה ביחד עם קדושי פולין במלחמת השמד. בדרך, בנדודים, הוציא נפשו. בנו, איש־מדע אמריקאי, עלה והתיישב בארץ.

*

נפגשתי עם פרופ' פביאן אבנר. הוא הזמין אותי לביתו וביקשני לספר לו „הכול על ארץ־ישראל". כן נפגשתי עם ד"ר ליאון מרקל, יו"ר קרן־הקיימת ועם ד"ר דולק דרוקר. כולם נספו בנדודים בשעת המלחמה.

הרב שפירא הזמינני לשיחה. „נראה, שיש לכם איזה ניצוץ של קדושה, אם אתם כל כך שומרים על הארץ הקדושה" — אמר. „אך, הצרה היא... המשיך שאין אתם שומרי מצוות". אמרתי לו: אילו היו עולים לארץ־ישראל הדתיים היו משפיעים שהכל יתנהל בדרך המסורת והתורה. אדרבא, עלו! — טענתי כנגדו.

*

ביקרתי אצל משפחת קוויאטק הפולנית, מנהל בית־הספר לשעבר, לפי הזמנתם. שוחחנו, כמובן, על יהודים ואנטישמיות ושאלתיו: מדוע לוחצים הפולנים על היהודים בצורה כזו, לרבות החרמת החנויות וכו'? —

„האם אתה, בתור איכר בארץ־ישראל, לא היית מסייע להקמת צרכניות שלכם, כדי להתגונן מפני חנונים המקבלים מחירים גבוהים מהאיכרים?" — טען. אמרתי, כי אילו לא סגרו את כל הדרכים בפני היהודים, היו יכולים ללכת לעבודה, לשירות הממשלה וכיוצא בהם. אבל המצב בפולין הוא, שאין יהודי יכול להתקבל למשרה ממשלתית, לא במשטרה ולא בדואר ולא בשום מקום אחר.

*

ישבתי אצל מכר, בעל חנות בשם וינברגר. נכנסו שני סטודנטים פולנים וביקשוהו לפרוט שטר בן חמישה זהובים. לא התעצל האיש ויצא לרחוב כדי לעשות טובה לצעירים נוצרים. והללו? השתוללו בינתיים בחנותו, שפכו בקבוק דיו על השולחן והחפצים. כאשר חזר — לקחו כספם ונמלטו.

*

מראה העיר טבע בי רושם בלתי נשכח: שוק ריק בצהרי

יום. יהודים מעטים נעים, מחטטים, מחפשים, ועל כל אלה מעין אווירה של ערב פסח: מוציאים ארונות מן הבתים ורהיטים ישנים, עוברים מבית לבית. עניין המיסים שימש מקור פחדים ליהודי העיר. גובי המס והמעקלים מטעם הממשלה לא האמינו להם, או התעלמו ממצבם. הם ניצלו כל אפשרות כדי לסחוט כמה זהובים על חשבון המיסים. עיקלו רהיטים, מיטות, כלי־בית וסחורות ולא הסתפקו בכך, אלא אף היו עורכים חיפושים בכיסיהם של יהודים ברחוב, תוך פקודה להרים ידיהם... את הכסף שמצאו היו מחרימים בהשאירם בהתאם לחוק, כמה זהובים...

מראה, שלא יימחק מזכרוני לעולם: הרחוב ריק כמעט מאדם, ובמרכזו עומד יהודי, ידיו מורמות, ופקיד נוצרי מחטט בכיסיו, ומבטי פחדים, מלווים את המחזה מפתחי הבתים והחלונות, משל פחדו שגם עליהם תעבור הכוס...

פה ושם נראו בני „נוער הזהב" היהודי, שלא ניתן להם להמשיך לימודיהם בבתי־ספר הפולנים בגלל גזירות הספסלים המיוחדים.

ליד החנות של לאם היו מתכנסים בערבים להאזין לרדיו. האנשים היו מהלכים הלוך וחזור בטיילת, שנקראה „מוקרה". שוב ושוב דנו בחדשות, והוסיפו פירושים על גבי פירושים...

לפני שעזבתי את לאנצוט נערכה עצרת־עם גדולה; דובר בה על החלטות ועדת פיל — החלוקה. כל יהודי העיר היו שם. נתרגשתי למראה ההתלהבות והחיבה לארץ שרחשו הכל — נער וזקן. נשמעו נאומים של ד"ר דרוקר, של המהנדס שפץ, וכמובן שגם אני השתתפתי בדברי ברכה.

נפרדתי מבני העיר. העפתי מבט אחרון על העיר שבה נולדתי, על היקרים לי ביותר, ועליתי על הרכבת. שיקשקו הגלגלים, ובמוחי הדהדו דברי השיר היהודי: „האם זוהי את עיירתי העניה; האם את היא זו, או שמא לא ראיתיך אלא בחלום?"

ד"ר צבי הלר חל־אניב

זכרונות אורח מלאנצוט

בשנים 1930—1934 מבקר הייתי לעתים קרובות בלאנצוט יחד עם שמחה זיידן מריישה, הנמצא עתה באמריקה, ומנהל תחנת רדיו ביידיש. היינו באים ללאנצוט בשם מפעל הביטוח של הלשכה הראשית של הקרן־הקיימת. ידעתי הרבה על לאנצוט מתולדות פולין וכן על הגראפים לבית פוטוצקי, שהיו קרובים למשפחת פוטוצקי, בעלי האחוזות בעירי בוצ'אץ'.

שמעתי הרבה על לאנצוט היהודית והציונית — העיר השניה בגודלה באיזור ריישה, שבה נשמעו הדי המאבק בין הנוער הציוני, העסקנים הלאומיים והעממיים לבין „יהודי החצר" — אלה יהודי הסטארוסטה, ששלטו בקהילות, ויחד עם חוגי „האגודה" עמדו למכשול בדרך התנועה הלאומית של יהדות גליציה.

בלאנצוט הגיע לי גם מכרים רבים. בביקורינו בעיר קבענו את מקום פעולתנו ומנוחתנו במסעדת וולקנפלד, בכיכר השוק. כוונתי לבני משפחת וולקנפלד, שהיו מעורבים בחיים הציבוריים ובעניני הכלכלה בעיר. היו מקור חשוב לידיעות ציוניות ונגם משענת בפעולותינו. במחיצתם הכרנו גם את גיסם, חתן משפחת וולקנפלד, צבי, באואר, בן העיר הציונית והתעשייתית, דרוהוביץ'.

לאנצוט היתה עיר תוססת בתחום הכלכלי. היהודים היו פעילים בכל שטחי הכלכלה, ורבים מהם היו [illegible]

מקובל על תלמידיו והוריהם. על אף היותו פקיד ממשלתי תורה. בתנועה הציונית היתה קשת של כמעט כל המפלגות הציוניות, וביחוד היו חזקים הציונים הכלליים ותנועות העבודה הציונית והחלוצית. בעיר היתה גם מושבה קטנה של בני עירי בוצ'אץ — ביניהם מר פביאן אבנר, בן למשפחה ידועה, מורה דת בבתי־ספר ממשלתיים ורושם תעודות לידה לעדה היהודית. פעל בלאנצוט משנת 1908, היה מעורב בחיי העיר ובמוסדות ציבוריים שונים. אחיו, ד"ר חיים אבנר, היה מהעס־

היה ציוני נאמן. ממשפחת עסקנים חשובים בבוצ׳אץ׳ שאחד מהם היה ראש העיר בבוצ׳אץ׳ והשני ראש הקהילה וגם ציר לפרלמנט האוסטרי. אשתו, נכדתו של נוסי (נתן) מאן, איש תורה וחכמה, בתו של לייזר מאן, פקיד בכיר ווותיק בדואר האוסטרי והפולני. גב׳ שטרן היתה בעלת כשרון מתמטי וספר־רותי מובהק. והצטיינה בסגולה מיוחדת — ידעה לחזור על דף שלם מיד לאחר שקראוהו לפניה והיתה בעלת זכרון פנומנלי במספרים.

בלאנצוט התגורר כרופא גם ד״ר פוהורילה, נכדו של לייב פוהורילה, תלמיד־חכם מבית־המדרש של הצדיק מבוצ׳אץ׳, על באי ביתו נמנה גם הסופר המפורסם בן בוצ׳אץ׳ ש. י. עגנון. הוא היה איש ישר ורחוק מחיים ציבוריים, רצה הגורל המר שדווקא האיש השקט, שהתמסר רק למקצועו הרפואי, ייבחר ע״י הנאצים לראש היודנראט. אשתו וילדיה, נהרגו במקום על ידי אנשי גסטאפו הגרמנים, אחרי שהתנגדה להם בחריפות, ובעלה הושמד יחד עם שרידי הקהילה.

בשנת 1933 עמדה העיר בצל של תנועה אנטישמית חזקה ושרויה היתה באווירה של פרעות, שיוזמה היה שומר החוק והשולט באיזור, הסטארוסטה בוגוסלאווסקי, הידוע בשנאת ישראל שלו.

בלאנצוט, כמו בעיירות רבות בגליציה, היו קיימים עוד מתקופת אוסטריה קואופרטיווים, שפעלו גם בפולין לפי החוק הפולני, בידיעה ובפיקוח מוסדות ממשלתיים מוסמכים וגם בפיקוח פורמאלי של מרכז יהדי לביקורת קואופרטיווית.

אלה היו קואופרטיווים רק לפי הצורה החוקית, אבל למעשה היו אלה מפעלים פרטיים לאשראי לאיכרים על כל ההופעות השליליות של ריבית קצוצה. לשם חיסולה של צורת אשראי זו יסד הציבור היהודי הפרוגרסיווי רשת של קואופרטיווים בהתאם לחוק לאשראי עממי, בהנהלת עסקנים ומומחים גדולים. תנועה זו היתה לתועלת רבה לשכבות העממיות היהודיות — בעלי־מלאכה, חנווני וכדו׳ — ולתפארתו של הציבור היהודי בפולין ובכל העולם. רבים מעסקני תנועה זו ממשיכים בפעולתם המבורכת בשטח זה גם בישראל.

אבל מטרתו של הסטארוסטה בוגוסלאווסקי היתה לא עזרה והגנה על האיכרים, אלא אירגון תנועה אנטישמית באזורו ובכל פולין. הוא לא הסתפק בביקורת ובאזהרה, כשם שנהגו לעשות השלטונות במקרים דומים, אלא סגר את הבנק הקואופרטיווי, אסר את בעליו וולקנפלד, זאוואדה ואחרים, כדי להרוס אותם מבחינה כלכלית ולשחרר את האיכרים מכל החובות ולעורר תנועה לפוגרומים בכל הסביבה הקרובה והרחוקה.

אנו לא ראינו בעין יפה את קיומם של הבנקים ה„משפחתיים״ האלה ואת פעילותם, אבל עמדנו על כוונתו הזדונית של הסטארוסטה הלאנצוטאי. הבינונו, שצריך לחסל במהירות את האווירה המאיימת על כל היהודים — פתחנו בפעולה בחוגי הממשלה בלבוב, קראקוב ווארשה והבאנו לידיעת השלטון המרכזי את כוונת הסטארוסטה ואת סכנת הפרעות הצפויה ליהודי לאנצוט, ובזמן קצר שמנו קץ למקרה העגום. שסיכן את כל הקהילה.

מיכאל ולצר

עלילת הדם על ר׳ יעקב העיוור מבאדן

לזכר יהודי הכפרים בסביבת לאנצוט

כבר עברו עשרות שנים מאז פרשת עלילת־הדם, שאירעה בכפר באדן, שבסביבת לאנצוט, בשנת 1905 או 1906. ואף־על־פי שטרם נולדתי אז, חרותים בראשי פרטי הדברים, ששימשו שיחה בפי רבים — הלא היא פרשת הרצח של גרגור השיכור, שגווייתו נמצאה בתוך קמה בשדה; שיותם של 40 גויים כי „ראו יהודי זקן בעל זקן לבן בורח ממקום הרצח בלילה״; פסק־הדין, שדן לתליה את ר׳ יעקב בילובז׳גר בן ה־86; העיר־עור, שנערך ברייסה, וזיכה את הנאשם; העירעור השני, שדן אותו למאסר ארבע שנים; מותו של ר׳ יעקב בבית־הסוהר ווידויו בפני הרב: „רבי, אני לא רצחתי, זוהי עלילת דם״ — כל אלה היה בהם מן המתח והריגשה האופייניים לגורלו של היהודי הבודד בכפר של גויים, גורלו של ר׳ יעקב בילובז׳גר הסומא בעין אחת. סיפור עלילת־הדם עבר מפה לפה, מזקן לנער והלהיב את הדמיון. במרוצת הימים נראתה פרשה זו כאגדה מימים רחוקים, אך זו לא היתה אגדה אלא עלילת־דם טיפוסית.

באדן — הרקע למאורע

באדן הוא אחד הכפרים הרבים המקיפים את העיר לאנצוט. החיים בכפרים האלה הם טיפוסיים לאיכר הפולני בימים ההם: עבודה מפרכת בשדה, צרות רבות, „פריצים״ ובעלי אחוזות גדולות. מספר רב של כפריים חיים בבערות ותפוסים לשיכרות. בכל הכפרים האלה היו פזורים יהודים מעטים שחיו בעוני ובדוחק, מהם שהחזיקו בתי־מרזח או עסקים אחרים. בית־המרזח של ר׳ יעקב העיוור, או יעקב בילובז׳גר, שימש זירה לעלילת־הדם.

גרגור השיכור

הפרשה התחילה בגרגור השיכור, שנמנה עם מבקריו הקבועים של בית־המרזח של יעקב בילובז׳גר. השתוללות, שבירת כסאות ומכות — כל אלה לא היה בהם משום חידוש בבית־המרזח, שאליו היו באים אנשי הכפר להשכיח במקצת את צרותיהם ולהתפרק מן העבודה המפרכת. אך גרגור זה היה יוצא מן הכלל, כיוון שבעת שכרותו לא זו בלבד שהיה משתו־

לל, מכה ומגדף, אלא היה פותח את סגור לבו ומספר דברים שלא שמעו מפיו בזמן פכחונו. היה רגיל בעת שיכרותו לספר על השתתפותו הפעילה ברצח היהודים בשעת הפוגרום, למנות את מספר הזקנים, שתלש מפניהם של יהודים, ואת מספר בתי היהודים ששדד. לא אחת גרמו דבריו למכות ותגרות בבית־המרזח. מכל מקום, הגויים ראו בבעל בית־המרזח היהודי עצמו, ביעקב העיוור אוייב מושבע של גרגור, רוצח היהודים.

ר׳ יעקב היה אז זקן מופלג. יהודי פשוט, שנתנסה בנסיונות רבים בחייו. זמן רב עשה בקרב הגויים וידע להסתדר עמם. בעינו האחת חלש על הכול, לא ידע פחד ומורא.

רצח גרגור

באחד מימות הקיץ הוצא הכפר באדן משלוותו. חיש־מהר פשטה השמועה בכפר, שגרגור נרצח וגווייתו נמצאה בשדה קמה. הגויים פתחו בחקירה ודרישה, ומיד נמצאו עדים שסיפרו, כי ראו דרך חלון ביתם בלילה יהודי זקן, בעל זקן לבן, בורח משטח שדהו של גרגור, גרזן בידו, ומסתלק לכיוון בית־המרזח. אותם העדים, שהופיעו אחר־כך בבית־המשפט, הוסיפו וסיפרו, כי שמעו גם צעקות מכיוון שדהו של גרגור, אך פחדו לצאת החוצה; אולם דרך החלון ראו מה שראו.

יעקב העיוור נידון לתליה

החשד נפל על ר׳ יעקב בילובז׳גר — והוא נעצר. כל „החשבונות״ שהיו לכפריים עם ר׳ יעקב העיוור כאילו נצטברו בנקודה אחת. הכפריים עשו כל האפשר כדי להרשיעו. היהודים, שנזדעזעו מעצם הפרשה, שכרו עורך־דין. אנשי הסביבה נכנסי לעובי הקורה ולאנצוט היתה כמרקחה.

ר׳ יעקב בן ה־86 הועמד למשפט בפני בית־דין של מושבעים. יו״ר בית־הדין שימש אחד בשם פשקובסקי. סניגורו של הנאשם היה ד״ר רייך מריישה. מטעם התביעה הובאו 40 עדים, כולם אנשי הכפר באדן, שהעידו בשבועה, כי ראו דרך החלון זקן יהודי בורח מהשדה ושמעו צעקות וקריאות עזרה...

פרשת העין

תמימותו ופשטותו של יעקב בילובז׳גר היו לו לרועץ. יו״ר בית־הדין, פשקובסקי, שאל את הנאשם, היכן איבד את עינו. הנאשם סיפר, כי בימי נערותו היה חזק וגיבור, אך ברצותו להשתמט מעבודת הצבא זרה מלח ל תוך עינו, וכך איבד ראייתו בעינו האחת... ראש בית־הדין, שהוציא את משפטו ודן אותו למוות בתליה, ציין בפסק הדין, בין השאר, כי אדם המסוגל להתאכזר לעצמו בצורה כזו ולסמא עינו, מסוגל גם לבצע רצח... אמנם, גם לו היה מקום להשוואה זו, הרי מרחק של 60 שנה הבדיל בין יעקב שהיה חייב בעבודת־הצבא לבין יעקב הזקן, בעל בית־המרזח. אך נראה, שהאווירה בבית־המשפט היתה נגד הנאשם, והיא שהשפיעה על מהלך העניינים.

מיבצע ההצלה

פסק־דין מוות נגד יהודי בפולין נפל בימים ההם כרעם ביום בהיר בכל הסביבה. אנשי לאנצוט נחלצו לעזרה. היהודים ראו בפרשה זו עלילת־דם נגד יהודי חף מפשע. קבוצות יהודיות התארגנו, כדי לאסוף כסף ולנסות להציל את הקרבן על־ידי העמדת עורכי־דין ידועי שם בעירעור שהוגש.

שני הדיינים ר׳ חיים ראובן וגשל ור׳ ברוך פאסס יצאו על פני ערי גליציה, לשם איסוף כספים לקראת המשפט החדש. לעירעור נתייצב בשם הנאשם עורך־הדין המפורסם מקראקוב — רוזנבלט, וכעוזרו סגן ראש עיריית ריישה — עו״ד הוכפלד. העירעור נתקיים בריישה בחודש דצמבר אותה שנה, בפני בית־דין של מושבעים. בין השופטים היו גם יהודים.

זיכוי הנאשם

יהודי לאנצוט עזבו את עסקיהם וצבאו על בניין בית־הדין בריישה, וכך גם נהגו יהודי הסביבה כולה. אולם בית־הדין היה מלא יהודים. בלאנצוט עצמה עקבו הכל בחרדה אחר העירעור, שנמשך ארבעה ימים רצופים. התביעה הביאה אי[illegible] העדים עצמם בפני בית־הדין. הסניגור דרש לרש[illegible] מלא. האווירה היתה מתוחה.

ביום ששי לפנות ערב עמד להתפרסם פסק־הדין. אך יהודי ריישה ולאנצוט לא ישבו לסעודת־השבת וציפו לו [illegible] עד מהרה צהלה כל העיר — הנאשם זוכה מכל א[illegible] הפך ליום טוב, ומרוב התרגשות אירגנו היהודים, שישבו בבית־הדין, מעין הפגנת־איבה נגד התובע.

ייתכן שבזאת הגדישו את הסאה — התובע נעלב כל כך מן ההפגנה נגדו, שהוא מצידו הגיש עירעור נגד פסק־הדין.

משפט שלישי ו־4 שנות מאסר

המשפט השלישי נערך בחודש מארס. העו״ד רוזנבלט סירב להופיע שנית ופירסם גילוי־דעת, שמארגני המשפט מעונייניים להסית את האוכלוסיה הנוצרית בבאדן ביהודים. הפעם הגן על הנאשם עו״ד נוצרי נודע, ד״ר גרק מלבוב. פסק־הדין הרשיע שוב את הנאשם ודן אותו למאסר ארבע שנים.

מוות בכלא

יעקב בילובז׳גר נכלא בבית־הסוהר בבריגידקי בלבוב. זקנותו לא עמדה בסבל, וכתום שנה ומחצה, מת בבית־הסוהר. לפני מותו הוזעק אליו רב, לפי בקשתו, וכאן, על מיטת־המוות, ביטא ר׳ יעקב בילובז׳גר השפוט והתמים את גורל היהודי בגולה ובנכר, באמרו:

— אני חף מפשע, טפלו עלי עלילה ברצותם להעמידני לעמוד הקלון ולהיפרע ממני על לא עוול בכפי.

משפחתו נמצאת בארץ

עברו ימים רבים מאז המשפט המפורסם של יעקב בילובז׳גר, אך הדיון הוסיפו להדהד באזני בני־הנוער בלאנצוט, להלהיב את דמיונם ולהסעיר את רוחם.

הפרשה קשורה בזכרונם של היהודים הכפריים, שכמעט נשכחו מלב.

תהיינה שורות אלו גל־עד לקומץ היהודים בבאדן ובכפרי הסביבה.

ממשפחת יעקב בילובז׳גר נמצאים אתנו בארץ מספר קרובים בשם מגנהיים, מהם שעלו עוד כחלוצים ומהם, שבאו לאחר השואה.

פרקים מיומן

(מתוך מכתביו למיכאל ולצר)

משה בוזנבליט

נולד בלאנצוט ב־1908. בילדותו למד שנים אחדות בבית־הספר העברי אצל המורים: ד' אלתר־גרוברט ז"ל ור' נתן ה"ספיר". בקיבוץ חנוכי בלאנצוט חיבר את ספרו הראשון „בין אמש ומחר", שבעמה בו, היא שהטביעה את חותמה על כל יצירתו. בהליכותיו נשתקע בבתים ובחנויות, בקרונות ובמקומות עבודה שונים. על אף הכנתי בתים בשיל הפרנסה בתנותו של אבין, לא חדלה פעילותו הציבורית וצבורית. שבת לא היה, משלח ידו מראשיה פעילי הקואופרציה בלאנצוט. נעורים „ספריית נעורים" בלאנצוט. השומר הצעיר" ו„תחיה" הוא חבר ועד הקיבוץ המקומי, ומזכיר הועד המקומי. בין יוצאי לאנצוט בא"י, עתה בגולה.

נעים הצינני בב היה בלבו, והשפעתו של משה בוזנבליט על חבריו בקיבוץ הלאנצוטי היתה גדולה. בשנות מחלתו הקשה, כשכרו אותו הרופאים לנסוע לשוויץ, לא רצה לעזוב את חבריו ומקום עבודתו. הוא מבקש עצה וברכה מחבריו בארץ, כיצד יוכל לחזור לעבודה. ואחרי מכתבים אחדים, שבהם הוא מתאר את מצבו הבריאותי, הוא מודיע לחבריו, כי הוא נוסע לשוויץ. ואחרי שהותו שם כשנה, הוא חוזר לבית־הספר, ומתמסר לעבודה בכל כוחותיו. בשנת 1936 הוא נפטר בלאנצוט, ומותו הוא אבדן גדול לתנועה הקיבוצית בכלל ולתנועה הקיבוצית בלאנצוט בפרט.

גלמוד בעזים

אוקטובר 1929. — אני מסופק, אם מתאר אתה לעצמך את יקבוץ בפשי, אם בכלל יש לו מקום בעולמך. מה פיקבוץ לסטודנט גלמוד, לבן־עניים, ללא תמך וללא אחוז, שלכל הונו בעולם הוא מביא עמו לארץ ישראל את הבגדים שעליו, לבנים, שכל התלוננות בדבר לא תועיל להם, עם מגפים לחורף ובלי גרביים — וגעגועים לעתיד. הנגן לבדך כאן, ומי נשאר כאן אתי? בית קברות! בעוא מטעל אוקת שתורת ואיבית מעוך.

מעניין: הלא יודעת, כי מעולם לא אהבתי את הבעש והחמולה, את השמחה המופרזת והצהלה המרעישה. וראה, מה מפליא הדבר: עתה, כמה אני מתגעגע לשמחתם של הצעים צחוק־ורקודים. יש הזדמנות ראשונה שהנני מוכן למצוא אתם שפה אחת באהבת־רעים ובאחוה אמתית. הנכם שובעי־רצון מאושרים בחלקכם כי אתם יושבים על אדמתכם, ואני מרגיש כי דבר זה מדביק גם אותי שמחה: לפחות אחד מבנו מאושר היום.

להלן אמסור לך שלום מכמה חברים: איציק פופיקוב נמצא בקיבוץ הקבוצה. הוא נתקבל כחבר רגיל ואהרצי מרדר.

משה בוזנבליט בלאנצוט. — היטיבו לעשות החברים, ששכרו אותם לשמור על עדרי העזים. כי אני מסופק, אם היה מאמין בקיומו של יקבוץ, אילמלא ראה בעיניו. ואני מסופק, אם יש מקום בקיבוץ לסטודנט גלמוד, שבל עזים ואין לו אפילו מקל בידו להתבטס עליו בעזבו את עדרו. ואני מסופק, אם יש מקום בקיבוץ לסטודנט גלמוד, שבל עזים ואין לו אפילו מקל בידו להתבטס עליו בעזבו את עדרו. ואני מסופק, אם יש מקום בקיבוץ לסטודנט גלמוד, שבל עזים ואין לו אפילו מקל בידו להתבטס עליו בעזבו את עדרו.

קיבלתי מכתב מאהרן ספיר בווינה. הוא מבקש עצה בעניין החומר שקיבל באוניברסיטה על גיתמנים ותחיית המתים ואצילי־הקיבוצים ואצילי־הקיבוצים ותחיית המתים שלאחר הביבוז. זה קבל. כבראה את התואר ד"ר בעבודה לה להלחיש בזהר על השקפותיו. סבחדרין

מסיבת פרידה לכבוד מיכאל וולצר לעלותו ארצה — אבאַנקעט לכבוד מיכאל וואַלצער צו זיין אפפאָר קיין ארץ־ישראל. למטה (אונטן): יצחק גרינבאום. יושבים שורה ב׳ (זיצן צווייטע ריי): דוד טרומפטר, אסתר יוסט, ישעיה גרסטן. יושבים שורה ג׳ (זיצן דריטע ריי): משה פיילשוס, נחמן קסטנבאום, שמעון וולקנפלד, גצל אסטליין, מנחם בוימיל, משה רוזנבלוט, פנחס צוויבל, פנינה מרגל, מיכאל וולצר, מַכצ׳ה אדלר, הניה לדרמן, הניה גרייזמן, מיכאל רוזמרין. עומדים שורה א׳ (שטייען ערשטע ריי): אליעזר פאָס, מנדל גרסטן, מאנקה מכלוויץ, משה רוזמרין, פנינה זאוארהפט, נחמה ספיר, יוסף זייפרט, לייב שטכר, יעקב טרומפטר, עומדים שורה ב׳ (שטייען צווייטע ריי): שמעון וולצר, מנחם פופיול, נפתלי גלנצברג, מיכאל שיפר, בריינדל לינדנבלוט, ישראל בירנבוים, צבי זאוארהפט, לייב וינר, יעקב בוט, משה טרומפטר.

מעשה בנאום

אוגוסט 1930. — בניין בית העם נשלם והולך, כלומר רק האולם לנשפים וכמה חדרים סביבו, אך טובעים בים של חובות. אתמול נערכה אזכרה לרגל המאורעות בארץ־ישראל. נאם מר ק. מק. כאשר רוצה אלוהים להעניש עם־הארץ הוא שם בפיו מלה עברית כדי להכשילו. וכך היה גם אתו: רצה להוכיח את בקיאותו בתולדות תל־חי, טרומפלדור, ז׳בוטינסקי, וגילגל מעין סיפור על שניהם, שלפיו טרומפלדור וז׳בוטינסקי אינם ציונים אלא „שונאי־ציון" ר״ל שיצאו נגד הציונות ב...חרב וחנית.

זה יומיים שכמעט לא יצאתי החוצה. גשם שוטף יורד ללא הרף, יומם ולילה.

החברה שלנו כאן מרוסקת אברים. במוצאי־שבת הקרוב ייערך נשף ב„גוויאזדה", מוקדש לבית־העם. אומרים, שדרושה תלבושת כהה (סמוקינג) ועשרה זהובים בכיס. מובן, שאני לא אהיה.

דלת־העם היהודית — וציון

ספטמבר 1930. — הריני כיום בן 22 שנה, ושאלות רבות מנקרות במוחי ואינן נותנות לי מנוח. כולנו נרתמנו למפעל הציוני, יום־יום הינני משננים אחד באזני רעהו את צורך לאסוף כספים למען הקרן־הקיימת וקרן־היסוד, את ההכרח לארגן נוער למען יעלה לארץ־ישראל ויבנה את הארץ. והשאלה המנקרת במוחי היא: מה יהיה על היהודים כאן? מה יעשו צאן אלה, שלא חטאו? מה יעשו עניים מרודים אלה הנותנים לקרנות — כסף שאיננו שלהם, והמתביישים בכך שאין להם מה לתת? המוסד „תומכי עניים", שהינני משמש מזכירו, מוצף עתה בקשות של נצרכים חדשים המבקשים הלוואות של 200—300 זלוטי. בעלי־בתים נכבדים, שמעולם לא נחשבו לנצרכים, באים עתה ומבקשים „מתן בסתר". רבים הם האנשים בפולין הסובלים קור ורעב — ואין עוזר. אמנם חונכתי בתנועה הציונית לדאוג למען ארץ־ישראל, אך לבי נוקפני מה יהיה על כל האומללים הללו? אני תקוה, שתסלח לדברי האפיקורסיים שאני משמיע כאילו לפתע פתאום: לא חפצתי לעורר אתכם בארץ־ישראל שתאספו כסף בשביל אחי־כם בגולה. אין לי כוונה כזאת. אבל דעו, כי אתם בארץ־ישראל אינכם יודעים את נפש היהודי בגולה.

כן, יודע אני, כי הינני מדברים השכם והערב, שכל היהודים צריכים לעלות לארץ־ישראל, וכי אין תקומה לעם היהודי אלא בה, אך מה יהיה גורל 14—15 מיליון יהודים הנמצאים בארצות הגולה? מי יכול לענות על כך? ואני... אני שומע את הצחוק מקפיא הדם וחריקת השיניים של מפיסטו. עם שלם יורד לטמיון! המרגיש גם אתה זאת? לא רחוקה

הארץ ואף לא בשמים היא, אך הזרוע שצריך להושיט לה חלשה היא ואיננה מגיעה...

שלג יורד

נובמבר 1930. — השעה 4 אחה"צ, 12 בנובמבר. כאן, בלאנצוט, יורד השלג הראשון של החורף, אך המאורעות בעיר זורמים כפלג מים שקט ואיטי. מצבי לא נשתנה זה זמן ממושך. רוב זמני עסוק אני בבית־המסחר שלנו, מאחר שאבי אינו יכול לעשות הרבה. התחלתי ללמוד אנגלית יחד עם ישראל גרסטן, בהשגחתו של אחי באמריקה. אני שולח אליו מכתבים ושיעורים ארוכים, והוא מחזיר לי אותם מתוקנים וערוכים. אני כבר כותב ומבין מעט אנגלית, אמנם איני רואה מה תועלת תצמח לי מלימודים אלה, אבל אם לא יועיל לא יזיק.

בעוד ימים מספר תיערך הפתיחה החגיגית של בית־העם. ההכנסות של הקרן־הקיימת בשנה שעברה עלו ל־1,600 זלוטי. אני משמש מזכירו (50 אחוז אספו חברי „הנוער העברי"). נערכו בלאנצוט אסיפות מחאה נגד „הספר הלבן" ונאספו עוד 350 זלוטי לקרן־הקיימת. ספריית „השחר" התפתחה יפה מאוד. קנפל הצעיר מכהן יו"ר ואני — מזכיר. יש לנו הכנסה של 12 זהוב בשבוע. סכום גדול. אנו קונים עכשיו ספרים בעברית וביידיש.

„ישצ'ה פולסקה"

ב11 לנובמבר חוגגים את יום השחרור הלאומי של פולין. לקראת מאורע זה הוזמנה לחגיגה בבית־הכנסת גם להקת „הזמיר", אך פרץ סכסוך בגלל אי־תשלום ההקצבה ללהקה על־ידי הקהילה במשך זמן רב, והלהקה סירבה להופיע. יו"ר „הזמיר", מהנדס שפאץ, דרש במפגיע שהלהקה תופיע, אך דרישתו לא קוימה. טוב שבא־כוח קצין המחוז לא בא לחגיגה, ונמנעה שערוריה גדולה יותר. תאר לעצמך שיהושע'לי החזן שר „ישצ'ה פולסקה". שפאץ הגיש התפטרותו מנשיאות „הזמיר".

הפוליטיקה העירונית גררה אחריה גם את הנוער. „פולי־טיקה" זו פירושה גם סכסוכים ומריבות, והתוצאות הן שמשה רוזמרין ואיציק פופיול נתבעו לדין ונאשמו בעריכת פרעות בבית־הכנסת... בשעת התפילה, והכל בקשר לסכסוך מסביב לרב. כן מסרו לדין את הרב החדש הרב אלטר וַגשל), שנתן חופה וקידושין ללא רשות, וצפוי לו מאסר לשישה שבועות.

לאנצוט תצביע בשביל פילסודסקי

הרשימה הציונית לבחירות לסיים נפסלה בלאנצוט, והיו לה סיכויים טובים דווקא. המועמד היה ד"ר בולבה. עתה יהיה עלינו להצביע בעד הרשימה הממשלתית של פילסודסקי. אך גם זו לטובה, יותר טוב מהאנדקים ימח שמם. הרב קרא לאספת־עם ב„גויאזדה" וקרא להצביע בעד הרשימה הממשל־תית. גם שפאץ טען שאין מוצא אחר. בקשר לבחירות אסרו את קרומהולץ מפ.פ.ס. ברריישה.

מה שלום החברה?

יצחק גרינבוים לומד בפוליטכניון בנאנסי, צרפת. מאיר מֵילראד אף הוא לומד שם. אברהם אסטליין, יוסף שיינמן ודוד פאסט — באוניברסיטה. פינק פאסט יצא, כנראה, לצרפת, לבית־ספר גבוה למסחר; זאב מילרד גמר את הגימנסיה ברריישה. יוסק טוכפלד נמצא בקראקוב.

לפני חדשיים הייתי ב„ירידי המזרחי". לא היה כדאי לנסוע, אבל בדיעבד טוב שנסעתי וראיתי. לך, הנמצא בארץ־ישראל, אינני דואג, ואני מחכה לשנת 1950, שבה עלינו להיפגש, בהתאם להסכם שערכנו בלאנצוט, במעדניה „לבוב־סקה".

פרדס קטן — האפשר להתפרנס בו?

כתבת לי על תכנית של נטיעת פרדס בשותפות ועל עבודה משותפת. האם אפשר יהיה להתקיים על פרדס כזה? וכמה כסף דרוש לשם כך? אחי מאמריקה יבקר כאן אצלנו בחג הפסח ואשוחח אתו על הדבר. ייתכן שאשיג עזרה נוספת להגשמת החלום הזה.

פחד ומרה־שחורה

דצמבר 1931. — איזה פחד תוקף אותי לפני שאני לוקח ביד עתון־בוקר! תמיד אני חושש שמא קרה משהו בארץ־ישראל, שמה הקימה אנגליה איזו ועדת־חקירה חדשה לבעיות ארץ־ישראל. מאידך נתקף אני לעתים תכופות במיני חשבונות משונים על כושר־הקליטה של ארץ־ישראל. שאלות משאלות שונות עולות במוחי: כמה יהודים, למשל, יכולה ארצנו זו לקלוט ברבות הימים? בזמן האחרון יש סימנים של התעוררות בעולם הערבי. האם לא יתעוררו הם תחילה לפני שנספיק להתבצר בארץ־ישראל?

אתה שואל, אם נתראה לפני שנת 1950. חושבני שלא, אלא אם כן תבוא לביקור אלינו ותהיה אורחי. אף־על־פי שהחיים כאן הם ללא מוצא, איני רואה דרך כיצד אוכל לעזוב ולצאת לארץ־ישראל. יציאה זו כרוכה בהרס חיי ההורים, המשפחה וכל מה שבנינו כאן במשך שנים. לא! איני רואה מוצא ואיני רואה דרך.

איש קר נקרח

אפריל 1932. — משעממים הימים ואפורים ולאו דווקא מפאת מזג האוויר שהוא ספק חרפי, ספק קיצי. המאורעות הקטנים משפיעים יותר ממאורעות הטבע. ומצב רוחי הוא עגום למדי...

איציק פופיול מבין אותי היטב. אך הוא אדם מיוחד במינו, טיפוס בעל מוח ושכל קר נקרח. אני מחפש עניין, שיעורר בו את החוש ליופי, לרומאנטיקה אבל טרם נוצר הדבר שיעוררו. שום אידיאה, שום רעיון נעלה. לפני שנה נפלה דליקה בחנותו של דשקובסקי (סמוך לבית־הספר העממי), מול בית פופיול. היה זה ב שבת בבוקר, בשעה שבע. הדליקה פרצה במרתף בין חביות בזיז, ואשה אחת נשרפה. כמובן, הדליקה הנוראה הדהימה את כל העיר. גם את אביו של איציק. הוא נכנס לביתו וברעש גדול קרא לבני הבית: קומו! דליקה נפלה ליד ביתנו וכבר יש הריגה אחת! — צעק. איציק הפנה ראשו ושאל למקום הדליקה, ולאחר ששמע הכל והוסבר לו, כי הדליקה היא ליד אפו ממש, הסב פניו הזרה אל

הקיר. „כך, שריפה נוראה, אני ארד אחר כך לראות" — הפליט והמשיך לישון.

כמה קרירות אכזרית בבחור זה. הוא גמר את חוק לימודיו בקראקוב, השלים את הפראקטיקה המשפטית כאן בריישה ואחרי חודש יקבל משרה. סיפרו לו על אהבתי, אך הוא השתומם, כיצד טיפוס כמוני יכול להתאהב... ובחברה קרירה זו עלי לחיות...

דגל העניות

1932. — יש והינני עושה חשבון־נפש — מה נשתנה כאן במשך שלוש השנים שאתה נמצא בארץ? יש והינני אוחז בשערות ראשי, ומאשים את עצמי על אשר לא יצאתי לארץ־ישראל אז, לפני שלוש שנים. כאן הינני שקועים בדחקות, בדלות ללא מוצא. דגל העניות מתנוסס על פני כל. אילו באתי לתאר לפניך את מצב האנשים המתגוררים סביבי, אחד אחד, היתה מצטיירת תמונה מחרידה. האחד פשט את הרגל, השני סגר את חנותו ומסתובב באפס מעשה ומחוסר לחם, השלישי גוסס, הרביעי מתנודד על רגליו והוא מט ליפול. עם שלם נידון לכליה לנגד עיניך, ואין מוצא.

הזמנים שלפני ארבע שנים נראים לי כרחוקים מאוד, כימים יפים שלא ישובו לעולם. לנגד עיני עולים הערבים, בהם היינו יושבים ועוסקים יחד בלימודים, השיעורים במקצועות שונים, החוגים שייסדנו.

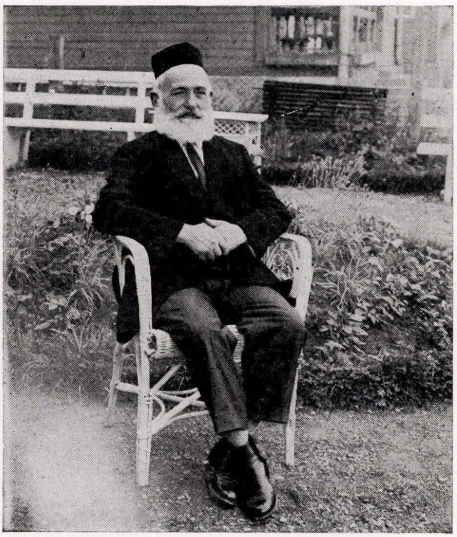
אתה שואל על חדשות בלאנצוט. נוסדו כאן בזמן האחרון ארגונים ומוסדות שונים וכיום המצב הוא בערך כזה: „בית״ר" — בראשו עומד שמעון ווולקנפלד עם ה„מרשלים" יעקב טרומפטר, קאלטר, יהושע הלפרן, יוסף גרף ואחרים: „מזרחי" — עם אנשיל כץ, יחיאל נוסבוים, אבי, יהושע פריי; צעירי מזרחי כנ״ל. הסתדרות סתם־ציונית — שפאץ וכו׳. קלוב ציוני־כללי לספורט. ויצ״ו — מונה כמאה נשים. פעולתה אינטנסיווית ומלמדים שם אפילו צרפתית. פועלי־ציון, פרייהייט, השומר הצעיר, החלוץ מיסודו של „עקיבא", החלוץ ליד השומר הצעיר, ה„אגודה", יותר מזה — אין.

כיצד פועם לבך בהרגישך היסטוריה של עם?

1933. — עצמתי את עיני לאחר שקראתי תיאורך על הביקור בירושלים, ואני שואל מה הרגשת בשעה שרגליך דרכו על אדמת ירושלים. האם שמעת את זעקת האמהות שנפלו עם ילדיהן בידי הכובש, האם חשת בזעם גיבורי ישראל מימי קדם שחרפו נפשם, אך לא יכלו לעמוד נגד אלה שעלו עליהם בכוח? אני חש במכתבך כאילו נגעה ידי באבן עתיקה השומרת בתוכה את הסוד הכמוס של תולדותינו. הה, כמה רוך, רגש ועוז אופפים אותך למשמע המלים: ביקור בהררי ירושלים ובחמודותיה.

אבי מזרי

ספטמבר 1933. — אני שבור כולי ולבי כואב. אבי מת בערב ראש חדש אלול תרצ״ג. נורא! אבי חברי מת. מה לעשות? ואני עתה לבדי, נסחף על גלי החיים האלה. הלוואי ולא יהיה זה תחילת סופי...

שמעון רוזנבליט

אתה זקוק לרשיון כדי להיכנס לביתך

אתה שואל אם אשא לאשה את א. אמנם היא מוצאת חן בעיני, אך ירא אני מאוד מהצעד הזה. איני רואה כאן עתיד בשבילנו, ואין לי גם אפשרות לעלות לארץ. פשוט, חסרים האמצעים. הרי תבין, שבלי פרוטה אי־אפשר לעלות, והסכום הנמצא בידי אינו מספיק לכך. ואולי אוכל לקבל רשיון כניסה, איך? והאם אין זה מצחיק, שכדי להיכנס לביתך זקוק אתה לרשיון כניסה? מה מכאיב הדבר! הכל נשתנה לרעה. חיי יום־יום פה לא רק קשים הם, אלא גם משעממים ומנוונים.

רק לחם צר

נובמבר 1934. — ודאי שמעת על הבחורים — מהם מתכוננים עתה לעלות לארץ־ישראל, ומהם נמצאים בדרך. אני בטוח כי תעזור להם במה שתוכל. הם לא טיפחו בלבם אשליות על החיים בארץ, כוונתם לחיות בה, לאכול לחם צר ולחיות חיים קשים, חיי עבודה, ובלבד להיחלץ מן הניוון הזה ומן החיים חסרי־התכלית.

שידוכים

פברואר 1934. — מצבי דחוק. הכרח לעמול קשה כדי להוציא פרנסה, וסיכויים לעתיד אין. לפתע נטפלו אלי בשידוכים מכל עבר. כל אחד רוצה להרוויח על ידי דמי־שדכנות. הידיד הטוב ביותר מוכן ומזומן למכור אותך. אני מטייל בזמן האחרון עם מ. א. בעיר כבר מדברים, כמובן, שזהו שידוך...

יורד שלג והעיר כולה מכוסה מעטה לבן. הקור מגיע ל־5° מתחת לאפס.

אירוסים

אוקטובר 1935. — ביום 15 באוקטובר באתי בברית אירוסים עם בחורתי שרה לאנגזאם.

קול מארץ־ישראל

1935. — הקול המגיע ממך מארץ־ישראל מעודד. החברים השואלים עליך רגילים להזכירך כאיש חלום, בעל רומאנטיקה וחזון. עתה מבצבץ מתוך מכתביך קול איכר, איש המעשה, היודע מה זה מזג־אוויר ומה היא אמא־אדמה, אולם הגישה המעשית כאילו אינה הולמת אותך. אני מבין, שבזמן האחרון אתה מקבל דרישות־שלום חיות מעירך לאנצוט בדמות חברים המגיעים לארץ. האדמה כאן בוערת מתחת לרגליים ומי יודע מה ילד יום.

אם תשאל לדרך חיי, הרי יודע אתה שהינני מנהל את עסקי לענייני השמל וחי בצמצום. איני יודע, אך נדמה לי, כי באחד הלילות נקום כולנו לקול שופרו של המשיח, ויאמרו לנו: „לכו לכל הרוחות מכאן...“ ואז נהיה נאלצים שוב ליטול את מקל הנדודים של היהודי הנצחי — ולנדוד...

האווירה משנה גם אנשים. הזוכר הינך את „ישראל המשוגע“? הרי הוא היה תמיד בחור עליז וסוער, הוא, שהיה ראש וראשון בהתחרות כדורגל, אורח תמידי בכל התקהלות, הפך לאיש אחר — והדבר הוא כחידה. הדבר רציני, ועצם השינוי שחל בו, יש בו עניין לכלל, כיוון שהוא עוסק בענייני הכלל, למען העני והחלש. הוא הפך את בית־הספר שלנו (או ההקדש כפי שהיינו רגילים לקרוא אותו) לבית־לינה לעניים, ומינה את עצמו למעין שומר־הסף. ועניים עוברי־אורח, הבאים ללאנצוט בדרכם על פני עיירות יהודיות לחזר על הפתחים ולבקש נדבות, מספרם הולך וגדל. הוא סידר את המקום, שומר עליו שיהא נקי ויפה, ומצליח לקיים מפעל טוב ונאה. „משוגע“ זה התחיל לעסוק בדברים „נורמליים“ מאוד. יסד „בית־לחם“, שם הוא מחלק לחם לרעבים מלאנצוט, ואכן זהו דבר בעיתו, כי רבו הרעבים והעניים בעירנו.

מארס 1936. — תודה לך בעד מתנתך. אתה שואל מתי אשא אשה. קשה לענות, כי בינתיים אין כסף לשני הצדדים.

המצב כאן רע. חשים שהקרקע מתמוטטת מתחת לרגליים. מי יודע, אם בעתיד הקרוב לא תקבל ממני מכתבים, בקשות לעזרה. הושע נא! עזרו! הצילו! אינך יכול לתאר לעצמך את הצער ואת הדכאון השורר ברחוב היהודי והחתום בפניו של כל יהודי.

שקט ונעים

1937. — מאורעות רבים התחוללו בחיי החברה בלאנצוט. משה פיילשוס — עסקיו טובים. משה רוזמארין נשא אשה, שמעון וקלמן וולקנפלד נשאו נשים. החברים התפזרו.

אשתי זוכרת אותך יפה. רגילה היתה לבוא ל„השומר“. מסורה לרעיונותיו גם כיום (קונה שקל). דורשת בשלומך. אמי האהובה טובה ונאמנה. קוראה את מכתביך, יחסה אליך כמו לבנה ודורשת בשלומך. חודש מאי. פעמון הכנסיה מצלצל ועל מגדל הכנסיה מנגנים. היא יושבת בחוץ ומאזינה לקול התפילות הנוצריות...

שקיעה

יולי 1940. — כבר עזבתי את פשמישל. אנחנו נמצאים כאן, עובדים ומרגישים בטוב. כל־כך היינו משתוקקים למכתבים מבני לאנצוט אשר בארץ־ישראל. מכתבים אלה מאירים את שמינו ואת לבותינו. אני פורס בשלום כולכם בכל מקום אשר הינכם.

מימין: (פון רעכטס): מיכאל וולצר, שרה רוזנבליט (לנגסם), משה רוזנבליט

מיכאל ולצר

הגראף אלפרד פוטוצקי ויהודי לאנצוט

עם ההווי של עיירתו ספג כל איש לאנצוט גם את הסמ־מנים האפיניים של החזיון הקרוי „הרוזן אלפרד פוטוצקי". הנה אני רואה אותו בעיני רוחי צועד ברחובות היהודים, שופע עממיות וטוב־לב, ומבטים סקרניים מלווים אותו. הלא מחצית תושבי העיר לאנצוט פרנסתם היתה על ידו. פוטוצקי האציל שאכל... משחיטה יהודית מפני שלא רצה להחליף את מוכרות־הבשר חוה ושפרה שיינמן שהיו מביאות לו בשר ודגים הביתה, פוטוצקי — „דוד היהודים", כפי שכינוהו הנוצרים.

אמהות, שרצו להרגיע את ילדיהן המפונקים שנעלבו כי נעליהם מטולאות, אמרו להם: „קח דוגמה מהרוזן פוטוצקי", משום שהיה לו מעין „סמל" בצורת טלאי, שהיה נושאו על מגפיו כדי לשמש דוגמה לצניעות בלבוש, על אף ההידור והנקיון שנהג בלבושו. פוטוצקי — על האגדות שנרקמו סביב אישיותו וארמונו; הסמל בצורת עץ בעל ששה ענפים, שאחד מהם נראה קטוע, המציין, לפי האגדה, את אחד מבני משפחת פוטוצקי שנתגייר בימי־הביניים, בימי הרדיפות האיומות על היהודים, לפי שביקש לשתף את גורלו עם גורל הנדכאים והנרדפים, והוא הועלה על המוקד.

*

הרוזן פוטוצקי היה חלק בלתי־נפרד מלאנצוט היהודית. ארמונו המהודר, המשמש בפולין של היום מוזיאון, שימש לא אחת מקלט לנרדפים ולנדכאים. לא מעט עזר ליהודי לאנצוט בימים האיומים של הכיבוש הנאצי, ואף־על־פי שספק רב אם הצליח להציל יהודים ממוות, היה הוא הנוצרי היחיד שהעז לעמוד לימין היהודים ולעזור להם. הוא היה החבר היחיד במועצת העיריה, שהצביע ביום הגירושים — בשנת 1939 — נגד גירוש היהודים מלאנצוט.

זמן קצר לפני כניסת הרוסים לפולין, בשנת 1944, גלה פוטוצקי מעיר מולדתו לאנצוט, ועמו קרונות של חפצי ערך ועתיקות מארמונו. רכוש זה צריך היה להבטיח את קיומו בגולה. מת בגיל 72 בשוויץ, בתחילת מאי 1958. היה רווק כל ימיו, ולעת זקנה נשא אשה אנגליה ממוצא פולני. בשנותיו האחרונות לקה בשיתוק חלקי ברגליו, לא היה בכוחו ללכת בעצמו והובל בעגלת־נכים.

הממשלה הפולנית הקומוניסטית נאבקת עתה על הרכוש של פוטוצקי בחו"ל. הסיפור על 11 הקרונות של חפצי־ערך, שהוציא לחוץ־לארץ, מלהלך כאגדה בקרב האוכלוסיה הפולנית. סיפורים על עתיקות מלפני מאות בשנים שנשארו בחו"ל מתפרסמים בעתונות פולין. ידוע, כי בין חפצי־הערך בארמונו של פוטוצקי היו גם מתנות יקרות־ערך, שנמסרו לו על־ידי היהודים בזמנים שונים. ארמונו של פוטוצקי, אולמי האורחים, התיאטרון — כל אלה משמשים עתה נושא להתעניינות בפולין כשריד מפואר של העבר שאיננו עוד.

ראשית בואם של הפוטוצקים ללאנצוט

הפוטוצקים הראשונים הגיעו ללאנצוט בשנת 1800 לערך. הנצר הראשון למשפחה פולנית אצילה, שקבע מושבו כאן, היה יאן פוטוצקי, שנשא לאשה את בתו של המארשל הפולני לובומירסקי. יאן היה סופר, משורר ואיש רב־תהפוכות. הוא שהכניס לספרות הפולנית את הרפורטז'ה, שתיארה פרקי הווי ומאורעות. חיבר מחזות ודראמות ובכללן „שש פרדות" ו„הצו־עני מאנדלוזיה". להצגת מחזותיו בנה תיאטרון בארמונו.

לבני לאנצוט זכורה התעלה העוברת ליד הארמון — בין הסיפורים המהלכים על יאן פוטוצקי רווחת האגדה, שסופר גרמני כתב ביקורת קטלנית על מחזותיו. נתרגש הזקן עד כדי כך, שציווה לאסוף את כל ספריו של הסופר הזה, לקרעם לגזרים ולהטילם לתוך התעלה...

על מותו של יאן פוטוצקי, מסופר, כי לאחר ארוחת־בוקר לקח כדור של כסף, שהיה מוכן במגירתו, וירה אל פיו...

*

אמו של אחרון הפוטוצקים, אלפרד, חונכה בחצר הצאר הרוסי. היא היתה ממשפחת רדז'יוויל. ביומנה משנת 1885 מסופר, בין השאר, כי לפני שעברה לגור בארמון בלאנצוט, לקח אותה בעלה לסיור נרחב בארצות העולם, כדי שתראה את מכמני האמנות והיופי בעולם, ואולי כדי לרכוש מקצת מהם בשביל הארמון של העיירה הקטנה. ואמנם היא הביאה עמה מחו"ל גננים לתכנון הגנים שליד הארמון, ארכיטקטים וציירים וכן שלל תמונות וחפצי־אמנות. כן התקינה מגרשי ספורט והעלתה את רמתה וקרנה של העיירה הקטנה.

שני בנים היו לה — האחד יז'י פוטוצקי, שהיה שגריר פולין בארצות־הברית לפני מלחמת העולם השניה, והשני — אלפרד, איש לאנצוט. הוא נשאר ה„אורדינט", היינו הממונה על הרכוש כולו, שלפי החוק אסור היה למכור אותו, אלא להוסיף עליו או לפתחו. הפולנים קראו לו בלשון חיבה — פרדז'ו.

ההיכרות הראשונה

זוכרני היכרותי הראשונה עם הרוזן: שנה שנה, בחג השחרור הפולני — ב־3 במאי, היתה להקת „הזמיר" מתייצבת לפני ארמונו ומנגנת לכבודו. אני הייתי בין המנגנים הקטנים בקלרינט. הרוזן יצא לפני פתח ארמונו, הושיט יד ובירך את המנצח. אחר כך לחץ את ידי כל אחד ואחד בהחליפו ברכה או בדיחה — „חבל שאינך מנגן בתוף ענק" אמר לי בחיוך, כאילו „להרגיזני" על היותי הצעיר והקטן שבחבורה. שנה שנה חזר ונשנה המחזה הזה שנתלווה, כמובן, בתרומה הגונה ל„הזמיר". זו היתה הכירותי הראשונה עמו.

בפעם אחרת, זוכרני, היינו במושבת קיץ של „השומר הצעיר", והיה צורך ברשיון ממנו, כדי לנוע ביערות שהיו

רכושו. הלכתי אליו עם משה רוזנבליט. הוא קיבל אותנו יפה ונתן לנו את הרשיון המבוקש. אף התעניין בנו ושאלני מה אני חושב להיות בעתיד? אמרתי לו, שבדעתי לעלות לארץ־ישראל ולעבוד את אדמתה. הוא איחל לי הצלחה. לאחר שנים רבות זכר להתעניין בי ולחקור, עם הגשמתי את חזוני לעלות לארץ־ישראל.

קשריו עם היהודים

כאמור היה הרוזן פוטוצקי ידיד היהודים. כאשר פנו אליו בשנת 1937, בימי החרם הפולני נגד המסחר היהודי, וביקשו שגם הוא יתן ידו לחרם נגד היהודים, אמר: כאשר אני מוכר משהו ליהודי הנני מרוויח, לא כן אם אני עושה עסק עם בני־עמי...

היה בלאנצוט מנגן יהודי, בשם משה שטיצל, אשר לא זו בלבד שהיה בן־גילו של הרוזן, אלא נולד באותו יום ממש. „זכות" זו עמדה לו, שפוטוצקי כינה אותו „בטהובן שלנו", והיה מזמין אותו לנגן בכל הגיגה והיה שולח לו מתנות לביתו. „בטהובן" הוא היום עיוור ומתגורר בלוד.

פרשה מיוחדת היא זו של „משוגע העיר", אפרים גולדמן. היה זה לא „משוגע" סתם, אלא איש רב־כשרונות: חורז חרוזים, מזמר, מצייר ומפסל. פוטוצקי היה מזמינו לנשפים הגדולים בארמונו והיה משעשע את אורחיו ביהודי בעל המלבוש הארוך, הפיאות וכובע החסידים. „חזיון כזה לא תמצאו בכל העולם" — היה מבטיח לאורחיו. כוונת פוטוצקי היתה לכשרונותיו של האדם, כיוון שמשוגע זה היה מצייר על הקיר את קלסתר־הפנים של האורחים כהרף־עין, משמיע חרוזים ומאַלתר שירים על כל שם שנזדמן לו...

*

כאשר היה בא הרוזן פוטוצקי לכנסיה בעירו, נהג לשבת בין המון העם, אף־על־פי שהיה לו שם מקום כבוד מכוסה בחופה. קברות אבותיו נמצאו במרתף הכנסיה, כנהוג אצל נבחרי העם.

פוטוצקי בימי השואה

סיפורים שונים מספרים על פעלו לטובת היהודים בימים האיומים של מלחמת העולם השניה, כאשר הנאצים השתוללו בפולין כולה. לזכותו זוקפים כמה וכמה פעולות הצלה, ובכלל זה הצלת בית־הכנסת העתיק בלאנצוט מחורבן.

ביום הגירוש של יהודי לאנצוט, ערב סוכות 1939, אספו הגרמנים את כל יהודי העיר בגן הסטארוסטה. המכות והעינויים היו איומים. שתי נשים לאה קסטין (אנמוט) וא. וולקנפלד הלכו לפוטוצקי ומצאוהו בדרכו לישיבת העיריה. לפנייתן אמר: „שאו בגאווה את גורלכן ושמרו על כבודכן".

בישיבת העיריה עם הגרמנים האשימו, כמובן, את היהודים שהם בוגדים, ומשום־כך הכרחי לגרשם. אמר הוא: „אני ערב ליהודי לאנצוט שלא יבגדו". אף־על־פי־כן החליט הרוב לבצע את הגירוש.

משמאל (פון לינקס): הרוזן אלפרד פוטוצקי, לובומירסקי, זאמויסקי, אפרים גולדמן...

באותו יום פנתה אליו משלחת גדולה של נשים יהודיות, וביניהן: שפרה שיינמן, אסתר וולקנפלד, רחל מרדר ואחרות. הוא יצא אל המשלחת, בלוויית הבישוף של העיר — „עשיתי כל מה שיכולתי", אמר, „אך לא הצלחתי מאומה". ולאחר הרהור קל הוסיף: „גם אני עצמי נתון בסכנה". היתה זו פגישה שנחרתה עמוק בלב רבים מאלה שהיו באותו מעמד. הבישוף בירך את היהודים ופוטוצקי נראה כשהוא מנגב דמעותיו. „אני מייעץ לכם לברוח. לברוח לכל אשר ישאו אתכם עיניכם" — הפליט.

באותו יום אסרו הגרמנים בני־ערובה מבין העסקנים הפעילים של היהודים בגן הסטארוסטה. סכנת־מוות ארבה להם, אך בהתערבותו של פוטוצקי ניצלו.

הצלת בית־הכנסת

בעצם שנות המלחמה היו זמנים, בהם נאלצו יהודים לחזור לעיר, ואחר־כך גורשו שוב, עד הסוף המר של הגיטו וההשמדה. היו ימים, בהם באו פליטים לעיר. פוטוצקי עזר בתרומות של מיצרכים ופחמים. הודות לו הוקם מטבח והוגשו ארוחות חמות לפליטים, דבר שהיה בלתי־אפשרי לולא עזרתו של הרוזן. באותה תקופה שרפו הגרמנים את כל בתי־הכנסת בכל ערי גליציה, ואף בלאנצוט אספו את הספסלים והשולחנות במרכז בית־הכנסת, שפכו עליהם נפט ושלחו אש בבניין. היהודים לא התחשבו בסכנה ומיהרו לבית־הכנסת להציל את ספרי התורה. והנה הופיעו קצינים גרמניים... וכיבו את האש, וכך ניצל בית־הכנסת העתיק מכליה.

עובדה זו, שהיא מעשה־נס, מייחסים היהודים לפוטוצקי. סבורים, שהגרמנים, שמפקדתם הראשית היתה בארמונו של פוטוצקי, נשלחו על ידו לכבות את הדליקה.

אלה ראשי־פרקים לתולדותיו של הרוזן פוטוצקי, שליווה את לאנצוט היהודית עד לקצה המר. לאנצוט היהודית אינה קיימת עוד. גם הארמון בקצווי העיר ריק מבעליו. עם קיצם של החיים היהודיים הקיץ הקץ על הרומאנטיקה האצילית של בית פוטוצקי בלאנצוט.

*

„אדוני לאנצוט" (Master of Łańcut), זה שם ספרו האוטו־ביוגרפי של הרוזן אלפרד פוטוצקי, אחרון בעליה של האחוזה וטירתה, ובו הוא מעיד על עצמו — „הנני בן של תקופה ומעמד אשר שתי מלחמות עולם טאטאו אותם".

בסופו של הספר מעלה מחברו גם מזכרונותיו על הכיבוש הנאצי. הוא כותב:

„...הם באו בשעה חמש לפנות בוקר. עם הנץ השחר, ראיתי את הטורים הגרמניים הצפופים במצעדם ליד הארמון בכיוון מזרחה. רוב היחידות היו ממונעות. תחושה של יאוש אחזה בי נוכח עליונותם המכריעה בציוד על פני צבאותינו. כל אותו יום הם צעדו, טור אחר טור, כזרם ללא־סוף. היה יום ראשון, ואני עם אמא הלכנו לתפילה — ולו מטעמים פורמאליים. היה עלינו להפקיד עצמנו ואת לאנצוט לחסדי שמים. העיר לא נפגעה קשה. מיד בתום התפילה, פתחה אמי — בעזרת נזירות וד"ר ידלינסקי — בית־חולים לטיפול בפצועים ובמזועזעים".

להלן הוא מספר, כי בשעות אחר־הצהרים באו לחדרו קצינים נאציים — אנשי ס. ס. ועמם שני רופאים. הם אמרו, שהחליטו לאכסן קצינים גרמניים בארמון, בקומתו השניה.

ב 12 בספטמבר הגיע המטה של החיל, וכל הארמון נתפס על־ידי הצבא הגרמני.

ובינתיים נמשך, באין קץ, מסעם של הצבאות הגרמניים מזרחה. נראו שבויי־מלחמה פולניים רבים. וארשה התגוננה בגבורה.

ולפתע הגיעה השמועה — ב־17 בספטמבר — שהצבא האדום חצה את גבולות פולין וכבש את וילנה. חלוקה של פולין... כאן. ממשלת פולין נמלטה לבוקארשט ואתה פליטים רבים.

הנהר סאן נקבע כגבול בין שני הכובשים. עם זה התחילו חזורות יחידות גרמניות מן המזרח. לאנצוט — נודע לי ממקורות המטה הגרמני הראשי — תעבור לידי הרוסים.

„לא פחות נוגע־ללב היה גורלה של האוכלוסיה היהודית בעיר לאנצוט. בבוקרו של יום ה 26 בספטמבר ניתנה להם שהות של שש שעות לעזוב ולעבור את הסאן. אכזריותה של פקודה זו זעזעה את אנשי המועצה המחוזית, ואולם בקשותיהם מן השלטונות הגרמניים לא נשאו פרי. משפחות שלמות, מהן שהתגוררו בלאנצוט במשך דורות, גורשו מבתיהן בבוקר ואולצו להסגיר עצמן לחסדם של הבולשוויקים. מהן שהסתתרו ולאחר ימים אחדים פנו אל הארמון וביקשו את עזרתו. עשיתי ככל שהיה בידי לסייע בידן להימלט ממעניהן הנא־ציים".

להלן מספר הוא שהקים, יחד עם אמו, ועד עזרה למען עניים, נפגעי המלחמה — פולנים. ולא היה בכך משום התנגשות בגרמנים — מציין הוא.

בינתיים נמלט שומר־היערות שלו עם בניו. בארמון נערכים חיפושים. הגרמנים מחפשים נשק ומקלטים. הוא עצמו נתבקש לא לתת יד לפעולה נגד הגרמנים ולא לברוח.

ועוד הערה אחת בספר לגורל היהודים בתקופה זו:

„המונים מיואשים של יהודים מגורשים מגרמניה ופולין המערבית התחילו מגיעים ללאנצוט, סמוך לחג המולד. אין לתאר את מצבם, ואין כלל בידי לתאר את שפלות הרוח המוחלטת של מעניהם. היתה זו אכזריות נפשעת מעבר להיישג הדמיון — שאין אתה יכול להאמין בה, אלא שהיית עד למצותקתם של האנשים, הנשים והילדים החפים מפשע".

בהמשך הדברים מתברר, שמשרתיו של הרוזן נתפסו למחתרת, ואפילו התקינו בית־דפוס סתר בחדר מתחת לגג הארמון. כרוזים ועלונים נדפסו בו. הוא עצמו, הרוזן, נקרא לחקירות במטה הגיסטאפו בריישה.

ושוב קטע בזכרונות, שעניינו ביהודים.

„בקיץ התחיל המצוד על האוכלוסיה היהודית, ובחודש אוגוסט, כאשר הצבאות הגרמניים הגיעו לוולגה, צפונה מלניגראד, התחיל הטרור האנטי־יהודי בלאנצוט. אנשי ס. ס. וסוכני גיסטאפו פשטו לפתע בעיר וכינסו את כל היהודים ללא הבדל גיל ומין.

אחדים מהיהודים הפעילים ביותר, גברים ונשים, התחמקו מהמצוד ונמלטו ליערות, כשאיכרים וחברי המחתרת שפעלו באיזור וחיו בכפר, מסייעים בידם. אני הודעתי באמצעות סוכני, שיש להושיט להם כל עזרה אפשרית, בלי לעורר את הגיסטאפו למעשים של תגובה".

חורף 1942 קשה ומר. בחזית המזרח נמשך המאבק לחיים ומוות של הנאצים.

תגבורות של צבא גרמני זורמות דרך לאנצוט למזרח. בטהרן מתכנסים ראשי מעצמות הברית לדיונים על עתיד אירופה. באוירה זו עובר על פוטוצקי חג המולד האחרון בארמון הולדתו.

המחתרת הפולנית מגלה פעילות רבה. בחודש מארס, באחד הלילות, נרצח מיור ווינארוויץ מלאנצוט. לא ברור לו, לכותב, אם אנשי־מחתרת או „הרפתקנים" רצחוהו. הגרמנים מוציאים־להורג בני־ערובה.

בסוף אותו חודש כבר רואה לאנצוט קצינים וחיילים גרמנים נסוגים מחזיתות רוסיה. הצבא האדום מתקרב לדניסטר, לסאן. הרוזן ואמו חרדים מהכיבוש הסוביטי הצפוי — עוקרים לקראקוב בדרכם לווינה. אריזה מבוהלת של חפצי־אמנות למיניהם — „דמעות עומדות בעיני המשר־תים", מעיר הכותב. ובלילה עולה טרטור אווירונים בשמי העיר. 174 ארגזים טעוני חפצים נשלחו ב 10 במאי מתחנת לאנצוט. ב 15 ביוני שוב נשלחו לווינה 150 ארגזים. במחצית יולי — עוד 200 ארגזים.

הגרמנים מתבצרים לאורך הסאן, אך ב 23 ביולי פורצים הסוֹוִיטים והרוזן, ברשות הגרמנים, עוזב את העיר, והוא — בפעם הראשונה בחייו — פליט. תחילה בקראקוב, ואחר־כך באוסטריה.

בחו"ל הוא חי את גורל עמו וארצו, הנכבשת והולכת על־ידי הצבא האדום. לא יוצאים ימים רבים והוא שומע הודעה בראדיו, מטעם סוכנות טא"ס, כי אחוות לאנצוט הוקפה, ולהלן:

„אחוות הרוזן פוטוצקי הוחרמה וחולקה לטובת העם".

עתה הוא נמצא בווינה המתגוננת. הסרדיוט הנאצי באלדור פון־שיראך אוסר עליו לעזוב את העיר. הצבא האדום מתקרב לשערי העיר, אלפי מטוסים של בעלות הברית מפציצים אותה. ראדיו מוסקבה מודיע על ועידת יאלטה — „פולין נמכרה לסוויטים".

בשווייץ הוא עוקב אחר המשא־ומתן בין ממשלת פולין בראשותו של מיקולייצ'יק, לבין הסוויטים, ועם כשלונו נתברר לו לחלוטין, ששוב אין לו דרך חזרה לפולין, וכי „אבדנו שוקע בטרגדיה של אומה שלמה". הוא עוד שמע, כי המפקח על המוזיאון בלאנצוט מתגורר בחדריו בארמון. בסיום ספרו הוא מעיר (שנת 7—1956, צרפת):

„לאנצוט היא עתה מוזיאון ממשלתי, הנשמר ככל האפשר במצב שבו נמסר לי על ידי אבי, ולידיו על־ידי אביו וכו' — עד לזמן שבו נשא הרוזן פוטוצקי אשה מבית לובומירסקי, ואף על כך אני מודה לאל. באחרונה שמעתי ברוב שמחה על החג הרשמי שנערך במלאות 600 שנה לעיר לאנצוט. באולם הלבן שבארמון נערכה קבלת־פנים וכוסות הורמו לכבודי. את הכוס הראשונה הרים איכר זקן. נתרגשתי מאוד, שלאחר המאורעות המכריעים של השנים האחרונות, עדיין מכבדים אותי בביתי".

ממשלת פולין שומרת על הארמון — מצבה לפאר עברה של הארץ. „משטרים באים והולכים, ואולם עמה של פולין חיה יחיה... ולאנצוט היא חלק בתולדותיו".

שמעון וולצר

ערב חורבן

(מכתב מלאנצוט)

מכתב זה נשלח מלאנצוט בחודש יולי 1938, שנה וייתר לפני פרוץ מלחמת העולם, שבה נשמדה יהדות אירופה ובתוכה גם כותב המכתב. המכתב — עדות היסטורית וגם אספקלריה לנפשו האצילה של כותבו.

חזון ודמע

הימים הם ימי הקיץ והחופשה בבתי־הספר. בלבי מקנן הרצון לכתוב לך, אחי היקר, על החזיונות הנפלאים של הטבע התופסים את עיני ומפעמים לבי; על מרחבי שדות, שסימני החריש עדיין ניכרים בהם גם עתה, על שיבלי־הזהב הגבוהות המשתחוות מלוא אפיים לפני הקוצרים; על עצים עמוסי פירות בגונים ומינים שונים, הגדושים ציפרים, שהגיעו לכאן לא מזמן מארצות רחוקות; על זוגות צעירים המתעלסים ליד העצים הזקנים ועל קשישים המחפשים משען ונופש על ספסל חדש, שהותקן זה עתה. הכול מסביב רונן וצוהל. במרחב — עדרי פרות בגון אדמדם ורועים צעירים משגיחים עליהם; חזירים מסורבלים רובצים ומחממים עורם. ילדים מתרוצצים ברחובות ומשחקים במחבואים. הנוער המבוגר יותר מטייל בשדרות עירנו, או שטוף ויכוחים במועדוני הנוער בערבים. נוער תוסס ומחפש.

אך שוב אין אלו הזמנים, שהיו פעם בלאנצוט. עברו הלפו ימי הזוהר של הנוער היהודי בפולין. שוב אינך רואה את הטיולים ההמוניים בחדשי החופשה של נוער יהודי שר ומזמר. נשתנו הימים: האוכלוסיה הפולנית מתקדמת, אך היהודים כאילו מבודדים ממנה, וגורל אחר מנת חלקם. ראוי לך לראות עתה את האוכלוסיה הפולנית ביום הראשון בשבוע, בלכתם בהמוניהם, אל הכנסיה. הלבוש, ההילוך, הכול מבריק בצבעי המשי והקטיפה. אך לא כן היהודים. אלה יושבים במרתפים, נאבקים מרה על פרנסתם. הכול נלחמים בהם, הכול רודפים את היהודי הבורח על נפשו, כאילו העולם כולו קם עליו לבלעו. היהודים בעיר — רובם מהלכים קרועים ובלויים. אם לבוש מישהו בגד חדש, הרי זה מתנת קרובי משפחה

בארצות חוץ. אילו היו באים אלי באמצע הלילה ואומרים, כי יש לי אפשרות לעלות לארץ־ישראל, הייתי בורח לשם ערום כביום היוולדי, ללא חשבון וללא מחשבה, כי קצה נפשי בחיים האלה, חיי דלות ועוני ללא תכלית ומטרה.

ואם חסרו ליהודים צרות, הרי נתרגשו אלו בצורת סיסמאות „מודרניות" וההסתה של האנדקים. קוראים להחרמת חנויות של יהודים; מתנוססות סיסמאות הקוראות לפולנים לקנות רק אצל פולנים. הממשלה משחקת במשחק הניטראליות במסע האנטישמי נגד היהודים ומסייעת לאנטישמים בדרכים משלה: חיפושים נערכים אצל בני נוער יהודי. מחפשים נשק, כי הגויים הפיצו שמועות שהיהודים מזדיינים, כדי להתגונן נגד מתקיפים פולנים. גזירות מגזירות שונות ניתכות יום יום על ראשי היהודים. כאן ההתנכלות לשחיטה היהודית, שגרמה להאמרת מחירי הבשר הכשר, והנה החוק החדש שגרם להריסת בתים ישנים ומחסנים של יהודים. במקום הרכוש היהודי הנהרס אין בונים חדש. אין בניה יהודית, אין התקדמות. עמידה במקום או נסיגה והרס.

גם בעירנו לאנצוט החמיר המצב. כמעט שאין היהודי יכול לצאת החוצה בערב. פוגעים ביהודים בעלי זקן, מתקיפים ומכים. היהודי הוא בעיני הגוי השעיר לעזאזל. ומרגיז אותי עוד, שהגנבן מוצאים יהודים המתביישים בלשון דיבורם, יידיש, ומבכרים את השפה הפולנית. ולעומתנו מיעוט אחר בפולין, האוקראינים, העומדים במאבק קשה על זכויותיהם, אינם מוותרים, אינם נכנעים, עומדים על נפשם וגאים במוצאם ובשפתם.

אתה רואה עתה תנועה של אוכלוסיה פולנית בשני כיוונים. פולנים רבים נוסעים ל...גרמניה, לעבודה. מבטיחים לפועלים אלה, כי בגרמניה ירוויחו חמישה זלוטי ליום מלבד אוכל ולינה. הפועלים הפולנים שמחים לרווח כזה. אך אפשר להבין, כי כוונות מרחיקות־לכת טמונות במסעות אלה. מכל מקום, לנו, היהודים, אין נסיעות אלו מבשרות טובות. הפולנים ילמדו בגרמניה בראש וראשונה את התורה הנאצית וקל לתאר מה יביאו עמם בשובם.

המסע השני הוא זה לתפיסת אדמות האוקראינים. כפי שמספרים, נמכרות אדמות האוקראינים לפולנים במחצית ערכן. הממשלה הפולנית מעוניינת ליישב פולנים בשטחים המיושבים אוקראינים והיא מעודדת התיישבות זו על חשבון האוקראינים, הנוקמים ב„שכנים" החדשים, מציתים בתים ומתקיפים את הקמים עליהם לכלותם.

חדשות בבית

אחי היקר, שנה עברה מהיום בו עזבת את עירנו בשובך לארץ־ישראל, לאחר ביקורך אצלנו, ומני אז לא נשמעה ידי לקול הלב. לא יכולתי להעלות על הנייר את רגשותי, את מבול המחשבות המציפות אותי ברגע שאני בא לספר על מצבנו והווי חיינו. אין הדברים פשוטים כל עיקר: נדידה, הגירה. כל היהודים המוצפים דאגות יומם ולילה שואלים השכם והערב: „מה אומר הרדיו? מה נשמע בארץ־ישראל? האם שקט שם? האם לפחות בארצנו הקדושה נותנים ליהודים לחיות בשקט?" כך שואלים יהודים תמימים וטובים אלה.

אך בינתיים יש גם עניינים „משלנו". הימים — ימי חום כבד והכל מחפשים פינת צל. בשעות הערב זורמים החוצה, אל הגינות והעצים, והנה לפתע, שוד ושבר — הרב של עירנו התעלף. מתכנסים סביב בית הרב, רצים להזעיק רופא, אך עד מהרה פשטה הבשורה הרעה: הרב נפטר. יהי זכרו ברוך. ליד מיטת המת פורץ סכסוך בין בנו של הרב לבין חתנו, זה טוען כי כס הרבנות מגיע לו בירושה וזה טוען לא, כי לו מגיע כס הרבנות, מכיוון שהוא ראוי יותר לכך והוא תלמיד הכם גדול יותר. וכרגיל, מתחילים לרוץ אל הפריץ, אל הממונה על המחוז. ובינתיים מתערב בענין הדיין ר' אלטר, כותבים מכתבים אל הרשות, והרי עניין לעיר להתדיין ולהתגדר בו. יהודים מזוקנים ונערים רכים עומדים ברחוב, מטים אוזן לסיפורים הקולחים כזרם מים שאינו פוסק.

לווית הרב נערכה בלילה כדי למנוע תגרות והכל חוזר לקדמותו.

אם אשכחך ירושלים

אך אותה המחלוקת הקטנה בעיר והצרות הגדולות, שהן מנת חלקם של הכל, כאילו נעלמות, בשעה שמזכירים את ארץ־ישראל. כאשר נמסר ברדיו על ביצוע פסק־דין המוות על שלמה בן־יוסף — נזדעזעה עירנו. האנשים נתפזרו בלי לדבר דבר. למחרת ערכו תפילת־אזכרה לקדוש, שעלה לגרדום על קדושת שם ישראל וארצו. באותו מעמד היה בעיר רבי — אורח, שלא הקפיד על כבוד הקדוש, והדבר גרם לתגרה בבית־הכנסת. „בית־העם" נסגר — ובני הנוער הציוני יצאו לרחוב.

בערבים נערכות הרצאות על בעיות ארץ־ישראל, על הרצל, על החלוקה.

מצב־רוח מלחמתי והתשוקה לעלות

כמו בבת־אחת פשט באזורנו מצב־רוח מלחמתי. הקרבות בסין; המלחמה בצפון בין רוסיה לפינלנד, המתיחות בגבולות פולין־ליטא. העיתונות מופיעה יום־יום בכותרות מרעישות על קרבנות ונצחונות. עלינו, היהודים, עושה הדבר רושם מוזר. משהו מחריד מצלצל באזנינו — צהלת קרב של רוצחים; זעקות שבר של מנוצחים ומדוכאים. כל זה אינו לפי רוחנו.

ובינתיים, כבד והולך עול המיסים. הממשלה ממריצה את זיון צבאה והיא זקוקה לכסף, ולמי תפנה אם לא ליהודים? אמנם, מחרימים את עסקי היהודים, מדכאים ומשפילים אותם עד עפר. אין הסחורה היהודית כשרה בשביל הגויים, אך כספם כשר...

והחיים ברחוב היהודי מתנהלים וזורמים באורח חדגוני. רק קרן אור אחת „שנה, והיא מאירה לפעמים — הזרם האיטי, אך הקבוע, של העליה לארץ־ישראל. פעם בפעם עולים יהודים לארץ גם מלאנצוט. יש גם כאלה המנסים לעשות את דרכם לארץ־ישראל, ללא כל אחיזה או בטחון, שיתנו להם להיכנס לארץ, מהם גם הוחזרו ולא הצליחו להגיע למחוז חפצם. עזה התשוקה לארץ־ישראל.

מרד האיכרים ורעב

זה מקרוב נערך מאבק קשה ואכזרי בין איכרי פולין לבין השלטונות. כרגיל, נסתיים המאבק במידה ידועה על חשבון היהודי. הממשלה, ברצותה להטות את לב ההמונים מן הבעיות הדוחקות, מכוונת אותם לאפיק אחר, וכרגיל אנו הננו מועמדים נצחיים לשמש מקור־קליטה לצרות ויגון, לשאת בעוונות אחרים ולשלם בדמנו. הלא לשם כך פיזרו אותנו בין הגויים... מאבק זה בין האיכרים לבין הממשלה היה מלווה גם צד פוליטי ברור. האיכרים הכריזו שביתה ולא שלחו את יבולם אל השווקים, לא זרעו ולא הרשו. כוונתם היתה — להרעיב את הערים בדרישה למלא את משאלותיהם הכלכליות והפוליטיות. שביתה כזאת לא ראתה פולין מאז שחרורה. הערים הפכו לפתע את פניהן ונראו כבתי־סוהר; כאשר העז איכר ושלח את יבולו לעיר, היו מציתים את ביתו ללא רחם — חריף היה המאבק ונמשך ששה שבועות שלמים. בסכסוכים שנתעוררו שפכו נפט לתוך בארות המים, הציתו תבואות והשחיתו מזון ובגדים. בכפרים עצמם נתחוללה מהפיכה ממש.

הממשלה שלחה אל הכפרים משלחות־עונשין של משטרה. אלה מופיעות, בדרך כלל, במכוניות בקול זעקה מחרידה, כדי להפחיד את האוכלוסיה. פרצו קרבות עם המשטרה; נשי האיכרים שכבו לרוחב הכבישים, כדי להפריע למכוניות להיכנס לכפרים, אך לבסוף הצליחה הממשלה לדכא את השביתה הנוראה הזאת. אלפים נחבשו בבתי־הסוהר, רבים מבין מארגני השביתה ברחו לחו״ל.

כפי שכבר ציינתי, מיד לאחר השביתה ניתנה הרשות למשחית. לפתע הגבירו האנדקים את פעולותיהם נגד היהודים בזעקה אחת ויחידה: „בכל אשם היהודי״. גל של מיסים חדשים מצד אחד ופצצות סרחון הנזרקות לבתי־עסק יהודיים מצד אחר, מכות ביהודים הן מאורעות יום־יום. אין היהודי רשאי עתה לבוא אל הכפר הפולני לקנות בהמות. בית־המסחר היהודי והדלת בבית היהודי אינם נסגרים כל היום מרוב העניים המחזרים על הפתחים. לנצח יישאר בזכרוני אותו ליל מוצאי־שבת, כאשר השתוללות הבריונים הפולנים הגיעה לשיאה בעירנו. הם קרעו את חוטי החשמל, ובעיר השתררה חשכה מוחלטת. אבנים עפו לכל עבר. לא היה כמעט בית, שבו לא ניפצו את השמשות, ובית־הכנסת בכלל זה. כל השמשות בבית־הכנסת נופצו. בכלל, ניפוץ שמשות בבתים יהודים הפך לדבר שבשיגרה ושל „בילוי זמן״ לפולנים. בצר להם פנו היהודים לכומר המקומי. הדבר השפיע במידת־מה אך לתקופה קצרה.

כך עוברים הימים והלילות, ואין מפלט ואין זיק תקווה...

קטע מכיכר־השוק לפני החורבן —
אַ פּראַגמענט פונעם רינג־פּלאַץ

ו. דמויות וטיפוסים

נחמן קסטנבאום

גצל דרוקר

אחת הדמויות הנכבדות והנלבבות מבין יהודי לאנצוט. גדל בתקופת ההשכלה בגליציה, וכידוע התיחסו יהודי גליציה המתקדמים בכבוד ובאהדה ליהודי המשכיל.

גצל דרוקר

דרוקר ידע למזג באישיותו אמונה והשכלה כללית. ואם כי מיד אחרי התינתו החליף את ה„שטריימל" ואת ה„קפוטה" של משי בלבוש יהודי מודרני, הוסיף להיות יהודי מאמין ודבק במסורת הדתית. ברצון נהג לעבור בשבתות לפני התיבה בבית־הכנסת הגדול ורכש את ה„חזקה" לומר בתשעה באב את הקינות, ואכן ידע לאומרן בנעימת יגון מסורתית עמוקה.

הוא היה בין קוראיה הראשונים של עתונות ההשכלה העברית ונמנה עם החותמים על „נייע פרייע פרעסע", עתון שיצא בווינה בשפה הגרמנית ואשר היה מקובל על המשכילים היהודים בגליציה. דרוקר עיין בספרי מחקר וקבע עיתים לקריאה בספרות ההשכלה ובספרות הגרמנית וגם עיין לפעמים בתלמוד ומפרשיו.

אמונה ודעת, אנושות ויהדות נתמזגו בו לחטיבה אחת, היה מעורב בין החרדים ומקובל על המשכילים המתקדמים. רבות עשה למען העיר בהיותו, במשך שנים רבות, עד בואם של הנציגים הציונים, הנציג היהודי היחיד במועצת העיריה והשמיע את קולו בשאלות כלליות ויהודיות. התנועה הציונית, שגברה בלאנצוט, הכניסה למועצת העיריה נציגים נוספים, שהמשיכו בפעולותיו של דרוקר לטובת העיר ודאגו לצרכיה המיוחדים של האוכלוסיה היהודית בלאנצוט.

איתנה היתה עמדתו של דרוקר כחבר המועצה. ואף על פי שלא עשה רושם בשפתו הפולנית, הקשיבו חברי המועצה הפולנים לדבריו, שהצטיינו בהיגיון ובתבונה. הם כיבדוהו והעריכוהו מאד וכאות הוקרה החליטו לקרוא אחד הרחובות על שמו.

שנים רבות שימש גם כחבר הקהילה היהודית, ואף כי מפאת סגולותיו היה ראוי להיות ראש הקהילה, לא רצה במשרה ציבורית זו, כיוון שראשי הקהילה נזדקקו לפעמים לשיטות עבודה ציבורית, לשתדלנות ולתכסיסים, שהיו זרים לרוחו של דרוקר, איש הדרך הישרה, שהכבוד היהודי היה יקר בעיניו.

דרוקר נמנה עם הציונים הראשונים בלאנצוט. היה היושב־ראש הראשון של קרן־היסוד והשתתף באורח פעיל בכל המפעלים הציבוריים והתרבותיים לשם הקמתם וביסוסם של מוסדות לאומיים וציבוריים. כמשכיל נלהב וחובב הספר העברי פעל במסירות לקיומו של בית־הספר העברי בלאנצוט.

בטוהר אופיו, בפשטותו ובענוותנותו רכש לו את אהדתן ואמונן של כל שכבות הציבור היהודי. שימש כבורר בסכסוכים בין החוגים הציוניים והחרדים, הקשיב בשקט ובשלווה לטענות הצדדים, שקיבלו את פסק דינו המבוסס על הבנה עמוקה וצלילות הדעת.

הוא חי חיים צנועים, לא ניצל את עמדתו הציבורית הרמה למטרות אישיות, אולם תמיד נכון היה לעזור לנצרך.

אזכרת „שלושים" למותו, שנערכה בבית־הכנסת הגדול, נהפכה להפגנת אבל גדולה. המהנדס שפאץ ואנשיל כ"ץ הספידו את המנוח הדגול, שהיה אחד האישים הנאמנים והמסורים לבני קהילתו. יהי זכרו ברוך!

מהנדס אברהם שפאץ

„אם ציוני הנני — הרי ציוני אני בכל התנאים", אימרה זו שמעתי מפי המהנדס שפאץ ז"ל בפגישה הראשונה אתו באסיפה ציונית והוא עודנו לבוש מדי קצין של הצבא האוסטרי.

המילים האלו ביטאו נאמנה את אישיותו הציונית של המהנדס שפאץ, מי שהיה במשך שנים רבות יושב ראש ההסתדרות הציונית בלאנצוט, חבר מועצה הקהילה ויושב ראש זמני שלה, נשיא אגודת „הזמיר" ו„בית־העם" ומנהלם של מוסדות ציבוריים וחברתיים יהודיים בעירנו.

בהתלהבות, בשיקול דעתו ובמסירותו משך אחריו, בכל פעולה ציונית־תרבותית וציבורית, את חבריו וידע לנהלה לקראת השגת המטרה.

אף כי גודל וחונך בסביבה מתבוללת, היה הוא בכל רמ"ח אבריו יהודי לאומי. גדולה היתה שמחתו כשזכה לנאום בישיבות ובאסיפות בשפת העם, באידיש, ולא נאלץ להשתמש בשפה הגרמנית או הפולנית.

במרוצת הזמן שימשה היהדות העממית־הלאומית רקע להשקפותיו ולפעילותו. הוא התקרב לחוגים הדתיים ומצא לשון משותפת עם מפלגת „מזרחי", שאותה אהד ביותר.

פעילותו הציונית הצטיינה בפשטות. הנוער הציוני העריצו בשל האידיאליזם שלו וטוהר אופיו, כיבדוהו בגלל יחסו הער והלבבי לכל הפעולות הקשות של התנועה החלוצית ובעד נכונותו ומסירותו לסייע לנוער הציוני בשאיפתו ובמאבקו לעלות לציון.

היה חבר במועצת העיריה והשכיל להגן, באומץ ובכבוד, על האינטרסים של האוכלוסיה היהודית בלאנצוט. לעיני חברי המועצה הפולנים נתגלתה דמותו החדשה של עסקן יהודי, המצהיר בגאווה על שייכותו לעם היהודי ועל אמונתו הציונית. חברי המועצה הפולנים העריכוהו וכיבדוהו, אף־על־פי שלא פעם שמעו מפיו דברי אמת נוקבים.

שפאץ היה אחד הפעילים בהסתדרות הציונית במערב גליציה ושלזיה, וחבר בוועד הפועל שלה. נבחר כציר לכינוסים ציונים. לוחם אמיץ ונאמן זה לזכויות העם היהודי, צנוע ושקט זה, שפעל ללא לאות בכל השטחים של חיי היהודים בלאנצוט, עונה ונרצח בידי הרוצחים הנאצים יחד עם בני קהילתו, קדושי לאנצוט. יהי זכרו ברוך!

צבי (הערש ראמר)

שמועות מוזרות התהלכו בלאנצוט על משפחת רמר. החרדים סיפרו על מידות של גויים שדבקו במשפחה זו...

ראש המשפחה, אברהם רמר, ניהל סוכנות ליציאתם של איכרים פולנים לעבודה חקלאית בגרמניה. בביתו של רמר היו שוהים פיעלים פולנים, עד שמספרם גדל כדי קבוצה שנשלחה בעונת העבודה החקלאית לפרוסיה.

אברהם רמר, בעל מרץ ויזמה. נעזר בניהול העסק על ידי שני בניו, גם הם זריזים במלאכה זו.

הוא היה בזמנו היהודי היחיד בלאנצוט, שידע להסתגל להברה הפולנית, לא שם לב לדעתם של יהודי העיירה האדוקים, הזו לשבת בשבתות במסעדה הפולנית הידועה, בחברת האינטליגנציה הפולנית, היה מעורב עם הקצינים האוסטריים, ונהג לקרא במסעדה את העתון „נייע פרייע פרעסע".

אולם בחגים ובימים נוראים הופיע רמר בבית הכנסת כשהוא לבוש „פראק" וחבוש „צילינדר" ותפס מקום מכובד ב„מזרח".

על אף אורח חייו של „גוי", כביכול, היה רמר יהודי גאה, יהודי עממי, נכון תמיד לעזור לזקוקים לו.

נצרכי העיר, בצר להם, מצאו ברמר יועץ נאמן, מגן מסור וביתו היה פתוח לכל יהודי הזקוק לעזרה.

בנו של אברהם, צבי, הלך בעקבות אביו והשקיע מאמצים רבים בעבודה הציבורית. היה בין מיסדי האגודה „תומכי עניים", שבהנהלתו התפתחה למוסד צדקה למופת. מסירותו לאגודה זו שימשה מופת לעסקנים ששיתפו אתו פעולה. בהדרכתו קמו לאגודה זו אנשים שהקדישו מזמנם ומהונם לביצור האגודה. אכן היתה אגודת „תומכי עניים" במחצית הזמן מוסד שהקיף בפעולתו הסוציאלית שטחים שהקהילה, מפאת אזלת ידה, לא יכלה לפעול בהם.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה הצטרף צבי רמר לשורות הציונים הראשונים שבעיירה והיה חבר באגודה הציונית „אהבת ציון". הוא אירגן, במסגרת האגודה, חוג מוסיקלי, ששימש יסוד לאגודה המוסיקלית המפורסמת של לאנצוט „הזמיר".

קשים היו חייו של צבי רמר במלחמת העולם הראשונה. הוא נפל בידי הרוסים כשבוי מלחמה, ברח ממחנה השבויים ואירגן פלוגה פרטיזנית של שבויים אוסטריים, שלחמה בקבוצות קטנות של חיילים רוסיים. מיד עם שובו מהמלחמה הצטרף רמר כחייל מנוסה להגנה העצמית של יהודי לאנצוט, שקמה בימי פולין הראשונים. בנאומיו הלהיב את הנוער היהודי והיה לרוח החיה של ההגנה העצמית. נתמנה למפקד ההגנה, וכשהמון פורעים איים על יהודי לאנצוט בשוד וברצח, ידע רמר בראש ההגנה להגן על כבודם וחייהם של יהודי לאנצוט.

לאחר המאורעות האלה עזב רמר את לאנצוט והיגר לגרמניה. עם עלייתו של היטלר לשלטון חזר רמר לעיר מולדתו. על אף ימי הזוועה שעברו עליו בארץ הנאצים ולמרות מצבו החומרי הקשה, נרתם רמר שוב לעבודה הציבורית בעיירתו, לקח חבל פעיל בבניית „בית־העם" והיה חבר בוועד הציוני המקומי עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

בבורחו לרוסיה הסוביטית, ניצל, אמנם, מידי הרוצחים הגרמנים, אבל מת אי־שם, בודד, בערבות סיביר הקרות. יהי זכרו ברוך!

אנשיל כ״ץ

חברים

כי בא יצרי הרע ומשיאני: לא ללבך החולה מלאכה זו. ירטט הלב ותרעד היד וחיים אלה לא תחַיה. דל וכהה יהיה תיאורך וחיוור כפני מתים בקבריהם; החיים לא יכירום ואף אחד לא יאמר: כי הוא זה — ובא רעהו הטוב: לא די שהסכן הסכנת להמשיך והם בקבריהם; לא די שהזקן הזקנת כך בלעדיהם, ועוד תשב תביט בגבור עליך שר העצלות לפתותך מלהקים שם לידידי לב ונפש אלה? — לא תאבה ולא תשמע אליו. על ארבעה אלה לא תשיבנו.

א

שלמה גרינבוים

נולד בלובּיטש שעל־יד לודז. בשנת תרס״א נשא לאשה את שפרינצה בתו של רבי יצחק וייסמן והשתקע בלאנצוט. בצעירותו היה נוסע עם אביו לאדמו״ר מאלכסנדר. כטוב לבו עליו אוהב היה לספר על הימים הטובים ההם. איך קשר עצמו באבנטו לתריס החלון שממעל לשולחן הצדיק, כדי להזין עיניו בו בהסיבו לשולחנו הטהור. כשגדל התחיל בא בחוג פועלי בתי־חרושת והציץ בספריהם של ז׳יטלובסקי, פרץ וברוכוב. הציץ ונפגע ומצבם העלוב של פועלי ישראל בגולה נגע ללבו.

בלאנצוט נעשה פעיל בוועד המקומי של הציונים הכלליים ועבודת הקרן הקיימת וקרן היסוד נעשתה חלק מחייו. ואף שהיה טרוד בעסקיו, הקדיש הרבה מזמנו לבית הספר העברי, שהיה חבר הוועד שלו ולבסוף שימש גם יושב ראש הוועד. מאז בואו העירה נרשם לחברת „תומכי עניים״, נבחר סגן יושב־ראש החברה ולאחר פטירתו של היושב־ראש, ש. רוזנבליט, בשלהי תרצ״ג, שימש יושב־ראש החברה עד פרוץ המלחמה העולמית.

הוא שש לעשות מצוה, וכל מי שלא ראה מאור פניו בשעה שהיה גומל חסד עם אלה ששעתם דחוקה ונותן בסתר לעני הגון — לא ראה מאורות מימיו. אין מספר למקרים שהייתי עד־ראייה להם. על אחד מאלה כדאי לספר לדור יבוא:

נתמזל מזל החלבנית של ביתו והגיעה השעה להשיא את בתה. כמה צער ויגון נפלו בחלקה של עלובה זו עד שזכתה לראות כלה זו נכנסת לחופה! והנה — מהומה בתוך קהל המחותנים: החתן מתעקש ואינו רוצה לצאת לחופתו עד שיסלקו לו את סכום הנדונייה שהובטח לו. החלבנית וזיסל בעלה, שניהם במצוקה. אין הברכה שורה בכדי החלב הריקים וניסים לא מתרחשים. אנה ישאו חרפתם וחרפת בתם? בחשאי ובאין רואה מתחלץ שלמה לביתו, וכשם שיצא בחשאי כך חזר ונכנס בחשאי. ניגש לקבוצת המחותנים, שעמדו כאבלים מן הצד ותחב לידם את צרור שטרות הכסף. מנו ומנו ומצאו את כל הסכום במזומנים — ציוו ל„כליזמרים״ לנגן „א פרעהליכ׳ס״: הולכים לחופה, הולכים...

בראשית שנת ת״ש, כשנכנסו קלגסי האשמדאי העירה וגרשו מתוכה את כל העדה היהודית, נשאר הוא, בשל מצב בריאותו הרופף, עם קומץ יהודים, שהצליחו להשתחרר מצרת הנדוד. לאחר שהקימוהו בראש הוועד היהודי הכריחוהו הגרמנים להמציא להם פועלים לעבודתם. השאיל לא תדע שבעה והמשחית אינו אומר: הרף. אלה שיצאו לא חזרו וחדשים נדרשים בתוקף. התנה תנאי ואל יעבור: רק כשיחזרו אלה שלקחתם לאנגריה שלכם תקבלו אחרים במקומם. יודע הוא שמסכן את נפשו בכך. התראת ודאי התרו בו: פועלים או מוות. אבל הרי כך נפסק הדין: „אם אמרו להם גויים: תנו לנו אחד מכם ונהרגנו ואם לאו, נהרוג כולכם — ייהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל״. ורצונו של אלוהי ישראל בכך. ׳ונקדשתי בתוך בני ישראל׳ — מכאן, ש„כל בית ישראל מצווים על קידוש השם הגדול הזה״. עמד וקיבל על עצמו דין שמים ונורה ונהרג בידי הטמאים בחצר בית־הסוהר היאורוסלבי בשני לחודש אב שנת תש״ב, ואתה ה׳ לעולם תשב׳...

ב

דויד יוסט

גם הוא לא לאנצוטאי מלידה. הוא נולד בקרוסנו, בבית אביו, ר׳ חיים השען, למד את המלאכה ובשנת תרס״ח — לאחר שהתחתן עם רוזה בת ר׳ ברוך גולדמן — השתקע בלאנצוט ופתח לו כאן חנות של כלי כסף, שעונים ותיקונם.

מיד נעשו כל אברכי העיר וצעיריה — אלה שהריחו מריחה של השכלה ולבבם הוחם מניצוצי הציונות — מבאי חנותו. ביתר דיוק: מיושבי חנותו. עונג היה לשבת וליהנות מבדיחותיו ולשמוע הלצותיו ואימרותיו השנונות. כי שנון ופיקח היה דויד שלנו; יודע ספר וחובב ספרות עברית ואידיש. בזמנו היה חבר ב„השחר", שייסדו צעירי גאליציה המערבית, ובבואו הביא להט ציוני לעיירה, שבעיני רוב תושביה ציוני ומשומד היו היינו הך...

לאחר שטעם טעמם של נדודים במלחמה העולמית הראשונה בשנות תרע"ד—תרע"ט (1914—1918), החליט לתור לו מקום מנוחה בארץ־ישראל. החלטה נחושה זו הכניסה מרגוע לנפשו כאילו כבר בא אל המנוחה ואל הנחלה, וימים ולילות לא פסק מלדבר עליה.

הצליח מעשה שטן ובן־דודו, הסופר דוב קמחי (עודני זוכר את המכתבים שקיבל ממנו וביניהם — תמונתו, כשהוא עומד בין הדסים ולמטה בכתב־ידו: „סוף־סוף נעשה בריש מה שחפץ להיות: סופר עברי בארץ העברים"), שאליו פנה בדבר רשיון לעליה בשבילו ובשביל משפחתו — ציונן את להט נפשו, כדרך שנהגו באותם הימים כל ה„קרובים" אשר בארץ המה.. לאמור: שדים צומקות לאמא ציון וסלעיה החריכים אין בהם כדי לפרנס משפחות; ובינתיים — הרי יושבים שם ב־אליציה „על כל טוב"...

בינתיים התקיימה חגיגת סן־רימו בעיירה ודויד הביא את כל מטבעות הזהב אשר בחנותו ומסרם לידי הוועד של „קרן הגאולה", כששמחת חג שורה על פניו.

לאחר שנבחר לוועד הקהילה, בו שימש חבר עד פרוץ המלחמה בתרצ"ט (1939) — הכניס תיקונים בקהילה והיה לוחם בשלטון היחיד, הנוהג כרצונו בחסדן של ידים מורמות (פעם אמר: שום תשים עליך מלך... רק לא ירבה לו סוסים....) ובשיגרות ישנות שנשתרגו בקהילה, עד שעלה בידו לשוות לה פני קהילה מודרנית, תורמת לקרנות הלאומיות ודואגת לצרכי הינוך ותרבות של הציבור. זמן רב היה גם חבר פעיל בוועד בית־הספר העברי ונושא בעולו.

מה לבביים היו מכתביו אלינו! איזו דחיפה פנימית לברוח מן הגולה ואיזה געגועים עזים לראותנו מושרשים כאן!

וכמה נצבט הלב למראה הייאוש המבצבץ מתוך מכתביו האחרונים!

בט"ו אייר תרצ"ט (1939) הוא כותב אלי: „...חדשות חשובות מלאנצוט אין לי להודיעך. כלום לא נשתנה כאן לטובה.. מה נשמע בארץ ישראל? מה אומרים שם? כי מן העתונות שלנו אין להחכים. לפי אימי ה„מאמענט" כבר איבדנו הכל, חלילה; וה„היינט" מרעיף רק ניחומים, ועתרת הניחומים גם היא אינה טובה בעיני. ואף שיודע אני, שאתם מתמצאים בפוליטיקה שם, כמו שאנו מתמצאים בה כאן — בכל זאת, אולי... הרי קרובים אתם ל„ברז"... אהה! מה מאוד הייתי רוצה לברוח לפינת מנוחה ולא לראות ולא לשמוע מה שנעשה באירופה המשוגעת. אבל — להיכן? זוהי השאלה. תמיד חשבתי, שזו תהיה בשבילנו ארץ־ישראל. כנראה, לא בדורנו זה...".

ובמכתבו מראש חודש אלול: „...אולי עוד מעט תבוא הישועה ואתם תוכלו לבוא הנה לשם טיול, או שניגאל וניסע אליכם לארץ־ישראל. מכל מקום אני מקווה שעוד נתראה. יש לי בטחון... בינתיים היטלר מנהל אתנו מלחמת עצבים...".

בגלויה האחרונה, שנכתבה ב־6.3.41, מקאזאווה (גאליציה המזרחית), הוא מודיע, שרווזה ושתי בנותיו, אסתר ושיינדיל, הן אתו; „טולעק ואולעק וסאלטשה כלתי, הם בזבאראש, לא רחוק מכאן...".

*

מאז ירד המסך...
האם הגלו את כולם לרוסיה?
היכן מקום קבריכם, ידידי?
וקברי ילדיכם איפה הם?...

ג

יחיאל נוסבוים

נולד בבאראנוב שעל־יד טרנובורזג. היה בן־גילי ורגיל היה להיכנס אלי כשביקר אצל דודו ברוזבדוב עיר מולדתי.

אביו, ר' יוסל'ה נוסבוים, מחסידי דינוב־בלאז'וב, היה, לרגל מסחרו, תושב קבוע בווינה ויחיאל היה נוסע לפרקים לווינה להיות עם אביו. שם קלט השכלה ונימוסים אירופיים. ידע לנגן בכינור, דבר לא מקובל בביתם של חסידים, והשפה הגרמנית היתה שגורה בפיו.

לפי עדותו של ההיסטוריון נ. מ. גלבר („יובל המזרחי" עמ' רסט. הערה 47) היה ציר לוועידת המזרחי העולמית, שהתכנסה בווינה בקיץ תרע"ג (1913).

כבר קודם לכן התקשר עם לאנצוט כאשר אירס לו את אסתר, בתו היחידה של ר' ישראל ליב שיקלר והיה מבקר כאן תדיר. בינתיים פרצה המלחמה העולמית הראשונה והוא גוייס לצבא. רק לאחר ששקטה הארץ, בראשית תרצ"ט (1918), התחתן בווינה ובא ללאנצוט להשתקע.

ואף שהיה טרוד מאוד בחנות המכולת הסיטונית שלו, הקדיש מזמנו לציבור. שימש מקדם סגן יושב־ראש של סניף המזרחי בעיר, ומשנת תרצ"ו (1936) ואילך היה נשיא הסניף. בני־ברית ושאינם בני־ברית, כולם כבדוהו והעריצוהו בשל נימוסיו היפים, ומשנבחר חבר לעיריה, שמוהו ראש המחלקה של העזרה הסוציאלית לעניי העיר, ונצרכים רבים נעזרו על ידו.

*

לאחר פרוץ מלחמת האשמדאי נודע לי, ע"י הצלב האדום, שאשתו וסאלטשה בתו נשארו בלאנצוט, ויחיאל ובניו היו בין הגולים. לאחר מכן הייתי מקבל ממנו ידיעות קצרות מדרכי נדודיו: שינאוה, הולושיץ, ליבצ'וב, לבוב ובאחרונה — רוסיה.

על פת לחם ינדוד גבר... וכך נודד יחיאל, המפונק מנוער, לסאמארקאנד. וכאן — „סוף פסוק"...

הוא חלה במחלת הטיפוס. נפטר בכ"ו טבת שנת תש"ב (1942) והובא למנוחת עולמים בסאמארקאנד.

ד

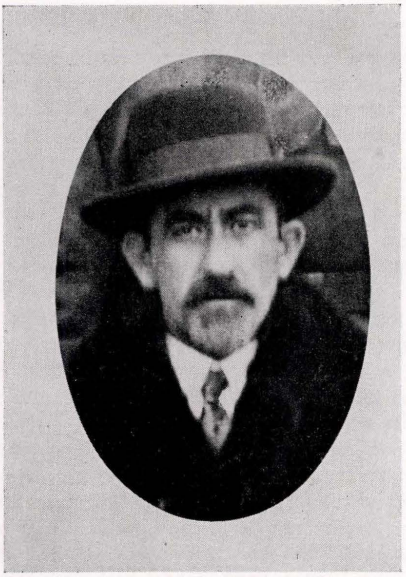
משה פלשן (רייכר)

בחוג ה„חברים" הוא לבדו הורתו ולידתו בלאנצוט. רגיל היה לספר שנולד בשנת 1886 באותו לילה בו נולד שכנם הגראף אלפרד פוטוצקי. כעניין צדדי היה נראה עסקו במאפיה, שירש מסבו ר' איצ'לה פלאשין. תוכו ופנימיותו — עשות טוב. בעל רוח טובה היה וכל מחשבותיו לעשות הישר והטוב ולברור איזהו הדרך הטובה לעזור לחבר נדכה ונכה־רוח.

עודני רואה אותו עומד ומאזין ומקשיב לשיחתו של אברך, שחנותו ריקה וכסף אין בידו כדי להכניס לתוכה מלאי חדש. מטה אוזן ועוזר עד כמה שידו מגעת, ולמעלה מזה. לאחד הוא מלוה עד לאחר יום השוק, לכשיפדה; לשני — ממחרת יום השוק עד ליום השוק הבא. ויש ומלוה לו על מנת להחזיר לכשיתבסס עסקו, ולסוחר פירות — דמי קדימה לגויים בעלי הגנים — עד שיבשילו האילנות פירותיהם. ויש ותם הכסף בביתו והוא רץ למי שיש לו — ומביא ומלוה. וכמה עצב היה שפוך על פניו כאשר, לאחר הקשבה רצינית, הוא מוצא שקצרה ידו מהושיע.

נדלדלו עיירות ישראל, ויושביהן — רובם מחזרים על הפתחים. יום־יום מתמלא שוק־העצים עגלות ובתוכם עניים מרודים, נודדים מעיירה לעיירה על נשיהם וטפם. אין רגע בלא פגע של עני פושט יד לצדקה. וכאן — החנווני, תוך שיחתו עם „קונה" ומצפה לפדיון, יוצא מכליו וכשהוא נותן — בעין רעה הוא נותן. נמלכו אנשים טובים וייסדו חברת „חונן דל", וכל אלה העניים מקבלים צדקה מן הקופה.

על כתפי מי מטילים עולו של עסק זה, שיהיו עניים מטרידים אותו כל הימים וידון „דיני נפשות": לעני זה כך וכך, ולאחר כך וכך? — על כתפיו של משה שלנו. על מנת שיחרפוהו, על מנת שיקללוהו... שהרי אי אפשר להיות משכיל אל כל דל; להשביע תאבונו של כל אביון ולתת לו די מחסורו אשר יחסר לו.

ומשה סובל, מדבר אתם בנחת, מכבדם כבני אברהם יצחק ויעקב ומסביר להם את המצב המדולדל של הקופה, כאילו שותפים הם לקופה עניה זו. ולא עוד, אלא שמוסיף לאחד רבע לחם; לשני — לחמניה; לשלישי — כעך לילדו הכרוך אחריו. וכי יבוא עני הגון, שחזותו מעידה עליו כי בן טובים הוא, אלא שמטה ידו — הוא משוחח עמו בשקט ובהסברת פנים, משביח ומרגיע, מעניק לו מנה יפה ומשלחו בדרך טובה ובברכה. והכל בלב טוב וברוח טובה. וסוף, שהעני הממורמר מברך אותו ואת בני ביתו בשפע ברכות והוא עומד ונהנה לתמורה שחלפה־עברה לעיניו. כמה שחוח־גו היה עני זה בכניסתו וכמה זקוף־קומה הוא בצאתו!

ביתו היה בית ועד לחברים. בלילי טבת הארוכים, בייחוד בלילי שבתות, ישבו חברים וסיפרו על דא ועל הא, כדרכם של תושבי עיירות. אור וגיל שררו בביתו. עזרה לכך הינדז'ה אשתו, תיבדל לחיים. היא כיבדה את כולם כחברי בעלה וידידיו.

בראשית תרצ"ז (1936) נבחר לנשיא ועד הקהילה והיו

כל תושבי העיירה נהנים ומקבלים ממנו עזרה ותושיה — עד אשר הגלה מלאנצוט יחד עם אנשי קהילתו על ידי קלגסי היטלר, ימ"ש.

*

לא עמדו לו זכויותיו, אשר טוב עשה בתוך עמיו, חונן ומלוה ולחמו לרעב נתן. וכאשר חזק הרעב בסיביריה, מקום גלותו, התחיל נודד ללחם איה. הוא מגיע עד לסמארקאנד, עיר הלחם, וכאן הדביקתהו מחלת הטיפוס... ואיננו...

ת. נ. צ. ב. ה.

צבי באואר רמת־גן

משפחת וולקנפלד

אתרע מזלי ונשאתי לי לאשה את בתו של ר' חיים וולקנפלד מלאנצוט, עיר של חסידים ושל תלמידי חכמים.

ביניהם בלט ר' חיים וולקנפלד, שהיה תלמיד חכם, עסקן ציבורי רב פעלים, יועץ מטעם הרבנות, חבר בהנהלת הקהילה, חבר המועצה העירונית, יושב ראש המגביות הלאומיות, ציוני נלהב שנתן לילדיו חינוך לאומי.

לצערי הרב לא ניתן לי לחיות במחיצת חותני, כי נפטר זמן קצר לפני חתונתי. הוא נפל על משמרתו בזמן הישיבה של הנהלת העיריה, כשדנו בעניני יהודי לאנצוט, הזקוקים לעזרה.

אלמנתו של ר' חיים וולקנפלד, מרת אסתר'ל ע"ה עם חמשת ילדיה: לאה, בעריש, שמעון, באשע וקלמן המשיכו ללכת בדרכו ולפי רוחו של ראש המשפחה המנוח ולקחו חבל פעיל בעבודה הלאומית. בני וולקנפלד תרמו בעין יפה למוסדות הציוניים, ל„הזמיר" ולהקמת „בית־העם". חותנתי אסתר'ל וולקנפלד הרבתה במתן בסתר לנצרכים ועל כך ידעו שתי חברותיה הקרובות לה ביותר: מרת הניה ספיר ע"ה ומרת רייזל'ה פאסס (וולקנפלד) ע"ה, סבתו של יושב ראש ארגון יוצאי לאנצוט בישראל — מיכאל וַלצר. לאחר שהשיאה את כל ילדיה, שאפה לבקר בארץ־ישראל. ואכן עשתה את כל הכנות לנסיעה בסתיו 1939. מלחמת השמד ביהודים שמה לאַל את הגשמת שאיפתה. היא ניספתה עם כל ילדיה ונכדיה. ניצלתי רק אני ובני בנימין.

לחותני היו שני אחים: משה וישראל ואחות — גיטל זיסאפפל. ממשפחתו הענפה של משה נשארה בחיים בתו הצעירה רבקה. כן נותר בחיים בנו של ישראל שהיגר לארצות

קלמן וולקנפלד חייל בצבא הפולני

הברית ושם מת. ממשפחתה של גיטל זיסאפפל נשאר בחיים בנה, אפרים החי בתל־אביב שעלה ארצה לפני המלחמה בעליה ב'.

נחמן קסטנבאום

שמונה חברים היינו...

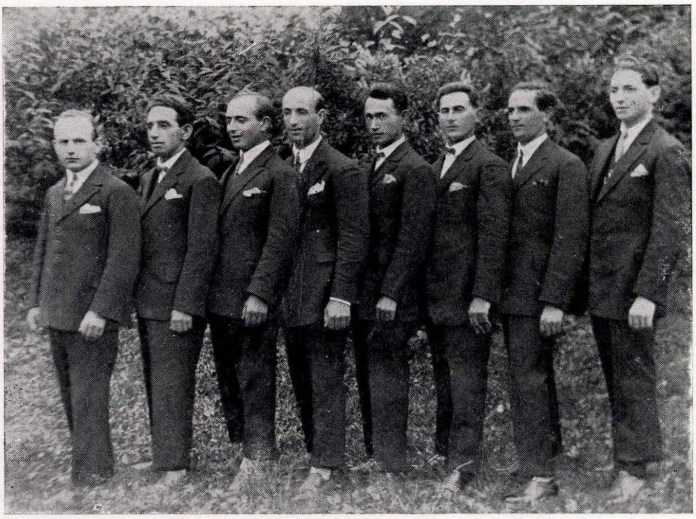
שמונה חברים היינו, מסביבות שונות באנו, ובאגודת הנוער הציונית „השחר" נפגשנו. אף כי היכרנו איש את רעהו מ„החדר", מבית־הכנסת הגדול או ממקום המשחקים, הרי הפעילות הציונית היא היא שקשרה אותנו ואיחדה את החולמים הצעירים בידידות נעורים לבבית.

כעבור זמן־מה מצא לו כל אחד מאתנו שדה פעולה, בהתאם לכשרונו ויכולתו, והתפתח ביניינו שיתוף פעולה.

שנים מחברי, מנחם בוימל ומיכאל רוזמרין, הצטרפו אחרי מלחמת העולם הראשונה לעליית החלוצים הראשונה ועלו ארצה, אולם שניהם לא יכלו להסתגל לתנאי הארץ הקשים בימים ההם והם חזרו הביתה. אחרי שובו התמסר מנחם בוימל לעבודה ציונית, וביחוד היה פעיל למען הקמת „בית־העם". בריאותו נתרופפה בארץ, הוא לא שב לאיתנו ומת ללא עת.

גם מיכאל רוזמרין היה אחד הציונים הפעילים. לאחר שובו מהארץ נמנה עם השהקנים המוכשרים שבחוג הדרמטי. הוא ניספה יחד עם בני קהילתו בחורבן הקהילה.

השלישי מבני חבורתנו היה משה פיילשוס, היחיד ביניינו

מימין (פון רעכטס): משה פיילשוס, שמעון וולקנפלד, לייזר פאס, חיים הבנשטרייט, גצל אסטליין, מיכאל רוזמרין, מנחם בוימיל, נחמן קסטנבאום.

שלא היה יליד לאנצוט. הוא הגיע ללאנצוט לאחר מלחמת העולם הראשונה והתרגל מיד לסביבה החדשה. במסירות יוצאת מגדר הרגיל עשה למען אגודת „הזמיר" כמנצח על המקהלה. מצבו החומרי הקשה לא מנע אותו מלהקדיש את כל כשרונותיו המוסיקליים ורוב זמנו הפנוי לביסוסה הכספי והאמנותי של אגודת „הזמיר". גם לבניית „בית־העם" נתן את ידו והיה גם חבר הוועד הציוני המקומי. ראויה לציון גם אשתו גיטל ז"ל (לבית שיינמן) שהצטיינה בעבודה למען הקק"ל והיתה מהשחקניות המוכשרות של החוג הדרמטי וחביבה על קהל הצופים.

יד הרוצחים השיגה את המשפחה הנלבבת הזו, את משה פיילשוס ואת שני ילדיו החמודים והמוכשרים בעיר זיולקיב. אשתו גיטל ניספתה בלאנצוט.

ומי לא יזכור את שמעון וולקנפלד ושני אחיו? שמעון היה מחבריו הראשונים של „הזמיר" ולא חסך למענו מזמנו ומהונו.

תפקידו באגודת „הזמיר" היה לדאוג לרכישת כלי נגינה, לגלות צעירים בעלי כשרון מוסיקלי ולחנכם במסגרת האגודה. מהיותו בעצמו בעל כשרון מוסיקלי, שימש כסגן המנצח על התזמורת ונתגלה כמלחין, בחברו מנגינת לכת יהודית, „דער קאבצאנסקי מארש".

ציוני פעיל מנעוריו, הצטרף עם הופעתו של ז'בוטינסקי לתנועה הרויזיוניסטית ויסד סניף רויזיוניסטי בלאנצוט. עמד בראשו עד פרוץ מלחמת העולם השניה (1939).

היה חיבב הלשון העברית וחבר פעיל באגודת „העבריה". גם חבר יקר זה, מסור לבני עירו ולעמו, נרצח עם עוד קדושי לאנצוט באחת ה„אקציות".

לייזר פאס, מוותיקי החברים של הוועד הציוני המקומי גילה רוח התנדבות ציבורית למופת וקיבל על עצמו כל תפקיד ציוני וציבורי ומילא אותו בשלמות ודייקנות. בלט בפעילותו כמזכיר „בית־העם" ועבד למען המוסד הזה ללא ליאות. נעזר בעבודתו הציבורית על ידי אשתו רבקה, מבית בוט, שהיתה מהחברות הראשונות של אגודת „העבריה" ומה־דוברות עברית הראשונות בעיירה.

גם עליהם עלה הכורת הנאצי וגורלם הטראגי היה כגורל שאר החברים.

ואחרון אחרון חביב, מאלה שאינם עוד, הזריז שבינינו, חבר בעל אופי ללא פגם, ידיד בלב ונפש — חיים הבנשטרייט. נאמן לאידיאל הציוני פעל במסירות להשגת מטרתו. היה חבר „העבריה" ומחסידיה הנלהבים של הספרות העברית החדשה ולשונה. עובד צנוע וממושמע בכל המוסדות הציוניים והתרבו־תיים, וברח מן הכבוד. נתן מכוחו הציבורי ל„הזמיר", ל„בית־העם", לקק"ל ומפעלי תרבות עבריים על־ידי ארגון מסיבות והופעות והפצת ספרים עבריים ועתונות עברית. חיים הבנשטרייט קיים את אמונתו הציונית ועלה לארץ־ישראל. הוא היה מוכן תמיד לעזור לזקוק בעצה ובהדרכה. יהודי לאנצוט, שגורשו במלחמת העולם השניה ל„טיגות" הקפואות של סיביריה, יזכרו לטובה את הבנשטרייט, כאחד מפעילי „ארגון יוצאי לאנצוט" בישראל, שממנו קיבלו חבילות מזון ובגדים, שהקלו עליהם את חיי הסבל שבגולה הרוסית. הוא עזר לעולים החדשים יוצא לאנצוט בעצה ובסידורם בעבודה.

חברנו הבנשטרייט הטוב והנוח לבריות, ידע בסגולותיו האישיות לאחד אותנו השמונה, בעלי תכונות ונטיות שונות. הערצנו אותו כאחינו הגדול, כמדריכנו הנבון ונתנו בו את אמוננו המלא והוא היה לנו למשענת מוסרית.

בלכתו ברחוב אלנבי בתל־אביב פסק פתאום לבו הטהור והזך מלפעום והוא נפל. מותו הישרה אבל כבד על שארית של יהדי לאנצוט בישראל ובתפוצות.

אלה חברי שיד הגורל האכזרי הפסיקה את חייהם, באמצע...

יהי זכרם ברוך!

גציל עסטליין, יבדל לחיים ארוכים, חזר בתום מלחמת העולם השניה מגלות סיביר. היה אחד משמונת החברים הפעילים, גם כחבר הוועד הציוני המקומי וגם כחבר „העבריה". עשה רבות להפצת הלשון העברית בקרב הנוער בלאנצוט.

זוועות המלחמה, אבדנה הטראגי של אשתו שרה, מבית ליפשיץ, ציונית פעילה שעשתה בהתנדבות רבות למען בית־הספר העברי ושל שני ילדיו היקרים, דיכאו את נפשו ולא עמד בו הכוח להגשים את שאיפות נעוריו. בודד ושכול מצא מקלט בחיק משפחתו שנשארה לפליטה.

זכה לבקר בישראל בשנת 1961 ולראות את חלום נעוריו שהפך למציאות.

ד"ר נתן קודיש

שמואל גרייזמן

נפטר ביום ז' בתשרי תשי"ד (16 בספטמבר 1953)

היה זה בשחר העליה השלישית, שעוררה את החלומות והשאיפות בלב רבבות בני נעורים ברחבי פולין, שחוללה תנועות נוער עצומות ואשר הניעה את טובי הצעירים והצעירות שלנו לפעולה. על רקע זה, בימים ההם, אתה מוצא חבורת נערים ובחורים בלאנצוט ששובבות הנעורים, חלומות מעורפלים, קסם האידיאל ורצון לפעול, משמשים בהם בערבוביה.

אלה חולמי העיירה האלמונים של התחיה הלאומית והסוציאלית מלפני דור, המעוררים את תמהונם וחרדתם של אותם היהודים החרדים והטובים שומרי המסורת, החשים שאיתם הנערים עומדים לזעזע את יסודות החיים של העיירה ויהודיה.

בין אותם הצעירים מתבלטת דמותו של שמואל, הנער היפה, הער, התוסס, ברק הכמיהה והערגה בעיניו הנוצצות. בלוריתו המסתמרת עדיין מכוסה כובע שחור רחב־שוליים, סמל ושריד לעול המסורת שעודנו רובץ על הנער „הבעל־ביתי", החותר לשינוי ערכים בחייו ובחיי העם.

שמואל וחבריו כאילו מתמנים כשגרירים קטנים ואלמונים של ההסתדרות הציונית לפלגיה השונים. שלוש אהבות היו לו לשמואל: אהבה לעיירה ויהודיה, אהבה לעם היהודי ואהבה לארץ־ישראל.

שלוש האהבות הללו, שלושת המניעים הנפשיים האלה, עוררו בו התלהבות מהולה בתמימות, אמונה ורצון להגשים את האידיאל האישי והלאומי. ידו יד נאמנה היתה בכל. הוא היה בין אלה שהביאו את בשורת המלה העברית ברחובות העיירה, אותה „השפה הברורה", כפי שקרא לה אז, אשר המבטא הספרדי נתערבב במבטא האשכנזי בפי דוברי העברית הראשונים בעיירה.

הקרנות הלאומיות, קק"ל וקרן־היסוד, שהיו אז המכשירים הכספיים העיקריים להגשמת בניין הארץ מצאו בחבורת הצעירים שליחים נאמנים, וביניהם שמואל. העיירה התכוננה לשלוח את חלוציה הראשונים לארץ־ישראל. שמואל הוא לעת עתה בין המסייעים והעזורים עד עלייתו הוא ארצה.

ובהגיע זמן הבחירות לכל כנס ציוני או למוסד מקומי, נמצא את התעמלן הצעיר במובן הטהור של המלה הזו, שמואל, הרוכש נפשות לציונות ולארץ־ישראל.

היו אלה שנות לידה וגידול של ארגוני נוער, שהטביעו את צביונם החדש על חיי העיירה. שמואל היה בין הגורמים התוססים והמתסיסים.

הנה אגודת ספורט ראשונה של יהדות־השרירים הצעירה בלאנצוט, הנה אגודת „הזמיר" של חובבי המוסיקה, „התזמורת" של בחורי לאנצוט, הנה הפעולה למען הקמת „בית־העם", מרכז החיים הציבוריים והתרבותיים, הנה האגודה הדרמטית, חובבים המציגים לפני חובבים. בכל אלה תמצאו את חבורת הפעילים של מיטב הנוער בעיירה, וביניהם הפעיל והמסור — שמואל. השאיפה לחיים מחודשים, האחריות לתנועת התחיה ולתיקון חיי הציבור כגון כיבוש הקהילה, המאבק עם היהדים השמרנים בסכסוך בגלל כסא הרבנות או משרת הדיין, כל רז ציבורי או לאומי לא אניס ליה...

שמואל היה מבין המעטים שנאה דרש ונאה קיים. הוא

עזב את עיירתו האהובה עליו ועלה לארץ חלומותיו.

הכשרתו וחינוכו לקראת ההגשמה בארץ היו דומים לאלה של אלפי צעירים בני מעמדו החברתי. מבחינה רעיונית היתה הכשרתו רבגונית וספוגה יסודות עממיים ולאומיים רבים, ולכן, בבואו ארצה, לא נסתמן לפניו קו הגשמה ברור ועקבי, ובארץ הוא מתלבט קשה כרבים מבני העליה שלו. הוא מוצא את מקומו כחבר מן השורה, טוב ונאמן ליישוב העובד.

כשירדה עלינו השואה והגיעו קריאות להצלה ולעזרה מבני לאנצוט מרחבי סיביר, היה שמואל בין הראשונים שנענה לקריאת שרידי העיירה המעונים והיה מבין מייסדי ארגון יוצאי לאנצוט ב־1943. בכל חום לבו ומרצו ניסה לעזור להם עד כמה שהדבר ניתן. הוא היה מאלה שזכר העיירה שהוש־מדה, זו האהבה הראשונה שלו, לא נתנה לו מנוח. והגה נאסף גם הוא אליהם.

עם מותו של שמואל נסתלקה דמות טיפוסית של שכבת נוער עממית יהודית בגולה לפני דור אחד, שהיתה גורם חשוב בתנועת התחיה ודמות אופיינית של אזרח טוב, שהמדינה מושתתת עליהם.

הוא היה אחד מחולמי העיירה שזכה לראות בתקומת המדינה ובהגשמת חלום נעוריו.

יצחק נבנצל רמת־יצחק

אלקה פודרבייטל

כאשר עולה ברצוני לשרטט דמות מהעיירה היהודית שהיתה ואיננה עוד, ניצבת לפני דמות סבי ז"ל מלאנצוט. סבורני, כי זהו הסב היקר והטוב מכל הסבים שבעולם. אך יודע אני, שגם אם אצליח לתאר את דמותו המפליאה ללא משוא־פנים ובלי לתת לרגשותי להתגבר עלי, אוכל לתאר רק את גדלותו של האיש היהודי בעיירה, אך לא את דמותו המיוחדת, ולא קווים מיוחדים לו, ורק לו. האם לספר על עבודתו את הבורא? איש ידוע חולי, שקם כל בוקר בשעה 4 והלך לבית־המדרש הגדול ללמוד ולהתפלל? האם לשבח את פזרונו וצדקתו, את הכנסת האורחים שלו, את כיבוד תלמידי חכמים, את התרחקותו משקר ומלשון הרע, את דאגתו לחינוך הבנים ובני הבנים?

תהיה זאת תמונה מזהירה, אך כללית, כי לא היה מיוחד. כמוהו נהגו רבים בערים ובעיירות היהודיות בפולין, בגליציה, מעוזי התורה, היראה והחסידות. אך שונה הדבר בבואי לשרטט דמות דיוקנה של סבתי. אמנם יקשה עלי להעביר לפני עיני הקורא את כל הרשמים שנחרתו בי, אך בכל זאת אוכל למצוא קווים מיוחדים ואופייניים רק לה ולאישיותה. כי אלקה פודרבייטל היתה לא סתם אשת חיל, היודעת לנהל עסקיה ומשק ביתה ברוב חריצות ותבונה, אלא ניחנה בחוש מיוחד לענייני קהילה וציבור, בתחושת רוח הזמן.

זוכר אני את סבתי ב־12—13 שנות חייה האחרונות. לא היתה צעירה עוד, כל בנותיה וגם רוב בניה יצאו את בית הוריהם. רובם הקימו משפחות ונכנסו בעול הפרנסה. בצער גידול בנים, המלווה את ההורים בחינוך ילדיהם, היה גם צערם של סבא וסבתא. אך בזמן שסבא, השלם עם לבו ועם אלוהיו, צפה בבטחון של יהודי מאמין לקראת הבאות, היתה סבתא נאבקת עם הגורל ויכלה לו! בת עמדה ללדת — סבתא מוכרחה, כמובן, לצאת, ליעץ ולהדריך ולקנות את המתנות הראשונות. נכד או נכדה חלו, מיד מתייצבת סבתא לימין הרופא, מזרזתו, וכשיש צורך טורחת ועוזרת על ידו. אינה חסה על כוחותיה, עד שהיא חוגגת את נצחונה על המחלה או על המיחוש.

היא הרגישה וגם הבינה, שרוחות חדשות החלו מנשבות בחלל העולם. וקשה להסתגר בד' אמות של החיים היהודיים. הורם מסך הברזל בין העולם היהודי והנכרי, הזר, העוין, אך הקורץ והפורץ לתוך מקדש המסורת של המשפחה היהודית. על־כן החליטה סבתא להסתגל לרוח הזמן. היא לא ראתה בעין רעה, כשהבנים והנכדים רצו להשכיל ולקנות דעת ושלחה אותם לבית־ספר, ולא זו בלבד שלא התנגדה שאני, תלמיד ישיבת חכמי לובלין, אעמוד בבחינות בגרות, אלא עודדתני לכך. כמו־כן הבינה שחייבת היא לדאוג לבנותיה, שתפקידן בחיי המשפחה והאומה אינו נופל מתפקידי הבנים. היא היתה אומרת בצחוק: „אמנם אשה גבראה מצלע האדם, אך יכולה היא להיכנס בחזרה לצלעותיו, שלא ישכח אותה" (זי קען אים אריין אין די ריפען). כן, גם אשה בעלת הומור היתה ושופעת צחוק ואופטימיות.

הודות לתכונות אלו הצליחה בכל מעשיה: כעסקנית ציבורית, כיושבת־ראש של „פרויען פאריין" (אגודת נשים). ולא היה זה תפקיד קל לעמוד בראש ארגון כזה בעיירה פולנית. מספר הבעיות כמעט כמספר היהודים. בעיות של סעד ועזרה, שלום־בית ופרנסה, הכנסת כלה — כל זה היה מוטל על שכמה של אגודה זו. מעטים היו בעלי יכולת בעיירות אלו. השלטונות לא עסקו בסעד ובמידה שעסקו בכך, הפלו את היהודים לרעה. ואם אמנם שפר חלקם של יהודי לאנצוט, עיירתו של הגרף פוטוצקי, בכל זאת גדול היה מספר העניים והנצרכים בעיירה. רבים מבני הנוער, שלא ראו את עתידם בעיירה, נאלצו לעזבה ולבקש את מזלם במקומות רחוקים.

לרבים מהם דאגה סבתי. אך גולת הכותרת של פעולתה הציבורית היתה ייסוד של „בית־יעקב" בעיירה. עליה היה להילחם בחסידי בלז וקולושין מחד, ובמשפחות הנאורות מאידך, כי בעיני שני המחנות היה „בית־יעקב" פסול. נוסף לכך נתקלה בקשיים כספיים. והיא לחמה בעקשנות וניצחה. שרה שנירר ז"ל היתה מתגאה בבית־הספר ובסבתי והעלתה על נס את עקשנות רצונה של אשה יהודיה זו, היודעת את תפקידה בחיי האומה והמשפחה גם יחד.

ואולי גם כדאי לספר על עמדתה כלפי השלטונות.

בן אחותה, מנדל שטרנהיים, בהיותו בצבא נאסר על שסטר לסרג'נט פולני כתגובה על שאמר לו „ז"יד" בכוונה להעליבו. הוא נכלא בבית הסוהר בלובלין והיה צפוי לעונש חמור מאד. סבתא פנתה לרב שפירא זצ"ל, שיפעל למענו. כשבאה אליו, התקשר הרב עם השלטונות, אך העלה חרס בידיו. סבתא החליטה להתקשר עם הפרקליט הצבאי. הייתי אז ילד ולא ידעתי מה גרם לשחרורו של מנדל. ולא זו בלבד, אלא זמן ישיבתו בבית־הסוהר נחשב לו כשירות צבאי.

אחר־כך, כשבאתי לישיבה, סיפרו לי שסבתי אמרה לפרקליט: „אם הנך חושב, שאמירת „ז"יד" היא פחות מעליבה את החייל מסטירת לחי, סימן שלא התנשאת לדרגה של איש תרבות, שנשקו הרבה יותר מעודן מאשר כוח הזרוע הגס, ואוי לו, למשפט הצבאי הפילני, אם הוא מבוסס על עקרונות כאלה".

כשאני שואל במה היה כוחה של סבתי, דומני שהתשובה היחידה היא: באמונתה ובבטחונה שכל מעשיה צודקים. היתה שלמה עם עצמה, עם מצפונה, עם דרכה בחיים ובמסירות נפשה למשפחה, לציבור ולצרכי הפרט.

ראויה סבתי, המסמלת דור של נשים צדקניות, לשמש במידותיה התרומיות אות ומופת לאם בישראל.

ר' וולוויש לאנצוטער

הרה"צ ר' וולוויש לאנצוטער היה נכדו של האדמו"ר המפורסם ר' אלימלך מליז'נסק, מחבר ספר החסידות המפורסם „נועם אלימלך". הוא נקרא בפי יהודי הסביבה ר' וולוויש לאנצוטער.

קברו על־יד הפתח של קבר הרופשיצי. יש לו שתי תשובות ב„דברי חיים" חלק ב' ביורה דעה סי' קי"ט: „להרב המופלג החריף החסיד מו"ה זאב וולף נ"י דיין דק' לאנצוט יע"א" ושם, אבן העזר סי' קי"ז: להרב המאה"ג החריף מו"ה וואלף נ"י דיין בק' לאנצוט".

בנו ר' דוידל אוסטר זצ"ל „חסיד מצויין בחסידותו ובקדוּשתו". בתו של ר' דוידל אוסטר זצ"ל, מרת בלומה, היתה חמותו של הרב ר' שמואל צבי וייס ז"ל, מחבר „פרי־לבנון".

אהרן מושל שו"ב סתריה

ר' יהודה יעקב בלז

בן שבעים היה במותו. נולד בשנת התי"ר, בעיירה קטנה ודיקה ע"י פשמישל שבגליציה המזרחית, למשפחה מיוחסת. אביו, ר' אברהם בּלז ע"ה, היה איש מכובד בעדתו, תלמיד־חכם מופלג. חסיד ירא שמים ובעל מידות תרומיות. את סגולותיו אלו השתדל להשריש בבנו, הוא אבי זקני ז"ל, שהצטיין מנעוריו בשקידתו ובהתמדתו בלימודיו. כן גודל וחונך על ברכי התורה, החסידות והיהדות המקורית. בהיותו עלם בן י"ח השיאו אביו לבת ת"ח, היא אמי זקנתי ושמה מאלי ע"ה, שליוותה אותו עד יומו האחרון. כעבור שנה ראשונה לנשואיו נסע, לפי הסכמתו ופקודתו של הרב הצדיק מבלז זצ"ל, ללמוד את מלאכת השחיטה. לפי המלצתו של הרבי מבלז זצ"ל, שנחשבה לזכיה גדולה, נתקבל לשו"ב בעיר מולדתו ויצא לו מוניטין כשו"ב מומחה וכבעל תפילה מצויין, ושמו הגיע גם לאנצוט. הודות לשמו הטוב של אא"ז ז"ל, שהלך לפניו, הוזמן ע"י ראשי העדה, שבראשה עמד אז הגביר האדיר ר' דויד (דוז'י) טאננבאום וסגניו ר' חיים לינדנבאום ואלימלך פרלמוטר ע"ה, לבוא להתייצב לפני הרב דמתא, ר' שמחה שפירא זצ"ל, ולפני ראשי העדה, ובהזדמנות זו להתפלל בבהמ"ד הגדול. בשבת חנוכה שנת תרל"ד התכנסו אנשים מכל בתי התפילה בעיר בכדי להאזין לתפילותיו. חסידים, מתנגדים ופשוטי העם גמרו עליו את ההלל. ע"י שבעת טובי העיר ובהסכמת הרב מרן שמחה שפירא ואחיו הרב מרן ר' מנדלי שפירא זצ"ל מרא דאתרא, הוא נתקבל פה אחד לשו"ב קבוע בעיר לאנצוט, עיר הנודעת לשם ולתהילה על חכמיה, סופריה והוגיה, עיר ששימשה למופת לערים קטנות וגדולות שבגליציה התיכונית והמזרחית. בחודש אדר שנת התרל"ד השתקע עם כל משפחתו בלאנצוט ששם כיהן כשו"ב מכובד ונערץ במשך שלושים ושבע שנה.

אא"ז היה מכניס אורחים גדול; ביתו היה פתוח לכל דצריך ודכפין. קידם כל אדם בסבר פנים יפות. רודף שלום, התרחק מן המחלוקת, השתתף בענייני ציבור, הכניס אלפי ילדים בבריתו של א"א שלא על מנת לקבל פרס, השיא את בנותיו לתלמידי חכמים, וביניהם חתנו המופלג, הוא אבי מורי, הרב ר' יוסף מושל ז"ל, בעיר אשפיצין וראב"ד בעיר דורטמונד שבגרמניה כשש־עשרה שנה. למדן ובעל הוראה מופלג, מוכר ומוסמך על ידי גאוני זמנו. נפטר בי"ב סיון תרצ"ג, ומנוחתו כבוד בעיר דיסלדורף, שבגרמניה המערבית.

מדי שנה בשנה, כשהגיע חודש אלול, היתה התכונה רבה בביתו של אא"ז. הוא הכין את מקהלתו ל„תפילות" של ימים נוראים. משוררין ועוזרין היו בחורי חמד, חובשי בהמ"ד במקום, וביניהם הבחורים החשובים: ר' מרדכי פלאשן ע"ה, ר' יצחק וינר (הנקרא איצי שעיה'ס), דוד וולפמן ע"ה (הנקרא דוד חַיצ'ס), יצחק זאורהאפט ועוד, שהיו אח"כ לבעלי־בתים נכבדים ובעלי־תפילות הגונים ומפוארים. נוסח תפילתו הנעים ומנגינותיו, אשר משכו את לב שומעיו, נשארו למורשת כל בעלי־התפילה בעיר לאנצוט עשרות בשנים גם אחרי היעדרו, ובזה הנציח את זכרו.

נחמן קסטנבאום

ביתו של ר׳ הלל שו״ב

ר׳ הלל שו״ב היה בנו של ר׳ יצחק שו״ב, אמו — בתו של ר׳ אהרן ווּבר, שו״ב בטרנוב, ר׳ הלל המשיך בשלשלת יוחסין של משפחת שוחטים. אשתו של ר׳ הלל, הצדקת צירל, היתה בת ר׳ מאניס פרידמאן מראדימנו.

בר׳ הלל התמזגו תכונות וסגולות, שיחדו לו ולבני ביתו, מעמד מיוחד בעיירה, שרובה חסידים קנאים, מיעוטה — משכילים נאורים וציונים נלהבים.

ביתו של ר׳ הלל היה שרוי באוירה של דתיות עמוקה וסבלנות נאורה כלפי ערכי לאום ודבקות פנימית בחזון גאולת ציון. מקור ההשראה של המזיגה הרוחנית היהודית הזאת היה אישיותו של ר׳ הלל, בעל מידות טובות, אוהב את הבריות ושמח בטובתם של אחרים, חי מיגיע כפיו ביושר ובהגינות. פיקחותו השקטה, תמימותו הפנימית, דעתו הצלולה ללא שמץ של קנאות, העלוהו מעל להמון החסידים השמרנים. משום כך התיחס בהבנה ובחיבה לחתנו, ר׳ אנשיל כץ, שבזכותו הפך ביתו של ר׳ הלל בית ועד של עושים למען ציון. הוא לא שעה לביקורתם ואף לא להשמצתם של הקנאים.

נפטר ביום ט׳ בשבט תש״ו

אף־על־פי שפרנסתו היתה תלויה בפרנסי הקהילה, שנא את החנופה ואת הצביעות, התרחק מהמתחסדים, מכל הולכי בטל ומלחכי פנכא, שהתרגלו לחיות על חשבון הקהילה. מילא את תפקידו בנאמנות ובאחריות, בקפדנות ובזהירות למען חס ושלום לא יכשל במלאכתו.

מידת הכנסת אורחים, ירש מאביו ר׳ יצחק. כל הלך ועובר אורח הניח כאן חבילתו. אכל ארוחת בוקר וקיבל הזמנה לארוחת צהרים. וכך היה ביתו של חסיד בן חסידים זה, פתוח לכל שליח ציוני, כצעיר כזקן, משליחי „השומר הצעיר״ ועד שליחי „ביתר״. כולם התארחו בצל קורתו וסעדו על שולחנו ומילאו את ביתו המולת ויכוחים ושטף שיחות.

זכורני, כי פעם קרעו בחורים אדוקים כרוז של קק״ל מקירות בית המדרש, שבו דובר על קדושת הארץ ועל גאולת הקרקע. הוא קרא לי, הוציא כרוז שני וביקשני להדביקו במקום הנקרע.

מתוך חיבת הארץ, קיבל על עצמו לסבול, ביחד עם משפחתו, את חבלי הקליטה בארץ־ישראל. מכר את ביתו, שנחל מהוריו ואשר היה קשור אליו, ויתר על פרנסתו ועל ההקצבה הבטוחה שהגיעה לו מהקהילה תמורת שנות עבודתו כשוחט. לא שעה לדברי החרדים המתנגדים לציונות, שהטיחו נגדו על נוסעו לארץ של „מופקרים״, ולקראת עתיד לא נודע.

זכה ר׳ הלל לעלות לארץ־ישראל, לחיות בה עם משפחתו, כי לא מצא ר׳ הלל סתירה בין האמונה במשיח הגואל ובין האמונה בבנין הארץ בימינו.

מ. ש. גשורי

ר׳ זיסלה סופר

בין הדמויות שחיו בלאנצוט, שכל חייהן היו בריח המקשר פרשיות שונות ומשונות שהתרחשו תוך ימי דור אחד, היתה בולטת דמותו העממית של רבי זיסלה סופר (סת״ם), מבחירי חסידי קוצק בעיר, שזכה לחזות בנועם פניו של רבי מנדלי הגדול ולשמוע מפיו את חידודיו המפורסמים. ואף שנמנה עם חסידי קוצק המובהקים והרבה להעריץ את צדיקה ואת שיטתו בחסידות, מעולם לא שלל זרמים אחרים ושיטות אחרות בחסידות, אלא כיבד והעריץ צדיקים וגדולים מכל הזרמים.

בעצמו היה ת״ח ועורר עניין בעיר באורח המיוחד של חייו ובהתנהגותו, ובשיחור־שיגו עם האנשים היה כעין אתגר...

הוא היה נכדו של הרבי ר׳ אלימלך ז״ל, לא ברור אם נכדו של רבי אלימלך מליזנסק או של נכדו רבי אלימלך וייסבלום, הרבי מרודניק. הוא היה טיפוס של בעל־בית וגבאי בבית־הכנסת של הרב מנדלי ז״ל מלאנצוט למעלה משלושים שנה. בעיר ובסביבה היה ידוע בשם החיבה „ר׳ זיסֶלה סופר״, וכך נקרא בפשטות בפי־כל, בפניו ושלא בפניו. הצטיין באמרות

קולעות, עתים חריפות. למדן וברר־אוריין, עניו ומצניע לכת. מעין אחד ל״ו. יהודי יקר־רוח. לא פסק פומיה מגירסא. כל ימי חייו היה הולך מביתו לבית־המדרש ומשם לביתו. תמיד היה אומר תהילים.

הוא היה נוהג לנסוע שנה שנה לחוג את חג הפורים ברודניק בבית קרובו, הרב דמתא, אף הוא נכד הרבי, ר׳ אלימלך. בימים ההם — היה זה בערך לפני כ־55 שנה — היו נוהגים שם לקרוא אותו בשבת פרשת זכור כרב דפורים של ק״ק רודניק. אגב, הרב דמתא לא היה ת״ח גדול, ורק בזכות סבו הגדול היה גם רב דמתא, וגם „רבי״ לחסידים, ולידו היה דיין ומו״ץ ועל פיו ניהלו את הקהילה בענייני כשר וטריפה ודין־תורה כנהוג בהרבה עיירות בגליציה. כמובן שר׳ זיסלה היה אורחו של הרב עד אחרי פורים.

בפורים, אחרי קריאת המגילה, באו ר׳ זיסלה והרב דמתא הביתה, והרב כיבד את הרב דפורים בשמחה רבה ובקריאות: ברוך הבא, רב דפורים, ברוך בואך תחת צל קורתי וכו׳. ולרבנית שלו קרא: רבנית! הביאי כיבוד בשביל הרב דפורים וכו׳. ואחרי שישבו ליד השולחן, שאל הרב את זיסלה בזו הלשון: רב דפורים! היודע אתה ללמוד תורה? אמור נא איזה תורה יפה לפורים. ור׳ זיסלה ענהו מיניה וביה: בודאי יודע אני ללמוד תורה. לולא הייתי יודע ללמוד יכולתי להיות רב כל השנה...

בשמו של ר׳ זיסלה היו מספרים בעיר בדיחות שנונות ואמרות, מילי דרבנן וכו׳ שהיה בהם משום שבח למוסר בשם אומרו. ואין כאן המקום להאריך בהם. אבל את האמרה מפי ר׳ זוסיה על הצהרת בלפור כדאי להביא כאן.

כידוע, ניתנה הצהרת בלפור בשם ממשלת בריטניה בשנת 1917, בשני לנובמבר, ושנה אחרי זה, בשני לנובמבר 1918 נפלה ונתפוררה הקיסרות האוסטרית. ביום הראשון לנובמבר 1918 הושם קץ למלחמת העולם הראשונה, ויום אחר זה, בשני לנובמבר 1918, חגגו הציונים בלאנצוט את היום, שבו ניתנה הצהרת בלפור, בבית־הכנסת הגדול, בערב אחרי תפילת מעריב. יום לפני כן חגגו הפולנים את נפילת אוסטריה ותקומת פולין החדשה. ואיך חגגו הפולנים את תקומת פולין? מובן, בפרעות ביהודים, החלו להכות ולבזו רכוש יהודי, וכדומה. ופתאום, בתוך המהומה, ביום שני לנובמבר, הרהיבו הציונים עוז לחוג את הצהרת בלפור. באותו ערב ישבו אצל הרב ר׳ אלעזר אנשיו ושכניו והתפללו שם כנהוג. הרב גר אז בריחוק מקום מבית־המדרש. אחרי תפילת מעריב דיברו שם על ענייני דיומא. ואז שאל ר׳ זוסיה: מי הוא ה„בעלפער״ (לשון נופל על לשון ל„בלפור״) שרוצה להיות עוזרו של משיח? הוא חפץ להוביל את היהודים לארץ־ישראל. איזה פלא! הוא בוודאי מחסידי אומות־העולם. תבוא עליו ברכה. ה׳ יחזקהו ויאמצהו. אבל, ינסה נא קודם להוביל בדרך קצרה לתחנת הרכבת. הרי מכים ביהודים הנמצאים בחוץ ואי־אפשר להגיע לרכבת! והוא בא בטענה גם לציונים הטפשים על שאינם רוצים לחכות לביאת המשיח ומתעקשים לסמוך על הבטחת איזה גוי, שוודאי ליבו ופיו אינם שווים.

ר׳ שמחה מלמד (בוך)

נתמזגו בו, בר׳ שמחה המלמד, כמה תכונות, שיסודן בהשפעות שונות — במסורת עתיקה, בחינוך, בסביבה ובאווירה מיוחדת ובקווי אופי, המיוחדים גם הם. תכונותיו נתגבשו באקלים של יהדות רוחנית צרופה ומושרשת, תוססת באמונה עזה. נתעלה האיש בעבודה מתמדת, עבודת ה׳ בתורה ותפילה, בצדקה ובזיקוק המידות.

בלאנצוט היה רבי שמחה אחת הדמויות, שמיזגו תורה ומעשים טובים. לפי למדנותו יכול להיות רב בעיר גדולה, אך הוא לא רדף אחר כבוד זה. במקום זה בחר במלמדות, ואף במקצוע זה עלה בהדרגה עד שנחשב למלמד מסוג א׳, ולא כל החפץ יכול היה להיות תלמידו. בימי עלומיו היה מלמד בבית רבי אלימלך וייסבלום, הצדיק מרודניק, ולימד את בנו, רבי אלעזר, בשחר נעוריו.

הופעתו החיצונית היתה כולה אומרת כבוד. חסיד צנוע מובהק, יהודי שכולו „זוהר״. הייו היו קודש ללימוד התורה ולקיום מצוות עד יום מותו. היה בעל השפעה גדולה על בני עירו.

בסיסו היה בית־המדרש ומתפלליו הקבועים, ציבור החסידים, הספוגים חמימות יהודית ודביקות דתית. לשיעור הגמרא שהיה לומד לפני הקהל בבית־המדרש היה מזמין את אנשי דלת העם. מטבעו היה מקרב את הבריות ומקדם פניהם בידידות, ולכן כינוהו „תלמידו של בית־הילל״. חיבה מיוחדת היתה לו לעגלונים, ומשכם לשמוע את שיעוריו. ישב בדירה דלה וחי חיים דלים, היה לבוש כעני ולא היה לו בעולמו אלא מעשה צדקה וחסד. בכל ימי חמישי לשבוע היה אוסף נדבות לטובת העניים, וכל אחד נתן לו בסבר פנים יפות. היה קונה חלות ובשר ושולח לנצרכים, ובעצמו לא נהנה מזה כשווה פרוטה. בימי השוק היה קונה חבילות עצים ונושאן בעצמו לנזקקים.

בתור מלמד הצטיין בכשרון הסברה. הוא אהב להיות במחיצתם של תלמידים ולהפגין בפניהם את כוחו בהסברה.

הוא נפטר בשנת תרע״ב (1912). על מצבתו היה כתוב, שנצטוו מפיו שלא להפליג בשבחו. זכרו לא נשכח מיוצאי עירו, ותמיד זוכרים לו חסד פעולותיו החינוכיות והציבוריות.

בן בתו של ר׳ שמחה הוא ר׳ קלמן בוך, יו״ר אנשי לאנצוט באמריקה, שביקר בישראל ב־1962 ונתקבל בסבר פנים יפות על ידי אנשי עירו.

ר׳ ברלי מלמד (גולדבלט)

כשרונו של ר׳ ברלי להשפיע על תלמידיו ולעורר בהם את החשק והרצון ללמוד. בין הילדים שלמדו ב„חדר״ שלו היו כאלה שפחדו מהרבי, ובכו הרבה ורצו לחזור הביתה. אך הרבי כבש אותם לא בצעקות ובחרון אף, אלא הרצה את טענותיו בפני ילדיו־תלמידיו בנחת, ואף כי הילדים הקטנים, שלמדו אצלו בראשיתם, לא הבינו עדיין את מהות ה„תכלית״ והתקוות לגדול ולהיות יהודי למדן ולהעשות רב בישראל, משכום החביבות והלבביות של דברי המלמד, שקלעו למטרה. השיחה בין הרבי המבוגר לבין ילדיו הקטנים לפי הבנתם, עוררו אמון, והם נענו לו והשתדלו למלא רצונו וללמוד. אצלו למדו ילדים רבים להתפלל, התחילו בלימוד החומש וגמרא. כי ר׳ ברלי חפץ בכל לבו ונפשו שתלמידיו יספגו לתוכם כל מה שלימדם.

למלמד זה היו קוראים גם בכינוי „ברלי כהן״, משום מעשה שהיה בצעירותו. הוא היה אז מלמד בכפר, והיה שם מוכסן־מוזג, ולו בת שילדה בעודה בחורה מאיזה נער נוצרי. מאורע זה נשכח במשך הזמן ואחר כך התחתנה הבת עם בחור אחד ממקום רחוק. אחרי תשעה חדשים היא ילדה בן, וכנהוג בערכה סעודה גדולה בברית־מילה. אחר זה ביקש המוזג את ר׳ ברלי המלמד שימליץ לו על כהן הגון בשביל לעשות פדיון־הבן. ענה ברלי ואמר: למה לך לחפש? הלא אני כהן. הוא היה איפוא הכהן וקבל בתור פדיון־הבן את 15 הכתרים (מטבעות אוסטריה של אז), והכל בא על מקומו בשלום.

אחרי זמן, כשר׳ ברלי כבר עלה במדרגה והיה למלמד בעיר לאנצוט, בא פעם המוזג העירה לשם קניית סחורות ומשקאות. כיוון שהיה לו יום זכרון הוא בא לבית־המדרש להתפלל ולומר קדיש. היה זה יום קריאת התורה סתם, או ראש־חודש, והמוזג ראה כי ר׳ ברלי עלה לתורה בתור שלישי או רביעי. והוא התפלא, הרי ר׳ ברלי כהן הוא? והוא שאל את העומדים ליד השולחן, איך זה עלה ר׳ ברלי לתורה בתור „שלישי״ בזמן שהוא כהן? ואז נודע לו כי היתה כאן רמאות.

מה עשה המוזג? אחרי התפילה הוא נכנס להרב, ר׳ שמחה׳לה שפירא, שהיה גר אז ליד בית־המדרש, וסיפר את כל הענין להרב, ויחד עם זה שאלו, מה לעשות, אם אין צורך לפדות את הבכור פעם שניה אצל כהן אחר, ושנית — הוא חפץ להזמין את ר׳ ברלי לדין־תורה ולהוציא ממנו את 15 הכתרים וגם להחתימו בפומבי בתוך „רמאי״ ולפסלו שלא יהיה עוד מלמד תורה לבני ישראל, והיו לו עוד טענות רבות נגדו.

הרב שלח את השמש להזמין את ר׳ ברלי לד״ת דחוף. בינתים התפרסם בבית־המדרש הענין הזה. ברלי נכנס אל הרב, והוא שמע את טענותיו של המוזג הטוען, ור׳ ברלי ענה: כשם שהילד הוא בכור לאמו, כך אני כהן. ומה שברכתי ברכה לבטלה — אבקש „תשובה״ מאת הרב. ומאז נשאר לו השם בפי העיר „ברלי כהן״.

משה פלאשן חיפה

טיפוסים

א. ר׳ משה חיה איידלס (בוגין)

היה יהודי בר־אוריין, כורך ספרים לפי מקצועו, ובעל כשרון לחיקוי ולבידוח הבריות. במיוחד היה משמח את כל העיר בפורים בהציגו מעין „מחזה״ אצל הרב ר׳ שמחה בסעודת פורים, וגם בפורים שושן.

הוא היה אחד מאנשי המניין הקבוע של הרב ר׳ שמחה ז״ל, שהיה גר ליד בית־המדרש הגדול ובשעה 10 לפני הצהרים היה נכנס תמיד לתפילת שחרית. ר׳ משה היה בעל קומה, רזה וצנום, פניו היו דומים לפני סיני. שערות ראשו שחורות, פאותיו דלילות, דקות וארוכות וזקנקנו דליל. הילוכו במתינות, לבוש מעיל ארוך. בקצרה: כולו אומר „אכזוטיקה״. וכאשר ראהו איש זר, נאלץ היה להתעכב ולהסתכל בו. בימים ההם, בימי מלכות הקיסר פרנץ־יוסף, נמצא בקסרקטיני הצבא שבקרבת העיר גדוד אולאנים של צבא צ׳כי. הקצינים היו בני עשירים ומיוחסים, חיו חיי הוללות, זללו וסבאו במועדוניהם וזרקו בכל יום מטבעות כסף לילדים.

ביום אחד הלך לו ר׳ משה בתשע וחצי להתפלל ועבר ליד בית גדול, שעמד ליד הדרך המובילה לבית־המדרש. הדרך נקראה אז בשם „הדרך החדשה״. הבית הגדול נקרא בשם „קסינו של הרוזן פוטוצקי״. ליד הבית הזה נפגש ר׳ משה פנים אל פנים עם קצין צעיר הדור בלבושו, כיאות לקצין אוסטרי בזמן ההוא, והלה הביט על ר׳ משה בעינים תמוהות: איזה בריה היא זו? הקצין ניגש אליו ושאלו, אם הוא שומע גרמנית. השיבו: „מובן מאליו״. הקצין ראה לפניו איש מנומס, היודע לענות ולדבר גרמנית צחה. שאלהו, אם הוא נשוי, אם בעל משפחה הוא, מה מעשהו וכו׳. ענה לו, שיש לו אשה, ארבעה בנים ושתי בנות, והוא עובד ככורך ספרים, ואשתו אופה מיני תרגימא וגם לחם. ר׳ משה נשא מתחת לבית שחיו אמתחת התפילין שמשקלה כבד מאד כי נמצאו בה טלית גדולה, שני זוגות תפילין, ספר „חוק לישראל״, סידור של רבי יעקב עמדין, משניות וכיוצא בזה.

הקצין שאלו כמה מרוויחים הוא ואשתו לשבוע. ענה: כעשרים כתרים (הגזים קצת). אז הציע לו הצעה מוזרה:

חפץ אני לצלם אותך יחד עם כל בני משפחתך, אם במשך 15—20 רגעים תבוא לכאן עם כל המשפחה, אשלם לך עשרים כתרים, הסכום שר' משה מרוויח בשבוע. ר' משה הסכים ואמר לקציץ: למה לי ללכת הביתה עם אמתחת התפילין שבידי? אחוז בזה, ותוך הערה שזהו דבר שבקדושה, ביקשו שלא להניח את האמתחת על הקרקע, אלא להחזיקה בידו כל הזמן עד שיחזור עם בני משפחתו במשך עשר דקות, ובזכות זה יאריך ימים. הקציץ הסכים לקחת את הערבון בידו ולהיות בטוח שיגיע בזמן. ההסכם נעשה לשביעת רצון שני הצדדים. כל העוברים והשבים ראו את הקציץ עומד ללא נוע, כשהאמתחת עם טלית ותפילין בידו ומחכה למי שהוא. הם חיכו כדי לראות את התוצאות. והנה בא ר' משה עם כל הכבודה, ארבעת בניו והבת שרה. הבת הצעירה, אז בת שנתיים, לא באה.

הקציץ הפעיל את מכונת הצילום וצילם את המשפחה בצורות שונות, ואחר זה הוציא מכיסו עשרים כתרים במטבע זהב והושיט לר' משה בהבעת תודה ונפרד ממנו בברכת שלום. כיאות לבעל משפחה ענפה וגדולה כזו, העוסק במלאכה נקיה ומועילה. ר' משה איחר לבוא לבית־המדרש לתפילה, וסיפר בהתלהבות, שהקב"ה אינה לידו רווח הגון וכשר כהרף עין.

כ. ר' שלום אפטליין

טיפוס מיוחד בעמיו היה ר' שלום עפטליין (לאנגזאם), ששימש גבאי ובעל־תקיעה בבית־הכנסת הגדול. היה זה יהודי „כל־בו" בעל ידיעות מועילות. היה הבר של החברה־קדישא ועסקן מהחשובים ביותר. היה „חצי רופא", החל מלחישת עין־הרע ועד להעמדת כוסות רוח. נתן רפואות שונות, היה הולך לחולים גם באמצע הלילה כשבאו להזמינו, עזר לעניים כפי יכלתו; בימי שבתות, אחרי־הצהרים, היה לומד „פרקי אבות" לפני „עמך" בבית־הכנסת הגדול.

ג. רבי אלעזר וייסבלום

רבי אלעזר וייסבלום, הצדיק מריישא, היה אוהב לבקר מפעם לפעם בלאנצוט, והיה חביב על ההמונים. הוא היה רבי פיקח. לחסידיו, שפנו אליו בטענה שאין להם פרנסה, אמר בזה הלשון: „מכור כל מה שיש לך, את השטריימל, שעון הזהב עם השרשרת, עם קישוטי אשתך, וסע לאמריקה, ואני מברכך שתצליח שם ותחשוב גם עלי". ובדרך זו הציל הרבה יהודים מהנאצים.

בשכנותו של רב העיר, ר' מנדלי שפירא, היה גר חתנו ר' יוסף רוקח, מנכדי מייסד בית בלז, ואף הוא חשב עצמו לאדמו"ר, אם לא גדול, ונשים רבות מדלת העם היו באות אליו עם פתקאות ופדיונות.

להקפות שנערכו אצל אחי ר' מנדלי, הרב ר' שמחה, יצאו מוניטין לא רק בעיר, אלא בכל הסביבה. היה לו מנצח מיוחד שניצח על סידור ההקפות וחלוקתן בשמחת־תורה. ההקפות נערכו לפי שיטת רבי צבי־אלימלך מדינוב. היתה זו עבודה שנמשכה שעות רצופות, והקהל לא נלאה. והניגונים שהושרו בהקפות היו ניגונים מסורתיים.

ד. ר' הירש מילראד

ר' הירש מילראד היה אבי משפחה מהוללה זו בלאנצוט, כולם עשירים, ושבחים רבים היו מספרים גם על רעייתו פרידה הצדקנית. היא היתה מחלקת בשר וחלות וגם כסף לשבת (וגם בכל ימות השבוע), ליולדות ולמשפחות עניים. סיפרו עליה, שבצעירותה היתה יתומה והיא גדלה ונתחנכה בבית הרבי ר' צבי־אלימלך, וממנו קיבלה ברכה לאריכות ימים, עושר ובנים טובים. ברכת הצדיק נתקיימה, ובני משפחת מילראד באו בקשרי חיתון עם משפחות מיוחסות ועשירות ונחשבו בלאנצוט לבני מעמד אמיד.

ה. ארבעה מוזגים

ארבעה מוזגים ישבו בלאנצוט, והם: א) בריש ויינבך, שהיה נקרא „ברק" בפי האיכרים, שבאו לימי השוק בלאנצוט; ב) ברק שיניאווסקי (מוצאו משיניאבה), אך שמו האמיתי היה בריש מילך, ומקומו בקרבת בית־הכנסת ובית־המדרש. אצלו אפשר היה לשתות בימי שבת וחגים בירה וקטניות ב„הקפה"; ג) בריש דאמפף, וכינויו בפי האיכרים היה „שיווי ברק", כי היה איש זקן מאד; ד) בריש וולקנפלד, בכינויו „סטארי ברק".

הראשון בשורה, ויינבך, היה נמוך קומה, והחשוב ביניהם. מגוריו ליד חצרו של הרוזן פוטוצקי, שהכירו אולי עוד משנות נעוריו. הרוזן פוטוצקי, בימי שהותו בלאנצוט, היה נוסע יום־יום בבוקר מחמש עד שמונה, לטייל סביב החצר, וכמעט תמיד נפגש עם ויינבך, והלה קידמו בברכה דרך קידה והשתחויה ובהסרת כובעו „צפרא טבא הוד מעלת הרוזן", כנהוג. ברם את רוב ימות השנה בילה הרוזן בערי המטרופולין של אירופה, בבקרו מפעם לפעם בפאריס, בלונדון, ובטיולים בכל העולם. רוזן זה לא ידע, כנראה, על קיום החסידים בישראל עד למשפט מנדל בייליס בקיוב שברוסיה. בימים ההם, בשעת משפט בייליס (בשנת 1913), נסע הרוזן, עם עגלונו ושלישו, במרכבתו הרתומה לשישה סוסים אבירים, לטיולו סביב חצרו. והנה עבר ויינבך עם טלית ותפילין תחת בית שחיו לבית־הכנסת הסמוך. הרוזן נתן אות לשלישו לעצור את המרכבה והזמין את ויינבך לגשת אליו. הלה ניגש אליו בלי פחד, ושוחח אתו כדבר איש אל רעהו. הפעם היה הרוזן מעוצבן קצת, והוא שאל את ויינבך: „הגידה, ברקו, האם אתה חסיד?" (בעת המשפט הודיע התובע, שהיה שונא־ישראל מובהק, שקיימת בישראל כת חסידים, המשתמשת בדם ילדי נוצרים למצות של פסח. התובע אמר, שהחסידים הם אלה הלובשים קפוטות ארוכות, בעלי פאות וזקן עם „שטריימלך" בראשיהם). יהודי לאנצוט היו כולם — פרט לאחדים — מגודלי פאות וזקן, ובימי שבת ומועד חבשו שטריימלך, ואז אי אפשר היה לדעת מי חסיד ומי לא. ומשום כך שאל הרוזן את ברישׁ, אם הוא חסיד. והוא ענה: לא. הרוזן הכיר רק אחדים מיהודי לאנצוט, שאתם היה בקשרי מסחר, או בשעת איזה מפגש בבית־הכנסת בימי הגיגת יום הולדתו של הקיסר פרנץ יוסף. ושוב שאלו הרוזן: האם דוז'י (דוד) טנבבוים הוא חסיד? (אף הוא בעל זקן ופאות ובשבת חבש שטריימל). ענה: לא. שאלו

הרוזן שוב על עוד אחד או שניים מיהודי העיר שהכיר, ושוב ענה בריש בשלילה. ובכן מי הוא חסיד? ענהו בריש: זליג פרטיג, ר׳ יענצ׳ה פטרוויל, ר׳ משה חיה־איידלס ואחרים, שהרוזן לא הכירם. הרוזן חשד בווייגבך שאיננו רוצה לגלות לו את הסוד של החסידים מפחד, שלא יכלאו את כל החסידים באשמה שהם משתמשים בדם ילדים למצות, והרוזן אמר אליו: „לך לעוזאל, חזיר שכמוך. אינך רוצה לגלות לי את האמת!״ והוא ציוה לעגלונו באמצעות שלישו להמשיך במסעו. מספרים, שאחרי כמה ימים שאל הרוזן את ר׳ דוד טננבוים, אם בלאנצוט יושבים גם חסידים ומי הם, והוא ענהו, שכל יהודי לאנצוט הם חסידים, ואין לדעת מי חסיד ומי אינו חסיד. ולו, לר׳ דויד, האמין הרוזן.

פנחס גולדמן

בנימין ברנד

דודי, ר׳ בנימין ברנד ז״ל, המכונה יומצ׳לי לשם קיצור, היה רגיל לבוא בשעות המוקדמות של הבוקר לבית־המדרש. ר׳ יומצ׳לי, שהיה נודע ונערץ בעיר ובסביבה כלמדן מופלג, קטן קומה היה, זקנו ופאותיו השחורות השתרבבו יחד והגיעו עד האבנט שהיה צמוד לגופו כל היום, לפי המנהג של חסידי בלז. קנאי ללא פשרה היה, מראשי חסידי בלז בעיירה, וכולם קיבלו את מרותו. היה מגיד שיעורים במשך היום והיה נוהג להתלהב בשעת מתן השיעור כשכל גופו, זקנו ופאותיו היו מתנועעים כלולב אחרי שברכו עליו. גם אני השתתפתי בשיעורים שלו בגמרא, ומשום שהיה פוזל בעינו השמאלית, נדמה היה לי, כי מסתכל הוא בי דווקא, מה שעיצבן אותי מאד והחליש את התרכזותי בלימוד.

וכשם שהיה ער בעסקי ציבור, כן היה כמעט בטלן בענייני מסחר. אשתו, דודתי סימל׳ל, עליה השלום, צדקנית היתה, קיבלה על עצמה את הדין להיות סוחרת כובעים ומגבעות באחת הפינות בחנותו של סבי, ר׳ יואל׳יש ז״ל שהקצה לה, מפני שידה לא השיגה לרכוש חנות לעצמה. רק בימי „יריד״ ושוק, כשהאיכרים הגויים הגיעו לעיירה, היה דודי יומצ׳לי נאלץ לוותר, נגד רצונו, לשעה קלה על לימוד התורה והיה עוזר בשמירה לבל יגנבו האיכרים. מימיו לא התפנק בתענוגות העולם הזה ולא נהנה אלא במקצת שבמקצת, לא שאף להתעשר וחי בשלווה עם זוגתו סימל׳ל, כי עצבות קשה העיבה על הצלחתו החברתית ומררה את טעם חייו. חשוך בנים היה ונפשו נכספה לילד, יורש שיאמר „קדיש״ לעילוי נשמתו. ממון רב בזבז לפדיונות בחצרו של האדמו״ר מבלז זצ״ל ולא נושע. ללא תועלת היו הביקורים אצל טובי הרופאים המקצועיים, ולכן, כנראה, החליט שכדאי לו בעצמו לבנות את ה„עולם הבא״ ולא לסמוך על אחרים.

כשקרבו „הימים הנוראים״, אירגן ר׳ יומצ׳לי מסע של בני נוער, בחורים ובעלי־בתים לבלז. הנסיעה לבלז לא היתה זולה, וגם בעד שהייתם בחצרו של הרבי צריך היה לשלם. ביוזמתו נוצרה ועדה מיוחדת, שדאגה לאסוף כספים בכל מיני צורות. בערב ראש־השנה יצא קרון מיוחד של חסידי בלז מלאנצוט לבלז. היתה זאת חוויה נפשית עמוקה לנוסעים. גם כותב הטורים הללו השתתף בנסיעה זו. הסליחות של ערב־ראש־השנה נאמרו בהתלהבות לקול טרטור הרכבת. היתה לי אז הרגשה שגם הרכבת מצטרפת אתנו בתפילה זו וכי אֵל הסליחות קיבל את בקשתנו לכתיבה וחתימה טובה...

שמואל גרייזמן

מ ל מ ד י

נסתיימה מלחמת העולם הראשונה. נדמו קולות התותחים, והחבל ששמו גליציה מרפא פצעיו. אביב התנועה הציונית מתחיל לתת אותותיו, ואני אז נער רך בשנים, לומד תורה מפי מר כהנא, המסביר לי בלשון מובנת לכל את סתרי הדקדוק והתנ״ך. נפשי קשורה בו, והוא מפתח את רגש העצמאות בלימוד השפה העברית, וההכרה הציונית חודרת ללבי וכובשת את רוחי. וביחוד ייחם לבבי, עת שומע אני בנגון קורע לב את מגילת איכה ו„אלי ציון ועריה״ לר׳ יהודה הלוי מפיו של גצל דרוקר.

ואולם הציונות טרם כבשה את כל הלבבות, ונהפוך הוא — פה ושם מתגלים אויבים מושבעים ויריבים. גם יחסה של פולין לציונות טרם ברור, אף נשמעת נימת איסור על התנועה ולא אחת מתנסים במאסרים על קיום אסיפות ציוניות בחשאי ועל שירת התקווה. מות הרב מפלוצק מסעיר את הרוחות. — אבל הזרע נבט והחל לשאת פרי. הסיסמה „לכבוש את הקהילות״ מוצאת את בטוייה גם אצלנו ואחרי מאבקים קשים על השלטון בקהילה נאלץ הרש עסטליין להתפטר ואת מקומו יורש המהנדס שפאץ. המטה בבית דויד יוסט החליט — ויש לקיים את הצו בשלמותו.

כמה רעננות היתה מלווה המלחמה הזאת למען כיבוש השלטון בקהילה! מובן, לא בקלות ויתר הצד שכנגד — וההתרוצצות היתה קשה. השלטון אינו רוחש אהדה יתירה לציונות. המהנדס שפאץ מגלה פעילות ויזמה, ובלאנצוט נוצרים ערכי תרבות, שהדם מגיע לערי גליציה הקרובות והרחוקות. קם „הזמיר״, להקה דרמטית ואיגוד ספורטיבי, ועל כל אלה — „בית העם״ — נכס תרבותי שלא יסולא בפז. מועדון

הציונים בבית חנצ"ה קנגיסר הופך מרכז של תורה וחכמה, ונשמעות כאן הרצאות על הספרות העברית והפולנית; הרצאו־תיה של מרת ד"ר לוטרינגר בפסיכולוגיה.

נושאי החינוך בישראל, יוצאי שבט שמעון — עניים, סופרים ומלמדים. בסוג הראשון לא „נתברכה" לאנצוט, אף־על־פי שהעושר היה ממנה והלאה ורק יחידי סגולה זכו לתואר כזה, אבל גם עניים מרודים לא היו בתוכה. יהודיה מתפרנסים בדוחק רב. תחת זה נתברכה העיירה בסופר סת"ם, בעל פקחות חיים ממולחת. הנה ר' זיסלה סופר, יהודי ירא שמים, שבמצבים של דיכאון נפשי לעם ולעצמו הוא מוצא נ׳חומים במלתא דבדיחותא, או במשפט שנון החודר כמדקרות חרב. ואם מונה ל„רב של פורים" והרב דמתא מתגרה בו — „מינוך לרב פורים, הואיל ואין מקומך בין הלמדנים" — משיב הוא מיניה וביה: „אילו היה מקומי בין בורים, כי אז כיהנתי ברבנות כל השנה..." והאנשים סביב ממלאים פיהם צחוק.

ר' בריש אינהורן מלמד תינוקות בגיל הרך ביותר, מעמיד דרדקים רבים, הגיע לגיל של למעלה ממאה, ולא נס ליחו. קרוא הוא לבר־מצוה ולחתונה אפילו לנכדי חניכיו. יהודי גברן וחסון גוף.

אחרי שמילאת כרסך תפילות וקצת חומש, אתה עובר לכיתה, הווה אומר — לחדר אחר, של ר' זליג טיטלבוים מלמד, וכאן אתה נותן פורקן לשובבותך. ובחורף — במקום להימצא בחדר, אתה נמצא לרוב באוויר דחוס בביתו של משה ברצ"ס שעל־יד נהר קריקובקה, ממנו שואבים מים כאשר החורף משתלט על העיירה ובארות המים קופאות ויש צורך להמס הכפור בהסקת־קש.

ר' דויד יונה מלמד גמרא, שני ימי פגרא בשבוע אצלו, הימים שבהם הוא עומד ליד דוכן הסחורות בשוק, ימי שלישי ושישי.

ר' אברמל מלמד מפשמישל עבר ללאנצוט, קמצוץ טבק בין אצבעותיו ועיניו נעצמות מאליהן וכולו אומר תנומה. הקונדסים מציקים לו. הארי שבחבורת המלמדים הוא ר' משה שבע"ס, על שם שבע אשתו, לא כולם זכו לקנות תורה מפיו. משכמו ומעלה. גביניו עבותים, מטיל מרה שחורה על כל רואיו, אם כי נפשו עדינה וכולו אומר חכמה.

בבית־המדרש הגדול שבעיירה לומדים מאות אחדות גפ"ת, ובערבים הארוכים בלילות החורף אתה שרוי כמו בתוך תנור לוהט. הקנאים מנהלים מלחמת מצווה בציונות. כשמטיף ציוני בא לעיירה מתנכלים לו, שנוטה הוא לקומוניזם; המטיף נמלט וחזן שנזדמן לשבת זו — נאסר במקומו. מאידך, בניו של ר' אבא זאוער מחרפים נפשם ומכים בשקצים רבים מהכפרים הסמוכים שבאו לעמוד למבחן הצבא, ופשטו ידיהם ברכוש יהודי, והעיירה שקטה. לא אלמן ישראל...

בערבי שבתות פושטת העיירה את עניה ולובשת חג. בימים נוראים חולף רעד במחנה, ואיצי שעיה"ס שואג כאריה בתפילת ראש־השנה וקולו הולך למרחוק ומעורר...

בבית־המדרש, בו נמצא הרב דמתא, מתפלל דויד חייצ"ס וקולו צקון לחש. המקהלה מלווה אותו ומרעידה את נבכי הנפש בתפילת נעילה — „אזכרה אלוהים ואהמיה בראותי כל עיר על תלה בנויה", הרוויה דמעות, ואחרי תפילת מעריב לא יישאר עובר־אורח שלא ייאסף לבית, להסב יחד עם משפחה בסעודת מוצאי יום הכיפורים.

אנשיל כ"ץ

זליג קרנר

אינני זוכר בבית אבא ז"ל ארוחה בלא אורח. בארוחת־ערב הכתוב מדבר. בצהריים אכלנו רק סעודת ארעי, כי טרוד היה אבא במלאכתו עד הערב. בשוב אבא הביתה ערכו את השולחן, הדליקו את המנורה הגדולה („הזוללת" קרא לה אבא, על שזללה נפט הרבה). בא האורח שהזמינו אבא בשעת תפילת הבוקר בבית־המדרש, נטלו ידים והסבו לאכול. איחר האורח לבוא — שיפשף אבא זכוכיות פנסו, רחץ את ידיו, שינס מתניו והלך לחפשו. חזר עם האורח, ישבנו כולנו על־יד השולחן והאורח בראש וצלחת של שומן אווזים על ידו, לאמר: „כפין עניא ולא ידע" ושמא הארוחה הרגילה אינה מספקת לו. רגיל היה אבא, כדי להכניס את האורח באווירה ביתית, לשאול אותו בתוך שאר דברים, על מקום שבתו בשבת האחרונה. על־פי־רוב השיב האורח: בביתו של ר' שאול קרנר בדמביצה; כמאה אורחים אכלנו אצלנו בשבת זו. כל ימי העני נע ונד הוא. בימות החול הוא מקבץ פרוטות בכרכים ומרעיב עצמו בערים. כיוון שהולכת וקרבה שבת המלכה, לדמביצה ישים עיניו ויתור מנוחה לנפשו בביתו של מכניס אורחים זה.

מילדותי תיארתי לי את האיש כענק. פונה מכל עסקיו ועוסק במצווה זו. מאכיל רעבים ומשקה צמאים. מחבב עניים ונושא מתוך חדווה את שאונם והמונם. וכאשר יצאתי מבית אבי ועברתי ללאנצוט התיידדתי עם בנו (גם לו לא עמדה זכות אבות ביום עברת הנאצים...) ועל פי סיפוריו על בית אביו נוכחתי שלא טעיתי.

— גם אמא, גם אבא — סיפר לי ר' זליג קרנר — שניהם היו בעצה אחת. בבת־אחת נכנס „יצר הרע" שכזה בליבותיהם: להרבות אורחים ולהשביעם מדשן ביתם על שולחנם. ויש שישבנו לסעודה ונכנסו פנים חדשות. חששה אמא שלא תצטרך לקצץ במנותיהם של עניים, קראה אותי למטבח:

זליג'ל, מכור לי את ארוחתך. הא לך עשיריה וקנה לך בה מכל אשר תאווה נפשך.

ביקשה צדקנית זו לנשום בשלווה וליהנות ממעשה הצדקה. נפתחה הדלת ונכנס אורח חדש, קראה אמא לאחי הצעיר:

— דניאל, הנה מכר לי זליג'ל את ארוחתו, מכור לי גם

אתה זו שלך ולכו שניכם וקנו לכם את אשר ינעם לחיככם.

נתקנא אחד העשירים באבא. ראשית, גם לבו שש לעשות מצווה, ושנית: שכר מצווה — עושר. ומדוע יתברך רק האחד? פגש באורח, עמד והבטיח לו נדבה הגונה ובלבד שיתארח אצלו. ברבות הימים ראה אבא שנתמעטו האורחים והצטער בלבו. השיאה לו אמא אצה חוגגת: ודאי שהוא נותן לאורח שתי עשיריות, תן אתה „כתר" שלם וידע האיש לא להתחרות בך.

אהרון קרנר פריז

זליג קרנר

אבי ז"ל היה בנו של ר' שאול קרנר מדמביצה, סוחר וחרשתן ידוע. בשנת 1909 באנו להשתקע בלאנצוט. אבי הקים מלבנה שהיתה מפעל כלכלי חשוב. הוא היה יהודי אדוק, צנוע, אדיב־לב, שונא כבוד, אבל אדם שידע לחתור בעקביות ובהתמדה למטרתו. היה תומך בנצרכים ביד נדיבה (גם בלא־יהודים), וביחוד בבעלי־בתים שירדו מנכסיהם. לפני ימי השוק והירידים נהג אבא לתת לזקוקים „גמילות־חסדים". הורי היו אהודים מאד על כל מכריהם. הם היו שומרי מסורת, וגדולה היתה השפעתם עלינו.

אבא היה חובב את ספר־הספרים שלא מש מידו, והיה הוגה בו בכל עת מצוא. כן אהב „לשון הקודש" והשתדל לחבבה עלינו. היה מרבה לקרוא בעתון וגם היה בקי בהוויות העולם. אמי ע"ה היתה לעזר לאבי בהנהלת העסקים. היא היתה ילידת מילץ, בת בעל־אחוזות, ממשפחת אשהיים—וקסלר, אדוקה ושומרת מסורת גם היא, אשת חיל למופת.

ניחנה במעלות טובות, השתדלה בכל יכולתה לעזור ליחידים ולמשפחות, ולתמוך בהם ביודעים ובעילום שם.

בימי השואה סבלו הרבה מרדיפות הפולשים הנאצים. לאחר ששדדו ממנו הכל, הסתתר אבי בכפר הויסוב. מחמת הלשנה של משתפי־פעולה שפלים נגלה מקום מחבואו. הוא נהרג ע"י הגיסטאפו ונקבר במקום הרצחו. בשוב גיסי, ישראל בליצר ומשפחתו, מרוסיה, העביר את עצמות אבי לבית־העלמין היהודי בקרקוב, ואבי זכה לבוא לקבר ישראל.

אמי ע"ה נספתה לאחר שעברו עליה שבעת מדורי גיהנום בגיטו טרנוב (לפי השמועה היא נרצחה יחד עם נכדה, בנה של שפרה אחותי, ונכדתה, בתה של מרים אחותי).

אחיותי, שפרה ורחל ע"ה, שהסתתרו בכפר בסביבות לאנצוט, הוסגרו לקלגסי הגיסטאפו על־ידי משתפי פעולה פולניים, ודינן היה, כדין כל יהודי שנפל לידים הטמאות והארורות של המרצחים. יהי זכרם הקדוש ברוך.

אנשיל כ"ץ

אברהם בני

נולד בלאנצוט בכסליו שנת תרפ"ב (2.12.1921). ראשית חינוכו ב„חדר" ובבית הספר העירוני. מה גדלה שמחתו כשנת־קבל לקן „השומר הדתי" וקיבל תעודת אח בשלהי שנת תרצ"ב והיה נמנה על שכבה ב' בקבוצת „ציון".

הוא היה בעל נפש פיוטית־דתית. מזמור כ' שבספר תהי־לים שימש לו תרופה לכל אירועים רעים, כגון שיעור קשה־הבנה בגמרא, או פיגור בבית הספר. כשרונותיו עמדו לו לג־מור את בית הספר בהצטיינות.

בערב ראש השנה תרצ"ח הגיע לארץ ונתקבל לישיבת „אלומה" מיסודה של ה„אגודה למדעי היהדות", ישיבה בעלת מגמה תיכונית, בהנהלת ד"ר ב. מ. לוין, בעל „אוצר הגאונים".

כאשר קיבל בקיץ תש"א תעודת בגרות ללימודים התי־כוניים יצא עם גרעין הכשרה לטירת צבי. מרוב עבודה פיסית קשה, שלא התרגל אליה — חלה בדלקת הפרקים. בראשית שנת תש"ג חזר לבית ונתקבל לפקיד בלשכה הראשית של הקרן הקיימת לישראל.

באהבתו להוריו לא ידע גבול. מעולם לא ראני יוצא לטייל בערבים — ולא יתלווה אלי. ובערבי שבתות — „הבה נלך לקבלת שבת אצל חסידי קרלין"; ולאחר הסעודה —

אברהם כ"ץ

„נטייל נא ברחוב הראשי של מאה שערים... איזה ריח של שבת נודף מכל ההווי הזה!... כאן, בוחן אב את בנו בפרק „האיש מקדש", וכאן — בוקע מפי המסובים זמר „כל מקדש"...

כך היינו נוהגים לטייל אגב המהום של ניגון „מה ידידות" או זמר ריקוד בחצרות צדיקים, שבינתיים הספיק האשמדאי לסלקם ולהעבירם מן העולם.

כי יצא בערב עם חבריו לשם טיול סתם, או לאסיפה במועדון לא איחר אף פעם מלחזור הביתה, פן יפריע לאבא־אמא.

ראש מאוויו — ספר טוב. בדרכו הביתה בראשון לחודש כשמשכורתו בכיסו, היה נוהג להציץ ולהזין עיניו בחלונות הראווה של חנויות הספרים וכשראה ספר חדש שהוטב בעיניו — הביאו הביתה כשניצוצות גיל נוצצים בעיניו: הנה, אבא, ספר טוב בשבילך.

בראשית מלחמת השחרור השאילה אותו הלשכה הראשית של הקרן הקיימת למטה „טוביה", כדי לנהל שם את הארכיון. המפקד נתן אמון בו וכדי שלא יוציאוהו לתפקיד אחר, קיבל תעודה ממפקד האיזור: „הנני מאשר בזה, כי המוכ"ז, אברהם כ"ץ, מגוייס באיזורי למלא תפקידים משרדיים במטה האיזור. נא לא לגייסו לשום תפקיד אחר".

יום־יום היה נוסע למטה, תחת מטר פגזים, ואין שהיה נעצב על יצחק אחיו, שנפל בנפול כפר עציון, — המשיך בעבודתו באמונה ובמסירות, שהוא, כבעל־נפש ומחונך ללאומיות, היה מוכשר להן.

בראשית החורף תש"י הצטנן. שוב נתעוררה דלקת הפרקים שדבקה בו בטירת־צבי. לא יכול היה להתאושש ונפטר בשמונה לאלול שנת תש"י.

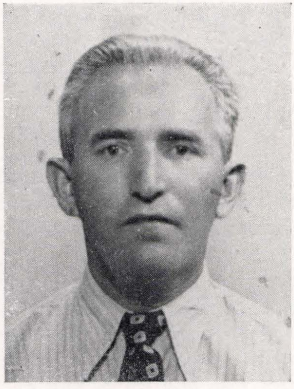
*

כי יסרני אלהים ויקח ממני גם את זה —
הועם מאור עיני ומקור דמעותי דלל.
וכאן — צרות אחרונות מזכירות את הראשונות...
ויש ובאו שניהם באישון הלילה, נעמדים על־יד מיטתי:
אבא, איכה תראה במשוש העם?
איכה תדע עוצר צערך להעלים?
איכה תמשיך בלעדינו?
ואני —
מה אעשה לכם, בני —
גזירה היא מלפניו...

ירושלים, יום העצמאות תשכ"א

צבי לאנדוי רמת־גן

מיכאל שיפר

מופלאות ונוראות היו דרכיו של יהודי בדור זה של שואת העם הנוראה וראשית גאולתו על אדמתו. דרך נדודיו של מיכאל שיפר ז"ל לא היתה שונה מדרכם של מאות אלפים אודים מוצלים מיהדות אירופה. יהדות זו ידעה נדודים עוד במלחמת העולם הראשונה. מיכאל שיפר גדל בבית אמיד וניהל את עסקי התבואה והמכולת, שלרגל זה עמד בקשרים עם הגויים בסביבה. היו לו מהלכים בין השליטים המקומיים, אשר התחשבו בהשתדלותו למען היהודים בני עירו. הוא עזר גם לבעלי־המלאכה באשראי ובגמילות חסדים לנצרכים, וראה כבוד מיוחד בנתינת הלוואות לעולים לארץ־ישראל, אם כי הלוואה כזו היתה בחזקת חוב אבוד. כך התנהלו חייו במסלולם הקבוע עד בוא הצורר הנאצי. מיכאל ארז את חפציו ויצא לדרך הנדודים. יחד עם רבים מבני עירו נמלט מפני קלגסי היטלר לעבר הגבול הרוסי. השאיר בית מסודר, משפחה ענפה, חברים וידידים. רבבות מילאו אז את הכבישים ואת האכסניות הארעיות. אבק אדם, זרם בתקווה היחידה להציל את החיים, וביניהם, צעד מיכאל — עירי, מלווה מחזות אימים בדרכים. כך הגיע עד מאחורי הררי חושך, עד ערבות סיביר הנוראות.

איך החזיק מעמד יהודי קטן וצנום בערבות, שבהן ארב המות הלבן בסערות שלג? הרי זה מפלאי „היהודי הנצחי". כן היתה לפלא בריחתו דרך אלפי קילומטרים, מסיביר לארץ החום — אוזבקיסטן. שם היה אז מרכז גדול של יהודים גולים, שם רעבו, סחרו ונצמדו בצפרנייים, אל החיים, אל התקווה הגדולה לחזור למכורה, למצוא בני משפחה ולהתחיל מחדש.

צבא הרוצחים הגרמני המוכה נסוג לגבולות ארצו. שרידי הפליטה חזרו מרוסיה לבית קברות גדול, אשר טמן בקרבו את כל אשר היה להם יקר וקדוש, ושוב זרמו הניצולים, הפעם — מערבה. הצעירים התארגנו לבריחה הגדולה ולעליה ארצה בכל הדרכים. מיכאל חיפש מולדת, בית, חברים. עם זרם העולים בזמן קום המדינה בא ארצה ונשלח למעברת אוהלים. עם רבבות אחים נסע ממקום למקום, כדי לבקר חברים, מכרים, בני משפחה ולהתבשם מריח הארץ. הוא נשלח לעבודה

בצרכניות של „המשביר לעולה" בגליל העליון. בצריפים הדחוסים, המלאים שקים וחביות, בתנאים קשים, עבד מיכאל מהבוקר השכם עד רדת הלילה, לאור פנס נפט או לוקס. לבסוף הגיע למעברה גדולה בחלסה, היום קרית־שמונה, שהיתה קיבוץ גלויות בזעיר אנפין — תימנים, קורדים, צפון אפריקאים, הודים וכו'.

הוא גר בצריפון והיה מעורה בחיי המעברה. לעתים, בערבי שבת או חג, היה יורד לשפלה, לחברים וקרובים. תמיד היו כיסיו וילקוטו מלאים מתנות לילדים ולמבוגרים. לבסוף נטש את „המשביר־לעולה" ועבר לצפת, שם ניסה להקים מסעדה קואופרטיבית, אולם התוכנית לא נתגשמה. הוא שירת את הקהל בתחנת אג"ד, כי אהב את המגע עם אנשים, אהב השמוע, לעזור ולו רק בעצה או כוס גזוז בהקפה. פה התהלך עם „עמך", ואף עזר להם בגמילות חסדים והכנסת כלה, כשם שהיה נוהג בעיר מולדתו לאנצוט.

פה גם הכריעתהו המחלה הממארת. עפרו נטמן בשפלה, אך נפשו נשארה בעיר המקובלים — צפת, — אשר למוסדות הצדקה שלה ציווה את כספו. ירושתו חולקה בין ילדי העולים והנצרכים בצפת, בין מוסד חילוני של „ארגון אמהות עובדות" לבין מוסד של תלמוד־תורה בישיבת צפת. יהי זכרו ברוך.

מיכאל ולצר

דוד הַר

נפטר ביום ג' בשבת תשכ"א (10 בדצמבר 1961)

דוד בן פייבל ופריידה הר נולד ב־2.12.1894 בלאנצוט. מנעוריו היה ער לבעיות החברה והקדיש הרבה מזמנו לפעולה ציבורית. כבר בשנת 1910 הצטרף למפלגת „פועלי־ציון" והיה פעיל בה עד יומו האחרון.

בשנת 1914 הגיע, עם זרם פליטי מלחמת העולם הראשונה, לווינה ולקח חבל פעיל ב„פועלי־ציון" בווינה.

בשנת 1918, כשחזר מהצבא האוסטרי ללאנצוט, הקים בה סניף של פוע"צ, ומאז היה מעורה במחנה של ארץ־ישראל העובדת מחד, וקשור בתרבות היהודית העממית מאידך.

בשנים של תוהו ובוהו כלכלי בפולין, שלאחר מלחמת העולם הראשונה, ואשר פגע בשכבות הנרחבות של האוכלוסיה היהודית, נוסדה בלאנצוט צרכניה להקלת מצוקתם של עניי העיירה; בראש הנהלתה עמד דוד האר. הוא הלך בעקבות אביו, שכן גם אביו עסק בצרכי ציבור הנצרכים, בהיותו פעיל בחברת „תומכי עניים" בעיירה.

הודות לפעילותו הרבה, גדלה השפעתם של פוע"צ בלאנצוט על החיים הפוליטיים והחברתיים והם רכשו להם עמדה מכו־בדת בעיר ובתנועה הארצית.

מבין שתי האהבות של דוד האר, האחת לעם היהודי בגלות פולין וליהודי לאנצוט והשניה אהבה לציון, גברה זו השניה, והאר, שתפיסתו של רעיון „פועלי־ציון" היתה פשוטה כמשמעה, החליט להיות פועל בציון.

ואכן, בשנת 1926 היה דוד האר בין המגשימים הראשונים של חברי פוע"צ ועלה לארץ ישראל עם אשתו ועם שני בניו. עבד קשה כפועל בנין (בריצוף) בתל־אביב; עברו עליו חבלי היאחזות קשים בארץ.

מעולם לא סטה מהדרך, שבחר בה מימי נעוריו, והלך לאורך הקו הציבורי והפוליטי בנאמנות ובדבקות. קשר את גורלו במעמד העמלים, הן בחייו הפרטיים והן כעסקן במפלגתו.

בקרב על שרונה בימי שלטון הבריטים בארץ בשנת 1943 נפל בנו שרגא ז"ל, חבר ההגנה, וכן נתנו האר ואשתו למולדת את היקר להם ביותר.

בארץ נשאר דוד האר נאמן בית יהדי לאנצוט, והיה מבין יוזמי ארגון יוצאי לאנצוט בישראל. שימש כגזבר הארגון ועזר במתן גמ"ח לעולי לאנצוט החדשים.

כשהגיעו ב־1942 הידיעות המחרידות מפליטי מלחמת השמד ביהודים, היה פועל ומפעיל חברים להגשת עזרה לאחינו בני לאנצוט, שנדדו בערבות סיביר. מאז היה מבין הפעילים ביותר בארגון.

חלק רב לו בהקמת מצבת הזכרון ב„יער הקדושים" בישראל, לזכר קדושי לאנצוט, כן היה מבין אלה, שהניחו את היסוד להוצאת „ספר לאנצוט" להנצחת זכרה של הקהילה. לא חסך עמל וזמן על אף בריאותו הרופפת. והנה בא המות כחטף. ניתק את פתיל חייו המסורים לעמו בציון ולזכר קהילתו לשעבר, ולכל יוצאי לאנצוט בישראל.

ז. החורבן

(מתוך מכתב למיכאל וולצר)

מנחם סטמפל כפר־יונה

דמעה על עיירתי

נִפְגַּעְתִּי מְאַהֲבָה וְאֵלֵךְ הַמִּדְבָּרָה
כְּאַרְיֵה פְּרוּעַ רַעֲמָה אֶשְׁאָגָה —
אֶבְכֶּה יוֹם, אֶבְכֶּה לַיְלָה
הַדְּמָעוֹת לְתוֹךְ יָדַי אֶאֱגֹרָה —

בַּיּוֹם — דְּמָעוֹת לְבָן,
בַּלַּיְלָה — דְּמָעוֹת חֹשֶׁךְ,
בַּשְּׁקִיעָה — אֲדָמוֹת.

הַדְּמָעוֹת בַּשֶּׁמֶשׁ אַיַּבְשָׁה,
עַל גַּבְעוֹל אוֹתָן אַשְׁחִילָה,
סְבִיב מַקְלִי הַנּוֹדֵד אוֹתָן אֶקְלָעָה
וַעֲטוּף דְּמָמָה אֵלֵךְ הַמִּדְבָּרָה —

ביום כ״א מנחם אב התש״ב הובלו חמשת אלפים מיהודי לאנצוט ומעיירות הסביבה לטבח — ביערות פלקיניה.

כ״א לחודש אב הוכרז לדורות, על ידי שרידי לאנצוט בישראל ובתפוצות, כיום אבל לזכר חורבנה של קהילת לאנצוט.

מי יתנה את סבלם ויאושם של הקדושים האלה ברגעיהם האחרונים?..

מי ימנה את דמעותיהם? אי ביטוי אנוש למיתת שריפה ואי ניב לעריפת תינוקות לעיני הוריהם?..

יזכור

יזכרו־נא יהודי לאנצוט ובניהם ובני בניהם והבאים אחריהם את אלפי יהודי קהילתם ויהודי הסביבה, שנרצחו על לא עוון בכפם...

יזכרו־נא את יום האבל לזכר קהילתם הקדושה, שנמחקה מעל פני האדמה ואת נכסי הרוח וחומר, שנחרבו, נהרסו ונשדדו...

יזכרו־נא את קבר אחים ביערות פלקיניה, הטומן בחובו אנשים, נשים, זקן וטף - טהורים וקדושים, שמתו בכל מיתות משונות. ואת אֶפֶר המפוזר בגלות פולין...

יזכרו־נא את נשמות שוכני עפר מדורי דורות בבית העלמין של לאנצוט, שהוטרדו מקברם בידי זדים...

יזכרו את בני לאנצוט, שנפלו בכל החזיתות במלחמתם בצורר ישראל

יזכרו את בני לאנצוט שחרפו את נפשם למוות והקריבו את חייהם במלחמת השחרור למען תקומת ישראל בארצו

תהיינה נשמותיהם של כל הקדושים צרורות בצרור החיים...

יתגדל ויתקדש...

ט. ברוסטין־ברנשטיין ואדשה

בשנות הכיבוש הנאצי

קהילת לאנצוט מנתה לפני שנת 1939 כ־2,753 נפש מתוך אוכלוסיה של 8,700 איש, כלומר 30% מכלל תושבי העיר.

לאנצוט נכבשה על־ידי הצבאות הנאציים ביום 9 בספטמבר 1939 ומיד פירסמו שלטונות הכיבוש, כדרכם בכל המקומות, צווים שהוציאו את האוכלוסיה היהודית מחוץ לחוק. הצו לסימון החנויות היהודיות במגן דוד הקל על הבריונים הנאצים להבחין ברכוש יהודי ולשדוד אותו.

בעלי החנויות היהודיות הוכרחו למסור ללא תשלום את סחורתם לחיילים, נגזרה גזירה חמורה נוספת על האוכלוסיה היהודית — חובת עבודת הכפיה. כבר בימי הכיבוש הראשונים הכריחו את היהודים לבצע את כל העבודות הציבוריות שבעיר, לסתום תעלות־מגן אנטי־אוריות, לשמור על הנקיון ברחובות. הם עבדו בפיקוח חיילים־נאציים, שהיכו אותם והתעללו בהם באכזריות והשפילו את כבודם.

זמן קצר לאחר הכיבוש הגיעו למקום שלטונות המינהל האזרחי וכן שלטונות המשטרה. מיד דרשו שהיהודים יספקו רהיטים וכלי מיטה לדירותיהם הפרטיות של הפקידים הגרמנים. המשטרה ערכה חיפושים תכופים אחרי חפצי־ערך בדירות היהודים.

עוד בימים הראשונים לכיבוש הציתו הגרמנים את בית־הכנסת בלאנצוט. היהודים כיבו את השריפה והצליחו להתגבר על האש. מיד אחר־כך נבנה מחדש החלק השרוף של בית־הכנסת.

ביום 22 בספטמבר 1939 נגזרה על האוכלוסיה היהודית גזירת גירוש. היהודים נצטוו לעזוב את העיר עד השעה 16.00 ולפנות מזרחה, לכיוון יאורוסלב. פקודה דומה ניתנה גם לאוכלוסיה היהודית ביישובים הסמוכים ללאנצוט. התנועה מערבה לכיוון ז'שוב היתה קשה מאוד, כי המשטרה הגרמנית חסמה את הדרך שהובילה מלאנצוט. אולם ליהודי לאנצוט לא היתה ברירה, ובלחץ השלטונות התחילו עוזבים את העיר בחפזון. בעלי אמצעים שכרו עגלות והעמיסו עליהן חפצים ככל הניתן, ויצאו לדרך. אחרים עשו דרכם ברגל, בכביש המוליך לכיוון יאורוסלב.

למחרת פירסום הצו הנ"ל, יום 23 בספטמבר, ערכה המשטרה הגרמנית סריקה בדירות היהודיות, גירשה בכוח כל משפחה מהעיר, העמיסה אנשים על משאיות והוליכה אותם עד הגשר ליד הסאן. שם הורתה לאנשים לרדת ולעבור לצד השני של הנהר. על מעקה הגשר היו כתובות: „לארץ־ישראל" (nach Palestina). בעת ההיא טרם נקבע סופית הגבול עם ברית־המועצות, והניחו, שהנהר סאן ישמש גבול. נראה, שהנאצים רצו להעביר לשטחים הסוביטיים את האוכלוסיה היהודית מאיזור יאורוסלב. לא מן הנמנע, שצו זה ניתן על־ידי ראש המשרד הראשי לבטחון הרייך בברלין, שנשלח בצירוף מכתב דחוף מ־21 בספטמבר 1939 ליחידות־המשטרה המבצעיות בפולין הכבושה. ראוי לציין, שבמכתב הדחוף נאמר, כי בשטח הסמוך והגובל ביאורוסלב אין לרכז יהודים. בעת ובעונה אחת גורשו גם יהודי לז'ייסק, רדימנו, פשוורסק ויאורוסלב. בלז'ייסק היו לפני המלחמה למעלה מ־2,500 יהודים, ומהם שרד קומץ קטן, זקנים נכים ועניים. בפשוורסק נותרו בסוף ספטמבר 1939 כ־25 יהודים, בעוד שלפני המלחמה מנתה קהילה זו כ־2,000 יהודים. ברדימנו נותרו מספר אנשים בלבד וביאורוסלב, שמנתה לפני המלחמה כ־4,000 תושבים יהודים, נשארו כמה עשרות חולים, זקנים וילדים. מהמגורשים מעריהם ומבתיהם שדדו הנאצים כל דבר בעל־ערך.

בימי הכיבוש הנאצי לא היתה לאנצוט עיר אזורית כמו לפני המלחמה. אזורי לאנצוט ופשוורסק צורפו לאיזור יאורוסלב. חלק מיהודי לאנצוט ניצלו את העובדה שהעיר אינה רחוקה מנהר סאן ולא פנו במישרין ליאורוסלב. חלק נתעכב בדרך, בעיירות ובכפרים השונים, מתוך רצון להמתין להתפתחות המאורעות. חלפו כששה שבועות וללאנצוט חזרו חלק מהמגורשים, ללא התנגדות השלטונות.

בחדשים האחרונים של שנת 1939 הגיעו ללאנצוט כמה עשרות יהודים שגורשו משטחי פולין שצורפו לרייך. אלה באו בעיקר מלודז', קאליש, חוז'וב, קטוביץ. בהדרגה חזרו אליה גם כמה עשרות מתושביה הוותיקים. דירותיהם הקודמות היו ברובן שדודות ולא מנעו מהם גם התעללויות נוספות. שוב ערכה המשטרה חיפושים בדירות יהודיות. את ראשי המשפחות המכובדים ביותר סחבו לכיכר המרכזית, וציוו עליהם לחפור תעלות מגן נגד־אוריות. הפקודות האלה היו מלוות הכאות. התעללויות ויסורים. בין אלה שהכריחום לעשות עבודה זו היה גם בנו של הרב, הוא הוכרח להתפשט ערום ולקפוץ לתעלה, שהיתה מלאה מים. הנאצים השתדלו להשפיל, ככל האפשר, את כבוד האוכלוסיה היהודית וערכו „הצגות" שהסתיימו פילו את היהודים.

ימים מספר לאחר המעשה בבן הרב הורתה הגסטאפו להקים יודנראט בעיר. ליו"ר מונה ד"ר מרכוס פוהורילה.

חברי היודנראט היו: לוזר מרדר, שלמה גרינבאום, לייזר פאס, וולף גוטמן, משה זיגל, דויד רוזנבלום, חיים לייב קורנבלאו, יצחק ויינבך וישראל גרסטן. מזכירה — רחל ספיר.

מדי יום ביומו היה על היודנראט לספק פועלים יהודים לניקוי הרחובות, לאיסוף שלג ולניקוי רצפות בקסרקטיני־הצבא והמשרדים וכו'.

לפי פקודת השלטונות הנאציים בוצע בתחילת שנת 1940 רישום היהודים החייבים בביצוע עבודת־כפיה. מתוך המספר הכללי של 900 יהודים, שהיו אז בלאנצוט, היו 157 בגיל 14 עד 60, כלומר 17.4%, ועליהם היה להתייצב לעבודה כפיה, מהם נרשמו 84 כבעלי־מקצוע ו־73 כפועלים. לפחות מחצית תושבי לאנצוט בזמן ההוא היו מגורשים מהאזורים המערביים של פולין. יום יום נקראו 50 גברים לעבודות כפיה שונות.

הכובש הנאצי צימצם עד למינימום את מקורות הכלכלה של האוכלוסיה היהודית, הרחיק יהודים מחיי המשק, דחקם מהמסחר והתעשיה. כל חנויות היהודים — 150 במספר — היו

סגורות. הרשבתו גם שני בתי־החרושת היהודיים, שעבדו לפני המלחמה בלאנצוט. משלושים בתי־המלאכה שהיו פעילים לפני המלחמה, נשארו 5 בלבד. מצבה הכלכלי של האוכלוסיה היהודית החמיר והלך בהתמדה. כן פקד הכובש על הכרזת הרכוש שבידי היהודים. צו זה פורסם ב־24 בינואר, על ידי המושל הכללי פראנק ונאמר בו, כי רכוש שלא יובא לידיעת השלטונות הגרמניים, יוחרם מיד עם המצאו.

יהודים רבים הסתירו במחבואים שונים סחורות וחפצי־ערך. רכוש זה נמכר אחר כך בחשאי. שלטונות הכיבוש ביצעו בהתמדה חיפושים במרתפים אחר החפצים החבויים, ואלה שנמצאו הוחרמו במקום.

מבין ההגבלות השונות, שהוטלו על האוכלוסיה היהודית על־ידי הכובש, יש לציין עוד את האיסור בשימוש ברכבת ובאמצעי התחבורה העירוניים.

מספר היהודים בלאנצוט גדל והלך בסוף שנת 1940. הגיעו פליטים חדשים, בעיקר מקראקוב וגם תושבי לאנצוט ותיקים. בקראקוב, שנקבעה כמקום מושבו של המושל הכללי והמימשל הכללי של המחוז, הירשה הכובש להתגורר רק

קראקוב, 12 בדצמבר 1941

העזרה העצמית היהודית הציבורית

הועד היהודי המחוזי לעזרה

לידי הד״ר פוהורילה הנכבד

לאנצוט

הננו אומדים את גודל האוכלוסיה (היהודית) במחוזנו ל־6000 נפשות. במספר זה כלולות 100 משפחות המונות כ־1100 נפשות. ביחס לכלל האוכלוסיה שבמחוז מהווה המספר הנ״ל 3.1%, והוא משמש יסוד לחלוקת הסיוע מהמלאי הנמצא בידינו.

לפי הנתונים של כבודו ישתתפו (בקבלת הסיוע):

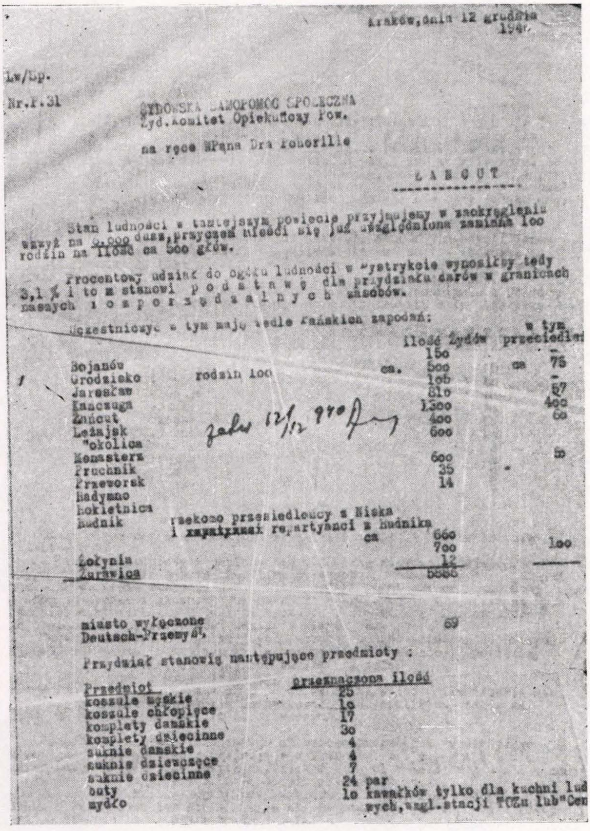
בוֹיאַנוֹב	150	יהודים
גרוד׳זיסקו	500	„
	(100 משפחות)	
יארוסלאב	105	„
קאנצ׳וגה	810	„
לאנצוט	1500	„
לז׳איסק והסביבה	400	„
מונסטרץ		
פרוכניק	600	„
פשבורסק	35	„
רדימנו	14	„
רוקיאטניצה		
רודניק		
והמגורשים מניסקו		
והחוזרים מרודניק	660	„
ז׳ולינייה	700	„
ז׳וראביצה	12	„
	5886	נפשות
דויטש־פשמישל	69	„

ואלה הדברים לחלוקה:

הלבוש	הכמות לחלוקה
כותנות לגברים	25
כותנות לנערים	10
חליפות לנשים	17
חליפות לילדים	30
שמלות לנשים	4
שמלות לילדות	4
שמלות לילדים	7
נעלים	24 זוגות
סבון	*10

* לשימוש במטבח העממי בלבד או לשימוש בתחנת (הבריאות) „טוז״.

בהמשך המכתב הזה הוזהרו המקבלים, כי עליהם למסור דין וחשבון מדויק על השימוש בסבון. כן צויין, כי לכל העיירות תישלח חבית אחת של מליחים, במשקל של 100 ק״ג או שתי חביות במשקל של 200 ק״ג מליחים. המקבלים נדרשים להקפיד על יושר החלוקה בנוכחות באי־כוח של כל העיירות הנ״ל. כן מציעים כותבי המכתב בצרוף הפרוט, שיגויים בחלוקת המזון והבגדים.

Kraków, dnia 12 grudnia 1941

Lw/Sp.

Nr.F.31

OPIEKA SAMOPOMOC SPOŁECZNA
Żyd. Komitet Opiekuńczy Pow.

na ręce WPana Dra Pohorille

ŁAŃCUT

Stan ludności z tamtejszym powiecie przyjmujemy w zaokrągleniu wynosi on 6.000 dusz, przyczem ilość ich ulegała zmianom too rodzin na 1100 ca 600 głów.

Procentowy udział do ogółu ludności w wystrykcie wynosiły tedy 3,1 % i to w stanowi podatnych dla przydziału darów w granicach naszych rozporządzalnych.

Uczestniczące w tym mają wedle załączonych zapodań:

	Ilość Żydów	w tym przeciedlin
	150	–
Bojanów	600 ca.	ca 75
Grodzisko rodzin too	500	–
Jarosław	810	87
Łańcuch	1500	400
Leżajsk	400	60
"okolica	600	
Komastera	600	50
Pruchnik	35	
Przeworsk	14	
Radymno		
Rokietnica		
Rudnik		
Rzeszów przesiedleńcy z Niska i okolicznej repartyzanci z Rudnika	ca 660	
	700	100
Sokolnia	12	
Żurawica	5886	

miasto wyłączone Deutsch-Przemyśl 69

Przydział stanowią następujące przedmioty:

Przedmiot	przeznaczona ilość
koszule męskie	25
koszule chłopięce	10
komplety damskie	17
komplety dziecinne	30
suknie damskie	4
suknie dziewczęce	4
suknie dziecinne	7
buty	24 par
mydło	10 kawałków tylko dla kuchni ludowych, wzgl. stacji TOZu lub "Cen

למספר מוגבל של יהודים. בסוף 1940 כבר היו בלאנצוט כ 1300 יהודים, והיה זה הריכוז היהודי הגדול ביותר באיזור יארוסלב.

בכל איזור יארוסלב היו בדצמבר 1940, בהתאם לנתונים שנתקבלו על־ידי „העזרה ההדדית היהודית" כ 6000 יהודים, 3.1% מכלל האוכלוסיה.

הוועד האזורי, שטיפל בעזרה הציבורית היהודית העצמית, שהוקם בסוף שנת 1940, לא ישב ביארוסלב, כי מספר היהודים שם היה מועט, אלא בלאנצוט, שבה היה המספר הגדול ביותר של היהודים במחוז. כיו״ר הוועד הזה שימש יו״ר היודנראט בלאנצוט, ד״ר מרכוס פוהורילה. בין חבריו היו: לייזר פאס מלאנצוט, ושמלקה וסטרייך מקנצ׳וגה. המקורות הכספיים והמקורות האחרים, שעמדו לרשות הוועד היהודי לעזרה עצמית ציבורית, לא היו רבים, רק כדי המינימום הדרוש.

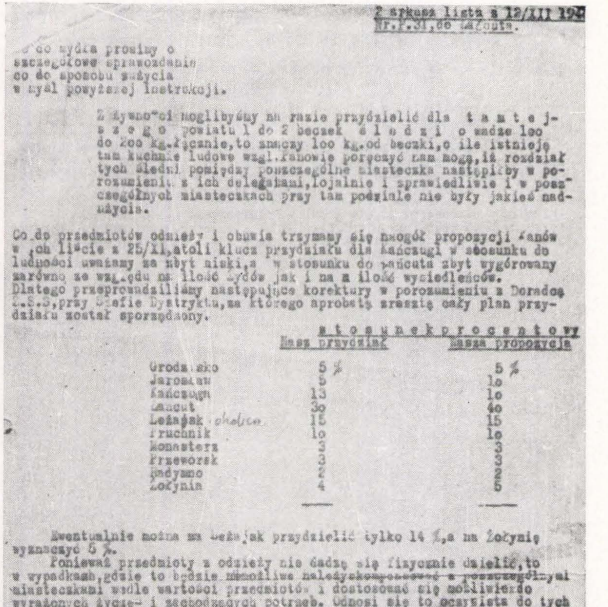
במשך תקופת־מה היה פעיל שם מטבח עממי, שחילק מרק לפליטים ולעניים המקומיים. כפעם בפעם חילקו, בין היתר, עצים, פחם או מצרכי מזון.

*

המלחמה בין גרמניה לברית המועצות, שפרצה ב 22 ביוני 1941, עוררה תקווה בלב היהודים למפלה נאצית מהירה. הדכאון היה, איפוא, גדול, כאשר נחלו הצבאות ההיטלראיים נצחונות והתקדמו מזרחה יותר ויותר. הטרור הנאצי גבר והלך. במקומות הכיבוש החדשים פשט גל של פוגרומים ביהודים. יהודים, שנמלטו בשנת 1939 לאזורים הסובייטיים, או אלה שגורשו מזרחה לנהר סאן, מצאו את עצמם שוב תחת השלטון הנאצי. יהודים רבים מלאנצוט רצו להתחבר עם קרוביהם, אבל החזרה הביתה לא היתה פשוטה כל עיקר. היה צורך לקבל רשיון־מעבר מהשלטונות, והגרמנים סירבו. אנשים שונים החליטו להסתכן ולחזור לקרוביהם ללא רשיון־מעבר. הם הסירו את סרטי־השרוול עם המגן דוד, שענידתם היתה חובה על היהודים, ובמסווה של פולנים יצאו לדרך בכל אמצעי־תחבורה שנזדמנו להם, וגם ברגל.

כך חזר ללאנצוט מספר מסויים של יהודים מתושביה הוותיקים, אבל על אף השיבה לעיר לא תמו הדאגות והקשיים. השלטונות הגרמניים בלאנצוט פירסמו צו, שעל כל החוזרים מעבר לנהר סאן להרשם בנפרד, ולמסור סכומי כסף שהוטלו עליהם על־ידי השלטון. על אי־ביצוע הצו צפויים היו לעונשים חמורים ביותר. לדוגמה: עונש מוות בוצע בשישה יהודים, שחזרו מעבר לסאן. הם נורו בחצר בית־המשפט בלאנצוט בנובמבר 1941. בין הנרצחים היו: אולי פופיול עם אשתו, יהושע פריי, חנצ׳ה ליברמן, משה זוננשיין. באותו זמן נפלו גם שמעון ולצר ואליהו רייך. את פסק־הדין הוציאו לפועל השוטרים: יוסף קוקוט, נ. דזיבולסקי, נ. קריצינגר, נ. קירשנר.

לא היתה זו ההוצאה־להורג היחידה של החוזרים לקרו־ביהם בלאנצוט. חודשים מספר אחרי ההוצאה־להורג הזאת נאספו כמה עשרות יהודים מבין אלה שחזרו לא מזמן. שוב נורו 4 אנשים בחצר בית־הסוהר. נתברר לכול, כי הסיכויים להסתיר את החוזרים לעיר הם אפסיים, ואלה שהסתתרו עד כה הודיעו על שובם הביתה.

2 egzemplarz listu z 12/XII 1940
Nr.I.31/40 do Łańcuta.

...go wydania prosimy o
szczegółowe sprawozdanie
co do sposobu wydania
w dyel powyższej instrukcji.

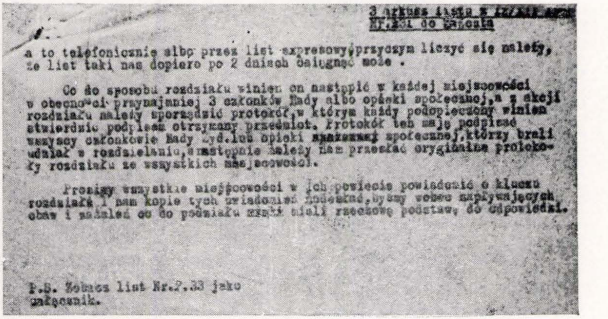
...żywności moglibyśmy na razie przydzielić dla t a m t e j -
s z e g o powiatu 1 do 2 beczek s l e d z i w zależności loo
do 2oo kg.Łącznie,to znaczy loo kg.od beczki,o ile istnieje
tam kuchnie ludowe wzgl.jadłownie porządzać tam mogą,ile rozdzielać
tych śledzi pomiędzy poszczególne miasteczka następiłoby w po-
rozumieniu z ich delegatami,lojalnie i sprawiedliwie i w posz-
czególnych miasteczkach przy tam podziale nie były jakieś nad-
użycia.

Co do przedmiotów odniesiemy i obuwia trzymamy się mniej-
w ...ch liście z 25/II,atoli klucz przydziału dla Łańcucki w stosunku do
ludności uważamy za nazbyt niski,a w stosunku do Łańcuta zbyt wygórowany
zarówno ze wzg.edu na ilość żydów jak i na ilość wysiedleńców.
Dlatego przeprowadziliśmy następujące korektury w porozumieniu z Doradcą
...e.s,przy czym Starostwie Dystryktu,na którego aprobatę zresztą cały plan przy-
działu został sporządzony.

	stosunek procentowy	
	Nasz przydział	Nasza propozycja
Grodzisko	5 %	5 %
Jarosław	5	1o
Łańcuch	13	1o
Łańcut	3o	4o
Leżajsk	15	15
Przemyśl	1o	1o
Radymno	3	3
Przeworsk	3	3
Radymno	2	2
Żołynia	4	5

Ewentualnie można na Leżajsk przydzielić tylko 14 %,a na Żołynię
wyznaczyć 5 %.
Ponieważ przedmioty z odzieży nie dadzą się fixyjnie dzielić,to
w wypadkach,gdzie to będzie niemożliwe należy...ć z przeszacowaniami
miasteczkami wedle wartości przedmiotów i dostosować się możliwie do
wyrażonych życzeń i zachodzących potrzeb. Odnosi się to oczywiście do tych
przedmiotów,których ilość jest na szczupłą i niepodzielna przez ilość
miejscowości i ich procentowy udział w przydziale.
Tytułem kosztów manipulacyjnych /zwrotu kosztów przewozu do naszych
magazynów,składowania,magazynowania,wartowania i asekuracji/ policzamy
w stosunkowym udziale,przypadającym na ich przydział
kwotę 23,80 zł.
do tego dojdą jeszcze koszta po 5 zł.od beczki śledzi. O ile znowu nie
przyrzekliby wy...e albo skrzyń do opakowania,potrzebylibyśmy takie na
każdą 3o zł.od worka wzgl.2o zł.od skrzyni.

Po odbiór należałoby upełnionego ekwipunku przysłać i wyposażyć go
w szczegółowe pokwitowanie,obejmujące wyliczenie w s z y s t k i c h
miejscowości przedmiotów powyżej wyszczególnionych,a także w i n n e
zapodanie o s o b y przez ...nów do odbioru upoważnionej.
Odbiór tych rzeczy mógłby poza sobotami i niedzielami następić co-
dziennie za zgłoszeniem się w naszym biurze pomiędzy godz. 1o-tą a 12-tą
gdyż popołudniu magazyn dla braku światła nie jest czynny. Dobrze byłoby
gdyby ...nowie uwiadomili nas o przybyciu ich wysłannika o 2 dni wcześniej.

3 egzemplarz listu z 12/XII 1940
Nr.I.31 do Łańcuta

...a to telefonicznie albo przez list expresowy,przyczym liczyć się należy,
że list taki nas dopiero po 2 dniach osiągnąć może .

Co do sposobu rozdziału winien on nastąpić w każdej miejscowości
w obecności przynajmniej 3 członków Rady albo opieki społecznej,a z akcji
rozdziału należy sporządzić protokół,w którym każdy podpisujący winien
stwierdzić podpisem otrzymany przedmiot. Protokół ten mają podpisać
ważnymi członkowie Rady ...d.lub opieki społecznej,którzy brali
udział w rozdzielaniu,a następnie należy nam przesłać oryginalne protoko-
ły rozdziału ze wszystkich miejscowości.

Prosimy wszystkie miejscowości w ich powiecie powiadomić o kluczu
rozdziału ,a nam kopie tych uwiadomień zapewnić,bysmy wobec napływających
obaw i zażaleń co do podziału mieli rzeczowe podstawy do odpowiedzi.

P.S. Zobacz list Nr.2.33 jako
załącznik.

עובדי־כפיה באיסוף שלג בחוצות העיר — צוואַנגס־אַרבעטער רייניקן שניי אין די גאַסן.

עברו רק ימים מספר ועשרים יהודים מהחוזרים קיבלו הוראה להתייצב בעיריה. כאשר התייצבו כל המוזמנים במועד הנדרש, הועמדו בשורה, וראש העיר, ברנרד בונק, פנה אליהם והטיף לעבודה מסורה למען העם הגרמני. הוא הבטיח, ששום רע לא צפוי להם, אם יעבדו במסירות ובנאמנות. אחר כך פנה ראש העיר לכל אחד מהנוכחים בשאלה למעשיו בברית־המועצות. הוא רצה לברר, אם מי שהוא מהנוכחים היה שם קומיסר, חבר במפלגה הקומוניסטית או בקומסומול. אחר כך נשלחו כולם לאסוף שלג בחוצות העיר. מכאן ואילך נשלחו הם, וגם אחרים מבין החוזרים, לעבודות־כפיה שונות בקבוצות נפרדות.

והנה התחיל גם הגסטאפו, שמשרדיו היו ביארוסלב, לגלות עניין באנשים האלה, ומשם באו ללאנצוט אנשי גסטאפו ואסרו 24 איש מבין היהודים שעבדו ברחוב — כולם מבין החוזרים החדשים. הם הוחזקו בכלא במשך חודשים מספר, ואחר־כך הוצאו באחד הלילות לבית־הקברות — ונורו. עוד מספר של הוצאות־להורג ביצע הגסטאפו בבית־הקברות בלאנצוט, במארס 1942 נורו כמה עשרות אנשים, ובכללם: מאיר רוזמרין ואשתו. ברצח זה לקחו חלק ארבעת השוטרים שנזכרו לעיל, וכן מספר אנשי גסטאפו מיארוסלב.

שלטונות הכיבוש הגבילו מאוד את חופש התנועה של האוכלוסיה היהודית. ראש איזור יארוסלב, אייזנלור, הוציא ביום 18 לדצמבר 1941 צו, האוסר על היהודים, באיום עונש מוות, לעזוב מקום מגוריהם. כמקום מגורים ציין ראש המחוז בצו זה, קהילה עירונית או כפרית, כפר או אכסניה. הצו נכנס לתוקפו ב־1 בינואר 1942.

ב־20 ו־22 במארס 1942 ביצע הגסטאפו מיארוסלב מאסרים רבים בלאנצוט. נלקחו בני ערובה. במשך יומיים נאסרו גם עשרות פולנים. ביום השלישי נקראו לגסטאפו כל חברי היודנראט. הזמנה זו לא בישרה טובות. כדי שלא להסתכן החליטו חברי היודנראט, חוץ משלמה גרינבאום, אליעזר מארדר ווייגבך, לא להתייצב, אלא להסתתר. ואכן, החששות הרעים נתקיימו במלואם. כאשר התייצבו גרינבאום והאחרים בגסטאפו, הם נדרשו להצביע על 10 יהודים כבני ערובה. הם סירבו למסור שמות, ועל כן נאסרו במקום. למאסר נלקחו גם שישה יהודים, שנתקלו בהם במקרה ברחוב. לאחר ימים אחדים העבירו את האסירים היהודים ליארוסלב. שם הוחזקו במאסר כארבעה חודשים, וביום 16 או 17 ביולי 1942 נורו.

קבר אחים של עובדי־הכפיה
ברידער־קבר פון די צוואַנגס־אַרבעטער

בלאנצוט מינו אז שלטונות הכיבוש יודנראט חדש. ליו"ר מונה ראובן נאדל. חברי היודנראט היו: משה זיגל, יואל פרלמוטר, מוטל קרן, בנימין זילפן, שמואל זק, לייזר פאס, דוד רוזנבלום, חיים לייב קורנבלאו, ישראל מילראד. כמזכיר שימש נפתלי רייך.

*

באותו זמן כבר התחיל הכובש בביצוע תכניתו השטנית להשמדת האוכלוסיה היהודית במחנות־מוות. במארס ואפריל 1942 נשלחו למוות למחנה־ההשמדה בלז'ץ' כמה עשרות אלפי יהודים מלובלין. במאי התחיל לפעול מחנה־השמדה נוסף בסוביבור, אשר בתאי־הגאזים שלו נשמדו רבבות יהודים ממחוז לובלין, מגרמניה, צ'כוסלובקיה ואוסטריה. ממחוז קראקוב שאליו השתייכו איזור יארוסלב וגם לאנצוט, נשלחו בתחילת יוני 1942 למחנה בלז'ץ' כמה אלפי יהודים מקראקוב ומטארנוב.

באותו זמן התחילו מגיעות ללאנצוט ידיעות על אפשרו־יות של הצלה מגירוש על־ידי תעסוקה במקום־עבודה גרמני.

יהודים מלאנצוט החלו לחפש בקדחתנות עבודה במפעלים או במוסדות גרמניים. עבודת־הכפיה נחשבה עדיפה על הנדודים למקומות־מגורים אחרים. איש לא ידע עדיין, שהמונח „גירוש" פירושו, למעשה, השמדה. סברו, כי המדובר הוא בשילוח יהודים לעבודה במקומות אחרים. ברצותם להישאר במקום, דאגו רבים מיהודי לאנצוט למקומות־עבודה בחברות גרמניות, שביצעו עבודות ציבוריות באיזור.

ביולי 1942 התחילו משרדי המס לגבות מהיהודים את כל המיסים שהוטלו עליהם, מבלי להתחשב, שהאנשים הם נצרכים, משוללי מקורות פרנסה וכל קיומם על מכירת שארית הרכוש. בעד אי תשלום מיסים הוחרמו כל החפצים שנמצאו בבתים.

ב־15 ביולי בא ללאנצוט ראש הגסטאפו ביארוסלב — שמידט. לפני כן ציוו על כל היהודים להתאסף במגרש הספורט של הגימנסיה, לשם החתמת תעודות־הזהות, שכונו „קנקרטה". שמידט, מוקף משטרת לאנצוט, החתים את התעודות בחותמת מיוחדת. הזכות לקבלת החותמת היתה תלויה לחלוטין בהכרעתו האישית של שמידט. כל מי שפרצופו לא מצא חן בעיני שמידט לא זכה לחותמת. כמעט בכל משפחה נמצאו אנשים שלא זכו בחותמת זו.

יאוש תקף את היהודים בגלל חוסר הבהירות בקשר לעתידם. הם חיפשו אפשרויות להשיג את החותמת בדרכים אחרות. שולמו כספים ליודנראט, כדי שיסדיר את הדבר. והיו"ר, נאדל, אמנם הבטיח זאת. אבל מיד התברר שהחותמות אין בהן משום הגנה בפני ה„גירוש".

ב־1 באוגוסט 1942, כ"א מנחם אב תש"ב, נקבע הגירוש המוחלט של כל יהודי לאנצוט. היהודים סברו עדיין, שהמדובר ביציאה לעבודה למזרח. ולכן, מאחר שהוכרז, כי כל אחד רשאי לקחת עמו חפצים במשקל שיוכל לשאת, עשה כל אחד מאמצים למכור את מרבית החפצים ולקבל תמורתם כסף. מבוהלים מכרו אנשים את חפציהם לאיכרי הסביבה בלא־מחיר. התנועה בעיר היתה רבה. איכרי הסביבה הסתובבו בעיר וקנו מכל הבא ליד.

אחדים, ברצותם להימנע מהגירוש, ניסו להינצל על־ידי בריחה למקומות אחרים. אחרים חיפשו מחבואים ביער, או אצל ידידים ומכרים פולנים. אמנם, לא כל אחד הצליח בבריחה זו. היו מקרים שיהודים אלה נתפסו בדרך לפני שהצליחו להגיע למקום מבטחים. במקרים אלה היה „הבוהל" קצר מאוד, הם נורו בו במקום.

בעגלות, שגוייסו בכפרי הסביבה, הועמסה האוכלוסיה היהודית של העיר ב־3 באוגוסט 1942 והוגלתה תחת משמר משטרה לכפר פלקיניה, המרוחק 14 ק"מ מלאנצוט. בדרך שדד משמר־ליווי מן היהודים חפצים שונים. נסחטו דברי־ערך בעד הבטחת שחרור ואפשרות בריחה.

בכפר פלקיניה קיים היה מחנה מאז סוף שנת 1941. אחרי פרוץ מלחמת גרמניה־בריה"מ, כלאו שם הנאצים שבויי מלחמה. באוגוסט 1942 הוקם בפלקיניה מחנה־מעבר ליהודי איזור יארוסלב.

שטח המחנה היה כ־70 הקטר. למחנה בפלקיניה הביאו כ־5,000 יהודים ממקומות שונים מאיזור יארוסלב: מיארוסלב, קנצ'וגה, פרוכניק, פשוורסק, רדימנו, ז'ולינה, גרודזיסקו־דולנה. מכל המקומות האלה גירשו את כל האוכלוסיה היהודית. בקנצ'וגה הרשו ל־4 משפחות להישאר במקום, גם בפרוכניק השאירו מספר משפחות, שהועברו אחר־כך לשני־ניאבה. כלואי מחנה פלקיניה עברו למחנה מיון. זקנים, חולים וילדים, נורו בשטח המחנה, או ביער ניכצ'יולי המרוחק מהמחנה כ־5 ק"מ.

את הילדים הרגו ביער, בחובטם בראשיהם במוטות־עץ. את הנרצחים זרקו לבורות סיד. אחדים, אשר הכדור לא הרגם, נקברו חיים. חלק מהנשים נשלחו ממחנה פלקיניה למחנה־המות בבלז'ץ. צעירים וחזקים נשלחו למחנות־עבודה שונים.

אחרי זמן קצר לשהותם במחנה פלקיניה שלחו הנאצים קבוצה מורכבת מ־50 צעירים ללאנצוט. גם חברי היודנראט חזרו ללאנצוט. החזרת יהודים אלה ללאנצוט הקלה במידה רבה על מצב היהודים, שהתחבאו בעיר ולא יצאו לגירוש. הם יכלו עתה, בלי שיורגש בהם, לעזוב את מקומות מחבוא, יחד עם אלה שחזרו מפלקיניה, למצוא תעסוקה בעיר ולקבל כרטיס־עבודה. בעל כרטיס־עבודה היה זכאי לקבל את דירתו הקודמת בחזרה. המתחבאים במרתפים ובעליות־הגג יכלו עתה לקבל מיהודי העיר, שנמצאו שם ברשות, עזרה ליגלית, בעיקר מצרכי־מזון. אנשים שדירותיהם הוחזרו להם, יכלו להתקין בהן מחבואים בשביל קרוביהם וידידיהם ואחרי שעות העבודה — גם לטפל בהם.

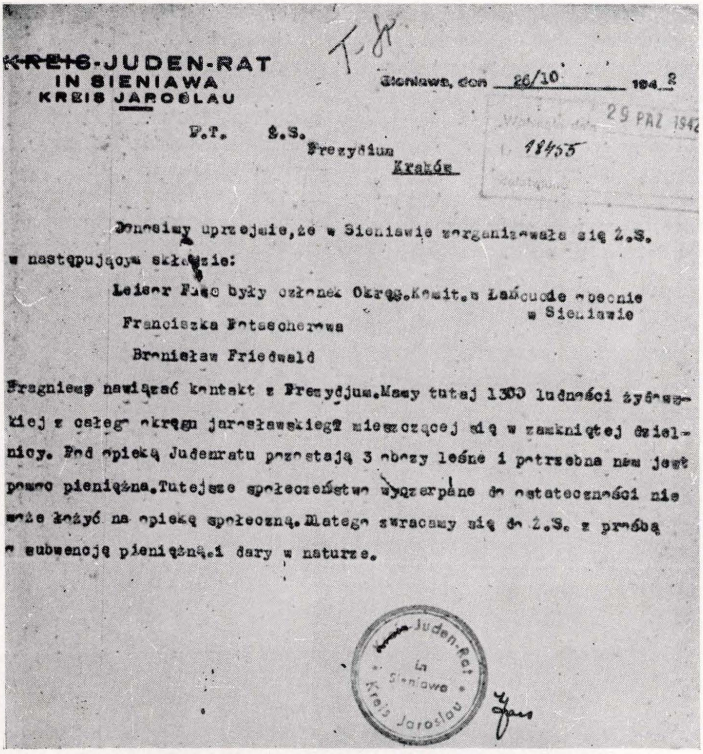
לא מעטים היו המקרים שבהם גילו פולנים מהעולם התחתון מקומות־מחבוא של יהודים והלשינו עליהם בפני השלטונות. היהודים, שהוצאו ממחבואיהם, נורו בבית־הקברות או בבית־הסוהר, וגם ברחוב. באוגוסט 1942 נורו בלאנצוט ליד רחוב קראשבסקי ולידרחוב ליסטופדה 29 — 5 יהודים: שרה ופרימט וורם, קלמן וולקנפלד, אשתו וילדו. בספטמבר 1942 נורו בכיכר סובּיסקי 9 יהודים וביניהם: שמחה ספיר וישראל ונגר. באותו החודש נורו ברחוב ואלובה וברחוב סלובצקיגו 8 יהודים וביניהם: גולדה גולדמן, מנדל ריפ, ל. קורנבלאו ומרכוס ויינברג. באותו הזמן בערך נרצחה גם

אשתו של חבר היודנראט לשעבר, שלמה גרינבאום והזוג טרומפטר שהוצאו מהמחבוא. אשה פולניה בשם ניזיולובה נורתה אף היא בגלל מתן מקלט ליהודים.

בספטמבר 1942 נמצאו בלאנצוט באורח חוקי 50 יהודים בלבד. באותו זמן היו מגיעים יום יום אנשי גסטאפו מיארוסלב, ובעיר רווחה שמועה, כי יהודי לאנצוט יועברו לגיטו המוקם בשיניאבה. ואמנם, ב 17 בספטמבר, הועברו כולם לשיניאבה השוכנת מעבר לנהר סאן. שיניאבה היתה בעת ההיא המקום היחידי באזור יארוסלב שבו נמצא מרכז יהודי. בקרבת שיניאבה היו כמה מחנות־עבודה, שבהם נמצאו גם יהודים אחדים מלאנצוט. בשיניאבה היו גם חברי היודנראט מלאנצוט וחברי הוועד האזורי לעזרה יהודית עצמית, מר לייזר פאס, שמונה אחר כך יו"ר הנציגות של העזרה היהודית העצמית וכן יו"ר היודנראט בשיניאבה, ועל כך — להלן.

נעמוד על קורות הריכוז היהודי בשיניאבה, שבה נפלו במאי 1943 אחרוני היהודים מלאנצוט, ואלה שהצליחו להתחמק מצפרני המוות במחנה־המעבר בפלקיניה או במחנה־המוות בבלז"ק. שיניאבה צורפה לאזור יארוסלב בסוף שנת 1941, כאשר הצבאות הנאצים כבשו שטחים מעבר לסאן עם פרוץ המלחמה עם בריה"מ.

ממכתבו של אחד מחברי היודנראט בשיניאבה בשם אוסיאש פוטשר מיום 2 ביוני 1942 (מסמכי „יוס" 358 בארכיון

KREIS-JUDEN-RAT
IN SIENIAWA
KREIS JAROSLAU

Sieniawa, den 26/10 194 2

29 PAŹ 194

18455

F.T. Ż.S.
Prezydium
Kraków

Donosimy uprzejmie, że w Sieniawie zorganizowała się Ż.S.
w następującym składzie:

Leiser Fass były członek Okręg.Komit.w Łańcucie obecnie
w Sieniawie
Franciszka Rotsschertowa
Bronisław Friedwald

Pragniemy nawiązać kontakt z Prezydjum. Mamy tutaj 1300 ludności żydowskiej z całego okręgu jarosławskiego[?] mieszczącej się w zamkniętej dzielnicy. Pod opieką Judenratu pozostają 3 obozy leśne i potrzebna nam jest pomoc pieniężna. Tutejsze społeczeństwo wyczerpane do ostateczności nie może żadyć na opiekę społeczną. Dlatego zwracamy się do Ż.S. z prośbą o subwencję pieniężną i dary w naturze.

Judenrat
w
Sieniawie
Kreis Jaroslau

מועצת היהודים המחוזית
שיאניאווה — מחוז יארוסלאב
לכבוד (P. T.
(Żydowska Samopomoc)
הנשיאות — קראקוב

הננו מתכבדים להודיע, כי בשיניאבה נתארגנה עזרה עצמית יהודית בהרכב הבא: לייזר פאס, מי שהיה יושב ראש הועד המחוזי בלאנצוט, כעת בשיניאבה; פראנצ'ישקה פוטשרובה, ברוניסלב פרידוואלד.

ברצוננו לבוא בקשר עם הנשיאות. נמצאת כאן אוכלוסיה יהודית בת 1300 נפשות מכול מחוז יארוסלב, הישובים ברובע סגור.

בפיקוח המועצה היהודית נמצאים שלושה מחנות עבודה ביער, ודרושה לנו עזרה כספית. הציבור במקום חסר כל אמצעים ואין בכוחו להגיש לנצרכים עזרה ציבורית. לפיכך הננו פונים לועד העזרה היהודית בבקשה להעניק לנו תמיכה בכסף או בשווה כסף.

(חותמת)
המועצה היהודית בשיאניאווה
מחוז יארוסלאב

המכון ההיסטורי היהודי בווארשה) ידוע לנו, כי העיר מנתה 1,800 יהודים בקירוב, שרובם המכריע חיו בדוחק לא־נישוער וגוועו ברעב. יו"ר היודנראט המקומי, אלי גרוס, מונה באותו זמן יו"ר אזורי של היודנראטים באיזור יארוסלב. משמעותו של מינוי זה היתה, ששלטונות הכיבוש מכינים השמדה סופית של היהודים, והשערות אלו היו קשורות באישיותו של גרוס. באלי גרוס שהיה ליו"ר אזורי של 15 יודנראטים באזור. גרוס נשאר על כנו זמן קצר בלבד. בינתיים חוסלו המרכזים היהודיים באזור יארוסלב.

ביום 19 ביולי 1942, כלומר יום לפני האקציה הגדולה ביותר במקום, נוסדה בשיניאבה נציגות „העזרה היהודית העצמית", שבה שימש חבר היודנראט הנ"ל אוסיאש פוטשר יו"ר וחברים: שלום מלון ויוסף גרוס (האחרון, כנראה, קרוב משפחה של יו"ר היודנראט האיזורי אלי גרוס). הנציגות בשיניאבה הודיעה במכתבה לנשיאות בקראקוב מיום 26 באוגוסט 1942, כי מכל אזור יארוסלב תהיה רק שיניאבה בלבד מקום מישוב יהודים, אך מספרם לא ניתן לקבוע כרגע. אוסיאש פוטשר, במכתבו לנשיאות „העזרה היהודית העצמית" בקראקוב מיום 11 בספטמבר 1942 הודיע, כי על פי דרישת השלטונות הנאציים, הוקם במרחק של 10 ק"מ משיניאבה מחנה עבודה. במחנה העבודה, השוכן לא הרחק מיער, נמצאים 200 איש, כולל כ־30 צעירות. היו אלה יהודים מלאנצוט, קנצ'וגה, ז'ולינה, לז'יסקה ומקומות אחרים באיזור יארוסלב. הם הגיעו למחנה זה ללא בגדים, לבנים ונעלים. בקרבת שיניאבה נוסדו עוד 2 מחנות עבודה ששוכניהם עבדו ביערות. אחד המחנות הללו היה בקטי, כ־4 ק"מ משיניאבה והשני במילניקי, כ־8 ק"מ משיניאבה.

באוקטובר 1942 נרצח אוסיאש פוטשר, כנראה, יחד עם החברים האחרים של היודנראט. בסוף אוקטובר 1942 נתארגנה נציגות בהרכב חדש, היו"ר היה לייזר פאס וחבריה: אשתו של אוסיאש פוטשר — פרנציסקה פוטשר וברוניסלב פרידוולד.

מחמת הרציחות המתמידות של יהודים בידי הנאצים פחת והלך מספר היהודים בשיניאבה. בתחילת יוני 1942 עדיין היו שם 1,800 יהודים. בסוף אוקטובר היו כבר 1,300, ובחלק הראשון של נובמבר 1,100 יהודים בלבד.

במאי 1943 הוצאו להורג ביריה בבית הקברות בשיניאבה רוב יהודי הגיטו הזה. קבוצה לא גדולה הוגלתה למחנות־ריכוז.

באביב 1944, כאשר הגרמנים סבלו תבוסות בחזיתות והצבא האדום החל מתקדם לגבולות פולין, ארגנו המרצחים הנאצים חטיבות מיוחדות שעסקו בטשטוש עקבות פשעיהם. באותו זמן הוצאו מהקברים גם גוויות היהודים שנורו במאי 1943 בבית־הקברות בשיניאבה.

מבין יהודי העיר לאנצוט ניצל בתקופת הכיבוש הנאצי קומץ קטן בלבד.

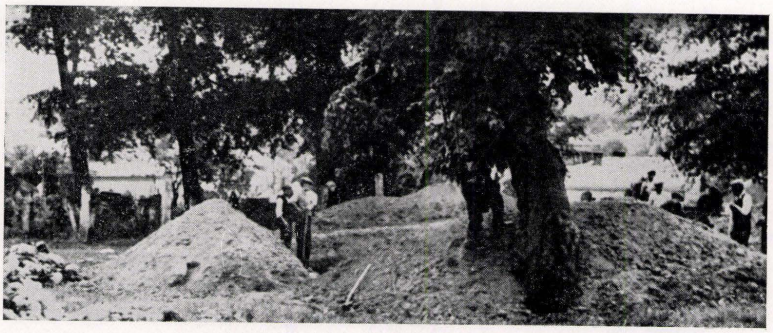
הנאצים חיפשו בתאוות רצח מחבואים, ואלה שנתגלו בהם, נהרגו בו במקום בכדורי המשטרה הנאצית. מדצמבר 1942 עד מארס 1943 בוצעו בלאנצוט הוצאות־להורג. בדצמבר 1942 ובינואר 1943 נורו בבית־הקברות בלאנצוט 24 יהודים מלאנצוט ומכפרי הסביבה, וביניהם לייזער בזמשטוק מלאנצוט.

במארס 1943 נהרגה בעת גילוי מחבוא אשתו של מרכוס פוהורילה, היו"ר הראשון של היודנראט בלאנצוט. יחד עמה נורו בידי המשטרה ילדה וכן אשה אחת שהתחבאה עמה יחד.

הקומץ הקטן, ששרד בחיים, הצליח להינצל בעיקר בעזרת „ניירות ארייים". הם יצאו לערים אחרות שם לא הכירם איש ויכלו, איפוא, לקוות שלא יכירו אותם כיהודים. יחידים יצאו לווארשה, מהם ניצלו: דינה גרינבאום וד"ר אדם מאיר.

ביבליוגרפיה

1. ארכיון המכון היהודי ההיסטורי בווארשה, מסמכי „יוס" 221 לאנצוט, 358 שיניאבה, 146 קאַנצ'וגה, 553 חומר סטטיסטי, 134 יארוסלב, 301 פרוכניק.
2. ארכיון המכון ההיסטורי, מסמכי A.J.D.C. מס' 72 יארוסלב, 1414 חומר סטטיסטי.
3. שאלוני המוסד לזכרון לאומי.
4. ארכיון הוועדה הראשית לבדיקת הפשעים ההיטלראים מס' 9843/72/984.
5. ארכיון המכון ההיסטורי, עדויות: 840 של רגינה לנדאו, ו־150 של דינה גרינבאום, 4922 של יעקב קסטנר, 2156 של שלמה כץ, 3304 של אלכסנדר לובש, 1783 של פיוטר קוצ'ורה.

קבר אחים בלאנצוט — ברי־דער־קבר אין לאַנצוט.

פסח גוטליב גבעתים

לאחי בצרה...

...אעלה זכרונות מן העבר, אשר לא יישכחו, ואשר יש בהם משום תעודה לדור. ודאי זכור לך היום שבו ציוו הגאצים על יהודי לאנצוט להתכנס בחצר הסטרוסטה. לא ידעתי למה, אבל כשקיבלתי את ההודעה הייתי בטוח שהמדובר בביצוע עבודה, ומיכוון שאינם רוצים לשלם כופים על היהודים. מילא, הלכתי. לתיאור התמונה של „קבלת הפנים", שערכו לנו בכניסה ל„חצר העינויים" על כל פרטיה, דרוש סופר, וסוף סוף כבר עברו עשרים שנה. אבל תמונות כאלו אינן נשכחות.

כשהגענו לכניסת החצר כבר חיכו לנו משני צדי המעבר („שפאלער") פראים בצורת חיילים, מקלות בידיהם, לאורך כעשרים מטר בערך, והמעבר היה צר ומלא מכשולים, בקושי אפשר היה לרוץ. תאר לעצמך כמה מכות ספגנו רק במעבר בלבד... כשהגענו לתוך החצר, נתגלה מראה שאפשר היה לראותו רק בסרט המציג מעשי פראות מהג'ונגל. וגרוע מזה — הפראים אספו את כל הגברים, סידרו אותם בשורות והתחילו לאמן אותם בליווי מכות אכזריות, בלי להתחשב בזקנים, נכים וכדומה. הרהרתי: לולא ראיתי כל זה במו עיני, לא הייתי מאמין שעמים „תרבותיים" מסוגלים למעשים כאלה. מובן, עכשיו, כשכל אחד מאתנו כבר יודע על דברים נוראים יותר שפקדו את עמנו בימים הטרופים ההם — כבר נטשטש הרושם במקצת. אבל מי שראה כל זה בפעם הראשונה לא ישכח לעולם.

דוגמה קטנה: אתה זוכר ודאי את „בעל המרחץ" (דער בעדער). הוא היה צולע. והם ציוו עליו לרוץ (לאופן! לאופן!). לא היה בכוחו לרוץ. — אין אתה יכול לתאר לעצמך כמה מכות ספג. אם לא מת במקום, הרי זה נס. או, למשל, אלימלך שטיינר. הוא נפצע בראשו בזמן ההפגזה, וראשו היה חבוש — קרעו ממנו את התחבושת והיכו אותו באכזריות איומה שאין לתארה במילים. אנשים שעמדו בעינויים כאלה ולא איבדו את צלם אלהים, הם באמת בני עם „קשה עורף".

בהזדמנות זו אספר לך מה שעבר עלי ב„אקוקוציה" זו.

כשהעמידו אותנו בשורות ציוו להוציא הכל מהכיסים ולהניח על האדמה, להתקדם שלוש פסיעות, ומאחורינו בדקו את החפצים (אם יש לגזול אותם). אחר כך חזרנו למקום. במקרה טפטף גשם סתיו דק באותו יום — „מתאים לנסיבות", והחפצים שהנחנו על האדמה נתלכלכו. היה לי שעון־כיס מוזהב, וכנראה שבזמן הבדיקה נתקע באיזה אופן שהוא באדמה. כשחזרנו שלוש פסיעות וכל אחד נשאר עומד ליד חפציו, ניגשו אלי חייל וקציץ (חיילים שמרו עלינו סביב); החייל הראה לקציץ את השעון ואמר לו שרציתי להחביאו באדמה. אז פקד עליו להוציאו ולהעמיד אותי „אל הקיר". („דער מאן גייט צו דער וואנד"). העמיד אותי ליד שיח וציווה עלי לחכות... כמה „שעות" עמדתי וחכיתי — איני יכול להגיד, אולי היו אלה רק דקות ספורות, אבל מה שהתרחש אז בלבי ובמוחי קשה להעלות על הנייר. עומד אדם במקום ומחכה לכדור שיפלח את לבו וישים קץ לחייו. על לא עוול בכפו. כל דקה היא בעיניך כשנה שלמה. ובכל זאת הרהרתי בכך, מה באמת הרגיש וחושב אדם בזמן כזה? והנה נזכרתי בסופר הרוסי אנדרייב שתיאר בספרו על שבעת התלויים כיצד מקבלים הנידונים למוות את גזר דינם, כל אחד מהם לפי הרגשתו הוא. מה שאני הרגשתי — בדומה לאחד מהם — אנסה לתאר לפניך בכמה מלים.

במידה שאני זוכר התרחש בי אז איזה מאבק פנימי בין הרגשת הלב לבין תפיסת המוח. ידעתי, שפסק־דיני נחרץ והמרצחים יבצעו אותו והתייאשתי מהחיים, הרגשת אין אונים אפפה אותי. ובכל זאת לא רצה לבי להשלים, והלב חיכה לנס — אולי, בכל זאת יתרחש איזה נס שהוא?... והנס אמנם קרה.

שיחק לי מזלי שבשעה שעמדתי על המקום ניגש אלי פתאום איזה קצין אחר, מקל בידו, שלא היה נוכח בזמן המקרה שלי ושאלני: למה אתה עומד כאן, ולא בתוך השורה בין כולם? — עניתי לו בתמימות, שאיני יודע. ייתכן כי מכיוון שעומדים לבוא עוד אנשים רוצים לסדר עוד שורה אחת... נראה, כי משום שמיהרו מאוד מאחר שהיה עליהם עוד להגיע בזמן לפשוורסק לעשות אותה פעולה שעשו אצלנו, הוא „מדד" אותי במבט מלמעלה למטה ובכל כוחו וכעסו חבט בי במקלו כמה פעמים בראשי עד שנתפורר המקל ופקד עלי לחזור לשורה. תאר לעצמך שלא חכיתי דקה, ונתערבבתי בתוך הקהל... מרחוק הספקתי עוד לראות איך חזר הקצין הראשון וחיפש אותי... זה היה הנס שאירע לי. וכשנמצאתי כבר בתוך הקהל הספקתי עוד „להתאמן" קצת עם כולם.. אחרי זה הוציאו את האנשים מתוך השורות, לפי רשימה מוכנה מראש, את „העשירים", כמובן, ובמקרה אני זוכר שקראו בשמו של מוריץ פיילישוס. את היתר אין אני זוכר. היו שם כ־50 איש בערך. „העמיסו" אותם על אוטו משא. לאן הובילו אותם, ומה קרה להם — לא ידוע לי עד היום.

ועל אלה שנשארו פקדו, תחילה בגרמנית ואחרי כן בתירגום לפולנית, שכל יהודי, ללא הבדל גיל, חייב לעזוב את העיר עד שעה 4 אחה"צ, ורשאי לקחת אתו עד 100 זהוב וללכת בכיוון מזרחה, עד שיעבור את נהר סאן. מי שישאר למחרת — יירה. מי שינסה ללכת מערבה — יירה. מי שיימצא אצלו יותר ממאה זהוב או תכשיטים — יירה.

אחרי ששמענו את „עשרת הדיברות" לא חיכו עוד ל„נעשה ונשמע". נראה, בטוחים היו ש„נעשה". ציוו להתקרב אחד לשני עד שנהיה לגוש גדול אחד ופקדו ליפול על הברכיים, פתחו את השער, וכך, על הברכיים, היה עלינו — תוך מכות — לרוץ החוצה ולהיכון לטיול...

ההמשך ידוע לך, כי הלא היית אחד מאתנו. כך נדדנו עד שהגענו „בשעה מוצלחת" לחברינו החדשים („טובריישצ'י").

זמן רב אחרי זה, הרגשתי כאילו מישהו מכניס ידו לתוך חזי ולוחץ לבי עד לחוסר אויר לנשימה.

את המכתב הזה אני כותב אליך לאחר תשע עשרה שנה, כשזכינו לאחתלתא דגאולה, ואני מקווה שנזכה בקרוב לגאולה שלימה.

משה רוזנבליט הי"ד

בריחתי לרוסיה...

(מתוך מכתב)

עברו כבר יותר משמונה חדשים מיום עזבי את עירנו לאנצוט. הנני זוכר את היום בו יצאנו, אמי, משפחתי ואני בדרך אל הבלתי־נודע. היה זה בשבעה בחודש ספטמבר, היום השביעי של המלחמה. הלכנו תחת מטר של פצצות, תחת אש של מכונות־יריה. הלכנו בתוך ים של דמעות ודם. הלכנו בלי לדעת אם נגיע אי־פעם למקום מבטחים. סביבנו נפלו אנשים, נשים וילדים. הה, הילדים הללו! המתאר אתה לעצמך מחזה מחריד יותר מאשר ילדים שאינם יכולים להושיע לעצמם, ילדים שאינם מבינים עדיין את המתרחש? והם נהרגים בכדורים המכוונים אליהם מידי מרצחים נאצים המנמיכים טוס באווירוניהם מעל פני ים־האדם האומלל הזה, הנע על פני הדרכים? אל נקמות, אייכה? מעולם לא הייתי מתאר לעצמי שאני יהיה מסוגל לרגש כזה של תאוות נקם. אבל עכשיו, אילו נפל לידי חייל נאצי הייתי הורגו במו ידי.

כך הלכנו 510 קילומטר ברגל, והנה הגענו, אלה שהגיעו, לרוסיה הסובייטית. עתה הנני אדם אחר, אדם המאמין בכול. הכול בגדר האפשר, הכול עשוי להתרחש לאחר כל מה שראינו בדרך הדמים מעירנו לכאן.

רוסיה הזוכר אתה כיצד רגילים היינו לדבר על ארץ זו שרוסיה שמה? באיזו סקרנות שוחחנו עליה, וכמה היינו משתוקקים אי־פעם לראות ארץ פלאים זו, ולעמוד על המשטר המיוחד השורר בה? והנה אני כאן, בתוך־תוכם של החיים הללו, אם כי פצוע ושסוע.

זוהי מדינת ענק. הכול נראה כאן אחרת: האנשים, הארץ, האוויר שאתה נושם. האנשים נראים נוקשים; פניהם פני ברונזה, נחושת ואולי פני שעווה... המצח בולט. פתיחות מסויימת ניכרת באדם הממוצע. לעיתים רחוקות בלבד אתה נתקל באדם צוחק, אני משתדל להכיר את טיב החיים האלה, הנני לומד את שפתם, המצויינת ברוך ובעדינות, שפתם של דוסטוייבסקי, טולסטוי.

ואולי — — — לרגע כמו מתכסות עיני בדוק של ערפל ונעים לי לחלום לרגע, שאולי אכה כאן שרשים מחדש, אתאקלם, אהיה. אבנה את ביתי, בית קטן וזך. אני אהיה כאן בעל בעמיו וחברי יבואו אלי לבקרני בביתי... הה, כיצד נראה רעיון זה בעיניך?

מבחינה מסויימת אפשר לומר על ארץ זו, שהיא ממלאת את לבות האנשים תקוות מצד אחד ופחד מצד שני. תקווה — בגלל האפשרויות הגדולות הצפונות בה ופחד מפני הבאות, מפני יום המחר...

האנשים כאן אינם רעים הם רק... „מזכירים" לך, שיש לעבוד, לעבוד ולעבוד.... עובדים לפי פקודה, לפי צו, בלי כל קשר לאינטרס של האדם, לבחירתו. אתה מעין מנגנון המצווה להתנועע בכיוון מסויים. עולם חדש, רבנוני...

בחוץ — יללת סערות, אש־גיהנום, מלחמת עולם משתוללת באכזריות שלא שמענו דוגמתה. בבית שלי — הגרמנים. היודע אתה מה זה גרמניה הנאצית? 610 יהודים נורו בימים הראשונים של המלחמה בפשמישל; 70 נורו בדינוב, 37 בסנדישוב. ואילו תיארתי את עיני התחנונים של היהודים האלה אשר נרצחו כך, סתם, מתוך תענוג של אכזריות הרוצחים, והלב מלא תפילה וזעקה לנקמה שתבוא, לתגמול על ים הדמעות והדם.

דוד יוסט נמצא בבולכוב, איציק פופיול ואיציק גרינבוים בלמברג. 90 אחוז מן הגברים בלאנצוט נמצאים כאן. יוסק טוכפלד נמצא בקרים, רבים אחרים נמצאים בדונבס. סאנדויר מת בדונבס, יוסל זייפרט מת בלמברג. מסור שלום לכל איש לאנצוט שתפגוש.

לכולכם, כולכם בני לאנצוט, היו שלום בכל מקום שהנכם שם. היהיה שלום גם לנו?

ימים יגידו.

מיכאל ולצר

פרשת איוב של לייזר פאס

בשנות השלושים היה לייזר פאס ידוע בלאנצוט כעסקן ציוני. היה שונה מצעירים רבים, בני דורו, אולי בשל ימי הילדות שלו שחלו בתקופה קשה מאוד. הוא נולד בשנת 1899 ובהיותו בן 15 פרצה מלחמת העולם. נתייתם מאביו בגיל צעיר, והיה לאחראי ולדואג לבני משפחתו. אבי נחמן ולצר, גוייס אז לצבא. והנער בן ה־15 היה, למעשה, אבי המשפחה כולה.

בין שתי מלחמות העולם היה פעיל בתנועה הציונית בלאנצוט. תפקיד גדול נועד לו במפעל בית־העם בעיר. במכתביו מהתקופה ההיא היה מבשר בשמחה רבה, כי גראף פוטוצקי נדב שבעת אלפים רעפים לגג בית־העם. במכתבים אחרים סיפר בדאגה על עול החובות שבית־העם שקע בהם, על פרשות של בחירות, ויכוחים ומערכות. היה אדם בעל אופי, שהשפעתו היתה ניכרת על כמה מבני הנעורים בתקופה

ההיא. דינאמי באופיו ומסור. בית־העם בלאנצוט, שהעסיקו תקופה ממושכת, הביאו לידי כך, שהיה מריץ מכתבים לכל כתובת שנתקל בה בכל חלקי העולם בבקשת עזרה. הוא חי את ענייני המוסד ששימש מוכירו.

והוא הדין בבחירות לסיים ולסנאט. רוב הרשימות, והרשימות היהודיות בכלל, נפסלו. מנהיגי הפולנים בלאנצוט באו אל בית־הכנסת בשעת קריאת התורה ונשאו באזני היהודים נאומים בדרישה שיצביעו בעד הרשימה הממשלתית. יהודים רבים תמכו ברעיון זה. „דינא דמלכותא דינא" — אמרו, וראו בעין יפה שהגויים מעוניינים בקולות היהודים. אך בני הנעורים התקוממו, התמרדו, „התחצפו" נגד ראשי הפולנים בעיר. לייזר היה בין אלה, שבבית־הכנסת צעקו לעברם: „לכו לגאום בכנסיה! למה באתם לכאן?" והצעירים האלה ניהלו מערכת בחירות לסינאט, נתונים לעינה הפקוחה של המשטרה, נאלצים לשנות כפעם בפעם את מירב התעמולה של הרשימה הציונית בבחירות לסינאט.

ועוד קו אפייני באישיותו של לייזר פאס בימים ההם: הוא אהב את המשחק האמנותי ובמיוחד את המשחק הדראמתי. השתתף בהופעות התיאטרון ותמיד מילא את התפקיד הראשי.

כאלה היו ימי הנעורים שלו, ובצורה זו נמשכו „השנים המשעממות שאין להמלט מהן בגלות החשוכה", כהגדרת עצמו. בשנת 1933 נשא לאשה את רבקה בוט ועבר לגור לצ'רנה־דוניץ. שם עשה חיל בטחנת קמח ובבית־מסחר למספוא. הרוויח יפה וחי חיים מסודרים. ילדים לא נולדו לו עד שנת 1940. ואולם בעצם ימי המלחמה, הסבל והיסורים, נולדה לו ילדתו היחידה. אשתו, בתו, והוא עצמו שתו את כוס היגון יחד עם יהודי לאנצוט. הוא הצליח להישאר האחרון כמעט, אך נפל לאחר תלאות איומות שפקדוהו.

פרשת היסורים שלו מזכירה את פרשת איוב. הוא ניצל את כוח השפעתו וכשרונו, כדי לפעול ולעזור. אך בתקופת השואה נגדע באכזריות מדהימה.

השנה הראשונה של השואה

כבר בשנת 1939, עם כיבוש פולין, גורשו יהודי לאנצוט מעירם. רבים נמלטו לרוסיה, רבים התפזרו וקומץ קטן נשאר במקום, ביניהם היה לייזר פאס עם משפחתו, אמו ואחותו. באותו זמן ניצלו רבים מבין ה„פולקס־דויטשע" את ההזדמנות והיו נטפלים ליהודים בעלי־רכוש, כדי לנשלם בחייהם או לרצחם ולקחת מהם את רכושם. מקרה כזה ארע לליבוש ויעקב בוט, שחלשו על טחנת קמח ומנסרה. בוקר אחד נודע ששניהם נעלמו. ידוע היה, ש„פולקס־דויטשער" בשם דלונג התנכל להם ורצחם. לייזר ניצל את קשריו והשפעתו, והוא יצא על פני השדות לחפש את גוויות הנרצחים ולהביאן לקבר ישראל. הוא „הצליח" במשימתו זו. אלה היו הקרבנות הראשונים בלאנצוט שנקברו כדין מקדשי שם ישראל.

טראגדיה רודפת טראגדיה

בימי הכיבוש ניהל מאפיה וניסה כפעם בפעם להציל צעיר יהודי על־ידי הכנסתו לעבודה. הוא העסיק במאפיה את שמעון ולצר, בן אחותו. אך זמן קצר לאחר מכן נמצא שמעון הרוג במקום עבודתו. בלי הפסק נלחם פאס בגלי המוות שהקיפוהו סביב.

אחותו של שמעון, חיה ולצר, לא ידעה ניחומים אחרי אחיה. התהלכה לבושה שחורים ולא שעתה להפצרות לא להבליט את אבלה, משום שהאבל הוא כללי ופוקד כל אחד ואחד. חיה ניסתה לברוח מן העיר. עלתה לקרון רכבת שהיה מלא פולנים. אלה הכירו בה שיהודיה היא וזרקוה מהקרון הדוהר לתוך השלג. היא נהרגה במקום. שוב עלה בגורלו של לייזר העסקן לחפש אחר גוויתה ולהביאה לקבר ישראל.

הוא היה חבר ה„יודנראט" במקום. ד"ר פוהורילה היה היו"ר. תפקידו היה עדין וקשה. לא פעם כאשר עמד לבוא לישיבה, הודיעו לו יודעי־דבר על־ידי שליח מיוחד לבל יבוא, כיוון שסכנה נשקפת לחייו. היה מנצל את תפקידו כדי להגיע למקום האסון של בני משפחתו, שנרצחו על־ידי הגרמנים בזה אחר זה. כך היה הדבר גם כאשר רצחו הגרמנים את משפחת בת אחותו ברייישה והשליכו גוויותיהם לבור־סיד. „זכותו" עמדה לו, והוציא את הגוויות וקברן.

בתו הראשונה נולדה לו, כאמור, בחודש פברואר 1940. בהזדמנות אחת ניסו להפריד בין האם לבין התינוקת, תוך נסיון להחביאה, אך זו מיאנה להפרד ממנה. „גורל אחד לשנינו" — טענה האם. ואמנם גורל אחד פקדן. הן הושמדו בשנת 1943.

נחמן ולצר נתפס על־ידי הגרמנים בנסיון להגניב חלב מכפר פשדמישצ'ה בשביל בתו של לייזר. הוא הושם במעצר יחד עם עוד 45 איש שנעצרו ב„עוונות" שונים. כאשר גורשו יהודי לאנצוט להשמדה לפלקין, ירו ורצחו את כל 45 האסירים, ובכללם גם את נחמן ולצר.

באותה שנה גורש חלק מאנשי היודנראט ליארוסלב ונרצחו שם לאחר שעונו. לייזר היה בין הבודדים שניצל. בחודש אוגוסט הוגלו, בין השאר, להשמדה לפלקין אמו של לייזר ואמי — מלכה ולצר. 50 איש החזירו וביניהם היה גם לייזר.

בחורף 1943 כלאו את אחרוני היהודים בגיטו שיניאבה וביניהם את לייזר ומשפחתו. ומאז נעלמו עקבותיו. הוא נפל באותה שנה.

*

דמות טראגית של אדם בעל רמה רוחנית מיוחדת במינה. איש כשרונות שנתן מיטב שנותיו לדברים שברוח: אמנות, תרבות ומלחמה על זכויות היהודים. לא ידע פשרה ומשוא פנים. גם בעסקיו הצליח בזכות כשרונו. הגורל זימן לו לא רק „לחיות את החיים המשעממים של הגלות", כפי שהתבטא, אלא גם לחזות בקץ הטראגי, חורבן בני עירו, ברצח בני משפחתו, בהשפלת כל היקר לו ביותר, ולבסוף כגבור הדראמה, לסיים את חייו המרים שבעי תלאות ויגון.

כזה היה לייזר פאס. והוא ניצב לנגד עיני כחי במבטו הבהיר, בפניו הנוקשים במקצת, משל אמרו: הנה עברתי הרבה על פני חלד ונכון אני לכל אשר יבוא, כי אכזרי עולם זה ואכזרית הגלות.

נספחים מתקופת החורבן

לאנצוט, ביום 26 לספטמבר 1940

הקהילה היהודית
לאנצוט

אל
הועד היהודי לעזרה סוציאלית עצמית
בקראקוב

בתשובה לחוזרכם מס׳ 2—1 הננו שולחים במצורף את רשימת המוסדות שנתקיימו בעירנו לפני המלחמה. במקביל לידּ כל מוסד ניתנו פרטים בקשר לפעילותם. וכן אם המוסד קיים היה על יסוד מעמד עצמאי, או היה חלק ממוסד אחר.

כיום לא קיים אף אחד מהמוסדות האלה. אשר לנכסי דלא ניידי הרשומים לידּ המוסד „בית־העם" היהודי והמוסד לתרבות, הרי שבהתאם לתקנות המוסדות האלה, עברו נכסי דלא ניידי שלהם לרשות הקהילה היהודית... ויחד עם נכסי דלא ניידי האחרים של הקהילה היהודית נרשמו בעת הרשום של הרכוש היהודי כנכסי הקהילה היהודית. למוסדות האחרים לא היה רכוש דלא ניידי.

יו״ר
חתימה: ד״ר פוהורילה

מזכיר:
חתימה: רייך נפתלי

חותמת
הקהילה היהודית לאנצוט
(גרמנית)

ארכ. המכון היהודי ההיסטורי, וארשה.
מסמכי „יוס״ מס׳ 221.

1. אגודת „בית־העם" היהודי קיימת משנת 1926. משנת 1930 בעלת בניין עם אולם להצגות ברח׳ דרוקרה 1. 557 K.L.O. הפעילות היא תרבותית חנוכית. מאז פרוץ המלחמה אין האגודה פעילה, ובהתאם לתקנות עבר הבית (בעת הפירוק) לבעלות הקהילה היהודית. אגודת „בית העם היהודי" נתקיימה על בסיס חוקי.

2. אגודת „תרבות" — בית־ספר ובית־ספר־מכין עבריים במעמד חוקי עצמאי, החזיקה 3 אולמות ב„בית העם היהודי"... וכן ספריה ע״ש „דעת" ו„אהבת־ציון" שמנתה כ־8000 כרכים בשפות פולנית, עברית ויידיש. חלק מהספרים נגנבו, ואילו כ־5000 ספרים בשפה הפולנית העבירה עירית לאנצוט לרשות מנזר בורומאוש בלאנצוט. מאז פרוץ המלחמה, בהתאם לתקנות האגודה, עברו 3 האולמות הנ״ל יחד עם „בית־העם היהודי" בשלמותו, לרשות הקהילה היהודית.

3. אגודת הספריה היהודית העממית במעמד חוקי עצמאי, לא החזיקה בשום רכוש, פרט לספריה בת כ־3000 כרכים שנמצאה בקהילה היהודית.

4. „אגודת נשים יהודיות" במעמד חוקי עצמאי, מאושרת, לשם תמיכה בחולים ועניים תמיכה כספית ומוסרית. כן היתה מחלקת יום יום ארוחות בוקר לילדי השכבה העניה בבית ספר. מאז פרוץ המלחמה אינה קיימת ולא השאירה שום רכוש.

5. אגודת נשים יהודיות ויצ״ו במעמד חוקי עצמאי, לא השאירה שום רכוש. מאז פרוץ המלחמה אינה קיימת.

6. אגודת „מזרחי" במעמד חוקי עצמאי. מאז פרוץ המלחמה אינה קיימת. לא השאירה שום רכוש.

7. אגודת בית־ספר ובית־ספר־מכין „בית יעקב". לא השאירה שום רכוש. מאז פרוץ המלחמה אינה פעילה.

8. אגודת המועדון הספורטיבי היהודי „טרומפלדור" במעמד חוקי עצמאי, שכנה ב„בית־העם היהודי". פרט למחלקה הספורטיבית היתה מחלקה מוסיקלית בשם „הזמיר", תזמורת כלי־מיתר וכלי נשיפה, בעלת מכשירים וספרית תוים. את המכשירים החרים הצבא. מאז פרוץ המלחמה אינה קיימת, שום רכוש לא הושאר.

9. אגודת „תומכי עניים ונושאי המיטה" — לתמיכה בעניים ובחולים וחלוקת הכבוד האחרון. האגודה חילקה הלוואות ללא רבית מקרנות ציבוריות ועצמיות ומדמי־חבר, וכן עסקה בסעד רוחני. מאז פרוץ המלחמה ונישול יהודי לאנצוט באוקטובר 1939, אין האגודה קיימת. הקרנות חולקו בין חברי האגודה. שום רכוש לא הושאר, פרט לספרית „משניות" וכדומה.

10. אגודת „גמילות חסדים" לסעד. עסקה במתן הלוואות ללא ריבית מקרנות ותמיכות חוץ־לארץ מ„ג׳וינט" למען חבריה.

חתימה: ד״ר פוהורילה
יו״ר

חתימה: רייך נפתלי
מזכיר

חותמת: הקהילה היהודית לאנצוט (גרמנית)

תוספת בכתב־יד בפולנית.
לשם הנכונות: חתימה לא ברורה.
ארכיון המכון היהודי ההיסטורי וארשה.
מסמכי „יוס״ מס׳ 221.

הודעה

1. להלן הנני מוסר לידיעת הציבור את נוסח הצו השלישי כלשונו בקשר להגבלת השהות בגנרל־גוברנמנט מיום 15 לאוקטובר 1941 (עתון רשמי 66 מס׳ 99 ע׳ 595) לידיעה.

על סמך סעיף 5 סימן 1 מפקודת הפיהרר מיום 12 לאוקטובר 1939 (עתון רשמי של הרייך הגרמני ע״י 2077) אני מצוה:

סימן 1

בצו בקשר להגבלות השהות בגנרל־גוברנמנט מיום 29 לאפריל 1941 (עתון רשמי, גנרל־גוברנמנט, ע׳ 274) יש להוסיף אחרי סעיף 4א, את הסעיף 4ב הבא:

1. יהודים העוזבים ללא רשות את הרובע שנקבע להם, צפויים לעונש מוות. לאותו עונש צפויים גם אלה שנותנים מחבוא ליהודים כאלה.

2. מסיתים ומסייעים צפויים לאותו העונש כמו מבצעי העבירה. מעשה מתוכנן ייענש כמעשה מבוצע. בנסיבות מקילות צפויים מאסר כבד או מאסר.

3. הדיון יהיה בבתי־דין מיוחדים.

סימן 2

צו זה נכנס לתוקפו ביום פירסומו.

וארשה, ביום 15 לאוקטובר 1941.

הגנרל גוברנטור
פראנק

צו

על יסוד סעיף 1, ספרה 1 מצוי הגבלות השהות בגנרל גוברנמנט מיום 13.9.1940 (העתון הרשמי 1 מס׳ 55 ע׳ 288) הנני מצוה במסגרת המחוז הירוסלבי, כדלקמן:

(1)

1. כאזורי מגורים כמשמעותו בצו השלישי בקשר להגבלות שהות בגנרל גוברנמנט מיום 15.10.1941, אני קובע עבור היהודים והיהודיות ממחוז ירוסלב את מקום מגוריהם הנוכחי, באם עד כה לא נקבע עבור האוכלוסיה היהודית רובע מיוחד בעיר, קהילה או מקום, כמקום מגורים.

2. כמקום מגורים רואים קהילה עירונית או כפרית, בה מחזיק יהודי ביום, בו צו זה נכנס לתוקפו, את דירתו או בהעדרה, את אכסניתו.

3. כעזיבת מקום מגורים ללא רשות רואים כל מעביר גבול הקהילה ובמקרים שמדובר לפני כניסתו לתוקף של צו זה. נקבע עבור היהודים רובע מיוחד, מעבר גבולות הרובע הזה ללא רשות השלטונות.

(2)

עבירות כפופות לעונש כמשמעותו בסעיף 1 בצו השלישי בקשר להגבלות שהות בגנרל גוברנמנט מיום 15 לאוקטובר 1941.

(3)

צו זה נכנס לתוקפו ביום 1 לינואר 1942.

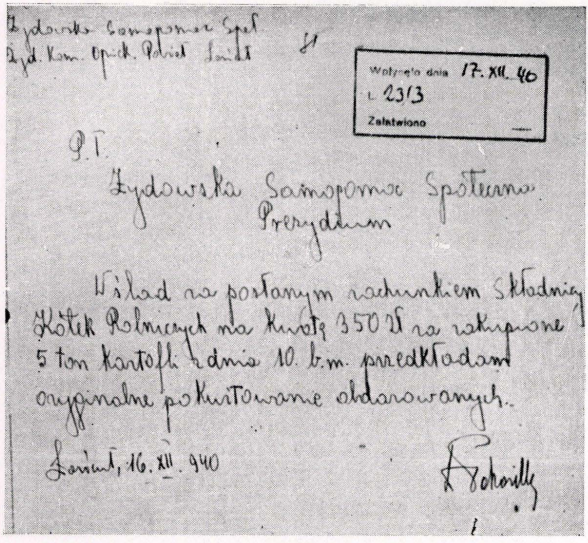
ירוסלב, ביום 18 לדצמבר 1941.

ראש המחוז
חתום: ד״ר אייזנלור

הנני מאשר את התאמת ההעתק עם המקור.

ירוסלב, ביום 3 לפברואר 1947.

מזכיר ז. מ.
חתימה: מגר. פלצ׳ק

העזרה העצמית היהודית הציבורית
הועד היהודי לעזרה, מחוז לאנצוט

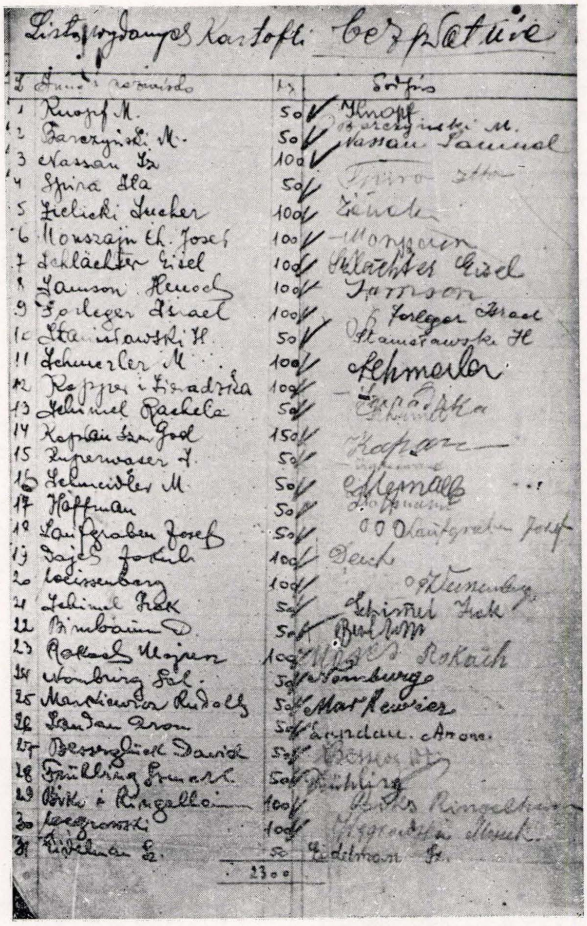
נתקבל ב־17 לדצמבר 1940

לכבוד (P. T.)
העזרה העצמית היהודית הציבורית
הנשיאות

בעקבות החשבון של מחסני הארגונים החקלאים בסך 350 זהובים על קנית 5 טון תפוחי אדמה ביום 10 בח. ז. הריני מעביר לכם את הקבלה המקורית החתומה בידי מקבלי תפוחי אדמה חנם.

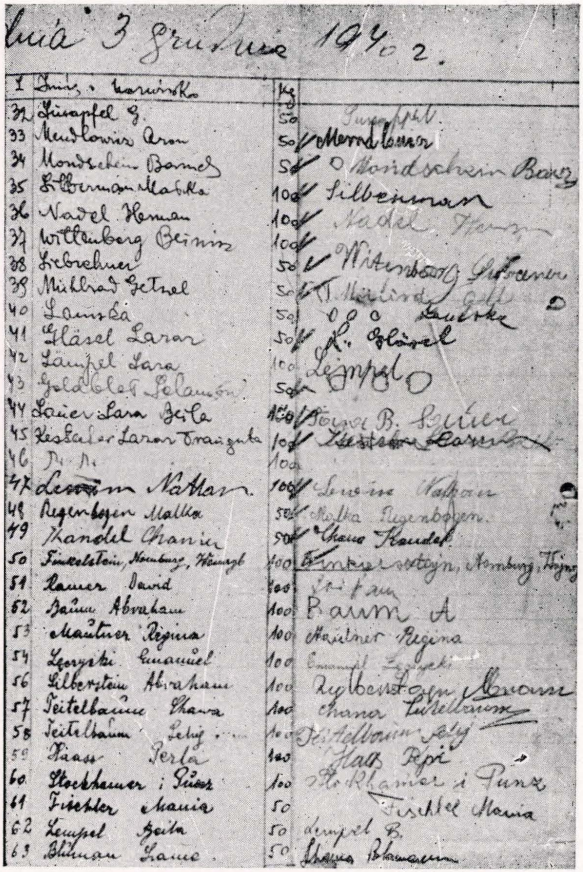
לאנצוט, 16 בדצמבר 1940

(חתימה) ד״ר פוהורילה

רשימת משפחות היהודים,
שקיבלו כמות תפיחי אדמה
חינם (50 ק"ג או 100 ק"ג):

1. קנוף מ.
2. ברצ'ינסקי מ.
3. נסאו מיז.
4. שפירא איטה
5. ז'לינסקי סותער
6. מונשיין ח. יוסף
7. שלכטר גדל
8. סאמסון הנוך
9. פירלגר ישראל
10. סטניסלבסקי ה.
11. שמלצר מ.
12. רפר ושיארדצקה
13. שימל רחלה
14. קפלן
15. קיפרוואסר
16. שנידלר מ.
17. הופמן
18. לאופגרבן יוסף
19. דייק יעקב
20. ווייזנברג
21. שימל איזאק
22. בירנבאום ד.
23. רוקח מוזס
24. נומברג ש.
25. לאנדאו אהרן
26. מוקוביץ רודלף
27. בסרגליק דוד
28. פריהלינג שמרל
29. ביקס ורינגלבויז
30. וואנגרובסקי
31. איידלמן ש.

Lwów 3 Grudnia 1940.

L	Imię i nazwisko	kg	
32	Zuckapfel G.	50	Zuckapfel
33	Mendlowicz Aron	50	Mendlowicz Aron
34	Mondschein Bernch	50	Mondschein Bernch
35	Silberman Matylda	100	Silberman
36	Nadel Herman	100	Nadel Herman
37	Wittenberg Beinisz	100	Wittenberg Beinisz
38	Schechner	50	Schechner
39	Mühlrad Getnel	50	Mühlrad Getnel
40	Lauska	50	Lauska
41	Glässel Lazar	50	Glässel Lazar
42	Lämpel Lara	100	Lämpel Lara
43	Goldblatt Salomon	50	Goldblatt Salomon
44	Lauer Lara Zeila	100	Lauer Lara Zeila
45	Kesselsaer Lazar Draizuta	100	Kesselsaer Lazar Draizuta
46	[illegible]	100	
47	Lesowm Nathan	100	Lesowm Nathan
48	Regenbogen Malka	50	Malka Regenbogen
49	Handel Chanie	50	Chanie Handel
50	Finkelstein, Nemburg, Wiesnyk	100	Finkelstein, Nemburg, Wiesnyk
51	Lamer David	100	David Lamer
52	Baum Abraham	100	Baum Abraham
53	Mautner Regina	100	Mautner Regina
54	Zeryzki Emanuel	100	Emanuel Zeryzki
56	Silberstein Abraham	100	Silberstein Abraham
57	Seitelbaum Chana	100	Seitelbaum Chana
58	Seitelbaum Selig	100	Seitelbaum Selig
59	Haas Serla	100	Haas Serla
60	Glockhamer i Pinsz	100	Glockhamer i Pinsz
61	Fischler Mania	50	Fischler Mania
62	Lempel Zeita	50	Lempel Zeita
63	Blumau Lanie	50	Blumau Lanie

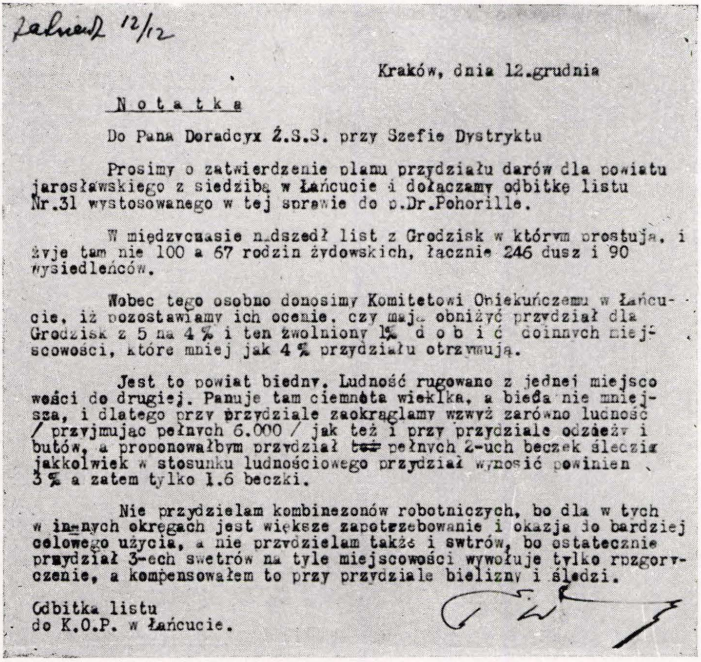
L	Imię i nazwisko	kg	
64	Tellner Bernard	50	Bernard Tellner
65	Jasiemska Abisz	50	Jasiemska
66	Wolfowicz chaszes	50	Wolfowicz
67	Lak Seivel	100	Lak

Lwów, 14 XII 940

Schmelz
Weinlaub
Zürfler Jekiel

1. זיסאפפל ג.
2. מנדלוביץ אהרן
3. מנדשיין ברוך
4. זילברמן מלכה
5. נדל הרמן
6. ויטנברג האניש
7. ליברנר
8. מילרד גצל
9. למסקה
10. גלזל לאזאר
11. למפל שרה
12. גולדבלט סלומון
13. זאור שרה ביילה
14. קסשטכר(?) לאזאר
15. ?
16. זמן נתן
17. רגנבוגן מלכה
18. קנדלר חיים
19. פינקלשטיין, נומברג, ווינרב
20. רמר דוד
21. באום אברהם
22. וואטנר רגינה
23. לנצ׳יצקי עמנואל
24.
25. זילברשטיין אברהם
26. טייטלבאום חוה
27. טייטלבאום זליג
28. האס פרלה
29. שטוקהאמר פוינץ
30. פישלר מניה
31. למפל ביילה
32. בלומן שיאניה
33. פלכר ברנרד
34. שטיאמקה אבוש
35. וולפוביץ מוזס
36. סאק פייבל

ד״ר פוהורילה
ווינבך יצחק
דרפלר יעקב

Załącz. 12/12

Kraków, dnia 12.grudnia

N o t a t k a

Do Pana Doradcyx Ż.S.S. przy Szefie Dystryktu

Prosimy o zatwierdzenie planu przydziału darów dla powiatu jarosławskiego z siedzibą w Łańcucie i dołączamy odbitkę listu Nr.31 wystosowanego w tej sprawie do p.Dr.Pohorille.

W międzyczasie nadszedł list z Grodzisk w którym prostuja, i żyje tam nie 100 a 67 rodzin żydowskich, łącznie 246 dusz i 90 wysiedleńców.

Wobec tego osobno donosimy Komitetowi Opiekuńczemu w Łańcucie, iż pozostawiamy ich ocenie, czy mają obniżyć przydział dla Grodzisk z 5 na 4 % i ten zwolniony 1% d o b i ć dolnych miejscowości, które mniej jak 4 % przydziału otrzymują.

Jest to powiat biedny. Ludność rugowano z jednej miejscowości do drugiej. Panuje tam ciemnota wielka, a bieda nie mniejsza, i dlatego przy przydziale zaokraglamy wzwyż zarówno ludność / przyjmując pełnych 6.000 / jak też i przy przydziale odzieży i butów, a proponowałbym przydział ~~bo~~ pełnych 2-uch beczek śledzia jakkolwiek w stosunku ludnościowego przydział wynosić powinien 3 % a zatem tylko 1.6 beczki.

Nie przydzielam kombinezonów robotniczych, bo dla w tych w innych okręgach jest większe zapotrzebowanie i okazja do bardziej celowego użycia, a nie przydzielam także i swtrów, bo ostatecznie przydział 3-ech swetrów na tyle miejscowości wywołuje tylko rozgorzczenie, a kompensowałem to przy przydziale bielizny i śledzi.

Odbitka listu
do K.O.P. w Łańcucie.

קרקוב, 12 בדצמבר (1940)

הודעה

ליועץ העזרה היהודית־עצמית הציבורית

שעל יד ראש המחוז

הרינו מבקשים לאשר את התוכנית לחלוקת מצרכי עזרה, ללא תשלום, בשביל מחוז יארוסלאב, שמושבו בלאנצוט, והנגו מצרפים העתק המכתב מס׳ 31, שנשלח בענין הנ״ל לד״ר פוהורילה.

בינתים קיבלנו מכתב מגרודז׳יסק, שבו מעמידים אותנו על כך, כי נמצאות שם לא 100 משפחות יהודיות אלא 67, הכוללות 246 נפשות ו־90 מגורשים.

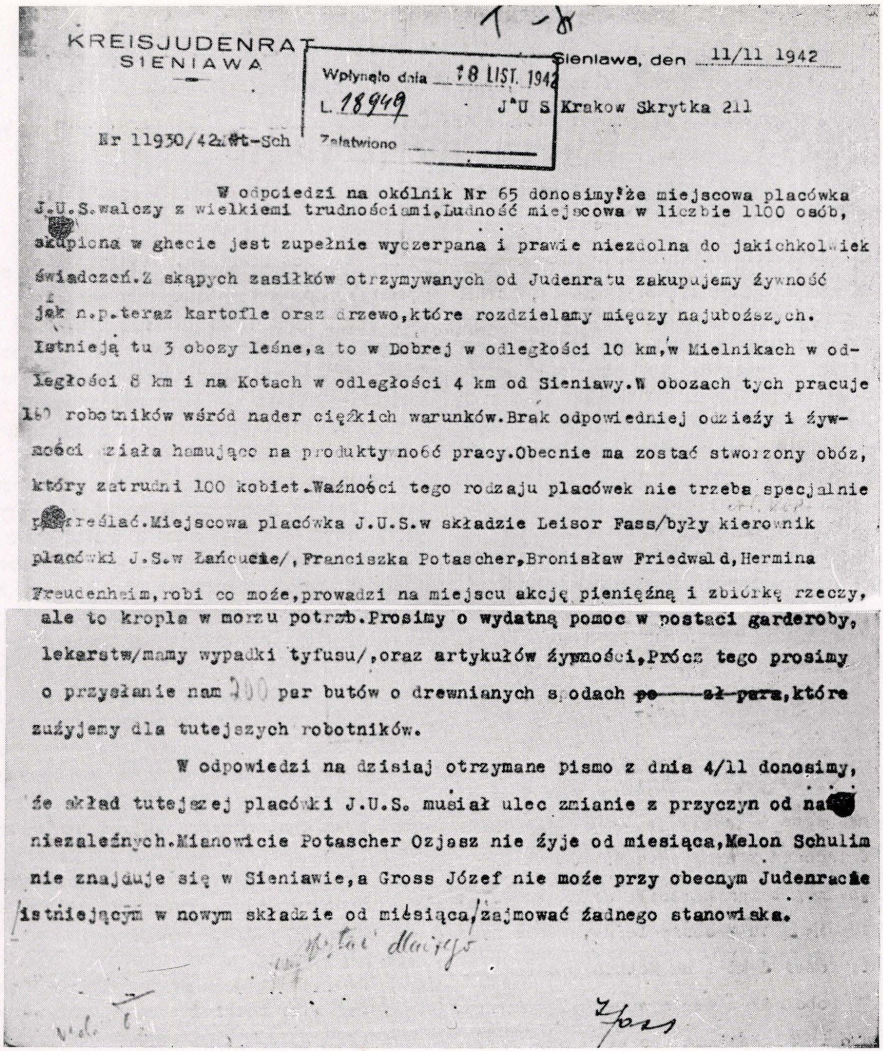
משום כך הננו מציעים לועד העזרה בלאנצוט להפחית, לפי שיקול דעתו, את הקצבת המצרכים בשביל גרודז׳יסק מ־5 אחוזים ל־4 אחוזים, ואת האחוז הנותר להוסיף למקומות אחרים, המקבלים פחות מ־4 אחוזים מכלל ההקצבה.

המחוז הוא עני ביותר. האוכלוסיה הועברה (גורשה! — הערת המתרגם) ממקום למקום, גדולה החשכה וגברה המצוקה. משום כך הננו מעגלים, לשם החלוקה (מזון), את מספר האנשים ומניחים שנמצאות 6000 נפשות, והוא הדין לגבי חלוקת בגדים ונעלים. הייתי מציע לאשר מתן שתי חביות מליחים, אם כי ביחס למספר האוכלוסיה מגיעה הקצבה של 3 אחוזים שהם רק 1.6 חביות דגים מלוחים.

אינני מקציב בגדי עבודה לפועלים שכאן, כי מחוזות אחרים זקוקים לבגדים לשם שימוש בהם לצורך מתאים יותר, כן נמנע אני מלהקציב סבאדרים, כי חלוקת שלושה(!) סבדרים למספר כה גדול של מקומות יערור התמרמרות ואכן אוכל לפצותם בהקצבת לבנים ומליחים.

העתק המכתב לק.או.פ. (K.O.P.).

לונהרץ

KREISJUDENRAT
SIENIAWA

Wpłynęło dnia 18 LIST. 1942
L. 18949
Załatwiono

Sieniawa, den 11/11 1942

J.U.S Krakow Skrytka 211

Nr 11930/42 St-Sch

W odpoiedzi na okólnik Nr 65 donosimy,że miejscowa placówka J.U.S.walczy z wielkiemi trudnościami.Ludność miejscowa w liczbie 1100 osób, skupiona w ghecie jest zupełnie wyczerpana i prawie niezdolna do jakichkolwiek świadczeń.Z skąpych zasiłków otrzymywanych od Judenratu zakupujemy żywność jak n.p.teraz kartofle oraz drzewo,które rozdzielamy między najuboższych. Istnieją tu 3 obozy leśne,a to w Dobrej w odległości 10 km,w Mielnikach w odległości 8 km i na Kotach w odległości 4 km od Sieniawy.W obozach tych pracuje 150 robotników wśród nader ciężkich warunków.Brak odpowiedniej odzieży i żywności działa hamująco na produktywność pracy.Obecnie ma zostać stworzony obóz, który zatrudni 100 kobiet.Ważności tego rodzaju placówek nie trzeba specjalnie określać.Miejscowa placówka J.U.S.w składzie Leisor Fass/były kierownik placówki J.S.w Łańcucie/, Franciszka Potascher,Bronisław Friedwald,Hermina Freudenheim,robi co może,prowadzi na miejscu akcję pieniężną i zbiórkę rzeczy, ale to kropla w morzu potrzb.Prosimy o wydatną pomoc w postaci garderoby, lekarstw/mamy wypadki tyfusu/,oraz artykułów żywności,Prócz tego prosimy o przysłanie nam 200 par butów o drewnianych spodach ~~po——ał para~~,które zużyjemy dla tutejszych robotników.

W odpowiedzi na dzisiaj otrzymane pismo z dnia 4/11 donosimy, że skład tutejszej placówki J.U.S. musiał ulec zmianie z przyczyn od nas niezależnych.Mianowicie Potascher Ozjasz nie żyje od miesiąca,Melon Schulim nie znajduje się w Sieniawie,a Gross Józef nie może przy obecnym Judenracie istniejącym w nowym składzie od miesiąca,zajmować żadnego stanowiska.

Kopia Mańskiego

Vide

Zgoda

המועצה היהודית המחוזית בשיאניאווה
מס׳ 11930/42

(חותמת) נתקבל ב־18 בנובמבר 1942
מספר J. U. S. 18949

בתשובה על החוזר מס׳ 65 הננו מודיעים, כי ה־J. U. S. כאן נאבק בקשיים גדולים. האוכלוסיה שבמקום זה, שמספרה מגיע ל־1100 נפשות, סגורה וצפופה בגטו, חלשה ותשושה, ואינה מסוגלת לעבודה כלשהי. מהאמצעים הדלים שקיבלנו מה„יודנראט", קנינו תפוחי־אדמה ועצים, שחולקו בין העניים ביותר.

קיימים כאן שלושה מחנות עבודה ביער, אחד בדוברה, במרחק של 10 ק״מ, במיאלניק, במרחק של 8 ק״מ. ובקוטי — 4 ק״מ משיניאבה. במחנות האלה עובדים 160 פועלים בתנאים קשים ביותר. המחסור בלבוש ובמזון מפחית מאד את פריון העבודה. עומדים להקים מחנה עבודה נוסף, שבו יועסקו 100 נשים. למזתר להדגיש את חשיבותן של נקודות עבידה אלה.

הועד המקומי של J. U. S. בהרכבו של לייזר פאס, מי שהיה מנהל J. U. S. בלאנצוט, פראצ׳ישקה פוטשר, ברוניסלאב פרידוואלד, הרמינה פרוידנהיים, עושים הכול שביכולתם, אוספים כסף ומצרכים, אלם כול זה טיפה בים לעומת הצרכים. בקשתנו שטוחה לפניכם: שילחו לנו בגדים, צורכי רפואה (ישנם מקרי טיפוס) ומזון. נוסף לכך, אנא, תשלחו לנו 200 זוגות נעלים עם סוליות־עץ בשביל הפועלים.

בתשובה לשאלה במכתבכם מיום 4 בנובמבר הרינו מודיעים כי בהרכב ה־J. U. S. שבמקום חל שינוי מסיבות בלתי תלויות בנו. פוטשר אוזיאש מת לפני חודש ימים, מאלון שולים אינו נמצא בשיאניאווה וגרוס יוסף אינו יכול, בהרכב הנוכחי של הועד, לתפוס איזו עמדה שהי (הערה בכתב־יד — לשאול מדוע?).

(חתימת יד) ל. פאס

מיכאל ולצר

משפטו של הרוצח

לזכר אחותי חיה ואחי שמעון הי"ד

ביום ב' בשבוע, 14.8.1958, נפתח בבית־המשפט המחוזי בריישה משפטו של יוזף קוקוט, רב־התליינים של יהודי לאנצוט. הוא נאסר ב־19.10.1957 על־ידי כוחות הבטחון של צ'כיה במקום מגוריו דרקוביצקי שליד אוסטרבה והוסגר לשלטונות פולין, בהתאם לחוק חילופי פושעים. ליד שולחן הנשיאות של בית־המשפט ישבו: יו"ר השופטים — לודביק ריברצ'יק ושלושה שופטים. תובע היה סגן־התובע המחוזי אנדרז' גרז'יש. הסניגורים — המגיסטרים אמיל בורניצקי ויאן אוכל. הרוצח יוזף קוקוט, בן 37, בשעת משפטו, פרוע־שיער ורזה־פנים, היה מוקף ארבעה שוטרים. הוא נאשם בכך, שבעת שלטון הנאצים בלאנצוט ובסביבתה, בהיותו שוטר בעיר, השתתף ברציחת אנשים חפים מפשע מסיבות פוליטיות, לאומיות, דתיות וגזעיות. בין האשמות שייחסו לו בבית־המשפט: 49 מעשי רצח, בהם נהרגו 150 יהודים ופולנים. הנאשם מסר הודעה, שממנה אפשר היה להסיק על מידת הסאדיזם שלו ברציחות ועל ה„מקצוע" שרכש בימי שלטון הנאצים — רצח יהודים. בהודאתו ניסה הנאשם לטשטש את ממדי הרצח ולהיות מעין „מודה־במקצת", תוך ציון, כי עשה מה שעשה לפי פקודת הממונים עליו, אך עדות האנשים שהופיעו במשפט, שהעלו פרטי פרטים משלל רציחותיו של קוקוט, הציגה את הנאשם לפני בית־המשפט בדמותו האמיתית מימי האימים של שנת 1942 בלאנצוט: תפוס תאוות רצח, היה הורג זקנים, נשים וטף בהנאה סאדיסטית, כאילו היה זה מעשה רגיל שברגילים... בהודאתו אמר שהוא מודה בכך, כי ירה והרג שתי נשים יהודיות ברחוב ואלובה (ויינברגר מרכוס) לפי פקודת קרישר, הממונה עליו. באותו יום, המשיך, נהרגו עוד שמונה יהודים, וכן היהודים גולדמן וורם, אך אלה נהרגו בידי השוטרים קרישר ווילדה. להלן הודה קוקוט בסעיף 21 של כתב־האשמה, שירה כמה יריות בביאלובז'ג בכיוון אדם שלא הכירו כלל, שברח ליער והצליח להתחמק. כן הודה שהשתתף ביריה למוות של 10 פולנים ברחוב הדומיניקאנים. לעומת זה טען, שביום בו נורה ולדיסלאו יארוש היה בביאלובז'ג, והרוצח היה השוטר גלאנץ. כן הודה שהשתתף בכפר מרקאווה, בשעה שהשוטרים פנקרנץ, וילדה ודז'ולסקי רצחו שתי משפחות יהודיות ואת המשפחה הפולנית אולמאן. ועוד הודה, שלפי פקודה יצא באביב 1942 עם השוטרים קרישר ווילדה לחסל מחבוא של יהודים בפינת הרחוב ואלובה, ובמקום הרג שתי נשים יהודיות שניסו להימלט.

העדויות

משפטו של קוקוט נמשך עשרים יום, היה מלווה מתיחות רבה ונשמעו בו עדויות רבות. עם סיום המשפט הוצא פסק־דין מוות נגד התליין, ועתונות פולין וכן העתונות היהודית בעולם בישרה על דין־צדק נוסף נגד אחד התליינים של יהודי פולין.

בעדויות שנמסרו לבית־המשפט על רציחותיו של קוקוט צויין, בין היתר, (סעיף 11), שבבית־הקברות היהודי בלאנצוט הוא הרג ביריות אקדח, לפחות 10 יהודים ששמותיהם בלתי־ידועים. תושבי רחוב האחד במאי סיפרו, כי היו עדים לכך, כיצד הוליך קוקוט יהודים בכיוון לבית־הקברות, ואחרי כן נשמעו שם יריות, וקוקוט חזר מבית־הקברות יחידי. אחד העדים סטפן מיכנה, שהיה גר ליד בית־הקברות, סיפר, כי לא אחת הוזמן על־ידי קוקוט לקבור את הנרצחים. קוקוט טען, שהוא אמנם היה מוליך את קרבנותיו לבית־הקברות, אך את מלאכת ההריגה ביצעו השוטרים וילדה, קרישר ואברל, שלדבריו היו באים לבית־הקברות דרך רחובות צדדיים, עושים את מלאכתם ונעלמים... בסך הכל, טען הוא, הוא הוליך לבית־הקברות בצורה זו 10—15 יהודים... כאשר נתבקש להשיב לאשמה שרצח ילדים יהודיים אמר: „לעולם לא הרגתי ילדים. ילדים הם הצד החלש שלי..." אך האמת היא, שקוקוט הרג גם ילדים בתאוות־הרצח הרגילה שלו.

יהודי המסרב לענות לשאלות

בתוך ההכחשות לעדויות והאשמות על רצח המוני, שהשמיע קוקוט באזני בית־הדין, היה הרוצח משלב פה ושם אף הודעה: „אני מודה". מלים אלה „אני מודה" השמיע גם במקרה של רצח בחצר העיריה, בספרו, שעשה זאת לפי פקודת מפקד המשטרה — דיקן. הוא סיפר, כי היה זה בשנת 1942. מועצת העיריה הודיעה למשטרה, כי בחצר העיריה שוכב יהודי המסרב למסור פרטים ולענות על שאלות שהוצגו לפניו. עובד העיריה סקרנט הורה על היהודי ששכב וביקש לקחתו למשטרה. מפקד המשטרה לא הסכים וציווה להרגו. „הוצאתי את האקדח", סיפר קוקוט, „מקרוב יריתי בראשו שתי יריות והרגתיו".

בין העדים שהופיעו: ולנטי ואש, אשר סיפר, כי ראה במו עיניו כיצד רצח קוקוט קבוצת יהודים בגן שברחוב ואלובה. באותו מקום — סיפר העד — נורו על־ידי שוטרים אחרים באותו יום 24 יהודים. כן סיפר העד, שכפעם בפעם היו רואים כיצד תופס קוקוט יהודים ברינק (השוק) של לאנצוט והורגם.

העד טדאוש קשאן סיפר, כי ראה כיצד הרג קוקוט ברחוב ארבעה יהודים; העד פרנצישק טברוג אמר, כי בעת המלחמה עבד במשרד האוצר שהיה סמוך לבית־הסוהר, ומסר על רציחת הפולנים על־ידי קוקוט ובכללם שני ילדים ומבוגרים בחצר בית־הסוהר.

קאניה סטאניסלאו העיד, כי בחודש יולי 1942 רצח הנאשם את וורם ועוד אשה אחת. ולאדיסלאו סקרנט סיפר, כי בעת המלחמה עבד בעיריה וקוקוט היה רגיל לבוא לשם

ולשוחח עמו. הוא מסר, שראה אותו מוליך יהודים בכיוון בית־הקברות. כן סיפר על המקרה באדם שבא לעיריה לבקש מקום־לינה. באותו מעמד נכנס קוקוט שלקח את האדם והוציאו החוצה. כעבור מחצית השעה חזר קוקוט וביקש מן העד לקבור את גווית ההרוג. עד אחר — יאן נז׳ימק ספר, כי בינואר 1943 נאסר על ידי קוקוט. תאו היה סמוך לחדר החקירות, ממנו עלו זעקות הנחקרים והמעונים. בתקופת מאסרו נורו תשעה אנשים. את אנדז׳י אינגלוט, סיפר העד, הרג קוקוט באת פשוט. בשנת 1944 ראה הוא כיצד הוליך קוקוט לבית־הקברות יהודי זקן ונער. היהודי נורה ונהרג, ואילו הנער ברח, וקוקוט ירה אחריו.

העד ורחול פרנצישק סיפר במשפט, שראה את קוקוט נכנס לבית ויסמן. מיד לאחר כך נשמעו יריות בבית והוצאו משם גוויות ההרוגים. כפעם בפעם, מוסיף העד, היה רואה כיצד מוליך הנאשם יהודים אל בורות שהוכנו על ידו מראש ורוצחם. הואיל ובתקופה ההיא היה הוא, העד, בתפקיד של מרגל אחר הסוכנים הגרמנים, הוא הכיר את השוטרים קוקוט, וילדה, קרסינגר ודזיולסקי. עד אחר, סטאניסלאו צדזירלה, העיד, כי בעיניו ראה את קוקוט הורג בבית־הקברות איש ואשה. „אין לי כל ספק שהרוצח היה קוקוט״ — אמר. מיכל שמילק מסר אף הוא על רצח גבר, אשה וילדה בידי קוקוט. ולאדיסלאו קשיצה ויוסף האדלאו העידו אף הם על רצח אשה בדרך לסונינה על־ידי הנאשם.

אוגניוש טרזצקוביץ, שעבד בלאנצוט כמסגר, סיפר, כי ראה את קוקוט רוצח אדם מזוליניה. פעם הוא הוזמן לפתוח את בית־הדפוס של טרומפטר. בהגיעו לשם מצא את הנאשם יושב ומחכה. דרך חלון בית־הדפוס קפצה יהודיה כשיהודי מסייע בידה. הנאשם ירה בשניהם והרגם. ברכבו פעם באופניים ראה את הנאשם מוליך שתי ילדות, מביאן אל בור ויורה בהן.

קזימז׳ פרץ סיפר, שהנאשם היה רגיל לטייל בליווי כלב שחור. התושבים פחדו מפניו פחד־מוות. יאן פלץ, חייט, סיפר, שתפר חליפה לאהובתו של הנאשם ולא קיבל תמורה בעד עבודתו. גם הוא ראה את הנאשם הורג יהודים. במרתף אחד שגילה, רצח הנאשם את כל היהודים שהסתתרו בתוכו. הקברן הנוצרי סטפן מיכנה העיד, כי אשת הרופא פוהורילה ושני ילדיהם נרצחו על־ידי הנאשם.

משפט ללא יהודים

משפט קוקוט הוא מאורע טראגי ליהודי לאנצוט שאינם עוד ולשארית הפליטה. אחד הרוצחים הבולטים שהיהודים ראוהו יום־יום ברחוב, ששדד ורצח ללא רחם — הובא לדין, נשפט למות, כשש־עשרה שנה לאחר שביצע את מעשי האימים. ודאי סבור היה קוקוט במקום מגוריו החדש שאין הוא צפוי לעונש על פשעיו, וכי איש לא יתחקה אחר עקבותיו. והנה בא יום הדין. אך טראגית היא העובדה, שבין כל העדים שהופיעו במשפטו לא היה אף יהודי אחד, וזאת משום שלא שרד בלאנצוט אפילו יהודי אחד, ואם היו אותה שעה על אדמת פולין אי־אלה מיהודי לאנצוט — הם לא הוזמנו, או חששו להופיע.

דמותו של רוצח

יוזף קוקוט טען, בין השאר, בבית־המשפט, להצדקתו, כי עצביו נתרופפו מאז שנת 1942 כאשר הוכה קשות זמן רב בבית־החולים. טענה זו הוא העלה כאשר גילה בית־המשפט אי־דיוקים בסיפוריו. הוא נולד בשנת 1921 בעיר קובלוביצק בצ׳כיה; גמר 8 כיתות בית־ספר עממי ואחרי כן שימש מסגר. היה נשוי ואב לשני ילדים. לאחר ששירת שלושה חדשים ב„ורמאכט״ הועבר למשטרה הגרמנית בלאנצוט, וכיהן שם עד שנת 1944. הוחזר לצבא הגרמני ובשנת 1945 נלקח בשבי למחנה שבויים בזברזה. לאחר זמן קצר שוחרר כאזרח צ׳כי — וחזר לצ׳כיה. קרבנותיו הגלויים יהסמויים זעקו מן האדמה, וביניהם חיפשו אחר הרוצח של יקיריהם — וגילוהו. בתחילת המשפט ברריישה נעשה נסיון מצד ההגנה להחזיר את הרוצח לצ׳כיה, בהתאם להסכם שבין פולין לצ׳כיה, אך התובע הסתמך על הסכם לונדון משנת 1945 האומר, כי את פושעי־המלחמה יש לשפוט במקום הפשע.

ביום 27.8 סיכם התובע את העדויות של 60 עדים שהופיעו במשפט וציין שקוקוט היה סאדיסט; הוא רצח בערמה ובאדישות. 1) הוא לא שם לב לתחנוני קרבנותיו — גברים, נשים וילדים — שירחם עליהם. 2) היה רגיל אף להתלוצץ עם קרבנותיו לפני מותם מידיו.

בית המשפט ביקר בשבת, 19.8, לפני הוצאת פסק־הדין, במקום ביצוע הפשעים בלאנצוט, וביום 30.8 הוצא פסק־דין נגד הרוצח.

כן צויין בפסק הדין כי „ארגן פרעות בדם קר, רצח ילדים לעיני הוריהם, לא בירר באמצעים, בירירות או בקת־רובה, השתתף ברצח המוני של יהודים מכל הגילים. את אלה שיגה במיוחד הוליך לבית־הקברות ושם השמידם באכזריות. הפעולות הרצחניות של קוקוט לא נצטמצמו רק בשטח העיר לאנצוט. התובע מסיים: „בשם כל הנרצחים ודעת הקהל, דורש אני, את העונש המכסימלי לתליין האכזרי הזה — תליה״.

לא לשכוח

ביום 28.9.1957 חגגה לאנצוט הפולנית את מלאות 600 שנה לייסוד העיר. התושבים נתייחדו באותו מעמד עם זכרם של קרבנות הנאצים, וכן עם זכרם של היהודים בני העיירה שנשמדו על־ידיהם. קיבלתי הזמנה מוועד היובל לבוא ללאנצוט להשתתף בחגיגות. באגרת־הברכה ששלחתי בירכתי את התושבים בשם בני לאנצוט בישראל, ובין השאר ביקשתי מהם לבל ישכחו ולבל יתנו להשכיח את אשר עוללו הנאצים ליהודים בלאנצוט, ובפולין בכלל, בתקופה החשוכה של מלחמת העולם השניה.

מי היו רוצחי היהודים בלאנצוט?

בימים החשוכים של כיבוש לאנצוט בידי הנאצים שרתו בלאנצוט השוטרים הבאים, שהשתתפו ברצח היהודים בשנות 1940—1943, עד להשמדה ההמונית הסופית של יהדי פולין ושל יהודי לאנצוט בכללם. שוטרים אלה הספיקו לרצוח

בידיהם הם מספר ניכר של יהודים. לפי עדויות שבידנו שרתו השוטרים הבאים, נוסף ליוזף קוקוט (הנמן) : —

דיקן — מפקד המשטרה ; קרישר, ולידה, דז׳וולסקי, שמידקה, גלנץ פנקרנץ, גוקס, אברל, קראוזה, (שוטר חרש), וכן השוטרים בני המקום : לשנוביצקי, קרול, טומשק אנדז׳יציק וליסובסקי.

היהודים שנרצחו בידי קוקוט :

ביוני 1941 נהרגו בלאנצוט 3 יהודים וביניהם : משה זאואר ; בספטמבר 1941 נהרגו 6 וביניהם : נ. פופיול ואשתו ומשה זוננשין. במארס 1942 נהרגו 5 וביניהם : לזר קשטכר, ישראל אנמוט ומנדל פייאר ; באוגוסט 1942 נהרגו 50 איש וביניהם : שרה ופרומה וורם, ומשפחת קלמן וולקנפלד.

ביולי 1942 נהרגו 24 איש וביניהם נ. פאס ונ. בזמשטוק. בספטמבר אותה שנה נהרגו 17 איש וביניהם : מרכוס וינברגר, שמחה ספיר וישראל ונגר, גולדה גולדמן, לייב קורנבלוי, מנדל ריפס.

במארס 1943 נהרגו 3 וביניהם פוהורילה ונ. וילד.

יאן דז׳וולסקי נולד בווארשה, עבד במפעל של הברבוש ; שמידקה מוסטפליה, מגלטבק, לורזן־שטראסה 23. שם אמו דורה, מוצאו מגוטבס, ורנר־שטרסה 40.

ימים שייזכרו לעד

משפט קוקוט העלה מנבכי העבר, ולוא גם לימים מספר, את האימה, היתמות והבדידות של הקרבנות היהודים, בני עירנו שידעו, כי גרזן המרצחים הונף עליהם ועל כלל ישראל. ימים איומים אלה, אשר ההיסטוריה העקובה מדם של עם ישראל לא ידעה כמותם, מלווים אותנו תמיד : בדרך הבניה והיצירה וההגנה במולדתנו ; בימי שמחה וחג, אבל ויגון, לא נשכח את אשר עולל לנו עם ארור זה — עם הנאצים, בהשמידו משפחה אחרי משפחה, קהילות שלמות, עד שעקר את יהדות פולין כולה. הבודדים, אשר ניצלו בנס, נחלצו מידי רוצחיהם, והצליחו להגיע למחוז מבטחים, ניצולי תאי הגאזים ומחנות המוות, הם מזכרת חיה לגדול פשעי האנושות.

בית הקברות — נהרס על ידי הנאצים —
בית־הקברות — צעשטערט דורך די נאצים.

W sobotę ogłoszenie wyroku w procesie Kokota

1

W sobotę zbrodniarz Józef Kokot, który dokonał licznych morderstw na terenie Łańcuta i pobliskich gromad na osobach narodowości polskiej i żydowskiej otrzyma wyrok. Kokot — morderca dzieci i kobiet nie wybierał w środkach i metodach. Strzelał w twarze ofiar lub w tył głowy z pistoletu albo karabinu, masakrował ludzi dębową laską albo kolbą.

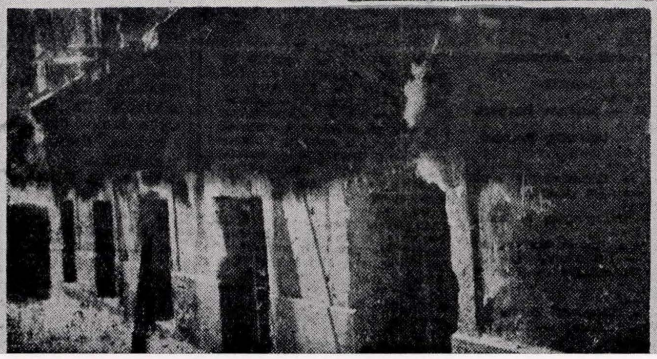
Ten głęboki jar (zdjęcie nr 1) otoczony drzewami to tzw. „Księże doły". W tym miejscu Kokot zastrzelił 2 młode Żydówki.

Zdjęcia nr 2 i 3 przedstawiają dziedziniec więzienny, na którym rozstrzelanych zostało przez Kokota m. in. 7 młodych chłopców z brygad roboczych tzw. „Junaków" oraz 2 mężczyzn.

Tekst E. Wisz
foto — A Kud.

2

3

„נאוויני־דאשובסקיע"

1 — המקום בו נרצחו בידי קוקוט שתי נערות יהודיות.

2—3 — חצר בית־הסוהר שבה נרצחו בידי קוקוט יהודים.

ד"ר נתן קודיש

היה היתה קהילת לאנצוט...

היה היתה קהילת לאנצוט ואיננה עוד. ביד רוצחים גרמנים נגזרה מעץ רב־ענפים של יהדות פולין. זכרה יפעם בליבותיהם של כמה מאות שרידי לאנצוט המפוזרים בכל העולם, ושרובם נתלקטו במולדת, במדינת ישראל.

איה אותה חלקת האדמה, שספגה את דמם של יהודי לאנצוט והטומנת בתוכה את אפרם הקדוש? איה מצבתם המראה לך פ"נ...? האם היא רק תגדיל לגבי רושם תולדות עמנו, את מספר הקהילות הקדושות שהושמדו ברחבי תולדות ישראל?

האם זכר העיירה היהודית הזאת יחיה ויסוף עם אחרון שרידי לאנצוט שעריסתו עמדה בה ואחריתו היתה אי־שם בעולם?

יבואו נא הדברים המעטים האלה ויצטרפו כנדבך במצבה שהוקמה בספר זכרון זה לקדושי לאנצוט.

הנה שני ריבועי בתים צפופים, מורמים ושחוחים, מקיפים שתי ככרות ששימשו שווקים ומספר רחובות וסמטאות המסתעפים לצדדים. זוהי העיירה, שגדלה לאיטה במשך מאות שנים מיישוב זעיר בימי־הביניים, ששכן לרגלי ארמונו של גוי תקיף.

ישוב יהודי אחד מני רבים שהשתרש בשפלת פולין הדרומית, מוקף כפרים של איכרים צמאי־דם ורכוש יהודי.

בעשרות השנים האחרונות, לפני חורבנה וכליונה, הגיעה הקהילה היהודית בלאנצוט לשיא התסיסה הלאומית והציבורית על כל האור והצל שבה, על כל החיוב והשלילה שנתגלמו במאמץ לחיים יהודיים בגולה ובנכר.

העיירה היהודית הזאת, לכאורה רדומה ושקטה, היתה כעין תא ער בגוף הגדול של יהדות פולין והשתקפו בה כל גילויי החיים של עמנו בתקופה שלפני השואה.

באותו יובל השנים, עד חורבן בית ישראל במזרח אירופה, התנגשו והשתלבו תקופה בתקופה שנתמזגו בתקופה היסטורית מרוכזת של הווי יהודי, של ערכי תרבות ורוח, של צורות חיים לאומיות וסוציאליות, ששרשיהם נעוצים במאות השנים של ההיסטוריה היהודית בפולין.

הנה דמותו המופלאה של יהודי מקובל, שכמותו אפשר היה בוודאי לראות לפני מאות בשנים במרכזי הקבלה היהודית בספרד או בצפת. והנה החסיד הנלהב, שאינו שונה באורח חייו והזיותיו מהחסיד מתקופתו של הבעל־שם־טוב. והמתנגד החריף והבקי בש"ס ופוסקים, שהרעתק כאילו מתקופתו של הגר"א מווילנה.

הנה האברך, המשכיל העברי המתהלך ומתווכח בחוצות לאנצוט, כשם שהתהלכו חבריו המשכילים לפני 100 שנה בימי סמולנסקין ויהודה לייב גורדון. וכאילו מחוץ לציבור הקטן והמגוון התהלך היהודי המתבולל לרביע ולמחצה, כשם שהתהלכו אבות אבותיו במרכזי ההתבוללות במערב אירופה לפני 200 שנה.

בעשרות השנים האחרונות התסיסו את האוכלוסיה היהודית היהודית בלאנצוט כל הזרמים שזרמו באפיק הרחב של הציבוריות היהודית בפולין. מהזרם הכביר של כל התנועות הלאומיות, החברתיות והמדיניות של יהדות פולין זרמו בלאנצוט פלגים פלגים של כל תנועה, החל בחרדים הקיצוניים וכלה במתבוללים תרבותיים ופוליטיים.

לנגד עינינו עוברת שורה של טיפוסים ודמויות של הציבור הקטן, אבל מגוון בשלל צבעיו: הנה פרנסי הקהילה ועסקניה, רבנים ודיינים, „חובבי ציון" וציונים למיניהם, חובשי בית־המדרש מחד ותלמידי הגימנסיה הפולנית מאידך, הרבי והחדר, המורה העברי בחדר המתוקן ולומדי לשון עברית חדשה בחוגים של תנועות נוער למיניהם. גם סוציא־ליסט וקומוניסט המבקש את גאולתו בין הגויים בעולם הנכר לא נעדר, כן שקקה העיירה חלוצים וציונים עולים המבקשים את גאולתם בארץ־ישראל מולדתם.

וכדמויותיה של לאנצוט כן מוסדותיה. ההקדש האפל, בית המרחץ, הקלויז, מניינו של הרב, בית־המדרש ובית־הכנסת המפואר ועתיק־ימין, מוסדות צדקה וקופת גמ"ח, הקהילה החדשה, ההסתדרות הציונית למפלגותיה, ועדות מוועדות שונות, ארגוני נוער המגשימים את השאיפות, מפעלי התחיה הלאומית, החברתית והציבורית, מוסדות אמנות, תרבות, כלכלה, ספורט ועוד.

הגלריה המופלאה הזאת של דמויות ומוסדות על הרקע המגוון של כל שכבות הקהילה, מדלת העם, בעלי־מלאכה, חנונים, סוחרים, בעלי־בתים ובעלי מקצועות חפשיים.

אלה היו החיים המקופלים בתוך העיירה, התוססת והעורגת לגאולה אנושית ולאומית. אחת מני רבות, שנחרבה עם שאר הקהילות הקדושות!

יהא נא ספר זכרון זה מצבת דפים נעלה, שבהם חרותים חייה ומאבקה של הקהילה הקדושה לאנצוט למען יזכרוה בני לאנצוט וצאצאיהם הבאים אחריהם.

משה פרידר ניו־יורק

ארגון יוצאי לאנצוט בארצות־הברית

יהודי לאנצוט החלו מהגרים כבר בראשית המאה התשע עשרה, לארצות הברית. כדרך כל „הירוקים" בימים ההם עבדו בזעת אפם בבתי מלאכה (שוויץ־שאפ). רובם התגעגעו על ביתם הישן ויחסי חברה וידידות ביניהם לא היו קיימים. מהתקופה ההיא לא נשארו מסמכים או מקורות בכתב כלשהם.

בשנת 1889 נתכנסו כמה מיהודי לאנצוט במסבאה וקיימו את ישיבתם הראשונה ליסוד ארגון יוצאי לאנצוט בארצות־הברית. בין היוזמים היה לואיס טאנץ ז"ל.

וכך נוסדה באורח רשמי, ב־15 בינואר 1889 בניו־יורק, האגודה של יוצאי לאנצוט.

נשיאה הראשון היה לואיס טאנץ, כחברי הועד נבחרו: אברהם קסטן — סגן נשיא, אייזיק גרינמן — מזכיר מוציא לפועל, קלמן רוזנבליט — מזכיר לעניני כספים, דוד שלוסברג — גזבר, חיים לייב רינגל ומנדל קוסאָ — חברי הנהלה.

הארגון החדש התחיל את פעילותו בקביעת קוי פעולה, שהחשובים שבהם היו: עזרה הדדית, קיום הקשר עם הבית הישן בעיירת לאנצוט, ותמיכה בנצרכים ובמהגרים, בני משפחה של חברי הארגון.

בימים ההם קבעו רובם של מהגרים יוצאי לאנצוט את מקום מגוריהם בסביבה יהודית, שהיתה ידועה בשם „המזרח התחתון" (The lower east). בראש וראשונה פתחו חברי האגודה בית כנסת משלהם, שבו התפללו בשבתות ובימים טובים. בית הכנסת שימש לשנים רבות מקום מפגש ליהודי לאנצוט בניו־יורק. שם שאלו איש לשלום רעהו, שמעו על מצבם של חברים שלא באו להתפלל, הזמינו חברים לשמחות והחליפו דעות בעניני עסק.

במרוצת הזמן גדלה האגודה וכן גברה הפעילות. לשנים „נתאַמרקנו" יוצאי לאנצוט בניו־יורק וערכו פגישות ונשפים כמקובל אצל ותיקים. ב־19 למאי 1901 חגגו את השנה השתים־עשרה ליסוד ה„רעליף" הלאנצוטאי. נשיא ועד היובל היה סם פריז, בנשף היובל בוצעה תוכנית מוזיקאלית בניצוחו של הפרופ' פדר.

מאז נקבעה מסורת לעריכת „בנקטים" לרגל יובלות שונים. לרגל החגיגות האלה נוהגת האגודה לפרסם חוברת מצויירת, המכילה דין וחשבון על פעולת האגודה וכן פרסומות מסחריות של בני לאנצוט.

במיוחד הצטיינו בהידורן החוברות שהודפסו ליובל השלושים וחמש לקיום האגודה מיום 18 בינואר 1925 וליובל הארבעים מיום 6 בינואר 1929.

יש לציין כי בתקופה הזאת היתה האגודה פעילה ביותר. המספרים הבאים מסבירים את הפעילות הזאת: בשנת 1925 נתקיימו 25 אספות, 4 אספות כלליות, בוועד היו 12 חברים, ובאגודה — 307 חברים; בשנת 1949 — 10 אספות, 3 אספות כלליות, בועד היו 10 חברים; בשנת 1950 נתקיימו 21 אספות, 4 אספות כלליות, חברי הועד — 8; בשנת 1951 היו 23 אספות, 4 אספות כלליות, חברי הועד — 8, חברים באגודה — 236.

בין השנים 1949—1951 היו בהנהלה החברים כדלקמן: יצחק גרינמן — מזכיר־כבוד, ברל מערזיל — נשיא, לואיס שטיצל — סגן נשיא ראשון, נתן גולדשטיין — סגן נשיא שני הארי שפל — סגן נשיא, סם זאורהאפט — גזבר, ארטור זליגמן — מזכיר.

בשנת 1926 נבחר כנשיא האגודה מר טשארלס בוך ולואיס שטיצל — סגן נשיא.

בשנת 1927 פתח ה„רעליף" קופת גמילת־חסד Lanzuter Traning Corp. בני לאנצוט הכניסו לקופה את הקרן הרא־

שונה. הקופה היתה פעילה עד שנת 1930 במתן הלוואות ליוצאי העיירה.

באותו פרק זמן נוסד על יד הרעליף חוג־נשים בשם Lanzuter Ladies Benevolent Society, שאליו הצטרפו כמעט כל הנשים יוצאות לאנצוט.

הודות להצטרפותן של נשי־לאנצוט לפעולות האגודה גברו והתגוונו בה חיי חברה. חוג הנשים הצליח למשוך חברים חדשים מבין יוצאי לאנצוט. ביחוד הצטיינו החברות בפעולות עזרה לרגל חגים וימים טובים. בשנים, שבין שתי מלחמות העולם, המשיך ה„רעליף" במסורת של שילוח, שנה בשנה, מעות־חטין לחג הפסח לעיירה בסכום של כמה מאות דולרים. בקיום מצוה זו עסקו גם חברים בודדים, בשולחם כסף לחג הפסח לקרוביהם.

עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה היתה פעילותה של האגודה ערה מאוד, והיתה לכך סיבה חשובה מאוד. המהגרים התגוררו ברובם ברובע היהודי „איסט זייד" (East Side) ולא היו מפוזרים בעיר הענקית. אולם כאשר נשתפר מצבם החומרי, החלו היהודים לעבור לרובעי מגורים אחרים, שבהם גרה אוכ־לוסיה לא יהודית.

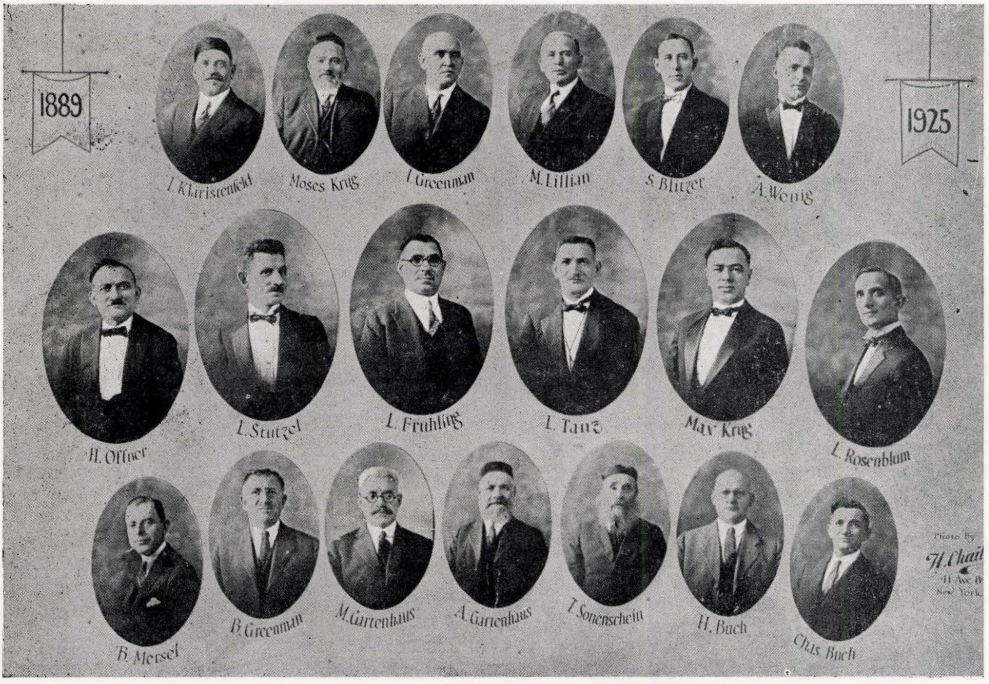
עלי להצביע על כמה פעולות שבהן הצטיין ה„רעליף" שלנו. בתקופה הראשונה הוקדשה תשומת לב רבה במתן עזרה לבני לאנצוט, שהגיעו לארה"ב. השפה האנגלית הוכנסה לשימוש בחיי ה„רעליף". כל החומר פורסם באנגלית, כגון: ההזמנות, הדינים וההשבונות, חוברות וכדומה, וכך נצטבר חומר המתאר את תולדותיה והתפתחותה של אגודתנו.

בשנת 1939 בחדש ינואר חגגה אגודתנו Lantzuter Benevolent Association את יובלה החמישים לקיומה. לזכר המאורע הזה הוציאה האגודה אלבום מפואר הכולל חומר רב על ה„רעליף" של יוצאי לאנצוט בניו־יורק.

**

אולם בשנת יובל זו, 1939 ואילך, חלו שני מאורעות, שהטביעו את חותמם גם על פעולת „הרעליף" וחוללו בו מפנה, זיעזוע והתעוררות, ואלה: פרוץ מלחמת העולם השניה והקמת מדינת ישראל.

בספטמבר 1939 הגיעתנו הידיעה על כיבושה של פולין בידי הגרמנים וכי אחינו ואחיותינו נתפסו בציפורני הנאצים. בשנות המלחמה נותק הקשר עם פולין. קיוינו, כי יהודים רבים,

הנהלת „ארגון לאנצוט" בארה"ב — (פאַרוואַלטונג פון לאַנצוטער סאסיעטי אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן). למטה מימין (אונטן פון רעכטס): קלמן בוך, חיים בוך, טוביה זאנשיין, אלתר גארטנהאוז, ברוך גרינמאן, בני מרזל; שורה ב' מימין (צווייטע ריי פון רעכטס): לואיס רוזנבלום, מרדכי קרוג, לאזער טאנץ, לייביש פרילינג, לאזער שטיצל, זיים אופנר; למעלה מימין (אויבן פון רעכטס): אייב וניג, זיגמונד בליצער, משה לילינן, א׳ציק גרינמאן, משה קרוג, ישראל קלאריסטנפלד.

ועד „ארגון לאנצוט" בארה"ב ב־1929 — קאמיטעט פון לאַנצוטטער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע, אין יאָר 1929. יושבים מימין, שורה א׳ (זיצן פון רעכטס, ערשטע ריי): טוביה זאַנשיין, מלך וואַלף ראוז, אלתר גארטנהאוז; מימין שורה ב׳ (פון רעכטס צווייטע ריי): גוסטאב שובל, גארטנהאוז, קלמן (טשארל) בוך,ברוך גרינמאַן, יעקב פלאשין, לאזער שטיצל, משה ליליענק; עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): הרב אברהם זאוואדא, אברהם יאסם, סעם שיפר, מאקס שאנץ, אברהם שאנץ, לייביש פרילינג יוסף זאוואר.

ובינהם גם יהודי לאנצוט, יוכלו למלט את נפשם, בעברם את הגבר סאן, לשטח הכיבוש הרוסי. בשנות המלחמה הראשונה לא היתה כל אפשרות לפעול ולעזור, רק כעבור כמה שנים יכולנו לשלוח לרוסיה חבילות מזון ובגדים דרך הצלב האדום. חבילות רבות נשלחו הן על ידי אגודתנו והן על־ידי חברינו לקרוביהם.

רק בסיום המלחמה נתגלה לעינינו החורבן במלוא אימתו. מ־2753 יהודי לאנצוט בשנת 1939, (פרט לסביבת העיירה) ניצלו בערך כשלוש מאות משפחות הודות לבריחתם לרוסיה. רובן של המשפחות חזרו מרוסיה, בדרך לא דרך, למדינת ישראל. בדרכם לישראל נשתהו משפחות רבות בעיר שצ׳צין בפולין, וחלק מהחוזרים ישב במחנות פליטים בגרמניה.

כבר בשנת 1943 הודיע לנו ארגון יוצאי לאנצוט בישראל, כי הפליטים הראשונים, בני לאנצוט, הגיעו לישראל מהמזרח הרחוק ברוסיה עם צבאו של הגנרל הפולני אנדרס. בשנות העליה ההמונית 1949—1951 הגיעו לישראל כ־250 משפחות, בני לאנצוט. הפליטים הגיעו לישראל עייפים ורצוצים אחרי שנות נידודים קשים, חסרי כל וללא קורת גג. על חברינו, בני לאנצוט בישראל, היה מוטל הנטל להגיש לאחינו ולאחיותינו את העזרה הראשונה והדחופה. הגיעו אלינו גם דרישות שלום ראשונות מניצולי לאנצוט בודדים שהיגרו לארצות אמריקה הלאטינית.

כעבור מספר שנים הורגש הצורך בקרב יוצאי לאנצוט בישראל והתפוצות להנציח את זכרם של קדושי לאנצוט וקהילתה.

ארגון יוצאי לאנצוט בישראל הציע לנו להשתתף בפעולה ראשונה להקמת מצבה לקדושי לאנצוט, והיא „יער לאנצוט" בישראל.

ב־15 בדצמבר 1957 התכנסנו לאספה מיוחדת לשם מטרה זו. ליושב ראש של הועד למען „יער לאנצוט" נבחר מר אברהם שאנץ ולמזכיר הועד מר ברנרד פריד. הועד אסף שלוש מאות דולר ושילם את הסכום לקרן הקימת לישראל בניו־יורק לשם נטיעת „יער קדושים" בהרי יהודה ובו חורשה ומצבה על שם קדושי לאנצוט.

אם כי כל אחד מאתנו מוצא ניחומים גדולים בהקמת מדינת ישראל, לא שכחנו את עיירת מולדתנו ואת אחינו הקדושים. אנו עורכים אספות־אבל ואזכרות לקדושי לאנצוט, אשר בכמה מהן הספיד את הקהילה הרב ר׳ שלום ראבין, בנו של הרה"ג ר׳ דוד ראבין, מרא דאתרא מלאנצוט ועוד אישים אחרים.

מרדכי קרוג

קלמן בוך

אליעזר רוזנבלום

***

יש לציין, כי אחינו בני לאנצוט בישראל לא הסתפקו במצבה ב„יער קדושים", אלא שאפו להנציח את קהילתנו בספר „יזכור" כדרך יוצאי קהילות רבות בישראל.

נתברר לנו, כי זה שנים נעשתה, על ידי כמה חברים פעילים ומסורים מבין יוצאי לאנצוט בישראל, עבודת־הכנה להוצאת ספר „יזכור".

הרוח החיה בעבודת־קודש זו הוא חברנו מיכאל וולצר. הוא הזניח את עסקיו הפרטיים, התקשר עם גורמים ומקורות רבים, כגון עם מוסדות שונים ועם היסטוריונים בפולין, עשה ימים כלילות בכדי לאסוף חומר עצום הדרוש להוצאת ספר מסוג ספרי „יזכור", וכן בכדי להשיג את האמצעים הכספיים החיוניים לביצוע משימה כזאת.

כתוצאה מחליפת מכתבים בינינו בין חברנו וולצר, הוקם ועד למען „ספר לאנצוט" שאליו נבחרו החברים: בוך קלמן — נשיא האגודה, אליעזר רוזנבלום, משה פרידר, ומקס קרוג.

הועד הנבחר קרא ב־20 במאי 1960 לאספה כללית ואסף את הסכומים הראשונים למען הספר, אולם ההחלטה הסופית להשתתפות בהוצאת הספר נתקבלה עם נסיעתו של נשיאנו מר קלמן בוך לישראל. מר בוך מסר לועד להוצאת הספר 500 דולר וכן מסר לועד את התחייבות ה„רעליף" לשלוח ניר בכמות הדרושה להדפסת הספר.

הועד פנה בקריאה לכל בני לאנצוט בארצות הברית להשתתף במימון הספר וכך היינו גם אנו לשותפים שווים למשימה הקדושה של הנצחת קהילתנו הקדושה.

בשנים האחרונות ביקרו בישראל: נשיאנו מר קלמן בוך ורעיתו; לייב בן הרב ר׳ אליעזר שפירא; יהושע ווינר ורעיתו; אסתר ניסן מארדר; אברהם מאהל ורעיתו; משה בן מרדכי פלאשן ורעיתו; הרב שלום ראבין, יו״ר ארגון הרבנים „ישראל הצעיר" ורעיתו הרבנית חנה ראבין וזיגמונד בליצר. כולם נתקבלו בסבר פנים יפות על ידי ארגון יוצאי לאנצוט בישראל.

כל חברינו שביקרו בישראל, התרשמו עמוקות מהנעשה בישראל וסיפרו לנו בהתלהבות על החיים שבה. כן סיפרו לנו רבות על פעילותו של ארגון יוצאי בישראל.

מאחר והספר נמצא בידינו, והצורך הנפשי שלנו לתת ביטוי לרגשותינו וחובתנו הקדושה נתגלם בספר „יזכור" היקר לנו, עלינו להמשיך בדרכנו ובמסורתנו של אהבת ישראל.

ואלו הן המטרות שעלינו להציג לפנינו: עיירת־מולדתנו ויהודיה אינם והקשר אתם נפסק לנצח. עלינו להתקשר בכל נפשנו עם ישראל ועם בני לאנצוט החיים בה. אלה שביקרו בישראל ונפגשו עם אחינו בני לאנצוט, ראו כיצד הם מתאמצים לחדש את חייהם ולהקים את עולמם, שנהרס במלחמת השמד נגד היהודים. גאותנו על אחינו בני לאנצוט ואנו שואבים נחמה ועידוד על מה שאבד לנו.

עלינו להקים גם בניו־יורק מצבה לקדושי לאנצוט, אולם עלינו לדאוג גם לחיים. לא קלים החיים בישראל, משפחות רבות יוצאות לאנצוט, זקוקות לסיוע חומרי, מי לשיכון מי לסידור בעבודה, מי לכלי מלאכה וכדומה. יש להקים קרן עזרה גדולה ליסוד קופת גמילת־חסדים בתל־אביב שתוכל לעזור ליוצאי לאנצוט בשעת דחקם. אנו יוצאי־לאנצוט היושבים בניו־יורק איננו מרגישים בצרתם הם, אבל ביכולתנו לתאר לפנינו את מצבם של הזקוקים לעזרה ולהבינם.

נוסף לכך יש לקיים מגע מתמיד עם בני לאנצוט המפוזרים בארצות רבות בתפוצה.

מיכאל ולצר

ארגון בני לאנצוט בישראל

עזרה לאזרים מוצלים; זכרון והנצחה, קשרים עם אחינו בחוץ־לארץ.

עד מלחמת העולם השניה לא היו נוהגים העולים בארץ להתארגן לפי ערי מוצא שלהם. המושג „לאנדסמאנשאפט", הלקוח מהלקסיקון היהודי האמריקאי, היה זר בארץ, אשר מאז ומתמיד טופח בה הרעיון של מיזוג גלויות ונשכח הסלנג הז׳רגוני של החיים בערים ובעיירות השונות באירופה. בארץ לפני מלחמת העולם השניה — היו קיימים ארגונים ארציים כמו: ארגון יוצאי פולין, ארגון יוצאי אמריקה וכו׳, שמגמתם היתה הקמת מוסדות עזר לעולים בני ארצותיהם. יהודים לאלפים ולרבבות הנמצאים בארץ ישראל, והם יוצאי עיירות קטנות בפולין, בליטה או ברומניה, היו נוהגים להבליע את עיירת מוצאם, והיו קוראים בשם עיר ידועה במחוז. המצב השתנה לחלוטין עם פרוץ מלחמת העולם השניה אשר להבותיה כילו את שורשיה של יהדות אירופה במלחמת השמד של הצורר הנאצי. פולין היתה במלחמת העולם השניה, מעין מוקד (אוטו־דה־פה) ענקי ליהודי אירופה כולה.

פתאום נעשה כל זכר של פולין היהודית יקר מפז; כל עיר וכל עיירה, כל כפר או חווה, בה חיו יהודים לפני ההשׁמדה — נעשו קרובים כל כך אל הלב, כי לאחר ההשמדה הפך כל מקום, בו חיו ייצרו יהודים במשך מאות בשנים בפולין, למעין אתר ארכיאולוגי קדוש.

אין פלא, איפוא, שכל בני עיר, כל בני עיירה הקטנה ביותר, התחילו להעלות את שם עירם ביראה, בכבוד ובגעגועי כאב. כל אדם שחי שם נעשה פתע קרוב כל כך; כל דבר שנוצר בעיר או בעיירה, כל זכרון פולקלורי עממי נעשה קדוש בעיני בן העיר הנמצא בארץ ישראל.

כוחה של ההתארגנות

מעתה היתה מידת התארגנותם של „לאנדסמאנשאפטים" בארץ תלויה ביכולתם ובכוחם הארגוני של יוצאי ערים ועיירות בארץ. בזכותם של אנשי מעשה ורגש קמו בארץ מסגרות של ארגוני בני העיר, אשר כבר בעיצומה של מלחמת העולם השניה החלו להתענין בבני עירם, שנדדו בדרכים של פליטי חרב, כמו האודים המוצלים מאש, אשר הגיעו לארץ בעצם ימי המלחמה, הן בבריחה מצבא הפולני שחנה במזרח הקרוב, הן בבריחה מפולין, או אלה אשר נקלעו לארצות אירופה הקטנות שבהן מצאו מחסה עד יעבור זעם.

בני עיר אשר נעזרו על יד ארגוני ערים „לאנדסמאנשאפטים", חזקים בארצות הברית, התבססו, הקימו גשר בין בני עירם באמריקה ובארצות אחרות והושיטו יד אחים לאותם הבודדים, שנשארו בחיים וזעקו לעזרה.

בני לאנצוט בפעולה

על בני לאנצוט בארץ אפשר לומר שנמנו עם אותם יוצאי ערים ועיירות העזרות והפעילות שלא ישבו בחיבוק ידיים והם נמצאו בשורות הראשונות של „בני העיר" שהתארגנו בארץ לעזרת אחיהם הנצרכים בארץ ולהצלת אחיהם פליטי המלחמה. כן אפשר לומר, ללא שמץ של גוזמה, שלאנצוט העלתה מתוכה לארץ ישראל ולארצות הגירה אחרות בעולם חומר אנושי מגוון, בתוכו תלמידי חכמים ומשכילים, אשר לבם היה פתוח ונכון לעמוד לימין אחיהם ועירם ברגעים קשים. בישראל בלבד נמצאו אחרי המלחמה כ־410 משפחות מלאנצוט ובניהם: מורים, הקלאים, סוחרים, בעלי מלאכה, פקידים, תעשיינים וכו׳. עם התבססותו הראשונה של הארגון בארץ הוקם הקשר עם בני לאנצוט באמריקה, ארגנטינה, צרפת, בלגיה, ברזיל, קובה, יאמאיקה, שוויץ, אוסטרליה ואנגליה. ב־1943 הוקם הארגון של בני לאנצוט בארץ באורח רשמי ולועד הראשון נבחרו 17 חברים: הרב יעקב הורוביץ, ישראל הרצברג, ד״ר נתן קודיש, ד״ר יוליוס ווייסמאן, דוד הר, חיה כ״ץ, משה מילראד, זלמן יאסם, חיים קושטכר, משה אסטליין־בראנד, יצחק צלנר, שמואל קושטכר, פנינה פופיול, נחמה זאוארהפט, חיים הבנשטרייט, שמואל גרייזמן ומיכאל ולצר.

במרוצת השנים ותוך כדי פעולת הארגון השתנתה דמות הארגון ומארגניו הראשיים, דבר שנתן את אותותיו בעבודה המעשית; אחדים מבין הפעילים הראשונים נפטרו במשך הזמן ולא זכו לראות את פירות עבודתם. זכרם ופעולתם משתקפים ב„ספר־לאנצוט".

ראשית הפעולה

כבר באספת יסוד של בני לאנצוט בארץ, השתתפו הנוכחים בסכום כסף להושטת עזרה בחבילות, בגדים ובמזון לפליטים שנמצאו ברוסיה. כן נקבע באספה תשלום קבוע לכל יוצאי לאנצוט. כאשר בגמר המלחמה התרכזו בעיר ורוצלב שבפולין יהודים רבים הושיט ארגוננו עזרה לארגון פליטי לאנצוט בעיר זו. עם קום המדינה וזרימת העליה הגדולה לארץ השתנה תפקידו של הארגון: במקום עזרה סוציאלית לנזקקים — נתעוררו בעיות קליטה המצריכות טיפול וטיפוח בעולים, עזרה קונסטרוקטיבית, הדרכה ועצה וכך הסתמן הקו האופייני של הארגון: ההנצחה של העיר.

ההנצחה

אופיים של הארגונים בישראל שונה לחלוטין מזה שבארצות־הברית או ארצות דרום אמריקה, בני העיר השונים הבינו, כי תפקידם העיקרי אינו הקמת „לאנדסמאנשאפט" נוסח אמריקה, כי אם ארגון אשר יחפש את הדרכים המתאימות והנאותות כדי להבטיח חיי נצח לעירם היהודית שאבדה ונכחדה לעד. תפקיד זה אינו מסתיים במפעל הנצחה זה או אחר אפשר לומר שזהו תפקיד נצחי. כאילו חייב הארגון לתת לבני העיירה שאבדה כעין תחליף רוחני ואמוציונאלי, כדי שהעיר או העיירה תשאר בחיים במסגרת של זכרון. בשלב זה מתבטאת פעולת ארגון בני העיר בעריכת „יזכור" ליום השנה

של השואה; הקמת מצבה במרתף השואה בהר ציון; כתיבת דפי עד; הוצאת ספרים וכו'. ארגון בני לאנצוט נתפנה בהקדם לענין ההנצחה הגדול וכך הוא יכול עתה להופיע עם המפעל הגדול „ספר־לאנצוט" שהוא פרי עבודתם של שני חברים מבני העיירה ופרי עזרתם של יחידים יוצאי לאנצוט בישראל ובסיוע של ארגון בני לאנצוט בארצות הברית ושל יחידים בתפוצות.

עבודת ההנצחה של בני לאנצוט בארץ פנתה לכיוונים שונים. בשנת 1951 הוחלט על מפעל הנצחה של נטיעת „יער־לאנצוט" בסך 1050 עצים ב„יער הקדושים" והקמת מצבה שם. בכ"א מנחם־אב נקבע יום השנה לזכר קדושי לאנצוט, כי ב־3 באבגוסט 1942 (כ"א אב תש"ב) נערך הגירוש הגדול בכפר פלקיניה, שם רוכזה והושמדה שארית היהודים מלאנצוט וסביבתה.

ביחד עם „יד־ושם" העברנו רישום של קדושי לאנצוט בדפי־עד.

שיא ההנצחה הוא „ספר־לאנצוט" בעריכת חברי המערכת: מיכאל ולצר וד"ר נתן קודיש. הועדה הכספית מורכבת מדוד הר זי"ל (יו"ר), שלום בוך, מיכאל פאסט, פנחס גולדמאן, אברהם מארגל. ועדת הבקורת: צבי לאנדוי (יו"ר), יהושע קסטן ופנינה פופיול.

באספה של אנשי עירנו בשנת 1960 נבחרה מועצה ארצית בת 33 חברים: ד"ר קודיש נתן, מיכאל ולצר, דוד הר זי"ל, דבורה טוכפלד (ליפשיץ) נחמן קסטנבוים, מיכאל פאסט, שלום בוך, ישראל בירנבוים, פנחס גולדמן, משה הר, יהודה וינר, שמואל קושטעכר, משה פלאשן, שלמה לבדי, נחה בוים, יהושע קסטן, צבי לנדוי, נפתלי רייך, משה מילראד, יוסף מגנהיים, גדליהו אסטרליין, אברהם מארגל, דוד נוסבוים, קלמן תמרי, מנחם פופיול, זלמן יאסם, אהרון אויגנברון, חנה אנפאנג, אסתר שלייכקארן, שמואל פלבר, יעקב טרומפטר, יצחק צלנר, מניה פיילישוס.

שנה שנה

גידולו של ארגון יוצאי לאנצוט בישראל, מפעליו ומשימותיו, נראים לנו בסוקרנו עתה אחורנית כגידולו של ילד. כל שנה מורגש משהוא חדש בצורת העבודה של הארגון. שנה שנה וצורתה, שנה שנה ובעיותיה. עיניי השעה והמצב הכללי משתקפים בדרך העבודה בארגון. הנה הכרוז הפונה לבני העיר; אחד הכרוזים הראשונים הנושא את התאריך של שלהי ינואר 1944.

„הננו להודיעך כי כמה מאנשי לאנצוט התכנסו והחליטו להזעיק את יוצאי לאנצוט היושבים בארץ ולכנס אותם לאספה" — מתחיל הכרוז והוא ממשיך:

„אין אף אחד מאתנו היושב לבטח בארצנו פטור מלהושיט יד לטובעים בים הנכר. אם אין אנו להם, מי להם?

הכרוז מסתיים בהודעה על אספה המתכנסת ביום 2.6.1944 בהתאחדות עולי פולין, לילינבלום 15 ת"א.

שנה אחר שנה פורץ, מעתה ואילך הקול של לאנצוט בארץ ותמיד הנך מוצא בהודעה אל החבר בקשה „מסור תוכן הזמנה זו למכריך מיוצאי לאנצוט והסביבה".

כותרת ההודעות דומה כמעט: „10 שנים לחורבן קהילת לאנצוט; 11 שנה לחורבן; 15 שנה לחורבן וכו' וכו'" אך מכל הודעה נודף אוירת הפעילות של הארגון.

הנה הכרוז הקורא לאספת אזכרה ביום השנה ה־15 לחורבן קהילת לאנצוט ב־18.8.57 בבית החלוצות בתל אביב זהו מעין כרוז התעוררות והטפת מוסר לחברים האדישים. אתה מוצא בשולי הכרוז את התזכורות הבאות:

הרישום בדפי עד מסתיים — ההנצחה קרוביך?

הוקמה מצבה בחורשת קדושי לאנצוט — הנטעת עצים?

ספר זכרון לאנצוט מוכן לעריכה — ההשתתפת?

חלק משרידי לאנצוט הגיע לארץ — ההתעניינת בהם?

צלילים אחרים

לפעמים בוקע גם קול אחר מההזמנות והכרוזים של ארגון יוצאי לאנצוט. ישנם ימי אבל רבים, ימי תוגה וזכרון לחורבן, ימי התעוררות ותשובה, אבל יש גם ימי שמחה וחדווה — כך גם כאן. ועד הארגון מזמין את החברים למפגשים חגיגיים, לפגישה עם בני עיר מאמריקה, מארגנטינה ומארצות אחרות המתחילים לבקר בישראל, נשמע כקול המבשר אוירה חגיגית, אוירה של שמחה, הנה הזמנה למסיבת קבלת פנים לקלמון בוך, נשיא ארגון בני לאנצוט בארה"ב שנערכה באולם „גיל" בפסח 1960. הנה מסיבת קבלת פנים חגיגית לבני העיר האורחים מארה"ב, בלגיה צרפת ארגנטינה ושווייץ, שנערכה אף היא באולם „גיל" בפסח שנת 1961. נראה הדבר כאילו נערך כינוס בינלאומי של אנשי לאנצוט. מסיבת קבלת פנים לאליעזר סטמפל ורעיתו, יו"ר ארגון בני לאנצוט בדרום אמריקה, חבר ועדת „ספר לאנצוט" פעיל ומפעיל. האדם אשר מרחוק ידע לייעץ, לעורר, להסביר ולכוון.

אליעזר סטמפל (נואם)

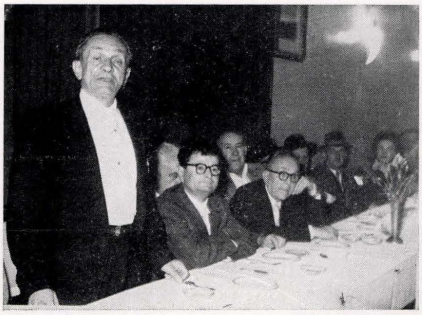
יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): שווארצמאן, חיים לבנון (ראש עירית ת"א לשעבר), מיכאל ולצר, ד"ר נתן קודיש, דבורה טוכפלד.

והרי הפגישות, החגיגות בימי חנוכה ובמועדים אחרים אשר נתקיימו למען שבת אחים יחד.

ושוב תוגה ואבל: פגישות, אזכרה לחברים יקרים, אשר הלכו מאתנו תוך פעולתם, כאילו נשרו בשעת הקמת הבנין המשותף.

קולחים חיי הארגון של בני לאנצוט, אשר הפך לחוויה ציבורית של חלק מאתנו. ארגון שגיבש אנשים רבים למען מטרה אחידה קדושה ומשותפת, וגישר בין אנשי לאנצוט בארץ ובין אלה אשר בחו״ל על רקע משותף ונעלה.

שונים ומגוונים, אך שוים ויקרים הם הכוחות הפועלים בתוכנו. כאשר מתרחש מאורע מסוים, כגון ביקור אורח או כאשר נפטר חבר, יש לפעמים צורך לכוון את אלומת האור על אותו האדם, להאירו ולעמוד על דמותו.

קלמן (טשארל) בוך (נואם)

יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): דבורה טוכפלד, משה מילראד, יוסף גוטסמן, מנחם סטמפל, ד״ר צבי הלר, מיכאל ולצר, מהנדס אנשיל ריים

אב ובנו

מבין האנשים בני עירנו אשר אנו חייבים להם הרבה על מסירותם, עירנותם ולבביותם, עלינו למנות את קלמן בוך, נשיא הארגון בארה״ב ובנו הרי. הוא האיש אשר נתן את הדחיפה המכריעה להגשמת מפעל „ספר לאנצוט״. עזרת בנו מסמלת את התעניינות הדור הצעיר בעירנו. קלמן בוך ביקר בארץ בלויית רעיתו וזכו כאן להערכה והוקרה של בני העיר ומראה עיניהם חיזק ודאי עוד יותר את הקשר בינינו.

יש לציין את ביקורם של הרב שלום ראבין ורעייתו חנה. הרב ראבין הוא מצאצאי משפחת רבנים ענפה בלאנצוט והוא יו״ר ארגון הרבנים „ישראל הצעיר״, והרבנית עצמה פעילה בשדה החינוך העברי והיא יו״ר נשי מזרחי בניו־יורק. ביקורם בארץ הפך לחויה לא רק לבני לאנצוט אלא לאנשים רבים בארץ אשר באו במחיצתם והכירו אותם מקרוב.

עסקן נאמן

משה קנלר מבלגיה שביקר אצלנו, הוא סגן יו״ר תנועת „המזרחי״ בבלגיה. היה ציר הקונגרס האחרון שנערך בארץ. הוא חבר ועדת הספר ומסייע להוצאת הספר.

שלום רוזמרין מאנגליה שביקר כאן עם אשתו וילדיו אף הוא מנאמני לאנצוט היהודית העומד בקשר אתנו.

שמעון בליצר, שביקר אצלנו היה יו״ר הארגון באמריקה; עשה רבות בשביל המגבית המאוחדת בארה״ב. הוא עזב את לאנצוט ב־1900.

אנו סבורים שאחד התפקידים החשובים של ארגוננו הוא בעריכת קבלות פנים ופגישות חברים לכבוד אחינו בני לאנצוט שביקרו בישראל, כגון: משה בן מרדכי פלאשן ורעיתו, נתן מאלטר, לייביש פרילינג, לייביש גוטסמן, בן הרב אלעזר שפירא, אברהם מול, אסתר מרדר, יהושע וינר ורעיתו, גצל אסטליין, הרש יאסם, משה פרידמאן, לייב פודרבייטל, אברהם וינבאך, בצלאל שטרנהיים, לייביש פייגנבאום, מאניה שכטר, שווארצמאן, האחיות בוך ועוד.

ספרות של מכתבים

יורשה לי להתעכב במלים ספורות על תחום אחד בעבודתי בארגוננו והוא חליפת מאות רבות של מכתבים עם ידידים ואחינו בני לאנצוט, שבתוכנם האנושי והסכיתי ראויים הם למעלת ספרות של מכתבים, שמצאתי בהם הרבה נוחם ועידוד. אלה הם פרקי הגות של חכמת חיים.

מכתבים מסוג זה שמורים אתי מחברינו: אליעזר סטמפל מבואנוס־איירס, שעשה למען הספר גם באמריקה בשעת ביקורו שם.

עצרת אזכרה בהשתתפות הרב שלום ראבין והרבנית חנה ראבין ב־1961

יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): דוד הר, פנחס גולדמאן, ד״ר נתן קודיש, מיכאל ולצר, הרב יצחק ידידיה פרנקל, יוסף גוטסמן, הרבנית חנה ראבין, הרב שלום ראבין, רבקה גוטסמן, משה־יונה פלאשן, יצחק אסטרייכר (יו״ר ארגון ריישה), נחמן קסטנבאום, יעקב סמק.

מכתביו הארוכים והמפורטים המקיפים עולם ומלואו יכולים לשמש פרקי קריאה נעימים לאנשים הקרובים לענינינו.

הרגשה דומה אופפת את קורא מכתביו של משה פרידר, חבר ועדת הספר בארה״ב. דמות פעילה. הוא עבר את זוועות מלחמת העולם האחרונה עם אשתו שיינדל והגיע לאמריקה לאחר מלחמת העולם.

פעילות הארגון בארץ הביאה לקשר מכתבים גדול עם ארצות רבות ביבשת אירופה, אמריקה ואוסטרליה המביאים אתם זרם מהשבות ורגשות של בני לאנצוט באשר הם שם להשגת המטרה הקדושה של הנצחת העיר. מי יתן ויתמיד הקשר הזה שנים רבות.

יד ושם לפעילים ולחברים שלא זכו

בסיום פרשת הארגון של לאנצוט עלי לציין בצער את אלה, אשר פעלו אתנו תקופה ממושכת ואשר לא זכו לראות את פרי עבידתם: חיים הבנשטרייט, שמואל גרייזמן, דוד הר, משה יונה פלאשן, ד"ר יוליוס וייסמאן (בן המשכיל הידוע יצחק וייסמאן), ממיסדי ארגוננו וחברי הועד.

והחברים: הרב יעקב הורוביץ, מרדכי פאסטר, שמואל זאוואדה, גדליהו אנגלברג, וולף כץ, רחל גרייזמן, אברהם כ"ץ ורעיתו, מלך קסטן, אברהם פלנר. מירל גוטסמן, אברהם בן אנשיל כ"ץ, מיכאל שיפר, ישראל ליפשיץ, יהושע ורחל קורנבלאו, אפרים קורנבלאו, מנדל גולדמן, פייגה סטמפל. משה מונד, יחזקאל טייטלבאום, יוסף שפונט, גולדה שטוסר, דבורה רגנבויגן.

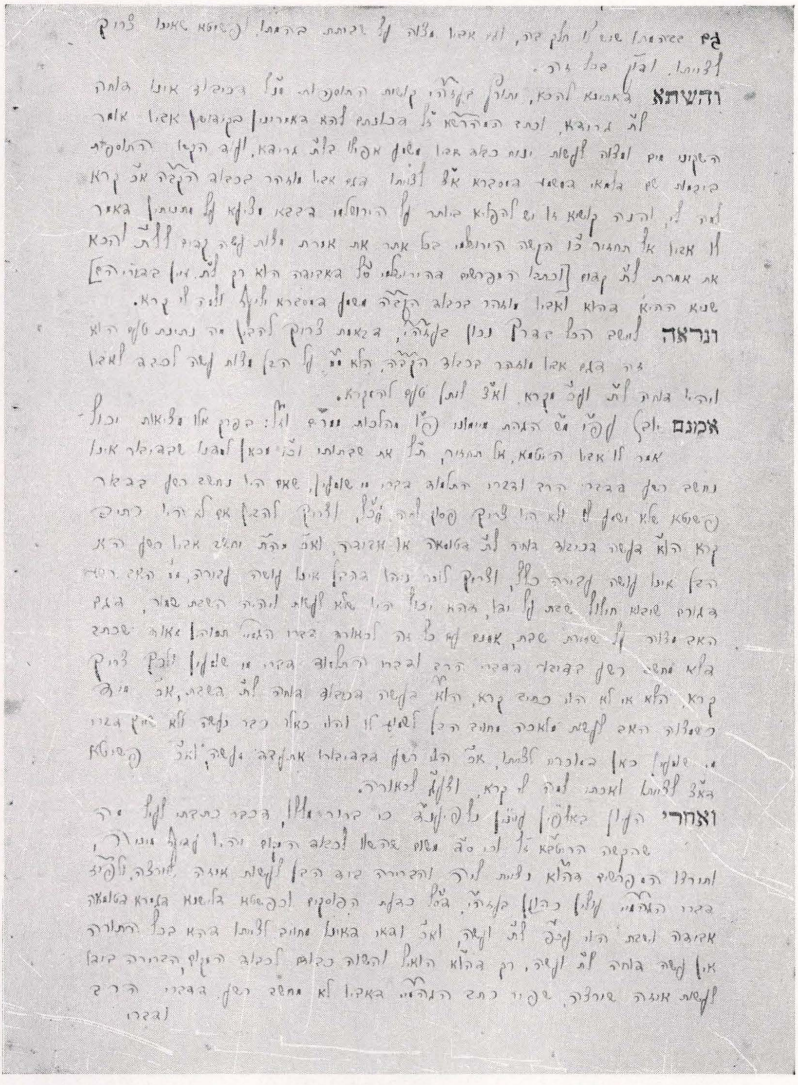
פעילי ארגון יוצאי לאנצוט בישראל יכולים לציין בסיפוק רב בסוקרם את עבודתם הציבורית למען בני עירתם בארץ, למען הידוק הקשרים בין השרידים בתפוצות ולהנצחת קהילתם בהקימם לה מצבה עד עולם.

שליחותו ותפקידו הציבורי של הארגון לא נסתיים ואם ימצא עידוד בבני לאנצוט בישראל ובתפוצות, נכונו לו משימות חברתיות וציבוריות לטובתם ולתועלתם של בני לאנצוט בכל אתר ואתר.

בני לאנצוט בארגנטינה

מימין יושבות (זיצן פון רעכטס): גיטל וונגר, מיזס (זילבר), האסס, אינגה סטמפל, וונגר, רבקה פייגנבוים
מימין עומדים (שטייגן פון רעכטס): לייביש פייגנבוים, זילבר, אליעזר סטמפל, מרדכי וונגר, בצלאל שטרנהיים, ישעיה גרסטן.

לא היתה אפשרות לפרסם את קונטרס־פלפולו של ר׳ אריה לייבוש, רבה של לאנצוט בשלימותו, ואנו מצרפים כאן צילום של דף אחד מכתב־היד. (ראה סיום מאמרו של הרב י. ל. הכהן מימון בעמוד 41).

מאורע מעניין מחיי הרב יהודה לייב הכהן מימון הק־שור בביקורו בעיירתנו ואשר הביא, אחרי מותו, בשבועון „פנים אל פנים" מס׳ 169 י״ח בתמוז תשכ״ב (ישראל). ראה מאמרו של משה קנלר „מיין שטעטל לאנצוט").

הדרך האחרונה

„על כפיים ישאונך פן תי־גוף באבן רגלך" — קרא חזן ה„חברא קדישא" בניגון המסו־רתי של הלוויות מכובדות וחלק מן ההקל חזר אחריו על הפסוק, אולם רק מעטים מ־המון הצועדים בהלוויה ידעו, כי לרגליו של הנפטר, באמת מנחת אבן־חדה, שיש בה כדי לפצוע אדם.

בפני בית דין של מעלה

אבן זו נזרקה אחרי רבי יהודה לייב הכהן־מימון, בעיירה הגלי־צאית לאנצוט, כאשר בא לשם לעשות נפשות לציונות. האבן פגעה בכתפו, בשעה שעמד בבית־הכנסת ונשא דבריו, בעיקר באוזני צעירי העיירה. הנוכחים במקום הזדעזעו, ר־בים הסמיקו מבושה. אבל הוא, הרב פישמן כפי שנקרא אז, הרים את האבן והביאה עמו לארץ־ישראל. קרוב ליובל שנים היתה מונחת על אחד המדפים בספרייתו הגדולה, ופעמים רבות הזכיר לא לשכוח להניחה עמו בקברו, שכן היא תהיה בין עדיו בפני בית־דין של מעלה עד כמה סבל למען ארץ־ישראל.

עתה, נישאה האבן יחד עמו אל בית העלמין שבשכונת סנהדריה בירושלים. כאן, ליד קברי חברי הסנהדרין, מצא לו מקום מנוחה גם הוא, האיש שהגה את הרעיון לחדש הסנהדרין בימינו, והטיף לו בשארית כוחותיו.

עסקנים ופעילי ארגון בני לאנצוט בישראל

מיכאל פאסט

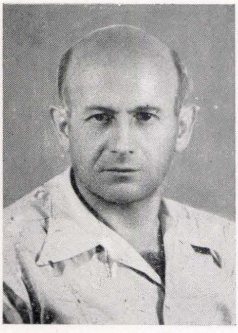
שלום בוך

פנחס גולדמן

מיכאל וולצר

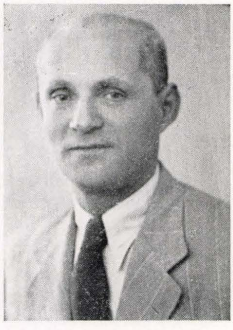
נחמן קסטנבאום

פייגה הר

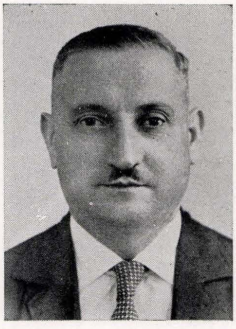
צבי לאנדוי

קלמן טייטלבאום (תמרי)

יצחק צלנר

משה מילראד

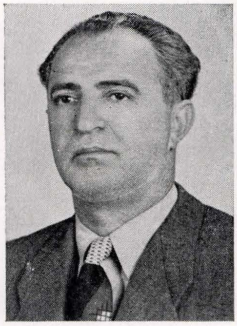

זלמן היטר

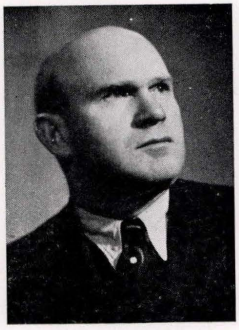
נסקנים און אקטיוויסטן פון לאנצוטער פארבאנד אין ישראל

ד"ר נתן קודיש

משה הר

אריה לייב וינר

ישראל בירנבוים

משה יונה פלאשין

אנשיל כ"ץ

ישראל הרצברג

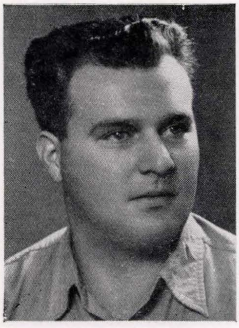
דוד נוסבאום

שמואל קדשטכר

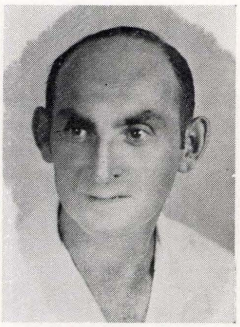

נפתלי רייך

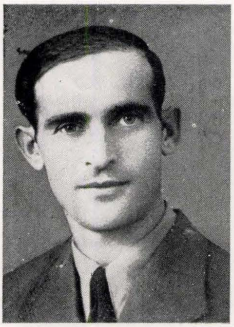

שמואל פלבר

יעקב טרומפטר

שלמה לבדי

אברהם מרגל

מנחם פופיול

נחה באום (זאוארהפט)

פנינה פופיול (מרגל)

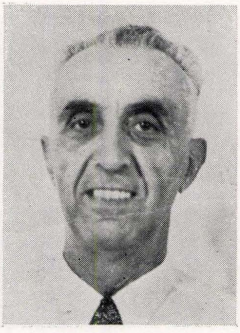
לאה וינשטיין (לנגסם)

דבורה טוכפלד (ליפשיץ)

יהושע קסטן

משה רוזנבלום

פסח גוטליב

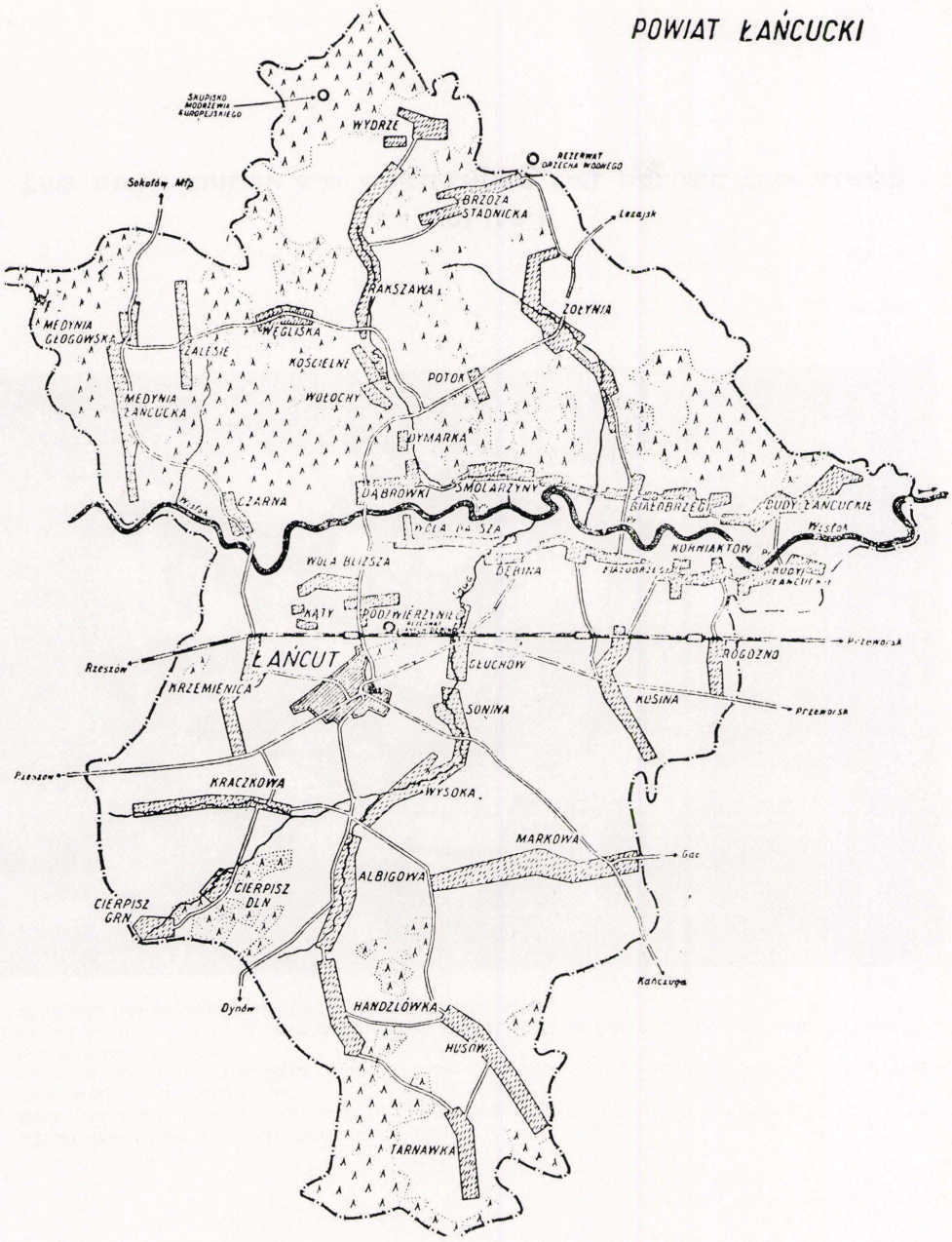

דוד קרנר

ביום הזכרון בחורשה ע"ש קהילת־לאנצוט ביער הקדושים בהרי ירושלים
כ"ז ניסן תש"ך

יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): יצחק צלנר, מיכאל וולצר, משה מילראד.
עומדים מימין שורה א׳ (שטייגן פון רעכטס ערשטע רייה): דבורה טוכפלד, נחמן קסטנבאום, שרה פלבר, בטי וקלמן בוך (געסט פון אַמעריקע), גיטשע הר.
עומדים מימין שורה ב׳ (שטייגן פון רעכטס צווייטע רייה): ישראל וחנה הרצברג, פייגה הר, גולדה קסטנבאום, גיטל מרגלית, פנינה פופיול, אסתר וינר, פייגה פסטר, דוד הר.
עומדים מימין שורה ג׳ (שטייגן פון רעכטס דריטע רייה): יחזקאל גרטנהויז, אברהם מרגל, ישראל בירנבוים, מנחם פופיול, לאה וינשטין, לייב וינר, פנחס גולדמאן, רגינה מרגל, שמואל קושטכר, משה הר.

מפת מחוז לאנצוט - מאפע פון לאנצוטער־קרייז

ל א נ צ ו ט

קיום און חורבן פון א יידישער קהילה

צווייטער טייל - יידיש

מראה העיר ב־1915 — אויסזען פון דער שטאָט אין יאָר 1915

ארויסגעגעבן דורך די פארבאנדן פון לאנצוטער לאנדסלייט
אין ישראל און אין אמעריקע

ישראל, ה׳תשכ״ג - 1963

רעדאַקטאָרן:

מיכאל וואַלצער, ד״ר נתן קודיש

בוך־קאָמיטעט

ישׂראל: מיכאל וואַלצער, ד״ר נתן קודיש, דוד הר זי״ל, מיכאל פאסט, פנחס גאָלדמאַן.

אַמעריקע: קלמן (טשאַרל) בוך, משה פרידער, לואיס ראָזענבלום.

אַרגענטינע: אליעזר סטעמפל.

בעלגיע: משה קנעלער.

געדרוקט אין קאָאָפעראַטיוו־דרוקעריי „אחדות״ תל־אביב, רח׳ לבונטין 5

קלישען: „צינקוגראפיה־ארצישראלית״ תל־אביב, רחוב לבונטין 30.

ד״ר יצחק שווארצבארט

א קול פון דער פארגאנגענהייט

אויף דעם באַן־וועג פון קראקע קיין לעמבערג האָט געווען אַ נישט גרויסע יידישע קהילה אין דער פוילישער שטאָט לאַנצוט. די שטאָט גופא האָט געשפילט אַ גאַנץ וואָגיקע ראָל אין דער פוילישער געשיכטע; און די פוילישע קולטור און טראַדיציע האָט געהאָט אַ באַדייטנדע השפּעה אויף דער דאָרטיקער יידישער באַפעלקערונג.

אָבער די קהילה האָט זיך געהאַלטן שטאַרק ביי יידישקייט, הן אין גייסטיקן זין הן אין אירע סאָציאַלע און קולטורעלע אינסטיטוציעס. אין מיין בוך: „צווישן בייידע וועלט מלחמות", וואָס איז דערשינען אין יאָר 1958, האָב איך נאָטירלעך דערמאָנט אויך לאַנצוט און אירע געזעלשאַפטלעכע טוער.

דער גורל פון דער יידישער קהילה אין לאַנצוט איז אַ טייל פון אונזער גרויסער, שרעקלעכער קאַטאַסטראָפע. די פרטים וועגן דעם צושטייער פון דער קהילה אין לאַנצוט צום יידישן לעבן פאַר דער קאַטאַסטראָפע און וועגן דעם אומקום און חורבן פון לאַנצוטער יידנטום, וועלן בלי ספק באַשריבן ווערן צום אייביקן זכרון אין דעם דאָזיקן יזכור־בוך. די דאָזיקע אויפגאַבע וועלן דערפילן לאַנצוטער יידן, וואָס זענען אַ דאַנק דער השגחה ניצל געוואָרן פון דעם גרויסן נסיון אין אונזער געשיכטע.

איך פערזענלעך וויל בזה האופן איבערגעבן וועגן וועלכע יראת הכבוד צו דער פאַרשניטענער קהילה אין לאַנצוט, צו איר התלהבות און איבערגעבנקייט פאַר דער ציוניסטישער טעטיקייט, צו איר מוטיקן ראַנגלען זיך, צו איר ליידן. איך דריק אויס אַ דאַנק מיינע ברידער און שוועסטער, מיינע חברים און חברות פאַר דער צוגרייטונג פון דעם דאָזיקן יזכור־בוך. איך גלויב, אַז איך האָב דאָס רעכט דערצו נישט נאָר צוליב דער איינלאַדונג מצד דער לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפט אין מדינת ישראל, נאָר בפרט אַלס לאַנגיאָריקער פאַרזיצער פון דער עזרהקוטיוו פון דער ציוניסטישער לאַנדס־אַרגאַניזאַציע אין מערב־גאַליציע און אין שלעזיע, צו וועלכער דער לאַנצוטער ציוניסטישער לאָקאַל־קאָמיטעט האָט געהערט זינט דעם יאָר 1919 ביז צום אומקום אין יאָר 1939.

פון מיין באַזוך אין לאַנצוט אין יאָר 1933 זענען מיר געבליבן אין זכרון ביז היינט, דאָ אין דעם ווייטן ניו־יאָרק, די אומגעוויינלעכע, איידעלע שטילקייט פון דער שטאָט בכלל, דער בית־עם, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ דאַנק די באַמיאונגען פון דער גאַנצער לאַנצוטער קהילה, אָבער בפרט אַ דאַנק דער אומדערמידלעכער טעטיקייט פונעם לאַנצוטער ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט מיט אינזש. שפּאָץ בראש און איז געוואָרן דער צענטער פון יידישן לעבן אין דער שטאָט, די אָרטיקע לאַבאָראַטאָריע פונעם אומרואיקן, שטענדיק אַקטיוון ציוניסטישן חלום, פון זיינע קליינע אָרטיקע דאגות און פאָליטישע סטראַטעגיעס. צוגלייך איז דער בית־עם געווען אויך אַ צענטער פון די שטרעבונגען פון דער ציוניסטישער יוגנט אין לאַנצוט צו העלפן בויען די קינפטיקע יידישע מלוכה, נישט נאָר מיט רעזאָלוציעס און התלהבות, נאָר אויך דורך הכשרה און עליה, דורך תרבות אין ליבע צום יידישן עבר און צוקונפט.

אָט דער בית־עם, פון וועמענס פלאַטפאָרם איך האָב געהאַט דעם כבוד צו אַדרעסירן די יידישע באַפעלקערונג פון לאַנצוט אַן אייגעלע אין דעם גרויסן, גאָר גרויסן נעץ פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע, — אָט דער דאָזיקער בית־עם איז מיר עד היום געבליבן אין זכרון.

דער בית־עם איז היינט נישט מער דאָ...

מדינת ישראל איז געוואָרן דער יורש... דער גרויסער בית־עם נאָך דער קאַטאַסטראָפע...

א. צו דער געשיכטע פון די יידן אין לאנצוט

ד״ר אברהם כאמעץ רמת־גן

די געשיכטע פון לאנצוט

אַריינפיר־וואָרט

כדי צו באַקענען זיך מיט דעם בראשית פון יידישן ישוב אין דער אַלטער, היסטאָרישער שטאָט לאַנצוט ווי אויך מיט די פאַרהעלטענישן, אין וועלכע עס איז אויסגעקומען לאַנצוטער יידן צו ראַגגלען זיך אינעם טאָגטעגלעכן קאַמף פאַר דעם מאַטעריעלן און גייסטיקן קיום, פון די עלטסטע צייטן ביז צו איר טאָטאַלן הורבן אין דער היטלעריסטישער תקופה, האָבן מיר אַנגעהויבן אונזער אַרבעט מיט אַן איבערבליק פון דער געשיכטע פון דער דאָזיקער שטאָט.

דער ערשטער טייל פון אונזער אַרבעט נעמט אַרום נאָר די געשיכטע פון לאַנצוט, אַנגעהויבן פון יאָר פון איר אַנטשטייאונג ביז צו דער צווייטער וועלט מלחמה (1939). ערשט דער צווייטער טייל איז געווידמעט דער געשיכטע פונעם יידישן ישוב אין לאַנצוט, און דערפאַר האָבן מיר אין דעם ערשטן טייל נישט געבראַכט די אַלע ידיעות וועגן יידן אין לאַנצוט, וועלכע זענען פאַרבונדן מיט דער אַלגעמיינער געשיכטע פון דער שטאָט.

אַלס אַ וויכטיקער מקור פאַר דער דאָזיקער אַרבעט האָבן מיר גענוצט די מאַנאַגראַפיעס וועגן לאַנצוט פון סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי *, דעם געוועזענעם בירגערמייסטער פון לאַנצוט און פון דעם היסטאָריקער זענאָן שוסט **, וועלכע האָבן נישט געשפּאָרט קיין מי און אַרבעט, כדי צו שילדערן די געשיכטע פון דער שטאָט לאַנצוט אין אַלע אירע אַנטוויקלונגס־תקופות. אַ סך צו פאַרדאַנקען האָבן מיר אויך דעם לאַנצוטער פאָלקסטימ־לעכן דאָקטער וו. באליצקי, וועלכער האָט זיך געשטעלט פאַר זיין אויפגאַבע צינויפצוזאַמלען אַלע דאָקומענטן און אָקטן, וועלכע קענען האָבן אַ באַדייטונג פאַר דער געשיכטע פון דער שטאָט ווי אויך די, וואָס האָבן אַ שייכות צום יידישן לעבן אין לאַנצוט.

1.

דער שטח, וועלכן עס פאַרנעמט לאַנצוט, געהערט צו דער נידערשלעזישער טערריטאָריע, וואָס איז אין דער צווייטער העלפט פון 10־טן יאָרהונדערט געווען אַ טייל פון דער פּויליש־ליטווישער קאָמאַנוועלט. אין 1569 איז דער שטח אַריבער צו דער פּויליש־ליטווישער קאָמאַנוועלט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן צו צעפאַלן אין 18־טן יאָרהונדערט. אין 1772 איז לאַנצוט אַריבער צו עסטרייך, אין 1809 צו פּויליש־ווארשעווער פאָלק, אין 1815 צו רוסלאַנד, אין 1918 צו דער נייער פּויליש־ליטווישער רעפּובליק, אין 1939 צו דייטשלאַנד, אין 1944 צו פּויליש־ליטווישער רעפּובליק, אין 1945 צו פּויליש־סאָוועטישער רעפּובליק, אין 1991 צו דער נייער פּויליש־ליטווישער רעפּובליק.

אין 12־טן, 13־טן און אַנהויב 14־טן יאָרהונדערט איז לאַנצוט געווען אַ פּוסטער, נישט באַוווינטער שטח מיט געדיכטע זומפיקע וועלדער, פול מיט ווילדע חיות. אינמיטן די דאָזיקע וועלדער האָט זיך געצויגן אַן אַרומגעצוימטער וועג, מיט עטלעכע שמאָלע טויערן. פאַרן שוץ פון די טויערן זענען אויפגעשטעלט געווארן וואַכטורעמס. פון דאָנען זאָלן שטאַמען די נעמען פון פאַרשידענע ערטער, ווי למשל ״Straż nica״. לויט דער השערה פונעם היסטאָריקער זענאן שוסט, זאָל טאָקע דער נאָמען לאַנצוט שטאַמען פון אַזא וואַכטורעם: ״לאַנדעסהוט (Landeshut), הגם מער באַגרינדעט און אַנגענומען איז די צווייטע השערה, אַז דער נאָמען לאַנצוט שטאַמט פון דער בייערישער אַרטשאַפט ״לאנדסהוט״ (Landshut), פון וואָנען עס זענען געקומען די ערשטע דייטשע קאָלאָניסטן.

* Miasto Łańcut — Z dziejów i z własnych wspomnień. 1937.

** Średniowiecze Łańcuta. 1957.
Łańcut i okolice — 1959.

2.

אַזוי אַרום איז דער שטח אַרום דער שטאָט געווען זומפיק און שוואר צו דערגרייכן פון דער מזרח־זייט, ווי אויך פון מערב און פון צפון. נאָר פון דרום האָט לאַנצוט נישט פֿאַרמאָגט קיין נאַטירלעכע פֿאַרטיידיקונגס־מעגלעכקייטן. דערפאַר איז דאָ אויפן פלאַכיקן באָדן אויפגעשיט געוואָרן אַ וואל פון ערד, און אין דעם דרום־מזרחדיקן ווינקל פון די דאָזיקע שטעטישע באַפעסטיקונגען איז געווען איינגעמויערט אַ טויער, וועלכן מען האָט גערופן „פשעוואַרסקער טויער". קעגנאיבער איז געווען באַפעסטיקט אַ צוויי־טער, הילצערנער טויער.

הגם לאַנצוט איז געלעגן נישט ווייט פון שלאָס אויף דעם „גאָלן באַרג", האָט די שטאָט, אין וועלכער עס זענען געשטאַנען בלויז הילצערנע הייזלעך, נישט געקענט זיך פאַרטיידיקן קעגן די אָפטע אָנפאַלן פון פיינטלעכע כוחות, וועלכע האָבן איר חרוב געמאַכט, געוואַלדן און געפלינדערט די באַפעלקערונג. אַזעלכע אָנפאַלן, זענען פאָרגעקומען אין די יאָרן 1498, 1502, 1523, 1624, און 1657. בלויז דער שלאָס אויפן „גאָלן באַרג" פלעגט אָפשלאָגן אָלע אָנפאַלן מצד די שונאים.

די היסטאָריקער פון לאַנצוט האָבן פעסטגעשטעלט, אַז אין דער ערשטער תקופה פון איר אַנטשטייאונג, האָט די שטאָט פאַרנומען דעם שטח פון אַלטן מאַרק, וועלכן מען האָט אין יאָר 1883, לכבוד דעם 200־יאָריקן יובל פון"ם נצחון אונטער ווין, אַ נאָמען געגעבן „סאָביעסקי־פלאַץ". ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, איז ביי דער גרינדונג פון לאַנצוט און ביים ארגאַניזירן דאָס שטאָטישע לעבן טעטיק געווען אַ גרופע דייטשע קאָלאָניסטן פון דער בייערישער אָרטשאַפט „לאַנדס־הוט", וועלכע האָבן באַקומען פריווילעגיעס לויט דעם אַזוי גערופענעם מאַגדעבורגער רעכט. אַ סטאָטוט פון שטאָט האָט לאַנצוט באַקומען פון פוילישן קעניג קאַזימיעזש דעם גרויסן אין די יאָרן צוישן 1350 און 1360. לויט די קירכלעכע אנגאבן איז די שטאָט לאַנצוט געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1349, ווייל אין דעם יאָר איז דאָרט אַנטשטאַנען די לאַטיין־קאַטוילישע פאָראַפיע.

3

אָרום דעם שלאָס אויפן „גאָלן־באַרג" האָט זיך בלי שום ספק געשאפן אַ מאַרק, וועלכער האָט פאָרגאָרגט די אַדמיניס־טראַטיוור און מיליטעריש כוחות פון שלאָס מיט שפייז־פראָדוקטן, מיט אויסאַרבעטונגען פון בעלי־מלאכהס און מיט פרימיטיווע געברויכס־אָרטיקלען. אָרום דעם דאָזיקן מאַרק נעבן דעם שלאָס איז אַנטשטאַנען לאַנצוט, צוערשט ווי אַ קליינער ישוב און דערנאָך ווי אַ שטאָט אויף יסודות פון דייטשן רעכט. אויפן שטח צווישן דעם „גאָלן־באַרג" און דער אַלטער שטאָט (אַלטן מאַרק) איז באַשטימט געוואָרן אַ ברייטער מאַרק און פון יעדן ווינקל פון דעם נייעם מאַרק האָט זיך עצטויגן אַ גאַס. אינמיטן נייעם מאַרק איז אויפגעבויט געוואָרן דאָס ראטהויז.

צוערשט האָבן אין לאַנצוט געווינט מענטשן, וועלכע זענען געווען פערזענלעך אָדער ווירטשאַפטלעך אָפהענגיק פון שלאָס־אייגנטימער, צו וועלכן עס האָט אויך געהערט די שטאָט גופא. דער ערשטער, געשיכטלעך נאָכגעוויזענער הער־שער איבער דעם לאַנצוטער שטח איז געווען אָטטאָ פילעצקי, וועלכער האָט שוין אין יאָר 1381 דערלויבט דעם דייטש האַנזעל לאַגן צו גרינדן דרומדיק פון לאַנצוט אַ דאָרף לאַנגין־אוו, וואָס איז באַקאַנט געוואָרן אונטערן נאָמען „האַנדז־לווּוקא".

נאָכן טויט פון אָטטאָ פילעצקי אין יאָר 1382 איז לאַנצוט אַריבער אין ירושה צו זיין טאָכטער עלזשביעטא, וועלכע האָט שפעטער, אין יאָר 1417, שוין ווי אַן אלמנה נאָך איר מאַן וינצענטי גראַנאָווסקי, חתונה געהאַט מיט דעם פוילישן קעניג וולאַדיסלאָוו יאַגעללאָ. אָלע גיטער, וואָס האָבן געהערט צו עלזשביעטא, האָט יאַגעללאָ געשענקט איר זון יאָן פילעצקי. באַלד אָבער אין 2 יאָר אָרום נאָך דער חתונה מיט יאַגעללאָ איז עלזשביעטא קראַנק געוואָרן און האָט זיך מייסטנס אויפ־גהאַלטן אין לאַנצוט, וואו עס פלעגט זי עפטערס באַזוכן איר מאַן, דער קעניג יאגעללאָ, ביז זי איז געשטאָרבן אין יאָר 1420.

אויף דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט האָט אַ סך משפיע געווען די קאָמוניקאַציע ליניע, וואָס האָט פאַרבונדן דורך לאַנצוט זייט יאַרהונדערטער דעם מערב מיטן רייסן. דעם דאָזיקן וועג האָט מען גערופן „דער ראַפשיצער שליאָך", ווייל אין ראַפשיץ האָט זיך געפונען די קעניגלעכע צאָלקאַמער. די שטאָט האָט זיך אויסגעבויט לענגאויס דער הייניטקער קאָמוניקאַציע־ניקאַנער־גאַס, וועלכע איז געווען די הויפט קאָמוניקאַציע־ליניע און דערנאָך לענגאויס דעם וועג, וואָס האָט פאַרבונדן לאַנצוט מיט קושעמינק, וואו עס האָבן זיך באַזעצט ס׳רוב דייטשע קאָלאָניסטן. די ווייטערדיקע אויסברייטערונג פון דער שטאָט איז געגאַנגן לענגאויס דעם וועג, וואָס האָט געפירט דורך לאַנצוט פון לעזשאיסקער, סאקאלאווער ריכטונג קיין קאנטשוגע און צום סוף ווייטער נאָך צפון פון דער שטאָט, וואו עס האָט זיך באַזעצט ס׳רוב דער היימישער, פוילישער עלעמענט.

אין דער העלפט פונ"ם 15־טן יאָרהונדערט איז לאַנצוט געווען שוין אַ וויכטיקער ווירטשאַפטלעכער צענטער לויט די דעמאָלטיקע פאַרהעלטענישן. אין די יאָרן 1458, 1464 און 1465 זענען אין לאַנצוט פאַרגעקומען וויכטיקע צוזאַמענפאַרן פון פאַרשטייער פון די גרעסטע דעמאָלטיקע שטעט, כדי צו באַראַטן זיך אין ווירטשאַפטלעכע, און בפרט אין סוחרישע ענינים לויטן מוסטער פון די שטאָטישע פאַרבאַנדן אין דייטש־לאַנד.

אין יאָר 1447 האָט יאָן פילעצקי באַקומען פונ"ם קעניג קאַזשימיעזש יאַגעלאָנטשיק דאָס רעכט איינצוארדענען אין לאַנצוט יעדעס יאָר אין אַ באַשטימטן טאָג אַ וועכנטלעכן ירידּ. די ירידים זענען דאָן געווען אַ וויכטיקער מקור פון הכנסה פאַר דער באַפעלקערונג, ווי אויך פאַרן אייגנטימער פון דער שטאָט און צוליב דעם איז טאָקע אויסגעבראַכן אַ סכסוך צווישן די הערשער פון דער שכנותדיקער רייַשע און צווישן די אייגן־טימער פון לאַנצוט, און יעדער צד האָט געמאַכט באַמיאונגען צו ליקווידירן דעם ירידּ אין דער שכנותדיקער שטאָט.

נאָך דעם טויט פון יאָן פילעצקי איז לאַנצוט איבערגע־גאַנגן צו איינעם פון זיינע 3 זין, סטאַניסלאוו, וועלכער האָט

אין יאָר 1488 אויפגעבויט אין לאַנצוט אַ קירכע און שפּעטער אין יאָר 1491 אַ צווייטע קירכע און אַ קלויסטער פֿאַר די דאָמיניקאַנער.

אין דער העלפט פון 16־טן יאָרהונדערט איז לאַנצוט באַרימט געוואָרן דערמיט, וואָס דער דעמאָלטיקער אייגנטימער פון דער שטאָט, קשישטאָף פּילעצקי, איז צוגעשטאַנען צו דער רעפֿאָרמיסטישער, לוטעראַנער רעליגיעזער באַוועגונג און האָט מיט זיך מיטגעבראַכט אַ גרויסן טייל פון דער לאַנצוטער באַפֿעלקערונג. לאַנצוט איז געוואָרן אייגנער פון די וויכטיקע דיסידענטישע צענטערס אין פוילן. קשישטאָף פּילעצקי האָט פֿאַרטריבן פון לאַנצוטער קלויסטער די דאָמיניקאַנער, וויי אויך דעם גלח פון דער קאַטוילישער פֿאַרפֿיע, פֿאַרוואַנדלענדיק די קאַטולישע קירכע אין אַ לוטעראַנישע. די קאַטוילישע אייגנווינער פון לאַנצוט האָבן במשך 80 יאָר אָפּגעהאַלטן זייערע תפילות אין אַ הילצערנעם, קליינעם געבעט־הויזל, אינם שכנותדיקן דאָרף סאָגינא. אין לאַנצוט זענען אויך אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין יאָר 1565 און 1567 צוויי וויכטיקע פֿראָטעסטאַנטישע סינאָדן.

דער ערשטער היסטאָריישער דאָקומענט, אין וועלכן עס ווערט דערמאָנט די שטאָט לאַנצוט איז די פּיפּסטלעכע בולל פון יאָר 1378, וועלכע באַרופט זיך אויפן דאָמיניקאַנער קלויסטער אין לאַנצוט, פון וואָס עס איז אויך געדרונגען אַז לאַנצוט האָט שוין אין דעם יאָר באַדאַרפט זיין אַ שטאָט מיט אַ געוויסער באַדייטונג און אַז זי האָט שוין געהאַט הינטער זיך אַ לענגערע אַנטוויקלונגס תקופה.

עס איז אויך פֿאַראַן אַן אָפּט, אַרויסגעגעבן דורך אָטטאָ פּילעצקי אין יאָר 1381, לויט וועלכן די אַרטשאָפּט „לאנגין־אוו", וואָס איז געלעגן אין לאַנצוטער קרייז, און עקזיסטירט שוין נישט היינט, האָט באַקומען אַ רעכטלעכן סטאַטוס. עדות ביים צונויפשטעלן דעם דאָזיקן אָפּט זענען געווען דער סאָלטיס פונעם דאָרף קשעמיניץ, דעם גרעסטן אין לאַנצוטער קרייז, דער וואַיט און 4 לאָווניקעס פון דער שטאָט לאַנצוט. דער אָפּט באַווייזט אויך, אַז לאַנצוט האָט שוין צום סוף פון 14־טן יאָרהונדערט פֿאַרמאָגט אַ גאַנץ אַנטוויקלטע מוניציפּאַלע אָרדענונג.

ווייטערע ידיעות וועגן לאַנצוט אַנטהאַלטן די דאָקומענטן פונ׳ם קאַרדינאַל דעמעטריוס פון יאָר 1384, אין וועלכן ער באַשטעטיקט דעם מעשר אָפּצאָל פֿאַר דער פֿשעמישלער דיעצעזיע פון דעם לאַנצוטער קירכלעכן דיסטריקט. דער דאָזיקער אָפּט, ווי אויך דער דאָקומענט וועגן דער אָרטשאָפּט לאנגין־אוו זענען צוויי וויכטיקע מקורות פֿאַר דער געשיכטע פונעם לאַנצוטער קרייז, און פון דער שטאָט לאַנצוט גופּא, ווייל זיי זאָגן עדות, אַז דער לאַנצוטער דיסטריקט איז שוין אין דער צווייטער העלפט פון 14־טן יאָרהונדערט געווען גוט אַנטוויקלט און אַז די באַפֿעלקערונג פון לאַנצוט און די אייגנווינער פון די אָרומיקע דערפער זענען געווען ענג פֿאַרבונדן מיט סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכע פעדים און בשות־פותדיקע עקאָנאָמישע אינטערעסן, וואָס האָבן געפונען דעם בולטסטן אויסדרוק אין דער אינסטיטוציע פון מערק און יריידים.

צווישן לאַנצוט און די שכנותדיקע שטעט, בפרט מיט דער נאָענטער ריישע האָבן געהערשט ענגע, ווירטשאַפטלעכע באַציאונגען, וועלכע האָבן זיך נאָך מער פֿאַרצווייגט אין דער שפּעטערדיקער תקופה, ווען ריישע און לאַנצוט האָבן געהערט צו איין און דערזעלבער מאַגנאַטישער משפחה פון די לובאַמירסקיס. ענלעכע באַציאונגען האָבן אויך געהערשט צווישן לאַנצוט און טיטשין, וויייל ביידע שטעט זענען במשך עטלעכע הונדערט יאָר געווען אַן אייגנטום פון די פילעצקיס. אַ חוץ דעם איז לאַנצוט אויך געווען פֿאַרבונדן מיט לעזשאיסק און דאָס נאָר ביז צו דער צייט, ווען אין לאַנצוט האָט געהערשט סטאַדניצקי, וועלכער האָט במשך עטלעכע יאָר געפירט אַ מלחמה מיט דעם מאַגנאַט לוקאש אָפּאָלינסקי, וואָס האָט געהאַט זיין רעזידענץ אין לעזשאיסק.

דערפֿאַר זענען גאָר ענג געווען די באַציאונגען צווישן לאַנצוט און די שכנותדיקע פּשעווארסק פון מזרח־זייט און ווי עס אונטערשטרייכט זענאן שוסט *, האָבן זיך די אָקטן פון דער פּיליאלע פונעם פּשעמישלער לאַנדעס־גערריכט אין פּשעווארסק אַנגעהויבן אין יאָר 1437 און זינט דאַן איז לאַנצוט געשטאַנען מיט פּשעווארסק אין שטענדיקן קאָנטאַקט.

לאַנצוט האָט ביז דער ערשטער טיילונג פון פוילן געהערט פֿאַרמעל און אַדמיניסטראַטיוו צו רייסן און צוזאַמען מיט די שכנותדיקע שטעט ריישע, פּשעווארסק און יאראסלאוו, אין דער העלפט פון 14־טן יאָרהונדערט, צו דער טעריטאָריע אויף די קרעסן, וועלכע האָט זיך געפונען אונטער אַ ספּעציעלער השגחה פון קאַזשימיעזש דעם גרויסן. זענען דאָך דאָס געווען די טויערן צום רויטרייסן, ווייטער קיין מזרח און קאַזשימיעזש דער גרויסער האָט געמאַכט אַלע אָנשטרענגונגען צו פֿאַר־אייניקן דאָס גאַנצע רייסן־לאַנד מיט פוילן.

אין דער ערשטער אַנטוויקלונגס־תקופה זענען די דייטשע קאָלאָניסטן געווען דער דאָמינירנדיקער עלעמענט אין דער שטאָט. עדות דערויף זענען — ווי עס גיט איבער זענאן שוסט — די שטאָטישע פּנקסים פון לאַנצוט פון די יאָרן 1539—1559 און פון 1575—1591, אין וועלכע עס זענען הויפּט־זאַכלעך רעגיסטרירט פֿאַרמעגנס־טראַנזאַקציעס, וועלכע האָבן געשלאָסן דייטשע קאָלאָניסטן. דער ווירטשאַפטלעכער מצב אין דער תקופה פון איבערגאַנג פון 14־טן צום 15־טן יאָרהונדערט איז געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה. אין די אַרכיוון געפינט זיך נאָך היינט דער סטאַטוס פון לאַנצוטער לייוונט־האַנטווערקער־צעך פון יאָר 1406, געשריבן אין דייטש אויף פּערגאַמין. דער פּאָקט אַליין, וואָס דער דאָזיקער סטאַטוס האָט אין יאָר 1469 געדינט ווי אַ מוסטער פֿאַר די לעמבערגער וועבער, באַווייזט, אַז לאַנצוט איז שוין דאָן געווען אַ וויכטיקער ווירטשאַפטלעכער צענטער און אַז אין דער דאָזיקער תקופה איז די וועבעריי־בראַנזשע אין לאַנצוט געווען שטאַרק אַנטוויקלט. לאַנצוט האָט שוין אין 15־טן יאָרהונדערט אַנגעהאַלטן מיט לעמבערג אַ רירעוודיקן האַנדלס־קאָנטאַקט, וויייל פון לעמבערג האָט מען געליפערט קיין לאַנצוט בשמים, הערינג, וואַל און פֿאַרשידענע שפּייז־אַרטיקלען. אויך דער

* Łańcut i okolice

פאַקט, אַז אין לאַנצוט זענען אין דער העלפט פון 15־טן יאָר־הונדערט פאַרגעקומען צוזאַמענפאַרן פון דעפוטירטע פון גרעסערע שטעט, כדי צו באַראַטן זיך בנוגע בשותפותדיקע ווירטשאַפטלעכע אַנדלס־ענינים, באַווייזט די וויכטיקע באַדײַטונג פון לאַנצוט פאַרן דעמאָלטיקן ווירטשאַפטלעכן לעבן.

אויפן סמך פון די געבראַכטע פאַקטן, קען מען בלי שום ספק פעסטשטעלן, אַז לאַנצוט איז אין דער דערמאָנטער תקופה (14־טער און 15־טער יאָרהונדערט) געווען אַ שטאָט, וואָס האָט געהאַט אַ געוויסע באַדײַטונג פאַר דעמאָלטיקן האַנדל. אין לאַנצוט האָט צום סוף פון 14־טן און אין דער ערשטער העלפט פון 15־טן יאָרהונדערט שוין געלעבט און געווירקט אַ באַדײַטנדער קרײַז פון סוחרים.

4.

אין יאָר 1578 האָט איבערגענומען לאַנצוט דער זון פון קשישטאף פילעצקי, וועלכער האָט אויך געהייסן קשישטאף, וואָס האָט פאַרשריבן די שטאָט מיט די לאַנצוטער גיטער זײַן פרוי אננא, און נאָכן טויט פון איר מאַן אין יאָר 1586 האָט זי אפגעטרעטן לאַנצוט מיט די אַרומיקע דערפער — סטאַניסלאָוו סטאדניצקין, דעם אָזוי גערופענעם „לאַנצוטער טייוול", וועמענס הערשאַפט איז געווען אַן אומגליק פאַר דער שטאָט און האָט צוריקגעהאַלטן אויף לאַנגע יאָרן איר אַנטוויקלונג.

זײַן פיינטלעכע שטעלונג לגבי דער קאַטולישער קירך, איז נישט געווען קיין נייעס, ווײַל אין דעם פרט האָט ער נאָר פאָרגעזעצט די אַנטי־קאַטולישע האַלטונג פון די פריערדיקע לעצטע הערשער פון לאַנצוט, קשישטאף פילעצקי און זײַנע זין, וועלכע האָבן באַרימט געמאַכט לאַנצוט אין דער פראָ־טעסטאַנטישער וועלט. סטאדניצקי האָט זיך קונה שם געווען אַלס אײנער פון די געפערלעכסטע אַוואַנטוריסטן, וואָס האָבן זיך באַוויזן אויף דער פאָליטישער אַרענע אין פוילן פאַר איר טייוולונג און דערפאַר האָט מען אים גערופן „דער לאַנצוטער טייוול".

מיט זײַנע אכזריותדיקע מעשים און ווילדע אויסגעלאָסן־קייטן האָט ער אַנגעוואָרפן אַ שרעק אויף די איינוואוינער פון לאַנצוט און אַרומיקע ערטער. ער האָט זיך באַנוצט מיט אַלע מיטלען אפילו מיט געוואַלט, כדי צו פאַרגרעסערן די הכנסות פון זײַנע לאַנצוטער גיטער. אַנגעהויבן האָט זיך עס מיט אַן ענין פון אַ יריד, וועלכער פלעגט אין די צייטן פון אטא פילעצקי פאַרקומען אין לאַנצוט יעדעס יאָר דעם 23־סטן אַפּריל און איז שפעטער דורך די פוילישע מלכים פאַרבאָטן געווארן, אַ דאַנק די באַמיאונגען פון די אייגנטימער פון דער שכנות־דיקער רײַשע, וואו דער יריד פלעגט אפגעהאַלטן ווערן יאָר־יעריך 2 טעג שפעטער, דאָס הייסט דעם 25־סטן אַפּריל. סטאדניצקי האָט זיך נישט געריכט מיט דער דאָזיקער החלטה פון פוילישן קעניג און פאַראַרדנט, אַז דער יערלעכער יריד זאָל צוריק אפגעהאַלטן ווערן אין לאַנצוט אַזוי ווי פריער, דאָס הייסט דעם 23־סטן אַפּריל. זייט דעם יאָר 1600 פלעגט ער אויפן וועג קיין ריישע באַאַלן אַלע סוחרים און נעמען בײַ זיי גרויסע אפצאָלונגען. דאָס האָט גענפירט צו אַ באַוואָפנטן שטרײַף צווישן סטאדניצקי און דעם אייגנטימער פון ריישע, ליגעזא, וואָס האָט געדויערט יאָרן און זיך געענדיקט טראָגיש פאַר סטאדניצקין.

ער האָט אויך אַנטיילגענומען אין באַוואָפנטן בונט קעגן דעם פוילישן קעניג זיגמונט דעם דריטן און ווען די דאָזיקע אַוואַנטורע האָט זיך פאַר אים אויך נישט גוט פאַרענדיקט, איז ער ווידער אַריין אַ מחלוקה מיט דעם סטאַראָסטע פונעם שכנותדיקן לעזשאיסק, לוקאש אפאַלינסקי. דער קאַמף צווישן די צוויי קעגנער איז געווען אַ בלוטיקער און לאַנגער. נאָך עטלעכע קליינע נצחונות פון סטאדניצקין, איז אין יאָר 1608 געקומען אויפן וועג צווישן לעזשאיסק און פשעמישל צו אַ גרעסערער שלאַכט, און ווען די חיילות פון סטאדניצקי האָבן פלוצים אַנגעהויבן צו אַנטלויפן — זענען די קעמפער פון אפאלינסקי, נאָכיאָגנדיק סטאדניצקים מענטשן, אַריינגעפאַלן קיין לאַנצוט און זיך נוקם געווען איבער די איינוווינער, וועלכע זיי האָבן באַראַבעוועט און אויסגעמאַרדעט. עס איז דאָן פאַרברענט געווארן אַ טייל פון דער שטאָט, עס זענען פאַרניכטעט געווארן די שטאָטישע פנקסים און דאָקומענטן פון שטאָטישע פריווילעגיעס, עס זענען אויסגעריבט געווארן די קירכעס, און די שלאָס אויף „גאָלן־באַרג" איז צוריבט און פאַרברענט געווארן.

סטאדניצקין איז געלונגען זיך צו ראַטעווען און ער איז באַלד צוריקגעקומען קיין לאַנצוט, וואו ער האָט זיך נוקם געווען איבער יעדן, אויף וועמען עס איז נאָר געפאַלן אַ חשד, אַז ער האָט אַנטיילגענומען אינעם רויב אויפן שלאָס.

אין יאָר 1610 איז ענדלעך געקומען צו אַן אַנטשיידנדיקער שלאַכט צווישן אפאלינסקי און סטאדניצקי, וועלכער איז געפאַלן אינעם קאַמף מיט אפאלינסקים מיליטער, איבערלאַזנ־דיק דריי זין. דער יינגסטער פון זיי, סטאַניסלאָוו, ווען ער איז פאַרבליבן אַליין און האָט זיך נישט געקענט קיין עצה געבן מיט די חובות פונעם פאָטער און זיינע צוויי ברידער, האָט אין יאָר 1629 אפגעטרעטן לאַנצוט פאַר אַ סכום פון 250.000 פוילישע זלאָטעס דעם פירשט סטאַניסלאָוו לובא־מירסקי, דעם רייסישן וואַיעוואָדע.

אין סטאדניצקים צייט איז די צאָל פון דער שטאָטישע באַפעלקערונג, וועלכע האָט אין יאָר 1589, ווי עס גיט איבער זענאן שוסט באַטראַפן 1785 נפשות, געפאַלן אויף אַ דריטל און האָט זיך געפונען אין מצב פון אַ פולשטענדיקער ירידה.

5.

דער נייער אייגנטימער פון דער שטאָט, סטאַניסלאָוו לובא־מירסקי, האָט צוריקגעגעבן דער שטאָט איר קאַטולישן כא־ראַקטער, ער האָט פאַרטריבן פון לאַנצוט די דיסידענטן, צוריקגערופן די דאָמיניקאַנער און צוריקגעגעבן זיי דעם קלויסטער מיט די גיטער.

שוין אין יאָר 1629 האָט לובאָמירסקי אַנגעהויבן בויען אַ הערלעכן באַפעסטיקטן פאַלאַץ, אויפן שטח פון דאָרף סאַנינא, וועלכער איז פערטיק געווארן ערשט אין יאָר 1641. לובאָמירסקי האָט אויך געגרינדעט פאַר דער זיכערקייט פון דער שטאָט גופא און געווידמעט פיל אויפמערקזאַמקייט דער אַנט־וויקלונג פון האַנדל און מלאכה אין דער שטאָט. עס האָט זיך דאָן פאַרגרעסערט די צאָל אייגנוואוינער, און אויסגעבריטערט

דער שטח פון דער שטאָט. שוין פריער האָבן די איינוואוינער פון לאַנצוט נישט געוואוינט בלויז אינערהאַלב פון די שטאָטישע באַפעסטיקונגען; זיי האָבן זיך געשאָפן וואוינונגען מחוץ די פֿאַרטיפיקאַציעס וועלכע האָבן אַרומגערינגלט די שטאָט.

סטאַניסלאַוו צעטנארסקי אונטערשרייבט אין זיין אויבן ציטירטן בוך דעם דאָזיקן פאַקט מיט דער באַמערקונג, אַז אין אַ געוויסן מרחק פון דער גרענעץ פון דער שטאָט האָט זיך געפונען דער שפיטאָל, אַדער אייגנטלעך אַן אַזיל פאַר אַרעמע זקנים, ווי אויך אַ קליינע קירכע גלייך ביים וועג, וואָס פירט קיין ריישע און טראָגט היינט דעם נאָמען דאמיניקאַנסקא־גאַס.

צעטנארסקי ווייזט אויך אָן, אַז נאָך היינט זענען פֿאַראַן דאָקומענטן, פון וועלכע מיר דערוויסן זיך, אַז אויף האַנטווער־קער, וואָס האָבן געאַרבעט אין די פֿאַרשטעט פון דער שטאָט גופא האָבן די אויך אויף די איינוואוינער פון דער שטאָט גופא האָבן די שטאָט אייגנטימער אַרויפגעלייגט פֿאַרשידענע התחיבותן, וואָס זענען געווען פֿאַרבונדן מיט דער אַלגעמיינער פליכט צו באַשיצן די שטאָט. די דאָזיקע עקספאַזיע האָט זיך, לויט צעטנארסקין געצויגן וווייטער, אין דער ריכטונג פון דער היינטיקער גרונוואלדזוקא־און קאָנאָפּניצקא־גאַס און אין דער געגענט פון דער היינטיקער פֿאַרשטאָט (פשעדמיעשציע), ווייל דער דאָזיקער שטח איז געווען אַממייסטן נאָענט צו דער הויפּט־קאָמוניקאַציע־ליניע.

וועג דער שטח אין לאַנצוט איז געוואָרן ענג, האָט מען אַנגעהויבן בויען אין „פשעדמיעשציע" און „פֿאַדוויזשינציץ", וועלכע זענען פון אַהויב געווען נאָר אַ פֿאַרלענגערונג פון דער שטאָטישער טעריטאָריע און האָבן אַ לאַנגע צייט נישט געבילדעט קיין באַזונדערע געמיינדעס. ערשט אין די שפּעטערע יאָרן, וועו אין גאַליציע האָבן שוין געהערשט די אַבסבורגער, האָבן זיך די „פֿאַדוויזשינציץ" און פשעד־מיעשציע" קאָנסטיטואירט אַלס זעלבסשטענדיקע געמיינדעס.

6.

נאָך דעם טויט פון סטאַניסלאַוו לובאמירסקי אין יאָר 1649 האָט די לאַנצוטער ירושה איבערגענומען זיין זון, יעזשי סעבאסטיאַן, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט בעת די שוועדי־שע איבערפאַל אויף פוילן.

נאָכן נצחון איבער די פרעמדע אָקופאַנטן, האָט זיך דער קעניג יאַן קאַזימיעזש אויפגעהאַלטן אין חודש יאנואר 1656 אין לאַנצוט אַלס גאַסט ביים פירשט יעזשי סעבאסטיאַן, וועמענס שלאָס איז פֿאַרוואָנדלט געוואָרן אין אַ צייטווייליקע רעזידענץ פֿאַרן קעניג און זיינע אָנהענגער.

פון די שלאָכטן מיט די פרעמדע חיילות האָט לאַנצוט זייער שטאַרק גלעלטן. וועג דער פירשט פון זיבענבירגען, ראָקאָטשי, האָט זיך אין יאָר 1657 אַרייַנגעריסן קיין פוילן, פֿאַרנומען גאַנצע שטחים פוילישע ערד און חרוב געמאַכט אַלץ, וואָס איז אים געשטאַנען אין וועג, איז ער אָנגעקומען ביז צו די מויערן פון לאַנצוטער שלאָס, וועלכן ער האָט אָבער טראָץ אַלע באַמיאונגען נישט געקאָנט דעראָבערן. די שטאָט לאַנצוט איז אָבער געפאַלן, און וועג זיינע צעווילדעטע חיילות האָבן איר פֿאַרנומען איז זי אָפּגעברענט געוואָרן צו־זאַמען מיטן אַלטן פילעצקי־שלאָס, וועלכער איז פון דאַן אָן מער נישט אויפגעבויט געוואָרן. עס זענען פֿאַרברענט געוואָרן ביידע קירכעס, דער אַלטער ראַטהויז און די הייזער, וואָס האָבן זיך געפונען אָרום דעם לאַנצוטער מאַרק.

אַ גרויסע באַדייטונג פאַר דער שטאָט האָט געהאַט די אַדמיניסטראַטיוו און ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט פון די דערמאָנטע ביידע לובאמירסקיס, סטאַניסלאַוו, און זיין זון יעזשי. אין דער דאָזיקער תקופה איז געשטיגן די באַדייטונג פון די לאַנצוטער צעכן און עס האָט זיך שטאַרק אָנגעוויקלט די מלאכה, אָן צוויפל אַ דאָנק דעם גוט איינגעאַרדענטן און צאָלרייך באַוואוינטן שלאָס.

דער עלטסטער און שטאַרקסטער צעך איז געווען דאָס אין לאַנצוט דער וועבער־צעך, וועמענס תקנות זענען פעסט־געשטעלט געוואָרן נאָך אין דעם דאָקומענט פון יאָר 1406. לויט דער החלטה פון סטאַניסלאַוו לובאמירסקי זענען פֿאַרפאַסט געוואָרן פאַר דעם דאָזיקן צעך נייע תקנות לויטן מוסטער פון דער צעך־אַרדענונג אין פשעוואָרסק מיט דעם אונטערשייד, וואָס די לאַנצוטער צעך־סטאַטוטן האָבן אָנגענאָמען אַ ספּע־ציעלע פֿאַרשריפט בנוגע דער מילימעטריפליכט פון די בעלי־מלאכה'ס בעת אָן אָפּפאַל אויף לאַנצוט, וואָס איז דאָס געווען אַ באַפעסטיקטע שטאָט. אַ נייעס איז נאָר געווען וואָס דער דאָזיקער צעך־דאָקומענט איז געשריבן געוואָרן אין דער פוילישער שפּראַך, אַ זאַך וואָס באַווייזט, אַז דער דייטשער עלעמענט, וועלכער איז אין 14־טן יאָרהונדערט געווען אַ וויכטיקער גורם פאַר דער אָנטוויקלונג פון דער שטאָט, האָט זיך שוין אַסימילירט אין 17־טן יאָרהונדערט דורך די שטענ־דיקע ווירטשאַפטלעכע און פאַמיליערע פֿאַרבינדונגען מיט דעם פוילישן עלעמענט. מיט דער דייטשער שפּראַך האָט מען זיך ביז צום אָנהויב פון 17־טן יאָרהונדערט באַנוצט נאָר אין די שטאָטישע אָמטלעכע אָקטן פון לאַנצוט.

עס זענען אויך איצט אָנטשטאָנען נייע לוקסוס־מלאכות ווי גיסעריי־אויסאַרבעטונג פון מנורות און קלענערע גלאָקן, אָבער אָמייסטן אָנטוויקלט איז געווען די וועבעריי.

פון זענאן שוסט'ס מאָנאָגראָפּיע „לאַנצוט און די סביבה" (וואַרשע 1959) דערוויסן מיר זיך, אַז לויט די חשבונות פון הכנסות און הוצאות פון דער שטאָט לאַנצוט פאַר די יאָרן 1563 — 1607 איז אין יאָר 1579 אויף 115 באַשטייערטע האָנטווערקער אויסגעקומען 37 וועבער, דאָס הייסט 30% פון דער אַלגעמיינער צאָל האָנטווערקער.

עס האָט זיך אויך דאָן אָנטוויקלט אין לאַנצוט דער האָנדל, דערצו האָבן אַ סך געהאָלפן די אָפּטע ירידים. דעם 28.1.1656 בעת דעם אויפנטהאַלט פון קעניג יאַן קאַזשימיעזש אין לאַנצוט, האָט די שטאָט באַקומען די פריווילעגיע אָפּצוהאַלטן ירידים.

דער פראָצעס פון כסדרדיקער אָנטוויקלונג פון דער שטאָט איז אָבער אָפּגעשוואַכט געוואָרן אין דער צווייטער העלפט פון 17־טן יאָרהונדערט, וועו דער פירשט יעזשי לובאמירסקי האָט פֿאַרנומען אַ פיינטלעכע שטעלונג לגבי דעם פוילישן קעניג און האָט זיך געשטעלט בראש פון אויפ־

שטאַנד. דער פּוילישער סיים האָט אים פאַרמשפט אויף פאַרטרייבונג פון לאַנד. ער איז געשטאַרבן אין וואַצלאַוו אין יאָר 1667.

7.

יעזשי לובאמירסקי האָט איבערגעלאָזט 5 זין, וועלכע האָבן גרויסע רעכט אין לאַנצוט, אָבער פאַקטיש האָט זיי נישט געהערט אויפן שלאָס די אלמנה בראבראַ, וועלכע האָט געלייגט גרויס געוויכט אויף דער אַנטוויקלונג פון די שטאָטישע צענטן. אין איינער פון אירע פריוויליגיעס האָט זי געשענקט דעם וועבער־צעך אַ גרעסערן שטח ערד אין מערבדיקן טייל פון דער שטאָט, כדי אויפצובויען וואוינהייזער פאַר די מיטגלידער פונעם צעך.

גאָר שוואַך און קריטיש איז געווען דער מצב פון לאַנצוט, וואָס אייגנער פון יעזשי לובאמירסקיס זין, היראַנים אויגוסטין, איז אַריבער צום לאַגער פון דער וואַרשעווער קאָנפעדעראַציע, וועלכע איז געווען קעגנעריש אינגעשטעלט לגבי דעם פוילישן קעניג אויגוסט דעם צווייטן. ערשט וען אויגוסט דער צווייטער האָט אייגנצומען לאַנצוט, וואו ער האָט זיך אויך אַ קורצע צייט אַליין אויפגעהאַלטן, האָט זיך דער פירשט היראַנים אונטערגעגעבן און איז אַריבער אויף דער זייט פון קנינגלעכן לאַגער.

אין יאָר 1699 האָט איבערגענומען לאַנצוט מיטן שלאָס זיין עלטערער ברודער, סטאַניסלאַוו העראקליוש, אַ האַרציקער פּריינט פון קעניג יאן סאביעסקי, אַ באַדייטנדער מלוכה־מאַן און געלערנטער, וועלכער האָט זיך קודם כל געזומען צום ווידעראויפבוי פון דעם טיילווייז אָפּגעברענטן שלאָס. נאָך זיין טויט אין יאָר 1702 האָט די לאַנצוטער ירושה איבערגענומען זיין זון פראַנציסצק, וועלכער האָט 2 יאָר שפּעטער אי־בערגעגעבן די שטאָט מיט די לאַנצוטער גיטער דעם ייִנגערן ברודער טעאדאר, אַ פּאָליקער און אויסגעצייכנטער אַדמי־ניסטראַטאָר. זיין עיקרדיקע דאגה איז געווען צו הייבן דעם וואוילשטאַנד פון די איינוואוינער פון דער שטאָט און אַרומיקע אָרטשאפטן, אַרויסווייזנדיק אַ ספּעציעלע פאַראינטערעסירונג פאַר די שטאָטישע צענט, וועלכע ער האָט באַשאַנקן מיט מתנות און פריווילעגיעס.

זייַנע יורשים האָבן אויפן סמך פון אַ פשרה אין יאָר 1745 פאַרטיילט צווישן זיך די איבערגעבליבענע ירושה אויף אַזא אופן, אַז לאַנצוט מיטן שלאָס איז צוגעפאַלן דעם פירשט סטאַניסלאַוו, אין פשעוואָרסק און די איבעריקע גיטער האָט באַקומען דער פירשט אנטאני לובאמירסקי. דער פירשט סטאניסלאוו לובאמירסקי (דער דריטער) איז געווען דער לעצטער קעניגלעכער מאַרשאַלעק פון פוילן און ער האָט זיך קונה שם געווען אַלס פאַרדינסטפולער, אַנגעזעענער מלוכה־מאַן, לכבוד וועמען דער פוילישער קעניג סטאַניסלאַוו אויגוסט האָט באַפוילן אַרויסצוגעבן אַן אויסצייכנונגס־מעדאַל צוליב זיינע גרויסע פאַליטישע פאַרדינסטן פאַר פוילן. דערביי האָט ער נישט פאַרגעסן דעם לאַנצוטער שלאָס ווי אויך די שטאָט גופא. ער האָט חתונה גהאַט מיט דער גרעפין עלושביעטא טשארטאריסקא, וואָס האָט צו יענער צייט געגאלטן אַלס די רייכסטע גרעפין אין איירָאָפּע. צום שטענדיקן וואוינאָרט האָט די גרעפין אויסגעקליבן לאַנצוט, וואו זי האָט איבערגעבויט דעם שלאָס מיט דער פעסטונג און אים געמאכט צו אַ הערלעכן באַקוועמען פאַלאַץ, וואָס זיינע סאַלאָנען זענען אויסמעבלירט געווען מיט זייער טייערע קונסטפולע מעבל, בילדער און גאלעריעס פון פּרעכטיקע סטאָטוען.

דאָס באַזעצן זיך פון דער גרעפין עלושביעטא אין לאַנצוט האָט אין אַ גרויסער מאָס בייגעטראָגן צו דער עקאָנאָמישער עקזיסטענץ פון דער שטאָט, וויייל פון דאַן אָן איז די לאַנצוטער באַפעלקערונג געשטאַנען אין אַן ענגן ווירטשאַפטלעכן קאָנ־טאַקט מיט די איינוואוינער פונעם שלאָס. אַ סך הילף און שטיצע האָבן איצט באַקומען פון די שלאָס־אייגנטימער פאַר־שידענע שטאָטישע גזוזלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, דערבייַ האָבן די שטאָט־איינוואוינער באַקומען מער פאַרדינסט־מעגלעכקייטן סיי פון מסחר, סיי פון מלאכות.

נאכן טויט פון דעם פירשט סטאַניסלאַוו איז די גרעפין עלושביעטא אַוועק אויף אַ לענגערן אויפנסהאַלט קיין פאַריז. דער אויסברוך פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע האָט געצוואונגען די פירשטין צו פאַרלאָזן פראַנקרייך און זיך צוריקקערן קיין לאַנצוט, וואו עס זענען צוזאַמען מיט איר געקומען מערערע פאַליטישע פראַנצויזישע עמיגראַנטן, צווישן וועלכע עס האָט זיך געפונען דער גראַף אנטאני דע בּוּרבאָן, דער שפּעטערדיקער פראַנצויזישער קעניג, לודוויק זײַער 18־טער, ווי אויך די באַרימטע שריפטשטעלערין מאַדאַם דע סטעל. אין דער דאָזיקער תקופה האָבן זיך אויפגעהאַלטן אויפן לאַנצוטער שלאָס אַזעלכע עסטי, ווי קאַשציושקאָ, קאלאָנטאי, יאן שניאדעצקי און אַנדערע באַרימטע פערזענלעכקייטן.

די גרעפין עלושביעטא האָט אין לאַנצוטער שלאָס אַדורכגעלעבט די גאַנצע טראַגעדיע און כאַאָס פון דער פּוילישער מלוכה בעת די נאָפּאָלעאָנישע מלחמות. און ווען עס זענען זיך נאָך נאָפּאָלעאָנס מפלה צוזויפגעקומען אין ווין די זיגרייכע פאַרטרעטער פון די איירָאָפּעאישע מלוכות, איז די פירשטין עלושביעטא טראַץ איר הויכן אַלטער געפאָרן קיין ווין, וואו זי האָט אויפן גרויסן שלום־קאָנגרס פון 1815 אויסגענוצט אַלע אירע באַציאונגען פון אַמאָליקע צייטן, כדי צו הילפן די פּוילישע פאַטריאָטן אין זייערע פאַליטישע אונטערהאַנדלונגען. זי איז געשטאָרבן אין יאָר 1816 אין ווין און ערשט אַ דאַנק איר אוראייניקל דעם גראַף אלפרעד יוזעף פאַטאַצקי.* זענען אירע בייניער איבערגעפירט געוואָרן קיין לאַנצוט, צו דעם געמיינזאַמען משפחה־קבר.**

---

* עלושביעטאס טאכטער יוליא האָט חתונה גהאַט מיט דעם באַרימטן פּוילישן וויסנשאַפטלער יאן פאַטאַצקי. זייער זון איז געווען אלפרעד יוזף פאטאצקי.

**אין חודש מערץ, 1960, האָט זיך באַוויזן אין דער יידישער פּרעסע אין ישראל („לעצטע נייעס") אַ ידיעה, אַז אין עסטרייך האָט זיך מגייר געווען דער 65־יעריקער גראף אסקאר לובאמירסקי, פון דער לאַנצוטער פּירשטן־משפחה לובאמירסקי. דער גראַף אסקאר לובאמירסקי האָט מיט 40 יאָר צוריק חתונה גהאַט מיט אַ יידישער פרוי, איז איר געבליבן געטריי אפילו בעת דעם נאַצי־רעזשים און האָט אויף זיך מקבל באהבה געווען אַלע צרות און דערנידעריקונגען מצד די נאַציס. די טיראַלער יידן זענען שטאָלץ מיטן גר אברהם לובאמירסקי און האָבן באַשלאָסן אים אויסצווויילן אַלס פאַרויצער פון זייער קהילה. דער גראַף איז באַקאַנט ווי אַ גרויסער פּריינט פון מדינת ישראל, פאַר וועלכע ער האָט שוין נישט איינמאָל געשפּענדעט באַדייטנדע געלט־סומען.

8.

ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט האָט די גרעפין עלזשביעטא איבערגעלעבט די ערשטע טיילונג פון פוילן. זומער, 1772, איז לאַנצוט אַריבער צו דער עסטרייכישער מאַכט. די נייע פאַליטישע פֿאַרהעלטענישן האָבן געהאָט אַ גאָר שלעכטע ווירקונג אויפן ווירטשאַפֿטלעכן מצב פון דער שטאָט לאַנצוט. די עסטרייכישע רעגירונג האָט פֿאַרשיט גאַליציע מיט נייע דעקרעטן, באַפּעלן און אַדמיניסטראַטיוועַ פֿאַראָרדענונגען, כדי וואָס מער וויכטשאַפֿטלעך אָפּהענגיק צו מאַכן דאָס אָקופּירטע לאַנד פון די דייטש־עסטרייכישע צענטראַלע פֿראָווינצן.

לאַנצוט איז אַראָפּגעפאַלן צו דער מדרגה פון אַ צווייט־ראַנגיק שטעטל. עס איז געפאַלן די צאָל איינוואוינער, און ווי עס גיט איבער סטאַניסלאָוו צעטנאַרסקי, האָט די שטאָט במשך די נעכסטע עטלעכע יאָר געצויגן מער ווי צוויי און אַ האַלב טויזנט נפשות.

אויף די איינוואוינער פון דער שטאָט האָט געדריקט אַ געוואַלטיקע שטייערלאַסט, וואָס האָט איבערגעשטיגן זייערע באַגרענעצטע פֿאַרדינסט־מעגלעכקייטן, בפרט, אַז די ביליקערע אויסאַרבעטונגען פון דער גרויסער עסטרייכישער אוו טשעכיע־שער אינדוסטריע האָבן פֿאַרפליצט גאַליציע און דערמיט אַוועקגענומען ביי די לאַנצוטער האַנטווערקער די אַרבעט און פרנסה.

אַ גרויסע ענדערונג איז איצט פֿאָרגעקומען אין פֿאַרהעל־טענישׂ צווישן די איינוואוינער פון לאַנצוט און אייגנטימער פון שלאָס. עס האָט זיך פֿאַרענדיקט די מאַטערייעלע און פערזענלעכע אָפּהענגיקייט פון דער שטאָט פון דעם שלאָס־האַר — לאַנצוט איז געוואָרן אַ זעלבסטשטענדיקע אַדמיניס־טראַטיווע איינהייט. עס זענען אָפּגעשאַפֿן געוואָרן די באַפֿעס־טיקונגס־מויערן, וואָס האָבן אַרומגענומען די שטאָט, די וואַלעס זענען אויסגעגליכן געוואָרן, וויייל זיי האָבן איצט פֿאַרלוירן זייער באַדייטונג.

אַ גרויסע באַדייטונג פֿאַר לאַנצוט האָט געהאַט דער וועג קראָקע־לעמבערג, וועלכער איז אויסגעבויט געוואָרן אין די יאָרן 1795—1810. דער דאָזיקער, אַזוי־גערופענער „קייזער־וועג" האָט געשאַפֿן אַ פיל קירצערע און באַקוועמערע פֿאַרבינדונג מיט ריישע פון איין זייט, און מיט פשעווּאָרסק און יאַראָסלאָוו, פון דער צווייטער זייט, דורך גלאָקעוו און קאָשין. לאַנצוט האָט ווירטשאַפֿטלעך געליטן דערפון, וויייל די איינוואוינער פון די ארומיקע ערטער און אפֿילו פון לאַנצוט גופא האָבן געזוכט סחורות אין די גרעסערע געשעפטן אין ריישע. עס זענען טאָקע געפֿאַלן איצט עטלעכע בראַנזשעס, וואָס האָבן פריער געהאַט אַזאַ גרויסע באַדייטונג אין לאַנצוט, ווי, למשל, די וועבערי־פון וואָל און לייוונט־אויסאַרבעטונגען, ווי אויך די אַזוי אַנטוויקלטע אין לאַנצוט בראַנז־אויסאַרבעטונג — אַלץ באַ־שעפטיקונג, וואָס האָבן זייט דורות געשפּייזט אַ גרויסן טייל פון דער לאַנצוטער באַפעלקערונג.

9.

אין די לאַנצוטער גיטער איז נאָכן טויט פון דער גרעפין עלזשביעטא לובאמירסקא איינגעפירט געוואָרן אַ גערעכטעלעכע אַדמיניסטראַציע (מאַיאַראַט), לויט וועלכער די גאַנצע פירשט־לעכע ירושה איז צעטיילט געוואָרן אויף דריי גלייכע טיילן, פון וועלכע אַלפרעד פּאטאצקי האָט באַקומען די לאַנצוטער גיטער. דער גראף אַלפרעד האָט זיך אויסגעצייכנט אין די קאַמפּן פון די פּוילישע לעגיאָנען, אין נאַפּאָלעאָנס אַרמיי. נאָך דער אומגליקלעכער שלאַכט ביי באַראָדין, איז אלפרעד פּאָ־טאצקי אַריינגעפאַלן אין די הענט פון אַ קאָזאַקן פּאַטראָל און אָפּגעשיקט געוואָרן קיין סיבּיר, וואו ער איז פֿאַרבליבן ביז צום יאָר 1814. ערשט נאָך דער אַנטגילטיקער מפלה פון נאַפּאָלע־אָנען, ווען עס זענען צעריסענען געוואָרן פוילנס באַפֿרייאונגס־חלומות, האָט דער צאָר אַלעקסאַנדער באַגנעדיקט אַלע פויי־לישע פֿאַרשיקטע און דערלויבט זיי זיך צוריקצוקערן אין זייערע היימען.

אויף דער גראָף אלפרעד פאטאצקי האָט זיך צוריקגעקערט קיין לאַנצוט. זיין פֿאַראינטערעסירונג און זאָרג פאַר דער שטאָט און שלאָס האָט פיל געהאָלפן צו דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט.

קוים אַבער האָבן זיך אַנגעהויבן צו באַווייזן די ערשטע סימנים פון אַ פֿאַרבעסערונג אין עקאָנאָמישן מצב אין לאַנצוט, וואָס איז אַזוי געפאַלן נאָך דער טיילונג פון פוילן, האָט אין יאָר 1820 אַ שריפה פֿאַרניכטעט כמעט די גאַנצע שטאָט. דאָס פייער האָט זיך אַנגעהויבן אין די קאָשאַרן, אין דער אַזוי גערופענער „שטערמערווּוקע" (שטערמער איז געווען דער נאָמען פון שלאָס־פֿאַרוואַלטער). עס זענען אַוועק מיטן פייער אַלע הילצערנע הייזער, צווישן זיי אויך אַלע אַלטערטימלעכ־קייטן און היסטאָרישע דאָקומענטן. אַ לענגערע צייט האָט זיך די אַנטוויקלונג פון דער שטאָט צוריקגעהאַלטן און גלייכצייי־טיק האָט זיך איבערגאַנדערשט איר אויסזען.

לויט דעם, ווי סטאַניסלאָוו צעטנאַרסקי באַשרייבט די שטאָט פון פֿאַר דער שריפה, זענען געשטאַנען אַרום די עפּנטלעכע פלעצער און גאַסן כמעט בלויז הילצערנע פֿאַרטער־הייזלעך אין אַלטן פוילישן סטיל, אַ חוץ עטלעכע גרעסערע בנינים ווי די שול, די קירכן, דער קלויסטער, דער שלאָס און דאָס ראטהויז. אַרום דעם מאַרק זענען געשטאַנען ברייטע „פּאדציענעס" וואו עס האָבן זיך צעפונען קראָמען, וואָס האָבן געהערט צו יידישע סוחרים, זענען דאָן פֿאַרברענט געוואָרן, און נאָכן יאָר 1820 איז פֿאַרבאָטן געוואָרן אין לאַנצוט אויפצושטעלן הילצערנע קראָמען אויף פלעצער און גאַסן. יעדע בראַנזשע האָט זיך קאָנצענטרירט אויף אַן אַנדער גאַס, אַזוי, למשל, האָבן זיך אויף דער גאַס, וואָס האָט זיך צעצויגן פון מאַרק צו דער טאַרגאָוויצע (וואו עס שטייט היינט די געבוידע פון דער „גוויאזדא"), קאָנצענטרירט די קצבים, אין דער שכנותדיקער גאַס — די שמידן און אין אַן אַנדערער גאַס, וואָס האָט זיך בעצויגן הינטער די וואַלעס, האָבן געוואוינט די ווענבער, וועלכע האָבן געהאַט די מעגלעכקייט אויף די שכנות־דיקע פעלדער ביים טייכל צו בליכעוועז זייערע ליוונטן. פון דער דאָזיקער גאַס איז אַנטשטאַנען די היינטיקע „טקאצקא" און די יאַן צעטנאַרסקי־גאַס.

נאָך דער שריפה זענען פֿאַרשוואונדן די „פּאדציענעס", וואָס זענען געשטאַנען אַרום דעם מאַרק און געבליבן זענען

נאָר די קעלערן, וואָס האָבן זיך געפונען אונטער זיי. די דאָזיקע קעלערס האָט מען איצט צוגעדעקט און אויסגעבויט אויף זיי טראָטוּאָרן. אויפן אָרט פון פאַרטער־הייזלעך, וואָס זענען געשטאַנען אויפן מאַרק, זענען נאָך דער שריפה אויפ־געבויט געוואָרן שטאָקיגע געמויערטע הייזער.

10.

ערשט אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט האָט לאַנצוט גובר געווען די אַלע שוועריקייטן, וואָס זענען אַנטשטאַנען נאָך דער שריפה אין יאָר 1820 און די באַמיאונגען צוריק אויפצובויען די רויאינירטע שטאָט האָבן אָנגעהויבן אַרויסגעבן פירות. אַ סך האָבן געהאָלפן צום אויפבוי פון שטאָט די אייגנטימער פון שלאָס, די פאטאצקיס, וועלכע האָבן נאָך אין יאָר 1853 באַשעפטיקט אין זייערע צוויי אונטערנ־מונגען — אין דער ליקער און צוקער־פאַבריק — אַן ערך 500 אַרבעטער.

דאָס אָפשאַפן פון דער לייב־אייגנשאַפט אין יאָר 1848 האָט אויך משפיע געווען אויף דער פאַרבעסערונג פון די ווירט־שאַפטלעכע פאַרהעלטענישן אין דער שטאָט, ווייל דער פויער איז געוואָרן אַ בעסערער פאַרבריכער. עס האָבן זיך דערפאַר באַדייטנד אויסגעברייטערט די קעגנזייטיקע ווירטשאַפטלעכע באַציאונגען צווישן לאַנצוט און די אַרומיקע דערפער.

צו דער אָנטוויקלונג פון עקאָנאָמישן און קולטורעלן מצב האָט אויך מיטגעהאָלפן די אויסגעפערטיקטע באַליניע ווין—לעמבערג, אין יאָר 1859.

אין יאָר 1862 איז געשטאַרבן דער גראַף אלפרעד פא־טאציקי, איבערלאָזנדיק צוויי זין און צוויי טעכטער. די מאַיא־ראָסס־גיטער פון לאַנצוט האָט איבערגענומען דער יינגס־טער —אלפרעד יוזף פאטאציקי. נאָך דעם באַענדיקן די אוניווערזיטעט־סטודיען, האָט ער עטלעכע יאָר געדינט אַלס עסטרייכישער דיפלאָמאַט און דערנאָך צוריקגעקומען קיין לאַנצוט, וואו ער האָט זיך אָפגעגעבן דער ווירטשאפט מיט די לאַנצוטער משפחה־גיטער. אָבער שוין אין יאָר 1868 קערט ער זיך אום ווידער צו זיין פאַליטישע טעטיקייט און ווערט צוערשט אַגראַר־מיניסטער אין דער עסטרייכישער רעגירונג, און שפעטער, אין יאָר 1870, ווערט ער פרעמיער־מיניסטער אין עסטרייכישן קאַבינעט. צום סוף איז ער נאָמינירט גענעראָל אין יאָר 1873 אַלס קייזערלעכער נאַמיעסטניק אין גאַליציע, און פאַרבליבן אויף דעם פּאָסטן ביז צום יאָר 1883. דער עסטרייכישער קייזער האָט אים דאָן באַשטימט אַלס ווייצ־פראָטעקטאָר פון דער ווייסשאַפטס־אָקאַדעמיע אין קראקע. ער איז געשטאַרבן אין פאַריז אין יאָר 1889, אינערגעלאָזט 2 זין, פון וועלכע ראָמאַן, וואָס האָט פאַרנומען וויכטיקע פאָליטישע פּאָסטנס אין דער עסטרייכישער אַדמיניסטראַציע, האָט זיך באַזעצט אויף שטענדיק אין לעמבערג מיט דער גאַנצער פאַרוואַלטונג פון די לאַנצוטער גיטער. דאָס פאַרהעל־טעניש פון פירשטלעכן הויף צו דער שטאָט לאַנצוט איז שוואַ־כער געוואָרן, בפרט, ווען ראָמאַן פאָטאצקי האָט באַפוילן צו שליסן דעם פּאַרק פאַר דער לאַנצוטער באַפעלקערונג, וועלכע פלעגט זומער דאָרט אַרומשפאַצירן אין שאָטן פון די גרויסע צעצוויייגטע בייַמער. אָבער טראָץ דעם, האָט דער פירשט נישט איבערגעריסן די פאַרבינדונג מיט דער שטאָט און האָט מיט אַ ברייטער האַנט געהאָלפן די אַרעמע קריזן פון דער לאַנצוטער באַפעלקערונג. ראָמאַן פאָטאָצקי האָט פאַרבונדן די שטאָט מיט דער וואַסערלייטונג אין לאַנצוטער שלאָס.

דער פירשט ראָמאַן איז געשטאָרבן אין לאַנצוט אין יאָר 1915, און די לאַנצוטער גיטער האָט איבערגענומען זיין עלטערער זון אלפרעד דער דריטער, וועלכער האָט זיך מיט אַ באַוונדערער וואַרעמקייט און פאַראינטערעסירונג באַצויגן צו דער לאַנצוטער באַפעלקערונג, און איז אַפילו געווען טעטיק אין אירע פאַרשידענע סאָציאַלע און געזעלשאַפטלעכע אינסטי־טוציעס. אַזוי האָט ער די אינוואַלידן פון דעם לאַנצוטער קרייז געשענקט אַ שטח בערך 400 מאָרג פרוכטבאַרע ערד, דער שטאָט האָט ער אָפּגעטרעטן אַ פּלאַץ פאַר דער אויסברייטערונג פון שחיטה־הויז א. א. וו.

די גאַנצע אַדמיניסטראַציע און ווירטשאַפט אויפן שלאָס איז געלעגן אין די הענט פון דער אַלטער גרעפין עלזשביעטא.

11.

אין יאָר 1867 האָט גאַליציע באַקומען אַ בריוֹעט אויטאָנ־מיע, וואָס האָט געגעבן דער פוילישער געזעלשאַפטלעקכייט גרעסערע מעגלעכקייטן צו פאַרפעסטיקן די פוילישע מאַכט־פאַזיציעס אין גאַליציע און פאַרטיפן די השפּעה פונעם פויליש־נאַציאָנאַליזם אויף דעם קולטורעלן און ווירטשאַפטלעכן לעבן אין לאַנד.

אַזוי ווי אין גאַנצן לאַנד, האָבן זיך אויך אין לאַנצוט געאַלאָזט מערקן גרויסע ענדערונגען אויף אַלע געביטן פונעם געזעלשאַפטלעכן לעבן. די אָנפירערשאַפט מיט דער שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט אין יאָר 1879 איבערגענומען דער אינזשי־ניער יאָן צעטנארסקי, אַן ענערגישער רעפּרעזענטאַט פון דער שטאָטישער אינטעליגענץ, וועלכער איז פאַרבליבן אַן איבע־רייס אויף דעם אַמט פון בירגערמייסטער פון דער שטאָט לאַנצוט 35 יאָר, ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1914.

אין דער תקופה פון יאָן צעטנארסקיס פאַרוואַלטונג, האָט זיך שטאַרק פאַרבעסערט דער עקאָנאָמישער מצב אין שטאָט און עס האָט זיך אויך אַ סך געענדערט איר אויסערלעכער אויסזען. אַן אינטענסיווע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָט איצט אַנטוויקלט די פוילישע אינטעליגענץ. דער שטאָטישער דאָקטער קראווטשינסקי האָט אַקטיוו דער קולטור־אינסטיטו־ציע „מרווּוקא", וועלכער ער האָט געשענקט זיין גאַנצע פריוואַטע רייכע ביבליאָטעק און אויף אַזאַ אופן געליבּיגט דעם יסוד פאַר אַ באַדייטנדן קולטורצענטער אין לאַנצוט. אין דערזעלבער צייט זענען געגרינדעט געוואָרן צוויי אַנדערע ביבליאָטעקן, איינע ביי דעם „בעאַמטן־קאַסינא" און די צווייטע ביי דעם פאַראיין „גוויאזדא", וואו עס האָט זיך קאַנצענטרירט דער פּוילישער קלייניבירגערלעכער עלעמענט. אַלע דריי ביב־ליאָטעק זענען פאַרניכטעט געוואָרן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַ חוץ אַנדערע קולטור־אינסטיטוציעס האָבן זיך אין לאַנצוט אין דער איבערגאַנגס־תקופה פון 19־טן אויפן

20־סטן יאָר־הונדערט שטאַרק אַנטוויקלט מערערע פינאַנציעלע און ווירטשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, און דאָס הויפּטזאַכלעך אַ דאַנק דעם פּוילישן געזעלשאַפטלעכן טוער און אַרגאַניזאַ־טאָר, דעם דעפּוטאַט פון לאַנצוטער קרייז צום פּוילישן לאַנד־טאָג, באַלעסלאָוו זשארדעצקי. די דאָזיקע אינסטיטוציעס, האָבן געהאָט אַ גרויסע השפּעה נישט בלויז אין לאַנצוט, נאָר אויך אין אַנדערע ערטער, ווואו עס האָבן אָפּילו עקזיסטירט פּיליאַלן פון די לאַנצוטער קרעדיט־אַנשטאַלטן. זשארדעצקי איז אויך געווען איינער פון די גרינדער פון דער גרויסער לייוונט־פאַבריק און וועבער־שול אין שכנותדיקן ראַקשיווע.

אַזוי האָט זיך לאַנצוט אַנטוויקלט אין די ערשטע יאָרן פון 20־סטן יאָרהונדערט אין אַ שנעלן טעמפּ. אין יאָר 1907 איז דאָרט געפּונט געווארן דאָס הומאַניסטישע גימנאַזיום, און אין אַ יאָר שפּעטער האָט די שטאָט־פאַרוואַלטונג אָנגענומען באַק־אַדורכפירן די עלעקטריפיקאַציע פון דער שטאָט, אין וועלכער עס האָבן שוין איצט געלעבט אַן ערך 5,000 נפשות. די דאָזיקע אַנטוויקלונג פון דער שטאָט האָט אויך געהאָט אַן השפּעה אויף איר אויסערלעכן אויסזען. די גאַסן האָבן באַקומען באַק־וועמע טראטוּאַרן און אַ דאַנק דער פאַרענדיקונג פון דער קאַנאַליזאַציע אין דער שטאָט, האָבן זיך באַדייטנד געבעסערט אירע סאַניטאַרישע פאַרהעלטנישן. אין יאָר 1911 האָט די שטאָט באַקומען אַן אייגענע עלעקטריציטעט־אַנשטאַלט, וועלכע האָט באַאָרגט גאַנץ לאַנצוט אין די סביבה מיט עלעקטרישן שטראָם.

.12

דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט איבערגעריסן די דאָזיקע כסדרדיקע אַנטוויקלונג פון דער שטאָט. באַלד אין די ערשטע מלחמה־וואָכן איז לאַנצוט פאַר־נומען געווארן דורך די רוסן, וועלכע זענען פאַרבליבן אין דער שטאָט ביז צום חודש אָקטאָבער 1914. בעת דער דאָזיקער ערשטער רוסישער אינוואַזיע אין אין לאַנצוט געשאַפן געווארן אַ צייטווייליקע שטאָטפאַרוואַלטונג, וואָס האָט געטראָגן א ריין פּראָ־רוסישן, ענדעקישן (פון דער נאַציאָנאַל־דעמאָקראַ־טישער פּאַרטיי) כאַראָקטער, מיט דעם אַדוואָקאַט ד״ר שפּונאַר בראש, וועלכן די עסטרייכישע מאַכטאַרגאַנען האָבן אינטערנירט נאָך דעם באַפרייען די שטאָט פון די רוסן.

די ערשטע רוסישע אינוואַזיע האָט געבראַכט דער שטאָט אַ גרויסן שאָדן. אַ חוץ דער ספּירט־פאַבריק זענען פאַרברענט געווארן דאָס הויז פון דער משפּחה טענענבוים און עטלעכע קלענערע הייזער.

דעם 6־טן נאָוועמבער 1914 האָבן די רוסן פאַרנומען לאַנ־צוט צום צווייטן מאָל. די דאָזיקע צווייטע רוסישע אינוואַזיע האָט שוין געדויערט ביז צום 12־טן מאי 1915. מיט דער שטאָטפאַרוואַלטונג האָט אָנגעפּירט סטאַניסלאָוו צינטנאַרסקי, וועלכער איז שוין דערנאָך עטלעכע יאָר פאַרבליבן אלס ביר־גערמייסטער אין לאַנצוט, אויך נאָכדעם, ווען די רוסן האָבן צום צווייטן מאָל פאַרלאָזט די שטאָט און עס האָבן זיך צוריק־געקערט די עסטרייכישע מאַכטאַרגאַנען.

פאַרשטייט זיך, אַז אין דער צייט פון דער מלחמה האָט זיך שטאַרק פאַרערגערט דער ווירטשאַפטלעכער מצב פון דער שטאָט. עס זענען געבליבן אַן אַרבעט די בעלי־מלאכהס, אוּן די עטלעכע אינדוסטריעלע אַנשטאַלטן זענען שטיין געבליבן. טעטיק זענען נאָר געווען די צוויי גרעסערע אונטערנעמונגען, וואָס האָבן גהאַלטן צו דעם גראָף אלפערעד פּאטאצקי — די ליקער־פאַבריק, וועלכע איז נאָך דער שריפּה בעת דער ערשטער רוסישער אינוואַזיע איבערגעפּירט געווארן אויפן שטח פון „פאַדוויזשיניץ״ און די ספּירט־ראַפינעריע.

.13

אין אָקטאָבער 1918 איז געפּאַלן די עסטרייכישע אימ־פּעריע. אויף די חורבות פון דער עסטרייכיש־אונגאַרישער מאָנאַרכיע איז צווישן אַנדערע אויך אַנטשטאַנען די פּוילישע מדינה, וועלכע האָט אַרומגענומען חוץ קרוינפּוילן אויך גאַ־ליציע. אין די ערשטע חדשים פון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט האָבן די גאַליציישע יידן פיל געליטן, זייער פּיזישע און עקא־נאָמישע עקזיסטענץ איז איצט באַדראָט געווארן דורך עקסצעסן און פאָגראָמען, בפרט אין די קלענערע שטעטלעך.

די כוואָליע האָט נישט פאַרמינען לאַנצוט. פּויערישע מאַסן פון די אַרומיקע דערפער אונטערגעהעצט דורך די ענדעקישע קריין און די צוריקגעקערטע סאָלדאָטן האָבן זיך געוואָרפן אויף די יידישע קראָמען און קלייטן אין לאַנצוט. נאָר אַ דאַנק דער מוטיקער שטעלונג פּין שנעל אַרגאַניזירטן יידישן זעלבסשוץ איז נישט געקומען צו אַ בלוט־פאַרגיסונג און צו אַ גרעסערן רויב פון יידיש פאַרמעגן.

דאָס געזעלשאַפטלעכע און ווירטשאַפטלעכע לעבן אין לאַנצוט, האָט איצט אַנגענטראָפן אויף שטאַרקע שטערונגען, דערבייַ האָט די נאַציאָנטקייט פון רייַשע שלעכט געווירקט אויף אַ בייטערע אַנטוויקלונג פון דער שטאָט און די שלאָס־באַזיצער, די פאַטאַציקס, האָבן נישט געהאַלפן פאַרשטאַרקן די אינדוסטריע אין דער שטאָט. די פּויערישע באַפעלקערונג פון די אַרומיקע דערפער, האָט געלעבט פון אירע מאָגערע שטיקלעך פעלד אין דוהק און נויט. דערביבער האָבן זיך די פּיינרים פון דעם לאַנצוטער באַצירק אין די יאָרן 1932—1936 שטאַרק ראַדיקאַליזירט און געפּאַדערט אין מאַסן־מאַניפעסטא־ציעס ערד און אַרבעט. אין דעם דאָרף גראדזיסקא, נישט ווייט פון לאַנצוט, איז אָפּילו געקומען צו בלוטיקע אַרויסטרעטונגען און קאַמפּן צווישן די פּויערים און דער מלוכהשער פּאָליציי.

ביז צו דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט לאַנצוט נישט דורכגעמאַכט קיין גרעסערע אַנטוויקלונג און איז נישט אַרויס פון די ראָמען פון אַ פּראָווינציעלער שטאָט.

.14

די היטלעריסטישע אָקופּאַציע האָט זיך בלוטיק איינגע־שריבן אין דער געשיכטע פון לאַנצוט, אַזוי ווי אין גאַנצן פּוילן. וועגן דער דאָזיקער תקופה אין לאַנצוט שרייבט דער היסטאָריקער זענאַן שוסט אין זיין אויבן ציטירטער מאַנאָגרא־פיע („לאַנצוט און די סביבה״) אָט וואָס:

„דאָס דאָזיקע וועגעטירן פון דער פּראָווינציעלער שטאָט האָט איבערגעריסן דער ברוטאַלער איבערפאַל פון די היטלער־רייסישע חיילות. שוועדע נסיונות פון דער אָקופּאַציע דריקן אויף דער באַפעלקערונג, און די פּוילישע איינוואוינער לעבן אונטער דער שטענדיקער אימה פון „לאַפּאַנקעס" און טראַנס־פּאָרטן אין די טויטנלאַגערס".

די אייגנטימער פונעם שלאָס, די פּאָטאָצקיס האָבן כּמעט גאָרנישט געליטן, ווייל בעת דער גאַנצער צייט פּוז דער מלחמה האָט זיך אין די סאַלאָנען פון שלאָס אויפגעהאַלטן דער היטלעריסטישער שטאָב.

דער לעצטער ארדינאט פון די פּאָטאָצקיס, אַלפרעד דער דריטער, האָט אין יאָר 1944 פאַרלאָזן לאַנצוט ערב דער באַפרייאונג פון דער שטאָט דורך דער סאָוויעטישער אַרמיי, און אַריסטאָקראַטישע קייַן אויסלאַנד 11 וואָגאָנען מיט די טייערסטע קולטור־אוצרות און זעלטענע בילדער און פאַרצעלאָן־אויסאַרבעטונגען. ער איז געשטאָרבן אין דער שוויץ אין האָט איבערגעלאָזט זכרונות וועלכע זענען דערשינען אין לאַנדאָן אין יאָר 1959 אונטערן טיטל: — "Master of Lancut The Memoirs of Count Alfred Potocki".*

אין אויגוסט 1944 האָבן די סאָוויעטישע חיילות באַפרייט לאַנצוט פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע. פאַר דער שטאָט, אין וועלכער די היטלעריסטישע רוצחים האָבן אומגעברענט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג, האָט זיך אַנגעהויבן א תקופה פון א נייעם רעזשים אין דעם נייעם פוילן. עס האָט זיך אָנגעהויבן א ניי קאַפּיטל פון דער געשיכטע פון דער שטאָט לאַנצוט, וואָס האָט נישט קיין שייכות מער צו אונדזער אַרבעט.

יידן אין לאַנצוט

פון די עלטסטע צייטן ביז צו דער ערשטער טיילונג פון פוילן (1772)

1

מיר האָבן זיך בריייט און אויספירלעך באַשעפטיקט מיט דער געשיכטע פון דער שטאָט לאַנצוט גופא, כדי אויף דער קאָנווע פון די היסטאָרישע אָנטוויקלונגען, וואָס די שטאָט האָט דורכגעמאַכט, געבן א פול בילד פון יידישן ישוב אין לאַנצוט זינט זיין אָנטשטייאונג ביז צו זיין אונטערגאַנג.

די היסטאָריקער פון דער שטאָט לאַנצוט, זענען שוסט און סטאַניסלאַוו צעטנארסקי, שרייבנדיק די געשיכטע פון לאַנצוט און איר אָנטוויקלונג, האָבן אָדער אינגאַנצן פאַרשוויגן (זענען שוסט) — אָדער נאָר דרך אגב דערמאָנט די יידן און זייער ראָל אין טעטיקייט אין לאַנצוט, ווי דאָס האָט געטאָן סטאַניסלאַוו צעטנארסקי, וועלכער דערמאָנענדיק שוין יא אין זיין אויבן ציטירטן בוך * די יידן אין לאַנצוט, האָט אָבער פאַרגעשטעלט אויף אַן ענג סוביעקטיוון אופן זייער ראָל אין באַדייטונג פאַר דער אָנטוויקלונג פון דער שטאָט.

עס לעבט אָבער אין לאַנצוט א היסטאָריקער־אַמאָטאָר און קולטור־טוער, ד"ר וולאָדיסלאַוו באליצקי, דער פאָפּולער־סטער דאָקטער אין לאַנצוט און איר סביבה, וועלכער האָט זינט יאָרן לאַנג געזאַמלט ביכער, אַלטע דאָקומענטן און היס־טאָרישע אָקטן, וואָס האָבן א סייכות צו דער שטאָט אין אומגעבונג. דער דאָזיקער בכבודיקער דאָקטער, (איצט פאַר־זיצער פון צוגרייטונגס־קאָמיטעט פון 600־יעריקן יובילעאום פון לאַנצוט), באַשעפטיקט זיך נאָך עד היום מיט זאַמלען און אָרדענען אַלע מאָטעריאַלן צו דער געשיכטע פון לאַנצוט. אין א בריוו צום יידישן היסטאָריקער ד"ר ג געלבער, פון 1958.12.28 שרייבט ד"ר באליצקי, אַז אין פאַרשידענע ביבליאָטעקן גע־פינען זיך 10 שטאָטאָט־פּנקסים פון 16־טן ביז צום 19־טן יאָר־הונדערט, וועלכע זענען וויכטיק פאַר דער געשיכטע פון לאַנצוט, און אַז בשייכות מיטן 1.000 יאָריקן יובילעאום פון פוילן, וויל דער יובל־קאָמיטעט אַרויסגעבן עטלעכע פון די דערמאָנטע פּנקסים. ערשט נאָכן דורכשטודירן די דאָזיקע פּנקסים, אונטערשטרייכט ד"ר באליצקי אין דעם דאָזיקן בריוו, וועט מעגלעך זיין צו געפונען א סך מאַטעריאַל צו דער געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט. בקרוב דאַרף אויך אין לאַנצוט פאַרקומען א צוואַמענפאַר פון היסטאָריקער, כדי צו באַאַרבעטן און אַרויסגעבן עטלעכע שטאַטישע לאַנצוטער פּנקסים. א גאָר דאָנקבאַרע אויפגאַבע וועט דערפילן דער יידישער היסטאָרי־קער, וועלכער וועט זיך נאָכן פאַרעפנטלעכן די דערמאָנטע פּנקסים און דאָקומענטן, געבן די מי אויסצופאָרשן און צונויפ־זאַמלען אַלע איינצלהייטן, וואָס האָבן א סייכות צו דער געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט.

דערווייל מוזן מיר זיך באַגניגן מיטן מאַטעריאַל, וועלכן מיר האָבן געקאָנט דערגרייכן, פאַרשטייט זיך, אַז צוליב דעם

* מיט דער פריצישער משפחה פאָטאָצקי איז פאַרבונדן א לע־גענדע, וועלכע דערציילט וועגן דעם „גר צדק", דעם גראָף וואַלענטין פאָטאָצקי, וואָס האָט זיך מגייר געווען און צוליב דעם זייער שווער געליטן. מען האָט אים חושד געווען, אַז ער זוכט אָנהענגער צווישן קריסטן, כדי זיי איבערצורעדן זיך מגייר צו זיין, און ווען ער האָט זיך אָפּגעזאָגט צוריקצוקערן צום קריסטלעכן גלויבן איז ער אין 1746 פאַרשפּט געווארן צום טויט און האָט אויסגעהויכט זיין נשמה אויף א שייטערהויפן. א דאַנק די באַמיאונגען פון א ווילנער ייד, זענען די רעשטלעך פון אָט פון פאַרברענטן „גר צדק" געבראַכט געווארן צו קבורה אויף דעם ווילנער בית עלמין. אויף דעם אָרט פונעם קבר איז מיט דער צייט אַרויסגעוואַקסן א גרויסער בוים. וועלכן די ווילנער יידן פלעגן מאַכן וויי באַזוכן. א בייזע האָבן האָט שפּעטער אָפּגעזאָגט דעם לעגענדאַרן בוים. די געשיכטלעכע פאַר־שונגען בנוגע דער דאָזיקער לעגענדע האָבן אָבער נישט געפונגן קיין פאַקטישע באַווייזן. דער דיכטער און דראַמאַטורג אַלטער קאַציזנע האָט די דאָזיקע לעגענדע באַאַרבעט אין א דראַמע „דער דוכס" (וואַרשע 1926).

* Miasto Łancut — 1937

וועט דער קוועַרשניט פון דער גשיכטע פון יידן אין לאַנצוט נישט זיין קיין פולער און עס וועלן בלי שום ספק אַנטשטיין בלויזן, וועלכע מיר וועלן זיין עצוואונגען אויסצופילן מיט השערות, וואָס זייערע מקורות שטיצן זיך אויף די אַלגעמיינע הנחות און פאַקטן בנוגע דעם יידישן לעבן אין פוילן, אין נאָך דער טיילונג פון פוילן — אין גאַליציע.

2

כדי צו געבן אַ תשובה אויף דער פראַגע, וועט האָבן זיך די ערשטע יידן באַזעצט אין לאַנצוט, דאַרפן מיר נעמען אין באַטראַכט צווישן פאַקטן: ערשטנס, אַז ביים גרינדן די שטאָט און אייַנאַרדנען דאָס שטאָטישע צעמיינדע־לעבן, זענען געווען טעטיק דייטשע קאָלאָניסטן, און צווייטנס, אַז לאַנצוט מיט די אַרומיקע דערפער האָבן געהערט צו אַ פעאָדאַלן מאַגנאַט, וואָס האָט דעציידירט וועגן דעם געוואלשאַפטלעך־ווירטשאַפט־לעכן לעבן פון די איינוואוינער, וואָס האָבן זיך באַזעצט אויף זיין ערד. ער איז געווען דער הערשער און אין אַ געוויסער הינזיכט אויך דער געזעצגעבער פון דער אָרטשאַפט, אַזוי, אַז ער האָט געהאַט אַ פולע השפעה אויף אַלע שטאָטישע ענינים און פון אים איז די באַפעלקערונג געווען מאַראַליש און מאַטעריעל אָפהענגיק.

דאָס באַזעצן זיך פון די דייטשע קאָלאָניסטן פון „לאַנדסהוט" אין לאַנצוט אין דער העלפט פון 14־טן יאָר־הונדערט איז נישט געווען קיין אָפגעזונדערטער פאַל. די דייטשע קאָלאָניזאַציע אין פוילן איז געווען אַ רעזולטאַט פון אַ טיפער דערשיטערונג, וואָס פוילן האָט איבערגעלעבט אין שייכות מיט דער אינוואַזיע פון די טאַטאַריש־מישע הארדן אין די מזרח־קרעסן פון לאַנד. שוין אין יאָר 1241 און דערנאָך אין 1278 זענען די טאַטאַרן אַריינגעדרינגען קיין רייסן און פוילן און חרוב געמאַכט גאַנצע שטעט און דערפער. גאַנצע ישובים זענען אָפגעווישט געוואָרן פון דער ערד. כדי צוריק אויפבויען די חרוב־געוואָרענע אָרטשאַפטן, האָבן די פוילישע הערשער געעפנט די טויערן פון פוילן פאַר אויסלענדישע קאָלאָניסטן, בפרט פון דייטשלאַנד און טשעכיע. גרויסע מאַסן דייטשע קאָלאָניסטן האָבן אַנגעהויבן איינצוואַנדערן קיין פוילן, וואו זיי האָבן באַקומען די רעכט איינצוהאַרדענען זייערע סאָציאַל־עקאָנאָמישע פאַרהעלטנישן אויפן יסוד פון אַזוי גערופענעם מאגדעבורגער רעכט און דאָס האָט זיי געגעבן די מעגלעכקייט צו באַשעפטיקן זיך מיט לאַנדווירטשאַפט און צו גרינדן שטאָטישע ישובים. דערפאַר זענען זיי געווען מחויב צו צאָלן די פאַכטגעבער פונעם קאָלאָניזירטן שטח אָן אָפצאָל אין געלט אָדער פראָדוקטן.

צוזאַמען מיט די דייטשע קאָלאָניסטן פלעגן פון דייטש־לאַנד אָנקומען קיין פוילן אויך יידן. די דאָזיקע איינוואַנדערונג פון דייטשע יידן קיין פוילן האָט געהאַט אין 13־טן יאָר־הונדערט אַ ריין ווירטשאַפטלעכן כאַראַקטער, ווייל צו דער צייט האָבן זיך געעפנט אין פוילן גרויסע פאַרמיינסט־מעגלעכקייטן, וואָס האָבן באַוואויגן דייטשע יידן צו באַזעצן זיך אין פוילן, בפרט, וועו די פריווילעגיע פון פוילישן דעמאָלטיקן הערשער באַלעסלאָוו פון קאָליש האָט אין יאָר 1264 געגעבן די יידן די מעגלעכקייט צו פירן אין פוילן אַ פריייען האַנדל מיט כל מיני סחורות, און ווי עס שטרייכט אונטער ד״ר באלאבאן אין זיין געשיכטע פון יידן (באַנד 2), איז דער יידישער סוחר אין פוילן געווען דעמאָלט דער אייניציקער פאַרמיטלער צווישן פראָדוצענט און קאָנסומענט.

אויך די פוילישע פעאָדאָלע מאַגנאַטן האָבן נאָך דער מאַגנאַלישער אינוואַזיע געזען אויפגענומען די יידן פון דייטש־לאַנד, קודם כל דערפאַר, ווייל זיי זענען געווען ס׳רוב אַ שטעטישער עלעמענט, וואָס האָט געבראַכט מיט זיך אַ גרויסע דערפאַרונג אין האַנדל, מלאכה און בפרט האָט דער ידישער איינוואַנדערער אַריינגעבראַכט קיין פוילן אַ נייעם פאַקטאָר אינעם פוילישן ווירטשאַפטלעכן לעבן: דעם קרעדיט וועזן.

אין העלפט פון 14־טן יאָר־הונדערט האָבן זיך באַזעצט אין פוילן דייטשע קאָלאָניסטן פון דער בייערישער שטאָט „לאַנדסהוט" אויפן שטח, וואָס איז געווען דאָס אייגנטום פון דער מאַגנאַטישער, פעאָדאָלער משפחה פילעצקי. דער דאָזיקער שטח, וועלכן מען האָט שפעטער גערופן לאַנצוט, האָט באַקומען אין יאָר 1349 פון דעם קעניג קאַזשימיעזש דעם גרויסן אַ סטאָטוס פון אַ שטאָט.

מען דאַרף אָננעמען, אַז צוזאַמען מיט די דייטשע קאָלאָניסטן „לאַנדסהוט" זענען אויך געקומען קיין לאַנצוט יידישע קאָלאָניסטן פון דייטשלאַנד און זיך דאָרט באַזעצט.*

3

ווי באַוואוסט האָבן צוגלייך מיט דייטשע קאָלאָניסטן געשטראָמט קיין מזרח אויך די דייטשע יידן. די גרעסטע כוואָליע פון יידן איז געגאַנגען קיין מזרח אין די יאָרן 1348, 1349 בעת דעם „שוואַרצן טויט".

דער פאַקט, וואָס די צייט פון דער גרינדונג פון דער שטאָט לאַנצוט (1349) איז בלי שום ספק פאַרבונדן מיט דער קאָלאָניזאַטאָרישער טעטיקייט פון קאַזשימיעזש דעם גרויסן, וועלכער האָט אונטערשטיצט דאָס באַזעצן זיך פון יידן אין פוילן, דינט אונז אַלס אַ וויכטיקער באַווייז, אַז אויף דער לאַנצוטער ערד האָבן זיך צוזאַמען מיט די דייטשע קאָלאָניסטן אויך באַזעצט די דייטשע יידן, וועלכע זענען צו דער צייט געטריבן געוואָרן פון דייטשלאַנד.*

לאַנצוט איז געווען אַן אָביעקט פון באַזונדערער פאַר־אינטערעסירונג מצד דעם פוילישן קעניג קאַזשימיעזש דעם גרויסן, וועלכער האָט אין יאָר 1349 געשענקט לאַנצוט דעם כטאָטוס פון אַ שטאָט. נעמענדיק אין באַטראַכט, אַז דער דאָזיקער קעניג האָט געלייגט גרויס געוויכט אויף דער אַנטוויקלונג פון האַנדל אין פוילן און אַנערקענט די ווירטשאַפטלעכע פאַאיקייטן און נוצלעכקייט פון די יידישע איינוואַנדערער פאַרן פוילישן האַנדל, און גלייכצייטיק באַשטעטיקט די פריערדיקע פריווילעגיע פון באַלעסלאָוו פון קאָליש, וועלכע יידן האָבן

• הרב יהוסף שווארץ דערמאָנט אין זיין ספר „דברי יוסף" (תקנ״ח—1798) — וועגן אַ ידישן ישוב — נייטשטעטל — אין בייערן, וועמענס יידישע איינוואוינער זענען געווען די שארית הפליטה פון יידן, וואָס זענען פאַרטריבן געוואָרן פון לאַנדסהוט.

• די דאָזיקע ידיעה איז איבערגענעמן געוואָרן דעם מחבר דורך מיכאל וואלצער.

באַקומען פון אים אין יאָר 1264 — קומען מיר צום אויספיר, אַז אין דערזעלבער צייט, ווען לאַנצוט איז פֿאַרמירט געוואָרן צו אַ שטאָט, האָבן זיך אויך דאָרט באַזעצט יידן, וואָס זענען אָנגעקומען פון דייטשלאַנד.

אַ חוץ דעם איז אויך וויכטיק פֿאַר דער באַגרינדונג פון אונזער השערה דער פֿאַקט, וואָס לאַנצוט איז צו יענער צייט געלעגן אויפן שליאַך, וואָס האָט געפירט פון ריישא איבער לאַנצוט, יאַראָסלאַוו און פשעמישל קיין לעמבערג און אין מיטלאַלטער איז דאָס געווען דער איינציקער וועג (דער „ראַפשיצער שליאַך"), אויף וועלכן עס איז געגאַנגען דער מסחר פון מזרח קיין מערב.

הגם, ווי עס גיט איבער ד"ר שיפער* ווערט דערמאָנט ביזן יאָר 1400 אין די היסטאָרישע מקורות נאָר דער יידישער ישוב אין לעמבערג, און דער ישוב אין פשעמישל ווערט ערשט דערמאָנט אין דער צייט צווישן 1400—1450 און אין די שפּעטערע יאָרן פון 1450—1500 זענען פֿאַראַן באַמערקונגען נאָר ווענig אַ יידישן ישוב אין יאַראָסלאַוו — אונטערשטרייכט אַבער ב. מארק**, אַז „מען קען נישט אָננעמען, אַז בלויז אין די שטעט, וואו עס ווערט אין די דאָקומענטן אָדער לויט דער דאָזיקער עולם פעסטגעשטעלט די עקזיסטענץ פון אַ יידישן ישוב — האָט שוין אין 14־טן יאָר־הונדערט געוואוינט אַ גרויסע צאָל יידן. נישט אָלע יידישע שטאָטישע ישובים ווערן דערמאָנט פון זייערע פריערסטע צייטן אָן, אין דאָקומענטן".

ביי ב. מארק געפינען מיר אויך ידיעות וועגן דער עקזיסטענץ פון יידישע ישובים אין קליינפוילן און אין רייסן נאָך אינעם 11־טן יאָר־הונדערט. אָזוי, למשל, באַהויפטעט ב. מארק, אַז פון 11־טן יאָר־הונדערט אָן זענען שוין פֿאַראַן מער ענדויע ידיעות וועגן אַ יידישן ישוב אין פשעמישל, וואו עס האָבן זיך געקרייצט צוויי וויכטיקע האַנדלסוועגן: טשעכיע, קלייַן־פוילן־רייסן און אונגאַרן־רייסן, און אָן עס זענען פֿאַראַן פון דער צייט שפּורן וועגן אַ יידישן ישוב אין יאַראָסלאַוו.

וויכטיק פֿאַר אונז איז אויך דער פֿאַקט, אַז אין דער העלפט פון 14־טן יאָר־הונדערט האָט שוין עקזיסטירט אַ יידישער ישוב אין ריישע, און אָן צווישן לאַנצוט און די אַלע דאָ דערמאָנטע שטעט, וואָס ליגן אָזוי נאָענט צו לאַנצוט, האָבן עקזיסטירט ווירטשאַפֿטלעכע און בפרט האַנדלס־באַציאונגען. עס איז שווער זיך פֿאָרצושטעלן, אַז אין לאַנצוט, וואָס איז געלעגן אין אַזאַ נאָענטער שכנות צו די דערמאָנטע שטעט, אין וועלכע עס האָבן שוין אין 14־טן יאָרהונדערט עקזיסטירט יידישע ישובים — זאָלן צו דער צייט נישט האָבן באַזעצט זיך יידישע איינוואַנדערער, וואָס האָבן בלי שום ספֿק, געהאַלפן אַנהאַלטן די האַנדלס־באַציאונגען צווישן איינצelנע שטעט אויף דעם גאַנצן שליאַך פון מזרח קיין מערב, פון לעמבערג איבער פשעמישל, יאראסלאוו, לאַנצוט, ריישע — ביז קיין קראקע און ווייטער, ביז ווראצלאוו.

* יידישע געשיכטע — ווירטשאַפֿטסגעשיכטע — 1930.

** די געשיכטע פון יידן אין פוילן — פֿאַרלאַג „יידיש בוך", ווארשע, 1957.

4

עס זענען פֿאַראַן אויך געוויסע דאָקומענטאַרישע סימנים, וואָס באַשטעטיקן אונזערע השערה, אַז יידן האָבן געלעבט אין לאַנצוט שוין אין דער צייט, ווען דאָרט האָבן זיך פֿאָרגעשטעלט די פילעצקיס.

דער יידישער היסטאָריקער ד"ר געלבער ברענגט אין זיין מאמר (אין העברעאישן טייל פון דאָזיקן יזכור־בוך), די ידיעה, אַז אין אַרכיוו אין וואַרשע פון יאָר 1563 געפינט זיך אַ דאָקומענט, וואָס אַנטהאַלט אַ באַמערקונג וועגן יידן אין לאַנצוט. עס רעדט זיך דאָרט וועגן אַ לאַנצוטער יידן אליעזר פעלדמאן — נאָר אַן שום פרטים. ווי מיר זענען, האָבן דאָס דאָ וועגן אַ תקופה, אין וועלכער לאַנצוט האָט געהערט צו די פילעצקיס.

אַ וויכטיקער בייַשטייער צו דער אויפקלערונג פונעם פראָבלעם, וועגן עס האָבן זיך באַזעצט די ערשטע יידן אין לאַנצוט, איז דער אינווענטאַר פון די באַזיצטימער אין לאַנצוט און אין די דערפער, וואָס האָבן געהערט צו די לאַנצוטער גיטער במשך די יאָרן 1775, 1776, און 1777. די קאָפּיע פון אַרגינאַל, וואָס געפינט זיך אין פוילישן מלוכהשן אַרכיוו אין וואַרשע, האָבן מיר צו פאַרדאַנקען דעם חשובן זאַמלער פון לאַנצוטער אַלטערטימלעכקייטן, דעם ד"ר וולאַדיסלאַוו באַליצקי. מיט דער אויספירלעכער באַהאַנדלונג פון דאָזיקן אינווענטאַר וועלן מיר זיך פאַרנעמען אין די שפּעטערדיקע קאָפּיטלען, דערווייל וועלן מיר ציטירן די „פאַזיציע 51" פונעם דאָזיקן אינווענטאַר, אונטער וועלכער עס פיגורירט „אַ קאָלומנע מיט אַ צלם אויפן אָרט פון דער צעשטערטער יידישער שול", דערביי מוזן מיר נאָך צוגעבן, אַז אין אינוועטאַר איז די שטאָט איינגעטיילט לויט קוואַרטאַלן און אַז די „פאַזיציע 51" מיט דער דערמאָנטער קאָלומנע האָט געהערט צו דעם טייל פון דער שטאָט, וועלכן דער אינווענטאַר באַצייכנט אַלס דעם שטח פונעם „סאקאלאווער טויער ביז צו דער יידישער שול" (זשידאָווסקאַ שקאָלאַ).

לאָמיר אַנאַליזירן געניזער די דאָזיקע „פאַזיציע 51". מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, אַז די וויג פון לאַנצוט איז געווען דער שטח אַרום דעם „גאָלן בארג", אויף וועלכן עס איז געשטאַנען דער שלאָס פון דער מאַגנאַטן־משפּחה פילעצקי, די ערשטע הערשער פון לאַנצוט. מיר ווייסן אויך, אַז אין דער סביבה פון דעם דאָזיקן בארג האָבן זיך קאָנצענטרירט די ערשטע איינוואוינער פון דעם אָרט, וואָס האָט זיך גערופן לאַנצוט. עס איז כדאי נאָך צו דערמאָנען, אַז נאָכן דערהויבן דעם דערמאָנטן אָרט צו דער מדרגה פון אַ שטאָט און נאָכן אויסברייטערן זיך פון דער דאָזיקער קאָלאָניע וווייטער קיין דרום, האָט מען דעם שטח אויף אַ מרחק פון איבער 200 מעטער פון דעם „גאָלן בארג" גערופן „די אַלטע שטאָט", דעם שפּעטערדיקן סאָביעסקי־פּאַלאַץ. צו דער צפון־זייט פון דער אַלטער־שטאָט, אַ ביסל ווייטער, לענגאויס דעם וועג, וואָס טראָגט היינט דעם נאָמען גרונוואַלדסקא גאַס, איז געווען דער בית־עולם, וועלכער איז אין דער העלפט 19־טן יאָר־הונדערט פֿאַרמאַכט געוואָרן. אויפן דאָזיקן בית־עולם, פון וועלכן עס איז נאָך דער היטלערסטישער אינוואַזיע נישט

געבליבן קיין זכר, האָט זיך געפונען דער קבר פון באָרימטן רב, הגאון ר׳ נפתלי האראוויץ זצ״ל, וועלכער האָט געשטאָמט פון ראָפשיץ און איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1829. טויזנטער יידן פון די ווייטסטע מקומות פלעגן צו זיין יאָרצייט קומען קיין לאַנצוט באַזוכן זיין קבר.

דער לאַנצוטער לאַנדסמאַן, מ. וואלצער, וואָס וואוינט אין ישראל, האָט אַנגעוויזן, אַז קעגנאיבער דעם דערמאָנטן בית־עולם איז געלעגן אַ שטח, וועלכן די לאַנצוטער יידן האָבן גערופן „דער שוואַרצער גאָרטן״ און אַז דער עלטערער דור פון לאַנצוטער יידן פלעגן דערציילן וועגן אַ פאַגראָם, וואָס האָט געזאָלט אַמאָל פאָרקומען אין דער דאָזיקער געגנט. וויכטיקער איז אַבער פאַר אונז די ידיעה, וועלכע עס האָט אונז איבערגעגעבן דערזעלבער פריינט וואלצער, אַז אויפן שטח פון דעם „שווארצן גאָרטן״ איז נאָך פאָר דער לעצטער וועלט־מלחמה געשטאַנען אַ קאָלומנע מיט אַ צלם.

אויך דער צווייטער לאַנצוטער לאַנדסמאַן, וואָס וואוינט אין ישראל, נחמן קעסטנבאום, באַשרייבנדיק פאַרשידענע עפיזאָדן פונעם יידישן געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן אין אַמאָליקן לאַנצוט, — דערציילט, אַז שבת פלעגט די לאַנצוטער יידישע יוגנט זיך טרעפן ביים אַלטן בית־עולם, דאָרט האָט מען זיך געזעצט אויף די מויערן פון דעם „שוואַרצן גאָרטן״, אַדער אויפן באַרג, קעגנאיבער דעם בית־עולם. קעסטנבוים מיינט, אַז בנוגע דעם דערמאָנטן „שוואַרצן גאָרטן״ קורסירן פאַרשידענע לעגענדעס, וואָס האָבן דערציילט וועגן שדים, וועלכע האָבן געזאָלט זיך דאָרט באַווייזן יעדן פרייטיק צו נאַכטס.

לויט די אַלע ביז איצט ציטירטע דאָקומענטן און ידיעות לאָזט זיך אויפקלערן דער ענין מיט דער „קאָלומנע מיטן צלם אויפן אָרט פון דער צעשטערטער שול״, וואָס פיגורירט אונטער דער „פאַרציצי 51״ פון אינוועניטאַר פון די באַזיצ־טומער אין לאַנצוט אין יאָר 1775.

אַזוי ווי מיר ווייסן, אַז די דאָזיקע קאָלומנע שטייט אויפן שטח פון „שוואַרצן גאָרטן״, וועלכער האָט זיך, פונקט ווי דער אַלטער בית הקברות געפונען נישט ווייט פון באַרג מיט פילעצקיס שלאָס, — איז שוין קלאָר, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט דעם אָרט, וואו עס האָבן זיך באַזעצט די ערשטע יידן, וואָס זענען, ווי מיר פרווון דאָס צו באַווייזן, געקומען קיין לאַנצוט אין דער העלפט פונעם 14־טן יאָר־הונדערט. דאָ — אויף דעם אָרט, איז געווען דער בראשית פונעם יידישן ישוב אין לאַנצוט. דאָ האָבן די ערשטע יידישע קאָלאָניסטן אין לאַנצוט אויפגעשטעלט זייער בית־כנסת מיטן בית־עולם.

5

כדי אַבער נאָך בולטער אַנצוגעבן דעם צייטפונקט פון דער אַנטשטייאונג פונעם יידישן ישוב אין לאַנצוט, וועלן מיר פרווון פעסטצושטעלן, ווען עס האָט געקאָנט פאָרקומען די צעשטערונג פון בית־כנסת, אויף וועמענס אָרט מען האָט אויפגעשטעלט אַ קאָלומנע מיט אַ צלם.

פריער אַבער איז וויכטיק אונטערצושטרייכן, אַז אויפן סמך פון די פאַראַנענע דאָקומענטן, האָבן מיר ידיעות ביז צו דער צווייטער העלפט פונעם 18־טן יאָר־הונדערט וועגן דריי בתי־כנסת אין לאַנצוט:

איין בית־כנסת וועלכער דערמאָנט אונטער דער „פאַרציצי 51״ פון דער רשימה פון באַזיצטומער אין לאַנצוט פון יאָר 1775, וועלכער — ווי עס וועלט דאָרט ציטירט — איז פאָר־ניכטעט געוואָרן און אויף זיין אָרט איז שוין אין יאָר 1775 געשטאַנען אַ קאָלומנע מיט אַ צלם. דאָס איז געווען, ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט דער בית־כנסת, וואָס איז אַמאָל געשטאַנען אויפן שטח פון „שווארצן גאָרטן״, נישט ווייט פונעם „גאָלן באַרג״.

דער צווייטער איז געווען די אַלטע הילצערנע שול, וועגן וועלכער עס באַהויפטעט דער היסטאָריקער פון לאַנצוט, סטאַניסלאָוו צעטנארסקי,* אַז זי איז געשטאַנען אין מזרח־דרומדיקן ווינקל פון אַלטן מאָרק, נעבן דעם אַמאָליקן פשעמישלער טויער, און אַז זי איז, לויט זיין מיינונג, פאָר־ברענט געוואָרן. צעטנארסקי גיט נאָך צו, אַז אויפן אָרט פון דער דאָזיקער הילצערנער שול איז נאָך פאָר דער לעצטער וועלט־מלחמה געשטאַנען דאָס הויז פון לאַנצוטער איינוואוי־נער וואגשאל.

דער דריטער בית־כנסת — די נייע שול, וועגן וועלכער עס זענען שוין פאָראַן גענוגיע ידיעות, אַז זי איז אויפגעבויט געוואָרן אינעם יאָר 1761 נעבן דער דערמאָנטער אַלטער הילצערנער שול, און אַז זי געהערט היינט צו די אַלטערטימ־לעכסטע געבידעס אין לאַנצוט.

איצט קומט אונז אויס נאָר צו באַהאַנדלען די פראָגע, ווען האָט געקענט פאָרקומען די צעשטערונג פון דער שול אויפן „שווארצן גאָרטן״. די תשובה אויף דער דאָזיקער פראָגע וועט אונז דערלויבן אַנגענעם די צייט פון באַזעצן זיך פון די ערשטע יידן אין לאַנצוט. וויכטיק פאָר אונזערע ווייטערע אויספירונגען איז אונטערצושטרייכן, אַז די שול אויפן שטח פון „שווארצן גאָרטן״ איז פאַרניכטעט געוואָרן — אַזוי לייע־נען מיר אין דער אָפיציעלער רשימה פון די באַזיצטומער („פאַשיאַדלאַשצי״) אין לאַנצוט פון יאָר 1775. אויב מען האָט אויף אַ פלאַץ, וואו עס איז געשטאַנען אַ בית־כנסת אויפ־געשטעלט אַ קאָלומנע מיט אַ צלם, איז דאָס בלי שום ספק געווען אַ רעזולטאַט פון אַן אַנטיסעמיטישער אַקציע, וואָס האָט געמוזט אַדורכגעפירט ווערן אין דער סביבה פון דעם דאָזיקן שטח. מיר מוזן נאָך צוגעבן, אַז די שול אויפן שטח פון „שווארצן גאָרטן״ האָט געמוזט צעשטערט ווערן נאָך אַ סך פריער פאַר דעם יאָר 1761, ווייל פאַר דעם יאָר איז דאָך געשטאַנען נעבן פשעמישלער טויער די הילצערנע שול, און אַזאַ קלייניע קהילה ווי לאַנצוט האָט געקענט דאָן האָבן נאָר איין שול, אַזוי, אַז אין דער דאָזיקער תקופה, ווען עס איז שוין געשטאַנען די הילצערנע שול, איז שוין געווען צעשטערט די שול אויפן „שווארצן גאָרטן״ און עס איז שוין דעמאָלט בלי שום ספק אויפן אָרט פון דער צעשטערטער שול געשטאַנען די קאָלומנע מיטן צלם.

ווען האָט געקענט פאָרקומען די דאָזיקע פיינטלעכע אַקציע

* Miasto Łańcut (1937)

קעגן דעם לאַנצוטער יידישן ישוב אַרום דער סביבה פון „שוואַרצן גאַרטן“? וועלן האָט געקענט אויסגעפירט ווערן די צעשטערונג פון דער שול אויפן שטח פון „שוואַרצן גאַרטן“?

פון דער געשיכטע פון לאַנצוט וווייסן מיר שוין, אַז די ערשטע ידיעות וועגן לאַנצוט פאַלן צונויף מיט דער צוגעהעריקייט פון דער שטאָט צו דער מאַגנאַטן־משפחה פילעצקי, וועלכע האָט דאָרט געהערשט ביז צו יאָר 1586. די דאָזיקע ערשטע מאַגנאַטן, וואָס האָבן פֿאַרנומען אין אַמאָליקן פעאַדאַלן פוילן די העכסטע מלוכה־אַמטן, האָבן אָפּגעהיטן די אַרדנונג און רו אין דער שטאָט לאַנצוט, וואָס איז דאָך געווען פאַר זיי אַ קוואַל פון הכנסות. מיר ווייסן אויך, אַז די פוילישע פעאַדאַלע מאַגנאַטן זענען נישט געווען פיינטלעך געשטימט צו די יידן, וועלכע זיי האָבן געהאַלטן דווקא פאַר אַ נוצלעכן עלעמענט. דערפאַר מוזן מיר אַננעמען, אַז אין דער תקופה, ווען אין לאַנצוט האָבן געהערשט די פילעצקיס, זענען דאָרט נישט פאַרגעקומען קיין אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען אַדער עקסצעסן און זיכער האָבן די אייגנטימער פון לאַנצוט נישט ציגעלאָזט אויך צו דער פאַרניכטונג פון אַ יידישן בית־כנסת.

אַ באַזונדערער קאָפּיטל שטעלט מיט זיך פאַר די תקופה, ווען דער לעצטער פון די פילעצקיס, קשישטאף, האָט אין יאָר 1549 אַננעומען דעם פראָטעסטאַנטיזם גלויבן און האָט פאַרטריבן פון לאַנצוט די דאָמיניקאַנער ווי אויך די קאַטוילישע גלייַכים. לאַנצוט איז אין דער צייט געוואָרן איינער פון די וויכטיקסטע צענטערס פון די דיסידענטן, און אין די יאָרן 1565 און 1567 זענען אָפּילו אָפּגעהאַלטן געווארן אין לאַנצוט צוויי פראָטעסטאַנטישע סינאַדן. און ווען אין יאָר 1586 האָט לאַנצוט איבערגענומען סטאַניסלאוו סטאדניצקי, וועלכער איז געווען אַן הייסער אָנהענגער פון די פראָטעסטאַנטן, האָט ער מיט נאָך דראַסטישערע מיטלען געדופט די קאַטוילישע באַפעלקערונג. ערשט אין יאָר 1629, ווען לאַנצוט האָט איבערגעגאַנגען נומען דער רייַסישער וואַיוואָדע, סטאַניסלאַוו לובאַמירסקי, האָט זיך אין לאַנצוט פאַרענדיקט די תקופה פון פראָטעסטאַנטיזם. איצט זענען פון לאַנצוט פאַרטריבן געוואָרן אַלע פראָטעסטאַנטישע סעקטאַנטן, עס האָבן זיך צוריקגעקערט די דאָמיניקאַנער, וועלכע האָבן צוריקבאַקומען זייער קלויסטער און עס איז צוריק אויפגעבויט געוואָרן די קירכע.

שטעלט זיך איצט די פראַגע: צו האָט געקאָנט אין דער דאָזיקער תקופה צעשטערט ווערן דער בית־כנסת אויפן „שוואַרצן גאַרטן?“.

עס זענען פאַראַן צוויי מעגלעכקייטן: אַדער דער בית־כנסת אויפן „שוואַרצן גאַרטן“ איז פאַרניכטעט געוואָרן אין דער צייט, וען לאַנצוט איז געווען באַהערשט פון די פראָטעסטאַנטישע סעקטן, דאָס הייסט צווישן די יאָרן 1549 און 1629 — אַדער די פאַרניכטונג איז פאַרגעקומען נאָכן יאָר 1629.

לאָמיר קודם כל אַננעמען די מעגלעכקייט אַז דער בית־כנסת איז פאַרניכטעט געוואָרן אין דער צייט, ווען לאַנצוט איז געווען אַ צענטער פון פראָטעסטאַנטישן גלויבן, דאָס הייסט אין דער עשטע פון די אויבן אָנגעפירטע תקופות. צו דעם צווועק זענען נויטיק עטלעכע וועגן דער באַציאונג פון די פראָטעסטאַנטישע סעקטן אין פוילן לגבי די יידן.

די הערעטישע שטערמונגען און רעפֿאָרמאַטאָרישע סעקטן אין דער קאַטוילישער קירכע האָבן זיך אָנגעהויבן צו פאָר־שפרייטן אין פוילן נאָך אין 14־טן און אין 15־טן יאָר־הונ־דערט. אין דער העלפט פון 16־טן יאָר־הונדערט האָבן שוין אין פוילן עקזיסטירט פאַרשידענע דיסידענטישע סעקטן, און א חוץ הוסיטן און אַנדערע פראָטעסטאַנטישע ריכטונגען זענען געווען זייער אַנטווילקלט די אַריאַנער, די אַזוי גערופענע אוני־טאַריאַנער, אַדער אַנטי־קריסטיאַנער, וויייל זיי האָבן נישט אָנערקענט די געטלעכע דריי־אייניקייטן וואָס איז דאָך דער יסוד פונעם קאַטוילישן גלויבן. מען האָט זיי אויך גערופן סאָציאַנער, נאָכן רעפֿאָרמאַטאָר סאָצין, וועלכער האָט פאַראַי־ניקט אין פוילן אָלע קעגנער פון גלויבן אין דער הייליקער דריי־אייניקייט אין איין סעקטע. מען האָט זיי אויך גערופן „פוילישע בריידער“ און זענען אויך באַקאַנט געווען אונטערן נאָמען יודאַיזאַנטן, אַדער אריאַנער, וויייל פונקט ווי דער רעפֿאָרמאַטאָרישער בישאף אריאַן, זענען זיי געשטאַנען צווישן יידישן און קאַטוילישן גלויבן. די דאָזיקע סעקטאַנטן האָט מען אין פוילן אומברחמנותדיק פאַרפאָלגט און גיפֿייניקט, דערבייַ האָט זיך דער כעס פון קאַטוילישן קלער געווענדעט אויך קעגן די יידן, וועלכע זיי האָבן חושד געווען, אַז זיי רעדן אַן די קריסטן זיך מגייר צו זיין. די אריאַנער האָבן זיך צו די יידן נישט פאַרהאַלטן פיינטלעך, בפרט, אַז צוגלייך מיטן אויסראָטונגס־קאַמף קעגן די אַנטי־קריסטלעכע כופרים, האָבן די קאַטוילישע אינקווויזיטאָרן נישט געשוינט אויך די יידן. דערפאַר טאָקע שליסן מיר אויס די מעגלעכקייט, אַז דער בית־כנסת אויפן „שוואַרצן גאַרטן“ איז פאַרניכטעט געוואָרן בעת אין לאַנצוט האָבן געהערשט די אָנהענגער פונעם פראָטעס־טאַנטישן גלויבן.

אויב מיר וועלן אַננעמען די צווייטע מעגלעכקייט אַז דער בית־כנסת איז פאַרניכטעט געוואָרן אין דער תקופה, ווען לאַנצוט האָט געהערשט צו די לובאמירסקיס (1629), מוזן מיר קודם כל אונטערשטרייכן, אַז צו דער צייט האָט שוין אין פוילן פאַרפליכטעט די קאָנטטיטוציע פון יאָר 1539, וועלכע האָט איבערגעגעבן די יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין שטעט און דערפּער, אָלס אַ פריוואָט אייגנטום פון די פעאַדאַלע מאַגנאַטן, אונטער זייער פאָקטישן און רעכטלעכן רשות.

דער ערשטער פון די לובאמירסקיס, סטאַניסלאַוו, איבער־נעמענדיק לאַנצוט, האָט קודם כל אָפּגערייניקט די שטאָט פון די פראָטעסטאַנטן, צוריקגערופן די דאָמיניקאַנער און קאַטוי־לישע גלחים און באַמיט זיך צו אַנטווילקלען די שטאָט און צו הייבן זי ווירטשאַפטלעך, דערבייַ האָט ער גענומען אין שוץ די יידישע איינוואוינער. היות ווי אָלע מיטגלידער פון דער דאָזיקער מאַגנאַטן־משפחה האָבן זיך תמיד פריינטלעך באַציונג צו די יידישע תושבים פון דער שטאָט לאַנצוט און באַשאַנקען זיי מיט פריווילעגיעס, איז אַנצונעמען, אַז אין דער תקופה פון דער לובאַמירסקי־הערשאַפט אין לאַנצוט זענען דאָרט נישט פאָרגעקומען קיין אַנטי־יידישע עקסצעסן אַדער אַנטי־סעמיטישע אַרויסטרעטונגען, וואָס האָבן געזאָלט זיך ענדיקן מיט דער צעשטערונג פון א יידישן בית־כנסת.

עס איז טאָקע דאָן געווען אַ צייט, וועו יידן אין פּוילן האָבן אין זייער קאָמף פאַר רעכט צו וואוינען און צו האַנדלען געהאַט שוין קעגן זיך די קריסטלעכע שטאָטישע איינוואוינער און דעם קאָטוילישן קלער — זענען אָבער די יידן אין לאַנצוט געווען אין אַ בעסערער לאָגע, געפינענדיק שוץ און אפּוטרופּסות מצד די לובאמירסקיס, וואָס האָבן שטרענג אָכטונג געגעבן, אַז יידן אין לאַנצוט זאָלן קענען פריי זיך באַשעפטיקן מיט האַנדל און מלאכה.

עס וואָלט געקאָנט אַנטשטיין אַ מעגלעכקייט אַנצונעמען, אַז דער בית־כנסת איז פאַרניכטעט געוואָרן בעת דער פּירשט פון זיבענבירגען, יעזשי ראקאָטשי איז אין יאָר 1657 איבער־געפאַלן פּוילן, חרוב געמאַכט גאַנצע שטעט און דערפער, און האָט אויך אייגענומען לאַנצוט און פאַרברענט די שטאָט. קעגן דער דאָזיקער מעגלעכקייט זענען אָבער פאַראַן פאַלגנדע פאַקטן: ראשית כל איז באַקאַנט, אַז אין יאָר 1657, וועו ראקאָטשי איז באַפאַלן לאַנצוט, האָבן די יידן זיך דאָרט קאַנצענטרירט אַרום דער בעגנט פון דער הייַנטיקער שול, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן אין יאָר 1761, נעבן דער אַלטער הילצערנער שול, וואָס איז געשטאַנען אינעם מזרח־דרומדיקן ווינקל פון אַלטן מאַרק. און אויב מיר וועלן אפּילו אַננעמען, אַז די הילצערנע אַלטע שול איז פאַרברענט געוואָרן בעת ראקאָטשיס אַנפאַל אויף לאַנצוט, אינפאַרמירט אונז סטאַניסלאַוו צעטנארסקי, אַז טעאַדאָר לובאמירסקי, וועלכער האָט איבערגענומען לאַנצוט אין יאָר 1702, האָט געהאַלפן די יידן צוריק אויפבויען די דאָזיקע הילצערנע שול, אזוי, אַז עס קאָן נישט זיין קיין רייד דערפון, אַז נאָכדעם, ווי די שול איז פאַרברענט געוואָרן האָט מען געזאָלט אויף איר אָרט אויפשטעלן אַ קאָלומנע מיט אַ צלם. להיפך — דערזעלבער טעאָדאָר לובאמירסקי האָט שפּעטער איבערגעגעבן די לאַנ־צוטער יידן אַ פּלאַץ נעבן דער דערמאָנטער הילצערנער שול, דערלויבענדיק זיי דאָרט צוצוגרייטן ציגל כדי צו אויפבויען אַ נייע שול, וועלכע איז פאַרענדיקט געוואָרן אין יאָר 1761, און ווי מיר וויסן דאָך שוין, איז אויפן פּלאַץ פון דער אַלטער הילצערנער שול געשטאַנען אַ וואוינהויז, וואָס האָט נאָך ביז פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה געהערט צו וואגשאלן.

באַקענענדיק זיך מיט דער געשיכטע פּן לאַנצוט, האָבן מיר געפונען געוויסע שפּורן, וואָס פירן אונז צו דעם צייטפונקט, וועו דער בית־כנסת אויפן „שוואַרצן גאָרטן" האָט געקענט פאַרניכטעט ווערן און וואָס קלערן אונז אויף, וועו עס האָט געקענט אויפגעשטעלן אויפן אָרט פון אַ בית־כנסת אַ קאָלומנע מיט אַ צלם.

מיר געדענקען, אַז בעת דעם קאַמף צווישן סטאַניסלאַוו סטאדניצקי (דעם „לאַנצוטער טייוול") און דער פּירשט אפּא־לינסקי איז אין יאָר 1610 געקומען צו אַן אָנטשיידנדער שלאַכט, אין וועלכער די חיילות פון אפּאַלינסקי זענען אַרײַנגעפאַלן קיין לאַנצוט און חרוב געמאַכט די שטאָט, דערביי איז אַ גרויסער טייל פון דער שטאָט פאַרברענט געוואָרן. אויסגע־רויבט האָבן אפּאַלינסקיס מענטשן אין דער ערשטער ריי דעם שלאָס אויפן „גאָלן באַרג" און בלי ספק האָבן זיי ביי דער געלעגנהייט פאַרניכטעט דעם יידישן בית־כנסת, וואָס האָט זיך געפונען אין דער סביבה פון סטאדניצקיס שלאָס אויף דעם דערמאָנטן „גאָלן באַרג".

וועו די דאָמיניקאַנער זענען צריקגעקומען קיין לאַנצוט (1629), האָבן זיי שוין אויפן אָרט, וואו עס איז געשטאַנען דער בית־כנסת, אַנגעטראָפן בלויז חורבות. די דאָמיניקאַנער האָבן איבערגענומען אין לאַנצוט די ראָל פון אינקוויזיטאָרן, וואָס האָבן פאַרטריבן פון דער שטאָט די אריאַנישע דיסי־דענטן און פאַרפאָלגנדיק כל מיני יודאַיזאַנטן, האָבן זיי אויך נישט געשוינט די יידן. די דאָמיניקאַנער אינקוויזיטאָרן האָבן זיך נישט געקענט אַנדערש נוקם זיין איבער די יידן אין לאַנצוט פאַר די זינד פון די פראָטעסטאַנטישע כופרים ווי נאָר דורך אויפשטעלן אויפן אָרט פון דעם צעשטערטן בית־כנסת דורך אַפּאַלינסקיס סאַלדאַטן, אַ קאָלומנע מיט אַ צלם.

נאָר אויף אַזאַ אופן קאָנען מיר פאַרשטיין דעם שייכות פון דעם צעשטערטן בית־כנסת מיט דער קאָלומנע מיטן צלם.

6

וואָס פאַראַ מסקנות קאָנען מיר אַזוֹיַ אַרויסציען פון דער השערה, אַז אין יאָר 1610 איז אין לאַנצוט אין דער סביבה פון אַלטן פילעצקי־שלאָס פאַרניכטעט געוואָרן אַ בית־כנסת, אויף וועמענס חורבות עס איז שפּעטער אויפגעשטעלט געוואָרן אַ קאָלומנע מיט אַ צלם?

פון דעם דאָזיקן פּאַקט קאָנען מיר אַנגעבן בערך די צייט, וועו עס האָט שוין אין לאַנצוט עקזיסטירט אַ יידישער ישוב, וואָס האָט אַנגענומען געוויסע פאַרמען פון אַן אויטאָנאָמער קהילה. וויייל די קליינע יידישע ישובים האָבן נישט באַקומען אַזוי שנעל דאָס רעכט אויפצושטעלן אַ בית־כנסת, אייניצ־ארדענען אַ בית־עלמין, אויפצונעמען אַ רב און אַ. וו. — אַזאַ קליינער ישוב האָט נישט געקענט אין דער ערשטער צייט פון זיין אַנטוויקלונג דעקן די אַלע הוצאות, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דער אויסהאַלטונג פון די דאָזיקע אינסטיטו־ציעס, דערצו נאָך איז פאַר אַלע די אינסטיטוציעס נויטיק געווען אַ דערלויבעניש פונעם פּאָדאָלן האָר, צו וועמען די אָרטשאַפט האָט געהערט. דערפאַר איז אַזאַ ישוב אַ לאַנגע צייט געווען צוגעהעריק צו אַ גרעסערער שכנותדיקער קהילה, פון וועלכער ער איז געווען אָפּהענגיק בנוגע פאַרשי־דענע קהילהשע ענינים. אַזאַ גרעסערע קהילה האָט ביי די פון איר אָפּהענגיקע שכנותדיקע יידישע ישובים („פּשי־קאהאלקעס") אינקאַסירט די מלוכהשע שטייערן. די הויפּט־קהילה און אירע פּיליאַלן האָבן געהאַט אַ בשותפותדיקן רב און בית־דין, אַ געמיינזאַמען בית־כנסת און בית־עלמין. בפרט אַן אייגענעם בית־הקברות האָבן אין יענער תקופה געקענט האָבן בלויז רייכע קהילות און די יידן אין קליינע קהילות האָבן געפירט זייערע מתים אין די גרעסערע קהילות פון די שטעט, וואו עס זענען שוין געווען בית־עלמינס.

און וועו אַזאַ אָפּהענגיקע קהילה האָט זיך מיט דער צייט אַנטוויקלט, האָט זי קודם כל געמאַכט באַמיאונגען צו באַקומען דאָס רעכט אויפצושטעלן אַן אייגענעם בית־כנסת, אויפצו־נעמען אַן אייגענעם רב און דערנאָך ערשט איינצוארדענען אַן אייגענעם בית־עלמין. צום סוף האָט זיך אַזאַ פילאַלע

אַפּגעריסן פון איר הויפּט־קהילה און זיך קאָנסטיטואירט ווי אַ זעלבסטשטענדיקע קהילה. די יידישע קהילה אין לאַנצוט איז אַ לאַנגע צייט געווען אַ פיליאַלע פון דער פשעמישלער קהילה.*

דער יידישער ישוב אין לאַנצוט, האָט שוין אין 16־טן יאָר־הונדערט געמוזט זיין גענוג שטאַרק, ווייל לויט אונזערע השערות האָבן לאַנצוטער יידן שוין דעמאָלט פאַרמאָגט אַן אייגענעם בית־כנסת און אַן אייגענעם בית־עלמין.**

וועגן דאָקומענטאַרישע באַווייזן, אַז אין דער צווייטער העלפט פון 16־טן יאָר־הונדערט האָבן שוין געלעבט אין לאַנצוט יידן, האָבן מיר שוין דערמאָנט אין די פריערדיקע קאָמוניקאַציע־מאַמענט. דער לאַנצוטער היסטאָריקער, זענאַן שוסט, באַהויפּטעט אין זיין מאַנאָגראַפיע, — „דער מיטל־אַלטער פון לאַנצוט", — אַז צום סוף פון 14־טן יאָר־הונדערט האָט שוין לאַנצוט געהאַט הינטער זיך אַ לענגערע אָנטוויק־לונגס־תקופה, ווייל אין לאַנצוט זענען שוין דאָן פאַרגעקומען ירידים און מערק, אויף וועלכע די תושבים פון די שכנות־דיקע אָרטשאַפטן פלעגן אַרויסשטעלן זייערע פראָדוקטן צום פאַרקויף. צו די לאַנצוטער גיטער האָבן דעמאָלט געהערט 12 דערפער, אַזוי, אַז לאַנצוט מיט די אַרומיקע דערפער האָט שוין דאָן פאַרגעשטעלט אַ גענוג גרויסע טעריטאָריאַלע אייג־הייט, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט בשותפותדיקע עקאָנא־מישע אינטערעסן.

פון דער געשיכטע פון יידן אין פּוילן אין 14־טן און אין 15־טן יאָר־הונדערט וויסן מיר, אַז אין דער דאָזיקער תקופה זענען די יידן געווען כמעט דער אייניציקער עלעמענט, וואָס האָט זיך באַשעפטיקט מיט האַנדל. די יידישע סוחרים פלעגן פאַראָרגן די מאַגנאַטן־משפחות, ווי אויך די אייגנווירטן פון די אָרטשאַפטן, וואָס זענען געלעגן אויף דער קאָמוניקאַציע־ליניע פון רייסן קיין מערב, מיט אַזעלכע אָרטיקלען — ווי הערינג, צעווירצן און וואַל, דערביי פלעגן די דאָזיקע סוחרים אויסשטעלן די דאָזיקע סחורות אויף די ירידים, וואָס זענען פאַרגעקומען אין פאַרשידענע צייטן אין די שטעט און שטעטלעך.

עס איז דערפאַר אָנצונעמען, אַז לאַנצוטער יידישע סוח־רים האָבן אין 15־טן יאָר־הונדערט געליפערט פאַר דעם הויף פון די פילעצ־קיס, וועלכע האָבן דאָן געהערט צו די רייכסטע מאָגנאַטן־משפחות אין דעמאָלטיקן פוילן, דערביי איז כדאי צו דערמאָנען, אַז דער פוילישער קעניג וולאַדיסלאָוו יאַגיעללא, וואָס פלעגט אָפט וויילן בייַ זיין צווייטער פרוי (די טאָכטער פון אטא פּילעצקי, אַן אלמנה נאָך דעם קאשטעלאן גראנאווסקי) אין לאַנצוט, איז געשטאַנען אין ענגע פּינאַנציעלע באַציאונגען מיטן יידישן באַנקיר וואַלטשקאָ, וועלכער וואוינענדיק אַליין אין לעמבערג, האָט זיך אַן ספק אין זייַנע קרעדיט־טראַנזאַק־ציעס מיטן קעניגלעכן הויף ווי אויך מיט די פילעצקיס, באַנוצט מיט יידישע פאַרמיטלער, וואָס האָבן געוואוינט אין לאַנצוט.

אויך אָלע די ווירטשאַפטלעכע קאָנטאַקטן פון 14־טן און אַנהויב 15־טן יאָר־הונדערט, צווישן לאַנצוט און די שכנותדיקע שטעט ווי ריישע, טיטשין, פּשעווארסק, וועגן וועלכע עס דער־

גענוען נאָך אָפהענגיק פון דער הויפּט־קהילה אין פּשעמישל, אָבער זי האָט שוין פאַרמאָגט אַן אייגן בית־כנסת מיט אַן אייגענעם בית־עלמין.

7

לאָמיר איצט פרווון ענטפערן אויף די פראָגע: ווי אַזוי האָבן געלעבט די יידן אין לאַנצוט אין דער תקופה פון דער צווייטער העלפט פון 14־טן ביז צום אָנהויב פונעם 17־טן יאָר־הונדערט?

מיר האָבן שוין פריער באַמערקט, אַז ביים באַזעצן זיך פון די יידן אין לאַנצוט, האָט אַ גרויסע ראָל געשפילט דער קאָמוניקאַציע־מאָמענט. דער לאַנצוטער היסטאָריקער, זענאַן שוסט, באַהויפּטעט אין זיין מאַנאָגראַפיע, — „דער מיטל־אַלטער פון לאַנצוט", — אַז צום סוף פון 14־טן יאָר־הונדערט האָט שוין לאַנצוט געהאַט הינטער זיך אַ לענגערע אָנטוויק־לונגס־תקופה, ווייל אין לאַנצוט זענען שוין דאָן פאַרגעקומען ירידים און מערק, אויף וועלכע די תושבים פון די שכנות־דיקע אָרטשאַפטן פלעגן אַרויסשטעלן זייערע פראָדוקטן צום פאַרקויף. צו די לאַנצוטער גיטער האָבן דעמאָלט געהערט 12 דערפער, אַזוי, אַז לאַנצוט מיט די אַרומיקע דערפער האָט שוין דאָן פאַרגעשטעלט אַ גענוג גרויסע טעריטאָריאַלע אייג־הייט, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט בשותפותדיקע עקאָנא־מישע אינטערעסן.

פון דער געשיכטע פון יידן אין פּוילן אין 14־טן און אין 15־טן יאָר־הונדערט וויסן מיר, אַז אין דער דאָזיקער תקופה זענען די יידן געווען כמעט דער אייניציקער עלעמענט, וואָס האָט זיך באַשעפטיקט מיט האַנדל. די יידישע סוחרים פלעגן פאַראָרגן די מאַגנאַטן־משפחות, ווי אויך די אייגנווירטן פון די אָרטשאַפטן, וואָס זענען געלעגן אויף דער קאָמוניקאַציע־ליניע פון רייסן קיין מערב, מיט אַזעלכע אָרטיקלען — ווי הערינג, צעווירצן און וואַל, דערביי פלעגן די דאָזיקע סוחרים אויסשטעלן די דאָזיקע סחורות אויף די ירידים, וואָס זענען פאַרגעקומען אין פאַרשידענע צייטן אין די שטעט און שטעטלעך.

עס איז דערפאַר אָנצונעמען, אַז לאַנצוטער יידישע סוח־רים האָבן אין 15־טן יאָר־הונדערט געליפערט פאַר דעם הויף פון די פילעצ־קיס, וועלכע האָבן דאָן געהערט צו די רייכסטע מאָגנאַטן־משפחות אין דעמאָלטיקן פוילן, דערביי איז כדאי צו דערמאָנען, אַז דער פוילישער קעניג וולאַדיסלאָוו יאַגיעללא, וואָס פלעגט אָפט וויילן בייַ זיין צווייטער פרוי (די טאָכטער פון אטא פּילעצקי, אַן אלמנה נאָך דעם קאשטעלאן גראנאווסקי) אין לאַנצוט, איז געשטאַנען אין ענגע פינאַנציעלע באַציאונגען מיטן יידישן באַנקיר וואַלטשקאָ, וועלכער וואוינענדיק אַליין אין לעמבערג, האָט זיך אַן ספק אין זייַנע קרעדיט־טראַנזאַק־ציעס מיטן קעניגלעכן הויף ווי אויך מיט די פילעצקיס, באַנוצט מיט יידישע פאַרמיטלער, וואָס האָבן געוואוינט אין לאַנצוט.

אויך אָלע די ווירטשאַפטלעכע קאָנטאַקטן פון 14־טן און אַנהויב 15־טן יאָר־הונדערט, צווישן לאַנצוט און די שכנותדיקע שטעט ווי ריישע, טיטשין, פּשעווארסק, וועגן וועלכע עס דער־

---

* געווענליך ידיעות וועגן דעם ברענגען מיר אין די נעכסטע קאַפּיטלען.

** לאַנצוטער יידן, וואָס לעבן אין ישראל דערציילן, אַז נאָך פאַר דער לעצטער וועלט־מלחמה האָבן זיי געזען אויפן לאַנצוטער אַלטן בית־הקברות מצבות פון פאַר 300 יאָר.

מאַנט זענען שוסט, האָבן געקענט אַנגעהאַלטן ווערן נאָר דורך די דעמאָלטיקע יידישע סוחרים, וואָס האָבן געוואוינט אין לאַנצוט, ווייל נאָר זיי האָבן אין דער דאָזיקער תקופה אַנגעהאַלטן מיט יידישע העגדלער פון אַנדערע שטעט און שטעטלעך אַן אַרגאַניזירטן ענגן האַנדל־קאָנטאַקט.

אָזא איז בלי שום ספק געווען דער ווירטשאַפטלעכער מצב פון די יידן אין לאַנצוט ביז צום יאָר 1586, ווען די שטאָט האָט געהערט צו די פילעצקיס.

און אין וואָס פאַראַ ווירטשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן האָבן זיך געפינען די לאַנצוטער יידן, בעת די שטאָט האָט געהערט צו די סטאדניצקיס?

שוין דער פריער ציטירטער היסטאָריקער צשטנאַרסקי שילדערט די לאָגע אין לאַנצוט, זינט די שטאָט האָט איבערגע־נומען סטאַניסלאַוו סטאדניצקי, מיט פאָלגנדע ווערטער: „זינט דעם באַזעצן זיך דאָ פון סטאדניצקי, האָט זיך דער גורל פון לאַנצוט ענג פאַרבונדן מיט די מערקווירדיקע איבערלעבענישן פון אַ גוואַלד־מענטש, וואָס איז געווען אומדערזעטיקט אין זיינע תאוות און ליידנשאַפטן, וואָס האָט זיך נישט גערעכנט מיט קיין געזעץ אָדער עטיק, אַ מענטש וואָס האָט במשך אַ פערטל יאָר־הונדערט באַאומרואיקט די נאָענטע און וויטע סביבה פון דער שטאָט, און וואָס האָט געפירט מיט די שכנים שטענדיקע מלחמות און אומבאַשטראָפט גערעבעוועט, פאַר־ניכטעט און געמאַרדעט".

פאַרשטייט זיך, אַז אין אַזעלכע באַדינגונגען האָבן לאַנצו־טער יידן נישט געקענט פירן וועלכן ס׳איז האַנדל און עס האָט געמוזט איבערגעריסן ווערן יעדער ווירטשאַפטלעכער קאָנטאַקט, וועלכן זיי האָבן אַנגעהאַלטן מיט די סוחרים פון די שכנותדיקע שטעט, בפרט מיט די סוחרים פון ריישע.

זענען שוסט ברענגט אונז די ידיעה, אַז סטאדניצקי האָט אין חודש אַפּריל פונעם יאָר 1600 מיט גוואַלד צוריקגעהאַלטן אַלע לאַנצוטער סוחרים, וועלכע ער האָט אַגגעטראָפן אויפן ווועג קיין ריישע צום דאָרטיקן ירידּ און האָט אונטער־דראָונגען אויסגעפרעסט ביי זיי אויסלייז־געלט. עס אונטער־ליגט נישט קיין ספק, אַז די סוחרים, וואָס זענען פון לאַנצוט געגאַנגען אויפן ירידּ קיין ריישע, זענען דאָן געווען יידן. איז קלאָר, אַז אין אַזעלכע באַדינגונגען, ביי אַ שטענדיקער אומזיכערקייט פון פאַרמעגן און לעבן, האָט זיך עמוזט אָפשטעלן יעדער האַנדל און עס איז דערפאַר לייכט זיך פאַרצושטעלן, אין וואָס פאַראַ פאַרהעלטענישן איז אויסגע־קומען צו לעבן דעם נאָך שוואָכן יידישן ישוב אין לאַנצוט. און שפעטער, ווען די חיילות פון לוקאש אָפאָלינסקי, דעם סטאָראָסטע פון שכנותדיקן לעזשאיסק, סטאדניצקיס פאַרבי־סענער קעגנער, זענען אין יאָר 1608 אַריינגעפאַלן קיין לאַנצוט, האָבן זיי, ווי עס באַשרייבט זענען שוסט, פאַרגוואַל־טיקט פרויען, געמאַרדעט און באַרויבט די איינוואוינער פון דער שטאָט, פאַרברענט אַ טייל פון דער שטאָט און פאַרניכ־טעט אַלע שטאָטישע פנקסים און פּריוויליעגיעס. פאַרשטייט זיך, אַז עס זענען נישט געשוינט געבליבן די יידן אין לאַנצוט און זייערע הילצערנע הייזלעך מיט זייער גאַנץ האָב און גוטס איז דעמאָלט אָנטע מיטן רויך.

דער קאַמף צווישן אָפאָלינסקי און סטאדניצקי האָט נאָך געדויערט 2 יאָר און ווי מיר ווייסן פון פריער, איז סטאדניצקי געפאַלן אויפן שלאַכטפעלד אין יאָר 1610. פון דעם לאַנגיריקן קאַמף צווישן אָפאָלינסקי און סטאדניצקי האָט די שטאָט לאַנצוט שרעקלעך געליטן און עס זענען געבליבן פון איר חורבות. פון דער תקופה, ווען לאַנצוט האָט געהערט צו די פילעצקיס און סטאדניצקיס, זענען נישט געבליבן קיין שום דאָקומענטן אָדער פנקסים, פון וועלכע מיר וואָלטן געקענט באַקומען וועלכע עס איז ידיעות וועגן דעם ווירטשאַפטלעכן לעבן פון די יידן אין דעמאָלטיקן לאַנצוט. לייידער האָבן מיר נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו באַקומען זיך מיט די פנקסים פון דער שטאָט לאַנצוט פון 16־טן ביז צום 19־טן יאָר־הונדערט און מיט די 20 לאַנצוטער פערגאַמין־דאָקומענטן פון 14־טן ביז צום 19־טן יאָר־הונדערט, וועגן וועלכע מיר האָבן שוין דער־מאָנט אין די פריערדיקע קאַפּיטלען, און וועלכע, ווי עס באַריכטעט ד״ר באליצקי, געפינען זיך אין פאַרשידענע פוילישע ביבליאָטעקן.

דער היסטאָריקער פון דער שטאָט לאַנצוט, זענען שוסט, בארופּנדיק זיך אויף די שטאָטישע פנקסים פון די יאָרן 1539—1559 און 1575—1597, האָט בלויז פעסטגעשטעלט אַז אין דער תקופה, וועלכע נעמט אַרום די יאָרן פון די דער־מאָנטע פנקסים, דאָס הייסט אין דער צייט, ווען אין לאַנצוט האָבן געהערשט די פילעצקיס, זענען אין לאַנצוט דער דאָמי־נירנדיקער, ווירטשאַפטלעכער עלעמענט געווען די דייטשע מיעשטשאַנעס, ווייל זיי — באַהויפּטעט שוסט — האָבן דורכ־געפירט די אַלע פינאַנציעלע טראַנזאַקציעס, וועלכע זענען רעגיסטרירט געווארן אין די אויבן ציטירטע שטאָטישע פנקסים. דער היסטאָריקער זענען שוסט פאַרגעסט אָבער איין וויכטיקע זאַך, אַז אין די דערמאָנטע פנקסים רעדט זיך נאָר וועגן טראַנזאַקציעס מיט הייזער אָדער פלעצער און זיי האָבן נישט געהאַט קיין שום שייכות צום האַנדל און מלאכה אָדער צו קרעדיטגעשעפטן. די רייכע פאטריציער, די וואָס האָבן ס׳רוב דורכגעפירט די טראַנזאַקציעס מיט הייזער און אָפּגע־היטן, אַז די דאָזיקע טראַנזאַקציעס זאָלן אַריינגעטראָגן ווערן אין די שטאָטישע פנקסים, אָט די דייטשע מיעשטשאַנעס, האָבן טאָקע צו יענער צייט רעגירט אין לאַנצוט, אָבער אַ טייל אייניוואוינער פון דער שטאָט איז באַשטאַנען פון בעלי־מלאכות און העגדלער, און זיי זענען געווען דער דאמינירנדיקער ווירטשאַפטלעכער עלעמענט, הגם אין שטאָטראָט האָבן רע־גירט די רייכע לאָווניקעס.

זענען שוסט האָט זיך בכלל נישט אינטערעסירט מיט וועלכן ס׳איז יידישן פּראָבלעם אין מיטלאַלטערלעכן לאַנצוט. אין ערשטן טייל פון זיין מאנאגראפיע „דער מיטלאַלטער פון לאַנצוט" דערמאָנט ער איבערהויפּט נישט פון יידן אין לאַנצוט פון דער תקופה. ער באַגנוגנט זיך נאָר מיט דער געוואָגטער און נישט־באַגרינדעטער פעסטשטעלונג, אַז אין מיטלאַלטער האָט אין לאַנצוט געלעבט אַ פוילישׁ־קאַטוילישע באַפעלקע־רונג, פאַרגעסנדיק, וואָס ער האָט באַהויפּטעט אויף אַן אָנדער אָרט, אַז אין דער צייט ווען לאַנצוט האָט געהערט צו די פי־לעצקיס, דאָס הייסט אין מיטלאַלטער, איז דער ווירטשאַפטלע־

כער דאמינירנדער עלעמענט אין לאַנצוט געווען די דייטשע פאטריציער, וועלכע זענען דאַן נאָך נישט געווען פאלאניזירט.

פון דעמזעלבן מקור׳ דערוויסן מיר זיך נאָך, אַז צום סוף פון 14־טן און אָנהויב 15־טן יאָר־הונדערט איז לאַנצוט געשטאַנען אויף אַ הויכע מדרגה פון ווירטשאפטלעכער אָנט־ וויקלונג און אַז שוין דעמאָלט זענען אין לאַנצוט פאָרגע־ קומען ירידים און מערק. און ווי מיר האָבן שוין דאָס פריער אונטערגעשטראָכן — אויב לאַנצוט האָט זיך אין מיטלאַלטער געפונען אין אַזאַ הויך אָנטוויקלטן עקאָנאָמישן מצב, איז דאָס בלי שום ספק געווען דער פאָרדינסט פון לאַנצוטער יידן.

פון דער געשיכטע פון יידן אין מיטלאַלטערלעכן פוילן וווייסן מיר, אַז צום סוף פון 14־טן און אָנהויב 15־טן יאָר־ הונדערט איז די קרעדיט־ און האַנדלס־טעטיקייט אין די פוילישע שטעט, וואָס זענען געלעגן אויפן ראָפּטשיצער שליאַך, פון לעמבערג ביז איבער קראקע און ווייטער קיין מערב הויפּטזעלעך געלעגן אין יידישע הענט.

און ווען אָפּילו עס האָט זיך אין לאַנצוט אין אָנהויב פון 15־טן יאָר־הונדערט אָנטוויקלט אין גרעסערן מאָסשטאָב אַ וועבעריי־הויזאינדוסטריע, האָבן נאָר די יידישע לאַנצוטער סוחרים, וואָס האָבן אָנגעהאַלטן אַ געשעפטלעכן קאָנטאָקט מיט יידישע הענדלער פון אָנדערע אָרטשאָפטן, געקענט זיין מסוגל אָפּצונעמען פון די לאַנצוטער וועבער זייערע אויס־ אַרבעטונגען און אַריבערפירן זיי צום פאַרקויף אין אָנדערע שטעט אָדער אויף ירידים אין מערק, ווייל דאַן האָט נאָך נישט עקזיסטירט קיין פוילישער האַנדלס־עלעמענט.

8

געגויערע, אויף דאָקומענטאַרישע מקורות געשטיצט ידיעות וועגן יידישן לעבן און ווירקן אין לאַנצוט, באַזיצן מיר ערשט פון דער תקופה, וועגן סטאַניסלאַוו לובאמירסקי האָט איבערגענומען לאַנצוט, אין יאָר 1629.

זענאן שוסט באַגונגט זיך אין זיין לעצטער מאנאגראַ־ פיע: „לאַנצוט און זיין סביבה״, נאָר מיט דער באַמערקונג וועגן יידן אין דער העלפט פון 18־טן יאָר־הונדערט מיט דער פעסטשטעלונג, אַז פון די מערערע פּריווילעגיעס, וועלכע עס האָט אַרויסגעגעבן דער לעצטער פון די לובאמירסקיס, סטא־ ניסלאַוו, וועלכער האָט איבערגענומען לאַנצוט אין יאָר 1745, איז בולט די זאָרג וועגן די יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין לאַנצוט.

מער ידיעות וועגן יידן געפינען מיר בייַ צעטנארסקין אין זיין דערמאָנטער מאנאגראַפיע, אין וועלכער ער באַשעפ־ טיקט זיך מיט דער ראָל פון יידן אין לאַנצוט אין דער תקופה, ווען לאַנצוט האָט געהערט צו די לובאמירסקיס. אַזוי לייענען מיר דאָרט, אַז „דער יידישער עלעמענט האָט אין דער צייט פון פוילנס אומאָפּהענגיקייט געגאָסן פון דער אונטער־ שטיצונג פון די האַרן פון לאַנצוט״ און אַז „דער דאָזיקער עלעמענט האָט זיך שוין פריער היימיש געמאַכט אין לאַנצוט, הגם אין באַגרענעצטן מאָסשטאָב״ — „וויבאל די מאַפּעס און צייטלונגען פון דער באַפעלקערונג אין לאַנצוט פון 18־טן יאָר־הונדערט ווייזן אויף קוים עטלעכע יידישע משפחות״, און אַז „צום סוף פון 18־טן יאָר־הונדערט, שוין אונטער דער אַפּטרופּוסת פון עסטרייך זענען יידן אַריינגעדרונגען אין מאַרק אַריין, וואו זיי האָבן דערוואַרבן עטלעכע הייזער״.

סטאַניסלאַוו צעטנארסקי גיט אונז נאָך איבער, אַז טעא־ דאר לובאמירסקי, וועלכער האָט איבערגענומען לאַנצוט אין יאָר 1702, האָט דערלויבט יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין לאַנצוט בויען הייזער, באַשעפטיקן זיך מיט מסחר און מלאכה אַ חוץ זאָטלערייַ, קירשנעריי, שוסטעריי, גאַרבעריי און שמידעריי.

ווי מיר זענען, איז צעטנארסקיס שטעלונג לגבי דער ראָל פון יידן אין לאַנצוט נישט זייער אָביעקטיוו, און דערפאַר האָלטן מיר פאַר נויטיק געוויער צו אַנאַליזירן די ראָל און די ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט פון די יידן אין לאַנצוט אין דער תקופה, ווען לאַנצוט האָט געהערט צו די לובאמירסקיס.

נאָך דער הערשאַפט פון די סטאדניצקיס אין לאַנצוט, האָט אין יאָר 1629 איבערגענומען לאַנצוט סטאַניסלאַוו לובאמירסקי, וועלכער האָט קודם כל זיך געמוטמעט צום ווידער־ אויפבוי פון דער שטאָט, וואָס איז צעשטערט געוואָרן אין די שטענדיקע קאַמפן צווישן דעם „לאַנצוטער טייוול״ און זיינע קעגנער. כדי ווירטשאַפטלעך צו הייבן די שטאָט, האָט לובא־ מירסקי געלייגט גרויס געוויכט אויף דער אַנטוויקלונג פון האַנדל און צו דעם צוועק האָט ער דערהאַלטן פון דעם פוילישן קעניג וולאַדיסלאַוו לאקיעטעק אין יאָר 1635 דאָס רעכט צו עפענען אין לאַנצוט אַ „סקלאַד פאַר פיש און ווין״, וואָס האָט אַריינגעבראַכט דער שטאָט גרעסערע הכנסות.

בנוגע דער שטעלונג פון די לובאמירסקיס צו די יידן אין לאַנצוט, מוזן מיר געדענקען, אַז די פוילישע מאַגנאַטן האָבן בכלל אין זייערע פריוואַטע באַזיצטומער געוואָרנט פאַר דער יידישער באַפעלקערונג און געמוטמעט זי אין שוץ קעגן די אַנפאַלן מצד דער קריסטלעכער שטאָטישער באַפעלקערונג, וואָס האָט געזען אין די יידישע איינוואוינער קאָנקורענטן, בפרט, אַז קעגן יידן האָט געהעצט דער קאָטוילישער קלער. עס איז כדאי אין דעם פּרט צו באַקענען זיך מיט די אויס־ פירונגען פונעם היסטאָריקער ד״ר מאיר באלאבאן בנוגע דער פאַרהעלטעניש פון די פוילישע מאַגנאַטן צו די יידן, וועלכע האָבן זיך באַזעצט אין די פריוואַטע שטעט, וואָס האָבן געהערט צו די דאָזיקע מאַגנאַטן.

„שוין אין דער צווייטער העלפט פון 16־טן יאָר־הונדערט, שרייבט ד״ר באלאבאן אין דריטן באַנד פון זיין „יידישע געשיכטע און ליטעראַטור״ — „אַנטשטייען, בפרט אויף די מזרח־קרעסן פון דער פוילישער רעפובליק, נייע שטעט און תיכף זענען מיר דאָרט יידישע קהילות. מיד פון שטענדיקן קאָמף מיט די מיעשטשאַנעס, עמיגרירן די יידן פון איבער־ באַפעלקערטע קעניגלעכע שטעט אין די נייע אָרטשאַפטן און דערהאַלטן פון זייערע אייגנטימער האַנדלס־און מלאכה־ פריוילעגיעס. דאָ איז זיי דערלויבט צו באַזעצן זיך אויפן מאַרק, דאָ באַקומען זיי הייזער און גערטנער, האַלץ און ציגל צום בוי פון אַ שול, און אַ חוץ דעם — פריווילעגיעס לויטן מוסטער פון די אַלגעמיינע פריווילעגיעס פון די פוילישע מלכים. און אַזוי זענען מיר צום סוף פון 16־טן יאָר־הונדערט

אַ יידישע קהילה אין זשולקיעוו, ווי אַ פּילאַלע פון לעמבערג און אויך פון פּשעמישל הייבט זיך אָן אַן עמיגראַציע אין די שכנותדיקע שטעטלעך". „אַיינע פון די גרעסטע פּשעמישלער זידלונגען" — שרייבט ווייטער באלאבאן — „וואו די לובא־מירסקיס נעמען אין שוץ די יידן און האָבן זיי גלייכצייטיק מחיב געווען צו באַשיצן די שטאָט איז געווען ריישע". אין דער אַנזידלונגס־פּריוווילעגיע פון ריישע געפינט זיך אָן אפשניט: „יעדער בעל־הבית דאַרף האָבן אַזוי פיל ביקסן, וויפיל עס זענען פאַראַן מענער, אַ קופּע קויליז צום לאָדענען און צו דריי פונט פּראָך פאַר דער ביקס, און די יידן דאַרפן האָבן דריי שטיינער פון טרוקענעם פּראָך, אַ קאָפּע קויליז צו די האקאוניצעס * און אַ האַלבע קאָפּע פאַר אַ קאַנאַן אָן אויך 4 האקאוניצעס פאַר זייער בית־כנסת, אָן אויך איין יד, וועלכער זאָל די כלים באַדינען און פון זיי שיסן".

פאַרשטייט זיך, אַז סטאַניסלאַוו לובאמירסקי, וועלכער איז געווען דער מאַגנאַט, וואָס האָט געגומען אין שוץ די יידן אין ריישע, וואָס איז געווען זיין באַזיצטום — אָן וועלכער האָט כמעט אין דערזעלבער צייט (1629) איבערגע־נומען אין זיין באַזיץ די שטאָט לאַנצוט פון סטאדניצקיס יורשים — האָט אויך אין דער דאָזיקער ארטשאפט געגומען אין שוץ די יידן, וואָס האָבן געוואוינט שוין איצט ביי דעם פּשעמישלער טויער, אין דער סביבה פון לובאמירסקיס שלאָס. און אַזוי ווי אין ריישע, האָט לובאמירסקי אויך אין לאַנצוט אַרויסגעגעבן פאַראַדענונגען מיטן צווועק בעסער צו באַשיצן די שטאָט, וועגן וואָס עס שרייבט צעטנאַרסקי ** אַז „די זאַרג פון סטאניסלאַוו לובאמירסקי און זיינע נאָכפאָלגער פאַר דער זיכערקייט פון דער שטאָט, זעט מען פון דעם אינהאַלט פון די שטאטישע און צעך־פריווילעגיעס", ווייל „וואָס אפטער געפינען זיך אין די דאָזיקע פריווילעגיעס פאַרשריפטן וועגן דעם פליכט צו ליפערן קריגסמאַטעריאַל ווי פּראָך, קויליז א.אַ.וו. ווי אויך וועגן דער פליכט פון די שטאָט־איינוואוינער צו באַזיצן געוויר."

און הגם סטאַניסלאַוו צעטנארסקי דערמאָנט נישט מיט קיין וואָרט, אַז די דאָזיקע פאַראַרדענונגען פן סטאַניסלאַוו לובאמירסקין און זיינע יורשים האָבן אויך פאַרפליכטעט די לאַנצוטער יידן, אונטערליגט נישט קיין שום צווייפל, אַז פונקט ווי אין שכנותדיקע ריישע, ווערט אין די דאָזיקע פריווילעגיעס פאַר לאַנצוט אַרויפגעלייגט דער חוב צו באַזיצן געוויר אויך אויף די לאַנצוטער יידן אין וועלכע האָבן דאָך, ווי עס גיט איבער צעטנארסקי, געוואוינט נעבן דעם פשע־מישלער טויער, דעם געפערלעכסטן און אַמלייכטסטנס צו באַפאַלן.

9

נאָך סטאַניסלאַוו לובאמירסקי האָט די לאַנצוטער ירושה איבערגענומען זיין זון יעזשי סעבאסטיאַן, וועלכער האָט פאַרנומען דעם הויכן אַמט פון קעניגלעכן מאַרשאַלעק און הטמאַן. דער נייער בעל הבית פון דער שטאָט האָט גע־ווידמעט פיל אויפמערקזאַמקייט דער אַנטווילקלונג פון האָנדל

* קויל־נוואָרפער.
** Miasto Łańcut 1937

אין שטאָט, און וועגן דער פּוילישער קעניג יאַן קאַזשימיעזש האָט זיך אויפגעהאַלטן אין לאַנצוט, האָט די שטאָט באַקומען דעם 1656.1.28 די פריווילעגיע אויף איינצואַרדנען אין שטאָט יריד־ים. שפּעטער אין יאָר 1671 האָט לאַנצוט באַקומען אַזאַ פריווילעגיע אויף יריד־ים פון היעראנים לובאמירסקי.

עס האָבן אָבער נישט קיין סך געהאָלפן די באַמיאונגע, פון יעזשי לובאמירסקי צו הייבן דעם עקאָנאָמישן מצב פון דער שטאָט, ווייל די אינערלעכע סכסוכים אַרום דער קעניג־לעכער קרוין און אַלס פועל יוצא דערפון די מלחמות מיט די פרעמדע אקופאַנטן האָבן חרוב געמאַכט גאַנצע טיילן פון פּוילן. זייער פיל געליטן פון די מלחמות האָט לאַנצוט, און, ווי מיר האָבן שוין וועגן דעם דערמאָנט פריער, איז לאַנצוט אין יאָר 1657 פאַרברענט געוואָרן, בעת דער פירשט פון זיבענבירגן, יעזשי ראקאטשי, איז איבערגעפאַלן פּוילן.

פאַרשטייט זיך, אַז שטענדיקע אינוואַזיעס און איבערפאַלן פון פרעמדע מיליטערישע כוחות האָבן געווירקט שעדלעך אויף דער אַנטווילקלונג פון לאַנצוט, וואָס האָט אין 16־טן יאַרהונדערט אַרויסגעוויזן אַזוי פיל אַנטווילקלונגס־טענדענצן, און עס זענען נויטיק געווען גרויסע אַנשטרענגונגען, כדי צו באַקעמפן די עקאָנאָמישע ירידה פון דער שטאָט. די אלמנה פון יעזשי לובאמירסקי, בארבאַרא, וועלכע האָט אַנגעפירט מיט דער אייגנטלעכער ווירטשאַפט אין לאַנצוט, הגם די ירושה איז פאַרטיילט געוואָרן צווישן 5 זין, האָט זיך פיל אינטערעסירט מיט דער אַנטווילקלונג פון די צעכן, וועלכע זענען שוין פון פריער געווען אין לאַנצוט שטאַרק אַנטווילקלט.

ס׳רוב צעכן אין לאַנצוט זענען געווען באַשעפטיקט מיט וועבערייַ, דערביי האָט דער וועבעריי־צעך אין לאַנצוט געהאַט שוין זיין אייגענעם סטאטוט נאָך אין יאָר 1406. ווי עס גיט איבער זענען שוסט, זענען לויט דעם אויסוויי אין די שטאָ־טישע הכנסות־אוֹן הוצאות־ביכער פון לאַנצוט פאַר די יאָרן 1563—1607 אויף 115 באַשטייערטע בעלי־מלאכות אין לאַנצוט, געווען 37 וועבער, דאָס הייסט איבער 30% פון דער אַלגע־מיינער צאָל האַנטווערקער, דערביי שטרייכט אונטער זענען שוסט, אַז דער האַנדל מיט גאַרן איז געווען אין לאַנצוט געשיצט דורך באַזונדערע תקנות און שטראָפן.

וועגן דער באַדייטונג פון דער וועבעריי־מלאכה אין לאַנצוט באַווייזט אויך דער פאַקט, אַז די וועבער אין לאַנצוט האָבן באַקומען צוגעטיילט אין מערבדיקן טייל פון דער שטאָט אַ גרעסערן שטח ערד כדי אויפצובויען אייגענע ווּוינגס־הייזער. ווּוינטער פלעגן די וועבער אַרבעטן ביי וועבעריי און זומער האָבן זיי זיך באַשעפטיקט מיט בוי־אַרבעט און שוסטעריי.

צו האָבן די לאַנצוטער יידן אַנטייל גענומען אין דער דאָזיקער אַזוי בריַיט פאַרצווייגטער אין לאַנצוט וועבעריי־מלאכה?

נעמענדיק אין באַטראַכט די סטרוקטור פון די צעכן אין אַלטן פעאַדאַלן פוילן, ווי אויך דעם קאַמף פון די פוילישע יידן פאַר רעכט אויף האַנדל און מלאכה — מוזן מיר אויף אונזער שאלה געבן אַ נעגאַטיווע תשובה.

צום שוץ פון זייערע אינטערעסן און כדי אוממעגלעך צו

מאַכן יעדע פאַרם פון קאַנקורענץ, האָבן די קריסטלעכע האַנטווערקער שוין אין אַנהויב פון 14־טן יאָרהונדערט אַנגעהויבן צו אַרגאַניזירן זיך אין צעכן און לויט די סטאַטוטן, וואָס פלעגן געשאַפן ווערן פאַר יעדן צעך באַזונדער. האָט זיך מיט אַ מלאכה געקענט באַשעפטיקן נאָר דער, וואָס האָט געהערט צו אַ צעך פון געגעבענעם פאַך, אין וועלכן ער האָט געוואָלט אַרבעטן. ווער עס האָט נישט געהערט צום צעך פון באַטרעפנדיקן פאַך, האָט נישט געקענט אַרבעטן אין דער ברעסלויער יריד, דערביי איז דער צעך געווען גלייכצייטיק אַ קירכלע־כע אַרגאַניזאַציע מיט אַן אייגענער קאַפּעליצע אין דער קירכע, מיט אַן אייגענעם באַזונדערן הייליקן פאטראן און אַן אייגענער פאָן. עס איז דערפאַר קלאָר, אַז אַ ייד האָט נישט געקענט געהערן צו די דאָזיקע צעכן און ווי אַ פּועל יוצא דערפון, איז אויך דער ייד נישט צוגעלאָזט געווארן צו דער מלאכה, וועלכע האָט געהאַט אַן אייגענעם צעך. און דערפאַר האָבן יידן אין לאַנצוט נישט געקענט געהערן צום קריסטלעכן וועבער־צעך, וועלכער האָט זיך דאַרפן באַקומען פון דער פריוויליגירטער אויבערקייט אַ ספעציעלן פאַרגאַראַף, וועלכער זאָגט: * „צו דעם צעך געהערן אויך די גאָלדשמידן. אַזוי ווי זיי זענען נישט פאַראַן אין דער שטאָט, איז דער צעך באַרעכטיקט אויפצונעמען אַ גאָלדשמיד, אויב ער איז אַ פאַליאַק, אָבער אין פאָל, ווען דער גאָלדשמיד וועט זיין אַ ייד, דאַרף ער אַריינטראָגן אין צעך אַריין יעדן קוואַרטאַל אַ ליטר וואַקס אָדער אַ ליטר פּראָך צום שיסן".

אָט־דאָס איז געווען דער אייניציקער אויסנאַם־פאָל, אַז אַ יידישער בעל־מלאכה אין לאַנצוט האָט געקענט געהערן צו אַ קאָטוילישן צעך.

10

זייער קאַרג זענען די ידיעות וועגן דער צאָל יידן אין לאַנצוט אין דער תקופה ביז צו דער ערשטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט. ד״ר געלבער באַמערקט אין דער דערמאָנטער אפהאַנדלונג וועגן די יידן אין לאַנצוט, אַז לויט דער רשימה פון לאָקאַטאָרן, וואָס האָבן געוואוינט אין יאָר 1679 אין דירות, וואָס זענען געווען אייגנערייכטער אין די טוירען און אין די באפעסטיקונגען פון לאַנצוט און האָבן געצאָלט שכר־דירה, — האָט די צאָל פון אזעלכע לאָקאַטאָרן באַטראָפן 37 קריסטן און 8 יידן.

פאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע ציפערן גיבן אונז נישט אַן די פאַקטישע צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט אין דער דערמאָנטער תקופה, ווייל יידן האָבן זיך קאַנצענטרירט אין לאַנצוט נישט נאָר אין די דערמאָנטע טוירען און באַפעסטיקונגען פון דער שטאָט, נאָר אויך אין דעם יידישן קוואַרטל, וואָס האָט זיך געפונען ביים אָלטן מאַרק און אין דער סביבה פון דער אָלטער און שפּעטער פון דער געמויערטער שול נעבן דעם אַמאָליקן פּשעמישלער טויער.

אין די דאָזיקע טוירערן און באַפעסטיקונגען האָבן געקענט וואוינען נאָר יידן, וואָס זענען געווען בכוח צו צאָלן אַ הויכע דירה־געלט, און אַזעלכע זענען געווען נאָר וויניק. אין ד״ר באַלאַבאַנס „יידישע געשיכטע״ געפינען מיר אַן אויפקלערונג בנוגע די דאָזיקע לאָקאַטאָרן פון די באַפעסטיקונגען. אין דער ערשטער העלפט פון 17־טן יאָרהונדערט — קלערט אונז אויף ד״ר באלאבאן — האָט יעדער פּוילישער מאַגנאַט געהאַט אין זיין פאַלאַץ, וואָס איז געווייזן־טלעך געשטאַנען נישט וויט פריוווילעגירט האָבן לאַנצוטער יידן באַקומען פון די לובאַמירסקיס נאָר אַ דאַנק זייער נוצלעכער ווירטשאַפטלעכער טעטיקייט, וואָס האָט בייגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט, האָט געהויבן איר באַדייטונג און בעיקר אַריינגעטראָגן הכנסות דעם מאַגנאַטישן הויף. עס זענען געווען אויסנאַם־פאַלן, וועז מען האָט דערלויבט יידישע האַנטווערקער צו אַרבעטן אָבער נאָר אין פאָכן, אין וועלכע קריסטלעכע בעלי־מלאכות זענען נישט געווען באַשעפטיקט. אַזוי, למשל, האָט טאַדאָר לובאַמירסקי פון איין זייט נישט דערלויבט די יידן אין לאַנצוט צו באַשעפטיקן זיך אין די אויבן אויסגערעכנטע פאָכן, אָבער פון דער צווייטער זייט האָט ער צוליב דעם מאַנגל פון קריסטלעכע גאָלדשמידן, צוגעגעבן אן דער פריוויליגיע פון 25.7.1720 פאַר די שמידן, שלאָסער און גאָלדשמידן אין לאַנצוט אַ ספּעציעלן פאַראַגראַף, וועלכער זאָגט: * „צו דעם צעך געהערן אויך די גאָלדשמידן. אַזוי ווי זיי זענען נישט פאַראַן אין דער שטאָט, איז דער צעך באַרעכטיקט אויפצונעמען אַ גאָלדשמיד, אויב ער איז אַ פאַליאַק, אָבער אין פאָל, ווען דער גאָלדשמיד וועט זיין אַ ייד, דאַרף ער אַריינטראָגן אין צעך אַריין יעדן קוואַרטל אַ ליטר וואַקס אָדער אַ ליטר פּראָך צום שיסן".

אָט־דאָס איז געווען דער אייניציקער אויסנאַם־פאָל, אַז אַ יידישער בעל־מלאכה אין לאַנצוט האָט געקענט געהערן צו אַ קאָטוילישן צעך.

10

זייער קאַרג זענען די ידיעות וועגן דער צאָל יידן אין לאַנצוט אין דער תקופה ביז צו דער ערשטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט. ד״ר געלבער באַמערקט אין דער דערמאָנטער אפהאַנדלונג וועגן די יידן אין לאַנצוט, אַז לויט דער רשימה פון לאָקאַטאָרן, וואָס האָבן געוואוינט אין יאָר 1679 אין דירות, וואָס זענען געווען אייגנערייכטער אין די טוירען און אין די באפעסטיקונגען פון לאַנצוט און האָבן געצאָלט שכר־דירה, — האָט די צאָל פון אזעלכע לאָקאַטאָרן באַטראָפן 37 קריסטן און 8 יידן.

פאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע ציפערן גיבן אונז נישט אַן די פאַקטישע צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט אין דער דערמאָנטער תקופה, ווייל יידן האָבן זיך קאַנצענטרירט אין לאַנצוט נישט נאָר אין די דערמאָנטע טוירען און באַפעסטיקונגען פון דער שטאָט, נאָר אויך אין דעם יידישן קוואַרטל, וואָס האָט זיך געפונען ביים אָלטן מאַרק און אין דער סביבה פון דער אָלטער און שפּעטער פון דער געמויערטער שול נעבן דעם אַמאָליקן פּשעמישלער טויער.

אין די דאָזיקע טוירערן און באַפעסטיקונגען האָבן געקענט וואוינען נאָר יידן, וואָס זענען געווען בכוח צו צאָלן אַ הויכע דירה־געלט, און אַזעלכע זענען געווען נאָר וויניק. אין ד״ר באַלאַבאַנס „יידישע געשיכטע״ געפינען מיר אַן אויפקלערונג בנוגע די דאָזיקע לאָקאַטאָרן פון די באַפעסטיקונגען. אין דער ערשטער העלפט פון 17־טן יאָרהונדערט — קלערט אונז אויף ד״ר באלאבאן — האָט יעדער פּוילישער מאַגנאַט געהאַט אין זיין פאַלאַץ, וואָס איז געווייזן־טלעך געשטאַנען נישט וויט

* צעטנאַרסקי: Miasto Łańcut.

* וועגן דער דאָזיקער פריוווילעגיע דערמאָנט ד״ר געלבער אין זיין העברעאישן מאמר וועגן דער געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט — אויפן סמך פון אַ ידיעה פון ד״ר באליצקי.

פון דער אייגענטלעכער שטאָט, עטלעכע דירות אין דער הויך אויס שטאָק, פֿאַר זיין אייגענעם געברויך, און דעם רעשט פון דער געביידע — פֿלעגט ער פֿארדינגען פֿאַר קלייטן, מאַגאַזינען און וואוינונגען. אַזאלכע געביידעס זענען לויטן געזעץ אַרויס־געמומען געוואָרן פון דער שטאָטישער יוריסדיקציע און פֿאַליציי, אַזוי, אַז מען האָט די געביידעס באַטראַכט ווי אַ באַזונדערן שטח, וואָס איז געווען אָפּהענגיק נאָר פון דער הערשאפט פון געביידע־אייגנטימער. אין די דאָזיקע פאַלאַצן פלעגן יידן דינגען לאָקאַלן פֿאַר זייערע קלייטן, צאַלנדיק הויכע דירה־געלטער. מיט דער צייט זענען אַזאלכע פאַלאַצן געוואָרן אַן אויפהאַלט־אָרט פֿאַר יידן, וואָס האָבן נישט געפונען קיין פלאַץ אין דער שטאָטישער יידישער גאַס אָדער וועו עס איז געווען פֿארבאָטן יידן צו וואוינען אין דער דאָזיקער שטאָט.

אין לאַנצוט האָט אַזאַ אויפהאַלט־אָרט אין די פעסטונג־מויערן געגעבן שוץ און זיכערקייט קעגן רויב און שטעגדיקע אַנפאַלן מצד די אויסערלעכע שונאים, דערביי זענען יידן געווען דאָרטן געשיצט קעגן פיינטלעכע אַרויסטרעטונגען מצד די מיעשטשאַנעס וועלכע זענען געהאַצט געוואָרן דורך די דאָ־מיניקאַנער. ערשט אין די יאָרן 1822—1862, ווען דער פאַלאַץ איז איבערגעבויט געוואָרן און עס זענען אפגעשאפט געוואָרן די באַפעסטיקונגען, זענען אויך פאַרשוואונדן די דאָזיקע קלייטן אין די מויערן פון דער פעסטונג.

מער אויספֿירלעכע ידיעות וועגן דער צאָל יידישע אייַנ־וואוינער אין לאַנצוט פון דער באַהאַנדלטער תקופה, געפינען מיר אין דער זעלבער אָפּהאַנדלונג פון ד״ר געלבער, וועלכער באַרופנדיק זיך אויף דער ציילונג פון דער באַפעלקערונג אין גאַנץ פוילן אין יאָר 1765 — גיט אַן די צאָל 829 פון די יידן אין לאַנצוט און איר סביבה.

די רעזולטאַטן פון דער דאָזיקער פאַלקסציילונג זענען אַבער זייער צווייפלהאַפט און קענען נישט דינען אַלס אַ יסוד פעסטצושטעלן די אמתע צאָל יידן אינעם דעמאָלטיקן לאַנצוט.

זייער אינטערעסאַנטע אויפקלערונגען בנוגע דעם אופן און תנאים, אין וועלכע עס איז דורכגעפירט געוואָרן די דאָזיקע ציילונג פון דער באַפעלקערונג אין פוילן אין יאָר 1765 — געפינען מיר אין דער אויספירלעכער אַרבעט פון ד״ר רפאל מאהלער א. ט. „יידן אין אַמאָליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן״ *.

דער מחבר אונטערשטרייכט די גרויסע באַדייטונג פון דער פאַלקסציילונג פון יאָר 1765, ווייל דאָס איז געווען די ערשטע ציילונג, וועלכע איז אין פוילן דורכגעפירט געוואָרן זינט דעם יאָר 1550, באַמערקנדיק אַבער צוגלייך אויפן יסוד פון אַ גאַנצער רייַ פאַקטן, אַז די רעזולטאַטן פון דער דאָזיקער ציילונג מוזן מיר אַננעמען מיט גרויסע באַוואָרענישן.

וויכטיק פאַר אונז איז ד״ר מאהלערס פעסטשטעלונג, אַז בעת ער האָט נאָך פאַר דער לעצטער וועלט־מלחמה גיעפאַרשט די רשימות פון דער ציילונג אין יאָר 1765 (צוזאַמען מיט וואַרשע זענען אויך בעת דער דייטשער אינוואַזיע פאַר־ברענט געוואָרן אָלע רשימות), האָבן שוין דעמאָלט גיעפעלט די רשימות פון אַ טייל פון דער רייסישער וואָיעוואָדשאפט, דאָס הייסט פון דעם פשעמישלער און סאַמאָקער באַצירק, און אַזוי אַרום האָבן אויך גיעפעלט שוין דעמאָלט סטאַטיסטישע ציפערן בנוגע לאַנצוט, וואָס האָט אין אַמאָליקן אַלטן פוילן פֿאַרשטרעט צום פשעמישלער באַצירק. מוזן מיר זיך דערפאַר באַגנוגענען מיט די ציפערן, וועלכע עס גיט אַן פאַר דער דאָזיקער תקופה ד״ר גאלבער. אויב מען וועט אַזאַ אַננעמען אַז לויט דער ציילונג פון יאָר 1765 האָבן אין לאַנצוט און אין דער סביבה געלעבט דעמאָלט 829 יידישע נפשות, איז דאָס גיעווען שוין פאַר די דעמאָלטיקע פאַרהעלטנישן אַ גענוג גרויסער יידישער ישוב, וואָס האָט זיך שוין אַן צווייפל פֿארמירט צו אַ זעלב־שטענדיקער יידישער קהילה.

די קהילה אין לאַנצוט איז געווען פון אַנפאַנג אַן אַ פיליאַלע, אַ „פשיקאהאלעק״ פון דער פשעמישלער קהילה. אַלע קהילות אין די שטעט, וואָס זענען געלעגן אויף דעם וועג פון לעמבערג ביז פשעמישל, דאָס אַזוי גערופענע רויט־רייסן, האָבן פריער געהערט צו דער רייסישער פראָווינץ, וואָס האָט לכתחילה אַרומגענומען די וואָיעוואָדשאַפֿטן: רייסן, פּאָדאָליין, בראַצלאַוו און קיעוו מיט דער צענטראַלע אין לעמבערג. צום סוף פון 17־טן יאָרהונדערט האָט זיך אפגעריסן פאָדאָליע און זיך קאָנסטיטואירט אַלס אַ סעפּאַראַטער גליל מיט סטאַ־ניסלאַוו בראש.

די רוסישע פראָווינץ האָט זיך וויטער געברעקלט פון מערב־זייט, און בערך אין יאָר 1700 האָט זיך ווידער אפגעריסן די פשעמישלער קהילה מיט אַ ריי „פשיקאהאלעקס״ און גע־שאפן אַ באַזונדערן גליל. לאַנצוט האָט טאַקע געהערט צו דער דאָזיקער נייגעשאפענער פשעמישלער קהילה־ארגאַניזא־ציע. שפעטער, ווען עס האָבן זיך געמערט די סכסוכים אין פשעמישלער גליל, האָט זיך פון אים אפגעריסן ריישע מיט די ארומיקע שטעטלעך, און פשעמישל איז געבליבן אַ זעלבשטענדיקער גליל. לאַנצוט איז פארבליבן אין דעם פש־מישלער גליל שוין אַן ריישע און זיין סביבה און האָט דעם קאָפשטייער פון די לאַנצוטער יידן אפגעליפערט דער פש־מישלער קהילה.

ווי עס גיט אַן ד״ר געלבער אין זיין אפהאַנדלונג וועגן דער געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט, האָט די לאַנצוטער קהילה געהאַט צו באַצאָלן אין יאָר 1716 פאַר קאָפשטייער 1300 פוילישע זלאָטעס און 12 גראָשן און אין יאָר 1725 — 250 פוילישע זלאָטעס און אין יאָר 1731—1733 300 פוילישע זלא־טעס יערלעך.

צו דער צייט, וועו די לאַנצוטער קהילה האָט נאָך גע־הערט צום פשעמישלער גליל, האָט לאַנצוט געשפילט אַ באַדייטנדע ראָל אין דעם „ועד ארבע ארצות״, וויייל אַנגעהויבן פון יאָר 1750 האָט זיך אין לאַנצוט געפונען די צענטראַלע פארוואַלטונג פון פאַנד פאַר די יידן אין ארץ־ישראל, וועלכן עס האָט געזאַמלט דער „ועד ארבע ארצות״.*

עס זענען פאַראַן היסטאָרישע דאָקומענטן, וועלכע באַ־

* ד״ר גאלבער — וועגן דער געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט.

* דערשינען אין יאָר 1958 אין וואַרשע אין פאַרלאַג „יידיש בוך״.

וויזיון, אַז אין דער ערשטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט איז שוין אין לאַנצוט געווען אַ קהילה וועלכע איז געווען אומאָפּהענגיק פון פּשעמישל. עס האָנדלט זיך וועגן אַ פּנקס פון דער לאַנצוטער קהילה, וואָס איז געפירט געווארן זינט דעם יאָר 1730 און האָט זיך נאָך פאַרן לעצטן חורבן פונעם לאַנצוטער יידנטום געפונען אין אַרכיוו פון דער לאַנצוטער קהילה. אין פּנקס איז געווען אַ פּראָטאָקאָל פון אַ זיצונג פון דער לאַנ־ צוטער קהילה־פאַרוואַלטונג מיט אַן אַנווייזונג צו באַצאָלן שטייערן, און עס זענען איבערגעגעבן געווארן די אינערלעכע געשעענישן אין דער קהילה מיט אַ רשימה פון פלעצער און מתפּללים אין דער שול. אויסער דעם זענען דאָרט געווען אָפּשריפטן אין דער פּוילישער שפּראַך בנוגע דערלויבענישן אויף אָרויסצוגעבן צייכנישן. לויט ד״ר געלבער האָט זיך דער דאָזיקער פּנקס געפונען פאַר דער פאַרניכטונג פון דער לאַנ־ צוטער קהילה אין באַזיץ פון הרב ר׳ אליעזר שפירא ז״ל, וועלכער האָט געהאַלטן דעם פּנקס ווי אַ משכון פאַר זיינע חובות קעגן דער לאַנצוטער קהילה־פאַרוואַלטונג. דער פּנקס איז געווען 40 צענטימעטער לאַנג און 15 צענטימעטער בריים, די ערשטע זייטן האָבן געפעלט, געשריבן אויף שלעכטע גראָבע פאַפּיר. צום סוף פון פּנקס זענען געווען צוגעגעבּ זייטן פון אַ סך אַ שפּעטערער תקופה. בעת־דער היטלעריסטישער אינוואַזיע האָט זיך דער פּנקס געפונען אין לאָדזש, וואו ער איז אויך פאַרלוירן געגאַנגען. אָבער ווי עס אינפאָרמירט אונז וויטער ד״ר געלבער האָט ד״ר יצחק לוין, אין יאָר 1931 אָפּגעדרוקט אין היסטאָריש־יוריդישן וועג־ווייזער, וואָס איז דערשינען אין לעמבערג, קאָפּיעס פון פּנקסים פון 18־טן און 19־טן יאָרהונדערט פון עטלעכע שטעט אין מיטל־גאַליציע, דערונטער אויך פון לאַנצוט. אַ דאַנק דעם וויסן מיר, אַז צו דער קהילה אין לאַנצוט האָבן דאָן (ערשטע העלפט 18־טער יאָרהונדערט) געהערט יידן פון 80 דערפער, וואָס זענען גע־ לעגן אין דער סביבה פון לאַנצוט און אַז פון די דאָזיקע יידן האָט דער לאַנצוטער קהילה איינקאָסירט דעם קאָפּשטייער, פון וואָס עס איז געדרונגען, אַז אין יאָר 1730 איז שוין לאַנצוט געווען אַ זעלבשטענדיקע אומאָפּהענגיקע קהילה, וואָס האָט קאָסירט קאָפּשטייער פון אירע „סביבות״.

די קהילה אין לאַנצוט — ווי עס אינפאָרמירט אונז נאָך ד״ר געלבער אויפן סמך פונעם דערמאָנטן פּנקס — איז געווען מחויב פאַרצולייגן דעם האַר פון דער שטאָט אָלע החלטות צו דער באַשטעטיקונג און אַז אָלע די באַשטעטיקונגען האָבן געמוזט פאַרשפּנטלעכט ווערן אין קהל־פּנקס. ד״ר געלבער ציטירט אָזאַ באַשטעטיקונג, וואָס איז פאַרשפּנטלעכט געווארן אין לאַנצוטער פּנקס אין יאָר 1751: „די דאָזיקע החלטות פון קהל־ראָט אין אָלע פונקטן און קלאָוזולן — אויף תמיד זאָלן זיי פאַרבלייבן — אָפּראָביר איך. געשען איז דאָס אויפן לאַנצוטער שלאָס דעם 26 אַפּריל 1751. יאָן זשימיערסקי״.*

אַזעלכע ענלעכע באַשטעטיקונגען זענען אויך פאַרשפּנט־ לעכט געווארן דעם 22.4.1754 ד״ר געלבער ציטירט נאָך אַ קאָפּיטל פון פּנקס, לויט וועלכן יעדער קהל־פּרנס, וועלכער

* פרייַע איבערזעצונג פון פּוילישן טעקסט.

האָט רעזיגנירט פון זיין אָמט, איז געווען פאַרפּליכטעט אָפּצו־ געבן אַ פּינאַנציעלן באַריכט און נאָכן רעגולירן די רעכנונגען, איז ער געווען מחויב פאַרצולייגן דעם האַר פון דער שטאָט די באַשטעטיקונגען. ווער עס האָט דאָס נישט געטאָן, האָט געמוזט באַצאָלן קנס 90 גרייבנעס. ווי מיר זענען, האָבן די לובאָמירסקיס שטרענג קאָנטראָלירט די ווירטשאַפט פון דער לאַנצוטער קהילה, בעת אַנדערע קהילה־פאַרוואַלטונגען אין אַנדערע שטעט האָבן בנוגע דער קהילה־ווירטשאַפט אַ סך גרעזינדיקט.

אונטער עסטרייכישער הערשאפט

אין יאָר 1772 איז פּוילן צעטיילט געווארן. עסטרייך האָט באַקומען דעם דרומדיקן טייל פון קליינפּוילן (חוץ קראָקע) און רויט־רייסן. ביידע פראָווינצן, וואָס זענען צוגעפּאַלן צו עסטרייך, האָט מען באַצייכנט מיטן נאָמען: גאַליציע. און צוזאַמען מיט אַנדערע שטעט פון רויט־רייסן האָט זיך אויך לאַנצוט געפונען אונטער דער עסטרייכישער הערשאַפט. זומער 1772 — האָבן עסטרייכישע מיליטער־אָפּטיילונגען אקופּירט לאַנצוט.

מיט דער נייער פאָליטישער ממשלה זענען אויך פאַרגע־ קומען גרינטלעכע ענדערונגען אין דער סאָציאַל־עקאָנאָמישער סטרוקטור פון דער באַפעלקערונג אין לאַנצוט און בפרט אַן עיקרדיקע ענדערונג אין דעם פאַרהעלטעניש צווישן די פרי־ צישע אייגנטימער פון דער שטאָט און די שטאָט־איינוואוינער. עס איז אָפּגעשאפט געווארן דאָס רעכט פונעם האַר פון דער שטאָט אַרויסצוגעבן פּיסקאָלישע, פאָליצייאישע, אַדמיניסטרא־ טיווע און געריכטלעכע פאַראַרדענונגען. די שטאָטפאַרוואַלטונג איז איצט געווארן אומאָפּהענגיק פונעם אייגנטימער פון דער שטאָט.

בנוגע די ענדערונגען אינעם עקאָנאָמישן מצב פון דער שטאָט איז כדאי איבערצוגעבן די אויספירונגען פון סטאָניסלאָוו צעטנאַרסקי, וועלכער שרייבט אין דער שוין דערמאָנטער מאָנאָגראַפיע: „דער פאַרענדיקטער בוי פון דעם אָזוי גע־ רופענעם „קייזער־ווּעג״, וויך־לעמבערג, דעם גרויסן קאָמוני־ קאַציע־טראַקט, וואָס האָט דורכגעקוועטשט די שטאָט לאַנצוט (אין די יאָרן 1795—1810), האָט געהאָט אַ גרויסע באַדייטונג פאַר דער שטאָט, און הגם ער האָט געראָטעוועט די פאַר־ אָרעמטע שטאָט פון דער גענצלעכער ירידה, האָט ער דאָך נישט געבראָכט דער שטאָט קיין וואויל־שטאַנד און רווחה. אָפּילו דאָס אָפּשאַפן פון דער מאָטעריעלער און פּערזענלעכער אָפּהענגיקייט פונעם פּעאָדאָלן האַר פון דער שטאָט, האָט נישט געהויבן דעם מאָטעריעלן מצב פונעם שטעטל. ווירטשאַפטלעך אַרעם, באַלאַסטעט איבער די כוחות דורך דער אָקופּאַציע־ מאַכט מיט שטייערן, גערודפט דורך דייטש און טשעכיש־ באַאַמטע, שטיפמוטערלעך באַהאַנדלט דורך די צענטראַלע מאַכטאַרגאַנען, האָט די שטאָט נישט געהאָט פאַר זיך קיין שום אויסזיכט אויף ווירטשאַפטלעכע אַנטוויקלונג, בפרט, אַז די ביליקע אויסאַרבעטונגען פון דער גרויסער, עסטרייכישער

* Miasto Łańcut

און טשעכישער אינדוסטריע, האָבן ביי צאָלרייכע לאַנצוטער בעלי־מלאכות צוגענומען דעם מקור פון אַרבעט און פרנסה. דאָס ביסל מלאכה, וואָס האָט נאָך עקזיסטירט, ווי לייוונט און וואָל־וועבערי ווי אויך די בראַנז־אויסאַרבעטונג איז אויך גענאַנגען. ערשט אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונ־דערט הויבט זיך אָן צו פאַרבעסערן דער מצב פון דער שטאָט, צו וואָס עס האָט אויך בייגעטראָגן דער בוי פון דער באַן, וואָס איז אגב־גענאַנגען אויך דורך לאַנצוט".

אַזוי שילדערט צעטנאַרסקי דעם אַלגעמיינעם ווירטשאַפט־לעכן מצב אין לאַנצוט נאָך דער טיילונג פון פוילן, דערבי אונטערשיידט ער, ווי מיר זען, צוויי תקופות: די ערשטע ביז צו דער ערשטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט צייכנט זיך אויס מיט אַ געוואַלדיקער עקאָנאָמישער ירידה אין לאַנצוט און די צווייטע זינט דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָר־הונדערט הויבט זיך אָן מיט אַן עקאָנאָמישער שטייגרונג.

אַבער צעטנאַרסקי שילדערט אונז נאָך אָן אַנדערע ענדע־רונג פון די סאָציאַל־עקאָנאָמישע פאַרהעלטענישן אין לאַנצוט: „ווען נאָך דער ירידה פון דער מלאכה איז אַ טייל פון דער באַפעלקערונג אַריבער צו ערדאַרבעט, דרינגט צו גליי־כער צייט אין דער שטאָט אַריין דער ייִדישער עלעמענט, וואָס איז געשטיצט געווארן דורך די מאַטאַראַגענען, ועלכער האָט שוין פון פריער אין אַ ענגוג געמעסיקטער צאָל איינגעבירגערט זיך אין לאַנצוט". דערביי אונטערשטרייכט נאָך צעטנאַרסקי „איז דער ייִדישער עלעמענט געשטיצט געווארן דורך די הארן פון לאַנצוט נאָך אין דער תקופה פון אומאָפּהענגיקן פוילן". און שטיצנדיק זיך אויף דעם פאַקט, אז איינער פון די לובאַמירסקיס, ווי מיר ווייסן שוין דאָס פון פריער, האָט געשענקט די לאַנצוטער ייִדן בוימאַטעריאַל פאַרן בוי פון דער היינטיקער אַלטער שול, שרייבט צעטנאַרסקי צום סוף אַזוי: „די ייִדן אין יענער תקופה * האָבן נאָך אין אַ קליינער צאָל געווואוינט אויסשליסלעך אין דער געגנט פון דער היינטיקער שול". און „די מאַפּעס און רשימות פון דער באַפעלקערונג פון 18־טן יאָרהונדערט אַנטהאַלטן נעמען קוים פון עטלעכע ייִדישע משפחות". און „ערשט צום סוף פון 18־טן יאָרהונדערט שוין אונטער דער הערשאַפט פון עסטרייך דרינגען אַריין ייִדן אין מאַרק, דערוועלכן עטלעכע הייזער און במשך דעם 19־טן יאָרהונדערט דעראַבערן די ייִדן אַ הויז נאָך אַ הויז, כמעט דעם גאַנצן מאַרק, אויסקויפּנדיק אויך אין די וויי‌טערדיקע גאַסן אַ ריי הייזער".

ווי מיר זעען פון די ביז איצט ציטירטע „היסטאָרישע" באַטראַכטונגען פון סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, איז ער אין זיינע שילדערונגען איבער דער ראָל פון ייִדן אין לאַנצוט, נישט פריי געווען פון דער אַנטיסעמיטיש־ענדעקישער אידעאָלאָגיע און דערפאָר זענען זיינע אויספירונגען פול מיט סתירות און פאַלשע מסקנות. לאַנצוטער ייִדן האָבן נישט נויטיק געהאַט „אַריינצודרינגען" אין מאַרק, ווייל אויפן סמך פון די פרי־ווייליגיעס, וועלכע זיי האָבן באַקומען נאָך אין אומאָפּהענגיקן פוילן סיי פון די פויליש מלכים, סיי פון די לובאַמירסקיס,

* דאָס הייסט אין אומאָפּהענגיקן פוילן.

האָבן זיי געהאַט דאָס פולע רעכט צו וואוינען, צו קויפן און בויען הייזער אין לאַנצוט, צוגלייך מיט די לאַנצוטער מיעס־טשאַנעס, אָפּשטאַמיקע פון די דייטשע קאָלאָניסטן פון „לאַנדסהוט" און שפעטער, צום סוף פון 18־טן יאָרהונדערט, אונטער דער עסטרייכישער מאַכט האָבן די ייִדן עפּהאַט גלייכע רעכט מיט אַלע אַנדערע איינוואוינער פון לאַנצוט צו וואוינען, צו בויען און צו קויפן הייזער אין לאַנצוט אין מאַרק ווי אויך אין אַלע אַנדערע גאַסן פון דער שטאָט.

פון צעטנאַרסקיס שילדערונגען בנוגע דעם עקאָנאָמישן מצב אין לאַנצוט אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָר־הונדערט, ווערט קלאָר, אַז דער איינציקער פאַקטאָר, וואָס האָט גורם געווען די ווירטשאַפטלעכע אַנטוויקלונג פון דער שטאָט, זענען געווען נאָר די לאַנצוטער ייִדן.

אָט, וואָס עס שרייבט ווייטער צעטנאַרסקי ווען דער ראָל פון ייִדן אין לאַנצוט זינט דער עסטרייכישער הערשאַפט: „לאַנצוט, איינע פון די וויכטיקסטע שטעט אין מזרח־קליין־פוילן, געפינט זיך אין אַ שרעקלעכער ירידה און ווערט אַן אומבאַדייטנדיק שטעטל. די צאָל איינוואוינער האָט זיך פאַר־קלענערט און האָט במשך פון עטלעכע צענדליק יאָר באַטראַפן קוים צוויי אויז צוויזנט נפשות. דער צושטראָם פון ייִדן, וועלכע האָבן געהאַט אויף זייער זייט דאָס פאַרטרויען פון די עסטרייכישע מאַכטאַראַגענען, איז וואָס אַ מאָל מער געשטיגן. קלוג, ראַפּינירט און צופרידנשטעלנדיק זיך מיט וויניק, אונטערגעשטיצט דורך רעגירונג, האָבן די ייִדן פאַרכאַפט אין זייערע הענט דעם האַנדל ווי אויך דאָס קרעדיטוועזן אונטער דער לאָזונג: אַלץ נעמען — גאָרנישט געבן. די קאָטולישע באַפעלקערונג ווערט מיט יעדעס יאָר אַרע־מער, טרעט אָפּ פון איר באַזיצשטאַנד בפרט אין צענטר פון שטאָט. דער דאָזיקער פראַצעס דויערט במשך מערערע צענד־ליק יאָר און הויבט זיך אָן מיט דער קאַטאַסטראָפאַלער שריפה, וואָס האָט געטראָפן די שטאָט אין יאָר 1820".

און שילדערנדיק דעם חורבן, וואָס איז אַנטשטאַנען נאָך דער שריפה, שרייבט ווייטער צעטנאַרסקי: „אויף דעם פאַר־אַרעמטן שטעטל ווארפן זיך די ייִדן פון פשעוואָרסק, ריישע און אַנדערע שכנותדיקע שטעט, וואו עס האָבן שוין פון לאַנג געוואוינט מער ייִדן און אויפקויפּנדיק ביי די רואינירטע אייגנטימער זייערע אָפּגעברענטע הייזלעך, מייסטנס בחצי חינם, בויען זיי זי ווידער אויף, אויף אַ טאַנדעטנעם און נאַכ־לעסיקן אופן".

„דאָס איז די שווערסטע תקופה פאַר דער שטאָט", — לייענען מיר ווייטער ביי דעמזעלבן צעטנאַרסקי, — „עס פאַלט די מלאכה, עס האַלטן זיך נאָר די בויאַרבעטער. עס הייבט זיך אַ ביסל די גרעסערע אינדוסטריע אין די הענט פון די פאַטאַצ־קיס, אָבער אַן באַדייטונג פאַר דער שטאָט, וואָס לעבט נאָר פון די באַאַמטע און פון מיליטער. די שטאָטישע באַפעלקע־רונג געפינט באַשעפטיקונג נאָר אין די שטאָטישע אַמטן, אָבער אויך דאָ זענען זיי באַגרענעצט נאָר צו די שטאָטישע ענינים און האָבן נישט קיין פרייַע הענט אויף ביי אַנגעמען ועלכע עס איז החלטות".

דאָ איז נישט דער אָרט פאַלעמיזירן מיט דעם איבריגנס

זייער פאַרדינסטפולן געזעלשאַפטלעכן טוער אין לאַנצוט, סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי. מיר ווילן דאָ שילדערן די געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט זינט דער עלטסטער תקופה פון פוילנס עקזיסטענץ ביז צו דער צייט פון זייער אומקום לויטן היסטאָ־רישן אמת און דאָרט, וואו עס פעלן אונז היסטאָרישע דאָקו־מענטן, שטיצן מיר אונזערע השערות אויף די היסטאָרישע אַנטוויקלונגס־טענדענצן און לעבנסבאַדינגונגען פון יידן אין איינצעלנע תקופות פונעם אומאָפּהענגיקן ווי אין אָפּהענגיקן פון פרעמדער הערשאַפט פוילן. עס איז אָבער אונזער חוב אויפצוווייזן די סתירות און די פאַלשע מסקנות, צו וועלכע עס זענען געקומען מאַנכע היסטאָריקער פון לאַנצוט.

וועגן דער באַדייטנדער פאַרבעסערונג פון עקאָנאָמישן מצב אין לאַנצוט אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָר־הונדערט, שרייבט אויך דער צווייטער היסטאָריקער פון לאַנצוט, זענאן שוסט, וועלכער אונטערשטרייכט, אַז אין דער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט איז צו באַמערקן אַ כסדרדיקע בעסערונג פון מצב אין לאַנצוט, און הגם די צאָל 2500 נפשות, איז שוין אין 7־טן צענדליק פון 19־טן יאָרהונדערט געוואָקסן די צאָל איינוואוינער ביז בערך 2800 נפשות, דערביי האָט לויט זענאָן שוסט אויך צום וואוקס און צו דער ווירטשאַפטלעכער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט בייגעטראָגן די אויפגעבויטע באַ־ליניע ווין—לעמבערג (1859), וועלכע איז דורכגעגאַנגן בייַ לאַנצוט. און צום סוף באַמערקט נאָך זענאן שוסט, אַז צום אָנהויב פון 20־סטן יאָרהונדערט האָט די שטאָט זיך אַנט־וויקלט אין שנעלן טעמפּאָ און די צאָל איינוואוינער איז איצט געשטיגן ביז צו 5000 נפשות, דערין בערך 2000 יידן.

ווי אָנדערש און מיט וויפיל ווָאַרעמקייט אין פאַרשטענדע־ניש האָט אָפּגעשאַצט די ראָל און באַדייטונג פון יידן אין לאַנצוט דער אויבן דערמאָנטער ד״ר וולאַדיסלאָוו באליצקי.

12

אַ ביסל פרטים וועגן ווירטשאַפטלעכן מצב פון די יידן אין לאַנצוט אין די ערשטע יאָרן נאָך דער טיילונג פון פוילן, געפינען מיר אין דעם אויבן ציטירטן אינוועָנטאַר פון די אומבאָועגלעכע גיטער פון דער שטאָט לאַנצוט און דערפער, וואָס האָבן געהערט צו דעם לאַנצוטער באַצירק. דער דאָזיקער אינוועָנטאַר איז צונויפגעשטעלט געוואָרן אין די יאָרן 1775 און 1776—1777 און די אָפּשריפט פון אַריגינאַל, וואָס געפינט זיך אין מלוכהשן אַרכיון אין וואַרשע, האָבן מיר צו פאַרפאָגונגן דעם פאַרדינסטפולן, נאָר וואָס דערמאָנטן ד״ר וולאַדיסלאָוו באליצקי. אין דער דאָזיקער אָפּשריפט געפינען זיך 112 פאָזיציעס, וואָס אָנטהאַלטן די נעמען פון די אייגנ־טימער פון די אָנגעצייכנטע דאָרט רעאַליטעטן (מגרשים און הייזער) אָדער די רעאַליטעט אַליין, אויב עס איז נישט באַ־קאַנט דער אייגנטימער. פון די דאָזיקע 112 פאָזיציעס פאַלן אויס 59 אויף יידישע אייגנטימער, דערביי פיגורירן אויף בא־זונדערע פאָזיציעס, די „בית אויפגעבויטע שול״, די „קאָלומנע מיטן צלם אויפן אָרט פון פאַרניכטעטן יידישן בית־כנסת״, די „כשרה יידישע מקוה״, „דאָס יידישע שפיטאָל״ און „דער אַלטער חדר״. ביי אַ סך נעמען פון די יידישע אייגנטימער זענען אויך אָנגעגעבן זייערע פאַכן: אָזוי פיגורירן אין דער רשימה: 1 רב, 2 אָרענדאָרן, 1 פעלדשער, 1 זייפנזידער, 3 בעקערס, 3 שנייידערס, 1 פאַרבער, 1 קצב, 1 גאָלדשמיד, און 1 מלמד.

פאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע רשימה אָנטהאַלט נאָר נעמען פון יידן, וואָס זענען געווען דעמאָלט אייגנטימער פון רעאַליטעטן, דערביי קען מען זען וועלכע באַשעפטיקונג אין לאַנצוט האָט אין יענער תקופה געבראַכט מער הכנסות, אויב פונעם דאָזיקן פאַך האָט מען זיך געקאָנט קויפן אָדער אויפבויען אַ הויז, וואָס האָט זיכער דעמאָלט נישט געהערט צו די לייכטע זאַכן. אויף יעדן פאַל איז קלאָר פון דער דאָזיקער רשימה, אַז אין דער צווייטער העלפט פון 18 טן יאָרהונדערט, אין די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטר טיילונג פון פוילן, האָבן די יידן אין לאַנצוט שוין פאַרנומען אַ גענוג וואָגיקע ווירטשאַפטלעכע פאָזיציע, אויב אויף 112 אומבאָועגלעכע גיטער, וואָס האָבן פיגורירט אויף דער דערמאָנטער רשימה, זענען בערך 59 אויסגעפאַלן אויף יידישע אייגנטימער. פון דעם דערמאָנטן אינוועָנטאַר, איז קלאָר, אַז די יידישע קהילה אין לאַנצוט איז געשטאַנען אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט אויף אַ גענוג הויכער מדרגה, אויב זי האָט שוין דעמאָלט פאַרמאָגט אַ חוץ אַ געמויערטע שול, אַן אייגן יידיש שפיטאָל.

די עטלעכע צענדליק יידישע הויזאָזיצער אין לאַנצוט פון דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט גיבן אונז אָבער נאָך נישט קיין געוני בילד פון דעם אַלגעמיינעם עקָא־נאָמישן מצב פון דעם רוב פן דער יידישער באַפעלקערונג אין דער דאָזיקער שטאָט, נאָך דער טיילונג פון פוילן.

אָוודאי זענען דאָן געווען אין לאַנצוט יידישע סוחרים, וואָס האָבן אָפּגענומען בייַ די אייגנטימער פון די לאַנצוטער גיטער זייערע פראָדוקטן, ווי האָלץ, פלאַקס, האָניג, אייער און תבואה און פאַרקויפט די דאָזיקע סחורות אין די עסטריי־כישע קרוינלענדער, געבראַכט פון דאָרט קאָלאָניאַל־און גאַלאַנטעריע־ארטיקלען און נישט שלעכט דערביי פאַרדינט. אָבער די צאָל פון אָזעלכע עקספּאָרטערן איז אין לאַנצוט געווען אַ קליינע. ס׳רוב יידישע איינוואוינער אין לאַנצוט האָט טאָקע געלעבט פון האַנדל און מלאכה — אָבער דאָס איז געווען אַ שווער ראָבגלען זיך מיט די נייע באַדינגונגן און פאַר־העלטענישן, אין וועלכע עס איז זיי אויסגעקומען צו פירן דעם טאָגטעגלעכן קאָמף פאַר פרנסה.

די עקאָנאָמישע לאָגע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט איז נאָך דער טיילונג פון פוילן נישט געווען אָנדערש, ווי אין אַלע אָנדערע שטעט און שטעטלעך אין דע־מאָלטיקן גאַליציע. דאָס לאָנד איז געווען ווירטשאַפטלעך שוואַך אָנטוויקלט, די פעאָדאַל־פּריצישע השפּעה איז נאָך דעמאָלט געווען גענוג שטאַרק. די אָרעמקייט און צוריק־געשטאַנענקייט האָט טאָקע באַוואויגן דעם קייזער יאָזעף דעם צווייטן צו פרווון אינדוסטריאַליזירן גאַליציע, אָבער אָן דער־פאָלג, ווייל אין לאָנד גופא האָט געפעלט דער אָפּאַצמאַרק פאַר די אויסאַרבעטונגען פון דער היימישער אינדוסטריע, צוליב דער שוואַכער קויפקראַפט פון דער באַפעלקערונג. דערצו נאָך האָבן די דאָזיקע אויסאַרבעטונגען נישט געקענט קאָנקורירן מיט דער ביליקער פראָדוקציע פון די עסטרייכישע לענדער.

עס זענען דערפאַר טאָקע באַלד פאַרמאַכט געוואָרן די עטלעכע געגרינדעטע פאַבריקן דאָ און דאָרט אין גאַליציע, און נאָר צוויי מלוכהשע טאַבאַק־פאַבריקן און עטלעכע ספירט־ראַפּי־נערייעס און ליקער־פאַבריקן זענען געבליבן טעטיק.

די עסטרייכישע רעגירונג האָט אָנגענומען פאַרשידענע מיטלען, כדי צו הייבן דעם עקאָנאָמישן מצב פון גאַליציע, אָבער לגבי די יידן האָט זי אָנגעוויזן אַ סיסטעם פון דעק־רעטן, וואָס זייער צוועק איז געווען פון איין זייט צו פאַרקלע־נערן די צאָל יידן אין גאַליציע און צוגלייך פאַרגרעסערן די באַשטייערונגען פון דער יידישער באַפעלקערונג.

אין יאָר 1776 איז באַשטימט געוואָרן אַ יידישע לאַנד־דירעקציע, וואָס איז באַשטאַנען פון 6 לאַנד־עלטעסטע. דאָס גאַנצע לאַנד איז פאַרטיילט געוואָרן אין 6 באַצירקן און 59 קרייזן. די אויפגאַבע פון דער דאָזיקער ענגעראַל־דירעקציע, וואָס איז געקליבן געוואָרן אויף 6 יאָר לויט אַ זייער קאָמפּלי־צירטן וואַל־סיסטעם, איז געווען פאַנאַנדערצושטיללן די שטייערן אויף די קהילות. דער וויכטיקסטער שטייער איז געווען דער פּריערדיקער קאָפּשטייער, וואָס האָט איצט געטראָגן דעם נאָמען: „טאָלעראַנץ־שטייער", און די ארעמע לייט, וואָס האָבן דעם שטייער נישט געקאָנט צאָלן, האָט מען געצוואונגען צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד.

איינע פון די שוועירסטע גזירות קעגן יידן איז געווען דער קייזערלעכער פאַטענט פון יאָר 1784, לויט וועלכן אַלע יידן האָבן געדאַרפט במשך 3 יאָר באַלייטיקט ווערן פון ארענדעס פון ברויערייען און שענק, אין די שטעט ווי אויך אין די דערפער. אַ יאָר שפעטער איז אַרויס אַ באַפעל צו באַזייטיקן די יידן פון ארענדעס בכלל, דערין אויך ארענדעס פון מלוכה־הכנסות, יאַשקעס, עקספּאָרט פון זאָלץ וכדומה, כּרנסות פון וועלכע עס האָט געלעבט אַ דריטל פון גאַליציש יידן. די דאָזיקע גזירה האָט קייזער יאָזעף דער צווייטער באַטראַכט ווי אַ רעפאָרם, וואָס האָט געדאַרפט צווינגן די יידן זיך עקאָנאָמיש איבערשיכטן, ער האָט אָבער נישט געוואָרגט פאַר נייע פרנסות פאַר די יידן, וועלכע זענען ארויסגעשטויסן געוואָרן פון זייערע באַשעפטיקונגען.

נישט אַלע פוילישע גוטבאַזיצער, וואָס האָבן באַשעפטיקט יידישע ארענדארן האָבן געפאָלגט דעם דאָזיקן דעקרעט און אָפּגעשאפט די יידן פון זייערע באַשעפטיקונגען. אַזוי, למשל, האָט דער לאַנצוטער פירשט אלפרעד פּאטאצקי, טראָץ דעם דעקרעט פון יאָר 1784 וויייטער באַשעפטיקט יידישע ארענדארן אין זיינע לאַנצוטער גיטער און דערפאַר איז ער אויך באַ־שטראָפט געוואָרן צו באַצאָלן קנס און צו פאַרעפנטלעכן די דאָזיקע שטראָף.*

יאָזעף דער צווייטער האָט אפילו אין יאָר 1785 ארויס־געגעבן אַ דעקרעט, וועלכער האָט באַצוועקט צו באַזעצן יידן אויף מלוכהשער ערד, נעבן די גאַליציש שטעטלער. עס האָבן געזאָלט קאָלאָניזירט ווערן 1500 יידישע משפחות, פּאָקטיש אָבער האָט מען אין יאָר 1826 אָנגעציילט קוים 724 „אָקער־יידן", דערביי איז אויך לויטן דאָזיקן פלאַן באַשלאָסן געווען צו קאָלאָניזירן פון לאַנצוט 8 יידישע משפחות אויף 8 ערד־חלקים, אָבער אין דער אמתן האָט מען אין דער לאַנצוטער אומגעבונג קאָלאָניזירט קוים 4 יידישע משפחות (12 מענער און 11 פרויען, און 8 קינדער אונטער 18 יאָר). פון גאַנצן ריישער קרייז האָט מען אנשטאָט 98 — קאָלאָניזירט נאָר 60 יידישע משפחות.*

אַ גרויסע מהומה האָט צווישן גאַליציש יידן אַרויסגערופן דער קייזערלעכער דעקרעט פון יאָר 1788, וואָס האָט איינגע־פירט פאַר גאַליציש יידן דעם מיליטער־דינסט.

נאָך דער רעפאָרם פון איינפירן נעמען פאַר די יידן אין גאַליציע, האָט די עסטרייכישע רעגירונג אין יאָר 1785 אָפּ־געשאפט די יידישע דירעקציע צוואַמען מיט די קהילות, וויייל לויט דער מיינונג פון קיסר יאָזעף דעם צווייטן, האָט דאָס נאָר פאַרשטאַרקט דעם סעפאַראַטיזם. און כדי צו גערמא־ניזירן די יידישע באַפעלקערונג האָט ער אין יאָר 1787 אָנגע־הויבן צו עפענען דייטשע שולן פאַר יידישע קינדער. מיט דער ארגאַניזאַציע פון די דאָזיקע שולן האָט זיך באַשעפטיקט אַ טשעכישער יוד, הערץ האמבערג, צו וועלכן די יידן האָבן אָבער נישט געהאַט קיין פאַרטרויען. אין יאָר 1788 איז אויך אין לאַנצוט** געפענט געוואָרן אַזאַ יידיש־דייטשע נאָרמאַל־שול, אין וועלכער עס האָט געלערנט אַ געוויסער שלמה עסטרייכער. די דאָזיקע שול איז טעטיק געווען נאָר ביז צום יאָר 1792.

די קרוין פון קיסר יאָזעפס רעפאָרמאַטאָרישער טעטיקייט לגבי די יידן אין גאַליציע איז געווען דער באָרימטער „טאָלע־רַאַנץ־פּאַטענט" פון יאָר 1789, וועלכער האָט אין 64 פאַראַ־גראָפן געשאָפן די יסודות פון אַ מין קאָנסטיטוציע פאַר די גאַליציש יידן. דער פאַטענט האָט קודם כל דעפּיניירט די יידישע רעליגיע, די אויפגאַבע פון די קריי־ראַבינער אין די גרויסע קהילות און פון „שול־זינגערס" (חזנים) אין די קלע־נערע קהילות. באַזונדערע פאַראַגראָפן האָבן פאַרמולירט די קאָמפּעטענצן פון די יידישע קהילות, דערביי האָט בראש פון דער קהילה געדאַרפט שטיין אַ פרעזידיום פון דריי פאַר־שייעס. וויכטיק זענען פון די פאַראַגראָפן, וואָס האָבן באַהאַנדלט דעם ענין פון יידישע פרנסות. עס איז דערלויבט געוואָרן פאַר יידן אַ פרייער מסחר און מלאכה. עס איז אָבער פאַרבאָטן געוואָרן צו האַלטן שענקן אין די דערפער און צו ארענדירן פויערישע ערד, מילן, א.א. וו. פון איצט אָן זענען די יידן אין גאַליציע געווען דירעקט אָפּהענגיק פון די מלוכהשע מאַכטאַראַנען. פון איצט אָן האָבן יידישע בעלי מלאכות געקענט געהערן צו די צעך־ארגאַניזאַציעס, יידן האָבן געמעגט איצט קויפן הייזער אין די שטעט פון קריסטלעכע אייגנטימער, בכלל זענען יידן געוואָרן גלייכבאַרעכטיקטע ביז־רגער אין די שטעט און עס זענען אָפּגעשאפט געוואָרן אַלע בירגערלעכע, פאַליטישע און עקאָנאָמישע באַגרענעצונגען.

דער דאָזיקער פאַטענט האָט מיט זיינע לעבערלע באַשטי־מונגען גדפאַרפט עפענען דעם וועג פאַר אַ ענגלצלעכער גער־מאַניזירונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין גאַליציע. אין

* רפאל מאהלער — דברי ימי ישראל, דורות אחרונים, ספר שלישי ע' 31.

* ד"ר געלבער: תולדות היהודים בלאנצוט.

** דאַרטן.

אַ סך פרטים האָט אַבער דער פֿאַטענט נישט געענדערט דעם פֿאַקטישן מצב, אין וועלכן עס האָבן געלעבט די גאַליציאנע יידן נאָך אין אומאָפֿהענגיקן פוילן. אַזוי, למשל, אונטער־שטרייכט רפאל מאהלער (אין זיין ציטירטער שוין פריער „דברי ימי ישראל — דורות אחרונים" — זייט 73), אז דאָס פֿאַרזיכערן די יידן די פולע בירגערלעכע רעכט אין די גאַליציאנע נישט איז אין אַ סך פֿאַלן נישט געווען קיין נייעס, ווייל שוין פריער, נאָך אין אומאָפֿהענגיקן פוילן האָבן יידן אין מאַנכע שטעט פֿאַרמאָגט דאָס רעכט אַנטיילצונעמען אין די וואַלן צום שטאָטראָט, דערביי דערמאָנט ד"ר מאהלער צווישן אַזעלכע שטעט אויך לאַנצוט.

13

נאָך די אַלע עקספּערימענטן פון קיסר יאָזעף דעם צווייטן, איז די יידישע באַפֿעלקערונג אין די גאַליציש שטעט און שטעטלעך נאָך מער פֿאַראַרעמט געוואָרן. אין די שוערסטע באַדינגונגען האָבן גאַליציש יידן נישט געשפּאָרט קיין אַנשטרענגונגען, כדי צו שאַפֿן נייע באַשעפטיקונגען און אַר־בעטס־וואַרשטאָטן.

אויך די לאַנצוטער יידן האָבן זיך שנעל צוגעפּאַסט צו די פֿאַרענדערטע באַדינגונגען. עס איז ענוג צו דערמאָנען, אז אין דער צייט, ווען עס האָט זיך אין לאַנצוט ליקווידירט דער אַמאָל אַזוי מעכטיקער קריסטלעכער וועבער־צעך, האָבן לאַנ־צוטער יידן נישט געלאָזט פֿאַלן די וועבעריי־בראַנזש און גע־שאַפֿן פֿאַר זיך און פֿאַר די קריסטלעכע וועבער־אַרבעטער נייע פֿאַרדינסטמעגלעכקייטן. יידן האָבן געליפערט פֿאַר די קריסט־לעכע וועבער רוי־מאַטעריאַל און דערנאָך אָפּגענומען פון זיי זייערע אויסאַרבעטונגען, וועלכע זיי האָבן אויסגעפּערטיקט בייַ זיך אין דער היים. מיטן פֿאַרקויף פון דער דאָזיקער היימישער פּראָדוקציע האָבן זיך באַשעפטיקט די יידישע סוחרים.

אין אַ גרויסער מאָס האָבן זיך לאַנצוטער יידן צו דער צייט באַשעפטיקט מיט דער אויסאַרבעטונג פון זייד־אַרטיקלען, ווי זיידענע בענדער און גירטלען. לאַנצוטער יידישע שניידער, האָבן געאַרבעט נישט בלויז אויף באַשטעלונג, זייערע טאָגדעט־אויסאַרבעטונגען האָבן יידישע סוחרים פֿאַרקויפט אויף די ירידים אין לאַנצוט און אין אַנדערע שטעט.

בכלל איז אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָר־הונדערט נאָך נישט געווען אין גאַליציע קיין יידישע אינדוסט־ריע. דאָס ביסל „אינדוסטריע" אונטערגענומענען, וואָס האָבן אין לאַנצוט, ווי איבעריקנס אין דער גאַנצער ריישער סביבה, אַנטוויקלט די וועבעריי־הויז אינדוסטרי, האָבן געגעבן באַשעפ־טיקונג קוים אַ קליינער צאָל יידן, ווייל אין דעם דאָזיקן פֿאַך זענען אויך באַשעפטיקט געווען קריסטלעכע אַרבעטער.

איז געבליבן פֿאַר די יידן נאָר דער האַנדל, די ארענדע, שענקעריי און אין אַ באַגרענעצטער מאָס קרעדיט־געשעפטן. און אַזוי ווי די דעקרעטן פון יאָזעף דעם צווייטן האָבן נישט צוגעלאָזט יידן צו די אַרענדעס און שענקעריי, האָבן גאַליציש יידן געמוזט טעטיק זיין ווירטשאַפֿטלעך אויף די געביטן, וועלכע זענען פֿאַר זיי אָפֿן געשטאַנען און אין וועלכע זיי האָבן נישט געהאַט קיין קריסטלעכע קאָנקורענטן.

אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט איז נאָך די צאָל קריסטלעכע הענדלער געווען גאָר נישטיק און אָן שום באַדײַטונג. אַזוי, למשל, גיט אָן רפאל מאהלער,* אַ לויט דער ציילונג פון דער עסטרייכישער רעגירונג אין יאָר 1777, זענען אין גאַנץ גאַליציע געווען טעטיק 315 קריסטלעכע סוחרים, אַזוי, אַז דער גאַנצער האַנדל אין גאַליציע איז כמעט דעמאָלט געלעגן אין יידישע הענט.

אין לאַנצוט האָבן זיך איצט געשאָפֿן געוויסע מעגלעכ־קייטן פאַר הורט־הענדלער. ווען עס איז געפֿאַלן דער אויס־לענדישער האַנדל מיט די פּראָדוקטן פון די לאַנצוטער גיטער — ווייל דאַנציק, וואוהין מען האָט געשיקט די תבואה און דאָס האָלץ פון לאַנצוט כדי צו טראַנספּאָרטירן וויייטער אין די מערב־לענדער, איז אין יאָר 1772 אַריבער צו פּריייסן, וואָס האָט אויף די דאָזיקע סחורות איינגעפירט אַ גרויסן צאָל־אָפּצאָל — האָבן לאַנצוטער יידן אָנגעקניפט נייע האַנדלס־קאָנטאַקטן מיט יידן אין אַלע ערטער, לענגאויס דער באַן־ליניע, ווין—לעמבערג, פּשעמישל, יאַראָסלאָוו, ריישע, טאַרנע, קראקע א. ה. וו. און האָבן אָנטייל גענומען אין דעם גרויסן הורט־האַנדל, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן צווישן גאַליציע און די עסטרייכישע קרוינלענדער, וואוהין יידישע סוחרים האָבן איצט געפירט אַגראַר־פּראָדוקטן און פון דאָרט געבראַכט פערטיקע אינדוסטריע־אויסאַרבעטונגען.

עס איז אויך איצט אין לאַנצוט געשטיגן די צאָל קרעמער און מאַרק־הענדלער, וואָס האָבן פֿאַר זייערע סחורות געזוכט קונים אויף די ירידים אין לאַנצוט און אין די שכנותדיקע שטעט. צום לאַנצוטער קרייז האָבן געהערט איבער 80 דערפער, און דערפאַר האָבן אין לאַנצוט אַ וויכטיקע ווירטשאַפֿטלעכע ראָל געשפּילט די ירידים, וואָס זענען אין לאַנצוט אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין אַ גרעסערער צאָל, ווי אין אַ סך גרעסערע שטעט אין גאַליציע. (מיר וויסן למשל, אַז אין יאָר 1856 ** זענען אין לאַנצוט אָפֿגעקומען 9 ירידים, דעם 7/1, 3/2, 15/3, 16/5, 17/6, 10/7, 25/8, 6/10, 11/11).

דער אַלגעמיינער, עקאָנאָמישער מצב פון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין לאַנצוט איז אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט געווען אַ שוועכער. צוליב די באַשרענקטע פֿאַרדינסט־מעגלעכקייטן האָט אויף דער יידישער גאָס גע־הערשט אַן אָרעמקייט. די קליינע צאָל פֿאַרמעגלעכע יידן אין לאַנצוט, וואָס האָבן קאָנצעסיעס אין זייערע הענט דעם אימפּאָרט פון טאַגשטגלעכע געברויכסאַרטיקלען, אַדער פֿאַר־מיטלט ביים פּריץ ביים עקספּאָרט פון נאַטורפּראָדוקטן פון די לאַנצוטער גיטער, אַדער גאָר באַשעפטיקט זיך מיט קרעדיט־טראַנזאַקציעס, האָט נישט געענדערט דאָס אַלגעמיינע בילד פונעם עקאָנאָמישן מצב פונעם רוב פון דער יידישער באַפֿעל־קערונג אין לאַנצוט. אַבער טראָץ די דאָזיקע שווערע באַדינ־גונגען האָבן זיך לאַנצוטער יידן געשאָפֿן נייע אַרבעטס־וואַרשטאָטן, האָבן באַלעבט אין לאַנצוט דעם האַנדל און אָנגע־הויבן צו אַנטוויקלען נייע מלאכה־צווייגן. אַזוי האָט עס אָנגע־

* „די יידן אין גאַליציע" — דערשינען אין דער אויסגאַבע „יידן אין פוילן" — ניו־יאָרק, 1946.

** Jahrbuch für Israeliten Wien — 1856—1857.

האַלטן ביז דער שריפה אין יאָר 1820, וואָס האָט חרוב געמאַכט די שטאָט. עס זענען דאָן פאַרברענט געוואָרן אין לאַנצוט די הייזער, די קראָמען און קלייטן, אין וועלכע יידישע העגדלער און האַנדווערקער האָבן שווער געהאַרעוועט אויף פרנסה פאַר זיך און זייערע משפחות.

עס איז פאַרברענט געוואָרן כמעט די גאַנצע שטאָט. לאַנגצוטער יידן זענען פאַראַרעמט געוואָרן און געבליבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ

דער פאַראַרעמטער יידישער ישוב אין לאַנצוט איז געשטאַנען פאַר אַ נייער און שווערער אויפגאַבע. אַנצוהויבן אויפסנייי דעם קאמף פאַר ארבעט און וואוינונג.

14

ערב דער מערץ־רעוואָלוציע פון 1848 האָבן די גאַליציש יידן אַנגעהויבן צו זוכן וועגן און מיטלען צו רעפארמירן דאָס יידישע לעבן. אין יאָר 1847 איז אין לעמבערג פארגעקומען אַ קאָנפערענץ פון רעפרעזענטאַנטן פון די גרעסטע קהילות אין גאַליציע, כדי צו באַראַטן זיך מכוח דער עקאָנאָמישער לאַגע פון די יידן. לויט די באַריכטן אויף דער דאָזיקער קאָנפערענץ איז די ווירטשאַפטלעכע לאַגע פון די יידן אין גאַליציע געווען זייער טרויעריק. באַשטייערט איבער זייערע פינאַנציעלע כוחות, נישט צוגעלאָזט צו די פרייע פראָפעסיעס און צו דער ארבעט אין די מלוכהשע און אין אַנדערע אַמטלעכע אינסטיטוציעס, האָבן זיך די יידן אין גאַליציע קאָנצענטרירט הויפּטזעכלעך אין האַנדל, וווּ זיי האָבן פונקט ווי אין דער אינדוסטריע אָנגעפאָפן אויף פיל שטערונגען. דערצו נאָך די גרויסע צאָל קליינע קרעמער, וואָס האָבן פון זייערע קראָמען נישט געקאָנט צינען קיין חיונה.

אָלע פֿלענער און פרווון צו ענדערן דעם יידישן לעבנס־שטייגער אין גאַליציע, האָבן זיך איצט געשטיצט אויף האָפענונגען, אַז די רעוואָלוציע, וואָס איז אויסגעבראָכן אין עסטרייך אין מערץ 1848 וועט עפענען אַ נייע תקופה פאַר די יידן אין גאַליציע. יידן האָבן אַנטיילגענומען אַפילו אין פּוילישן נאַציאָנאַל־ראָט און זענען אויך אַריין אין דיי דעלעגאַציעס קיין ווין, וווּ זיי האָבן געפאָדערט ענדערונגען לטובת דער יידישער באַפעלקערונג, בפרט דאָס אָפשאַפן פון כשר־פלייש־שטייערן און שבת־ליכט־אָפצאָל. צו דעם ערשטן דעמאָקראַטישן פאַרלאַמענט האָט גאַליציע אַרויסגעשיקט קיין ווין 108 דעפוטאַטן און דערונטער קוים 3 יידישע פאַרטרעטער, פון וועלכע דער ווינער ראַבינער מאַנהיימער איז געוויילט געוואָרן פון בראָד און דער רב מייזלש פון קראקא. זיי האָבן דאָס אויפגענומען אין דעם נייעם עסטרייכישן פאַרלאַמענט אַ מוטיקן קאַמף פאַר פולער בירגערלעכער גלייכבאַרעכטיקונג און אין אָקטאָבער 1848 איז נאָך אַ גלענצנדער רעדע פון הרב מאנהיימער אָנגענומען געוואָרן אין פאַרלאַמענט אַ געזעץ, וואָס האָט אָפגעשאפט די ספעציפישע יידישע שטייערן.

דער „פּרילינג פון די פעלקער" אין עסטרייך אין יאָר 1848 האָט נישט לאַנג געדויערט. די רעאַקציאָנערע כוחות האָבן בטל געמאַכט אָלע דערגרייכונגען פון דער מערץ־רעוואָלוציע, פון וואָס עס האָבן אַמייסטן געליטן די גאַליצישע יידן. ערשט אין דער קאָנסטיטוציע פון דעצעמבער 1867 זענען אָפּגעשאפט געוואָרן אָלע באַגרענעצונגען לגבי די יידן אין גאַליציע און עס איז פראַקטאַמירט געוואָרן די ענגצלעכע בירגערלעכע גלייכבאַרעכטיקונג פאַר די יידן. אין אָלע גאַליצישע שטעט און שטעטלעך האָט אָנגעהויבן צו וואַקסן די צאָל יידן אין פאַר־שידענע צווייגן פון עקאָנאָמישער טעטיקייט. דערצו האָבן גורם געווען די סאָציאַל־עקאָנאָמישע שינויים אין גאַליציע און קודם כל דאָס אָפשאַפן די פויערים־קנעכטשאַפט אין יאָר 1848. אַזוי אַז עס איז צוזאַמענגעבראָכן געוואָרן די גאַנצע פריצישע פעאַדאַלע סטרוקטור.

אויף דעם אויפשטייג פון עקאָנאָמישן און קולטורעלן לעבן אין גאַליציע האָט אויך זייער געווירקט דער בוי פון דער אייזנבאַן־ליניע ווין—לעמבערג אין יאָר 1859, וואָס האָט פאַר־בונדן גאַליציע מיט די אָנדערע קרוינלענדער פון עסטרייך און פאַרשטאַרקט דעם האַנדלס־קאָנטאַקט צווישן די גאַליצישע יידן און די אָנדערע לענדער פון דער עסטרייכישער מאָנאַרכיע. עס האָבן זיך איצט אין דער נייער עקאָנאָמישער קאָניונקטור אויסגעברייטערט פאַר די גאַליצישע יידן די פרנסה־מעגלעכקייטן, וועלכע זיי האָבן אָנגעהויבן צו אָנטוויקלען נאָך אין דער יאָזעפּינישער תקופה. דער יד איז איצט געוואָרן דער האַנדלס־פאַרמיטלער אין גאָנץ גאַליציע. דער עקספאָרט פון תבואה, בהמות, אייער און פעדערן איז געלעגן אויסשליסלעך אין יידישע הענט. כמעט דער גאָנצער עקספאָרט פון גאַליציע איז געווען קאָנטראָלירט דורך יידן. אויך דער אימפאָרט קיין גאַליציע איז געווען אין יידישע הענט.

די אינדוסטריע אין גאַליציע איז געווען שוואַך אָנטוויקלט און יידן זענען געווען מיינסטנס פאַרמיטלער פון ווינער באָנקן און פון עסטרייכישע פאַבריקן.

אויפן פאָן פון אָט די דאָזיקע סאָציאַל־עקאָנאָמישע פאַר־העלטענישן, וועט אונז לייכטער זיין צו שאַפן זיך אַ בילד פון יידישן ישוב אין לאַנצוט אין דער דאָזיקער תקופה.

קודם כל עטלעכע ווערטער בנוגע דעם אָלגעמיינעם עקאָנאָמישן מצב אין לאַנצוט אין דער דאָזיקער תקופה. מיר וועלן זיך באַגנוגן מיט אביערגעבן די פעסטשטעלונגען פון ביידע היסטאָריקער פון לאַנצוט, סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי און זענאן שוסט, וועלכע האָבן אָנגעוויזן אויף אַ באַדייטנדיקן אויפשטייג פון דער שטאָט לאַנצוט אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט.

סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי באַהויפּטעט, אַז די יריד פון לאַנצוט, וואָס איז פאַראורזאַכט געוואָרן דורך דער שריפה אין יאָר 1820, האָט געדויערט ביז צו דער פאַרעפנטלעכונג פון דער קאָנסטיטוציע אין עסטרייך אין יאָר 1867, לויט וועלכער אַ־ליציע האָט באַקומען די לאַנדעס־אויטאָנאָמיע, דערביי אונטער־שטרייכט צעטנארסקי, אַז די דאָזיקע קאָנסטיטוציע „האָט דערוועקט ביי דער באַפעלקערונג דאָס נאַציאָנאַלע און בירגערלעכע זעלבסט־באַוואוסטזיין און איז געוואָרן דער גורם פון אַ שטאַרקער ענטוזיאזם אין באַוועגונג, אַזוי אויפן קולטורעלן ווי אויך אויפן ווירטשאַפטלעכער".

די תקופה פון יאָר 1867 ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1914, אונטערשטרייכט צעטנארסקי, „האָט זיך

אויסגעצייכנט מיט אַ שטאַרקער ווירטשאַפטלעכער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט לאַנצוט".

די דאָזיקע אַנטוויקלונגס־טענדענץ באַשטעטיקט זעלבן שוסט אין זיין בוך: „לאַנצוט און די סביבה", אונטער־שטרייכנדיק אויך די גרויסע באַדייטונג פון דער קאָנסטיטוציע פון יאָר 1867 פאַר דעם עקאָנאָמיש־געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן אויפשטייג פון לאַנצוט.

15

וואָס זאָגן אונז די סטאַטיסטישע ציפערן, וועלכע מיר באַציען בנוגע דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט אין דער דאָזיקער תקופה?

דער פאַוויאַט לאַנצוט, וואָס האָט אַרומגענומען די שטאָט לאַנצוט און די אַרומיקע אַרטשאַפטן,** האָט לויט די 4 פאַלקס־ציילונגען געציילט נפשות — ווי אין דער טאַבעלע נומ. 1.

בן ציון רובשטיין האָט אין זיין סטאַטיסטישער אָפהאַנדלונג: „גאַליציע און איר באַפעלקערונג" (יידן, פאַליאַקן און רוטענער אונטער דער הערשאַפט פון די האַבסבורגער) * אַנגעגעבן די צאָל איינוואוינער לויט דער נאַציאָנאַליטעט אין די גאַליציש פאַוויאַטן (באַצירקהויפטמאַנשאַפטן) לויט די פאָלקס־ציילונגען, וואָס זענען דורכגעפירט געווארן אין די יאָרן: 1880, 1890, 1900 און 1910.*

טאַבעלע נומ. 1

אבסאָלוטע צאָל

1880		1890		1900		1910	
אַלגעמיינע	דערונטער יידן	אַלגעמיינע	דערונטער יידן	אַלגעמיינע	דערונטער יידן	אַלגעמיינע	דערונטער יידן
119242	10003	129531	10225	92691	7236	94053	7032

דעם פראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוטער פאַוויאַט לגבי דער אַלגעמיינער צאָל איינוואוינער גיבן מיר איבער אין דער טאַבעלע נומ. 2.

טאַבעלע נומ. 2

1880	1890	1900	1910
8.4%	7.8%	7.8%	7.5%

די אַבסאָלוטע פאַרקלענערונג פון דער באַפעלקערונג אין לאַנצוטער פאַוויאַט זיך דערמיט, וואָס צו דער פאָלקסציילונג אין יאָר 1900 איז פון איר אויסגעטיילט געווארן דער געריכטס־באַצירק פשעוואָרסק, וואָס איז פאַרוואַנדלט געווארן אין אַ זעלבסטשטענדיקן פאַוויאַט — פשעוואָרסק.

ווי מיר זעען, איז אין יאָרצענדליק 1900—1910 אויך פאָרגעקומען אַן אַבסאָלוטע פאַרקלענערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוטער פאַוויאַט וואָס האָט באַטראָפן 2.8% — דערפאַר קענען מיר פעסטשטעלן אין דער שטאָט לאַנצוט גופא אַ געוויסע שטייגערונג פון דער אַבסאָלוטער צאָל יידישע איינוואוינער אין דער דאָזיקער תקופה, אַבער צוגלייך אַ רעלאַטיווע ירידה לגבי דער אַלגעמיינער צאָל באַפעלקערונג, וואָס איז פון 3853 נפשות אין יאָר 1880 געשטיגן אויף 5378 אין יאָר 1910.

אין די טאַבעלן 3, 4, 5, גיבן מיר אַן די צאָל איינוואוינער אין דער שטאָט לאַנצוט גופא אַן די צוגעהעריקע אַרטשאַפטן לויט דער רעליגיע און נאַציאָנאַליטעט.

טאַבעלע נומ. 3 *

די אַלגעמיינע צאָל איינוואוינער אין לאַנצוט

יאָרן	1880	1890	1900	1910
צאָל	3483	4486	4850	5378

* די ציפערן האָבן מיר גענומען פון:
Materjały do kwestyj żydowskiej w Galicji Lwów 1910. Dr. Stanisław Gruzinski.

טאַבעלע נומ. 4

די צאָל איינוואוינער אין לאַנצוט לויט דער רעליגיע

אין די יאָרן	קאָטוליש פאַליאַקן	קאָטוליש רוטענער	יידן	אַנדערע רעליגיעס
1880	1837	149	1587	10
1890	2445	339	1669	33
1900	2853	39	1940	18
1910	3084	69	1880	345

טאַבעלע נומ. 5

די רעלאַטיוויע צאָל יידן אין לאַנצוט אין פראָצענטן

אין די יאָרן	1880	1890	1900	1910
	45.6%	37.2%	40%	35%

פון די דאָזיקע ציפערן איז קלאָר, אַז הגם עס איז געשטיגן אַזוי אין לאַנצוטער פאַוויאַט ווי אויך אין דער שטאָט לאַנצוט גופא די אַלגעמיינע צאָל איינוואוינער, האָט זיך אין יאָר 1910 אַרויסגעוויזן אַ באַדייטנדיקע רעלאַטיווע פאַרקלענערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט לאַנצוט, ווייל בעת אין יאָר 1910 האָט די אַלגעמיינע צאָל איינוואוינער אין לאַנצוט באַטראָפן 5378 נפשות (מיט 528 נפשות מער ווי אין יאָר 1900) — האָט די צאָל יידן אין לאַנצוט אין יאָר 1910 באַטראָפן 1880 נפשות (מיט 60 נפשות וויניקער ווי אין יאָר 1900) — אַזוי, אַז אויב אין יאָר 1900 האָט די רעלאַטיווע צאָל יידן אין לאַנצוט באַטראָפן 40%, האָט זי אין יאָר 1910 באַטראָפן 35%.

* דערשינען אין וואַרשע 1923.

** קאָנטשיגע, לעזשאיסק, פשעוואָרסק (ביז 1900) און זשאָלין.

טאַבעלע נומ. 6

די יידישע דאַרפישע באַפעלקערונג אין דעם פּאַוויאַט לאַנצוט אין די יאָרן — 1880, 1890, 1900

לאַנצוט פּאַוויאַט	די צאָל אדמיניסטראַטיווע דאַרפישע ישובים אין די יאָרן			די יידישע דאַרפישע באַפעלקערונג אין פּאַוויאַט לאַנצוט אין די יאָרן:					
				1880		1890		1900	
	1880	1890	1900	די אַבסאָלוטע צאָל	פּראָצענט לגבי דער אַלגעמיי־נער צאָל יידן אין פּאַוויאַט לאַנצוט	די אַבסאָלוטע צאָל	פּראָצענט לגבי דער אַלגעמיי־נער צאָל יידן אין פּאַוויאַט לאַנצוט	די אַבסאָלוטע צאָל	פּראָצענט לגבי דער אַלגעמיי־נער צאָל יידן אין פּאַוויאַט לאַנצוט
	103	103	103	3105	31.0	3418	33,4	3644	33.6

ווי עס ווייזט די פאָלגנדע טאַבעלע נומער 6 איז די צאָל דאַרפסיידן אין לאַנצוטער פּאַוויאַט אין דער תקופה 1880—1900 געשטיגן מיט 539 נפשות, דאָס איז מיט עפּעס מער ווי 2,5%.

16.

אין דער תקופה פון סוף 19־טן יאָרהונדערט און אָנהויב 20־טן יאָרהונדערט האָבן יידן אין לאַנצוט געפּירט שוין אַ שווערן עקזיסטענץ־קאַמף בפרט אינעם האַנדל, וועלכער איז ביז איצט געלעגן אויסשליסלעך אין יידישע הענט. אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט האָט דער דאָזיקער מסחר אָנגעטראָפן אויף גרויסע שוווריקייטן, ווייל די נייע באַן־ליניע, וואָס האָט דערנעבנטערט די לאַנצוטער באַפעלקערונג צו דעם שכנותדיקן ריישע, וואָס איז געווען קוים 17 קילאָמעטער ווייט פון לאַנצוט, האָט געבראַכט דערצו, אַז וועגן יעדער זאַך איז מען פון לאַנצוט און אַפילו פון דער אומגעבונג געפאָרן קיין ריישע.

טראָצדעם האָבן די לאַנצוטער יידן צו דער צייט נאָך אויפגעהאַלטן זייערע עקאָנאָמישע פאָזיציעס, דעראָבערנדיק אַ דאַנק זייער אומדערמידלעכער אַרבעט און אויסדויער אַ געוואָר גרויסע השפּעה אויפן ווירטשאַפטלעכן ווי אויפן מוני־ציפּאַלן געביט, בפרט אויף דער לייטונג פון דער שטאָט. איבעריקנס האָבן לאַנצוטער יידן, ווי מיר האָבן שוין דאָס פּריער דערמאָנט, פאָרמאָלנ נאָך אין דער צייט פון פוילנס אומאָפּהענגיקייט אַקטיוויט און פאָסיוויט וואַלרעכט צו דעם לאַנצוטער שטאָטראָט און האָבן זיך דערפאָר שוין פון צענד־ליקער יאָרן פּריער באַטייליקט אין פאָרוואַלטונג מיט דער שטאָטישער ווירטשאַפט און דערמיט פיל מיטגעהאָלפן צו דער אָנטוויקלונג פון דער שטאָט, וועלכע האָט צום סוף פון 19־טן יאָרהונדערט אַרויסגעווינן אַ באַדייטנדיקן עקאָנאָמישן אויפשטייג.

די דאָזיקע פאָרדינסטן פון דער לאַנצוטער יידישער באַפעלקערונג און איר באַדייטונג און ראָל פאָר דער אָנט' וויקלונג פון דער שטאָט, זענען געווען זאָלץ אין די אויגן פון דעם געוועזענעם בירגערמייסטער סטאַניסלאַוו צעטנארסקי, וועלכער דערמאָנענדיק די פאָרניכטונג פון אָלטן ראָהטויז אויפן נייעו לאַנצוטער מאַרק אין יאָר 1913, — שרייבט צו די שולד פאָר דעם דאָזיקן באַשלוס פון דעמאָלטיקן לאַנצוטער שטאָטראָט דעם „אָנגעלאָפענעם עלעמענט" אין לאַנצוט. און הגם ער ווייזט נישט אָן דירעקט אויף יידן, פאָרשטייען מיר זייער גוט, וועמען ער מיינט, וועו ער שרייבט, אַז „דער גורל פון דער שטאָט איז תמיד געלעגן אין די הענט פון איינזעלקן זייט יאָרהונדערט, בירגערטום, וואָס האָט זיך צוזויפגעלעבט מיט דער שטאָט, איז אַמבעסטן באַקאַנט געווען מיט אירע באַדערפענישן און אינטערסן און האָט תמיד פאָרשטאַנען מיט איבערלעגונג און ווירטשאַפטלעכער פאָרזיכט צו אָנפירן מיט די ענינים פון דער שטאָט".

אָבער אין עטלעכע שורות ווייטער שרייבט סטאַניסלאַוו צעטנארסקי, אַז „די מערהייט פון שטאָטראָט, אונטערשטיצט דורך דעם יידישן טייל פון שטאָטראָט האָט דורכגעפירט די צעשטערונג פון ראָהטויז. אַלזאָ נישט די „אָנגעלאָפענע עלעמענט" נאָר די קאָטוילישע מערהייט פון לאַנצוטער שטאָטראָט האָט דעצידירט וועגן דער פאַרניכטונג פונעם ראָהטויז.

וועגן די פאָרהעלטענישן אין לאַנצוט אין דער דאָזיקער תקופה דערוויזן מיר זיך פון דעם צווייטן היסטאָריקער פון לאַנצוט, זענאָן שוסט, וועלכער שרייבט, אַז די דאָזיקע תקופה, דאָס הייסט דער אָנהויב פון 20־טן יאָרהונדערט „צייכנט זיך אויס מיט אַ שטאַרקער ווירטשאַפטלעכער אָנטוויקלונג פון דער שטאָט, מיט דער אויסרלעכער פאָרענדערונג פון זיין אויסזען און מיטן אויפשטייג פון קולטור און בילדונג", באַמערקנדיק נאָר, אַז די צעשטערונג פון ראָטהויז איז געווען אַ פעלער.

דער דאָזיקער ווירטשאַפטלעכער אויפשטייג, וועגן וועלכן עס שרייבט זענאָן שוסט, איז אָבער גלייכצייטיק געווען פאָר־בונדן מיט אַן עקאָנאָמישער יריד פון דער יידישער באַפעל־קערונג אין לאַנצוט. אַ גרויסער טייל פון לאַנצוטער יידן האָבן זיך שוין געפונען אין שוועריע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, ווייל די זעלבע סאָציאַל־ווירטשאַפטלעכע כוחות, וואָס האָבן אין גאַליציע אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט אָנגעהויבן צו זוכן ווועגן אוו מיטלען פאָר ווירטשאַפטלעכער עקספּאַנסיע, האָבן זיך אונטערן דרוק פון נאַציאָנאַליסטישע שטרעמונגען קודם כל געווארפן אויף דעם שוואַכן ייד, אויפן יידישן העגדלער, בעל־מלאכה אוו קרעמער אוו באַדראָט אים זיין עקזיסטענץ.

נאָכן דערהאַלטן די לאַנדעס־אוטאָנאָמיע אין יאָר 1867 האָט זיך אין גאַליציע אויסקריסטאַליזירט אַ פוילישע נאַציאָנאַלע פאַליטיק, וואָס איינע פון אירע לאָזונגען איז געווען אַנטיסעמיזם, בעיקר דער ווירטשאַפטלעכער. אין דעם לעצטן צענדליק פון 19־טן יאָרהונדערט און אין אָנהויב פון 20־סטן יאָרהונדערט האָט דער דאָזיקער אַנטיסעמיטיזם אָנגענומען אַרגאַניזאַטאָרישע פאָרמען. דער גלח סטאיאַלאווסקי, וואָס איז געשטאַנען בראש פון דער קריסטלעך־סאָציאַלער באַוועגונג אין גאַליציע, האָט געפֿרעדיקט אַקטיוון אַנטיסעמיטיזם. אין פֿעברואַר 1906 איז פֿאָרגעקומען אין קראקע אַ צוזאַמענפֿאָר פון דער דאָזיקער אַנטיסעמיטישער פאָרטיי, וואו עס איז פֿראָק־לאַמירט געווארן נישט צו קויפן ביי יידן, נישט צו לייגן ביי זיי קיין געלט, נישט צו דינגען און נישט צו אַרבעטן פֿאַר יידן. דער קאָנגרעס האָט אויפֿגעפֿאָדערט די קריסטלעכע פֿאָלקן צו גרינדן אייגענע געשעפטן.

די דאָזיקע לאָזונגען האָבן אויך געפונען אַ גינסטיקן באָדן אין לאַנצוט. פון זענען שוסט דערוויסן מיר זיך, אַז אין דער איבערגאַנגס־תקופה פון 19־טן אויפן 20־טן יאָרהונדערט האָבן זיך אין לאַנצוט און אין דער סביבה געגרינדעט און אַנטווילקלט מערערע ווירטשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציעס, און דאָס אַ דאַנק דער מי און אַרבעט פון דעם פוילישן סיים־דעפוטאַט פון לאַנצוטער קרייז, באַלעסלאַוו זשארדעצקי, דעם „מענטש פון דער השׂגחה עליונה" — פֿאַר דער שטאָט לאַנצוט, ווי עס רופט אים זענאָן שוסט.

באַלעסלאַוו זשארדעצקי האָט דאָס אומגעוואַנדלט — דערציילט אונז זענאן שוסט, די „באַשיידענע ליי־קאָסע אין לאַנצוט אין אַן ערנסטע פינאַנץ־אינסטיטוציע", ער האָט געגרינדעט אין לאַנצוט די שפּאָר־קאָסע, דעם „באַנק זיעמסקי" פֿאַר די קרעסן, ער איז געווען אייגנער פון די גרינדער פון דער גרויסער וועבערייי־פאַבריק און פון דער וועבעריי־שול אין ראָקשטוב און פון דער לאָנדווירטשאַפטלעכער שול אין אלביגאָווע און דאָס וויכטיקסטע אונטערשטרייכט זענאן שוסט: אַז „אין די שכנותדיקע ארטשאַפטן אלביגאווע און האָנדזלאוו־קע האָבן זיך די דאָרטיקע אונטערנעמונגס־פעאיקע לאָנדבאַ־זיצער קאָנצעסיירט אַרום די באַרימטע לאַנדווירטשאַפטלעכע אינסטיטוציעס".

פֿאַרשטייט זיך, אַז פון אַלע די דאָזיקע אינסטיטוציעס, זועמענס צוועק איז געווען אומאָפּהענגיק צו מאַכן דעם פוילישן ערדבאַזיצער פון יידישן האַנדל און קרעדיט, האָט קיינמאָל נישט געגאסן קיין איין אינציקער ייד פון לאַנצוט און אומגעבונג און לויט דער באַשריבענער פריער אפּיציעלער קריסטלעך נאַציאָנאַלער פאַליטיק, זענען די דאָזיקע פוילישע ווירטשאַפטלעכע ארגאַניזאַציעס אין לאַנצוט און אין דער סביבה געווייס געווען דער אַנהויב פון די עקסטרעמיזאַציע־שטרעמונגען קעגן דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט, וועלכע האָט אין די שוועריסטע צייטן צוריק אויפגעבויט די שטאָט, נאָכדעם ווי זי איז פֿאַרברענט געווארן אין יאָר 1820 און וועלכע האָט מיט איר ארבעט און ווירטשאַפטלעכער טעטיקייט געשאפן די יסודות פֿאַר דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט.

איצט זענען די לאַנצוטער יידן שוין נישט געווען נויטיק, איצט האָט וועגן זיי באַהויפּטעט סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, אַז זיי האָבן אין דער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט „פֿאַרכאַפּט דעם האַנדל אין לאַנצוט" און „אַריינגעדרונגען אין לאַנצוטער מאַרק אַריין".

17.

און ווי אַזוי האָט אויף די דאָזיקע עקסטרעמיזאַציע־טענ־דענצן רעאַגירט די יידישע באַפעלקערונג אין די גאַליציע שטעט און שטעטלעך? ווי אַזוי האָט זיך פֿאַרהאַלטן דער יידי־שער ישוב אין לאַנצוט, וואו דער אַרויסשטויסונגס־פּראָצעס האָט אַנגענומען פֿאַרמען פון אַן אינטענסיוואר, אונטער מכלומרשט נאַציאָנאַלע לאָזונגען דורכגעפירטער עקאָנאָמישער טעטיקייט, וואָס האָט געהאַט איר אויסדרוק אין דער שאַפונג און אַנטוויקלונג פון אַ גאַנצער נעץ פון פוילישע ווירטשאַפט־לעכע און פינאַנציעלע אינסטיטוציעס?

די יידישע באַפעלקערונג איז אין זעמאָלטיקן גאַליציע געווען נאָך ווייט פון אַ יידיש־נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין און פון אַן אומאָפּהענגיקער יידישער פאַליטיק, וואָס האָט געזאָלט שטיין אויף דער וואָג פון יידישע אינטערעסן אין לאַנד. דער־פאַר איז נישט קיין וואונדער, וואָס קודם כל זענען געקומען צו הילף אויסלענדישע יידישע פילאַנטראָפּישע קרייזן, וואָס האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף אַ כוואַליע פון יידישע עמיגראַנטן פון גאַליציע, וואָס האָבן געזוכט אַרבעט און פרנסה אין ווין, און אין אַזעלכע לענדער ווי בעמען, אונגאַרן, רומענין, דערביי איז שוין אַ גרויסע צאָל גאַליציש יידן געפֿאָרן קיין אַמע־ריקע, אַזוי, אַז די יידישע עמיגראַציע פון גאַליציע האָט שוין אין די יאָרן 1891—1900 באַטראָפן 70.000 נפשות.

כדי צו לינדערן די נויט אויף דער יידישער גאָס, האָט די „אליאנס איזרעאַליט" געגרינדעט אין גאַליציע לויט־און שפּאָר־קאָסן, וואָס זייער צאָל האָט אין יאָר 1913 באַטראָפן קנאַפּע 30, — אָבער דאָס איז געווען אַ טראָפן אין ים.

עס האָט אויך נישט געהאָלפן דאָס עפענען פון אַן האַנט־ווערקער־שול, וויייל די פון טאָג צו טאָג זיך אַנטוויקלנדיקע מאַשין־פּראָדוקציע האָט קודם כל באַשעפטיקט די פויליישע ביליקע אַרבעטסקראָפט, וואָס האָט געשטראָמט פון דאָרף אין שטאָט אַריין.

און עס האָט אויך נישט געהאָלפן די אָקציע פון דער גרויסער פונדאַציע פון באַראָן הירש, וואָס איז געשאַפן גע־ווארן אין יאָר 1888 און האָט אין יאָר 1891 געגרינדעט אין גאַליציש שטעט און שטעטלעך שולן פֿאַר יידישע קינדער, אין וועלכע מען האָט אויך געלערנט מלאכה.

עס האָט זיך געדאַכט, אַז עס איז נישט פֿאַראַן קיין אויס־וועג פון דער פֿאַרצוויפלטער לאָגע אין וועלכער עס האָבן זיך געפונען די יידן אין גאַליציע אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט. עקאָנאָמיש אָפּגעשוואַכט, פֿאַלטיש נישט ארגאַניזירט — איז אויף דער יידישער גאָס נישט געווען קיין עתה קיין שום געזעלשאַפטלעכער כוח, וועלכער האָט געזאָלט אַרגאַניזירן די יידישע מאַסן צו אַ פֿאַרטיידיקונגס־קאַמף קעגן די אַרויסשטויסונגס־טענדענץ.

אין לאַנצוט איז בײז צו דער צווייטער העלפט פון 19־טן

יאַרהונדערט דער וויכטיקסטער כוח אין יידישן ישוב געווען דער ברייטער קרייז פון חסידים מיט באַדייטנדע רבנים אָן דער שפיץ. די לאַנצוטער יידן האָבן געלעבט אָפּגעשלאָסן אין אַ וועלט פון פרומקייט און יידישקייט.

צו דעם פאַרשטאַרקן פון חסידות אין לאַנצוט איז אָ סך צו פאַרדאַנקען דעם לאַנצוטער צדיק ר׳ יעקב יצחק הורוביץ זצ״ל, וועלכער איז אַפילו פרי אָוועק פון לאַנצוט קיין לובלין, אָבער אין לאַנצוט האָט ער געלייגט די גרונט־יסודות פון זיין אייגנאַרטיקן פאָלקס־חסידיזם. אויף די פעלדער, נישט ווייט פון דער אַמאָליקער פילעצקי־פעסטונג, קעגנאיבער דעם אָלטן בית־עולם, — פלעגט דער באַרימטער למדן און גדול התורה שפּאַצירן מיט זיינע חסידים און לערנען מיט זיי תורה. גלייך־צייטיק האָט ער אייניגעפלאַנצט אין זייערע הערצער אָ טיפע שנאה צו דער השכלה־באַוועגונג, וואָס האָט שוין צו יענער צייט אָנגעהויבן צו שלאָגן אין לאַנצוט די ערשטע וואָרצלען.

דער אייניקיקער אָרט, וואו עס האָבן זיך דעמאָלט באַווירן געוויסע סימנים פון געזעלשאַפטלעכן לעבן אין לאַנצוט, איז געווען דער בית־המדרש. דאָרט האָבן בחורים געלייענט געהיים אָ העברעאישע צייטונג, וועלכע זיי האָבן באַקומען פון די ערשטע פּיאָנערן פון דער השכלה אין לאַנצוט, פון יצחק וויסמאַן אָדער מרדכי סאלק, אָרום וועלכע עס האָט זיך קאַנצענטרירט אָ קליינער קרייז פון מוטיקערע און וויסנס־דורשטיקע בחורים. יצחק וויסמאַן, אָ געבילדעטער סוחר, האָט פאַרעפענטלעכט פאַרשידענע מאמרים אין דער דעמאָלטיקער העברעאישער השכלה־פרעסע. אָרום זיין פערזאָן און זיין רייכער ביבליאָטעק אין זיין פריוואָט־וואוינונג, האָבן זיך גע־זאַמלט יונגע בחורים, אויף וועלכע ער האָט געהאַט אָ גרויסע השפּעה, פאַרשפּרייטנדיק צווישן זיי בילדונג און אויפקלערונג. אונטער זיין אָנפירונג האָט זיך געשאַפן אַן אַקטיווע גרופּע פון אויפגעקלערטע יונגע בעזעלשאַפטלעכע טויער, וועלכע האָבן די ערשטע אויפגענומען אָ קאַמף קעגן די אומטאָלעראַנטע אָרטאָ־דאָקסישע הערשער אין דער לאַנצוטער קהילה. דערפאַר טאָקע האָבן די חסידישע קרייזן געפירט אָ העפטיקן קאַמף קעגן ביידע מוטיקע קולטורטרעגער אין לאַנצוט, בפרט קעגן וויס־מאַנען, וועלכן מען האָט פאַרפאָלגט אָן רחמנות, נישט שוינענדיק אָפילו זיין פרנסה.

דער קאַמף קעגן וויסמאַנען האָט זיך הילכיק אָפּגערופן אין דער ז׳עמאָלטיקער העברעאישער פרעסע אויסערהאָלב לאַנצוט, און וויסמאַן אַליין האָט אין יאָר 1876 פאַרעפנטלעכט אין „השחר״ אָ גרעסערן אַרטיקל, וואו ער האָט זיך אָפּגערעכנט מיט זיינע קעגנער. טראָץ אַלע שטערונגען און שווערקייטן האָט זיך וואָס אַמאָל מער פאַרגרעסערט דער קרייז פון אָנהענ־גער פון דער השכלה־באַוועגונג, און וועג אין לאַנצוט איז שוין געווארן צו געפערלעך צו לייענען דעם „המליץ״ אָדער דעם „השחר״ אין בית־המדרש, האָבן זיך די בחורים אַרויס־„עלאָזן אויף אָ שפּאַציר אויפן סאניגער וועג אָדער אַריין־געכאַפט זיך אין „שווארצן גאַרטן״ אָדער גאָר נאָך וויטער אויף דעם באַרג אָקעגן דעם אָלטן בית־עולם, וואו מען פלעגט אָרומרעדן אַלץ, וואָס מען האָט געליינט אין די צייטונגען. וועג אָבער וויסמאַן איז אין יאָר 1881 אָוועק קיין ווין און סאלק האָט איבערגענומען אָ פאָסטן פון אָ לערער אין פּשעמישל, איז די יונגע קעמפערישע משכילים־גרופּע אין לאַנצוט געבליבן אָן אָ פירער.

דערווייל אָבער זענען צו די בחורים פון בית־המדרש צוגעשטאַנען אויך אַנדערע קרייזן, וואָס האָבן אַוועקוכט בילדונג און אָ קאָנטאַקט מיט דער דרויסנדיקער וועלט. אין דער לאַנצוטער שול און אין דזשיקעווער קלויז האָט מען זיך שוין נישט געדאַרפט אויסבאַהאַלטן. דאָרט האָט מען שוין געטראָפן אַנגעזעענע בעלי־בתים, וואָס האָבן געלייענט אָ בוך פון דייטשע קלאַסיקער אָדער די דעמאָלט פאָפולערע ווינער „נייע פריי׳ע פרעסע״.

אָ גרויסע שטיצע פאַר די פּיאָנערן פון דער השכלה־באַוועגונג אין לאַנצוט איז געווען דער דעמאָלטיקער לאַנצוטער ראש־הקהילה, ר׳ דוד, אָדער ווי מען האָט אים געפונפן דוזשע טאַנענבאום, וועלכער האָט זיך שוין דעמאָלט דערלויבט אייניצולאָדן קיין לאַנצוט דעם באַרימטן ידישן קלאַסיקער שלום־עליכם אויף אָ ליטעראַרישן אוונט פאַר אָ היימישן קרייז אין זיין פריוואָט־וואוינונג.

ר׳ דוזשע טאַנענבאום, דער לאַנגעריקער ראש הקהילה אין לאַנצוט, אָ רייכער, געבילדעטער, ווייט פון פאַנאַטיזם רעלי־גיעזער ייד, האָט אַרויסגעוויזן אָ גרויסע פאַרשטענדניש און סימפּאַטיע פאַר די נייע שטרעמונגען אויף דער ייִדישער גאַס. אָרום אים האָבן זיך קאָנצענטרירט יינגערע יידישע, אָנגעזעענע בעלי־בתים אין לאַנצוט, און פון דעם דאָזיקן קרייז האָבן זיך במשך אָ סך יאָרן רעקרוטירט די מיטגלידער פון דער לאַנצוטער קהילה־פאָרוואַלטונג. פון זיי האָבן אויך געשטאַמט די ערשטע ציוניסטן אין לאַנצוט נאָך פאַר דער הערצל־תקופה.

די ערשטע ציוניסטישע לאָזונגען האָט געבראַכט קיין לאַנצוט דער יונגער סטודענט ד״ר לאנעס, וועלכער האָט זיך שוין אין יאָר 1884 באַקענט אין ווין מיט דעם ערשטן ציוניס־טישן אַקאַדעמיקער־פאַראַיין „קדימה״. קומענדיק קיין לאַנצוט אויף די פערטין, פלעגט ער אויסנוצן די פריע צייט פאַר ציוניסטישער אָגיטאַציע צווישן די לאַנצוטער יידן. אין יאָר 1894 האָט ער טאָקע געגרינדעט אין לאַנצוט דעם פאַראַיין „אהבת־ציון״ טראָץ דעם איסור, וועלכן עס האָט אַרויסגערופן קעגן דעם פאַראַיין דער דעמאָלטיקער לאַנצוטער רב ר׳ שמחה שפירא.

אויף דער זייט פון די ערשטע לאַנצוטער ציוניסטן האָט זיך געשטעלט דער ראש הקהילה ר׳ דוד טאַנענבאום און אָ דאַנק דעם זענען צום פאַראַיין צוגעשטאַנען אָנגעזעענע יידן, וועלכע האָבן פאַרבריידטערט דעם ציוניסטישן־פאַראַיין. אין ערשטן יאָר איז שוין די צאָל מיטגלידער געשטיגן צו 45 געטרייע אָנהענגער :* פּרעזעס פון פאַראַיין איז געווען אלימלך פערלמוטער, פאַרטרעטער : חיים וואלקענפעלד, ביבליאָטעקאר : שלום ראזמאַרין און סעקרעטאַר : דוד פאַסטערנאַק. אין יאָר 1895 האָבן מיטן פאַראַיין אָנגעפירט חיים וואלקענפעלד און

*פּרקי גליציה. התנועה הציונית בגליציה — מרדכי אהרנפרייז, „עם עובד״, תל־אביב תשי״ז.

געצל דרוקער אַלס זיין פאַרטרעטער, דערבייַ איז געשאַפֿן געוואָרן אַ ציוניסטישע יוגנט־גרופּע אונטער דער לייטונג פון משה שפירא, געצל דרוקער מיט די אַקטיוויטע חברים פּרידּ, הענריק ראַמער און מרדכי היטטער.

דאָס זענען געווען די ערשטע פּיאָנירן פון דער יידישער רעגיעאָנס־באַוועגונג, וועלכע האָט גאָר פּרי געשלאָגן אירע וואָרצלען אין דעם יידישן ישוב אין לאַנצוט, וואו די חסידישע קריייזן האָבן נאָך פאַרמאָגט גענוג כוח, כדי צו אונטערדריקן יעדן פּרווו צו פאַרשפּרייטן דעם ציוניסטישן געדאַנק.

נישט לייכט איז געווען דער דאָזיקער קאַמף. חרם, מסירות, געזעלשאַפֿטלעכער באָיקאָט, אוֹן אפילו עקאָנאָמישע סאַנקציעס — דאָס זענען געווען די מיטלען, מיט וועלכע עס פלעגן זיך באַנוצן די קעגנער פון יונגן ציוניסטישן לאַגער. נאָר אַ דאַנק דער הייסער איבערגעבנקייט און טריישאַפט צום ציוניזם מצד די ערשטע מוטיקע קעמפער אין לאַנצוט, אַ דאַנק דער קרבנותפוילער גרייטקייט צו ליידן אוו צו קעמפן פאַרן ציוניסטישן אידעאַל, וואָס האָט בכלל געשטעלט די ערשטע טריט אויף דער יידישער גאַס אין גאַליציע, — האָט זיך אויסגעבריטערט און פאַרפעסטיקט די ציוניסטישע השפּעה אויף אַלע געביטן פון יידישן לעבן אין לאַנצוט.

און וועג עס איז אין עטלעכע יאָר אַרום אויפן צווייטן ציוניסטישן קאָנגרעס געפאַלן די לאָזונג צו דעראָבערן די קהילות, האָבן די דאָזיקע לאָזונגען אויפגעכאַפּט די לאַנצוטער ציוניסטן און גוט פאַרשטאַנען די גרויסע אויפגאַבן, וואָס לאַסטן אויף דער יידישער קהילה. מיטן גאַנצן ברען פון איבערגעבענע אידעאַליסטן, האָבן זיך די לאַנצוטער יונגע ציוניסטישע מנהיגים געוואָרפן אין קאַמף פאַר דעמאָקראַטיזירן די לאַנצוטער קהילה, צו וועלכער עס האָבן נישט געהאַט קיין צוטריט די ברייטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט.

דער שטאַרקסטער וואָפן אין די הענט פון די אַלטע קהילה־פאַרוואַלטונגען, איז געווען די דעמאַלטיקע, פאַר־עלטערטע, נישט דעמאָקראַטישע וואַל־אָרדינאַציע, וואָס האָט לכתחילה אויסגעשלאָסן כמעט די גאַנצע יידישע באַפעל־קערונג פון אָנטייל אין די וואַלן.

די לאַנצוטער קהילה איז נאָך אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט געווען באַהערשט פון אַ כלומרשטער פאַרוואַלטונג, וואָס איז באַשטאַנען פון דריי מענטשן און דעם רב. פאַקטיש האָט געהערשט אין דער קהילה צו דער צייט ר׳ דוד טאַנענבאום, וועלכער האָט נאָך דעמאָלט נישט געהאַט קיין פאַרשטענדעניש פאַר דער נויטווענדיקייט צו עפענען די טו־ערן פון דער קהילה פאַר דער ברייטער יידישער עפנטלעכקייט. מיטן כוח פון דעם אָלטן לאַנצוטער קהילה־סטאַטוט (וואָס האָט איבעריקנס עקזיסטירט אויך אין אַלע אַנדערע גאַליציש קהילות), לויט וועלכן יעדער ייד אין לאַנצוט, וואָס האָט באַקומען אַ מאָל אַן אונטערשטיצונג פון דער קהילה־קאַסע, האָט פאַרלוירן דאָס וואָלרעכט צו דער קהילה — פלעגט די אַלטע פאַרוואַלטונג יעדעס מאָל לויט איר איינזען צוגעפּע־שטעלן אַ ווייַלער־רשימה, אַזוי, אַז די וואַלן צו דער קהילה־פאַרוואַלטונג זענען געווען אַ פשוטע קאַמעדיע און דער אויסגאַנג פון אַזעלכע וואַלן איז תמיד שוין געווען געו־זיכערט פון פאַראויס.

די דאָזיקע וואַל־קאַמבינאַציע איז געווען מעגלעך נאָר אַ דאַנק דעם, וואָס אויף יעדן פסח פלעגט די לאַנצוטער קהי־לה־פאַרוואַלטונג פאַרקויפן מצות מיט אַ 5־פראָצענטיקער הנחה און יעדער לאַנצוטער ייד, וועמען די קהילה־פאַרוואַל־טונג האָט ביים אייַנקויפן די מצות געגעבן די הנחה פון 5% — איז נאָטירט געוואָרן אין די קהילה־ביכער ווי אַלס איינער וואָס געניסט פון אונטערשטיצונג פון דער קהילה און ער איז אויסגעמעקט געוואָרן פון דער וויילער־רשימה בעת וואַלן צו דער קהילה־פאַרוואַלטונג. על פּי רוב זענען דאָס געווען נישט זיכערע וויילער פאַר דער הערשנדיקער קהי־לה־פאַרוואַלטונג.

אַרום דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט איז די פאַרוואַלטונג פון דער לאַנצוטער קהילה געווען באַהערשט פון שטרענג אָרטאָדאָקסישע קריייזן, וועלכע האָבן זיך קאָנ־צענטרירט אַרום דעם דעמאָלט באַרימטן צדיק און גרויסן למדן ר׳ נפתלי צבי הורוביץ זצ״ל פון ראָפּשטשיץ, דעם זון פון ליסקער רב ר׳ מענדל זצ״ל. פון דעם דאָזיקן קריייז זענען אַרויסגעקומען די עקסטרעמע לאָזונגען אומברחמנות־דיק צו באַקעמפן יעדן סימן פון השכלה אויף דער יידישער גאַס. אין די ערשטע צענדליק יאָרן פון דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט איז די משכילים־גרופּע אין לאַנצוט געווען נאָך זייער קליין און זי האָט טאָקע אַ סך גע־ליטן פון די פאַרפאָלגונגען מצד די חסידישע הערשער אין דער שטאָט.

באַזונדערס באַפעסטיקט איז געווען די הערשאַפט פון דער קעמפנדיקער אָרטאָדאָקסיע אין דער לאַנצוטער קהילה אין די יאָרן 1816—1865, וועו רב אין לאַנצוט איז געווען ר׳ אליעזר בן צבי אלימלך שפירא זצ״ל, וועלכער האָט געהאַט די הויפּט־דעה אין אַלע קהילה־ענינים אוו אויף שריט אוו טריט פאַרפאָלגט יעדע שפור פון וועלכער ס׳איז משכילי־שער ריכטונג.

נאָך זיין פטירה האָט זיך מיט דער זעלבער שנאה צו דער השכלה באַצויגן זיין זון הרב ר׳ שמחה זצ״ל.

אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט איז שוין — ווי מיר האָבן שוין דאָס פריער דערמאָנט — אין לאַנצוט טעטיק געווען די גרופּע פון משכילישע עזעל־שאַפטלעכע טוער אוו אַן דער דער שפּיץ פון דער קהילה איז אין יאָר 98־1897 געשטאַנען ר׳ דוד טאַנענבאום, וואָס הגם ער איז געשטאַנען נאָענט צו דער משכילישער באַוע־גונג, איז אים נאָך פרעמד געווען דער באַגריף פון אַ דע־מאָקראַטישער קהילה. צוזאַמען מיט אים האָבן צו דער קהילה־פאַרוואַלטונג אין דעם דאָזיקן בודזשעט־יאָר געהערט נאָך משה פריד און הערש מילראד.* אין די הענט פון די דריי לאַנצוטער קהילה־פאַרוואַלטער איז געלעגן די גאַנצע וויר־

* Kalendar für Israeliten fuer das jahr 1897/98 und Führer durch die isr. Cultusgemeinden der Osterreichisch Ung. Monarchie. Herausgegebn vom Verein O'st. Isr. Union in Wien.

טשאפט פון דער לאַנצוטער קהילה, וואָס האָט זיך באַגרעניצעט נאָר צו ריין רעליגיעזע ענינים. רב אין לאַנצוט איז אין דעם יאָר געווען ר׳ מענדל שפירא זצ״ל. עס זענען געווען דעמאָלט טעטיק אין לאַנצוט צוויי פילאַנטראָפישע פאַריינען: דער „תומכי עניים״ און דער פאַראיין „ביקור חולים״.

18.

די אויפקלערונגס־אַרבעט פון די ערשטע משכילים אין לאַנצוט האָט שוין געגעבן פירות אויף אַזוי פיל, אַז די בריטיע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג האָבן פאַרשטאַנען, אַז אויסן פון די אַמיינסטנס אָנגעוויטיקטע פראָב־לעמען פון יידישן לעבן איז אַריינצובערענגען ליכט אין דער יידישער קהילה.

און כדי אַ סוף צו מאַכן צו דעם שענדלעכן סיסטעם פון שטרייכן פון די ווייליגער־רשימות צו דער קהילה אַלע בירגער, וואָס האָבן באַקומען די 5־פראָצענטיקע הנחות ביים אייַנקויפן מצות אויף פסח, — האָבן אייניקע ערנסטע יידישע כלל־טויער אין לאַנצוט געגרינדעט אין יאָר 1888 דעם פי־לאַנטראָפישן פאַראיין „תומכי עניים״ מיט דעם אַדוואָקאַט ד״ר אלעקסאַנדער הערבסט בראש, וועמענס הויפטאויפגאַבע איז געווען פאַרשיילן אונטערשטיצונג אַרעמע לאַנצוטער יידן, אַזוי, אַז מען האָט שוין נישט געדאַרפט אַנקומען צו דער קהלה וועגן הנחות ביים קויפן מצות, ממילא האָבן אויפגע־געהערט די מאַכינאַציעס מיט די ווייליגער־רשימות, און די קהילה־מושלים האָבן געמוזט צולאָזן צו די וואַלן צו דער קהילה־פאַראוואַלטונג בריייטערע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט.

דערווייל האָט זיך באַפעסטיקט אין לאַנצוט די ציוניס־טישע באַוועגונג און דער פאַראיין „אהבת ציון״ איז געווארן דאָרט אַ וויכטיקער פאַקטאָר. עס איז אַבער נישט לייכט געווען צום סוף פון 19־טן יאָרהונדערט קומען צו לאַנ־צוטער יידן מיט לאָזונגען וועגן אַ יידישן רענעסאַנס און וועגן פאָליטיווער אַרבעט פאַרן אויפבוי פון ארץ־ישראל. די דריי לאַנצוטער יידן: ר׳ הערש טאַנענבאום, געצל דרוקער און חיים וואלקענפעלד האָבן צוזאַמען מיט אַ גרופע יונגע אידעאַליסטן גענומען אויף זיך די דאָזיקע שוועריע אויפ־גאַבע. מיט מסירת נפש, מיט קרבנותפולער איבערגעבנקייט האָבן זיי דורכגעבראַכן אין לאַנצוט, אין דער שטאָט פון חסידישער תקיפות, די וואַנט פון צוריק געשטאַנענקייט און פאָליטישן אינדיפערענטיזם. אַרום די דאָזיקע אָנגעזעענע געזעלשאַפטלעכע טויער, האָבן זיך אָנגעהויבן צו קאָנצענט־רירן בריייטערע קרייזן פון יידישע סוחרים און האַנטווערקער, און די גאַנצע לאַנצוטער יידישע יוגנט כמעט איז צוגע־שטאַנען צום ציוניסטישן לאַגער. עס האָט זיך דאָן אין לאַנ־צוט פאַרמירט אַ לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע מיט הערש טאַנענבאום בראש.

דאָס יידישע לעבן אין לאַנצוט איז איצט אַרויף אויף נייע רעלסן. ציוניסטן האָבן אַנטוויקלט אַן אומדערמיד־לעכע טעטיקייט אויף אַלע געביטן פון יידישן לעבן. אַ דאַנק דער מי און אַרבעט פון דעם אַקטיוון געזעלשאַפטלעכן טויער, געצל דרוקער ז״ל, איז געגרינדעט געוואָרן אַ העברעאישע שול, וועלכע האָט פיל בייגעטראָגן צו דער אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן דער יידישער יוגנט אין לאַנצוט.

אַ גרויס געוויכט האָבן די דאָזיקע געזעלשאַפטלעכע טויער אין לאַנצוט געליגט קודם כל אויף דער סאָציאַלער הילפסטעטיקייט לטובת דער אַרעמער יידישער באַפעל־קערונג, און צו דעם צוועק זענען געגרינדעט געוואָרן אייניקע פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס, ווי ביקור חולים א.א.

אויך די קהילה אין לאַנצוט האָט באַקומען איצט אַן אַנדער אויסזען, ווייל זינט עס איז אַנטשטאַנען די חברה „תומכי עניים״ האָט מען שוין נישט געקענט אויסמקן די ווייליגער פון דער רשימה פון וואַל־באַרעכטיקטע צו דער קהילה־פאַראוואַלטונג. אין בודזשעט־יאָר פון דער לאַנצוטער קהילה 10־1909 * זענען שוין געווען 580 קהילה־שטייער צאָלער אויף דער אַלגעמיינער צאָל פון בערך 1500 יידן אין לאַנצוט.** עס האָבן שוין דאָן אין דער לאַנצוטער קהי־לה־פאַראוואַלטונג מיטגעאַרבעט אַקטיווע ציוניסטן, וועלכע האָבן זיך באַצויגן מיט פאַרטרויען צום פריערדיקן ראש הקהילה ר׳ דוד טאַנענבאום, איבערלאָזנדיק וויטער אין זיינע הענט די לייטונג מיט דער לאַנצוטער קהילה. זיין פאַר־טרעטער איז אין דעם יאָר געווען ר׳ מלך פערלמוטער, דער פרעזעס פון „אהבת ציון״ אין יאָר 1894.

די קהילה אין לאַנצוט איז דעמאָלט באַשטאַנען פון צוויי קערפערשאַפטן: פון אַן ענגערער און פון אַ בריייטערער קהילה־פאַראוואַלטונג. צו דער ענגערער פאַראוואַלטונג האָבן אין 10־1909 אַ חוץ דעם אויבן שוין דערמאָנטן פרע־זידיום געהערט: הערש עסטליין, יהושע גלאָנצבערג, חיים וואלקענפעלד (פרעזעס פון „אהבת ציון״ אין יאָר 1895), וואָס האָבן שוין געהאַט הינטער זיך יאָרן פון פאַראַנט־וואַרטלעכער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

צו דער בריייטערער פאַראוואַלטונג (דער שפעטערדיקער קהילה־ראַט) האָבן אין דעם יאָר געהערט: לייב צינס, ישראל ראָזענבלום, דוד פאַסטערנאַק (פון „אהבת ציון״), יוסף מאיר ראָזמאַרין (פון אהבת ציון״), אליעזר קרעש, יצחק זאַוואדע, לוי טראָמפעטער, הערש מילראַד, משה שפירא, יואל ליפשיץ. רב איז געווען אין דעם יאָר אין לאַנצוט ר׳ שמחה שפירא און סעקרעטאַר אין דער קהילה איז געווען מאַרקוס היטער.

אין 10־1909 האָבן עקזיסטירט אין לאַנצוט פאַלגנדע סאָציאַל־פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס: אַן אַזיל פאַר אַרע־מע קראַנקע, דער פילאַנטראָפישער פאַראיין „תומכי עניים״, די „חברה קדישא״ מיט חיים וואַלקענפעלד אַן דער שפיץ, אַ „ביקור חולים״ פאַראיין מיט משה באַגען אַלס פרעזעס. די חברה „לינת הצדק״ מיט לייזער שלעכטערמאַן בראש. אַ חוץ דער אַלטער שול איז געווען נאָך דעמאָלט אין לאַנצוט דער בית־המדרש און אַ קלויז. אין דעם דאָזיקן יאָר איז שוין אין לאַנצוט טעטיק געווען אויך אַ פרויען־פאַראיין.

אַן אָפשפיגלונג פון דער קהילה־טעטיקייט אין 10־1909 גיט אונז דער קהילה־בודזשעט פאַר דעם דאָזיקן טעטיקייטס־

* Kalendar fuer Israeliten 1909/10

** די דאָזיקע צאָל איז נישט קיין געגויע.

יאָר פון דער לאַנצוטער קהילה * די הכנסות פון דער לאַנצוטער קהילה האָבן דאָן באַטראָפן 11.760 עסטרייכישע קראָנען און די הוצאות 12.670 קראָנען — אַ גאַנץ גרויסע סומע אויף די דעמאָלטיקע פאַרהעלטנישן, אַ סימן, אַז די יידישע קהילה אין לאַנצוט האָט אַנטוויקלט אַ באַדייטנדע טעטיקייט.

די צוזאַמענאַרבעט מיט די ציוניסטן אויפן געביט פון דער לאַנצוטער קהילה האָט געגעבן גוטע פירות. דערפאַר טאָקע איז די לאַנצוטער קהילה געווען איינע פון די ווינציקע אויסנאַמען מיט איר ערלעכער און נוצלעכער ווירטשאַפט פאַר דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. אין ערשטן צענדליק יאָר פונעם 20־טן יאָרהונדערט זענען ס׳רוב יידישע קהילות אין די גאַליציש שטעט און שטעטלעך געלאָגן אין די הענט פון איינצלנע תקיפים, וואָס האָבן נישט געווואָלט עפענען די טירן פון דער קהילה פאַר געווייליטע פאַלקס־רעפרעזענטאַנטן. די ציוניסטן זענען דעמאָלט ערשט געשטאַנען אין אַ שוועכן קאַמף פאַר דער דעראַבערונג פון די קהילות. דאָרעגן אין לאַנצוט זענען שוין אין יאָר 10־1909 די ציוניסטן געווען דער דעצידירנדיקער, אַקטיוואָר כוח אין דער קהילה־פאַראָוואַלטונג, הגם בראש פון דער קהילה איז געשטאַנען דער פיליאַנטראָפ ראש־הקהילה ר׳ דוד טאַנענבאום, אַ כלל־טוער פון אַלטן שטייגער, וועלכער האָט אַבער שוין געהאַט פאַר־שטענדניש פאַר די נאַציאָנאַלע שטרעמונגען אויף דער יידישער גאַס. זיין זון הערש טאַנענבאום איז שוין געווען אַן אַקטיוואָר ציוניסט, וואָס איז אין יאָר 1904 געשטאַנען בראש פון „אהבת ציון״ אין לאַנצוט.

19.

נישט אַן השפּעה אויף דעם יידישן ישוב אין לאַנצוט איז געווען די אַלגעמיינע אַנטוויקלונג פון לאַנצוט אינעם ערשטן צענדליק פון 20־טן יאָרהונדערט. די שטאָט האָט זיך אַנטוויקלט אין אַ שנעלן טעמפּ, עס זענען דעמאָלט דורכ־געפירט געוואָרן די קאַנאַליזאַציע און עלעקטריפיקאַציע פון דער שטאָט און אין יאָר 1907 איז געפּענט געוואָרן אַ הומאַ־ניסטיש גימנאַזיום, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע באַדייטונג פאַר דער באַפעלקערונג אין דער שטאָט און אומגעבונג, ווייל אויך קינדער פון נישט פאַרמעגלעכע עלטערן האָבן איצט גע־קענט באַקומען מיטלשול־בילדונג. צוגלייך מיט דער אַנטוויק־לונג פון דער שטאָט, מיט וועלכער עס האָט דעמאָלט אָנגעפירט דער בירגרמייסטער יאָן צעטנאַרסקי, זענען אַבער אויך געוואַקסן די אַרויסשטויסונגס־טענדענצן קעגן דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. אַ גרויסער טייל פון דער יידי־שער באַפעלקערונג האָט אין דער דאָזיקער שטאָט געפונען פרנסה אָרום דעם שלאָס פון די פאָטאָצקיס, אָלס אָרענדאָרן פון זייערע פאָלוואָרקן און אָלס ליפעראַנטן פון כל מיני געברויך־אַרטיקלען פאַרן הויף און זיין ווירטשאַפט. מיט דעם וואוקס פון דער אַנטיסעמיטישער אַגיטאַציע האָבן די פאָטאָצקיס, אָפט קעגן זייער ווילן און איבערצייגונג, געמוזט דערווייטערן יידן און אויפהערן זיי צו באַשעפטיקן.

* Kalendar fuer Israeliten fuer das jahr 1909—10 (Union)..

טראָץ די באַמיאונגען מצד די פּוילישע קלעריקאַל־נאַ־ציאָנאַליסטישע קרייזן אין גאַליציע, האָבן די דאָזיקע אָרויסשטויסונגס־טענדענצן ביז צום אויסברוך פון דער ערש־טער וועלט־מלחמה נישט געהאַט קיין פולן דערפאָלג, און הגם זיי האָבן דערשיטערט דאָס יידישע ווירטשאַפטלעכע לעבן אין גאַליציע, האָבן יידן אינעם שוועלן געראַנגל מיט די כלערליי שטערונגען און אויסערלעכע שוועריקייטן נאָך געהאַלטן זיך אויף זייערע עקאָנאָמישע פאָזיציעס.

אין לאַנצוט איז דער האַנדל נאָך דעמאָלט געלעגן אויס־שליסלעך אין יידישע הענט. עס זענען דאָרט געווען מערערע יידישע שפּייז־געשעפטן, אייניקע שניט־געשעפטן מיט בי־ליקע סחורות פאַר פויערים. לאַנצוטער יידן זענען נאָך גע־פאָרן מיט סחורות אויף ירידים אין די נאָענטע שטעטלעך און אויפן דאָרף פלעגן זיי אויפקויפן הינער און אייער און ברענ־גען זיי צום פאַרקויף אין די שטעט אַריין. עס איז נאָך געווען דאָן אין לאַנצוט אַ גרעסערע צאָל תבואה־סוחרים און די גאַנצע אייער־בראַנזשע, בפרט דער עקספּאָרט פון אייער איז נאָך געלעגן אויסשליסלעך אין יידישע הענט. עס פלעגן וואָך־וועכנטלעך אוועקגיין פון לאַנצוט וואַגאַנען מיט אייער קיין דייטשלאַנד, ענגלאַנד, און אַפילו ביז קיין שפּאַניע. פאַר־שטייט זיך, אַז אַרום די עטלעכע אייער־עקספּאָרטערן האָבן געלעבט אַ 50 אייער־פאַקער און קעסטלעך־קלאַפּער און דערביי האָבן אויך געהאַט פרנסה אַ גרעסערע צאָל אייער־אויפקויפער.

אין יאָר 1908 האָבן אין גאַליציע עקזיסטירט 154 קרעדיט־פאַראיינען און דערונטער 83 יידישע. בלויז אין לאַנצוטער פּאָוויאַט זענען געווען טעטיק אין דעם יאָר 16 קרעדיט־פאַר־איינען און דערונטער זענען 12 געווען יידישע.*

אין יידישע הענט איז אין לאַנצוט דאָן געלעגן נאָך דער האַנדל מיט בהמות און ביי דעם דאָזיקן עקספּאָרט האָבן ווידער געפונען זייער ברויט יידן, וואָס זענען געשיקט גע־ווָארן אין די דערפער, כדי דאָרט אויפצוקויפן בהמות פאַר דעם עקספּאָרט.

געגנט גרויס איז אויך געווען דעמאָלט אין לאַנצוט די צאָל יידישע שוסטער, שנייידער, בעקער, מאָלער, בלעכער, שלאָסער, דאָראָזשקאָזשעס און אַנדערע בעלי־מלאכות, בפרט באַשעפטיקונגען, וואָס זענען געווען פאַרבינדן מיט די רע־ליגיעזע הצטרכותן.

גאָר ווינציק איז אין לאַנצוט געווען דעמאָלט די צאָל פון באַרופס־אינטעליגענץ. דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן איז אין ערשטן צענדליק פון 20־טן יאָרהונדערט און אין די עטלעכע יאָר ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה געשטאַנען אויף גאָר אַ הויכער מדרגה. אין לאַנצוטער שטאָטראַט זענען געווען טעטיק עטלעכע יידישע ראָטמענער מיט גענצל דרוקער בראש. אַוודאַי האָבן געמוזט זיין גרויס זיינע פאַרדינסטן פאַר דער שטאָט, אויב דער שטאָטראַט האָט, טראָץ דער אנטיסעמיטישער אָטמאָספער,

* Materyały do kwestyj żydowskiej w Galicji — Dr. Stanisław Gruinski Lwów, 1910.

באַשלאָסן נאָך זיין טויט אָנרופן די לאזיענגאַ־גאַס (באָד־גאַס) אויף זיין נאָמען.

אין יאָר 13־1912 איז בראש פון דער לאַנצוטער קהילה געשטאַנען דער פאָפּולערער דוד טאַנענבאום און זיין פאָר־טרעטער מלך פערלמוטער. צו דער ענגער פאַרוואַלטונג האָבן איצט געהערט: הערש עסטליין, יהושע גלאנצבערג, חיים וואלקענפעלד, און צו דער בריטערער פאַרוואַלטונג האָבן געהערט: לייב צינס, ישראל ראָזענבלום, דוד פאָסטערנאַק, משה שפירא, יצחק זאוואדע, לוי טראָמפּעטער, יואל ליפשיץ, שלמה שפרונג, בנימין לארבערפעלד און חיים צעלנער. רב איז געווען אין דעם יאָר ווייטער ר׳ שמחה שפירא און סעקרעטאר פון דער קהילה איז געווען מאַרקוס היטטער. אַלס רעליגיאָנס־לערער אין די עפנטלעכע שולן איז געווען באַשעפטיקט יצחק עבנער. פון די פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן אין דעם יאָר עקזיסטירט אין לאַנצוט, איז כדאי אויסצורעכענען: דעם אָזיל פאַר אָרעמע קראַנקע, די פּראַיינען „גמילת חס־דים״ און „הכנסת אורחים״ מיט ניסן זיסאָפּעל בראש, דער „ביקור־חולים״ פאַראיין און די חברה „לינת הצדק״ אויך מיט ניסן זיסאָפּעל אַלס פּרעזעס.

א חוץ דעם איז נאָך געווען טעטיק דעמאָלט אין דער „חברה קדישא״ חיים וואלקענפעלד און געצל דרוקער אין דער „תלמוד תורה״. פּרעזעס פונעם ציוניסטישן פאַראיין „אהבת ציון״ איז געווען הערש טאַנענבאום. אין דעם פּרויען־פאַראיין איז איצט טעטיק געווען די פרוי רבקה פּערלמוטער.

א קלאָר בילד פון דער קהילה־טעטיקייט אין לאַנצוט אין 13־1912 באַקומען מיר פון דעם בודזשעט פון דער לאַנצו־טער קהילה פאַר דעם דאָזיקן יאָר.*

שטעמפל פון (חותמת של): תומכי־עניים, נושאי־המיטה ולימוד משניות.

אויב די הוצאות פון דער יידישער קהילה אין לאַנצוט פאַר דעם דאָזיקן יאָר האָבן באַטראָפן 29.643.14 עסטרייכישע קראָנען און די הכנסות האָבן באַטראָפן 29.854.62 — מער ווי דאָפּלט, ווי אינעם יאָר 10־1909 — איז דאָס א בולטער באַווייז, אַז די לאַנצוטער קהילה האָט באַדייטנד אויסגעבריי־טערט איר טעטיקייט נישט בלויז אויפן רעליגיעזן, נאָר אויך אויפן סאָציאַלן געביט.

אין יאָר 14־1913 איז געווען טעטיק אין דער בריי־טער קהילה־פאַרוואַלטונג ישראל שיקלער און אויפן אָרט פון רב ר׳ שמחה שפירא זצ״ל, וועלכער איז אין דעם יאָר נפטר געוואָרן, איז אויפגענומען געוואָרן אַלס רב ר׳ חיים ראובן וואָגשאַל.

איבער די רבנות אין לאַנצוט איז נאָך דער פטירה פון ר׳ שמחה שפירא זצ״ל אויסגעבראָכן אין דער לאַנצוטער קהילה א מחלוקת, וואָס האָט געדויערט א לענגערע צייט. א טייל פון די לאַנצוטער חסידים האָט באַשלאָסן איבערצוגעבן די רב־נות דעם זון פון ר׳ שמחה שפירא, ר׳ לאָזער פון בושעזשאַן. די קהילה־פאַרוואַלטונג האָט אָבער נישט געוואָלט אָנערקענען דעם זון פון ר׳ שמחה שפירא אַלס רב פון לאַנצוט. די מח־לוקת האָט געטיילט אין צוויי לאָגערן די יידישע באַפעלקע־רונג אין לאַנצוט. אָזוי ווי די קהילה־פאַרוואַלטונג האָט נישט אויסגעצאָלט דעם חודשלעכן געהאַלט דעם חסידישן רב, ר׳ לאָזער שפירא, האָבן זיינע אָנהענגער אַרײַנגעשטעלט אין די קליין כּוח די לאַנצוטער קצבים באַזונדערע פושקעס פאַר דעם רב, וועלכער האָט אויף אָזאַ אופן באַקומען זיין חודש־לעכן לוין קעגן דעם ווילן פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג.

די מחלוקת האָט געדויערט ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. ווען די רוסן האָבן זיך דערנענטערט צו לאַנצוט, זענען פאַרמעגלעכערע יידן פון לאַנצוט געפאָרן קיין ווין און זיך געטראָפן דאָרט מיטן רב ר׳ לאָזער, וועלכן זיי האָבן אין לאַנצוט נישט געוואָלט אָנערקענען. דער רב ר׳ לאָזער שפירא האָט דאָן באַקומען הילף אין געלט און שפּייז־פאָקטן פון זיינע פריינט און פון רעליגיעזע אינ־סטיטוציעס. זיינע קעגנער, די מיטגלידער פון דער לאַנ־צוטער קהילה־פאַרוואַלטונג, האָבן זיך געפונען דאָן אין א גרויסער נויט. הגם ער האָט אין לאַנצוט געוגנ פון זיי גע־ליטן, האָט ער דאָך אויסגעהאַלטן זיינע לאַנצוטער מיטבירי־גער. דערפאַר, ווען עס האָט זיך פאַרענדיקט די רוסישע אינוואַזיע אין לאַנצוט און די פליטים זענען צוריק אַהיים געקומען פון ווין, זענען זיי געוואָרן הייסע אָנהענגער פון ר׳ לאָזער שפירא, וועלכער איז איצט געוואָרן אָנערקענט אפי־ציעל פון דער קהילה אַלס רב אין לאַנצוט. איצט האָבן זיך פון אים אפגעוענדעט זיינע פריעדיקע חסידים, וואָס האָבן אים נישט געקאָנט מוחל זיין, הלמאי ער האָט שלום געמאַכט מיט דער „ציוניסטישער״ קהילה־פאַרוואַלטונג.

ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען שוין נישט פאַר־געקומען קיין שום ענדערונגען אין דעם צוזאַמענשטעל פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג אין לאַנצוט. דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין אוגוסט 1914 האָט איבערגעריסן איר טעטיקייט ווי אויך פון כמעט אַלע געזעלשאַפטלעכע פאַר־איינען און אינסטיטוציעס. ס׳רוב יידישע בירגער און בפרט די אַקטיווע יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער האָבן פאַר דער אינוואַזיע פון די רוסישע חיילות פאַרלאָזט לאַנצוט, זוכנדיק א מקום מקלט אין ווין אדער אין אַנדערע עסטרייכיש־אונגאַרישע ערטער. די וואָס זענען געבליבן אין לאַנצוט, זע־נען געשטאַנען פאַר שווערע אויפגאַבן צו שיצן די איבער־געבליבענע יידישע באַפעלקערונג, קעגן די אכזריותדיקייטן מצד די רוסישע אָקופאַנטן און צו לינדערן די נויט פון די לאַנצוטער יידן, וואָס זענען געבליבן איצט אָן פרנסה.

* Kalendar fuer Israeliten 1911/13.

20.

אונטער דער רוסישער אָקופּאַציע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה

אין חודש אוגוסט 1914 האָבן די רוסישע חיילות פאַר־נומען לאַנצוט, ווואו זיי זענען פאַרבליבן צום ערשטן מאָל ביז צו דער העלפט פון חודש אָקטאָבער 1914. בעת דער דאָזיקער קורצער תקופה איז געשאָפן געוואָרן אין דער שטאָט אַ צייטווייליקע שטאָט־פאַרוואַלטונג, צו וועלכער עס האָבן געהערט ס׳רוב אָנהענגער פון דער פּוילישער רוסאָפילישער נאַציאָנאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי מיט דעם ענדיקישן אַד־וואָקאַט ד״ר שפּונאַר בראש.

די באַציאונג פון די רוסישע אָקופּאַנטן צו דער יידישער באָפעלקערונג אין לאַנצוט איז געווען — פונקט ווי אין אַלע אַנדערע פאַרנומענע שטעט אין גאַליציע — אַ פיינטלעכע. יעדע יידישע סאַציאַלע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. עס האָט געהערשט אַ שרעקלעכע נויט. די יידן האָבן געלעבט אין שטענדיקן פּחד, ווייל די קאָזאַקן האָבן באַלד אין די ערשטע טעג אַנגעהויבן צו ווייל־דעווען און ראַבירן אין די יידישע גאַסן. זיי האָבן אונטער־גענומען די ספּירט־פאַבריק, דאָס הויז פון טענענבוימען אין מאַרק און עטלעכע קליינע הייזער, אָבער די עקסצעסן קעגן דער יידישער באָפעלקערונג אין לאַנצוט האָבן נישט אַנגע־נומען, ווי אין אַנדערע גאַליציש שטעט, געפערלעכע פאַרמען צוליב דער נאַענטקייט פון דער גרעפישער משפחה פּא־טאַצקי, מיט וועלכער די רוסישע הערשנדיקע קרייזן האָבן זיך שטאַרק געראַטנט. וועגן די עסטרייכישע אַרמיי האָט אין אָקטאָבער 1914 באַפרייט לאַנצוט — זענען די ענדגילטיקע מיטגלידער פון דער צייטווייליקער שטאָט־פאַרוואַלטונג פאַר־שיקט געוואָרן אין אַן עסטרייכישן קאָנצענטראַציע־לאַגער אין טאַלערהאָף.

אָבער באַלד נאָך עטלעכע וואָכן, דעם 16־טן נאָוועמ־בער 1914, האָט דאָס רוסישע מיליטער צום צוויייטן מאָל אָקופּירט לאַנצוט. די דאָזיקע צווייטע אינוואַזיע האָט שוין געדויערט ביז צום 12־טן מאַי 1915. די אָנפירונג מיט דער שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט בעת דער צווייטער רוסישער אָקופּאַציע אויבערגענומען דער לאַנצוטער פּוילישער גזעל־שאַפטלעכער טויער סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, וועלכער איז שוין אויך שפּעטער מיט קליינע הפסקות פאַרבליבן אויף דעם פּאָסטן פון בירגערמייסטער אין לאַנצוט.

אין זיין בוך „מיאַסטאָ לאַנצוט״ (די שטאָט לאַנצוט) — וואָס איז דערשינען אין יאָר 1937 און איז שוין דערמאָנט געוואָרן אין די פּריערדיקע קאַפּיטלען, דערציילט אונדז צעטנאַרסקי געוויסע פרטים וועגן דעם מצב פון דער יידי־שער באָפעלקערונג אין לאַנצוט אונטער דער רוסישער אָקופּאַציע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין זיינע זכרונות באַמערקט זיך אָבער אַ שטרעבונג נישט אָנצוروפן ביים ריכטיקן נאָמען די עוולות און צרות, וואָס לאַנצוטער יידן האָבן געליטן אין דער דאָזיקער תקופה — און ער שיל־דערט אין גאָר אַ מילדער פאָרם די רדיפות קעגן דער יידישער באַפעלקערונג, שוינענדיק די רוסישע אָקופאַנטן און די היימישע גזלנים.

אַזוי גיט אונז איבער סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, אַז צוליבן מאַנגל אין גלעלט איז די שטאָט־פאַרוואַלטונג נישט געווען בכוח צו אַראַנזירן דעם שוץ איבער די פאַרמעגנס, וואָס האָבן געהערט צו די בירגער, ווייל די רוסישע פויערים פון דער סביבה האָבן געריבט אַלץ, וואָס עס האָט זיך נאָר גלעלאָזט און עס איז שווער געווען אָפּצוהיטן די בריטיט שטחים פון דער שטאָט, וואָס זענען מייסטנס פאַרלאָזט גע־וואָרן דורך אירע איינווויינער.

פאַרשטייט זיך — און דאָס פאַרשווייגט סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי — אַז גערויבט האָבן אוקראַאינישע און פּוילישע פויערים פון דער סביבה און נישט קיין רוסישע און בעיקר — אַז פאַרלאָזט די שטאָט האָבן כמעט אויסשליסלעך די יידישע איינווויינער און אַז די „רוסישע פויערים״ פון דער סביבה האָבן אויסגערויבט די וואוינונגען פון די יידן, וואָס האָבן פאַרלאָזט לאַנצוט פאַר דער אינוואַזיע.

וווייטער דערציילט אונדז סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, אַז די רוסישע אָקופּאַנטן האָבן זיך זייער טאָלעראַנט פאַרהאַלטן לגבי דער לאַנצוטער שטאָט־פאַרוואַלטונג און האָבן אַפילו אַ סך געהאָלפן דער באַפעלקערונג — נאָר איין קליניקייט איז געשען... „די רוסישע מאַכט־אַרגאַנען״ — שרייבט צעט־נאַרסקי — „האָבן פאַרלאַנגט ריינקייט אין דער שטאָט און האָבן געטריבן די איינווויינער — בפרט די יידן מיט נאַגיי־קעס צו ארבעט, נישט רעכענענדיק זיך מיט זייער עלטער אָדער געזעלשאַפטלעכער פאָזיציע״. און ערשט אַ דאַנק דער אינ־טערוועניע פון דער לאַנצוטער שטאָט־פאַרוואַלטונג — דער־ציילט אונדז וווייטער צעטנאַרסקי — זענען אָפּגעשטעלט גע־וואָרן די דאָזיקע „אומקולטורעלע האַנדלונגען״, ווייל די שטאָט האָט זיך פאַרפליכטעט אַליין צו זאָרגן וועגן דער גע־העריקער ריינקייט אין דער שטאָט.

בכלל — שטרייכט אונטער סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי — האָט זיך אין דער שטאָט בעת דער רוסישער אָקופּאַציע גלעלבעט רואיק און הגם עס האָבן געפעלט אַ סך וויכטיקע זאַכן, ווי, למשל, עלעקטריזשער שטראָם און אָפּילו נאָפט און ליכט — האָט צווישן די איינוואוינער פון פאַרשידענע שיכטן, באַשעפטיקונגען און אָפּילו פון פאַרשידענע רעליגיעס — געהערשט אַזאַ אחדות און בריידערלעכקייט, וועגן וועלכער עס איז אין נאָרמאַלע באַדינגונגען אוממעגלעך געווען צו חלומען...

אמת, לאַנצוט האָט אין פאַרגלייך מיט אַנדערע ערטער אין גאַליציע וווינקער גלעלטן פון דער מלחמה, און די רו־סישע אָקופּאַנטן האָבן באַלד אין עטלעכע וואָכן נאָכן פאַר־נעמען די שטאָט אָפּגעשטעלט די רדיפות קעגן דער יידישער לאַנצוטער באַפעלקערונג. אָבער די נויט אויף דער יידישער גאָס איז געווען גרויס, ווייל דער האַנדל איז אָפּגעשטאַנען, די בעלי־מלאכות זענען געבליבן אָן אַרבעט און עס האָבן אין די יידישע היימען פּשוט געפעלט מיטלען צום לעבן.

אָן אויספירלעכן באַריכט וועגן דעם מצב פון די יידן

אין די שטעט און שטעטלעך פון דעם טייל גאַליציע, וואָס איז פאַרנומען געוואָרן דורך דער רוסישער אַרמיי בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה — געפינען מיר ביי ש. אַנ־סקי (שלמה ראַפאַפּאָרט) אין זיינע זכרונות, וואָס זענען דער־שינען אין דעם בוך: „חורבן גאַליציע" (1914—1915).

אַנ־סקי איז בעת דער רוסישער אינוואַזיע אין גאַליציע געווען דעלעגירט קיין גאַליציע דורך דעם יידישן רע־טונגס־קאָמיטעט אין רוסלאַנד און איז געווען אין ראַנג פון אַן אָפּיציר — אַ מיטגליד פון דער אָפּיציעלער רוסישער הילפס־דעלעגאַציע; ער האָט באַרייזט כמעט אַלע שטעט און שטעט־לעך אין דעם אָקופּירטן דורך די רוסן גאַליציע.

„די יידישע באַפעלקערונג אין די באַזיגטע געביטן" — שרייבט אַנ־סקי אין זיינע זכרונות — „רואינירט און אָפּגע־שניטן אי פון אייגענעם לאַנד אי פון רוסלאַנד איז לחלוטין געשטאַרבן פון הונגער".

„אַ גרויסער יידישער קאָנט מיט אַ באַפעלקערונג פון אַ מיליאָן יידן, וועלכע האָבן נאָך נעכטן געהאָט אַלע מענטש־לעכע און בירגערלעכע רעכט" — אונטערשטרייכט אַנ־סקי — „איז אַרומגענומען געוואָרן מיט אַ פייערדיקן רינג פון בלוט און אייזן, אָפּגעשניטן פון דער וועלט און איבערגעגעבן אין דער פולער מאַכט פון צורייצטע, ווי ווילדע חיות, קאָזאַקן און סאַלדאַטן".

„בעת דער אָקופּאַציע, ווען עס האָבן זיך אויסגעשפּט אַלע זאָפאָסן פון תבואה און סחורות" — לייענען מיר ווייַ־טער ביי אנ־סקי — „האָט זיך געשאָפן אַ נידערגעשלאָגענע, פּעסימיסטישע שטימונג. די מענטשן זענען געווען אָפּגע־ריסן פון יעדער קולטור, פון אַ צייטונג, פון אַ בוך, טעאַטער אדער קאָנצערט. די אָפּאַטיע האָט שלעכט געווירקט אויף די קינדער, וואָס זענען געבליבן אָן שולן און האָבן זיך געפונען אויף דער גאַס".

ערשט נאָך דער דייטש־עסטרייכישער אָפענסיווע ביי גאָרליץ אין חודש מאַי 1915 האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויסער ריקצוג פון דער רוסישער אַרמיי, און אַ גרויסער שטח פון אָקופּירטן גאַליציע איז שוין אין די ערשטע טעג פון חודש מאי 1915 באַפרייט געוואָרן פון דער רוסישער אינוואַזיע. דעם 12־טן מאי 1915 איז אַריין קיין לאַנצוט דאָס דייטש־עסטרייכישע מיליטער און באַלד דערנאָך זענען צוריק אַנ־געקומען די עסטרייכישע אַדמיניסטראַטיווע אָרגאַנען אין האָבן איבערגענומען די מאַכט אין דער שטאָט.

לויט אַ פאַראַדעגונג פון דעם עסטרייכישן סטאַראָסטע אַדאָם באַל האָט סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי ווייטער אָנגעפירט מיט די שטאָט־ענינים מיט דער הילף פון אַ נאָמינירטן בייַ־ראט, און ווי צעטנאַרסקי גיט איבער אין זיין ציטירט פּריער בוך, איז ער במשך די דריי ווייטערע מלחמה־יאָרן געשטאַנען פּאָר אַ שוועריקייטן צו פירן די שטאָטישע ווירטשאַפט אין אַ תקופה פון דוחק און מלחמה־באַגרענעצונגען מיט שטענ־דיקע רעקווירזיציעס, ווען אַלע וויכטיקע געברויכס־אַרטיקלען זענען געווען ראַציאָנירט לויט קאָרטן אויף ברויט, צוקער און אָנדערע נויטוועניקייט שפייז־אַרטיקלען, וואָס זענען מיט יעדן טאָג געווארן זעלטענער.

ר׳ יצחק זאָוואָדאַ עם שלושת בניו, חיילים בצבא האוסטרי במלחמת העולם הראשונה 1917. — ר׳ יצחק זאָוואָדע מיט זיינע דריי זין אין עסטרייכישן מיליטער בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה 1917. זיצט פון לינקס (יושב משמאל): ר׳ יצחק זאָוואָדע; שטייען פון לינקס (עומדים משמאל): שמואל והרב אברהם; זיצט פון רעכטס (יושב מימין): הערש.

צוגלייך מיטן עסטרייכישן מיליטער זענען אויך אָנגע־קומען קיין לאַנצוט מערערע יידישע סאַלדאַטן און אָפּיצירן, צו וועלכע די יידישע איינוואוינער האָבן זיך זייער וואַרעם באַצויגן. צווישן די דאָזיקע יידישע מיליטערלייט זענען גע־וען עטלעכע ציוניסטן, וועלכע האָבן אָנגעהויבן צוזאַמען מיט די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער אין לאַנצוט באַנייַן דאָס יידישע געלעזלשאַפטלעכע לעבן אין דער שטאָט און אויפלעבן די ציוניסטישע און קולטורעלע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן מיטן אויסברוך פון דער מלחמה אָפּגעשטעלט זייער טעטיקייט.

דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע לעבן אין לאַנצוט האָט זיך אָנגעהויבן אויפסניי צו נאָרמאַליזירן.

אין אומאפהענגיקן פוילן

21.

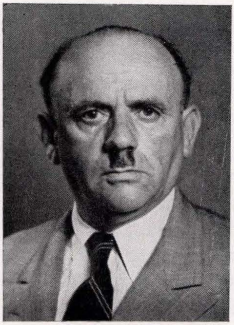
אין חודש נאָוועמבער 1918, נאָכן צוזאַמענברוך פון די דייטש־עסטרייכישע מיליטעריש כוחות, איז אַנטשטאַנען דאָס נייע אומאָפהענגיקע פוילן. גאַליציע איז געווארן אַן אינטעגראַלער באַשטאַנד־טייל פון דער נייער פוילישער מדינה.

די יידישע באַפעלקערונג אין גאַליציע, וואָס האָט געלייגט גרויסע האָפענונגען אויף דער אַנטשטייאונג פון דעם נייעם אומאָפהענגיקן פוילן, האָט זיך באַלד שווער אַנטוישט אין איר גלויבן אין אַ פריי יושרדיק פוילן. אַ כוואַליע פון עקסצעסן, פאָגראָמען און רויבאַנפאַלן האָט זיך צעגאָסן איבערן גאַנצן לאַנד. געהעצט דורך די ענדעקישע אַנטיסעמיטיש אַנפירער און אויסנוצנדיק דעם תוהו־ובוהו, וועלכער האָט געהערשט אין דער ערשטער תקופה פון פוילנס באַפרייאונג, האָבן זיך אין דערפער, וואָס האָבן געגרענעצט מיט די שטעט, אַרגאַניזירט כנופיות פון דעמאָביליזירטע סאָלדאַטן, וואָס זענען צוזאַמען מיט מחנות פויערישע עלעמענטן באַפאַלן די יידישע איינוואוינער אין די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך, און געוריבט זייער האָב און גוטס.

דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אין קראָקע, אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר יהושע טהאָן ז״ל, האָט תיכף אין די ערשטע טעג נאָכן צוזאַמענבראָך פון דער עסטרייכישער אימפעריע געשטעלט פאָר זיין אויפגאָבע רופן די יידישע מאָסן אין מערב־גאַליציע (אין מזרח־גאַליציע האָט זיך צעפלאָקערט די פויליש־אוקראַאַינישע מלחמה) צו זעלבסשוץ, כדי אָפצושלאָגן יעדן אָנפאַל אויף יידיש לעבן און פאַרמעגן.

אין לאַנצוט איז מיטן סוף פון דער מלחמה געקומען אַן ענדערונג אין דער שטימונג און אין געזעלשאַפטלעכן לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג. דאָס צוראקקערן זיך פון יידישע סאָלדאַטן און אָפיצירן פון די פראָנטן און צווישן זיי מע־רערע פריערדיקע אַקטיוויסט מיטגלידער פון ציוניסטישן „אח־דת ציון״ — האָט אַריינגעבראַכט נייַ לעבן אויף דער יידישער גאַס. אונטער דער אָנפירונג פון דעם איבערגעבענעם ציוניסטישן עסקן שלמה גרינבאום איז געשאַפן גרווּאַרן אין לאַנצוט אַ יידישער נאַציאָנאַל־ראַט, צו וועלכן עס האָבן געהערט די אַקטיוויסטן נאַציאָנאַלע מנהיגים פונעם לאַנצוטער יידנטום, פאַרטרעטער פון אַלע געזעלשאַפטלעכע קרייזן מיט די פאַרשטייער פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע בראש.

פאַר דרייַ אויפגאָבן איז געשטאַנען דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אין לאַנצוט: 1) גרינדן אַ שטאַרקן זעלבסשוץ, וואָס זאָל שטיין אויף דער וואַך פון דער פיזישער און עקאָנאָמישער עקזיסטענץ פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט; 2) איינפירן ענדערונגען אין דער אַלטער קהילה־פאַרוואַלטונג וועלכע האָט אין די נייע באַדינגונגען נישט געקאָנט גילטן ווי אַן אמתע רעפרעזענטאַנץ פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט; 3) אָנהויבן אַ וירטשאַפטלעכע טעטיקייט, מיטן ציל צו העלפן דער פאַראַרעמטער יידישער באַפעלקערונג און גלייכצייטיק זאָרגן פאַר דער פאַרזיכערונג

ד״ר אברהם כאַמעט (חומט)

פון די ביז איצטיקע עקזיסטענץ־מעגלעכקייטן און שאַפונג פון נייע.

די העלדישע האַלטונג פון דער יידישער מיליץ אין לאַנצוט, וואָס האָט אונטער דער לייטונג פון מוטיקן יידישן אָפיציר און געזעלשאַפטלעכן טוער, הענריק ראַמער, באַווייזן צו פאַרטיידיקן דאָס לעבן און פאַרמעגן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט — שילדערט אונדז אויספירלעך אין דעם דאָזיקן יזכור־בוך נחמן קעסטענבאום אין זיין אַרטיקל „דער זעלבסשוץ״, וואו ער באַשרייבט די גורלדיקע טעג אין לאַנצוט, ווען דאָרפישע עלעמענטן פון די אַרומיקע דער־פער האָבן צוזאַמען מיט דער אַרטיקער אונטערוועלט און פוילישע דעמאָביליזירטע סאָלדאַטן — געפרווט אַרויסצו־רופן ערנסטע אומרוען און ראַבירן יידישע געשעפטן און וואוי־נונגען. אַ דאַנק דער אַנטשלאָסענער האַלטונג פון דעם יידישן זעלבסשוץ אונטער דער אָנפירונג פון הענריק ראַמער זענען דערדריקט געווארן די דאָזיקע פרווון. עס מוז דערבייַ אונטער־געשטראָכן ווערן, אַז די פוילישע בירגערלעכע וויכטשאַפט־לעכע קרייזן אין לאַנצוט האָבן אַ סך צוגעהאָלפן בייַ די באַמאונגען צו אונטערדריקן די אַנטי־יידישע עקסצעסן און ראַבירונגען.

דער דעמאָלטיקער בירגערמייסטער פון דער שטאָט, סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, דערמאָנט נישט בכלל אין דעם צי־טירטן שויַן בוך זיינעם די באַדראָטע לאָגע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט. ער באַמערקט נאָר, אַז: „אין סעפטעמבער 1918 האָט זיך אָנגעהויבן דער צעפאַל פון דער עסטרייכישער אַרמיי, אַז עס איז אָנטשטאַנען דאָס אומאָפ־הענגיקע פוילן, אַז פון די חורבות און פון דעם תוהו ובוהו איז אָנטשטאַנען בהדרגה אַ נייע אַרדנונג, און אַז פון אָנפאַנג גייט דאָס שווער, ווייל — ווי צערטנאַרסקי שרייבט „די אַרמע קרייזן פון דער דאָרפישער באַפעלקערונג דערנעטערן זיך צו דער שטאָט מיט כוונה צו ראַבירן, דערביי קומען פין אַלע וועגן די שרידים פון דער שרעקלעכער מלחמה״.

ביי סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, דעם היסטאָריקער פון דער שטאָט לאַנצוט, הייסן די מחנות רויבעריש עלעמענטן און פאַגראָמטשיקעס „אַרעמע פויערים" און די דעמאָביליזירטע סאָלדאַטן, וואָס זענען געקומען פון די דערפער מיט זעק און קוישן, כדי אָנצופילן זיי מיט צוגערויבטע זאַכן ביי פאַר־ארעמע יידן, הייסן נאָר „שרידים פון דער מלחמה"...

די צווייטע אויפגאַבע, פאַר וועלכע עס איז געשטאַנען דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אין לאַנצוט, איז געווען די נויטוועندיקייט אינצופירן גרונט־ענדערונגען אין דער יידי־שער קהילה, וואָס איר אָנפירונג, אויסגעווייילט לויט דער אלטער נישט דעמאָקראַטישער וואַל־אָרדנונג, האָט נישט אָנטשפראָכן די נייע באַדינגונגען, אין וועלכע עס האָט זיך איצט געפונען די יידישע באַפעלקערונג אין דער שטאָט.

מיר האָבן שוין פריער אויף אַן אָנדער אָרט באַמערקט, אַז די לאַנצוטער קהילה איז געווען אַ יוצא מן הכלל, ווייל שוין אין ערשטן צענדליק יאָר פונעם 20־טן יאָרהונדערט, ווען בראש פון דער לאַנצוטער קהילה איז געשטאַנען ר' דוד טאַנענבאום און שפעטער נאָך דער רוסישער אינוואַזיע אין לאַנצוט, הערש עסטליין מיט דעם סעקרעטאר, דעם רעלי־יאָנסלערער עבנער, האָבן די ציוניסטן געהאַט אין דער קהילה פאַרוואַלטונג אַ נישט קליינע השפּעה און האָבן אָנגעפירט מיט די קהילה־ענינים מיט דער הילף פון דעם רב ר' לאזער שפירא און זיינע אָנהענגער. אין דערוועלבער צייט איז דאָס רוב קהילות אין די גאַליציש שטעט און שטעטלעך געווען באַ־הערשט פון עקסטרעם־פאַנאַטישע אָרטאָדאָקסישע קרייזן, וואָס האָבן מיט דער הילף פון איינצעלנע אַסימילאַטאָרישע אינטע־ליגענטן נישט געראטן זיך לגמרי מיט די נאַציאָנאַל־קולטו־רעלע און סאַציאָלע באַדערפענישן פון די בריי־טסטע יידישע מאַסן, באַגרענעצנדיק זייער טעטיקייט בלויז צו ריין רעליגיעזע הצטרכותן. דערצו איז דאָס פאַרנעמען אַ זיץ אין דער קהילה געווען אַ ירושה־זאַך צווישן עטלעכע איינפלוסרייכע בעלי־בתים.

דערפאַר האָט די אַקציע פון לאַנצוטער יידישן נאַציאָנאַל־ראַט צו פאַרמירן אין דער קהילה אַ נייע פאַרוואַלטונג, וואָס זאָל באַשטיין פון פאַרטרעטער פון אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, געטראָגן אָן אַנדערן כאַראַקטער. עס איז נישט געווען נויטיק אין לאַנצוט צו שטורמען די טויערן פון דער קהילה, וואו עס זענען געווסן רעפרעזענטאַנטן פון עלטערן ציוניסטישן דור, וואָס האָבן פאַרשטאַנען, אַז די ביזאיצטיקע קהילה־פאַרוואַלטונג איז געווייילט געוואָרן אויפן סמך פון אָן אַלטער נישט־דעמאָקראַטישער וואַל־אָרדינאַציע אין אַז עס איז נויטיק אויסצובריי־טערן די קהילה־רעפרע־זענטאַנץ מיט פאַרשטייער פון די בריי־טסטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג. צום שבח פון דעמאָלטיקן פאַרשטייער פון דער לאַנצוטער קהילה־פאַרוואַלטונג הערש עסטליין, מוז דערמאָנט ווערן, אַז ער האָט פאַרשטאַנען דעם גייסט פון דער צייט, און ווען די דעלעגאַציע פונעם יידישן נאַציאָנאַל־ראַט האָט אים פאַרגעלייגט די פאַדערונגען וועגן דעמאָקראַטיזירונג און איסבריי־טערונג פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג, האָט ער אויסגעדריקט זיין גרייטקייט דורכצופירן נייע וואַלן צו די קהילה־אינסטאַנצן און עס איז באַשלאָסן געוואָרן ביז צו די נייע וואַלן אויבערצולאָזן אים אין זיין אַמט אַלס פאַרזיצער פון קהילה־פאַרוואַלטונג אין לאַנצוט.

אָבער די אַלטע וואַל־אָרדינאַציע צו דער קהילה־פאַרוואַל־טונג האָט געשטעלט די ציוניסטישע עסקנים אין לאַנצוט פאַר אַ שוועריע אויפגאָבע צו אַראַנזירן אַ בריי־טן נאַציאָנאַלן פראָנט פון אַלע דעמאָקראַטישע עלעמענטן אויף דער יידישער באַ־פעלקערונג. אין שווערן גראַנגל מיט דער אינפלאַציע האָט דאָס נייע אומאָפהענגיקע פוילן געזוכט אַן אויסוועג דורך איינפירן מלוכהשע מאָנאָפּאָלן אויף אַ גאַנצע ריי געברויכס־אָרטיקלען, וואָס האָבן צוגענומען ביי דער יידישער באַפעלקע־רונג אירע פרנסות, אינטערשטיצנדיק דערביי די גרויסע קאַרטעלן און די קאָאָפּעראַטיוון באַוועגונג אויפן דאָרף. דערצו זענען צוגעקומען באַגרענעצונגען ביים עקספּאָרט, נישט רעאָלע באַשטייערונג פון יידישן האַנדל און מלאכה, דאָס שטאַרקן דורך ביליקע קרעדיטן דעם אויפשטייג פון אַ קריסט־לעכן סוחרטום. דאָס אַלץ האָט גורם געווען דעם ווויקס פון פאופערייזאַציע פון די יידישע מאָסן אין די שטעט און שטעט־לעך אין גאַליציע. נעמט מען נאָך אין באַטראַכט די באַגרע־

נעצטע מעגלעכקייטן פון עמיגראַציע און די אַנטיסעמיטישע באיקאָס־אַגיטאַציע מצד דער מערהייט פון די פּוילישע פּאָ־ליטישע פאַקטאָרן (אָנהויב דער פּוילישער סאָציאַל־דעמאָ־קראַטישער פּאַרטיי), איז לייכט זיך פאָרצושטעלן אין וואָס פּאַר אַ שוועריו מצב עס האָט זיך געפונען די יידישע באַפעל־קערונג באַלד אין די ערשטע יאָרן פונעם אומאָפּהענגיקן פּוילן.

22.

אָזא איז אויך געווען דער מצב פון דער יידישער באַפעל־קערונג אין לאַנצוט. נאָר אַ דאַנק דעם, וואָס דער לאַנצוטער יידישער ישוב איז געשטאַנען אויף אַ הויכער געזעלשאַפט־לעכער מדרגה, איז מעגלעך געווען צו אַנטוויקלען און צו שאַפן אין לאַנצוט נייע ווירטשאַפטלעכע זעלבסטהילף־אינסטי־טוציעס, וואָס האָבן אָפּגעשטעלט דעם וואוקס פון אָרעמקייט בייַ דער יידישער באַפעלקערונג. די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער אין לאַנצוט האָבן מיט איבערגעבנקייט דערפילט זייערע אויפגאָבן, שטייַנדיק אויף יעדער פאָזיציע אויף דער וואָג פון דער באַדראָטער יידישער באַפעלקערונג. וווען אין יאָר 1923 זענען פאַרגאָנגען אין לאַנצוט וואַלן צום שטאָטראַט, האָבן די אַלגעמיינע ציוניסטן מיט די „פּועלי ציון" אַדורכגעפירט אין דער 4־טער קוריע צוויי יידישע ראַטמענער: געצל דרוקער און חיים וואַלקענפעלד, ביידע אויסגעפרוווטע, ענער־גישע געזעלשאַפטלעכע עסקנים, וואָס האָבן נישט געשאַפֿן קיין מי און כוח אין זייערע באַמיאונגען און באַשטרעבונגען צו שיצן די אינטערעסן פונעם לאַנצוטער יידנטום.

בעת אייַנער פון די זיצונגען פון שטאָטראַט אינעם יאָר 1924 איז דער ראַטמאַן חיים וואַלקענפעלד פלוצלינג גע־שטאָרבן. חיים וואַלקענפעלד ז״ל איז נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען טעטיק אַלס מיטגליד פון דער קהילה־פּאַרוואַלטונג אין לאַנצוט. ער האָט געהערט צו די ערשטע גרינדער און אָנפירער פון דער יונגער ציוניסטישער באַוועג־גונג אין לאַנצוט נאָך אין דער פּאַר־הערצליאַנישער תקופה און האָט ביז צו דער לעצטער מינוט פון זיין לעבן געטריי געבליבן דעם ציוניסטישן אידעאַל. דאָס לאַנצוטער יידנטום האָט מיט גרויס צער און וויי־טיק באוויינט דעם שווערן פאַר־לוסט.

דער היסטאָריקער פון לאַנצוט, זענאַן שוסט, באַמערקט, אַז די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אָפּגעשטעלט די אַנטוויקלונג פון דער שטאָט און אַז דער ברוטאַלער איבערגריף פון דער היטלעריסטישער אַרמיי האָט איבערגעריסן די „וועגעטאַציע פון דער פּראַוויינציעלער שטאָט" (געמיינט לאַנצוט). זענאַן שוסט, וואָס איז גוט באַקאַנט מיט דער געשיכטע פון לאַנצוט, האָט אַבער פאַרגעסן צו דערמאָנען, אַז די יידן אין לאַנצוט האָבן געפירט אַ ריי־עוודיקע ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט אויך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועלכע זיי האָבן אַנטוויקלט אַ לעבהאַפטן האַנדל אין גאָר גרויסן מאָסשטאַב מיט תבואה, אייער, בהמות און אויבסט, און אַז דער עקספּאָרט פון די דאָזיקע אַרטיקלען האָט געבראַכט גרויס נוצן סיי דער אַרומי־קער דאָרפּס־באַפעלקערונג, סיי דער שטאָט און מדינה, — פאַרשטייט זיך ביז צו דער צייט, וועלכע אין גאַנץ פוילן האָט אַנגעהויבן צו ווירקן די אַנטיסעמיטישע באַיקאָס־אַגיטאַציע קעגן יידישע פרנסות מיט דער אָפּיציעלער אונטערשטיצונג פון די פּוילישע מאַכט־אַרגאַנען. ביז צו דער דאָזיקער תקופה האָט אין לאַנצוט געלאָזט זיך מערקן אַ ווירטשאַפטלעכער אויפשטייג, פון וועלכן עס האָבן גענאָסן אַלע שיכטן פון דער שטאָטישער איינוואוינערשאַפט. די דעמאָלטיקע דעמאָקראַ־טישע קריזיז פון דער פּוילישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט האָבן דאָס פאַרשטאַנען, בפרט די דעמאָקראַטיש געשטימטע פּוילישע אינטעליגענץ, וועלכע האָט אַנערקענט די פאַרדינסטן פון די יידן פאַר דער שטאָט, אונטערשרייבנדיק די נויט־וועגדיקייט און נוצלעכקייט פון אַ פרידלעך צוזאַמענלעבן צווישן דער קריסטלעכער און יידישער באַפעלקערונג.

23.

אַ בולטן אויסדרוק האָבן די דאָזיקע יידיש־פּוילישע באַציאונגען אין לאַנצוט געפונען בעת די וואַלן צום לאַנ־צוטער שטאָטראַט, וואָס זענען פאַרגעקומען אין חודש פעב־רואַר 1928.

דער יידיש־נאַציאָנאַלער בלאָק, אַנגעפירט דורך די ציוניסטן האָט אַרויסגעשטעלט אָפּן און מוטיק יידיש־נאַציאָ־נאַלע לאָזונגען, שטרעבנדיק צו שאַפן אַ פעסטן יסוד פאַר אַ פרידלעך צוזאַמענלעבן צווישן די יידישע און קריסטלעכע איינוואוינער. די אָנפירער פון דער יידיש־נאַציאָנאַלער ליסטע מיט געצל דרוקער און הערש עסטליין בראש, זענען מיט זייערע לאָזונגען וועגן דער נויטוועندיקייט פון אַ זעלבס־שטענדיקער יידיש־נאַציאָנאַלער פּאָליטיק — אַרויסגעטראַטן אפילו אויף וואַל־פּאַרוואַלטונגען פון פּוילישע וויילער, פאַר וועלכע זיי האָבן דרייסט אויפגעווויקלט די יידיש־נאַציאָנאַלע וואַל־פּלאַטפאָרם. אויף אייַנער אַזאַ פאַרזאַמלונג, צונויפגערופן דורך דעם דעמאָקראַטישן קריסטלעכן קאַנדידאַט, דעם דע־מאָלטיקן בירגערמייסטער יאָן יאַנושעווסקי, צו וועלכער ער האָט אויך אייַנגעלאָדן יידישע בירגער, איז מיט אַ גלעצנעצנדע רעדע אַרויסגעטראָטן ד״ר דרוקער, אַרויסרופנדיק אַלגעמיינע אַנערקענונג מצד די פּוילישע בירגער.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער דאָזיקער אַרויסטרעטונג פון ד״ר דרוקער, האָט דער בירגערמייסטער יאַנושעווסקי צוגעשיקט אים אַ בריוו, וועלכער איז צוליב זיין אינטערעסאַנטן אינהאַלט פאַרעפנט־לעכט געווארן אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון לאַנצוט, וואָס איז דער־שינען אין קראַקעווער „נאַווי־דזיענניק" פון 10.2.1928, נומ׳ 41, פון וועלכער מיר ברענגען אין יידישער איבערזעצונג אייניקע אינטע־רעסאַנטע שטעלן: „דייַנע ווערטער — שרייבט יאַנושעווסקי צו ד״ר דרוקער — זענען אַן אויסדרוק פון די באַשטרעבונגען פון דעם אינטעליגענטן יונגן יידישן דור און עס קומט אייך אַ יידישער מאַנדאַט. די רעגירונג, — אויף וויפיל מיר איז באַקאַנט, אונטער־שטיצט די דאָזיקע שטרעבונגע. איך וויל מיר נישט מאַכן קיין אילוזיעס, אַז יידן וועלן שטימען פאַר נישט יידישע ליסטן און אַזוי, ווי מיר ביידע זענען אין דער זעלבער מיינונג, איז געבליבן אויפצוקלערן נאָר צוויי פונקטן: 1) פאַרוואָס איך האָב אייַנגעלאָדן

* Lancut i Okolice — Warszawa, 1959.

יידישע בירגער אויף מײַן פאַרזאַמלונג. 2) וועגן מײַן מיינונג, אַז איך באַטראַכט די יידן ווי פאַליאַקן, נישט רעכנדיק זיך מיט זייערע שטרעבונגען איינצוהאַלטן זייערע רעליגיעזע קולטור".

„בנוגע די דאָזיקע פראַגן — האָט ווייטער דערקלערט יאַנושעווסקי אין זײַן בריוו — איז מײַן מיינונג, אַז די רעגירונג־קרייזן שעווסקי אין זײַן בריוו — איז מײַן מיינונג, אַז די רעגירונג־קרייזן דאַרפן זיך באַציען צו די יידן אַזוי, אַז זיי זאָלן זיך פילן אין דער מדינה ווי פאַליאַקן (געמיינט אינעם מלוכהשן באַגריף), דאָס הייסט, אַז מען דאַרף די יידן געבן די רעכט, וועלכע קומען זיי לויט דער קאַנסטיטוציע. דאָס איז בנוגע דער מדינה — און בנוגע דעם שטאָט־ראָט איז נישט פאַראַן צווישן אונז קיין מיינונגס־פֿאַרשידנהייטן" — האָט דערקלערט יאַנושעווסקי. אין המשך פונעם בריוו דערמאָנט יאַנושעווסקי דעם קריזיס אין ארץ־ישראל, אויסדריקנדיק זײַן איבער־צייגונג, אַז די יידן זענען פעאיק צו זײַן ערדאַרבעטער און „איך קען אַ סך אַזעלכע יידן — ענדיקט ער זײַן בריוו — און איך אינטערשטרייך מיט פרייד, אַז די יידן האָבן אויף דעם געביט דערגרייכט צו אַ גרויסן שטייגער, וואָס האָט דערפֿירט צו אַן ענדע־רונג פון זייער כאַראַקטער".

די וואָלן צום שטאָט־ראָט אין לאַנצוט האָבן זיך פאַר־ענדיקט מיט אַ נצחון פון יידיש־נאַציאָנאַלן בלאָק, וועלכער האָט אַדורכגעפירט צוויי מאַנדאַטן און עס זענען אויסגעווײַלט געוואָרן געצל דרוקער און הערש עסטליין.

באַלד נאָכדעם זענען אין גאַנצן לאַנד פאַרגעקומען וואָלן צום פּוילישן סיים.

די ציוניסטישע אויפקלערונגס־אַקציע אין לאַנצוט, וואָס האָט — ווי מיר האָבן שוין דאָס אָנגעוויזן בײַ די שטאָט־ראָט־וואָלן — אַלס איר עיקר־לאָזונג אַרויסגעשטעלט די נויט־וועגדייקײט צו פירן אַן אומאָפּהענגיק יידיש־נאַציאָנאַלע פּאָ־ליטיק — האָט אויך בײַ די איצטיקע סיים־וואָלן געבראכט פאַזיטיווע רעזולטאַטן.

די שטעט ריישע—לאַנצוט—יאַראַסלאַוו—פּשעווארסק און ניסקא האָבן געבילדעט דעם וואַל־קרייז נום. 47, אין וועלכן בראש פון דער יידיש־נאַציאָנאַלער ליסטע נום. 17 איז גע־שטאַנען דער באַקאַנטער, אָנגעזעענער ציוניסטישער עסקן אין קראָקע ד״ר בולווא. מיט מסירות נפש און התלהבות האָבן די לאַנצוטער ציוניסטישע אָנפירער געוואָרפן זיך אין וואָלקאַמף, רופנדיק די לאַנצוטער יידן צו אייניקייט אוו געשלאָסנקייט, כדי צו העלפן צום נצחון פון דער יידיש־נאַציאָנאַלער ליסטע. דער קאַמף איז דאָסמאָל געווען אַ שווערער און העפטיקער, ווייל יידישע שטימען האָבן אויך ווערבירט די אָנפירער פון דער רעגירונגס־פּאַרטיי, פון דער סאַנאַציע מיט איר קאַנדידאַט, דעם ריישער בירגערמייסטער ד״ר קראגולסקי בראש, פאַר וועלכן עס האָבן אויף דער יידי־שער גאַס אָגיטירט געוויסע עקסטרעמע אַסימילאַטאַריש־אַרטאַדאָקסישע קרייזן.

די וואָל־קאמפאַניע צום סיים איז אין לאַנצוט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גראַנדיעזע אויפקלערונגס־אַקציע פאַרן יידיש־נאַציאָנאַלן און ציוניסטישן געדאַנק. עס זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן מאַסן־פאַרזאַמלונגען אין בית־המדרש, אין קלויז און אונטערן פרייען הימל, אויף וועלכע עס זענען אַרויסגעטרעטן די פאָפולערע פאָלקסרעדנער: דער קאַנדידאַט ד״ר בולווא, דער רב משולם קליגער פון קראקע און די אַרטיקע רעדנער, וועלכע האָבן, באַקאַמפּנדיק די לעצטע מאַהזיקאַנער פון דער באַנקראַ־טירטער אַסימילאַציע און די שעדלעכע פאָליטיק פון אַ קליי־נער גרופּע אַרטאַדאָקסישע שתדלנים, פראַקאַמירט דעם ציוניסטישן אמת.

אין אַ קאַרעספאָנדענץ, וואָס איז דערשינען אין קראקע־ווער „נאווי דזיענניק" פון 29.2.1928 (נום. 59) איז פאַרעפנט־לעכט געוואָרן דער אויסגאַנג פון די סיים־וואָלן אין ריישער וואָל־קרייז. די יידישע־נאַציאָנאַלע ליסטע האָט אין גאַנצן ריישער קרייז באַקומען 12.765 שטימען און צו אַ מנאַדאַט האָט געפעלט קוים 1267 שטימען. אינטערעסאַנט זענען די ציפערן בנוגע די רעזולטאַטן פון די וואָלן צום סיים אין לאַנצוטער באַצירק, וועלכער האָט אַרומגענומען 89000 איינוואוינער, דע־רין 6408 יידן דאָס איז 7.2%. וואָלבאַרעכטיקטע זענען געווען אין באַצירק לאַנצוט 41.218 בירגער, דערפון 2.968 יידן. אויף דער יידיש־נאַציאָנאַלער ליסטע זענען אינעם דאָזיקן לאַנצוטער באַצירק געפאַלן 2689 שטימען, דאָס איז 90.6%. דערביי זענען אין אַנדערע באַצירקן פון ריישער וואַלקרייז אויף דער יידיש־נאַציאָנאַלער ליסטע געפאַלן נאָר 73.33% שטימען (פון דער צאָל באַרעכטיקטע צום שטימען יידישע וויילער).

די לאַנצוטער יידן האָבן בעת די דאָזיקע וואָלן אַרויסגע־וויזן אַ גאָר הויכע מדרגה פון פאָליטישער רייפקייט, נאַציאָ־נאַלן באַוואוסטזיין, איבערגעבנקייט און טריישאַפט צום ציו־ניסטישן אידעאַל.

24.

אין דער אַלגעמיינער אָנטוויקלונג פון דער פּוילישער מלוכה זענען דערווייל פאַרגעקומען גורלדיקע געשעענישן. אין גאַנצן פּוילן האָט זיך צעפאַלקערט אַ ביטערער קאַמף צווישן דעם האַלב־פאַשיסטישן רעגירונגס־בלאָק, דעם אַזוי גערופענעם „בלאָק פון מיטאַרבעטער מיט דער רעגירונג (בלאָק וופספול־כראַצי ז׳רזשאָנדעם)", וואָס האָט געפרעדיקט די נויטוועגדי־קייט צו פאַרפעסטיקן די מאַכט פון דער רעגירונג דורך אײַנפירן קאָנסטיטוציאָנעלע ענדערונגען, בײַ דער איינהאַל־טונג פון דער פאַרלאַמענטאַרישער פּראַם — און דעם לאָגער, וואָס האָט געקעמפט פאַר איינהאַלטן די דעמאָקראַטיש־פאַרלאַ־מענטאַרישע רעגירונגס־יסודות און צו וועלכן עס האָבן גע־הערט כמעט אַלע פאָלקס־ריכטונגען אין דער פּוילישער רע־פובליק.

עס איז פונאַנדערגעלאָזט געוואָרן דער דריטער פּוילישער סיים און אין חודש נאָוועמבער 1930 זענען באַשטימט געוואָרן

שטעמפל פון שטאָט־ראָט — חותמת העיריה.

נייע וואַלן צום סיים און סענאַט. און אַזוי ווי די נייע פּאַרלאַמענטאַרישע קערפערשאַפטן האָבן געדאַרפט ענדערן די קאָנס־טיטוציע און באַשטימען אַ נייע וואַל־אָרדינאַציע — צוויי ענינים פּין אַן אויסערגעווײנלעך וויכטיקער באַדייטונג פּאַרן פּוילישן יידנטום — האָט די רעגירונג אומבאַרחמנותדיק און מיט דער גאַנצער שאַרפקייט באַקעמפט אַלע קעגנערישע כוחות אינעם לאַנד, כדי צו פּאַרזיכערן דעם נצחון פון די רעגירונגס־קאַנדידאַטן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ כוואַליע פון טעראָר און רדיפות און אָרעסטן פון פּוילישע אָפּאָזיציאָנעלע פּירער מיטן באַרימטן פּראָצעס אין ברעסט־ליטאָווסק (בריסק) אין אָקטאָבער 1930, אַלס הויפּטגעשעעניש.

אויף דער יידישער גאַס האָבן די יידיש־נאַציאָנאַלע גרו־פּירונגען מיט די ציוניסטן בראש געשטרעבט צו אַ קאָנסאָלי־דאַציע פון די יידישע כוחות און צו דער שאַפונג פון אַן איינהייטלעכן אָלגעמיין־יידישן בלאָק. די דאָזיקע שטרע־בונגען זענען נאָר טיילווייז רעאָליזירט געוואָרן און עס איז צושטאַנד געקומען אַ געמיינזאַמער וואָל־בלאָק פון די ציוניס־טיש לאַנדעס־פּאַראַנדן פון מערב־און מזרח־גאַליציע.

די ציוניסטישע קאַנדידאַטן־רשימה איז ריישער קריין, צו וועלכן עס האָט גהאַרט דער לאַנצוטער באַצירק, איז פון דער אַדמיניסטראַטיוור מאַכט געפּסלט געוואָרן. דער פּועל יוצא דערפון איז געווען, אַז די יידישע וויילער אין דעם דאָזיקן וואָל־קרייז זענען געווען דעזאָריענטירט און האָבן נישט געשטימט סאָלידאַריש. אין לאַנצוט גופא האָבן די רעגירונגס־קריזיז באַגונצט זיך מיט כלערליי מיטלען, כדי אָנצוווּרפן אַ פּחד אויף די יידישע בירגער, דערביי האָבן די דאָזיקע רע־גירונגס־אָרגאַנען גענאַסן פון דער הילף פון אַ טייל פון אָר־טאָדאָקסישע קריין, וואָס האָבן געפּונפן די יידן צו שטימען פּאַר דער רעגירונגס־ליסטע.

ערשט ביי די וואַלן צום סענאַט האָבן זיך אין לאַנצוט צונויפּגענומען די ציוניסטישע און יידיש־נאַציאָנאַלע כוחות און אַדורכגעפּירט אַ מוטיקן און שוואַרן קאַמף פּאַר דער ציוניסטישער ליסטע צום סענאַט מיט דעם קאַנדידאַט ד״ר שרייבער בראש. די לאַנצוטער מאַכט־אָרגאַנען האָבן אָנגע־וועندעט טעראָר און רעפּרעסיע קעגן די ציוניסטישע אָגיטא־טאָרן, וואָס האָבן גערופן די יידישע וויילער צו שטאַנדהאַפּטי־קייט און סאָלידאַריש דעמאָנסטראַציע פּאַרן ציוניסטישן אידעאַל און פּאַר די יידיש־נאַציאָנאַלע לאָזונגען. צו הילף דעם

הויז פון דער סטאַראָסטוואַ — בניין מושל המחוז

לאַנצוטער סטאַראָסטע, וואָס האָט מיט זיין גאַנצער אויטא־ריטעט געשטעלט זיך אויף דער זייט פון דער רעגירונגס־ליסטע — זענען געקומען צוריקגעשטאַנענע עלעמענטן פון די עקסטרעם־אַרטאַדאָקסישע קרייזן, וועלכע האָבן אָפּגעטראָטן דער פּוילישער סאנאַציע דעם בית־המדרש פּאַר אַגיטאַציע־צוועקן לטובת דער פּוילישער ליסטע, וואָס האָט שוין איצט נישט אויסבאַהאַלטן זיך מיט אירע אַנטי־יידישע ווירטשאַפּט־לעכע לאָזונגען.

לויט אַ בריוו פון 11.1.1931 וואָס האָט געשריבן לייזער פּאס, איינער פון די אַקטיוווע אָנפּירער מיט דער דעמאָלטי־קער וואַל־אַקציע אין לאַנצוט, האָבן דער דעמאָלטיקער לאַנצוטער סטאַראָסטע און דער בירגערמייסטער איינגעאַרדנט עטלעכע טעג פּאַר די וואַלן צום סענאַט אַ וואָל־פּאַרזאַמלונג אין לאַנצוטער בית־המדרש. די ציוניסטישע יוגנט האָט אָבער פּריער באַזעצט אַלע פּלעצער אין בית־המדרש און ווען עס זענען אָנגעקומען די צוויי פּאַרשטייער פון דער אָרטיקער מאַכט, כדי צו האַלטן זייערע אָגיטאַציע־רעדעס, איז אָנטשטאַ־מען אַ שרעקלעכער טומל און געשריי, אַזוי, אַז דער סטא־ראָסטע האָט נישט געקענט קומען צום וואָרט. עס האָבן נישט געהאָלפן די דראָאונגען פון סטאַראָסטע, אַז ער וועט אַרעס־טירן די ציוניסטישע יוגנט... די פּאַרזאַמלונג איז געשטערט געוואָרן. אין טאָג פון די וואַלן האָט די פּאָליציי מיט שיקאָנען און אָפּילו אָרעסטן פּאַרפּאָלגט די ציוניסטישע יוגנט אָגיטא־טאָרן, וועלכע האָבן מיט מסירות נפש געטון זייער אַרבעט, דערביי האָבן זיי עטלעכע מאָל אין טאָג גמעוזט איבערטראָגן דאָס וואַל־ביוראָ פון איין אָרט אויפן אַנדערע, כדי אויסצומיידן די אויפזיכט מצד דער פּאָליציי. ווי ס׳שרייבט לייזער פּאס — זענען אין דער דעמאָלטיקער וואַל־אַקציע פּאַר דער ציוניס־טישער ליסטע צום סענאַט — צווישן אַנדערע טעטיק געווען און זיך אויסגעצייכנט מיט זייער התלהבות און איבערגעבן־קייט ד׳ יונגע ציוניסטישע אַקטיוויסטן : יוסף צעלנער, מנחם בוימעל, גרייזמאַן שמואל, ד״ר קנעפל, לייזער פּאס.

די ציוניסטישע ליסטע צום סענאַט האָט דעמאָלט אָנגע־צויגן אַ גרויסע צאָל שטימען, אָבער צוליב דער ספּעציעלער וואַל־געאָגראָפּיע איז דער ריישער וואַלקרייז געוואָרן צוגע־שניטן מיט דער בפירושער כוונה אַוועקצונעמען דער ׳ידישער באַפעלקערונג די שאַנסן אויסצוקעמפן אַן אייגענע ׳ידישע פּאַרטרעטערשאפט. די דאָזיקע וואַלן האָבן אָבער געשטאַרקט די ציוניסטישע רייען אין לאַנצוט און האָבן אויך דער ׳ידישער גאַס די נויטוועندיקייט צו פּאַרשטאַרקן אויף דער ׳ידישער גאַס די אויפקלערונגס־אַרבעט פּאַר דעם נצחון פון פּרינציפּ פון אַ זעלבסטשטענדיקער נאַציאָנאַל־׳ידישער פּאָליטיק, ווייל בעת די דאָזיקע וואַלן האָבן זיך געוויזן בולטע סימנים, אַז די פּוילישע מאַכט־פאַקטאָרן האָבן אויפן אַלטן פּריצישן שטייגער באַמיט זיך צו געווינען ׳ידישע שטימען מיט בקשות און דראָאונגען.

25.

דערווייל האָט זיך פון טאָג צו טאָג פּאַרערגערט די ווירטשאַפּטלעכע לאָגע פון פּוילישן יידנטום. דער עקאָנאָמישער קריזיס אין לאַנד, די אַלגעמיינע נויט און קאַטאַסטראָפּאַלע

לאַגע פון גאַנצן האַנדל און אינדוסטריע — האָט קודם כל געטראָפן דעם יידישן סוחר און אַרבעטער, דעם יידישן האַנד־ווערקער און יידישן אינטעליגענט. די סיטואַציע פונעם פוילישן יידנטום איז געווארן ממש אַ מרה־שחורהדיקע. דער עטאַטיזם, די שטייער־שרויף, די עקסטרמינאַציע־פאַליטיק לגבי דער יידישער באַפעלקערונג, דאָס נישט צולאָזן יידן צו מלוכהשע אַמטן — דאָס אַלץ האָט גורם געווען דערצו, אַז דער אַלגע־מיינער ווירטשאַפטלעכער קריזיס אין לאַנד האָט אַמשווערסטן געטראָפן די יידישע פרנסות.

אין אַזאַ מצב זיך אויך געפונען דאָס יידנטום אין לאַנצוט. די דאָזיקע שטאָט, וואו דאָס פויליש־יידישע צו־זאַמענלעבן איז אַ סך יאָרן געווען באַזירט אויף אַ האַרמאַ־נישער צוזאַמענארבעט פון די קריסטלעכע און יידישע איינ־וואוינער לטובת דער שטאָט און איר באַפעלקערונג, איז פון יאָר צו יאָר וואָס אַמאָל מער פאַרפליצט געווארן מיט ענדע־קישע יידן־פרעסערישע לאָזונגען, וואָס האָבן געהעצט צו באַיקאָט־אַקציעס קעגן יידישע אונטערנעמונגען.

די דאָזיקע שווערע לאַגע איז נאָך פאַרשאַרפט געווארן צוליב דער שרעקלעכער שטייער־לאַסט, וואָס האָט געדריקט דעם יידישן סוחר און בעל־מלאכה, דערביי האָבן די מלוכהשע שטייער־אַרגאַנען פון זייער זייט געטון אַלץ, כדי נישט צו דערלאָזן וועלכע ס׳איז מעגלעכקייט צו נעמען אין שוץ דעם יידישן שטייער־צאָלער. דער שטייער־אַמט אין לאַנצוט האָט גוט פאַרשטאַנען די אַנטיסעמיטישע טענדענצן פון דער מלוכהשער עקסטרמינאַציע־פאַליטיק לגבי די יידן, און כדי צו דערשטיקן יעדע מעגלעכקייט פון פראָטעסט קעגן די בפירושע עוולות ביי דער באַשטייערונג פון יידישע סוחרים און האַנט־ווערקער, האָט ער נישט צוגעלאָזט צו דער שטייער־קאַמיסיע, וואָס איז טעטיק געווען ביים לאַנצוטער שטייער־אַמט, קיין איינציקן פאַרשטייער פון דער יידישער באַפעלקערונג. וועגן דער דאָזיקער ווילקירלעכער האַנדלונג קעגן דעם יידישן שטייער־צאָלער האָט בשעתו געמאָלדן דער קראָקעווער „נאַווי־דזיזשניק״ אין אַ קאָרעספאָנדענץ פון לאַנצוט, וואָס איז דער־שינען דעם 1.4.1932 און אין וועלכער מיר לייענען, אַז: „די היגע • יידישע סוחרים זענען אויפגערעגט צוליבן געגנצלעכן דערווייטערן די יידן פון דער שאַצונגס־קאָמיסיע ביים שטייער־אַמט. „ביז איצט זענען תמיד געווסן — אין דער דאָזיקער קאָמיסיע״ — לייענען מיר ווייטער אין דער דאָזיקער קאָרעס־פּאָנדענץ — „צוויי רעפּרעזענטאַנטן פון יידישן סוחרטום און איצט זענען זיי דערווייטערט געווארן, אַזוי, אַז קיין איין יידישער סוחר איז דאָרט נישט אַנוועזנד, הגם 85% פון היגן האַנדל ליגן אין יידישע הענט״.

און וועו דער מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט האָט זיך נאָך מער פאַרערגערט און נויט און הונגער האָבן אַרומגעכאַפט בריטערע, — ווי מיר דערוויסן זיך פון יידנטום, האָט זיך אין לאַנצוט, — ווי מיר דערוויסן זיך פון אַ קאָרעספאָנדענץ אין קראקעווער „נאַווי דזיזשניק״ פונעם 25.1.1933: — „קאָנסטיטואירט אַ יידישער בירגערלעכער קאָ־מיטעט מיטן צוועק צו ברענגען הילף געפאַלענע סוחרים און קרבנות פונעם קריזיס דורך פאַרטיילן ברויט״.

„עס איז כאַראַקטעריסטיש״ — לייענען מיר ווייטער אין דער דאָזיקער קאָרעספּאָנדענץ — „אַז פון 350 יידישע משפחות אין לאַנצוט האָבן בערך 150 משפחות געגאָסן פון דער דאָזי־קער וואויל־טאָט״. — „אָבער דער שטייער־אַמט — אונטער־שטייכט צום סוף דער קאָרעספּאָנדענט פון לאַנצוט — „נעמט נישט אין באַטראַכט די טרויעריקע פאַרהעלטענישן און שיקט טאָג־טעגלעך זיינע ענערגישע עקזעקוטאָרן, וועלכע פלעגן קאָנפיסקירן שבת־לייכטער און ענלעכע זאַכן״.

ביי אַזאַ שווערער לאַגע פונעם לאַנצוטער יידנטום — האָט די קהילה־פאַראוואַלטונג געמוזט איצט אויסברייטערן איר סאַ־ציאַלע טעטיקייט. צום גליק פון לאַנצוטער יידנטום האָט נאָך פריער אין יאָר 1929 איבערגענומען די אַנפירונג מיט די קהילה־ענינים אין לאַנצוט דער פעאיקער און איבערגעגע־בענער ציוניסטישער עסקן, אינזש. שפּאָק, וועלכער האָט נישט געשפּאָרט קיין מי און אַרבעט, כדי צו לינדערן די נויט אויף דער יידישער גאַס אין לאַנצוט.

26.

אָבער נישט בלויז אין דער קהילה זענען די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, בפרט די ציוניסטישע רעפּרעזענ־טאַנטן, געשטאַנען פאַר שוועדע אויפגאַבן. עס איז נישט געווען לייכט טאָג טעגלעך צו שטיין אויף דער וואַך פון די באַדראָטע יידישע ווירטשאַפטלעכע פאַזיציעס, וואָס האָבן געליטן נישט בלויז פון דעם אַלגעמיינעם ווירטשאַפטלעכן קריזיס אין פוילן, נאָר אין אַ גרויסער מאָס פון עטאַטיזם, פון דער שטייער־שרויף, פון דער פוילישער אָפיציעלער עקסטרמינאַציע־פאַ־ליטיק.

וועו צום סוף יאָר 1933 זענען פאַראַרדנט געווארן וואַלן צום לאַנצוטער שאַטראַט, זענען די יידיש־נאַציאָנאַלע געזעל־שאַפטלעכע קריזיז מיט די ציוניסטן פון אַלע שאַטירונגען בראש — אַרויס מיט דער לאָזונג צו שאַפן אַ שטאַרקן, אייג־הייטלעכן פראָנט פון אַלע שעפּעריש כוחות אויף דער יידי־שער גאַס, כדי צו זיכערן דער יידישער באַפעלקערונג אַ געהע־ריקע רעפּרעזענטאַנץ פון מענטשן, וואָס זאָלן פאַרשטיין און באַאיזן דעם נויטיקן מוט צו פאַרטיידיקן די יידישע אינטע־רעסן אין דער שטאָט, — ביי דער פולער פאַרשטענדעניש אויפצוהאַלטן די בשותפותדיקע פויליש־יידישע צוזאַמענארבעט פאַר דעם וואויל פון דער שטאָט.

דאָס איז געווען די צייט, וועו אין פוילן איז ביי דער מאַכט געווען די סאַנאַציע, דער אַזוי גערופענער „בלאָק פון צוזאַמענארבעט מיט דער רעגירונג״ און אויף דער יידישער גאַס איז אַנטשטאַנען אַן אָפּצווייגונג פון דעם דאָזיקן רעגי־רונגס־בלאָק. צו וועלכער עס האָבן געהערט רעשטלעך פון דער באַנקראָטירטער אַסימיליאַציע בשותפות מיט וועניקע טיילן פון אַרטאַדאָקסישע קריזיז, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז מען מוז אונטערשטיצן יעדע רעגירונג, אָפילו, וועו זי איז אַנטיסעמיטיש איינגעשטעלט און אָפילו, וועו די פאַראַרדע־נונגען פון דער מלוכהשער אַדמיניסטראַציע טרעפן די לעבנס־אינטערעסן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

• דאָס הייסט — די לאַנצוטער.

אין יאָר 1933 איז שוין באַקאַנט געווען דער „אַוושעם״־שטאַנדפונקט פון די אָפּיציעלע פוילישע רעגירונגס־קרייזן לגבי דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכן עס האָט קאַנקרעטיזירט דער דעמאַלטיקער פוילישער פרעמיער גענעראַל סקלאַדקאָווסקי, דערקלערנדיק פון דער פוילישער סיים־טריבונע: „עקאָנאָמישער קאָמף (קעגן יידן) — אַוושעם״ — (אדרבא)!

אויך אין לאַנצוט האָט די סאַנאַציע פאַר יעדן פריַיז גע־

שטרעבט צו דערַאַבערן די שטאָטישע זעלבסטפֿאַרוואַלטונג און צו דעם צווועק האָט די אַדמיניסטראַטיוועס מאַכט אַזוי צוגע־שניטן אין דער 4־טער קוריע (וואו עס האָבן געשטימט כמעט אַלע פּוילישע־רעגער) דריי וואַלקרייזן, אַזוי אַז נאָר אַ יידיש־סאָליד־ַרישער פראַנט האָט געקאָנט דערמעגלעכן די אויסוואָל פון אַ געהעריקער פֿאַרטרעטערשאַפט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוטער שטאָטראַט. עס איז טאָקע געשאַפן געוואָרן אין לאַנצוט אַ בירגערלעכער יידישער וואָל־קאָמיטעט, וואָס האָט אַרומגענומען, — ווי עס מעלדעט אַ קאָרעספאָנדענץ פון לאַנצוט אין קראָקאָווער „נאַווי דזיענניק״ פון 17.11.1933 — אַלע ציוניסטישע און נישט ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס מיטן עסקן אינזש.שפּאָק (אַלגעמיינער ציוניסט) אלס פֿאַרטרעטער, — א. כץ (מזרחי) אלס ווייצ־פֿאַרזיצער, — פ. עבנער (אומפֿאַרטייאישער) אלס סעקרעטאַר און לייב קראנצלער (אומפֿאַרטייאישער) אלס קאַסירער און מיט נאָך 8 רעפּרעזענטאַנטן פון פֿאַרשידענע יידישע געזעלשאַפֿטלעכע קרייזן אין דער שטאָט.

דעם 10.12.1933 זענען פֿאַרגעקומען די וואַלן אין דער 4־טער קוריע צום לאַנצוטער שטאָטראַט און לויט דעם וואָל־באַריכט, וואָס איז דערשינען אין „נאַווי־דזיענניק״ דעם 16.12.1933 זענען געוויילט געוואָרן אין דער גאַנצער קוריע 16 ראַטמענער, דערפון האָט די סאַנאַציע באַקומען 10 מאַנדאַטן, אומפֿאַרטייאישע פוילישע ליסטע 1 מאַנדאַט, פ.פ.ס. (פוילישע סאָציאַליסטן) 1 מאַנדאַט, דער אַלגעמיין יידישער בלאָק 3 מאַנדאַטן און די אַרטאַדאָקסישע ליסטע (אגודה) — 1 מאַנדאַט.

נעמענדיק אין באַטראַכט די גרויסע השפּעה און דעם שטאַרקן דרוק פון דער אַדמיניסטראַטיוורער מאַכט, וואָס האָט אָפּן געשטיצט די סאַנאַטאַרישע ליסטע, — האָט דער אַלגעמיין יידישער בלאָק, אַנגעפירט דורך די ציוניסטישע אַרגאַניזַציעס, געהאַט צו פֿאַרציכנען אַ באַדייטנדיקן נצחון, דערביי זענען אין שטאָטראַט נאָך אַריין 4 יידן פון דער ערשטער, צווייטער און דריטער קוריע, וואו עס איז צוליב דער קליינער צאָל וויילער (אינטעליגענץ, הויז־באַזיצער און הויך־באַשטיי־ערטע) צושטאַנדגעקומען אַ פֿאַרשטענדיקונג מיט די קריסטלע־כע וויילער און עס זענען דערפֿאַר אין די דאָזיקע קוריעס נישט פֿאַרגעקומען קיין וואַלן. עס זענען אַזוי אַרום חוץ די 4 יידן פון דער פערטער קוריע נאָך אַריין אין שטאָטראַט 4 יידן פון די ערשטע דריי קוריעס — נעמלעך: אינזש. שפּאָק, ד"ר מארקעל (ביידע ציוניסטן); יחיאל נוסבאום (מזרחי) און שמחה סאפיר (אומפֿאַרטייאישע). אין דער שטאָט־פֿאַרוואַל־טונג (מאַגיסטראַט) האָבן די יידן באַקומען איין לאַוניק (אסעסאָר).

27.

פאַר שוועריע אויפגאַבן זענען איצט געשטאַנען די יידישע ראַטמענער אינעם לאַנצוטער שטאָטראַט. דאָס איז געווען שוין אַ תקופה, וועו עס איז אין פוילן פון טאָג צו טאָג גע־וואָקסן די השפּעה פון דער היטלעריסטישער מגפה און דער אנטיסעמיטיזם האָט אַגרעסיוון אוממענטשלעכע, בעסטיאַלישע פֿאַרמען. אין אזא שטאָט ווי לאַנצוט, וואו אפֿילו די ענדעציע האָט זיך תמיד באַציגן מיט אַנערקענונג און דרך ארץ צו דער יידישער באַפעלקערונג פון דער שטאָט, האָבן איצט באַקומען די אויבערהאַנט אַגרעסיוויע ענדעקישע כוחות און דערמוטיקט פון דער אָפּיציעלער עקסטרעמיזַציע־פֿאַליטיק לגבי די יידן אויפן עקאָנאָמישן געביט, האָבן די דאָזיקע אַנטיסעמיטשע עלעמענטן אַנגעהויבן צו פּיקעטירן יידישע געשעפטן, אפֿ־שרעקנדיק פוילישע קונים פון צו קויפן בייַ יידן.

די דאָזיקע באַיקאָט־אַקציע, פֿאַרבונדן מיט אַ בריַיט פֿאַר־צווייגטער אַנטי־יידישער העץ־אַגיטאַציע אין שטאָט און אין די אַרומיקע דערפער, האָט שווער געטראָפן קודם כל דעם קליינעם און מיטלערן יידישן סוחר, בייַ וועלכע עס זענען דערווייל נאָך געבליבן נאָר די קריסטלעכע קונים, וואָס האָבן געקויפט אויף קרעדיט. די באַמיאונגען מצד די דאָזיקע אַנטי־סעמיטישע קרייזן צו טרעפן אויך דעם יידישן עקספּאָרט־האַנדל אין לאַנצוט, האָבן זיך דערווייל נישט איינגעגעבן. די יידישע אייער־עקספּאָרטערן אין לאַנצוט זענען נאָך פעסט געשטאַנען אויף זיערע פאַזיציעס און קעגן זיי איז די באַיקאָט־אַקציע געווען נאָך אַלץ אָן דערפֿאָלג, הגם עס זענען געמאַכט געוואָרן אפּיציעלע און אומאָפּיציעלע באַמיאונגען צו באַשווערן די יידן דאָס אויפקויפן אייער בייַ די פּויערים אויפן דאָרף. דער אייער־עקספּאָרט אין לאַנצוט איז דערווייל נאָך געבליבן אינגאַנצן אין יידישע הענט און אַזעלכע יידישע עקספּאָרטערן, ווי שלמה גרינבאום, ווייסמאן, אברהם כץ און אַנדערע האָבן פֿאַרנומען אין אַלגעמיינעם פוילישן עקספּאָרט אַ באַדייטנדיקן פּלאַץ, ליפערנדיק וואָך־וועכנטלעך אַ גרעסערע צאָל וואַגאָנען מיט אייער קיין ענגלאַנד, דייטשלאַנד, קיין שפּאַניע און אַנדערע לענדער. בייַ דער דאָזיקער בראַנשע זענען געווען באַשעפטיקט אין לאַנצוט מערערע יידישע משפּ־חות, דערבייַ האָבן בייַ דעם דאָזיקן עקספּאָרט געפונען אַרבעט מער ווי 30 יידישע פאַקערס און קעסטל־קלאַפּערס, וועלכע האָבן אפֿילו געגרינדעט אין לאַנצוט אַ באַזונדערע פראַפעסיאַ־נעלע סעקציע בייַ דעם פוילישן־פראַפעסיאָנעלן פאַרבאַנד אין דער שטאָט.

געהאַלטן האָבן זיך נאָך אויך די אויבסט־עקספּאָרטערן און די ליפעראַנטן פון בהמות און דערמיט האָבן אויך בייַ די דאָזיקע בראַנשן געפונען באַשעפטיקונג אַ גרעסערע צאָל יידישע משפחות.

אַבער דאָס רוב יידישע פרנסות, יידישע הענדלער, בעלי־מלאכות, קרעמער און יידן, וואָס פלעגן פֿאַרקויפן זייערע סחורות אויף צענדליקער ירידים אין לאַנצוט און אין דער סביבה — האָט זיך שוין געמוזט ראַנגלען מיט ערנסטע שוועי־ריקייטן, פון איין זייט צוליב דעם פֿאַרשטאַרקטן אַנטי־סעמיטיזם, און פון דער צווייטער זייט צוליב דער פוילישער

אַדמיניסטראַציע מיט די שטייער־אַמטן וואָס האָבן מיט פאַר־שידענע פאַראַרדענונגען און איבערגעטריבענע שטייער־באַ־לאַסטונגען ממש געשטויסן די יידישע באַפעלקערונג אין אַ האָפענונגסלאָזע לאַגע.

דער בולטסטער אויסדרוק פון דעם דאָזיקן טרויעריקן מצב, אין וועלכן עס האָט זיך שוין אין יאָר 1937 געפונען די יידישע באַפעלקערונג אין לאַנצוט, איז געווען די ברוטאַלע האַנדלונג פון פוילישן האַנטוורקער־צעך אין לאַנצוט, וועל־כער האָט זיך דערלויבט אויף אַן אומגעזעצלעכן אופן אויס־צושליסן די יידישע בעלי־מלאכות אין לאַנצוט פון דער צעך־אַרגאַניזאַציע און זיך אָפגעזאָגט צו רעגיסטרירן יידישע לערנייניגלעך, וואָס האָבן געאַרבעט ביי יידישע מייסטערס, כדי אויף אַזאַ אופן נישט צו דערלאַזן, אַז יידישע פראַקטיקאַנטן זאָלן מיט דער צייט באַקומען די נויטיקע געזעלן־און מייסטער־צייגנישן.

די יידישע האַנטווערקער אין לאַנצוט האָבן באַלד גע־גרינדעט אַן אייגענעם יידישן צעך, וואָס האָט אַרומגענומען די יידישע זייגערמאַכערס, סטאָלאַרעס, שניידערס, שוסטערס, בלעכערס, בעקערס און איז אַנגעפירט געוואָרן דורך אַזעלכע ענערגישע און איבערגעגעבענע געזעלשאַפטלעכע טוער פון צווישן די יידישע האַנטווערקער־קרייזן אין לאַנצוט — ווי עמנואל סאַנדאָר, דוד יוסט, משה פלאשען, לייב אנמוט, שמואל קעשטכער (דער עלטערער). און ווען דער סטאטוט פונעם דאָזיקן יידישן צעך איז באַשטעטיקט געוואָרן דורך דער אַדמיניסטראַטיוור מאַכט, האָט דער צעך זייַנע זיצונגען אפֿ־געהאַלטן אין לאָקאַל פון דער יידישער קהילה אין לאַנצוט.

28.

זינט עס איז אויפן סמך פונעם נייַעם געזעץ וועגן רע־ליגיעזע קהילות אין פוילן פון 18־טן יאַנואַר 1928 פאַרשפּנט־לעכט געוואָרן דער נייַער וואַל־רעגולאַמין צו די יידישע קהילה־פאַראַוואַלטונגען, לויט וועלכן עס זענען איינגעפירט געוואָרן גלייכע, עהיימע, דירעקטע און פראָפאָרציאָנעלע וואַלן צו די קהילה־אָרגאַנען און עס האָבן דאָס אַקטיווע וואַלרעכט באַקומען אַלע יידן אין עלטער פון 25 יאָר אָן, אָן אונטערשייד צי ער האָט געצאָלט קהילה־שטייער־צי־נישט — זענען באַדייטנדיק אויסגעברייטערט געוואָרן די ווירקונגס־מעגלעכקייטן פון דער קהילה און עס איז געמאַכט געוואָרן אַ גרויסער שריט פאָראויס אין די באַמיאונגען צו דעמאָקראַ־טיזירן די קהילה, וואָס איר אויפגאַבע האָט געדאַרפט זיין צו באַפרידיקן די רעליגיעזע, נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע באַדער־פענישן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

אַ דאַנק דעם נייַעם קהילה־סטאָטוט איז נאָך אין יאָר 1929 געווייליט געוואָרן אַ נייַע קהילה־פאַראַוואַלטונג אין לאַנצוט מיטן ציוניסטישן עסקן ד״ר דוד לאטריגער בראש. די דאָזיקע נייַע קהילה־פאַראַוואַלטונג האָט זיך באַמיט צו לינדערן די נויט פון אַ גרויסן טייל פון לאַנצוטער יידן, הגם די הכנסות פון דער קהילה האָבן קוים געדעקט די לויפנדיקע אויסגאָבן.

אין יאָר 1937 זענען וויידער דורכגעפירט געוואָרן וואָלן צו דער קהילה אין לאַנצוט און עס זענען אויך דאָסמאָל אויס־געווייליט געוואָרן אָבער ביזאיצטיקע מיטגלידער פון דער קהילה־פאַראַוואַלטונג — ס׳רוב ציוניסטן — מיט אינזוש. שפּאָלאַ ראש הקהילה, דערבייַ איז איצט אויך די פועלי־ציון פאַר־טיי אין לאַנצוט אַרויסגעטראָטן מיט אַן אייגענער ליסטע און עס זענען אויסגעווייליט געוואָרן צוויי רעפּרעזענטאַנטן פון דער דאָזיקער פאַרטיי: לייזער פאפיול און ישראל קעשטכער.

29.

אַ שווערן קאַמף האָבן געהאַט איצט אויסצושטיין די יידישע רעפּרעזענטאַנטן אין לאַנצוטער שטאָטראָט, וואו עס האָט זיך שוין גלאַזט שטאַרק מערקן די השפּעה פון דער אפּיציעלער עקסטרעמיזאַציע־פאַליטיק לגבי דער יידישער באַפעלקערונג. לאַנצוט האָט אַ סך געליטן בעת דער גרויסער כוואַליע פון פויערים־שטרייקן, וואָס זענען אויסגעבראָכן אין די מזרח־קאַנטן פון דער פוילישער מדינה און האָבן אויך אויסגעברייט טערט זיך אויף די דערפער אין דעם לאַנצוטער קרייז. באלד זענען די דאָזיקע שטרייקן דערשטיקט געוואָרן דורך די פוילישע מאַכטאָרגאַנען מיט דער הילף פון אַ בלוטיקער פאַציפיקאַציע, דערבייַ זענען אַנגעזעענע פירער פון די ראַדיקאַלע פוילישע און אוקראַאיניש פויערים־פאַרטייען פאַרשפּארט געוואָרן אין די קאַנצענטראַציע־לאַגערן.

די ענדעקישע פאַגראָמשטשיקס, וואָס האָבן זיך איצט קאַנצענטרירט אַרום פאַרשידענע פאַשיסטישע אַרגאַניזאַציעס, האָבן געוואָרפן די שולד פאַר די געשעענישן אויפן דאַרף — אויף די יידן, רופנדיק די פוילישע באַפעלקערונג צום קאַמף קעגן דעם יידישן סוחר, יידישן בעל־מלאכה, און יידישן קרעמער.

עס ליגט פאַר אונז אַ בריוו, וועלכן עס האָט דעם 18.7.1938 געשריבן אין לאַנצוט דער יונגער חלוץ פון „השומר הצעיר״, שמעון וואלצער צו זיין ברודער אין ארץ־ישראל, מיכאל וואלצער, — אַ בריוו, וועלכן מיכאל וואלצער היט אפֿ ווי אַ שריד קדוש, ווי אַ הייליקע רעליקווייע פון זיין אַמאָליקער היים, פון זיין טייערן אינציקן ברודער, פון זיינע עלטערן און קרובים אין לאַנצוט, וואָס זענען אַלע אומגעקומען על קידוש־השם.

און אָט לייענען מיר אין דעם דאָזיקן בריוו אין אַן אפּ־שניט, וואָס שילדערט דעם מצב אין לאַנצוט נאָך די פויערים־שטרייקן: „נאָך דעם שטרייק זענען אַוועק אַ פאָר וואָכן... האָט די רעגירונג געגעבן דער באַפעלקערונג אַ שפּילצייג... עס האָט זיך אויפגעוועקט פון דעם לעטאַרגישן שלאָף די ענדעקישע פאַרטיי, וועלכע האָט געשריען, אַז אין אַלץ איז שולדיק דער ייד... מען האָט געוואָרפן אין די יידישע יאַטקעס אַריין שטינק־באָמבעס, כדי קאַליע צו מאַכן דאָס פלייש... טאָג טעגלעך געשלעגן מיט ענדעקישע באיוווקעס... עס איז אַריין אין קראָפט אַ פריש געזעץ, וואָס נעמט צו ביי טויזנטער יידן דאָס ברויט פון מויל... דאָס איז דאָס שחיטה־געזעץ... אויך דאַרף דער ייד נישט קומען אין דאַרף קויפן... דאָס כשר פלייש איז געשטיגן אויף דאָפּלט... איין קילא פלייש קאָסט 180 זלאָטעס... די לאַגע אין דער יידישער גאָס איז זייער טרויע־

ריק... וועג מען שטייט אין געשעפט, מאַכט זיך די טיר נישט צו פון אַרעמע לייט".

שמעון וואַלצער

דערציילנדיק וועגן דעם בהלה אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם מאַרש פון גענעראַל זשעליגאווסקי אויף ליטע — שרייבט דער יונגער וואלצער הי"ד: „צו דער צייט האָבן פריש אָנגעקומען צו הויען אין די גאַסן די ענדעקישע באַיוווקעס... פיקעטן זענען געשטאַנען פאַר די געשעפטן און נישט אַריינגעלאָזט קיין קונה אין אַ יידיש געשעפט... עס האָט זיך פאַרווירקלעכט דעם פרעמיערס חלום „אָוושעם"...

„דו קאָנסט זיך פאַרשטעלן" — שרייבט ווייטער שמעון וואַלצער צו זיין ברודער — די אויפרעגונג ביי די יידישע מאַסן. אויף דער הויפטגאַס אין רינג האָט מען אויפגעהאנגען אויף אַ לייטער אַ טראַנספאַראַנט מיט דער אויפשריפט:

"Zdrajcą kraju jest ten, co kupuje nie u Polaka".

(אַ פאַרעטער פונעם לאַנד איז דער וואָס קויפט נישט ביי אַ פאָליאַק).

שילדערנדיק דעם פחד און די פאַגראָם־שטימונג אין דער שטאָט, דערציילט ווייטער שמעון וואלצער: „עס גייט נישט אַרויס פון זכרון דער שבת צו נאַכטס, ווען מען האָט קאַליע געמאַכט אין דער שטאָט די עלעקטריע, און מען האָט געווארפן אין די יידישע הייזער שטייגער, אין די גאַסן האָט מען גע־שריען פאַרשידענע אויסרופן צו די וועלכע קויפן ביי אַ ייד... עס איז נישט געבליבן קיין איין שויב אין בית־המדרש... און אין קלויז האָט מען טאָג טעגלעך געהאַקט די שויבן... מען האָט געמוזט בעטן דעם גלח, וואָס איז נאָך נישט געווען אַזוי איינגעזאַפּט מיט אַנטיסעמיטיזם... מען האָט געדעדט צו זיין געוויסן און עס האָט עפעס געהאָלפן..."

עס האָט עפעס געהאָלפן... אָבער ווי עס שרייבט אין זיין בריוו שמעון וואלצער האָט אין דער יידישער גאַס אין לאַנצוט אין יאָר 1938 געהערשט אַ שרעקלעכע נויט, וויייל כמעט צוויי דריטל פון אַלע לאַנצוטער יידן האָבן געגומען אין דעם דאַ־זיקן יאָר פון דער קהילה מצות אויף פסח און די איינציקע האַפענונג איז געווען צו באַקומען הילף פון די קרובים אין אַמעריקע.

אַזאַ איז געווען דער טרויעריקער און טראַגישער מצב פון די יידן אין לאַנצוט אין יאָר 1938 — אַ יאָר פאַר דער קאַ־טאַסטראָפע.

30.

אָבער נאָך האָבן לאַנצוטער יידן נישט אויפגעגעבן דעם קאַמף און זענען נישט געפאַלן בייַ זיך, אויסנוצנדיק יעדע געלעגנהייט, כדי צו זאַמלען די כוחות און זיך צו שטאַרקן אין געראַנגל פאַר דער פאַרטיידיקונג קעגן דער „אָוושעם" פאַליטיק פון דער סאַאַציע און קעגן דער ענדעקישער יידן־פרעסערישער אַגיטאַציע. אַזאַ געלעגנהייט איז אַנטשטאַנען בעת די וואַלן צום שטאַראָסט אין לאַנצוט, וואָס זענען פאָר־געקומען אין חודש יאַנואַר 1939 אופן סמך פון דער נייער פאַראַרדענונג וועגן שטאַראָסט־וואַלן פונעם 16.8.1938.

די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין לאַנצוט איז אַרויס מיט דער לאָזונג צו שאַפן אַ שטאַרקן, אייניהייטלעכן יידישן פראַנט פון אַלע שעפעריש כוחות אין דער שטאָט, וויייל נאָר אַזאַ גאַיינ־יקטער פראַנט האָט געקאָנט פאַרזיכערן אַ אַנטשפרעכנ־דיקע יידישע רעפרעזענטאַנץ הן אין צאָל און הן אין איכות. אונטער דער אָנפירונג פון אינזש. שפּאָק איז געשאַפן געוואָרן אַן אייניהייטלעכער יידישער וואַלבלאָק, צו וועלכן עס זענען צוגעשטאַנען די אַלגעמיינע ציוניסטן, די „פועלי ציון", די ליגע פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און די אַרטאַדאָקסישע קרייזן. דערבייַ זענען צום קאָמיטעט פון דעם איינהייטלעכן בלאָק געוויילט געווארן אַ חוץ דער פאַרזיצער אינזש. שפּאָק — ד"ר דוד דרוקער, ד"ר לעאָן מאַרקעל, יחיאל נוסבאום, מאיר עסטליין, שמחה סאַפּיר, לייזער פאפיול, לייביש ווינער און נחמן קעסטענבאום.

אַ ריס אינעם יידישן געאיניקטן פראַנט האָט געמאַכט אַ קלייניע גרופּע יידן מיט פראַפעסאָר פאביאן עבנער בראש, וועלכע זענען אַרויס מיט אַן אייגענער ליסטע. זיי האָבן אָבער געליטן אַ פולשטענדיקן דורכפאַל, הגם זיי האָבן אָפּגעצויגן אַ געווסע צאָל שטימען פון אייניהייטלעכן יידישן בלאָק.

ווי עס גיט אונז איבער אייגער פון די אַקטיוּע מיט־גלידער פונעם דערמאָנטן דעמאָלטיקן וואַל־קאַמיטעט צום שטאַראָס אין לאַנצוט, דער פועלי־ציוניסטישער עסקן לייביש ווינער (היינט אין ישראל) — זענען ביי די דאָזיקע לעצטע וואַלן צום שטאַראָס אויסגעוויילט געווארן: יחיאל נוסבאום, מאיר עסטליין, שמחה סאפיר, און אַלס פאַרטרעטער: אינזש. שפּאָק, ד"ר דרוקער און לייביש ווינער. דאָס איז געווען דער לעצטער אַקט פון דער יידישער פאָליטישער אַקטיוויטעט אין לאַנצוט. נאָך האָבן די יידישע ראַטמענער און די יידישע איינוואוינער אין לאַנצוט געלעבט מיט אילוזיעס און האָפע־נונגען, אויף אַ מעגלעכקייט צו קעמפן מיט פרישן מוט פאַר די לעבנס־אינטערעסן פון לאַנצוטער פאַראַרעמטן יידנטום.

נאָך האָט קיינער נישט געגלויבט אין אַזאַ שנעלן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

און ווען עס האָט זיך דערנענטערט די קאַטאַסטראָפע, ווען די היטלעריסטישע בעסטיע האָט דעם 1־טן סעפטעמבער 1939 באַפאַלן פוילן, האָט זיך אַנגעהויבן דער טראַגישער אומקום פונעם פוילישן יידנטום...

עס האָט זיך פאַרענדיקט די גאַנצע פון יידן אין לאַנצוט! אין פיין און ליידן איז פאַרטיליקט געוואָרן דאָס לאַנצוטער יידנטום... אָפּגעמעקט און אָפּגעווישט איז געוואָרן דער לאַנצוטער יידישער ישוב, איינער פון די עלטסטע יידישע קיבוצים אין פוילן, וואָס האָט שטאָלצירט מיט זיינע לומדים און גדולי התורה, מיט זיינע מוטיקע משכילים און איבערגעגעבענע ציוניסטישע קעמפער, אַדורכגעדרונגען מיט חלוצישן גייסט... עס איז צעריבן געוואָרן אַ קליינער אָבער וואָגיקער רינג אין דער גאַלדענער קייט פון הערלעכן יידישן ישוב אין פוילן, פון וועלכן עס איז נישט געבליבן קיין זכר.

ביבליאָגראפיע

ד״ר רפאל מאהלער: יידן אין אַמאָליקן פוילן און ליטע אין ציפערן. וואַרשע, „יידיש בוך״, 1958.

ד״ר רפאל מאהלער: די יידן אין אַמאָליקן פוילן — אָפּהאַנדלונג דערשינען אין דער אויסגאַבע: די יידן אין פוילן, ניו־יאָרק, 1946. ערשטער באַנד.

ד״ר רפאל מאַהלער: דברי ימי ישראל — דורות אחרונים. ספר שלישי.

ב. מאַרק: די געשיכטע פֿון יידן אין פוילן. פֿאַרלאַג „יידיש בוך״ וואַרשע, 1957.

ש. אנ־סקי: דער יידישער חורבן אין פוילן, גאַליציע און ביקאווינע. ערשטער טייל: חורבן גאַליציע — 1917—1914.

בן ציון רובשטיין: גאַליציע און איר באַפעלקערונג, וואַרשע, 1923.

מרדכי ארנפריינ: התנועה הציונית בגליציה. — פרקי גליציה. „עם עובד״, תל־אביב, תשי״ז.

ד״ר נ. מ. גלבר: תולדות היהודים בלאנצוט. אָפּהאַנדלונג געדרוקט אין דעם דאָזיקן יזכור בוך.

אַ חוץ דעם זענען אַלע צייטונגס־קאָרעספאָנדענצן, זכרונות, בריוו פון לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפט, וואָס האָבן געדינט דעם מחבר אַלס מקור פאַר זיין אָפּהאַנדלונג אויספירלעך איבערגעגעבן אין טעקסט.

Stanisław Cetnarski: Miasto Łańcut. Z dziejów i z własnych wspomień — 1937.

Zenon Szust: Średniowiecze Łańcuta.

Zenon Szust: Łańcut i okolice, Warszawa, 1959.

Roman Wojciechowski: Łańcut. — Tygodnik "Świat", Nr. 17 z 28.4.1957.

Marian Brandys: Łańcucka etiuda. "Nowa Kultura". Warszawa, Nr. 14, 15. Kwiecień, 1958.

Dr. Majer Bałaban: Historja i Literatura Żydowska, tom II. i III.

Jűdisches Lexikon. Band IV. Juedischer Verlag, Berlin, 1930. s. 1073.

Master of Lancut. The Memoire of Gount Alfred Potocki, London, 1959.

Jahrbuch fuer Israeliten. Wien 1856—1857.

Kalender fuer Israeliten fuer die Jahren — 1879—98, 1909—10, — 1912—13.

Fuehrer durch die Isr. Cultusgemeinden der Oestr. Ung. Monarchie, herausgegeben von Verein Oestrreichisch Israelitische Union in Wien.

Dr. Stanisław Gruiński — Materyały do kwestyj Żydowskiej w Galicyj. Lwów, 1910.

דער אַרײַנגאַנגס־טויער צום פאַלאַץ פון רעכטס היטער־טורעם. שער הכניסה לארמון, מימין — מגדל־שמירה.

ב. תורה און חסידות

משה קנעלער אנטוועדפן

מיין שטעטל לאנצוט

ביים ברעג פון טייך וויסלאק האָט זינט הונדערטער יאָרן עקזיסטירט דאָס שטעטל לאַנצוט, אין וועלכן עס האָבן געלעבט בערך זעקס הונדערט יידישע משפחות.

לאַנצוט איז געלעגן אויף די גרענעץ צווישן דעם אַמאָליקן עסטרייכישן גאַליציע און מזרח־אוקראינע און פאַראייניקט אין זיך אַ פאַרבריק יידיש לעבן פון ביידע קולטורן. פון איין זייט האָט געהערשט אַ רעליגיעז־חסידישע אַטמאָספער און פון דער אַנדערער זייט איז אַנטשטאַנען אַ השכלהדיק־ציוניסטישע באַוועגונג. עס איז אויסגעוואַקסן אַ שיינע יידישע יוגנט מיט חלוצישע אידעען, און יידישע קולטור אַרגאַניזאַציעס האָבן אַנטוויקלט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט.

דאָס שטעטל איז געווען זייער שיין געבויט. זויבער און עסטעטיש זענען געווען די הייזער און גאַסן. דער צענטראַלער פונקט אין שטעטל איז געווען דער מאַרק (רינעק). דער „רינעק" האָט אויסגעזען ווי אַ גרויסער קוואַדראַט, אַרומגע־רינגלט מיט שטאָקיקע יידישע הייזער און געוועלבער. דאָ האָט געקלאַפט דער לעבעדיקער פולס פון שטעטל. צו דעם איז נאָך צוגעקומען די חשיבות, וואָס אינגאַנצן עטלעכע צענדליק מעטער פון „רינעק" איז געווען דער פאַראַדנער אַרייַנגאַנג צום שלאָס פון גראַף פּאָטאָצקי. דאָס האָט צוגעגעבן דעם שטעטל אַ זעלטענעם חן — האָט דאָך דעם גראַף פּאָטאָצקיס לאַנצוטער־שלאָס געהאָט אַ שם אין גאַנץ פוילן.

צום יונגן גראַף אַלפרעד פּאָטאָצקי זענען געקומען קעניגן און פרינצן. די טראַדיציאָנעלע יאָגדן, וואָס דער גראַף האָט אייַנ־געאָרדנט, זענען פאַררעכנט געווען ווי נאַציאָנאַלע פאַרווויי־לונגען און זענען פאַראייביקט געוואָרן אין דער פוילישער ליטעראַטור. דער גראַף אַליין איז תמיד דערשינען מיט אַ קעניגלעכן פאַראַד. ער פלעגט אַרויספאָרן אין זיין לוקסוס־קאַרעטע, געשפאַנט מיט 4 פֿאָר ראַסאַוועט פערד, און באַגלייט פון אַ לייב־וואַך אין גאלא־אוניפאָרמס. ביי דער קאַרעטע האָט געריטן אַ רייטער און מיט אַ טראָמפּייטער אָנגעזאָגט, אַז דער גרויסער פירשט קומט אָן! וועגן גראַף פּאָטאָצקי איז אָנגעשריבן געוואָרן אַ רייכע ליטעראַטור. די איינוואוינער פון לאַנצוט. סיי יידן און נישט־יידן, זענען געווען שטאָלץ מיט דער נאָענטער קרובהשאַפט פון גראַפס פאַלאַץ און גיטער.

לאַנצוטער מיוחסים

צוליבן גראַף פּאָטאָצקי איז דאָס שטעטל געווען באַקאַנט אין פוילן און אויך אויסער די פוילישע גרענעצן. עס איז אַ סברא, אַז די שכנותדיקע שטעטלעך האָבן לאַנצוט מקנא געווען, און די לאַנצוטער יידן האָבן באַקומען אַ צונאָמען „לאַנצוטער מיוחסים". אָבער דער לאַנצוטער יחוס האָט זיך באַזירט, נישט נאָר אויף גראַף פּאָטאָצקיס וואויי־אַרט. דאָס שטעטל האָט געהאָט אַ גרויסן זכות צו האָבן יידישע צדיקים און אַנשי שם. לאַנצוט האָט זיך געגרויסט דערמיט, וואָס אייַנער פון די גרויסע זיילן פון חסידות און צדקות דער חוזה פון לובלין איז געווען אַ לאַנגע צייט דער תושב פון לאַנצוט. נעבן דער גרויסער שול האָט דער חוזה געהאָט אַ קליין שולעכל עקסטרא פאַר זיך. דאָרטן איז געווען זיין פלאַץ פאַר תורה און תפילה. נאָך דעם ווי ער איז נתגלה געוואָרן

אַלס חוזה פון לובלין, איז דאָס קליינע שולעכל געוואָרן אַן ארט פאַר עולה רגלניקעס. עס זענען דאָרטן געקומען באַזוכן חסידים, געלערנטע און פאַרשער פון חסידיזם. דער שטראָם פון די באַזוכער האָט נישט אויפגעהערט ביז דעם חורבן.

נאָך א געשעעניש וואָס האָט לאַנצוט פאַרבונדן מיט דער רביש־חסידישער תקופה, איז, וואָס דער אוהל פון ר׳ נפתלי זצ״ל פון ראָפּטשיץ געפינט זיך אין לאַנצוט. וועגן דעם, וויַ אַזוי דער ראפּטשיצער צדיק איז נפטר געוואָרן אין לאַנצוט איז פאַראַן אַזאַ לעגענדע:

מיט אַן ערך 130 יאָר צוריק (תקפ״ז) איז דער רבי ר׳ נפתלי ראפּטשיצער געקומען אויף א באַזוך קיין לאַנצוט. געפאָרן איז ער דער באַגלייטונג פון זיינע נאָענטע חסידים. פון שטאָט זענען אים אַקעגנגעגאַנגען פיל נכבדים מקבל פּנים צו זיין דעם רבין. דער ראָפּטשיצער רבי איז שוין געווען נאָענט פון דער שטאָט. אָבער וועג ער איז אַדורכגעפאָרן דעם אַלטן בית החיים, האָט ער פלוצים געהייסן אָפּשטעלן דעם וואָגן און א זאָג געזאָגן: „עס שמעקט דאָ דער ריח גן־עדן״. און ווי נאָר ער האָט אַרויסגעזאָגט די ווערטער, האָט ער זיך באַלד אָנגעהויבן שלעכט פילן, און נפטר געוואָרן אין שטעטל, י״א אייר תקפ״ז. ער איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה טאָקע אויפן אַלטן בית החיים, וואו ס׳איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַן „אוהל״. פון דאָמאָלס אַן האָבן געשטראָמט טויזנטער באַזוכער אויף זיין קבר. צו זיין יאָרצייט איז דאָס שטעטל אירבערפולט געוואָרן מיט רבנים, רביים און חסידים. קיין שום שכנותדיק שטעטל האָט אַזויפיל עולה־רגלניקעס נישט געזען.

לאַנצוט די פעסטונג פון בעלזער חסידות

מ׳קען דרייסט זאָגן, אַז דאָס יידישע לעבן אין לאַנצוט האָט געצויגן איר יניקה פון תורה און חסידות. כאָטש עס זענען געווען אין שטעטל גוט אַרגאַניזירטע ציוניסטישע גרופּירונגען, איז אָבער דאָס רוב מנין ובנין, סיי פון עלטערן דור און סיי פון דער יוגנט, געווען אין א טיף־עקסטרעמען יידישקייט. קיין מתנגדים זענען נישט געווען. דער עולם האָט געהערט צו פאַרשידענע רבישע דינאַסטיעס, אָבער צוזאַמען איז דאָס חסידות געווען א שטאַרקע און פאַרבונדענע מאַכט, וואָס האָט זיך אַפילו נישט געריכט מיט דער לאָקאַלער רבנישער אָנפירונג. בראש איז געשטאַנען דאָס בעלזער חסידות, מיט זיינע פייערדיקע חסידים, ראש־ישיבהס און לומדים. אין די לעצטע צייטן האָבן די בעלזער חסידים זיך אַרגאַניזירט אין אַן אָגודה פון „מחזיקי הדת״. די אָנפירער זענען געווען באַקאַנטע תלמידי חכמים, יראי שמים, וואָס האָבן נישט צוגעלאָזט דעם געדאַנק פון קאָמפּראָמיס אין שולחן־ערוך. צווישן אָט־די רעליגיעזע מנהיגים האָט זיך אויסגע־צייכנט ר׳ בנימין בראַנד. א קליין־געוויקסיקער אין קער־פער, אָבער גרויס אין חסידישן גייסט. ער איז געווען אַן איידעם פון ר׳ יואל לינדענבליט. פון די ייִנגערע זענען געווען פון ר׳ אפרים צוויבל (לעבט אין בעלגיע), אָבער אַלס גייסטיקער עמוד התווך, האָט זיך געריבט פון ר׳ וואָלף קנעלמער (א ברודער פונעם שרייבער פון די שורות), וועלכער איז אומגעקומען דורך די דייטשן עטלעכע חדשים פאַר דער

ר׳ וואָלף קנעלער הי״ד

באַפריאונג, בעת זיי האָבן אַנטדעקט זיין באַהעלטעניש אין א בונקער. ר׳ וואָלף איז געווען דער יושב־ראש פון די„מחזיקי הדת״. מיט זיין לומדות און בילדונג האָט ער געהאַט א גרויסע השפּעה אויפן חסידישן לעבן אין שטאָט.

די כּסא הרבנות פון די „בני ישששכר״

אין לאַנצוט איז זינט לאַנגע דורות דאָס כסא הרבנות איבערגעאַנגען בירושה, א זון נאָך א זון, צו די קינדער פון דעם גרויסן רבין און צדיק פון דינאוו, דעם „בני ישששכר״. דער ערשטער יורש פון לאַנצוטער כסא הרבנות איז געווען א זון פון דעם גאון און צדיק, דער רבי ר׳ אליעזר זצ״ל. נאָך אים האָט דאָס לאַנצוטער כסא הרבנות פאַרנומען זיין זון דער צדיק ר׳ שמחהלע זצ״ל. און דער לעצטער מרא־דאתרא איז געווען הרב ר׳ אליעזר זצ״ל, וועלכער האָט פאַר־נומען דעם כסא הרבנות ביז 1938.

פריש אין זכרון איז נאָך ביי אונדז דאָס שיינע געשטאַלט פון ר׳ אליעזר, דעם לעצטן לאַנצוטער רב פון דער „בני ישששכר״ דינאַסטיע. דאָס איז געווען א פאַטריאַרכאַלישע פיגור מיט אַריסטאָקראַטישע זיטן. א גרויסער למדן און פּיקח. ער האָט געשפּרודלט מיט חכמה און פאַלקסטימלעכקייט. זיין ווארעמע באַציאונג צו „עמך״, זיין ליבע צום פאַלקס־מענטש האָט אים באַליבט געמאַכט ביי אַלעמען. ער איז געווען באַקאַנט מיט זיינע פאַלקס־מעשהלעך און נפלאותדיקע דער־ציילונגען, וואָס האָבן צוגעצויגן פיל איבערגעבענע אַנ־הענגער. מיט טיפן גלויבן האָט אויך דער עולם געהערט זיינע רבישע תורות. זיין שטוב איז געווען א בית ועד לחכמים און א צוזאַמענבונד פון תורה, יראה און דרך ארץ. די טירן זענען געווען אָפן פאַר יעדן מענטשן. יעדער האָט געקענט געפינען ביי אים הילף.

זיינע זין ר׳ לייבוש (אין אַמעריקע), ר׳ יוסף (אין יש־ראל), וייבדלו לחיים, ר׳ חיים און ר׳ וועלוועלע, האָבן זיך

אָבער נישט געפֿלייסט איבערצוגעמען דאָס כּסא הרבנות. זיי זענען אָלע געווען פֿאלקס־מענטשן, וועלכע עס האָט נישט געלאקט קיין כבוד אָדער אמביציע, און דעריבער האָבן זיי נישט געהאַט קיין חשק איינצורייסן מיט אַן אפֿאזיציע, מצד דעם שטאַטישן דיין ר׳ חיים ראובן ז״ל, וואָס האָט געשטאַמט פון דעם סאַנדזער גוע. און שפּעטער מיט זיין זון ר׳ אלתר חיים וואגשאל (היינט אין אמעריקע). און כאָטש די זין פון לעצטן לאַנצוטער רב פון די „בני ישׂשכר״ האָבן אָפּגעלאָזט דאָס כסא רבנות, האָט אָבער דער גורל געוואָלט אַז די ירושה זאָל אומדירעקט איבערגיין צו די טעכטער. די עלטסטע טאָכטער פון הרב ר׳ אלעזר — שבע״ל האָט חתונה געהאַט מיטן קראסנער רב׳ס זון, ר׳ דוד פּיהרער ז״ל (אַ זון פון גרויסן גאון און בעל הוראה דעם מחבר פון ספר „הר שפר״). ר׳ דוד פּיהרער ז״ל האָט איבערגענומען דאָס רבנות אין לאַנצוט און האָט באַקומען גרויס אַנזען. זיין שטוב איז געווען אַ מקום פון תורה וגדולה. די יינגערע טאָכטער צפורה האָט חתונה געהאַט מיט דעם רב ר׳ אורי קליגהויפט פון טאַרנאָפּאָל, וועלכער האָט שפּעטער פֿאַרנומען דאָס רבנות אין לובראניעץ, (בייַ וולאַצלאַוועק). ער איז געווען אַ גרויסער תלמיד חכם און ירא שמים (דער שרייבער פון די שורות איז געווען זיין תל־מיד אין לובראניעץ). ער איז טראַגיש אומגעקומען צוואַמען מיט זיין שטעטל יידן בעתן חורבן, און מיט אים איז פאַרשניטן געווארן איינע פון די גלאַרייכע רבישע דינאַס־טיעס.

די בתי תפילות

אויסער דעם פֿאַראַדנעם גרויסן מאַרק, דעם „רינעק״, איז אין דער צווייטער זייט פון שטעטל געווען נאָך אַ מאַרק, אַ קלענערער, וואָס איז געווען באַוואוינט נאָר פון יידן. דאָרט, אין די זעלבע געסלעך און וועגן, וואָס האָבן געפּירט צום שלאָס פון גראַף פּאָטאָצקי, האָבן זיך געפונען די בתי תפילות פון שטאָט: די שול און דאָס גרויסע בית המדרש, די בעלזער קלויז און בית המדרש זענען געווען אין איין גרויסן בנין. אַ ביסל ווייטער איז נאָך געשטאַנען דער בנין פון דער אַמאָליקער דזיקאָווער קלויז, לעצטנס די מזרחי־קלויז, וואָס איז געווען אין הויז פון דער קהילה.

די גרויסע שול איז געבויט געווארן אין 18־טן יאָר־הונדערט און רעסטאַווירירט געווארן מיט בערך 50 יאָר צוריק, דורך דער קהילה מיט ר׳ מנחם מאַנדל שטערנהיים ז״ל בראש. די שול איז געווען געבויט לויט אַן אייגענאַרטיקע אַרכיטעקטור פון יענער צייט, גרויס און הויך, און אינעווייניק באַפּוצט מיט שיינע קונסט־מאָלעריייען. אויפן סופיט און די וועטס זענען געווען אויסגעמאָלן די מזלות פון די חדשים. אין מיטן דער מזרח־וואַנט איז געווען דער צוגאַנג צום ארון הקודש. וועג מען איז אַרויסגעגאַנגען אויף די עטלעכע טרעפּן איז געווען אַ קלייניע פֿלאַטפֿאָרמע, וואו דורות לאַנג האָבן די לאַנצוטער רבנים געהאַלטן זייערע דרשות, און נאָכּציאַלע מנהיגים זענען אויפגעטראָטן בייַ פאַרשידענע פייערלעכקייטן.

אין יאָר 1932 האָט לאַנצוט באַזוכט דער פירער פון נאַ־ציאָנאַל־רעליגיעזן יידנטום, הרב פישמאַן (מימון). ער איז דעמאָלט אַרומגעפֿאָרן מיט אַ ציקל דרשות איבער שטעט פון פוילן. מיט פּאַטאָס פון אַ נביא האָט הרב פישמאַן גערופן, אַז עם ישראל זאָל זיך פעסט האַלטן אין תורת ישראל און אין ארץ־ישראל. די דאָזיקע דרשה האָט הרב פישמאַן געהאַלטן טאָקע דאָ ביים בעלעמערל, נעבן דעם ארון הקודש. וועג דער עולם איז געשטאַנען פאַרגאַפּט און געשלונגען די רייד פון גרויסן רעליגיעזן פירער — האָט זיך פלוצים דערהערט אַ קנאַל, ווי אַ באָמבע וואָלט אויפגעריסן. אַ שווערער שטיין איז אַריינגעווארפן געווארן דורך אַ פענצטער אין שול אַריין. די גרויסע שויב האָט געפּלאַצט און די גלאָז שפּליטער זענען צעשפרונגען אינעווייניק. דער שטיין איז געווארפן געווארן דורך די בעלזער חסידים פאַנאַטיקער. ווי דורך אַ נס איז דער שטיין געפאַלן אַ צענטימעטער ווייט פון הרב מימונס קאָפּ. הרב מימון האָט רואיק אויפגעהויבן דעם שטיין און אים באַהאַלטן צווישן זיינע אַרכיוו־שטיינער, וואָס זענען קעגן אים געווארפן געווארן, פאַר זיין קעמפן פאַר ישוב ארץ־ישראל. היינט זענען מיר ערשט, ווי ווייט מען דאַרף באַדויערן, וואָס ווייניק האָבן אים דאַמאָלט פאַרשטאַנען, און נאָך ווייניקער זענען געגאַנגען אין זיינע וועגן, וואָס האָבן געפּירט קיין ארץ־ישראל.

אין דער גרויסער שול האָבן געדאַוונט די מאַדערנע יידן, אַמיינטסן מיט געשוירענע בערד, און די אינטעליגענץ. אין די ימים־טובים און ימים־נוראים איז די שול געווען פול געפּראָפּט. אָבער אויך יעדן שבת נאָך מיטאָג האָט זיך צו־זאַמענגעקליבן אַ גרויסער עולם צום תהילים־זאָגן. געזאָגט תהילים האָט ר׳ עוזר בעקער. זיין שטימע האָט אָפּגעהילכט אין גאַס און דער תהילים־ניגון האָט זיך צעגאָסן איבערן שטעטל מיט אַ שבתדיקער רואיקייט. מען האָט געפּילט, ווי דער ניגון קומט פון דער שול, וואו ביים אַריינגאַנג קוקן אַראָפּ די גאָלדענע ווערטער: „מה נורא המקום הזה״!

ווי אויבן דערמאָנט איז ביי דער שול געווען אַ קליין חדר, וואָס מ׳האָט גערופן „דאָס לובלינער שולעכל״, דאָס בית המדרש פון חוזה פון לובלין זצ״ל. עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז גראָד אין דעם שולעכל, וואָס איז געווען אַזוי שטאַרק פאַרהייליקט, האָבן גדאַוונט בעלי מלאכות און פּשוטע יידן. אָבער אויך אין אָט די פּשוטע לאַנצוטער יידן איז געווען פיל קדושה און זיי האָבן זיך געקענט פילן היימיש אין דעם פאַרהייליקטן חדר פון חוזה פון לובלין.

ווי באַוואוסט האָבן די דייטשע רוצחים פאַרניכטעט אַלע שולן אין פוילן. איז טאָקע נישט צו פאַרשטיין דאָס, וואָס דעם בית הכנסת פון לאַנצוט האָבן די הענקער נישט געהאַט קיין שליטה צו פאַרברענען, און די שול איז געבליבן שטיין. אפשר איז דאָס געווען אין זכות פון לובלינער שולעכל.

דער גרויסער שטאַטישער בית־המדרש

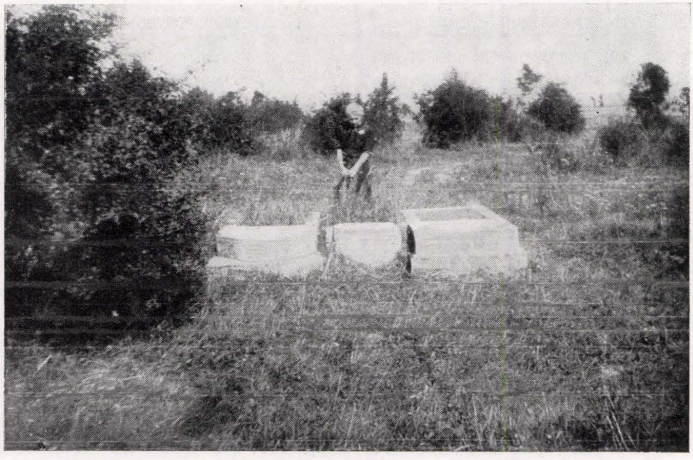
דער אייזערנער פאָרהאַנג פון דער שול האָט אויך אַרומ־גערינגלט דעם גרויסן בית המדרש, וועלכער איז געווען דער אָקטויוסטער און לעבעדיקסטער רעליגיעזער צענטער פון דער שטאָט. דער בית המדרש איז געשטאַנען אונטער דער אָנפירונג פון שטאַטישן רב ר׳ אלעזר שפירא זצ״ל און

געווען דאָס שענסטע אָרט פון תורה און תפילה. געהערשט האָט דאָרט אַ שטרענג אָרטאָדאָקסישער גייסט. וועָן מען איז דאָרט אַריינגעקומען זענען געזעסן ישיבה־בחורים און געלערנט, זיי האָבן מקיים געווען פּראָקטיש דעם „והגית בו יומם ולילה". דאָס רוב בחורים זענען געווען בעלזער חסידים. שוין דריי אַזייגער פאָרטאָג — האָט דער פּראָסט געמעגט זיין ווי שטאַרק — זענען די ישיבה־בחורים געלאָפן לערנען אין בית המדרש אַריין. און געלערנט האָט מען נישט סתם יוצא צו זיין — נאָר מיט דביקות און חסידישן ברען! אַזוי האָבן זיך פון דאָרט געטראָגן די זיסע גמרא ניגונים ביז שפּעט נאָך חצות. דאָס לערנען איז צוגעגאַנגען לויט אַ סדר. די תלמידים זענען געווען איינגעטיילט אין גרופּן. די עלטערע בחורים, וואָס זענען שוין געווען תלמידי חכמים, יראים ושלמים, האָבן געלערנט מיט די יינגערע בחורים די שיעורים מיט פלפּולים. די יינגערע בחורים זענען אויך געווען פול מיט דביקות און געלערנט לשם שמים. איינער פון די עלטערע בחורים איז געווען שלמה פעלדשטיין, אַן אָשפּיצינער תלמיד, אַ גרויסער חריף און עלוי. (ער וואוינט איצט אין אַמעריקע). ר׳ פסח לאַנגזאַם האָט געלערנט מיט אַ טיש תלמידים. ביי די איבעריקע טישן האָבן געלערנט מיט תלמידים: אפרים צויבל (לעבט אין בעלגיע), ר׳ יצחק ווינער, אהרן קאַלישער. פון די יינגערע געזעראָציע: ר׳ דוד קנאַבלינ, דוד רייף, און ועל כולם דער שטאָטישער חריף און בקי, וואָס האָט געשמט ווייט איבער די גרענעצן פון שטאָט — ר׳ וואָלף קנעלער. דער בעסטער תלמיד פון טאָרנאָפּאָלער רב, דער מחבר פון „חבצלת השרון", ער איז געווען דער רבי און מורה דרך פון עטלעכע רביס פון בית המדרש.

אויסער די שטענדיקע לערנער האָבן זיך אויסגעלעבט אין בית המדרש די פאַרצייטישע חסידישע יידן, וואָס האָבן דאָרט פאַרבראַכט אין תורה און תפילה. עס געדענקט זיך דאָס געשטאַלט פון דעם אַלטן ר׳ שלום עסטליין, וועלכער האָט געהאָט אַ חזקה צו עפענען דעם בית המדרש דריי אַזייגער פאַרטאָג, און באַלד אַנהויבן זאָגן תהילים. ר׳ יעקב פעטער־זייל איז אויך געווען פון די ערשטע צו קומען פאַרטאָג. דער גריין־גרויער זקן ר׳ יאַנטשע יואלישנס אַ סאַנדזער חסיד, וואָס איז נאָך געפאָרן צום סאַנדזער רבין „דברי חיים" אַליין, איז געווען פאַררעכנט פאַרן ערלעכסטן חסידישן יידן. ער איז געווען אַפּגעהיט נישט נאָר אין דברי קדושה, נאָר אויך אין מסחר. ער האָט שטאַרק מחמיר געווען ביים געבן אַ גוטע וואָג זיינע קונים אין געוועלבל. ער האָט געציטערט, עס זאָל חס־ושלום נישט זיין אַ האָר ווייניקער, ווי עס קומט. פאַר זיין גרעסטן זכות האָט מען געהאַלטן זיין טאָג טעגלעך לערנען מיט אַ חברה משניות. אַזוי האָט ער זיך געפירט ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן. ער איז אַנגעגאַנגען ווי אַ מוסטער־מענטש פון צדקות און לומדות. צום גוטן זאָל אויך דערמאָנט ווערן ר׳ זעליג פערטיג, אַ שטורמישע נאַטור פון סאַנדזער חסידות, תורה און יראה.

אַזוי האָט אויסגעזען דער בית המדרש אין דעם יידישן שטעטל לאַנצוט. וועָן מען איז אַריינגעקומען, איז ער געווען פול מיט גוטע יידן. עס האָבן דאָרט געהערשט גוטע זיטן און גוטע מחשבות. איין דור האָט אין צווייטן אייגעפּלאַנצט מקורותדיקע יידישקייט.

היינט איז דאָרט פוסט. דער בית המדרש איז פאַרשטומט געוואָרן. מען הערט מער נישט קיין יידישן ניגון. קיין יידיש קינד זעט מען מער נישט אין די גאַסן. נאָר די הויכע וועַרבע־ביימער הינטערן שטעטל זענען געבליבן שטיין מיט אַראָפגעלאָזטע צווייגן — און זיי זענען די אייניקע דאָרטן, וואָס באַווויינען לאַנצוט, מיין פאַרשניטן שטעטעלע!

אויסזען פון לאַנצוטער הייליקן־אָרט אין יאָר 1945, — מראה בית־העלמין בלאַנצוט, בשנת 1945.

צבי שמחה לעדער וואשינגטאן

דער לאנצוטער רבי

(ר׳ יעקב יצחק הורוויץ – דער חוזה פון לובלין)

צבי ש. לעדער מחבר ספר „ריישער־יידן״

די שטאָט ריישע איז געלעגן צווישן מזרח און מערב גאַליציע. די ערשטע שטאָט אין מזרח זייט פון ריישע, איז געווען לאַנצוט. איך שרייב „שטאָט״, ווייל כאָטש לאַנצוט איז געווען אַ שטעטל, האָט עס אָבער געהאַט דעם גלאַנץ פון אַ „שטאָט״.

חוץ לאַנצוט, זענען אין דער סביבה פון ריישע געווען אַ צאָל קליינע שטעטלעך, ווי טיטשין, בלוזשעווי, סאקאָלעוו, קאָלב־ישעוו, גלאָגעוו, סטריזשעוו, פריסטיק, שענדישעוו און אַנדערע שטעטלעך, אין וועלכע די מערהייט יידן זענען געווען עקסטרעמע חסידים. אַ ייד אָן אַ באָרד מיט פיאות אַדער אַ פרוי אָן אַ שטערן־טיכל אַדער שייטל, האָט מען דאָרט זעלטן ווען געזען, אין אָט די שטעטלעך איז געווען דער זיץ פון באַוואוסטע חסידישע רביים, צו וועלכע עס פלעגן פאָרן פיל חסידים.

לאַנצוט, איז געווען פונקט דער היפך. אין 19־טן און אַנהויב פון 20־סטן יאָרהונדערט, איז לאַנצוט ניט געווען באַוואוסט אָלס אַ חסידישע שטאָט. די לאַנצוטער יידישע באָפעלקערונג איז געווען פון מאָדערנעם שניט. עס פאָר־שטייט זיך, אַז עס איז צווישן זיי אויך געווען אַ צאָל חסידים, אָבער מיטן פאָרגלייך צו די צאָל חסידים פון די אַנדערע קליינע שטעטלעך, קען לאַנצוט ניט פאָררעכנט ווערן ווי אַ חסידישע שטאָט.

אין די לעצטע יאָרן פון 18־טן יאָרהונדערט, וועו אין גאַליציע האָט אָנגעהויבן בליען דער חסידיזם, איז אויך לאַנצוט געווען אַ חסידישע שטאָט. אין לאַנצוט האָט אין יענער צייט געוואוינט דער באָרימטער חסידישער רבי, ר׳ יעקב יצחק הורוויץ. געוויסע האָט מען אים „דער רבי ר׳ איציקל לאַנצוטער״. ער איז שפעטער אויך באַוואוסט געוואָרן אָלס דער „לובלינער חוזה״, נאָכדעם וועו ער איז אָוועק פון לאַנצוט און זיך באַזעצט אין לובלין צוליב אַ מחלוקת מיטן לישענסקער רבין ר׳ אלימלך. דער לאַנצוטער רבי ר׳ איציקל, איז אייניער פון די רביים וואָס האָבן פאָרשפרייט דאָס חסידות צווישן די יידישע מאָסן אין פוילן און גאַליציע.

דער לאַנצוטער רבי איז געבוירן אין יאָר תק״ה (1745). ער איז אָלט געווען 15 יאָר וועו דער בעל־שם־טוב איז נסתלק געוואָרן. ער האָט דעם בעל־שם־טוב נישט געזען. זיין רבי איז געווען דער לישענסקער רבי אלימלך, וואָס איז אין יענער צייט געווען באַוואוסט אָלס אייניער פון די גרויסע צדיקי הדור און צו וועלכן עס פלעגן פאָרן אַ סך חסידים. ר׳ איציקל, איז געווען אַן איבערגעגעבענער חסיד בלב ובנפש צום לישענסקער רבין. אָבער מיט עטלעכע יאָר שפעטער וועו ר׳ איציקל האָט געמאַכט שבת פאָר זיך, וועו ער האָט פאַרלאָזט דעם לישענסקער רבין און האָט אָנגעהויבן פירן חסידות אין לאַנצוט, ניט ווייט פון לישענסק, האָט ער דערמיט דעם לישענסקער רבין גורם געווען אַ גרויסן חולשת הדעת. לויט ווי עס דערציילן חסידישע סופרים, איז דער טראָגישער טויט פון לאַנצוטער רבין אין לובלין געקומען פון דער הקפדה פון לישענסקער רבין, ווי איך וועל ווייטער שרייבן.

לישענסק איז געווען אַ קליין שטעטל נישט ווייט פון לאַנצוט. דער לישענסקער רבי ר׳ אלימלך, ווי איך האָב פריער געשריבן, איז געווען אייניער פון די גרויסע רביים אין זיין דור. ר׳ איציקל איז געווען אַן איבערגעגעבענער חסיד פון לישענסקער רבין. ער איז אָבער אויך געפאָרן צום רבין ר׳ בער, דער ממלא מקומו פון בעל שם טוב. דער רבי ר׳ בער האָט אים טאָקע געגעבן סמיכה צו ווערן אַ רבי. ר׳ איציקל האָט באַלד אָנגעהויבן ציען צו זיך חסידים און זיך פירן ווי אַ גוטער ייד אין לאַנצוט.

כאָטש ר׳ איציקל איז שוין געווען מפורסם אָלס רבי אין לאַנצוט, איז ער דאָך, פון צייט־צו־צייט, געפאָרן צום לישענסקער רבין, אָלס זיין תלמיד און חסיד. וועו ער איז געקומען קיין לישענסק, האָט דער רבי ר׳ אלימלך פאָרבויגן זיין כבוד און איז געקומען באַזוכן דעם לאַנצוטער רבין אין זיין אכסניה. דער לישענסקער רבי האָט עס געטון, נישט קוקנדיק אויפן פאָרטעסט פון זיינע קינדער, וואָס האָבן דאָס באַטראַכט פאָר אַ פחיתות כבוד פאָר זייער פאָטער. דער לישענסקער רבי האָט אָבער געזאָגט „אַז די שכינה הקדושה שעמט זיך ניט מיט אים צו גיין וואו ער שטייט און גייט, פאָרוואָס זאָל איך זיך שעמען צו קומען אים זען אין זיין אכסניה?״ דער לישענסקער רבי האָט אויך געשיקט צו אים אַ סך חסידים, מחמת ער אַליין איז שוין געווען אַ זקן, האָט ער אָלע קראַנקע און געבראַכענע געשיקט קיין לאַנצוט צום יינגן רבין ר׳ איציקל. ער האָט אויך געגעבן זיין הסכמה, אַז ביי ר׳ איציקלן, קאָן מען גיכער האָבן אַ ישועה ווי ביי אים אַליין. אַזוי אָרום איז לאַנצוט דעמאָלט געוואָרן אַ באַוואוסטע חסידישע שטאָט. די לישענסקער חסידים זענען צו ביסלעך

אַוועק פון אַלטן לויזשענסקער רבין און זענען אַריבער צום נייעם יונגן לאַנצוטער רבין, וואָס האָט צו זיך צוגעצויגן חסי־דים, ווי אַ מאַגנעט. צום יום־טוב שבועות, איז לאַנצוט גע־וען איבערגעפאָקט מיט חסידים, זיי האָבן זיך געפילט ביי זייער רבין ר׳ איציקל, פונקט ווי זיי וואָלטן געשטאַנען ביים הר סיני צו קבלת התורה.

דער אַלטער לויזשענסקער רבי, זעענדיק אַז ער פאַרלירט אַ סך חסידים, האָט אַנגעהויבן צו האָבן הקפדה אויף די חסידים וואָס פאָרן קיין לאַנצוט. זיין חולשת הדעת איז געווען גרויס, און ער איז געווארן קראַנק פון יסורים. זיין זון ר׳ אליעזר האָט צו אים געזאָגט: „דו האָסט אים דאָך אַליין געמאַכט פאָר אַ רבי, ווערזשע איז שולדיק אין דעם?״ דאַרויף האָט דער פאָטער אים געענטפערט: „איך האָב געטאָן וואָס איך האָב באַדאַרפט טאָן. איך האָב אַבער פאַרגעסן אַז אין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימא... אַז ווי באַלד ער נעמט איבער די ממשלה, האָב איך שוין נישט מער דאָ וואָס צו טאָן. עס ווילט זיך מיר אַבער נאָך לעבן״.

זיין זון, ר׳ אליעזר, איז תיכף געפאָרן קיין לאַנצוט בעטן ר׳ איציקל, ער זאָל נישט פירן גוט־יידישקייט מיט חסי־דים אין לאַנצוט, כל זמן זיין פאָטער, דער רבי ר׳ אלימלך, לעבט, מחמת עס איז סכנת נפשות פאַרן אַלטן צדיק. דאַרויף האָט דער לאַנצוטער רבי אים געענטפערט: „גמירנא מיהב יהבי, משקל לא שקל...״ מיר האָבן אַ קבלה, אַז וויבאַלד מ׳האָט שוין געגעבן, קאָן מען נישט צוריקנעמען. אייער טאַטע האָט מיך געמאַכט פאַר אַ רבי פון חסידים, קאָן איך נישט מער צוריקגיין. מאָן מלכי רבנן... אַ חסידישער רבי איז דומה למלך... מלך שמחל על כבודו, אין כבודו מחול. איך קאָן נישט אויפגעבן מיין כבוד, ווייל עס געהערט נישט צו מיר נאָר צו מיינע חסידים״...

דער לאַנצוטער רבי האָט פאַרלאָזט דעם לויזשענסקער, ווייל ער האָט זיך אויסגעקליבן אַ נייעם דרך אין חסידות. דער לויזשענסקער דרך איז געווען „וחבאתי לנגדי תמיד״, אַז דער חסיד מוז שטענדיק זען פאַר זיך זיינע חטאים, כדי ער זאָל זיך מצער זיין, האָבן חרטה און טאָן תשובה. אַבער זיין תלמיד, דער לאַנצוטער רבי, האָט געזאָגט פונקט פאַרקערט, „הרהורי דעבירה קשין מעבירה, דאָס נאָכדענקען פון אַן עבירה איז ערגער ווי טאָן די עבירה. דאָס איז דערפאַר ווייל צער און עצבות איז אַ גרויסע שטערונג צו עבודת הבורא. אויב אַ ייד טוט אַן עבירה, דאַרף ער עס פאַרגעסן. ער דאַרף טאָן תשובה בשמחה. די שמחהדיקע מצוות וואָס ער וועט טאָן, וועלן במילא העלפן, אַז ער זאָל מער נישט נכשל ווערן אין אַן עבירה...״

די קנאה פון לויזשענסקער רבין אויף זיין תלמיד אין לאַנצוט, וואָס האָט ביי אים צוגענומען כמעט אַלע חסידים, איז געווען אַזוי גרויס, אַז ער האָט אַפילו נישט געוואָלט זען זיין תלמיד אין קיין שום שטעטל אין דער נאָענטער אומגעגנט. ער איז געפאָרן קיין לאַנצוט, ווי אַ ייד פון לויזשענסק, וואָס האָט דערוואוסט אַז זיין תלמיד איז אַ גרויסער רבי, האָט ער אים אויפגענומען מיט גרויס כבוד, אָבער ווי אַ ייד פון לויזשענסק, נישט ווי אַ רבי. ער האָט אים אויך נישט געגעבן קיין קוויטל, אַז ער האָט אים באַזוכט, ווי דער רבי פון לויזשענסק האָט אַלע זיינע תלמידים אַזוי געטאָן.

דער לאַנצוטער רבי האָט אַפילו נישט געוואָלט אַרומגיין צו זיינע חסידים אין זייערע שטיבלעך, ווי דער רבי פון לויזשענסק האָט אַלע מאָל געטאָן. ער האָט אַליין אַרומגעשיקט זיינע חסידים, אַז זיי זאָלן אים אַרויסנעמען צו זיי אין שטיבל. ער האָט אַפילו נישט געוואָלט אַרומגיין צו זיינע חסידים אין זייערע הייזער, ווי דער רבי פון לויזשענסק האָט אַלע מאָל געטאָן. ער האָט אַליין אַרומגעשיקט זיינע חסידים, אַז זיי זאָלן אים אַרויסנעמען צו זיי אין שטיבל. ער האָט אַפילו נישט געוואָלט אַרומגיין צו זיינע חסידים אין זייערע הייזער, ווי דער רבי פון לויזשענסק האָט אַלע מאָל געטאָן. ער האָט אַליין אַרומגעשיקט זיינע חסידים, אַז זיי זאָלן אים אַרויסנעמען צו זיי אין שטיבל.

ר׳ דודל האָט אַבער נישט געוואָלט זאָגן קיין ליגן דעם רבין. אַזוי ווי דער רבי האָט אים געפרעגט וואו ער איז געווען שבת, האָט ער געענטפערט כהאי לישנא: „דער רבי זיצט אין הימל, מ׳קען אים נישט דערגרייכן. אין לאַנצוט איז פאַראַן אַ לייטער, דורך וועלכן מ׳קען אַרויפגיין צו דערגרייכן דעם רבין...״

„פאַק דיך״..! האָט דער רבי ר׳ אלימלך אויסגעשריגן. „ס׳איז פאַר דיר דא אַ וועג צום הימל אַן אַ לייטער...״

דער רבי ר׳ אלימלך איז תיכף אַרויס פון ר׳ דודל׳ס שטוב, זיך אויפגעזעצט אויפן וואָגן און אַהיים געפאָרן קיין לויש־ענסק. די זעלבע וואָך, איז ר׳ דודל מלמד נפטר געווארן.

ווען דער לאַנצוטער רבי האָט זיך דערוואוסט פון דעם, האָט ער אויסגערופן מיטן פסוק פון תהילים: „להלמתים תעשה פלא? אם רפאים יקומו יודוך סלה...״ צו וויזן מופתים מיט ממיתן מענטשן איז נישט קיין מופת. אַ דאָנק קומט דעם צדיק וואָס קאָן היילן קראַנקע און „אַפּהאַלטן״ דאָס לעבן פון מענטשן...״

דער לאַנצוטער רבי האָט זיך נישט אַפּגעשטעלט. ער איז אַנגעגאַנגען וויייטער מיט זיין דרך החסידות. די צאָל פון זיינע חסידים איז געווארן גרעסער און גרעסער. זיין פאָפולאַ־ריטעט אין דער חסידישער וועלט האָט זיך שנעל אויס־געשפרייט.

דער אַלטער לויזשענסקער רבי האָט אויך נישט געוווט. ער האָט באַשטראָפט די חסידים, וואָס זענען געפאָרן קיין לאַנצוט און איז עפענטלעך אַרויסגעטרעטן קעגן דעם לאַנצו־ געדרייט פון לויזשענסק און זענען געפאָרן קיין לאַנצוט צו׳ם רבין ר׳ איציקל, וואו זיי האָבן געפונען אַ פרישע רוחניותדיקע אַטמאָספערע, וואָס האָט דערקווויקט זייערע חסידישע נפשות. אָבער נישט אַלע חסידים איז עס לייכט אָנגעקומען. אַ טייל פון זיי האָבן געהאָט אַן ענוש פון לויזשענסקער רבין.

ווען דער לויזשענסקער רבי האָט אַמאָל זיך דערוואוסט אַז זיינער אַ חסיד מובהק, ר׳ דודל מלמד פון זשילין, אַ שטעטל צווישן לויזשענסק און לאַנצוט, איז געפאָרן אויף שבת צום לאַנצוטער רבין, איז דער לויזשענסקער רבי אַרויס פון קראַנקן בעט, געהייסן איינשפּאַנען פערד און וואָגן און באַלד נאָך הבדלה אַוועקגעפאָרן קיין זשילין, כדי געוואויר ווערן, אויב ס׳איז אמת אַז ר׳ דודל איז געפאָרן צום לאַנצוטער רבין.

קומענדיק קיין זשילין אַרום 12 אַזייגער ביינאַכט, איז דער רבי גלייך צוגעפאָרן צו ר׳ דודלס דירה. דעם מלמדס ווייב, דערזעענדיק דעם אַלטן צדיק, האָט זיך זייער דערשראָקן. זי האָט מורא געהאַט, ער זאָל ניט מעניש זיין איר מאַן פאַר דעם פחיתות הכבוד, וואָס ער האָט אים גורם געווען און געפאָרן קיין לאַנצוט.

„וואו איז דיין מאַן?״ — האָט דער אַלטער צדיק זי אַ פרעג געטאָן... „ער וועט באַלד אַרייננקומען״ — האָט זי דעם רבין געענטפערט. „כ׳גיי אים אַרייננרופן״... און תוך כדי דיבור, איז זי אַרויס פון דער דירה און שנעל געלאָפן זיך אפשטעלן אויפן וועג וואָס קומט פון לאַנצוט, וויסנדיק אַז איר מאַן דאַרף באַלד אָנקומען, וועט זי אים דערציילן אַז דער אַלטער רבי איז דא.

ר׳ דודל האָט אַבער נישט געוואָלט זאָגן קיין ליגן דעם רבין. אַזוי ווי דער רבי האָט אים געפרעגט וואו ער איז געווען שבת, האָט ער געענטפערט כהאי לישנא: „דער רבי זיצט אין הימל, מ׳קען אים נישט דערגרייכן. אין לאַנצוט איז פאַראַן אַ לייטער, דורך וועלכן מ׳קען אַרויפגיין צו דערגרייכן דעם רבין...״

„פאַק דיך״..! האָט דער רבי ר׳ אלימלך אויסגעשריגן. „ס׳איז פאַר דיר דא אַ וועג צום הימל אַן אַ לייטער...״

דער רבי ר׳ אלימלך איז תיכף אַרויס פון ר׳ דודל׳ס שטוב, זיך אויפגעזעצט אויפן וואָגן און אַהיים געפאָרן קיין לויש־ענסק. די זעלבע וואָך, איז ר׳ דודל מלמד נפטר געווארן.

ווען דער לאַנצוטער רבי האָט זיך דערוואוסט פון דעם, האָט ער אויסגערופן מיטן פסוק פון תהילים: „להלמתים תעשה פלא? אם רפאים יקומו יודוך סלה...״ צו וויזן מופתים מיט ממיתן מענטשן איז נישט קיין מופת. אַ דאָנק קומט דעם צדיק וואָס קאָן היילן קראַנקע און „אַפּהאַלטן״ דאָס לעבן פון מענטשן...״

דער לאַנצוטער רבי האָט זיך נישט אַפּגעשטעלט. ער איז אַנגעגאַנגען וויייטער מיט זיין דרך החסידות. די צאָל פון זיינע חסידים איז געווארן גרעסער און גרעסער. זיין פאָפולאַ־ריטעט אין דער חסידישער וועלט האָט זיך שנעל אויס־געשפרייט.

דער אַלטער לויזשענסקער רבי האָט אויך נישט געוווט. ער האָט באַשטראָפט די חסידים, וואָס זענען געפאָרן קיין לאַנצוט און איז עפענטלעך אַרויסגעטרעטן קעגן דעם לאַנצו־

טער רבין. דאָס האָט דעם לאַנצוטער רבין שטאַרק באַאומרו־
איקט. ער האָט מורא געהאַט אַז עס וועט, חלילה, קומען צו
אַן עפענטלעכן קאַמף צווישן ליזשענסק און לאַנצוט. האָט
דער לאַנצוטער רבי באַשלאָסן צו פֿאַרלאָזן לאַנצוט אויף
דערוויילע, ביז עס וועט זיך אינעשטילן דער כעס פון ל׳זשענס־
קער רבין, ער וועט זיך באַרואיקן און אויפהערן אים צו
פֿאַרפֿאָלגן. ער איז טאָקע געפֿאָרן קיין ראזוואדאוו, אַ שטעטל
נישט ווייט פון לאַנצוט און זיך דאָרט באַזעצט אויף דערווייל.
דאָס האָט געמאַכט אַ גרויסן טומל צווישן די חסידים אין
לאַנצוט. ביי זיי איז דער רבי ר׳ איציקל געווען דער צדיק
הדור. זיין וואוינען אין לאַנצוט האָט באַשיינט די שטאָט
און דאָס יידישע לעבן. אָבער דער לאַנצוטער רבי האָט זיך
געהאַלטן ביי זיין באַשלוס נישט צו בלייבן אין לאַנצוט.

ביים אָנקומען אין ראזוואדאוו, האָט ער געוואָגט צו זיינע
חסידים: „איך קען באין אופן נישט פֿאַרשטיין פֿאַרוואָס דער
רבי איז אַזוי אין כעס אויף מיר... ער וויסט דאָך גאַנץ גוט,
אַז יפתח בדורו כשמואל בדורו... יעדער צדיק האָט זיך זיין
צייט און זיין תקופה... ווען שמואל וואָלט געלעבט אין דער
צייט פון יפתח, וואָלט ער זיך אונטערגעוואָרפן אונטער
יפתחס פירערשאַפט...״

דער לאַנצוטער רבי האָט אין ראזוואדאוו אויך נישט
געהאַט קיין מנוחה. דער ראזוואדאווער ראש הקהל און זיינע
אַרויסגעלפער פון דער קהילה זענען געווען איבערגעגאַנגען
חסידים פון ליזשענסקער רבין. דאָס זיי אַנגעהויבן שטאַרק
צו רודפן און מצער זיין דעם לאַנצוטער רבין.

דער ראש הקהל האָט געהאַט אַ בת יחידה. זי איז פלוצים
קראַנק געוואָרן. די חסידים אין ראזוואדאוו האָבן געוואָגט, אַז
דאָס איז אַן ענוש דערפֿאַר ווייל ער איז מצער דעם לאַנצוטער
רבין. דער פאָטער פון דער קראַנקער טאָכטער איז שנעל
געפֿאָרן קיין ליזשענסק צום רבין ר׳ אלימלך און אים געבעטן
רחמים, ער זאָל ראָטעוון זיין איינציקע טאָכטער וואָס איז אין
אַ גרויסע סכנה. דאָרויף האָט דער רבי ר׳ אלימלך אים געוואָגט:
„האָסט נישט געדאַרפט קריכן מיט אַ געזונטן קאָפּ אין פייער
אַריין. דו ווייסט דאָך אַז ״כל דבריהם כגחלי אש״, אַ צדיק
הקפדה ברענט ווי פייער.. איך קען מיר מיין שטעטל באַשטיין.
איך דאַרף נישט דיין הילף. פֿאַר אַ היים תיכף ומיד, בעט איבער
ר׳ איצקלען, ער איז אַ גוטער, ער וועט דיר מוחל זיין״.

דער ראש הקהל איז תיכף אַהיים געפֿאָרן און האָט גע־
טראָפן זיין טאָכטער אין אַ מסוכן׳דיקן צושטאַנד. ער איז תיכף
געלאָפן צום רבין ר׳ איציקל, אים געבעטן מחילה, ווייניגעדיק
מיט ביטערע טרערן, דער רבי זאָל אים מוחל זיין, זיין טאָכטער
זאָל ווערן געזונט.

דאָרויף האָט אים דער לאַנצוטער רבי געענטפֿערט: „גלויב
מיר באמונה שלמה, אַז דיין טאָכטערס חולאת איז נישט דער־
פֿאַר ווייל דו האָסט מיך מצער געווען. עס קומט דיר איבער־
הויפט נישט קיין ענוש דערפֿאַר, מחמת דיין כוונה איז דאָך
געווען לשם שמים. דו האָסט דאָך פֿאַרטיידיקט דעם כבוד פון
מיין רבין אין ליזשענסק. צווייטנס, האָב איך געפּועלט ביים
רבונו של עולם ער זאָל קיינעם נישט מעניש זיין צוליב מיר...״
דער רבי איז צוגעגאַנגן צום פענצטער. קוקנדיק צום הימל,
האָט ער מתפלל געווען און געזאָגט: „רבונו של עולם, איך
וויס גאַנץ גוט, אַז דאָס חולאת פון שרה בת רעכיל איז נישט
געקומען צוליב דעם חילול פון מיין כבוד, כי חוטא ופושע
אני... איך בין נישט וועדט אַז אַ יידיש נפש זאָל צוליב מיר
ליידן. אָבער די חסידים גלייבן אַז איך בין אַ צדיק און איך
האָב זי קראַנק געמאַכט, בעט איך דיך, רבונו של עולם, מאַך
זי געזונט. זאָל שרה בת בעריל האָבן אַ רפואה שלמה אין
אַלע רמ״ח אברים און זאָל די וועלט וויסן אַז יעקב יצחק
בן מייטעל וויל נישט און קאָן נישט מעניש זיין״...

בשעת דער לאַנצוטער רבי האָט מתפלל געווען, איז גראָד
דער ראפּטשיצער רבי ר׳ נפתלי געווען מיט אים אין חדר און
האָט באַמערקט ווי דער לאַנצוטער רבי האָט בשעת דער
תפילה פֿאַרן חולה, געקוקט אויף דער פלאַכע זייט פון זיין
לינקע האַנט און געזאָגט צום ראָזוואַדאָווער ראש הקהל:
„דיין טאָכטער שרה בת רעכיל וועט האָבן אַ רפואה שלמה, זי
וועט אויך דאָס יאָר געהאָלפן וועלן מיט אַ בן זכר, זאָלסט
אים אַ נאָמען געבן „פּינחס״, ווי עס שטייט געשריבן אין דער
סדרה: „הנני נותן לו את בריתי שלום״, איך האָב צו אייך
קיין תרעומות נישט...״

ווען דער ראש הקהל האָט פֿאַרלאָזט דעם רביס חדר,
האָט דער ראפּטשיצער רבי געפרעגט דעם לאַנצוטער צדיק,
פֿאַרוואָס ער האָט געקוקט אויף דער פלאַכער לינקער האַנט,
בשעת ער האָט מבטיח געווען דעם ראש הקהל אַז זיין טאָכ־
טער וועט האָבן אַ רפואה? דאָרויף האָט אים דער לאַנצוטער
רבי געענטפֿערט: „ועל ידי עבדיך הנביאים כתוב לאמור״, אויף
די האָנט פון נביא איז געשריבן וואָס ער זאָל זאָגן...

אָט די מעשה האָט אָפּגעשטעלט די אַקטיוויטע קעגנער־
שאַפט פון די ליזשענסקער חסידים צום לאַנצוטער רבין אין
ראזוואדאוו.

דער לאַנצוטער רבי איז אין ראזוואדאוו נישט לאַנג
געבליבן און איז צוריק געפֿאָרן קיין לאַנצוט. ער האָט געזאָגט
„איך וויל נישט וואוינען אין אַ שטאָט וואָס דער נאָמען אַליין
מיינט מחלוקת (ראזוואדאוו אין פּוילישׁ, מיינט אַ גט).

באַלד נאָכדעם ווען דער רבי איז צוריק געקומען קיין
לאַנצוט, האָט די שטאָט אויפגעלעבט. צווישן די לאַנצוטער
שטאָטישע חסידים איז געווען ששון ושמחה. עס זענען גע־
קומען קיין לאַנצוט הונדערטער חסידים פון די אַרומיקע
שטעט און שטעטלעך. צווישן די אָנגעקומענע חסידים זענען
אויך געווען צוויי רביים, דער פריסטיקער רבי ר׳ מענדעלע
און דער אפּטער צדיק, וואָס איז דעמאָלט געווען רבי אין
שטעטל קאָלבוסאוו. חסידים האָבן געוואָלט בסוד, אַז דער
רבי ר׳ אלימלך האָט זיי געשיקט צום לאַנצוטער רבין, פֿועלן
ביי אים ער זאָל קומען צו אים אויף שבת קיין ליזשענסק.
דער ליזשענסקער רבי האָט צו זיי געזאָגט: „אויב ער וועט
מיר נישט פאָלגן, וועט ער אויף די עלטער פילן מיין טעם...״

דער לאַנצוטער רבי האָט אים נישט געפאָלגט און האָט
טאָקע אויף דער עלטער געפילט דעם זעלבן טעם פון זיין
רבינס צרות, ווען זיין תלמיד, דער פּשיסכער רבי, האָט אים
איבערגעלאָזט און געמאַכט שבת פֿאַר זיך און איז געוואָרן
אַליין אַ רבי.

אין דער צייט וועז די צוויי גרויסע צדיקים, דער רימא־נאווער און דער אפטער זענען געווען אין לאַנצוט, איז די שטאָט געווען איבערגעפילט מיט טויזנטער חסידים, וואָס זענען געקומען קיין לאַנצוט אויף שבת, כדי צו זען די דריי גרויסע צדיקים צוזאַמען. דאָס האָט נישט געשמעקט דעם ריישער רב הרב בלומענפעלד, וואָס איז געווען אַ גרויסער מתנגד. ער האָט פאַרמסרט ביים ריישער קרייז־געריכט, אַז די דריי רביים אין לאַנצוט פאַרפירן דאָס פאַלק מיט זייערע שווינדלעריין. דאָס האָט געבראַכט דערצו אַז מוצאי שבת, וועז די דריי צדיקים זענען געזעסן בייַ סעודת מלוה־מלכה, זענען זיי אַרעסטירט געוואָרן פון זשאַנדאַרמען, מ׳האָט זיי אַוועקגעפירט קיין ריישע און אַריינגעזעצט אין תפיסה.

די ריישער יידן, צווישן זיי אַ היפּשע צאָל חסידים, האָבן נישט געשוויגן. זיי האָבן באַטראַכט דעם אַקט פון הרב בלו־מענפעלד אַלס אַ גרויסן חילול השם. זונטיק פרי, זענען זיי באַפאַלן הרב בלומענפעלדס הויז און געוואָלט אים ממיתן. דער רב האָט חרטה געהאַט, ער האָט אַבער גאָר נישט גע־קאָנט העלפן, ווייל זונטיק איז דער גערריכט געשלאָסן. זענען טאָקע די דריי צדיקים געזעסן אין קרימינאַל ביז מאָנטיק אין דער פרי וועז מ׳האָט זיי באַפרייט מיט דער הילף פון הרב בלומענפעלד. זיי זענען צוריקגעפאָרן יעדער צו זיין היים און שטעטל.

די אַפּאָלאָריטעט פון לאַנצוטער רבין איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג. ער האָט זיך אין גאַנצן פורש געווען פון לייזשענסקער רבין און האָט צו זיך צוגעצויגן אַלע זיינע תלמידים און חסידים. עס האָט נישט געהאָלפן די בקשות פון ליזשענסקער רבין אַז ער זאָל צו אים קומען.

נאָך דער באַפרייאונג פון די דריי רביים פון ריישער גע־ריכט, האָט דער ליזשענסקער רבי געשריבן צום לאַנצוטער רבין: „האָב רחמנות אויף מיר און מיינע אַלטע יאָרן און קום צו מיר. מיר דאַרפן ביידע אייגער דעם צווייטן. מ׳האָט מיר פון הימל צוגענומען צוויי גרויסע מדרגות, גילוי אליהו אין ברכת שלום פון מתיבתא דרקיע. דו דאַרפסט דאָך האָבן מיין טובה, ווי באַלד דו ווסט ניט קומען צו מיר, ווסט דו חרטה האָבן...״

דער לאַנצוטער רבי האָט באין אופן נישט געוואָלט זיין אַ נכנע צום לייזשענסקער רבין. ער האָט באַשלאָסן אַוועק־פאָרן פין לאַנצוט, נישט צו זיין נאָענט צום אַלטן רבין. ער האָט נאָר געוואָרט די צייט זאָל קומען.

אין לאַנצוט האָט געוואוינט דעמאָלט אַ ייד, ר׳ וואָלף תהילים־זאָגער, ווייל אַלס אַ פשוטער נישט געלערנטער ייד, איז ער געזעסן יומם ולילה און געזאָגט תהילים. אָט דער פראָסטער ייד האָט זוכה געווען, אַז עס האָט זיך צו אים אָפט באַוויזן אַ מלאך אין חלום און אים געזאָגט וואָס עס וועט מיט דער צייט געשען.

אין אַ געווייניקן פרי־מאָרגן איז ר׳ וואָלף תהילים־זאָגער אַריינגעקומען צום לאַנצוטער רבין און אים דערציילט, אַז די לעצטע נאַכט האָט זיך צו אים באַווזן דער מלאך און אים געזאָגט ער זאָל תיכף אין דער פרי גיין צום רבין ר׳ איציקל, אים מודיע זיין אַז ער מוז תיכף ומיד פאָרלאָזן לאַנ־צוט און אַוועקפאָרן מיט זיין בני־בית קיין ווינאווי, אַ שטעטל לעבן לובלין.

די זעלבע נאַכט האָט אויך דער לאַנצוטער רבי געהאַט אַ חלום, ער איז געזעסן אין בית המדרש, איז פלוצים אַריינגע־קומען אַן אַלטער ייד מיט אַ הדרת־פנים. וועז ער האָט דעם אַלטן געגרעבן שלום, האָט דער אַלטער צו אים געזאָגט: „איך בין אברהם אבינו, כ׳בין געקומען דיר זאָגן דאָס זעלבע וואָס השי״ת האָט צו מיר געזאָגט, לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך...״ פון דעם חלום, האָט דער רבי ר׳ איציקל פאַרשטאַנען, אַז עס איז אַ גזירה מן השמים אַז ער זאָל תיכף פאָרלאָזן לאַנצוט, אַז ר׳ וואָלף תהילים־זאָגערס נביאות איז אמת. ער איז צוערשט געפאָרן קיין טשעכאוו, וואָס מ׳האָט אויך גערופן „ווינאווי״, אַ שטעטל לעבן לובלין. און פון דאָרט איז ער געפאָרן קיין לובלין און זיך דאָרט באַזעצט. ער איז דאָרט אויך געווען באַוואוסט ווי איבער דער גרויסער חסידישער וועלט, מ׳האָט אים טאָקע באַלד גערופן „דער לובלינער חוזה״. אַ סך גרויסע חסידישע רביים פון יענער צייט זענען צו אים געקומען. זיין גרויסקייט איז גע־וואָקסן, אַז אפילו די גרויסע לובלינער מתנגדים פון יענער צייט האָבן אויפגעגעבן דעם קאַמף קעגן דעם רבין ר׳ איציקל וואָס האָט דערגרייכט זיין גרויסקייט אין שטעטל לאַנצוט.

דער אייניקער פון וועמען דער לובלינער רבי האָט געהאַט אויסצושטיין צרות, איז געווען דער לובלינער שטאָט־רב ר׳ עזריאל הלוי הורוויץ, וועלכן, מ׳האָט גערופן „דער אייזערנער קאָפּ״, צוליב זיין גאונות. ער איז געווען אַ גרויסער מתנגד און האָט שטאַרק געוידפט חסידישע רביים. ער איז געווען אַ תקיף בדעתו און האָט געטון אַלץ וואָס ער האָט געקענט צו דערנידעריקן דעם כבוד פון נייעם לובלינער רבין ר׳ איציקל. יעדעס מאָל וועז זיי האָבן זיך געטראָפן ערגעץ וואו, האָט ער דעם רבין באַליידיקט מיט שטעכ־ווערטער. ער האָט אים אפילו נישט גערופן „רבי״. ער האָט אים פשוט גערופן „איציקל״. דער רבי איז געווען פונקט דער היפך. ער האָט צום לובלינער רב גערעדט מיט הכנעה.

וועז זיי זענען אַמאָל בייַדע געווען צוזאַמען, האָט דער לובלינער גאון געפרעגט דעם רבין: „פאַרוואָס נעמסטו געלט ביי די חסידים? פאַרוואָס מוז דער חסיד דיר באַצאָלן כדי דו זאָלסט פאַר אים מתפלל זיין?.. דאַרויף האָט דער רבי אים געענטפערט, אַז דער אמתער צדיק איז אַ מכיר את ערכו. ער ווייסט אַז ער איז נישט ראוי מתפלל צו זיין פאַרן חסיד. דערפאַר נעמט ער ביים חסיד אַ פדיון מיטן קוויטל און זאָגט צום רבונו של עולם: „אמת, כ׳בין נישט ווערט מתפלל צו זיין פאַר אַן אַנדערן מענטש, אָבער עס איז דאָך מיין פרנסה, מ׳באַצאָלט דאָך מיר דערפאַר, בעט איך דיך, רבונו של עולם העלף די מענטשן וואָס קומען צו מיר און נעם נישט צו מיין פרנסה...״

האָט אים דער לובלינער גאון ווידער געפרעגט: „אויב דו ווייסט אַז דו ביסט נישט ווערט צו זיין אַ רבי, פאַרוואָסזשטש נעמסט דו אויף חסידים?..״ דאַרויף האָט דער רבי ר׳ איציקל געענטפערט: „וואָס זאָל איך טון אַז זיי לויפן מיר נאָך און ווילן דווקא איך זאָל זיי מדריך זיין אין עבודת השם״...

האָט אים דער גאון געגעבן אַן עצה: „דערצייל זיי דעם אמת... אַז דו ביסט נישט קיין רבי, אַז דו ביסט אַ גאַרנישט, אַ פראָסטער בן אדם...“

„גוט“ האָט דער רבי ר׳ איציקל געזאָגט „איך וועל אייך פאַלגן...“ שבת ביים טיש בשעת דער לאַנצוטער רבי האָט געדאַרפט זאָגן תורה, האָט ער פלוצים אַנגעהויבן וויינען און קלאָגן. ער האָט געפרעגט די חסידים, פאַרוואָס זיי קומען צו אים, אַז ער איז אַ שפל שבשפלים, אַ פראָסטע זינדיקע בריאה... די חסידים וואָס זענען געזעסן אַרום טיש, זענען געווארן טיף געריר פון דעם צדיק ס עניות און אַלע האָבן באַקומען אַ הרהור תשובה און האָבן מיטגעווויינט. דער צדיק איז ביי זיי געווארן פיל גרעסער און העכער ווי פריער.

ווען דער לובלינער רב האָט זיך שפעטער ווידער באַגעגנט מיטן לאַנצוטער רבין, האָט דער רבי געזאָגט צום רב: „איך האָב אייך געפאַלגט, אָבער אייער עצה האָט נישט געהאָלפן. די חסידים ווילן פון מיר נישט אָפּטרעטן...“

דאַרויף האָט דער גאון אים געענטפערט: „דאָס איז דערפאַר ווייל חסידים האָבן ליב אַן עניו. אויב דו ווילסט באמת אַז די חסידים זאָלן פון דיר אַוועק, זאָלסט דו שבת ביים טיש זאָגן, אַז דו ביזט דער צדיק הדור, אַז אין דיין זכות שטייט די וועלט און נאָך אַזעלכע שבחים. איך פאַר־זיכער דיר אַז ווען זיי וועלן דאָס הערן, וועלן זיי דיך תיכף פאַרלאָזן...“

דאַרויף האָט דער רבי אים געענטפערט: „קיין צדיק בין איך נישט, קיין רבי אוודאי נישט, אָבער קיין ליגנער בין איך אויך נישט...“

דאָס האָט דעם גאון נישט אָפּגעהאָלטן. ער האָט דעם רבין ר׳ איציקל מבזה געווען און אים דערגאַנגען די יאָרן אויף שריט און טריט, ווען און וואו זיי האָבן זיך באַגעגנט. אַמאָל האָבן זיי זיך געטראָפן ביי אַ ברית, וואו דער רבי ר׳ איציקל איז געווען דער סנדק און דער גאון איז געווען דער מוהל.

אַזוי ווי דער רבי ר׳ איציקל האָט זיך אַנידערגעזעצט אויפן כסא של אליהו מיטן קינד אין די הענט, האָט ער פלוצים אַנגעהויבן ציטערן פון דבקות מיט פאַרשידענע העויות. דער גאון האָט עס ניט געקאָנט פאַרנעמען, ווייל אים האָט געפעלט די חסידישע השגה, האָט ער פלוצים הויך אויסגעשריגן: וואָס ציטערסט דו? וואָס זעסט דו אַזוינס וואָס איך זע נישט?..

דער רבי ר׳ איציקל איז באַלד געקומען צו זיך. ער האָט זיך באַרואיקט. אָבער דעם גאון האָט ער קיין וואַרט נישט געענטפערט. דער גאון האָט אַנגעהויבן זאָגן די ברכה מיטן מוהל־מעסער אין האַנט כדי מל זיין דאָס קינד. אָבער בשעת דעם שניט, איז ער פלוצים מבולבל געוואָרן און האָט מיטן מעסער אַ שניט געטון דעם קינד אין בייכל. דער גאון האָט זיך שטאַרק דערשראָקן און אויסגעשריגן הויך: „געוואַלד, איציקל, וואָס האָסט דו מיר געטון? האָסט מיך מעניש געווען מיט שפיכת דמים פאַרן חטא פון הלבנת פנים...? מדה כנגד מדה?..“

„שרעקט אייך ניט לובלינער רב“... האָט אים דער רבי ר׳ איציקל געענטפערט „דעם קינד וועט גאָר נישט געשען... ער וועט אויפוואַקסן, זיין אַן עושר, וועט האָבן פינף קינדער און וועט לעבן צוויי און זעכציק יאָר...“

זייט דעמאָלט, האָט דער גאון דעם רבין מער ניט מצער געווען.

ווי איך האָב פריער געשריבן, האָט דער ליזשענסקער רבי געהאַט גרויסע תרעומות צום לאַנצוטער רבין דערפאַר וואָס ער האָט צו זיך צוגעציגן כמעט אַלע ליזשענסקער חסידים. דער ליזשענסקער רבי האָט דערפון שטאַרק געליטן אויף דער עלטער. ער האָט דעמאָלט געזאָגט צו זיינע מקורבים: „ער זאָל נאָר פילן מיין טעם“... דעם ליזשענסקער ווערטער זענען מקויים געווארן. דער לאַנצוטער רבי האָט אויף דער עלטער געפילט דעם ביטערן טעם. דאָס איז געשען ווען זיין תלמיד דער באַרימטער גאון און צדיק, דער פשיסכער רבי ר׳ יעקב יצחק, וועלכן מען האָט געפונען דער „ייד הקדוש“, אויף וועמען דער רבי ר׳ איציקל האָט געזאָגט אַז ער וועט זיין „היושב על כסאו“, זיין ממלא מקומו. אָט דער גרויסער חסי־דישער תלמיד און אַנהענגער פון לאַנצוטער לובלינער רבין, האָט נישט געוואָלט אויפן רבינס פטירה, נאָר טאָקע ביי זיין לעבן איז ער געוואָרן אַ גרויסער רבי, טאָקע מיטן לובלינערס הסכמה, ווי דער לובלינער איז געוואָרן אַ רבי מיטן ליזשענס־קערס הסכמה. עס האָט נישט לאַנג געמוען און דער פשיסכער רבי איז אַריבערגעוואָקסן דעם רבין ר׳ איציקל און דורך קנאה און לשון הרע צווישן די חסידים, איז צווישן די צוויי רבנים אויסגעבראָכן אַ שמאַרקע מחלוקה. דער רבי ר׳ איציקל איז נפטר געוואָרן תשעה באב, תקע״ה (1815). ער האָט קיין אייניקיין פון זיינע קינדער נישט מסמיך געווען צו זיין דער ממלא מקומו. דאָס איז די געשיכטע בקיצור, פון איינעם פון די גרויסע חסידישע רבנים און גאוני הדור, דער לאַנצוטער רבי.

מיכאל וואלצער הדר רמתיים

די גרויסע שול אין לאנצוט

לעגענדע און ווירקלעכקייט ארום דעם בית הכנסת

צום אַנדענק מיין פאַטער נחמן וואלצער און
מיין מוטער מלכה (פון דער היים פאַס) הי״ד.

דער אַלטער בנין פונעם לאַנצוטער בית־הכנסת, וועלכער איז איבערגעבליבן נאָכן גרויסן חורבן פונעם יידנטום אין פוילן, איז אַרומגענומען מיט אַ הילע פון לעגענדעס, געמישט מיט ווירקלעכע געשעענישן, וועלכע מיר אַלע געדענקען נאָך. דער לאַנצוטער בית־הכנסת וועלכער האָט זיך שטענדיק געראַטוועט דעם בנין פון פייער און מ׳זאָגט אַז גראַף פאַטאָצקי איז געווען, דער, וואָס האָט אינטערווענירט, אַז מ׳זאָל ראַטעווען די געבידע.

פון אַמאָליקע יאָרן דערציילט מען: ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די גרויסע שריפה אין לאַנצוט אין יאָר 1820 אין דעם מיליטעריישן ראַיאָן שטערמערובקי. האָט דאָס פייער זיך פאַרשפרייט אויבער דער גאַנצער שטאָט. די הילצערנע הייזער זענען אַלע אַוועק מיטן רויך און אַפילו די ציגל געביידער זענען פאַרניכטעט געוואָרן. אָבער דער בית־כנסת איז געבליבן גאַנץ.

בייַ אונז איז דער בית־כנסת פאַרבונדן מיט דעם נאָציאָנאַלן לעבן פון אונזערע עלטערן אין שטאָט. פרייַער אוו טרויער אין יידישן לעבן האָבן זיך אָפגעשפיגלט צווישן דיפער וועלט פון דעם הייליקן הויז, מיט זיין הויכן סופיט, וועלכער איז געווען אַזוי ווי אַגגלעזעט אויף ווינקלדיקע זיילן. די יידישע יום־טובים מיט זייער פריילעכן דאָוונען און זינגען; די ימים נוראים מיט דעם געבעט צו גאָט אויף אַ נייַ גוט־יאָר, און די יידישע טרויער טעג — זיי אַלע שטייגן פאָר אונז ווי זיי האָבן זיך אָפגעשפיגלט אין דעם בית־כנסת, דאָרט וואו די יידן זענען זעקומען אויסגיסן זייער האַרץ פאָר גאָט.

דער לאַנצוטער בית־כנסת איז געבויט פיר־קאַנטיק, מיט בריייטע און פעסטע וועלט, זייער ענלעך להבדיל, צו דער לאַנצוטער קירכע (פאָר דער באַנייאונג אין יאָר 1896) און אויך ענלעך צו דער געביידע פון דער לאַנצוטער געמיינדע, וועלכע איז חרוב געוואָרן אין 1913.

דער דמיון צווישן די געביידעס ברענגט אונז צו דער מיינונג, אַז די זעלבע אַרכיטעקטן און די זעלבע בוימייסטערס האָבן געבויט די אַלע דריי געביידעס. די לענג פון בית־הכנסת איז 18 מעטער און די בריייט — 15 מעטער, בערך. די אויסערלעכע וועלט זענען איינפאַך, אָן ספעציעלע קונסט־זאַכן. נאָר אין די פיר ווינקלען, זעט מען די פילאַסטערן. דער אייַנגאַנג פון מערב זייט — איז אָן אינטערעסאַנטער צוליב דעם גבעי וועלכער שטייגט אַרויס. פון צפון און מערב זייט זענען פאַראַן צוויי אייַנגאַנג, וועלכע זענען פאַרקיילעכט פון דער הייך. דאָרט גייט מען אַראָפּ אין „פאַליש״ מיט פיר טרעפלעך. און אין דרזיסן פירן ווייטער טרעפ צום אויבערשטן טייל פון דער געביידע און צו דער טעראַסע, וואָס איז אַרומ־זענען אַריין אין שטאָט אין יאָר 1939 האָבן זיי אונטערגעצונדן דעם בנין. זיי האָבן צוזאַמענגענומען די הילצערנע בענק אויף איין פלאַץ, כדי דאָס פייער זאָל בעסער ווירקן. אָבער דאָס האָט אַלעס נישט געהאָלפן: דער בנין איז געבליבן גאַנץ. מען דערציילט, אַז 2 נאַצישע אָפיצירן האָבן צום סוף געהאָלפּן ראַטעווען דעם בנין פון פייער און מ׳זאָגט אַז גראַף פאַטאָצקי איז געווען, דער, וואָס האָט אינטערווענירט, אַז מ׳זאָל ראַטעווען די געבידע.

פון אַמאָליקע יאָרן דערציילט מען: ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די גרויסע שריפה אין לאַנצוט אין יאָר 1820 אין דעם מיליטעריישן ראַיאָן שטערמערובקי. האָט דאָס פייער זיך פאַרשפרייט אויבער דער גאַנצער שטאָט. די הילצערנע הייזער זענען אַלע אַוועק מיטן רויך און אַפילו די ציגל געביידער זענען פאַרניכטעט געוואָרן. אָבער דער בית־כנסת איז געבליבן גאַנץ.

בייַ אונז איז דער בית־כנסת פאַרבונדן מיט דעם נאָציאָנאַלן לעבן פון אונזערע עלטערן אין שטאָט. פרייַער אוו טרויער אין יידישן לעבן האָבן זיך אָפגעשפיגלט צווישן דיפער וועלט פון דעם הייליקן הויז, מיט זיין הויכן סופיט, וועלכער איז געווען אַזוי ווי אַגגלעזעט אויף ווינקלדיקע זיילן. די יידישע יום־טובים מיט זייער פריילעכן דאָוונען און זינגען; די ימים נוראים מיט דעם געבעט צו גאָט אויף אַ נייַ גוט־יאָר, און די יידישע טרויער טעג — זיי אַלע שטייגן פאָר אונז ווי זיי האָבן זיך אָפגעשפיגלט אין דעם בית־כנסת, דאָרט וואו די יידן זענען זעקומען אויסגיסן זייער האַרץ פאָר גאָט.

דער לאַנצוטער בית־כנסת איז געבויט פיר־קאַנטיק, מיט בריייטע און פעסטע וועלט, זייער ענלעך להבדיל, צו דער לאַנצוטער קירכע (פאָר דער באַנייאונג אין יאָר 1896) און אויך ענלעך צו דער געביידע פון דער לאַנצוטער געמיינדע, וועלכע איז חרוב געוואָרן אין 1913.

דער דמיון צווישן די געביידעס ברענגט אונז צו דער מיינונג, אַז די זעלבע אַרכיטעקטן און די זעלבע בוימייסטערס האָבן געבויט די אַלע דריי געביידעס. די לענג פון בית־הכנסת איז 18 מעטער און די בריייט — 15 מעטער, בערך. די אויסערלעכע וועלט זענען איינפאַך, אָן ספעציעלע קונסט־זאַכן. נאָר אין די פיר ווינקלען, זעט מען די פילאַסטערן. דער אייַנגאַנג פון מערב זייט — איז אָן אינטערעסאַנטער צוליב דעם גבעי וועלכער שטייגט אַרויס. פון צפון און מערב זייט זענען פאַראַן צוויי אייַנגאַנג, וועלכע זענען פאַרקיילעכט פון דער הייך. דאָרט גייט מען אַראָפּ אין „פאַליש״ מיט פיר טרעפלעך. און אין דרזיסן פירן ווייטער טרעפ צום אויבערשטן טייל פון דער געביידע און צו דער טעראַסע, וואָס איז אַרום־

דער אַלטער בנין פונעם לאַנצוטער בית־הכנסת, וועלכער איז איבערגעבליבן נאָכן גרויסן חורבן פונעם יידנטום אין פוילן, איז אַרומגענומען מיט אַ הילע פון לעגענדעס, געמישט מיט ווירקלעכע געשעענישן, וועלכע מיר אַלע געדענקען נאָך. דער לאַנצוטער בית־הכנסת וועלכער האָט זיך שטענדיק געראַטוועט דעם בנין פון פייער און מ׳זאָגט אַז גראַף פאַטאָצקי איז געווען, דער, וואָס האָט אינטערווענירט, אַז מ׳זאָל ראַטעווען די געבידע.

פון אַמאָליקע יאָרן דערציילט מען: ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די גרויסע שריפה אין לאַנצוט אין יאָר 1820 אין דעם מיליטעריישן ראַיאָן שטערמערובקי. האָט דאָס פייער זיך פאַרשפרייט אויבער דער גאַנצער שטאָט. די הילצערנע הייזער זענען אַלע אַוועק מיטן רויך און אַפילו די ציגל געביידער זענען פאַרניכטעט געוואָרן. אָבער דער בית־כנסת איז געבליבן גאַנץ.

בייַ אונז איז דער בית־כנסת פאַרבונדן מיט דעם נאָציאָנאַלן לעבן פון אונזערע עלטערן אין שטאָט. פרייַער אוו טרויער אין יידישן לעבן האָבן זיך אָפגעשפיגלט צווישן דיפער וועלט פון דעם הייליקן הויז, מיט זיין הויכן סופיט, וועלכער איז געווען אַזוי ווי אַגגלעזעט אויף ווינקלדיקע זיילן. די יידישע יום־טובים מיט זייער פריילעכן דאָוונען און זינגען; די ימים נוראים מיט דעם געבעט צו גאָט אויף אַ נייַ גוט־יאָר, און די יידישע טרויער טעג — זיי אַלע שטייגן פאָר אונז ווי זיי האָבן זיך אָפגעשפיגלט אין דעם בית־כנסת, דאָרט וואו די יידן זענען זעקומען אויסגיסן זייער האַרץ פאָר גאָט.

דער לאַנצוטער בית־כנסת איז געבויט פיר־קאַנטיק, מיט בריייטע און פעסטע וועלט, זייער ענלעך להבדיל, צו דער לאַנצוטער קירכע (פאָר דער באַנייאונג אין יאָר 1896) און אויך ענלעך צו דער געביידע פון דער לאַנצוטער געמיינדע, וועלכע איז חרוב געוואָרן אין 1913.

דער דמיון צווישן די געביידעס ברענגט אונז צו דער מיינונג, אַז די זעלבע אַרכיטעקטן און די זעלבע בוימייסטערס האָבן געבויט די אַלע דריי געביידעס. די לענג פון בית־הכנסת איז 18 מעטער און די בריייט — 15 מעטער, בערך. די אויסערלעכע וועלט זענען איינפאַך, אָן ספעציעלע קונסט־זאַכן. נאָר אין די פיר ווינקלען, זעט מען די פילאַסטערן. דער אייַנגאַנג פון מערב זייט — איז אָן אינטערעסאַנטער צוליב דעם גבעי וועלכער שטייגט אַרויס. פון צפון און מערב זייט זענען פאַראַן צוויי אייַנגאַנג, וועלכע זענען פאַרקיילעכט פון דער הייך. דאָרט גייט מען אַראָפּ אין „פאַליש״ מיט פיר טרעפלעך. און אין דרזיסן פירן ווייטער טרעפ צום אויבערשטן טייל פון דער געביידע און צו דער טעראַסע, וואָס איז אַרום־

געשיכטע פון בית־כנסת

דער בית־כנסת אין לאַנצוט, וועלכער איז געבויט געוואָרן אין 17־טן יאָרהונדערט אינם סטיל פון יענע יאָרן, איז נישט איינמאָל געראַטעוועט געוואָרן פון פאַרניכטונג. ווען די נאַציס

געגומען מיט אַ פארעזנץ. פון דאָרט גייט מען אַריין אין דער ווייבער־שול. אין די וואָגט פון טרעפן־צימער איז פאָראַן אַ פענצטער געבויט קיילעכיק. אונטער די טרעפ איז פאָראַן אַ קליין צימער.

אין „פאָליש" איז דאָ אַנ׳אָלטער כיור פון קופער צו וואַשן די הענט און אויף אַ „קונעק" — דאָס איז דער שאנד־עמוד פאַר זייערע זינד. אין די דרום וואָגט איז דאָ אַן איינגאַנג צום שולעכל פון ר׳ איציקל לאָנצוטער, דער „חוזה פון לובלין". אין דער צפון וואָגט איז פאָראַן נאָך אַ פענצטער.

די טיר וואָס פירט אַריין אין בית־הכנסת איז אַ טאָפלט שוועריע, און פון איר דאַרף מען אַראָפגיין פיר טרעפ, אַזוי אַז דער וואָס קומט אַריין בויגט זיך אויטאָמאָטיש איין און קומט נישט אַריין אין בית־כנסת מיט גאווה.

דער זאָל פון בית־הכנסת איז געווען איינגעטיילט אין ניין גלייכע טיילן. אין צענטער פון זאָל — פיר עמודים מיט דער בימה, צו וועלכע מען גייט אַרויף פון צפון און דרום מיט זיבן טרעפ צו קריאת התורה און צו הקפות פון שמחת תורה. דער ארון קודש איז געווען, פאַרשטעגדלעך, אויף מזרח זייט, צו וועלכן עס האָבן געפירט אַ פאָר טרעפ, און דערנעבן דער עמוד צום דאָונען. אין דער מערב וואָגט איז געווען אַ ספעציע־לער פלאַץ פאַרן נר־תמיד, וועלכער האָט געבראַכט לויט ווי מ׳דערציילט אַן אויפהער זייט פון „לובלינער חוזה".

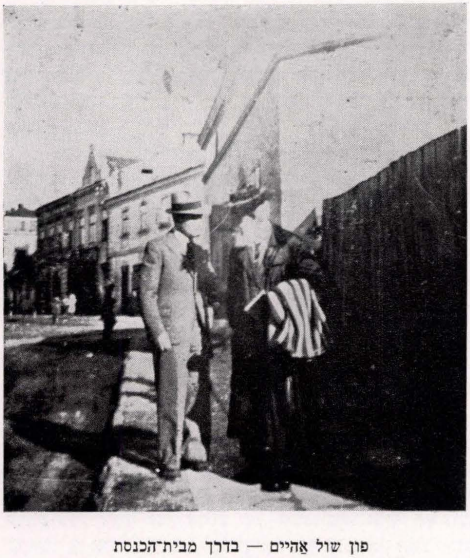
אַ שטאָט אין שול

דער באַקאַנטער יידישער פילאָזאָף מאַרטין בובער דער־ציילט אין איינעם פון זיינע ווערק אַ מעשה מיט אַ ייד אין לאָנצוט, וואָס ביי אים איז די טייערסטע זאַך אין לעבן געווען אַ שטאָט אין מזרח אין לאָנצוטער שול. דער ייד איז געווען פריער אַן אַרעמאַן, און וען ער איז רייך געוואָרן, האָט ער די ערשטע זאַך געקויפט זיך אַ שטאָט אויף מזרח אין די לאָנצו־טער שול — וועלכע איז אים טייער געווען פון אַלעם. מאָכט זיך, אַז דער ייד איז געוואָרן אַ יורד, אַן אַרעמאַן און ער האָט אַלץ פאַרקויפט, אַבער די שטאָט האָט ער געהיטן. שפעטער איז ער געוואָרן אַ הייזער־גייער, אַבער די שטאָט האָט ער נישט פאַרקויפט. בקיצור: דער מאַן איז אַזוי אַראָפ, אַז ער איז געוואָרן אַ שיכור, און די מענטשן האָבן זיך געשעמט זיצן לעבן אים אין שול. איינמאָל, יום־כיפור ביינאַכט, איז גע־קומען דעם יידס אַ בעל־חוב און האָט געפרוווט מיט כוח צו־נעמען ביי יענעם דעם פלאַץ אויף מזרח. דער ייד האָט גע־מאָכט אַזאַ געוואַלד, אַז ס׳איז געוואָרן אַ מהומה אין שול און די ליכט האָבן זיך פאַרלאָשן. דאָס איז געווען אין דער צייט פון „לובלינער חוזה", וועלכער האָט זיך געוואָנדן צום קהל און האָט געזאָגט: „אין הימל ווערט געמאָכט אַ משפט אויף אייך, און איר פירט זיך אַזוי אויף". דער עולם איז אַריין אין התלהבות און האָט תשובה געטאָן און געדאָוונט אַזוי ווי מ׳האָט שוין לאָנג נישט געזען אין לאָנצוט. נאָכן דאָוונען האָט דער רבי געזאָגט: „אַייער תשובה איז זייער גרויס. איר זענט אַלע געבענטשט מיט אַ גוט יאָר". און מען דערציילט אַז דעם יאָר איז קיין מענטש נישט געשטאָרבן אין לאָנצוט. און פון דאָנען נעמט זיך אויך די לעגענדע, אַז דער בית־הכנסת איז גע־בענטשט מיט אַ סך יאָרן.

*

איך געדענק אין 1918, ווען פוילן איז געוואָרן זעלב־שטענדיק. די פאָליאַקן האָבן „געפייערט" זייער באַפרייאונג מיט פאָגראָמען אויף יידן. ס׳איז געווען פאַרנאַכט; די זון האָט געוואָרפן אַ רויטן בלאָסק אויף די שויבן פונם בית־הכנסת, ווען די יידן זענען זיך צוזאַמענגעקומען הערן די רייד פון דעם ציוניסטישן רעדנער ר׳ נתן מילייקובסקי. דער רעדנער מיט זיין לאָנגער באָרד איז געשטאַנען נעבן ארון הקודש און זיינע רייד געפונען אַ צוזאַמענהאָנג צווישן דער פוילישער באַפרייאונג און די האָפנונג פון יידישער באַפרי־אונג אין ארץ־ישראל. אין מיטן דער רעדע זענען אַריינגעפאַלן שטיינער אין שול, וועלכע שקצים האָבן דאָרטן אַריינגעוואָרפן. ר׳ נתן מילייקובסקי האָט דאָן אויסגערופן: „מאָטל מיט די קוליעס גייט נאָך אַרום אין גאַס..." געמיינט האָט ער די יידישע אינוואַלידן פון דער מלחמה, וועלכע האָבן געקעמפט פאַר די פאָליאַקן. דער רעדנער האָט דאָן אַנאַליזירט די טרא־געדיע פון יידישן פאָלק, וואָס די גרעסטע העלדישקייטן העלפן אים נישט צו באַליבן זיך אויף די גויים. נאָר די ארץ־ישראל אויסלייזונג וועט ראַטעוונען דאָס יידישע פאָלק — האָט ער געזאָגט.

און אָט שטייט פאַר מיר אַ צווייט בילדל: 10 יאָר נאָך דער פוילישער באַפרייאונג. דער העברעאישער שריפטשטע־לער דניאל פערסקי באָזוכט אין 1928 אין לאָנצוט. ס׳איז

פון שול אַהיים — בדרך מביתּ־הכנסת
ר׳ מלך מילראָד און זיין אייניקל (ונכדו) ד״ר נתן קודיש.

תשעה באב. מיר זענען אַלע אין דער גרויסער שול. די בענק זענען אויבערגעקערט. אויף די טרעפ, וועלכע פירן צום ארון הקודש, זיצט ר׳ געצל דרוקער און זאָגט קינות. פריער לייענט ער „איכה״ און נאָכהער פאַרשידענע פרקים וועגן חורבן בית־המקדש. די קינדער אָרום וואַרפן שטעכעץ לויטן מנהג פון תשעה באב. אונזער גאָסט זיצט נעבן מיר און וויינט, טרערן גיסן זיך פון זיינע אויגן. אויף וואָס וויינט ער? צי וויינט ער אויף דעם חורבן בית־המקדש צי אויפן טרויעריקן בילד פונם יידישן גלות?..

און אָט איז „כל נדרי״ נאָכט. יום כיפור. גרויסע ליכט זענען אַריינגעשטעקט אין קעסטלעך זאָמד. די פייערלעך פון די ליכט זענען אַזוי רויטלעך און וואַרפן זיך אַרויף און אַראָפּ. די שטימונג איז אַן ערנסטע. דער בית־הכנסת איז פול מיט מתפללים. יידן אָנגעטאָן אין וויסע קיטלען און געלבלעכע טליתים שטייען און שאָקלען זיך. אַלץ איז פאַרטיפט אין דאָונ־נען, אין בעטן צו גאָט. אין רויס פון בית־הכנסת קלינגען די תפילות פון חזן און דאָס געווייר פון אַ סך עלטערע מענטשן. עס איז דער יום הדין.

און אָט איז שמחת־תורה. גאָר אַן אָנדערע שטימונג: פון אַלע ווינקלען און עקן אין בית־הכנסת קלינגט דאָס געזאַנג פון קינדער, גרויסע און אַלטע. אָט גייען די הקפות מיט די ספרי־תורה: „אנא השם הושיעה נא״. אַלץ גייט אין אַ ראַד מיט די ספרי תורה אין די הענט; ס׳איז פריילעך אויפן האַרצן. די קינ־דער גייען נאָך די ספרי תורה מיט די פענדלעך אין די הענט; די פנימער פון די גרויסע שטראָלן פאַר פרייד. דער גאַנצער בית־כנסת זעט אויס ווי ער וואָלט זיך באַטייליקט אין דער שמחה.

און אָט גייט מיר אַדורך פאַר די אויגן דאָס בילד אין בית־כנסת ביי נאַציאָנאַלע ציוניסטישע פייערליכקייט: ביי דער עפענונג פון די ירושלימער אוניווערסיטעט, אָדער ביי די אַלגעמיינע פיילישע פייערלעכקייטן. דאָן פלעגן פאַרקומען רע־פעראַטן פון דער בימה, און דער ארקעסטער פון „הזמיר״ פלעגט שפּילן.

יאָרן זענען פאַריבער, אַ דור גייט אַוועק און אַ דור קומט און דער אַלטער בית־הכנסת אין לאַנצוט שטייט אויפן טרויעריקן פלאַץ. די יידן אין לאַנצוט זענען אַוועק אויפן טרויעריקן וועג פון אַלע יידן אין פוילן. געציילטע, איינצעלנע זענען אָנגעקומען אַהער, קיין ארץ־ישראל. איינמאָל וועז כ׳האָב באַזוכט אין קונסט־שולע „בצלאל״ אין ירושלים, האָט מען מיר געוויזן אַ רעפּראָדוקציע פון אַן אייל־בילד פון לאַנצוטער בית־הכנסת, און דאָן זענען פאַר מיינע אויגן אויפגעשווימען די אַלע בילדער פון לאַנצוטער לעבן אין דער אַלטער שול.

אַ כיסל היסטאָריע

דעם ענינס דאָטום וועז מ׳האָט געבויט די שול אין לאַנצוט — וויסט מען נישט. עס איז נאָר באַקאַנט, אַז מ׳האָט דעם בנין געבויט אין 17־טן יאָרהונדערט, נאָך דעם אַנפאַל פון קראַשיצקי, דעם סטאָראָסטע פון פּשעמישל, אויף לאַנצוט. קראַשיצקי איז אַריין אין לאַנצוט אין יאָר 1624 און האָט חרוב געמאַכט דעמ פאַלאַץ און דאָס הויז פון דער געמיינדע.

צעטנארסקי אין זיין בוך „די שטאָט לאַנצוט״ שרייבט פיל וועגן דעם בית־הכנסת. ער דערציילט דאָרט, אַז אין יאָר 1761 האָבן די יידן באַקומען אַ דערלויבעניש פונם דוכס צו מאַכן ציגל אין זיין ציגלעניע. דער דוכס האָט געשענקט האָלץ אויף צו בויען דעם בית־כנסת און האָט אויך דער־לויבט צו בויען אַ געביידט פון ציגל אַנשטאָט די הילצערנע געביידט פון בית־המדרש.

דער מחבר דערציילט אויך אַז די צאָל יידן אין לאַנצוט איז געווען קליין און זיי האָבן דאָרט געווואוינט פון לאַנג. ער דערציילט אויך אַז דער דוכס לובאמירסקי האָט געהאָלפן פאַרשענערן און רעמאָנטירן די שול.

איך קען נאָך צוגעבן אַז ס׳איז שווער זיך צו שטיצן אויף די רייד פון צעטנארסקי, וויייל עס זענען דאָ גרויסע סתירות אין זיינע רייד: פון איין זייט, שרייבט ער אַז עס זענען געווען וווייניק יידן אין לאַנצוט, פון דער צווייטער זייט, אַז זיי האָבן אַזש באַדאַרפן צווויי גרויסע בתי־כנסת. ער דער־מאָנט אויך צווויי בנינים, אַנשטאָט דעם איינציקן בנין וועל־כער, איז אונז באַקאַנט.

פון די דאָקומענטן וווייזט זיך אַרויס, אַז מ׳האָט אָנגע־פאַנגען בויען דעם בית־הכנסת אין יאָר 1626. אין זעלבן יאָר איז אויפגעשטעלט געווארן דער בית־הכנסת אין פריוואַרסק. און אין ריישע איז דער בית־כנסת אויפגעשטעלט געווארן אַ שפּאָר ביסל יאָרן צוריק און צוזאַמען זענען עס געווען דריי גרויסע וויכטיקע בתי־כנסת, דריי פעסטונגען וועלכע האָבן געשיצט לובאמירסקיס פאַלאַץ אין לאַנצוט.

אין 10—1909, שוין אין אונזערע צייטן, האָט דער גבאי ר׳ מאָנדל שטערנהיים פאַריכט דעם בית־כנסת. ער האָט גע־מאַכט אַ בעטאָנענע פאָנדלאָגע אַנשטאָט די הילצערנע. ער האָט איינגעלאָדן קונסט מאָלערס פון פשעמישל און פון ריישע, זיי זאָלן מאָלן די וועגט און דעם סופיט.

צווישן די מאָלער זיינען געווען יעקב לאנגזאם פון לאַנצוט און קונסטרייך פון ריישע. זיי האָבן אויסגעמאָלן אין בית־הכנסת די 12 מזלות פון יאָר, די לוחות און פארשידענע געזאָנג־אינסטרומענטן, וואָס זיינען דערמאָנט אין תהילים, וועלכע עס האָבן באַגוצט די לוויים אין בית־המקדש.

אין בית־הכנסת זענען געווען פאַרשידענע היסטאָרישע חפצים. די קרוין פון דער תורה וואָס איז געווען פון זילבער; די הענטלעך פון די ספרי תורה זענען אויך געווען פון אַ היסטאָרישן ווערט. די מענטלעך פון די ספרי תורה און דער פרוכת פון ארון הקודש זענען געווען קינסטלעך אויסגע־ארבעט. דער כיור איז געווען פון 18־טן יאָרהונדערט. די העגגלייכטער זענען געווען שיין געמאַכט דורך אומבאַקאַנטע יידישע קינסטלער. און דער כסא של אליהו הנביא איז געווען פון די צייטן פון ר׳ אריה לייבוש, אויך פון 18־טן יאָר־הונדערט.

די גבאים פון בית־הכנסת אויף וויפיל איך געדענק פון אונזערע צייטן זענען געווען: מנחם מנדל שטערנהיים, חיים ישראל מאנד, יוסף מאיר ראָזמאַרין, ישראל קישינער (קעש־טעכער), יצחק זוירהאפט, נפתלי גאלדשטיין, שלמה מאגנ־היים און מרדכי מיט יהושע פלאָשין.

✶

אָט אַזוי קומט מיר פאָר די געשיכטע פון אונזער לאָנג־טער בית־הכנסת; לעגענדעס און ווירקליכקייט. און וועט איך נעם אָוועק מיינע אויגן פון פאַפיר, בשעת איך שרייב אַריין מיינע זכרונות וועגן דעם בית־הכנסת.

דאַכט זיך מיר, ווי פון דערווייטנס הער איך די שטימען, וועלכן גייען אַרויס פון די פיר וועגט. שטימען פון אונזערע בריידער, אונזערע עלטערן. שטימען פון קינדער, פון פרויען; שטימען פון דאָוונען, פון געזאַנג פון טרויער. די שטימען קלינגען אַרום דעם בית־הכנסת, פאַרשפּרייטן זיך איבער פעל־דער און וועלדער און קומען צו אונז זוכן אַ היימישן פלאַץ, זוכן אַ ברודער. אַזוי קלינגען די שטימען אין מיינע אויערן.

פנחס גאלדמאן פתח־תקוה

דער גרויסער בית־המדרש

דער לאָנגצויטער גרויסער בית־המדרש איז געווען אַן אייג־נטאַקיקער הויכער בנין. פון דרום זייט זענען געווען ווי צוויי שטאָק: אין דער הויך די „עזרת נשים"; און לענג אויס איז געווען אַ טעראַסע מיט שטאַכעטן און אונטן — די בעלזער קלויז.

אויפן סופיט פונעם בית־המדרש זענען געהאָנגען עלעק־טרישע לייכטערס און מעשענע הענגלייכטערס אויף ליכט צינדן. יעדן פרייטיק פאַרנאַכט האָט שמערל דער שמש אָנגע־צונדן די ליכט, וועלכע האָבן דערוועקט ביי אונז אַ געפיל פון פרייד, פון יום־טוב. אָבער די הענגלייכטערס זענען געווארן באַלויכטן מיט ליכט נישט בלויז לכבוד שבת און יום־טוב: אַז אין אַ משפחה איז געווען אַ שווער קראַנקער, זענען די בני המשפחה געקומען אין בית־המדרש מיט אַ נעווייַן און אָנגעצונדן ליכט אין די הענגלייכטערס. די ליכט האָבן אויף אונז דאַן געווארפן אַ טרויער, און מיר זענען געווען שותפים צום געבעט פאַר דעם געזונט פונעם קראַנקן.

קיין „שטענדערס" זענען אין בית־המדרש נישט געווען. לאָנגע טישן זענען געשטאַנען אַרום די וועגט, און אויף זיי זענען געווען פאַרשידענע קריצעריייען פון די לאָנגצויטער קינדער. אַרום די טישן זענען געשטאַנען לאָנגע בענק; איבער די בענק זענען געהאָנגען אָפענע שאָפעס פול מיט ספרים: אַלטע ש״ס וועלכע זענען געווען אַזוי צוריסן, אַז די בחורים וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט „תיקון ספרים" האָבן מיט זיי זיך נישט מטפל געווען. און פון דער אָנדערער זייט זענען געווען נייע ש״ס און פאַרשידענע ספרי פוסקים, מוסר־ספרים, אין וועלכע די יידן האָבן געלערנט טאָג און נאַכט. דער ארון קודש און דער טיש אויף וועלכן מ׳האָט געלייענט די תורה זענען געווען איינפאַך, אָבער אין אונזערע אויגן זענען זיי געווען הייליק נישט ווייניקער ווי דער טייערסטער ארון.

אין ווינקל פון בית־המדרש איז געשטאַנען אַ גרויסער אויוון, געבויט פון ציגל און איינפאַך געקאָלכט. אַרום אים זענען געשטאַנען און געלערנט די עלטערע יידן, האָלטנדיק די הענט פון הינטן און וואַרעמענדיק זיך ביים אויוון. יעדער איינער האָט זיך געהאַט זיין פלאַץ אין בית־המדרש, וועלכער איז געווען פאַרשריבן אין אַ ספעציעלן בוך און וועלכע זענען אַריבער בירושה צו די קינדער און אייניקלעך. אַזוי ווי די בענק זענען געווען לאָנגע, זענען די „פלעצער" נישט געווען באַגרענעצט, אַזוי אַז יעדער איינער האָט געבראַכט אויף „זיין" פלאַץ די קרובים וועלכע האָבן זיך שוין געפונען אַ פלאַץ נעבן דעם בעל־הבית. מיין זיידע ר׳ יואליש לינדנבליט ז״ל, ווען ער פלעגט חתונה מאַכן אַ טאָכטער, פלעגט ער צוזאָגן „קעסט" און אויך אַ פלאַץ אין בית־המדרש נעבן זיך. ווען דער נייער איידעם פלעגט קומען אין בית־המדרש און אָוועקזעצן זיך אויף זיין פלאַץ, פלעגט מען זיך אַביסל שטופן און ווי ס׳זאָל נישט זיין, פלעגט שוין זיך שאָפן אַ פלאַץ פאַר דעם נייעם גאָסט. ווען ס׳האָט זיך געענדיקט די צייט פונעם חתנ׳ס „קעסט", פלעגט ער אַליין פאַרלאָזן דעם פלאַץ אין בית־המדרש נעבן שווער און זוכן זיך אַליין אַ פלאַץ.

צווישן די מתפללים אין בית־המדרש זענען געווען די חשובסטע בעלי־בתים פונעם שטאָט: דער רב ר׳ אליעזר שפירא זצ״ל, יידן תלמידי חכמים און אַזעלכע, וואָס האָבן ליב געהאַט אַרייַנקוקן אין אַ הייליקן ספר, און סתם „עמך".

דער בית־המדרש האָט נישט געהאַט קיין ספעציעלן כאַראַקטער פון אַ געווײַסן רבי׳ן, ווייל דאָרט האָבן געדאָוונט חסידים פון פאַרשידענע רביים. אין אַלגעמיין איז די ליניע געווען פון די חסידי דינוב, דער מחבר פון „בני יששכר", ווייל דער רב פון לאָנצוט איז געווען פון זייַנע אייניקלעך. צווישן אַנדערע זענען דאָרט געווען חסידים פון בעלז, שי־ניווע, דזיקאָוו, צ׳אָרטקאָוו, סטושטין, בלוזשעוו און קאָלישיץ.

אַזוי ווי יעדער בית־המדרש אין יענע צייטן, איז אונזער בית־המדרש אויך געווען אַ פלאַץ פאַר פאַרשידענע אָרעמע־לייט, וועלכע פלעגן שלאָפן ביים אויוון; פאַרשידענע דורכ־וואַנדערער, וועלכע פלעגן מאַכן דעם בית־המדרש פאַר זייער היים, ביז זיי האָבן פאַרלאָזט די שטאָט. צווישן אַנדערע פלעגן קומען די „מוכרי ספרים" וועלכע פלעגן אויסשטעלן זייערע סחורה אויף די טישן: סידורים, מחזורים, גמרות, הבדלה ליכט, ציציות, טליתים און אַנדערע תשמישי קדושה.

דער בית־המדרש פלעגט אייביק זיין אָפן. די שלעסער זענען געווארן פאַרזשאָווערט, ווייל מ׳האָט זיי נישט געניצט. דער בית־המדרש פלעגט זיין אַ מקום מקלט פאַר די לאָנגצו־טער קליינע גאָסן סוחרים, וועלכע פלעגן דאָ געפינען אַן אָנ־געמעמן פלאַץ — ווינטער קעגן די קעלט און זומער קעגן די היצן.

דאָוונען פלעגט מען דאָ אַ גאַנצן פרימאָרגן: אין מניינים

און ביחידות. אויך פלעגן יידן קומען פרימאַרגנס אַביסל לערנען אַדער מעיין זיין אין אַ ספר. אַזוי האָבן זיך אויסגע־מישט די קולות פון די דאַוונער מיט די קולות פון די לערנער, און איינער האָט נישט געשטערט דעם צווייטן וויייל יעדער איז געווען פֿאַרטיפט אין זיינע זאַכן. ס׳איז אויך געווען אַ דריטער סוג פון יידן וועלכע זענען געקומען אין בית־המדרש שמועסן, רעדן פֿאַליטיק, מסחר אַדער קהל זאַכן.

אַנדערע סוהרים האָבן דאָ געפונען אַ פלאַץ צו מאַכן פרנסה. דער עפּל סוחר פלעגט ברענגען עפּל פון צווייטן סאַרט און פֿאַרקויפן זיי די בחורים ביליק. אַנדערע פלעגן אַריינברענגען צו פֿאַרקויפן אַ טעפּל טיי מיט אַ שטיקל צוקער די בחורים, וועלכע האָבן געלערנט אַ גאַנצן טאָג. איך געדענק אַז ר׳ עוזר דער בעקער פלעגט האָבן זיין מצווה צו ברענגען אַ קעסל טיי מיט שטיקלעך צוקער, ספּעציעל אין די פרימאַרגן שעה׳ן, פֿאַר די וועלכע זענען געגאַנגען אין מקווה און געזעצט זיך לערנען גאַנץ פרי.

דער ערשטער אין בית־המדרש יעדן פרימאַרגן פלעגט זיין ר׳ שלום לאַנגזאָם (אסטליין). דאָס איז געווען אַ ייד אַן ענו מיט אַ גוט האַרץ. אַן אייזן סוחר וועלכער האָט געהאַט אַ זייטיק פּאַר, לשם מצווה — אַ מוהל. ער פלעגט אויפשטיין 2—3 בייגאַכט און מיט אַ לאָמטערן אין דער האַנט פלעגט ער פֿאַמעלעך שפּרייזן אין בית־המדרש. אין בית־המדרש פלעגט ער זיך אַוועקזעצן אין אַ זייט, כדי נישט אויפצוועקן די אַרע־מעלייט, און אַנפאַנגען מיט תיקון „חצות״ און נאָך דעם זאָגן אַ ביסל תהילים, ביז ס׳פלעגן זיך צוזאַמענקומען אַביסל יידן און מ׳פלעגט מאַכן אַ „מנין״. מיין פאָטער ז״ל ר׳ מנחם גאלדמאַן, פלעגט אויך זיין פון די פריקומערס אין בית־המדרש. ער פלעגט אויך אָפּריכטן „חצות״ אין די פֿאַרמאָרגן שעה׳ן און פֿאַרענדיקן מיט לערנען אין „חוק לישראל״ און נאָך דעם זיין גרייט זיך צו שטעלן דאַוונען.

צווישן די פֿאַרשידענע „חבורות״ אין בית־המדרש פלעגט זיין די „חברת ש״ס״. דאָס איז נישט געווען קיין חברה לויט היינטיקע השגות, וויייל זיי פלעגן יעדן יאָר איינטיילן דעם ש״ס צו לערנען. יעדער איינער האָט געלערנט אַ צווייטע מסכתא און ביים סוף יאָר האָט מען געמאַכט אַ „סיום״ מיט אַ גרויסער סעודה און וויייטער איינטיילן דעם ש״ס. וועט ס׳האָט געלערנט יענעם יאָר אַ געוויסע מסכתא האָט אויף זיך גענומען אַן אַנדערע מסכתא.

אַ סך לאַנצוטער יידן האָבן אין דעם בית־המדרש געלעבט זייער תורה לעבן און דאָרטן האָט זיך געבויט זייער גייסט און זייער וועלט־אַנשויאונג. מיט האַרץ וווייטיק האָב איך זיך געשיידט פון דער שיינער וועלט אין מיין לאַנצוטער בית־המדרש, וועלכער האָט פאַרמאָגט אין זיך אַזוי פיל אינהאַלט, אַזוי פיל גייסטיקן גלאַנץ. ס׳איז צום סוף חרוב געווארן דער לאַנצוטער בית־המדרש, וועלכער איז געווען דער פונדאַמענט פונעם נאַציאָנאַלן גייסט אין לאַנצוט.

בנימין איינהורן

חברת קנין ותיקון ספרים אין לאנצוט

צווישן די געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן עקזיסטירט אין לאַנצוט, איז געווען אַ חברה „קנין ותיקון ספרים״. איר אויפגאַבע איז געווען קויפן נייע ספרים און צוריכטן מאַכן די געניצטע פאַר די בתי מדרשים און ישיבות פון שטאָט.

די לאַנצוטער יידן, וואָס זענען געקומען אין גרויסן בית המדרש אַריין לערנען און אפילו די, וואָס זענען נאָר געקומען דאַוונען, האָבן געהאַט אַ גרויסן נחת רוח זעענדיק די גרויסע קאַמפּלעטירטע ספרים שענק, מיט די נייע ווילנער ש״ס און טויזנטער ספרי קודש. די ספרים זענען אָבער נישט געשטאַנען אויף די פֿאָליצעס, סתם ווי אַ צירונג, נאָר מען האָט אין זיי געלערנט בייטאָג און ביינאַכט. און וואָס מער מען האָט געלערנט אַלץ מער ספרים האָט מען באַדאַרפט און דאָס איז טאַקע געווען, ווי געזאָגט, די אויפגאַבע פון „תיקון ספרים״, ווי מ׳האָט פֿאַרקירצט געפרופן אונזער חברה.

איך האָלט מיר פאָר אַ גרויסן זכות, וואָס איך בין געווען אַ לענגערע צייט איינער פון די גבאים פון „קנין ותיקון ספרים״. איך זיך פֿאַרנומען מיט דער בוכהאַלטעריע, און אַ דאַנק דעם, וואָס דער פנקס פון דער חברה איז געווען אין מיין רשות קאָן איך אַנגעבן וועגן איר אַ סך פרטים.

די חברה „תיקון ספרים״ איז געגרינדעט געוואָרן מיט בערך 150 יאָר פאָר דער לעצטער וועלט־מלחמה. איר גרינ־דער איז געווען איינער פון די דאַמאָלטיקע צדיקי הדור, דער רבי ר׳ אלימלך מליזאַנסק זצ״ל. פון דאַמאָלט אָן האָט מען אַנגעהויבן אין שטעטל צוזאַמענענומען נדבות פאָר „קנין ותיקון ספרים״. עס האָבן געצאָלט אָרעם און רייך, אָן אונטערשיד סיי די וואָס האָבן געלערנט אין בית המדרש אַדער נישט. קיינער האָט נישט אָפּגעזאָגט. יעדער לאַנצוטער ייד האָט אַרויסגעווויזן אַ ליבשאַפט צו די ספרי הקודש. אונ־זער חברה איז אויך געווען לעגאַליזירט ביי די מאַכט־אַרגא־נען, און מען האָט געמעגט פריי זאַמלען געלט אויף שמחות און עפנטלעכע אימפּרעזעס. אָהוץ דעם איז געווען אַ מנהג, אַז ביי קריאת התורה האָט מען מנדר געווען פאָר „תיקון ספרים״. כ׳דערמאָן זיך, אַז בעת איך האָב איבערגענומען די ביכער איז געווען אין דער קאַסע בערך טויזנט זלאָטעס מזומן. די יערלעכע הכנסה איז געווען בערך 600 זלאָטעס. אין יענער צייט איז אַ זלאָטע געווען אַ פיינע מטבע, און ווי פאָר אַ חברה אין אַ קליין שטעטל איז דאָס געווען אַ באַדייטנדע

געלט־סומע. פון אט די ציפערן אליין קען מען זיך שאפן א באגריף וועגן דער באציאונג און ליבשאפט פון די לאנצוטער יידן צו די ספרים.

צווישן די ספרי הקודש פון לאנצוטער גרויסן בית המדרש האבן זיך געפונען זעלטענע אנטיקן און גאר אלטע עקזעמפלארן. צוליב איינעם אזא עקזעמפלאר איז שיער־נישט אויסגעבראכן א ברוגז מיט דער אדמיניסטראציע פון גראף פאטאצקי.

אין לאנצוטער בית המדרש האט זיך געפונען א שולחן־ערוך מיט אן איבערשריפט אויפן שער־בלאט. „קארו חי" (ווי באוואוסט איז ר' יוסף קארו געווען דער מחבר פון שולחן ערוך). דאס האט באטייט, אז דער שולחן ערוך איז געווען געדרוקט אין יאר 1565. וועגן דעם ספר האט זיך דערוואוסט, דער פארוואלטער פון גראף פאטאצקיס ביבליאטעק, א גרויסער ליבהאבער און זאמלער פון אלטע ספרים. ער האט זיך געווענדעט צו אונזער חברה, מען זאל אים דעם ספר פארקויפן, און ער איז גרייט צו באצאלן פאר אים א סך געלט. אבר טראץ דעם רעספעקט, וואס מיר האבן געהאט צום גראף פאטאצקי, און וויסנדיק, אז נישט איינמאל דארף מען האבן דעם גראפס א טובה — האבן מיר באשלאסן אפצוזאגן די בקשה און נישט געוואלט אוועקגעבן דאס ספר פאר קיין פרייז. אונזער אפזאג האט ביי יעדן אויסגעזען נאטירלעך, ווייל אזא איז געווען אונזער באציאונג צו די ספרים.

אויף מיינעם א פארשלאג האט די חברה אנגענומען א באשלוס, אז מ'טאר נישט האלטן אין דער קאסע מער קיין געלט, נאר קיפן דערפאר ספרים. מיט דער צייט איז אלץ צוגעקומען נייע ספרים. כדי צו געפינען א ספר האט מען געמוזט זיין גוט באקאנט מיט די ביכער־שענק. דעמאלט איז גראד געקומען קיין לאנצוט אויף א לענגערן אויפהאלט ר' פנחס ראזמארין פון ראפשיץ, וועלכער האט זיך אויפגענהאלטן ביי זיינעם א פעטער, ר' יעקב חיים ראזמארין. באלד ביי זיין ערשטן באזוך אין בית המדרש איז דער גאסט נתפעל געווארן פון גרויסן ספרים אוצר. אבער ווען ער האט געוואלט עפענען א ספר, האט ער געמוזט זוכן א לענגערע צייט. ר' פנחס ראזמארין האט אין פארלויף פון א קורצער צייט אויסגעארבעט א מוסטערהאפטן קאטאלאג פאר די ספרים. אלע ספרים זענען געווען איינגעטיילט לויט די סוגים (ש"ס, פוסקים, מוסר ספרים, חסידישע ספרים) און נאמען פון ספר. אויף דער צפון־וואנט האט זיך געפונען א גרויסער לוח, ווי א וועגווייזער צו די ספרים שענק. ר' פנחס ראזמארין האט אויך איינגעפירט א סיסטעם ווי צו פירן די עווידענץ פון די ספרים. מ'האט פארשריבן, ווען יעדער ספר איז געקויפט געווארן, ווען מ'דארף אים קאנטראלירן, אדער געבן צו פארריכטן.

די ספרים זענען נישט געשטאנען סתם אויף די פאליצעס, נאר מען האט אין זיי געלערנט. די לומדי תורה, זענען באשטאנען צום גרעסטן טייל פון בעלי בתים, וואס מיר האבן געהאט זוכן פון צוויי הויפטגרופן: די ישיבה־בחורים און די זקנים פון שטאט. איבער הונדערט ישיבה בחורים און פופציק יונגע לייט האבן יעדן טאג געלערנט זייערע שיעורים. אנגעהויבן לערנען האבן זיי פארטאג. די עלטערע האבן געלערנט מיט די יינגערע. אין דער צווייטער גרויסער גרופע זענען געווען די זקנים, מיט וועלכע עס האבן יעדן פאר טאג געלערנט א שיעור ר' יעקב (יענטשי יואלישענס) פעטערזיילי. ער איז געווען א תלמיד חכם מובהק און א גרויסער ירא שמים. ר' יעקב פעטערזיילי האט געהאט א זעלטענעם כוח הסברה. אפילו יידן סוחרים האבן אפגעריסן א שעה, צוויי, און געקומען הערן זיין תורה. צווישן מנחה — מעריב האט ער אויך געלערנט משניות מיט בערך א 200 בעלי בתים. עס האבן אויך צענדליקער בחורים געלערנט אין דער בעלזער קלויז. חוץ דעם זענען אויך טאג־טעגלעך ארייגעקומען פאר־שידענע יידן כאפן א בליק אין א ספר. אין לאנצוט האט מען זיך נישט געהאט צו באקלאגן, אז די ספרים־שענק שטייען חלילה איינזאם. ווי לאנג דאס שטעטל האט עקזיסטירט זענען די יידן געווען פארבונדן מיט זייערע ספרים.

און פונקט אזוי, ווי עס איז זיך נישט געווען צו באקלאגן אויף דער צאל לערנער, אזוי אויך האט זיך נישט געפילט קיין מאנגל אין ספרים. אויף דער צפון־וואנט פון בית המדרש האבן זיך איבער א לענג פון פינף מעטער געפער־נען צוויי פאליצעס מיט ספרים. אויף דער אויבערשטער פאליצע זענען געווען ש"ס און פוסקים, און אויף דער אונטערשטער: תנ"ך, מוסר־ספרים און חסידישע ליטעראטור. דעם ערשטן טייל פון דער מזרח־וואנט האט פארגומען דער ארון הקודש, אין וועלכן עס זענען געשטאנען ספרי תורה"ס. שמחת תורה צו די הקפות, פלעגט דער לאנצוטער רב ר' אליעזר שפירא זצ"ל אויך מיטברענגען זיין אייגענע ספר תורה, וואס איז באזונדערס פארהייליקט געווארן צוליב דער אפשטאמונג פון די „בני ישכר", פונעם רבין ר' צבי אלימלך מדינאוו. און כאטש מיט מזרח וואנט איז געווען פארנומען — האט מען נאך אין ביידע ווינקלען ארייגעפאסט עטלעכע ספרים־פאליצעס. דארט זענען געשטאנען צוויי אלטע ש"ס'ן, וועלכע זענען געדרוקט געווען אייגנער אין סלאוויטא, אין יאר תרמ"ז, און דער צווייטער אין ווארשע, תרס"ד. אויסער די אלטע ש"ס'ן זענען אויך דארט געווען עטלעכע קלענערע, אין וועלכע עס האבן ליב געהאט צו לערנען יונגע בחורים. אויף דער דרום־וואנט, איז צווישן די פענצטער אויך געווען עטלעכע פאליצעס, און עס זענען געשטאנען גרויסע רמב"מס פון א ווינער אויסגאבע — תרצ"א, שולחן ערוך"ס, יורה דעה"ס, און הונדערטער אנדערע הלכה ספרים. די מערב־וואנט, וועלכע איז געווען פארנומען מיט די „שטעט" פון די בעלי הבתים, איז אויך נישט געווען ליידיק פון ספרים. די בעלי הבתים האבן מוותר געווען אויף באקומעמלעכקייטן און מ'האט דארטן אוועקגעשטעלט א שיין־פאלירטע ספרים־שאנק מיט לוקסוס גרויסע ווילנער ש"ס'ן.

און זאל דא פארשריבן ווערן, אז בזמן חורבן לאנצוט, ווען דאס שטעטעלע יידן איז אכזריות'דיק אויסגעמארדעט געווארן דורך די דייטשע בעסטיעס — זענען צוזאמען מיט זיי אויך פארניכטעט געווארן די ספרי קודש פון לאנצוטער גרויסן בית המדרש. ספרים, אויף וועלכע עס זענען אויסגע־וואקסן דורות, און וואס זענען געווען, היילויק ביי די יידן פון קהילת הקודש לאנצוט.

ג. פאר און צווישן ביידע וועלט מלחמות

נחמן קעסטנבאום

פון דער ציוניסטישער באוועגונג אין לאנצוט

1

די פאר הערצליאנישע תקופה

די השכלה־באַוועגונג, וועלכע האָט זיך שוין געהאַט פאַר־פעסטיקט אין אַנדערע שטעט אין גאַליציע, איז דערשינען אין לאַנצוט ערשט אין לעצטן צענדליק פון 19־טן יאָרהונדערט.

דער פּיאָנער פון דער השכלה באַוועגונג אין לאַנצוט איז געווען דער באַוואוסטער משכיל יצחק וויסמאַן, אַרום וועלכן עס האָבן זיך מיט דער צייט קאָנצענטרירט אייניקע וויסנס־דאָרשטיקע בחורים, וועלכע האָבן געהאַט דעם מוט דורכ־צוברעכן די וואַנט פון אָפּגעשטאַנענקייט און געזעלשאַפטלעכע פאַרגליווערונג אין דער יידישער גאַס.

די דאָזיקע בחורים האָבן געהאַט אויסצושטיין אַ שווערן געראַנגל, ווייל דאָס חסידישע לאַנצוט מיט דעם פאָפולערן און איינפלוסרייכן אַרטאָדאָקסישן רב, ר׳ שמחה שפירא זצ״ל בראש, האָט געפירט אַן עקשנותדיקן קאַמף, זענדיק אין דער השכלה די גרעסטע סכנה פאַר דעם קיום פון דת און חסידישן שטייגער.

אין דער וואוינונג פון יצחק וויסמאַן, וואו עס האָט זיך געפונען אַ רייכע ביבליאָטעק מיט די ווערק פון די השכלה־שרייבער, פלעגן בחורים פון בית־המדרש זיך צונויפקומען אין געהיים, כדי צו לייענען אַ בוך אָדער הערן נייעס פון דער יידישער וועלט, פון דער השכלה־באוועגונג אין אַנדערע לענדער.

מען האָט באַדאַרפט האָבן אַ סך מוט און אַנטשלאָסנקייט, כדי אַנטיילנעמען אין די דיסקוסיעס און שמועסן אין יצחק וויסמאַנס וואוינונג, און נישט אייניער פון די דאָזיקע חסידישע בחורים פלעגט אויסמיידן זיין געזעלשאַפט, מורא האָבנדיק פאַר די אָרטאָדאָקסן.

ער אַליין, יצחק וויסמאַן, האָט זיך געהאַלטן מוטיק און האָט נישט אָפּגעשטעלט זיין אויפקלערונגס־טעטיקייט. מיט זיינע מאמרים, וואָס זענען דערשינען אין די דעמאָלטיקע השכלה־צייטשריפטן, האָט ער זיך דערוואַרבן אַנערקענונג און אַ נאָמען מחוץ די גרענעצן פון לאַנצוט, און זיין אָרויסטרע־טונג אין דער צייטשריפט „השחר״ אין יאָר 1876, אין וועל־כער ער האָט זיך שארף אָפּגערעכנט מיט זיינע קעגנער, האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין די דעמאָלטיקע בירגערלעכע קרייזן.

טראָץ אַלע די שוועריקייטן און שטערונגען איז געווען אין לאַנצוט דער קרייז פון די אָנהענגער פון די השכלה־לאָזונגען און אפילו אין בית־המדרש, אין דער פעסטונג פון די פאַרבייסנסטע קעגנער פון יעדער אויפקלערונגס־טעטי־קייט. האָבן זיך שוין געפונען בחורים, וואָס האָבן פון צייט צו צייט אַרייגעשמוגלט אַ העברעאישע צייטשריפט, ווי דעם „השחר״, דעם „המליץ״, אָדער דעם ספר „התועה בדרכי החיים״ פון פּרץ סמאָלענסקין און זיי געלייענט בהסתר, אויסבאַ־האַלטנדיק זיך פאַר די מלמדים און אַפילו פאַר די אייגענע עלטערן, און בעת שפּאַצירגענג הינטער דער שטאָט האָבן זיי געפירט לאַנגע און הייסע דיסקוסיעס.

אַ געוויסע שטיצע האָבן די דאָזיקע מוטיקע בחורים פון בית־המדרש געפונען ביי אַ קרייז פון זין פון רייכע אָרטאָדאָק־סישע עלטערן, וואָס זיינער אויסערלעכער לבוש איז נאָך געווען א חסידישער, אָבער זיי זענען שוין געווען וויַיט פון דער השפּעה פון בית־המדרש. די דאָזיקע יונגעלייט האָבן געדאָוונט אין דער שול און אין דער דזשיקעוואָר קלויז, האָבן געלייענט שוין גאָנץ אָפט דייטשע קלאַסיקער אָדער אַ דייטשע צייטונג, בפרט די דעמאָלטיקע פאָפולערע ווינער „נייע פרייע פרעסע״.

וויכטיק פאַר די השכלה־אָנהענגער איז שפּעטער געווען די שטיצע, וועלכע זיי האָבן געפונען אין הויז פון קהילה־פאָרשטייער, ר׳ דוד (אָדער ווי מען האָט אים גערופן דוושע) טאַנענבאום, וועלכער האָט זיך שוין דעמאָלט דערלויבט צו ברענגען קיין לאַנצוט שלום־עליכמען אויף אַ פאַרלעזונג, וועלכע איז פאַרגעקומען אין זיין וואוינונג פאַר אַ היימישן קרייז פון צוהערער.

2

פון דער דאָזיקער סביבה זענען געקומען די ערשטע ציוניסטן אין לאַנצוט, און דאָס נאָך פאַרן דערשיינען פון ד״ר טעאָדאָר הערצלס „יודנשטאט״. שוין אין יאָר 1884 האָט אין ווין שטודירט אַ לאַנצוטער סטודענט, לאנגס, וועלכער האָט געהערט צו דער ווינער ציוניסטישער אָקאָדעמישער אַרגאַניזאַציע „קדימה״, און קומענדיק בעת די פערינן קיין

לאָנצוט צו זיין משפחה, צו די טאגענבאומס, האָט ער געפירט אַ פּראָפּאַגאַנדע פאַרן ציוניסטישן געדאַנק. די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין לאָנצוט, איז אַנטשטאַנען ערשט אין יאָר 1894, וועלן ד״ר לאנעס האָט געגרינדעט דעם ציוניסטישן פאָר־איין „ציון״, טראָץ דעם איסור מצד דעם דעמאָלטיקן רב ר׳ שמחה.

אָבער אַ דאַנק דער הילף, וועלכע ד״ר לאנעס האָט באַקו־מען פון זיין צוקונפטיקן שווער ר׳ דוּשע טאנענבאום, זענען צום ציוניסטישן פאַראיין צוגעשטאַנען אַ סך אָנגעזעענע בעלי־בתים און יונגע, שוין מער אויפגעקלערטע בחורים, ווי אלימלך פערלמוטער, פאָטערנאַק, א. ראזמארין און אַנדערע. און וועז אין דעם זעלבן יאָר 1894 האָבן די יונגע אָנפירער פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, ווי ד״ר אברהם זאלץ פון טארנע, אַדאָלף שטאנד און אברהם קארקיס פון לעמבערג. אַנטוויקלט אַ ברייט פאַרצווייגטע פּראָפּאַגאַנדע און געשאַפן ציוניסטישע פאַראיינען אין אַ ריי שטעט, איז אויך אין לאָנ־צוט * געגרינדעט געווארן דער פאַראיין „אהבת ציון״, וואָס האָט געציילט באַלד צום אָנהויב, ווי עס איז שוין דערמאָנט אין דעם דאָזיקן יזכור־בוך אויף אַן אָנדער אָרט — 45 מיט־גלידער. אין לאָנצוט האָבן די אַרגאַניזאַטאָרן פון דער יונגער ציוניסטישער באַוועגונג געהאַט אַ לייכטע אַרבעט, ווייל עס האָט דאָך שוין פון דעם זעלבן יאָר עקזיסטירט דער ציוניסטי־שער פאַראיין „ציון״ פון וועלכן, אַז עס איז נאָר געוענדערט געווארן דער נאָמען פונעם פריערדיקן פאַראיין.

פון איצט אָן האָט זיך די ציוניסטישע טעטיקייט אין לאָנצוט שוין געשטיצט אויף אַ קלאָרן איינהייטלעכן פּראָג־ראָם, וואָס איז ענדגילטיק פאַרמולירט געווארן אויף דעם ערשטן צוזאַמענפאָר פון די „אהבת־ציון״ פאַראיינען, וועלכער איז אָפּגעהאַלטן געווארן אין טארנע דעם 19־טן און 20־סטן מאי 1897. אין דער דאָזיקער קאָנפערענץ, צו וועלכער עס זענען געקומען 48 דעלעגאַטן פון פאַרשידענע גאַליציש שטעט, האָט אויך אַנטייל־געגומען אַ דעלעגאַט פון לאָנצוט, א. ראָזמאַרין, וועלכער איז אויך געווייל־ט געווארן צום צענטראַל־קאָמיטעט פון דער געזעלשאפט „אהבת־ציון״.*

צו דער לייטונג פון „אהבת־ציון״ אין לאָנצוט האָבן אין יאָר 1894 געהערט: אלימלך פערלמוטער (פרעזעס), חיים וואלקענפעלד (וויצעפרעזעס), א. ראָזמאַרין (ביבליאָטעקאָר) און דוד פאָטערנאַק (סעקרעטאר).

אַ יאָר שפעטער איז אַלס פרעזעס פון פאַראיין געווייל־ט געווארן חיים וואלקענפעלד און אַלס זיין פאַרטרעטער — געצל דרוקער. אין דער זעלבער צייט איז אויך געשאַפן געווארן אין לאָנצוט אַ ציוניסטישע יוגנט־גרופּע אונטער דער אָנפירונג פון משה שפירא און געצל דרוקער, צוויי ענערגישע בחורים, וועלכע האָבן אָנטוויקלט אַ שטאַרקע פּראָפּאַגאַנדיסטישע טעטיקייט צווישן דעם יונגן דור, וואָס האָט זיך נאָך געפונען אונטער דער השפּעה פון דער אָרטאָ־דאָקסישער סביבה. צו דער דאָזיקער אָקטיוויער ציוניסטישער יוגנט־גרופּע האָבן אויך געהערט אָנדערע חברים ווי פריד, הענריק ראמער, מרדכי היטער.

די אינטענסיווע ציוניסטישע אויפקלערונג־אַרבעט האָט טאָקע געגעבן גוטע רעזולטאַטן, און פון יאָר צו יאָר האָט זיך געשטאַרקט די השפּעה פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאָנצוט און עס זענען געוואָקסן די ריייען פון ציוניסטישע אָנהענגער און סימפּאַטיקער, וואָס האָבן שוין נישט מורא געהאַט אָפן זיך צו אָנערקענען צום ציוניסטישן אידעאַל.

3

דער וואוקס פון דער ציוניסטישער השפּעה אין לאָנצוט

(פון ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — 1914)

נאָך דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס (1896), וועלכער האָט פראָקלאַמירט די שאַפונג פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע, האָט די פאַרוואַלטונג פון „אהבת־ציון״ אין לאָנצוט דערפילט אויך די אויפגאָבן פון דעם אָרטיקן קאָמי־טעט פון דעם ציוניסטישן לאָנדעס־פאַראַנד, וואָס איז געווען אַ באַשטאַנדטייל פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע. פון איצט אָן האָט מען דעם לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניס־טישער אָרגאַניזאַציע אין לאָנצוט געויילט אויף פאַראַמלונ־גען פון שקל־באַציצער.

אין דער דאָזיקער ערשטער תקופה האָט זיך דער לא־קאל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאָנצוט באַשעפטיקט קודם כל מיט פראָפּאַגאַנדיסטישער אַרבעט, וועלכע איז נישט געווען דעמאָלט קיין לייכטע. די השפּעה פון די אָרטאָדאָקסישע מנהיגים איז נאָך געווען גרויס, און אין דעם קאָמף קעגן דעם ציוני־זם זענען זיי געווען זייַ געווען קאָמ־פראָמיסלאָז. די פראָפּעסיאָנעלע יידישע אינטעליגענץ — נאָך גאָר שוואַך אין צאָל — האָט זיך גלייכגילטיק באַציגן צו יידישע געזעלשאפטלעכע ענינים אָרויסווייזנדיק מער אַסימי־לאַטאָרישע טענדענצן.

דערפאָר האָט דער ציוניסטישער געדאַנק אָנגעהויבן צו דערָאָבערן וואָס אַמאָל מער אָנהענגער אין בית־המדרש. פון דאָרט זענען אַרויס די ערשטע בחורים, וואָס האָבן שוין נישט מורא געהאַט אָפן צו מאַניפעסטירן זייער ציוניסטישן גלויבן און האָבן זייער צוגעבונדנקייט צום ציוניסטישן אידעאַל אויסגעדריקט אין אַן אינטענסיווער, טאָגטעגלעכער ציוניסטי־שער אָרבעט, וואָס איז אין דער ערשטער תקופה פון הערצ־ליאָנישן ציוניזם באַשטאַנען אין איינאַרדנען פאָראַמלונגען און פאָרלעזונגען, כדי צו געווינען וואָס מער אָנהענגער פאַרן ציוניזם, אין פאָרקויפן שקלים און אָקציעס פאַר דער באַנק פאַר קאָלאָניזאַציע און די הויפטזאַך — זאַמלען געלט פאַרן נאַציאָנאַל־פאָנד. צו יענער צייט זענען נאָך אין לאָנצוט נישט געווען קיין ציוניסטישע פראָקציעס, אַזוי, אַז דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע (די אַזוי גע־רופענע סתם־ציוניסטן) האָט אַליין דערפילט אַלע אויפגאָבן און אָנווייזונגען פון די צענטראַלע ציוניסטישע אינסטאַנצן. אין

---

* זכרונות פון ד״ר אברהם זאלץ, דעם וויצעפרעזידענט פון ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס, געדרוקט אין יובל־בוך „50 יאָר ציוניזם אין טארנע״, אַרויסגענעבן דורכן לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטי־שער אָרגאַניזאַציע אין טארנע 1934.

יאָר 1904, וועָן די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין לאַנצוט האָט זיך שוין בריי־טער פונאַנדערגעוואָקסן און האָט שוין געהאַט אַ גענוג שטאַרקע השפּעה אויף דער לאַנצוטער יידי־שער באַפעלקערונג, איז אין שפּיץ פון לאָקאַל־קאָמיטעט געשטאַנען הערש טאנענבאום, דער זון פון דעמאָלטיקן ראש הקהל דוד טאנענבאום, און צו זיינע טעיקסטע מיטאַרבעטער האָבן געהערט: געצל דרוקער, יהושע טאנענבאום, געצל גלאנצבערג און דער ענערגישער און איבערגעבענער ציוניסטישער טויער יוסף מאיר ראזמארין — אַלע טייערע, אומדערמידלעכע טויער. און וועָן אייניקע ציוניסטישע מנהי־גים האָבן זיך שפּעטער געמוזט פאַרנעמען מיט לאקאלער יידישער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, בפרט מיט דער אַרבעט אין דער לאַנצוטער קהילה, האָט יוסף מאיר ראזמארין אויף קיין רגע נישט אָפּגעשוואַכט זיין ציוניסטישע טעטיקייט. ער איז געווען דער „רוח החיה" פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזא־ציע, ער האָט אָגיטירט, דיסקוטירט, און אויף אַלע פאַר־זאַמלונגען פלעגט ער אַרויסטרעטן מיט ציוניסטישע רעדעס. ער איז געווען דער שטענדיקער דעלעגאַט פון לאַנצוט אויף אַלע ציוניסטישע לאַנדס־און קרייז־צוזאַמענפאַרן, וואו ער האָט שטענדיק אַרויסגערופן אויפמערקזאַמקייט פאַר זיינע באַמערקונגען און אויספירונגען. אין אַלע קרייזן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט האָט מען זיך מיט כבוד באַצויגן צו ר' יוסף מאיר ראזמארין, דעם שטאָלצן און ער־לעכן ייד, דעם מוטיקן קעמפער פאַרן ציוניסטישן אמת.

לאַנצוטער ציוניסטן האָבן אַרויסגעוויזן די פולסטע אָקטי־וויטעט נישט בלויז ביים דערפילן די ציוניסטישע אויפגאַבן. וועָן עס איז אויף דער קראָקעווער קאָנפערענץ פון גאַליציש ציוניסטן (יולי 1906) אָנגענומען געוואָרן דער באַשלוס צו באַטייליקן זיך אין די וואַלן צום עסטרייכישן פאַרלאַמענט אלס באַזונדערע נאַציאָנאַל־יידישע פאַרטיי, האָט די ציוניסטישע אר־גאַניזאַציע אין לאַנצוט מיטן גאַנצן ברען, אַדורכגעפירט אין יאָר 1907 די וואַל־אָקציע לטובת דעם יידיש־נאַציאָנאַלן קאַנדידאַט. מען האָט אַראָפגעבראַכט קיין לאַנצוט ציוניסטישע רעדנער, און וועָן עס איז נישט מעגלעך געווען אָפצוהאַלטן אַזאַ אָגיטאַציע־פאַרזאַמלונג אין בית־המדרש, האָט מען זיך באַנוצט מיט דער דזשיקעווער קלויז, וואו עס האָבן געדאַוונט שוין מער אויפגעקלערטע יידן.

אַבער נישט בלויז בעת וואָלן האָבן לאַנצוטער ציוניסטן אַרויסגעווען אַ שטאַרקע אָקטיוויטעט. אויך אַנדערע אַלגע־מיין־יידישע דערשיינונגען אין יידישן נאַציאָנאַלן און גע־זעלשאַפטלעכן לעבן האָבן געפונען אַן אָפּקלאַנג אין דער טעטיקייט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין לאַנצוט. וועָן אין יאָר 1910 איז אין גאַליציע דורכגעפירט געוואָרן אַן אַלגעמיינע פאָלקסציילונג, און לויט דער פאַראַדענונג פון די עסטרייכישע מאַכט־אָרגאַנען איז פאַרבאָטן געווען אַנצו־געבן יידיש אַדער העברעאיש אַלס מוטער־שפּראַך, האָבן לאַנצוטער ציוניסטן געפירט אַ שטאַרקע אַגיטאַציע פאַר אַנ־געבן יידיש אַדער העברעאיש אין די אָנקעטן־בויגנס אויף דער פראַגע וועגן דער מוטער־שפּראַך. הגם דאָס האָט גע־דראָט מיט אַרעסט און געלט־שטראָף, האָט די דאָזיקע אַגי־טאַציע געפונען אַ ברייטן אָפּקלאַנג ביי דער יידישער באָפעל־קערונג אין לאַנצוט.

צו אַ שטאַרקן אויפבלי פון דער ציוניסטישער אַרגאַני־זאַציע אין לאַנצוט איז געקומען, וועָן אַלס פרעזעס פון לאָ־קאַל־קאָמיטעט איז געווייזלט געווארן דער ענערגישער און אי־בערגעבענער ציוניסט, יהושע טאנענבאום. עס זענען גע־וואָקסן די ריי־ען פון דער ציוניסטישער מחנה און עס איז שוין געווען נויטיק צו דינגען איצט אַן אייגן לאָקאַל. אָבער אויך דאָס איז אין דער לאַנצוטער אַרטאָדאָקסישער סביבה געווען אַ שווער פראָבלעם, ווייל עס איז נישט לייכט געווען אין דעם ערשטן צענדליק יאָר פונעם 20־טן יאָרהונדערט צו גע־פינען אין לאַנצוט אַ ייד, וואָס וואָלט וואָגן צו פאַרדינגען אַ לאָקאַל פאַר ציוניסטישע אפיקורסים... האָט מען דער־פאַר געדונגען אַ לאָקאַל ביי אַ קריסט, הינטער דער שטאָט. אין לאָקאַל פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, זענען שוין איצט אָפּטער פאַרגעקומען חברים־שמועסן, רעפעראַטן פון דעלעגאַטן פון דער ציוניסטישער צענטראַלע און מען האָט געלייענט ציוניסטישע צייטונגען.

צו דער צייט האָבן צו די טעטיקסטע חברים געהערט: שלמה גרינבוים, מרדכי היטער, גדליהו עסטליין, שרוטער, יצחק אַדלער, בערל זיסאָפּעל און אברהם זאוואדע, וועלכער האָט אַרויסגעגעבן אַ בראָשור אונטערן טיטל „מקיץ נרדמים", פאַרזען מיט אַ רעקאָמענדאַציע פון אַ באַקאַנטן רב, וועלכער האָט עדות געזאָגט אויף דעם מחברס פרומקייט. אין דער דאָזיקער בראָשור האָט אברהם זאָוואדע געפרוווט אויפווייזן, אַז שיבת ציון איז אַ מצוה מן התורה און האָט דאָרט פאָלעמיזירט מיט די פרומע, וואָס זענען געווען קעגן דעם ציוניסטישן געדאַנק.

מיט דעם וווּקס פון דער צאָל מיטגלידער פון דער ציו־ניסטישער אַרגאַניזאַציע איז אויך פאַרשווונדן די מורא פאַר די אָרטאָדאָקסישע קעגנער און מען האָט געדונגען אַ לאָקאַל אין צענטער פון שטאָט ביי דעם ציוניסטיש געשטימטן יוסף קאַלטער, ווו מען האָט זיך שוין דערלויבט אויף עפּנטלעכע אַרויסטרעטונגען, נישט רעכנדיק זיך מיט דער מיינונג פון די אַנטי ציוניסטישע קריזן פון בית המדרש.

אין נייעם לאָקאַל איז טעטיק געווען אַן אַמאַטאָרן קרייז, וואָס האָט אויפגעפירט ערנסטע יידישע דראַמען, צו וועלכע ס'פלעגט קומען אַ גרויסער עולם. (נישט איין מאָל האָט פאַסירט, אַז פרומע עלטערן זענען געקומען אין לאָקאַל בעת אַ פאַרשטעלונג, כדי מיט כוח אַרויסצופירן זייער זון אדער טאָכטער און צוגלייך שטערן די פאַרשטעלונג). אַ חוץ דעם איז געשאַפן געוואָרן אַ פאַראיין־ביבליאָטעק מיט העברעאישע און יידישע ביכער.

אויך אין בית המדרש איז פאַרגעקומען אַ גרויסע ענדע־רונג. דער ציוניזם האָט שוין דאָרט דערגרייכט אַ גרעסע־רער צאָל בחורים, און מען האָט זיך שוין דאָרט דערלויבט גאַנץ אָפן צו לייענען צייטונגען וויי דעם לעמבערגער „טאָג־בלאַט" אדער די קראָקעווער „המצפה". עס זענען שוין דאָרט געווען בחורים, וואָס האָבן געלערנט עברית פון וואָלקאָווסקיס בריוו. זייער באַרימט איז געווען ביי די בית המדרש בחורים

דער דערמאָנטער אומדערמידלעכער ציוניסט אברהם זאָוואָדע, וועמענס אַרויסטרעטונגען האָבן תמיד צוגעציונגן אַ גרעסערע צאָל צוהערער. נעבן אים האָט זיך תמיד געפונען זיין גע־טרייער חבר בערל זיסאָפּעל, וועלכער האָט אים געהאָלפן אין אַ שווערן וויכוח מיט די אַרטאַדאָקסישע קעגנער.

אין פּאַריז־לאָקאַל האָט צו דער צייט אָנגעפירט מיט דער קולטור־אַרבעט לייבשטע ראָזמאַרין, וועלכער האָט פאָר־געזעצט די טעטיקייט פון זיינע פעטערס, יוסף מאיר און דוד שלום ראָזמאַרין, וואָס האָבן זיינערצייט געהערט צו די אָק־טיוסטע ציוניסטן אין לאָנדאָן.

באָזונדערס לעבעדיק און רירעוודיק איז געווען אין לאָ־קאַל פון „אהבת ציון", ווען עס פלעגן אַראָפקומען אויף די פערטין יידישע לאָנדאָנער סטודענטן, וואָס האָבן שטודירט אין אָנדערע שטאָט נאָך אויידער עס איז אין יאָר 1907 געפֿונדן געווארן אין לאָנדאָן אַ גימנאַזיום. די דאָזיקע שטודירנדיקע יוגנט, וואָס איז שוין דערצויגן געווארן אין ציוניסטישע הייי־מען, האָט געהערט צו די אָקטיוויסטע ציוניסטישע טוער. אַזוי האָט דער יונגער, ענערגישער גימנאַזיסט ראובן ראָזענבליט, אַ זון פון יחיאל ראָזענבליט, אַ־גרינדעט אין טאָרנע, ווו ער האָט געלערנט, אין יאָר 1909 אַ סטודענטישן ציוניסטישן קרייז, און ביז צום יאָר 1912, ווען ער האָט באַלייגט מאָטורע אין טאָרנער גימנאַזיע, געשטאַנען אין שפּיץ פון דאָזיקן קרייז, וועלכער האָט דערצויגן אַ גאַנצן דור ציוניסטישע טוער און שפּעטערדיקע געזעלשאַפטלעכע מנהיגים. נישט לייכט איז געווען צו יענער צייט צו פירן אַ ציוניסטישע אַגיטאַציע צווישן יידישע גימנאַזיסטן, ווען יעדע ציוניסטישע טעטיקייט איז געווען פאַרבונדן מיט דער סכנה דערווייטערט צו ווערן פון דער גימנאַזיע. ווען ער האָט פאַרענדיקט דאָס טאָרנער גימנאַזיום, האָט ער וויייטער אָקטיוו זיך באַטיילט אין ציו־ניסטישער טעטיקייט. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ראובן ראָזענבליט געווינען מיט זיין פרוי און צוויי קינדער אין יאַראָסלאָוו וווּ ער האָט געפירט אַן אַדוואָקאַטן־קאַנצעלא־ריע און האָט געהערט צו די אָפּפּאָלערסטע אָנפירנדיקע פער־זענלעכקייטן אויף דער יידישער גאָס. בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה — פאָרטריבן פון יאַראָסלאָוו דורך די היטלע־ריסטישע רוצחים — האָט ער זיך ביז צום יאָר 1942 אויפגע־האַלטן אין לעמבערג, ווו ער איז צוזאַמען מיט זיין משפּחה אומגעקומען פאַרפיניקט דורך די נאַצישע מערדער.

אין ריישע (רזשעשאָוו) ווידער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין ציוניסטישער טעטיקייט צווישן די יידישע גימנא־זיסטן אַ צווייטער לאָנדאָנער סטודענט, דאָלעק דרוקער, דער זון פונעם פאָרדינסטפולן געצל דרוקער, איינער פון די ערש־טע ציוניסטישע עסקנים אין לאָנדאָן. שוין אין די דאָזיקע יאָרן, ווען ער האָט געלעבט אין ריישע אַלס גימנאַזיסט, האָט דאָלעק דרוקער זיך אויסגעצייכנט מיט זיין רעדנער־טאַלענט און צוזאַמען מיט זיין חבר אהרן היטער, אויך אַ לאָנדאָנער, איינער פון פעיקסטע שילער אין גימנאַזיע, האָבן זיי ביידע געפירט אַן אַגיטאַציע און וועריבירונגס־אַקציע פאר דעם ציו־ניסטישן אידעאַל, בפרט צווישן דער חסידישער יוגנט אין לאָנדאָן, וועו זיי פלעגן אַהיימקומען אויף די פעריען.

אַזוי איז געוואָקסן אין לאָנדאָן דער כוח און השפּעה פון דער ציוניסטישער אַראָגאַניזאַציע, און וועו מען האָט געדונגען אַ נייעם לאָקאַל אין שלמה וועגערס הויז אין צענטער פון דער שטאָט, האָט מען זיך שוין נישט געמוזט רעכענען מיט דער נאָענטקייט פון בית המדרש און עס איז שוין איצט געפירט געווארן אַן אינטענסיווע, ברייט פאָרצווייגטע ציוניס־טישע טעטיקייט. אַ סך געהאָלפן דערביי האָט דער פאָקט, וואָס איצט האָבן זיך אין אים באַטיילט אַ באַדייטנדע גרופּע פון פרויען, וואָס האָבן געהאָלפן אין דער ציוניסטישער אר־בעט זאָמלענדיק פאָרן ק.ק.ל., ווי אויך דורכפירנדיק פאָרשי־דענע פאָראָנשטאָלטונגען, בפרט ביי די פאָרשטעלונגען פון נעם דראָמאָטישן קרייז, וועלכער איז אָנטשטאָנען ביים פאָר־איין. צו די טעטיקסטע אין דאָזיקן פרויען־קרייז האָבן גע־הערט: דרעזשע מילראָד, רויזע און מינע פערלמוטער, פערל מילראָד, טוני און שיינדל עסטליין און רבקה שפירא.

ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די ציוניסטישע אַראָגאַניזאַציע אין לאָנדאָן שוין פאָרנומען אַ גאָר וויכטיקן פלאָץ אינעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין דער שטאָט. אַזוי האָט זיך פאָרענדיקט די ראָמאָנטישע תקופה פון דער ציוניסטישער באָוועגונג אין לאָנדאָן, וווּ ער אַ צייט־אַפּ־שניט פון איבער 20 יאָר — זינט עס האָט זיך באָווּיזן אין לאָנדאָן דער ערשטער שטראָל פונעם ציוניסטישן געדאַנק — איז אויסגעווואָקסן אין לאָנדאָן אַ שטאַרקער לאָגער פון אי־בערגעבענע ציוניסטישע קעמפער, וואָס האָבן זיך איצט באַמיט צו באַקענען די בריטסטע שיכטן פון דער לאָנדאָנער יידישער באָפעלקערונג מיט די יסודות פונעם הערצליאַנישן ציוניזם און פראַינטערעסירן זיי מיט די פראָבלעמען פון קאָנקרעטע מעשים, וואָס האָבן געפירט צו דער רעאַליזירונג פונעם ציוניסטישן פראָגראַם.

אַ לעבהאַפּט ציוניסטיש לעבן האָט אויפגעבליט אין נייעם פּאַראיינס־לאָקאַל. טאָג־טעגלעך כמעט זענען דאָרט פאָרגע־קומען איצט פאַרשידענע פאַראנשטאַלטונגען, ווי רעפעראַטן, פאַרזאַמלונגען און דיסקוסיעס. אָלע דערשיינונגען אין יידישן לעבן אין לאָנדאָן זענען איצט געווארן אַן אביעקט פון פאָר־אינטערעסירונג מצד דער ציוניסטישער שפּנטלעכקייט אין לאָנדאָן.

אין דעם דאָזיקן לאָקאַל האָט אויך דער ענערגישער גע־זעלשאַפטלעכער טוער הייניריך ראמער געשאַפן און אָנטוויקלט דעם מויזקאָלישן קלוב „הזמיר" מיט זיין אויסגעצייכנט־ארקעסטער. דער ציוניסטישער לאָקאַל איז געווארן איצט דער זאַמלפונקט פאָרן אָלטן און יונגן דור ציוניסטן, אַ צענ־טער פאַר אומדערמידלעכער טעטיקייט אויף אָלע געביטן פון ציוניסטישער טעטיקייט און יידישן קולטורעלן און געזעל־שאַפטלעכן לעבן אין לאָנדאָן.

4.
באַגרענעצטע ציוניסטישע טעטיקייט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1914, האָט זיך צוגלייך מיט יעדער סאָציאַלער און קול־

טורעלער טעטיקייט אָפּגעשטעלט אין לאַנצוט אויך די ציר־ניסטישע אַרבעט. כמעט אַלע אַנפירנדע חברים וויי אויך אַ גרויסער צאָל מיטגלידער פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע זענען מאָביליזירט געוואָרן צו דער עסטרייכישער אַרמיי און ווען די רוסן האָבן באַלד נאָכן אָנהייב פון דער מלחמה אָקופירט לאַנצוט, איז אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באָפעלקערונג אַנטלאָפן אָלס פליטים אין די ווייטערע עסטרייכישע קרוינלענדער. די ווילדע מעשים פון די קאָזאַקישע אָפּטיילונגען האָבן גורם געווען, אַז די יידישע באָפעלקערונג אין לאַנצוט האָט געלעבט אין שטענדיקן פחד. אין אָזעלכע באַדינגונגען האָט נישט געקענט זיין קיין רייד וועגן וועלכעס ס׳איז געזעלשאפטלעכער טעטיקייט.

ערשט נאָך דער מפלה פון דער רוסישער אַרמיי הינטער גאַרליץ, איז לאַנצוט באָפרייט געוואָרן פון דער רוסישער אינוואַזיע און עס האָבן זיך צוריקגעקערט די עסטרייכישע מיליטעריש און אַדמיניסטראַטיווע אָרגאַנען. אין מיליטער האָבן זיך געפונען יידישע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן צוזאַמען מיט פאָרבליבענע יונגע ציוניסטן, וואָס זענען נאָך פריי גע־וען פון מיליטער־דינסט, געפרווּווט צוריק אויפלעבן די ציר־ניסטישע טעטיקייט אין לאַנצוט.

פון פריערדיקן ציוניסטישן לאָקאַל איז בעת דער רוסי־שער אינוואַזיע, אַלץ פאַרשוווּנדן. מען האָט געדונגען אַ קליינעם לאָקאַל ביי יחיאל ראָזענבליט. דאָרט האָבן ציוניסטן יעדן אָוונט געלייענט צייטונגען און פאָרבראַכט די צייט מיט שמועסן וועגן דער לאָגע אין ציוניזם און וועגן נייע האָפענונ־גען אין צוזאַמענהאָנג מיט די ידיעות וועגן אַ יידישן לעגיאָן, וואָס קומפט ביי דער זייט פון די ענגלענדער, וועלכן גרייט זיך צו פאָרטרייבן די טערקן פון ארץ־ישראל. אָזעלכע ידיעות האָבן עהאָויבן די שטימונג און דערמוטיקט צו נייע אָנשטרענ־גונגען פאַר ציוניסטישער טעטיקייט.

ביי דעם פאַראיין „אהבת־ציון״ איז פאַר דער מלחמה גע־וען טעטיק אַ רייכע ביבליאָטעק, פון וועלכער עס איז גאָר וויניק געבליבן. אינט זענען צוריק צונויפגעזאַמלט געוואָרן די ביכער און דערגענצט מיט נייע ביכער שפענדונגען, איז די ביבליאָטעק ווידער געעפנט געוואָרן אין לאָקאַל פון דער ציר־ניסטישער אַרגאַניזאַציע. זייער אָקטיוו זענען דעמאָלט געוון ביי דער דאָזיקער אַרבעט די חברים: יוסף ראָזענבאַך און יעקב פאַסט, ביידע עסטרייכישע סאָלדאַטן, וואָס האָבן צייט־ווייליק געדינט אין לאַנצוט.

אַן אָנדערער יידישער סאָלדאַט אין דער ראָג פון אַן אונ־טעראָפיציר אין דער עסטרייכישער אַרמיי, וואָס האָט אויך געדינט אין לאַנצוט, מיטן נאָמען מאָרגענשטערן, האָט זיין גאָנצע פרייַ צייט געווידמעט דער ציוניסטישער אויפקלע־רונגס־אַרבעט צווישן דער יידישער יוגנט, וועלכע ער האָט מיט זיינע פאָרלעזונגען פאָראינטערעסירט פאַר ציוניסטישע פראָבלעמען, און מקרב געווען צו דער ציוניסטישער אַרגא־ניזאַציע. מיט דער צייט האָבן זיך אַרום דעם דאָזיקן קרייז פון יוגנטלעכע ציוניסטן קאָנצענטרירט די יידישע גימנאַזיסטן, אין בעת עס האָבן זיך אין גאַליציע באַווירן די ערשטע שפּראַכ־צונגען פון דער ציוניסטישער „השומר הצעיר״ באַוועגונג, איז אויך אין לאַנצוט נאָך בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה אונטער דער אָנפירונג פון צוויי יידישע סאָלדאַטן, וואָס האָבן געדינט אין אַן עסטרייכישער מיליטער־אָפּטיילונג אין לאַנ־צוט — מונדענק לאנדאו און יהושע קעסטין — אָנטשטאָנען אַ קבוצה פון „השומר הצעיר״.

צום אויפלעבן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין לאַנ־צוט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט פיל בייגעטראָגן די אָנוועזנהייט פון מערערע יידישע אָפיצירן, וואָס האָבן אין זייערע שטעט און שטעטלעך פאָר דער מלחמה געהערט צו די אָקטיוויע ציוניסטישע טוערס. עס איז גענוג צו דערמאָנען אָזעלכע פערזענלעכקייטן ווי ד״ר ראָזענטאָל און ד״ר ליכט־גאַרטן, בײדע דאָקטוירים אין מיליטער־דינסט, וואָס האָבן אַ סך בייגעטראָגן צום אויפבלי פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט, אפילו אין די שוועריע מלחמה באַדינגונגען. זיי איז דאָס געלונגען צו באַקומען פאָר דער ציוניסטישער אָרגא־ניזאַציע דעם פרעסטיקן זאָל פון דעם באַאַמטן־קאָמיטעט אין לאַנצוט, צו וועלכן יידן האָבן פריער נישט געהאַט קיין צו־טריט. און טאָקע אַ דאַנק דעם איז איצט מעגליך געווען אין דעם דאָזיקן זאָל אייַנצוֿאָרדענען גרעסערע פאָראַנשטאַלטונגען, וועלכע פלעגן תמיד צוציען אַ גרויסן עולם. צו דער הער־לעכסטער און גאָר געלונגענר פאָראַנשטאַלטונג פון דער דאָ־זיקער תקופה געהערט בלי ספק דער פעסטלעכער מכבי־אָוונט מיט אַ רייכן מוזיקאַליש־וואָקאַלישן פראָגראַם, דערביי האָט אַ שטאַרקן רושם געמאַכט די פעסט־רעדע פון ד״ר משה וואַלד פון ריישע.

אויף אזא אופן איז צוריק אויפגעבויט געוואָרן די ציר־ניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט. דער פאָראייַנס־לאָקאַל ביי יחיאל ראָזענבליט איז שוין געווען צו קליין און מען האָט געדינגען אַ גרעסערן לאָקאַל אין הויז פון דער משפחה שיפער. איצט האָט זיך אָנגענויבן אַ רעגולערע ציוניסטישע טעטיקייט. עס איז רעאָרגאַניזירט געוואָרן דער ציוניסטישער לאָקאַל־קאָמיטעט ווי אויך די ק.ק.ל. קאָמיסיע. פאַרשיצער פון לאָקאַל קאָמיטעט איז געווען איצט דער חבר מנחם רייך, וועלכער האָט צוגלייך מיט דעריפֿלאָג אָנגעפירט מיט דער אָר־בעט פאָרן ק.ק.ל. און צו זיין הילף האָט ער געהאָט אַ גרופּע פון איבערגעבענע, געטרייע חברים. צו דעם דאָזיקן אָקטיוו האָבן דעמאָלט געהערט די חברים: יוסף זייפערט, שמואל זאַוואָדע, אליעזר סטעמפל, חיים לוקסענבורג, קלמן טראָמ־פעטער, דב גאָלדשטיין, צבי קעשטעכער — אַ דיסציפ־לינירטע גרופּע פון באַווּוסטע ציוניסטישע טוער, וואָס האָבן מיט זייער התלהבותדיקער און קרבנות־פולער ציוניסטישער טעטיקייט פיל בייגעטראָגן צום ווידעראויפבוי און ווּוקס פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט.

אויך דער יונגער ציוניסטישער דור האָט אויסגעפילט די ציוניסטישע רייען אונטער דער אָנפירונג פון מנחם סטעמפעל, חיים העבענשטרייט, שמעון וואָלקענפעלד, מנחם בוימאייל, מנחם זאָנענשיין און דעם שרייבער פון די שורות.

עס איז אויך אָקטיווירט געוואָרן אין מיט דער הילף פון דער דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און מיט דער הילף פון דער ענערגישער פרוי פערל שיפער איז אָרגאַניזירט געוואָרן די צונגען פון דער ציוניסטישער „השומר הצעיר״ באַוועגונג, איז

סעקציע פון ציוניסטישע פרויען, וועלכע האבן פיל מיטגע־
האלפן אויף אלע געביטן פון ציוניסטיש־קולטורעלער, ווי אויך
זאמלונגס־און ווערבירונגס־טעטיקייט. מיט דער פרוינען־גרו־
פע ביי דער ציוניסטישער ארגאניזאציע האט אנגעפירט די
פרוי רויזע פערלמוטער און מיט דער מיטווירקונג פון אזעלכע
ארבעטסזאמע און איבערגעגעבענע חברות ווי די פרויען שי־
פער, אפטער, ראזמארין, מילראד, שפירא, פערלמוטער, עסט־
ליין — האט דער ציוניסטישער פרויענקרייז פיל בייגעטראגן
צו דער פארשטארקונג און וווקס פון דער ציוניסטישער אר־
גאניזאציע אין לאנצוט.

עס זענען געקומען די טעג פון דער באלפור־דעקלאראַ־
ציע. די שטימונג אויף דער יידישער גאס אין לאנצוט איז
געווען אַ דערהויבענע און עס זענען געווארקסן די ציוניסטישע
רייען. גאר אפט זענען שוין איצט פארגעקומען ציוניסטישע
פארזאמלונגען אין בית המדרש ווי אויך אין דער שול, אויף
וועלכע עס פלעגן שוין אפן ארויסטרעטן מיט ציוניסטישע רע־
פעראטן דעלעגאטן פון דער ציוניסטישער צענטראלע אין
קראקע אדער פון אנדערע גרעסערע שטעט. צום סוף פון דער
ערשטער וועלט־מלחמה האט די ציוניסטישע ארגאניזאציע אין
לאנצוט שוין פארנומען אַ שטארק פאזיציע אין דעם יידישן
געזעלשאפטלעך־פאליטישן לעבן אין דער שטאט.

5.
פארשטארקטע ציוניסטישע טעטיקייט אין לאנצוט נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה

אין אקטאבער 1918 האבן קאפיטולירט די צענטראלע
מלוכות און עס איז זיך צעפאלן די עסטרייך־אונגארישע מא־
נארכיע. עס איז אנטשטאנען דאס נייע אומאפהענגיקע פוילן,
וואס האט אויך ארומגענומען גאליציע. לויט דעם באשלוס
פון דער עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער לאנדעס־ארגאני־
זאציע אין קראקע, זענען אויפן 14־טן אקטאבער 1918 גע־
רופן געווארן אין גאנצן גאליציע גרויסע מאניפעסטאציעס פון
דער יידישער באפעלקערונג, אויף וועלכע עס זענען פראק־
לאמירט געווארן די נאציאנאל־יידישע פאדערונגען — מיט
דעם אפעל צום פוילישן פאלק וועגן אנערקענען די היסטא־
רישע רעכט פון יידישן פאלק אויף ארץ־ישראל, דערביי זע־
נען אויך ארויסגעשטעלט געווארן פאדערונגען וועגן דעמא־
קראטיזירן די יידישע קהילות אלס די נאציאנאל־יידישע
פאלקס־פארטרעטערשאפט.

אויך אין לאנצוט איז איצט איינגעטראטן אן ענדערונג
אין יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן. די האפענונגען, וואס זע־
נען געקומען מיט דער פראקלאמירונג פון דער באלפור־דעק־
לאראציע האבן געשטארקט דעם גלויבן אין דער מעגלעכקייט
פון דער באלדיקער רעאליזאציע פונעם ציוניסטישן אידעאל,
און יידן, וואס האבן זיך פריער פאר־האלטן גלייכגילטיק אדער
אפילו פיינטלעך צום ציוניזם, האבן זיך איצט דערנענטערט
צו דער ציוניסטישער פאן. און וועגן עס האבן זיך פון
פראנט צוריקגעקערט קיין לאנצוט יידישע סאלדאטן — צוויישן
זיי מערערע פון די פריערדיקע אקטיוות מיטגלידער פון
„אהבת ציון" פאראיין, האט ווידער אויפגעלעבט אין אונדזער
שטאט די ציוניסטישע ארגאניזאציע, וואס איז איצט געשטאנען
פאר ווייטיקע און גרויסע אויפגאבן.

באלד אבער זענען צעריסענע די געהויבענע שטימונגען
און האפענונגען, מיט וועלכע עס איז אויף דער יידישער גאס
באגריסט געווארן די נייע תקופה פון פוילנס אומאפהענגי־
קייט. איבערן גאנצן לאנד איז אדורך אַ כוואליע פון אומרוען
און איבערפאלן אויף דער יידישער באפעלקערונג, וועלכע איז
באדראט געווארן אין איר פיזישער עקזיסטענץ, נישט רעדנדיק
שוין וועגן די אפטע רויבפאלן פון יידישע פארמעגנס. לויטן
רוף פון דער קראקעווער ציוניסטישער עקזעקוטיווע איז אויך
אין לאנצוט געשאפן געווארן אונטער דער אנפירונג פון
ענערגישן ציוניסטישן טוער שלמה גרינבאום אַ יידישער
נאציאנאל־ראט, אין וועלכן עס זענען אריין רעפרעזענטאנטן
פון אלע יידישע געזעלשאפטלעכע גרופן און שיכטן בתוכם
מיט די ציוניסטישע אקטיוויסטן. אזוי ווי אין לאנצוט האט
דעמאלט אַ חוץ דער ציוניסטישער פארטיי נישט עקזיסטירט
קיין שום אנדערע יידישע פאליטישע ארגאניזאציע, האט דער
יידישער נאציאנאל־ראט פארגעשטעלט מיט זיך די אמתע
רעפרעזענטאנץ פון דער יידישער באפעלקערונג אין לאנצוט.

אַ חוץ דער אקציע קעגן דער אלטער קהילה־פארוואלטונג,
האט זיך די הויפט־טעטיקייט פון נאציאנאל־ראט קאנצענט־
רירט ארום דער שאפונג פון יידישן זעלבסטשוץ, וועלכער
האט מוטיק פארטיידיקט דאס לעבן און דאס האב און גוטס
פון דער באדראטער יידישער באפעלקערונג אין לאנצוט און
פארשריבן איינס פון די שענסטע בלעטער אין דער געשיכטע
פון לאנצוטער יידנטום.

פאר גאר גרויסע אויפגאבן איז איצט געשטאנען די ציו־
ניסטישע ארגאניזאציע אין לאנצוט. די נייע מעגלעכקייטן
פאר ציוניסטישער אויפבוי־ארבעט אין ארץ־ישראל האבן גע־
פאדערט די שאפונג פון אן ענערגישער שטארקער אנפירער־
שאפט, וועלכע עס האט איבערגענומען דער שוין פון פריער
פארדינסטפולער ציוניסטישער עסקן, דער אינזש. שפאק, נאכ־
דעם ווי ער איז צוריקגעקומען אלס עסטרייכישער אפיציר פון
פראנט און האט זיך באזעצט אין לאנצוט. צוזאמען מיט עס־
לעכע יונגע אקאדעמיקער, וואס זענען אויפגעוואקסן אין
אקטיוויער ציוניסטישער ארבעט און זענען איצט געקומען פון
עסטרייכישן מיליטער — ווי אברהם דרוקער, ראובן ראזענבליט
(וועלכער איז באלד אוועק פון לאנצוט און איבערגענומען די
לייטונג פון ארץ־ישראל־אמט אין קראקע), אהרון היטער,
שלמה גרינבאום, ד"ר מארקעל, ליאון דישע, משה עסטליין,
חיים טרוירינג, ווי אויך די פריען רויזע פערלמוטער, רבקה
שפירא און הדס מילראד, — האט אינזש. שפאק דערפירט די
ציוניסטישע ארגאניזאציע אין לאנצוט צו אן אקטיוון און דע־
צידירנדיקן פאקטאר אינעם יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן אין
לאנצוט. זיין ערלעכער ענטוזיאזם און אומאונטערברעכנע־
נער גלויבן אין ציוניסטישן אידעאל האט דער גאנצער ציו־
ניסטישער אקטיוויער מחנה אין לאנצוט צוגעגבן מוט אין
זייער ציוניסטישער ארבעט.

אין דעם נייעם גרויסן פאראיין־לאקאל ביי דער משפחה

שיפער, זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן צאַלרייכע עפּנטלעכע פֿאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע עס פֿלעגן אָפֿט אַרויסטרעטן באַקאַנטע ציוניסטישע רעדנער פון דער ציוניסטישער צענטראַלע אין קראַקע. בעת אירער אָנזאַ פֿאַרזאַמלונג, וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אינעם פֿאַראייַן־לאָקאַל, איז דערשינען די פֿאַליציי און וועמען ס׳איז נישט געלונגען אַרויסצושפּרינגען דרך אַ פענצטער, איז אַרעסטירט און אַוועקגעפֿירט געוואָרן צו דער פֿאַליציי־קאָמאַנדאַנטור אונטער דער באַשולדיקונג, אַז ער האָט אַנטיילגענומען אין אַן אומלעגאַלער פֿאַרזאַמלונג. שרשט נאָך אַן אינטערוועניע מצד פֿאַרשידענע איינפֿלוסרייכע בירגער, איז גלונגען צו באַפֿרייען די אַרעסטירטע אוך צו אַנולירן די אַנקלאָגע וועגן אָפּהאַלטן אַן אומלעגאַלע פֿאַרזאַמלונג.

פֿאַרשטייט זיך, אַז דער דאָזיקער אינצידענט האָט נישט אויפֿגעהאַלטן דעם כסדרדיקן וווקס פון דער טעטיקייט פונעם ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט אויף אַלע געביטן פון ציוניסטישן לעבן אין אונדזער שטאָט. אין יאָר 1919 — וועו די עקזעקוטיוות פון דער ציוניסטישער לאַנד־אַרגאַניזאַציע אין קראַקע האָט אַדורכגעפֿירט אַ רעאָרגאַניזאַציע פון אַלע ציוניסטישע לאָקאַל־קאָמיטעטן אין מערב־גאַליציע, איז אויך אין לאַנצוט באַשלאָסן געוואָרן אויסצובערייטערן דעם אַרטיקן לאָקאַל־קאָמיטעט און אַרײַנצוציען צו דער אַרבעט אַקטיוויסטן פון דער יוגנט. צו דעם צוועק איז סוף 1919 פֿאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט, אויף וועלכער עס איז אויסגעווײלט געוואָרן אַ נייער לאָקאַל־קאָמיטעט אין פֿאָלגנדן זוזאַמענשטעל: אינזש. שפּאַץ, היטער אַהרון, גרינבאום שלמה, דרוקער דאָלעק, ד״ר מאָרקעל לעאָן, דישע לעאָן, עסטליין משה, טרוירינג חיים, נוס־באום יחיאל, זאוואָדע שמואל, קעשטעכער הערש, דרעזשע מילראד, רויזע פערלמוטער, רבקה שפירא, מלכה אפּטער, שי־פער און אַלס פֿאַרטרעטער פון דער יוגנט אליעזר סטעמפל און נחמן קעסטענבאום. אַלס פֿרעזעס פון לאָקאַל־קאָמיטעט איז געווײלט געוואָרן אינזש. שפּאַץ אברהם און אַלס זיינע פֿאַר־טרעטער שלמה גרינבאום און דאָלעק דרוקער. אַלס סעקרע־טאַר איז באַשטימט געוואָרן אליעזר סטעמפל. דאָס זענען געווען אינערגעגרעבענע, געטרייע און אומדערמידלעכע דינער פונעם ציוניסטישן אידעאַל, וואָס האָבן אין אַ גאָר קורצער צייט דערפּרימ די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע צו אַנטוויקלונג און אויפשטייג. די אָנפּירנדיקע חברים, דער אינזש. שפּאַץ, אברהם דרוקער און שלמה גרינבאום — ענטוזיאַסטישע ציוניסטישע טורע, האָבן זיך ממש מקריב געווען אין זייער התלהבות און אינערגענקייט צום ציוניסטישן אידעאַל במשך לאַנגע יאָרן. זיי האָבן זיך מיט גאָלדענע אותיות פֿאַרשריבן אין דער גע־שיכטע פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין לאַנצוט. אויך די אָנדערע מיטגלידער פונעם דאָזיקן לאָקאַל־קאָמיטעט האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אומבאַצווינגלעכן ווילן און קרבנותפֿולער אינערגענקייט ביים דערפֿילן אַלע אויפֿגאַבן, וואָס זענען געווען פֿאַרבונדן מיט דער טאָגטעגלעכער ציוניס־טישער אַרבעט. אַלע, מוטיקע ציוניסטישע קעמפֿער, וואָס האָבן אין משך פון לאַנגע יאָרן געדינט אַלס מוסטער מיט זייער טיפֿער טריישאַפֿט און גלויבן צום ציוניזם. ווייניק וועט פון די דאָזיקע ליבע, טייערע פריינט איז געשטאַרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט... כמעט אַלע זענען שפּעטער בעת דעם חורבן פונעם פוילישן יידנטום פֿאַרפֿיניקט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים... צוזאַמען מיטן גאַנצן לאַנצוטער יידנטום זענען זיי געפֿאַלן על קדוש השם.

6.

די פֿאַרשטאַרקטע טעטיקייט פֿאַרן ק.ק.ל.

דער דערמאָנטער נייער לאָקאַל־קאָמיטעט איז צוגעטראָטן צו אַן אינטענסיווער טעטיקייט, קודם כל פֿארן קרן קימת לישׂראל. אַן דער שפּיץ פון דער רעאָרגאַניזירטער ק.ק.ל.־קאָמיסיע איז געשטאַנען דער ענערגישער דאָלעק דרוקער מיט דעם אַרבעטזאַמען אליעזר סטעמפל אַלס סעקרעטאַר. די פֿאַרשטאַרקטע טעטיקייט פון דער ק.ק.ל.־קאָמיסיע האָט אינ־גיכן געבראַכט גוטע רעזולטאַטן.

נאָכן אָפּפאָרן פון אליעזר סטעמפל מיט דער ערשטער חלוצישער גרופע קיין ארץ־ישׂראל און באַלד דערנאָך, וועו דאָלעק דרוקער איז אויטע קיין אויסלאַנד, כדי צו ענדיקן זיינע אוניווערזיטעטס־סטודיען, האָט מיט דער אַרבעט פֿאַר ק.ק.ל. אָנגעפֿירט מנחם רייך אַלס פֿאַרזיצער פון דער קא־מיסיע און פּנחס צוויבל אַלס סעקרעטאַר. צו דער צייט האָבן צו דער ק.ק.ל. קאָמיסיע געהערט נאָר די חברים פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע און די יוגנטלעכע פון „השומר הצעיר״. ערשט אָנהייב 1925 איז אין דער אַנוע־זנהייט פונעם דירעקטאַר פון קראַקעווער ק.ק.ל. צענטראַלע מ׳שה וויזנפעלד אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייע ק. ק. ל. קאָמיסיע, צו וועלכער עס האָבן שוין געהערט די דע־לעגאַטן פון דער פּועלי־ציון פֿאַרטיי, און די לייטונג מיט דער ק.ק.ל. קאָמיסיע האָבן אינערגענומען ד״ר מאַרקעל לעאָן אַלס פֿאַרזיצער און צבי קעשטעכער, אַלס סעקרעטאַר, וועלכע האָבן אָנגעפֿירט מיט דער אַרבעט פֿאַרן ק.ק.ל. אויך שפּע־טער, וועו אין דער קאָמיסיע האָבן אַנטיילגענומען דעלעגיר־טע פון אַנדערע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס, וואָס זענען אינ־צוויישן אָנטשטאַנען אין לאַנצוט. אַ דאַנק דער פרוכטבאַרער און אָפּפערוויליקער אַרבעט פון דער דאָזיקער קאָמיסיע זע־נען שטענדיק געווען פֿאַרנומען אין מערב־גאליציע אַ בכבודיקן אָרט. וועגן דער דערפֿאָלגרייכער טעטיקייט פון דער דאָזיקער ק.ק.ל. קאָמיסיע זאָגן עדות די רעזולטאַטן פון די פֿאַרשידענע אַקציעס פֿאַר די ארץ־ישׂראלדיקע פֿאָנדן, וועלכע זענען אין דער דאָזיקער תקופה — ביז צום אויסברוך פון דער צווייט־טער וועלט־מלחמה — דורכגעפֿירט געוואָרן אין לאַנצוט. אַזוי לייענען מיר, למשל, אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון לאַנצוט, וואָס איז דערשינען אינעם קראָקָאָווער „נאָווי דזיענניק״ פון 2.2.1929, אַז בעת דער אַקציע פֿארן אויסקופּן 160 דונאָם ארץ־ישׂראל באַדן אין עמק איז געזאַמלט געוואָרן אַ באַדייטנ־דע — ווי פֿאַר די לאַנצוטער באַפֿעלקערונג — סומע פון 228 זל.

נאָכן יאָר 1930, וועו עס זענען אין לאָנצוט טעטיק געוואָרן נאָך אַנדערע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס און בפרט וועו עס זענען געוואָקסן די רייען פון ציוניסטישער יוגנט, וואָס איז געווען אַרגאַניזירט אין פאַרשידענע ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, האָט די אַרבעט פאַר די ארץ־ישׂראלדיקע פאַנדן — ק.ק.ל. און קרן היסוד אַרויסגעוויזן אַ כסדרדיקן וווּקס און דאָס אַ דאַנק דער האַרמאָניישער צוזאַמענאַרבעט פון די אַלע ציוניסטישע ריכטונגען, וועלכע זענען אין די לעצטע יאָרן פאַר דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה טעטיק געווען אויף דער יידישער גאָס אין לאָנצוט.

אַזוי זענען אין דער דאָזיקער תקופה טעטיק געווען אין דער ק.ק.ל. קאָמיסיע די רעפּרעזענטאַנטן פון דער אַלגעמיין ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, פון דער פּועלי ציון פאַרטיי, פון מזרחי, וויצא און רעוויזיאָנסיטן ביז צו זייער אַרויסטריט פון דער ציוניסטישער וועלט־אַרגאַניזאַציע. אין איבערגעבענקייט פון פּרוכטבאַרער אַרבעט פאַרן ק.ק.ל. האָבן ריוואָליזירט צווישן זיך אַלע ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן שוין דעמאָלט עקזיסטירט אין לאָנצוט, ווי „עקיבא", „השומר הצעיר", „פרייהייט", „הנוער הציוני" און אַ געוויסע צייט אויך „ביתר". צו די אָקטיוויסטע טוער פאַרן ק.ק.ל. האָבן דעמאָלט געהערט קודם כל די אַלגעמיינע ציוניסטן, וועלכע זענען געווען אַרגאַניזירט אין פאַראיין „השחר", ווי חיים לוק־סענבורג, קלמן טראָמפּעטער, שמואל און צבי זאווארדע, מנחם סטעמפל, בערל גאָלדשטיין און יוסף זייפערט. שפעטער אין די לעצטע יאָרן פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן זיך אין דער אַרבעט פאַרן ק.ק.ל. אויסגעצייכנט די חברים פון „השחר": חיים העבענשטרייט, געצל עסטליין, שמעון וואָלקנפעלד, לייזער פאָס, צבי זאוערהאָפט, מיכאל וואָלצער, משה ראָזענבליט, העניה גרייזמאַן, יוסף טוכּ־פעלד, דוד טראָמפּעטער, ישראל בירנבוים, יעקב מילראד, דוד בומאייל, משה כּץ, משה גאָלדשטיין, שלמה רעגענבויגן. און שמואל גרייזמאַן. עס מוזן אויך דערמאָנט ווערן די פּרויען פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער פרויען־גרופּע, וואָס זענען בייַ יעדער געלעגנהייט בייהילפיק געווען בייַ דער אַרבעט פאַר זאָמלען פאָנדן אַדער איינאַרדנען פאַראַנשטאַלטונגען, כדי צו פאַרגרעסערן די הכנסות פונם ק.ק.ל. דאָס זענען געווען די פּרויען: שיינדל מילראד, די שוועסטערן אָפּטער, חיה שי־פער, חוה שטעלצער, גיטל שענמאַן, חוה פלאָשען, בערטאַ פלאָשען, שיינדל סטעמפל, רבקה באָט און נאָך אַ סך אַ סך אַנדערע אָקטיוויט חברות אין חברים פון דער ציוניסטישער מחנה אין לאָנצוט, וואָס האָבן אין די שווערסטע באַדינגונגען און בייַ יעדער געלעגנהייט געווען גרויס רעזערוווּאַר פון יידן צו שפּענדן פאַר דעם אויפּבוי פון ארץ־ישראל. אַ דאַנק דער איבערגעגעבענער און מיפּועלער אַרבעט פון דעם גרויסן קרייז אָקטיוויט ציוניסטן איז די טעטיקייט פאַרן ק.ק.ל. אין לאָנצוט געשטאַנען אויף אַ געהעריקער מדרגה און האָט אַ דאַנק די גוטע רעזולטאַטן געפּונען די פּולע אָנערקענונג בייַ דער צענטראַלע אין קראָקע. אין דער דאָזיקער דערפּאָלגריי־כער טעטיקייט פאַרן ק.ק.ל. האָבן אויך אַ גרויסן אנטייל גענומען אָבער אויך אַנדערע ציוניסטישע פראָקציעס און יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן עקזיסטירט אין לאָנצוט.

7.

די ציוניסטישע ארגאַניזאַציע פאַר נייע אויפּנאָבן

אָבער אויך אויף אַנדערע געביטן פון ציוניסטישער טע־טיקייט האָט דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין לאָנצוט אַרויסגעוויזן אַ שטענדיקע זאָרג און אָקטיוויטעט. עס זענען געווען די רייען פון באַוווסטזיי־ניקע און דיסציפּלינירטע ציוניסטן צווישן דער יוגנט און עס איז צוגעקומען אַ גרויסע צאָל סימפּאָטיקער פון צווישן דעם עלטערן דור לאָנצוטער יידן. די ראָמען פונעם „אהבת ציון" פאַראיין זענען שוין געווען צו ענג און עס איז אָנטשטאָנען די נייטוועניקייט צו שאַפן אַ נייע אַרגאַניזאַציאָנעלע פאָרעם, וואָס זאָל אַרומנעמען דעם עלטערן דור פון אויסגעפרווועטע ציוניסטישע עסקנים, ווי אויך דעם גרויסן רעזערוווּאַר פון יינגערע כוחות, וואָס האָבן זיך געשטעלט פון דינסט פון ציי־ניסטישער אַרבעט. דערפאַר האָבן די אָנפירער פון ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט, לייגנדיק גרויס געוויכט אויף דער נויטוועני־דיקייט אַרגאַניזאַציאָנעל און אידעיש צו פאַרפעסטיקן דעם גרויסן צופלוס פון יונגע און עלטערע ציוניסטן — געשאַפן דעם ציוניסטישן פאַראיין „השחר", אין וועלכן עס האָט זיך קאָנצענטרירט אַ חוץ די פאַרדינסטפולע ציוניסטישע עסקנים פון „אהבת ציון", אַ שטאַרקער אָקטיוו פון עלטערע ציוניסטישע יוגנט און דערמיט איז געשאַפן געוואָרן אַ פעס־טער פונדאָמענט, אַ דאַנק וועלכן די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין לאָנצוט האָט זיך פונאָנדערגעוואָקסן און געווענען דעם דאָמינירנדיקן איינפלוס אויף דער יידישער גאָס אין דער שטאָט.

צו די ערשטע אָנפירער פון „השחר" האָבן געהערט אהרן היטער אָלס פּרעזעס, חיים טרוירינג אלס סעקרעטאַר און די חברים: אליעזר סטעמפל, שמואל זאווארדע, חיים לאָקסענ־בורג, קלמן טראָמפּעטער, צבי קעשטעכער, בערל גאָלד־שטיין, מנחם סטעמפל און נחמן קעסטענבוים. אַ הערלעכער ביישפּיל פאַר אומדערמידלעכער ציוניסטישער טעטיקייט איז געווען דער פאַרזיצער פונם פאַראיין „השחר", אהרון היטער, וועלכער איז אין משך פון אַ לענגערער צייט געווען דער פאָקטישער און גייסטיקער אָנפירער פון די יינגערע ציוניס־טיש קאָדרען. זיין קראָנקהייט, וועלכע ער האָט באָקומען בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט אים נישט אָפּגעהאָלטן פון זיין קרבנותפולער ארבעט פאר דער ציוניסטישער באַ־וועגונג אין לאָנצוט. זיינע קורסן פון יידישער געשיכטע פלעגן תמיד צוציען אַ גרויסע צאָל צוהערער און זייַנע רע־פעראַטן אויף פארשידענע טעמעס האָבן אַרויסגערופן אַן אַל־געמיינע פאַראינטערעסירונג בייַ די בריייטסטע קרייַזן פון דער ציוניסטישער יוגנט. ליידער האָט זיין שוואָכער געזונט־צושטאַנד געצוווּנגען אים אָפּצוזאָגן זיך פון דער פירונג מיטן „השחר" און אויך זיין אַרט האָט די אָנפירונג מיטן דאָזיקן פאַראיין איבערגענומען שמואל זאווארדע, וועמען עס האָט אין דער שווערער אויפּגאַבע באַדייטנד געהאָלפן נחמן

קעסטענבוים. די אָפּטע פּאַרזאַמלונגען, שמועסן און דיסקוסיעס אויף פּאַרשידענע טעמעס, מיט וועלכע עס האָבן אויך אָנגענפירט מנחם סטעמפּעל, ד"ר דאָלפֿ דרוקער און ד"ר ראובן ראָזענבליט, האָבן אַריינגעבראַכט לעבן אינעם „השחר", דערביי איז ביים פּאַראיין רעאָרגאַניזירט געוואָרן דער אַרקעסטער „הזמיר", וועלכן עס האָט פּאַר יאָרן געגרינדעט דער אָקטיוואָר געוועלשאָפּטלעכער טוער הערש ראָמער. דער „הזמיר" מיט זיין אָרקעסטער, אין וועלכן די עיקר־ראָלע האָבן געשפּילט בערל און שמעון וואלקענפעלד, משה פיילשוס און אברהם שענמאַן, האָט זיך דערוואָרבן אַ גרויסע פּאָפּולאַריטעט אויף דער יידישער גאָס אין לאַנצוט.

באַדייטנד אַנטוויקלט האָט זיך דער „השחר" אונטער דער לייטונג פּין נחמן קעסטענבוים, וועמען עס איז געלונגען צו אַרגאַניזירן בייַם פּאַראיין אַ גוט פונקציאָנירנדע דראַמאַטישע סעקציע, וועלכע האָט אויסגעפירט אָפּטע פּאַרשטעלונגען פון יידישער דראַמאַטישער ליטעראַטור.

בכלל איז אינעם פּאַראיין „השחר" אויף אַ הויכן ניוואָ געשטאַנען די קולטורעלע טעטיקייט און באַזונדערס האָבן אַ גרויסע פּאַראינטערעסירונג אַרויסגערופן די רעפעראַטן פון ד"ר אידא לאטרינגער, איבער אַלגעמיינע ליטעראַטור און פון נחמן קעסטענבוים, איבער העברעישע ליטעראַטור, דערביי זענען אין לאָקאַל פּין „השחר" איינגעאָרדנט געוואָרן אָפּטע טיי־אָוונטן מיט ליטעראַרישׂ־הומאָריסטישע פּראָגראַמען און אַנדערע פּאַרווייַלונגען.

חלוציזם און „הגשמה עצמית" אין לאַנצוט

איצט — וועז די ציוניסטישע באַוועגונג אין לאַנצוט האָט שוין געווונען די יידישע יוגנט, האָט זיך אָנגעהויבן די תקופה פון חלוציזם, פין דער באַוועגונג, וואָס האָט אָנגעגרייט אויף איר פּאַן „הגשמה עצמית". מיט דער ערשטער חלוצישער גרופּע, וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן בייַ דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט, האָבן אָנגעפירט די תמיד אָקטיוויע און ענערגישע חברים אהרון היטער, אליעזר סטעמפּל, קלמן טראמפּעטער, יוסף זייפערט און שמואל זאַווּאדע. און הגם עס איז נישט לייכט געווען צו דערשלאָגן זיך צו אַ סערטיפיקאַט, האָבן די ערשטע לאַנצוטער חלוצים אין דער תקופה 1919—1924 טראָץ אַלע שוועריקייטן און שטערונגען אָנטיילגענומען אין דער גרויסער כוואַליע פון עליה קיין ארץ־ישׂראל. די ערשטע דריי חברים פון דער לאַנצוטער חלוצים־גרופּע: מנחם בוימאייל, מיכאל ראָזמאַרין און דער פּאַרדינסטפּולער און אומדערמידלעכער סעקרעטאַר פון ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט אין לאַנצוט — אליעזר סטעמפּל, זענען עולה געוואָרן קיין ארץ־ישׂראל, וואו זיי האָבן זיך אָנגעשלאָסן אַן די, וואָס האָבן שוין מיט שוויים און מיט ענטוזיאַזם און עקשנות געאַרבעט אין די קבוצים, אויף די שאַסייען און אין די זומפּן. עס איז שווער אויסצורעכענען די אַלע לאַנצוטער קינדער, וואָס האָבן אָפּטמאָל קעגן דעם ווילן פון זייערע עלטערן פּאַרלאָזט זייערע היימען, כדי איינצוגליידערן זיך אין דער מחנה פון פּיאָנערן, וואָס האָבן רעאַליזירט דעם ציוניסטישן אידעאַל.

דער דראַנג צו חלוצישער אויסואַנדערונג האָט אויך דערגרייכט צו די קרייזן פון מיטלשטאַנד, וועלכער האָט אַמיסטנס גלילטן פון שווערן עקאָנאָמישן קריזיס, וואָס האָט אַרומגענומען גאַנץ פוילן און האָט נאָך דערצו, אַ דאַנק דעם דרוק פון גראַבסקיס שטייער־מאַשין, פּאַרלוירן יעדע עקזיסטענץ־מעגלעכקייט אין אומאָפּהענגיקן פוילן.

דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין לאַנצוט איז איצט געשטאַנען פאָר נייע אויפגאָבן אויפן געביט צו מראַגן הילף די חלוצים און בפרט צוצוגרייטן די חלוצים צו פּראָדוקטיוויער אַרבעט. צו דעם צוועק האָט דער לאָקאַל־קאָמיטעט מיט דער הילף פון „דזשוינט" געשאפן אין לאַנצוט אַ סטאָלער־וואַרשטאַט אונטער דער ליי־טונג פון גענטין סטאָלער־מייסטער און איבערגעבענעם ציוניסטישן עסקן, מרדכי פּאָסטער, וואו חלוצים האָבן באַקומען די נייטיקע פּאָכאויסבילדונג אין שפּעטער, וועז דער לייטער פון דאָזיקן סטאָלער־וואַרשטאַט איז אין יאָר 1925 עולה געווען

פאָמיליע פּאָסטער — משפּחת פּסטר
ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א' מימין): פייגע, מרדכי, מרגלית, חיים; צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב' מימין): צבי, בנציון.

קיין ארץ־ישׂראל, האָבן דאָס זעלבע געטאָן עטלעכע זיינע שילער און צווישן זיי, אייניר פון די בעסטע און אָקטיוסטע ציוניסטישע עסקנים אין לאַנצוט, מנחם סטעמפּל. שוין אין לאַנצוט האָט ער זיך קונה־שם געמאַכט מיט זיינע לידער און זייענדיק אין ארץ־ישׂראל פּלעגט ער נאָך דער טאָגטעגלעכער שווערער אַרבעט, אויספּילן זיין פּריַיע צייט מיט פּאָעטישע שאַפונגען. זיין האַרציקע צוגעבונדנקייט צו ארץ־ישׂראל און דער דראַנג צו דער אויפּבוי־אַרבעט אינעם לאַנד פון זיינע חלומות, האָבן באַקומען זייער אויסדרוק אין זיינע לידער, וועלכע ער האָט אַרויסגעגעבן אין אַ זאַמלבוך: „אויפן שוועל פון ליכטיקן טאָג", וואָס איז מיט גרויס אָנערקענונג אָנגענומען געוואָרן אין די ליטעראַרישע קרייזן אין ארץ־ישׂראל. מנחם סטעמפּל איז היינט טעטיק אַלס סעקרעטאַר פון דער מועצה מקומית אין כפר־יונה. כמעט אַלע שילער פון מרדכי פּאָסטערס סטאָלער־וואַרשטאַט זענען אַריבער קיין ארץ־ישׂראל, וואו זיי האָבן געפונען הילף און אַרבעט בייַ אים...

ביי זייער אנפירער און לערער, וועלכער האָט אויך אין ארץ־ישראל געעפנט אַ סטאָלעריי.

אין יאָר 1925 איז אויך עולה געווען קיין ארץ־ישראל דב ראָזמאַרין, אייניר פון די אַקטיווסטע חלוצישע פיגּירן אין לאַנצוט, היינט אַ הקלאי אויף אַן אייגענעם משק אין כפר־יונה.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען דער דראַנג נאָך עליה קיין ארץ־ישראל האָט אַרומגענומען וואָס אַמאָל גרעסערע רייען פון דער ציוניסטישער יוגנט, האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר נויטיק אַרייַנצונעמען די עליה אין אַרגאַניזאַציאָנעלע ראַמען, און כדי צוצוגרייטן די יונגע חלוצים אין גלות צו פיזישער אַרבעט, איז געשאַפֿן געוואָרן אין גאַליציע, אַזוי ווי אין גאַנץ פוילן, דער סתם־חלוצישער פּאַרבאַנד, וועלכער האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַן אויפגאָבע צו גרינדן הכשרה־פונקטן און אַנווענדן אָלע מעגלעכע מיטלען, כדי צו פאַר־לייכטערן די חלוצישע עליה. אויך אין לאַנצוט איז געגרינדעט געווארן אַן אפּטיילונג פון סתם־חלוצישן פאַרבאַנד אין גאַליציע, און אַ דאַנק זיינע באַמיאונגען איז אין חודש מאי 1933 אַרגאַניזירט געווארן אַ הכשרה־פונקט אין לאַנצוט, וואו עס האָבן זיך אויפגעהאַלטן אַ גרעסערע צאָל חלוצים, וועלכע זענען נאָכן פאַרענדיקן הכשרה עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ב"י דעם לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין לאַנצוט איז געשאַפֿן געוואָרן אַ באַזונדערע קאָמיסיע פון עלטערע חברים, וועלכע האָבן געבראַכט גרויסע הילף דעם הכשרה־פונקט, דורך פאַרשאַפֿן אַרבעט און אָפּט מיט מאַטעריעלער הילף אויפן אָרט, ווי אויך ביים שאַפֿן מיטלען צו דער עליה.

די דאָזיקע ערנסטע און אידעישע איינשטעלונג צום ציוניסטישן רעאָליזירונגס־פּראָבלעם האָט די ציוניסטישע יוגנט אין לאַנצוט באַקומען אין די ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, פון וועלכע די ציוניסטישע באַוועגונג האָט געשפּט נייע כוחות, נייע אַקטיוויסטן. די אַרגאַניזאַציע „השומר הצעיר" אין לאַנצוט איז בין צום יאָר 1930 געווען די איינציקע ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציע אין דער שטאָט און האָט ווי אַן אמתער פיאָנער דערפילט אירע אויפגאַבן, פּראָפאַגאַנדירנדיק דעם ציוניסטישן אידעאַל צווישן דער לאַנצוטער יידישער יוגנט. פון „השומר הצעיר" איז אַרויס דער יונגער חלוץ מיכאל וואלצער, אַ טיכטיקער און איבערגעגעבענער אַקטיוויסט, וועלכער איז אַ לעגנדערע צייט געווען טעטיק אין ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט אַלס דעלעגירטער פון דער „השומר הצעיר" אַרגאַניזאַציע, ביז ער איז אין יאָר 1929 עולה געווען קיין ארץ־ישראל און דאָרט אָנהויבנדיק פון דער אַרבעט אין דעם קיבוץ פון „השומר־הצעיר" אין נס־ציונה — האָט ער דורכגעמאַכט די שווערע נסיונות פין דער דעמאָל־טיקער התישבות און אַ דאַנק זיין שטאַרקן כאַראַקטער, עקשנותדיקן אויסדויער און ליבשאַפט צום לאַנד, האָט ער גובר געווען אָלע שוועריקייטן, אויף וועלכע ער האָט אָנגעטראָפן אין די ערשטע יאָרן פון זיינע אָנשטרענגונגען זיך איינצוואָרצלען אין דער ארץ־ישראל ערד. נאָך בעת זיין אויפנטהאַלט אין לאַנצוט, האָט מיכאל וואלצער באַטייליקט זיך אין אָלע אַרבעטן פון ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט אין לאַנצוט און מיט אַ באַזונדערער איבערגעבנקייט און אידעאַליסטישן ברען האָט ער זיינע יונגע כוחות און פרייַע צייט אָפּגעגעבן פאַר דער דערציאונג פון יונגע, געשרייַע, קרבנות־גרייטע ציוניסטן, לייגנדיק דאָס הויפּטגעווויכט אויף דער נויטוועניקייט צו דינען דעם ציוניסטישן אידעאַל דורך ציוניסטישע מעשים. מיכאל וואלצער איז געבליבן געטרייַ זיינע נסיונות פֿאַר לאַנצוט, אַפילו נאָכדעם ווי ער איז אַוועק קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1929, ווי אויך ביז זיין פּלוצלינגן טויט.

פאַרוואָלטונג פון לאַנצוטער „החלוץ" — הנהגת „החלוץ" ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א' מימין): יעקב באָט, יהודה זאָואר, משה ליפשיץ. צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב' מימין): לייב שטע־כער, יוסף זייפערט, אליעזר סטעמפל, שמואל גרייזמאַן. דריטע ריי פון רעכטס (שורה ג' מימין): לייביש ווינער, דוב ראָזמאַרין, ישראל בירנבוים, אליעזר ראָזמאַרין, משה ראָזענבלום.

אַזוי שנעל צו פאַרווירקלעכן זיינע חלומות... דערווייל איז אויסגעבראַכן די שרעקלעכע וועלט־מלחמה און ער איז צו־זאַמען מיט דער גאַנצער משפחה זיינער פאַרפיניקט געוואָרן דורך היטלעריסטישע רוצחים.

נאָך דעם חורבן, וועו פון לאַנצוטער יידנטום איז געבליבן נאָך אַ קליין הייפעלע לאַנדסלייט אין ישראל און אין די תפוצות, האָט מיכאל וואַלצער געשטעלט זיך פאָר אַ אויפגאַבע צו פאַראייביקן דעם אַנדענק פון די לאַנצוטער יידן, וואָס זענען געפאַלן על קידוש השם. זיין שטרעבונג איז געווען צו פאַראייביקן דעם אַנדענק פון לאַנצוטער יידנטום אין פאַרעם פון אַ יזכור־בוך, וואָס זאָל געבן אַ בילד פונעם לעבן און שאַפן, פון די בענקשאַפטן און דערגרייכונגען פון זיינע לאַנצוטער ברידער, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַן אכזריותדיקן אופן. און אַ דאַנק דעם עקשנות פון מיכאל וואַלצער, אַ דאַנק זיין מיפולער אַרבעט, איז געשאַפן געוואָרן דאָס דאָזיקע יזכור־בוך — אַן אייביקער מאָנומענט לכבוד דעם אומגעקומענעם לאַנצוטער יידנטום.

אַבער דעם ציוניזם דורך עליה האָבן פֿאַרווירקלעכט נישט נאָר די יונגע חלוצים, וואָס האָבן זייער ציוניסטישן באַוווסטזיין אויסגעשמידט אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, אין „השומר הצעיר" אַדער אין דער „פועלי־ציון־" פאַרטיי. אין יאָר 1926 איז אויף שטענדיק אַרויסגעפאָרן פון לאַנצוט קיין ארץ־ישראל דוד האָר, דער גרינדער און אָנפירער פון דער פועלי־ציון אַרגאַניזאַציע אין לאַנצוט. זינט די יונגסטע יאָרן האָט דוד האָר מיט איבערגעבנקייט און טרייַשאָפט געדינט דעם פועלי־ציוניסטישן געדאַנק און איז געשאָנען אין די פאַדערשטע ריי־ען פון פאָליטישער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט אויף דער יידישער גאַס אין לאַנצוט און האָט זיך דערפאָר דערווי־ארבן פֿיל ליבשאַפֿט און פאָפולאַריטעט צווישן די אַרעמע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. צוזאַמען מיט זיין פרוי פייגע (פון הויז גוטמאַן) און צווי זין איז ער געקומען קיין ארץ־ישראל. אַ שווערן קרבן האָט דוד האָר געבראַכט אויפן מזבח פון יידישן פאָלקסגאַנד, וועו זיין זון שרגא ז״ל איז ביים פאַרטיידיקן דעם ישוב געפאַלן אין שרונה פון אַ פיינטלעכער קויל. די פרוי פון דוד האָר — פייגע — וואָס האָט נאָך אין לאַנצוט אַקטיוו זיך באַטייליקט אין דער „פועלי־ציון־באַוועגונג, האָט אויך אין ארץ־ישראל זיך נישט אָפגעשטעלט פון איר געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט און איז ביזן היינטיקן טאָג טעטיק אין דער „בנות־ברית־געזעלשאַפט, ווי אויך אין אַנדערע סאָציאַלע אינסטיטוציעס. דוד און פייגע האָר געהערן צו די אַקטיוועט טויר אין דער לאַנדסמאַנשאַפט פון לאַנצוטער יידן אין ארץ־ישראל און האָט אויך אַ סך בייגעטראָגן צום דערשיינען פונעם דאָזיקן יזכור־בוך.

די ציוניסטישע ארגאניזאציע פאר נייע און שווערע אויפגאבן

נאָך דעם פילסודסקי איבערקרערעניש אין פוילן אין יאָר 1926, וועו די מאַכט אין פוילן איז אַריבער אין די הענט פון דער סאַנאַציע, איז אַ שווערער עקאָנאָמישער קריזיס אויס־געבראָכן אין דער פוילישער מדינה. אַמשווערסטנס האָט דער קריזיס געטראָפן די יידישע באַפעלקערונג, וואָס האָט דערצו געמוזט אויסשטיין דעם פיסקאַלישן שטייער־דרוק און די אַנטי־יידישע באַיקאָט אַגיטאַציע מצד די אַנטיסעמיטישע קרייזן, וואָס זענען געווען שטאַרק פאַרטרעטן אין אַלע כמעט פוילישע פאָליטישע און ווירטשאַפטלעכע ארגאַני־זאַציעס.

די ציוניסטישע אָנפירערס אין די שטעט און שטעטלעך אין פוילן זענען געשטאַנען איצט פאַר נייע אויפגאַבן צו שטעלן זיך אָן דער שפיץ פון אַ הילפס־און רעטונגס־אַקציע, און בפרט צו אַרגאַניזירן די יידישע מאַסן צום קאַמף פאַר רעכט אויף אַרבעט און רעכט צום לעבן. און כדי נאָכצוקו־מען אין אונזער שטאַט לאַנצוט די דאָזיקע אויפגאַבן, איז אין חודש יאַנואַר 1928 פאַרגעקומען אַ געהיימע פאַרזאַמלונג פון דער ציוניסטישער ארגאַניזאַציע, אויף וועלכער ס׳איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייער לאָקאַל־קאָמיטעט פון פאַלגנדע חברים: ד״ר דאָלעק דרוקער אַלס פרעזעס, ד״ר מאָרקעל לעאָן אַלס פאַרטרעטער, צבי זאוערהאַפט אלס סעקרעטאַר און די מיטגלידער: אינזש. אברהם שפּאָן, יחיאל נוסבאום, שלמה גרינבאום, ד״ר לאטרינגער, אליעזר פאָס, נחמן קעסטענבאום. אַלס רעפרעזענטאַנטן פון דער יוגנט צוויי דע־לעגאַטן פון דער איינציקער דעמאָלט ציוניסטישער יוגנט־ארגאַניזאַציע אין לאַנצוט „השומר הצעיר" — משה ראָזענ־בליטה און מיכאל וואלצער. דער דאָזיקער נייער לאָקאַל־קאָמיטעט איז געווען אַן אמתער אַרבעטס־קאָמיטעט, וואָס האָט מיט מסירות־נפש אויסגעפירט אַלע אויפגאַבן פון דער טאָגטעגלעכער ציוניסטישער אַרבעט. דער פרעזעס פון לאָ־קאַל־קאָמיטעט, ד״ר דאָלעק דרוקער, האָט געשטעלט זיינע אויסערגעווינלעכע פעאיקיטן אַלס ארגאַניזאַטאָר און רעדנער צום דינסט פון דער ציוניסטישער ארגאַניזאַציע. פון די יונגסטע יאָרן איז ער געשטאַנען אין די פאַדערשטע ריי־ען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג און אַ דאַנק זיין קרישטאַל־ריינעם כאַראַקטער און זיין איידל האַרץ האָט ער געוואונען אַלגעמיינע פאָפולאַריטעט צווישן די ברייטסטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. מיט טרייישאַפט און איבערגעבנקייט האָט ער געדינט דעם ציוניסטישן אידעאַל און תמיד גרייט אויסצופירן די שווערסטע אויפגאַבן, איז ער געשטאַנען אויף דער פאַדערשטער פראָנט, ווי אַ מוטיקער און אָנשלאָסענער קעמפער פאַר אַ בעסערן מאָרגן פון לאַנ־צוטער יידנטום. ד״ר דאָלעק דרוקער ז״ל איז געווען ge־שעצט און פאַרערט אין לאַנצוט נישט בלויז דורך אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, נאָר אויך דורך דער פוילי־שער אינטעליגענץ און די פוילישע פראָגרעסיווע עלעמענטן אין דער שטאָט. נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער צוזאַמען מיט אַלע לאַנצוטער יידן פאַרטריבן געוואָרן דורך די געסטאַפּאָ מערדער פון דער שטאָט און נישט לאַנג דערנאָך האָט ער אויסגעהויכט זיין איידעלע נשמה, פאַרפיניקט דורך די היטלעריסטישע רוצחים. כבוד זיין אַנדענק!

דער זעלבער טראַגישער גורל האָט אויך געטראָפן (אַ חוץ

דעם שרייבער פון די שורות, וואס האט זיך בעת דער מלחמה אויפגעהאלטן אין סאוויעט־רוסלאנד און אן חוץ דעם פריינט מיכאל וואלצער, וואס איז, ווי מיר האבן שוין פריער דער־ מאנט אין יאר 1929 עולה געווען קיין ארץ־ישראל) אלע אנדערע חברים פון ציוניסטישן לאקאל־קאמיטעט אין לאנצוט. פארטריבן פון דער שטאט תיכף נאכן ארויינמארש פון די געסטאפא־אפטיילונגען זענען זיי אומגעקומען אין די געטאס און אין די טויטנלאגערן, פארפיניקט אויף אן אכזריותדיקן אופן דורך די נאצישע מערדער.

דער ניי־געוויילטער לאקאל־קאמיטעט איז געווען טעטיק אויף אלע פראנטן פון יידישן געזעלשאפטלעכן, פאליטישן, קולטורעלן און סאציאל־עקאנאמישן לעבן אין לאנצוט. אין יאר 1929 האט די ציוניסטישע ארגאניזאציע אין לאנצוט אקטיוו זיך באטייליקט אין וואלקאמף צו דער יידישער קהילה אין שפעטער צום שטאטראט און צום פוילישן סיים. עס זענען געמאכט געווארן אנשטרענגונגען צו פארגרעסערן די הכנסות פונעם קרן קימת לישראל און קרן היסוד און ווען עס איז אין יאר 1931 פראקלאמירט געווארן אין גאליציע דער „סאקאלאוו־חודש" פארן ציוועק פון ציוניסטישער פרא־ פאגאנדע, האט דער ציוניסטישער לאקאל־קאמיטעט אין לאנ־ צוט אדורכגעפירט אן אימפאזאנטע אויפקלערונגס־אקציע לטובת דעם ציוניסטישן אידעאל און ארבעטערכט קיין לאנ־ צוט דעם דעמאלטיקן פרעזעס פון דער קראקעווער ציוניסטי־ שער עקזעקוטיוו, דעם אלגעמיין באליבטן און געשעצטן מגר. לעאן סאלפעטער, וועלכער האט פאר אן חוץ סוילן אין בית־ עם רעפערירט וועגן די אלגעמיינע יסודות פון הערצליאנישן ציוניזם און די וועגן פון זיין רעאליזאציע.

אויף דעם דאזיקן לאקאל־קאמיטעט פון דער ציוניסטי־ שער ארגאניזאציע אין לאנצוט איז אויך געלעגן דער עול צו שאפן און צו אנטוויקלען אין דער שטאט א העברעאיש שולוועזן, צו עפענען און אויסצוהאלטן א יידישע עפנטלעכע ביבליאטעק, אנצופירן מיט דער אקציע פאר אויפשטעלן א פאלקס־הויז, א בית־עם אין לאנצוט, צו ארגאניזירן שוץ און הילף פאר חלוצים, צו זארגן פאר ציוניסטישער קולטור־ טעטיקייט אויף דער יידישער גאס, צו וועקן דאס פארשטענ־ דעניש פאר פיזישער אנטוויקלונג פון דער יידישער יוגנט דורך גרינדונג פון גימנאסטישע ספארט־פאראיינען, וואס זאלן זיין טעטיק בהתאם מיטן ציוניסטישן געדאנק, און בכלל בייי יעדער געלעגנהייט, אויף יעדן ארט פון יידישער געזעלשאפט־ לעכער און פאליטישער טעטיקייט באוווסטזיניק צו מאכן די יידישע באפעלקערונג דורך ציוניסטישער פראפאגאנדע און מעשים.

די אלע אויפגאבן האבן די ציוניסטישע מנהיגים אין לאנצוט אדורכגעפירט מיט התלהבות און גרעסטער קרבנות־ גרייטקייט. אין דעם לעצטן צענדליק יאר פאר דעם אויס־ ברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען טאקע אין לאנ־

פרויען סעקציע (סקציית נשים) פון ספארט־קלוב טרומפעלדאר

זיצן פון רעכטס (יושבות מימין): שושנה פאפיאל, ביילא גרינער, הדסה גוטמאן, מאנקא מעכלאוויטש, רחל גוטמאן, חיה וואלצער. שטייען פון רעכטס (עומדות מימין): מאכטשע אדלער, רחל שוסהיים, נעכא רייף, אסתר פלאשן, העלא שטיצל, שרה טורקעלטויב, רוחמה שטעכער, נעכא זאוארהאפט, רבקה פאפיאל, רעגינא זאואר, בלימה טוכפעלד.

פינג־פאַנג סעקציע פון ספאָרט פאַריין טרומפּעלדאָר אין בית־עם — סקציית פינג־פונג באגודת הכפורט טרומפלדור.

צוט געווען טעטיק אין האָבן זיך אַנטוויקלט די ציוניסטישע ביבליאָטעק „ציון", די העברעאישע שול, דער מוזיק־פאַר־איין „הזמיר", דער ציוניסטישער ספּאָרט־פאַראיין „טרומפּעל־דאָר", דאָס פאָלקסהויז „בית־עם". עס האָבן אין דער דאָזיקער תקופה געווירקט אויך און עס זענען טעטיק געווען אויך אַלע געביטן פון ציוניסטישער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט אַ חוץ דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע — דער מזרחי, די פּועלי־ציון, די רעוויזיאָניסטן און די פּרויען־אַרגאַניזאַציע „וויצאָ". אַ ברויזנדיק ציוניסטיש לעבן האָבן געפירט די ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, ווי „השומר־הצעיר", פּרייהייט, עקיבא, די בני־ציון, הנוער הציוני, ברוריה, בית״ר. אין די לאָקאַלן פון די דאָזיקע אַרגאַניזאַציעס האָט געהילכט דער גזאַנג פון העברעאישע לידער, אין וועלכע עס איז געווען פאַרבאַרגן די בענקשאַפט נאָך ציוניסטישער טאָט, נאָך פאַרווירקלעכונג פונעם ציוניסטישן אידעאַל דורך עליה קיין ארץ־ישראל.

דער חורבן

אין חודש סעפּטעמבער 1939, ווען די היטלעריסטישע רוצחים האָבן אויף אַן אכזריותדיקן אופן פאַרטריבן די יידן פון לאַנצוט, איז צוזאַמען מיטן יידישן לעבן אָפּגעשטאָרבן אויך יעדע יידישע געזעלשאַפטלעך־קולטורעלע און פאָליטישע טעטיקייט אין דער שטאָט. דער ערשטער קרבן זענען געווען די ציוניסטישע אינסטיטוציעס און צוזאַמען מיט די יידן איז פאַרטריבן געווארן פון לאַנצוט יעדער ציוניסטישער געדאַנק, יעדער סימן פון אַמאָליקער אַזוי רייכער און פול־פאַרביקער ציוניסטישער טעטיקייט אין לאַנצוט.

אין קוואַלן פון יסורים און פיין איז אומגעקומען דאָס לאַנצוטער יידנטום.

די שארית הפּליטה, דאָס ביים לעבן איבערגעבליבענע הייפּעלע לאַנצוטער יידן, האָט אָנגעקניפּט אין דער הערלעכער טראַדיציע פון אַמאָליקן „אהבת ציון" נאָך פון פאַרן יאָר 1894, און יעדער פון די לאַנצוטער יידן, ווו־אַ ער זאָל זיך נישט היינט געפינען — אין דער פרייער יידישער מדינה ישראל, צי אין די תפוצות — איז געבליבן טריי זיין ציוניסטישן גלויבן פון די יונגע יאָרן אין לאַנצוט. יעדער איינער פון דער לאַנצוטער שארית הפּליטה לייגט צו לויט זיינע מעגלעכקייטן און כוחות אַ ציגל צו דער אָנטוויקלונג פון מדינת ישראל, אָפּגעבנדיק דערמיט כבוד די ציוניסטן פון לאַנצוט, וואָס זענען געפאַלן על קדוש השם.

דוד האר תל־אביב

„פועלי ציון" אין לאנצוט

1918 – 1926

אין לאַנצוט האָט דער ציוניזם זייער פרי געשלאָגן זיינע וואָרצלען. שוין אין יאָר 1894 האָט דאָרט עקזיסטירט אַ ציוניסטישער פאַראיין „אהבת ציון", וואָס האָט געציילט, ווי עס גיט איבער דער באַקאַנטער היסטאָריקער ד"ר נ. מ. גלבער,* 45 אַקטיוּע מיטגלידער. וועָן מען נעמט אין באַטראַכט, אַז די צאָל יידן אין לאַנצוט אין דאַן געווען אַ קליינע און אַז צום סוף פון 19־טן יאָרהונדערט האָט זיך דאָרט דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן קאַנצענטרירט אין בית־המדרש און איז נאָך געווען אונטער דער שטאַרקער השפעה פון די חסידישע קריין, מוז דער פאַקט, אַז שוין דעמאָלט איז אין לאַנצוט טעטיק געווען אַ ציוניסטישער פאַראיין, באַטראַכט ווערן ווי אַן אויסדרוק פון אַ גאָר הויכער מדרגה פון נאַציאָנאַלן באַווּאוסטזיין און פאָליטישער רייפקייט.

איז דאָך דאָס רוב גאַליציע שטעלעך געווען אין די ניינציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט און אין די ערשטע יאָרן פון 20־טן יאָרהונדערט איינגעזונקען נישט בלויז אין עקאָנאָמישער אָפּגעשטאַנענקייט, נאָר אויך אין פאָליטישער קנעכטשאַפט ביי די דעמאָלטיקע קהילה־פאָרזאָרגערס, וואָס האָבן זיך געשטיצט אויף דער פראָטעקציע פון פריץ אָדער סטאָראָסטע — בעת אין לאַנצוט האָט שוין דער ציוניסטישער אידעאַל אַרויסגעפירט די יידישע פאָראָרעמטע מאַסע אויפן בריטן שליאַך פון נאַציאָנאַלע באַפרייאונגס־באַשטרעבונגען.

אין דערזעלבער צייט אָבער האָבן זיך שוין ביי די אָר־בעטס־מענטשן, וואָס האָבן זיך געפינען אין די ציוניסטישע פאַראיינען, אָנגעהויבן צו מערקן די ערשטע שוואָכע נאָך סימנים פון קלאַסן־באַווּאוסטזיין; עס האָט נאָך דעמאָלט, — בפרט אין די קליינע אָרטשאַפטן, — נישט עקזיסטירט דער טיפ פון יידישן קלאַסן־באַווּאוסטן פראָלעטאַריער, ווייל יידן האָבן צו דער דאָזיקער צייט געאָרבעט כמעט אויסשליסלעך אין קליינע וואָרשטאַטן אָדער קלייטן, וואו עס האָט נישט עקזיסטירט קיין גרעסערע פון דער אָרבעטסצייט און עקספלאָאַציע מצד די איבעריקנס אויך נישט זייער פאָרמעגלעכע אָרבעטס־געבער. די דאָזיקע יידישע אָרבעטס־מענטשן, בפרט די האַנדלס־אָנגעשטעלטע, האָבן אינסטינקטיוו פראָלעטאַנען די נויט־ווענדיקייט פון אַן אָרגאַניזירטן קאַמף פאַר בעסערע מענטש־לעכע אָרבעטס־אָון לעבנס־באַדינגונגען און אין די ערשטע יאָרן פון 20־טן יאָרהונדערט זענען אָנטשטאַנען סטיכיש, פון זיך אַליין, אין פאָרשידענע שטעט און שטעטלעך אין גאַליציע יידיש־נאַציאָנאַלע פאַראיינען פון האַנדלס־אָנגעשטעלטע. דערביי זענען געווען אָרטשאַפטן, וואו די יידישע האַנדלס־אָנגעשטעלטע אָדער אפילו אָרבעטער האָבן אין דער ערשטער צייט אָרגאַניזירט אַזעלכע קריזן פון אָרבעטס־מענטשן, אין די אַלגעמיינע ציוניסטישע פאָראיינען. מיט דער צייט האָט זיך פון די דאָזיקע האַנדלס־אָנגעשטעלטע פאָראיינען אויסקריסטאַליזירט די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע באַוועגונג, וואָס איר פּרינציפּ איז געווען די באַזונדערקייט פון די קלאַסן־אינטערעסן פון יידישן אָרבעטער און האַנדלס־אָנגעשטעלטן און די ניטוועזנדיקייט צו בילדן אַ גינסטיקן באָדן פאַר אַן אייגענער אָרבעטס־אָדער האַנדלס־אָנגעשטעלטע אָרגאַניזאַציע.

אָבער, בעת למשל אין שכנותדיקן יאָראָסלאָוו האָט שוין אין יאָר 1901 עקזיסטירט אַ ציוניסטישער האַנדלס־אָנגעשטעלטער־פאַראיין „העברי" — האָט דער לאַנצוטער „אהבת־ציון" פון יאָר 1894 געטראָגן אַן אָלגעמיינעם כאַראָקטער שוין צוליב דעם, ווייל דער גערעכנגל מיט דער הערשנדיקער דעמאָלט אין דער שטאָט חסידישער מחנה, האָט געצוואונגען די קליינע גרופּע ציוניסטישע פיאָנערן צו סאָלידאָרישער און געמיינשאַפטלעכער האָלטונג. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע איז בין צום יאָר 1918 געווען דער איינציקער יידישער פאָליטישער כוח אויף דער יידישער גאַס אין לאַנצוט.

מיט אַ גאָר גרויסער פאַרשפּעטיקונג איז קיין לאַנצוט אַרײַנגעדרונגען דער פועלי־ציוניסטישער גדעדאַנק. אין דער שכנותדיקער ריישע האָט מען שוין פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געמערקט די השפעה פון דער פועלי־ציון־טעטיקייט, און וועָן איך בין אין יאָר 1910 אַריבער פון לאַנצוט קיין ריישע, האָב איך שוין דאָרט אָנגעטראָפן אויף אַ שטאַרק פאָרצוויגטע פועלי־ציון אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט אונטער דער אָנפירונג פון אַזעלכע איבערגעבענע געזעלשאַפטלעכע טוער ווי פיש, משולם דודזאָן און נחום שטערנהיים אָנט־וויקלט אַ דערפאָלגרייכע אַלזייטיקע טעטיקייט אויפן פאָלי־טשן, געזעלשאַפטלעכן, קולטורעלן און ארץ־ישׂראלדיקן גע־ביט. איך בין טאָקע באַלד נאָך מיין אָנקומען קיין ריישע אַרײַנ־געצויגן געווָארן אין דעם ברויזנדיקן פועלי־ציוניסטישן פאָראטיי־לעבן און געווען טעטיק אין דער פועלי־ציון באַוווּג גונג אויך דערנאָך, וועָן איך בין אין יאָר 1914, נאָכן אויס־ברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, צוזאַמען מיט דער כוואַליע פליטים אַריבער קיין ווין, וואו עס האָט עקזיסטירט אַ רירעוודיקע פ. צ. אָרגאַניזאַציע.

אין לאַנצוט איז אין דער דאָזיקער תקופה נאָך אָנגע־גאַנגען אַ פאַרבייטערטער קאַמף צווישן דעם איינפלוסרייכן לאָגער פון חסידים פון איין זייט און די השכלהשע און ציוניסטישע רייען פון דער צווייטער זייט. און די ערשטע ציוניסטישע אָנפירער אין לאַנצוט, וואָס זענען אַרויס פון דער השכלה־שול זענען אין דעם ערשטן צענדליק יאָר פון 20־טן יאָרהונדערט און דערנאָך ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, געווען פאָרנומען אויסשליסלעך מיט

---

* פרקי גליציה — ד"ר נ. מ. גלבר: „אהבת ציון".

דער שטרעבונג אַרייַנצודרינגען געגנלעך אין לאַנצוטער בית־המדרש און צו געווינען די יידישע עפּנטלעכקייט פאַר דער ציוניסטישער באַוועגונג. אָבוץ דעם איז וויכטיק צו באַמערקן, אַז ביזן צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט געציגן איר יניקה פון אויספירן פּאַרשידענע באַשטעלונגען לטובת דעם שלאָס פון די פּאָטאָצקיס, וועלכע האָבן זיך באַנוצט מיט יידן ביי זייערע וואַלד־אָדער ערד־געשעפטן, ביים פּאַרקויפן פּרוכט פון זייערע פּאָלוואַרקן, משקאות פון זייערע ספּירט־ראַפינעריעס און בראַוואַרן אָדער בכלל ביי פאַרשידענע באַשעפטיקונגען, וואָס זענען געווען נויטיק פאַר דער ווירטשאַפט פונעם פּריצישן הויף. יידישע אַרענדאַרן, שענקער, פּאַרמיטלער אָדער קרעמער און דאַרפס־אויפקויפער — דאָס איז געווען דעמאָלט דער סאָציאַלער רוב מנין ובנין פון דער לאַנצוטער יידישער באַפעלקערונג — האָבן נישט באַשעפטיקט קיין אָנגעשטעלטע, און יידישע בעלי־מלאכות אין לאַנצוט האָבן געאַרבעט אָן וועלכער עס איז הילף, ווייל זיי זענען געווען צופרידן, אויב זיי האָבן פון אייגענער אַרבעט פאַרדינט אויף פרנסה.

דער יונגער דור, וועלכער האָט זיך אָפּגעטרייסלט פון דער השפּעה פון דער חסידישער סביבה, איז אָוועק פון לאַנצוט, מייסטנס אין ריישע, אַ מרחק פון 17 קילאָמעטער, און געזוכט דאָרט אַרבעט. עס האָבן דערפאַר געפעלט אין לאַנצוט אין דער דאָזיקער תקופה די אָביקטיוון באַדינגונגען פאַר דער אַנשטייאונג און אָנטוויקלונג פון אַ וועלכער ס׳איז יידישער אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע. אַ פרווו צו גרינדן אַ זש. פ. ס. (אנטיציוניסטישע יידישע סאָציאַליסטישע פאַרטיי) אַרגאַניזאַציע נאָך עטלעכע יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געבליבן אָן רעזולטאַטן.

ערשט ווען עס האָט זיך פאַרענדיקט די ערשטע וועלט־מלחמה און פון די פראַנטן און פון דער רוסישער געפאַנגענשאַפט, זענען צוריקגעקומען לאַנצוטער יידיש סאָלדאַטן און צווישן זיי אַ סך געווען אָקטיוע פירנדע מיטגלידער פון „אהבת־ציון", וועלכע זענען געווען עדות פון דער שוידער־לעכער וועלט־שחיטה, — האָבן זיך אין לאַנצוט אַרייַנגעריסן שטראַלן פון סאָציאַליסטישע אידעאַלן. דאָס איז געווען אַ צייט, ווען עס זענען געוואָקסן די ראַדיקאַלע שטימונגען אויף דער יידישער גאָס, און אויך אין לאַנצוט איז אייניגע טראָטן אָן ענדערונג אין דער שטימונג פון געזעלשאַפטלעכן לעבן ביי דער יידישער באַפעלקערונג. אָבער דערווייל זענען דאָס געווען נאָר שטימונגען, וועלכע האָבן אויך אין די ציוניסטישע ריייען אין לאַנצוט אַרויסגערופן אַ פערמענט, וואָס האָט געהאָלפן אויסקריסטאַליזירן אָן אידעאישע דער־נענטערונג צום סאָציאַליסטישן פליגל פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, און עס האָט נאָר געפעלט דער אימפּולס, וואָס זאָל העלפן צונויפזאַמלען די פראָ־סאָציאַליסטישע עלעמענטן אין ציוניסטישן לאַגער אין לאַנצוט.

און ווען איך בין דעם 15.11.1918 צוריקגעקומען פון עסטרייכישן מיליטער קיין לאַנצוט, האָב איך טאָקע באַלד אַנגעטראָפן אויף אַ גינסטיקן באָדן פאַר דער גרינדונג פון אַ פּועלי־ציון אַרגאַניזאַציע, צו וועלכער איך האָב געהערט זינט מיינע יינגסטע יאָרן, אַרבעטענדיק נאָך אין ריישע פאַר דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. עס איז געווען גראָד אַ טאָג נאָך די אַנטיסעמיטישע עקסצעסן אין לאַנצוט און ערב דער ערשטער יאָרצייט נאָך דעם שווערן פאַרלוסט פון אומפאַרגעסלעכן פּועלי־ציון פירער ב. באַראַכאָוו. ווען איך האָב זיך פאַרשטענדיקט מיט עטלעכע אינטעליגענטע, שוין איבערצייגטע אָנהענגער פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און מיר האָבן באַשלאָסן צו גרינדן אין לאַנצוט אַ סניף פון דער פועלי־ציון־פאַרטיי אין גאַליציע, האָבן מיר באַלד אָנגע־טראָפן אויף אַ גרויסער סימפּאַטיע ביי דער יידישער געזעל־שאַפטלעכקייט. אויף דער ערשטער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג איז אויסגעוויילט געווארן דער ערשטער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער פועלי־ציון־פּאַרטיי אין לאַנצוט, צו וועלכן עס האָבן געהערט די חברים: הערש יאָסעם אַלס פאָרזיצער, דער שרייבער פון די שורות אַלס סעקרעטאַר און צווישן אַנדערע נפתלי לאופּאן און משה צוקער. מיר האָבן זיך תיכף פאַרבונדן מיט דעם פועלי־ציון־ראַיאָן־קאָמיטעט אין קראָקע און מיר האָבן אָנגע־הויבן אונדזער טעטיקייט מיט דער אַרבעט פאַר דעם פאַלעס־טינאַ־אַרבעטער־פאַנד, דערביי האָבן מיר געליימט גרויס גע־וויכט אויף די סאָציאַליסטישע אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן דער יוגנט. אין אונזער טאָגטעגלעכער ציוניסטישער טעטיקייט האָבן מיר נישט פאַרגעסן אונטערשטרייכן אינדזער באַזונ־דערן פּועלי־ציון־שטאַנדפּונקט, רעאַגירנדיק זעלבסטשטענדיק אויף פאַרשידענע אַקטועלע דערשיינונגען פון יידישן פאָלי־טיק, געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן אין לאַנצוט.

די טרויעריקע ווירטשאַפטלעכע לאָגע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט, ווען די פאָטאָצקיס האָבן אויפגע־הערט צו זיין דער עיקרדיקער מקור פון דער פרנסה פון לאַנ־צוטער יידן, — האָט אונדז געצוואונגען צו זוכן מיטלען און וועגן, כדי צו לינדערן די נויט אויף דער יידישער גאָס. דאָס איז געווען אויך אַ צייט, ווען עס האָט — ווי אַ פועל־יוצא פון דער מלחמה — געהערשט נאָך אין גאַליציע, ווי אין גאַנץ פוילן, אַ תוהו־ובוהו אויפן ווירטשאַפטלעכן געביט און עס האָבן נאָך עקזיסטירט גרויסע שוועריקייטן ביים פאַרזאַרגן די באַפעלקערונג מיט די נויטיקסטע פֿראָדוקטן, ווי ברויט, צוקער, קאַרטאָפל וכדומה.

פאַרשטייט זיך, אַז אממייסטנס האָבן געליטן די ארעמע יידישע שיכטן. דערפאַר האָבן מיר באַלד געגרינדעט אַ פאַר־ברויכס־קאָאָפּעראַטיוו (קאָנסום), צו וועלכן עס האָבן געהערט 180 יידישע משפחות מיט אַן ערך 500 נפשות, וועלכע האָבן איצט געהאַט די מעגלעכקייט צו באַקומען פאַר ביליקע פּריזן אַלע נויטיקסטע טאָג־טעגלעכע געברויכס־אַרטיקלען; דערביי האָט די פאַרוואָלטונג זיך פאַרבונדן מיט די צענטראַלע ווירט־שאַפטלעכע אינסטיטוציעס אין קראָקע ווי אויך מיט אַרטיקע שטאָטישע מאָכט־אַרגאַנען, וואָס האָט אונדז דערמעגלעכט צו פאַרזאָרגן אונדזערע מיטגלידער מיט קויל, קאַרטאָפל און לעדער. גרויס דערפאָלג האָט געהאַט אונדזערע וועגנדונג צום „רויטן קרייץ", אין וועמענס שפּיץ עס איז געשטאַנען

די לאַנצוטער גרעפין פאַטאַצקע און אַ דאַנק איר האַבן מיר באַקומען הילף אין פאַרעם פון פראַדוקטן פאַר הונדערטער אַרעמע יידישע קינדער אין לאַנצוט. צו דער פאַרוואַלטונג פון קאַנסום האַבן געהערט: דער שרייבער פון די שורות אַלס פאַרזיצער און די חברים א. טורטעלטויב, ישראל טוכפעלד, אליהו אויגענבראון, יעקב לאַנגזאם, לייב אנמוט. אַלס דירעק־טאַרן זענען געווען באַשעפטיקט הירש יאסעם, פנחס טשופער, מלך קעסטען און לאַזער מארדער.

מיר האַבן אויך נישט פאַרנאַכלעסיקט די קולטור־אַרבעט אויף דער יידישער גאַס אין לאנצוט. מיר האַבן פאַראַנשטאַל־טעט פאַרלעזונגען און רעפעראַטן אויף פאַרשידענע טעמעס און מיר האַבן נישט געשפּאַרט קיין מי אויף אַראַפצוברענגען קיין לאַנצוט פון קראקע אַדער אפילו פון ווַארשע אַדער לעמ־בערג, אַנגעזעענע פרעלעגענטן און פ.צ. פירער, וועלכע האַבן רעפערירט איבער יידישע שרייבער ווי שלום עליכם און אַנדערע. אַזוי, למשל, געפינען מיר אַ ידיעה, אין דער וואַרשע־ווער „ארבעטער־צייטונג", אַרגאַן פון דער פ. צ. פאַרטיי אין פוילן, אַז זונטיק, דעם 12.10.1919 איז פאַרגעקומען אין לאַנצוט אַ פאַרלעזונג פון שאַכנע זאגאן פון קראַקע אויפן טעמע: „קולטור־אויפגאַבן פון יידישן פראַלעטאַריאַט".

אַ וויכטיקער ביישטייער ביים פאַרשפרייטן די יידישע קולטור אין לאַנצוט איז געווען די גרינדונג פון דער ערשטער יידישער פאַלקס־ביבליאָטעק אויפן נאַמען פון ד"ר מאַקס ראַזענפעלד, וועלכע האַט זיך שוין אַנטוויקלט און איז מיט אירע קנאַפּע 800 ביכער אונטער דער אָנפירונג פון דער איבערגעגעבענער פייגע גוטמאַן געוואָרן אַ צענטער פון ביל־דונג און וויסן פאַר דער יידישער יוגנט אין לאַנצוט.

די דאַזיקע פרוכטבאַרע און נוצלעכע טעטיקייט פון די ערשטע פועלי־ציון אָקטיוויסטן אין לאַנצוט איז איבערגעריסן געוואָרן מיטן אויסברוך פון סאָוויעטיש־פוילישער מלחמה און אַ נייע כוואַליע פון אַנטיסעמיטיזם האַט זיך צעגאַסן אין פוילן. דאָס מאַל האַט מען באַשולדיקט די יידישע באַפעלקערונג אין סימפּאַטיזם צו די באַלשעוויקעס און דערפאַר זענען אָחוץ אונטערנירונג פון יידישע מיליטער־פליכטיקע יידן אין דעם לאַגער אין יאַבלאַנגע, דורכגעפירט געוואָרן אַרעסטן פון סא־ציאַליסטישע געזעלשאַפטלעכע טוער. אויך לאַנצוט איז נישט געבליבן פאַרשוינט, און אונדזער חבר הירש יאסעם, איינער פון אונדזערע בעסטע אַקטיוויסטן, איז אַרעסטירט געוואָרן און אַ דאַנק די באַמיאונגען פון דעם בארימסן אַדוואָקאַט ד"ר לייב לאַנדאו פון פשעמישל איז ער באַפרייט געוואָרן פון דער תפיסה

באַלד נאָכדעם, ווי עס האַבן זיך באַרואיקט די געמיטער, האַבן מיר זיך געזומען צו אונדזער נאַרמאַלער טעטיקייט. און אַזוי ווי אונטער אונדזער השפעה האַט זיך שוין געפונען אַ גרעסערע צאָל יוגנטלעכע פון די אַרעמע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, האַט אַ גרופּע יינגערע חברים און חברות, ווי פייגע גוטמאַן, ישראל צוקער, וואַלף טוכפעלד, וואַלף יאסעם, יוסף קעסטן — געגרינדעט אַ באַזונדערע „יוגנט" פאַראיין,

„פועלי־ציון" אין יאַר 1923, ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א' מימין): שלמה יאסם, לייזער־איציק גוטמאַן, שמואל קעש־טעכער, משה האַר, שמעון זאוואר. צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב' מימין): הערץ יאסם, זישע האַר, ישראל צוקער, דוד האַר, אפרים זיסאַפל, אליעזר געלבער, וואַלף טוכפעלד. דריטע ריי פון רעכטס (שורה ג' מימין): משה מילראַד, שמואל ראַט, אברהם מילראַד, יוסף האַר, לייזער קאַלטער, משה־יוסף מאַנדשיין, זלמן היטער. פערטע ריי פון רעכטס (שורה ד' מימין): אהרן מאַנדשיין, זאַלקע קאַלטער, אליהו איינהאָרן, אליעזר קעשטעכער, לייזער פאַפּיאַל, ישראל מילראַד.

וועלכער האָט באַלד אין די ערשטע חדשים געווינען אַ גרויסע השפּעה בייַ דעם יידישן יונגן דור אין לאַנצוט. אין דעם דאָזיקן „יוגנט" פֿאַראיין האָט זיך געפירט אַ לעבהאַפּטע קול־טור־אַרבעט מיט קורסן, פֿאַרלעזונגען און רעפֿעראַטן, און דערצו איז אין די ווינטער־חדשים טעטיק געווען אין לאָקאַל פון פֿאַראיין אַ בופעט, וואו מען האָט געקאָנט באַקומען אומ־זיסט טיי און ברויט. דער „יוגנט" פֿאַראיין האָט אויך באַלד געפונען אַ קאָנטאַקט מיט דער צענטראַלע פון דער פּועלי־ציונסטישער יוגנט־אַרגאַניזאַציע.

אונדזערע דערפֿאָלגרייכע, קאָנסטרוקטיווע טעטיקייט, וואָס האָט אַרומגענומען אָלע סאַציאָלע און נאַציאָנאַל־קולטורעלע באַדערפענישן פון דער אַרבעטנדיקער יידישער באָפעלקערונג אין לאַנצוט, האָט אויסגעברייטערט די השפּעה פון דער פ. צ. פּאַרטיי און פֿאַרשאַפט איר פיל פּאָפּולאַריטעט אויך צווישן די יידישע קרייזן, וואָס האָבן געהאָט אַ פֿאַרשטענדעניש און פֿאַר־אינטערעסירונג פֿאַר אַזעלשאַפטלעכער אַרבעט. דערפֿאַר איז מיט אַזאַ התלהבות אויפגענומען געווארן אין יאָר 1919 דער רוף פון דער לאַנצוטער פ. צ. אַרגאַניזאַציע צו די יידישע פּרויען העלפן די אַרעמע שיכטן פון דער יידישער באָפעלקע־רונג אין לאַנצוט און גרינדן אַ באַזונדערן פרויען־קרייז, וואָס זאָל רעאַליזירן די לאָזונגען פון סאַציאַליסטישן ציוניזם. צו דעם קרייז פון איבערגעגעבענע טוערינס האָבן געהערט: פּייגע האר חנה מילראָד, אסתר טוכפעלד, לאה ערנפרייַנד, טילא צוקער, רחל לאופּבאַן, פּייגע מילראד רייזל גוטמאַן, שרה און מינדל יאסעס, וועלכע האָבן אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע טעטיקייט, מיטהעלפנדיק אין דער טאָגטעגלעכער פּועלי־ציון אַרבעט. בפרט האָט זיך דער פרויען־קרייז אויסגעצייכנט אויפן געביט פון קולטור אַרבעט. זיי האָבן געשאפן אַן אַמאַטאָרן־קרייז, וואָס האָט געגעבן גוטע טעאַטער־פֿאָרשטעלונגען. אויסער די חברות, וועלכע זענען עולה געווען קיין ארץ־ישראל נאָך פֿאַרן חורבן פון פּוילישן יידנטום אָדער האָבן זיך אויפגעהאַלטן בעת דער לעצטער וועלט־מלחמה אין רוסלאַנד געקומען קיין ישראל — ווי פּייגע האר, וואָס לעבט היינט אין תל־אביב, חנה מילראד (היינט לאַשטשאָווער) וואָס וואוינט איצט אין עכו, לאה ערנפרייַנד (היינט אשערוואסקא), וואָס וואוינט היינט אין תל־אָביב, פּייגע מילראד, וואָס לעבט היינט אין אַמעריקע — איז קיין איינציקע פון דעם פרויען־קרייז נישט געבליבן ביים לעבן. זיי זענען אומגעברַאכט געווארן צוזאַמען מיטן גאַנצן לאַנצוטער יידנטום דורך די היטלעריסטישע רוצחים. כבוד זייער אַנדענק!

די פועלי־ציון אַרגאַניזאַציע אין לאַנצוט, וועלכע איז אין יאָר 1920 שוין געווען אַן ערנסטער פאַליטישער פאַקטאָר און האָט זיך דערַאַבערט עקזיסטענץ־רעכט אויף דער יידישער גאַס אין לאַנצוט האָט גלייקלעך איבערגעקומען דעם קריזיס אין דער פועלי־ציון וועלט־באַוועגונג. אַ דאַנק דעם, וואָס מיר האָבן אין אונדזער פ. צ. טעטיקייט געלייגט גרויס געוויכט אויף דער פראַקטישער אַרבעט פֿאַרן ארבעטנדיקן ארץ־ישראל, אונטערשטרייכנדיק תמיד די וויכטיקייט פון ארץ־ישראל־אַרבעט (ק. ק. ל., קרן היסוד, פּאַל. אַרבעטער פאַנד, הילף פֿאַר חלוצים וכדומה) זענען מיר געווען פֿאַרבונדן מיט די פֿראַב־לעמען פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און די שטעלונג פון די חברים אין ארץ־ישראל, וואָס זענען געשטאַנען אין די פאָדער־שטע רייַען פון דער אויפבויי־אַרבעט אין לאַנד פון אונדזערע חלומות — איז פֿאַר אונדז געווען דער אידעאישער וועגווייזער. דערפֿאַר האָבן מיר נישט געקענט האָבן אַ וועלט עס איז פֿאַראינטערעסירונג פֿאַרן פראָבלעם וועגן דער באַציאונג פון דער פועלי־ציון באַוועגונג צום דריטן אינטערנאַציאָנאַל, וועל־כער האָט געפאָדערט פולע ליקווידאַציע פון באַראַכאָוויסטישן ציוניסטישן אינהאַלט אין דער פועלי־ציון אידעאָלאָגיע. די פֿאַרטיי אין לאַנצוט האָט טאָקע נישט געליטן פון דער שפּאַל־טונג און מיר זענען צוגעשטאַנען צו דער נייַ־געגרינדעטער „אומאָפּהענגיקער יידיש־סאָציאַליסטישער אַרבעטער־פֿאַרטיי פועלי־ציון אין מערב־גאַליציע", וועלכע איז געווען אַ באַ־שטאַנדטייל פון רעכטן וועלט־פֿאַרבאַנד אין דער פועלי־ציון וועלט־באַוועגונג, צו וועלכער עס האָט געהערט די פועלי־ציון אַרגאַניזאַציע אין ארץ־ישראל די „אחדות עבודה".

די פועלי־ציון אַרגאַניזאַציע אין לאַנצוט האָט געהערט צו די ווינציקע פונקטן אין דער פועלי־ציון באַוועגונג, וואָס האָט נאָך דער שפּאַלטונג אַרויסגעווינען די פולסטע אָקטיוויטעט און איניציאַטיוו אויף אַלע געביטן פון סאָציאַל־פּאָליטישן יידישן לעבן. להיפך — אונדזער אַרגאַניזאַציע האָט זיך איצט פונאַנ־דערגעוואַקסן און מיר האָבן געדונגען אַ נייַעם גרויסן לאָקאַל, וואו עס האָבן זיך קאָנצענטרירט אָלע צווייגן פון אונדזער טעטי־קייט. דער גאַנצער עול פון דער אַרבעט איז געלעגן אויף אַ גרופּע דיסציפּלינירטע חברים, וואָס האָבן אומדערמידלעך און מיט פולער מי און אחריות דערפילט זייערע אויפגאָבן. אַ דאַנק טאָקע אַזעלכע איבערגעגעבענע אָקטיוויסטן ווי ישראל צוקער, ישראל מילראד, לייזער פּאָפּיאל, לוזער גאלבער, זישע האָר — זענען מיר געווען בכוח צו איבערווינדן די אָלע שווע־ריקייטן, מיט וועלכע עס איז געווען פֿאַרבונדן די אָנפירונג מיט דער איינציקער אין דער שטאָט יידישער סאָציאַליסטישער אַרגאַניזאַציע „פּועלי־ציון" אין אַ שטאָט ווי לאַנצוט, וואָס איז נאָך פֿאַר אַ צענדליק יאָר געווען אַ פּעסטונג פון חסידיזם און עקסטרעם־קלעריקאַלער תקיפות.

כדי צו דערמעגלעכן די פיזישע אָנטוויקלונג פון דער יידישער אַרבעטער־יוגנט האָבן מיר איצט געגרינדעט דעם ספּאָרט־גימנאַסטישן פֿאַראיין „שמשון" (דעם שפּעטערדיקן „הפועל"), וועלכער האָט אַרגאַניזירט פֿאַרמעסטונגען מיט יידישע גימנאַסטישע פֿאַראיינען אין די שכנותדיקע שטעט.

מיר האָבן אויך געגרינדעט ביי אונדזער פֿאַראיין אַ דרא־מאַטישע סעקציע, וואו די משפחה טוכפעלד, אסתר, וואָלף און ראובן — האָבן אַרויסגעווינן גרויס טאַלענט און צוזאַמען מיט זיי האָבן די אַמאַטאָרן: קלמן טייטלבאום, דבורה זאורר, פייגע האָר, וואָלף גוטמאַן, יוסף און זישע האָר — האָבן מיט גרויס דערפֿאָלג געשפּילט די בעסטע וווּרק פון דער יידי־שער ליטעראַטור, דערביי האָט די דאָזיקע סעקציע מיטגעאַר־בעט מיטן דראַמאַטישן קרייז ביי דער פ. צ. פּרויען־גרופּע.

אין שייכות מיט אונדזער קולטור־טעטיקייט איז נאָך כדאי צו דערמאָנען דעם גרויסן דערפֿאָלג, וועלכן מיר האָבן געהאַט מיט די רעפֿעראַטן פון אַזעלכע געסט, ווי ד"ר יצחק שיפער,

ד״ר יחיאל האלפערן, היים הענינ, שלמה וועלנער, לאופבאן, אינזש. אנשיל רייס און חיים גרינבערג.

מיר האבן נישט אדורכגעלאזט קיין איין געלעגנהייט צו נעמען שטעלונג אין יעדער אלגעמיין־יידישער אדער סאציאלער פראגע. מיר האבן אנטייליגענומען אין דער אקציע פאר אויפשטעלן און אויסענדיקן דעם „בית־עם״ אין לאנצוט, און בעת די וואלן צום שטאטראט אין לאנצוט אין יאר 1923 — נאך אויפן סמך פון דעם קוריען־סיסטעם — האבן מיר געשאפן א בלאק מיט די אלגעמיינע ציוניסטן אין דער 4־ער קוריע, און צווישן אנדערע איז דאן אויסגעוויילט געווארן אונדזער חבר אלתר טורטעלטויב. אויך אין דער קהילה־פארוואלטונג האבן מיר געהאט אונדזערן רעפרעזענטאנט, חבר לייזער פאפיאל.

אלע אויבן־דערמאנטע דערגרייכונגען זענען געווען א פועל־יוצא פון דער פועלי־ציון טעטיקייט אין לאנצוט במשך דער ערשטער תקופה פון איר עקזיסטענץ זינט דעם יאר 1918 ביז צום טאג, וועו דער שרייבער פון די שורות, וואס האט כמעט די גאנצע צייט אנגעפירט מיט דער פ. צ. ארגאניזאציע אין לאנצוט, האט רעאליזירט זיין חלום און איז אין יאר 1926 עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

דער בילאנס פון דער דאזיקער טעטיקייט איז געווען: א) דער אנטייל פון דער פ. צ. פארטי אין לאנצוט אין דער אלגעמיין־ציוניסטישער ארבעט; ב) די סאציאליסטישע אויפקלערונגס־ארבעט און די השפעה אויף דעם יידיש־געזעלשאפטלעכן לעבן אין לאנצוט; ג) דאס דערהאבערן פאר דער פ. צ. ארגאניזאציע אין לאנצוט אן אנגעזעענעם ארט אין דער פ. צ. באווועגונג אין לאנד־מאסשטאב; ד) דער באדייטנדער צושטייער צום קולטורעלן לעבן אינעם יידישן לאנצוט; ה) דער וואוקס פון דער השפעה פון דער פ. צ. ארגאניזאציע אויפן אלגעמיין־פאליטישן און יידיש־געזעלשאפטלעכן לעבן אין לאנצוט.

די דאזיקע דערגרייכונגען פון מיין 7־יאריקער טעטיקייט אין דער פ. צ. ארגאניזאציע אין לאנצוט האט מיר געגעבן דעם גלויבן און זיכערקייט, אז מיט מיין פארלאזן מיין געבורטשטאט לאנצוט — וועט זיך נישט אפשטעלן די פאזיטיווע און נוצלעכע ראל פון דער פ. צ. ארגאניזאציע אין לאנצוט און איבערגעבנדיק די אנפירונג מיט דער לאנצוטער פועלי־ציון מיין נאכפאלגער: דעם חבר ישראל צוקער, האב איך געוואוסט, אז איך האב איבערגעלאזט די ארגאניזאציע אין זיכערע און אחריותפולע הענט.

גארווינציק איז די צאל חברות און חברים מיינע, מיט וועלכע איך האב גהאט די זכיה צוזאמען צו ארבעטן אין דער פועלי־ציון ארגאניזאציע אין לאנצוט, געבליבן ביים לעבן. זייער געבויגן ליגט אין די מאסן־קברים, אומגעבראכט דורך די היטלעריסטישע רוצחים אדער אומגעקומען מיט א טראגישן טויט — ווערנדיק פארפיניקט אין די נאכישע טויט־לאגערס.

יוגנט־באווועגונג „פרייהייט״ — „דרור״ אין יאר 1930.

משה קנעלער אנטוועדפן

„מזרחי" און „צעירי־מזרחי"

לאַנצוט איז געווען איינע פון די פעסטונגען פון חסידות, וואָס האָט געלייגט דעם גייסטיק־רעליגיעזן שטעמפל אויפן שטעטל, ביזן אָנפאַנג פון 20־טן יאָרהונדערט.

דאָס דערשיינען פון די ערשטע ציוניסטישע אַגודה „אה־בת ציון" אין לאַנצוט ביים סוף פון נייַנצנטן יאָרהונדערט, האָט געשאַפן ווי אַן אָפּס, וואָס זייַנע צוויי עקן זענען געווען — חסידות און ציוניזם. דער ענטפער פון רעליגיעזן יידנטום, פון דעם טייל וואָס האָט נישט געפונען איר פלאַץ אין דער פאָלקס־חסידישער באַוועגונג און נישט אין די נאַציאָנאַל־ציוניסטישע ריַיען — האָט נישט פאַרשפעטיקט צו קומען.

דאָס רעליגיעזע־תורה־יידנטום וואָס האָט נישט אָנגענומען דעם ציוניזם ווי אַ נאַציאָנאַלע לייזונג פאַר די יידישע פראָב־לעמען אין גלות, האָט אויפגעשטעלט איר אייגענע אר־גאַניזאַציע, די „אגודת ישראל". צו אונדזער גרויסן צער, האָט נאָר דער חורבן פון אייראָפעישן יידנטום באַוויזיגן די „אגודת ישראל" צו גיין אין די וועגן פון די רבנים, די גרינדער פון „מזרחי" מיט 50 יאָר צוריק. אָבער די גרויסע לומדי־תורה און יראי־שמים, וועלכע האָבן נישט געזען קיין שום סתירה צווישן תורת־משה, די גרונט־געזעצן פון אמונה און טרא־דיציע און צווישן דעם רוף פון ציוניזם צו שיבת־ציון, צו בויען דאָס לאַנד אין אונדזער צייט — האָבן צוגעלייגט אַ האַנט צום אויפשטעלן די נאַציאָנאַל־רעליגיעזע באַוועגונג, דעם „מזרחי".

דער ציוניסטישער געדאַנק פון אויסלייזן דאָס פאַלק, האָט געשלאָגן טיפע וואָרצלען צווישן די דריי און אַ האַלבן מיליאָן יידן, וואָס האָבן געלעבט אינעם פינצטערן פוילישן גלות, ווו זיי זענען דיסקרימינירט געווארן פון אַלע שטאַנד־פונקטן.

אונטער דער השפעה און אַנפירערשאַפט פון באַווסטע רבנים גייסטיקע מנהיגים פון פוילישן יידנטום, איז דער רעליגיעז־נאַציאָנאַלער געדאַנק אַרײַנגעדרינגען אין די הער־צער און באַווסטזיין פון בית־מדרש־בחורים, תלמידי־חכמים, יראי־שמים און רעליגיעזע משכילים אין די פוילישע שטעט און שטעטלעך, וועלכע זענען אַרײַנגעטרעטן אין די ריַיען פון „מזרחי". כדאי אונטערצושטרייכן, אַז נאָר די בית־המדרש־בחורים — אין וועלכע ס׳איז געווען דער גייסט פון ווידער־שטאַנד און מוטיקייט — זענען געווען מסוגל זיך אָפּצורייסן פון דעם בית־המדרש־פאַנאַטיזם און זיך אַנשליסן אין דער רעליגיעז־ציוניסטישער באַפרייאונגס־באַוועגונג — אין „מזרחי".

אויב די דאָזיקע אייגנשאַפטן זענען געווען נויטיק פאַר בית־המדרש־ייִנגלייט אין יענע שטעטל, איז פאַר לאַנצוט אוודאי און אוודאי — איז דאָך לאַנצוט געווען די פעסטונג פון חסידות, וועלכע האָט אַוועקגעשטעלט אַ וואַנט צווישן בית־המדרש און צווישן די לעבנס־פראַבלעמען פון יידנטום.

ר׳ אַנשיל כ״ץ, אַ שטאַרקע און פילזייטיקע פערזענלעכ־קייט צו יענער צייט דערשינען אין אונדזער שטעטל — האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה ביים גרינדן די אַרגאַניזאַציע „מזרחי" אין לאַנצוט. ר׳ אַנשיל, אַ תלמיד־חכם, דער בקי אין ש״ס און פוסקים פון איין זייט, און אין השכלה, ליטעראַטור, פילאָזאָפיע פון דער אַנדערער זייט, האָט פאַרויס זענעדיק די צוקונפט, זיך דערנענטערט צו די רבנישע קרייזן, וועלכע זענען געקומען אין דער נייער נאַציאָנאַל־רעליגיעזער מחנה, וועלכע האָבן געגלויבט, אַז דאָס פולע מקיים זיין תורת־משה און אירע מצוות איז מעגלעך אך ורק אין ארץ־ישראל. ער האָט זיך אַנגעשלאָסן אין דער וועלט־אַרגאַניזאַציע „מזרחי".

אין יאָר 1919 האָט הרב ראַפאַפּאָרט פון אַנדושעישעוו באַ־זוכט לאַנצוט, און אין זיין רעפעראַט אין בית־המדרש, האָט ער געורופן אַנצושליסן זיך אין „מזרחי". זיין רוף האָט געהאָט אַן אָפּקלאַנג אין שטעטל און איז אויפגענומען געווארן מיט גרויס־סימפאַטיע צווישן בכבודיקע און חשובע לאַנצוטער יידן. און אַזוי איז געגרינדעט געווארן דער „מזרחי", אין וועלכן דער אינספירנדיקער גייסט און מורה־דרך איז געווען ר׳ אַנשיל כ״ץ, דער ערשטער סעקרעטאַר פון סניף „מזרחי" אין לאַנצוט. אַלס פאַרויצער איז געוויילט געווארן ר׳ געצל דרוקער. חברים אין ועד זענען געווען: אלימלך פערלמוטער, חיים וואַלקנפעלד, בנימין גרייזמאַן און משה האַלפערן.

דאָס יאָר 1930 וועט דערמאַנט ווערן ווי אַ יאָר פון התעוררות אין דער „מזרחי"־באַוועגונג אין פוילן, וועלכע האָט געשאַפן אַ מערב־גאַליציע צענטראַלע אין קראַקע. דער געגנראַל־סעקרעטאַר הרב האַלפערן, האָט באַזוכט לאַנצוט און רעאָרגאַניזירט דעם סניף. אַ נייער ועד איז געוויילט גע־ווארן מיט ר׳ אַנשיל כ״ץ בראש, און די חברים: יחיאל בוס־באַום, וויצע־פאָרזיצער, אהרן מושל, אַ באַווסטע פיגור אין לאַנצוטער קהילה־לעבן, אַלס סעקרעטאַר, און יהושע פריי גדליה ענגלבערג, לייביש מעלאַן, גדליהו עסטליין, אליהו רייך, אהרן וואַלקנפעלד.

דער „מזרחי" האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף דער רעליגיעזער יוגנט, און אַ סך פון די חסידישע ריַיען, בית־המדרש־תלמידים, זענען צוגעשטאַנען צו די ריַיען פון חובבי־ציון. און דאָס אין זכות פון ר׳ אַנשיל כ״ץ, וועלכער האָט גע־ווירקט מיט זיין אויפקלערונגס־קראַפט און אַראַטאָריש פעיקייטן. זייַנע אונטערריכטס־מעגלעכקייטן האָבן זיך אַנט־פלעקט ביים געבן אַ שיעור אין דזשיקאָווער קלויז, וועלכער איז געווען פאַרפולט. ער האָט געלערנט משניות, גמרא, און די יוגנט — תנ״ך. פאַר די בעסערע, די קענערס, פלעגט ר׳ אַנשיל מקדיש זיין אַ סך פון זיין צייט אַרײַנדרינגענדיק מיטן רעליגיעז־נאַציאָנאַלן געדאַנק.

ר׳ אַנשיל האָט געשאַפן דעם סניף „תורה־ועבודה" פאַר דער „צעירי־מזרחי" און האָט יעדן אָוונט געגעבן לעקציעס פון תורה און ליטעראַטור. אונטער זיין השפעה זענען אַרויס אויף חלוצישער הכשרה: משה פרידמאַן קיין גאַרליץ, און אליהו רייך קיין סאַקאָלאָוו.

די יוגנט האָט זיך אַרגאַניזירט אין „צעירי־מזרחי". במשך

פון אַ באַשטימטער צייט זענען, יהושע פריי און אליהו רייך געווען וויצע־פאָרזיצערס. צווישן די אַקטיוויסטן פון „צעירי־מזרחי" האָט אויך געהערט דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות ר׳ אַנשילס געטרייער תלמיד, איצט דער וויצע־יושב־ראש און אַלגעמיינער סעקרעטאַר פון „מזרחי" און „הפועל־המזרחי" אין בעלגיע, דעלעגאַט אויפן לעצטן ציוניס־טישן קאָנגרעס אין ירושלים. צווישן די אַקטיוויט חברים פון „צעירי־מזרחי" דאָרפן דערמאָנט ווערן: שמואל קאַלטער, געווען דער סעקרעטאַר, משה פרידמאַן — קאָסירער, געפינט זיך היינט אין בעלגיע, אויך זיין ברודער יצחק פרידמאַן און שמעון צוויבל, וועלכע לעבן אויך אין בעלגיע.

דער לעבעדיקער גייסט אין „צעירי־מזרחי" איז געווען דער זון פון ר׳ אַנשיל כ״ץ — יצחק, אַ חבר אין „כפר־עציון", וועלכער איז געפאַלן מיט גיבורים־טויט אויף קידוש־השם והמדינה, מיט די העלדן פון גוש־עציון, פאַרטיידיקנדיק דאָס לאַנד.

יצחק, נאָך אין זיינע יונגע יאָרן, האָט מיט זיין חלוצישן ברען מיט דער מיטהילף פון דעם שרייבער פון די שורות, געשאַפן דעם „השומר־הדתי" אין לאַנצוט, געשטאַנען אין שפּיץ פון אים און מיט מסירות־נפש זיך אַריינגעווארפן אין דער אַרבעט, דינענדיק אַלס ביישפיל פאַר זיינע חברים מיט דעם חלוצישן גייסט וואָס האָט געברויזט אין אים.

דער „מזרחי"־לאָקאַל האָט זיך געפונען אין הויז פון יהושע וואָסערשטיין, שפּעטער אין „בית־העם", אין וועלכן מ׳האָט איינגעפירט סטאַביליע לעקציעס פון תלמוד, תנ״ך און יידישע געשיכטע.

עס דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן, אַז פאַר דער פאַרשטאַר־קונג פון „מזרחי" אין לאַנצוט, האָט אַ סך געלייסטעט מיט זיינע אָפּטע באַזוכן, דער חבר פון מערב־גאַליציע מרכז — פנחס שיינמאַן פון קראָקע, דער היינטיקער ראש פון רעלי־גיעזן ראָט אין תל־אביב. אַלס בית־מדרשניק און טאַלאַנט־פולער רעדנער האָט ער אַ סך באַווירקט די חסידישע קריייזן.

צווישן די עסקנים און מנהיגים פון „מזרחי"־באַוועגונג, ווָאס האָבן באַזוכט לאַנצוט, דאַרף דערמאָנט ווערן דער תל־מיד־חכם און גלייכצייטיק אַראָטאָר, ד״ר אברהם גאָטעסדינער און דער גייסטיקער מנהיג פון „מזרחי" הרב יהודה לייב הכהן מימון, וועמענס באַזוך האָט איבערגעלאָזט אַ שטאַרקן רושם אויפן חסידישן ציבור. אָבער זיין באַזוך איז אויך געווען פאַר־בונדן מיט דער עליה פון ר׳ אַנשיל כ״ץ קיין ארץ־ישראל, און ער האָט זוכה געווען עולה צו זיין האַרט פאַר פסח תרצ״ץ.

נאָך דער עליה פון ר׳ אַנשיל כ״ץ, האָט ר׳ יחיאל נוסבאום איבערגענומען די אַנפירערשאַפט פון סניף און דער שרייבער פון די שפּאַלטן דעם סעקרעטאַריאָט. צוזאַמען מיט יהושע פריי, דער יושב־ראש פון „תורה ועבודה", און נאָך חברים האָבן זיי ממשיך געווען די טעטיקייט פון „מזרחי", וועלכער איז געוואָרן אַ אַנגעזעענער פאַקטאָר אין געזעלשאַפטלעכן לעבן אין אונדזער שטעטל, און דעריבער אויך אַ רינג אין דער קייט פון טעטיקייטן און געשעענישן אינעם פאַרנעם פון רעליגיעז־נאַציאָנאַלער וויידער־אויפלעבונג, וואָס אַלע אירע וועגן האָבן געפירט אין דער ריכטונג פון בויען ארץ־ישראל.

דער גרויסער חורבן פון פוילישן יידנטום, האָט געברענגט פאַרטילקונג אויך אויף אונדזערע חברים, די אָנטיילנעמער אין דער הייליקער אַרבעט פון בנין־הארץ.

זאָל דער אַרטיקל זיין אַ דענקמאָל פאַר אָט־די קדושים.

אַ גרופּע אָקטיוויסטן פון „צעירי־מזרחי" — זיצן פון רעכטס (יושבים מימין): אליעזר קאַרפיאָל, יהושע פריי, בנציון. שטייען פון רעכטס (עומדים מימין): יצחק כ״ץ, מלך וויינשטאָק, מרדכי וענגער, וואָלף קלאַריסטס־פעלד, יחזקאל וענגער.

שטייגן פון רעכטס (עומדים מימין): פייוול אַדאַלף, בנו יואל אַדאַלף, זעליק פעלדשטיין, פרץ וואַסער, ——, שלמה קנעלער, אברהם קאַרפיאל, יחיאל ווינרעב ——, ——, בנימין איינהאָרן.

בנימין איינהארן הדר רמתיים

„אגודת ישראל"

לאַנצוט איז געווען אַן אויסגעשפראָכן חסידיש שטעטל. זייער אָפּזעעוודיק איז געווען אין איר די השפעה פון רבנים און צדיקים. באַזונדערס האָבן דאָרט געוועלטיקט די בעלזער חסידים. די חסידישע יוגנט האָט געלערנט אין ישיבות און בתי־מדרשים. דער קאָנטאָקט צווישן די מאָסן חסידים מיט זייערע רבנים און צדיקים, האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ מין אַרגאַניזירטע ראָם פון דער חסידים־באַוועגונג.

אָבער, געוויס ווי אין אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך, האָבן זיך אין לאַנצוט געפונען געניג יידן אויסער די מחנה פון חסידים. ס׳איז געווען אַ רעליגיעזע יוגנט, וואָס איז נישט מיטגעצויגן געוואָרן מיטן חסידות, און צוליב פאַרשידענע סיבות, דער עיקר עקאָנאָמישע, האָבן זיי זיך נישט געקאָנט איבערגעבן דעם לערנען אין די ישיבות און בתי־מדרשים, און זענען געווען געצווונגען צו אַרבעטן. די אַלע זענען געוען אויסער דער אַרגאַניזירטער רעליגיעזער ראָם.

„אגודת ישראל" האָט אין די קריזיז געפונען דאָס פאַסיקע מענטשן־מאַטעריאַל פאַר איר פאַרטיי. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אַנטשטאַנען אַ סניף פון „אגודת־ישראל" אין לאַנצוט, וואָס האָט געציילט, אין לויף פון דער צייט, עט־לעכע הונדערט חברים.

דער יושב־ראש פון סניף, פֿין די לעצטע יאָרן פאַרן אויס־ברוך פון צווייטן וועלטקריג, איז געווען ר׳ פייביש אַדאַלף, וואָס האָט געשטעלט אַ צימער פון זיין דירה צו דיספאָזיציע פון דער פאַרטיי. יעדן אָוונט זענען זיך די חברים פון „אגודה" צוזאַמענגעקומען צו לערנען אַ שיעור גמרא, שולחן־ערוך, עין־יעקב און האָבן מעיין געווען אין מוסר־ספרים. דאָרט האָבן זיך געפונען בעיקר די יוגנט פון „אַגודת־ישראל" וואָס זענען אין משך פֿין טאָג געווען באַשעפטיקט ביי פאַרשידענע אַרבעטן. די טעטיקייט האָט געהאַט אַ השפּעה אויף די אַלע רעליגיעזע יידן אין שטעטל, וועלכע האָבן זיך געפונען אויסער דער חסידישער באַוועגונג און האָבן אויך נישט געקאָנט זיך אַנשליסן אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע.

„אַגודת ישראל" האָט זיך געשטעלט נאָך טעטיקייטס־צילן אויף פאַרשידענע שטחים: אין צדקה־אַנשטאַלטן — גמילות־חסדים־קאַסע, ביקור־חולים, אין באַזאָרגן פאַר אָרע־מעלייט טאָג־טעגלעכע צרכים. די יוגנט פון „אגודת־יש־

ראל״ האָט געטראָגן מיט אבערגעבנקייט דעם עול־המצוות פון ברענגען הילף פאַר נויטבאַדערפטיקע, אונטער די אַנפּי־רערשאַפט פון חיים פאַדערבייטל. ער האָט זיך מיט דער גאַנצער נשמה איבערגעגעבן דער פאַרטיי, אַ סך מאָל ביז צו צוזאַמענשטויסן מיט דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע.

אויסער דער „אגודת־ישראל״־יוגנט, איז געגרינדעט גע־וואָרן נאָך אַ דערציערישער שיכט, אַ מער יינגערער: „פרחי־אגודה״ — קינדער און יוגנטלעכע פון 10—15 יאָר, די קינפ־טיקע פאַרשטאַרקונג פאַר די רייען פון „צעירי־אגודת־ישראל״. וועגן זייער טעטיקייט וועט עדות זאָגן דער פאַקט, וואָס אין די יאָרן 1934—1935, (תרצ״ד—תרצ״ה) איז אויפגעשטעלט גע־וואָרן אַ חלוצישער הכשרה־פונקט בייַ דער „אגודת־ישראל״.

דער יושב־ראש ר׳ פייבישׁ אַדאָלף און אַ סך אַנדערע בעלי־בתים אין שטעטל האָבן געהאָלפן בייַם דערגרייכן די הכשרה־פלעצער, האָבן צוגעשטעלט די חלוצים עטלעכע אָר־בעטס־טעג אין דער וואַך. געווען זיינען דאָס: ר׳ זעליק קער־נער, ר׳ מאיר עסטליין, ר׳ אפרים קראָנצלער און אַנדערע, וואָס האָבן געהאָלפן דער אַגודישער, חלוצישער יוגנט, זיך צור־צוגריייטן צו בנין־הארץ.

אגודת־ישראל האָט געשאַפן אַ פאַנד „קרן היישוב״ צו פינאַנסירן די אַקציע פון ישוב ארץ־ישראל. דער שרייבער פון די שורות איז דער מורשה (באַפולמעכטיקטער) פון דעם פאַנד אין לאָנצוט, וועלכער האָט דערפילט די אויפגאַבע, וואָס איז אים אנפאַרטרויט געווארן.

זאָלן די נשמות פון די חברי „אגודת־ישראל״, די אומ־געקומענע אין חורבן קהילת־לאָנצוט, זיין איינגעפלאָכטן אי־נעם אייביקן לעבן פון די קדושי עם ישראל, אמן.

אהרן קערנער פּאריז

„השומר הצעיר״

1918—1921

פאַר דער ערשטער וועלט־קריג האָט זיך דאָס לעבן פון דער לאָנצוטער יידישער באַפעלקערונג געפירט אַן שטערנגען און אויפטרייסלונגען, און אַן וועלכער עס איז פראַבלעמען. אַביסל אויפלעבונג האָבן אַריינגעברענגט די קהילה־וואָלן, אַדער דאָס אויסוועלן אַ שטאָט־רב. די אונטערוואָקסנדיקע יוגנט, ווי דער רעזערוואָט פון פאָלק, איז זיך געגאַנגען אין די וועגן פון זייערע עלטערן.

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט געברענגט דאָס פונאַנדער־פאַלן פון עסטרייכישן קייזערטום, האָט דערווועקט נאַציאָנאַלע אורפרודערונגען, און באַפרייט אַ סך פעלקער, צווריקגעבנדיק זיי זייער פאָליטישע זעלבסטשטענדיקייט. אויך פאַר יידן איז קלאָר געווארן, אַז זיי זענען נישט די אייניקלעך און אוראייניקלעך פון פּאָפּיעל און פיאַסט — די בויער פון מדינת פוילן. די אַס־מילאַציע האָט אַנטוישט. דער גורם דערצו איז געווען די גיפ־טיקע ראַסן־שנאה פון די שכנים לגבי די יידן. דאָס נאַציאָ־נאַלע דערקענטעניש האָט אַנגעהויבן אַריינדרינגען אין באַ־ווסטזיין פון דער יוגנט, וואָס האָט אויסגעגלייכט זיין רוקן און אויפגעהויבן דעם פאָן פון יידיש־נאַציאָנאַלער ווידעראויפ־לעבונג.

באַשיידן איז געווען דער אַנפאַנג אין אונדזער שטעטל: בלויז אַ ציוניסטישער קלוב עקזיסטירט. אַבער נאָך אַ קורצער צייט האָבן אַרויסגעשפּראָצט און אויפגעאַנגען פאַרשידענע אַרגאַניזאַציעס. און בייַם סוף פון דער מלחמה האָט זיך די יוגנט איינגעשפאַנט מיט התלהבות אין דער נאַציאָנאַלער אַרבעט. וועג ס׳האָט אונדז דערגרייכט דער אָפּקלאַנג פון עקסצעסן קעגן די לעמבערגער יידן און פון דער סביבה, האָבן מיר אַרגאַניזירט אַ זעלבסטשוץ אין שטאָט. און איך, צוזאַמען מיטן פּראָפעסאָר בלאָשקעוויטש, האָבן אַרגאַניזירט אין שטאָט־טייל אַ 4 פערזאָניקע נאַכט־שמירה, באַוואָפנט מיט ביקס, אַריינבאַקומענע פון דער זשאַנדאַמעריע.

אין יאָר 1919 האָט זיך באַוויזן אין לאָנצוט: ישׂשכר רייס, אַ לעמבערגער, דער שוואָגער פון אַדוואָקאַט לעאָן מאַרקל. ער איז געקומען פון ווין, ווו ער האָט געלערנט אין סעמינאַר פאַר העברעאישע לערער, און איז געווען איינער פון די גרינדער פון „השומר הצעיר״. אַ וווּנדערלעכער בחור, פול, ווי אַ מילגרוים, מיט תורה און מערב־איראָפּעישע לי־טעראַטור. אונטער זיין השפּעה און אַנפירערשאַפט האָבן מיר געגרינדעט אונדזער „השומר־הצעיר״־נעסט. זיינע עשפּרעכן און לעקציעס אויף פאַרשידענע טעמעס, זענען שטענדיק אינ־טערעסאַנט און אינהאַלטסריייך, וואָס האָבן געגעבן דעם שטויס צום לערנען און פאַרטיפונג אין פאַרשידענע פראַבלעמען.

ס׳איז אים געלונגען צו שאַפן אַ ברידער־אַטמאָספערע צווישן אונדז, צוזאַמענונדן אין מאַכן פון אַלע איין גרויסע פאַר־פעסטיקטע משפחה. זיין השפעה איוף אונדז איז געווען אַ קאָלאָסאַלע. די אַרבעט וואָס איז געפירט געוואָרן מיט דער פולער ערנסטקייט איז פון גרונט־אויס געווען אַ נאַציאָנאַלע — ווי ס׳איז געווען די גאַנצע שומרישע באַוועגונג. מיר האָבן געצילט צו שאַפן אַ פאַרפולקאָמטן טיפ ייד. ס׳איז אָנגעהאַלטן געוואָרן אַ שטענדיקער קאָנטאַקט מיטן קן אין ריישע, און אַ רעגולערן בריוו־אויסטויש מיט חיים אַרמיאָן, דעם סעקרעטאַר פון קן אין טאַרנע. אין נאָמען פון אונדזער קן, האָב איך אָנ־טיילגענומען אינעם צוזאַמענפאָר פין „השומר הצעיר" אין לעמבערג, אין יאָר 1920, וועלכער האָט איבערגעלאָזט אויף אונדז אַלע אַן אומפאַרגעסלעכן רושם. ביי מיין פאָרלאָזן לאַנצוט, אין יאָר 1921, איז דאָרט געווען אַ קן פון טייערע חברים, פון וועלכע דער רוב האָט אויסגעקליבן און געפונען זייער ריכטיקן וועג — דעם וועג אין אונדזער היימלאַנד.

אין קראָקע האָב איך געוויילט אַנדערטהאַלבן יאָר. האָב דאָרט אינסטרואירט אַ קבוצה פון עלטערע בחורים, וועלכע זענען שפעטער אַליין געוואָרן ראשי־קבוצות. דאָרט האָב איך אויך געפירט דעם סעקרעטאַריאַט פון קרייז־קן.

אין יאָר 1923 בין איך געווען טעטיק 6 חדשים אין בור־ענאָס־איירעס. דער מענטשן־מאַטעריאַל איז דאָרט געווען זייער אַ גוטער, אָבער די אַרבעט האָט זיך געפירט מיט שוועֿ־ריקייט, אָן וועלכע ס׳איז ריכטונג. כ׳האָב זיך איינגעשפאַנט אין דער אַרבעט, וואָס האָט אין רעזולטאַט געברענגט גוטע פרוכט. מיין אויסוואָל איז געפאַלן אויף טיכטיקע און רירעוו־דיקע בחורים פון ארץ־ישראל, פון בעסאַראַביע, פוילן און גאַ־ליציע. איך האָב געגרינדעט אַן עקסטראַ־קבוצה, וועלכע האָט זיך מיט ערנסטקייט און ענערגיע איבערגעגעבן דער אַרבעט אין די קבוצה האָט שפעטער איבערגענומען די אַנפירערשאַפט אין אירע הענט, אַוועקשטעלענדיק אַ שטאַרקע שומרישע באַ־וועגונג אויף נאַציאָנאַלע יסודות.

אויך אין פאַריז, אין יאָר 1925, האָב איך געמאַכט אַנ־שטרענגונגען אויפצושטעלן אַ שומרישע תנועה — געזאַמלט אַרום זיך שומרים און שומרות פון פוילן, רומעניע און ליטע, וועלכע זענען געקומען לערנען אין פאַריז. אין משך פון עט־לעכע חדשים זיך צוזאַמענגטראָפן, ס׳איז געווען אַן אויפריכ־טיקערווילן ממשיך צו זיין דעם שומרישן פאַדעם, אָבער די שוועֿרע עקזיסטענץ־באַדינגונגען האָבן צו נישט געמאַכט אונ־דזער טעטיקייט און די גרופּע איז זיך צעפאַלן.

ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א׳ מימין): האחיות לאַלאַ, שרה, איווה ודבורה פייער, העלאַ זייגער. צווייטע ריי (שורה ב׳ מימין): האחיות שפרה ומרים קערנער, האחיות שושנה, שרה ודבורה ליפשיץ.

מיכאל וואלצער

אגודת „נעורים"

א.

די ביבליאָטעק „נעורים" איז אויסגעטראַגן און געבוירן געוואָרן אין דער העברעישער שולע אין לאַנצוט, און די פרשה פון מיין אַריינטרעטן אין „נעורים" איז פאַרבונדן מיטן גמרא־מלמד, דוידיוונה, וואָס האָט געהאַלטן זיין „חדר" אין דער געגנט פון „חדרים" וואָס נעבן שפּיטאָל.

ווי לעבעדיק שטייט פאַר מיינע אויגן דויד־יונה, מיט דער רויטלעכער באָרד, פון וועלכער ס׳האָבן אַרויסגעשיינט גראָע פעדעמלעך געציילטע. פון נערוועזקייט פלעגט ער אָפט מאָל אַ ביסל אונטערהיקן מיט דער פּלייצע.

צוויי מאָל אין וואָך האָט ער פאַרלאָזן דעם „חדר" און איז אַוועק אין מאַרק כדי צו שטיין בײַם צעלניק־קרעמל פון זיינע צוויי טעכטער. אין געוועלעכע וואָכן־טעג האָט ער זיך געקאָנט פאַרלאָזן אויף זיינע בוגרות׳ן אין „געשעפט", אָבער נישט אין די דינסטיקן און פרייטיקן, וועו דער מאַרק איז פול געווען מיט דאָרפסלייט פון דער סביבה, און דער סטראָגאַן איז געווען אַרומגערינגלט מיט קונים. מיר, אַ 20־30 גמרא־יינגלעך, האָבן זיך אין די יריד־טעג געפילט ווי פרייע פייגעלעך אין „חדר" וואָס איז געווען אַ טייל פון אונדזער מלמד׳ס צוויי שטוביקער דירה. דויד־יונה מיט זיין בני־בית האָבן זיך באַנוגנט מיט איין שטוב, אין וועלכער ס׳האָט זיך געפונען זייער גאָנץ ביסל באַוועגלעכע פאַרמעג. אין דער שטוב וווּ מיר האָבן געלערנט, איז געהאַנגען אַ וואַנט־זייגער מיט וואַנקעס און קייטעלעך, וועלכער איז דורך אונדזן רעגו־לירט געוואָרן... אַנטשפּרעכיק צום גייסט פון דער צייט...

דעם „חדר" האָב איך פאַרלאָזן וועו איך בין אַריין אין דער העברעישער שולע. דאָ איז פאַר מיר געעפנט געוואָרן אַ נייע וועלט, נייע לערער, נייע אַנשויונגען. אָט די שולע איז פאַר מיר געווען דער שאָפונגס־טיגל פאַר דער העברעישער שפּראַך און ציוניסטישן גייסט; פון אים זענען אַרויס אין לויף פון דער צייט, די חלוצים פאַר ציון. דער לייטער פון דער שולע, דער לערער און דערציער נתן וואַרהאַפטיק, דער תלמיד־חכם און משכיל, וואָס האָט געעדט אַך ורק העברעיש און מיט דעם אופן אויפגעשטעלט אַ העברעיש־רעדנדיקן דור אין לאַנצוט. דאָרט האָב איך זיך צוזאַמענגעטראָפן מיט חברים, מיט וועלכע איך האָב דורכגעמאַכט אַ לאַנגן „נעורים"־וועג אין לאַנצוט: משה ראָזענבליט, יצחק גרינבוים, צבי זאָוער־האָפט, מענדל געלרסטן, ישראל יוסט, אברהם און שמעון שטרום, מונעק און בענעק קעשטעכער, שלום ראָזמאַרין אַברהם עסטליין און אַנדערע. זיי האָבן געלערנט אין אַ העכערע כיתה פון מיינער, אָבער זיי זענען מיר געווען נאָענט אין גייסט און פאַרשטאַנד, און מיר האָבן זיך באַפריינדעט.

דאָס לעבן אין דער העברעישער שולע האָט זיך נישט באַגרענעצט בלויז אויף לימודים — גאַנץ שנעל זענען מיר געוואָרן אַ קבוצה וואָס האָט געזוכט איר וועג, בעיקר פון

קינדער פאַריין — ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א׳ מימין): בענעק קעשטעכער, משה טראָמפּעטער, שלום ראָזמאַרין. צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב׳ מימין): ישעיהו סטעמפל, יצחק צעלנער, דוד טראָמפּעטער, מונעק קעשטעכער, מיכאל וואַלצער.

שטאָנדפונקט פון דענקנדיקער און העברעיש־רעדנדיקער יוגנט, וואָס פֿארשט און לערנט די אַלטע העברעישע מקורות אָן נייצייטלעכע העברעישע ליטעראַטור. מיר זענען געקומען צום אויספיר, אַז אויב מיר האָבן טאַקע בדעה צו זיין, וועלן־עס־איז אַמאָל, געהעריקע העברעער אָן קענער פון אונדזערע מקורות — דאַרפן מיר לייענען ביכער אין דער שפּראַך. אין דער דאָזיקער איבערצייגונג, אָן ווי ס׳ווייזט אויס, אונטער דער השפּעה פון מחנך נתן וואַרהאַפטיק — זענען מיר צוגעטרעטן גרינדן אַט־יענע ביבליאָטעק, וואָס האָט אַזוי סטימולירט צום שאַפן ציוניסטישע יוגנט־באַוועגונגען אין אונדזער שטאָט. און ווירקלעך, דאָס שאַפן די ביבליאָטעק „נעורים" איז געווען פֿארשטעלונג „התמורה", וועלכע איז איינרעזשיסירט געווארן דורך נחמן קעסטנבוים און די אַקטיאָרן זענען געווען: העניע גרייזמאַן, דער שרייבער פון די שורות, דויד טראָמפּעטער, ישר־אל און אסתר יוסט און אַנדערע. די פֿארשטעלונג, איינגעאָרדנט אין קהילה־זאַל, האָט זייער מצליח געווען און דערמוטיקט אירע איניציאַטאָרן. מיר האָבן ממשיך געווען און פֿארגע־שטעלט די פיעסן: „אחשורוש", „משה" און אַנד.

עס דערמאָנט זיך מיר מיין אויפטריט אין מאָנאָלאָג: „הנסיעה בכיסי בגדי" פון מיפעלעוו, אַ העברעישער לערער פון קראָקע, וואָס האָט בייגעווינט די פֿארשטעלונג. איך האָב גע־שפּילט די ראָל פון־עם יינגל מיט די פול־אויסגעשטאָפּטע בריי־

אַ גרופּע שומרים — קבוצת חברי „השומר־הצעיר" — ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א׳ מימין): משה ראָזענבליט, שלום ראָזמאַרין, דוב טורקלטויב, ישראל יוסט. צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב׳ מימין): פסחיה כ״ץ, יוסף שענמאַן, מיכאל וואַלצער, איטשע־לאַזער קנעלער. דריטע ריי פון רעכטס (שורה ג׳, מימין): יצחק שטיינדלינג, משה טראָמפּעטער, דוד טראָמפּעטער, אליעזר ראָזמאַרין, ישעיה סטעמפל.

דער מקור פון התלהבות פֿאַר אונדזער יוגנט אין משך פון אַ סך יאָרן. דער־אַ רעיון האָט געשלעפּט נאָך זיך נייע רעיונות. אויפן וועג פון אויפשטעלן די ביבליאָטעק זענען מיר דער־גאָנגען צו אַ נייעם ענין, וועלכער האָט אויך געלייגט זיין שטעמפּל אויף דער אַנטוויקלונג פון דער יוגנט. דאָס איז דאָך דאָס העברעישע טעאַטער אין שטעטל וואָס האָט פון אונדז געמאַכט שוישפילער אין דער העברעישער שפּראָך.

איז טאָקע דער ערשטער געלט־יסוד פֿאַר שאַפן די ביב־ליאָטעק, געקומען פון די איינקונפטן פון דער העברעישער

מיטן דערפאַלג פון די פאַרשטעלונגען האָבן אָנגעהויבן שטראָמען פאַקטן מיט העברעישע ביכער פאַר דער „נעורים״־ביבליאָטעק. מיר האָבן אויך איינגעמאַנדלט ביכער אויף קרע־דיט, אויפן רווחים־חשבון פון די קומענדיקע פאַרשטעלונגען. פאַרלאָגן האָבן אונדז צוגעטיילט אַ גרויסע הנחה פון די ביכער, בקיצור, מיר זענען רייך געוואָרן... די ערשטע ביכער־שראַנק האָט אונדז צוגעשטעלט דער שטאָט־סטאַליאַר, מרדכי פאַס־טער (געשטאָרבן אין ישראל). גאָנץ שנעל זענען מיר דער־גאָנגען צו אַ ביבליאָטעק, וואָס האָט געציילט 500 העברעישע ביכער. צוויי מאָל אין וואָך האָבן מיר געליגן ביכער. אויך דערוואָקסענע האָבן זיך פאַרשריבן אין דער ספריה. פון צייט־צו־צייט זענען געגעבן געוואָרן העברעישע רעפעראַטן אויף פאַרשידענע טעמעס, די לעקטאָרן זענען געווען: נתן וואָר־האַפטיק און נחמן קעסטנבוים.

די ביבליאָטעק און די העברעישע פאַרשטעלונגען זענען געווען דער סטימול פאַר אויפשטעלן דעם „בית־העם״. דערווייל האָט זיך אָבער, נאָך די ערשטע פאַרשטעלונגען אין קהילה־בנין, אויפגעהויבן אַ שטורעם מצד די רעליגיעזע קריייז קעגן אונדז. דער שטאָט־רב האָט אויסגערופן אַ חרם אויף אונדז, און די פאַרשטעלונגען אין קהילה־זאָל זענען איבער־גערסין געוואָרן. דער רב האָט געטענהט, אַז דאָס קהילה־הויז געפינט זיך איבער דער מקוה, זענען די פאַרשטעלונגען אַ שטערונג פאַר די פרויען וואָס גייען אויף טבילה אין די אָונטן. קלאָר, אַז מיר האָבן זיך נישט קעגנגעשטעלט די דאָ־זיקע „אייזערנע אַרגומענטן״... נאָך מער: צוליב אונדז האָט די קהילה נישט געקאָנט אָנהאַלטן נאָרמאַל זייערע זיצונגען אין זייער אייגענעם בנין, און אַזוי זענען מיר געצוווּנגען גע־וואָרן מיט אונדזער טעאַטער צו וואַנדערן, וואָס האָט גורם געווען ענערגיש צוצוטרעטן צום אויפשטעלן דעם „בית־העם״.

און נאָך אַן ענלעכער קאַמף האָט זיך געענדיקט מיט אונ־דזער נצחון. געווען איז דאָס אין צוזאַמענאָנג מיט דער העב־רעישער שולע, וועלכע איז צו ערשט געווען איינקוואַרטירט אין הויז פון בערל וואַסער. די פאַראַנטוואַרטלעכע פאַר דער שולע, האָבן באַשטימט, אַז עס איז געקומען די צייט אַרי־בערצוגיין אין אַ מער פּאַסיקערן און בריייטערן בנין. דער אויסוואָל איז געפאַלן אויפן שטאַט־„הקדש״, וואָס האָט גע־דינט אַלס נאַכט־אַזיל פאַר דער וואָנדערנדיקע גייער — און איז געווען זייער פאַסיק פאַר דער שולע.

די אָקציע פון איבערפירן די שולע אין „הקדש״ אַריין, איז געווען פאַרבונדן מיט „קרבנות״, נישט, חלילה, מיט קר־בנות־מענטשן, נאָר מיט ליידן, וואָס מיר האָבן, געצוווּנגע־נערהייט, גורם געווען צו איינעם פון די רעליגיעז־פרומע יידן. און אַ פינצטער־קאָלטער וויינטערנאַכט, האָבן מיר דורכגעפירט די „הקדש״־אָקציע, זייענדיק אין דער מורא, אַז עס קאָן פלוי־צים ווער דערשיינען און אונדז שטערן אין איבערפירן די שול־חפצים. געווּוסט האָבן מיר — ווען עס וועט אונדז געלונגען איבערצוטראַנספּאַרטירן, אין משך פון דער נאַכט, דאָס ביסל שול־מעבל אָן שטערונג — וועלן מיר מנצח זיין, און אַלע טומלעריי־ען צו מאָרגנס. וועלן נישט ענדערן דעם גשעענעם פאַקט. און אָט האָט זיך באַווּיזן אַ שטרויכלונג אין אונדזער אַרבעט: דער פאַנאַטיש־פרומער, קליינווּוסקיקער, יומצ׳יעלע בראָנד, איז אומגעריכט אַריינגעפאַלן אין דעם „קעסל״ און... עס האָט געקאָנט צערשטערט ווערן אַ שטיק „היסטאָריע״. מיר האָבן קיין אַנדערע ברירה נישט געהאַט — עטלעכע פון דער „חברה״, האָבן, הינטערווויילעכץ, אים אַרויפגעוואָרפן אַ זאָק אויפן קאָפּ און געגאָסן אויף אים קאָלט וואַסער... ער האָט אין שרעק און געשריייען אָנגעהויבן לויפן, זייענדיק זיכער, אַז עשיו׳ס האָנט איז אין דעם ענין. ער איז אָפילו עטלעכע וואָכן קראַנק געווען נאָך דער מעשה... דער פאַקט האָט אונדז זייער ווייי־געטאָן, אָבער ס׳איז געווען אָפּגעטאָן. דאָס אַריבערפירן די העברעישע שולע אויף איר סטאַבילן פלאַץ, איז געווען אַ פאַקט.

פאַרשטייט זיך, אַז צומאָרגנס האָט דאָס שטעטל געקאָכט און געבראָוזט. די זאָך איז גלאַטיק נישט אַריבער — ס׳איז דערלאָנגט געוואָרן קיגון אונדז אָן אָנקלאָגע אין געריכט, מיט דער פאָדערונג אָפּצוריניקן דעם „הקדש״־בנין. דער משפט האָט אַרויסגערופן גרויס נייגער און אינטערעס אין שטאָט. אין נאָמען פון די חרדים איז אַרויסגעטראָטן דער פּוילישער אַדוואָקאַט, ליזאַק, און אין אונדזער נאָמען — דער דעמאָלט יונגער אַדוואָקאַט, באַווּוסטער ציוניסטישער מנהיג ד״ר יצחק שוואַרצבאַרט. דער סוף איז געווען, אַז מיר האָבן מנצח געווען, די שולע איז געבליבן אין „הקדש״.

צווישן די בולטע געשטאַלטן אין „נעורים״ שטייען פאַר מיינע אויגן אידאַליסטן, וואָס האָבן געווידמעט זייער גאַנצע צייט דער אויפלעבונג פון דער העברעישער שפּראַך אין לאַ־צוט. קריישטאַל־ריינע געשטאַלטן, וואָס האָבן נישט זוכה געווען צו זען ווי אַזוי העברעיש איז געוואָרן די לעבעדיקע שפּראַך אין דער ניי־אַנטשטאַנענער מדינת ישראל. מיר געדענקען די עסקנים פון „נעורים״: יצחק גרינבוים, דאָס אייניקל פונעם משכיל און העברעישן שרייבער, יצחק וויסמאַן, דעם מיטאַר־בעטער אין „השחר״. יצחק גרינבוים איז דערמאָדעט געוואָרן אין לעמבערג בעת דער מלחמה. ער האָט אין אָנהויב קריג אַנטרינען, אָבער פאַרלאָזן די משפחה האָט אים דאָס האַרץ נישט דערלויבט. געווען אַן איידעלע נשמה, אַ מענטש פון דערהויבענעם גייסט. צבי זאוערהאַפט, דער יושב־ראש פון „נעורים״ איז אויך אומגעקומען אין דער מלחמה. זיין עסקנות האָט זיך אויסגעדריקט אין ספּעציעלע פאַראַנשטאַל־טונגען אויפן געביט פון העברעישער קולטור און פאַר קרן הקימת לישראל.

מיט אַרויפברענגען דעם זכר פון אגודת „נעורים״ וועלכע איז געווען דער אייגנטלעכער גרונטשטיין פאַר דער וויי־טער־דיקער אָנטוויקלונג פון אונדזער יוגנט — זאָלן דערמאָנט ווערן די ראשונים, וואָס זענען געשטאַנען ביי איר וויגל און האָבן נישט זוכה געווען צו זען אירע רייף געוואָרענע פירות.

אַ גרופּע חלוצים אויף הכשרה אין לאַנצוט אין יאָר 1933 — קבוצת הכשרה חלוצית בלאַנצוט, בשנת 1933.
זיצן פון רעכטס ערשטע ריי (יושבים מימין): יוסף בערגלאַס, פוקס, פינגיע שפרינגער, יצחק באַנק, צווייטע ריי זיצן: משה אַלטשילער, הדסה האַכמאַן, שמעון הירש, בעלאַ אַדלער, עובדיה האופטמאַן, שמחה שפרונג. דריטע ריי פין רעכטס שטייען: ....., שלמה יאַסם, (לבדי), יעקב, צבי דערפלער, צבי שרייבער.

יוגנט און עליה

(.החלוץ־הצעיר" און ה„שומר־הצעיר")

ב.

די לאַנצוטער עליה־באַוועגונג איז ענג פאַרבונדן מיט דער אַנטוויקלונג פון די יוגנט־אַרגאַניזאַציעס אין אונדזער שטאָט — איינס האָט משלים געווען דאָס צווייטע: דאָס האָט די יוגנט פאַרוואַנדלט די לאָזונגען וועגן ציוניזם און ארץ־ישראל אין קאָנקרעטע מעשים, אמת, אויך עלטערע זענען אין אַלע צייטן עולה געווען פון לאַנצוט קיין ישראל, אָבער די אַנט־וויקלונג פון די ציוניסטישע יוגנט־באַוועגונגען האָט געעפנט דעם עליה־שטראָם, ווי אַ נאַציאָנאַל־געזעלשאַפטלעכע וויזיע אינעם יוגנט־לעבן אין שטעטל.

איך געדענק די „מהומה" וואָס איז אַנטשטאַנען אין די יוגנט־רייען נאָך דער פאַראייניקונג צווישן „החלוץ־הצעיר" און „השומר הצעיר" אין גאַליציע. דער קן וואָס האָט געציילט בערך 120 יוגנטלעכע, האָט געקאָכט און געשפרודלט מיט לעבן. זומער־קאָלאָניעס, קריי־צוזאַמענפאָרן, אַ שליח פון דער הויפט־קאָמענדע פון „השומר־הצעיר" האָט זיך באַוויזן — געקומען איז שלמה לאַנדקאָטש, כדי צו רעאַליזירן די לאָזונג פון זעלבסט־הגשמה: איבערצוריייסן דאָס לערנען אין די גימנאַזיעס, פאַרלאָזן די חלומות וועגן מאַטורע־צייגנישן און אַקאַדעמישן טיטל, און אַרויסגיין אויף הכשרה לשם עליה קיין ארץ־ישראל.

די לאָזונג איז געווען: „עלו!" — „זייט עולה!" אונטער יעדן תנאי. עולה זיין און מער נישט וואַרטן. דער באַפעל איז געווען, צו באַזייטיקן פון דער באַוועגונג יעדן חבר, וואָס וועט נישט אַנטעמען די אַנווייזונגען פון דער אַנפירערשאַפט, אין די ענינים פון זעלבסט־רעאַליזאַציע. די רעזולטאַטן זענען געווען שוועריג: פון צווישן 120 חברים פון קן איז בלויז געבליבן אַ העלפט; אָבער די הויפט־קאָמענדע האָט זיך נישט צוריקגעצויגן. מיטן פאַרענדיקן זיין שליחות, האָט שלמה לאַנדקאָטש איבערגעלאָזט די פולמאַכטן פון דער צענטראַלע אין די העכט פון אַן ארטיקער קאָמענדע: דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות איז געווארן סעקרעטאַר און פאַראַנטוואַרטלעכער לגבי דער צענטראַלע, און העניע גרייזמאַן, יוסף טוכפעלד, טראַמפּעטער און משה ראָזענבליט זענען אַריין אין דער לאָקאַלער הנהגה. איך אַליין האָב אָנגעהויבן רעאַליזירן דעם הגשמה־באַפעל. אין יאָר 1928 בין איך אַרויס אויף הכשרה קיין דזשינאָגראָד, בראָשנאָוועך קרייז. מיט מיר זענען אַוועק נאָך

דריי פון דער קבוצה „אחוה״: שלום ראָזמאַרין (הייַנט אין ענגלאַנד), ישעיה סטעמפל (אין דזשאַמאַיקע), דוב טורטעל־טויב (אין אַמעריקע).

די כפירים (יונגע לייבן) האבן ממשיך געווען

איך האָב פאַרגעזעצט מיין הכשרה אין נאַדוואָרנע און בין עולה געווען קיין א״י. פאַר מיין עולה זיין האָט זיך אין דער קן־טעטיקייט אָנגעשלאָסן די קבוצה: „כפירי־אריות״ צווישן זיי: צבי דערפלאָר, יואל פערלמוטער, העניע אַלטער יצחק סטעמפל, צבי רעגנבויגן און אַנדערע.

„איר וועט פֿאַרזעצן אין דער ריכטונג פון עליה קיין ארץ־ישראל און דעם וועג ווי אַזוי דאָס רעאַליזירן וועט איר שוין אליין געפינען״ — דאָס זענען געווען מיינע אָפשיד־רייד פאַר זיי. האָבן טאָקע אַ סך פון זיי ממשיך געווען מיטן וועג פון עליה.

אַ קבוצה שומרים — קבוצת שומרים בשנת 1930
זיצן פון רעכטס (יושבים מימין): יהודה גרינפעלד, יואל ליפשיץ, יהודה שטיצל. שטייען פון רעכטס (עומדים מימין): מאָטל לאַנדאו, צבי דערפלאָר, צבי וווייכסלבוים, לייביש דערפלאָר, אבא פערלמוטער, אַריה קאַנער.

יונגט־ארגאניזאציע פאר סאציאלע הילף

די אַנטוויקלונג פון יונגט־אַרגאַניזאַציע אין לאַנצוט, האָט נאָך געשלאָגן וואָרצלען אין די לעצטע יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט. נאָך אַ סך יאָרן פאַרן פאָליטישן ציי־נים, איז די יונגט נישט געווסן מיט פאַרלייגטע הענט, זי האָט געזוכט טעטיקייטס־געביטן כדי צו העלפן און זיין אַ ביישפיל פאַר די עלטערע. פאַרשטייט זיך, אַז די טעטיקייט איז געווען, דאָס טראָגן סאַציאַלע הילף, וועלכע איז געווען פאַר־בונדן מיטן מצב פון די יידן אין יענער תקופה.

אין יאָר 1896 האָבן יידישע סטודענטן אין לאַנצוט געגרינדעט אַ „יידישע קנאַבן־אונטערשטיצונגס־פאַריין״. צווישן די איניציאַטאָרן געפינען מיר: איגנאַץ פריד, ברוך און יוליוס ווייסמאַן, דאָלעק דרוקער, צבי ראָמער און אַנדערע. שוין דעמאָלט איז יוליוס ווייסמאַן אויפגעטרעטן מיט דעקלאַמאַציעס אויף אַ פורים־אָוונט אין „הקדש״, פון וועלכן די הכנסות זענען געווען באַשטימט פאַר הילף און צדקה. די אויפ־גאַבע פון פאַריין איז געווען צו העלפן די לאַנצוטער אַרעמע־לייט. דער פאַריין האָט געצאָלט חודש־געלט און געזאָרגט פאַר וווינונגס־פלעצער און אַנדערע געברויכן.

ציוניסטישע יוגנט־באוועגונג

אין אַנפאַנג פון איצטיקן יאָרהונדערט, מיט די ערשטע ציוניסטישע שפּראָצן, איז געוואָרן אַן אויפרודערונג צווישן דער יוגנט, און נאָך פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט שוין עקזיסטירט אין לאַנצוט אַ שטאַרקע אַר־גאַניזירטע יוגנט. אירע ערשטע מיטגלידער זענען געווען: דער זון פון ראש־הקהילה — יהושע טאַנענבוים. מלך פערל־מוטער, משה גלאַנצער, יוסף קאַלטער, משה שפירא, ישראל הערצבערג, ברוך ווייסמאַן, מרדכי היטער, גדליהו עסטליין, פייביש אַדאָלף, רחצ״ע דרוקער, מינצ״ע פערלמוטער און וואָלף כ״ץ. אין יאָר 1918 איז געגרינדעט געוואָרן דער „השו־מר־הצעיר״. זייַנע ערשטע חברים זענען געווען: מונדעק לאַנדאו, מנחם סטעמפל, ראובן ראָזענבליט, פייגע פאַסט, גיזעלאַ גליקסמאַן, שיינדל סטעמפל, הדסה מילראָד, חיה האַלפערן, ביילע פלאָשין, רבקה באָט, מינדל און שמואל גרייזמאַן, דוד בוימל און אהרון קערנער. דער העברעישער לערער איז דעמאָלט געווען יששכר רייז — דער שוואָגער פון ד״ר מאַרקל.

די ערשטע טעטיקייטן פון „השומר הצעיר״ האָבן זיך קאָנצענטרירט אין קינדערהיימען. דאָרט זענען זיי אַריינגע־דרינגען מיט דער העברעישער שפראַך, איינגעאָרדנט שפי־לעריין און אויספלוגן. צווישן משה האַלפערינס גאָרטן־ביימער, האָבן די קינדער פאַרבראַכט זייער צייט אין געזאַנג פון העברעישע לידער — אין אַן אָטמאָספער פון שפיל און קינדער־פרייד.

החלוץ הצעיר

ווען אליעזר סטעמפל איז צוריקגעקומען פון ארץ־ישראל (ר׳איז עולה געווען אין 1920), האָט ער געגרינדעט אין 1924 דעם „החלוץ״. צוזאַמען מיט יוסף זייפערט האָט ער פאַר־גרונטעוועט זיינע יסודות, און אַ סך האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום זיי. נאָך אַ קורצער צייט, זענען עטלעכע קבוצות אַוועק אויף אַגראַר־הכשרה אין די דערפער קאָשינאָ און ראָנזשיוו. אליעזר סטעמפל האָט זיך צו מיר געוענדעט וועגן שאַפן דעם „החלוץ״ הצעיר״ — און די אגודת־„נעורים״ איז טאָקע שנעל פאַרוואַנדלט געוואָרן אין „החלוץ הצעיר״. אַ חורש דעם האָט אויך עקזיסטירט אַ יוגנט־גרופּע: „יידישע קינדער־פאַריין״.

אַזוי זענען אַנטשטאַנען און געווען טעטיק די עיקרדיקע יוגנט־באָוועגונגען, אין יענע טעג אין לאַנצוט: „החלוץ הצעיר״ און „השומר הצעיר״. יעדע איינע האָט געווירקט אין דער ריכ־טונג פון הכשרה און עליה, ביז ס׳איז פאַרגעקומען די צוזאַ־

מענגיסונג פון די תנועות אין גאַליציע — אַ פאַרייניקונג, וואָס האָט געברענגט צו אַ פאַרצווייגטע און לעבהאַפטע טעטיקייט.

זומער־קאלאניעס

איינע פון די צענטראַלע אַרבעטן פון די תנועות־נוער אין לאַנצוט איז געווען: דאָס אַרגאַניזירן זומער־קאָלאָניעס — עפעס פון כאַאַקטער פון אַ גרויסן „יריד", וואָס האָט אין זיך קאָנצענטרירט הונדערטער יוגנטלעכע פון אַ סך שטעט אין גאַליציע, דאָס האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט די זומער־קאָלאָניעס, די צוזאַמענטרעפן אויף גרינע פעלדער, אויף פרישער לופט — דאָרט איז געפלעגט געווארן דער אידעאַל פון הכשרה און עליה קיין ארץ־ישראל.

אין דאָרף האָסאָוו, עטלעכע קילאָמעטער פון לאַנצוט, האָט אונדזער יוגנט פאַרברענגט איין חודש אין יאָר, אין דער אַנגענעמסטער אַטמאָספער — אַ לעבן פון סקויטן, אין גע־צעלטן, וועלדער, וואָסער, מיט זיין שטייגער און אַרדענונג. אין דער קאָלאָניע זענען געקומען יוגנט פון ראָזוואַדאָוו, ריישע, סענדישעוו, יאַראָסלאָוו, פשעמישל, גאַרליץ, דעמביץ און אַנד. איך געדענק איין פרימאַרגן פון חודש אויגוסט 1928: אין דער דאָזיקער זומער־קאָלאָניע האָט דער שרייבער דניאל פערסקי געהאַלטן אַ פלאַמיקן רעפעראַט אין העברעיש, און אונטער דעם אוממיטלבאַרן איינפלוס פון דער יוגנט אויף הכשרה, וואָס האָט שוין פאַרשטאַנען עברית, האָט ער אויס־געוראפן:

— „איך פיל דאָ ביי אייך די ארץ־ישראל אַטמאָספער".

בריוו פון יוגנט

„יואל פערלמוטער און איך זענען געווען די גרינדער פון „השומר הצעיר". מיר האָבן געהאַט צו אונדזער רשות אַ צימער, אַבער קיין געלט פאַר טעטיקייט איז נישט געווען" — וועדט געזאָגט אינעם בריוו פון צבי דערפלער אין יאָר 1930. ער דערציילט, אַז 20 חברים זענען געווען אין קן, און אַנ־דערע חברים זענען אַריבער צו „אגודת הנוער". די קאָנקו־רענץ פאַר דעראַבערן די יוגנט איז געווען אַזוי גרויס, ביז אייגער האָט דענונציאירט אין דער פאַליציי, אַז אין צימער פון „השומר הצעיר" קומט פאַר אן אומלעגאַלע פאַרזאַמלונג. די חברים איז, בדרך נס, געלונגען צו אַנטרינען פון פאַליצייאישע הענט.

אין די בריוו פון דער דאָזיקער תקופה פילט זיך דער ציטער וואָס האָט באַגייסטערט און צעשטורעמט דאָס הארץ פון דער יוגנט אין לאַנצוט — דער ציטער פון אַלץ, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט ארץ־ישראל.

אַ גרופּע פּנעם לאַנצוטער „השומר־הצעיר" אין יאָר 1931.

ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א׳ מימין): שמחה היטער, אריה גראַד, משה באַדעק. צווייטע ריי פון רעכטס קניען (שורה ב׳ מימין): חיה היטער, רחל גולדמאַן, נפתלי ריידך, אסתר לאַך־בערפעלד, יענטע קאָנער. דריטע ריי פון רעכטס שטייגן (שורה ג׳ עומדים): מלכה אוסט, שרה פרידריך, גיטל קאָנער, פּעסל קאַרנבלוי, מינה פרידריך. פערטע ריי פון רעכטס (שורה ד׳ מימין): מנחם בינדער, צבי וויינכסלבוים, הענה קאָנער, רויזע מיזעס, רוחמה וויידן, רבקה שטיינדלינג, זעלדע קאָנער, חיה אַנפאַנג. לעצטע ריי אויבן פון רעכטס: שלום באַדעק, צבי דערפלער, יואל פּערלמוטער, אַברהם מילראַד.

משה הר הדר־רמתיים

יוגנט באוועגונג „פרייהייט"

לזכר בני ישראל ז״ל, אשר נספה
בחזית העבודה בהרי הגליל.

די אַרגאַניזירונגס־אַרבעט פון ציוניסטישע אַרבעטער־יוגנט אין מיין געבורטסשטאָט לאַנצוט, האָט זיך אָנגעהויבן אַ סך פריער פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. מיין כוונה איז צו שרייבן פון מיין תקופה, ד״ה, נאָך דער וועלט־מלחמה 1918, ווי איך האָב מיטגעלעבט דעם אימפּולסיון אָנהויב פון אַוועקלייגן די יסודות פון דער יידישער אַרבעטער פאַרטיי „פועלי־ציון" און איר יוגנט — „פרייהייט" — פון וועלכע עס זענען אויסגעוואַקסן די אַקטיוויע אַרגאַניזאַטאָרן און עסקנים, וואָס האָבן אָנגעפירט דעם יידישן געזעלשאַפטלעכן, פאָליטישן און קולטורעלן לעבן אין שטעטל.

וועג די יידישע סאָלדאַטן זענען צוריקגעקומען פון די פראָנטן און אויסגעבינט זייערע מיליטערישע קליידער, האָבן זיי אויך געענדערט דעם אויסזען פון געזעלשאַפטלעכן לעבן פון שטעטל.

הונדערטער קינדער האָבן 4 יאָר בעלעבט אָן השגחה פון עלטערן (דער שרייבער פון די שורות, איז געווען אייניר פון אַזעלכע קינדער — זיין פאָטער פּיוול האָר איז געווען מאָביליזירט אין עסטרייכישן מיליטער) און האָבן מיטגעמאַכט די שרעק פון דער מלחמה, הונגער, קרענק, די גרויסע טיפוס עפּידעמיע, וואָס האָט נישט געשוינט קיין איין הויז. בפרט האָבן געליטן די קינדער פון נישט פאַרמעגלעכע עלטערן, ווי מאַרקיזיצער, אויפקויפער, דאַרפנייער און בעלי־מלאכהס און אויך משפחות, וואָס די מענער זענען 4 יאָר געווען אין מיליטער.

אַלס רעזולטאַט פון דער פסיכאָלאָגישע דערשיטערונג, האָבן זיך די קינדער פון מיין עלטער בערך, אַרגאַניזירט כמעט אַליין, ספאָנטאַן. עפּעס האָט אינדז געשטויסן צו מעשים. נישט קלאָר פאַר זיך אַליין, האָבן מיר געוואָלט זיין אַנדערש, נישט ענלעך צום נעכטן.

מיר האָבן איינגעאָרדנט פאַרשטעלונגען פאַר הונדערטער קינדער. אין הויף ביים חבר מיכאל וואלצער, אין אַ ווינקל צווישן צוויי געמויערטע וועטע האָבן מיר מיט נאָך אַ צאָל קינדער צוגעבויט נאָך צווויי וועטע (די ציגל האָבן מיר געגנומען פון משה חיה אייזדל חרוב־געוואָרענע בעקערייַ).

מיט שווערע אָנשטרענגונגען האָבן מיר אַליין אויסגעבויט אַ פּלאַץ, וואָס האָט געדינט פאַר אונדזער זאַמלפונקט, און מיר האָבן זיך גערופן „יידישער קינדער פאַריין", לויטן פאַרשלאָג פון ד״ר אהרן היטער. אָנגעפירט מיט די קינדער פאַרמאַציע האָט דער שרייבער פון די שורות און מיכאל וואלצער, עלטערע עסקנים, וואָס האָבן שוין געהאַט אַ גרויסן סטאָזש פון געזעלשאַפטלעכע ארבעט. אויף דער יידישער שער גאָס האָט אונדזער דערשיינען געמאַכט אַ טיפן איינדרוק.

דער פאַרזיצנדער פון יידישן הילפס־קאָמיטעט, געצל דרוקער, איינער פון די בכבודיקע יידן אין שטעטל און פון די ערשטע ציוניסטישע עסקנים, פאַרשטייער פון די אַרטיקע באַפעלקערונג כלפי די רעגירונגס־אינסטאַנצן, האָט מיר צוגעגעבן מוט און צוגעזאָגט צו העלפן. איך בין דעמאָלט אַלט געווען ס״ה 12 יאָר.

אונדזער טעטיקייט איז געווארן מער ממשותדיק. חוץ פאַרשטעלונגען און שפּילעריייען, וואָס אין גרעסטן טייל זענען מיר געווען אַליין די מחברים און רעזשיסאָרן און אויך די אַקטיאָרן, האָבן מיר אויך אָנגעהויבן צוזאַמען צו לעזן. די ערשטע ביכלעך, אייגנטלעך בראָשורן, האָבן מיר באַקומען אַ מתנה פון מיין ברודער דוד האָר און לייזער פאָס, וועג די פּירער און גרינדער פון „פועלי־ציון" אין לאָנצוט האָבן באַקומען דעם ערשטן טראַנספּאָרט ביכער פאַר די געגרינדעטע מאָס ראָזנפעלדס ביבליאָטעק.

מיר זענען געווען אַליין איבערראַשט פון אונדזער אויפטו אין ענדערונג אין אונדזער אָרט לעבן, עפּעס ווי מיר זענען געבוירן פון דאָס נייַ.

די עלטערע בחורים, וואָס איך רעכן זיי פאַר די צווייטע גענעראַציע, נאָך די וואָס האָבן זיך נאָך דער מלחמה דעמאָביליזירט, זענען אין גרעסטן טייל געגאַנגען אָנגעטאָן אין בריייטע אומגעלומפּערטע שטיוול, אין אויסגעוואַקסענע ווי מען האָט עס דעמאָלט גערופן בורניסן — אָבערעק, מיט אַזגעקראַכענע שוואַרצע און גראָנאַטענע פאַרבן פון אַלטקייט, — די קעפּ געשאָרן ווי, ביי אַרעסטאַנטן, די מיידלעך אייגענהילט אין שאַלן ווי אַלטע פרויען. די מלבושים האָבן נישט זיכערע באַנעמונגען, פאַרדאָגהטע פנימער מיט בליקן אין וועלכע עס האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט נעכטיקע און הייַנטיקע צרות פון דער מלחמה, פאָגראָמען, און אַזוי ווייטער.

פאַר הונדערטער קינדער איז דער הויף געווען דער הויפּט־צענטער און דער מלמד... דער דערציער און עיקר מקור פון בילדונג און וויסן. אין חדר אָדער אין שולע, האָט דאָס קינד פון אַרבעטער הייזער געפילט, אַז ער גהעערט צו נישט באַמיטלטע עלטערן לויט די בגדים, עסן, ווי אויך אין באַציאונג פון מלמד אָדער לערער.

בכלל האָט זיך דאָס גרויליעכע בילד פון אַ גרויסן טייל פון דער אַרבעטער באַפעלקערונג אין שטעטל אַרויסגעווויזן אין געזעלשאַפטלעכן און גייסטיקן אינהאַלט, אין אויסערלעכן אויסזען... אַ גרוי טרויעריק בילד.

שניידער, שוסטער, טאָקער, גלעזער, בלעכער און בעקער האָבן געאַרבעט אין ענגע דירות אַ שווערן טאָג אַרבעט ביים וואַרשטאַט, אָדער אַרומגעלאָפן אין די דערפער עפּעס איינצו־

אַ גרופּע מיטגלידער פון „פועלי ציון" אין לאַנצוט.
זיצן פון רעכטס: אַברהם מילראַד, ישראל צוקער, מלכה יאָקל, גיטשע יאָסם (הר), משה הר, וויטל גוטמאַן, דוד הר, שיינדל איינהאָרן, ישראל מילראַד, זישע הר, צפורה יאָסם, גיזאַ יאָסם, שמואל קעשטעבער.

קויפן. טראָץ דעם אייביקן געיעג און אימפּעט האָבן די יידן יעדן פאַרנאַכט געלאָפן אין בית־המדרש אַריינצוכאַפּן אַ מנחה־מעריב אַדער סתם כאַפּן אַ שמועס איבער פאַרשידענע ענינים.

דער אַרבעטער קלאַס האָט זיך נישט געמישט אין אַל־געמיינע פראַבלעמען. דאָס האָט געהערט צו אַנדערע יידן, שבתדיקע, אויסגעפוצטע, וואָס זייער ווירטשאַפטלעכע לאָגע האָט זיי דאָס דערלויבט.

עס איז אין יענער צייט נאָך נישט געווען קיין צענטראַל־לע קערפּערשאַפט, וואָס זאָל געבן דירעקטיוון פאַר אַ רעגעל־מעסיקע אַרבעט פאַר יוגנט פון אונדזער יאָר־גאַנג. אונדזער אַרבעט האָט זיך אַנגעהויבן אין די יוגנטלעכע ריין 9—8 יאָר פריער פּאַרן „פרייען־סקויט", וואָס זייער צענטר איז געווען אין וואַרשע. „פועלי־ציון" האָט אַריינגענומען אין אירע ריין יוגנטלעכע פון 15 יאָר. מיר האָבן זיך געהאַלטן אונטער די פליגל פון די עלטערע אין דעם געזעלשאפטלעכן טומל.

אויף דער 6־טער וועלט־קאָנפערענץ פון די „פועלי־ציון" אין יאָר 1920, וועלן עס איז פאַרגעקומען די שפּאַלטונג, האָט אויך אונדזער שטעטל געליטן דורכדעם אַ שוועריקייט, און אפילו אין אונדזער קינדער־גרופּע האָט זיך עס געלאָזט פילן.

איין חלק פון אַרטיקן סניף „פועלי־ציון" האָט זיך צוליב אידעאַלאַגישע סיבות דערווייטערט. כמעט 90% פון זיי האָבן עמיגרירט קיין דייטשלאַנד, פראַנקרייך, בעלגיען און אַמעריקע. דער גרעסטער טייל איז געבליבן טריי די גרופּע פון ד"ר יצחק שיפער און חיים העניג.

אַ טייל פון די חברים פון דעם „קינדער־פאַריין" איז מיטגעאַנגען מיט זייערע עלטערע ברידער, אַ צווייטער טייל איז אַריבער אין „השומר הצעיר" — דער גרעסטער טייל איז געבליבן אונטער די השפּעה פון דעם שרייבער פון די שורות און האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט דעם יינגסטן טייל פון דער יוגנט אין די „פועלי־ציון".

מיר האָבן אַנגעהויבן אַ ווערבירונגס־אַקציע און ציגע־צויגן אַ גרויסן טייל יוגנטלעכע פון די אַרבעטער שיכטן.

גרופּן פון שול קינדער האָבן יעדן אָוונט אַנגעפילט דעם לאַקאַל. מיר האָבן איינגעאָרדנט ספּעציעלע הילפס־קורסן, כדי צו פאַרלייכטערן די שול קינדער ביים צוגרייטן זייערע אויפ־גאָבן פאַר די שולע. ביי דעם האָט פיל מיטגעהאָלפן אפּרים זיסאַפּעל, אַ סטודענט פון לאַנצוטער גימנאַזיע, וועלכער האָט געווידמעט פיל אָוונטן פאַר די קורסן, ווי אויך פאַר די עלטערע פון דער זעלבסט־בילדונגס גרופּע.

די יוגנטלעכע גרופּן האָבן באַקומען אַן ערנסטן פאַרנעם.

עס זענען פאַרשוואונדן די אונטערשידן צווישן גרויסע און קליינע, ייִנגערע און עלטערע. עס האָט זיך אַנגעהויבן קריס־טאַליזירן אַ שותפותדיקער וועג. עס האָט זיך געפאַרמט א נייער מענטש מיט אַן אַנדערער מענטאַליטעט, מיט נאַציאַ־נאַלן שטאָלץ און ארבעטער באַווּאוסטזיין.

די פאַרייניקונג פון די צוויי יוגנט באַוועגונגען, די יוגנט פון „פועלי־ציון" מיט די יוגנט פון „צ. ס.", וואָס איז פאַר־געקומען אין יאָר 1922 אונטער דעם נייעם נאָמען „יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער יוגנט", האָט געגעבן אַ שטויס פאָרווערטס. ביי אונדז אין שטעטל זענען נישט געווען קיין אידעאַלאָגישע ויכוחים צווישן צוויי יוגנט לאָגערן מיט צוויי באַזונדערע אידעאַלאָגישע באַשטרעבונגען. אָבער עס זענען פאַרשוואונדן די נעפלען און מען איז געפירט געוואָרן צו ציר־ניסטישע פאַלקאַמענהייט.

דער דראַנג נאָך עליה איז געוואָרן דער חלום פון אַלע מען. מען האָט אַנגעהויבן לערנען עברית און שטודירן אַלע ידיעות פון ארץ־ישראל, געאָגראַפיע, היסטאָריע פונעם ציוניזם. און אַלע ידיעות וואָס דער פאַלעסטינע־אַמט האָט געפאַדערט פון אַ קאַנדידאַט צו עליה.

די צוויטע און דריטע געזעלשאַפט, חברים פון 17—21 יאָר, זענען געווען אַרבעטס מענטשן, וואָס זענען געבוירן און דערצויגן געוואָרן אין שויס פון עקאָנאָמישע ראַנגלענישן. איך וועל דאָ דערמאָנען אַ טייל פון זיי: הערץ יאסעם, אַן איבערגעבענער חבר אומגעקומען אין קריג; לאָזער קעש־טעכער, אולי מילראַד, אַן אָקטיוואָר טויער פון דער יוגנט און ממשיך געווען אַלס אייניער פון די אָקטיוויסטע חברים אין „פועלי־ציון" ביז 1939, איז אומגעקומען דורך די דייטשן; ישראל צוקער, פרעזעס פון „פועלי ציון" נאָך דוד הארס עולה זיין קיין ארץ־ישראל אין 1926 האָט ישראל צוקער גע־טראָגן דעם פינאַנציעלן עול פון דער פאַרטיי. קיין רעדנער איז ער נישט געווען, אָבער זיינע מעשים האָבן פאַר אים גע־רעדט. אומגעקומען פון דייטשן; זישע האַר, פון די עלטערע גוואַרדיע אין די יוגנט, געווען אַ צייט סעקרעטאַר און שפע־טער אָקטיוו אין פועלי־ציון ביז 1939; יאָשע האַר, היינט אין ארץ־ישראל, האָט געגרינדעט אין יאָר 1919 דעם ערשטן אַר־בעטער ספאָרט־קלוב „שמשון" און אויך אָנגעפירט אַ גרופּע פון אָטלעטיק, יאָשע האַר האָט אויך מיטגעשיפלט אין „הזמיר". ביי 16 יאָר האָט ער זיך פרייוויליק געמאָלדן אין דעם עסטרייכישן פלאָט, זיך באַטייליקט אין אונגאַרן ביי דער רעוואָלוציע פון בעלא־קאָן, און דאָן אַנטלאָפן דורך סטרי ביים אויסברוך פון פויליש־רוסישן קריג. קומענדיק צו־ריק אין לאָנצוט האָט ער זיך גלייך פאַרנומען מיט פאַרטיי אַרבעט און אָנגעפירט מיט אַלע ספאָרט און לייכט אָטלע־טישע סעקציעס; בנימין יאסעם, מלך קעשטעכער, זלמן היטער, און נאָך אַ סך חברים — אַלע געווען גרייט צו עליה.

ארץ־ישראל איז געווען די הויפט־טעמע און דער הויפּט־ציל. די נייע חלוצישע שטימונג אין די יינגערע גרופּן און דער געוואָלטיקער דראַנג צו הכשרה און עליה האָט געגע־דערט די געזעלשאַפטלעכע סטרוקטור גייסטיק און עקאָנא־מיש. עס איז שוין געווען איבריק צו רעדן פון אָקטיוון ציו־ניזם און הגשמה עצמית.

די פאַרייניקונג פון די יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער יוגנט מיט די יוגנט „צ. ס.", וואָס איז פאַרגעקומען אין יאָר 1926, און זיך אָנגערופן אונטער דעם נייעם נאָמען „פריי־הייט", מיט איר צענטראַלע אין ווּאַרשע, איז געווען אַ דער־גענצונג און מיר האָבן מיט פרייד אויפגענומען דעם היסטאָ־רישן מאָמענט, אָלס אָנהויב פון אַ זעלבסטשטענדיקע פלאַג־מעסיקע יוגנט־טעטיקייט.

מיר האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דעם צענטראַל קאָמיטעט מיט אָקטיוו פון 70 חברים. דער געוויילטער קאָמיטעט פון „פרייהייט" איז באַשטאַנען פון 9 חברים: יושב־ראש און סעקרעטאַר — משה האר, רחל גוטמאן — געהילף־סעקרע־טאַרן, אולי מילראד, גיטשע יאסעם, שלמה יאסעם, בינעק סאלפעטער, זאנווּל יאסעם, שיינדל קעשטעכער, דבורה קעשטעכער.

מיר זענען שוין דעמאָלט געווען דער לעבעדיקער רע־זערוו פאַר די „פועלי־ציון" פאַרטיי אין לאָנצוט.

אַ גרויסע מיטהילף האָט בייגעשטייערט ח' בינעק סאַל־פעטער, אַ סטודענט מיט גרויסע פעאיקייטן, אַ שאַרפער פאַ־לעמיקער, אָנגעזאַפט מיט הויכע בילדונג און וויסן אויף אַלע גביטן.

אונדזער דערציערישע טעטיקייט האָט די יוגנט צוגע־בונדן צו זייערע אויפגאַבן. עס איז אויסגעוואַקסן אַ נייע גענעראַציע פון יוגנט־טויער: וואָלף קנעלער און דבורה קעש־טעכער האָבן אָנגעפירט מיט די יינגסטע קבוצות אין דער „פרייהייט". יונגע שול קינדער זענען געווען דער פאָטענציאַל פון „פרייען־סקויט" מיט אַ יאָר שפּעטער (1928) מיט אַ גאַנצן דערציערישן מעכאַניזם פאַרבונדן מיט די צענטראַלע פון „פרייען סקויט" מיט באַזונדערע אוניפאַרמען און אייגענע באַגריסונג „פריינטשאַפט" און מיט אַן אייגענע צייטונג — „פרייער סקויט". מיט די חלוצישע גרופּע האָט אָנגעפירט זיינוול יאסעם און משה מערזל. א סך פון אונדזערע חברים האָבן מיר געשיקט אויף הכשרה. ביידע חברים זענען גע־בליבן טריי זייערע אידעאַלן — זיינוול יאסעם געפינט זיך אין קיבוץ גבעת־השלושה און משה מערזל איז אַ חבר אין קיבוץ יגור.

זיינוול יאסעם איז אויך געווען אָקטיוו אין ספאָרט־קלוב „שמשון", וועלכן מיר האָבן שפּעטער געגעדערט דעם נאָמען אויף „הפועל".

אין יאָר 1927 איז די „פועלי־ציון" אַרגאַניזאַציע געווען געצוואונגען צו בייטן דעם לאָקאַל אויף אַ גרעסערן זאַל אין דער געבויידע פון דער אָלטער גימנאַזיע, צוליב דעם שנעלן אויפוואַקסן און דורך איר עקשנותדיקן אַריינדרינגען אין אַלע פראַבלעמען פונם יידישן אַרבעטער לעבן.

די „פרייהייט" מיט אַלע אירע גרופּן און סעקציעס זע־נען געבליבן אין אַ זעלבסטשטענדיקן אייגענעם לאָקאַל. דער סקויט, די חלוצישע קבוצות און די „פרייהייט" האָבן געפירט אַלע פעולות אין פאַרטיילטע שעהן, אַזוי אַז אין קבוצה זאָל נישט שטערן די צווייטע.

די פוטבאָל מאַנשאַפט פונעם ספאָרט־קלוב „שמשון" — קבוצת כדור־רגל „שמשון".

ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א' מימין): ישראל מילראַד, קלמן טייטלבוים (תמרי), יוסף הר. צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב' מימין): אלעזר גלעד־בער, וואָלף גוטמאַן, יהודה זאָואר, הערץ יאָסם, ישעיהו זאַנענבליק. דריטע ריי פון רעכטס (שורה ג' מימין): לייזער בעזמשטאָק, מאָטל זאוואר, שמואל קעשטעכער, בנימין צוקער, שמואל קעשטעכער.

די ליגע פאָרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, איז געווען דער יסוד פאַר אַ שותפותדיקע צוזאַמענאַרבעט צווישן די אַרטיקע יוגנט־פאַרמאַציע, וואָס האָבן זיך אַריינטערט אַרום די וועגן פון דער הסתדרות, דהיינו: „פועלי־ציון", „פרייהייט", „החלוץ הצעיר", ה„חלוץ" און „השומר הצעיר".

מיר האָבן פאָרגעלייגט אַלע יוגנט אַרגאַניזאַציעס איינצורעדנען שותפותדיקע שמועסן אַלע פרייטיק אין אָוונט איבער פאַרשידענע פראָגן, אויפן יסוד פון אַ פרייער דיסקוסיע.

דער ערשטער שמועס איז פאָרגעקומען אין לאָקאַל פון „השומר הצעיר" אין הויז פון מלך פערלמוטער. עס האָבן זיך באַטיילקט אַלע חלוצישע גרופן: „השומר הצעיר", „עקיבא" און „פרייהייט". די קאָלעקטיוות שמועסן האָבן גורם געווען צו פסיכאָלאָגישע דערנענטערונג, און חברישע באַציאונג אין געזעלשאַפטלעכן לעבן.

עס איז כדאי צו באַמערקן אַז אַ גרויסן אַנטייל אינם דערפאָלג פון דער אָקציע האָט געהאָט ח' צבי דערפלער, אַ חבר אין „השומר הצעיר", אייניער פון די אָקטיוּוע טויער אין געזעלשאַפטלעכן און פאָליטישן לעבן פון דער לאַנצוטער יוגנט, וואוינט היינט אין יקנעם.

אין 1928 איז פאָרגעקומען אין לאַנצוט אַ צוזאַמענפאַלי, אין וועלכן עס האָבן זיך באַטיילקט חברים פון ריישע, ליזנסק און לאַנצוט. חוץ דעם געזעלשאַפטלעכן און פאָליטישן ווערט פון צוזאַמענפאַלי האָט אויך אונדזער ספאָרט־סעקציע דעמאָנסטרירט דערגרייכונגען אין ספאָרט אויפטרעטונגען.

די קולטור קאָמיסיע האָט אויך געפירט אַ פרוכטבאַרע אַרבעט. „פרייהייט" האָט שוין באַווייזן צו דערוואַרבן אַן אייגענע ביבליאָטעק, וואָס האָט זיך געפרופן „יוגנט ביבליאָ־טעק פרייהייט", און געציילט 600 ביכער. אַנגעפירט מיט דער ביבליאָטעק האָט ח' רחל גוטמאַן.

די יוגנטלעכע איבער 18 יאָר האָבן מיר איבערגעפירט אין גאַנצע גרופּן אין דער פאַרטיי. דאָס איז געווען אַ יום־טוב פאַר אַלעמען, מיט אַ קונסט־פראָגראַם, וועלכער איז אויסגעפירט געוואָרן מיט אייגענע כוחות פונם דראַמאַטישן קרייז.

עס האָבן אונדז באַזוכט חברים פון „מרכז" (מ. הורביץ, פנחס קוזלובסקי, בן־אשר פון ארץ־ישראל און נאָך אַנדערע חברים). ח' יהודה קופלוביץ (יהודה אלמוג) האָט אונדז באַזוכט אין יאָר 1931 צום 5 יאָריקן יובל פון דער „פרייהייט". די פייערונג איז פאָרגעקומען אין בית עם. דער זאַל איז געווען פול געפאַקט מיט חברים און געסט פון אַלע ריכטונגען. די דערעפנונגס־רעדע האָט געהאַלטן דער שרייבער פון די שורות. דער רעפעראַט פון ח' קופלוביץ איז אַריבער מיט גרויס הצלחה און דער פולגעפאַקטער עולם פון חברים, פריינט און אפילו קעגנער האָבן אויפגענומען דעם ארץ־ישראלדיקן שליח מיט התלהבות.

וועג מיין ברודער דוד האר איז געקומען פון ארץ־ישראל אין יאָר 1933 אויף אַ באַזוך אין לאַנצוט, האָט ער געטראָפן אַ צעמענטירטע און דערציגענע יוגנט אין אַ גרויסן פאָרגעם. דער „סקויט" אין זיינע אויפאָרמען, די „פרייהייט" אין בלויע חולצות, דער „החלוץ" אין שווערע בערג־שטייגער־שיך און אין לעדערנע קורטקעס. ער האָט געזען וואָס פאַראַ קפיצת הדרך מיר האָבן דורכגעמאַכט אין די 7 יאָר. די חדר־יינגלעך זענען פאַרשוואונדן. אויף זייער פלאַץ האָט ער געטראָפן דעם „סקויט", זייערע מדריכים זע־

נען געווען באַוואוסטזיניקע יונגע חברים פון דער „פרייהייט", אַ טייל צוריקגעקומענע פון הכשרה, סעמינאַרן, צווישן זיי אַרגאַניזירטע חברים אין פראָפעסיאָנעלע סעקציעס.

דער ערשטער מאי איז געפייערט געוואָרן ווי אַ טראַדיציאָנעלער יום־טוב. אַלע אַרבעטער און אָנגעשטעלטע זענען דעם טאָג נישט דערשינען צו דער אַרבעט. די גאַסן דעמאָנסטראַציע איז פאָרגעקומען צוזאַמען מיט די פ. פ. ס. אין אָוונט איז פאָרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג אין מען האָט אַרומגעגרעדט די באַדייטונג פונעם ערשטן מאַי.

„פועלי־ציון" און איר יוגנט „פרייהייט" זענען געווען אַ ממשותדיקער געזעלשאַפטלעכער און פאָליטישער כוח, אויך לגבי דער פּוילישער אַרבעטער פאַרטיי פ. פ. ס., מיט וועלכער מיר זענען געשטאַנען אין ענגער פאַרבינדונג.

דער אימפּעט פון אונדזער אַרגאַניזיר אַרבעט איז געגאַנגען שנעלער פון דעם נאַטירלעכן צוואוקס פון פריישע רעזערוון. אַ אומדערמידלעכע און פערמאַנענטע אַרגאַניזירונג און אויפקלערונגס־אַרבעט איז געפירט געוואָרן דורך די פעיקסטע זין פון לאַנגטוטער אַרבעטער משפחות, וועלכע האָבן געווידמעט זייער פרייער צייט דערצו.

אין יאָר 1933 איז פאַרגעקומען אין קראָקע אַ קאָנפערענץ מיט דער באַטייליקונג פונם גאַנצן קראָקעווער ראַיאָן. פונעם צענטראַל־קאָמיטעט אין וואַרשע האָט זיך באַטייליקט ח' נוי־שטאָט ז"ל און ח' ד"ר הרצל ברגר ז"ל. דער שרייבער פון די שורות האָט פאַרטרעטן דעם לאַנצוטער סניף אויף די קאָנפערענץ.

*

אין אונדזער געזעלשאַפטלעכער און פאָליטישער טעטיקייט האָבן מיר ממשיך געווען חסידיזם, מיט התלהבות און דבקות, די שטעטלדיקע ירושה פון דורות, אויף אונדזער אופן, און אונדזערע וועגן. 15 יאָר זענען אַריבער ווי מיר זענען אַליין אַריין אין דער געזעלשאַפטלעכער וויג; מיר האָבן זיך אַליין אויסגעוויגט, אַליין זיך דאָס קינדער־ליד געזונגען. ביז אויף היינטיקן טאָג דערנערן מיר זיך פון די דאָזיקע טיפע פאָזיטיווע מענטשלעכע וווּרצלן און געפילן סיי פאַרן יחיד סיי פאַר דער חברה, פאַרן קלאַס און פאַרן פאָלק.

מיט אַ ריין געוויסן און מיט מאָראַלישע דערהויבנקייט קענען מיר דערציילן אונדזער פאָרגאַנגענהייט די קומענדיקע דורות אין דער צוקונפט. מיר האָבן געבויט אונדזער געזעל־שאַפטלעכן לעבן. פאָליטיש און קולטורעל אַן הילף פון אַקא־דעמישער פילאַנטראָפּיע. מיר האָבן נישט געגומען — מיר

העובד" אַרגאַניזאַציע ביי דער לאַנצוטער „פועלי־ציון".

זיצן פון רעכטס (יושבים מימין): יהושע היטער, פסח גאָטליב, דוב טורקלטויב, ישראל יהושע מילראָד, זישע הר, וואָלף קנעלער, חיים וואַלפמאַן, שלמה אַדלער, חנן אויסאיבל.

א גרופּע „פרייהייט" אַקטיוויסטן אין לאַנצוט.
זיצן פון רעכטס (יושבים מימין): ישראל מילראַד שיינדל קעשטעכער (פרידער), הדס גוטמאַן, דוב זאַנענבליק, רחל גוטמאַן, לייזער פּאָפּאָל. שטייען פון רעכטס (עומדים מימין): לוי געלבערג, חיה זאַנענבליק, מלכה יאָקל, גיטשע זאַואר.

האָבן געגעבן. אָלס טייל פון אַ געזעלשאַפטלעכער באַווע־גונג, וואָס ווייזט אַ וועג.

אויפן געביט פון טעאַטער, זענען מיר אויך נישט געבליבן הינטערשטעליק. איך וועל דאָ דערמאָנען נאָר דעם טייל פון „פועלי־ציון", און דערנאָך „פרייהייט" אויף דעם קולטור־רעלן געביט אין אונדזער שטעטל.

אין אַ הילצערנע געביידע, קעגנאיבער דעם שלאָס פון גראַף פּאָטאָצקי, האָט דער פירער פון „פועלי־ציון" דוד האר זי"ל מיט זיין פרוי צפורה האר, געמאַכט דעם דרייסטן פּרווו צו פאַרוואַנדלען די אַלטע געביידע אין אַ טעאַטער זאָל, מיט אַ געבויטע בינע.

די געביידע האָט געהערט צו יעקב יהושע גוטמאַן זי"ל, און אַזוי ווי זיינע 5 טעכטער און זון זענען געווען חברים פון „פועלי־ציון", האָט דער פאָטער דערלויבט צו ענדערן די געביידע צו דעם צוועק.

„דער ווילדער מענטש" איז געווען די ערשטע יידישע פּיעסע, וואָס עס איז אויפגעפירט געוואָרן אויף דער בינע פונעם נייעם טעאַטער זאָל. רעזשיסירט און געשפילט די הויפּט־ראָלע האָט דוד פאַסטערנאַק, מיט פאָלגענדן אַנסאַמבל: צפורה האר, אסתר טוכפעלד, קלמן טייטעלבוים, דוד האר, דער ברודער און פרוי פונעם רעזשיסאָר פאַסטערנאַק, ווינ־טערגרין, פענכל פון ריישע און צביה טוכפעלד. די ערשטע פאַרשטעלונג האָט געמאַכט אַ טיפן רושם אינעם שטעטל. מיט נאָך אַ גרעסערן דערפאָלג איז אויסגעפירט געוואָרן די צווייטע פאַרשטעלונג „די שחיטה". די הויפּט־ראָלע האָט געשפילט אסתר טוכפעלד. נאָך דעם ווי די משפחה פאַסטער־נאַק האָבן פאַרלאָזן לאַנצוט האָט מיטגעשפילט אין אַלע וויכטיקע ראָלן מ. חורגעל, דער באַוואוסטער אַרטיסט פונעם „אהל" טעאַטער אין תל־אביב.

היות די הכנסות האָבן נישט געדעקט די חובות און הוצאות, איז די פאַרוואַלטונג געווען געצוואונגען צו פאַר־דינגען דעם זאָל דעם לאַנצוטער טאַנץ־לערער און מוזיקער משה שטיצל, און ער האָט באַנוצט דעם זאָל פאַר אַ טאַנץ־זאָל. די בינע איז געבליבן אין רשות פון די „פועלי־ציון".

דער ערשטער יידישער טעאַטער־זאָל, וועלכער איז פאַר־וואַנדלט געוואָרן פון אַ חורבה אין אַ קולטורעלן ווינקל, האָט געשפייזט די אָרטיקע יידישע באַפעלקערונג מיט פאַר־לעזונגען, טעאַטער־פאַרשטעלונגען און פאַרשידענע פאַרווויי־לונגען נאָך דער וועלט מלחמה, ביזן יאָר 1926—1927. די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג האָט זיך געפונען דאָן אין דעם ציוניסטישן, סאָציאַליסטישן איבערבויאונגס־פראָצעס. אַ גרויסער טייל חברים און חברות האָבן געשאָפן אַ משפחה לעבן און היימען און אויטאָמאָטיש איבערגעגעבן די סאָציאַלע, פאַליטישע און קולטורעלע פונקציעס דער צווייטער און דריטער ענעראַציע, וואָס האָבן ממשיך געווען די שיינע טראַדיציע און ווייטער געשפונען דעם שיינעם געזעלשאַפט־ליכן געווען, מיט פריש יונגע כוחות און מער התלהבות.

דער דראַמאַטישער קרייז פון דער צווייטער און דריטער

געזעראַציע, איז אַנגעפירט געוואָרן פון באַקאַנטן יידישן אַקטיאָר צ. ראָזענצווייג, אַ חבר פון יידישן ווארשעווער אַרטיסטן־פאַראיין. אַ דאַנק ראָזענצווייג'ס ענערגישער רעזשי איז אויסגעבילדעט געוואָרן אין אַ קורצער צייט אַ גרופּע יונגע חברים און חברות, וואָס האָבן דערפילט די קולטורעלע שליחות מיט טאלענט און איבערגעגעבנהייט אויף דעם געביט.

מיר האָבן אויפגעפירט פאַרשידענע דראַמען און פיעסן, פון באַוואוסטע יידשע שרייבער און דראַמאַטורגן. און צווישן זיי אויך „די זיבן געהאַנגענע" פון אַנדרייעוו. אויך יידישע אַמעריקאַנער פיעסן, ווי „אויף דעם שוועל פון גליק". מיר האָבן מיט אונדזער דראַמאַטישן קרייז גאַסטראַלירט אין די אַרומיקע שטעטלעך און געשפּייזט די באַפעלקערונג מיט יידיש טעאַטער, פאַרלעזונגען און רעציטאַציעס.

באַטייליקט אין דעם דראַמאַטישן קרייז האָבן זיך אַ באַדייטנדע צאָל יינגערע און עלטערע חברים. איך וועל ערשט אויסרעכענען די אומגעקומענע אין דער שוידערלעכער פאַר־ניכטונגס־אַקציע, און שפּעטער די שארית הפליטה, און אויך די וואָס האָבן אַ סך יאָרן פאַרלאָזן פוילן און עולה געווען אין ארץ־ישראל.

וואָלף טוכפעלד, אַ בארופס קאָמיקער, זיין קלענסטע באַוועגונג אויף דער בינע האָט אַרויסגערופן שטורמדיקע געלעכטער. צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינדער אומגעקומען פון די היטלעריסטישע רוצחים. וויטל גוטמאן — אַ שיין געשטאַלט, פול מיט לעבן, תמיד מיט אַ זאַפטיקן געלעכטער אויפן פנים, האָט זיך דווקא אויסגעצייכנט אין טראַגישע ראָלן, פון אַן אומגליקלעכע מוטער וואָס פאַרלירט אירע קינדער. איר נאַטירלעכער געווייַן אויף דער בינע, האָט בייַם קהל טרערן אַרויסגערופן, און אירע מאַנאָלאָגן, האָט מען אויסגעהערט מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם. אומגעקומען צוזאַמען מיט אירע קינדער. זיעע האר — אַן ערלעכער בחור, דער־שינען אין ראָלן פון אַ געטרייַען פאָטער, געשטאַרבן פון טיפוס אין ווייטן רוסלאַנד.

שיינדל אייזנאַרן (דערנאָך מילראָד), אַ האַרציקע שיין צאַרט מיידל, האָט געשפּילט ראָלן פון אַ פאַרלאָזטע כלה. אומגעקומען מיט איר מאַן און קינדער פון די נאַציש רוצחים. לייזער יצחק גוטמאן, וואָלף גוטמאַן אומגעקומען פון די דיי־טשן. רחל גוטמאַן (הייַנט גרינער), פלעגט שפּילן קאָמישע ראָלן, הייַנט אין ארץ־ישראל. אָלטע יאָסעם, די פאַרטנערן פון וואָלף טוכפעלד, — גיטשע יאָסעם (הייַנט האָר), האָט געשפּילט אין אירע אָלע ראָלן דאָס קינד. איר ערלעכער און אויפריכטיקער כאַראַקטער האָט זיך אייַנגע־פלאָכטן אינעם שפּיל. משה האר, דער פאַרטנער פון גיטשע יאָסעם אויף דער בינע, האָט זיך באַקאַנט מיט גיטשע יאָסעם

„טאָטע מאָמע צרות" אויפגעפירט דורך אַמאַטאָרן שוישפּילער — המשתתפים בהצגת: „טאָטע מאָמע צרות" ע"י להקת חובבים דרמטית בשנת 1932.

נאָך אין דער „פרייהייט", און צוזאַמען געטראָגן דעם חלוֹ־צישן ציוניסטישן עול, צוזאַמען געקומען אין לאַנד אין 1935 און זענען ממשיך זייער לעבנסגאַנג ביז היינט. זיי בשותפות טראָגן די אייגענע אַזוי פרישע פאַרבלוטיקטע וואונד.

*

דאָס בינטל לויטערע פערל, פונעם צוריסענעם שנירל, וואָס האָט באַצירט און באַשיינט, דעם שטערן פון יידישן פאָלק. נאָך אַ מאָל וויל איך זיי געדענקען. יזכור! נאָך אַ מאָל פילן די שותפותדיקע ליידנשאַפט נאָך גרויסע קרבנות־פולע פאַלקס מעשים... דאָס ליכטיקע פייער, פון זייערע שיינע אויגן און גליענדע התלהבות פון זייערע נשמות — איז אויסגעלאָשן... אַפילו אַ פאַרבלאָנדזשעט יתומל, האָט אין די הורבות פון די פאַרברענטע הייזער דאָרטן זיך נישט באַ־האַלטן...

איך שרייב פאַר די, וואָס קענען מער נישט זייערע הענט אין שרייב־טיש אָנשפאַרן און זייערע אויגן זענען מער נישט קיין געשריבענע זכרונות...

מיין גרויסע בקשה איז, אַז מיין כוח הזיכרון זאָל מיר דינען און נישט אָפנאַרן ביז מיין לעצטער געשריבענער שורה. אַ חסד של אמת פאַר די אויסגעטריקענטע ביינער וואָס וואַלגערן זיך צושפרייט און צוזייט אויף גאָר דער וועלט. דאָס זענען זיי... די שפראָדלדיקע מענטשן לעבנס. די בעסטע זין און טעכטער... די רעדנער, די ראשי־התנועות, די סעק־רעטאָרן, די אַרגאַניזאַטאָרן, די שפילער די ספאָרטלער, די מדריכים, וואָס האָבן געבאָנט די וועגן פאַרן יידישן פאָלק. היינט הערשט אַ טויטע שטילקייט דאָרטן, אַ געדיכטע פינצ־טערניש, פאַרנעפלט זענען אַלע וועגן... עס רוישט אין די אויערן דער רעש פון שדים טאַנץ אַרום דעם עגל הזהב, פאַרשיכור־ט יתומים און אלמנות, מיט חלומות נאָך פרעמדע ירושה... אייזן, קאַלטער אייזן וויזט די ריכטונג אין דער פינצטער... מרחקים פאַרשווינדן פאַר די רעדער פון מאַשין... און דער אימפעט לעשט די יאָר־צייט ליכט... וועג און וועג וועט קדיש זאָגן?... כדי צודערמאָנען די קדושים און זייער גבורה, און וויינען זייער געזאַנג — שטעלט אַ מענטש זיך זיין מצבה... און מיט פאַרשטיקטע טערען, דאַרף ער זאָגן צוויי מאָל „יתגדל ויתקדש" — איין מאָל פאַר די וואָס קיין זכר איז פון זיי נישט פאַרבליבן, און דאָס צווייטע מאָל — אין דער לאַנגער נאַכט, נאָך זיך אַליין...

יוגנט אַרגאַניזאַציע „פרייהייט" ביי רעכטע „פועלי־ציון". ערשטע ריי פון רעכטס: יעקב געלבער, יאָסל, וואָלף געלבער; צווייטע ריי פון רעכטס: ישראל־יהושע מילראד, זלאָטע מילראָד, הדס גוטמאַן, אלעזר געלבער, יצחק פאפיאל, רחל גוטמאַן, מלכה יאָקל; דריטע ריי פון רעכטס: אלעזר שטערנהיים, חיה זאַנענבליק, מיכאל שיפמאַן, משה האָר, שיינדל זוירער, משה ראָס, שלמה יאָסם (לבדי); פערטע ריי פון רעכטס: יצחק שטערנהיים, בן־זיינוול, וואָלף זאַנענבליק, אַליהו פאפיאל, לוי געלבער, פנחס מילראָד, יהושע היטער.

חיה כ״ץ־שטיימן תל־אביב

אגודת הנוער העברי „עקיבא"

בדחילו ורחימו הנני נגשת להעלות פרטי זכרון לקן של „הנוער העברי — עקיבא" בלאנצוט, שהיה בשביל רבים מבני הנוער שבעיר מסגרת חברתית־ארגונית, שקבעה את דרכו בחינוך ואת אורח חייו. מרחק הזמן עשוי להרתיע את הכותב. היתכן לתת ביטוי נאמן לחויות נעורים באיבן ולחלומות עלומים בפריחתם שזועזעו ועורפלו בסערת התקופה?

ראשיתו של הקן — במסגרת „הנוער הציוני" בשנת 1929. הרוח החיה שבו, מראשית היווסדו ובמשך כל שנות קיומו, היה נחמן קסטנבאום. תוך פעולתו הארגונית בתחום ההסתדרות הציונית־כללית צצה בלבו דאגה לדור ממשיכים. כך קרה שאדם זה, שבגילו חרג ממסגרת תנועת־נוער, נעשה „משוגע לדבר אחד", פעל והפעיל. בהשפעתו הצטרפו לקן מראשיתו כמה חברים קשישים לשם פעולת הדרכה, וביזמתו סייעו כמה מחברי ההסתדרות הציונית במקום (ד״ר אדוארד מאורר ומגר׳ יהושע קנפל) בעבודה התרבותית של הקן בצעדיו הראשונים.

הקן, שמנה בהיווסדו כ־50 חברים, אשר שכן בראשונה בתנאים קשים ביותר בביתה של שרה כ״ץ, רווח לו עם עברו לשני חדרים בביתו של אלי אויגנבראון. שני החדרים שבקומת הקרקע של „בית־העם" (1934), שופצו ביזמת החברים, כשפסח גוטליב משמש בתפקיד „קבלן" הבנית. לא היה כאן אמנם מרחב פשוטו כמשמעו, אבל פסקה התלות בבעל־בית.

בערבים היתה אפשרות לנצל את החדרים הסמוכים של בית״ס העברי, ובמאורעות חגיגיים או כינוסים נהגו לפלוש לאולם הגדול של „בית־העם".

מספר החברים גדל (כ־150) והקיף נוער לומד ועובד. צעירים, וביחוד צעירות בני הורים חרדים קנאים, הצליחו במשך הזמן לזכות בהכרת הוריהם בדרכם החדשה בעקביותם ובעיקר בשל התנהגותם ומידותיהם הטובות. הצטרפו גם בני חוגים, שזיקתם „לפרייהייט" ול„פועלי־ציון" היתה מסורת משפחתית ממש, ואף מבני הכפרים שבסביבת העיר, שהיו מופיעים בשבתות לפעולות הקן.

הקבוצות שהתארגנו בראשונה היו: „התקוה" — ראש קבוצה נחמן; „דבורה" — ר״ק קלמן וולקנפלד; „שושנה" — ר״ק רחל ספיר (המזכירה הראשונה של הקן). מספר הקבוצות גדל ובשנים האחרונות לקיומו של הקן מלאו כבר תפקידי הדרכה מינה פיללשוס ומניה אנגלברג מקבוצת „יהודית" ולאה לנגסם מקבוצת „חבצלת" שבהדרכת דבורה ליפשיץ. הבנות היו רוב מכריע בקן בראשיתו. הבנים שנוספו הצטרפו לקבוצות הקיימות בהתאם לגיל. כך הצטרף לקבוצת „התקוה" החבר המסור, אחד מ„ענוי עולם", יעקב דרפלר, שנספה אחר־כך ע״י הנאצים.

הקן היה שוקק חיים, ערך פעולות במסגרת הקבוצות וגם בהיקף כללי. כאן יש להזכיר חוגים, שהתנהלו בזמנים שונים: חוג לתולדות הציונות ע״י ד״ר מאורר, לתולדות ישראל ע״י יצחק גרינבאום, לעזרה ראשונה ע״י דוד פאַסט, ידיעת א״י ע״י

חברים מהקבוצה „יהודית" — יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): אסתר אַמענט, חיה כ״ץ, בתיה קעסטן; עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): מינה פיללשוס, חיים סטעמפל, גניה מערזל, מניה אַנגלבערג.

חיה כ״ץ. מענין היה החוג לתנ״ך בהדרכתו של שמואל גרייזמן. שעת בוקר מוקדמת, צעירים וצעירות רכונים על פרקי נבואה. חוט נסתר משתזר ומתקשר עם דורות של אבות משׂכימי שחרית לבית־הכנסת. שירי ביאליק בהדרכתו של נחמן מעבירים את הלומדים במגע רב חסד לעולמם של ה„מתמידים״, „שואבי תעצומות״ ממעיין רוח ישראל.

החוג לדוברי עברית משך אליו משתתפים גם מבחוץ. נתקיימו בקביעות מסיבות „עונג שבת״, חגיגות או טכסים לציון מאורעות לאומיים. לעיני הנכנס לקן הצטיירו קבוצות־קבוצות של נוער, העסוקות בפעולותיהן, כאן נערך שיעור בעברית, לוצים: שמואל גרייזמן, דוד פאַסט, פנינה יוסט, בלומה קורנבלוי, גדליה אסטליין ויוסף מאַגנהים. נוצרו קשרים ישירים עם הארץ. בעיותיה הפכו מציאות קרובה יותר.

בינתים נמשכה הפעילות הארגונית של הקן. ביוזמתו נוסד הקן בגרודז׳יסק, שהיווה שם למעשה הסתדרות ציונית יחידה וכן סייע לא במעט ביסוד הקן בריישה. לא פעם שימש החומר העיוני של החוגים כמקור לעזרתם של קנים אחרים. הודפסו והופצו הרצאות בתולדות ישראל. מאמרי אחד־העם תורגמו לפולנית ע״י פסל זֶגֶל וחיה כ״ץ ונשלחו לקנים, שבהם לא רבתה ידיעת העברית.

חברים מהקבוצה „דבורה״ — שורה א׳ מימין (ערשטע ריי פון רעכטס): מאַטל פאַסט, אַבע פערלמוטער, גדליה עסטליין; שורה ב׳ מימין (צווייטע ריי פון רעכטס): מלך גוטמאַן, שמואל גרייזמאַן, מרדכי מיזעס, שורה ג׳ מימין (דריטע ריי פון רעכטס): פנינה יוסט, איטאַ אַדלער, שבע וואַקסמאַן, אסתר אַגמוט, מַניה פיילשוס.

כאן חוג לתולדות הציונות, ובחדר הסמוך קוראת קבוצה בוגרת ב„על פרשת־דרכים״ של אחד־העם.

העמיקה ההתענינות במתרחש בתנועה. החברים השתתפו בקביעות במחנות־קיץ המרכזיים בבנסקה־ויז׳נה ובמחוזיים, ואף מילאו שם תפקידים בהתאם ליכולתם. כאן גובשו דפוסי־החיים של התנועה, כאן נערכו למרומי הטאטרה טיולים בעלי־ערך צופי־חינוכי, שרשמם בל־ימחה, כאן בא נוער העיירה במגע עם בני גילו ממקומות שונים; הרחיב אפקים. רב יחסית, היה מספר המשתתפים במושבות החורף שבאלביגובה הסמוכה ללאנצוט, בשנים 1932 ו־1933. הקן שלנו ערך מסיבות סיום למשתתפים ב„מושבות״ ולחברי הועד המרכזי, שישיבתו התקיימה עם נעילת המושבה.

ההגשמה החלוצית היתה מחוייבת המציאות החינוכית והחברתית. חברים יצאו לפלוגות הכשרה שבבילסק, ז׳ויץ, קטוביץ, כז׳נוב, קראקוב וריישה. ב־1933 — עלו ראשוני הח־

בשנות השלושים תפש הקן של „עקיבא״ את המקום הראשון בין תנועות הנוער, לא רק בזכות פעולותיו כלפי פנים, אלא גם בזכות החותם, שהטביע על הפעולה הלאומית־חברתית שבעיר בכלל. הוא הצטיין בהפצת שקלים ובאיסוף כספים למען הק.ק.ל. שמר במשך כל אותן השנים על המקום הראשון. חברים השתתפו בעבודת „החלוץ״ שבעיר, בויכוחים שבין תנועות הנוער, לעתים בהשתתפות שליחים מארץ־ישראל. כינוסים מחוזיים של „עקיבא״, שהתקימו בעיר, נתנו הזדמנות לראשי התנועה לנאום לפני הצבור הרחב על בעיות ציוניות אקטואליות.

לא תמיד הצליח הקן לעורר ענין אצל ציבור המבוגרים, אך לעתים קרובות ידע לשתף חוגים רחבים בארגון מופעים ציבוריים חשובים, כמו אספת האבל לזכרו של ביאליק בשנת 1934.

את ה„אקדמיה״ החגיגית לזכרו של הרמב״ם, במלאת 800

יושבות מימין (זיצן פון רעכטס): גולדה סטמפל, לוטקה אנגלברג, איטקה אַדלר, מניה פיילשוס, דבורה ליפשיץ, בלהה באָט; עומדים מימין (שטייען): אסתר אַמאַנט, שרה הבנשטרייט, מאַשה זאַננבליק, בלומה זאוארהאַפט, אַבע פרלמוטר, נחמן קסטנבאום, חיה כ״ץ, רחל ספיר, מניה אנגלברג, ברכה לאָופר.

שורה א׳ מימין (ערשטע ריי פון רעכטס): דינה קאַרנבלאָו, שבע וואַקסמאַן, דוב רגנבויגן, מאַטל פאַסט, בתיה קסטן, אטל קאַרנבלאָו; עומדים מימין (שטייען פון רעכטס); נחמן קסטנבאָום, הדס קסטן, רות הילינגר, איטאַ אַדלר, אַטל מילראַד, הניה שטיינרייך, בלומה קאַרנבלאָו, רחל ספיר, אַבע פרלמוטר, לאה ספיר, פנינה יוסט, שמואל גרייזמאַן, מניה פיילשוס, חיה כ״ץ, הנה קאַלכהיים, אסתר אַנמוט, אַטל קנלר, דוד פאַסט.

שנה להולדתו, קיים הקן בכוחות עצמו. נכחו מוזמנים, אוהדים והוריהם של חברי הקן.

כשאירגן הקן (1934) בסיסמת „ילדים לילדים", איסוף בגדים לילדים עניים, הצטרפו למבצע כל הארגונים שבעיר מה„שומר־הצעיר" ועד „השומר הדתי".

קשה לתת ביטוי להשפעת התנועה על אורח חייו של הפרט והשקפת עולמו. הזיקה לערכי העבר היתה בשביל רבים המשך מסורת הבית, בשביל אחרים פנים חדשות וטעם חדש ליהדות.

ומבחינה חברתית הרי היה במסגרת הקבוצה שבקן ובנוסח החיים שבמחנות של התנועה משום הטבעת חותם על חיי

הפרט, החברה דרשה ויתור על נוחיות ואנוכיות וכל זה תוך עבודת יום־יום שקטה, בחינת הצנע לכת.

זכור לי מקרה כשחברה, ששימשה באותה תקופה בתפקיד של מזכירה וגם גזברית של הקן, החלה לשלוח למזכירות התנועה מעשר ממשכורתה החדשית. או מקרה אחר: חברים נהגו ללכת להצגות בצותא. נאסף כסף לכרטיסים. והנה הציע מישהו לותר על ההצגה ולתרום את הכסף לכיסוי הגרעון של הקן, שהעיק מאז שיפוץ החדרים ב„בית־העם"; החברים ויתרו כמובן.

במקומות שונים בארץ פזורים חברי „עקיבא" מלאַנצוט, שזכו לעלות לפני השואה או הגיעו לאחר תמורות וטלטולי דרך. יחסי ידידות מקשרים את כולם. בשבילם הרי היו השנים ההן אותו עבר רומנטי של תקופת הנעורים, שלמרות חליפות הזמן ותמורותיו עדיין נשמר זכרו כנר־אלהים המהבהב בלב.

בהעלותנו זכר הימים ההם מה דואב הלב על כל אלה, שנספו ע"י הצורר הנאצי או מתו ברחבי רוסיה ולא זכו להגשים את משאת־נפשם בארצנו.

„עקיבא" גדוד ג' — אין יאַר 1930, — ערשטע ריי פון רעכטס (מימין שורה א'): מניה וואַקסמאַן, אסתר דרפלר, הנה אנמוט, בתיה קסטן, הניה דאַמב; צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב' מימין): אוטשקאַ מאַרדר, מאַנקאַ קשטכר, שאַשאַ קאַרנבלאוו, טעמאַ איינהאַרן, מניה אינגלברג; דריטע ריי פון רעכטס (שורה ג' מימין): מרים ווינר, חיה קשטכר, שפרינצה שינדלר, מינה פיילשוס, העלקאַ מאַרדר, אסתר אַמנט, גיזאַ ספיר.

ד״ר נתן קודיש

די אויפלעבונג פון דער העברעאישער שפראַך

פון רעכטס: ד״ר נתן קודיש, רבקה פאַס (באַט), אליעזר פאַס.

ווי באַוואוסט זענען משכילים און ציוניסטן געווען די פּיאָנירן פון ווידעראויפלעבן די העברעאישע שפּראַך אין גאַליציען. אויפן שוועל פון 20־סטן יאָרהונדערט זענען געגרינדעט געווען קרייזלעך, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט פאַרשפּרייטן העברעאיש אין די מזרח און מערב־גאַליציש שטעטלעך.

נאָך דער ערשטער וועלטקריג, נאָך דער באַלפור־דעקלאַראַציע אין 1917, האָט זיך געשטאַרקט דאָס נאַציאָנאַלע באַוואוסטזיין ביי די אייראָפעאישע יידן, און דער נאַציאָנאַל־קולטורעלער אויסדרוק דערפון האָט זיך אָנטפלעקט אין דער באַנייטער העברעאישער שפּראַך צווישן דער יידישער יוגנט אין מזרח־אייראָפּע. אין גאַליציען האָבן זיך געפונען שריי־בער, געלערנטע און קולטור־טויער, וואָס האָבן נאָך פאַר דער ערשטער וועלטקריג געפירט אַ פּראָפאַגאַנדע צו אַרגאַניזירן אגודות, וועלכע זאָלן איינפירן די העברעאישע שפּראַך אין טאָג־טעגלעכן לעבן (א. מ. ליפשיץ, ד״ר יהושע טהאָן, ד״ר ערנפריי, ד״ר מ. ברוידע, צבי קרול א.א.). דעמאָלט זענען געגרינדעט געוואָרן די „עבריה״־קרייזלעך. אָבער די ערשטע וועלטקריג האָט געמאַכט אַן ענדע צו דער דאָזיקער באַוועגונג. אין די צוואַנציקער יאָרן זענען די „עבריה״־קרייזן אויפגעשטעלט געוואָרן אויפדאָסניי אין כמעט אַלע גאַליציש שטעט, וועלכע עס האָבן באַוואוינט בריייטערע יידישע מאַסן.

ווי גרויס איז געווען דער אַנטייל פון לאַנצוט אין אָט דער באַנייטער באַוועגונג פאַר העברעאיש?

לאַנצוט איז געווען פאַרוואַרצלט אין קהילה־לעבן פון דורות יידישער קולטור, חכמה און פאַלקסטימלעכן יידישן שטייגער. נאָך פאַרן באַווייזן זיך פון ד״ר הערצל, נאָך אייר־דער עס האָט זיך געגרינדעט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, האָט פון יאָר 1894 עקזיסטירט אין לאַנצוט אַ ציוניסטישע אגודה מיטן נאָמען „אהבת־ציון״, אין וועלכער עס האָבן זיך אָנגעשלאָסן צענדליקער חברים. אין יענע יאָרן געפינען מיר אויך אינעם שטעטל אַ קרייז פון העברעאישע משכילים, וועלכע האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום די באַקאַנטע משכילים יצחק וויסמאַן און יוסף מאיר ראָזמאַרין.

אין ערשטן צענדליק פון 20־טן יאָרהונדערט האָט דער ציוניזם געשלאָגן וואָרצלען אין לאַנצוט, עס זענען אָנגעשטאָ־נען ציוניסטישע אָנשטאָלטן און די צאָל משכילים פון די בית־המדרש קרייזן האָט זיך פאַרגרעסערט. צווישן זיי איז כדאי צו דערמאָנען געצל דרוקער פון די ותיקים, און פון דער יוגנט: דוד יוסט, שלמה גרינבוים, יחיאל נוסבוים, שמעון רוזנבליט מיט דעם באַקאַנטן תלמיד־חכם און משכיל אנשיל כ״ץ אין דער שפּיץ.

די העברעאישע שפּראַך האָט זיך צעזונגען אין די גאַסן פון לאַנצוט. עס האָבן געשמועסט אין העברעאיש שוטירער־דיקע און פאַלקס־יוגנט, וועלכע האָבן זיך גרופּירט אַרום „השומר־הצעיר״, וואו אהרן קערנער איז געווען אייניער פון די מנהיגים.

אָבער דער שטאַרקערער קערן פון דער העברעאישער מחנה אין לאַנצוט איז געקומען פון דער ישיבה און בית־המדרש. אָנגעזאָפּט פון די אוראַלטע קוואַלן, זענען זיי באַ־ווירקט געוואָרן פון דער נייער העברעאישער ליטעראַטור. די דאָזיקע יוגנטלעכע קבוצה האָט טאָקי זוכה געווען צו לייגן דעם גרונדשטיין פאַרן פאַרשפּרייטן העברעאיש צווישן יונגן דור. זיי האָבן געגרינדעט די ערשטע העברעאישע שולע פאַר לאַנצוטער קינדער. זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן לזכר־עולם די לערער פון דער שולע: אלתר גראובאַרט, נתן וואַרהאַפּ־טיק, באדנער, לעדערמאַן און זיינוול האמערספעלד. ס׳איז דאָן געגרינדעט געוואָרן די ערשטע העברעאישע פאַלקס־ביבליא־טעק. עס זענען געשאַפן געוואָרן קרייזלעך פאַר דער יוגנט, וועלכע האָבן געשטרעבט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל און אויפלעבן די העברעאישע שפּראַך.

צו דער התלהבותדיקער יוגנט האָבן געהערט: נחמן קעסטנבוים, שמואל גריזמאַן, געצל עסטליין, דוד בוימעל, צבי בירנבאום, חיים העבשטרייט, גיזעלא גליקסמאן, שיינדל סטעמפל, רבקה באַט, רבקה צוויבל, חוה שטעלצער, בתיה וואלקנפעלד שרה לישפיץ, שמעון וואלקנפעלד, מיכאל וואל־צער, משה ראָזענבליט און יצחק גרינבוים.

אין דער „עבריה״ זענען אָלע טעטיקייטן געפירט געוואָרן אין העברעאיש: געשפּרעכן, רעפעראַטן, פאַריאַמלונגען. פון צייט־צו־צייט איז אויך אויפגעפירט געוואָרן אַ העברעאישע פאַרשטעלונג.

די יוגנט, וועלכע, פלעגט באַזוכן דעם באַשיידענעם צי־מער פון דער „עבריה״, וואָס האָט זיך געפונען אונטער איין דאַך מיט דער ביבליאָטעק „ציון״, איז געקומען פון פאַרשי־

דענע קרייזן און שיכטן. ישיבה־בחורים, וואָס האָבן זיך אי־ בערגעבויגן איבער דער גמרא אין בית־המדרש, האָבן גע־ כאַפט אַ בליק אין די שאָפונגען פון מאַפּו, סמאָלענסקין, אחד־העם און ביאַליק... „פאַראַן וואָס האָבן אַריינגעבליקט און באַשעדיקט געווארן, און פאַראַן וואָס האָבן אַריינגעבליקט אוּן גאנץ געבליבן"... אַ יינג מיידל פון אַ פרומער שטוב, פלעגט לייענען אין געהיים אַ טריף־פסול... יוגנטלעכע חלוצים, וואָס האָבן אויף זיך גענומען דעם עול פון העברעאישער הכשרה, תלמידים פון דער פוילישער גימנאַזיע האָבן געטרונקן מיט דורשט פון די ספר הספרים קוואַלן און הנאה געהאַט פון ביאַליקס און טשערניכאָווסקיס רענעסאַנס־פאָעזיע.

פילפאַרביק איז געווען דער לייענער־ציבור. ס׳האָבן נישט געפעלט אויך קיין סתם משכילים, וואָס האָבן פאַרבונדן יהדות און וועלטלעכקייט. ווי אויך „זיידענע יונגעלייט", וואָס האָבן זיך געווינלעך פאַרנומען מיט מסחר און זייער נשמה האָט געלעכצט נאָך דער וועלט פון גייסט און עסטעטיק פון דער באַנייטער העברעאישער ליטעראַטור.

די שילער פון דער העברעאישער שולע: צבי און פנינה זאוערהאפט, משה ראָזענבליט, מיכאל וואלצער, יצחק גרינ־ באום, דוד טראמפעטער, ישראל יוסט, שלום ראזמארין, העניה גרייזמאן, פנינה מארגעל און טאָבע שטעלצער, האָבן אַרגאַניזירט אַ יוגנט־פאַריין „נעווים" מיט אַ ביבליאָטעק, און דערמיט צוגעלייגט אַ נייעם ציגל צום העברעאישן קולטור־ בנין אין שטעטל.

אָט די אַלע האָבן געחלומט וועגן אַ גאולה שלמה פון דער העברעאישער קולטור אין דעם אַלט־נייעם פאָטערלאַנד. נישט אַלע האָבן זוכה געווען צו זען די פאַרווירקלעכונג פון זייער חלום — די פולע אויפלעבונג פון דער העברעאישער שפראַך. זיי זענען אומגעקומען דורך נאַצישע רוצחים.

זאָל זייער אָנדענק זיין אייגעקריצט אין די הערצער פון די יוצאי־לאַנצוט און געבונדן אין אַ אייביקייט־בונד מיט די נשמות פון די טרוימער וועגן העברעאישן רענעסאַנס.

קינדער יאָרן אין שטעטל — געמאַלן פון מאָלער יאָסל בערגנער.

מיכאל וואלצער

דער חינוד אין לאנצוט

אין לאַנצוט האָט זיך געגרינדעט אַ ספּעציעלע רעדאַקציע כדי צו אַרויסגעבן אַ בוך וועגן דער שטאָטישער גימנאַזיע. איך האָב געשיקט אַ מאמר פֿאַר דער אויסגאָבע, וועגן דעם יידישן טייל אין דער דאָזיקער גימנאַזיע, וועלכע האָט דער־פּילט אַ בכבודיקע און דערציענדיקע אויפֿגאָבע צווישן דער לאַנצוטער יוגנט און ספּעציעל צווישן דער יידישער יוגנט אין גימנאַזיע וואָס האָבן אויסגעמאַכט ביי 6 פֿראָצענט פון דער אַלגעמיינער צאָל תלמידים.

אויב מיר ווילן מאַכן אַן אויבערבליק איבער חינוך אין יידיש שולן אין לאַנצוט, דאַרפֿן מיר צוריקקומען צו דער תקופה פון פֿאַר דער טאָטאַלער פֿאַרטיליקונג, ביזן אַנצנטן יאָרהונדערט.

לאַנצוט האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע משכילים אין משך פון אַ סך יאָרן און דאָס פּפלעגן דעם חינוך אין שטאָט איז געווען זייער גרעסטע זאָרג.

ר׳ בעריש מלמד (איינהארן)

די שאטירונגען אין חינוך

וועג מיר רעדן וועגן חינוך פון יידישער יוגנט, דאַרף איך דערמאָנען אַלע זיינע שאָטירונגען: דער „חדר", וואָס האָט פֿאַקטיש געדינט אַלע יידישע קינדער; אַ טייל אַלס אַנ־הויב און איבערגאַנגס פּאָזע, און אַ טייל אַלס פּולקאָמער און אויסשליסלעכער חינוך. געוגנ אַז איך וועל דערמאָנען די געשטאַלט פון דעם „רבין" ר׳ בעריש אייגהאָרן, אַ מלמד אין לאַנצוט, וועלכער האָט אין משך פון יאָרן מחנך געווען עט־לעכע דורות. זיינע לעצטע יאָרן האָט ער פֿאַרברַאַכט ביי זיין זון שמואל אין ריישע, וואו ער האָט פון יאָר 1928 ממשיך געווען אין זיין „מלמדות". דער „חדר" פון ר׳ בעריש אין ריישע האָט זיך געפונען א מהלך רב פון זיין וואוינוגנ. טראָץ זיין טיפֿן עלטער פלעגט ער טאָג־טעגלעך גיין אַהין, אפילו אין גרויסע קעלטן. ער איז נפטר געוואָרן אין עלטער פון 85 יאָר אין יאָר 1935. זיין ווייב, הינדע איז געשטאָרבן עטלעכע יאָר פֿאַר אים.

אביסל היסטאריע

אין יאָר 1788, איז מיט דער איניציאַטיוו פון הערץ האַמ־בורג, געגרינדעט געוואָרן אין לאַנצוט אַ יידישע פֿאָלקסשולע. אַלס לערער איז אַנגאַזשירט געוואָרן שלמה עסטרייכער, מיט אַ געהאַלט פון 200 קראָן אַ יאָר.

אין אַנהויב 19־טן יאָרהונדערט האָט גראָף אַלפֿרעד פֿאָ־טאָצקי אויפֿגעשטעלט אַ נעץ פון פֿאָלקסשולן אין דער גאָנ־צער בריט פון גאַליציע. אַליין אַ לאַנצוטער איינוואוינער, האָט ער ספּעציעל געזאָרגט און זיך אויבערגעגעבן דער קינ־דער און יוגנט דערציאונג פון זיין שטאָט. ער האָט געשיקט לאַנצוטער תלמידים לערנען אויף זיין חשבון אין אויסלאַנד. ער האָט אונטערשטיצט און דערמוטיקט פֿאַכמענישע אויסשו־לונג, און אויף אַזאַ אופן פֿאַרגעבריט פֿאַבריקס־לייטער און פֿאַכמענישע מומחים, אַנפירער פון אַגראָר ווירטשאַפטן און ווארשטאַטן — דערפירנדיק די מער טאָלאַנטפולע צו אַ קינסטלער־מדרגה, וועלכע האָבן געענדיקט, מיט זיין מיט־הילף, פֿאַרשידענע קונסט־שולן.

זיין זון, אַלפֿרעד יוזעף פֿאָטאָצקי, אין יאָר 1868 אַגראָר־מיניסטער פון עסטרייך, האָט איינגעפירט אויסבעסערונגען אין זיין גוט — אין זיין לאַנצוטער אַגריקולטורעלער ווירט־שאַפט האָט ער שוין דעמאָלט באַשעפטיקט אַן אַגראַנאָם מיט אַ נאָמען. אין לויף פון יאָרן האָט ער אויך געגרינדעט אַן אַגראָר שולע אין דער סביבה.

אַלס פֿאַקטאָרן פון השכלה־פֿראָגרעס אין לאַנצוט און פון איר דערנענטערן זיך, שוין דעמאָלט, צו דער מאָדערנער וועלט, דאַרפן דערמאָנט ווערן צווישן אַנדערע, אויך פֿאָלגנ־דיקע סיבות: אין יאָר 1831, נאָך דער פּראָצווישער רעוא־לוציע, זענען קיין לאַנצוט געקומען פליטים און אימיגראַנטן אַפּשטאַמיקע פון פּראָצווישע אַריסטאָקראַטישע משפחות; אויך דער דורכגעפאָלענער אויפשטאַנד אין 19־טן יאָרהונ־דערט אין פוילן, האָט אַריינגעבראַכט אַ סך פון די אויפ־שטענדלער קיין לאַנצוט, וואו זיי האָבן זיך באַזעצט מיט דער הילף פון גראָף פֿאָטאָצקי.

אָט דער פליטים שטראָם האָט משפּיע געווען אויף דער גייסטיקער געשטאַלט פון לאַנצוט. אין געאָגראַפֿישן ווער־טערבוך פון פוילן (5־טער טייל, זייט 579 וואַרשע 1884) ווערט דערמאָנט צווישן אַנדערן: „לאַנצוט טיילט זיך אויס פון אַנדערע שטעטלעך אין גאַליציע מיט איר ריינקייט און מיט דער גרויסער צאָל איינוואוינער פון הויכער אינ־טעליגענץ".

אָט זענען אַ פאָר כראַנאָלאָגישע פרטים וועגן דעם חינוך־וועג אין לאַנצוט אין יענע טעג: אין דער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט איז די אונטעריכטס־שפּראַך אין די שטאָטישע

שולן געווען — דייטש; די צאָל שול־תלמידים איז געווען אַ קליינע, און קיין חינוך פליכט האָט נישט עקזיסטירט.

אין יאָר 1864 איז דורך מאַנאַכן אויפגעשטעלט געווארן אַ שולע, וועלכע איז אין לויף פון יאָרן, געווארן די אַלגעמיינע פאָלקסשולע. פון דעמאָלט אָן און וווייטער געפינען מיר אין צענטער פון שטאָטישן בודזשעט, אויסגאָבן פאַר שולן און דערציאונג. אין 1876 איז אויפגעשטעלט געווארן אַן אייגנטשאַפיקער שול־בנין; צוליב דער ענגשאַפט און גרויסער צאָל תלמידים, האָבן עטלעכע שול קלאַסן געלערנט אין די שטאָטישע אַמט־לאָקאַלן. אין דער דאָזיקער תקופה טרעפן מיר אָן אין דער געשטאַלט פון באַלעסלאָוו זשאַרדעצקי, אַ פוילישער דערציאונגס־טוער, וועלכער האָט אַ סך אויפגעטאָן פאַרן פאַרשריט פון חינוך אין שטאָט.

די פאָלקסשול איז געווען געטיילט אין צווייען: אַ באַזונדערע פאַר ייִנגלעך און אַ באַזונדערע פאַר מיידלעך. אין לויף פון דער צייט האָט דאָס שולוועזן געמאַכט באַדייטנדיקן פאָרשריט און ווידער זענען די איניציאַטאָרן געווען די מאַנאָכן, וועלכע האָבן אויף אָרגאַניזירט אַ לערער שולע מיט אַן אינטערנאַט אין לאַנצוט.

בייַם סוף פון 19־טן יאָרהונדערט געפינען מיר בשכנות פון לאַנצוט אין דאָרף אַלביגאָווא, אַן אַגראַר שולע, וועלכע איז געווען באַקאַנט און זייער פאָפולער אין גאַנץ פוילן; אין דאָרף ראַקשעווע געפינט זיך נאָך פין דעמאָלט, אַ טעקסטיל שולע מיט אַן אינטערנאַט אין אַ גרויסן צווייַ שטאָקיקן בנין. אין וועלכן עס לערנען 250—300 תלמידים.

די גימנאזיע א. נ. פון שענקעוויטש

אויך זי איז פאָרבונדן מיט דעם אויבנדערמאַנטן פוילישן דערציאונגס־טוער באלעסלאָוו זשארדעצקי, וועלכער האָט זייענדיק אַ מיטגליד אין עסטרייכישן פאַרלאַמענט, אויסגענוצט זיין השפעה און באַקומען פון דער רעגירונג שטיצע און אַנערקענונג פאַר דער גימנאַזיע. די באַדינגונגען פון דער צענטראַלער רעגירונג פאַר אַנערקענען און שטיצן די גימנאַזיע, זענען געווען אַז דער לאַנצוטער שטאָטראַט זאָל זיך באַטייליקן מיט אַ סומע פון 55.000 זלאָטע ביים אויפבויען דעם בנין, און זי זאָל אויסהאַלטן די שולע. דער בנין איז אויפגעשטעלט געווארן אויפן שטח פון די שטאָטישע קאַזאַרמעס. דאָס נעמען אויף זיך דעם עול פון אויסהאַלטן די גימנאַזיע. איז באַגריסונגס־ווערט, נעמענדיק אין אַכט די ספעציעלע שטאָטישע בודזשעט שוועריקייטן אין ינענ צייטן.

דאס העברעאישע דערציונגס וועזן אין לאנצוט

מיט הייליקן ציטער דערמאָן איך דעם העברעאישן חינוך אין לאַנצוט. דאָס מסירות־נפש פון אַ צאָל משכילים־ציונים, ביים אויפשטעלן די העברעאישע „„יבנה״ שולע, די יידישע יוגנט אינעם בילד פון דערציונג און השכלה.

וועלכע פון אונדזער היינטיקער יוגנט קען זיך פאָרשטעלן די נשמה פון דעמאָלטיקן יידישן ייִנגל, וואָס האָט געדאָרשט נאָך וויסן, וועמענס לימודים זענען צעברעקלט געווארן אויף אַזויפיל שטחים. די־אַ תקופה איז גאָרנישט אַזוי ווייט, דאָס איז נישט קיין מעשהלע פון פאַריקן יאָרהונדערט, און דאָך — ווי אין חלום געדענקט זיך דער חינוך פון דער יידישער יוגנט.

די איניציאַטאָרן פון אויפשטעלן די העברעאישע שולע זענען געווען די עלטערן, וועלכע האָבן גשעיקט זייערע קינדער אין דער שטאָטישער גימנאַזיע, און האָבן דערביי געוואָלט, אַלס צוגאָב צו די לימודי־קודש, אַריינברענגען אין זיי דעם מאָדערנעם העברעאישן חינוך, דורך איבערגעבענע העברעאישע לערער, צוויישן זיי אַזעלכע, וואָס האָבן געפירט זייערע לימודים אין אַ ריינעם העברעאיש. און די

ערשטע ריי פון רעכטס: רות דרוקער, טשינקא מאַרקל, ראָמעק זיגל, בלומה זאָוארהאַפט; צווייטע ריי פון רעכטס: גענע מערזל, גענע סטעמפל, באַשע זאָוואר, אַטקא קנעלער, נושקא קאַבאַק, דבורה ליפשיץ.

יוגנט! אַט די יוגנטלעכע צו וועלכע מיר האָבן געהערט האָבן ממשיך געווען אין דער מסורה פון זייערע אבות אבותיהם און פלעגן אויפשטיין כעלות, אין די פרימאַרגן שעה׳ן אין בית המדרש אַריין, צו לערנען ש״ס ופוסקים, און פון בית המדרש אַוועק צוזאַמען מיט דער קאַטולישער יוגנט, אין דער שטאָטישער גימנאַזיע. נאָך מיטאָג ווידער, געאיילט אין דער העברעאישער שולע צו עבֿרית, תנ״ך, יידיש שער געשיכטע. און מיטן צופאַלן פון דער נאַכט, צוריק אין בית־המדרש אַריין, אַדער מעיין צו זיין אין ציוניסטישע און השכלה ספרים.

די העברעאישע שולן אין לאנצוט

צווישן די 25 העברעאישע שולן אין מערב גאליציע, סובוועניציאנירטע דורך „תרבות", איז די לאנצוטער שולע געווען פאראכטן אלס איינע פון די בעסטע. די לימודים זענען פארגעקומען נאך מיטאג, ווי א דערגענצונג צו די לימודים אין דער אלגעמיין שטאטישער שולע.

זאלן דא דערמאנט ווערן די קאמיטעט חברים, פון דער העברעאישער שולע, וועלכע האבן מיט קליינע געלט מישלען און מיט גרויסער התלהבות געבויט די שולע. יושב־ראש שמעון ראזענבליט — דער פאטער פון מיין חבר משה, דוד יוסט, שלמה גרינבאום, יחיאל נוסבאום און אנשיל כ"ץ. פון צווישן די העברעאישע לערער אין „יבנה" שולע, זע איך פאר מיינע אויגן: נתן וואראהאפטיק פון דינאוו — די שיין פון די לערער אין שטאט, דער למדן און ענוו, אויסגעצייכנטער פעדאגאג, וועלכער האט גערעדט נאר עברית. אלע העברעאישע לערער זענען געווען בקי אין די העברעאישע שפראך־אוצרות און אין אירער אלטער און נייער ליטעראטור. עס דארף אונטערגעשטראכן ווערן, אז די שול אונטערנעמונג איז געווען דער אויסקונפט פון אומשטרייטבארן ווילן פון א גרופע איבערגעבענע לערער און עסקנים. דער נאמען „יבנה" איז געגעבן געווארן דער שולע, לזכר דעם גייסטיקן צענטער פון דער ישיבה פון רבי יוחנן בן זכאי אין יבנה.

געשטאלטן פון דער העברעאישער שולע און גימנאזיע

עס שווימען ארויף כאראקטעריסטישע געשטאלטן פון לערער, וואס זייער אומגעווייניגלעכער לעבנס־וועג, שטרויכ־לונגען פון צייט און גורל, האבן זיי ארויפגעפירט אויף פארשידענע און משונהדיקע טראקטן.

דער לערער כהנא איז געווען דער ערשטער העברע־אישער לערער נאך אין יאר 1913, אין דער שול־ראם פון „מורה לעבריות".

אלתר גראובארט, א בן־יחיד פון רייכע עלטערן האט צו 16 יאר באקומען סמיכה אויף רבנות. צוליבן טויט פון זיינע עלטערן און נאך דער שריפה אין זייערע גרויסע וויין מאגאזינען, איז דער יונגער און איידעלער למדן געווען געצוואונגען צו פארדינען אויף פרנסה. ער איז געווארן א לערער פון גמרא און תוספות, תנ"ך, ליטעראטור און יידישע געשיכטע.

אין יאר 1928 איז געקומען קיין לאנצוט דער לערער אברהם לעדרמאן, פון טשארטקאוו. אויסער דאס לערנען מיט תלמידים, האט ער גאווידמעט א סך צייט פאר קולטור־טעטיקייט. געווען אן אקטיוורר חבר אין דער „עבריה". געהאלטן רעפעראטן, אנטיילגענומען אויף קאנפערענצן פאר קולטור און חינוך. אין יאר 1935, ביזן אויסברוך פון דער וועלטקריג, האט אין דער העברעאישער שולע געארבעט דער לערער זיינוול האמערספעלד פון ראזווארדאוו. ווי דער־מאנט, איז די העברעאישע שולע געווען נאר א דערגענצונגס חינוך. די הויפט דערציונג פון דער פארגעשריטענער יוגנט איז געווען אין מלוכה'שע שולן. צווישן 1400 שילער אין דער פאלקס שולע, זענען 30% געווען יידן. אין דער שטאטישער גימנאזיע זענען יידן געווען גאר א קליינע מינדערהייט. מיט שווערישקייטן האבן זיי זיך ארייגגעפאסט אין די לערן באס־דינגונגען דארט — ווייל די לימודים זענען פארגעקומען אויך אום שבת, אין דער צייט פון די תפילות אין בית־המדרש.

פון צווישן די ערשטע לערער אין גימנאזיע ווילן מיר דערמאנען פראפ' שמידער און פראפ' מלינעק מיט דער לאנגער בארד (איך שטיי אין בריוולעכן קאנטאקט מיט זיין קרוב, וואס פארנעמט זיך מיטן ארויסגעבן א בוך לזכר די גימנאזיע). ד"ר אלכסאנדער קאלער, א לערער אין גימנאזיע, געדענקלעך פאר די לאנצוטער אין זכות פון זיין באשלוס עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. ווען בעת'ן פאגראם אין לאנצוט (1918), אין די באפרייאונגס טעג פון פוילן זענען אויסגעהאקט געוואלן זיינע פענצטער־שויבן, האט ער קיין נייע נישט ארייגנע־שטעלט, נאר פארלאטעט די פענצטער מיט צייטונגען, ווי א „זכר לחורבן", און דערפון געזויגן קאנסעקווענצן — נאך א קורצער צייט איז ער עולה געווען קיין ארץ־ישראל. אין תל־אביב האט ער אויפגעשטעלט א מיטל־שולע, אין איז געווען פון די חינוך־חלוצים אין די מיטל־שולן, נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה אין ארץ־ישראל. ער איז נפטר געווארן אין יאר 1955. זיין זון, ד"ר דוב קאלער, איז איצט לעקטאר אין ירושלימער אוניווערסיטעט.

ד"ר נתן קודיש, א חבר אין דער „עבריה" האט אלס עקסטערן, געמאכט די עקזאמענס אין דער שענקעוויטש גימ־נאזיע אין לאנצוט. אין דער צייט פון לערנען אין גימנאזיע איז ער געווען „פריוואט"־לערער פאר העברעאיש. עולה געווען אין יאר 1934, היינט צו טאג איז ער מנהל פון דער מלוכה־שער שולע „בר־כוכבא" אין תל־אביב. פארשפנטלעכט כסדר מאמרים אויף חינוך און אונטעריכט טעמעס אין צייטשריפטן פאר פעדאגאגיע.

די לערער שטערן (מאטעמאטיק) און פאביאן עבנער (רעליגיע), זענען אומגעקומען אינעם פאלקס־חורבן.

זאלן דערמאנט ווערן די ערשטע תלמידים: משה שטע־כער און לעאן רובין פון קאלבישעוו (היינט אין אמעריקע), דוד און איטשע ראזענבאך, יהושע קעסטן און עטלעכע סטודענטן פון בארשטשעוו און בוטשאטש.

אזוי שטעלט זיך פאר, אין אלגעמיינע שטריכן דער חינוך פון דער יידישער יוגנט אין לאנצוט, אנהויבנדיק מיט דער תקופה פון צושטורמטע אריסטאקראטישע זינדלעך, אנ־טרינענע פון דער פראנצויזישער רעוואלוציע קיין לאנצוט, וועלכע האבן געלייגט דעם יסוד פון דערציונגס־אינסטיטו־ציעס אין שטעטל פאר א יוגנט, וואס האט געעפנט פאר זיך ווייטער נייע וועגן פון חינוך און פארשריט.

פאר דער יידישער יוגנט איז די תקופה געווען א ספע־ציעלע היסטארישע געלעגנהייט. אלץ האט זי מקריב געווען, כדי צו דערווערבן וויסן און חכמה.

אבער נאך דער אינטעליגענטער השכלה־עפאכע, איז געקומען די מוראדיקע פאלקס־קאטאסטראפע, און האט אויס־געריסן אלץ, אויסער א פאר קנאספן, עטלעכע אייזנאמע, איידעלע זאגנען, וואס גיבן זייער געריטענעש און פרוכט אויף דער אייגענער יידישער ערד.

נחמן קעסטנבאום

דער אמאטארן פאריין

אַ גרויסע מניעה פאַר דעם יידישן קולטורעלן לעבן אין לאַנצוט איז געווען דאָס פעלן פון אַן אַנטשפּערעכנדיקן זאַל פאַר טעאַטער־פאַרשטעלונגען, פאַרלעזונגען און אַנדערע אימ־פּרעזיעס. צוליב דעם טאַקע זענען קיין לאַנצוט נישט געקומען קיין ערנסטע יידישע טעאַטער־טרופּן און נאָר פון צייט צו צייט האָבן באַזוכט לאַנצוט יידישע וואַנדער־טרופּן פון צווייט־ראַנגיקער באַדייטונג.

די קולטור־טויער ביי דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע האָבן די ערשטע באַשלאָסן בויען אין לאַנצוט אַ יידיש פאָלקס־הויז, אַ „בית־עם", וואו עס זאָל זיך קאָנצענטרירן דאָס יידישע קולטורעלע לעבן. און כדי צו שאַפן פאַר דעם דאָזיקן צוועק די נויטיקע געלט־מיטלען, איז ביי דער ציוניסטישער אַרגאַני־זאַציע געשאַפן געוואָרן אַ דראַמאַטישע סעקציע, וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע קודם כל צו באַקענען די יידישע באַפעלקערונג מיט די שאַפונגען פון דער יידישער דראַמאַטישער ליטעראַטור און גלייכצייטיק צו שאַפן פון די הכנסות פון די טעאַטער־פאַרשטעלונגען דעם יסוד פאַר אַ פאַנד פאַר דעם „בית־עם" מיט אַ טעאַטער־זאַל.

אַזוי איז אַנטשטאַנען דער אַמאַטאַרן־קלוב, צו וועלכן עס האָבן געהערט נישט בלויז יוגנטלעכע, וואָס האָבן פאַר־מאָגט געוויסע פעאיקייטן צו שפּילן טעאַטער, נאָר אויך סתם אַקטיוויע קולטור־טויער, וואָס האָבן זיך געוואָלט באַטייליקן אין דער אַקציע פאַרן אויפשטעלן דאָס פאָלקס־הויז.

פאַרשידענע גלגולים האָט דורכגעמאַכט דער אַמאַטאַרן־פאַריין אין עס האָט געקאָסט גענוג מי אין אַרבעט, ביז עס האָט זיך אויסגעבילדעט אַ וואָגיקער אַקטיוו פון טעאַטער־אַמאַטאַרן, וואָס זענען געווען בכוח אין גאָר שווערע באַדינ־גונגען צו געבן אַ פאַרהעלטנישמעסיק גוט יידיש טעאַטער.

אָנגעהויבן די פאַרשטעלונגען האָט מען צוערשט אין קליינעם זאָל פון דער קהילה־געביידע. דער דאָזיקער לאָקאַל האָט זיך אָבער געפונען איבער דער שטאָטישער מקוה און די אַרטאַדאָקסישע קריזיז האָבן אייגנגעלייגט וועלטן און אויך

אַמאַטאַרן שוישפּילער אויפגעפירט „טאָג און נאַכט" — קנייען פון רעכטס: מילראַד, מאָטל לאַנדאוֹ, מאַניעק מעכלאָוויטש; זיצן פון רעכטס: משה און יעקב טראַמפּעטער, עקיבא לאַנדאוֹ, ישעיהו גערסטן, משה פיילשוס, מיכאל וואַלצער, לייב שטעכער, משה־יאָסל מאַנדשיין, משה ראָזמאַרין, ישעיהו לאַנדאוֹ; דריטע ריי פון רעכטס: דוד טראַמפּעטער, לייביש ווינער, זיינוול יאָסם; פערטע ריי פון רעכטס: מנחם שענמאַן, מאיר מילראַד, יצחק צעלנער, לייביש באָט, נחמן קעסטנבאָום, סאָבינע פרידּ, צבי זאוואַרהאפט, גיטקע קרעמער, לייזער פאָס, שמעון וואָלקנפעלד, אהרן קרויט, שמעון וואָלצער, יהושע־מענדל וואָלפמאַן.

באַווירקט, אַז דער רב זאָל אויסרופן אַ חרם אויף דעם אימ־פּרעסאַריזם טעאַטער־זאָל אַזוי אַז מען האָט געמוזט זוכן אַן אַנדער אָרט פֿאַר די פֿאַרשטעלונגען. באין ברירה האָט מען געדונגען אַ שאָפּ, וואָס האָט געדינט פֿאַר די פערד פון סאָלדאַטן. די מיטגלידער פונעם אַמאַטאָרן־קלוב האָבן געמוזט פֿאַר יעדער פֿאַרשטעלונג מיט אייגענע העגט אויסרייניקן די שטאָל און אויפשטעלן אַ פּראָוויזאָרישע בינע. שפּעטער האָט מען ווידער געשפּילט אין לאָקאַל פון דער פּועלי־ציון און נאָכער אין לאָקאַל פון פּוילישן פֿאַריין „גוויאַזדא", וועלכער האָט דעם זאָל פֿאַרדונגען פֿאַר טייער געלט, דערפֿאַר אָבער איז שוין דאָרט געווען אַ קלייניע סטאָבילע בינע. בענק צום זיצן, דעקאָראַציעס און פֿאַרשידענע רעקוויזיטן האָבן די אַמאַטאָרן געמוזט אַליין צונויפֿשטעלן — צומייסטנס האָבן זיי אויסגעבאָרגט די נייטיקע זאַכן ביי זייערע משפּחות. אַ סך מיטגעהאָלפֿן האָט דער מוזיק־פֿאַריין „הזמיר", וועמענס אָרקעסטער האָט געשפּילט ביי יעדער פֿאַרשטעלונג בשעת די הפּסקות.

נישט צו די לייכטע זאַכן האָט געהערט אָדורכצופֿירן אַ פֿאַרשטעלונג. מען האָט אָנגעהויבן מיט פּיעסן פון משה ריכטער, לאַטיינער און מיט אַנדערע פאָפּולערע לייכטערע דראַמען. ערשט מיט דער צייט, ווען עס האָט זיך פון די אַמאַטאָרן אויסגעבילדעט אַ גרופּע גוטע שפּילער, איז מען איבערגעגאַנגען צו אַן ערנסטן רעפּערטואַר.

באַזונדערס אויסגעצייכנט האָבן זיך די שפּילער: פרוי גיטל שענמאַן (פיילשוס), וועלכע האָט אַרויסגעווייזן אַ סך פּאָזיקייטן אין קאָמישע ראָלן. די פרוי פיילשוס, וואָס האָט געשפּילט אפילו שפּעטער, וועו זי איז שוין געווען אַ מוטער פון צוויי קינדער, האָט געהאַט אַ גאָר פּאָזיקן פֿאַרטנער, שלמה ראָזענבלום און ביידע האָבן זיך אַרויסגעווייזן ווי גוטע, געניטע זינגער און האָבן שטאַרק אויסגענומען ביים עולם. עס האָבן נאָך מיטגעשפּילט צווישן אַנדערע צבי קעשטעכער, הערש זאוואדע, די ברידער האַלפּערן, פריד סאָבינע, די געשוועסטער פּעסל און רחל אנמוט — היינט פרוי קעסטן — לייזער פּאַס און רבקה באט.

פון די ערנסטע פּיעסן זענען מיט גרויס דערפֿאָלג אויפֿגעפירט געווארן גאָרדינס „מירעלע אפרת", קאָברינס „דער דאָרפסיונג", אנסקיס „טאָג און נאַכט" און אַנדערע קלאַסישע דראַמען, אין וועלכע עס האָבן זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט

המשתתפים בהצגת „מירעלע־אפרת" — ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א' מימין): דוד טראַמפּעטער, משה ראָזענבלום, יעקב טראַמפּעטער, עקיבא לאַנדאו, משה פיילשוס, מיכאל וואָלצער, משה און שלום ראָזמאַרין, משה טראַמפּעטער, זיינווול יאָסם, מאָטל לאַנדאו; צווייטע ריי: דאָלעק טראַמפּעטער; דריטע ריי פון רעכטס: נחמן קעסטנבאום, פּעסל אַנמוט, מענדל שענמאַן, לייזער פּאַס, רחל אַנמוט, שמעון וואָלקנפעלד, העניא גריזמאַן, סאָבינא פריד, הערש שטיצל, אברהם שפּאץ; אויבן: מאַנקא מעכלאָוויטש, מיכאל ראָזמאַרין, יהושע מענדל וואָלפמאַן.

די פרוי רחל אנמוט, לייזער פאס, נתן קדיש, אהרון קרויט און פרוי טוכפעלד.

עס איז כדאי צו דערמאנען מיט וואס פאר א גרויסן דער־פאלג ס׳איז אויפגעפירט געווארן שלום עליכמס „טוביה דער מילכיקער״, און דאס א דאנק דער טאלאנטירטער שפילערין הניה גרייזמאן און נאך אנדערע יינגערע אמאטארן ווי שלום ראזמארין, נפתלי רייך און מאנקע מעכלאביץ. אחוץ דעם ערנסטן רעפערטואר האט מען אויך געשפילט לייכטערע זאכן ווי אפערעטעס און פיעסן מיט געזאנג און מוזיק. אויף דעם געביט האט פיל מיטגעהאלפן און מיטגעווירקט משה פיילשוס, דוד לייב טראמפעטער און אברהם עסטליין.

און ווען לאנצוטער יידן האבן באקומען אן אייגן פאלקס־הויז, א הערלעכן בנין — דעם „בית־עם״ מיט א גרויסן, אויף וועלכער עס פלעגן שוין אויפטרעטן נאר ערנסטע יידישע אקטיארן פון יידישן וואר־שעווער צענטער, האט אויך אונדזער אמאטארן־פאריין געמוזט זיך צופאסן צו די נייע באדינגונגען און געבן אויסשליסלעך נאר גוטע און זארגפעליקע אינשטודירטע דראמען. דער שרייבער פון די שורות האט כמעט די גאנצע צייט דערפילט די אויפגאבע פון רעזשיסער און נאר צייטנווייז האבן אויך מיטגעווירקט אלס רעזשיסערן יוסף זייפערט און נתן קדיש. אין די לעצטע יארן פארן חורבן לאנצוט האט מען זיך אפילו דערלויבט אין איינצעלנע פאלן צו אנגאזשירן א פראפעסיא־נעלן רעזשיסער.

לאמיר נאך דערמאנען דעם לאנגיאריקן סופלער, דעם חבר לוקסענבורג, וועלכן ס׳האט שפעטער פארטרעטן שלמה רעגענבויגן. דער אמאטארן־פאריין האט אויך געהאט א באזונדערן דעקאראטאר. די דאזיקע פונקציע האט מען איבערגעגעבן דעם חבר געצל עסטליין, ווייל ער איז געווען אן אייגנטימער פון א גרויסן האלץ־לאגער. ערשט שפעטער האט צוגעגרייט די דעקאראציעס דער חבר רעגענבויגן, וועל־כער האט געהאט א נייגונג צו מאלעריי און מיט געשמאק און טאלענט האט ער גענאלן די נויטיקע דעקאראציעס. און צום סוף זאל נאך דערמאנט ווערן דער חבר מענדל שענמאן, וועל־כער האט מיט גרויס פארשטענדעניש פארנומען זיך מיט כאראקטעריזירן די שפילער.

אזוי איז פון אונדזער באשיידענעם אמאטארן־קלוב אנט־שטאנען א וויכטיקער קולטור־צענטער, וואס האט פון איין זייט מיט דערפאלג דערפילט די אויפגאבע צו באקענען די יידן פון לאנצוט מיט די בעסטע דראמאטישע שפונגען פון דער יידישער ליטעראטור — און פון דער אנדער זייט האט דער דאזיקער אמאטארן־פאריין פון די הכנסות פון די פארשטעלונגען פינאנסיעל פיל געהאלפן די ארטיקע קולטור־אינסטיטוציעס, און בפרט האט דער פאריין געזארגט, אז די פארוואלטונג פון ניי־אויפגעבויטן „בית־עם״ זאל קענען דער־פילן זיינע פינאנסיעלע התחייבותן.

א דאנק דעם הויכן קולטורעלן ניווא פונעם אמאטארן־פאריין, האט ער זיך דערוואכרן די אלגעמיינע אנערקענונג אין דער שטאט און אפילו ביי יידן פון דער סביבה פון לאנצוט און ארום אים האבן זיך קאנצענטרירט אלע אמאטארישע כוחות, וואס האבן דורך זייער אויסדויער, זייער אינערגעבע־קייט און טיפער פארשטענדעניש פאר דער נויטוועندיקייט צו פארשפריטן יידישע קולטור אויף דער יידישער גאס, געשאפן א וויכטיקע קולטור־אינסטיטוציע, וואס האט מיט דערפאלג אין משך פון לאנגע יארן דערפילט איר וואגיקע אויפגאבע.

מיטן אומקום פונעם לאנצוטער יידנטום, זענען כמעט אלע אמאטארן, טאלענטירטע, איבערגעגעבענע, באשיידענע קולטור־טוער דערמארדעט געווארן דורך די היטלעריסטישע רוצחים.

נשף חנוכה לנוער — מאורגן ע״י הקרן הקיימת לישראל.

מיכאל וואלצער

א. די געשיכטע פון „הזמיר"

די לאַנצוטער לאַנדסלייט גרויסן זיך מיט זייער „הזמיר" — די ארקעסטער וואָס האָט באגלייט די יוגנט אין שטאָט, אין די יאָרן פון צווישן ביידע וועלט־מלחמות. דער ארקעסטער אין אלע זיינע פארשידענע פאזן וואנדלונגען — צוערשט פון סטרוניקע מוזיק־אינסטרומענטן און דערנאָך פון בלאָז־אינסטרומענטן, איז ענקניפט און געפלאָכטן מיט אונדזער שטאָט־געשיכטע אין דער תקופה. זי האָט באזוכט און אויפ־געטרעטן אין גאליציש שטעט. אירע מנגנים און באגלייטער אין זייער ספעציעלער, פייערלעכער קליידונג — בלאָ־ווייסע פאַסן ארום די היטלען — האָבן געשאַפן א שטימונג א ציוניסטישע, אַן ארץ־ישראלדיקע, אויף אלע ערטער וווּ זיי האָבן נאָר דערגרייכט. געווען אַ פעריאָד, וועו די ארקעס־טער פון סטרונע־אינסטרומענטן האָט געציילט 40 מענטשן, און דער בלאָז־ארקעסטער — 37 מענטשן, און אַלס צוגאָב אַן אגגרעזיענע צאָל פון תלמידים. דער ארקעסטער איז פערעכנט געווארן אַלס פאַרבינדעסטער מיט דער ציוניסטישער ארגאַני־זאַציע „השחר", און אין איר דירה זענען איינגעאַרדנט געווארן די רעפעטיציעס.

די אלע וואָס האָבן אַריינגעלייגט זייער מי אין ארקעסטער און זענען געווען אין אירע רייען וועלן זי קיינמאָל נישט פאַרגעסן. די ריכטונג פון „הזמיר" האָט געהאַט אַ דערהוי־בענעם ציל — אריינדרינגען מיט די מוזיק קונסט צווישן די יוגנט, און צו אָט דער שטרעבונג איז ער געווען געטריי אין משך פון זיין גאַנצן קיום. ער האָט נישט באַקומען קיין שום אָפּצאָל פאַר זיינע ארויסטריטן, אַבער אין פאַלן פון געוויסע הכנסות זענען זיי געווען הייליק פאַר קויפן נאָטן און אינסטרומענטן — אויסצובריייטערן דעם פאַרנעם פון ארקעסטער.

דער „הזמיר" האָט אויך געהויבן דעם פרעסטיזש פון לאַנצוטער יידן אין די אויגן פון קריסטן. נישט איינמאָל איז די ארקעסטער אויפגעטרעטן אויף פוילישע און מיליטע־רישע פייערונגען, ביי וועלכע זיי זענען דערשינען אין פולער מיליטערישער אויסשטאטונג, אריינגערעכנט די צעהע־ריקע אָפּיציר־ראַנגען, אין איינקלאַנג מיטן רעגולאמין. זייער קונסט־ניוואָ איז געווען זייער אַ הויכער. מוזיק אַמאַטאָרן, קינסטלער וואָס האָבן ארויסגעווייזן מעגלעכקייטן און טאַלאַנט, ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן, האָבן זיך אַנגעשלאָסן אין „הזמיר". ס'איז זעלבסט פארשטענדלעך, אז אַן „משוגעים" פאַר דער זאַך, וואָלט די אינטערעסמונג נישט געקאָנט ממשיך זיין און נאָרמאַל עקזיסטירן.

און פאר די דאָזיקע, פאַר די חברים פון „הזמיר" וואָס זענען נישטאָ מיט אונדז, וואָס זענען געפאַלן אין די יאָרן פון חורבן זאָל די פאַרצייכענונג זיין אַ זיכרון־מצבה פאַר דער קונסט־אינסטיטוציע פון ציוניסטישע יוגנט אין לאנצוט.

דאָס מוזיקאַלישע לאַנצוט

ביים איבערבליק איבער דער געשיכטע פון „הזמיר" איז אַ חוב צו דערמאַנען דאָס „ארקעסטרישע" לאַנצוט, וואָס האָט גורם געווען דאָס גאַסטראָלירן פון די לאַנצוטער אין די גאַליציש שטעטלעך, ביי פאַרשידענע אַנגעלעגנהייטן. מענטשן פון אונדזער דור געדענקען פיר (4) ארקעסטערס אין אונדזער שטאָט. די מילי־טעריש, פון די פייערלעשער, פון גראַף פאָטאָצקי און די פערטע — די ארקעסטער פון „הזמיר". אַ חוץ די פיר איז כדאַי צו דערמאַנען די ארקעסטער פון גימנאזיע שילער, וואָס האָט נישט לאַנג עקזיסטירט. די כאָרן פון עלטערע און קינדער, מיט די דיריגענטן אבא מייער און גיטל שענמאַן.

דאָס ארגאַניזירן דעם „הזמיר" האָט אַנגעפאַנגען דעם 15־טן מאי 1914 דורך צבי ראַמער, בערעק לאנדוי, אריה שטיצל, משה שטיצל, דוד הר, אליהו בעלפער און אברהם שענמאַן. דער איינציקער אויפטריט, אין יענער צייט איז פאַרגעקומען אין כ' תמוז, ביי דער טרויער פאַרזאַמלונג נאָך ד"ר הערצל. די לעבנגעבליבענע געדענקען נאָך זיכער מיט וואָס פאַר אַ שווערייטן זיי האָבן דעמאָלט אויסגעפירט די שירים: „על אם הדרך", „חושו אחים חושו" און די „התקווה". דער שטאָט רב, הרב ר' אלעזר שפירא, האָט געזאָלט אויסרופן אַ חרם אויפן ארקעסטער, ווייל עס זענען זיך צוזאַמענגע־קומען יונגלעך מיט מיידלעך אויף איין ארט. די ערשטע וועלט קריג האָט איבערגעריסן די „הזמיר" טעטיקייט. אין יאָר 1919 איז זי, מיטן אויפנעמען נייע חברים, באנייט געווארן.

דאָס שטאַרקן דעם קינסטלערישן כוח

אין יענעם יאָר איז געקומען פון פראַנקרייך משה פיילשוס, אַ טאַלאַנטירטער שפילער אויף אַ קאָרנעט. געווען איז ער דער ערשטער סאָליסט אינעם ארקעסטער פון דער פאַרייזער אפערע. דער זכות איז אים בייגעשטאַנען און מען האָט אים באַפרייט פון מלחמה געפענגעניש. ער האָט זיך מיט גרויס אינטערעס איבערגעגעבן דער ארבעט אין „הזמיר", געווען איר דיריגענט אין משך פון אַ סך יאָרן און האָט אויפגעשטעלט אַ דור פון תלמידים: די ברידער יעקב און דוד טראָמפעטער, זיי שפילן אין ארקעסטערס אין ישראל, שמעון אַנפאַנג, אריה ווינער, אברהם מאַרגעל, מארסעל שפאַץ און אנדערע. ביז 1921 איז די קאַפעליע באַשטאַנען פון בלויז סטרונע־אינסטרומענטן. אין יאָר 1921 איז אַ דאַנק די אינצי־אַטיוו פון משה פיילשוס און שמעון וואַלקענפעלד הי"ד געגרינדעט געווארן די בלאָז־ארקעסטער. זיי האָבן אַנגעהויבן מיט זיבן מוזיקאַנטן, און אין יאָר 1924 האָט זי שוין געציילט 27 שפילערס, אויסער צענדליקער תלמידים.

דאָס דערוועלכן אינסטרומענטן אין טשעכן

אַ ספעציעלע פרשה איז דאָס דערגרייכן אינסטרומענטן פון טשעכן אין יאָר 1923. אונדזערע אַרקעסטער־מענטשן האָבן זיך געווענדעט צום פראָפ. מאַסאַריק — דעם טשעכישן פרעזידענט, וועגן אַ הנחה ביים ווערבירן מוזיק אינסטרומענטן. דער ענטפער איז געווען זייער אַ ווארעמער: מיר האָבן באַקומען 33 פראָצענט הנחה און באַצאָלט בסך־הכל 1.700 דאָלאָר פאר די כלים. טשעכן האָט זיי געשיקט מיט די באַן בחינם. דאָקעגן אין פוילן האָבן מיר געמוזט באַצאָלן דעם גאַנצן צאָל אָפּצאָל.

דאָך האָבן מיר געדינט פוילן מיט אלעם מעגלעכן. מיר זענען דערשינען אויף פּויליש נאַציאָנאַלע פייערונגען און געענטפערט אויף יעדן רוף.

מוזיקאַנטן פאַר מיליטעריש אָרקעסטערס

מיליטער־פליכטיקע פון צווישן די חברי „הזמיר" זענען אָנגעשלאָסן געווארן אין מיליטעריש קאָפּעליעס, אין וועלכע זיי זענען דערגאַנגען צו דער מדרגה פון וויצע־דיריגענטן.

איינער פון די ערשטע „הזמיר"־אויפטריטן איז פאָרגעקומען אין בערגער־טעאַטער אין ריישע. ס'איז פאָרגעשטעלט געווארן די פיעסע „דריי מתנות" פון יצחק לייבוש פרץ.

אין זאָל איז געווען אָנווועזנד דער מחבר. פלאָמיקע אָפּלאָדיסמענטן האָט באַקומען דער „הזמיר" און איז געפופן געווארן עטלעכע מאָל אויף ביס. י. ל. פרץ האָט געדריקט די הענט פון „הזמיר" חברים. זיין פנים האָט געלויכטן פון גליק זאָגנדיק: „דאָס איז אַ גלויקלעכער טאָג אין מיין לעבן צו זען אַזאַ געלונגענע אָרקעסטער אין לאָנצוט. זייט געשטאַרקט און זייט ממשיך אין אייער פארשפרייטן מוזיק צווישן יידן."

דער „הזמיר" איז אויפגעטרעטן אין רוב פון גאַליציש שטעט אונטער דעם דירעזשור שטעקעלע פון משה פיילשוס, שמעון וואַלקנפעלד, הערש ראַמער און אברהם שענמאן.

פון אָרקעסטער פאָלקלאָר

אָט דער פאַרמעג אין אַ יידיש שטעטל האָט אַ סך מאָל גורם געווען אָנגענעמע סיורפּריזן. אַזעלכע סיורפּריזן האָט געהאַט דער „הזמיר" עטלעכע מאָל, און זיי גייען אַן אלס שיינע „פאָלקלאָר"־קאָפּיטלען. איין פאָל איז פאַרבונדן מיט אַ קאַוואַלעריע־באַטאַליאָן וואָס האָט סטאַציאָנירט אין לאָנצוט. זייער מיליטעריש אָרקעסטער האָט זיך געגרייט אויפצוטרעטן פאַר פּוילישע אַדל־לייט. וויסנדיק וועגן די גוטע מוזיקאַלישע כוחות אינעם ציוניסטישן „הזמיר", האָבן זיי ביי אונדז „אויסגעבאָרגט" עטלעכע שפילערס, זיי באַקליידט

מוזיק אָרקעסטער „הזמיר" נעבן גרויסן בית המדרש, — תזמורת „הזמיר" על־יד בית המדרש הגדול.

אין מיליטעריש מלבושים מיט די געהעריקע אָפּצייכענונגען. זיי זענען דערשינען צוזאַמען אוֹן איינגעאַמלט אַ פּוּלע זשמענית מיט אָפּלאַדיסמענטן.

אין אַ צווייטן פּאַל — געווען איז דאָס אין 1921 — האָט די זעלבע מיליטערישע אָרקעסטער געזאָלט דערשיינען ביי פּערד־גיעיגן פון דער קאוואַלעריע אין ריישע. אין דעמזעלבן טאָג איז אוועקגעשטאַרבן דער קאָמענדאַנט פון ריישער באַטאַליאָן, אין די מיליטערישע מאַכט האָט זיך געוואַנדן צום פּאַרזיצענדער פון „הזמיר". אין פּארלויף פון עטלעכע שעה זענען מאַביליזירט געוואָרן אַלע מוזיקאַנטן — בערך 20 מענטשן. אונדזער אָרקעסטער איז אויפגעטרעטן אין די גיעיגן און אויך אין אוּוונט, אויף אַ טאָנץ־באַל אין מיליטעריש קאָסינאָ. די „הזמיר" מענטשן זענען אונטערמירט געוואָרן אין מיליטעריש בגדים, און גענעראל ראָזוואַדאָווסקי האָט זיי געדאַנקט אין האָרציקע ווערטער.

און נאָך אַ פּאַל וואָס איז פּאַרבונדן מיט אַ טאָנץ אוּוונט אין „גוויאַזדאַ" דאָרט האָט געזאָלט אויפטרעטן דער מיליטעריישער אָרקעסטער פון יאָראָסלאָוו. אַלע אָנדערע קאָפּעליעס זענען אין יענערצייט געווען פּאָרנומען. פלוצים איז באָקאָנט געוואָרן אַז די מוזיקאַנטן פון יאָראָסלאָוו קומען נישט. אויך אין דעם פּאַל האָט מען זיך געוועניקט אין דער לעצטער רגע צו „הזמיר". מ'האָט העכסטדום־פּענדום מאַביליזירט אונדזער חברה, און דער אָרקעסטער האָט אָנטייל־גענומען מיט גרויס דערפּאָלג אינעם טאָנץ־אוּוונט פון „גוויאַזדאַ", נישט פּאָרלאָנגענדיק קיין שום באַצאָלונג פּאָר דעם אויפטריט. אָבער דער פּאַל אוֹן פיל אָנדערע, האָבן נישט געענדערט די באַציאונג פון פּאָליאַקן צו יידן. ס'האָט געטראָפן, אַז די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט געבעטן פון „סאָקול" זייער לאָקאַל איינצוארדענען אַ שלום־עליכם אוּוונט, האָט זיך אָנגעטראָפן אויף אַ קאָטגאָריישן אָפּזאָג: „מיר פּאָרדינגען נישט דעם לאָקאַל צו קיין יידן..."

„הזמיר" איז געווען געטריי זיין וועג און באשטימונג — ער איז געשאַפן געוואָרן פּאַר דער יידישער באַפעלקערונג. פּאַר זיי איז ער אויפגעטרעטן וויי ס'איז נאָר נויטיק געווען, אָן וועלכן ס'איז אָפּצאָל. בלויז כדי צו ברענגען נוצן אוֹן הילף צו נויטבאַדערפטיקע, אינשליסלעך צדקה־אינסטיטוציעס.

אלע חברים פון אָרקעסטער און אירע תלמידים האָבן געצאָלט חבר געלט — 1 זלאָטע אַ חודש.

אין אָנדענק פון די פּאָרגייער

נאָכדעם ווי צבי ראָמער איז אוועקגעפּאָרן קיין דייטש־לאַנד, איז באַשלאָסן געוואָרן צו פּאָרבינדן דעם „הזמיר" מיט זיין נאָמען. אויף דער דאָזיקער זיצונג איז דער אינזשינער אברהם שפּאָץ געווייזלט געוואָרן אַלס פּאָרזיצער, אַלס וויצ פּאָרזיצער און קאָסירער דוב וואָלקנפעלד, וועלכער האָט אַ סך געלייסטעט פּאָר באַזירן דעם בודזשעט פון דער אינסטיטוציע.

די רעפּעטיציעס פון אָרקעסטער פלעגן צוערשט איינגע־אָרדנט ווערן אין לאָקאַל פון „השחר" און אויך אין דער העברעאישער שולע. וועג ס'איז צוריקגעקומען הערש ראָמער פון דייטשלאַנד נאָכן פּאָרטריבן ווערן פון דאָרט מיטן אַנשטיין פון היטלעריזם, זענען די רעפּעטיציעס געמאַכט געוואָרן ביי אים אין הויז. ער האָט געדונגען אַ קליינעם בופעט אוֹן זיך ביי דעם מפּרנס געווען. מיט דער צייט זענען די רעפּעטיציעס איבערגעטראָגן געוואָרן אין אַ ספּעציעלן צימער אין „בית־העם".

שטעמפל פונעם אָרקעסטער „הזמיר".

ביי דעם „הזמיר" האָט זיך געפונען אַ נאָטן ביבליאָטעק, אַ רייכע אין קוואַליטעט, אוֹן אויך אין זעלטענע נאָטן־מאַנוסקריפּטן. הערש ראָמער וואָס האָט זייענ־דיק אין דייטשלאַנד אויפגעשטעלט דאָרט אַ לאַנצוויטער לאַנדס־מאַנשאַפט, האָט געפּלעגט זיין וואָרעמע פּאָרבינדונג מיט דער אָרקעסטער און געשיקט ווערטפּולע נאָטן.

די אָרקעסטער איז, ווי געזאָגט, אויפגעטרעטן אויף יידישע אוֹן נישט יידישע פּייערלעכקייטן, אין די געבוירן טעג פון גראַף פּאָטאָצקי, אויף קאָנצערטן, פּאָרשידענע אוּוונטן אוֹן טעאַטער פּאָרשטעלונגען. די לעבעדיקע באַטייליגונג פון שטאָט־מענטשן אין „הזמיר" האָט גורם געווען אַז דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען איינגענומען אין יידישע נגינה, וועלכע האָט זיך אָרויסגעריסן פון יעדער טיר אוֹן פענצטער. חברים פון אָרקעסטער, תלמידים, לערנינגלעך אוֹן די אַלע וואָס האָבן געחֲלומט אָנצושליסן זיך אין „הזמיר" — האָבן איינגעאיבט מיט די שפּיל כלים אין זייערע היימען. דער שטאָט־רוים איז געווען דורכגעזאָפּט מיט נגינה.

אין מוצאי־יום־כיפּור פלעגן די „הזמיר" חברים זיך צוזאַמענקלייבן אין הויז פון רבין אהרן משה לאָפּופער, וועל־כער האָט געקענט שפּילן. דער רבי האָט ארויסגעצויגן די פידל פון דער שייד, די אָרקעסטער־מענטשן האָבן רעגולירט זייערע אינסטרומענטן — און די וואַרעמע טראַדיציאָנעלע נגינה פון מוצאי־יום־כיפּור, האָט זיך פּאָרצויגן ביז שפּעט אין דער נאָכט אַריין.

דער עכּא פון דער נגינה, ווי ער וואָלט זיך דורכגעריסן צו אונדז פון מרחקים — פון אונדזער לאַנצוט, פון אלע יידישע הייזער אינעם שטעטל. אָט די אָפּקלאַנגען קלינגען אין אונדזערע אויערן און וועקן אין אונדז חלומות... און האָפּענונג.

מיטן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג איז דאָס אייגנטום פון „הזמיר" איבערגעגעבן געוואָרן דעם פּוילישן מיליטער.

די גרונטלייגער פון „הזמיר": הערש ראָמער, אינזשיניער אברהם שפּאָץ, משה פיילשוס, די ברידער דוב, שמעון און קלמן וואָלקנפעלד, משה ראָזמאַרין, חיים מילראד און לייב

שטעכער — אלע זענען אומגעקומען אינעם חורבן, צוזאמען מיט אַלע קדושים פון דער קהילה.

דער „הזמיר" איז געווען דער גרונטשטיין פאַר אויס־קריסטאַליזירן די יוגנט אין לאַנצוט. געווען איז דאָס אַ צוציינ־דיקע קונסט־אינסטיטוציע אין וועלכער אונדזער יוגנט האָט געפונען אַ בשותפותדיקע שפראַך, זי איז געווען די געלייטערטע נאַציאָנאַל קולטורעלע אינסטיטוציע. אַלע האָבן מיר געפילט דעם כבוד און געשעצטקייט וואָס אָט דער יידישער אַנשטאַלט האָט אונדז פאַרשאַפט. דערפאַר איז ער אונדז אייניגעקריצט טיף־טיף אין אונדזערע הערצער.

ב. „בית־העם"

ווי אין נעפל זע איך אין מיין דמיון דאָס הויז — דער שטאָלץ פון דער ציוניסטישער יוגנט אין לאַנצוט, אין אלע אירע אָפּצוויגונגען און שאַטירונגען. דעם „בית־העם", וועל־כער האָט פאַרקערפערט די ציוניסטישע געשיכטע און לאַנצוט אין דעם לעצטן יאַרצענדליק פון זיין עקזיסטענץ, זע איך נאָך היינט ווי אַ ליכט־טורעם וואָס פאַרשפרייט זיין ליכט אין די ווייטקייטן. איך, וואָס האָב אַהינגעבליקט צו אים פונדערווייטנס, פון ארץ־ישראל, האָב מיטגעלעבט און באגלייט דעם אַנהויב וועג, די פלאַנירונג ביז זיין אַנטשטיין, און האָב אפילו זוכה געווען, פאַר מיין עולה זיין, צו שטיין ביי זיין וויגל און צו שפענדן „ארבעטס־טעג" פאַר זיין אויפבוי צוזאַמען מיט ישראל בירנבוים און שלום ראָזמאַרין.

די דערעפנונגס־פייערלעכקייט פון „בית־העם" איז פאַר־

בעת די דערעפנונג פון „בית־העם" אין יאָר 1930 — ערשטע ריי פון רעכטס: סטאַראָסטע קזשאַנאָווסקי, גראַף אַלפרעד פאָטאָצקי, אינז. אברהם שפּאָן.

ווי אין נעפל זע איך אין מיין דמיון דאָס הויז — דער שטאָלץ פון דער ציוניסטישער יוגנט אין לאַנצוט, אין אלע אירע אָפּצוויגונגען און שאַטירונגען. דעם „בית־העם", וועל־כער האָט פאַרקערפערט די ציוניסטישע געשיכטע און לאַנצוט אין דעם לעצטן יאַרצענדליק פון זיין עקזיסטענץ, זע איך נאָך היינט ווי אַ ליכט־טורעם וואָס פאַרשפרייט זיין ליכט אין די ווייטקייטן. איך, וואָס האָב אַהינגעבליקט צו אים פונדערווייטנס, פון ארץ־ישראל, האָב מיטגעלעבט און באגלייט דעם אַנהויב וועג, די פלאַנירונג ביז זיין אַנטשטיין, און האָב אפילו זוכה געווען, פאַר מיין עולה זיין, צו שטיין ביי זיין וויגל און צו שפענדן „ארבעטס־טעג" פאַר זיין אויפבוי צוזאַמען מיט ישראל בירנבוים און שלום ראָזמאַרין.

די דערעפנונגס־פייערלעכקייט פון „בית־העם" איז פאַר־געקומען אין אַ נאַכמיטאָג פון אַ שיינעם זונטיקדיקן טאָג, אין סוף חודש דעצעמבער 1930. אויב איך וועל דערציילן וועגן דער פייערלעכקייט ווי זי איז געשילדערט געווארן אין בריוו צו מיר, דאַרף איך אונטערשטרייכן די פרייד וואָס האָט באַהערשט אלעמען, דער עיקר די יוגנט, וועלכע האָט אין „בית־העם" געזען זייער הויז.

„געווען אַ שלווה־דיקער חנוכה־טאָג, וועו ס׳איז אויף אַ יום־טובדיקן אופן, געעפנט געווארן דער „בית־העם", ביי דער אַנוועזנהייט פון פאַרשטייער פון ציוניסטישער ארגאַני־זאַציע אין לעמבערג און אין קראַקא, פון גראַף אַלפרעד פאָטאָצקי, פון דעם סטאַראָסטע אין בירגערמייסטער, דעלעגאַטן פון צענטן מיליטערישן פולק און דעם שטאָטישן געריכט, פאָסט־אַמט און פון דער יידישער קהילה" — האָט מיר געשריבן אין „זשורנאַליסטישן" סטיל ישראל בירנבוים אין אַ בריוו פון לאַנצוט אַ פאַר מאָנאַטן נאָך דער פייערליכער דערעפנונג. און ער איז ממשיך זיין שילדערן דעם טאָג ווי אַ יום־טוב פאַר דער יוגנט פון אונדזער שטאָט: „דער איבערפולטער „בית־העם" זאָל איז געווען באַצירט און באַלויכטן מיט אַ סך ליכט. דער „הזמיר" האָט אַנגעפאַנגען די צערעמאָניע מיטן פוילישן הימן און זי געשלאָסן מיט דער „התקוה". די באַריסונגען זענען געווען דערהויבענע פייער־לעכע און האָבן אויסגעדריקט די געפילן פון דער ציוניסטישער געזעלשאפט אין גאַנץ גאַליציע. די דערעפנונג האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ גרויסן באַל..." — און ער ענדיקט מיט דער באַמערקונג, אז די הכנסה פון דעם פייערלעכן אָוונט איז דערגאַנגען ביז 1000 זלאָטעס, און אַז דער „בית העם" הויבט אָן צו זיין: „אַ פאַקטאָר פון הכנסות און נישט פון בלויז הוצאות"...

און אָט איז אַ צווייטע שילדערונג פון דעם געשעניש אין אַ בריוו פון דוד טראַמפּעטער צו מיר: „זונטיק איז אין אונדזער שטאָט געווען יום־טוב — דער יום־טוב פון עפענען דעם „בית־העם". עפעס פייערלעכס האָט אויסגעפילט יעדנס הארץ אין דעם טאָג, ס׳איז אויך קיין וווּנדער נישט: „אונדזער־הויז". דאָס הויז, אין וועלכן מיר האָבן אריינגעלייגט חלומות און מי. דאָס הויז פאַר וועלכן מיר האָבן צוזאַמענגעלייגט אַ פרוטה צו אַ פרוטה. שוין באַלד אינדערפרי איז דער שטח ארום דעם הויז פאַרפולט געווארן מיט מענטשן. די קינדער זענען נישט אָפּגעטרעטן פון ארט. אַ זייגער עלף הויבן זיך צוזאַמענקומען די „הזמיר"־מענטשן, מיט יעקב טראַמפּעטער בראש. 12 אַ זייגער איז געקומען דער סטאַראָסטע אין באַגלייי־טונג פון: געריכטס־ראָט, פאָסט־נאַטשאַלניק, גראַף פאָטאָצקי,

פֿאַרשטייער פון גימנאַזיע און פֿאַרבאַנד „סאָקול". דער זאָל איז געפֿאָקט, די אַרקעסטער לאָזט זיך הערן. די קלאַנגען פון פּוילישן הימן צעגיסן זיך אינעם הלל. די ערשטע ריי־ען פֿאַרנעמען די פּוילישע דעלעגאַציעס און הינטער זיי — די יידן. קהל אין טונקעלער יום־טובדיקער קליידונג. אינזשיניער שפּאַץ, דער ראש פון „בית־העם", דערעפנט די פייערונג מיט אַן איבערבליק איבער דעם „אַנהייב" פון דער אונטערנעמונג: ווי אַזוי אַ הייפל מענטשן האָט אויף זיך געזונדן די דערהויבענע אויפגאַבע פון בויען דאָס דאָזיקע הויז. ער דערמאָנט נישט קיין שום נעמען, אויסער דעם גראַף פּאָטאָצקי וועמען די סטאַראָסטע, וועלכער זאָגט „אייער יום־טוב איז אונדזער יום־טוב". עס קומען באַגריסונגען פון אויסערלעכע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס; ד״ר רייכמאַן און ה׳ קליינמאַן פון פּשע־מישל האַלטן רעפֿעראַטן אין דער פּוילישער שפּראַך.״

דוד יוסט באַגריסט אין נאָמען פון דער לאָנדזשטער קהילה. דער „הזמיר" שפּילט. די פייערונג און איר צערעמאָניאַל איז איינגעאָרדנט געוואָרן אין חנוכה, און אין אָוונט איז פֿאַרגעקומען אַן אימפּאָזאַנטער חנוכה־אָוונט. ד״ר רייכמאַן האָט רעפֿעריִרט וועגן די באַדייטונג פון נס חנוכה פֿאַר אונדזערע צייטן, ס׳זענען פֿאַרגעלייענט גרוואָרן ברכות, צוגעשיקטע פון ציוניסטישע מנהיגים אין פּוילן.

נישט קיין קלענערע התלהבות, ווי ביי דער דערעפנונג פון „בית־העם", האָט אונדז באַהערשט, במשך אַ גאַנץ יאָר, פון טאָג אין וועלכן ס׳איז געחתמעט גרוואָרן דער אָפּמאַך פון קויפן דעם פלאַץ ביים „הקדש", פֿאַר אויפשטעלן דעם „בית־העם", די גאַנצע צייט איז נישט אָפּגעטרעטן די שפּאַנונג ביי דער יוגנט, און דער עיקר ביי די, וואָס האָבן גרויסמעט דעם רוב פון זייער צייט און ענערגיע פֿאַר דער גרויסער אונטערנעמונג. די פּרשה פון די ערשטע טעג, וועלן יעדער האָט אינווייסטירט „ארבעטס־טעג" אינעם בוי פון „בית־העם". די אַרבעט איז אַנגעגאַנגען אין דער מאָס פון די געלט מעלעכ־קייטן וועלכע זענען נישט גרוואָרן איבעריק גרויס; דער דאָך, די שפּענדונג פון גראַף פּאָטאָצקי, און אָלע אַנדערע זאַכן — האָבן זיך גוט אייגנגעקריצט אינעם לעבן פון דער ציוניסטישער יוגנט אין לאָנדזש.

„דער „בית־העם" וועט אין פּיר וואָכן אַרום זיין פֿאַרטיק" — האָט צו מיר געשריבן לייזער פֿאָס. — „מ׳אַרבעט יעדן טאָג. היינט לייגט מען די פֿאָדלאָגע. ס׳ווערן געמאַכט פֿאַר־בעריִטונגען פֿאַר אַ שטאַטער־פֿאַרשטעלונג אינעם פֿאַרטיק בניין. גאַנץ מעגלעך, אַז דאָס וועט זיין אַ פּיעסע פון שלום אַש" — איז ער ממשיך...

חרם, ענגשאַפט און טעטיקייט

וואָס האָט באַוווּיגן די טרוימער און קעמפער פין לאָנדזש אַדורכצופירן דאָס „אוממעגלעכע" — צו בויען אַ הויז, וואָס האָט אָנגעקאָסט צען טויזנט דאָלאָר, אין דער צייט, ווען זיי האָבן אפילו קיין קליינגעלט נישט געהאַט? זעט אויס, אַז די גורמים אין דער ציוניסטישער ווירקלעכקייט אין לאָנדזש אין יענע יאָרן, זיי זענען דאָס געווען די סיבות פון מוזן אויפשטעלן אַ „בית־עם" — „אונדזער־הויז" פֿאַר ציוניסטישער טעטיקייט; אַ הויז, אויף וועלכן די רבנים זאָלן נישט קאָנען לייגן קיין חרם; אַ הויז כדי מיר זאָלן נישט זיין אונטערגעאָר־דנט די פֿאַרשידענע פּוילישע אינסטיטוציעס, קורץ — אַ הויז וואָס זאָל דערמעגלעכן די אויסברייטערונג פון ציוניסטישער טעטיקייט.

אין יענע יאָרן איז געווען דערוואָכונג אינעם ציוניסטישן לעבן אין גאַנץ פּוילן, וועלכע האָט אַנגעהויבן שלאָגן וואָרצלען באַלד מיטן פֿאַרענדיקן די ערשטע וועלט־מלחמה. התעוררות און לעבעדיקייט ביי יוגנט פֿאר יוגנט פֿאר טיפער שטרעבונג צו פֿעלגן ארץ־ישראל־שטייגער אין יעדער שטאָט און שטעטל אין פּוילן. מיר, די לאָנדזשטער, האָבן זיך געפּונען אריינגעטאָן אין פֿאַרצווייגטער טעטיקייט. קרן קימת לישראל, קרן היסוד, העברעישע שולע, פֿאַרשטעלונגען, ביבליאָטעק, די אַלע האָבן זיך קאָנצענטרירט אין זייערע באַזעס, צעזייעט אין פֿאַר־שידענע טיילן פון שטאָט. דער לאָקאַל פון דער קהילה פֿאַר־וואַלטונג, וואָס האָט אונדז געגעבן פֿאַר פֿאַרזאַמלונגען און אפילו פֿאַר פֿאַרשטעלונגען איז, צוליבן חרם וואָס דער רב האָט מכריז געווען, פֿאַר אונדז געשלאָסן געוואָרן. דאָס איז געווען דער איינציקער מעגלעכער זאָל אין שטאָט, פון וועלכן מיר האָבן געהאַט באַשטימטע נוצן, און מיטן שליסן אים, איז אויף אונדז נגזר געוואָרן אַ שטיקעניש — און מיר האָבן נישט געוואָלט שלום מאַכן מיט דער לאָגע. דאָס פֿאַנאַדעררייסן די רינג פון שטיקעניש אַרום דעם געזעלשאַפטלעכן און ציר־ניסטישן לעבן, דאָס האָט געברענגט מיט זיך צו בריי־טע פֿאַרצווייגטע אונטערנעמונג — דעם „בית־העם".

פֿאַראַן געווען נאָך עטלעכע זאַלן אין שטאָט: דער סאָקול־זאַל, געבויט נאָך אין יאָר 1896 און דווקא דורך אַ ייִד, אָבער דאָס איז געווען פּויליש אייגנטום, און אין די הויז־פֿאַרשריפטן האָט זיך געפונען אַ פֿאַראַגראַף: נישט צו פֿאַרדינגען דעם לאָקאַל צו ייִדן... אָט דער לאָקאַל איז אויסגעבריי־טערט און פֿאַרגרעסערט געוואָרן אויף געשאָנ־קענער ערד דורך גראַף פּאָטאָצקי, אָבער פֿאַר אונדז איז ער געווען געשלאָסן. געווען אויך אַ זאַל פון פֿאַריין „גוויאַזדאַ" — אַ קליינער, אַן ענגער, וועלכן מ׳האָט יאָ געקאָנט דינגען. אָבער זיי האָבן זיך געהייסן גוט באַצאָלן, פֿאַראַן געווען עפּעס אַ לאָקאַל וואָס איז געווען מער „סקלאַד" ווי זאל, מ׳האָט אים גערופן די שאָפּע, פון וועלכן אַ טייל האָט געהערט צו די „פּועלי־ציון", די בינע איז געווען זייערע, דער לאָקאַל אליין איז געווען אין די הענט פון משה שטיצל, ער האָט דאָרט איינגעאָרדנט אַן ארט פֿאַר טענץ, אָבער צייטנווייז האָט מען אים פֿאַרדינגען אויף פֿאַרשטעלונגען פֿאר געלט.

געווען איז דאָס אַלץ אין אַ צייט, ווען ציוניסטישע טעטי־קייט האָט זיך כסדר געשטאַרקט אין לאָנדזש. ס׳זענען אויפ־גערעטען פֿאַרשידענע פרעלעגענטן, געסט, פֿאַר וועלכע ס׳האָט פילמאָל געפעלט אַ טריבונע וווּ אָפּצוהאַלטן דעם רעפֿעראַט.

די שוּל און דאָס ארויסגיין פון איר

אין באַגינען פון ציוניזם אין לאָנדזש, פלעגן מיר אָפּהאַלטן די פֿאַרטרַאָגן און רעפֿעראַטן אין דער שוּל. ס׳איז געווען אַ גוטע אָרט, ווייל עס איז דאָס געווען דער איינציקער אָרט וווּ מען האָט געקאָנט זאַמלען אַ גרעסערע צאָל מענטשן. אָבער עס האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז נישט קיין גוטער אָרט פֿאַר אַ פֿאַרזאַמלונג, ווייל דאָס איז דאָך אַ בית־תפילה, אַ בית־מדרש, אַ בית־כנסת, אַ בית־מדרש, אַ בית־תפילה

גאַנץ נאַטירלעך, וואָס ארץ־ישראל ענינים זענען רעפּערירט געווארן אין דער שוּל. אַבער אנדערש האָבן געטראַכט די חרדים. זיי האָבן זיך געזען אַלס אָפּוטרופּסים איבער דער שול, און דער רוב פון זיי איז געווען קעגנער פון ציוניזם און ארץ־ישראל. האָבן זיי געפונען פאַר אַ חוב צו שטערן דעם גאַנג פון די פאַרזאַמלונגען, וואָס האָט גורם געווען צו קריגעריייַן, מ׳פלעגט אויסלעשן די עלעקטרע און אַרומ־שלאָגן זיך אין דער פינצטער.

צוריקגעקומענע פליטים פון רוסלאַנד בייַ פאַרמאַכטע טויערן פון „בית־העם״ אין יאר 1946.

ערשטע רייַ פון רעכטס: משה העלמאַן, ראָזענבערג, עדה פניק, לאָלאַ לאַנדאַם, שבע וואַקסמאַן, צבי באַואר צווייטע רייַ פון רעכטס: בראָווער, משה שלייפשטיין, נחמן קעסטנבאָום; דרייטע רייַ פון רעכטס: יוסף רינגעל, אברהם מאַרגל, שלמה מאַל, יצחק פאַפּיאַל, יצחק וויסמאַן.

דאָס אויפגעצווונגענע פאַרלאַזן די שול און דער מאנגל אין אַ פאַסנדיקן לאָקאַל פאַר ציוניסטישער טעטיקייט — זיי זענען געווען די גורמים און דער דראַנג אויפצושטעלן דעם „בית־העם״.

די ערשטע 500 דאָלאַר

ווען מיר זענען איבערצייגט געווארן אין דער נויט־וועגדיקייט פון דער אונטערנעמונג איז געווען קלאָר אז די זאַך מוז און וועט אַנטשטיין, און ווי געווינלעך אַנטפלעקן זיך מיטהעלפער צו מענטשן פון שטאַרקן ווילן. אָט אַזאַ מיטהילף איז געקומען אין דער געשטאַלט פון ה׳ פרידריך אונדזער לאַנדסמאַן פון אמעריקע, וואָס האָט באַזוכט לאַנצוט. מיר האָבן איינגעאַרדנט לכבוד דעם גאַסט אַ פייערלעכן באַזוך אין דער העברעישער שולע, און דאָס עקזאַמינירן די שילער, האָט געמאַכט אַ טיפן רושם אויפן גאַסט. די לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע האָט נאַך פרידריכס אהיימ־קומען, געשיקט 500 דאָלאַר פאַר דער העברעישער שולע.

אין דער זעלבער צייט האָט שוין עקזיסטירט דער קאַמיטעט פאַרן אויפשטעלן דעם „בית־העם״, מיטן אינזשיניער אברהם שפּאַץ בראש, לייזער פאס — סעקרעטאַר און אדמיניסטראַטאָר, פנחס צוויבל — קאַסירער און די חברים: ד״ר לאָטרינגער און זיין פרוי אידאַ, אַנשיל כ״ץ (פון שולע), ד״ר לעאָן מאַרקל. אָסטער, משה פיילשוס, גיטל שענמאַן און רחל אנמוט. מיטן אַנקומען פון געלט פאַר דער שולע, האָט זיך דער „בית־העם״ קאַמיטעט געוועגדעט צום שול־קאַמיטעט, צו די חברים: שמעון ראָזענבליט, דוד יוסט און אנשיל כ״ץ, מיט אַ פּאַרשלאָג, איבערצוגעבן דאָס דערהאַלטענע געלט פאַרן בוי פון „בית־העם״ אין וועלכן ס׳וועט פאַרזיכערט ווערן דריי צימערן פאַר דער שולע. דער משא־ומתן איז געקרוינט געוואָרן מיט הצלחה, און די סומע פון 500 דאָלאַר איז געווען דער ערשטער יסוד פאַרן אויפבוי פון „בית־העם״.

די וועגדונג צו דער „גאַנצער וועלט״

דערנאָך האָט דער קאַמיטעט אָפּגעדרוקט שפּענדונג קוּפּאָנען און אָנגעפאָנגען מיט אַ פאַרקויף פון „ציגל״ לטובת דעם „בית־העם״. דער קאַמיטעט איז געווען פול מיט התלהבות אַזוי ווייט, אַז ער איז געווען איבערצייגט, אז יעדער ייד אויף דער גאַרער וועלט וועט מיט שמחה זיך באַטייליקן אין דער אַקציע. יעדעס אַדרעסן־בוך איז אויסגענוצט געוואָרן, כדי פאַנאַדערצושיקן בריוו אין אַלע וועלט־טיילן... פאַרשטענדלעך אַז די רעזולטאַטן זענען נישט געווען אַזוי „התלהבות׳דיק״, און ס׳איז נויטיק געווען גאָר אַ סך אַרבעט, כדי צוצוקומען צו אַ געוויסע געלט־סומע פאַרן המשך פון בויען דעם „בית־העם״.

די בוי־ארבעט האָט זיך אָנגעהויבן אין חודש אויגוסט 1929. דער בוי־אויפזעער איז געווען דער באַקאַנטער בוי־מייסטער דער גוי פעלץ. דער בנין איז באַשטאַנען פון צוויי שטאָק מיט אַ גרויסן זאָל, אַ בינע פאַר פאַרשטעלונגען און 12 צימערן.

שטיצע פון גראַף פּאָטאָצקי

מיטן פראָבלעם פון מאָביליזירן געלט מיטלען פאַרן „בית העם״ האָבן זיך מטפל געווען די כלל־טוער נישט בלויז בעת דעם בויען, נאָר אַ שטיק צייט אויך נאָך דער ארבעט. דער „בית־העם״ בנין האָט אָפּגעקאָסט בייַ 10.000 דאָלאַר און די חובות צו באַצאָלן האָבן באַטראָפן 4.500 דאָלאַר. בלויז פראַצענט איז באַצאָלט געוואָרן 50 דאָלאַר אַ חודש. דער קריייז, דער פאַראינטערעסירטער אין „בית־העם״, איז געווען אַ

באַשרענקטער. די רעליגיעזע זענען געווען קעגן דער אונטער־באַוועגונג, אין אלע אירע אָפּצווייגונגען. עס דאַרף אָבער באַצייכנט ווערן, אַז די הילף פֿאַרן „בית־העם" איז נישט געקומען בלויז פון די קרייזן. דער גראַף פּאַטאָצקי, די דאָזיקע לעגענדארע געשטאַלט, וואָס איז פֿאַרבונדן כמעט מיט יעדער געשעעניש אין אונדזער שטעטל, האָט געשפענדעט אַ דאַך פֿאַרן „בית־העם" וועלכער האָט געקאָסט 1,300 דאָלאַר.

מיטן דערעפענען דעם „בית־העם" איז געקומען אַן אויפ־וואַכונג אין שטאָט. די יוגנט — ווי זי וואָלט אויפגעלעבט. אין „בית־העם" זענען איינגעאָרדנט געוואָרן פֿאַרשטעלונגען און פֿאַרווייללונגס־אָוונטן. אָבער דאָס התלהבות האָט זיך ליידער נישט פֿאַרצויגן קיין לאנגע יאָרן. גאנץ שנעל האָט זי זיך אָפּגעקילט און איבערגעלאָזט דעם פלאַץ פֿאַר דער גראָער ווירקלעכקייט...

פון דעמאָלט ביז היינט זענען פֿאַרלאָפן אַ סך יאָרן, יאָרן פון אימה און חורבן, אָבער אויך דעצידירנדיקע יאָרן פון נעמונג, ווי זיי האָבן קעגנגעשטעלט יעדער ציוניסטישער אָקציע. די „פועלי־ציון" האָבן נישט נויטיק געהאַט דעם לאָקאַל, זענען דעריבער געבליבן די אַלגעמיין ציוניסטישע רעאליזירן דעם גרויסן געדאנק, פֿאַר וועלכן ס'האָט געלעבט אונדזער יוגנט אין לאַנצוט — דעם ציוניסטישן געדאַנק. די „ראַמאַנטישע" ענינים, דער ווייטער העברעישער חינוך, העב־רעישע טעאַטער־פֿאַרשטעלונגען, העברעישע לידער — זענען איצט אויס מיניאַטור־מעסיק אַנטקעגן די גרויסע נאַציאָנאַלע דערגרייכונגען אין אונדזער צייט.

דאָך, אויך היינט, אין די טעג פון מדינת־ישראל און דעם רומרייכן צבא־הגנה־לישראל — טרעפט, אז עס זעט זיך אַרויס פון צווישן אַ געדיכטן נעפּל, דער בנין פון „בית־העם" אין לאַנצוט, און אויך זיין פאָן פֿאַרקערפערן זיך טייערע געשטאַלטן, צעפלאַמטע געזיכטן פון אַלט און יונג, אין וועלכע עס ברויזט דער חלום וועגן ציון, און זייערע אויגן ברענען פון באַגייסטערונג צום לעכטנדיקן בנין, וועלכער איז אין משך פון יאָרן באַקאַנט געווען מיט זיין רומפּילן נאָמען: „בית־העם".

נשף חג־הביכורים לילדים ב„בית־העם". ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א' מימין): אטקא קנעלער, סאַלקא פייער, נושקא קאַבאַק, געניע מערזל, באַשקא זאוואר, רות דרוקער, גולדה סטעמפל, לעדערמאן; צווייטע ריי פון רעכטס, שטייען (שורה ב' מימין): בלומה זאוראהאַפט, שרה העבשטרייט, טשינקא מאַרקל, דבורה ליפשיץ, מינה פּ־ילשוס, דינה גרינבאום.

ספארט־קלוב „טרומפעלדאר"

ספארט־קלוב „טרומפעלדור". א. פון רעכטס (מימין): משה קאַרנבלאט, הערש גוטמאַן, דוד קערנער; שט״יען פון רעכטס (עומדים מימין): שלמה פאַפיאַל, מיכאל שיפמאַן, ישראל יוסט, אלעזר דישה, עקיבא לאַנדאַו

ב. די פוטבאַל מאַנשאַפטן „טרומפעלדאר" לאַנצוט — „בר־כוכבא" ריי־שע. ערשטע ריי פון רעכטס: אברהם מאַרגל, יוסף טוכפעלד, יעקב טראַמכטער, חיים מילראַד, קלמן וואַלקפעלד, אלעזר ראַזמאַרין; צווייטע ריי פון רעכטס: לייב ווינער, יצחק פאַפיאַל, לייב שטעכער, ראובן נאַדל, משה ראַזענבלום.

ג. פון רעכטס: — דוב טורטעל־טויב, אלעזר דישה, מרדכי מיזעס, יצחק צעלנער, דוב רעגנבויגן, — משה ראַזמאַרין, שלמה אַדלער, עקיבא לאַנדאַו.

טרומפּעלדאָר־מאַנשאַפט, פון רעכטס (מימין): אברהם מאַרגל, משה קאָרנבלאָז, מנחם פאַפּיאָל, שלמה אַדלער, קלמן וואָלקענפעלד, פנחס פאַסט, רייך (פון ריישע), לייב שטעכער, דוד קערנער, מולעק פאַפּיאָל, ל״יביש ווינער, יעקב טראַמפּעטער, יצחק פאַפּיאָל.

„טרומפּעלדאָר״ לאַנצוט — „בר־כוכבא״ ריישע (3:0).

אליעזר סטעמפל בוענאס־אייראס (ארגענטינע)

ווי אזוי בין איך געווארן א ציוניסט?

געווען איז דאס אין לאַנצוט, אין יאָר 1908, עס הייסט, מיט פיר און פופציק יאָר צוריק. יידישע באַבעס און מאַמעס פלעגן צווישן זיך שמועסן — און דערביי פלעגט אַ לאַכעדיקער שיין זיך באַווייזן אויף זייערע פון דאגות־צעאַקערטע פנימער — אַז די ינגעלייט פון שטעטל, וועלכע רופן זיך „ציוניסטן" און קלייבן געלט אויף חתונות און ברית־ן, ווילן אַפקוימן ביים טערק גאַנץ פאַלעסטינע און יידן וועלן האָבן אַן אייגן לאַנד, מיט אַן אייגענעם קייזער, אַן אייגענעם כהן גדול, מיט אייגענע גאַסן־קערערס להבדיל, און אַנשטאָט טשארנאָטי וועט אַ יייד מיט באָרד און פאות זיין דער שטאָט־פאַליציאַנט... מ׳וועט שוין ביי יידן נישט רייסן די בערד, און די פאַראַבקעס פון גראַף פאַטאַצקי וועלן שוין נישט האָבן אויף וועמען אַנצורייצן זייערע ביזיע הינט, ווי זייער שטייגער וועלן יידן גייען קיין סאַנינע, וואו ס׳האָט זיך געפונען דער טשעשניק, כדי מקיים זיין די מצוה פון בורא פרי העץ...

אָט אַזוי האָבן געשמועסט באַבעס און מאַמעס אין ווינטערדיקע שבת־צוזאַמענטן, צווישן הבדלה און מלווה־מלכה, זיצנדיק ביים ווארעמען פיעקאַליק און פליקנדיק שניי ווייסע געזונענע פעדערן. די בערגלעך פוך האָבן אויסגעזען ווי די קאַרפאַטן־בערג אין ווינטער. אַזוי האָבן זיי געטרוימט וועגן אַ יידישער מדינה, נאָר איין פראַגע האָבן זיי נישט געקענט פאַרענטפערן: ווער וועט אין יידישן לאַנד אַראָפנעמען די זילבערנע לייכטער פון טיש שבת אין דער פרי...

אַלס קינד פלעג איך הערן זייערע שמועסן און מיין ייגנ האָרץ פלעגט פלאַטערן פון נייגעריקייט. כ׳האָב געשלונגען יעדעס ווארט פון זייערע ליפן און מיין פאַנטאַזיע האָט געאַרבעט מעשים... ווערטער ווי ציון, ירושלים, בית־המקדש, האָבן געקלונגען אין מיינע אויערן. ס׳האָט זיך מיר געדוכט, אַז די ווערטער פון טאַטנס דיקן סידור ווערן צוריק לעבעדיק.

אַבער אין שטעטל זענען געווען נישט נאָר בעלי־חלומות. עס איז שוין דאָן געווען אַ ציוניסטישער פאַראיין. קיין ייגנ־לעך לאָבוזעס האָבן אויך נישט געפעלט, און ווי זייער שטייגער איז, האָבן זיי אַריינגעוואָרפן שטיינער אין די פענצטער פון פאַראיין.

מיין פאַנטאַזיע, וואָס איז צערייצט געווארן פון די באַבישע שמועסן, האָט מיר געשטויסן צו באַזוכן דעם ציוניסטישן פאַריין. אָבער אַלס שטראָף פאר די מעשים טובים פון די לאָבוזעס, האָט מען מיר נישט אַריינגעלאָזט. מיר האָט זיך דאָן געדאַכט, אַז די ינגעלייט וועלן אָפקויפן ביים טערק דאָס יידיש לאַנד, און איך וועל, חלילה, נישט זיין דערביי...

ינגעלייט, וואָס האָבן געטראָגן אונטערן אַרעם ביכלעך און צייטונגען, זענען געאַנגען אין פאַריין. ס׳איז דאָן פאַר־געקומען אַ פאַרזאַמלונג, כדי אויסצוקלייבן אַ נייע פאַרוואַלטונג. שטייענדיק אין דרויסן האָב איך באַמערקט, אַז אין פאַריין איז געווען זייער טומלדיק. פון קנויל דיסקוטירנדיקע האָבן זיך אויסגעשיילט צוויי צדדים, און יעדער צד האָט געאַלטן, אַז ער איז געמאכט. ס׳איז דאָרט אַנגעגאַנגען אויף טיש און אויף בענק. מ׳האָט דיסקוטירט שאַרף, קיינער האָט נישט געוואָלט נאָכגעבן. געדענק איך, אַז אַממיינסטן האָבן זיך געטומלט און עהיצט: דאלעק דרוקער, אברהם שמעונס זון, לייב ראַזמאַרין, זיסאַפפעל, דער שפעטערדיקער ד״ר ראובן ראזענבליט און אהרן היטער.

נאַאיווע טרוימעריישע שמועסן פון באַבעס און מאַמעס האָבן מיך געמאַכט פאַר אַ ציוניסט, און די אויבנדערמאַנטע חברים האָבן מיר געדינט אַלס פאַרבילד. מיט גרויס כבוד געדענק איך זייערע נעמען!

פון רעכטס (מימין): שוואַרצמאַן, ליבאַני, חיים לבנון, אליעזר סטעמפל, מיכאל וואַלצער, ד״ר נתן קודיש, דבורה טוכפעלד, מרים לבנון, אינגא סטעמפל.

נחמן קעסטנבאום

די יידישע זעלבסטשוץ

אין נאָוועמבער 1918 איז זיך צעפאַלן די עסטרייכיש־אונגאַרישע מאָנאַרכיע און עס האָט זיך אָנגעהויבן צו פאָר־מירן דאָס אומאָפהענגיקע פויליז. פון די פראָנטן האָבן זיך צוריקגעקערט די אויסגעמאַטערטע סאָלדאַטן. אין אַלע גאַלי־ציש שטעט און שטעטלעך האָט די באָפעלקערונג מאַניפעס־טירט איר פרייד איבערן צעפאַל פון עסטרייך און פראָקלא־מירט איר צוגעהעריקייט צו דעם ניי אויפגעקומענעם אום־אָפהענגיקן פויליז.

צוזאַמען מיט די פאַליאָקן זענען אויך צוריקגעקומען פון די פראָנטן יידישע סאָלדאַטן, לאָנגצוטער יידן. פון אָנ־הויב אָן איז די יידישע באָפעלקערונג געווען שטאַרק באָאומ־רואיקט, ווייל אין די לעצטע חדשים פאַר עסטרייכס צוזאַמענ־ברוך זענען געווען אַזוי אָנטיסעמיטישע שטימונגען צווישן די פּויליש איינוואוינער.

די ערשטע, וואָס האָבן פאַרשטאַנען די נויטוועندיקייט אָנטקעגנצושטעלן זיך דער בהלה אויף דער יידישער גאַס, זענען געווען די ציוניסטן, וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט פון דער עסטרייכישער ארמיי. אויף אַ פאַרזאַמלונג פון יידישע סאָלדאַטן און ציוניסטישער יוגנט, האָט ד״ר דרוקער דאָלעק, נאָך אין מיליטער־מונדיר, גערופן די יידישע איינ־וואוינער מיטצוהעלפן בייַם אויפבוי פונעם נייַעם פויליז, ווי פרייַער בירגער. תיכף נאָך דער פאַרזאַמלונג האָט זיך פאַרמירט אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר דרוקער אַ גרעסערע גרופּע יידישע סאָלדאַטן און יוגנטלעכע און מאַרשירנדיק דורך די גאַסן ביז צו דער געבויידע פונעם פּוילישן מיליטער, וואו זיי האָבן זיך געשטעלט צו פאַרפּיגונג דעם פּוילישן מיליטער־קאָמענדאַנט. ער האָט טאָקע די יענעקע יידישע סאָלדאַטן, וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט פון דעם פראָנט, צוגעטיילט צו מיליטעריש אָפּטיילונגען, וואָס האָבן געהאַט צו דערפילן וויכטיקע אויפגאָבן אין דער שטאָט.

כדי צו היטן די אָרדנונג אין דער שטאָט, איז געשאַפן געוואָרן אַ שטעטישע באָוואָפנטע בירגער־מיליץ מיט אַ באַזונדערער יידישער אָפּטיילונג, מיט אָפּיציאל אוסטער אַלס אָנפירער און הערש ראָמער אַלס קאָמענדאַנט.

פון אָנהויב איז די שטימונג אין דער שטאָט געווען אַ געהויבענע. עס איז געווען די צייט פון דער באַלפור־דעק־לאַראַציע, יידן האָבן געלעבט מיט האָפענונגען, די חלוצישע יוגנט האָט זיך געגרייט צו דער עליה קיין ארץ־ישראל. אויף די גאַסן פון לאָנצוט האָבן פאַטראָלירט יידישע באָוואָפנטע מיליציאַנטן, וואָס האָבן מיט שטאָלץ געטראָגן אַ באַזונדערן מיליציאַנטן־אָפּצייכן אָן ארמבאַנד מיט אַ קליינעם מגן דוד. זיי האָבן געוואוסט, אַז זיי היטן דאָס לעבן פון די יידישע איינוואוינער, זייער האָב און גוטס.

אין דער פּוילישער געזעלשאפט האָבן זיך אָבער דאָן געשטאַרקט די אָנטיסעמיטישע שטימונגען און אונטער דער השפעה פון דער פּוילישער ענדעציע (פּוילישע נאַציאָנאַל־דעמאָקראַטישע פאַרטיי) האָבן אָנגעהויבן צו בושעווען אין גאַליציע שטעט און שטעטלעך פינצטערע כוחות. אַ כוואַליע פון אַנטי־יידישע עקסצעסן און פאָגראָמען האָט פאַרפאַלייצט גאַנץ גאַליציע.

אין לאָנצוט איז די יידישע מיליץ געשטאַנען אויף דער וואַך און געגרייט זיך צום ווידערשטאַנד קעגן די פאָגראָמ־טשיקעס, וועלכע האָבן לויט אָנגעקומענע ידיעות באַשלאָסן ארגאַניזירן אַן אויבערפאַל איבער די יידישע געשעפטן אין לאָנצוט.

אויף עטלעכע פאַרזאַמלונגען אינעם בית המדרש האָט דער קאָמענדאַנט פון דער יידישער מיליץ גערופן די יידישע באָפעלקערונג צו וואַכאַמקייט און גרייטקייט אָפּצושלאָגן יעדן אָנגריף אויף יידישן כבוד, יידיש לעבן און פאַרמעגן.

באַלד זענען אָנגעקומען ידיעות, אַז אין לאָנצוט איז דער איבערפאַל אויף יידן פלאָנירט אויף זונטיק, דעם 13.11.1918, וועגן די פויערים פון די ארומיקע דערפער זאַמלען זיך צונויף אין דער לאָנצוטער קירכע. די יידישע פאַרטייִדיקונגס כוחות האָבן זיך קאָנצענטרירט אין באַד, וואו ס׳האָט זיך דעמאָלט אויך געפונען די קהלה־קאָנצעלאַריע. אָלע קאָמפּס־פּעאיקע יידן פון דער שטאָט האָבן זיך דאָרט פאַרזאַמלט. די בענק אין שוויי־באַד זענען געווען דאָסמאָל באַזעצט מיט יידן, באַוואָפנטע, ווער מיט אַ ביקס, ווער מיט אַ רע־וואָלווער אָדער אַנדער קאָמפּס־מכשיר, — דאָס רוב אין מיליטעריש מונדירן.

דער זונטיק איז צום גליק אַדורך רואיק. דער אָלאַרם איז געווען אַ פאַלשער... אפשר האָבן די פאָגראָמטשיקעס זיך דערוואוסט, אַז דער יידישער זעלבסשוץ שטייט אויף דער וואַך. די מיטגלידער פון זעלבסשוץ האָבן זיך צוריקגעקערט אין זייערע היימען, איבערלאָזנדיק אין דער קהלה־קאָנצע־לאַריע נאָר עטלעכע חברים אויף שמיהה. דעם אָנדערן טאָג, מאָנטיק, אַ טאָג, דווקא וועו מען האָט זיך אַמווייניקסטנס געריכט, האָט זיך אין דער רייטשול פאַרזאַמלט אַ גרויסער המון פון פויערים און דעמאָבליזירטע פוילישע סאָלדאַטן און פון דאָרט אַרויס אויף די גאַסן און אָנגעפאַלן און ערויבט יידישע געשעפטן. אומגעשטערט האָבן די פאָגראָמטשיקעס באַהערשט די גאַסן, ביז זיי זענען צוגעקומען צום מאַרק. די פוילישע מיליציאַנטן, וועלכע האָבן פאַטראָלירט אויף די דאָזיקע גאַסן, האָבן זיך דיסקרעט אָפּגעטראָגן אין די הינטער־געסלעך, און דערמיט פאַרשפאַרט צו שטערן די אָנפאַלער אין זייער צערשטערערישער מלאכה.

די לאָגע איז געווען קריטיש, ווייל עס איז געווען שווער צוצוויפצורופן אַלע מיטגלידער פון יידישן זעלבשוץ, וועלכער האָט זיך צוליב דעם נישט געקאָנט וואָגן אָפן ארויסצוטרעטן צום קאַמף קעגן דעם גרויסן המון באַנדיטן. דער קאָמענדאַנט פונעם יידישן זעלבסשוץ — ראָמער, האָט אין ערשטן מאָמענט געעצהט צו באַזעצן די דעכער פון די שכנותדיקע הייזער, כדי פון דאָרט צו באַשיסן און צו פאַרטרייבן דעם המון פון די גאַסן. אָבער וועו אַנדערע האָבן פאַרגעשלאָגן, מען זאָל טראָץ

דער קליינער צאָל, אַגרייפן דעם מון אין אַדורכרייסן זיך. כדי צו באַשיצן די יידישע איינוואוינער (צו דעם האָט זיך אממייסט געריסן דער גאָר יונגער זון פון ד״ר לאַנעס, אַן אייניקל פון דוזשע טאנענבאוים), האָט ראַמער באַשלאָסן אַליין דורכצוברייסן זיך מיטן געוועהר אין דער האַנט צו די קאָשאַרן, כדי צו פֿאַרלאַנגען פון קאָמענדאַנט פון שטעטישן מיליטער־גאַרניזאָן הילף אין צו פועלן ביי אים, ער זאָל אַרויסשיקן אַן אָפּטיילונג סאָלדאַטן וואָס זאָלן פֿאַרטרייבן די באַנדיטן פונעם מאַרק.

דער רעשט יידישע מיליציאַנטן האָט געוואָרט אויף ראַמערס צוריקקער. אינצווישן איז די לאַגע געוואָרן וואָס אַמאָל ערנסטער. עס זענען אַגגרעקומען ידיעות וועגן אויס־רויבן יידישע געשעפטן. דאָס קליינע הייפעלע יידישע מילי־ציאַנטן האָט דערפאָר באַשלאָסן נישט מער צו ווארטן, נאָר איבערצוגיין צום אַנגריף אין פֿאַרטרייבן די באַנדיטן. און כדי צו פֿאַרנעמען אָ בעסערע פאָזיציע, האָט זיך די קליינע אָפּטיילונג יידן געלאָזט לויפן דורך דעם דרוקערי־געסל (באַד־גאָס) און איז צוגעקומען צו דער ענגעלבערג־גאָס. אויף ראַמערס אָרט איז איצט באַשטימט געוואָרן אַן אַנדערער אַנפירער. איך געדענק, ווי אייניער פון דער גרופּע יידישע מיליציאַנטן, אַ חסידישער בחור, יהושע פעניג, האָט אַ געשריי געטאָן צום צווייטן חסידישן יידּ, וואָס איז נעבן אים געשטאַנען: „ר׳ אַריש! (קעסטנבאום) נעמט איבער די קאָ־מאַנדע!״...

אינצווישן זענען אַגגרעקומען צו לויפן אַנדערע מיטגלידער פון יידישן זעלבסשוץ, וועלכער האָט זיך אויף אַזאָ אופן פאָר־שטאַרקט און געקאָנט איבערגיין צום אַנגריף. מיט אַ געשריי „הורא״ האָבן זיך די יידישע מיליציאַנטן געלאָזט לויפן צום מאַרק, וואו עס האָט זיך געפונען אַ גרויסער המון פון פוירעס אין סתם דעמאָביליזירטע פוילישע סאָלדאַטן. אָנקומענדיק צום מאַרק, האָט אייניער פון דער יידישער מיליץ, — נתן מארדער, — אויסגעשאָסן פון זיין ביקס אין דער לופט. צווישן די פוירעס איז אָנטשטאַנען אַ שרעקלעכע בהלה. מיט אַ געשריי Żydzi strzelają („יידן שיסן״), האָבן די פוי־ערס אָנגעהויבן אָנטלויפן אין פאָניש שרעק אין פֿאַרשידענע ריכטונגען, מאָכנדיק פריי דעם וועג פאַר די יידישע מילי־ציאַנטן, וועלכע האָבן זיך מיט אַרויסגעזעצטע ביאָנעטן צוגעשלאָגן צו דער גאָס, וואו עס האָבן זיך געפונען יידישע געשעפטן, פון וועלכע אַ גרויסער טייל איז שוין געווען אויסגערויבט. די יידישע מיליציאַנטן זענען אָבער נאָך אָנגעקומען צו דער צייט, און האָבן פון אַ סך יידישע גע־שעפטן פֿאַרטריבן די פוירעס. דעם יידישן זעלבסשוץ זענען געקומען צו הילף אייניקע פוילישע בירגער, אויס מורא מען זאָל נישט רויבן אויך זייערע געשעפטן, וועלכע האָבן זיך געפונען אויף דערזעלבער גאָס.

עס איז כדאי צו דערמאָנען אַז אַ פוילישער אָפיציר, ד״ר לאַנ, האָט זיך אָקעגנגעשטעלט דעם פוירעס־המון און איז איבערגעגאַנגען אויף דער זייט פון דער יידישער מיליץ, און געוואָרן דער פֿאָקטישער אָנפירער מיט דער וויייטערדיקער אָקציע פון די יידישע מיליציאַנטן קעגן די באַנדיטישע אָנפאַ־לער. די פוירעס האָבן אָנגעהויבן זיך פונאַנדערצוגיין. מיר זענען געווען זיכער, אַז עס וועט שוין זיין רואיק.

באַלד אָבער האָט זיך דער המון פוירעס, אויפגעהעצט דורך אָנטיסעמיטישע אָגיטאַטאָרן, אויפסניי אָרגאַניזירט און וויידער אָנגעהויבן צו פֿאַרפולן דעם מאַרק און טריט ביי טריט דערנענטערט זיך צו די רייען פון דער יידישער מיליץ. וועז איינער פון די אָנפירער פון די פֿאַראַמטשיקעס האָט זיך פֿאַרמאָסטן אויף דעם יידישן מיליציאַנט, דעם עלטסטן זון פון ר׳ אפרים אשר קנר ז״ל, וואָס איז געשטאַנען גרייט מיטן געווער און אַרויפגעזעצט באַיאָנעט — האָט דער קאָמע־דאַנט, ד״ר לאַן, געדראָט דעם אָנפאָלער, אַז אויב ער וועט מאַכן נאָך איין שריט, וועט מען אים דערשטעכן! דאָס פוירעס פֿאָלק האָט זיך אַ ביסל דערשראָקן און אויף אַ ווייל אויפגעהערט צו רויבן, אָבער באַלד אונטערגעהעצט דורך די פוילישע דעמאָביליזירטע סאָלדאַטן, האָט זיך ווידער אָנגעהויבן דאָס אויפרייסן יידישע געשעפטן. עס איז אפילו אָנגעקומען צו רייען אַ פוילישער מאַיאָר, וועלכער האָט זיך באַגניגט מיט באַגריסן זיינע „ברידער פֿאָלאַקן״ און איז גלייך אַוועק... עס האָט אויך נישט געהאָלפן דאָס אָנקומען פון דער רייטער וואָס פון גראָף פּאָטאָצקי. די אָנגרייפער האָבן אָנגענומען וואָס אָמאָל אַ מער אָגרעסיוויע שטעלונג. און אָפילו וועז ראָמערן איז גלונגען צו קומען פון די קאָשאַרן מיט אַן אָפּטיילונג פון פוילישע סאָלדאַטן, האָבן די אָנפאָלער נישט אָפּגעשטעלט זייער באַנדיטישע אָרבעט, ווייל דאָס פוילישע מיליטער האָט פון אָנפאָנגס איבערהויפט נישט אינטערווענירט און געהאָלטן זיך לגמרי פון דער וויינס.

דער קאָמענדאַנט פון דער פוילישער מיליטער־אָפּטיילונג האָט קודם כל פֿאַרלאַנגט, דער יידישער זעלבסשוץ זאָל איבערגעבן דאָס געווער און זיך דערווייטערן, פֿאַרזיכערנדיק, אַז ערשט נאָכן דערפילן די באַדינגונגען, וועט דאָס פוילישע מיליטער צוריקשטעלן די אָרדנונג אין די גאַסן און נישט צולאָזן צו וויייטערע רויבעריינען. די יידישע מיליציאַנטן זענען געשטאַנען פאַר אַ שוועריו נסיון: פון איין זייט אַ צעוישעטער המון אויפגעהעצטע, טיילווייז באַוואָפנטע פוירעס און פון דער צווייטער זייט אַ גוט באַוואָפנטע רעגולערע מיליטער־אָפּטיילונג, וואָס האָט געקאָנט מיט כוח צווינגען דעם יידישן זעלבסשוץ אָפּצוגעבן דאָס געווער. באין ברירה האָבן די יידישע מיליציאַנטן מיט אַ שווער געמיט פֿאַרלאָזט זיך אויפן חסד פון פוילישן מיליטער און אָפּגעלייפערט דאָס געווער...

תיכף נאָכן אָפּגעבן דאָס געווער האָבן די פוירעס אויס־סניי אָנגעהויבן צו רויבן יידישע געשעפטן און דאָס פוילישע מיליטער האָט דאָרויף נישט רעאָגירט. ערשט די ענערגישע אינטערוועניע פון עטלעכע פוילישע אָנגעזעענע בירגער בייס הויפטקאָמענדאַנט פונעם שטעטישן מיליטער־גאַרניזאָן האָט געווירקט, די פוילישע בירגער, אַליין אייגנטימער פון גע־שעפטן, האָבן מורא באַקומען פאַר זייערע אייגענע מאַגאַזינען און באַנוצט זיך אויך מיטן אַרגומענט, אַז די פוירעס האָבן שוין גענוג גערויבט און אָנגעפילט זייערע זעק מיט יידישע סחורות. איצט האָט דאָס מיליטער ערשט באַקומען דעם באַ־פעל צו פֿאַרטרייבן די פוירעס און באַנדיטן און אָפשטעלן

דאָס רויבן. איין ביקסן־סאלווע אין דער לופט האָט געווירקט, אַז דער המון איז זיך שנעל צעלאָפן אין די שטאָט איז ענדלעך אָפגעריניקט געוואָרן פון רויבערישע באַנדעס.

די אַנפירער פון יידישן זעלבסשוץ האָבן נישט געהאָט פּאָלע פאַרטרוירן צום פּוילישן מיליטער. אויף אַ באַראָטונג, וואָס איז פאָרגעקומען תיכף נאָכן אָפּגעבן דאָס געווער אין אין וועלכער עס האָבן אַנטייל גענומען: אוֹסטער הענריק, ראָמער הענריק, קעסטנבוים אהרון, קעסטן יהושע און פּאסט יעקב, איז באַשלאָסן געוואָרן צו רופן דעמזעלבן טאָג אויף ביי נאַכט אין בית המדרש אַ פּאַראַמלונג, כדי צו באַראַטן זיך וועגן די פֿאַרמען און דעם אופן פון ווייטערער פאַרטיי־

דיקונג די יידישע באַפעלקערונג אין לאַנצוט.

צום גליק איז דינסטיק אין דער פרי אָנגעקומען פון קראָקע אַ מיליטעריש פאָליציי אָפּטיילונג, וואָס האָט אָנגע־הויבן צו פאַטראָלירן אין די גאַסן און געהיטן, אַז עס זאָלן נישט אַרײַנקומען קיין לאַנצוט פּויערים פון די אַרומיקע דערפער. ביסלעכווייז האָבן זיך באַרואיקט די געמיטער, די פּוילישע מאַכט־אַרגאַנען האָבן זיך כסדר וואָס אַמאָל מער פאַרפעסטיקט און אָנגענומען די געהעריקע מיטלען, כדי אָפּצוהיטן די אַרדנונג און רו אין שטאָט, הגם עס האָט געגוג לאָנג געדויערט, ביז די לאַנצוטער יידן זענען געקומען צו זיך נאָך די פּאָרמען און רויבעריין.

ב. גשטאלטן

געצל דרוקער

איינע פון די שענסטע געשטאַלטן אין לאַנצוטער יידנטום איז בלי ספק געווען געצל דרוקער ז״ל. אויפגעוואַקסן איז ער אין דער תקופה פון השכלה, ווען אין גאַליציע איז אויף דער יידישער גאַס געווען פאָפולער דער געבילדעטער יידּ, וואָס האָט פאַרשטאַנען צו פאַראייניקן אמונה און פרומקייט מיט וועלטלעכער בילדונג. און הגם געצל דרוקער ז״ל האָט באַלד נאָך זיין חתונה אויסגעטאָן דאָס שטריימל און אומגעטוישט עס אויף אַ „דייטשמעריש״ האַרטן הוט, אָן אין די שפּעטערע יאָרן אפילו פטור געוואָרן פון זיין יידענער בעקעשע — איז ער טראָץ דעם געבליבן דער זעלבער ערלעכער, פרומער יידּ, וואָס האָט ליב געהאַט צו דאָוונען פאָרן עמוד און האָט נישט פאַרפעלט קיין שבת צו גיין אין דער שול, וואו ער האָט שוין געהאַט אַ חזקה צו זאָגן יעדעס יאָר צו תשעה באב קינות.

געצל דרוקער ז״ל האָט אָבער שוין געלייענט די ערשטע העברעאישע צייטונג פון דער השכלה־תקופה און אַבאָנירט די ווינער „נייע פרייע פרעסע״, דאָס בלאַט פון יידישע געביל־דעטע קרייזן. ער האָט אויך ליב געהאַט צו פאַרטיפן זיך אין אַ ספר פון יידישע לומדים און אויך געפינען צייט צו באַקענען זיך מיט דער השכלה־ליטעראַטור און מיט די ווערק פון יידישע קלאַסיקער.

געצל דרוקער ז״ל איז אָבער געווען אויך אַ כלל־טוער, אַ געזעלשאַפטלעכער שטעטישער עסקן. זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָט אַרומגענומען צוויי געביטן: די אַלגעמיי־נע־טעטישע און ספּעציפּיש יידישע ענינים. אַ סך האָט ער געלייסטעט פאַר דער שטאָט לאַנצוט אַלס לאַנגיעריקער ראָטמאַן אין געמיינדעראַט, וואו ער איז אַ לאַנגע צייט געווען דער איניציקער רעפּרעזענטאַנט פון דער יידישער באַפעל־קערונג אין לאַנצוט. ערשט מיטן וואוקס פון ציוניסטישן כוח אויף דער יידישער גאַס, זענען דערשינען אין געמיינדעראַט ציוניסטישע ראָטמענער, וואָס האָבן פאַרגעזעצט דרוקערס באַמיאונגען צו זאָרגן פאַר די אַלגעמיינע שטאָטישע אינטע־רעסן, קעמפּנדיק גלייכצייטיק פאַר די נאַציאָנאַלע און סאָציא־לע באַדערפענישן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנ־צוט. דרוקערס פאָזיציע אין שטאָטראָט איז געווען אַ גאָר שטאַרקע און הגם ער איז נישט געווען זייער באַהאָוונט אין דער פּוילישער שפּראַך, האָבן זיך די פּוילישע ראָטמענער תמיד צוגעהערט מיט אויפמערקזאָמקייט צו זיינע אויספירונ־גען, וואָס זענען געווען זאָלעך און לאָגיש. פאַר זיינע גרויסע פאַרדינסטן לטובת דער שטאָט לאַנצוט, איז די לאָזיענגא־גאָס (באַד־גאָס) אָנגערופן געוואָרן מיטן נאָמען פון ר׳ געצל דרוקער ז״ל.

דרוקער איז אויך געווען טעטיק אין דער יידישער קהילה, וואו ער איז לאַנגע יאָרן געווען מיטגליד פון קהילה־ראָט. און הגם ער האָט פאַרמאָגט אַלע אייגנשאַפטן צו זיין דער פאָרזיצער פון דער לאַנצוטער קהילה־פאַרוואַלטונג, האָט ער דעם דאָזיקן פלאַץ אינערגעלאָזט פאַר אַנדערע, וואָס האָבן פאָרשטאַנען צו באַנוצן זיך מיט אינטריגעס, מיט חסד און כוח פון פריץ — כדי צו פאַרכאַפּן די מאַכט אין דער יידישער קהילה. דרוקער ז״ל איז געווען וויט פון די אַלע מאַכינאַציעס. אין זיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט איז ער געווען קודם כל ערלעך, באַשיידן און אָפּגעהיט דעם יידישן כבוד.

אויך אויף דעם געביט פון ציוניסטישער טעטיקייט איז געצל דרוקער ז״ל געווען אַקטיוו. ער איז געווען דער ערשטער פרעזעס פון קרן־היסוד קאַמיטעט אין לאַנצוט, האָט אָנטייל־גענומען אין אַלע נאַציאָנאַל־יידישע קולטורעלע פאַראַנשטאַל־טונגען און מיטגעהאָלפן ביי דער אַרבעט פאַר כמעט אַלע געזעלשאַפטלעכע און פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס אין לאַנצוט. דערצויגן אין דער השכלה־תקופה, האָט ער מיט אי־בערגעבנקייט געהאָלפן גרינדן און אויסהאָלטן אַ העברעאישע שול אין לאַנצוט.

אַ דאַנק זיין פּשטות און געמיטלעכן כאַראַקטער האָט זיך דרוקער דערוואָרבן דאָס פּולע פאַרטרוין פון אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. אין אַלע

שטרייטפראַגן, אין אַלע מחלוקתן צווישן די ציוניסטישע און ארטאָדאָקסישע קרייזן, איז ער געווען דער בורר. און ווען עס איז אים אפילו אויסגעקומען צו באַקעמפן פאַליטישע קעגנער, האָט ער זיך קיינמאָל נישט באַנוצט מיט אַ שאַרף וואָרט. תמיד האָט ער זיך מיט גרעדולד צוגעהערט צום קגס־נערס ארגומענט און רואיק און זאַכלעך געענטפערט. ער איז געווען אַ מוסטער פון אַ כלל־טוער, וואָס האָט אַליין געפירט אַ באַשיידן לעבן און נישט אויסגענוצט זיינע גרעזלשאַפט־לעכע פאַזיציע פאַר פריוואַטע אינטערעסן. תמיד גרעַרבעט לטובת הכלל, און גרייט גרעווען צו העלפן דעם נויטבאַדערפ־טיקן.

נישט קיין וואונדער, וואָס די גאַנצע באַפעלקערונג אין לאַנצוט און בפרט דאָס לאַנצוטער יידנטום האָט טיף גרעטרוי־ערט נאָך גרעצל דרוקערס טויט. די עפּנטלעכע אזכרה, וועלכע איז איינגרעאַרדנט גרעווארן אין דער לאַנצוטער שול צו די שלושים, איז פאַרוואַנדלט גרעווארן אין אַ גראַנדיעזע טרויער־מאַניפעסטאַציע, אויף וועלכער דער פרעזעס פון דער ציוניס־טישער אַרגאַניזאַציע אין לאַנצוט אינזש. שפּאַץ ז״ל און דער פאַרשטייער פון דער מזרחי אַרגאַניזאַציע אַנשיל כ״ץ האָבן מספּיד גרעווען דעם פאַרשטאַרבענעם גרעצל דרוקער ז״ל. — דעם פאַרדינסטפולן און איידלן זון פון לאַנצוטער יידנטום.

אינזשיניער אברהם שפּאץ

„בין איך אַ ציוניסט — בין איך עס וואו איך קום״! — דאָס זענען גרעווען זיינע וועָרטער, וועלכע איך האָב גרעהערט בעת מיין ערשטער באַגרעגעניש מיט אינזשיניער אברהם שפּאץ אויף אַ ציוניסטישער פאַרזאַמלונג. ער איז דעמאָלט נאָך גרעווען אין מונדיר פון אַן עסטרייכישן אָפיציר.

די דאָזיקע וועָרטער האָבן אַמבעסטנס כאַראַקטעריזירט דעם אינזשיניער שפּאץ. דעם לאַנגיעריקן, פאַרדינסטפולן פאַרזיצער פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין לאַנצוט, מיטגליד און צייטווייליקער פאַרזיצער פון דער לאַנצוטער קהילה־פאַרוואַלטונג, פרעזעס פון מוזיק־פאַריין „הזמיר״, פון פאָלקס־הויז „בית העם״ און אַנפירער פון אַנדערע אַרטיקע גרעזעלשאַפטלעכע און סאַציאַלע יידישע אינסטיטוציעס.

מיט זיין ערנסטקייט, התלהבות און קרבנות־גרייטקייט האָט ער אין יעדער ציוניסטישער, פילאַנטראָפישער אָדער קולטורעלער אָקציע — משפּיע גרעווען אויף זיינע חברים און מיטאַרבעטער און גרעפירט זיי צו אַ פולשטענדיקן דערפאָלג.

אַליין גרעבוירן און דערצויגן אין אַן אַסימילירטער סביבה, איז זיין גאַנץ דענקען און פילן גרעווען דורך און דורך יידיש. אין זיין ציוניסטישער טעטיקייט איז ער גרעווען פשוט און פאָלקסטימלעך. גרויס איז טאַקע גרעווען זיין שמחה, ווען ער האָט עס גרעבראַכט דערצו, אַז אויף פאַרזאַמלונגען און זיצונ־גען האָט ער זיך גרעקאָנט באַנוצן מיט דער יידישער שפּראַך און נישט ווי פריער מיט דער דייטשער אָדער פוילישער שפּראַך. מיט דער צייט איז אמתע יידישקייט גרעוואָרן ביי אים דער יסוד פון זיין גאַנץ דענקען און ווירקן. ער האָט זיך דערנענטערט צו די רעליגיעזע קרייזן און גרעפונען אַ בשות־פותדיקן לשון מיט דער „מזרחי״, מיט וועלכער ער האָט שטאַרק סימפּאַטיזירט.

באַלִיבט איז אינזשינער שפּאץ ז״ל גרעווען ביי דער ציוניסטישער יוגנט, וועלכע האָט אים גרעשעצט און גרעערט פאַר זיין אידעאַליזם, זיין קריטישלַריינעם כאַראַקטער, פאַר זיין האַרציקער באַציאונג צו אַלע אָנגרעווייטיקטע פראָבלעמען, וואָס האָבן גרעהאָט אַ שייכות צו דער חלוצישער באַוועגונג און פאַר זיין גרייטקייט צו יעדער צייט צו העלפן דער ציוניסטישער יוגנט אין זייער שטרעבן און קאַמף פאַר רעאַלי־זאַציע פון זייערע ציוניסטישע חלומות.

במשך לאַנגע יאָרן איז אינזש. שפּאץ גרעווען ראָטמאַן אין לאַנצוטער שטאָראָט, וואו ער האָט פאַרנומען אַ בכבודיקן פלאַץ און מוטיק גרעקעמפט לטובת דער יידישער באַפעלקע־רונג. פאַר דער פוילישער אינטעליגענץ האָט זיך אָנטפלעקט אַ נייער טיפ פון אַ יידישן ראָטמאַן, וואָס האָט — אַזוי ווי אינזש. שפּאץ — מיט שטאָלץ מאַניפעסטירט זיין צוגעהערי־קייט צום יידישן פאָלק און נישט גרעשעמט זיך מיט זיינע ציוניסטישע אידעאַלן און שטרעבונגען. און הגם די פוילישע ראָטמענער האָבן נישט איינמאָל גרעהערט פון אינזש. שפּאץ ביטערע וועָרטער, האָבן זיי אים אַלע גרעאַכטעט און גרעשעצט.

אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע פון מערב־גאַליציע און שלעזיע האָט אינזשינער שפּאץ ז״ל גרעהערט צו די אָנגע־זענטסטע אָקטיוויסטן, גרעווען תמיד דעלעגאַט צו די פאַרטיי־קאָנפערענצן, מיטגליד פון פאַרטיי־ראָט און דעלעגאַט צו עטלעכע ציוניסטישע קאָנגרעסן.

אינזשינער שפּאץ ז״ל, דער מוטיקער און ערלעכער קעמ־פער פאַר יידישע רעכט און יידישן כבוד, דער איבערגעגע־בענער ציוניסטישער אָקטיוויסט, דער אומדערמידלעכער, שטי־לער און באַשיידענער כלל־טוער אויף אַלע גרעביטן פון יידישן לעבן אין לאַנצוט, טעטיק אין כמעט אַלע ווירטשאַפטלעכע, קולטורעלע און פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס און אַנשטאַלטן — איז צוזאַמען מיטן לאַנצוטער יידנטום פאַרפיניקט גרעווארן דורך די היטלעריסטישע רוצחים.

הערש צבי ראמער

וואונדערלעכע זאַכן האָט מען דערציילט אין לאַנצוט וועגן דער משפחה ראַמער. פרומע יידן האָבן פאַרשפרייט קלאַנגען וועגען גויאישקייט און נישט יידישע מידות, וואָס האָבן געוואוינט די ראַמערס. הערשט אין דעם הויז, וואו עס האָבן געוואוינט די ראַמערס.

דער ראש פון דער משפחה, אברהם ראַמער, האָט געפירט אַן עמיגראַציע־ביורא, וואָס האָט זיך אין די צייטן פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה באַשעפטיקט מיט אַרגאַניזירן טראַנספאָרטן פון גאַליציש דאָרפסלייט פאַר לאַנדווירטשאַפט־לעכע אַרבעטן אין פרייסן. אין הויז פון די ראַמערס פלעגן זיך די אַגאַזשירטע סעזאָן־אַרבעטער אויפהאַלטן אַ געוויסע צייט, ביז עס האָט זיך אַנגעזאַמלט אַ גרעסערע צאָל עמיגראַנטן.

אברהם ראַמער, אַן ענערגישער און אונטערנעמונגספולער מענטש, האָט אָנגעפירט מיט דער דאָזיקער אַרבעט מיט דער הילף פון זיינע צוויי ענערגישע זין. ער איז געווען כמעט דער איינציקער ייד אין לאַנצוט, וואָס האָט זיך פאַרשטאַנען אויסצולבן אין דער סביבה פון דער פולישער גזעזלשאַפט און זיך נישט רעכענען אויך מיט דער יידישער עפנטלעכער מיינונג. האָט ער אָבער זיך, צום ביישפיל, דערוואָגט אין אַזאַ פאַרהעלטנישמעסיק קליינע שטאָט ווי לאַנצוט זיצן שבת אויף דער וואַראַנדע פון באַקאַנטן פוילישן רעסטאָראַן, וואו ס׳פלעגן קומען פוילישע אינטעליגענטן און עסטרייכישע אָפּיצירן... אברהם ראַמער האָט דאָרט געלייענט די וויענער „נייע פרייע פרעסע״.

אָבער דאָס האָט אים נישט געשטערט אין די יום־טובים און ימים־נוראים צו קומען אָנגעטאָן יומטובדיק אין אַ פראַק און צילינדער אין שול אַריין, און פאַרנעמען זיין בכבודיקן מזרח־פלאַץ. וויייל טראָץ זיין מלומרשט „גוישן שטייגער אין דער היים, איז אברהם ראַמער געווען אַ שטאָלצער ייד, אַ פאַלקסמענטש, וואָס פלעגט תמיד זיין גרייט צו העלפן אַ נויטבאַדערפטיקן. די לאַנצוטער יידישע אַרעמקייט האָט געזען אין אים איר באַשיצער און ראַטגעבער אין אַלע אירע טאַג־טעגלעכע ענינים, וויייל זיין הויז איז געווען אָפן פאַר יעדן, ווער עס האָט זיך נאָר גענויטיקט אין הילף.

אין זיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט האָט צבי ראַמער נישט געשפּאָרט קיין ענערגיע און באַמיאונגען. דער אונטער־שטיצונגס־פאַריין „תומכי־עניים״, וועלכן ער האָט געגרינדעט, איז אונטער זיין אָנפירונג געוואָרן אַ מוסטערהאַפטע, גוט פונקציאָנירנדיקע פילאַנטראָפישע אינסטיטוציע. אַ דאַנק זיין אַרגאַניזאַציאָנס־טאַלאַנט האָט ראַמער פאַרשטאַנען צו גרופירן אַרום זיך אַ קריייז פון מיטאַרבעטער, וועלכע ער האָט דורך זיין ענערגישער פירונג און אומגעווײנלעכער איבערגעבנקייט דערצויגן צו גוטע און ערלעכע געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס האָבן אַוועקגעגעבן פיל צייט און מי פאַר דעם דאָזיקן פאַריין. דער „תומכי־עניים״ פאַריין האָט זיך טאַקע באַלד דערוואָרבן אין דער שטאָט די אַלגעמיינע אָנערקענונג און איז געווארן אין לאַנצוט די פאָפולערסטע אונטערשטיצונגס־אינסטיטוציע, וואָס האָט מיט דער צייט כמעט ווי איבערגעגנומען די סאָציאַלע אויפגאַבן פון דער אָפּגעשטאַנענער און פאַרגליווערטער קהילה־פאַרוואַלטונג אין לאַנצוט.

פאַמיליע הערש ראַמער.
פון רעכטס: הערש ראַמער, אַליזאַבעט, בענעק, גיטשע, אַלפרעד, לענא, דאָרא.

צבי ראַמער האָט געהערט נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה צו די אָקטיוסטע מיטגלידער פון דעמאָלטיקן ציר־ניסטישן פאַריין „אהבת־ציון״. ער האָט דאָס געשאַפן ביי דעם דאָזיקן פאַריין אַ באַזונדערן מוזיק־קריייז, וועלכער איז מיט דער צייט אויסגעוואַקסן צו דעם באַליבטן און אַזוי פאָפולערן אין לאַנצוט מוזיק־פאַריין „הזמיר״.

נישט לייכט איז געווען צבי ראַמערס לעבן בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. פון דער עסטרייכישער אַרמיי אַריינ־געפאַלן אין רוסישער געפאַנגנשאַפט, האָט ער זיך געראַנגלט מיט די שווערע באַדינגונגען, ביז עס איז אים געלונגען אַרויס־צוריייסן זיך פון רוסישן געפאַנגען־לאַגער, כדי וויידער צו אַרגא־ניזירן עסטרייכישע סאָלדאַטן, אַנטלאָפענע פון דער רוסישער געפאַנגנשאַפט און צו קעמפן קעגן קליינע רוסישע אָפּטיי־לונגען.

שפעטער שוין אין אומאָפּהענגיקן פוילן, וועו עס האָט זיך אין לאַנצוט, אַזוי ווי אין אַלע אַנדערע שטעט, געשאַפן אַ שטאָטישע בירגער־מיליץ, איז אונדזער צבי ראַמער באַשטימט געוואָרן אַלס קאָמאַנדאַנט פון דער יידישער אָפּטיי־לונג. אָבער באַלד האָבן זיך אין נייעם פוילן אָנגעהויבן אַנטי־סעמיטישע עקסצעסן און ראַבירונגען. אין אַלע שטעט האָבן זיך געשאַפן יידישע זעלבסשוץ־אָפּטיילונגען. אין לאַנצוט האָט צבי ראַמער איבערגענומען די אויפגאַבע צו אַרגאַניזירן דעם יידישן זעלבסשוץ. אויף פאַרזאַמלונגען אין דער שול און אין בית המדרש רופט ער די יידישע באַפעלקערונג צו אַרגאַניזירן זיך, כדי צו שיצן דאָס יידישע לעבן און פאַרמעגן. מיט כוח פון זיין אַרגאַניזאַטאָריישן־טאַלאַנט און זיין ענערגישן

אויפטרעטן, שאָפט ער אין לאַנצוט אַ שטאַרקן ידישן זעלבסט־שוץ, מיט וועלכן ער האָט אַליין אָנגעפירט. זיין מוט אוּן קרבנותגרייטקייט האָט ער טאָקע אַרויסגעוויזן אין קריטישן טאָג, וועו דער אויפגעהעצטער המון האָט זיך געוואָרפן אויף די יידישע הייזער אוּן געשעפטן. אונטער צבי ראָמערס אָנפירונג האָט דער יידישער זעלבסשוץ העלדיש פאַרטיידיקט די לאַנצוטער יידישע באַפעלקערונג אוּן זייער ביסל האָב אוּן גוטס.

באַלד נאָך די דאָזיקע געשעענישן פאַרלאָזט ראָמער פוילן אוּן איבערזידלט קיין דייטשלאַנד. אוּן ערשט וועו דייטשלאַנד ווערט פאַרפלייצט פוּן היטלעריזם, קערט ער זיך צוריק קיין לאַנצוט אין זיין היימשטאָט. אָבער אויך איצט, הגם אָפגע־שוואָכט פוּן קאָמף פאַרן טאָגטעגלעכן ברויט אוּן פוּן די שוועָרע איבערלעבענישן אין נאַציסטישן דייטשלאַנד, האַלט ער זיך מוטיק אוּן וויייט אַרויס זיין אייגעווירעגעם אונטער־נעמונגס־גייסט. זיין געראַנגל מיט מאַטעריעלע דאגות, דער קאָמף פאַר שאָפן עקזיסטענצמעגלעכקייטן שטערט אים נישט וווייטער אָפצוגעבן זיך דער גרויסלעכסטער אַרבעט. ער באַטייליקט זיך אין דער אָקציע פאַר אויסענדיקן דעם „בית עם", ער וועָרט אַן אָקטיוואָר מיטגליד פוּן ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט שוין ביז צום אויסברוך פוּן דער צווייטער וועלט־מלחמה. ער האָט זיך אַרויסגעריסן פוּן די דייטשע מערדער אוּן איז אַנטלאָפן קיין סאָוויעט־רוסלאַנד. דאָ איז ער פאַר־שיקט גרוואָרן אין די וווייטע מקומות אוּן געענדיקט זיין לעבן ערגעץ וואו אין די סיבירער טייגעס.

אכט חברים זענען מיר געווען...

אַכט חברים זענען מיר געווען. אַכט יוגנטלעכע בחורים, יעדער פוּן אַ באַזונדערער סביבה, אויף אַ פאַרשידנאַרטיקן שטייגער דערצויגן, האָבן מיר זיך צונויפגעטראָפן אין דער ציוניסטישער יוגנט־אַרגאַניזאַציע „השחר" אין לאַנצוט. אוּן הגם מיר האָבן זיך שוין געקענט פוּן פריער, ווער פוּן חדר, ווער פוּן דער שול אוּן ווער סתם פוּן קינדהיימישע שפילעריין, האָט אונדז ערשט די ציוניסטישע טעטיקייט ענגער צונויפ־געבונדן, אוּן דורך ליידן אוּן פריידן האָט זיך צווישן אונדז, יוגנטלעכע טרוימער, פאַרטיפט אַן אמתע, ווארעמע, האַרציקע פריינדשאפט. אוּן מיט דער צייט האָט זיך ביי אונדז געשאפן אַ נוצלעכע, האַרמאָנישע צוזאַמענארבעט, וויייל יעדער האָט געפונען זיין טעטיקייטס־געביט, לויט יעדענס פעאיקייטן אוּן מעגלעכקייטן.

אוּן וועו עס האָט זיך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אָנגעהויבן די חלוצישע עליה, זענען טאָקע צוויי חברים פוּן דער דאָזיקער גרופּע, מנחם בוימעל אוּן מיכאל ראָזמאַרין, עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ליידער האָבן זיי נישט געקענט זיך צוסאַמן צו דעמאָלטיקע שווערע באַדינגונגען אין ארץ אוּן זענען צוריקגעקומען קיין לאַנצוט. מנחם בוימעל האָט אין דער אַלטער היים זיך וווייטער באַטייליקט אין ציוניסטישער אוּן געזעלשאַפטלעכער אַרבעט אוּן אַ סך מיט־געהאָלפן ביי דער אָקציע פאַרן אויפשטעלן דעם „בית־עם".

ער איז אָבער צוריקגעקומען שוין אַ קראַנקער אוּן נאָך שווערע ליידן האָט דער טויט אים צוגענומען פוּן אונדזערע ריייַן.

טראָגישער איז געווען דער גורל פוּן מיכאל ראָזמאַרין, וועמען ס׳איז נישט באַשערט געווען צו שטאַרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט. צוריקגעקומען פוּן ארץ־ישראל האָט ער זיך מיטן גאַנצן ברען געזוכט צו דער ציוניסטישער אַרבעט אוּן האָט געהערט צו די אָקטיוויסטן פוּן דער ציוניסטישער אַר־גאַניזאַציע אין לאַנצוט. מיט גרויס פאַראינטערעסירונג אוּן איבערגאַבנקייט האָט ער זיך באַטיילט אין די פאַרשטעלונ־גען פוּן אַמאַטאָר־פאַראיין. צוזאַמען מיטן גאַנצן לאַנצוטער יידנטום איז ער אומגעקומען, דערמאָרדעט דורך די היטלע־ריסטישע רוצחים.

דער דריטער פוּן אונדזער חברה, מאָריץ פיילשוס, איז נישט געבוירן געוואָרן אין לאַנצוט. ער האָט זיך באַזעצט אין לאַנצוט ערשט בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה אוּן האָט זיך זייער שנעל איינגעלעבט אין דער לאַנצוטער יידישער סביבה.

מיט באַזונדערער איבערגאַבנקייט איז ער געווען טעטיק אין מוזיק־פאַראיין „הזמיר" אלס דיריגענט פוּן אָרקעסטער. טראָץ דעם וואָס ער האָט זיך נישט געפונען אין גוטע מאַטע־ריעלע באַדינגונגען, האָט ער זיין גאַנצע פריייַ צייט געווידי־מעט דעם דאָזיקן פאַריין אוּן אויסערדעם האָט ער געהערט צו די אָקטיוווסטע מיטאַרבעטער ביים שאָפן פינאַנסיעלע מיטלען פאַרן בוי פונעם „בית־עם". האָט ער זיך אויך שטאַרק באַטיי־ליקט אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, וואו ער איז געווען איינער פוּן די אָקטיוווסטע מיטגלידער פוּן לאַנצוטער לאָקאַל־קאָמיטעט. בעת איינער פוּן די היטלעריסטישע אָקציעס אין זשאַלקיעוו איז ער אומגעקומען מיט זיינע צוויי ברידער (פוּן הויז שענאַן), וועלכע האָט זיך תמיד גאָר אָקטיוו באַטייליקט אין די ציוניסטישע אָקציעס, אוּן בפרט האָט זי זיך אויסגעצייכנט ביי דער אַרבעט פאַרן קרן קיימת לישראל. די פרוי גיטל פיילשוס ז״ל האָט אויך געהערט צו די אַמייסטנס טאָלעטיר־טע אוּן באַליבטע שפילערינס ביי דעם אַמאַטאָרן־פאַריין.

אוּן ווער פוּן אונדז געדענקט נישט דעם חבר שמעון וואָלקנפעלד מיט זיינע צוויי ברידער? ער איז געווען איינער פוּן די ערשטע מיטגלידער פוּן „הזמיר", פאַר וועלכן ער האָט נישט געשפאָרט קיין צייט אוּן געלט. זיין אויפגאַבע איז געוו־ווען צו פאַרזאָרגן דעם אָרקעסטער מיט אינסטרומענטן, אויס־זוכן יונגע חברים, וואָס האָבן פאַרמאָגט טאָלאַנט אוּן פאַר־שטענדניש פאַר מוזיק אוּן דערציען פרישע רעזערוון, שפּי־לער פאַר יעדן מין אינסטרומענט. אליין שטאַרק מוזיקא־ליש, האָט ער לאַנגע יאָרן געווירקט אַלס פאַרטרעטער פוּן אָרקעסטער דיריגענט אוּן האָט אפילו קאָמפאָנירט אַ יידישן מאַרש א.נ. „דער קאַפּאַנסקי־מאַרש". שמעון וואָלקנפעלד איז אויך פוּן די יינגסטע יאָרן געווען טעטיק אין דער ציוניסטי־שער אַרגאַניזאַציע אוּן נאָכן אַרויסטריט פוּן שאָבאָטינסקי פוּן דער ציוניסטישער וועלט־באַוועגונג, האָט וואָלקנפעלד געשאָפן אין לאַנצוט אַ רעוויזיאָניסטישע אַרגאַניזאַציע, מיט

זיצן פון רעכטס (יושבים מימין): מנחם בוימעל, מיכאל ראזמארין, נחמן קעסטנבאום; שטייען פון רעכטס (עומדים מימין): שמעון וואלקנפעלד, לייזער פאס, משה פיילשוס, חיים העבנשטרייט, געצל עסטלין.

וועלכער ער האט אנגעפירט ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

שמעון וואלקנפעלד איז געווען א הייסער אנהענגער און ליבהאבער פון דער העברעאישער שפראך. ער האט גע־הערט צו די אקטיוויסטע מיטגלידער פון דער „עבריה". פאר־שניטן איז געווארן דאס לעבן פון אט דעם אינטעליגענטן, ווערטפולן חבר אונדזערן, וואס האט געהאט פאר זיך אזא הערלעכע צוקונפט. ער איז געפאלן בעת אייגער פון די היטלעריסטישע אקציעס אין לאנצוט.

דערזעלבער טראגישער גורל האט געטראפן אונדזער הארציקן, ליבן חבר לייזער פאס. דעם לאנגיערינקן אקטיוון מיטגליד פון ציוניסטישן לאקאל־קאמיטעט אין לאנצוט. אין יעדער ציוניסטישער אדער געזעלשאפטלעכער אקציע האט ער זיך באטייליקט און איז תמיד געשטאנען אין די ערשטע רייען, אויספירנדיק דיסציפלינירט, קרבנות־גרייט, אלע אויפ־גאבן. אלס סעקרעטאר פון „בית־עם" האט ער זיך אויסגע־צייכנט מיט אומדערמידלעכער אקטיוויטעט. אין זיין ציוניס־טיש־געזעלשאפטלעכער ארבעט האט אים פיל געהאלפן זיין פרוי רבקה (פון הויז באט), אייניג פון די לאנצוטער גוטע קענערינס פון דער העברעאישער שפראך, וואס האט זיך אקטיוו באטייליקט אין די ארבעטן פון דער „עבריה". זי איז צוזאמען מיט איר מאן לייזער פאס טראגיש אומגעקו־מען בעת די היטלעריסטישע אקציעס.

און צום סוף דער אמייסטנס פון אונדז אלע באליבטער, דער אקטיוויסטער און רירעווידיקער פון אונדז, דער חבר מיט דעם קרישטאל ריינעם כאראקטער, אן אמתער, האַרציקער ברודער און פריינד — חיים העבנשטרייט. ער האט תמיד טריי געדינט דעם ציוניסטישן אידעאל, פאר וועלכן ער האט געאפפערט צייט און מי. א געטרייער חסיד פון דער העברע־אישער שפראך, האט ער געהערט צו די טעטיקסטע מיט־גלידער פון דער „עבריה". דיסציפלינירט און באשיידן האט ער אין זיין ציוניסטישער און געזעלשאפטלעכער טעטי־קייט נישט געזוכט קיין כבוד. ער איז געווען טעטיק אינעם דראמאטישן קרייז, איינער פון די אקטיוויסטע מיטגלידער פון „הזמיר", תמיד מיטגעווירקט ביים ארגאניזירן פאראנשטאל־טונגען אדער פארווויילונגען, ער האט זיך אקטיוו באטייליקט אינעם „בית־עם" קאמיטעט, געווען לאנגיעריק אקטיוו אין דער ציוניסטישער ארגאניזאציע און בפרט האט ער זיך אויסגעצייכנט אין דער ארבעט פארן ק. ק. ל. און האט פיל געהאלפן דער תרבות־באווענונג אין לאנצוט דורך פאר־שפריטן די העברעאישע פרעסע און ליטעראטור.

אזא איז געווען אונזער חיים העבנשטרייט. ווען ער איז עולה געווען קיין ישראל — איז ער אויך דא געווען דער אדרעס פאר אלע לאנצוטער לאנדסלייט. לאנצוטער עולים האבן געהאט צו אים אן אפענעם וועג. מיט א וואָרעם הארץ און מיט א גוט וואָרט תמיד גרייט צו העלפן, האט ער אויפ־געמוטן יעדן לאנצוטער יידן, וואס האט געזוכט ביי אים הילף אדער אן עצה.

אט חברים זענען מיר געווען — אט פארשידענע כא־ראקטערן מיט פארשידענע אייגנשאפטן און שטרעבונגען.

אַבער ער, אונדזער ליבער, האַרציקער חיים האָט אונדז אַלע צונויפגעשמידט. ער איז געווען ווי אַן עלטערער, האַרציקער ברודער, צו וועלכן מיר האָבן געהאַט אַזוי פיל צוטרוי און וועלכער איז געווען פאַר אונדז אַן אמתער, פעסטער מאַרַאַ־לישער אַנשפאַר. זיין פלוצימדיקער טויט (געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַק אויף דער אַלענבי־גאַס אין תל־אביב) האָט פאַריתומט די שארית הפליטה, די ביים לעבן איבערגעבלי־בענע רעשטלעך פונעם לאַנצוטער יידנטום.

עס האָבן נאָך אים געטרויערט לאַנצוטער יידן אין ישראל און אין די תפוצות.

אַדורכגעהאַלטן דעם שטורעם און צוריקגעקומען פון דער סאָוויעטישער תפיסה איז געצל עסטליין, אויך איינער פון די אכט חברים אונדזערע, מיט וועלכן מיר האָבן צוזאַמענגעאַר־בעט אין דער ציוניסטישער ארגאַניזאַציע און אין דער „עבריה". ער איז אַ לאַנגע צייט געווען מיטגליד פון ציוניס־טישן לאַקאַל־קאָמיטעט און אָפגעגעבן פיל צייט און מי פאַר דער פאַרשפרייטונג פון דער העברעאישער שפראַך צווישן דער יידישער יוגנט אין לאַנצוט.

די מלחמה־איבערלעבענישן, דער טראַגישער אומקום פון זיינע עלטערן זיין פרוי שרה (פון הויז ליפשיץ) און פון זיינע צוויי ליבע קינדער, האָבן אַזוי טיף משפיע געווען אויף זיין געמיט, אַז ער האָט נישט געפונען גענוג כוח צו רעאַלי־זירן דעם הייליקן ציל, צו וועלכן ער האָט תמיד געשטרעבט און פאַר וועלכן ער האָט פון די יונגסטע יאָרן געאַרבעט. פאַראיינזאַמט און פאַריתומט האָט ער געפונען אַן אָנשפאַר ביי זיין ביים לעבן איבערגעבליבענער משפחה.

מאריאן בראנדייס פוילן

600 יאר לאנצוט*

ד״ר וולאַדיסלאַוו באַליצקי.

וועז איך בין אָנגעקומען אין לאַנצוט צו די פייערונגען פון זעקס־הונדערט יאָריקן יובילעאום פון דעם שטעטל, האָט מען מיר אָנגעוויזן, אין איינעם אַ יאַריד־טאָג, אויף דעם ד״ר וולאַדיסלאַוו באַליצקי, וועלכער איז געשטאָנען אויפן מאַרק אַרומגערינגלט מיט אַ גרופע דאַרפישע בעלי עגלות, פאַר־טיפט מיט זיי אין אַ שמועס. אויפן ערשטן בליק איז געווען שווער אים אונטערשיידן פון זיי: ער האָט געטראָגן דיזעלבע פורמאַנסקע קלייד־ונג, דיזעלבע קורצע קורטקע, אונטער־געשלאָגן מיט פעל, גראָבע געזיכטספשטריכן, די הויט אָפגע־ברענט פון ווינט. קיינער וואָלט נישט געגלויבט, אַז דער מאַן מיט דעם בעלי עגלה׳שן אויסזען איז דער באַקאַנטער אינ־טעלעקטואַל און קולטור־טויער ד״ר וולאַדיסלאַוו באַליצקי, דער פאָפולערער דאָקטאָר אין לאַנצוט און אומגעבונג.

דער באמת אויסערגעווייניליכער מענטש איז אַן אמאַטאָר־קאָלעקציאָנער. זייט יאָרן זאַמלט ער ביכער, אַלטע דאָקו־מענטן, פאָלקס־אַנטיקן און היסטאָרישע דערינערונגען וועלכע זענען פאַרבונדן מיטן געבורטסשטעטל און סביבה. זיין ליידנשאַפטלעכע ליבע צו קאָלעקציעס איז געווען באַקאַנט אין שטעטל, און דעריבער וועז עס איז געקומען צו פייערן 600 יאָר לאַנצוט, האָט דער שטאָטישער פאָלקס־ראַט באַלד אַנ־פאַרטרויט ד״ר באַליצקין די לייטונג פון דעם אַרגאַניזיר־קאָמיטעט. דאָן איז אויפגעשוואָמען דער פראָבלעם פון דער אַלטער סינאַגאָגע.

אין לאַנצוט געפינט זיך אַן אַלטע, אָנגעזעענע סינאַגאָגע פון 18־טן יאָרהונדערט, געגרינדעט נאָך דורך די פירסטן לובאַ־מירסקיס. נאָך דער ליקווידאַציע פון די לאַנצוטער יידן, האָבן די היטלעריסטן זי פאַרוואָנדלט אין אַ מאָגאַזין פאַר תבואה. אין דעם מצב איז זי פאַרבליבן ביז פאַר אַ יאָרן. פאַר אַ פאָר חדשים האָט דער שטאָטישער פאָלקס־ראַט באַשלאָסן צע־שטערן די אַלטע בכבודיקע שול און זי איבערבויען אויף געביידעס. דעמאָלט האָט זיך אָנגענומען דער פויערישער דאָקטאָר פאַר דער אַלטער סינאַגאָגע. ער האָט זיך אייניג־שפאַרט. קורץ און אַנטשלאָסן האָט ער געשטעלט די ראַט־מענער פאַר אַן אולטימאַטום — אַדער איר לאָזט צו רו די שול, — אַדער ס׳וועט קיין זעקס הונדערט יאָריקע פייערונג נישט זיין! דער ראַט האָט געמוזט נאָכגעבן, די שול איז אָפגעראַטעוועט געווארן, און דער דאָקטאָר האָט אין איר איינגעאַרדנט די אויסשטעלונג פון 600 יאָר לאַנצוט.

איך בין געווען אין דער דאָזיקער שול און באַטראַכט די אויסשטעלונג. מען קען אויספאָרן אַ שטיק וועלט און עפעס ענלעכעס וועט מען נישט באַקומען צו זען. אַ דאַנק דער אַלזייטיקייט פון דעם ענערגישן דאָקטאָר, האָט מען דעם אינערן פון דער פאַרשוועכטער הייליגקייט צוריקגעגעבן טיילווייז זיין פריערדיקן גלאַנץ. ס׳זענען אויפגעדעקט געווארן

* פון דעם ארטיקל „לאַנצוצקא עטיודא", געדרוקט אין וואַר־שעווער „נאוא קולטורא", דעם 13־טן אַפּריל 1958.

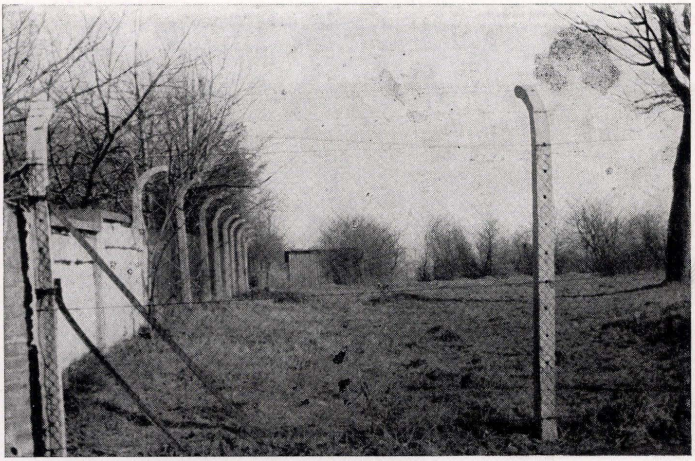
די פרעכטיקע געוועלבטע באַלקנס פון סופיט, מען זעט ווידער די רייכע געשניצטע קאָלומנעס מיט אויסגעקריצטע פרעסקעס. אויפן פריערדיקן ארון קודש, וואו מען האָט באַהאַלטן די פאַרבענטע ספר תורהס דורך די היטלעריסטן, האָבן זיך געשוואַרצט גרויסע אותיות פון תנ״כישע פסוקים. אין דער מיט — צוויי וויסע העפט צעשפרייטן די פינגער אין ריטן־אַלן בעפטשן. פון גאָטספאַרכטיקע העפט ווייעט אַן ערנסט־קייט און דראונג, ווי מאָנענדיק אַ דין־וחשבון פאַר די נישט לאַנג אָפגעטוענע פאַרברעכנס...

און אונטן, לענג אויס די וועפט פון דער שול, אין אומיטל־באַרער שכנהשאָפט מיט די העברעאישע אויפשריפטן — רייכע אַלטערטימלעכקייטן פון פוילישע דערפער: שיינע, אויסגע־שניצטע פויערישע מכשירים. מאַלעריש שפּינרעדער, געהאָפ־טענע שפּיצערייזן, אייַנדרוקספולע הילצערנע געטשקעס, פוי־עריש טראַכטן, פערגאַמינען פון זיבנצענטן יאַרהונדערט — אַלץ קונסטוועלק פון פאָלקס שאַפונגען. אָט די אַלע חפצים, וועמענס עקזיסטענץ אין לאַנגזוט האָט קיינער אַפילו נישט געוואַנט, האָט דער צוויבערער אין דעם פורמאַנסקן הילוך אויס־געפונגען בשעת זיינע דאָקטאָרישע באַזוכן בייַ קראַנקע. ער האָט זיי אויסגעניטערט אויף נישט צוטרעטלעכע פּייערי־שע קעמערלעך, אויסגעדלובעט פון אָפּגעשיילטע שטעטלשע סטריכעס.

אויף דער אויסשטעלונג האָט אונדז אַרומגעפירט ד״ר באַליצקי אַליין, אַלס ענטפער אויף אונדזער באַוואונדערונג האָט ער נאָר געגעבן אַ צי מיט די אַקסלען און פאַרלעגן אָפּגעהוסט. קיין אויפקלערונגען זענען נישט געווען נויטיק, ווייל די אויסגעשטעלטע זאַכן זענען געווען פערפעקט קוואַלי־פיצירט און פאַרזען מיט אויסשפּנדע קאָמענטאַרן. אָבער אין צוויי פאַלן האָט ער געפונגען פאַר נויטיק צוצוגעבן אייני־קע באַמערקונגען. אָט דעם זעלטענעם חתונה־זשופאן האָט ער אויסגעאַרגט פאַר דער אויסשטעלונג ביי אַ קראַנקער אַלטשטשקע, פאַר וועלכער ער טראָגט נאָך ביז היינט לימע־נעס אין שפּיטאָל. פאַרן באַקומען יענעם געשניצטן מיסטעריי־עזן קרוציפיקס, האָט ער געמוזט מיט זיין אייגנטימער אויס־טרינקען אַ גאַנצן ים מיט ספירט, וואָס איז נישט געווען לייכט, ווייל מען האָט געטרונקען פון גאַנצע גלעזער.. אויף דער פראָגע פון דער אָפּשטאָמונג פון אַנדערע געגענשטאַנדן, האָט ער אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט: — די הילצערנע פיגור? אַ האַנאַראַר פאַר אויסהיילן פון אַ בראָנכיט; די שטיקעריי? פאַר אַ געבורט; דער אַלטער חתונה־באַס? דאָסגלייכן. מיר האָבן איבערגערעכנט אין געדאַנק די האַנאַראַרן אויף דער לויפענדער וואָלוטע און זיך איבערצייגט, אַז אַ היפש ביסל ערלעך פאַרדינטע גראָשנס האָט דער דאָקטאָר אַריינגעשטעקט אין דער אויסשטעלונג.

די אויסשטעלונג פון 600 יאָר לאַנגזוט איז איינגעאַרדנט געוואָרן ווי אַ פאַריבערגייענדע אימפּרעזע. אָבער וואָס אַבער־לאַנגט דער שול, האָט דער „פויערישער״ דאָקטאָר בריי־טערע פלענער, מער אַנטשפּרעכענדע פאַר איר כבוד. ער קלערט אייַנצואַרדנען אין איר אַ פוילישׂ מוזייאום פאַר „יודאיזם און תלמודיזם״. ער האָט שוין מיט דער זאַך פאַראייַנטערסירט אַנטשפּרעכענדע טוער אין וואַרשע און אויך פאַרבונדן אַ קאָנטאַקט מיט דעם לאַנדסמאַנשאַפט־קריייז פון לאַנזוט אין ישׂראל, צו וועלכע עס געהערן אייניקע פון זיינע געוועזענע שול־חברים.

איך בין אויפגעצויגן געוואָרן צווישן די דאָזיקע באַוועג־לעכע, רירעוודיקע לייט, — האָט ער מיר געזאָגט בייַם געזעג־נען — זיי זענען פאַרבונדן מיט דעם פאָלקלאָר פון אונדזער שטאָט. און אָפּצינד — איז נאָך זיי פאַרבליבן נאָר אַ דערינ־רונג... אַ וווייטע און נישט רעאַלע... ווי דער מיטאָס אטלאַנ־טידע.

אויסזען פון צעשטערטן לאַנזוטער בית־הקברות אין יאָר 1955.

הָרִאשׁוֹנִים לְכְלָיוֹן — הַתִּינוֹקוֹת הָיוּ, יְתוֹמִים פְּעוּטִים, הֻפְקָר עַל אֲדָמָה.
הֵם הֵם הַטּוֹב שֶׁבָּעוֹלָם, מֵיטַב הַחֵן לָאָרֶץ הַחֲשָׂכָה !

מְשִׁיחִים קְדוֹשִׁים, מְקֻדָּשִׁים בַּיסוּרִים... אִמְרוּ נָא, אֵלֶּה מֶה חָטְאוּ, הַצֹּאן ?
מַדּוּעַ זֶה בִּימֵי הַכְלָיוֹן הֵם רִאשׁוֹנִים הֻפְקָר לָרֶשַׁע, רִאשׁוֹנִים בַּכַּף הִנָּם ?

מתוך הראשונים : יצחק קצנלסון

קינדער פון דער „בית־יעקב" שול אין יאַר 1938.

לעצטע קינדער פייערונג אין לאַנצוטער „בית־עם", יאַר 1939.

ערב־חורבן

(א פאטאקאפיע פון דיכטער האלפערן לייוויקס אבריוו).

ד. דער חורבן

מלך ראוויטש

אין די טעג פון דין

נישטאָ אַזויפיל בלוט אין מיין גוף,
וואָס זאָל אין טרערן מגולגל ווערן,
טרערן — מיט פייער געזאָלצן,
צו קענען אויסווייגען ביזן סאָמע דנאָ,
דעם צער און די שאָנד,
יאָ, די מענטשלעכע שאָנד און פאַרשעמונג,
פון דיין אָלטן גוף, דיינע אָלטע יאָרן,
וואָס דער נאַצי־דייטש האָט דיר געטאָן
אין דער בעלזשעץ־קרעמאַטאָריע,
אָלטע מאַמע מייגע.

ער האָט אויף דיר געטראָטן ווי אַ בער,
מיט שווערע שטיוול, געקאָוועט מיט טשוועקעס,
ווי אויף אַ זאַק מיט שמאַטעס געטראָטן,
און אַז דו ביסט שוין געווען צעטראָטן געגנוג,
האָט ער דיך געטריבן מיט הינט צום גאַז.

דיין שטום און אָלט געשריי
האָט נאָר די אָלטע, די טויבע מאַמע ערד,
דער דומם — געהערט.
נאָר וואָס האָט זי מער געקענט טאָן פאַר דיר,
ווי זיין דער הפקר־קבר אויך פאַר דיין ביסל אַש.

ניין, נישטאָ אַזויפיל בלוט אין מיין גוף,
וואָס זאָל אין טרערן פאַרוואַנדלט ווערן
דיין צער צו באַווייגען, אָלטע מאַמע.

און ס׳איז אויך נישטאָ אַזאָ שטראָף אויף דער וועלט,
נישטאָ אין הימל און נישט אויף דער ערד,
נישטאָ און ווען נישט זיין — אין גיהנום אפילו,
וואָס אָנגעמאָסטן זאָל זיין אויף דער מאָס
פון דיין פאַרברעכן — דייטשער נאַצי.

אפילו ווען אָלע פאַרברעכנס פון דער וועלט,
פון מזרח ביז מערב פון כדור הארץ,
און פון צייטנס אָנהייב ביז צייטנס עק,
און פון חללס איין ברעג ביזן אַנדערן ברעג,
וועלן זיין שוין מיט מחילה־וואָסער פאַרמעקט —
וועט בלייבן העגגען אין וועלטן־חלל
אָלע וועלטנס פינצטערסטער פלעק,
דיין פאַרברעכן — נאַצי.

אפילו ווען ס׳איז קיין מאָל קיין פאַרברעכן נישט געווען
אין גאָרן שטח און אין גאָרן זמן,
איז דיין פאַרברעכן געווען דאָס ערשטע
און וועט אייביק בלייבן דאָס לעצטע;
ווייל נאָך מער פינצטער קען שוין נישט זיין,
אפילו ווען די ערד וועט ווערן
ווידער אַש פונעם אוניווערס
און ווידער אַריין אין די שטראָלן פון אָלע שטערן —
דיין פאַרברעכן וועט בלייבן,
עס וועט קיין מאָל, קיין מאָל נישט ליכטיק מער ווערן.

נישטאָ קיין שטראָף פאַר דיין פאַרברעכן,
עס איז אויף יענער זייט מענטש און אויף יענער זייט שטראָף,
אויך אָלע ארבע מיתות בית דין
צוזאַמען אָנגעוונדטע —
שטיין און בליי און קייט און שווערד
מיט פייער דורכגעברענטע —
וואָלטן געלאָכט, ווען זיי וואָלטן הערן און פאַרשטיין געקענט,
אַז זיי דאַרפן זיין דער אינסטרומענט
פון דער שטראָף פאַר דיין פאַרברעכן,
נאַצי.

נישטאָ אַזאָ אייזן, וואָס גליט אַזעלכע אויגן אויס,
נישטאָ אַזאָ קייט, וואָס ציט אַזאָ נשמה אַרויס,
נישטאָ אַזאָ שטיין, וואָס אַזאָ מין געביין צעפלעטן,
נישטאָ אַזאָ שווערד, וואָס אַזאָ מין נאָקן קעפט — — —

און זיין שטיוול אויף דיר געטראָטן,
מאָמע מיינע,
גוטע צווישן גוטע,
צווישן בעסטע — בעסטע,
אויף דיר געטראָטן אויף דיר.

און אויף דייַנע מיליאָנען שוועסטערן,
און שוועסטערס שוועסטערן און ברידערס ברידערן;
דו ביסט דאָך מאָמע אַזוי גוט געווען,
דו האָסט דאָך מיר געלערנט פון פרידריך שילערס סידור,
אַז אַלע מענטשן זענען ברידער,
אַז אויך פון יאָהאַן וואָלפגאַנג געטהעס לידער,
אַז איידל זאָל זיין דער מענטש,
און העלף — גרייט און גוט.

זיי האָבן איבער דיר געטראָטן
מיט שטיוול, ווי איבער אַ קופּע שמאָטעס,
און ווי טויטן ליים דיין לעבעדיק לייב געקנאָטן
מיט דרענגער,
און שפּעטער געטריבן מיט הינט
צום גאַז.
באַגלייט האָט דיך נאָר דער אַנגופיקער ווינט,
דיין אייניקער באַגלייטער.
ער האָט דיך אויפגעזוכט אויף דער שוועל
פון פייער־שייטער,
געוואָלט דיר צום לעצטן מאָל געבן אַ גלעט
אויף די אַלטע, די לאַנגע, די שניי־ווייסע האָר.
אָבער דיינע האָר האָט שוין דער נאָצי
אויסגעריסן און אויסגעגאָלט,
מאָטראָצן מיט זיי צו שטאָפן,
און אויסצושנאָרכן זיך גוט.
ווען ער וועט זיין שיכור פון עמערס מיט יידישן בלוט.

האָט דער ווינט נאָר געגלעט
דיין נאָקעטן שאָרבן —
און איז צו מיט דיר צו דער שוועל
פון דער קאָמער פון גאַז,
און געשעפטשעט אין אויער דיר שנעל:
אַ גרינגן שטאָרבן,
גוט, אַלט קינד מיינס! —
און אויך דער ווינט איז אַנטלאָפן
פון שרעק,
אָבער דו, מאָמע, מיט אַלע דיינע שוועסטערן און שוועסטערס שוועסטערן,

ביסט צו דיין יידישן גורל אַוועק.
נישטאָ אַזוי פיל בלוט אין מיין גוף,
וואָס זאָל אין טרערן מגולגל ווערן
טרערן מיט פייער געזאָלצן,
צו קענען אויסווייַנען ביזן סאָמע דנאָ
דעם צער, וואָס דער נאָצי־דייטש האָט דיר געטאָן
אין דער בעלזשעץ־קרעמאַטאָריע,
אַלטע מאָמע מיינע.

נישטאָ אַזאָ אייזן — דעם נאָצים אויגן פון אים אַרויסצוגליען,
נישטאָ אַזאָ קייט — פון זיין האַלדז די נשמה אים אַרויס־צוציען,
נישטאָ אַזאָ שטיין — זיין געביין צו צעפלעטן,
נישטאָ אַזאָ שווערד — זיין קאָפּ פון זיין נאָקן צו קעפּן.

און נישטאָ אַזאָ חיה,
וואָס זאָל פון מיין זכרון,
אפילו נאָך צוויי־מאָל צען ביטערע יאָרן
פון יעדן טאָג דיך מיט וויי געדענקען
אַלטע, דערשטיקטע מאָמע,
קענען אַרויס פון מיין האַרצן פרעסן,
מיט שטיקער האַרץ צוזאַמען
די מראָה פון דיינע לעצטע רגעס
אין דער בעלזשעץ־קרעמאַטאָריע.

איידל וועט זיין דער מענטש,
און העלף־גרייט און גוט,
און אַלע מענטשן וועלן זיין ברידער,
אָבער פריער מוז פון דער וועלט אַוועק,
אין תהום פון פאַרגעסן
דער לעצטער, לעצטער, לעצטער
טראָפן פון נאַצי־פאַרסמטן בלוט.

און ביז צו דער דאָזיקער שעה
נישטאָ קיין פאַרגעסן,
נישטאָ, נישטאָ!

כ״א מנחם אב תש״ב זענען ארויסגעפירט געווארן 5000 יידן פון לאנצוט און פון די שכנות׳דיקע שטעטלעך אין פעלקינער וועלדער — צום אומקום.

כ״א אב איז באשטימט געווארן דורך די איבערגעבליבענע פון לאנצוט אין ישראל און די תפוצות אלס א טרויער־טאג צום אנדענקן פון דער לאנצוטער געמיינדע.

ווער קען אויסדריקן און דערציילן די ליידן און פארצווייפלונג פון די קדושים אין זייערע לעצטע מינוטן?..

ווער קען צילן זייערע טרערן? איז דען פארהאן א מענטשלעך אויסדרוק, צו א שריפה־טויט, און וועלכעס וואלט קען איבערגעבן דעם גרויל פון געקעפטע קינדער אין די אויגן פון זייערע עלטערן?

יזכור

זאלן געדענקען לאנצוטער יידן און זייערע קינדער און קינדס־קינדער, די טויזנטער יידן פון זייער קהילה, וואס זענען אויסגעמארדעט געווארן אומשולדיק...

זאלן זיי געדענקען דעם טרויער־טאג לזכר זייער הייליקער קהילה, וואס איז אפגעמעקט געווארן פון דער ערד און אויך זייער גייסטיקע און מאטעריעלע גיטער, וואס זענען צעשטערט געווארן, צעטרימערט און צערויבט...

זאלן זיי געדענקען דעם בריידער־קבר אין פעלקיניץ, ווו עס ליגן באהאלטן מענער, פרויען, גרייז גרויע, קינד און קייט - ריינע און הייליקע, וואס זענען געשטארבן פון אלערלייי מיתות משונות, און זייער אש איז פארשפרייט איבער גאנץ פוילן...

זאלן זיי געדענקען די נשמות פון די שוכני־עפר, וועלכע זענען באהאלטן אין לאנצוטער בית־עלמין פון דורי־דורות, וואס די נאצישע מערדער האבן געשטערט זייער הייליקער רו...

זאלן זיי געדענקען די לאנצוטער יוגנט, וואס איז געפאלן אויף אלע פראנטן אין זייער קאמף מיטן צורר־ישראל.

זאלן זיי געדענקען די לאנצוטער יוגנט וואס האט זיך מוסר נפש געווען און אוועקגעגעבן זייער לעבן אין דעם באפרייאונגס־קריג און אנטשטיין פון מדינת ישראל.

תהיינה נשמות כל הקדושים צרורות בצרור החיים...

יתגדל ויתקדש...

מלך ראוויטש תל־אביב

אויף א לאנצוטער אזכרה

פיל צענדליקער — זיכער, און אפשר טאַקע גוטע עטלעכע הונדערט לאַנדסמאַנשאַפטן עקזיסטירן שוין היינט אין מדינת ישראל. איז צווישן די פיל צענדליקער, אפשר הונדערטער לאַנדסמאַנשאַפטן — פאַראַנען אַ בני לאַנצוט־פאַרבאַנד. און לאַנצוט איז אַ שטעטל — העלפט וועג צווישן מיין שטעטל רעדעם און ריישע. און פאַראַנען אַ גירסא, אַז דער פינצטערער גורל האָט כ״א אין חודש אב, אין יאָר 1942, צונויפגעטריבן די יידישע באַפעלקערונגען פון לאַנצוט און רעדעם אין אַן ארטשאַפט מיט דעם נאָמען פעלקיניץ און דאָרט האָבן זיי עולה געווען אין געמיינזאַמען קדושים־קבר אַראָפּ, און באַלד וידער אַרויף, אַרויף אין די הימלען פון יידישער גבורה דורך קדושה. — — האָט אַ לאַנצוטער לאַנדסמאַן מיכאל וואַלצער, זיך דערמאָנט אַן מיר און אַן מיין גורלדיקער בלוט־און אַש־קרובהשאַפט מיט זיין שטעטל און מיך גערופן אויף דער אזכרה אין תל־אביב, דינסט׳ק, דעם 9־טן אויגוסט. און מען האָט מיך אפילו אויפגערופן צום רעדן. און אַזוי ווי איך גלויב אין השארת הנפש (צוזאַמען מיט מיין פילאַזאָף ברוך בר מיכאל דע עספּינאָזאַ). האָב איך געערעט וועגן די קדושים. וואָס זייערע נשמות זענען באַפליגלט מיט די פליגלען פון אליהו הנביא און וואָס קענען מיט פיר פליגל־פּאָר דערגרייכן אַלע ארבע פינות העולם, און וואָס האָבן זיי דען מער צו טון אין די הימלען — זענען זיי אוודאי דאָ מיט אונז ביי דער אזכרה. מיר געדענקען זיי און בענקען נאָך זיי. אוודאי. אָבער זיי געדענקען אויך אונז און בענקען נאָך אונז... שוין נישט דאָס ערשטע מאָל רעד איך ענלעך אויף אזכרות, אָבער אַנדערע זענען פאַרגעקומען אין אַלערלייַ ט׳ילן פון דער וועלט, אין אַלערלייַ תפוצות. און אָט די אזכרה איז אין לאַנד פון גילגול מחילות, תחיית המתים. און אַז אין האָב געערעדט וועגן די אושפּיזין־נשמות דאָ — אויף דער אזכרה — דאָ — איז פלוצלונג געווארן אַזוי שטיל אין מיר און אַזוי שטיל אין זאָל — אַזאַ שטילקייט האָב איך נאָך קיינמאָל אין מיר נישט געהערט... האָט מיך אויף אַן אמת מיין מאָמע אַנגערירט און מיינע מומעס, פעטערס, שוועסטערקינדער פון אונזער צאַלרייכער משפּחה? אפשר יאָ — און טי׳טשט עס וו׳ איר ווילט.

ד״ר נתן קודיש

געווען אמאל א קהילה לאנצוט...

געווען אַמאָל און איז מער נישטאָ. דורך דייטשישע רוצחים פאַרשניטן געוואָרן, צוזאַמען מיטן ברייט־פאַרצווייגטן בוים — דאָס פּוילישע יידנטום. אָבער איר געדעכטעניש וועט אייביק נישט צורו לאָזן די הערצער פון דער שארית הפליטה, פון עטלעכע הונדערט לעבנגעבליבענע לאַנצוטער יידן, צע־שפרייטע איבער דער גאָרער וועלט, וואָס דער רוב פון זיי געפינט זיך אין אונדזער היימלאַנד — אין מדינת ישראל.

וואו איז די שטיק ערד, וואָס האָט אין זיך איינגע־זאַפט דאָס בלוט פון די לאַנצוטער יידן, און באַהאַלטן אין זיך זייער הייליקן אַש? וואו איז זייער מצבה מיטן פ״נ (פּה נטמן)? צי וועט זי, לגבי דעם היסטאָריקער פון אונדזער געשיכטע, בלויז פאַרגרעסערן די צאָל פון די פאַרטיליקטע הייליקע קהילות, אין דער מאַרטירער־געשיכטע פון יידישן פאָלק?

צי וועט דער זכר פון אָט דעם יידישן שטעטל לעבן און פאַרשווינדן מיטן לעצטן לאַנצוטער, וועמענס וויגל איז דאָרט געשטאַנען, און ער איז ערגעצוואו אויף דער וועלט פאַרגאַנגען?

זאָלן אָט די ווייניקע ווערטער זיין דער גרונט צו דער מצבה, וועלכע איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין דעם ספר־הזכרון פאר די קדושי לאַנצוט.

אָט זע איך די צוויי קוואַדראַטן פון צוזאַמענגעדריקטע הייזער, אויפגעהויבענע און אייגענגעגענע, ארומגערינגלטע דורך צוויי פלעצער — די מערק, און אַ צאָל גאַסן און געס־לעך, וואָס פאַרצווייגן זיך ביי די זייטן — דאָס איז דאָס שטעטל, וואָס איז אין לויף פון הונדערטער יאָרן פאַמעלעך אויסגעוואַקסן פון אַ קליינעם ישוב אין מיטלאַלטער, וואָס האָט געהאָט צופּוסנס ביים פאַלאַץ פון אַ מעכטיקן פריץ.

אַ יידישער ישוב, איינער פון אַ סך, וואָס האָט זיך פאַרוואַרצלט אין דעם דרומדיקן נידער־פּוילן, ארומגערינגלט מיט דערפער און פויערן, דורשטיקע נאָך יידיש בלוט און אייגנטום.

אין די לעצטע צענדליקער יאָרן, פֿאַרן חורבן און אומקום איז די יידישע קהילה אין לאָנצוט דערגאַנגען צום הויכפּונקט פון נאַציאָנאַל־געזעלשאַפֿטלעכן אויפֿשטייג, אינעם ליכט און שאָטן וואָס אין אים, מיט דעם פֿאַזיטיוו און נעגאַטיוו וואָס האָבן זיך פֿאַרקערפּערט אין דעם גערעַנגל פֿאַר יידיש לעבן אין גלות, אויף פֿרעמדער ערד.

דאָס דאָזיקע יידישע שטעטל, אויסערלעך אַ דרימלדיקס און אַ רואיקס, איז געווען ווי אַ וואָגזאָם קעמערל אינעם גרויסן גוף פון פּוילישן יידנטום, און עס האָבן זיך אין אים אָפּגעשפּיגלט אַלע לעבנס־דערשיינונגען פון פֿאַלק אין דער פֿאַר־חורבן־תקופה.

אין אָט דעם יובל פון יאָרן, ביזן חורבן פון מזרח־אייראָפּעישן יידנטום, האָבן זיך געשטויסן און צוואַמענגעפלאָכטן אַ תקופה אין אַ תקופה, און זיך צוואַמענגעגאָסן אין איין קאָנצענטרירטער היסטאָרישער תקופה פון יידישן שטייגער, פון קולטורעל־גייסטיקע ווערטן, פון נאַציאָנאַל־סאָציאַלע לעבנס־פֿאָרמען, וועמענס וואָרצלען שטעקן אין די הונדערטער יאָרן יידישע געשיכטע אין פּוילן.

און אָט איז די וואוּנדערלעכע געשאַלט פון אַ יידּ, אַ מקובל, וואָס זיינסגלייכן האָט מען געקאָנט זען מיט הונדערטער יאָרן צוריק, אין דעם צענטער פון יידישער קהילה, אין ספרד, אין צפת. און דאָ דער התלהבותדיקער חסיד, וואָס אין זיין שטייגער לעבן און טרוימען, איז ער דער פּראָטאָטיפּ פון דעם חסיד פון בעל־שם־טובס צייטן. אין דער שאָרפער מתנגד, דער בקי בש״ס ופוסקים — איז ממש אַ קאָפּיע פון ווילנער גאון׳ס תקופה.

און דער זיידענער יינגערמאַן, דער העברעאישער משכיל, מיט זיינע וויכוחים אויף די לאָנצוטער גאַסן — ווי פֿאַר 100 יאָר צוריק, אין די צייטן פון פּרץ סמאָלענסקין און יהודה לייב גאָרדאָן. ווי אָפּגעזונדערט פון דעם קליינעם קאָלירפולן ציבור, גייט ער זיך אָרום דער האָלב־און־פּערטל אַסימיליר־טער ייִד, פונקט ווי ס׳איז געשען מיט אונדזערע אבות־אבותינו אין די מערב־אייראָפּעישע אַסימילאַציע צענטערן, מיט 200 יאָר צוריק.

אין די לעצטע צענדליקער יאָרן איז די לאָנצוטער יידישע באָפעלקערונג צעשטערעמט געוואָרן דורך אַלע שטרעמונגען, וואָס האָבן געשטראָמט מיט דעם בריטן טייך פון עפּנטלעכן יידישן לעבן אין פּוילן. אָט דער מעכטיקער שטראָם פון נאַציאָנאַלע, געזעלשאַפֿטלעכע און פּאָליטישע באַוועגונגען, האָט אין קליינע שטראָמעלעך אַריינגעבראַכט פון יעדער תנועה קיין לאָנצוט, אָנהויבנדיק פון פּאָנאַטיש רעליגיעזע און ענדיקנדיק ביי קולטורעל־פּאָליטישע אַסימילאַטאָרן.

פּאָר אונדזערע אויגן גייט פּאָרביי אַ ריי טיפּן און געשטאַלטן, אין קליינעם פּילפּאָרביקן ציבור: קהילה־פֿרנסים, כלל־טוער, רבנים און דיינים, „חובבי־ציון״, ציונים און זייערע שאָטירונגען, בית־המדרש לערנער פון איין זייט און שילער אין דער פּוילישער גימנאַזיע פון דער אַנדערער זייט. דער מלמד און זיין חדר, דער העברעאישער לערער אין זיין מאָדערניזירטן חדר, תלמידים פון נייעם העברעאיש אין די קרייזלעך פון פֿאַרשידענע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. אויך דער סאָציאַליסט און דער קאָמוניסט — די וועלט־דערלייזער — אין זייער פּאָר אונדז פּרעמדער וועלט, האָבן אויך נישט געפּעלט. אַזוי האָט געברויזט דאָס שטעטל מיט חלוצים און ציוניסטן־עולים וואָס לעכצן נאָך גאולה אין זייער היימ־לאַנד — ארץ־ישראל.

און ווי די לאָנצוטער געשטאַלטן, אַזוי אויך אירע אינ־סטיטוציעס: דער גראָער הקדש, דאָס מרחץ, די קלויז, דעם רב׳ס מנין, דאָס בית־המדרש און די פּרעכטיקע אוראַלטע שול, צדקה־חברות, גמילות־חסדים קאָסע, נייע קהילה, ציו־ניסטישע ארגאַניזאַציעס און אַלע אירע אָפּצווייגונגען, קאָ־מיטעטן און קאָמיטעטלעך, יוגנט־גרופּן — פֿאַרוויירקלעכער פון אידיישן, נאַציאָנאַל־געזעלשאַפֿטלעכע, רעגעסאָנס־אונטער־נעמונגען, אַנשטאַלטן פון קולטור, קונסט און ספּאָרט א.א.וו.

אָט די וואוּנדערבאָרע פּאָרבנרייכע גאַלעריע פון גע־שטאַלטן און אינסטיטוציעס, קומען פון אַלע קהילה־שיכטן — פון פֿאַלקס־ארעמקייט, בעלי־מלאכה, קרעמער, סוחרים, בעלי בתים און פּריַיִע פּראָפּעסיעס.

אַזוי איז געווען דאָס שטעטלדיקע לעבן, דאָס קאָנדיקע און בענקנדיקע נאָך מענטשלעכער און נאַציאָנאַלער דער־לייזונג.

זאָל דער ספּר־הזכרון זיין אַ מצבה פון דערהויבענע בלעטער, אין וועלכע ס׳זענען אייגנעקריצט לעבן און גע־ראַנגל פון דער הייליקער קהילה לאָנצוט — פֿאַר לאָנצוטער לאַנדסלייט צום געדענקן, פֿאַר זייערע קינדער און קינדס־קינדער.

נפתלי רייך בת״ים

חורבן לאנצוט

פרייטיק דעם 8־טן סעפטעמבער 1939 אין אָוונט, האָב איך דורך דעם פענצטער פון מיין שטוב דערזען דעם ערשטן דייטשן פאַטראָל אין לאַנצוט. בייַם סטאַראָסטוע־בנין האָט זיך אָפגעשטעלט אַ ריזיקער מיליטער טאַנק. פינצטער, אַן ליכט, שטיל. עס עפנט זיך אַ שווער טירל און מען הערט רעדן דייטש. בליץ שנעל פאַרמאַכט זיך די קלאַפּע. מען הערט אַ באַפעל: „פּייער!״ עס איז פאַרגעקומען אַ צוזאַמענ־שטויס מיט אַ פּוילישן פאַטראָל. דער דושיפּ מיט די פּוילי־ש סאָלדאַטן איז פאַרברענט גיוואָרן. דעם צווייטן טאָג האָבן די גלחים צונויפגעזאַמלט אין זעק די פאַרברענטע קערפערס. דער טאַנק האָט געגעבן ראַקעטן־סיגנאַלן.

מאַנטיק פרי, דעם 11־טן סעפטעמבער 1939, זענען די דייטשע חילות אַריינגעקומען אין שטעטל. זיי זענען אַנגע־קומען פון ריישער וועג נאָך דעם ווי זיי האָבן פאַריכט די ריישער בריק, וואָס איז געוואָרן אויפגעריסן דורך דייטשע ערפּלאָן־באָמבעס.

ערב סוכות, 8 אָזיגער פרי, האָבן די דייטשן פאַרזאַמלט די יידן אין הויף פון פּאָליצײַ־פּאָסטערונק און פֿרויסגענעבן אַ באַפעל, אַז ביז 4 נאָכמיטיק, דאַרפן אַלע יידן פאַרלאָזן לאַנ־צוט. בייַם אַרויסגאַנג דורך אַ שמאָל טירל, זענען געשטאַנען פון בייַדע זיַיטן ס.ס.־לייט מיט שטעקנס און אייזנס און האָבן מערדערלעך גשלאָגן די יידן. נעבן מיר זענען גע־גאַנגען צובלוטיקטע ד״ר מאַרקעל, לאַנגיאַריקער פרעזעס פון ק.ק.ל. און פראָפּ. עבנער פּאַביאַן.

אַן אימה איז באַפאַלן די יידן. דאָס רוב מענטשן פון שטעטל זענען אַנטלאָפן צו דער רוסישער גרענץ איבער דעם סאַן און בוג, אַ טייל זענען פאַרבליבן אין די נאָענטע דערפער. אויף דעם וועג זענען אומגעקומען אַ טייל פון די פּליטים. מען האָט געשאָסן אויף זיי פון נידריק פליענדע ראַפּלאַנען. דער לאַנצוטער מאַגיסטראַט, האָט אויף אַ ספּע־ציעל גערופענער זיצונג באַשטעטיקט דעם גרוש. נאָר דער ראַטמאַן גראַף אַלפרעד פּאָטאָצקי, האָט ניט מסכים געווען דערויף. אַ דעלעגאַציע פון יידישע פרויען האָט זיך געוועג־דעט צו פאָטאָצקין און געבעטן הילף. ער האָט זיך באַמיט צו העלפן, אָבער זיין אינטערוועניץ האָט גאָרנישט געפועלט. פאַרבליבן זענען אין לאַנצוט נאָר אַלטע, קראַנקע פרויען און קינדער. דעם דריטן טאָג פון גרוש האָבן די פאַרבליבענע לויט אַ געסטאַפּאָ־פאַראָרדנונג זיך רעגיסטרירט. פון בקרוב 3000 יידן, וואָס האָבן געווינט אין לאַנצוט פאַרן אויסברוך פון קריג, זענען פאַררעגיסטרירט גיוואָרן בסך הכל 300 יידן. פון די אַנטלאָפענע זענען אַ טייל פאַרבליבן אין דער אַרי־מיקער געגנט ווי קאַנטשיגע, ליזשענסק זשילין, א. א. וו.

די וואָס האָבן געוואַנדערט און זיך אויסבאַהאַלטן אַרום דעם שטעטל אין דער דאַרפישער אומגעגנט, האָבן זיך צע־שפּרייט אין אַלע ריכטונגען — מורא האָבנדיק זיך צו דער־וווייטערן פון דער היים. דערנאָך האָבן זיי זיך ביסלעכווייַז צוריק אַריינגעכאַפט קיין לאַנצוט, אַזוי אַז דער צאָל יידן איז ווידער געוואָרן בערך 1000 נפשות. אַזוי זענען פאַרלאָפן די ערשטע 6 וואָכן פון קריג. די געסטאַפּאָ האָט פאַרלאָזט דאָס שטעטל און אויף איר אָרט איז אָנגעקומען דייטשע זשאַנדער־מערין. דאָס רוב יידן אין שטאָט האָבן פאַרמאָגט אייגענע הייזער בירושה פון דור דורות, וואו אין זייערע קעלערן האָבן זיך געפונען געהיימע באַהעלטענישן, אין וועלכע מען האָט אויסבאַהאַלטן דאָס ביסל פאַרמעגן, סחורה און אַנדערע וווערטזאַכן. פון אָט די באַהאַלטענע סחורות האָבן פיל גע־שעפט חיונה אין דער שפּעטערדיקער שווערער צייט. מען האָט פאַרקויפט באַהאַלטענע סחורה, כאָטש דער האַנדל איז געווען פאַרבאָטן.

אין די ערשטע טעג, וועו די דייטשן האָבן אַריינמאַר־שירט קיין לאַנצוט, האָבן זיי אונטערגעצונדן די אַלטע שול, דאָס פייער האָט זיך אַנגעהויבן פון צפון זייט פון דער צוגע־בויטער וווייבער־שול.

— יידן די שול ברענט — די ידיעה האָט זיך בליץ שנעל פונאַנדערגעשפרייט צווישן די באַהאַלטענע יידן. מיט מסירות נפש איז די שול אָפּגערעטעוועט געוואָרן. דעם פאַרברענטן חלק האָט מען גלייך צוריק אויפגעבויט. נאָך אַ זאַמלונג פון געלט און בוי־מאַטעריאַלן. אַנטקעגן ר׳ הערשל קרזשעמיניצערס הויז, וואו דער חזן יהושע׳לע האָט געוואוינט, איז געשטאנען אַן אַלטע חורבה, דאָס אייגנטום פון באַסעכעס. האָט מען פון דאָרט געזומען ציגל און אַנדערע בוי־מאַטעריאַלן. דער הויפּט־בנין פון שול איז וווייניק באַ־שעדיקט געוואָרן.

דערנאָך איז געשאַפן געוואָרן אַ יידנראַט.

צום ערשטן יידנראַט האָבן געהערט: ד״ר פאַהאַריל׳ע, שלמה גרינבוים, אל׳יעזר מאַרדער, יצחק ווינבאַך, ל׳ייזער פאס, שמואל קעשטענבוים, ראָזענבלום, ל׳ייזער פּאַפּיאָל, ישראל גערסטן. אַ חוץ וואָס דער יידנראַט האָט צוגעשטעלט אַר־בעטס כוחות פאַר די דייטשן, האָט ער באַאַרגט די געסטאַפּאָ מיט מעבל און מיט אַלץ, וואָס זיי האָבן נאָר געפאָדערט. צו דעם צוועק האָט מען געזאַמלט געלט בייַ די יידן. אין די קעלערן פון די אַנטלאָפענע לאַנצוטער יידן האָט דער שטאָט־ראָט געמאַכט רעוויזיעס, געזוכט און געפונען באַהאַלטענע סחורות. די בעסטע און טייערסטע זאַכן, צירונג, ירושה פון דורות, האָבן די שוץ־פאָליצײַ געריבט פאַר זיייערע פריוואָטע צוועקן. דאָס וואָס איז פאַרבליבן, האָט דער מאַגיסטראַט פאַרקויפט, כלומרשט געפירט חשבונות, רשימות, פאַרשריבן אין ביכער. דאָס געלט פאַר די פאַרקויפטע זאַכן, האָט מע־דינט צו קויפן מתנות וואָס די דייטשן האָבן געפאָדערט.

קיין לאַנצוט זענען דאָן אַנגעקומען יידישע פליטים פון לאָדזש און קאַליש — 600 נפשות. ס׳רוב אַרעמע, צעבראָכע־נע, דערשראָקענע, מיד און מוטלאָז. דער יידנראַט האָט דורכ־געפירט אַ הילפס־אַקציע. מען האָט פאַרגעסן אייגענע צרות און געזאַמלט געלט בייַ יידן. פון די פאָליאָקן, אַמאָליקע יידישע שכנים, האָט אַנטייל גענומען אין דער הילפס־אַקציע

נאָר גראָף פּאָטאָצקי, וועלכער האָט געשענקט קאָרטאָפּל און האָלץ. אויך האָט ער זיך געשטעלט אין פֿאַרבינדונג מיט גראָף אָקאָן וועלכער האָט אין נאָמען פֿון אויסלענדישן רויטן־קרייץ איבערגעשיקט 1000 זל׳ פֿאַר די יידישע פּליטים.

אַזוי האָט מען געשאָפֿן אַ פֿאַלקס־קיך אין דזיקעוועור קלויז, קעגנאיבער פֿון דער שול. די פּליטים ווי אויך לאַנ־צוטער אַרעמע לייט האָבן דאָרט געקראָגן וואַרם עסן דרײַ־מאָל אין טאָג. אַ חוץ דעם האָט מען געטיילט האָלץ און קוילן. די נויטבאַדערפֿטיקע לאַנצוטער יידן, וועלכע זענען נישט אָנגעקומען צו דער פֿאַלקסקיך, האָבן געקריגן צוגעטיילט פּראָדוקטן. אַזוי ווי דאָס קיפּן ביי די גויים איז געווען פֿאַר־באָטן, האָט דער יידנראָט געפֿונט אַ בעקעריי אין יהושע פֿלאָשנס הויז. אָנגעפֿירט מיט דער בעקעריי האָט לייזער פּאָס. אַ חוץ דעם איז געווען אַ קאָלאָניאַל געשעפֿט אָנגע־פֿירט דורך יעקב דערפֿלער. דער יידנראָט גופֿא האָט פֿאַר־קויפֿט צוגעטיילטע ציגאַרעטן. אין פֿאַסטאָמט איז יידן געווען פֿאַרבאָטן צו קומען, האָט דער יידנראָט געפֿונט אַ פּיליע.

דער ערשטער יידנראָט אין לאַנצוט איז אין זיין טעטי־קייט און כּאַראַקטער געבליבן טריי דער טראַדיציע פֿון אי־בערגעגעבענער כּלל־טעטיקייט. כּדי אויסצופֿירן זיין אַרבעט האָט דער יידנראָט געזאָמלט שטייערן. פֿון קולטורעלער אַר־בעט האָט מען ניט געקענט אפֿילו טראָכטן. דער יידנראָט האָט געקריגן אַ דערלויבענישׂ, אַז מען מעג דאָוונען אין שול, נאָר מען האָט ניט אויסגענוצט די דערלויבענישׂ, ווייל אין די שכנותדיקע שטעטלעך דינאָו און מיעלעץ האָבן די ס.ס. אויסגעשאָסן די יידן אין שול ווי אויך אין באָד, מיט אַ תירוץ, אַז דאָרט זענען פֿאַרגעקומען פֿאַרזאַמלונגען.

אין ערשטן מלחמה־פֿעריאָד האָבן די דייטשן געבראַנגט קיין לאַנצוט געפֿאַנגענע פּוילישע סאָלדאָטן, „איינגעאָרדנטע״ זיי אין דער רייט־שולע פֿון גראָף פּאָטאָצקי. צוויישן די גע־פֿאַנגענע זענען געווען אַ צאָל יידן. ביים העלפֿן אָנטלויפֿן יידישע סאָלדאָטן און ביים באַהאַלטן זיי, געבן זיי קליידער, כּדי זיך צו באַפֿרייַען פֿון די מונדירן, האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אמתדיקער מסירות נפֿש די פֿאַרבליבענע יוגנט פֿון אַמא־ליק ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס.

מיטן אויסברוך פֿון דייטש־רוסישן קריג איז די לאַגע פֿון די יידן געווארן וואָס אַ מאָל ערגער. מען לעבט אין שטענדיקן פּחד, איין גזרה יאָגט די צווייטע. פֿאַר יעדער קלייניקייט ווערט מען גשאָסן.

די געסטאַפּאָ פֿון שטעטל האָבן געפֿאָדערט פֿאַר זיך גאָלד, זילבער, קליידער און ווערטפּולע זאַכן. ביי יעדן באַ־זוך פֿון פֿאָדערן „מתנות״ האָבן די דייטשן איבערגעלאָזט קרבנות. פֿון די ערשטע קרבנות זענען געווען: יעקב דערפֿ־לער, וואָלף יאָסעם (בלעכנער), אהרן קרויס (צושניידער). מען האָט זיי אָוועקגעפֿירט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. נאָך זיי האָט מען געכאַפּט לייזער איצק גוטמאַן מיט זיין קוזין וואָלף גוטמאַן. זיי האָט מען גשאָסן אין גערייכט. אין טאָג וועג פֿון פּלעגן קומען אויף אַ „באַזוך״ אין שטעטל די יאַראָסלאָוואר געסטאַפּאָ, פּלעגט אַן אומבאַשרייבלעכער פּחד באָהערשן די יידן. וואו מען האָט נאָר געקענט האָט מען זיך אויסבאָהאַלטן. מיט משה רב יוסף רוקחס זון האָבן די מער־דער זיך געשפּילט, געהייסן ער זאָל זיי זינגען, קריכן אויף אַלע פֿיר, טאַנצן. אָנגעזעטיקט דעם סאַדיזם, האָבן זיי אים גשאָסן. אַזוי האָט מען אויסגעהרגעט צענדליקער יידן, צווישן זיי לייביש קערן, לאזער קעשטענבאַרג, אליהו ריידן, שמעון וואלצער, ישראל אנמוט, יעקב און לייביש באָט, אַ משפּחה פֿון קראָקע — קרובים ביי לעזער קרעש. אויף דער שוועל פֿון איר היים האָט מען גשאָסן די פֿרוי עסטלײַן מאיר, די סטודענטין סטעמפּל פֿון זשילין. די מערדער האָבן גשעטעלט אַ פֿאָר צינישע פּראָגן די קרבנות, זיי צעזאָגט אַז זיי קענען גיין, דאָן האָט מען זיי גשאָסן. דעם ערשטן מאָסן־מאָרד האָט מען אויסגעפֿירט איבער די צוריק געקר־מענע פֿון רוסישן אָקופּאַציע געביט. מען האָט זיי צונויפֿגע־זאַמלט אין געריכט פֿון שטעטל. אַזייגער איינס ביינאָכט האָט מען זיי אַרויסגעפֿירט אויף דעם בית־הקברות און דאָרט זיי דערשאָסן. צווישן זיי אַ פֿאַמיליע פֿון 9 מענטשן אברהם פּעכטער, פּייערס אַ שוואָגער פֿון דאָרף ווישעלווקע, מלכה וואַסערס איידעם און טאָכטער פֿון פּשעוואָרסק, ברוך ווייַ־באַך, מאיר ראזמאַרין, שמואל פּאפּיאל מיט דער פֿרוי, פֿרץ וואַסער, יהושע פּריי אין נאָך צענדליקער אַנדערע.

אייניגע פֿון די קרבנות, וואַסערס איידעם, האָט די קויל געטראָפֿן אין אויער. פֿאַר שרעק איז ער געפֿאַלן ווי טויט. פּרוי פּעכטער איז פֿאַרוואונדעט געווארן אין דער האַנט. זיי זענען אַ גאַנצע נאַכט געלעגן צווישן די טויטע אין אַ טייך בלוט. שפּעט ביי נאַכט זענען זיי צוריק געקומען אין שטעטל. ד״ר יאַדלינסקי האָט געגעבן דער פֿרוי פּעכטער די ערשטע הילף. דער בירגערמייסטער, אַ פּאַלקס־דויטש באַנק האָט איר ארויסגעגעבן אַ דערלויבניש און אַזוי האָט מען זי אַריַי־גענומען אין ריישער שפּיטאָל. וועג די שוץ־פּאָליצי פֿון יאַראָסלאָוו האָט זיך דערוואוסט פֿון דעם פֿאַל, האָבן זיי גע־כאָפּט די לאַנצוטער יידן זעלינ קערנער פֿון דער צעגעלניע. אַלטער וויים און משה גאָלדאַלעס איידעם, אַ שניידער. זיי האָבן אויפגעגראָבן דעם גרויסן ברודער־קבר און איבערגע־ציילט די קדושים, דאָן זענען זיי אַוועק אין ריישער שפּיטאָל, ארויסגעשלעפּט פֿון דאָרט די פֿאַרוואונדעטע און זיי דערשאָסן.

די וועגנגערס, אַ קאָליקע, מיט קרומע הענט און פּיס, איז געלעגן אַ לענגערע צייט אַ האַלב דערשאָסענע אויף דעם בית־הקברות, יאָמערלעך געקרעכצט, געשאָלטן די דייטשן. אַן אימה איז באָפֿאַלן די קריסטלעכע פֿאַרבייגייער, האָבן זיי איבערגעגעבן דער דייטשער פֿאָליצי און זיי האָבן פֿאַרענ־דיקט מיט איר פּינלעכן לעבן.

מיטן אַרעסטירן דעם ערשטן יידנראָט אַנהייב יולי 1942, איוף אַ באַראָטונג צונויפֿגערופֿן דורך די יאַראָסלאָוואר ס.ס.־לייט, האָט זיך אָנגעהויבן דער שנעלער סוף פֿון דער לאַנצו־טער קהילה. שלמה גרינבוים, לאזער מארדער, יצחק ווייַ־באַך, שמואל קעשטענבאַרג, אַ שוסטער (דעם בעדערס זון), חיים ערטל, האָט מען אָוועקגעפֿירט קיין יאַראָסלאָוו, אַ קורצע צייט זיך „געשפּילט״ מיט זיי, זיי אָנגעטאָן פֿאַרשידענע ענינים, ביז מען האָט זיי דערשאָסן (דעם 16.7, ב׳ אב, 1942)

אויף די פעלדער ביים אַלטן קלויסטער פון די אַננאַ־קאַסערן. פאַר דעם זענען מיר געשטאַנען אין אַ ברייוולעכן קאַנטאַקט מיט זיי, פאַר געלט האָט אַ פוילישע פרוי, בלייערס טאָכטער, זיי געבראַכט עסן, ביז מען האָט זיי געצוואונגען זיך אויס־גראָבן דעם אייגענעם קבר און מען האָט זיי אלע דער־הרגעט.

דער בירגערמייסטער באַנק האָט איבערגעגעבן ד״ר פא־האַרילע, ער זאָל נישט גיין צו דער באַראַטונג. אַזויערנאָך האָבן זיך געראטעוועט לייזער פאַס, ראָזענבלום, ישראל גערסטן, ד״ר פאהאַרילע, לייזער פאפיאל, זאלַפין, קערן יאָסל, קאַרנבלוי.

אין צווייטן יידנראַט איז אַריין אויך ראובן נאַדל, יו״ר, פערלמוטער יואל, משה זיגל, פאַס, ישראל מ׳לראד. פאַר די לעצטע אַקציעס איז אַרויס אַ פאַראַרדנונג, אַז די פאַרבלי־בענע מוזן באַצאָלן אַלע שטייערן־חובות אויך פאַר די יידן, וואָס זענען אַנטלאָפן און פאַר די דערהרגעטע. צו קריגן אַ שטיקל ברויט איז אַנגעקומען מיט סכנות נפשות. פאַר קויפן אַביסל מילך פאַר אַ צוויי יעריק קינד, האָט מען נחמן וואל־צער אַרעסטירט אין טאָג פון דער אויסזידלונג, פאר דער „עבירה״ האָט מען אים אין געריכט דערשאָסן. אין די גע־ציילטע טעג פאַרן גרוש אין פעלקיניע צו דער מאַסן־שחיטה, ווען מען האָט זיך געגרייט צום נאָענטן טויט, האָט זיך דערוועקט אַ קעגנזייטיקע, רירענדע הילף.

עס איז אַרויס דער באַפעל פון איבערזידלען די פאַר־בליבענע לאַנצוטער יידן אין דאָרף פעלקיניע. אין אַ טויט־שטימונג האָבן די יידן אויף גיך געזומען דאָס לעצטע ביסל אַרעמקייט און דעם 3.8.1942, כ״א אב, פאַרלאָזט דאָס שטעטל. אויף דעם לעצטן וועג זענען די לאַנצוטער יידן געגאַנגען ווי אַ געטריבענע סטאַדע, אַן אפרו, אויסגעמאַטערט, אין א וואָלקן שטויב. וועו זיי זענען שוין אַנגעקומען אין פעלקיניע, האָבן זיי באַגעגנט צוזאמענגעטריבענע יידן פון אַרומיקע שטעטלעך רעדזיס, פשעוואָרסק, זשילין, דינאָוו און נאָך. ביי די קלאַנגען פון פאַטעפאַן־מוזיק און דייטשע געלעכטערס, האָבן זיי געזאָגט וידוי און קדיש ביים גרויסן, צוגעגרייטן אָפענעם קבר.

לויט אַ רשימה פון לאַנצוט האָט מען 50 יונגע מענטשן אַרויסגענומען פון די ריייען און צוריקגעשיקט אין שטעטל, אַלטע, פריוען און קינדער — 5000 יידן — האָט מען אויס־געשאָסן אין משך פון דער נאַכט. פאַרבליבן איז נאָר איין פרוי, וועלכע איז אַרויס שפעט ביינאַכט פון קבר. בשעת דער אַקציע זענען 100 יידן זיך צעלאָפן און אויסבאַהאַלטן אין אַרומיקע דערפער.

די צוריק געקומענע 50 יידן האָבן געקראָגן פאָפירן און מען האָט זיי אַרייגעזעצט אין אַ ניי געשאָפענעם קלענערן געטאָ אין די הייזער פון קאַרנבלוי, פייער, צעלנער.

אַ גרויסער טייל פון די 100 אַנטלאָפענע האָבן זיך דאַן צוריקגעקערט קיין לאַנצוט. וועו די דייטשע חיות האָבן זיך וועגן דעם דערוואוסט, האָבן זיי צוזאַמען מיט פוילישע פא־ליציאַנטן און שקצים (צווישן זיי שליוינסקי) אַדורכגעפירט סיסטעמאַטישע אַבלאָווע אין געטאָ, צונויפגעטריבן גרופּ־ווייז געכאָפּטע יידן. אין גאַרטן ביי רייף און צעלנער האָט מען זיי מערדערלעך געשלאָגן און דערנאָך דערשאָסן. „שמע ישראל״־געשרייען בציבור פון פרויען און מענער, אַלטע און קינדער, האָבן אַנגעפילט די לופט...

דעם 17 אָקטאָבער, 1942, מיטן אַרויסשיקן די לעצטע 50 פאַרבליבענע יידן אין געטאָ שיניעווע, איז געקומען דער סוף פון דער יידישער קהילה לאַנצוט. דאָרט האָט זיך פאַר־ענדיקט דער וועג פון יסורים און קידוש השם פון אונדזער שטעטל לאַנצוט.

פון רעכטס זיצן (יושבים מימין): רוזשקא מעכלאָוויטש, לייזער פאַס, מאָניע שטערנהיים; פון רעכטס שטייען (מימין עומדים): שמעון וואָלקנפעלד, שרה ווייגבאַך, רוזשקא ליפשיץ, חנה העלזינגער

גראף פאטאצקי אן עד־ראיה צו דער פארניכטונג פון לאנצוטער יידן דורך די נאציס

אין זייַנע זכרונות, וואָס גראָף פּאָטאָצקי האָט פֿאַרעפֿנט־לעכט אין לאָנדאָן אין יאָר 1959, (Master of Lancut), דער־ציילט דער לעצטער זון פון דער באָוואוסטער אַריסטאָקראַ־טישער דינאַסטיע, ווי אַזוי לאָנצוט איז אָקופּירט געוואָרן דורך די היטלעריסטן, זייער אכזריות׳דיקע באַציאונג צו די יידן, זייער פֿאַרטרייבן פון לאָנצוט א. א. וו. עס איז אַלזאָ אינטערעסאַנט צו ברענגען דאָ עטלעכע אויסצוגן פון דעם דערמאָנטן בוך, וועלכע באַרירן דעם חורבן פון לאָנצוט און דעם אומקום פון אירע יידן; ווייל זיי זענען געשריבן דורך אַ נאבעלן מענטשן, וועלכער האָט באַגעהאַלפֿן די אומגליקלעכע און די געפֿייניקטע אין יענער שרעקלעכער צייט.

1. לאנצוט וועלט אקופּירט דורך די נאצים

זיי זענען אַרײַנמאַרשירט 5 אַזייגער אין דער פרי. ביים פרימאָרגן־שיין האָב איך באַמערקט דאָס פֿאַרבייגיין פון די קאָמפּאָקטע שורות פון דייטשע סאָלדאַטן ביים פֿאַלאַץ אין דער ריכטונג צו מזרח זייט. אַ סך אָפּטיילונגען זענען געווען מעכאַניזירט. מיט פֿאַרצווייפלונג ממש האָב איך איינגעזען, אַז זייער אויסריכטונג איז פיל בעסער ווי ביי אונדזער פּוי־לישן מיליטער. אַ גאַנצן טאָג זענען זיי פֿאַרבייגעגאַנגען רייַענווייז, אין אַן אונענדליכן שטראָם. געווען איז עס זונטיק, און איך מיט מיין מוטער זענען געגאַנגען אין קלויסטער: מיר האָבן געבעטן גאָט פֿאַר אונדז און פֿאַר דער שטאָט לאָנצוט, און אונדזער געבעט איז יענעם פרימאָרגן געווען אויפֿריכטיקער ווי געווײַנלעך. באַלד נאָך דעם גאָטעסדינסט האָט מיין מוטער צוזאַמען מיט די נאָנעם און מיטן ד״ר יעד־לינסקי געפּענט אַ שפּיטאָל פֿאַר פֿאַרוואונדעטע.

נאָכמיטאָג האָט מען מיר געמאָלדן אַז דייטשע אָפֿיצירן זענען געקומען אין פֿאַלאַץ. איך האָב גלייך באַמערקט, אַז דאָס זענען ס. א. לייט, נאָצעס; זיי זענען געקומען אין באַ־גלייטונג פון צוויי דאָקטורים, און מיר געמאָלדן אַז זיי האָבן בדעה איינקוואַרטירן אָפּיצירן אין פֿאַלאַץ.

2. די יידן וועלן פארטריבן פון לאנצוט

די נויט און פּיין פון דער יידישער באַפֿעלקערונג איז ממש געווען האַרצריייסנד. דעם 26־טן סעפּטעמבער אין דער פרי 1939 האָבן די דייטשן באַפּוילן, אַז אַלע יידן מוזן פֿאָר־לאָזן די שטאָט אין משך פון 6 שעה און אַריבערגיין דעם טייך סאַן. די אכזריותדיקייט פון באַפעל האָט געמאַכט אַ שרעקלעכן איינדרוק אויף די ראַטמענער, און זיי האָבן זיך באַמיט ביי די דייטשן מבטל זיין די גזירה. אָבער — אַן רעזולטאַט. גאַנצע משפחות, צווישן זיי פיל וואָס זענען געווען אייגנווּאַרצלטע איינוואוינער פון לאָנצוט זייט דורי דורות, זענען פֿאַרטריבן געוואָרן פון זייערע הייזער ווי בהמות. אַ טייל פון די פֿאַרטריבענע האָבן זיך פֿאַרבאַהאַלטן און נאָכהער געקומען אין פֿאַלאַץ בעטן ביי מיר הילף. איך האָב געטאָן וואָס עס איז געווען מעגלעך זיי העלפֿן אַנטרינען פון זייערע פיינדיקער.

3. הילף פאר די נויטבאדערפטיקע

ווי נאָר איין דייטשער געווארן איז אַרויס פון פֿאַלאַץ, איז באַלד געקומען אויף זיין פלאַץ אַ צווייטער. מען האָט יעדעס מאָל אייגנקוואַרטירט נייַע אָפּטיילונגען. די דייטשן האָבן זיך אַרויסגעלאָזן איבערן לאַנד ווי אַ היישעריק, קאַנפּיסקירט עסנווארג ביי די פויערים, און די לאָגע פון די דאָרפֿישע באַפעלקערונג איז געוואָרן ערגער פון טאָג צו טאָג.

כדי זיי צו העלפֿן האָב איך געשאָפֿן אַ „הילפס־קאָמי־טעט״ און פֿאַרטיילט אומזיסטע מאָלציימטן פֿאַר די נויט־באַדערפטיקע. מיין מוטער האָט פיל געהאָלפֿן די אַרעמע משפחות, וואָס האָבן מורא געהאַט פֿאַר די דייטשן. עס איז געווען אַ פינסטערע עפּאָכע פֿאַר אונדז אַלעמען, אָבער אין דער אַלגעמיינער אונזיכערהייט האָב איך דאָך געפּונען אַ וועג ווי אַזוי געבן שוץ די אַלע, וואָס איך האָב געפּילט פֿאַר מיין חוב צו העלפֿן.

דער „הילפס־קאָמיטעט״ האָט פֿאַרטיילט מער ווי 400 מאָלצייטן אַ טאָג.* מיין מוטער האָט געאַרבעט 8 שעה אַ טאָג אין שפיטאָל און פלעגט קומען אינגאַנצן דערשעפּט אַהיים. איך האָב איר געבעטן זי זאָל זיך ניט אַזוי פיל אָנשטרענגען, אָבער זי האָט מיר נישט געפֿאָלגט.

4. ארעסטן אין פאלאץ

דעם 2־טן נאָוועמבער 1941 האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דער וואַלד היטער און זייַנע צוויי זין זענען פֿאַרשוואונדן געוואָרן. איך האָב זיך נאָכגעפרעגט ביי די דייטשן און זיי האָבן מיר געענטפֿערט, אַז זיי זענען אַרעסטירט. קומענדיק צוריק אין פֿאַלאַץ, האָב איך באַמערקט דייטשע פאָסטנס אין דרויסן און אויך אין פֿאַלאַץ גופא. איך האָב געפֿאָדערט אַן דערקלערונג. די דייטשן האָבן מיר געענטפֿערט קאַלטבלוטיק: „דער פֿאַלאַץ איז אַרומגערינגלט״ עטלעכע שעה נאָכדעם האָב איך אַוועקגעשיקט מיין מוטער אין לובאַמירסקיס הויף טירט געוואָרן און אָפּגעשיקט אין אַן אומבאַוואוסטער ריכ־טונג, און די גיטער פון גראָף טשאַרטאָריסקי זענען קאַנ־פיסקירט געוואָרן דורך די דייטשן. מורא האָבנדיק אַז קירצ־לעך וועלן די דייטשן אַנווענדן צו מיר די זעלבע מיטלען, האָב איך אַוועקגעשיקט מיין מוטער אין לובאַמירסקיס הויף אין פּשעוואָרסק, כדי פֿאַרמיידן פון איר עגמת־נפש.

5. יידישע פליטים אין לאנצוט

מאַסן יידן אין אַ טרויעריקן צושטאַנד, וועלכע זענען פֿאַרטריבן געוואָרן פון דייטשלאַנד און מערב פּוילן, האָבן

* ...אַזוי אָרום האָבן די יידישע פּאָלסקסיקן אין לאָנצוט באַקומען קאָרטאָפֿל פון בעסטן סאָרט — דעמאָלט ממש אַן אוצר (ד״ר מיכאל ווייכערט, יידישער אלייַנהילף).

אַנגעהויבן זיך באַווייזן אין לאַנצוט פֿאַר נייַ־יאָר. זייער נויט איז אוממעגלעך צו באַשרייבן, און עס איז נישט צו פֿאַרשטיין מיטן שכל דאָס מענטשלעכע שיפֿלות פון זיערע פֿיינקער. זייער בעסטאַליטעט איז אַריבערגעאַנגען יעדער פֿאַנאַזיע, און איז פֿשוט אומגלויבלעך — אויסער די וואָס האָבן מיט זייערע אייגענע אויגן געזען די יסורים פון די אומשולדיקע מענטשן, מענער, פֿרויען און קינדער.

6. דאָס פֿאַרניכטן פון די לאַנצוטער יידן

דער גרויזאַמער ווינטער 1942, האָט פֿאַרשטאַרקט די ליידן פון פּוילישן פֿאָלק און זיינע ליידן. מענטשן האָבן געליטן פון הונגער אין אַ קאָלטן ווינטער, וואָס האָט זיך פֿאַרצויגן אויף אין פרילינג. זומערצייט האָבן די נאַציס פֿאַרשטאַרקט זייערע „אַקציעס" קעגן די יידן. אין מאַנאַט אויגוסט, וען די דייטשן זענען דערגאַנגען ביז דער וואָלגע, צפון זייט פון סטאַלינגראַד, האָט זיך אַנגעהויבן דאָס פֿאַרניכטן פון די לאַנצוטער יידן.

עטלעכע יידישע מענער און פרויען, מער ענערגישע, זענען אַנטרונען פון די „אַקציעס" און אַנטלאָפן אין די וועלדער, און דאָרט באַקומען הילף בייַ די פּויערים און פֿאַרטיזאַנער וועלכע זענען געווען טעטיק אין לאַנצוטער קרייז און געוואונען אין די דערפער. איך האָב באַפּוילן מיינע אַגענטן אין אונטערגרונד, אַז זיי זאָלן העלפן די דערמאַנטע יידן און שטערן די „אַקציעס" פון די דייטשן.

מיין באַציאונג צו די פּליטים פון נאַצישן טעראָר און צו די פֿאַרטיזאַנער איז געווען באַקאַנט, און פיל פלעגן קומען ביינאַכט אין פֿאַלאָן בעטן שפּייז, טראָץ דער געפֿאָר וואָס איז געווען פֿאַרבונדן דערבייַ. נישט אַלע זענען געווען פֿאַטריאָטן און געיאָגטע דורך די נאַצעס. דאָך פלעגן מיר זיי געבן הילף און שפּייז. איך האָב פֿאַרגעסערט די צאָל אַרבעטער אין פֿאַלאָן פון 60 ביז 100, וועלכע האָבן געזאָלט, כלומרשט, ריינקין עפּטער פֿאַר די דייטשע סאָלדאַטן. אויף אַזאַ אופן האָב איך געגעבן אַן אויפהאַלטפּלאַץ פֿאַר פיל פּליטים.** וועלכע וואָלטן אַריינגעפֿאַלן אין די דייטשע הענט און אַוועקגעשיקט געוואָרן אין קאָנצענטראַציאָנס־לאָגערן.

** ד״ר מיכאל וויכערט אין זיין בוך יידישע אלייניהילף, 1939—1945, ז׳ 292 שרייבט: ...אין לאנצוט האָט גראף פֿאטאצקיס גיסטער פֿאַרוואַלטונג אפּגענומען אנצונעמען יידן, פֿאַררופּנדיק זיך אויפן פֿאַרוועג פון ארבעט־אמט.

א גרוס פון רוסלאנד

(א בריוו פון משה ראזענבליט הי״ד)

ליבער מיכאל!

דו וויסט אַוודאי אַז איך בין אין סאָוויעט־רוסלאַנד, פֿאַרטריבן פון לאַנצוט. איך בין אַוועק פון לאַנצוט (גע־דענקסטו נאָך אונדזער שטעטל?) דעם 7/9, דעם זיבעטן טאָג פון דער מלחמה. מיר האָבן געמאַכט 510 ק״מ צופּוס. מיר זענען דערגאַנגען ביז צו דער רוסישער גרענעץ. כ׳בין גע־לעגן אונטער באַמבעס, אונטער פייער פון מאַשין־געווער. איך וויס נישט ווי בין איך אַרויס גאַנץ פון דעם גיהינום.

דאָ איז אַ מדינה פון האַרטע מענטשן, אַ וועלט פון האַרטע פנימער, אָפענע פנימער, שטאַרקע שטערנס, זעלטן וואַר עס לאַכט. איך לערן די שפּראַך, זי איז מיר פֿרעמד, ווייל כ׳האָב זי קיינמאָל נישט געהערט. אין קינדערס מיילעכ־לעך קלינגט עס אַזוי ווייך אַרויס דאָסטאָיעווסקי, טאָלסטאַי.

די גרויסקייט פון דער מדינה און די פילפֿאַרביקייט פֿאַרדרייט דעם קאָפּ. עפּעס איז מען פיל מיט האָפענונג און מיט פחד פֿאַר דעם נייַעם. וואָס פֿאַר אַ וועלט גרייט זיך פֿאַר אונדז? זיי זענען גאָר גוטע מענטשן, זיי טרייבן ניט, יאָגן ניט, דערמאָנען דיך נאָר, אַז מ׳דאַרף אַרבעטן, אַרבעטן, אַרבעטן. און דו זעסט ווי פֿאַר דיינע אויגן ענדערט זיך אַ שטיק לעבן, עס קנויטלט זיך עפּעס אַרויס.

אין דרויסן — אַ שטורעם, אַ פייער, אַ גיהינום: די וועלט־מלחמה. אין דער היים דער דייטש, דו וויסט וואָס עס הייסט נאָצי דייטשלאַנד. 610 יידן דערשאָסן אין פּשעמישל, 70 אין דינאָוו, 37 סענדישעוו. און גלאָט דאָס רחמנות געפֿיל מיט דעם „גוטסקייט" וואָס קוקט זיי אַרויס פון די אויגן... כ׳זאָג מיר אַז יידן דאַרפן ווערן לעת־מצוא מערדער, בלו־טיקע גואל־הדמ׳ס. איך אַליין האָב קיין גרויסע זאַכן ניט עזשען, נאָר כ׳וואָלט אַזאָ יונגן דייטש מיט אייגענע הענט גשפּאָסן. דו וויסט וואָס עס מיינט שיסן צו קינדער און פרויען פון אַ מאַשין געווער, פון אַעראָפּלאַן? ניין, כ׳וויינטש דיר ניט, זאָלסט זען ווי מענטשן וועלכע זענען אָנטלאָפן 200 ק״מ פון דער היים, ווערן אויפן וועג דערשאָסן, נישט חלילה פון אַ באָמבע, אַ ערד ציטערניש, ניין, נאָר פון אַ מערדערי־שע קויל, פון אַ דייטשער ביקס, פון אַעראָפּלאַן. אוי, נקמה! יוסט איז אין באַלעכאָוו, איציק פֿאַפּיאָל, איציק גרינבוים אין לעמבערג. 90% לאַנצוטער מענער זענען דאָ. יאָסעק טוכ־פעלד איז אין קרים. פיל, פיל אין דאָנבאָס.

סאָנדאָוער איז געשטאַרבן אין דאָנבאָס. יאָסל זייפערט איז אין לעמבערג, שיק מיין בריוו צו אַנשיל כ״ק. גריס אפּרים זיסאָפל (זיין פאָטער איז אין קאָליש). קיין איין לאַנצוטער זאָלסט נישט פֿאַרפעלן צו גריסן. און שרייב מיר באַלד אַ בריוו געזונ׳ וואָס טוט זיך, דו וויסט דאָך וואָס אַן ווען. מיין ווייב און מאַמע, שוועסטער און ברידער מיט די קינדער גריסן דיך.

אויב דו קענסט, שרייב מיין משפּחה קיין אַמעריקע, אַז איך לעב און ווינטש זיי אַלעס בעסטע.

זיי געזונט און שטאַרק

דיין משה

3.5.1940

שיינדל קעשטעבער (פרידער) ניו־יארק

ווונדן וואס קאנען זיך נישט פארהיילן

איך ווייס נאָך אַליין נישט פון וואַנען עס האָט זיך צו מיר, אַ שוואַכע פרוי, געזומען אַזאַ כוח און עקשנות צו וועלן לעבן, איבערלעבן די שוואַרצע טעג און זען וואָס שפעטער וועט זיין. אָבער עס איז אַ פאַקט, אַז וואָס מער די פעטלע האָט זיך געזומען צוציען ביים האַלדז, אַלץ מער האָט באַהערשט אַ געפיל זיך אַליין צו ראַטעווען. מיין מוח האָט געאַרבעט און געווען פארשידענע פלענער, מ׳קאָן זאָגן פרימיטיוע איינפאַלן, וואָס יעדער פאַרנינפטיקער מענטש וואָלט אין זיי געזען אַ דורכפאַל, און דאָך האָב איך געזומען דעם גורל אין מיין האַנט אַריין.

געווען איז דאָס אין סעפטעמבער 1942, וועו די דייטשן האָבן ענטגילטיק אַרויסגעטריבן די לאַנצוטער יידן. אַ גרופּע פון 50 לאַנצוטער יידן זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן אין שיניווער געטא. דאָס זענען געווען געזונטע מענטשן, וואָס מ׳האָט צוריקגעשיקט פון פעלקינער זאַמל־צענטער (לייען, פאַרניכטונגס־לאַגער). האָב איך זיך איינגעשפּאַרט און פרובירט זיך צו ראַטעווען. געוואוסט האָב איך, אַז דער קאַמף איז אַ שווערער. איך בין געווען אַן געלט, אַן מיטלען צו לעבן, און דער עיקר אַן דאָקומענט! אָבער מיין אינטואיציע האָט מיר אונטערגעזאָגט, אַז דאָס שטאַרקסטע געווער, מיט וועלכן כ׳וועל זיך קענען פאַרטיידיקן איז — דרייסטקייט. איך האָב דערביבער באַלד אונטערגענומען אַ ריזיקאַלישן שריט און זיך אַרייַנגעשוווּאַרצט קיין קראָקע, אין אַן אַרבעטסלאַגער פון פאַליאַקן, דאָרט איז געווען אַ זאַמל־פונקט פאַר פאַליאַקן, וואָס זענען פרייוויליק געפאָרן קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. דאָרט בין איך אַנגעגאַנגען אַלס שיקסל און מיט דעם זעלבן טראַנספאָרט, וואָס די דייטשן האָבן אַרויסגעשיקט די פאַליאַקן, בין איך געוואָרן מיטגעשיקט און כ׳בין אַנגעקומען קיין בערלין.

אַזוי האָב איך געלעבט צוויי מיט אַ האַלב יאָר אַלס שיקסל אין אַ פוילישן לאַגער ביז כ׳האָב דערלעבט די באַפרייַ־אונג.

עס זאָגט זיך נאָר אַזוי לייכט „איבערגעלעבט", אין דער־אמת׳ן זענען די צוויי און האַלב יאָר צווישן די „ליבע" פאַליאַקן געווען אַן אייביקייט פון שרעק און פיינונגגען. יעדער טאָג איז פאַר מיר געווען אַ געראַנגל צווישן לעבן און טויט. איך האָב קיין איין סעקונדע נישט געטאָרט פאַרגעסן זיך צו מאַסקירן. אויף יעדן טריט און שריט האָב איך געמוזט גע־דענקן ווער איך בין, און וואָס פאַר אַ ראָלע איך דאַרף שפילן. איך האָב געהאַט דעם פוילישן נאָמען, וואָס כ׳האָב אָנגענומען און מיין גאַנצע סביבה, צווישן וועלכער איך האָב זיך געמוט־שעט. איך האָב גייסטיק פיל געליטן, אָבער אַלץ דערשטיקט אין זיך. וועו עס האָט ווער זיך דערנענטערט צו מיר און אָנגע־הויבן פירן מיט מיר אַ געשפּרעך, האָב איך תמיד אַ ציטער געטאָן, טראַכטנדיק — „אוי זי גייט שוין מיר זאָגן ווער איך בין...". קיין אויסוועג אויף גיין צוריק האָב איך שוין נישט געהאַט. אָבער דאָס אַלץ, וואָס ס׳איז מיט מיר פאָרגע־קומען האָט מיר אויסגעזען ווי ס׳וואָלט געווען אַ בייזער חלום. איך האָב אַליין נישט געגלויבט, אין דער ריכטיקייט, אַז כ׳בין דאָ אַהערגעקומען לויט מיין אייגענעם ווילן און דריסטקייט. און וואָס איז דאָס אייגנטלעך? פּחדנות, אָדער אַ קוואַל פון גבורה, וואָס לאָזט דיך נישט צוליב טאָן דעם שונא? איך האָב נישט מורא געהאַט פאַרן טויט. כ׳האָב אָבער נישט געוואָלט אומקומען דורך די דייטשע מערדער. אַזוי זייענדיק אַליין מיט מיינע געדאַנקען, איז מיר ווידער געווען צו־ריס־עריק אויפן האַרצן, וועו כ׳האָב אַ טראַכט געטאָן: „פאַר וואָס זאָל איך לעבן און זיי אַלע נישט? פאַר וואָס האָב איך זיך אָפּגעריסן ווי אַ חיה אין פעלד, און פון זיי אָנטלאָפן?" און דאָ האָבן ווי שפּיציקע שפּיזן געשטאָכן מיין האַרץ די וועדטער, וואָס עס האָט מיר געזאָגט אַן אינטעליגענטער פאַליאַק: „דו דאַרפסט גיין צוזאַמען מיט אַלע. דאָס איז דער גורל פון אייך, יידן!, און קעגן גורל דאַרף מען נישט קעמפן"! איך האָב זיינע וועדטער געדענקט. אָפטמאָל האָב איך געטראַכט דער דאָקטער איז געדעכט געווען איך האָב באַדויערט דאָס גאַנצע שפּיל, וואָס כ׳האָב זיך אונטערגענומען, און געטראַכט, „ווי ווייל וואָלט מיר געווען, וועו כוואָלט געגאַנגען מיט זיי צוזאַמען". אָבער דאָס זענען אַלץ געווען געדאַנקען, וועלכע האָבן אויפגעלעבט אין פינצטערע שלאָפלאָזע נעכט, וועו כ׳האָב געמאַכט אַ חשבון הנפש אויפן הארטן גלעזגער, ווי נאָר עס איז געקומען דער טאָג האָב איך וווייטער געמוזט אויפנעמען דעם „בעל כרחך את חיה" און אָנגיין אַלס פוילישע שיקסל... אַזוי פאַרטאָן אין געדאַנקען, האָב איך מיר תמיד פאַרגעשטעלט די זיסע האָפענונג, „ווי גוט וועט מיר זיין וועו איך וועל הויך דאָ צווישן די אַלע פאַליאַקן קענען אויס־

שרייען: „איך בין אַ זשידאָווקע" אַרומגעקוקט זיך אין אַלע זייטן האָב איך ווידער אַ ציטער געטאָן: „האָט ווער מיינע געדאַנקען נישט געהערט?". כ׳האָב קלאָר פאַרשטאַנען אַז אַזאַ אויסגעשרייַ אין איצטיקן מאָמענט וואָלט אַלץ פאַרענדיקט...

מיט איינמאָל האָט זיך דער בייזער חלום אויסגעוועפט. די באַפרייאונג איז געקומען!

ערשט איצט האָב איך זיך דערפילט עלנט און שוואַך. דערזעענדיק די דייטשע מפלה, האָב איך אַלץ געצווייפלט: האָב איך טאַקע אויסגערעלעבט? אַבער די פרייד איז מיר נישט באַקומען. מיין האַרץ האָט געשניטן, ווען כ׳האָב פאַרשטאַנען, אַז אַלע מיינע נאָענטע זענען אומגעקומען. און ווער בין איך? וואו איז מיין היים? בערלין איז נאָך געווען אַ גרויס שלאַכט פעלד, אין שטאָט זענען געווען טויזנטער צוואַנגס־אַרבעטער, וואָס די דייטשן האָבן גענכאַפט אין די אָקופּירטע לענדער און פאַרשיקט אויף אַרבעט. די רויטע אַרמיי האָט פאַראַרדנט די מענטשן זאָלן פאַרלאָזן בערלין און גיין אין זייערע היימען. מיר זענען געגאַנגען צופוס פון בערלין, אַבער שוין אָן מורא. אויפן וועג האָב איך געטראָפן נאָך אַ יידיש מיידל און איך האָב איר דערציילט מיינע איבערלעבונגען.

...אין אַ רואיקן טאָג זענען פֿלוצים אַריינגעקומען אין אונדזער לאַגער צוויי גסטאַפּאָ־לייט, זיך געפרעגט אויף מיר און מיך מיטגענומען מיט זיך. איך האָב געטראַכט, אַז דאָס איז די ענדע. זיי האָבן מיך אַריינגעוצט אין אַ יידישן אַרעסט לאַגער, וואו ס׳זענען געווען יידן, געכאַפּטע אין דער געגנט אַרום בערלין. פון דאָרט האָט מען אַלע אַוועקגעשיקט אין די פאַרניכטונגס לאַגערן. שפּעטער האָבן זיי מיך געזונמען אויף אַן אויספארשונג. די גסטאַפּאָ לייט האָבן מיר גלייך געזאָגט, אַז אַ פּאָליאַק האָט זיי געמאָלדן, אַז איך בין אַ יידישע, און געהער נישט אין זייער לאַגער. די אויספארשונג איז געווען אַ לאַנגע און שווערע. די גסטאַפּאָווצעס האָבן מיר געשטעלט קריזיס־פראָגן, און נישט אַראָפגעלאָזט פון מיר קיין אויג. זיי האָבן געפאָרשט יעדע באַווגונג מיינע. וויזיט אויס אַז דאָס האָרץ איז בײַ מיר געווען פאַרגליווערט, דאָס פנים אָן אויס־דרוק. איך האָב קאָלט און נאָכלעסיק געענטפערט אויף זייערע פראָגן, ווי נישט מיך מיינט מען... אַזוי האָבן זיי מיך געמוט־שעט צוויי טעג, און צום סוף מיך צוריקגעשיקט אין דעם לאַגער פון פּאָליאַקן.

צוריקקומענדיק אין לאַגער האָבן די פּאָליאַקן אויפגע־שטעלט די אויגן: „ווי קאָן דאָס אַזאַ פּאַל פּאַסירן — אַרויס־צוקומען לעבעדיק פון די געסטאַפּאָ?" דאָס האָט מיר צוגע־געבן מער חשיבות, און זיי האָבן זיך איבערצייגט, אַז איך בין נישט קיין „זשידאָווקע". אויף מיר האָבן אַבער די צוויי טעג אין די גסטאַפּאָס הענט שרעקלעך געווירקט. איך בין זייער ערנסט קראַנק געוואָרן.

אַבער דאָס איז נישט געווען דער אינצייקער פאַל פון אַ פאַראַכט אויף מיר, אַז כ׳בין אַ יידישע. מיט אַ צייט שפּעטער האָבן מיך עטלעכע פּאָליאַקן פון לאַנצוטער אומגעגנט דער־קענט און אַנגעהויבן שרייען אויף מיר „זשידאָווקע"! איך האָב מיך דאַמאָלסט קוים אַרויסגעדרייט מיטן לעבן.

בעת די שוורסטע באַמבאַרדירונגען האָב איך געוואוינט אין בערלין. נישט געווען קיין הויז, וואָס איז איבערגעבליבן גאַנץ. בייטאָג האָבן באַמבאַרדירט די אַמעריקאַנער און בייניאַכט די ענגלישע עראָפלאַנען. די ענגלישע באַמבאַרדירער עסקאַד־רעס זענען אָנגעקומען אַזוי פינקטלעך, 10 אין אָוונט, אַז מהאָט געקענט לויט זיי אַנשטעלן דעם זייגער. הייזער זענען איינגעפאַלן און מענטשן זענען געפאַלן ווי פליגן. איך בין צוויי מאָל געווען פאַרשיט אונטער די רויאינען פון אַ באַמבאַר־דירט הויז. ביים ענדע פון די קאַמפן זענען די רוסן געווען פון איין זייט און די דייטשן פון דער אַנדערער, און מיר אין דערמיט. דאָס פייער האָט זיך געשאָטן פון אַלע זייטן. ווי נאָר די ערשטע קאַמפן האָבן זיך איינגעשטעלט, האָט מען געמוזט די שטאָט פאַרלאָזן. דעם 15־טן מאי 1945 האָב איך אָנגעהויבן גיין צופוס פון מערב ביז פּאָזען און פון דאָרט זיך דערשלעפּט ביז לאַנצוט.

אַן אויסגעמוטשעטע, אַן אַ גראָשן געלט, אַן אַ היים, איינע אַליין, בין איך געבליבן שטיין אין מיטן מאַרק און זיך אַרומגעקוקט אויף אַלע יידישע הייזער, געווארט וען זיך עפענען אַ טיר און ס׳וועט זיך באַווייזן אַ באַקאַנט יידיש פנים. אָבער קיין איין באַקאַנט יידיש פנים האָט זיך נישט באַווּזן! קיין איין יידּ האָב איך נישט געזען! אַ וווייטיק האָט געריסן אין מיין הארץ. איך האָב געפילט, אַז עס פעלט מיר אויס אַטעם. אפשר איז די גאַנצע לופט פאַרגאַזט? אפשר פיל איך די גאַז־לופט פון די אומגעקומענע לאַנצוטער יידן? ס׳האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, אַז כ׳טרעט אויפן אַש פון די פאַר־ברענטע קדושים. און איך אַליין בין דען אינגאַנצן געבליבן? עפּעס איז דאָך מיין אייגנס אויך פאַרברענט געוואָרן. געפּינט זיך דען נישט אַ ביסעלע פון דעם זעלבן גאַז אויך אין מיינע לונגען? ווי קאָן דאָס מעגלעך זיין איך זאָל האָבן מיט מיין אייגענעם נפש אַזוי טרוקן אַרויס? צי וועל איך דען דאָס אַלץ קענען פאַרגעסן?

איך האָב געזוכט אַ מענטש, איך בין געלאָפן אין אַלע לאַנצוטער גאַסן זוכן אַ פרייַנד, הערן אַ גוט מענטשלעך וואָרט. אַ סך פּאָליאַקן האָבן מיך דערקענט, אַנגעשטעלט מויל און אויערן, צו הערן ווי אַזוי כ׳בין ניצול געוואָרן, אָבער אַנשטאָט אַרויסצוווייזן מיטלייד און גאַסטפרײַנדלעכקייט, האָבן זיי מיר גאָר געראָטן נישט צו נעכטיקן אין לאַנצוט. „דאָ איז אַ געפּאָר פּאָר דיר צו נעכטיקן". „די יינגלעך (געמיינט די א־קא באַנדעס) „רייניקן" אויס די יידן, וואָס באַווייזן זיך פון זייערע באַהעלטענישן"... און אַז איך האָב געפרעגט מיט פאַרוואונדערונג: וואָס? פּאָליאַקן טוען דאָס זעלבע וואָס די דייטשן? האָבן זיי מיר געלאָכט אין די אויגן אַריין און ציניש געענטפערט: „וואָס פאַר אַ זשידאָווקע ביסטו, אַז דו ביסט נישט מיטגעגאַנגען מיט אַלע יידן?" זיי האָבן געקוקט אויף מיר ווי אויף אַן איבעריקן מענטשן, וואָס האָט נישט קיין רעכט צו לעבן. איך האָב אַבער געזען, אַז דאָס איז נישט קיין שפּאָס. בין איך דעם זעלבן טאָג אַוועק קיין ריישע.

אין ריישע האָב איך געטראָפן אַ ביסל יידן, וואָס האָבן איבערגעלעבט. זיי האָבן זייער לעבן גערעטעוועט אויף פאַר־שידענע אופנים. אָבער אויך אין ריישע האָב איך נישט

געקענט לאָגג פֿאַרבלייבן. דעם 16־טן יוני 1945 האָבן די פּאָליאַקן עמאַכט אַ פּאָגראָם אויף יידן. דאָס איז געווען אַ פּאָגראָם, אַרגאַניזירט מיט אַלע אויסגעפֿרווועטע מיטלען. זיי האָבן אונטערגעוואָרפן אַ טויט קריסטלעך פּויליש קינד אין דער געגנט, ווו יידן האָבן געווינט און געמאַכט אַן אַלאַרם, אַז יידן האָבן דאָס קינד דערמאָרדעט. גאָנצע באַנדעס פּאָליאַקן האָבן זיך אַ לאָז געטאָן אין יידישע הייזער און אָנגעהויבן צו שלאָגן יידן. די פּאָליצייַ האָט קוים מיט שוועריקייט אָנשטרענגונגען בארואיקט דעם צעבושעוועטן המון. אָבער זייער ציל האָבן די פּאָליאַקן דערגרייכט. די יידן האָבן שוין מורא געהאַט צו בלייבן אין ריישע, און וווייטער געוואַנדערט... איך בין דאָמאָלס אָוועק פון ריישע, און געווען אַ קורצע צייט אין קאָטאָוויץ, און פון דאָרט צוריק קיין בערלין. דעם 31.12.1947 בין איך אָנגעקומען קיין אַמעריקע.

דער פֿאַרביקער קאַליידיסקאָפּ פון אַמעריקאַנער לעבן, די פּרייהייט און מענטשלעכע באַגריפן, זענען אָבער אויך נישט אימשטאַנד מיך צו מאַכן פֿאַרגעסן אין דאָס אַלץ, וואָס עס האָט פֿאָסירט מיט מיינע נאָענטע, מיט מיין געבוירן שטעטל, און מיטן אייראָפּעישן יידנטום. איך הער נאָך הייַנט דאָס געוויין און די תפילות פון די מאַמעס מיט די קליינע קינדער אויף די הענט, וואָס זענען געגאַנגען זייער לעצטן וועג קיין פּעלקין. פון פֿאַרנט איז דעמאָלט געווען אַן אָפּגרונט, אויף צוריק איז נישט געווען קיין וועג, און אָרום זענען געשטאַנען ווילדע בלוטדאָרשטיקע חיות. אָזוי זענען פֿאַרניכטעט געוואָרן די יידן פון לאָגצוט און אומעטום.

נאָר נאָיוות מענטשן קענען זיך ווונדערן: פֿאַר וואָס מ׳האָט נישט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד? אין אָנהויב 1942 איז שוין אין לאָגצוט נישט געווען קיין איין פֿאַמיליע, אין וועלכע עס זאָלן נישט האָבן אָוועקגעריסן געוואָרן קרבנות, דער מוט איז געפֿאַלן, און יעדער האָט שוין געוואָלט טיילן דעם גורל מיט אַנדערע. נישט געווען דער כוח זיך אַקעגן־צושטעלן. מען האָט געווּסט, אַז די פּאָליאַקן וועלן נישט צוהעלפן די יידן. פֿאַרקערט, זיי האָבן אויסגענוצט די געלעגן־הייט, רייַך צו ווערן פון יידיש פֿאַרמעגן.

אין לאָגצוט זענען געווען יידישע פֿליטים פון לאָדזש. און צוזאַמען מיט אַ סך לאָגצוטער יידן זענען זיי אַריבער אויף יענער זייט סאָן. דאָס אומגליק איז אָבער געווען, וואָס אַ סך זענען צוריקגעקומען.

נאָך מער פון אַלע יידן האָט געהאָט אויסצושטיין די יידישע קהילה. דער אזויגערופענער „יודנראַט״ איז געווען פֿאַר אַלעם פֿאַראַנטוואָרטלעך. די לעצטע מיטגלידער פון דער לאָגצוטער קהילה (יודנראַט) האָבן די דייטשן געטריבן קיין ־אַראָסלאָוו און זיי דאָרט אַריינגעזעצט אין תפיסה. אָזוי האָט מען זיי געמאַטערט מיט הונגער 6 חדשים און דעם 20־טן יולי 1942 אַלע דערשאָסן. איך געדענק געוני דעם דאָטום, ווייל צווישן די אַרעסטירטע איז געווען מיין ברודער שמואל קעשטעכער. איך געדענק אויך אָז עס איז דאָרט אומגעקומען שלמה גרינבוים, לאזער מאַרדער און טולקע רייכס שוואָגער. (איך האָב געשיקט צו זיי אין תפיסה גאַנצע פעק עסן, ווייל זיי האָבן געליטן הונגער)...

נאָך דעם ווי די מיטגלידער פון יודנראַט זענען דער־שאָסן געוואָרן, האָט שוין מער קיין יידישע קהילה נישט עק־זיסטירט. קיין סך יידן זענען שוין אין לאָגצוט נישט געבליבן, און די וואָס זענען געווען, האָבן אויסגעזען ווי שאָטנס פון מענטשן.

אין לאָגצוט האָבן זיך די דייטשע זשאַנדאַרמעריע און געסטאַפּאָ אָפט מאָל געביטן. אָלע מאָל זענען אָנגעקומען אָנ־דערע מערדער־ספּעציאַליסטן. עס זענען געווען אַ פּאָר גוט באַקאַנטע רוצחים. איינער פון זיי שטייט מיר נאָך הייַנט פֿאַר די אויגן. דאָס איז געווען אַ רויטהאָריקער דייטש, מיט אַן אָנגעגאָסן פנים און תמיד שיכורע אויגן. ער איז אָרומגע־גאַנגען מיט אַ גרויסן „וואָלף״ וואָס האָט אים צוגעהאָלפן צו זיינע בלוטיקע פֿאַרברעכנס. דער „רויטער״ איז געווען אַ ווילדער מערדער. וווּ נאָר ער האָט געזען אַ יִיד, האָט ער גלייך אָנגעראַייצט דעם הונט. דער הונט האָט זיך געוואָרפן אויפֿן קרבן, געביסן און אַרויסגעריסן פון אים שטיקער פלייש, אָן ער, דער בעל הבית פון הונט, איז געשטאַנען אָן מיט פֿאַרגעניגן זיך צוגעקוקט. אַז דער קרבן זיינער איז שוין גע־ווען האַלב צעריסן, האָט דער שאַנדאַרם פֿאַמעלעך אַרויסגע־צויגן דעם לאָגגן רעוואָלווער און פֿאַרענדיקט דעם יידנס לעבן מיט אַריינשיסן אים אַ קויל אין קאָפּ. איך געדענק נאָך נעמען פון די יידן וואָס דער רויטער דייטש האָט דערמאָרדעט: אליהו רייך, יעקב באָט, מיין קוזין אליעזר קעשטעכער, ליפּע קאַרנבלומס פרוי און אַנדערע. אין דער זעלבער צייט איז אויך דערשאָסן געוואָרן שמעון וואלצער, דער ברודער פון מיכאל וואָלצער. מיכאל וואָלצערס שוועסטער חייטשע האָט זיך געפּרווועט ראַטעווען. זי האָט זיך איבערגעטאָן פֿאַר אַ נאַנע, און אָוועק צו אירס אַ פּעטער. אין אַן אַנדערע שטאָט. אָבער דאָרט האָט זי אויך נישט אויסגעמיטן דער גורל און זי איז צוזאַמען מיט די דאָרטיקע יידן אומגעקומען.

נאָך איין סאַדיסטישער מערדער האָט געבושעוועט אין לאָגצוט. זיין טרייפענער נאָמען איז געווען יוזעף קאָקאט (אָזוי האָט מען אים גערופֿן). אָבער אים האָט מען געכאַפּט נאָך דער באַפרייאונג, און ער האָט זיכער באַקומען זיין פֿאַרדינטן אורטייל.

עס איז אמת, אַז עס זענען געווען געציילטע פֿאַלן, ווען פֿאַליאַקן האָבן געהאָלפן יידן זיך אויסבאַהאַלטן, אָבער עס זענען געווען אַ סך פֿאַליאַקן וואָס האָבן צוגעהאָלפן די דייטשן אויסצוגעפֿינען די באַהאַלטענע יידן.

איך וויל אויך דערמאָנען די צענדליקער לאָגצוטער יידי־שע פֿאַמיליעס, וואָס האָבן נישט געוואָלט גיין קיין פּעלקינע, און געפֿרווועט אנטלויפן אין די דערפער, זיך דאָרטן אויסבא־האַלטן.

עדה פניק־קארנבלאו־באט קרית־חיים

איז געטאס און לאגערן

די מאַמע (עדה פעניק) מיטן קינד (שלמה באַט)

איך בין געבוירן געווארן אין לאַנצוט, דעם 6־טן אַק־טאָבער 1916, אַלס טאָכטער פון שמואל הערש קאַרנבלוי און אַמאַליא (פון יהוזיז — לייענער). פון מיינע לעבן געבלי־בענע שוועסטער בלומה וואוינט אין ישראל, פרידא אין אַמע־ריקע, און פעסיע איז אומגעקומען אין דער צייט פון דער היטלער אָקופּאַציע. פון מיינע אומגעקומענע ברידער, איז חיים דערהרגעט געווארן דורך אַ גוי אין מאַרקאָווע. יוסף ישראל, אפרים און שלמה לייב זענען אומגעקומען פון היטלעריסטישע הענט.

איך האָב באַזוכט די האַנדלסשול אין לאַנצוט און דאָרט געווען ביים אויסברוך פון קריג. נאָך דער מלחמה האָב איך צוריקגעקערט אין יאָר 1945 קיין פוילן. אין יאָר 1951 בין איך געקומען מיט מיין פאַמיליע קיין ישראל.

לאַנצוט — די ערשטע אויסזידלונג

לאַנצוט האָט געציילט פאַרן קריג 8 טויזנט מענטשן. ס׳רוב יידן זענען געווען סוחרים און אינהאָבער פון געשעפטן. די יוגנט איז געווען אַרגאַניזירט אין ציוניסטישע אַרגאַניזא־ציעס, פון וועלכע די שטאַרקסטע זענען געווען די אַלגע־מיינע ציוניסטן. די יידן האָבן זיך אויך באַשעפטיקט אַלס מעקלער און ליפעראַנטן ביים גוט פון גראַף פּאָטאָצקי, צו וועמען עס האָבן געהערט די צעגעלניע, מילן, בראוואַרניעס, ליקער־פּאַבריקן. איך בין געווען אַ מיטגליד אין דער אַרגאַ־ניזאַציע „עקיבא". ס׳זיינען אויך געווען אין לאַנצוט יידישע ספּארטקלובן, אַ יידישע ביבליאָטעק, אַן אַרקעסטער.

ווען די דייטשן זענען אַריין קיין לאַנצוט אין סעפּטעמ־בער 1939 איז אַ שרעק באַפאַלן די יידישע באַפעלקערונג, אַבער מען האָט זיך צעטרייסט, אַז די דייטשן זענען דאָך אַ פאָלק פון קולטור, ווער ס׳וועט זיין לאיאַל צו זיי, דעם וועט גאָרניט געשען.

וואָס אַן אמת — די ערשטע טעג זענען אַריבער אַן עקסצעסן. מיין שוועגערין איז גראַד געשטאַרבן ביים אַרייַ־קומען פון די דייטשן. איר לויה איז אַריבער רואיק אַן געוואלטאַקטן.

באַלד נאָכער האָבן די דייטשן אָנגעהויבן נעמען יידן צו גראָבן ראָוועס. ביים פאַרשיטן די ראָוועס אויפן רינעק, האָבן די דייטשן געהייסן די יידן טאַנצן. מען האָט זיי געוויט אויס־פירן פאַרשידענע דערנידעראַנדיקע אַרבעטן, זיי אויסגעלאַכט און געמוטשעט. חוץ דעם האָבן די דייטשן באַפוילן אָפּגעבן די שליסלען פון יידישע געשעפטן, אַרויפגעלייגט קאָנטרי־בוציעס און פאַראַרדנט טראָגן אַ באַנד מיטן „מגן דוד".

האַרבסט 1939 איז אַרויס אַ באַפעל, אַז אַלע יידן דאַרפן פאַרלאָזן תיכף לאַנצוט מיטן טייַך סאָן קיין רוסלאַנד. דורך דער פראָטעקציע פון גראַף פּאָטאָצקי זענען פאַרבליבן עט־לעכע יידישע פאַמיליעס, צווישן זיי, אויך אונדזער משפחה. מיין פאָטער איז געווען פון בארוך אַ שוסטער. צוזאַמען מיט אים איז פאַרבליבן די מאַמע און מיר, זעקס געשוויסטער. די יידן איז דערלויבט געווען מיטנעמען זייערע זאַכן אויף פורן, אַבער די גויים האָבן פאַרלאַנגט זייער אַ סך געלט פאַר די פורן, און נישט אַלע האָבן געקאָנט באַצאָלן.

אַ טייל יידן האָבן זיך באַהאַלטן און דערנאָך זענען זיי אַרויס פון די באַהעלטענישן און זיך אויסגעמישט מיט די וועלכע עס איז דערלויבט געווען צו בלייבן. נאָך אַ געוויסער צייט האָבן די דייטשן אַריבערגעפירט קיין לאַנצוט עטלעכע הונדערט יידן פון לאָדזש און קאַליש. אַ טייל פון זיי זענען געקומען מיט זאַכן, אַבער ס׳רוב זענען געווען אָרעם. די פאַרלאָזטע וואוינונגען, וועלכע מען האָט זיי צוגעטיילט, זענען געווען אויסגערויבט שוין פון פריער דורך די היטלע־ריסטן און פאַליאַקן. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דער הונגער.

אין 1940 האָבן די יידן נאָך געוואוינט אין זייערע וואו־נונגן, אַבער זיי אַליין האָבן זיך צוזאַמענגעדרייַנגט אויף איין פלאַץ, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט צו וואוינען אין אָפּגעלעגענע פערטלען פון דער שטאָט. אַרויסגיין אין גאַס איז געווען פאַרבונדן מיט סכנות: די דייטשן האָבן אָנגע־הויבן כאַפן יידן און ס׳איז געווען גלייכער נישט אַרייַנצו־פאַלן צו די היטלעריסטן אין די הענט. אייַנגטלעך איז נישט געווען אפילו נאָך וואָס אַרויסצוגיין פון די הייזער, ווייל עס איז שוין סיי ווי סיי פארבאָטן געווען צו האַנדלען.

די געטאָאפּאַ

נאָך אַ שטיקל צייט האָבן זיך אומגעקערט אַ גרופּע יידן, וועלכע זענען אַריבערגעפאָרן מיטן סאָן. די היטלעריסטן האָבן זיי גלייך פאַרנומען אויפן בית הקברות און זיי דאָרט דערשאָסן. פון 48 קרבנות האָבן זיך געראָטעוועט נאָר אַ פּרוי (פערטער) און אַ מאַן (וואָסער), וועלכע זענען געווען

פֿאַרוואונדעט און די געסטאַפּאָ־לייט האָבן געמיינט אַז זיי לעבן נישט מער. ביינאַכט האָבן זיי זיך אַרויסבאַקומען פון דעם באַרג מתים און זענען אַנטלאָפֿן. די פרויּ האָט געהאַט א דורכגעשאָסענע האַנט. א פוילישער דאָקטאָר (ד״ר יעדלינסקי) האָט איר געמאַכט א באַנדאַזש און זי אָפּגעשיקט קיין זשעשאָוו אין שפּיטאָל. אָבער עמיצער האָט איר געמסר״ט אין דער געסטאַפּאָ אין לאָנצוט און מען האָט זי דערשאָסן.

אין לאָנצוט האָבן זיך דעמאָלט אויסבאַהאַלטן צווישן די געווינקסן 11 יידן פון הינטער סאַן. פוילישע גויים האָבן זיי דערזען און געמסר״ט. מען האָט זיי אָלע אויסגעשאָסן. געטאָן האָט עס א געסטאַפּאָ־מאַן קאָקאָט. נאָכן שיסן האָט ער די טויטע געטאַפּט דעם פּויל, כדי זיך איבערצייגן, אַז זיינע קרבנות לעבן ניט מער. דער דאָזיקער האָננעמאַן איז געווען די שרעק פון די יידן אין לאָנצוט. ווען ער פלעגט אַרויסגיין אין גאַס, איז יעדער פֿאַר אים אָנטלאָפֿן. יעדן טאָג האָט ער געמוזט עמעצן דערשיסן.

איינמאָל, געווען איז עס אין יאָר 1942, איז אַרויס א קלאָנג, אַז קאָקאָט גייט מיט צוויי געסטאַפּאָ־לייט. מיין מומע מיט די טעכטער זענען אַרויסגעלאָפֿן פון דער וואוינונג. אויף דער גאַס האָבן זיי באַמערקט, אַז די מומע האָט אין איילעניש פֿאַרגעסן אָנצוטאָן דעם באַנד אויפן אָרעם. די טעכטער האָבן זי גענומען אונטערן אָרעם, כדי מען זאָל נישט באַמערקן, אַז עס פעלט דער באַנד. אָבער קאָקאָט האָט דאָס באַמערקט. ער איז זיי נאָכגעלאָפֿן און דערשאָסן די מאַמע אויף די הענט פון אירע טעכטער.

איך בין אויך איינמאָל אָנטלאָפֿן פון קאָקאָטן, איך האָב מיך באַהאַלטן אין דער אָפּטייק. פון פענצטער האָב איך באַמערקט ווי קאָקאָט פירט אָרויס פון שכנהתדיקן הויז טראָפּעטערן און זיין פרוי, ער האָט אַרויסגענומען דעם רעוואָלווער און זיי ביידע אויפן אָרט דערשאָסן. איך געדענק אַז אויף דעם אָרט איז געוואָקסן א באַרג־בוים. קאָקאָט האָט מיט דערזעלבער האַנט מיט וועלכער ער האָט נאָר וואָס דערשאָסן צוויי מענטשן, אַראָפּגעריסן א באַרג פון בוים און זי מיט אָפּעטיט אויפגעגעסן. קאָקאָט האָט אויך געהרג׳עט פֿאָליאָקן.

אַן ענלעכער אויסוואורף איז געווען דער היטלעריס־טישער זשאַנדאַרמעריע־קאָמענדאַנט, זיין נאָמען געדענק איך נישט. ער איז געווען א געלער און די יידן האָבן אים גערופן „דער געלער״. הרג׳ענען יידן איז ביי אים געווען א ספּאָרט. ער האָט עהרגעט אין ווייסע הענטשקעס. אַן די הענטשקעס איז ער נישט אַרויסגעגאַנגען אויף זיינע בלוטיקע פֿאָלאָוואָניעס. ער האָט אויף זיך אַליין געזאָגט: איך בין א פֿאָר־ברעכער און האָב יעצט די געלעגנהייט זיך אויסצולעבן.

איינער פון די ערשטע קרבנות פון דער געסטאַפּאָ איז געווען מיין מאַן יעקב באָט און זיין ברודער לאַזאָ. פֿאָר דער מלחמה זענען מיר געווען פֿאַרמעגלעכע מענטשן. מיר האָבן געהאַט א מיל און א טאַרטאַק און געוואויגט אויף פֿאַדוויעזשיניץ, דריי קילאָמעטער פון לאָנצוט. וועז די דייטשן האָבן פֿאַרנומען אונדזער געגענט האָבן זיי אָפּגעגעבן די מיל און דעם טאַרטאַק אונטער דער פֿאַרוואָלטונג פון „טרויהאַנדל״, יאן דעלאַנג, א פֿאָלקסדויטשער. עס איז דאָרט געווען א גרויס פֿאַרמגען: בוימאַטעריאַלן, א סך תבואות. מיין מאַן און דער שוואָגער האָבן דאָרט באַקומען א באַשעפטיגונג. דעלאַנג האָט פֿאַרקויפט א סך סחורה און פֿאַרן צוגענומענעם גילט זיך אָנגעקויפט גאָלד. מיין מאַן און דער שוואָגער האָבן געווואוסט דערפון, און דעלאַנג האָט מורא געהאַט זיי זאָלן אים נישט אויסגעבן.

שבת הגדול 1942 זענען געקומען צו דעלאַנגען די געסטאַפּאָ־לייט קאָקאָט, שמידטקע, קריטציגגער און געטרע־קען א גאַנצן טאָג. אויפדערנאַכט בין איך געווען מיטן מאַן ביים שוואָגער. זענען געקומען די געסטאַפּאָ־לייט און געפרעגט צו דאָס זענען די ברידער באָט. דערנאָך האָבן זיי שרעקלעך געשלאָגן מיין מאַן און דעם שוואָגער. אין א געווייסן מאָמענט איז מיין מאַן אַרויסגעשפרונגען דורכן פענסטער. איך האָב דערהערט א שאָס. דער שוואָגער איז נאָכגעשפרונגען דעם ברודער. איך האָב דערהערט א צווייטן שאָס. איך בין אַנטלאָפֿן צו די עלטערן. צוזאַמען מיט אַנדערע און מיט די בריידער האָבן מיר א גאַנצע נאַכט אַרומגעזוכט מיין מאַן און דעם שוואָגער. מיר האָבן אָבער אפילו ניט געפונען א שפור פון זיי. איך בין אַוועק א פֿאַרצווייפלטע צו דעם קאָמענדאַנט און ער האָט מיר געזאָגט — „זוכן זי איינצן פרישן גראָב נעבן דער זעגמיהלע״.

מיר האָבן אויסגעגראָבן זייערע טייטע קערפּערס און געבראַכט צו פּירן אויפן הייליקן אָרט. אויך אויף דערצו האָט מען באַדאַרפט אויסגוצן פּראָטעקציע. דערנאָך האָבן מיר דערציילט די גויים, אַז די געסטאַפּאָ־לייט האָבן געכאַפט מיין מאַן א לעבעדיקן. זיי האָבן אים געהייסן אויסגראָבן א גרוב פּארן ברודער. ער האָט אָפּגעזאָגט און זיך געווארפן אויף די מערדער. זיי האָבן אים אָוועקגעלייגט אויפן טויטן קערפּער פון זיינן ברודער, און אַזוי דערשאָסן.

אין פעלקינער וואלד

אין 1941 האָט זיך שוין די סיטואַציע פון די יידן זייער פֿאַרערגערט, אָבער אין יאָר 1942 האָבן זיך אָנגעהויבן די אמת׳ע שחיטות. מען האָט אַרויסגעטריבן די יידן פון די שטעט און פון די דערפער און זיי אויסגעהרגעט אין פעל־קינער וואַלד.

איך געדענק דעם רב פון מיעלין. געווען איז ער נאָך א יונגער מענטש, געוואיינט אויפ׳ן ריינעק. וועז ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די „אויסזידלונג״, האָט ער זיך אָנגעטאָן דעם קיטל און איז אַרומגעגאַנגען די גאַנצע נאַכט און געקלאָפּט אין די פענסטער:

— יידן דאָוונט! יידן זאָגט וידוי!

וועז אין דער פרי זענען צו אים אַריינגעקומען די מער־דער, האָט ער אָראָפּגענומען דעם הוט און דערנאָך זיך געוואָרפן אויפן ס. ס. מאַן און אים געשליידערט צו דער ערד: — אַציונד קענט איר מיך דערהרגענען — האָט ער געזאָגט.

אויף איין אויסזידלונג האָט מען געהייסן אָלע יידן זיך פֿאַרזאַמלען אויפן גימנאַזיע־הויף. די זאָכן האָט מען באַדאַרפט

מיט זיך מיטנעמען. די יידן האָט מען דערנאָך פֿאַרלאָדן אויף לאָסט־אויטאָס און אָפּגעפֿירט קיין פּעלקין וואו מען האָט זיי דערנאָך אין וואַלד אויסגעשאָסן. 50 יונגע יידן האָט מען דערלויבט זיך אומקערן קיין לאַנצוט. נישט אַלע האָבן געווּאוסט אַז זיי פֿאָרן צום טויט. ווער עס וויל האָט געקאָנט זיך דינגען אַ בריטשקע און אַליין פֿאָרן אין וואַלד. די פֿאַרוואונדעטע מאנדשיין איז געלעגן אונטער אַ בּאָרג מתים. וועז די היטלעריסטן זענען אָוועק פון דאָרט, איז זי אַרויסגעקראָכן און אַזוי איז זי געבליבן לעבן.

נאָך די צוויי לעצטע „אויסזידלונגען" האָבן די דייטשן פֿראָקלאָמירט לאַנצוט אַלס „יודניריין".

נעטאָ אין שיניווע

די רעשט יידן פון לאַנצוט, קאַנטשיגע. לעזשאַנסק, פשע־ווּאָרסק, און יאַראָסלאָוו האָבן זיך גרופּירט אין שיניווע. דער נעטאָ איז געווען אָפּגעצוימט, ס׳האָבן אים געהיט פּוילישע פֿאָליציאַנטן. די דייטשן האָבן פֿאַרעפּנטלעכט אַן אויפֿרוף, אַז אין שיניווע איז אייגנעפּירט געוואָרן אַ נעטאָ און אַלע יידן קענען אַרויסגיין פון זיי׳ערע באַהעלטענישן און זיך דאָרט באַזעצן. די אויסבאַהאַלטענע האָבן געגלויבט דעם אויפֿרוף און זענען אַריבער אין שיניווע. נאָך עטלעכע טעג זענען אין נעטאָ אַריינגעקומען היטלעריסטן און אויפן אָרט אויסגעשאָסן די מיטגלידער פון יודנראַט. דער לעצטער פֿרעזידענט פון יודנראַט איז געווען מג׳ נאַדל. די יוגנט האָט מען אביערגעפּירט קיין יאַראָסלאָוו. מען האָט זיי געהייסן דאָרט רייניקן די שטאַלן און טאָן פֿאַרשידענע אַנדערע אַרבעטן, דערנאָך האָט מען זיי אַלע אויסגעשאָסן.

אויף דער אַרישער זייט

אין דער צייט פון דער ליקווידאַציע פון נעטאָ אין שיניווע, איז מיין שוועסטער אַנטלאָפן קיין דייטשלאַנד, און איך מיט אַ דריי־יאָריק קינד — קיין קראָקע. מיין פּאָטער האָט באַצאָלט אַ פּירער, וועלכער האָט מיך באַדאַרפט באַג־לייטן אַהינצו. אויפן וועג האָט מיין באַגלייטער זיך אָנגעטרונ־קען און מיר צעדראָט, אַז ער וועט מיך אויסגעבן. איך האָב געהאָט מיט אים אַ סך צרות.

פֿאַרענדיק פון שיניווע קיין קראָקע, בין איך דורכגע־פֿאָרן דורך סאנדאָמיערז. אויף אַ זייטיקע ליניע זענען דאָרט געשטאַנען פֿאַרמאָכטע וואַגאָנען, פון וועלכע עס האָבן זיך געהערט קרעכצן און געשרייען אויף יידיש. יידן האָבן גע־שריען: וואַסער! מיר ווערן דערשטיקט! און די פֿאָליאַקן האָבן געלאַכט און גזאָגט: יידן פֿאָרן קיין פֿאַלעסטינע

איך האָב געהערט אַז אַלע יידן פון שיניווע האָט מען ליקווידירט.

איך האָב שוין ניט געקענט מער אויסהאַלטן פון די דראָאונגען און שיקאָנעס פון שיכורן באַגלייטער, און אויף איינע פון די סטאַנציעס בין איך פון אים אַנטלאָפן. ווי ס׳איז בין איך דערפֿאָרן ביז קראָקע. איך האָב געהאָט דעם אַדרעס פון דעם אַרטיסט מיאַרקי, וועלכן עס האָט מיר געגעבן אין לאַנצוט דער ד״ר זיס. איך בין אַלוֹז געגאַנגען צו מיארקין, אַבער ער האָט מיר געזאָגט אַז אין דעם הויז געפּינט זיך אַ פֿאַלקסדויטש, און דער אָרט איז נישט זיכער. צו דעם אַלעמען איז מיין קינד קראַנק געוואָרן. דעמאָלט האָט מיר אַרויסגעהאָלפֿן אַ געוויסע פּרוי אירענע. זי האָט מיר פֿאָרגע־לייגט פֿאַרבלייבן בייַ איר אין וואוינונג, ביז דאָס קינד וועט געזונט ווערן. די פּרוי אירענע איז געווען די פּרוי (אַדער די געליבטע) פון דעם אַרטיסט־מאָלער זיגמונד קרול. ער האָט מיך אויפגענומען גאַסטפֿריינטלעך, ער האָט אפילו געוואָלט מאָלן מיין בילד („די מאַמע מיטן קינד"). אַבער ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז איך בין אַ יידישקע, האָט ער זיך דערשראָקן און אַנטלאָפן צוהאַמען מיט זיין שוועסטער.

— איך וועל די פֿאַני ניט אַרויסוואַרפן מיטן קינד אויף דער גאַס — האָט מיר געזאָגט די פרוי אירענע. זי האָט געבראַכט אַ דאָקטאָר און ער האָט מיר אויסגעהיילט דאָס קינד. דערנאָך האָט זי אויסגעזוכט עפּעס אַ פּרוי, מיט וועל־כער איך בין אַרויסגעפֿאָרן קיין וואַרשע, צו אירער אַ באַקאַנטער. דער באַקאַנטער אין וואַרשע איז געווען קאָמער־דאַנט ביי דער פּאָליציי, געווּאוינט אויף פּעלצאָוו. איך האָב מיך ביי אים אויסבאַהאַלטן אַ וואָך צייט. דערנאָך אַבער האָב איך געמוזט פֿאַרלאָזן זיין וואוינונג. איך האָב מיך אומ־געקערט צו די מיארקי׳ס קיין קראָקע.

רוזשא מיאַרקאָוא האָט מיך אַרויסגעפּירט קיין וויאַט־רַאוויץ (פּאָוויאַט נאַוויי סאַנדז). דאָרט האָט געוואוינט איר מוטער. קיינער אין דאָרף, אפילו נישט רוזשעס מאַמע, האָבן געוווּאוסט אַז איך בין אַ יידין. ס׳האָט געהייסן אַז איך בין די פרוי פון אַ אָפּיציר און איך וואוין צוליב דעם קינדס גע־זונטהייט אויפן דאָרף. אין וויאַטראָוויץ האָב איך פֿאַר־בראַכט אַ חודש. מען האָט מיך געראָפן די „פּאני" פון דער שטאָט. אַזוי ווי עס האָט נישט געפּאַסט, אַז די פרוי פון אַ אָפּיציר אין דער געפֿאַנגנשאַפט זאָל האָבן געלט. האָב איך געדרייט שטריק. רוזשע איז געקומען, האָט זיי געגומען קיין קראָקע און זיי דאָרט פֿאַרקויפט, און פֿאַר דעם באַקומענעם געלט געקויפט פֿאַר מיר פֿראָוויאַנט. איך בין דאָרט געגאַנגען אין קלויסטער, אויף גאַטאַדינסטן און קאָמונע. איך האָב געהאַט מיט דעם צרות, ווייל אָפּט האָב איך נישט געוואוסט ווי אַזוי זיך אויפצופירן. איינמאָל איז צו מיר צוגעקומען דער גלח און מיר געגעבן אַ טעלערל. איך האָב עס צוגענומען און דערנאָך בייַם אַרויסגיין, פֿרעגט מיך פֿאַרוואונדערט מיין באַלעבאָסטע: די פֿאני האָט צוגענומען די הייליגע קאָמונע, צי האָט איר זיך פּריער מתודה געווען? איך האָב נישט געזען איר זאָלט האָבן פּריער געגאַנגען מתודה זיין. איך האָב איר געגעטפֿערט שנעל אַז איך האָב מיך נאָך אין קראָקע מתודה געווען. איינמאָל האָט מען באַדאַרפט גיין קיין טראָפּיע אין קלויסטער. איך האָב נישט געקאָנט איבערלאָזן דאָס קינד, ווייל מען וואָלט געווען דערקענט אַז עס איז אַ ייד. האָב איך עס מיטגענומען, כאָטש אַלע האָבן זיך געווונדערט.

אין וויאטראָוויץ האָט געהערשט אַ שרעקלעכע אַרעמ־קייט. כאָטש איך האָב אַכטונג געגעבן די גויים זאָלן זיך נישט דערוויסן אַז איך האָב געלט, דאָך האָב איך געפּילט אַז זיי אַבסערווירן מיך. איינמאָל האָב איך געגעבן אַ צו גרויסע

נדבה אויפן קלויסטער, אַן אַנדערש מאָל האָט אַרויסגערופן אַ פּאַרדאָכט, אַז איך נעם יעדן טאָג פּאַרן קינד אַ האַלבן ליטער מילך. דאָס האָט מען באַטראַכט דאַרט פאַר אַ לוק־סוס. — נאָר די יידן האָבן ליב גוט צו עסן — האָבן גענאָגט די גויים. מיין האַנטוך האָט די מיראָקאָוו געבעטן איך זאָל איר שענקען פאַר אַ שאָל, אַזוי אַרעם זענען זיי געווען.

איינמאָל האָב איך באָקומען אַ אויפפאָדערונג פון דער געמיינדע, איך זאָל מיך דאַרטן מעלדן, אין דער אנגעלעגנ־הייט פון מיינע פּאָפּירן. איך האָב דעמאָלט געהאַט אַ דאָקו־מענט אויפן נאָמען מאַריא נאָוואָק, מיין זון — אַנדזשיי. איך האָב גלייך געשריבן צו רוזשע מיראָקאָ, זי זאָל קומען צופּאָרן, זי איז געבליבן מיטן קינד און איך בין געגאַנגען אין דער געמיינדע. דאָרט האָט מען געבראַכט מיין קענקארט און זי אָפּגעשיקט קיין נאָווי סאָנדז צו דער גענטאָפּאָ אויף קאָנטראָל. רוזשע האָט מיר גערָאטן אַז איך זאָל צוריק אומקערן קיין קראָקע. דאָרט האָב איך מיך געוואָלגערט אין פאַרשידענע וואיונגענען, אויפן רינעק קלעפּאַרסקי בייַ די שידלאָווסקי, דערנאָך אויף קאָלוואַריסקי. מער ווי אַ פּאָר טעג האָב איך אין ערגעץ ניט געקענט פאַרבלייבן. אויף קאָלוואַריסקי האָט מען מיך אַריינגעפּירט צו אַ געוויסן פריזידער. איך האָב געצאָלט 5 טויזנט זל. מאָנאָטלעך. אַזוי איז געווען דער פּריז פאַר אויסבאָהאָלטן יידן — 3 טויזנט פאַר אַ דערוואָקסענעם און 2 טויזנט פאַר אַ קינד. דער פּריזידער סטעפאַן ציטקא האָט זיך געהייסן באַצאָלן אין פאַראויס פאַר אַ חודש. נאָך עטלעכע טעג האָט אַר דערציילט, אַז עס דראָט אים פאַרשיקט צו ווערן קיין דייטשלאַנד, וועו ער וואָלט אַהאָט מער געלט און זיך געקאָנט קויפן אַ קלאָסן־לאָטעריע, וואָלט ער געקאָנט אויסמיידן פאַרשיקט צו ווערן קיין דייטשלאַנד. צו דעם צווייפל האָב איך אים באַדאַרפט באַצאָלן אין פאַראויס פאַר דריי חדשים. איך האָב אים געגעטפּערט, אַז אַזוי אינגאַנצן „טרפה" בין איך נישט. איך קום טאָקע אַרויס פון יידן, אָבער מיין מאַן איז אַ פאָליאַק, אַן אפּיציר אין דער פּויליישער אַרמיי, אַז איך האָב פּויליש פאַמיליע אין רייַש וועלט שיקט מיר געלט אויף אויסהאַלטונג. כדי צו צווינגען צייט, האָב איך צוגעזאָגט אַז זשעלינסקי (אין אמתן איז דאָס צווונ דער ייד פאוסט) וועלכער ברענגט דאָס געלט פון רייַש, וועט שוין דאָס ערלעדיגן. זשעלינסקי האָט מיר גערָאטן, אַז איך זאָל פרובן געבן ציטקען נאָר פאַר איין מאָנאַט. — גוט, — האָט געזאָגט ציטקא, וועו איך האָב אים געגעבן פאַר איין מאָנאַט. — אויב די פּאַנע קען מיר נישט באַצאָלן, וועט מען מיר געבן אַן אַנדערן ייד.

ס׳איז נישט געווען קיין אנדערע עצה, איך האָב אים געמוזט געבן וויפיל ער האָט פאַרלאַנגט. אין צען טעג אַרום איז אַריינגעקומען צו מיר די פרוי פון פריזיער. איך זע ווי זי פרובירט צו מאַכן אַ טרויעריקע מינע, אָבער עס געלינגט איר נישט. זי לאָכט כמעט. וואָס איז געשען? — פרעג איך. — מיין מאַן האָט מען אַרעסטירט — ענטפערט זי, און איר מוזט פון דאָנען אַוועקגיין, ווייל באַלד וועט זיין אַ רעוויזיע. און דאָס געלט? — האָב איך געשריען — וואו איז מיין געלט? — דאָס געלט איז נישטאָ, דער מאַן האָט עס געהאָט בייַ זיך. — וועל איך פון דאָנען נישט אַוועקגיין, איך פאָר־מאַג גאָרנישט, גיט מיר אָפּ אַ טייל פּון געלט! — ס׳איז אַריינגעקומען איר מאַמע. זי האָט זיך געוועדעט צו מיר: — די גייסט פון דאָנען נישט אַרויס? וועט מען דיך אַרויס־שלעפּן! איך וועל שוין געבן צו וויסן וואו מען דאָרף! ס׳איז נישט געווען קיין אויסוועג, איך האָב גענומען דאָס קינד און בין אַרויסגעגאַנגען.

איך האָב מיך אומגעקערט צו דער שידלאָווסקי. — איך בין געבליבן אַן געלט, — האָב איך איר געזאָגט — אַזוי לאַנג איך וועל נישט באַקומען קיין געלט פון מיין משפחה, בעט איך אייך מיך צו האַלטן בייַ זיך.

די דאָזיקע פרוי האָט געהאַלטן מיט יידן, וועלכע פלעגן אַרויסגיין אויסער דער געטא־מויער צו דער אַרבעט. זי האָט מיר געגעבן אַן עצה. — מ׳קען גאָרנישט טאָן, נאָר אַוועקגעבן עמעצן דאָס קינד אויפצוציען, און אַליין זאָלט איר אַוועק־פאָרן קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט.

אויף דער טאַרנאָווסקי גאַס אין קראָקע האָב איך געפונען אַן איינזאַמע פרוי, אַ פענסיאָנירטע לערערן, זייער אַ פרומע און פאָטריאָטישע, וועלכע האָט מסכים געווען פאַר אַן אָפּצאָל האַלטן דאָס קינד. דאָס קינד האָט באַדאַרפט זיין ביי דער לערערן נאָר צוויי חדשים, דערנאָך האָט באַדאַרפט נאָך אים קומען צו פאָרן מיין שוועסטער פרידא, וועלכע אַרבעט אין דייטשלאַנד. איך האָב מיך מיט איר קאָרעספּאָנדירט, און זי האָט מיר געשריבן, אַז זי קען אויך פאַר מיר אויסזוכן אַ פּלאַץ, און אַז דער דאָרטיקער אַרבעטסאַמט וועט שיקן אויף מיין נאָמען אַן אויפפאָדערונג. איך האָב אַבער באַדאַרפט אַן אַדרעס וואו מען וואָלט געקאָנט די אויפפאָדערונג שיקן. חוץ דעם האָב איך באַדאַרפט זיין ערגעץ אייגעמאָלדן. אין דער צייט האָב איך שוין געהאַט אַ נייע קענקאָרט, וועלכע איך האָב מיר אויסגעאַרבעט נאָכן אַנטלויפן פונעם פריזיער ציטקא. די קענקאָרטע איז געווען אויסגעשטעלט אויפן נאָמען מאַריא לאָרענץ.

זשעלינסקי, וועלכער איז נישט געווען ענלעך אויף אַ יידן און האָט זיך גאָנץ פריי באַוואויגן, האָט מיר געראָטן אַז איך זאָל מיך איינמעלדן אין קראָקע אויף דער באסאצקיע גאַס בייַ דער הויז־אויפזיערן ביניאשאוא. אַזוי האָב איך געטאָן. איך האָב די סטרושן באַצאָלט און געווארט אויף דער אויפ־פאַדערונג צו אַן אַרבעט קיין פראַנקפורט, בייַ דער אַדער. אויפן אַנדערן טאָג האָב איך מיך באַדאַרפט מעלדן אויפן אַרבעטסאַמט צו אַ מעדיציניש אונטערזוכונג. ס׳האָט זיך געדאַכט אַז אַלץ איז שוין אויפן גוטן וועג. דעמאָלט אָבער בין איך באַגאַנגען אַ נישט פאָרזיכטיקן שריט וועלכער האָט גע־האָט פאַטאַלע פאָלגן. דערפרייט מיט דער האַפנונג אַז באַלד וועל איך אַפּפאָרן און עס וועט נעמען אַן ענדע צו מיינע ליידן — בין איך אַוועק צו דער ביניאַשאוא און איר געזאָגט: — איך פאָר אַוועק אין דייטשלאַנד. דאָ האָט איר אין פאַרויס די 500 זלאָטעס. אַ דאַנק פאָר אַלעמען און איך בעט אייך מיך אויסצומעלדן!

די מעדיציניש אונטערזוכונג איז אַדורכגעגאַנגען גוט. וועו זי האָט זיך געענדיקט, האָט מען מיר געזאָגט: — די

וועלכע זענען פון קראָקע, דאַרפן הייַנט אויפֿדערנאָכט ברענ־
גען זייער באַגאַזש אויף דער סלאָנעטשנא גאַס, און מאָרגן
פרי פֿאָרן זיי אָפּ.

אויפֿדערנאָכט ברענג איך דעם באַגאַזש. ס׳איז צוגעקומען
דער באַאַמטער אין דער באָגלייטונג פון אַ פּאָליציאַנט און
רופט אויס — „מאריא לארענץ״! דאָס האָרץ איז מיר אייַ־
געפֿאַלן, איך האָב באַלד פֿאַרשטאַנען אַז דאָ איז עפּעס נישט
גלאַטיק. דער פּאָליציאַנט האָט מיך פֿאַרנומען מיט זיך. איך
האָב מיך צוגעזעצט. איך האָב געזאָגט אז עס איז געשען אַ
מיספֿאַרשטענדניש.

— „דאָס וועט זיך דיר נישט אייַנגעבן — האָט געענט־
פֿערט דער פּאָליציאַנט — דו ביסט אַ יידישקע און ווילסט
פֿאָרן קיין דייטשלאַנד״.

— איך שווער אייַך, אַז איך בין נישט קיין יידישקע!

— ס׳איז דאָ גענוג די ביינאַשאָוע און דערציילט, אַז דו
ביסט גענוג ביי איר געמאַלדן און דו ביסט אַ יידישקע!

איך האָב אים אַנגעהויבן צו בעטן: — איר זענט דאָך
אַ פּאָליאַק, זעט, איך האָב אַ קינד, איך בעט אייַך זייער,
לאָזט מיך אָפּ!

— איך בין נישט קיין פּאָליאַק — האָט ער געענטפֿערט
— איך בין אַן אוקראַיִנער, און וואָס אַנדאַלאַנגט דאָס קינד —
האָט ער צוגענומען מיט אַ שלעכטן שמייכל — מיר וועלן זיך
אויך מיטן קינד פֿאַראינטערעסירן.

ער האָט מיך אַנגענומען אונטערן אָרעם און אָפּגעפֿירט
צום טראַמווייַ. — וועג איך וועל פֿרובן אַנטלויפן — האָט ער
געוואָרנט — וועט ער שיסן.

כדי נישט אַרויסצורופן קיין פֿאַרדאַכט אויף דער שוועס־
טער, האָב איך באַשלאָסן צו פֿאָרווישן אַלע שפּורן. אין טראַמ־
וויי האָב איך אויפגענומען דאָס גאַנצע פּאַפּיר פון דער אייַ־
פֿאַדעוונג, וואָס באַוויליגט מיין פֿאָרן קיין דייטשלאַנד. דער
פּאָליציאַנט האָט מיך אָפּגעפֿירט אויף דער גראדסקא גאַס צום
אַרבעטסאַמט.

— וואו איז די באַוויליגונג? — האָט מען מיך געפֿרעגט.

— איך האָב זי נישט. גוט, דו וועסט ענטפֿערן ערגעץ אַנדערש.
מען האָט מיך אָפּגעפֿירט אויף דער מיליטעריישער פּאָליצייַ־
סטאַציע. דאָרטן האָט מען מיר געהייסן ווייַזן די קענקאָרט.
דער פּאָליציאַנט האָט זי קאָנטראָלירט און געזאָגט — דאָס
איז ריכטיג.

אָבער צום אומגליק זענען אַריינגעקומען צוויי געסטאַפּא־
לייט, וועלכע האָבן שוין געוואוסט די גאַנצע זאַך. מיט די
אויסגעשריייען — וואָס מאַכט דאָ די יידן? האָט מען מיך
אַרויסגעפֿירט פון פּאָסטערונעק און געבראַכט אויף דער
מאַנטעלופּע גאַס.

אויף מאַנטעלופּע גאַס

ס. ס. מענער האָבן מיך אָנגעהויבן צו פֿאַרשן. זיי האָבן
מיר צוגעלייגט אַ רעוואָלווער צו די שלייפן: — צי ווייסטו
וואָס דיך דערוואַרט? — האָבן זיי געפֿרעגט. דערנאָך האָט
מען מיך פֿאַרשלאָסן אין אַ„אייַנצעלצעלע״. מען האָט דאָ נאָר
געקאָנט שטיין. איך האָב אַזוי דורגעמאַכט אַ גאַנצע נאַכט.

אויף די וועגט זענען געוועון פֿאַרשידענע אויפֿשריפֿטן. צוויישן
אַנדערע — „איך גיי צום טויט״ און פֿאַרשידענע נעמען. אין
דער הויך פון דער צעל איז געוועון אַ קליינטשיק פענצטערל.
ס׳האָט זיך מיר אויסגעדאַכט אַז דאָס געדויערט אַן אייביקייט.
אפילו ווייַנען האָב איך נישט געקאָנט. אין דער פרי האָט מען
מיך אַרויסגעפֿירט פון דער צעל.

אויפֿן דריטן שטאָק פון דער געביידע האָט מען מיך פֿאַר־
האַלטן פֿאַר עפּעס אַ טיר. אויפֿן שילדל איז געוועון דער נאָמען
ראָטענבערג. דאָס איז געוועון אַ העכערער געסטאַפּא־אָפֿיציר.
געלאָסן האָט ער פון מיר צוזאַמענגעשטעלט דעם פֿראָטאָקאָל.
ער האָט געהייסן אָפּגעבן די וועדטזאכן. איך האָב אַראָפּגענו־
מען פון פּינגער דאָס חופּה־קידושין רינגל, פון די אויערן די
אויערינגלעך און פון בייטעלע אַ רינגל מיט אַ בריליאַנט: —
דאָס רינגל גיב איך אייַך צום אַנדענקן — האָב איך געזאָגט.

— איזט דאָס עכט? האָט ער געפֿרעגט באַטראַכטנדיק דעם
דריי־קאַראַט בריליאַנט. דערנאָך האָט ער אים באַהאַלטן אין
קעשענע. ער האָט מיך אָנגעהויבן אויספֿרעגן אויף מיין פֿאַמי־
ליע. איך האָב מיך דערמאָנט אין מיין קינד און צעווייַנט. אויף
זיין ביוראָ־טיש האָב איך באַמערקט אַן אויפֿנאַמע פון אים,
זיין פּרוי און צוויי טעכטער. איך האָב געוויזן אויף דער פּא־
טאַגראַפּיע און געבעטן: —— דערמאָן דיך אין דיינע טע־
טער, איך בין געזונד, יונג, ראָטעוועט מיך, איך ווייל אַרבעטן!
איך ווייס נישט פון וואַנען עס האָבן זיך מיר גענומען די
וועדטער און אַזוי פיל מוט, אָבער איך בין געוועון אַנטשלאָסן
צו קעמפֿן פֿאַר מיין לעבן.

— איך וועל טאָן אַלץ וואָס איז מעגלעך — האָט ער גע־
ענטפֿערט.

דערנאָך זענען מיר אַראָפּגעגאַנגען אונטן, און דאָרט האָט
מען מיך אַוועקגעשטעלט מיטן פנים צו דער וואַנט און גע־
הייסן וואַרטן. ווי שטילע שאָטנס האָבן זיך דאָ אַרומגעדרייט
יידן, וועלכע האָבן געארבעט ביים אויפֿרוימען. איך האָב אייַ־
נעם פון זיי שטיל געפֿרעגט: — צי וועט מען דאָ דערשאָסן?
— ער זאָגט אַ מיר גאָרנישט געענטפֿערט. נאָך אַ ווייל איז
געקומען ראָטענבערג, ער האָט מיר געהייסן אַרויסגיין, ער האָט
געזומען די שליסל פון אויטאָ און מיר זענען בייידע אַינגע־
שטיגן אין אויטאָ. — פֿראָביר נישט צו אַנטלויפן, — האָט
ער געזאָגט — ווייל איך וועל דיך דערשיסן. איך וועל טאָן
וואָס אין מיין מעגליכקייט.

פֿאַרגעקומען איז דאָס אָנהייב יוני 1943. דער געסטאַפּא־
מאַן האָט מיך אַוועקגעפֿירט אין קראָקעווער געטא. ס׳האָט
דאָרט נאָך געארבעט די „אויפֿרוימונג־קאָלאָנע״. ראָטענבערג
האָט מיך איבערגעלאָזט אונטער וואַך און אַוועקגעגאַנגען.
ס׳האָט זיך פון מיר אַרויסגעריסן אַ ספּאַזמאַטיש געווייַן. דער
מיליציאַנט ד״ר אַרמער האָט מיך געטרייסט: — דו וועסט
לעבן — איך האָב אים דאָרויף געענטפֿערט: — זאָגט בעסער
מיט מיר וידוי און זאָגט מיר ווען וועל איך דערשאָסן וועדן.

דערנאָך האָט מען מיך אָפּגעפֿירט אין געפֿענגעניש. ס׳זע־
נען דאָרט געווען געמאָפּטע יידן, וועלכע מען האָט אַרויסגע־
שלעפּט פון באַהעלטענישן, פּראָסטיטוטקעס, און פּוילישע
גנב׳טעס. אין קאַמער זענען געווען אויפגעהאָנגען פּריטשעס

צום שלאָפן. איך האָב דאָרט געטראָפן די פאָמיליע פרייליך פון קראָקע, די מוטער, די שנור און א דרייַ־יאָריק יינגעלע. מען האָט זיי געכאָפט אויף דער אַרישער זייט. ווען מען האָט געפרעגט דאָס קינד ווי אַזוי ס׳הייסט, האָט עס ערנסט געענטפערט: — יאָן קאָזשימיעזש מלעטשקא — אַזוי האָט מען עס געלערנט אויף דער אַרישער זייט. איך האָב געוואָלט רעדן מיט דער משפחה פריילין, זיי דערצייל מיינע איבערלעבונגען, אָבער מען האָט מיך געוואָרנט: — די קאָמער איז פול מיט אונטערהערערס, אניא וועלכע זיצט מיט מיר, גיט אויס די הבר׳טעס.

די געסטאָפּ־לייט האָבן געמוטשעט די געפאָנגענע, זיי האָבן אונז געהייסן שטיין מיטן פנים צו דער וואַנט און רעפיטירט דאָס געווער, דערנאָך מיט א גלעזטער אונז צוריק אָפּגעשיקט אין קאָמער. איינמאָל האָט איינער פון דער געסטאָפּ זיך צוגעקוקט צו דעם קליינעם פריילין: — „דאָס קינד האָט איינען רעכט אַרישן שדעל״ האָט ער פאַרוואונדערט אויסגערופן. דאָס קינד האָט מען דערנאָך אוועקגעפירט קיין פלאשאוו אין לאָגער און עס דאָרט דערשאָסן.

אין דעם קרימינאַל בין איך געזעסן 14 טעג. ווען מען האָט אוועקגעפירט א טראַנספּאָרט מענטשן קיין פלאשאוו, האָט מען מיך צוקאָמפּטירט צו זיי. מיר זענען געווען א 40 מענטשן. מיר זענען געאָגענען צופוס ביז צום פלאשאוער לאָגער.

מיטן טראַנספּאָרט קיין פלאשאוו

באַלד נאָך אונזער אָנקומען אין פלאשאוו, האָט מען דורכגעפירט א סעלעקציע. נעבן מיר איז געשטאַנען דער בעקער בייגל פון קראָקע. ער האָט די גאַנצע צייט געזאָגט וידוי. ווען מען איז צו אים צוגעקומען און געפרעגט וואָס איז זיין פאָך, האָט ער געענטפערט — בעקער און בוכבינדער. מען האָט אים אוועקגעשטעלט אין א זייט. מען איז צוגעקומען צו מיר. — וואָס ביסטו? — שניידערין. — מען האָט מיך אוועק־געשטעלט נעבן דעם בעקער. אַנטקעגן אונז איז געשטאַנען אַן אָנדערע גרופּע. ס׳איז נישט געווען באַוואוסט ווען גייען צום טויט און ווען צום לעבן. בייגעל האָט געקלערט אַזוי ווי ער איז אַן עלטערער, האָט מען אים צוגעטיילט צום טויט: — אַנטלויף אויף דער אַנדערער זייט — האָט ער מיר גע־עצה׳ט, איך האָב אַזוי גטאָן, אָבער דער גסטאָפּ־מאַן האָט עס באַמערקט און א ריטשע געטאָן: — צוריק!

און אַזוי איז עס געשען, אַז יענע גרופּע אין וועלכער ס׳זענען געווען אַזוי פיל יונגע און געזונטע מענטשן, האָט מען אָפּגעפירט קיין נעוגעלאָנדע און זיי דאָרט אויסגעשאָסן, און אונז האָט מען אָפּגעפירט אין באָד אויף „ענטלאוזונג״. אין לאָגער האָב איך צעאַרבעט ביי „בינדפּאַדענפּלעגטעריי״, דערנאָך אין דער שניידערווערקשטאָט. מיר האָבן פאַריכט מילי־טעריש וועש. די וועלכע זענען געקומען פון דער גאָס מאַנטעלופּע האָבן געהאט אויף דער ברוסט און אויפן רוקן געלע לאַטעס. פון זיי האָט מען די ערשטע ענגומען צום טויט, ווען עס האָט אויסגעפעלט מענטשן צום קאַנטינגענט. יום כיפור האָט מען צוזאַמענגענומען 100 מענטשן און זיי דערשאָסן.

מיר האָבן געמוזט זיין עדות ביי דער עקזעקוציע ווי אַזוי מען הענגט מענטשן. אין דער צייט פון מיין אויפענטהאַלט אין לאָגער האָט מען אויפגעהאָנגען אינזש. קראוטווירט און קובא האָבענשטאָק פון קראָקע. אינזש. קראוטווירט האָט זיך איבערגעשניטן די אָדערן און א האַלבטויזן האָט מען אים געבראַכט און אויפגעהאָנגען. קובען האָט מען אויפגעהאָנגען ווייל מען האָט געהערט אַז ביי דער אַרבעט האָט ער זיך אונ־טערגעפייפט די מאַרסעליאַנקע. צוויי מאָל האָט זיך דער שטריק איבערגעריסן ווען מען האָט געהאנגען קובען, ער האָט געווייַנט און זיך געבעטן אַז מען זאָל אים לאָזן לעבן. ס׳איז אפילו דא א אינטערנאַציאָנאַל געזעץ, לויט וועלכן מען באַג־נעדיקט דעם געהאָנגענעם ווען דער שטריק רייסט זיך איבער. אָבער עס האָט גארנישט געהאָלפן. ס׳האָט זיי אויפגענאָנגען דער אד־מאן (אַדנונגסמאַן) סאלג. צום דריטן מאָל האָט איינער פון דער געסטאָפּ געשאָסן קובאן אין קאָפּף.

איינמאָל איז צו אונז געקומען דער קאָמענדאַנט פון דער יידישער מיליץ הילעוויטש און געשריען: — „אַלע קרוועס פון מאַנטעלופּע גאָס זאָלן אויפשטיין!״ קיינער האָט זיך נישט אָפּגערופן. הילעוויטש האָט אַליין אויסגעקליבן. מיין אד־מאן האָט געוואוסט אַז מיך האָט מען געשיקט פון מאַנטעלופּע, און ער האָט מיר געהייסן מיטגיין.

מען האָט אונז אַרייַנגעפירט אין מאַגאַזין וואו מען האָט געהאָלטן די וועש. ווי נאָר זיי זענען אַרויסגעגאַנגען, האָב איך מיך פאַרגראָבן אונטער א שטויס שמוציקע וועש און זיך דאָרט באַהאַלטן. אָבער דער אד־מאן פינקלישטיין האָט מיך געפונען, און מיך פון דאָרט אַרויסגעשלעפט. פון דעם לאָגער האָט מען אונז אפטראַנספּאָרטירט קיין סקאַרזשיסק־קאַמינע.

אין דער סקאַרזשיסק־קאַמיעניער אמוניציע פאבריק

אין סקאַרזשיסק־קאַמינע האָט זיך געפונען אין וואַלד אַן אַמוניציע־פאַבריק. די פאַבריק האָט געהערט צו דער „הוגא שנייַדער־געזעלשאַפט״. איך בין געווען באַשעפטיגט אין „ווערק Z״. די מענטשן האָבן געאַרבעט ביי די שווערסטע באַדינגונגען. זיי זענען געווען שרעקלעך אויסגעמאַגערט. די הויט זייערע איז געווען גרעל, אפילו די ווייסלעך פון די אויגן זענען געווען גרעל. זיי זענען געווען אַרומגעהילט מיט זעק. מיר האָבן געוואוינט אין באַראַקן, ס׳האָבן זיך געמערט פאַר־שידענע קראַנקהייטן.

„ווערק Z״ איז געווען א שטראָף־אָרט און די אַרבעט איז דאָרט געווען זייער שווער. דערנאָך האָט מען מיך אַריבער־געפירט אין דער האַליע 12, דאָרט האָב איך געפאָקט גראַנאַטן אין קעסטלער.

דאָס עסן אין סקאַרזשיסק איז געווען זייער שלעכט. די זופ איז געווען פון פאַרפוילטע פערדישע קעפ, און דערגלייכן, מענטשן זענען קראַנק געווארן אויף טיפוס. אויפדערנאַכט, ווען מען איז געגאַנגען אין די לאַטרינעס, האָט מען געטרעטן אויף טויטע קערפערס. די געפאַנגענע זענען געפאַלן אויף יעדן שריט. ס׳האָט זיך פאַרשפרייט דער מוח־טיפוס, באַקאַנט אונטערן נאָמען „משוגעים־טיפוס״. ס׳איז אויך געווען א „האסאגאווקא״ — א מין שטאַרקע היץ קראַנקייט וועלכע האָט

געדויערט אַ 11—10 טעג. קיין דאָקטאָר איז נישט געווען, די באַדינגונגען זענען געווען אומענטשלעכע.

איך בין געווען אַן עדות ווי מען האָט געפירט קראַנקע צום דערשיסן. מען האָט זיי אַנגעטאָן אין שוואַרצע בעקעשעס (איך ווייס נישט וואו די פֿאַרוואַלטונג פון לאַגער האָט אויסגעטיילט די בעקעשעס). זיי האָבן אויסגעזען שרעקליך. די וועלכע האָבן נישט געקאָנט גיין, האָט מען געפירט אויף וועגעלעך און טאַטשקעס. מען האָט אַלע קראַנקע אויסגעשאָסן, — אָט דאָס איז געווען די קוראַציע!

די העפטלינגע אין לאַגער זענען געווען בלויז יידן. אויפֿ־זער זענען געווען נאָר דייטשן און פֿאָליאַקן. זייער פֿאָר־האַלטן זיך צו די העפטלינגע איז געווען פֿאַרשידן. ס׳זענען געווען אַזעלכע וועלכע האָבן זיך דערבאַרמט אויף אונז, אָבער ס׳זענען געווען אַנדערע, וועלכע האָבן געקאָנט שלאָגן אַ יידן ביז טויט. דאָס איז געווען אַ לאַנגזאַם אויסגיין.

איך געדענק ווי איינמאָל האָט מען געבראַכט קראַנקע. איך האָב דעמאָלט געאַרבעט אין קיך. פון צווישן די קראַנקע האָט זיך אַרויסגעריסן דער ייד ווינער (אַ בוכהאַלטער פון קראַקע), ער איז צוגעפאַלן צום פעסל וועלכעם איז געשטאַנען אין קיך און גיריק אויסגעשקראַבעט פון דנאָ. דאָס רעשט עסן. די מענטשן זענען פון דער שרעקליכער נויט און קראַנקהייט געוואָרן ווי חיות.

נאָכן דורכפירן אין לאַגער אַ כעלעקציע, האָט מען אַ טייל העפטלינגע אַפֿגעשיקט קיין דייטשלאַנד אין אַ לאַגער.

ביי דער בארמאשין אין ליפסק

אין ליפסק האָט מען אונז איינקוואַרטירט אין אַ גרויסער געבויידע. מען האָט אונז געהייסן איבערלאָזן אַלע זאַכן, און נאָקטע געטריבן זיך באַדן. דערנאָך האָט מען אונז געגעבן וואַש און צוגעטיילט פּייטשעס. די געבויידע זענען געווען ריינע. ס׳האָט זיך דאָ געפונען דער „האסאגער״ לאַגער פֿאַר צוואַנגסאַרבעטער. איך האָב באַקומען אַרבעט ביי דער באַר־מאַשין. די געפֿאַנגענע האָבן גערָאַרבעט 10 שעה טעגלעך. די דערנערונג איז געווען אַ מיזערנע. מען האָט געאַרבעט אין צוויי שיכטן — בייטאָג און ביינאַכט. דער לאַגער איז געווען אַ אינטערנאַציאָנאַלער פון בלויז פרויען, דאָרט זענען געווען אפילו דייטשע קאָמוניסטקעס. אַמבעסטן האָבן זיך פֿאַרהאַלטן די פראַנצויזינס. די רוסישע מיידלעך, וועלכע מען האָט ענגער־מען אין געפֿאַנגנשאַפֿט בשעת אַ קאַמף, האָבן נישט געוואָלט אַרבעטן אין אַמוניציע פאַבריקן, זענען זיי געגאַנגען אַרבעטן אין קיך.

די וואָך אויפן לאַגער האָבן געהאַלטן ס. ס. פרויען. די פֿאַרוואַלטונג האָבן געהאט צוויי פּוילישע פרויען, יאהאנא און צינא. יאהאנא איז געווען אַ שלעכטע, זי האָט געשלאָגן די געפֿאַנגענע. צינא איז געווען בעסער, מען האָט געשמועסט אַז זי איז אַ יידישקע. די פּוילישע פרויען פון בלאָק האָבן זיך פֿאַרשידן באַצויגן צו די יידן. טראָץ דער ריינקייט וואָס האָט געהערשט אין לאַגער, האָט מען נישט געגעבן קיין האַנטיכער. פון דעם מאַטעריאַל וואָס מען האָט אונז געגעבן צי דער ארבעט, האָבן מיר אָפּגעריסן שמאַטקעלעך און גע־מאַכט דערפון האַנטיכער.

די דייטשן האָבן נאָכן קריג אָפּט געזאָגט אַז זיי האָבן גאָרנישט געווואוסט פון די קאַנצענטראַציע לאַגערן מיט די צוואַנגס־ארבעטן פֿאַר די אַרעסטירטע פון אַנדערע לענדער, אָבער צו דער ארבעט האָט אונז געפירט אַ עסקוואַדראָן ס. ס. מענער און הינט דורך דער גאַנצער שטאָט. אַלע האָבן אונז געקאָנט זען, אפילו הערן, וויייל אונזערע הילצערנע שקראָבעס האָבן געקלאָפּט הילכיק אויפן שאַסיי.

איינמאָל זענען מיר פֿאַרבייגעגאַנגען אַ פעלד אויף וועלכן מען האָט געקליבן קאַרטאָפּל: — צי מען איך צוגיין? — האָט איינע פון די מיידלעך געפרעגט דעם ס. ס. מאָן. דער ס. ס. מאָן האָט דערלויבט. דאָס מיידל איז צוגעגאַנגען צו די קלויבער און זיי האָבן איר אַנגעשיט אין פֿאַרטוך אַביסל קאַרטאָפּל. זענעדיק דאָס, זענען אַנדערע אויך צוגעלאָפן, אויפשטעלנדיק זייערע פֿאַרטוכער. דער ס. ס. מאָן האָט אויפגעהויבן דעם רעוואָלווער, און דערשאָסן אָכט מיידלעך. מיר זענען געבליבן פֿאַרשטארט. ער האָט אונדז אַנגעקוקט, געמאַכט אַ פֿרוא־נדערטע מינע, אויפגעהויבן די אויגן צום הימל און געפרעגט: — וואס וואָר דאס? איין פליגעראנגריף? מיר האָבן געשוויגן, אַ־ער ביז צום סוף פון מיין לעבן וועט מיר שטיין פֿאַר די אויגן בילד, ווי אַ געטראָפן מיידל האָט זיך מיט די לעצטע כוחות אויפגעהויבן און אַ שרעקלעך געשריי געגעבן אין דאָן צוריק געפֿאַלן...

אויפֿזערנס זענען, ווי שוין געזאָגט, געווען פֿאַרשידענע, איינע פון זיי, אַ קליינע, האַרבאַטע דייטשקע, האָט ספעציעל מיך פּיינט געהאַט. איינמאָל, ווען איך האָב פֿאַרגעסן די זופּנקאַרט, האָט זי געהייסן זיך דערלאַנגען אַ ביינקל, זיך אויף אים אַרויפגעשטעלט (זי איז געווען אַ נידעריקע) און מיך אויסגעפאַטשט. אין אַלגעמיין האָבן די דייטשקעס נישט געווואוסט וואָס עס האָט געבראַכט די יידישקעס אין לאַגער. זיי האָבן געקלערט אַז מען האָט זיי פֿאַרשפֿאַרט פֿאַר פֿראָס־טיטוציע אַדער גנבות. איינע אַ אויפזערערן, וועלכע האָט סימפּאַטיזירט מיט איינער פון די יידישע פרויען, האָט זי געפרעגט צוטרויליך: — זאָג מיר, וואָס האָט דיך געבראַכט אויפן שלעכטן וועג? פֿאַרוואָס געפינסטו זיך דאָ?

„טויטנמארש״

אין אַפּריל 1944 האָט מען ליקווידירט דעם לאַגער אין ליפסק. 14 טעג האָט מען אונדז געטריבן צופוס אין דער ריכטונג פון לאבי, כדי מיר זאָלן זיין וואָס ווייטער פון פראָנט. מיר זענען געגאַנגען דורך שטעט און דערפער. די ס. ס־מע־נער האָבן זיך געביטן, און מיר זענען אַלץ געגאַנגען. אַלע־מאָל איז עמעצער געפֿאַלן, דער וועג איז געווען פֿאַרזייט מיט הרוגים, דאָס איז געווען אַן אמת׳ער „טויטנמארש״, — אַזוי ווי מיר האָבן אים געוואוסט. די מענער זענען געווען ווייניקער ווידערשטאַנדס פעאיק ווי די פרויען, דעריבער זענען געפֿאַלן מער מענער ווי פרויען. אויפן וועג האָט מען געגעבן אויף פיר פערזאָן איין פושקע פלייש. דריי טעג האָט מען נישט באַקומען קיין עסן. ערשט נאָך דריי טעג האָט

יעדער באַקומען אַ זשמענע רויען רייז און צוויי קאַרטאָפל. ביי נאַכט זענען געווען געשרייען ווייל ציגיינערקעס האָבן געגנבעט קאַצן.

ענדלעך זענען מיר דערגאַנגען ביז לאבי. די ס. ס. פרויען זענען זיך צעלאָפן, ווייל דעם פיינטס מיליטער איז געווען נאָענט. אין מאי 1945 זענען מיר געווארן באַפרייט. מען האָט אונדז דערלויבט צו גיין אין די דייטשע וואוינונגען — ווייל די דייטשן זענען אַנטלאָפן — און זיך נעמען וואָס מיר דאַרפן.

פאני גייסעראָוויצ

עטלעכע ווערטער וועגן דער איידעלער פרוי גייסעראָוויצ. איך האָב שוין דערמאָנט אַז דאָס איז געווען אַ פענסיאָנירטע לערערן, וועלכע האָט מסכים געווען אויסצאָהאַלטן מיין זון. וען איך האָב מיך אומגעקערט פון דייטשלאַנד, און אַנגעוויזן זיך נאָכפרעגן אויף מיין זון, זענען אַלע געווען זיכער, אַז איך האָב מער נישט קיין קינד. מיט האַרצקלאָפן האָב איך אַנגעקלינגען אין דער טיר פון דער פרוי גייסעראָוויצ ווואוינונג. ס׳האָט מיר געעפנט מיין 5־יעריק זונדל.

— קינד מיינס! — האָב איך אויסגעשריען און אים באַדעקט מיט מיינע קושן און טערנען.

ציאָציו! — האָט דאָס קינד געפרוּפּן די פרוי גייסעראָוויצ — עפּעס איז געקומען אַ פּאַני און זי האָלט מיך אין איין קושן...

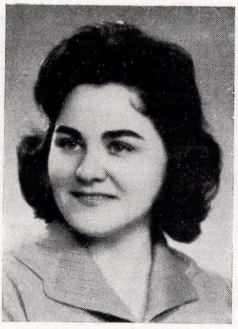
פון דער פרוי גייסעראָוויצ דערציילן אין אויך פון אירע שכנים, האָב איך מיך דערוואוסט, אַז עטלעכע מאָל האָט זי באַדאַרפט מיטן קינד אַנטלויפן און זיך אויסבאַהאַלטן. אַ גע־וויסע צייט איז זי געווען מיט אים אין ספיטקאָוויץ, וואו זי האָט אים געלאָזט אָפּשמדן און זי האָט אים דערצויגן אין אַ פרומען קאַטאָלישן גייסט, קלערנדיק אַז איך בין אומגעקומען און דאָס קינד וועט פאַרבלייבן ביי איר. דערנאָך האָט מען זי אַנגערעדט אַז זי זאָל דאָס קינד מיר נישט אָפּגעבן.

אַבער זי האָט געענפערט: — ס׳וואָלט געווען פון מיר אַ פאַרברעך, נישט אָפּצוגעבן דער מאַמען איר קינד...

מיט מסירות נפש, אַליין ליידיק מאַטערילע נויט, האָט זי אויפגעכאָוועט מיין קינד. איך וועל איר איידעלע טאַט קיינמאָל נישט פאַרגעסן, זי האָט פאַרדינט מיין אייביקן דאַנק..

שושנה אטלאסאוויטש גבעתיים

א וועג פון יסורים

איך בין געבוירן געווארן דעם 8.4.1931 אין קראָקע ביי מיין פאָטער פנחס ראָטפעלד, און מוטער אידא פון דער היים לאַנגזאַם. איך האָב געהאָט פינף עלטערע ברידער — נחומקה, צבי, נפתלי, יוסף און העשעק, און איין קלענערן ברודערל — אפרים.

מיין פאָטער האָט געהאָט די פאַרטרעטונג פון די צוקער־פראָדוקציעס פיאַסצקי און פישינגער. די מאָטעריעלע פאַר־העלטנישן פון מיינע עלטערן זענען געווען גוטע. מיר האָבן געווואוינט אין קראקעווער שטאָטטייל דאבניק, מאדאלינסקי גאַס, נר׳ 8. מיר האָבן געהאַט אַ געראָומע וואוינונג, צוויי גרוי־סע צימערן און אַ קיך. איין צימער איז געווען פאַרגומען — עס האָט זיך דאָרט געפונען עפעס אַ מאַגאַזין אַדער אונטער־נעמונג. איך געדענק אויך אַז איין שטיקל צייט האָט די מאַמע געהאַנדלט, דאָכט זיך מיט זיסקייטן. אין שטוב איז תמיד געווען אַ דינסט, וועלכע די מאַמע האָט מיט זיך ג׳ע־ברַאַכט פון דאָרף הינטער לאַנצוט. כאָטש מיין פאָטער איז געווען פרום און געטרַאָגן אַ באָרד, האָט מען אין דער היים געריידט פויליש און כאָטש מען האָט אָפּגעהיט כשרות, האָבן אַלע עלטערע ברידער געלערנט אין גימנאַזיע.

דער אויסברוך פון דער מלחמה האָט מיך געטראָפן אין הויז פון מיינע עלטערן אין קראָקע. מיין פאָטער, צוזאַמען מיט אַנדערע דערוואַקסענע מענער, זענען באַלד אַנטלאָפן פון שטוב. נאָך עטלעכע טעג איז ער צוריקגעקומען. שפּעטער אַ פאָר וואָכן זענען מיר שוין אַלע צוזאַמען אַנטלאָפן. איך געדענק אַז מיר זענען גפאָרן מיט דער באַן, די דערוואַק־סענע האָבן שוין געטרַאָגן אַרמבענדער. מיר זענען גפאָרן קיין לאַנצוט, און פאַרפאָרן צו מיין מוטערס שוועסטער, חנה שלייפשטיין, וועלכע האָט געהאַט אַ גרויס הויז מיט אַ ווירט־שאפט.

אין אַנהויב זענען מיר נאָך געגאַנגען אין שול. דער פאָטער האָט נישט געאַרבעט, מיר האָבן געלעבט פון דעם וואָס מיר האָבן מיטגעבראַכט.

אין אַ יאָר אַרום האָט מען אַרעסטירט דעם עלטערן

ברודער און ארויסגעשיקט אין א לאגער קיין פשעמישל. מיר האבן פון אים מער גארנישט געהערט. מיר האבן געוואוסט אז דאס האט אפגעטאן דער גסטאפא־מאן יאזעף קאקאט, וועלכער האט פארפאלגט מיין פאמיליע באזונדערס. ספע־ציעל האט ער געהאסט מיין זיידן, זעליג לאנגזאם. ער האט שטענדיק געדראט, אז ער וועט דעם אלטן יידן דערשיסן. ביז אין איין טאג איז ער אריינגעפאלן אין שטוב און אים אנגעהויבן צו יאגן, אבער דער זיידע איז אנטלאפן אויפן הויף. דעמאלט האט קאקאט געכאפט א לייכטער פון שטוב און אים נאכגעיאגט. ער האט אים דערלאנגט מיטן לייכטער אין קאפ און נאכהער דערשאסן. שפעטער האבן מיר אים באגראבן אויפן לאנצוטער בית עלמין. דאס איז געווען אין פריילינג, 1941. באלד נאכן דערמארדן מיין זיידן, האט מען ארעסטירט און ארויסגעפירט מיין ברודער נחומקע.

דערווייל האבן זיך די פאהעלטנישן פארערגרט, און מען האט געהאלטן אין איין ארויספיר די יידן. איך געדענק, אז אלס קליינע מיידעלע אין דער פאמיליע בין איך געווען די איינציקע פארבינדונג מיט דער אויסערלעכער וועלט. מיין אויפגאבע איז געווען צו באקומען שפייז. נישט ווייט פון אונדז איז געווען א שול, רעקוויזירט דורך די דייטשן. דארט בין איך געגאנגען אין קיך. מען האט מיך דארט ליב געהאט און אמאל געגעבן אביסל קארטאפל אדער ברויט.

מיר האבן געוואוינט אין לאנצוט אויף דעם פאדווינ־זשינעץ. איך געדענק נישט וואס איז פארגעקומען אין צענטער פון שטאט. אין אונדזער געגענד זענען נאר געווען עטלעכע יידן און א לאנגע צייט אין געווען שטיל, ביז מען האט פלו־צים דערהרגעט די אייגנטימער פון דער מיל אויף פאדווינזש־ניעץ. צוויי ברידער, לייביש און יעקב באט. שפעטער א שטיקל צייט האבן איך באגעגנט אויפן וועג מיין קוזינע, וועלכע האט געוואוינט אין צענטער פון לאנצוט — זי האט מיר דערציילט אז זי גייט זיך באהאלטן. דעמאלט האבן מיר דערפילט אז די געפאר דערנענטערט זיך און מען דארף פארלאזן דאס הויז. מיר האבן אבער נישט געהאט וואו זיך אהינצוטאן האבן מיר איינפאך געוואגלט איבער די פעלדער און געווינקט. מיין מאמע האט פרובירט אונדז ראטעווען דורך איינקווארטירן בייַ גויים. דאס זעלבע האט געטאן די מומע מיט אירע קינדער. דער מאמען איז גלונגגען נאך לאנגע זוכענישן און ארומוואגלען צייטווייליק אוועקצוגיבן די קלענערע קינדער. פארשטייט זיך, פאר א גרויסן אפצאל, און צו דעם צוועק האט מען געמוזט אוועקגעבן די נייטיגסטע און ווערטפולסטע זאכן. אין אלגעמיין האבן די „קוואַרטירן" לאנג נישט געדויערט. נאך דעם ווי זיי האבן באקומען דעם אפצאל האבן אונדז די גויים ארויסגעווארפן, און די פאמיליע האט זיך ווידער ערגעץ באהאלטן אין די געווינקל. וועג די נעכט זענען געווען קאלטע, האבן מיר זיך אויף נאכטלעגער אריינגעגנבעט ערגעץ אין גוישע סטאדאלעס אדער אין שטאלן.

איך געדענק ווי איינמאל האב איך געמוזט פון אזא סטאדאלע, וואו איך האב מיך באהאלטן מיט מיין ברודערל, אנטלויפן, ווייל די פויערן האבן אונדז געזוכט און אויסגע־נישטערט. דער ברודער האט זיך פארגראבן אין היי, און איך בין ארויסגעשפרונגען אויפן הויף. איך האב געחלעשט, און ווען איך האב מיך דערמונטערט, איז איבער מיר געשטאנען דער פויער מיט ווידלעס. דער אינסטינקט און דער שרעק האבן מיך אויפגעריסן — ס׳איז מיר געלונגען צו אנטלויפן, איך האב מיך דערשלאגן צו דער מאמען, וועלכע איז געלעגן באהאלטן אין אן אנדער גרוב...

איך געדענק אויך אז דעם זעלבן הארבסט, ווען מיר זענען געווען אן א דאך איבערן קאפ און שום מיטלען צום לעבן, איז געווען מיין שטענדיקע אויפגאבע צוצושטעלן דער פאמיליע שפייז. איך האב מיך געלאזט אויף דער „יאגד" אין דארף ארריין צוזאמען מיט מיין ברודער יוסף. געווינלעך האט מיך אויף די דאזיקע צענג באגלייט איינער פון מיינע ברידער. ער פלעגט מיך אפווארטן אין א באהעלטעניש, כדי מיר דערנאך צו העלפן שלעפן. איך האב שוין געהאט א גרויסע „פראקטיקע" ווי אזוי זיך צוצושלאגן צו גוישע קעלערס, און אויך אין „פארבינדן פארשידענע אנגעלעגן־הייטן" מיט די פויערן.

אין איין פאל איז יוסף געבליבן אין דעם הויכן קארן, פארן שניט, און איך בין אריינגעגאנגען אין די נאענטסטע כאלופעס. אויפן הויף האב איך אנגעטראפן אויף א גרופע פויערן, וועלכע האבן זיך באלד אריינטירט ווער איך בין, און איידער איך האב באווייזן צו אנטלויפן, האבן זיי מיך אנגעהויבן צו יאגן, ביז זיי האבן מיך געכאפט. זיי האבן מיך ארומגעריננלט אין א ראד און געדארט, אז אצינד וועלן זיי מיך פארשליסן אין א קעלער און אפגעבן די נאציס. ווי אן אריינגעפאלענע חיה האב איך געזוכט אן אויסגאנג. איך האב זיי געזאגט, אז איך מוז גיין אויף דער זייט. זיי האבן פון מיר געלאכט וואס איך שעם זיך, אבער צום סוף האבן זיי מיר דערלויבט איך זאל מיך אביסל דערווייטערן. און ווידער, מיט דעם אינסטינקט פון א געיאגטער חיה און א פלינקייט וועלכע איך קען ביז היינט נישט באגרייפן, איז מיר געלונגען צו אנטלויפן. ווידער אמאל האב איך מיך דערשלאגן צו מיינע עלטערן, וועלכע האבן אויף אונדז געווארט אין די געוויקסן. אויך מיין ברודער האט זיך געראטעוועט.

מיר האבן אזוי ארומגעוואגלט ביז ווינטער. דערנאך האבן מיר באשלאסן זיך צו באהאלטן אין דער סטאדאלע פון מיין מומע. די סטאדאלע האט זיך געפונען אויפן הויף הינטערן הויז. מיר האבן פון אונדזער פארמגן אויסגעקליבן די נויטיקסטע זאכן; די מומע האט געטאן דאסזעלבע. זי האט פארשאסן דאס הויז און אפגעגעבן די שליסלען צו איינעם פון די שכנים, צו וועלכן זי האט געהאט דעם גרעסטן צוט־רויען. דער דאזיקער פאלאק, מיטן נאמען קוניש, האט באקו־מען אויף אויסבאהאלטן אלע אונדזערע און דער מומעס זאכן וועלכע מיר האבן נישט געקאנט מיטנעמען מיט זיך. איך געדענק אז אין דער סטאדאלע זענען מיר אריינגעגאנגען ווינטער. מיר זענען געווען אכט פערזאן. מיר האבן זיך איינ־געארדנט אויפן בוידעם פון דער סטאדאלע. ס׳איז דארטן געווען היי און שטרוי און מיר זענען אויף דעם געשלאפן. נאך פראוויאנט זענען מיר געגאנגען נאר ביינאכט. עס זענען

געגאַנגען די קינדער, הויפּטזעכלעך איך און יוסף. אין אַנ־
הויב האָט מען אונדז נאָך ביינאַכט אַרײַנגעלאָזט אין די
שטיבער. מיר האָבן פֿאַרבּיטן אַ טייל פון אונדזרע קלײדער
און אַנדערע חפצים אויף לעבנסמיטלען. שפּעטער האָבן די
פֿאַלאָן זיך געשראָקן פֿאַר אַ יידן וויי פֿאַר אַ נישט גוטן, זיי
האָבן פֿאַר אונדז פֿאַרקלאַפּט די טיר. זענען מיר געווען
געצוואונגען צו גנבענען פון קעלערס, ספּיזשאָרקעס, אָדער
פּעלדער און גריבער. הויפּטזעכלעך, קרויט, מייערן און קאָר־
טאָפל, וועלכע מיר האָבן געבראַכט אין אונדזער באַהעלטע־
ניש. וויר האָט געקלערט פון קאָנק, אָלץ האָט מען אויפ־
געגעסן רויערהייט.

דאָס אָרויסלאָזן זיך נאָך שפּייז, אפילו ביינאַכט, איז
געווען זייער געפערלעך. די ערד איז געווען באַדעקט מיט
שניי, און אונדזערע שפּורן וואָלטן לייכט געקאָנט אָנווייזן
אויף אונדזער נאָרע. האָבן מיר דאָס איינגעאָרדנט אויף אָזאַ
מין אופן: די דערוואַקסענע האָבן אונדז אַרויסגעווארפן מיט
כוח דורכן פענצטער, דאָס הייסט דורך דער שפּאָרע וואָס
האָט אַרויסגעפירט אויף דער אַנדערער זייט סטאָדאָלע. דאָן
זענען מיר אָוועק אין די געווינקסן ביים וועג. דאָרט האָבן
די שפּורן נישט געקאָנט אונדז אָנזוי פֿאַרטאָן. ערשט פון דאָרט
האָבּ איך אַנגעהויבן, מייסטנס אין דער באַגלייטונג פון איינעם
פון די בריידער, מיין געפערלעכן גאַנג איבער פּוירישע
ווירטשאַפֿטן זוכענדיק עפּעס צום עסן.

נאָך עטלעכע וואָכן, איז איינמאָל אין דער פרי געקומען
קוניש, אויפגעמאַכט די סטאָדאָלע און געזאָגט צו די עלטערן,
אַז באָלד וועט אַנקומען די עסטאַפּאַ — ס׳איז נישט געווען
קיין צווייפל אַז ער אַליין האָט אונדז פֿאַראָטן. ס׳איז אויס־
געבראָכן אַ פּאָניק. מיר האָבן אויסגעבראָכן עטלעכע ברעטער
פון דער סטאָדאָלע און אַנגעהויבן צו אָנטלויפן. די מומע איז
געלאָפן אין איין ריכטונג, מיר אין אַן אַנדערער. די פֿאַרפֿאַל־
גער נאָך אונדז. מיר זענען גלעפֿאָן זייער וויַיט, ביז צו פֿא־
טאַקיס פֿאָלווארק. מיר האָבן אַנטלויפן אין די פֿאַמיליע זיך צע־
באַהאַלטן. בשעת דעם אָנטלויפן איז די פֿאַמיליע זיך צע־
פֿלויגן — נישט אַלע האָבן געקענט לויפן אין זעלבן טעמפּאָ.
איך האָב געזען אייניגע פון מיינע בריידער האָט זיך באַהאַלטן
אין ראָוו. איך בין געלאָפן מיטן ברודער יאָסקע און מיר זענען
ענדלעך צוגעפֿאַלן צו די קוסטן ביי דער ריקע נאָענט פון
פֿאלוואַרק. דאָרט האָב איך באַהאַלטן דעם ברודער טיף אין די
געוויקסן, און אַליין בין איך געגאַנגען אויפזוכן דאָס רעשט
פון דער פֿאַמיליע.

איך בין געקראָכן אויפן בויך און איך האָב געזען אַ
גרויסע באָוועגונג צווישן די פֿאַליאָקן. כאָטש ס׳איז געווען
אין די פריע מאָרגנשעה׳ן, זענען אַלע געווען אויף די פֿיס
און געלאָפן אין פֿאַרשידענע ריכטונגען. איך האָב מיך באַ־
האַלטן אין אַ קלאָזעט, און נאָך אַ פּאָר מינוט האָב איך דערזען
דורך אַ שפּאָרע אַז צוויי גויים פֿירן מיין יינגסט ברידערל
אפרימ׳ל. ער איז אָלט געווען דעמאָלט זעקס יאָר. איין פּויער
האָט אים צעפֿירט אויף אַ פּערד, און דער צווייטער איז גע־
גאַנגען נעבן אים. איך האָב געהערט ווי אַפּרימ׳ל זאָגט צו
איין גוי:

— זאָל מיך דער פּאָן אָפּלאָזן, וואָס וועט שאָדן דעם פּאָן
אַז איך זאָל לעבן.

נאָך אַ פּאָר מינוט האָב איך דערזען ווי עטלעכע פּויערן
פֿירן יאָסקין. באָלד דערנאָך האָב איך דערהערט שיסן.

אַ האַלב באָוואוסטלאָזן בין איך אַרויס פון קלאָזעט, איך
האָב מיר געריסן די האָר פון קאָפּ. די אייגענטימערן פון
קלאָזעט, אַ באַקאַנטע פּויערטע, האָט מיך דערזען און אַריי־
געפירט מיט געוואַלט אין שטאַל, און כאָטש איך האָב עשריין
אַז איך וויל גיין מיט די בריידער, האָט זי מיך מיט כוח
געהאַלטן דאָרט ביז נאָכט. אין אָוונט האָט זי מיר געהייסן
גיין זיך עפּעס אויסזוכן.

איך בין געגאַנגען אין אַ אַנדערער כאַטע, צו איר שוועס־
טער, אַ פּאַנאַטיש פרומע גויע. זי האָט געזאָגט, אַז זי וועט
מיך האַלטן און אָפּשמדן. זי האָט מיר אויך דערציילט אַז
מיינע עלטערן און בריידער האָט מען געכאָפּט און אויסגע־
שאָסן.

אָבער דעם זעלבן אויפדערנאָכט זענען געקומען אין מיין
באַהעלטעניש צוויי מיינע בריידער, וועלכע האָבן זיך געראַ־
טעוועט, העשעק און טולעק. זיי האָבן מיר דערציילט אַז די
פֿאַליאָקן מיט דער הילף פון דער געסטאַפּאַ האָבן געכאַפּט
די עלטערן און דריי בריידער. די פֿאַליאָקן האָבן זיי פֿאַרשלאָסן
ערגעץ אין אַ קעמערל און האָבן געבראַכט די געסטאַפּאַ,
וועלכע האָט אויסגעפירט דעם מאָרד. די בריידער אַליין האָבן
זיך געראַטעוועט ווייל זיי האָבן זיך באַהאַלטן אין ראָוו. און
ווען עס האָט זיך אייניגעשטילט דאָס שיסן זענען זיי אַרויס־
געקראָכן, און פון די פּויערן האָבן זיי זיך דערוואוסט אַז איך
בין נישט אומגעקומען און וואו איך געפין זיך.

די בריידער האָבן זיך דערוואוסט פון דער דוביעלאוווע,
אַזוי האָט געהייסן די פּויערטע ביי וועלכער איך האָב מיך
אויפגעהאַלטן, אַז זי וויל מיך באַהאַלטן ביי זיך; האָבן זיי
באַשלאָסן מיך איבערלאָזן ביי איר און נישט מיטנעמען מיט
זיך. זיי זענען אַליין אָוועק עפּעס אויסזוכן פֿאַר זיך. נאָך
אונדזער קורצן געשפּרעך האָב איך פון זיי מער קיינמאָל
נישט געהערט, און נישט געזען... עס איז מיר נישט באוואוסט
וועו און אונטער וועלכע אומשטענדן זיי זענען אומגעקומען.

די דוביעלאווא האָט מיך אויסבאַהאַלטן פֿאַר די מייסטע
מענטשן פון דאָרף, אָבער עס זענען געווען אויך פֿאַרטרוי־
לעכע מענטשן וועלכע האָבן מיך געזען. זי האָט מיך אָנגע־
הויבן פֿאַרצובריייטן צום שמד. און וועו איך האָב שוין געקענט
דעם גאַנצן קאָטעכיזם, האָט זי מיט אַ וואָסער מיך אָפּגעשמדט.
זי האָט מיך גוט באַהאַנדלט, געגעבן מיר עסן. איך האָב גע־
אַרבעט אין דער ווירטשאפֿט ווי די אַנדערע אנגעהעריקע.

איז אַ געוויסן טאָג, וועו איך בין מיט דער לאָמטערן
אַרײַנגעגאַנגען אין שטאַל צו די בהמות, האָב איך געטראָפן
דאָרט אין אַ באַהעלטעניש וואָרטן אויף מיר מיין קוזין, פון
דער פֿאַמיליע מיט וועלכע מיר זענען געווען צוזאַמען אין
דער סטאָדאָלע. זיי זענען אָנטלאָפן אין אַן אָנטקעגנגעזעצטער
ריכטונג ווי מיר. איך האָב מיך דערוואוסט פון אים, אַז זיי
האָבן זיך אַלע געראַטעוועט און באַהאַלטן זיך אין אַ שטאַל
ביי אַן אַנדערן פויער פון דעם זעלבן דאָרף. אַ פּאָר מאָל האָב

איך מיך צו זיי פֿאַרגנבעט און זיך געזען מיט זיי. מיר איז נישט באַקאַנט וועג זיי זענען אומגעקומען, און אונטער וועלכע אומשטענדן.

נאָך עטלעכע וואָכן איז מיך געקומען באַזוכן ביי דער דוביעלאָווֹ מיין מוטערס אַ ווייטע קוזינע, חנה צעלערקרויט. זי האָט געלעבט ערגעץ אין דער געגנעד אַלס אַ פּוילישע. זי איז געווען זייער פֿאַרגליסט און „נישט קענטלעך" — דורכדעם איז איר לייכטער געווען צו לעבן.

דערווייל האָט די דוביעלאָווֹ מיך אַנגעהויבן פֿאַרצו־ברייטן אויפן מאַרטירער־טויט. זי האָט מיר דערציילט, אַז די געסטאַפּאָ וועט זיך באַלד דערוויסן פון מיר, און איך זאָל מיך נישט פֿאַרטיידיקן בשעת איך וועל אַריינפֿאַלן אין זייערע הענט, ווייל ווי אַ קריסטן וועל איך מיט מיין מאַרטירער־טויט נישט נאָר ראַטעווען מיין נשמה, נאָר אויך די נישט ריינע נשמות פון מיינע עלטערן. אירע רייד האָבן מיך נישט איבערצייגט, דעריבער האָב איך געבעטן די אויבן דערמאָנטע קוזינע אַז זי זאָל מיך אַרויסגנבענען. איך האָב אַנגעהויבן צו „אַרגאַניזירן" געלט און צוזאַמענגעשלאָגן צוויי זלאָטעס. איך האָב מיך אויף פֿאַרזען מיט אַריש פּאַפּירן: איך האָב אַרויס־געגנבעט ביי דוביעלאָווס שוועסטער די פּאַפּירן פון איר געשטאַרבענער וויכאָוואָנקע. אַזוי אויסגעשטאַטעט האָב איך מיך געטראָפֿן אויפן אָפּגערעטן פּלאַץ מיט מיין קוזינע. איך האָב מיט מיר קיין שום זאַכן נישט גענומען, ווייל איך האָב מיך אַרויסגעשלייכט בגנבה פון הויז און איך האָב נישט געוואָלט אַרויסרופן קיין פֿאַרדאַכט.

די קוזינקע האָט מיט זיך געהאַט אַ 13־יעריקן זון מעכל און אַ פּיצל זייג־קינד, אַ יינגעלע. מיר זענען צוזאַמען גע־נאָנגען ביז ערגעץ אַ קליינע באַן־סטאַציע און אַוועקגעפֿאָרן אין דער וועלט אַריין... אַזוי זענען מיר פֿאַרפֿאָרן ביז צו דעם אוקראַאיניש דאָרף קאָשיצע ביים סאָן. דאָרט האָט מיך חנה איינגעאָרדנט אויף אַ שטעלע אַלס דינסט ביי פּאָליאָקן. מיר האָבן זיי דערציילט אַך איך בין אַ פּוילישע, איך הייס העלענא בראָניסלאָווֹא, מיין פֿאָטער איז אַ שיכור, און איז אַוועק אַרבעטן קיין דייטשלאַנד, מיין מוטער לעבט נישט און צוויי ברידער מיינע דינען אין „יונאקא". חנה אַלין איז אַוועק אין אָנדערן דאָרף, דאָרט האָט זי זיך איינגעאָרדנט צייט־ווייליק מיטן זייג־קינד אויף אַ שטעלע. דאָס יינגל האָט זי אָפּגעגעבן אין דינסט. דערנאָך איז געשטאָרבן איר זייג־קינד. זי האָט עס אַליין באַהאַלטן און אַוועק אויף אַ סטאַבילן דינסט.

איך האָב אויף מיין ערשטער שטעלע לאַנג נישט געקענט אויסהאַלטן. איך האָב נישט געקענט אַניאָגן די אַרבעטן וועלכע מען האָט אויף מיר אַרויפגעלייגט. חנה האָט זיי פֿאַרזיכערט אַז איך קען טאָן אַלע אַרבעטן אין דער ווירט־שאפֿט, און לויט די אַרישע פּאַפּירן בין איך טאַקע עלטער געווען מיט צוויי יאָר ווי איך בין אין אמתן אַלט געווען. (איך האָב דעמאָלט נאָך נישט געהאַט קיין פּולע צוועלף יאָר).

חוץ דעם איז מיר שוועריקייט אַנצוגיין פֿאַר אַ פּוילישע צוויישן פֿאַליאָקן ווי צווישן אוקראַינער. איך האָב זייער לייכט מיך געקאָנט פֿאַראַנטן סיי דורך דער שפּראַך, אָדער נישט קענענדיק עפּעס אַ מנהג. דערביבער האָב איך געזוכט אַ שטעלע ביי די אוקראַינער. אויך זיי האָב איך געזאָגט, אַז איך קען טאָן אַלע אַרבעטן אין דער ווירטשאפֿט. אין אַנהויב איז מיר געווען זייער שווער, נישט קענענדיק די אַרבעטן ווי, צום ביישפּיל, מעלקן בהמות אָדער איינשפּאַנען פערד. אַ דאָנק מיין שטאַרקן ווילן און עקשנות, האָב איך מיך אין אַ קורצער צייט אַלץ אויסגעלערנט. איך האָב געהאַ־רעוועט ווי אַ דערוואַקסענער פּויער, כאָטש אין דער אמתן בין איך נאָך געווען אַ קליין מיידעלע, וועלכע האָט זיך שטאַרק געשראָקן פֿאַר שדים און פערד...

איך געדענק אַז איינמאָל איז דער „שיווערע" אַנטלאָפן פון שטאַל און די באַלעבאָטים האָבן מיר באַפוילן צו גיין כאָפן דאָס פערד. וועג איך בין אים נאָכגעלאָפן האָב איך מיך צו מיין שרעק איבערצייגט אַז ער לויפט אין דער ריכטונג צום טייך, וואו לויט דער אַלגעמיינער מיינונג אין דאָרף טרייבן דאָרט אָרום ביינאַכט שדים. כאָטש איך בין געווען זייער איבערגעשראָקן, האָב איך געפֿאָלגט דעם באַפֿעל, ווייל אַז וועג נישט וואָלט מען מיר נישט געגעבן צו עסן, און איך האָב שטענדיק געהאַט אַ כראַנישן הונגער. ס'איז מיר גע־לונגען צו כאָפן דאָס פערד אויפן שרעקלעכן אָרט, און דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן האָב איך מיך אַריפגעזעצט רייטן אויפן „שיווערע" און גאַלאָפּירנדיק אַהיימגעקומען. וויכ־טיקער ווי דער שרעק איז געווען דאָס עסן. די באַלעבאָטים האָבן פֿאַרן קלענסטן פֿאַרזען מיר נישט געגעבן קיין אָוונט־ברויט, דאָס הייסט ברויט, וואָס איך האָב באַקומען נאָר איינמאָל אין טאָג, און מילך. באַרוועס בין איך געגאַנגען אפילו אין וויינטער, און חוץ אַ לאַנגע קלייד האָב איך נאָר־נישט געהאַט אויף מיר. געשלאָפן בין איך אויפן ליימענעם פּיעקעליק.

מיינע באַלעבאָטים, ווי אויך די איינוואוינער פון דאָרף, האָבן וויניק געגלויבט אין מיין אַרישקייט. געווינלעך האָט מען מיך געפרופן מיט די צונעמען שרה, רבקה, חיה. מען האָט מיך דערקוטשעט און פֿאַרפֿאָלגט אויף שריט און טריט.

איינמאָל איז צו מיין באַלעבאָס געקומען אַ מונדירטער פֿאַליציאַנט. ווי די איינוואוינער פון דאָרף האָבן אים נאָר דערזען אין אַנדערן עק דאָרף, איז באַלד געקומען צו לויפן אַ שטאָפּעט אין אונדזער כאָטע. זיי האָבן באַלד באַשלאָסן, אַז די פֿאַליצאי האָט זיך נאָר געקענט באַווייזן צולויב מיר. די באַלעבאָסטע האָט אפילו אין דעם טראָגישן מאָמענט געקלערט נאָר פון זיך. זי האָט מיר געהייסן איבערלאָזן דעם חלק שינקען. איך האָב געכאָפּט דאָס שטיק שינקען און בין מיט אים אַנטלאָפן אין קאָרן.

נאָך אַ ווייל האָב איך געהערט רופן די באַלעבאָסטע: — העלענקא, העלענקא!

איך בין אַרויסגעקראָכן פון קאָרן און געקומען אויפן הויף. אויף דער מיט הויף איז געשטאַנען דער פֿאַליציאַנט. מיט אַ שאַרף קול האָט ער מיך אָנגעהויבן אויספֿרעגן, — ווי אַזוי איך הייס, צי איך האָב פּאַפּירן, ווער זענען מיינע על־טערן און וואו זיי זענען.

איך האָב דערציילט מיין געשיכטע, געווינן די דאָקומענטן, איך האָב מיך זייער געהיט, כדי מיט גאָרנישט זיך פֿאַראָנט, אָבער איך האָב מיך זייער געשראָקן — דאָס גאָנצע דאָרף, אַלטע און יונגע און קינדער זענען געשטאָנען אין אַ ראָד און זיך צוגעקוקט צו דעם ספּעקטאַקל. צום סוף האָט דער פֿאַליציאַנט צוריק באַהאַלטן דעם רעוואָלווער און מיר געהייסן גיין מיט אים.

אויפֿן וועג האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער גלויבט נישט אין מיינע רייד און ער איז זיכער אַז איך בין אַ יידישקע. אָבער ער ווייל מיר נישט טוטן ווייל ער האָט אויף מיר רחמנות. ער האָט מיר אפילו דערקלערט, אַז ער ווייל מיר העלפֿן און מיר צוגעמען פון די כאָמעס, וועלכע באַוואוינען מיך. איך וואָלט געקאָנט ביי אים וואוינען, העלפֿן זיין פֿרוי אין אַ לייכטער ווירטשאַפֿט און היטן דאָס קינד. איך האָב מיך ענערגיש אָנטקעגנגעשטעלט און אים פֿאַרזיכערט, אַז עס איז מיר גוט ביי מיינע באַלעבאָטים און אַז איך האָב דאָ חברטעס. איך האָב נישט געהאָט קיין צוטרויען צו זיינע פֿאַרשלאָגן און מורא געהאָט אָרײַנצוגיין אין גרוב פון לייב. צום סוף האָט דער פֿאַליציאַנט אָוועקגעמאַכט מיט דער האָנט און מיר דערלויבט זיך אומצוקערן. איך האָב מורא געהאָט זיך אויסצודריײַען צו אים מיט דער פּליצע, כדי נישט צו באַקומען קיין קויל פון הינטן האָב איך מיך געמאַכט אַז איך דאָנק אים כלומרשט האָרציק, און מאָכנדיק צו אים מיט דער האָנט אויף עזותגענען זיך, בין איך הינטערווייַלעכץ געגאַנגען ביז איך בין צוגעקומען צו די געווײַסקן, דאָרט האָב איך מיך פֿאַרנאָאַלטן אין די קוסטן און דערנאָך אָנטלאָפן מיט מיין גאָנצן כוח.

אינטערעסאַנט אַז זייט דעם טאָג האָט מען אין דאָרף אויפֿגעהערט מיך צו רופן „חיה״ און דערקוטשען, קען זיין אַז זיי האָבן זיך איבערצייגט אין מיין אַרישקייט אַדער גע־מיינט אַז איך האָב אַן אויסערגעווײנלעכע פּראָטעקציע — מיין לאָגע האָט זיך פֿאַרבעסערט. איך האָב אפילו באַקומען פון דער באַלעבאָסטע צוויי לינקע האַלץ־שיך און אַ לאַנג קלייד. נאָר מיין אַרבעט האָט זיך נישט פֿאַרקלענערט. אויסער מיינע געווײנלעכע אַרבעטן, וועלכע זענען געווען איבער מיינע כוחות, בין איך אויך געגאַנגען, אָנשטאָט דעם באַלע־באָס גראָבן אָקאָפּעס ביים סאָן, צו וועלכן די דייטשן האָבן געצוואונגען די פּוילן.

דערווייל זענען אין דאָרף פֿאַרגעקומען שרעקלעכע זאַכן. צווישן די פֿאַליאַקן און אוקראינער זענען אויסגעבראָכן רייסענישן און קריגעריײַן. די פֿאַליאַקן האָבן פֿאַרברענט די צערקווע. דאָס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע עמפּערונג ביי די אוקראינער און מען האָט זיך אָנגעהויבן געגענזייטיק שעכטן און מאָרדן. איינמאָל האָב איך מיך דערוואוסט, אַז ערגעץ אויף אַ בוידעם האָט מען אָנטדעקט פֿאַרבאַהאַלטענע יידן. דאָס אַלץ האָט אויף מיר שרעקלעך געווירקט. באַלד דאַרויף האָבן די דייטשן עוואַקואירט אַ טייל פון די אוקראי־נישע באַפֿעלקערונג פון דאָרף. ס׳זענען אויך אַרויסגעפֿאָרן מיינע באַלעבאָטים, אַזוי אַז איך בין געווען געצוואונגען מיר זוכן אַ שטעלע ביי אָנדערע. איך האָב זי געפונען ביי שכנים, וועלכע זענען געווען אַ געמישט פֿאָרפֿאָלק: ער אַ פֿאַליאַק און זי אַ אוקראינקע. די באַדינגונגען פון מיין לעבן און די אַרבעט האָבן זיך אָבער נישט געענדערט. מיין פּחד איז נאָר געוואָקסן, איך האָב מיך געמוזט זייער אויסהיטן פֿאָרן נייעם פּוילישן באַלעבאָס, ער זאָל נישט דערקענען אַז איך בין אַ יידישע.

וועג זומער 1944 זענען אָנגעקומען די סאָוויעטן, האָט זיך מיין לאָגע אַ סך נישט געביטן. איך האָב נישט געהאָט קיינעם, צו וועמען צו גיין, חוץ דעם האָב איך מורא געהאָט מיך צו רירן פון אָרט. חנה צעלערקרויט איז מיטן זון אַרויסגעפֿאָרן. האָב איך ווייטער פֿאַרבאַהאַלטן מיין אָפּשטאָם און געבליבן ווייטער דינען ביי די פּויערן.

8 חדשים נאָך דער באַפֿרייאונג איז צו מיר געקומען אַ יונגער מענטש. ער האָט זיך פֿאָרגעשטעלט אַז ער איז מיין ברודער פון יאנאק, און ער איז געקומען מיך פֿאַרבעטן אויף יום־טוב. איך האָב באַלד פֿאַרשטאַנען, אַז דאָס האָט חנה אים געשיקט נאָך מיר.

די באַלעבאָסטע האָט מיר דערלויבט מיט אים אַרויסצו־גיין. אין אָנהויב זענען מיר געגאַנגען פֿאָוואַליע, סטימולירנ־דיק אַ געשפּרעך, נאָר וועג מיר זענען אָנגעקומען אין וואַלד, האָבן מיר אָנגעהויבן צו לויפן ווי משוגעים, מורא האָבנדיק אַז מיין באַלעבאָס וועלכער טראָגט שטענדיק מיט זיך געווער, זאָל אונדז נישט דערגרייכן. מיר זענען דערלאָפן ביז צו עפּעס אַ קליינער באַן־סטאַציע, וואו עס האָט מיך אָפּגעוואָרט מיין קוזינע לאלא לאַנגזאם. זי האָט עס טאָקע, דערווײַסנדיק זיך פון חנהן וואו איך האָלט מיך אויף, אַרגאַניזירט די רעטונגס־עקספּעדיציע. זי האָט איבערגערעדט טולעק פּאָוסק צו זאָל נאָך מיר פֿאָרן אין מיך אַרויסגנבענען. די פֿאַרהאלטנישן פֿאר יידן זענען נאָך אָלץ געווען געפֿערלעכע, בפֿרט אין שטעטלעך און דערפֿער. דעריבער האָט מען זיך נישט געאיילט זיך אידענטיפיצירן.

לאָלאַ לאַנגזאַם האָט מיך געזומען מיט זיך קיין ריישע, וואו זי האָט געלעבט מיט אירע עלטערן. די פֿאַמיליע האָט אויף מיר געקוקט ווי אויף אַ פֿאַרזעצניש. אין דעם לאַנגן הילוך, די הילצערנע שיך און די פֿאַרגרעבטע אויסשפֿאַר, האָב איך אויסגעזען ווי נישט פון דער וועלט.

קורץ נאָך מיין אָנקומען קיין ריישע איז דאָרט אויס־געבראָכן אַ פֿאַראַם אויף יידן. איך בין געווען אָזוי דערשי־טערט פון מיינע איבערלעבונגען און געווען געוואוינט זיך צו ראַטעווען אויף אייגענער האָנט דורך מיין ספּריטנעקייט, אַז אין דער צעמישונג האָב איך מיך נישט אומגעקוקט אויף דער פֿאַמיליע און איך בין אָנטלאָפן קיין קראָקע. איך האָב שוין געוואוסט אַז אין קראָקע האָב איך קוזינען און איך האָב מיך ביי זיי אויסבאַהאַלטן. נאָך עטלעכע טעג זענען געקומען די קרובים פון ריישע און איך האָב וויידער מיט זיי צוזאַמען געוואוינט.

אין קראָקע בין איך געגאַנגען אויף דער דלוגא גאַס, אין יידישן קאָמיטעט, איך האָב דאָרט געלערנט אין דער פֿאָלקס־שול, פערטע קלאַס. איך האָב מיך נישט גוט געפּילט ביי דער

פאַמיליע, האָב איך קיין סך נישט איבערגעקלערט און בין אַנטלאָפן צו אַנדערע קרובים קיין ווראַצלאָוו און פון זיי ווייטער קיין יעלענע גארן. דאָרט בין איך ווייטער געגאַנגען אין דער פאַלקסשול און האָב זי טאַקע דאָרט פאַרענדיקט אין יאָר 1946. אין יעלענע־גאָר בין איך אַנגעגאַנגען פאַר אַ קריסטן. איך בין געגאַנגען אין קלויסטער. אין שול האָט קיינער נישט געוואוסט אַז איך בין אַ יידיש קינד. איך בין גערוען עלטער ווי מיינע מיטשילערנס. דער אונטערריכט האָט מיר נישט פאַרשאַפט קיין שווערקייטן און איך האָב איבער־געהיפט קלאַסן.

נאָכן ענדיקן די שולע האָב איך זיך אומגעקערט קיין קראָקע. די קרובים האָבן מיך דורכאויס געוואָלט אַוועקשיקן קיין ענגלאַנד, איך האָב אָבער באַשלאָסן צו פאָרן קיין ישראל. אַ פעטער, זייער אַ פרומער, האָט מיך אָפגעגעבן צו דער גרופע „אגודת ישראל" און צוזאַמען מיט בערך 35 קינדער בין איך אַרויסגעפאָרן קיין טשעכאָסלאָוואקיי און דערנאָך קיין דייטשלאַנד. דאָרט בין איך געווען געגוג לאַנג אין אַ בית־יתומים אין אולם.

אין אַ געוויסער נאָכט זענען מיר געוואָרן אַרויסגעשמוגלט מיט אויטאָס איבער דער גרענעץ קיין מאַרסייל. דאָרט האָט מען אונדז פאַרלאָדן אויף דער שיף „טעאַדאָר הערצל" צוגעפירט ביז צו די ברעגן פון חיפה. דאָ האָבן אונדז געכאַפט די ענגלענדער. ס׳איז אויסגעבראָכן ממש אַ שלאַכט, אין וועלכער מיר האָבן געקעמפט מיט פלעשער און מיט וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט, און די ענגלענדער — מיט גאַז־באָמבעס. עס זענען געפאַלן טויטע און פאַרוואונדעטע און מיר האָבן זיך געמוזט אונטערגעבן. אין חיפה האָבן אונדז די ענגלענדער איבערטראַנספאָרטירט אויף אַ ענגלישע שיף און אַוועקגעפירט קיין קאַפריסין, וואו מיר זענען אָפגעווען 8 מאָנאַטן.

אין דעצעמבער 1947 נאָכן באַפרייאונגס־קריג, בין איך אַנגעקומען קיין ישראל.

איך האָב מיך איינגעלעבט אין ישראל און האָב ליב באַקומען מיין היימלאַנד.

רבקה לאנדאו (מאנדשיין) חיפה

אין שאטן פון טויט

אין סעפטעמבער 1939 האָבן די דייטשן אַרויסגעגעבן אַ באַפעל אַז אונטער טויט־שטראָף מוזן די יידן פאַרלאָזן די שטאָט און גיין אין דער ריכטונג פון דעם טייך „סאָן".

ס׳איז דערלויבט געוואָרן מיטצונעמען 100 זלאָטעס און אַ קליין פעקל. די יידן זענען אַוועק צופוס און אויף וועג־נער אין דער ריכטונג פון יאַראָסלאָוו.

דער אופן פון אַרויסגעבן די באַפעלן

6 אַזייגער אין דער פרי האָבן אַלע יידן זיך געמוזט מעלדן אויפן פּלאַץ. די בעסער געקליידעטע, מייסטנס די אינ־טעליגענץ, האָבן די געסטאַפּאָ־לייט געשלאָגן. איבערגעשרא־קענע יידן זענען זיך צעלאָפן. דאָרט האָט מען געמאָלדן די פאַרזאַמלטע, אַז ביז איינס אַזייגער מוזן זיי פאַרלאָזן די שטאָט. פאַליאַקן האָבן אָנגעוויזן אויף יידן אין די גאַסן און געפירט די דייטשן צו יידישע וואוינונגען. די קהלה האָט באַקומען אַ באַפעל, אַז אויף די טויערן פון יידישע הייזער זאָלן באַ־צייכנט ווערן מיט אַ מגן־דוד. אייניקע זענען טאַקע געגאַנגען אין דער ריכטונג פון „סאָן", אָנדערע האָבן זיך צעשיט איבער די דערפער, קלערנדיק, אַז דער שטורם וועט פאַראיבערגיין.

איך מיט מיין פאַמיליע האָבן באַשלאָסן צו פאַרבליבן אין דערהיים. אויפן צווייטן טאָג זענען געקומען 3 געסטאַפּאָ־לייט און איין פּאָליאַק און האָבן געדראָט אַז זיי וועלן אַלע אויסשיסן, אויב זיי וועלן אין משך פון אַ שעה נישט פאַר־לאָזן דאָס הויז. די פאַמיליע האָט אונדזער אַלע אַרויסגעבן אַ פּור בייַ אַ פויער און מיר זענען אַרויסגעפאָרן קיין הוסאָוו. אויפן וועג זענען אונדז באַפאַלן גויים וועלכע האָבן אונדז געוואָלט באַ־ראַבעווען. מיר האָבן אַבער געשריען אַז ניצל געוואָרן.

אין הוסאוו האָבן מיר אָנגעטראָפן נאָך אַנדערע באַקאַנטע יידן. מיר האָבן באַצאָלט דעם גוי אַז זענען פאַרבליבן אין דאָרף.

נאָך אַכט טעג האָבן די גויים אַרויסגערופן די געסטאַפּאָ, וועלכע איז אָנגעקומען בייַ נאַכט. די געסטאַפּאָ לייט האָבן צעשלאָגן אַלע יידישע מענער און געהייסן תיכף פאַרלאָזן דאָס דאָרף. די פאַמיליע, צוזאַמען מיט אַנדערע יידן, האָבן זיך אומגעקערט קיין לאַנצוט. אין דערהיים האָבן זיי גע־טראָפן אַלץ אויסגעראַבעוועט.

אין דעם זעלבן טאָג איז אַרויס אַ באַפעל אַז די איבער־געבליבענע יידן איז דערלויבט צו זיין אין שטאָט, אָבער זיי דאַרפן זיך מעלדן.

צוואַנגס־אַרבעט

צוערשט איז געקומען אַ אויפאָדערונג פון מאַגיסטראַט, דערנאָך אויך דורך דער פאַרמיטלונג פון דער יידישער קהלה, אַז פון יעדן הויז דאַרף איינמאָל אין דער וואָך גיין איין מענטש צו דער אַרבעט. ווי, צום ביישפּיל, קערן די גאַסן, שאַרעווען פאָלן, וואַשן אין די מיליטער־לאַגערן אַדער רעגי־רונגס־ביוראָען. ווינטער איז מען געגאַנגען אָפקערן די שנייען פון די גאַסן. אויפזועפערס איבער די יידן ביי דער אַרבעט זע־נען געווען די פריערדיקע שטעטשע גאַסנקערערס. אַ סך פון זיי האָבן געפיניקט די יידן, ספּעציעל האָבן זיי געשלאָגן די מענער. ווינטער האָט מען דורכגעפירט אָבאָוועס.

נאָכן אויסברוך פון דעם דייטש־רוסישן קריג האָבן זיך

אַ סך יידן אומגעקערט פון דער אַנדערער זייט „סאַן". זיי האָבן זיך אַלע געמוזט מעלדן און אייגלייגן 100 זלאָטעס קאוציע פאַר אַ פערזאָן. דער בירגרמייסטער באַנק האָט זיי געפרעגט וואָס פאַר אַ פאַסטנס זיי האָבן פאַרנומען ביי די רוסן און צי זיי זענען געווען „קאָמיסאַרן". די דאָזיקע מענטשן האָבן געאַרבעט באַזונדער.

אין איינעם אַ פראָסטיקןווינטער־טאָג זענען אַנגעקומען געסטאַפּאַ־לייט פון יאַראָסלאָוו. זיי האָבן אַרעסטירט יידן אויף די גאַסן און אַראָפּגענומען פון די אַרבעטס־פלעצער. פון זיי האָבן זיי אויסגעקליבן 24 מענטשן, פרויען און מענער, געהאַלטן פאַרשפּאַרט עטלעכע חדשים, דערנאָך זיי אַרויסגע־פירט 12 ביינאַכט אויפן בית־הקברות און זיי דאָרט אייניקיק־ווייז אויסגעשאָסן. איין מאָן און איין פרוי איז געלונגען זיך אַרויסצוראַטעווען. פאַרוואונדעטערהייט זענען זיי אַנטלאָפן פון עקזעקוציע־פלאַץ. די פאַרוואונדעטע פרוי האָט זיך גע־היילט אין זשעזשאוואר שפּיטאָל. די געסטאַפּאַ־לייט האָבן זי דאָרט געפונען און זי דערשאָסן אויפן זשעשאוואר בית־הקברות. דער מאָן האָט זיך געראַטעוועט. די געסטאַפּאַ־לייט האָט זיי אַרומגעזוכט אין לאַנצוט. זיי האָבן באַפּוילן אויסצו־גראָבן די געשאָסענע, אָבער די רעכנונג האָט געשטימט, ווייל אין צווישן זענען צוגעקומען נאָך צוויי קרבנות, אויך אַ מאָן און אַ פרוי.

די יידן אין לאַנצוט האָבן די גאַנצע צייט פון דער אָקופּאַציע, ביז צו זייער ליקווידאַציע, געווינט אין זייערע הייזער, אַ געטאָ האָט מען נישט געהאַט איינגעפירט. ס׳איז געווען פאַרבאָטן אַרויסצוגיין פון דער שטאָט. צו האָנדלען איז געווען פאַרבאָטן אונטער טויט־שטראָף. אָפט זענען זיי איבערפאַלן יידישע הייזער און ס׳זענען געפאַלן קרבנות.

מיינער אַ שוואָגער איז אַרעסטירט געוואָרן, ווייל מען האָט ביי אים געפונען אַ רעוואָלווער, וואָס דער פּאָליאַק נאָוואַק האָט אים אונטערגעוואָרפן. דער פּאָליאַק האָט אים דערנאָך פאַרמסרט ביי דער גסטאַפּאָ. דער אמת איז אַרויס און מען האָט דעם שוואָגער באַפרייט. דערנאָך האָט מען אים גצעווונגען ער זאָל מאַכן אַ רעוויזיע אין הויז פון פּאָליאַק צי ער באַזיצט נישט מער קיין געווער. מען האָט אונטער־געקויפט די געסטאַפּאָ און די זאָך איז ווי עס איז דערליידיקט געוואָרן.

יאָר — 1942.

עס איז אַרויס אַ באַפּעל אַז אַלע איבער 18 יאָר אַלט מוזן גיין אַרבעטן. מען האָט געכאַפּט צו דער אַרבעט אויפן מאַרק און אויף די ווענג. מען האָט געאַרבעט פאַר דייטשע פירמעס. די דייטשע אויפזעער האָבן גשפּאָלגן די יידישע אַרבעטער און ספּעציעל די אויף וועלכע זיי האָבן זיך פאַר־לייגט.

ווייטערדיקע אַקציעס, קען־קאַרטן, קאָנטריבוציעס

דעם 25־טן יולי 1942 האָט מען גשעטעמפּלט אויפן גימ־נאַזיע־פלאַץ אין לאַנצוט די „קען־קאַרטן". ביים טיש זענען געזעסן געסטאַפּאַ־לייט, באַאַמטע און יודנראַטער. ס׳איז גע־ווען אַ בופעט.

דער פרעזעס פון יודנראַט ראובן נאדעל, האָט געבראַכט אַ באַפּעל פון יאראסלאוו אז מאַנטיק דעם 3־טן אויגוסט 1942, דאַרפן די יידן זיך פאַרזאַמלען אויפן גימנאַזיע־פלאַץ און פון דאָרט גיין קיין פּעלקי־נ׳יע, צווישן יאראסלאוו און פשעוואָרסק. כמעט אַלע יידן פון שטעטל האָבן זיך געלאָזט אין וועג מיט זייער באַגאַזש, ווער צו פוס, ווער מיט אַ פור. מיין מוטער האָט זיך צוגעשטעלט אויפן פלאַץ. די איבריקע פאַמיליע האָט באַשלאָסן זיך צו ראַטעווען אויף אייגענער האַנט.

נאָך עטלעכע טעג האָבן די דייטשן געמאַלדן, אַז ווער עס איז נישט אַרויסגעפאָרן דעם 3־טן אויגוסט קיין פעל־קיניע, קען עס טאָן דעם 7־טן אויגוסט. אין פעלקיניע האָט מען די וועלטע זענען גקומען פריער אויפגעלאָדן אויף לאַסט־אויטאָס און אַפּגעפירט אין וואַלד, וואו עס איז שוין געווען גרייט פאַר זיי גריבער. מען האָט זיי לעבעדיקערהייט דאָרט אַרײַנגעוואָרפן, זיי פאַרשאָטן מיט קאָלך און אַרויפגע־שיט ערד, אַזוי אַז „די ערד האָט זיך געהויבן". אַ טייל מענטשן האָט מען אויסגעשאָסן, און אַ טייל האָט מען אַוועק־געשיקט. מיין מוטער האָט מען דערשאָסן. אַן עדות פון דער סצענע איז געווען מיינער אַ קוזין — אלעק האוזערמאן.

50 יונגע געווענטע יידן האָט מען אָפּגעשיקט קיין לאַנצוט, צווישן זיי א. האוזערמאן. מען האָט זיי דערלויבט דאָ פריי צו לעבן. זיי זענען געאַנגעגן צו דער אַרבעט. דערמוטיקט פון זייער צוריק קומען, זענען אנדערע יידן אַרויסגעקראָכן פון זייערע באַהעלטענישן. אָבער ס׳זענען געווען פאַליאַקן, וואָס האָבן פאַרמסרט, און אַ סך יידן האָט מען געשאָסן אויף דער גאַס.

איך בין אַוועק אין אַ דאָרף. איין נאַכט האָב איך איבער־געגעכטקט ביי אַ באַקאַנטן פויער. בייטאָג האָב איך זיך אויסבאַהאַלטן אין קאַרטאָפל־קוסטן, די נאַכט ביי אַן אייגל־טימערן פון אַ הויף און אַ פאָר טעג געלעגן באַהאַלטן אין די קוקורוזע געוויקסן. 12 טעג האָב איך פאַרבראַכט אויפן הויף פון דער פרוי. ווען איך האָב געהערט אַז מען מאַכט רעווי־זיעס, האָב איך פאַרלאָזט דעם הויף און זיך באַהאַלטן אויף זייער פעלד, אין קאָרן. דאָ האָב איך געהערט, אַז מען שיסט אויפן נאַנטן בית־הקברות. ביינאַכט בין איך געלעגן אין פעלד פון די קאַרטאָפל. צום סוף האָב איך געמוטן זיך אומ־קערן אויפן הויף. אָבער דער באַלעבאָס האָט מיר געהייסן צוערשט ברענגען מיינע זאַכן.

איך האָב זיך אומגעקערט קיין לאַנצוט. דאָ האָב איך געטראָפן מיין שוועסטער מיט צוויי קינדער פון דער אַנדערער שוועסטער. זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ קאַמער פון אַ געוויסער פרוי פון אַ ראַטמאַן, וועלכע האָט שוין פון לאַנג גהאַלטן זייערע זאַכן. דערנאָך האָב איך זיך אומגעקערט אין דאָרף. אָבער איך בין באַלד צוריקגעקומען אין שטאָט, וועו איך האָב זיך דערוואוסט, אַז די געסטאַפּאָ האָט צוגענומען די קינדער.

דעם אמת האָב איך זיך דערוואוסט אין הויז פון דער פרוי פון ראַטמאַן. דאָס איז געשען אָקטאָבער 1942. דעמאָלט

פונקט האָט אונדזער דינסט, ריבאקאווא, אַרויסגערופן די געסטאַפּאַ־לייט צו מיר, ווייל איך האָב איר אָפּגעזאָגט צו שענקען מיינע זאַכן, אָבער עס איז מיר געלונגען צו אַנטלויפן.

מיין שוועסטערס קינדער, נוניא קליינבערג 9 יאָר אַלט און מאַנוסיא קליינבערג 7 יאָר אַלט, האָט מען דערמאָרדעט דעם 12.10.1942. די קינדער האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין דער אָפּענער שטאַל פון זייער פריערדיק הויז. זיי האָבן געהונגערט. זייער טאַנטע, אסתר לאנדאו, האָט זיי געבראַכט אַמאָל עפּעס צו עסן, וואָס זי האָט געפונען אין די גערטנער. זי איז פונקט דעמאָלט אַרויסגעגאַנגען זוכן שפּייז.

די דינסט ריבאקאווא האָט געשיקט איר 12־יעריקן זון און דעם בעקערס 12־יעריקן זון, זיי זאָלן רופן די געסטאַפּאָ לייט צו דער באַהעלטעניש פון די קינדער.

ווי עס האָט אויסגעגעבן אַ באַגלויבטער עדות (וועלכער לעבט שוין נישט מער), וואָס איז געווען אָנווועזנד ביים פאַרשן די קינדער, האָט עס געדויערט פון 4 פאַרטאָג ביז איינס בייטאָג. די קינדער האָבן נישט פאַראָטן נישט די טאַנטע, נישט קיין אַנדערע יידן. מען האָט זיי אַרויסגעפירט אויפן בית־הקברות. אויפן וועג האָט דער געסטאַפּאָ־מאַן געטרייסט דאָס מיידעלע — זי זאָל נישט וויינען, ווייל זי גייט גלייך אין הימל. דאָרט וועט זי טרעפן דעם „טאַטוש" און די „מאַמוסיא" אין אויך די „ציאַצי". ער האָט זיי געטיילט צוקער־לעך. וועלן די קינדער האָבן נישט געוואָלט אַריינגיין אין טויער פון בית עלמין, האָט ער זיי נאָכאַמאָל געהייסן דערציילן דעם אמת. די קינדער האָבן געשווינגן, דאָן האָט ער זיי געשלאָגן און געקאָפּעט. אויפן בית־הקברות האָט ער זיי געהייסן גיין צו די געוויסקן און זיי דאָרט געשאָסן, צוערשט דאָס מיידעלע, וועלכע האָט באַקומען 4 קוילן, און דאָס יינגעלע — דריי. זייערע רעשטן האָבן זיי געוואָרפן פאָר די ווילדע חיות אין אַ צירק, וואָס איז דעמאָלט פונקט אויפ־געטראָטן אין לאַנצוט.

די ריבאקאווא, איר זון און דעם בעקערס זון לעבן וויי־טער אין לאַנצוט. זיי זענען געווען באַקאַנט, אַז פאר אַ קאָפּ פון אַ יידן האָבן זיי באַקומען 50 זלאָטעס.

מיט די מגן־דודס אויף די אַרעמס — אין יאָר 1942.
פון רעכטס: אַנמוט, הינדה גערסטן, זאָוואַדאַ, — בראָניה שוסהיים.

משה שלייפשטיין צפת

דער אומקום פון מיין משפחה אין לאנצוט

ערב סוכות 1939, האָבן די דייטשן באָפוילן אַז אַלע יידן, מענער, זאָלן זיך פאָרזאַמלען אין הויף פון דער סטאַראַסטוואָ, 8 אַ זייגער אין דער פרי.

די פאָרזאַמלטע יידן זענען אויפגענומען געוואָרן דורך מערדערלעכע קלעפ. די דייטשן האָבן געמאָלדן, אַז ביז 4 אזייגער פאָרנאַכט מוזן אַלע יידן פאָרלאָזן לאַנצוט און מען טאָר נישט מיטנעמען מיט זיך מער ווי 100 זלאָטעס. די יידן האָבן געמוזט אַרויסקריכן אויף אַלע פיר, דורך דעם שמאָלן טויערל.

געסטאַפּאָוצעס און היטלער־יוגנט מיט נאַהייקעס און שטעקנס אין די הענט, האָבן אויף אַ מערדערלעכן אופן גע־טראָטן און געשלאָגן. דער רעש פון די אויטאָמאָבילן האָט פאָרטויבט די האַרצריסנדיקע געשרייען פון די געשלאָגענע.

נאָך דעם איז געקומען צו מיר אין הויז מיין פרויס פע־טער, לייביש ווינער מיט זיין שוואָגער וואָלף קנעלער, אַ צעבלוטיקטער, אַ צעשראָקענער, און פאָרגעלייגט אַז מיר זאָלן ווי אַמגיכסטן צוזאַמען נעמען די משפחות און אַנטלויפן אויף דער אַנדערער זייט סאָן, וואָס דאָרט האָט דאָן געזאָלט זיין די גרעניץ מיט די רוסן. מיר האָבן באָלד באָקומען פערד און וואָגן און געמומען מיט זיך מיין משפחה און מיין פרויס משפחה.

לאה ווינער

אין דער לעצטער מינוט האָט זיך באַרעכנט דער זיידע מיינער, זעליג לאַנגזאָם, וועלכער איז שוין געווען נאָענט צו נייַניציק יאָר, ער וועט נישט פאָרן אויף די אַלטע יאָרן. מיין מוטער איז אויך נישט געפאָרן און פאַרבליבן מיט פינף בריידער און מיין פרויס באָבע, לאה ווינער. איך מיט מיין פאָטער און שוועסטער און פרוי און משפחה ווינער און לייביש שיפערס פרוי און קינדער זענען אַוועקגעפאָרן.

דער טאָג איז געווען אַ רעגנדיקער, עס האָט זיך צעדאַכט אַז די הימלען ווייַנען מיט אונז. די טאָטעס און די מאַמעס מיט די קליינע קינדערלעך אויף די פלייצעס האָבן זיך געשלעפט צופוס מיט שוואָר קראַנקע. קיין וואָגן און קיין פורמאַן איז נישט געווען צו קריגן, ווייל די פאַליאַקן האָבן זיך געגרייט צו ראַבוועווען דאָס יידישע פאַרמעגן. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דאָס יידישע פאַרמעגן. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דאָס געווייַן פון די קינדערלעך און דעם געיאָמער פון די קראַנקע.

מיר זענען אַלזאָ אַריבער דעם סאָן, און די מוטער מיט די ברידערלעך זענען געבליבן אין לאַנצוט.

ענדע יאָר 1939 האָב איך דורכגעשוואַרצט די גרענץ צוריק קיין לאַנצוט, זיך געזעגענען מיט דער מוטער און ברי־דער, ווייל וועג איך בין אַרויס פון שטוב האָב איך פון גרויס צער פאַרגעסן זיך צו געזעגענען מיט זיי.

איך האָב זיי געבעטן, אַז זיי זאָלן מיטפאָרן, האָבן זיי מיר געענטפערט: „וועג עס וועט עפעס פאַרקומען, וועלן מיר אַריבערפאָרן". איך האָב זיך געקליבן דאָן חתונה צו האָבן, און ווייל מיין פרוי, — דאָמאָלט מיין כלה — איז אויך געווען אויף דער צווייטער זייט, האָב איך געוואָלט, אַז מיינע ליבע מוטער און בריידער זאָלן מיך בענטשן פאַר דער חופה.

ביינאַכט בין איך דורכגעגאַנגען דעם מאַרק. די שטאָט איז געווען ווי אַפּגעשטאָרבן. עס האָט אויסגעזען ווי אַ בית־עולם. עס זענען נאָר פאַרבליבן דאָרט אַ פאָר יידישע פאַמי־ליעס.

עס דערמאָנט זיך מיר נאָך אַ זאַך: איך און מיין שוואָגער יהושע זענען געגאַנגען אין אָונט אַהיים. אַ דרייסיק מעטער פאַר אונדז איז געגאַנגען מיין ברודער יוסף, וועלכער איז דעמאָלט אַלט געווען אַ 12 יאָר — לויפט צו אים צו אַ קליי־נער שגץ, און וואַרפט אים אויף דער ערד, שלאָגט אים און זוכט אים, פרווט צוגעמען בייַ אים, וואָס ער האָט. זענען מיר צוגעלאָפן און אַנגעשריען אויף אים. דער שגץ האָט זיך פאַרוואונדערט און געפרעגט: איר נעמט זיך אָן פאַר אַ זשיד? אין דעם הער איך ווי מען שרייט פון אַ פענצטער: „האָב נישט קיין מורא פאַר זיי, זיי זענען אויך יידן". דער שרייער איז געווען לאסאטא, אָן אַנפירער פון „סאָקאָל".

מיין ברודער האָט מפרנס געווען די משפחה דערפון, וואָס ער האָט געפירט מעל פון ריישע קיין לאַנצוט, ביז אייַנמאָל האָט מען אים געמסרט און מען האָט אים אַריינגעזעצט אין לאַנצוטער טורמע. פון דאָן אָן הויבט זיך אָן דאָס פאַרניכטן פון מיין נאָענטסטע משפחה דורך די דייטשע מערדער.

מיינע צוויי קלענערע ברידערלעך, לייביש און יצחק, האָבן געשראָגן עסן צו מיין ברודער אין טורמע. האָט מען זיי גענומען אין הויז פון געריכט און זיי דערשאָסן. דאָס האָט מיר דערציילט אַ באַאַמטער און אויך אַ ריכטער, וואָס האָבן דאָס געזען מיט זייערע אייגענע אויגן.

נאָך דעם וויי מיין ברודער איז אַרויס פון קרימינאַל, האָט ער געמאַכט אַ בונקער נעבן אונדזער שטוב און מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן דאָרט מיט מיין משפחה ראַטפעלד פון קראָקע, אַ פעטער מיט זיין פרוי און זיבן קינדער. דער זיידע איז

איינמאָל אַרויסגעגאַנגען און וועג דער פאַלקסדייטש קאָקאָט האָט אים דערזען, האָט דער זיידע אַנגעהויבן צו אַנטלויפן. ער האָט זיך באַהאַלטן, און מען האָט אים נישט געקאָנט גע־פינען, דאָן איז געקומען אַ פוילישע פּרוי און אַנגעווינען, וואו ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן און מען האָט אים דערשאָסן.

דערווייל האָט די מוטער אַוועקגעגעבן דאָס הויז אַ שכן מיטן נאָמען קוניש, אַז ער זאָל זיי אויסהאַלטן דערפאַר מיט עסן אין בונקער. אַ צייט האָט ער זיי געהאַלפן, אָבער דערנאָך האָט ער חרטה געקריגן, האָט פאַרקלאָפט דעם בונקער און גענאָמען מעלדן דער פּאָליצייַ. וועג די אויסבאַהאַלטענע האָבן דערזען, אַז דער בונקער איז פאַרקלאָפט, האָבן זיי אַוועקגע־שלעפט די ברעטער און אַנגעהויבן צו אַנטלויפן. דערווייל האָט די פאָליצייַ אַרגאַניזירט די פאַראַבקעס פון פּאָטאָקים הויף און אַרומגערינגלט די געגנט און אַנגעהויבן זיי נאָכצו־יאָגן. עס האָט אויסגעזען ווי אַ יאָגד אויף חיות. דעמאָלט האָט מען אויסגעהרגעט די קראָקאָווער משפחה ראָטפעלד. עס האָט זיך נאָר אָפּגערעטעוועט אַ טאָכטער, רויזעלע (זי איז לעבן געבליבן און געפינט זיך אין ישראל). אויך האָבן זיך גערא־טעוועט מיין מוטער מיט דריי ברידער.

פון דאָרט זענען זיי אנטלאָפן אין דאָמבראָווקער וואַלד. דאָרט האָבן זיי זיך פאַרבונדן מיט די פאַרטיזאַנער און געווען מיט זיי ביזן 1944 יאָר. דערווייל זענען די פאַרטיזאַנער אַרויס און זיי זענען געבליבן וווייטער אין וואַלד. זיי זענען אַלע מאָל צוגעגאַנגען אין דאָרף און דאָס וואָס זיי האָבן נאָך פאַרמאָגט, אויסגעטוישט אויף אַ ביסל עסן.

אין אַפּריל 1944, אַ קורצע צייט אייִדער די רוסן זענען אַריין קיין לאָנצוט, זענען זיי אַרויס פון וואַלד און זיך באַ־האַלטן אין אַ סטאַדאָלע פון היי. דאָרט האָט אַ גאַנז דערפילט זייער אַנוועזנהייט, אַנגעהויבן צו שרייַען און אַ פוילישע פּרוי האָט זיי דערזען. זי איז גלייך געלאָפן צום סאָלטיס און אים דערציילט. האָט ער איר גיזאָגט, אַז ער איז נישט פון דער געסטאַפּא, נאָר ער ראָט איר, אַז זי זאָל צוריק גיין און זיי זאָגן, אַז זיי זאָלן אַוועקגיין).

דערווייל האָט זי געטראָפן דעם קאָמענדאַנט פון די אַרטיקע היטערס באבקא פון דאָמבראָווקע און אים דערציילט. האָט ער אַוועקגעשטעלט אַ וואַך ביז אין דער פרי.

פאָרטאָג איז געקומען די געסטאַפּא בראש מיטן מערדער קאקאט און האָבן צום ערשט אַרויסגעשלעפט מיין מוטער. און ביי איר געפונען שטיקלעך פלעצליך. האָבן זיי אַנגעהויבן זי צו שלאָגן מערדערלעך, אַז זי זאָל זאָגן ווער האָט איר דאָס געגעבן. (די דייטשן האָבן אַרויסגעגעבן אַ באָפעל, אַז ווער עס וועט געבן הילף אַ ייִד, וועט מען אים מיט דער גאַנצער פאָמיליע אויסהרגענען).

מיין מוטער האָט נישט געוואָלט אויסזאָגן, דער ברו־דער דוד האָט נישט געקאָנט צוקוקן ווי מען דערמאָרדעט די מאָמע דורך מערדערליכע קלעפ, איז ער אַרויסגעשפרונגען און זיך געוואָרפן אויף דעם מערדער קאָקאָט און אים אומגע־וואָרפן און אים אַנגעהויבן צו ווערגן, איז צוגעלאָפן אַן אַנדע־רער געסטאַפּא־מאַן און האָט אים צעשמעטערט דעם קאָפּ.

דערנאָך האָבן זיי אַרויסגעשלעפט דעם צווייטן ברודער יוסף און דערשאָסן אים און דערנאָך די מוטער.

וועג זיי האָבן שוין געוואָלט אַוועקגיין, איז אַרויסגעגאַנ־גען דער יינגסטער ברודער שמואל. ער האָט צוגעזען ווי מען האָט אויסגעהרגעט אַלע איז ער אַרויס און געזאָגט צו די מערדער:

„וועג איר האָט אַוועקגעהרגט מיין טייערע מוטער און ברידער — שיסט מיך אויך".

האָבן זיי אים געלאָזן לויפן און האָבן אים געגעבן אַ סערייע קויל־ין די פיסלעך, האָט ער זיך נאָך געריסן מיט די הענטלעך. האָבן זיי אים געגעבן אַ צווייטע סערייע, האָט ער נאָך גענוואָרפן מיט דעם קפּעפלע, דאָן האָבן זיי אים געגעבן אַ דריטע סערייע. דאָס אַלץ איז פאַרגעקומען בייַ דעם הויז אָן פאָר די אויגן פון די פאָליאַקן.

וועג איך בין צוריק געקומען פון רוסלאַנד האָט מען מיר דערציילט דאָס אַלץ. זיי ליגן אין איין ברודער־קבר לעבן דעם הויז פון פאטשאשינאַ.

איד האָב מיר גענומען פאָר אַ הייליקן חוב אַז איך מוז זיי ברענגען צו קבר ישראל, נאָר דעמאָלט איז די לאָגע גע־וועז, אַז קיין ייִד האָט ניט געטאָרט קומען אין דער געגנט. די פאָליציי האָט מיך גענוואָרנט, ווייל די פאָליאַקן פלעגן הרגענען יעדן ייִד.

נישט קוקנדיק אויף דעם האָב איך געגומען אַ לאַסט־אויטאָ פון קראָקע, וואו איך האָב גענוואוינט, און מיטגענומען שמואל פעלבער און געווער. (שמואל פעלבער געפינט זיך אין ישראל, בני־ברק).

מיר זענען געקומען אין דעם דאָרף אַריין, איך האָב דאָרט געקענט פיל פּאָליאַקן, נאָר זיי האָבן מיר אפילו נישט געוואָלט ענטפערן. איך האָב ביי זיי אויסגעזען ווי אַן אַנשי־קעניש פון יענער וועלט, ווייל זיי האָבן שוין געמיינט, אַז קיין ייִד איז נישט געבליבן, זיי זענען פון מיר אַנטלאָפן ווי פון אַן אַנשטעקנדיקן קראַנקן.

ענדליך בין איך געוואָר געוואָרן דאָס אומגלויבליכסטע.

עקסהומאַציע פון יידישע קדושים — וועלכע זענען בעת דער נאַצי צייט דערשאָסן און באַגראָבן געוואָרן אין פּאַרשידענע ערטער.

כ׳האָב געטראָפן די אייגנטימערין פון הויז אוֹן האָב פֿאַרלאָזט פון איר, אַז זי זאָל מיר זאָגן, וואו דער קבר איז. נאָר דראָזנ־ גען אוֹן געשרייען האָט זי מיר געווײזן: דאָ ביי דעם הויז, וואו דאָס קאָרן וואַקסט, דאָרט איז געלעגן דאָס טיערסטע פון מיין לעבן, מיין הייליקע יידישע מאַמע אוֹן ברידער.

דערווייל האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן אַרום דעם הויז די אַרטיקע פֿאַליאַקן, מיט בייזע פנימער ווי ווילדע חיות. מיר איז שוין געווען אַלץ איינס אוֹן כ׳האָב אַנגעהויבן אויפצוגראָבן דאָס קבר.

דערווייל איז צו מיר צוגעגאַנגען איינער פון די דאָרפיש גרעסטע באַנדיטן. ער איז געווען באַקאַנט אין לאַנצוט, זיין נאָמען איז יאַנצטשורא, אוֹן ער פרעגט מיך פֿאַרוואָס איך מאַך אַ תל אוֹן צעטרעט דאָס קאָרן. איך האָב אים געפרעגט צי ער איז בעקומען מיר העלפן, אָדער ער ווייל ליגן דאָ מיט זיי צוזאַמען. ער האָט אַביסל געטראַכט אוֹן געענטפערט, אַז ער ווייל מיר העלפן.

ער האָט מיר אַנגעוויזן פינקטלעך אויף וועלכן פּלאַץ זיי ליגן, ווייל ער אַליין האָט זיי באַגראָבן. דאָס גרוב איז טיף געווען ביי דרײַ מעטער.

ווען איך האָב אויפגעעפנט דאָס קבר האָב איך געפונען די טייערע הייליגע מוטער מיינע — זי איז געלעגן די ערשטע, אויבן, מיט צעשפרייטע הענט. זי האָט געשיצט אירע קינדער־ לעך אויך נאָך דעם טויט. אַנגעטאָן איז זי געווען אין דעם פאַטערס שבתדיקע בעקעשע. דערנאָך איז געלעגן דער יינג־ סטער ברודער שמואל, דער קערפּער גאַנץ, נאָר דאָרט ווּאו ער האָט באַקומען די קוילן איז ער געווען פארפאַליעט. דער דריטער איז געווען דער צווייטער ברודער יוסף, און הינטן איז געלעגן דער ברודער דוד, מיט אַ צעשמע־ טערטן קאָפּ. די קערפערס זענען געווען אין אַ גוטן צושטאַנד, ווייל דאָס קבר איז געווען אין זאַמדיקן באָדן. איך האָב זיי געבראַכט צו קבר ישראל אין קראָקע. נאָך דעם האָט מען געבראַכט אויך זעליג קערנער און באַגראָבן נעבן זיי. אַזוי זיינען אומגעקומען אויף קידוש השם דורך די דייטשע מער־ דער מיינע נאָענטסטע.

משה פרידער ניו־יארק

זייער לעצטער וועג

צוזאַמען מיט אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן איז אויך דאָס יידישע לאַנצוט פֿאַרניכטעט. געוואָרן דורך די דייטשע רוצחישע הענט. דאָס איינציקע, וואָס איז איבער־ געבליבן, וואָס באַוויזט, אַז „אַמאָל״ האָט דאָרט געקלאָפּט אַ יידיש לעבן, איז די שול אוֹן דער בית המדרש, וועלכע זענען על פּי נס געבליבן גאַנץ. ווי נאָר די דייטשע אַר־ מיי איז אַריין קיין לאַנצוט, האָט זיך באַלד אַנגעהויבן דער גהינום פֿאַר יידן. ערב סוכות 1939 האָבן די דייטשע רוצ־ חים אַרויסגעהאָנגען פלאַקאַטן, מיט אַ פֿאַראַרדענונג, אַז אַלע יידן, מענער, זאָלן זיך פֿאַרזאַמלען אין הויף פון סטאַראָסט־ ווע. מיט שוערע הערצער און געבויגענע קעפ זענען די יידן אַוועק צום זאַמלפונקט. פֿאַרויספילנדיק וואָס עס דערוואַרט זיי. זיי האָבן טאַקע נישט באַדאַרפט לאַנג וואַרטן. אין מיטן וועג האָבן זיי שוין מקבל פּנים געווען באַוואָפנטע דייטשע מערדער אוֹן געשלאָגן יעדן יייד מכות רצח. אַזוי האָבן די דייטשן געבושעוועט עטלעכע שעה אוֹן באַווײַזן זייער סאַדיס־ טישע ווילדקייט אויף פֿאַרשידענע עקלדיקע אופנים.

אַבער באַלד דעם זעלבן טאָג, ווען מען האָט נאָך נישט געהאָט קיין צייט אָפּצוּאָטעמען אוֹן זיך באַרואיקן פון דעם ערשטן פֿאַגראָם, האָט די דייטשע זשאַנדאַרמעריע אַרויס־ געגעבן אַ באַפֿעל, אַז אַלע יידן זאָלן פֿאַרלאָזן לאַנצוט בינן אַוונט. אין דעם באַפֿעל איז ווייטער געזאָגט געוואָרן, אַז יעדער יייד, וואָס מ׳וועט טרעפן אויף צו מאָרגנס אין שטאָט, וועט דערשאָסן ווערן. אין אַ גרויסער בהלה אוֹן מיט געוויין האָבן כמעט אַלע יידן פֿאַרלאָזן דאָס שטעטל אוֹן אַוועק אויף דער צווייטער זייט פון טייך סאָן. דאָס איז פֿאַרגעקומען ערב סוכות פון יאָר ת״ש (1939). אויף דער צווייטער זייט סאָן האָט זיך שוין געפונען די סאָוויעטישע אַרמיי אוֹן קיין דייטשן פרצוף האָט מען שוין מער נישט געזען. לאַנצוטער יידן האָבן זיך צעשפרייט איבער שטעט אוֹן שטעטלעך אין מזרח־גאַליציע און וואַלינער געגנט. ווען מיר וואַלטן דאָן געהאַט נביאים, וואַלטן זיי אונדז גאָר גוטס געזאָגט, אַז דאָס איז צום גוטן, אוֹן געוועקט, אַז קיינער זאָל נישט טראַכטן צוריקצוגיין קיין לאַנצוט. אָבער צום גרויסן באַדויערן האָבן נישט אַלע לאַנצוטער שלום געמאַכט מיטן גורל פון נע־ונעדניקעס. ווי נאָר די לאַגע האָט זיך אַביסל באַרואיקט, זענען אַ סך לאַנצוטער יידן צוריקגעגאַנגען אין שטעטל אַריין. זיי האָבן זיך שטילערהייט אַריינגעגנבעט אין זייערע אייגע־ נע שטובן, אוֹן גהאַפּט, אַז מען וועט זיי לאָזן רואיק לעבן. זיי זענען אָבער אַלע אומגעקומען דורך שוערע יסורים. די אַלע לאַנצוטער יידן, וואָס זענען געווען ביי די רוסן אין מזרח־גאַליציע און וואַלין, האָט די רויטע אַרמיי אַריסגעפירט אין טיף־רוסלאַנד. ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן איז אַרויסגעקומען דערפון אַ ישועה: די יידן זענען געבליבן לעבן. אַזוי אַרום האָבן זיך געראַטעוועט אַ טייל יידן פון לאַנצוט.

דאָס רוב לאַנצוטער יידן זענען אומגעקומען אויף אַ טראַגישן אופן. ווי נאָר די דייטשן זענען אַריין אין שטעטל האָבן זיי אָנגעהויבן רויבן די יידן, אָבער דאָס ערגסטע האָט זיך ערשט אָנגעהויבן מיטן אויסברוך פון דער מלחמה מיט סאָוויעט רוסלאַנד. פון 22 יוני 1941 אַן איז דאָס יידישע

לעבן געווארן הפקר. די דייטשן האבן יעדן טאָג געשאָסן יידן אין די גאַסן. אַרויסגיין אין גאַס איז געווען לעבנסגעפערלעך. יידן האָבן זיך טאָקע נישט געוויזן אין די גאַסן. דאָן האָט מען זיי געשלעפט פון די שטובן און געמאַרדעט. אָזא טראַגישער צושטאַנד האָט אָנגעהאַלטן אין לאַנצוט ביז חודש אב פון יאָר תש״ב. דאַמאָלסט האָט מען אָלע יידן אַרויסגעפירט פון לאַנצוט קיין פעלקין, בייַ יאראסלאַוו וואו זיי זענען דערשאָסן אויף אַן אכזריותדיקן אופן.

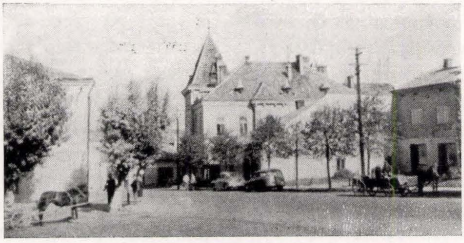
אין לעצטן מאָמענט פון ליקווידירן לאַנצוט זענען אַ סך יידן אָנטלאָפן אין די פעלדער און דערפער און זיך אויסבאַהאַלטן בייַ די פויערים. אַ סך זענען אָוועק אין די וועלדער. מען האָט געהאָפט, אַז די וועלט וועט זיך דערווייסן פון די באַרבעריייַן און דאָס געוויסן פון די פעלקער וועט זיך רירן און זיי וועלן ווירקן אָפּצושטעלן די ווילדע רציחות. אָזוי זענען לאַנצוטער יידן געלעגן אין זייערע באַהעלטערישן און געהאָפט איבערצולעבן די שרעקלעכע טעג. אָבער דאָס געוויסן פון דער וועלט איז געבליבן טויב און שטום. אָזוי זענען אָוועק טעג און וואָכן, חדשים און יאָרן. ביסלעכווייז זענען די באַהאַלטענע יידן אויסגעמאַרדעט געוואָרן. צוערשט האָבן די גויים צוגענומען די געלט בייַ די יידן, און אַז זיי האָבן שוין מער נישט געהאַט קיין געלט, האָבן זיי דערמאָרדעט די יידן. אַרויסלאָזן פון זייערע באַהעלטענישן האָבן זיי אויך מורא געהאַט, ווייל זיי האָבן געוואוסט, אַז מען וועט דעם יידן כאָפּן, און אפשר וועט ער אויסגעבן וואו ער איז ביז איצט געווען באַהאַלטן. אָבער דאָס רוב באַהאַלטענע יידן אָרום לאַנצוט זענען אומגעקומען דורך דעם נאַציש רוצח קאקאט, — דער הענקער פון די לאַנצוטער יידן.

איך וויל דאָ דערמאָנען מיין פאָטער ר׳ צבי שלמה ז״ל, וועלכער איז נפטר געווארן אין קאשין ט״ו מרחשון תרצ״ח. זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן דער אָנדענק פון מיין מוטער טובה פרידער הי״ד, מיט מיינע צוויי שוועסטערן בראָנדל און איטע, און די אַנדערע יידן, וואָס זענען מיט זיי צוזאַמען אומגעקומען.

און אומגעקומען זענען זיי אויף זייער אַ טראָגישן אופן: מיין שוועסטער איטע האָט זיך אויסבאַהאַלטן צוזאַמען מיט נאָך אַ גרופע יידן אין אַ וואַלד ביי ראָגאָזשנאָ (ראָגאָזשנער וואַלד). יעדן טאָג זענען אַרויסגעגאַנגען צוויי מענטשן צו פאַרזאָרגן לעבנסמיטל. איינמאָל איז געקומען די ריי אויף מיין שוועסטער איטע: זי איז אַרויסגעגאַנגען פון וואַלד צוזאַמען מיט פנחס מילראד. ביים צוריקגיין האָט מען זיי געכאַפט און דערשאָסן אין דאָרף קאָשין.

ווען די איבעריקע יידן, וואָס זענען געווען אין וואַלד האָבן געהערט, אַז מען האָט זיי דערשאָסן, האָבן זיי פאַרשטאַנען, אַז די דייטשן וועלן אַרומרינגלען דעם וואַלד. זיי זענען זיך צעלאָפן פון דעם וועלדל. מיין מוטער מיט מיין צווייטע שוועסטער בראָנדל, זענען אויך אָנטלאָפן. מען האָט זיי געכאַפט אין ביאלאָבושעג. ערגעץ ביים וויסלאָק. ווען מיין מאַמע איז שוין געווען בייַ די דייטשע זשאַנדאַרמען אין די הענט און געזען אַז מען גייט זיי שיסן, האָט זי זיך געבעטן בייַ די רוצחים, אַז מען זאָל זי די ערשטע דערשיסן, כדי זי זאָל נישט צוזען, ווי מען דערשיסט איר קינד. די מערדערס האָבן איר בקשה אָפּגעווארפן און דווקא אין אירע אויגן צוערשט דערשאָסן איר טאָכטער, די יונגע בליענדיקע בראָנדל הי״ד. אָבער דאָס האָרץ פון אַ מוטער האָט נישט אויסגעהאַלטן מיין מוטער טובה בת נפתלי הי״ד איז אָוועקגעפאַלן אַ טויטע אויפן קערפער פון איר טאָכטער, נאָך אייַדער די מערדער האָבן באַוויזן זי צו דערמאָרדן מיט אַ קויל.

איך וויל אויך דאָ דערמאָנען מיין ליבן ברודער דוד און מיין שוועגערין צפורה און זייערע צוויי קינדער פון ליזענסק. מיין טייערע שוועסטער מאלי און מיין שוואָגער בערצי בעלער מיט זייערע דריי קינדער פון פשעווארסק, וועלכע זענען אָלע אומגעקומען אויף דעם מזבח פון קידוש־השם אין בעלזיץ.

רבקה מאנדשיין חיפה

צוויי קליינע יידישע מארטירער

אַזאַ נקמה — די נקמה פון בלוט פון
אַ קליין קינד האָט נאָך דער שטן
נישט באַשאָפן.
חיים נחמן ביאליק

ס׳איז אָנגעקומען דער שרעקלעכער טאָג — 3־טער אויגוסט 1942, ווען אַלע יידן פון לאַנצוט און אומגעבונג זענען פֿאַרמשפט געוואָרן צום טויט. קיין פּעדער קען נישט באַשרייבן די פֿאַרצווייפלונג פון די אומגליקלעכע מאַמעס, וועלכע האָבן געוואוסט אַז מאָרגן דאָרפן זיי זיך צעשיידן אויף אייביק פון זייערע קינדער.

שוין שבת נאָך מיטאָג, דעם 1־טן אויגוסט 1942, האָט באַקומען די לאַנצוטער יידישע געמיינדע פון דער יאַראָסלאַווער געסטאַפּאָ אַ באַפֿעל אַז מאַנטיק, 7 אַ זייגער אין דער פרי, דאָרפן אַלע יידן זיך פֿאַרזאַמלען אויפן רינעק, כדי צו פֿאַרלאָזן זייערע הייזער און די שטאָט און זיך לאָזן אין וועג אַריין, צום גרייטן טויט!... דער פֿאַרניכטונג פֿלאָץ פֿאַר די לאַנצוטער יידן און אומגעבונג איז געווען פעלקיניע, צווישן פּשעוואָרסק און יאַראָסלאָוו.

אויפן רינעק זענען שוין געווען צוגעגרייט לאַסט־אויטאָס און פורן. די יידן האָט מען געשלאָגן און געטריבן מיט גומי־שטעקנס זיי זאָלן אויפשטייגן שנעלער אויף די לאַסטאויטאָס און פורן, אַנדערע יידן האָבן פֿאַר אייגן געלט געדונגען פורן צו פֿאַרן קיין פעלקיניע, צום אָרט פון זייער טויט...

אויף די גאַסן אין שטאָט האָט מען געהערט שיסעריייען אוו די געשריייען פון די געסטאַפּאָ־לייט וועלכע זענען אַרומגע־ריטן אויף פערד. פֿאַר זיי און אָרום זיי האָבן זיך געיאָגט די הינט און פּאָליאַקן, וועלכע האָבן אָנגעווויזן אין וועלכע הייזער עס לעבן יידן, כאָטש עס איז גאָרנישט נויטיק געווען, וווייל אויף יעדן יידישן הויז איז געווען אויסגעמאָלן דורך דער יידישער קהילה אַ מגן־דוד. מאָנכע פּאָליאַקן האָבן אַליין אַרויסגעטריבן די יידן, כדי וואָס שנעלער צו גענינען פון יידישן אומגליק, אַנדערע האָבן געבראָכט די געסטאַפּאָ־לייט, באַשולדיגענדע די יידן אַז זיי ווילן זיך אויסבאַהאלטן. די יידן וועלכע מען האָט געכאַפּט, האָט מען געשלאָגן אָן רחמנות אַדער מען האָט זיי געשאָסן און דערהרגעט אויפן אָרט.

אין דאָזיקן אומגליקלעכן טאָג האָט אין איינעם אַ הויז אויף סלאָוואַקי גאָס געהערשט אַ שרעקלעכע פֿאַרצווייפלונג. אָלץ אין הויז איז געווען אויבערגעדרייט און פֿאַרווירט. די מאַמע פון דער פֿאַמיליע האָט נישט געקענט צוזען לעבן די ליידן פון איר טאָכטער חנה, דער יונגער מוטער, האָט זי געגומען אויף די הענט איר יינגסט אייניקל אברהמ׳קע, אַן 8־חדשימ־דיק קינד, און איז מיט אים אַרויס פון דער וואוינונג אין גאָרטן אַריין. זי האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף אַ גרויסן שטיין און צוגעדריקט צו איר האַרצן דעם קליינעם פֿאַראורטיילטן. חנה האָט נאָך געהאָט צוויי קינדער אַ 9־יעריק יינגעלע נתנקע און אַ 7־יעריק מיידעלע מאַנושיאַ. מאַנושיאַ האָט גע־האָט לאַנגע שוואַרצע לאָקן, וועלכע האָבן אַרומגערעמט איר פנימל און גרויסע שוואַרצע בילד־שיינע אויגן, אַ שטיפעריק נעזל אָן ליפּעלעך, וועלכע האָבן זיך געעפנט ווי אַ קליינע רויטע רויז. בשעת איר זיסן שמייכלען האָבן זיך באַוויזן צוויי ריייען ווייסע צייניקלעך, קלאָרער ווי פערל, אָן אין די בעקלעך פון איין זייט אָן פון דער אַנדערער זייט האָבן זיך געבילדעט גריבעלעך. די שטריכן פון איר פנימל זענען געווען דעליקאַטע אָן שיין, ווי אויסגראַווירטע פון דער האָנט פון אַ גרויסן קינסטלער.

חנה איז געלעגן אויפן בעט, פֿאַרגראָבן דעם קאָפּ אין קישן אָן זיך געשטיקט מיט טערען, ווייל זי האָט נישט געוואָלט וויזיין דער מאַמען אָן דעם מאָן אירע ליידן. דער אומגליקלעכער מאָן האָט פֿאַרצווייפלט אויסגערופן:

— זאָלן זיי מיר גלייכער אַ לעבעדיקן אַרויסרייסן דאָס האַרץ פון גוף, אָבער מיין ווייב אָן קינדער זאָלן זיי מיר לאָזן לעבן!!

ביי די וועלטער האָט ער געקלאָפט דעם קאָפּ אין דער וואַנט.

אָן אין דערזעלבער צייט האָבן אין דרויסן די פּוילישע שכנים זיך אַרומגעקריגט, ווייל יעדער פון זיי האָט געוואָלט אַרויסציען פון דעם יידישן אומגליק וואָס אַ גרעסערן פּראָפיט.

אָזוי האָט עס אויסגעזען אין אַ יעדן יידישן הויז.

נישט קענענדיק צוקוקן די ליידן פון דער פֿאַמיליע האָט נתנקע אָנגענומען זיין שוועסטערל מאָניע ביי דער האָנט אָן זי אַרויסגעפירט פון דער וואוינונג, זאָגנדיק איר די וועלטער:

— מאָניו! דו ביזט אַזוי בלאָס, צי ביסטו קראַנק? עס טוט דיר עפּעס וויי?

ביי די וועלטער האָט זי אַראָפּגעלאָזן די אויגן פון וועלכע עס זענען געוואָרן טערען:

— נייַן... איך בין נישט קראַנק — האָט געענטפערט דאָס מיידעלע.

— וויין נישט מאָניו — האָט געבעטן דאָס יינגעלע זיין געליבט שוועסטערל אָן אים אַליין זענען געוואָרן די טערען איינס נאָכן אַנדערן וויי די פערל. אינדעם האָט דאָס מיידעלע אויפגעהויבן דאָס קעפּל אָן אויסגערופן:

— נתנקע! די מומע אסתר איז שוין געקומען, לאָמיר צוריקגיין אין שטוב אַריין!

נאָך נעכטן איז אסתר אַוועקגעגאַנגען אויפן דאָרף אויס־זוכן ערגעץ אַן אָרט ביי אַ לאַנדווירט אויף אויסבאַהאַלטן זיך.

אסתר׳ס מאַמע איז ביי איר דערשיינען אויך אַרייגע־קומען מיטן קינד אין שטוב.

— ליידער! — האָט אסתר אויסגערופן מיט אַ ווייטיק אין איר שטימע — קיין פונק האָפנונג האָב איך נישט; קיינער וויל אונדז נישט צונעמען מיט די קינדער! אָבער מיר איז אַלץ איינס. איך וועל טראָצדעם נישט פֿאָרן אויפן אָרט פון טויט! איכ׳ל גיין וואו די אויגן וועלן מיך טראָגן, אָבי נישט דאָרט, איין באַלעבאָס האָט מיר צוגעזאָגט, אַז אויף עטלעכע טעג וועט ער מיך אויסבאַהאַלטן, נו, וועל איך גיין צו אים!

וועז דאָס מיידעלע האָט דערהערט די רייד, האָט זי אויפגעהויבן בעטענדיק אירע שיינע שוואַרצע אויגן אין געזאָגט:

— ציאציו!... ציאציו!... נעם מיך מיט מיט זיך. וואָס עס וועט געשען מיט דיר, זאָל אויך געשען מיט מיר!... נאָר נעם מיך מיט!

אסתר האָט נישט געקענט קוקן אויף דער קליינער מאָר־טירערן און נאָך אַ ווייל האָט זי זיך אַנגערופן:

— גוט, איך נעם דיך מיט! זאָל זיין אַזוי ווי דו זאָגסט!... וואָס עס וועט געשען מיט מיר, וועט אויך געשען מיט דיר!

ביי די ווערטער האָט אסתר זיך שטאַרק צעווייטינט און אַלע אין שטוב האָבן מיט איר ביטער מיטגעווייטינט. אסתר האָט זיך צוגעגרייט און אין אַ שעה אַרום איז זי שוין געווען פֿאַרטיק צו איר שווערן וועג.

— מאַנושיא! — האָט זי געזאָגט צום מיידעלע — גיי געזעגן דיך מיטן טאַטן און מיט דער מאַמען און מיט אַלע!!

וועז די קליינע האָט דאָס דערהערט, האָט זי זיך אויס־געדרייט צו דער וואַנט און אַרויסגעמענדיק אַ טיכעלע פון מענטעלע, האָט זי מיט ווייטיקלעכער שטימע אויסגערופן:

— ניין... ניין! איך קען מיך נישט צום לעצטן מאָל געזע־גענען!!!

און וועז זי האָט געזען ווי אַלע אין הויז ליידן, איז זי צוגעגאַנגען צום קליינעם ברודערל, וועלכער איז געזעסן אויפן דיל און עשריגן: — באבא! באבא! — אויפהייבנדיק די הענטלעך אין דער הויך, מען זאָל איר נעמען אויף די הענט. דאָס מיידעלע איז צו אים צוגעגאַנגען, האָט אים אַ קוש געגעבן אין קעפל און זיך אויסגעדרייט צו אסתרן:

— קום ציאציו! — האָט זי אויסגערופן מיט אַ פֿאַר־שטיקט קול — מיר גייען!

וועז אסתר מיטן מיידעלע זענען אַרויסגעגאַנגען, זענען ביידע מאַמעס צוגעגאַנגען ביז צו דער פורטקע און זיי נאָכ־געקוקט אַזוי לאַנג ביז זייערע סילוועטקעס זענען פֿאַר־שוואונדן פון זייערע אויגן.

די מאַמע פון דער פֿאַמיליע האָט באַשלאָסן אַליין צו פֿאָרן קיין פעלקיניע, ווייל אַן אַנדערער אויסוועג איז נישט געווען. זי האָט זיך צוגעגרייט וועש און אַ קלייד צו איר אייגענער לויה, און אין דער צייט וועז זי איז זיך געגאַנגען אַרומ־וואַשן, האָבן די פוילישע שכנים צוגעגנבט איר גאַנצע אויס־שטאַטונג. זי האָט שוין נישט געהאָט אין וואָס זיך איבער־צוטאָן, ווייל אַלץ איז שוין געווען צעגנבעט.

חנה מיט איר מאַן און די איבריקע קינדער, צוויי יינגלעך, האָבן באַשלאָסן צו גיין ערגעץ אין וואַלד. אויך די יינגערע טאַכטער רבקה איז אַוועק בגניבה אויפדער־נאָכט מ׳ט נאַך עטלעכע יונגע יינגלעך און מיידלעך פון די אויסגעזידלטע פון לאָדז און קאָליש, וועלכע האָבן לעצטנס געוואוינט אין לאַנצוט.

חנה מיטן מאַן און די קינדער האָבן פֿאַרבראַכט עטלע־כע טעג אין וואַלד, און נאָך עטלעכע טעג פון שווערע איבער־לעבונגען, וועז עס איז זיי צווישן אַנדערע באַפֿאַלן און באַרא־בעווען דער פוילישער לעשניטשע, האָבן זיי געמוזט ביינאַכט אין געהיים זיך אומקערן אין שטאָט.

פרייטיק, דעם 7־טן אויגוסט, האָבן זיי באַשלאָסן צו פֿאָרן קיין פעלקיניע, ווייל אפילו אַן קינדער איז געווען שווער זיך אויסבאַהאַלטן, און מיט קינדער איז עס געווען איינפאַך אוממעגלעך. זיי האָבן זיך אַלוֹז דעצידירט אויף דעם שווערן וועג. וועז זיי האָבן זיך באַדאַרפט אויפזעצן אויפן וואָגן, וועלכן זיי האָבן פֿאַר זייער אייגן געלט געדונגען, האָט נתנקע אויפגעהויבן אין דער הויך זיינע הענט און געבעטן:

— מאַמושיא! איך האָב שרעקלעך מורא אַהין צו פֿאָרן. איכ׳ל בלייבן נעבן אונדזער הויז און וועל מיך דאָ אויס־באַהאַלטן. האָסט דאָך אַליין געהערט ווי די שכנים האָבן מיר גזעזאָגט איך זאָל דאָ בלייבן, זיי וועלן מיר געבן עסן און הילף. די עלטערן האָבן מסכים געווען, אפשר אין אמת׳ן האָבן זיי געקלערט, וועלן די שכנים אים העלפן. די נאָענסטע שכנה, פעלצאָווא, וועלכע האָט באַקומען טייערע וועדר־זאָכן, האָט צוגעזאָגט אַכטונג צו געבן אויף אים. ווי שווער האָבן געליטן די אומגלייקלעכע עלטערן וועז זיי האָבן זיך צעשייד שוין מיטן צווייטן קינד! דאָס דריטע קינד האָבן זיי מיט זיך מיטגענומען קיין פעלקיניע, אויפן זיכערן טויט...

נאָכן צעשיידן זיך מיט דער פֿאַמיליע, האָבן אסתר מיטן מיידעלע זיך געלאָזט אין דאָרף אַריין צו איינעם פון די לאָנדווירטן אין קשעמיעניץ, וואו זיי האָבן זיך אויפגעהאַלטן כמעט אַ וואָך צייט.

אין אַ געווּיסן טאָג האָט דער דאָזיקער לאָנדווירט אַרויסגעטריבן אסתרן מיטן מיידעלע. פון פעלקיניע — האָט ער גזעזאָגט — האָט מען צוריקגעשיקט 50 יידישע בחורים, און זיי לעבן וווייטער רואיק אין די יידישע הייזער. ליידער איז דאָס געווען אַן אויפגעשטעלטע פולאפקע פון די רוצחים, כדי די באַהאַלטענע יידן זאָלן אַרויסקריכן פון זייערע באַהעלטענישן, קלערנדיק אַז די געפאָר איז שוין אַריבער. דערווייל האָט מען נאָך עטלעכע טעג געכאַפט די יידן, וועלכע האָבן זיך פון זייערע באַהעלטענישן אומגעקערט אין שטאָט, און זיי געשאָסן אויף דער גאַס אָדער פֿאַרשלעפט אויפן בית עלמין אן זיי דאָרט דערמאָרדעט.

אסתר מיטן מיידעלע האָבן זיך צוגעשלאָגן פֿאַרטאָג אין געהיים אין שטאָט אַריין. זיי זענען אַריין אין גאַרטן פון זייער הויז, וואָס איז געשטאַנען אומבאַוואוינט. זיי האָבן זיך אין געהיים אַריינגעגנבעט צו דער שכנה פעלצאָווא, און וועז

די פעלצאָוואַ האָט דערזען אסתרן מיטן מיידעלע, האָט זי פאַרבראַכן די הענט און געקוקט אויף זיי ווי אויף קרעציקע! זי איז געשטאַנען פאַר זיי עטלעכע שריט פון דערווייטן, ווי מורא האָבנדיק זיך אָנצושטעקן מיט דער דאָזיקער שרעק־לעכער קראַנקהייט.

— איר לעבט נאָך? — האָט זיך געוואונדערט די שלויע שלאָנג — נאָר איר האָט מיר אויסגעפעלט צום רומל! אויב איר גייט נישט אַוועק תיכף פון דאָנען, און איר נעמט נישט מיט דאָס קליינע יידעלע (זי האָט געמיינט נתנקען), וועל איך אייך אָפּגעבן אין די הענט פון דער גסטאַפּאָ!

הערנדיק די דאָזיקע ווערטער, האָט אסתר געפרעגט: — און וואו איז אונדזער קינד? — ווייל זי האָט נישט געוואוסט אַז נתנקע איז געבליבן אַליין.

— ער איז אויפן בוידעם פון אייער שטוב — האָט די פוילישע פרוי גיפּטיק געענטפערט.

דאָס קינד, וואָס איז שטענדיק געווען אַזוי געצערטלט, קעמפט היינט אַליין פאַר זיין לעבן... גאָטעניו!... האָט אסתר געקרעכצט און איז אַרויפגעקראָכן אויפן בוידעם, וואו עס האָט זיך אויסבאַהאַלטן דער קליינער יתום.

וועו אסתר און דאָס מיידעלע זענען אַרויף אויפן בוידעם, האָבן זיי געטראָפן נתנקן, שטיין אויסגעדרייט צו זיי מיט דער פלייצע, וואָשנדיק מיט זיינע קליינע הענטלעך אַ העמד. ער איז געווען אַזוי פאַרנומען מיט זיין אַרבעט, אַז ער האָט נישט געהערט זייער אָנקומען. אסתר האָט אים געגעבן אַ רוף און אַרויפגעלייגט די האַנט אויף זיין קעפל. דאָס קינד האָט אויפגעציטערט פאַר שרעק, דערזעענדיק ווער עס שטייט— פאַר אים, איז ער שיער נישט אומגעפאַלן פאַר פרייד.

— ציאָציע! ציאָציע! לאָז מיך מער נישט איבער, איך קען מער נישט זיין אַליין!

אסתר האָט אַוועקגעלייגט אירע בייַדע הענט אויף די קעפלעך פון איר שוועסטערס קינדער און זיך געשוואירן אין האַרצן נישט צו פאַרלאָזן די קינדער, צו קעמפן פאַר זייער לעבן ווי פאַר איר אייגענעם און טיילן מיט זיי זייער גורל, וואָס עס זאָל נישט זיין!

— נתנקע! צו ביסטו הונגעריק? צי האָבן די שכנים דיר געגעבן עפּעס צום עסן? — פרעגט אים אסתר.

— היינט פרי — האָט דערציילט נתן — בין איך געווען זייער הונגעריק, ווייל די שכנים האָבן מיר גאָרנישט געוואָלט געבן. זיי האָבן מיך נאָך געשראָקן, אַז איך זאָל צו זיי נישט צוקומען, ווייל זיי וועלן מיך איבערגעבן די דייטשן. איך בין געווען אַזוי הונגעריק, אַז עס איז מיר שוין געווען אַלץ איינס. אין ווינקל פון בוידעם האָב איך געפונען דער מאַמעס אַ קלייד. איך בין אַרויסגעגאַנגען אויף דער גאַס און עס אָפּגעגעבן אַ פרוי פאַר אַ שטיקל ברויט. און די אוגערקע — ווייזט ער אויף אַ פאַרפוילטער אוגערקע — האָב איך געפונען אין גאָרטן. אַ האַלב שטיקל ברויט האָב איך שוין אויפגעגעסן און די רעשט האָב איך באַהאַלטן אויף שפּעטער.

אסתר האָט פאַרנומען די קינדער מיט זיך, ווייל זי האָט מורא געהאַט דאָ ווייטער זיך צו פאַרהאַלטן, די שכנים זאָלן זיי נישט אויסגעבן. זי האָט זיך געלאָזט צוריק אין דאָרף אַריין אויף גאָטס באַראַט...

וועו אסתר איז געגאַנגען מיט די קינדער אויפן פעלד, האָט זי באַמערקט ווי דרייי פּוילישע שקצים פאָרן זיי אָפּקעגן אויף ראָווערס. די שקצים האָבן זיך דערנענטערט און געבליבן פאַר זיי שטיין מיט אַן אירָאניש שמייכל. איינער פון זיי האָט אויסגערופן: — יידן! יידעלעך, איר לעבט נאָך? זיכער האָט איר נאָך דאָלאָרן! איר וועט דאָך סיי ווי סיי נישט לעבן, נו... גיט־זשע שנעל אַלץ אָפּ, וואָס איר פאַרמאָגט — אויב נישט, וועלן מיר אייך איבערגעבן די גסטאַפּאָ־לייט.

וועו אסתר האָט דאָס דערהערט, איז זי געבליבן שטיין ווי פאַרשטיינערט. זי האָט פאַרשטאַנען אַז עס איז אַ שאָד יעדעס וואָרט צו בעטן רחמים. אסתר האָט געקוקט אויף די קינדער וועלכע זענען געשטאַנען נעבן איר בלאַסע און מיט שטוינונג האָט זי געהערט ווי די קליינע קינדער בעטן בייַ די באַנדיטן גנאָד. פון וואַנען האָבן זיך גענומען צו זיי די דאָזיקע הייסע רייד, ווי עפּעס אַ אינערלעכער געדאַנק זאָל זיי אונטערזאָגן. אינדעם זעט אסתר ווי דאָס מיידעלע קנעפּלט אויף דאָס מענטעלע, נעמט אַראָפּ מיט אירע הענטלעך דעם מעדאַליאָן מיטן קייטעלע, וועלכן זי האָט געטראָגן אויפן האַלדז. זי הויבט אויף די קליינע הענטלעך מיטן מעדאַליאָן אין דער הויך:

— נעמט דאָס, נעמט — בעט זי זיי — דאָס איז מיין אייניציקע דערינערונג פון מיין מאַמען, וועלכע לעבט שוין נישט מער. איך האָב עס באַקומען צו מיין עבורטסטאָג. מיר האָבן מער גאָרנישט. נעמט עס אייך און לאָזט אונדז גיין! — ביי די רייד זענען איר הייסע טרערן געפלאָסן אויבערן פּנימ׳ל.

אין דער מינוט איז אַנגעקומען עפּעס אַ דאַרפישע פרוי און קוקנדיק אויף דער סצענע, האָט זי זיך אַנגערופן:

— ווי אַזוי קענט איר זיין אַזוי אַן אַ הארץ? לאָזט זיי אָפּ! דאָס זענען דאָך אומשולדיקע קינדער!

די באַנדיטן האָבן אָפּגעלאָזט אסתרן און די קינדער און זענען אַוועקגעגאַנגען, אָבער דעם מעדאַליאָן האָבן זיי מיטגענומען.

וועו זיי זענען אַוועקגעגאַנגען, איז די פרוי שטיין גע־בליבן פאַרן מיידעלע, זי איז געווען פאַרבליפט פון איר שיינקייט.

— וואָס פאַר אַ שיין מיידעלע! — האָט זי אויסגערופן — איך האָב נישט קיין קינדער, געבן וואָלט איך דאָס מיידעלע מיטגענומען מיט מיר פאַר מיין קינד. מיין ברודער איז אַ גלח, וואָלט ער עס אָפּגעשמדט — פון איר קען נאָך וועלן אַ גוטע און פרומע קריסטן.

וועו די פרוי האָט אויפגעהערט רעדן, האָבן די קינדער מיט פאַרלאָשענע טרויעריקע אויגן געקוקט אויף זייער ציאָציע.

אסתר האָט געפרעגט: — דו באַשטייסט, מאַניו? גיי, קינד, גיי צו דער פּאַני, דו וועסט לעבן און זיין פריי!

מאַניע האָט אַראָפּגעלאָזט אירע שיינע וויעס, און מיט אַ פאַרשטיקט קול געענטפערט:

— ציאַצעניו! ציאַצעניו... איך וויל נישט... נאָר צו רַאַטוועון מיין אייגן לעבן דאַרף איך פון אייך אָוועקגיין? ציאַצעניו, ניין; איך בעט דיך זיי נישט מסכים איך זאָל דאַרפן פון דיר אָוועקגיין! איך וויל גיכער מיט אייך צוזאַמען אומקומען, איידער אָוועקגיין פון אייך!

ווען זי האָט געזען אַז די ציאַציע שווייגט, איז זי צוגעגאַנגען צו איר ברודערל. — נתנקע! בעט דו די ציאַציע זי זאָל מיך נישט אָוועקגעבן;

און די קינדער האָבן אָזוי געבעטן און געווויינט, אַז די פרוי האָט נישט אָפּגעווארט קיין ענטפער פון אסתרן און איז אָוועקגעגאַנגען.

אסתר מיט די קינדער האָבן געפונען אַן אויפהאַלטונג אין דאַרף לוקאָווצע ביי איינעם אַ לאַנדווירט. זיי האָבן זיך דאַרט אויסבאַהאלטן אין שטרוי אויף דער סטריכע. זיי זענען געווען גליקלעך: שוין דרייַ וואָכן זענען פאַרגאַנגען און דער באַלעבאָס האָט זיי נאָך נישט אַרויסגעוואָרפן.

איינמאָל איז געקומען צו דער קינדער זיך שפּילן דעם באַלעבאָס אַן איניקל, אַ מיידעלע אין די יאָרן פון מאַניע. די קינדער האָבן זיך געשפּילט, און אסתר, ווי געווייניליך, האָט אָפּגעוואַקט אַ שינדל פון דאַך און אַרויסגעקוקט צי עס דערנענטערט זיך עפּעס נישט קיין גענאַר. אינדעם — געוואָלט! — — צום באַלעבאָס אין שטוב זענען אַריין פּיר געסטאַפּל־לייט און דריי פּוילישע פּאָליציאַנטן.

— קינדער! מיר זענען פאַרלוירן! — האָט אויסגערופן אסתר מיט אַ פאַרצווייפלט קול.

זי האָט באַלד באַהאַלטן אָלע קינדער אין שטרוי, און זיך אַליין האָט זי נאָך באָוויזן צו פאַרדעקן מיט אַ בינטל שטרוי. אָט הערט זי די דערנענטערנדע שריט, זי זעט שוין דורך די שפּאַרעס פונעם שטרוי דעם העלם אויפן קאָפּ פון דייטש...

ס׳איז אָבער געשען „אַ אומגליק מיט אַ גליק״. דער גורל האָט געוואָלט אַז אויף דער סטריכע, נעבן איינגאַנגסטירל אויפן בוידעם, זענען געלעגן באַרגעס און צייטונג וועלכע עס האָבן דאָרט אויפגעלאָזט די זון פונעם באַלעבאָס. דער געסטאַפּל־מאַן, דערזעענדיק די באַרגעס, האָט זיי צוגענומען און אַראָפּגעקראָכן פון דער סטריכע כדי מכבד זיין זיינע קאָלעגן. דערווייל איז אסתר געלונגען זיך בעסער צוצודעקן. דער דייטש האָט זיך אומגעקערט אויפן בוידעם, ער האָט שוין אָוועקגעשטעלט איין פוס אויפן בינט שטרוי אונטער וועלכן אסתר איז געלעגן, וואָלט ער אָוועקגעשטעלט דעם צווייטן פוס וואָלט ער געווען זיכער באַמערקט אסתרן. אין דעם מאָמענט האָט אַ רוף געטאָן דער צווייטער דייטש פון הינטן: — קום שנעל אַראָפּ! אויף דער סטריכע איז קיינער נישטא! זיי זענען אַצינד אַנטלאָפן דורך די פעלדער אין וואַלד אַריין. דער געסטאַפּל־מאַן איז שנעל אַראָפּגעגאַנגען.

די זאַך איז געווען פאַלגענדע: דעם באַלעבאָס זין האָבן געקוילעט אַ חזיר און האָבן זי פארקויפט פאַר אַ העכערן פרייז, פארוואָס ס׳האָט געדאַרט טויט־שטראָף. די דייטשן מיט די פאַליציאַנטן זענען געקומען כדי צו פארנעמען דעם באַלעבאָס זין. וועו די זין האָבן באַמערקט פון ווייטן דורכן פענצטער אָנקומען די געסטאַפּא, זענען זיי אָנטלאָפן אין פעלד און פון דאַרט אין וואַלד אַריין. אַ דאַנק דעם האָט זיך אסתר מיט די קינדער אָפּגעראַטעוועט. אָבער ליידער נאָך עטלעכע שעה האָט דער באַלעבאָס זיי אַרויסגעטריבן, ווייל ער האָט מורא געהאַט אַז די דייטשן קענען אים נאָך עטלעכע טעג ווידער באַזוכן.

עטלעכע טעג האָט זיך אסתר מיט די קינדער באַהאַלטן אין די געדיכטע קוסטן אויפן ברעג פון דער וויסלאָק. ביינאַכט האָט זי געלייגט איר מאַנטל אויף דער ערד פאַר די קינדער, זיי זאָלן קענען אָפּרוען און וועו זיי זענען אייניגעשלאָפן איז זי נעבן זיי געזעסן, געהיט און אָפּגעטריבן די קאָמאַראָס, די קינדער זאָלן קענען רואיק שלאָפן. נאָך עטלעכע טעג האָבן זיי פאַרלאָזט דאָס אַרט און זענען אָוועק אין פעלד. די אַרעמע קינדער האָבן זיך געפּלאָגט עטלעכע טעג אַז עסן און טרינקען. זיי האָבן געטרונקען שמוציק וואַסער, זענען געווען אַזוי אויסגעהונגערט און דערשעפּט, אַז זיי זענען נישט געווען אימשטאַנד זיך צו האַלטן אויף די פיס.

נתנקע, זעענדיק ווי דאָס שוועסטערל לייד פון הונגער און איז פאַרשמאַכט, האָט באַשלאָסן אַליין צו גיין ערגעץ און קויפן עפּעס עסן אָדער טרינקען. אסתר האָט אים געגעבן פינף זלאָטעס און דאָס קינד איז אָוועקגעגאַנגען. ס׳איז אָוועק אַ שעה און נאָך אַ שעה — און דאָס יינגעלע האָט זיך נישט אומגעקערט. די איבערגעשראָקענע אסתר איז געגאַנגען זוכן דאָס יינגעלע, איבערלאָנדיק דאָס מיידעלע אַליין. אינדעם האָט זי דערהערט נתנקען רופן. דאָס איבערגעשראָקענע יינגעלע, אנשטאָט גיין גלייך, איז אָוועק מיט דער סטעזשקע אויף לינקס. — ציאַציע, ציאַציע! — האָט ער גערופן פאַרצווייפלט האַלטנדיק אין די הענטלעך אַ פלעשל מילך און אַ פאָר פאַרשוואַרצטע אָפּגעקאָכטע קאַרטאָפל. וועו דאָס יינגעלע האָט דערזען זיין ציאַציע, איז זיין גליק און פרייד געווען אַן אַ גרענעץ. פאַר שמחה איז אים אַרויסגעפאַלן דאָס פלעשל פון די הענט, אָבער עס איז איבערגעבליבן נאָך אין פלעשל מילך פאַר דעם מיידעלע.

אסתר האָט מורא געהאַט, אַז די וועלכע האָבן פארקויפט דעם קינד מילך, קענען דערציילן עמעצן, אַז אין דער נאָענט האַלטן זיך אויף יידן און זיי וועלן זיי גיין זוכן. האָט זי מיט די קינדער פאַרלאָזט די געגנט און זיך געלאָזט וויטער וואַנדערן אין אומבאַשטימטער ריכטונג. וועו זיי זענען אָפּגעגאַנגען עטלעכע שריט, האָט זיי פאַרשטעלט דעם וועג עפּעס אַ פּוילישע פּרוי און באַטראַכטנדיק זיי מיט אַ פיינטלעכן בליק, האָט זי אויסגערופן:

— יידן... יידן! דו האָסט אויף זיך אַזאַ גוטן מאַנטל! איר וועט דאָך סיי ווי סיי נישט לעבן! די דייטשן וועלן אייך אויסשיסן, איז אַשאַד מען זאָל דיך באַהאַלטן מיט אַזאַ גוטן מאַנטל... גיב מיר דעם מאַנטל און איך וועל דיר געבן עפּעס אַ שמאַטע, וואָס וועט דיר ענוגן ביז צום גרוב!

די ברוטאַלע וועטער פון דער פּוילישער פרוי האָבן זייער אויפגערעגט אסתרן און זי האָט איר בייז געענטפערט:

— אויב איך דאַרף אומקומען מיט די קינדער, זאָל אויך דער מאַנטל אומקומען!

אָבער אסתר האָט מורא געהאַט פֿאַר דער נקמה פון דער פּרוי און האָט זיך ווידער באַהאַלטן מיט די קינדער אויף אַ קאַרטאָפֿל־פעלד און אויף מאָרגן האָבן זיי זיך געלאָזט מיטן וועג אין שטאָט אַריין. פֿלוצים האָט נתנקע אויפגעשריען:

— ציאַציע, זע! מען יאָגט אונדז ווידער נאָך, זיי פֿאָרן אויף ראָווערן!

אסתר האָט געמוזט די קינדער אַריבערטראָגן איבער דער ריצקע, צוערשט דאָס מיידעלע און דערנאָך דאָס יינגעלע. עס זענען דאָרט געווען גרויסע זומפֿן, אויף אַזאָ אופן איז זיי געלונגען ווידער צו אַנטלויפֿן.

וועלן זיי זענען אָנגעקומען ביז צו דער פֿאַרשטאָט, האָט אסתר מיט די קינדער זיך אַריינגעגעבן אין אַ נישט אויס־געענדיקט צווייישטאָקיק הויז אין זיך באַהאַלטן אונטער די באַלקנס אין צווישן־דאַך, — ביז צו דער צייט וועז דער באַלעבאָס פון דעם הויז האָט זיי באַמערקט. אין איינעם אַ טאָג האָט ער זיי געדראָט אַז ער וועט ברענגען די עסטאַפּאָ, אויב זיי וועלן אַליין פון דאָנען נישט אַוועק. אסתר האָט נאָך דיזעלבע נאַכט פֿאַרלאָזט דאָס הויז.

אין פּעלד, נעבן דאַרפֿישע הייזער, איז געשטאַנען אַ גרויסע סטערטע שטרוי. אסתר האָט געמאַכט אויבן אויפֿן שטרוי אַ גרויס לאָך און זיי האָבן זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן עטלעכע טעג, ביז די פֿאַסטוכער האָבן זיי באַמערקט און זיי האָבן געמוזט ווי אַמשׂעלסטן פֿאַרלאָזן דאָס אָרט.

אסתר האָט זיך ווידער אומגעקערט מיט די קינדער אין שטאָט. אַריינשלייכנדיק זיך אין געהיים מיט אַן אומבאַשרייבלעכן פּחד. ס׳איז שוין געווען נאָך האַלבע נאַכט ווען זיי זענען אַוועק צו זייער פֿריערדיק הויז. זי האָט באַמערקט אַז דאָס הויז איז שוין באַוואוינט, איז, וואוהין זשע גייט מען, וואהין? — האָט זיך געפֿרעגט די אומגליקלעכע אסתר... זי האָט זיך אַריינגעגעבן מיט די קינדער אין שכנותדיקן גאָרטן. דאָרט האָט זי זיך אויסבאַהאַלטן עטלעכע טעג אין די געדיכטע קוסטן צוזאַמען מיט די קינדער, ביז אַ שכנה, די פרוי פון אַ פּוילישן פּאָליצאַנט, פֿעשקאָווסקא, האָט זיי באַמערקט און זיי צעדראָט. — גייט אַוועק פון דאָנען! ווייל ס׳וועט זיין נאָך ערגער מיט אייך! נו, גייט, איר מוזט אומקומען, און מיר ווילן נישט צוליב אייך אויך אומקומען!! נתנקע האָט פֿאַר־צוויפלט איבערגעחזרט דערנאָך אירע ווערטער: — ציאַציע, האָסט עהערט וואָס זי האָט געזאָגט? — איר מוזט אומקומען און מיר נישט! די פּוילישע פרוי האָט גשעיקט איר זון, וועלכער איז געווען אַן אָפּיציר אין פּוילישן מיליטער, און ער האָט געזאָגט: — אַ שאַד אייער פלאָגן זיך, איר וועט סיי וויי סיי נישט לעבן, ס׳איז נישטאָ קיין שום האָפענונג. יעדן טאָג שיסן אויס די דייטשן מאָסן יידן. ראַט איך אייך, גייט אַליין צו דער געסטאַפּאָ, זיי זאָלן אייך שיסן.

זיי זענען ווידער געגאַנגען אין אַן אַנדער גאָרטן, וואו זיי האָבן זיך באַהאַלטן אין אַ אלטאַנקע. אַ שטיקל צייט האָט אסתר דערנערט די קינדער מיט אויבסט, וועלכע זי האָט געגנבעט ביי נאַכט אין די גערטנער. זי האָט געריסן דאָס אויבסט ביז סוף סעפטעמבער. די רעגנס האָבן אַגעהויבן צו גיסן אַן אויפהער, טאָג און נאַכט. אסתר האָט אַראָפּגענומען פון זיך דעם מאַנטל און צוגעדעקט די דורכגעווייקטע, פֿאַר־מוטשעטע קינדער. די קינדער האָבן זיך אַזוי געטריסלט פון קעלט, אַז זי האָט מורא געהאַט זיי זאָלן נישט ווערן קראַנק.

— וואהין גייען? — האָט זי פֿאַרבאַכן די הענט אין שטומער פֿאַרצווייפלונג. — ציאַציע, איך קען נישט מער אַזוי פיל ליידן! — האָט געקרעכצט דאָס געפֿרוירענע און הונגעריקע מיידעלע.

אַקעגן זייער פֿריערדיקן הויז איז געשטאַנען אַ גרויס געמויערט הויז פון דער פּוילישער פֿאַמיליע שולק, און אין גאָרטן האָבן זיך געפונען שטאַלן און אַ גרויסע סטאַדאָלע. דאָס הויז איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַ גרויסן גאָרטן פון אויבסטבוימער און אַרומגענומען מיט אַ פּלויט פון קוסטן. אין דער צייט פון קריג האָט געוואוינט אין דעם הויז די פרוי פון אַ פּוילישן הויפטמאַן, וועלכער האָט זיך געפונען ביי די דייטשן אין געפֿאַנגנשאַפֿט. אין דער זעלבער צייט האָט זיך אין דעם הויז, וועלכעס איז באַשטאַנען פון זעקס צימערן, אַריינגעצוגן אַ דייטשער אָפּיציר. אין גאָרטן אַריין האָבן זיי אָפּט אַריסגעלאָזט צייער וואַכזאַמען הונט. נישט אַכטנדיק אויף דער געפֿאַר, איז אסתר אָרום האַלבע נאַכט געגאַנגען זוכן אַ אָרט אין שטאַל נעבן דעם הויז. זי האָט אָפּגעריסן אַ ברעט פון דיל, כדי זיך אַריינצובאַקומען מיט די קינדער אויפן בוידעם פון שטאַל. אין דערזעלבער נאַכט האָט זי זיך דאָרט אַריבערגעטראָגן מיט די קינדער.

אַזוי ווי עס זענען מער נישט געווען קיין פֿרוכטן אויף די בוימער, האָט אסתר נישט געהאָט מיט וואָס צו דערנערן אירע קינדער. איינמאָל האָט זי זיך דעצידירט אויף אַ געפער־לעכן שריט. זי האָט באַמערקט אַז דער לופטשיף פון פענצטער, וואו עס וואוינט דער היטלעריסט, איז אָפֿן. זי האָט באַמערקט אין צימער נעבן טיש אַ גרויסן קאָרב מיט פרוכטן. זי האָט אויך געזען אַז די טיר פון אַנדערן צימער איז אָפֿן, אויפן בעט איז געשלאָפֿן דער היטלעריסט און נעבן אים אויפן נאַכטקעס־טעלע איז געלעגן גרייט דער רעוואָלווער... זיך אַריינגנבעגען, אַדער נישט? — האָט זי זיך אַליין געפרעגט, אָבער זענעדיק די פילע אויבסטן אין דער צייט וועז אירע קינדער הונגערן, — איז איר אַלץ איינס געווען. דורכן אָפענעם לופטשיף האָט זי שטיל אויפגעמאַכט דאָס פענצטער און זיך אַריינבאַקומען אינעוויניק. זי האָט געכאַפט די פרוכטן, צוריק אַרויסגע־שפרונגען און פֿאַרמאַכט דאָס פענצטער. אַזוי האָט זי געמאַכט עטלעכע מאָל — כדי צו ראַטעווען די קינדער האָט זי אויף גאָרנישט געקוקט און זיך מיט גאָרנישט געריכטן.

אין אַ געווישן טאָג האָט די הויפטמאַנאָוט זיי באַמערקט און גאָרנישט געזאָגט, אין אַנהוייב האָט זי זיי אפילו געהאָלפן. אסתר האָט זי יעדן טאָג באַדינט, זיך פרייענדיק אַז עס וועט איר זיין לייכטער צו דערנערן די קינדער. איינמאָל, וועז דער דייטשער אַרדינאַנס האָט זי באַמערקט, האָט זי אים דערציילט, אַז אסתר איז אַ איבערגעזידלטע פּוילישע, וועלכע באַדינט זי. צוזאַמען מיט אסתרן האָט אויך באַדינט די הויפטמאַנאָוט

איר שכנה ריבאקאָוא, וועלכע האָט געפאַשעט אירע קאָזעס אָן געוואָשן די וועש. די דאָזיקע שכנה האָט אויסגעשמעקט, אַז די הויפטמאַנאָוע באַהאַלט עפעס פאַר איר אויס. נאָך עטלעכע טעג האָט זי אסתרן אַנטדעקט אויף דער סטריכע פון שטאָל. די דינסט האָט געהאָט אַ זון, וועלכער האָט געהאָט אַ קאָלעגע — אַ מוסר — ער האָט נאָכשפּיאָנירט נאָך באַהעל־ טעניש, וואו עס האַלטן זיך אויף יידן, און פאַר אַ יעדן יידישן קאָפּ האָט ער באַקומען 50 זלאָטעס און 10 קילאָ צוקער.

די דינסט האָט אַנגעהויבן איינרעדן דער הויפטמאַנאָ־ וע, זי זאָל אַרויסטרייבן אסתרן מיט די קינדער אויף דער גאַס. וען אסתר האָט זיך דערפון דערוואוסט, האָט זי ברייט־ האַרציק באַלויזט די ריבאקאווא, אַבי זי זאָל שווייגן. אין דעם טאָג וען אסתר האָט איר געגעבן פאַרשידענע וועדטזאָכן, וועלכע זי האָט אַרויסגענומען פון דאָרט וואו זי האָט זיי גע־ האַלטן, האָט זי געשווויגן, אַבער אויפן אַנדערן טאָג מיט דער איינפאַרשענדיניש פון דער הויפטמאַנאָוע, זענען אַלע דריי אַרויסגעטריבן פונעם בוידעם און ווידער האָבן זיי נישט געהאָט אַ וויגל וואו זיך צו באַהאַלטן.

וואָס האָבן דעמאָלט געקאָכט טאָן די דאָזיקע אומגליק־ לעכע מענטשנקינדער, וואהיהן גיין, אַז פון אַלע זייטן לויערן געפאָרן און שונאים? האָבן זיי זיך ווידער באַהאַלטן עטלעכע טעג אין שכנותדיקע געדטנער, און אַזוי ווי די רעגנס זענען געפאַלן אַן אויפהער, האָבן די אומשולדיקע קרבנות געטראָכט אַז עס איז שוין בעסער דער טויט, איידער זיך ווייטער אַזוי צו מוטשען!

— אפשר וואָלטן מיר געגאָנגען צום קעלער פון אונזער הויז? — פרעגט אסתר די קינדער. אין קעלער איז געווען ווארם, און דער איינגאַנג אַהין האָט געפירט פונעם גאַרטן. ביי נאָכט האָט אסתר זיך אַריינגעשלייכט אין קעלער פון זייערע אייגענעם הויז, וואו עס האָבן שוין געוואוינט פאַליאָקן. דאָרט איז געלעגן אַביסל שמוציק שטרוי, אויף וועלכן זי האָט אויסגעבעט די קינדער. עטלעכע טעג זענען זיי דאָרט געלעגן אַן עסן און טרינקען, ווייל זיי האָבן מורא געהאָט עמיצער פון הויז זאָל זיי נישט באַמערקן.

נאָך עטלעכע טעג האָט אַ פרוי פון אַ שוסטער איינגעווי־ ליגט ברענגען דער פאַמיליע ביינאַכט אַ טעפל קאַרטאָפל. זי האָט זיי אַריינגעשטעלט אין דער אַלטאָנע פון שמעון וואָל־ קענפעלדס גאַרטן. אסתר האָט זיך פאַרגנבעט אַהין אַרום האַלבע נאַכט און צוגענומען די קאַרטאָפל.

כמעט אַלע פאַליאָקן זענען געווען דיזעלבע: — פון אַנפאַנג, וועו זיי האָבן באַקומען אַ באַלוינונג, האָבן זיי נאָך עפעס צוגעווארפן די יידן ווי די הינט, אַבער שפעטער האָבן זיי אַנגעהויבן צו סטראָשען.. אַ פאַר טעג איז אסתר אומזיסט צוגעקומען צו דער אַלטאָנע, קלערנדיק אַז אפשר האָט די שוסטערקע עפעס פאַר איר דאָרט איבערגעלאָזט, אַבער ליידער — אַ פוסטע האָפענונג! די קינדער זענען געווען אַזוי אַפּגעשוואַכט, אַז דאָס מיידעלע איז שוין נישט געווען אימ־ שטאַנד אַ וואָרט אַרויסצורעדן. — ציאציע! ס'איז מיר שוואָרץ פאַר די אויגן! איך האָב אפילו נישט קיין כוח די אויגן אויפ־ צורעפענען!...

צובראכן קערפערלעך און גייסטיק, נישט קענענדיק זיך צוקוקן צו דעם מוטשען זיך פון די קינדער, האָט אסתר זיי געבעטן: באַראויקט אייך ביז האַלבע נאַכט, דעמאָלט וועל איך גיין איבער די געדטנער און אַנקלייבן ניס.

די נאָכט האָבן די קינדער פון שוואַכקייט נישט געקענט איינשלאָפן, אַזוי ווי זיי וואָלטן פאַרגעפילט, אַז די דאָזיקע שוואַרצע נאָכט איז זייער לעצטע...

געווען איז דאָס פאַרטאָג, 3 אַ זייגער. אסתר האָט אַנגע־ טאָן די קינדער און זיך מיט זיי צוגעשלאָגן צו דער שטאָל פון זייער הויז. די שטאָל איז שוין געווען אַן אַלט אָן פון קיינעם נישט באַנוצט. אסתר האָט אונטערגעלייגט אין וויקל איר מאַנטל און אַוועקגעזעצט די קינדער, צודעקנדיק זיי מיט אַ דעק. וועו זי איז אַוועקגעגאַנגען, האָט זי זיי געבעטן זיי זאָלן זיצן שטיל, כדי קיינער פון די שכנים זאָלן זיי נישט דערהערן. זי האָט זיי געקושט און געזאָגט מיט אַ געבראָכן קול: — פאַרהאַלט אייך שטיל, מיינע טייערע קינדער, איך וועל מיך באַמיען וויי אַמשנעלסטן אומצוקערן. — זי איז אַוועקגעגאַנגען...

וועו אסתר איז אַנגעקומען אין שכנותדיקן גאַרטן, האָט זי געזוכט אפשר אַ האַלבע שעה אוו נישט געפונען אפילו איין נוס. זי האָט זיך געלאָזט אין צווייטן גאַרטן אוו ווידער גאַרנישט געפונען. אוו וועו זי האָט געוואָלט גיין אין אַן אַנדער גאַרטן, — האָט זי פלוצים דערזען דעם פוילישן באַנדיט, — דעם קאָלעגע פון דער הויפמאַנאָוועס דינסט זען, ווי ער גייט איר אַנטקעגן.

— ידישקע, שטיי! — האָט ער אויסגעשריען דער באַנ־ דיט. אסתר איז אַנטלאָפן אין דער ריכטונג צו דער שטאָל, זען וואָס עס איז געשען מיט די קינדער.... לייַדער — די קינדער זענען שוין נישט געווען...

— וואו זענען מיינע קינדער? וואו? — האָט זי גערופן פאַרצווייפלט אוו פאַרווירט וויי אַ משוגענע.

אין אַנהייב האָט זי געקלערט, אַז אפשר דערשפּירנדיק די געפאָר, זענען זיי צוריקגעלאָפן אין קעלער, אַבער אין דעם האָט זי דערהערט אַן עכאָ, ווי שטימען פון ערגעץ אַ זייט — ציאָציע... ציאָציע... דו אַנטלויף... מיר זענען שוין פאַרפאַלע־ נע!...

אסתר האָט זיך נישט געקאָנט אַריינטירן פון וועלכער זייט זענען געקומען די טרויריקע וועדטער פון די קליינע פאַרמשפּטע, די קלייניקע אומשולדיקע קרבנות... זי האָט געוואָלט גיין נאָך זייערע קולות — גיין צוזאַמען מיט זיי אויפן טויט, צוזאַמען מיט זיי אומקומען...

אין דעם מאָמענט האָט זי באַמערקט ווי יענער פוילישער באַנדיט דערנענטערט זיך צו איר מיט אַן איראָנישן שמייכל: — דו יידישקע, וועסט אונדז שוין נישט אַנטרינען וועדן. שטיי!

וועו אסתר האָט דערהערט די וועדטער פון דעם כיטרן פאַליאָק, איז זי אַריבערגעשפרונגען דעם פלויט און אויסגע־ רופן:

— גערן וואָלט איך געגאַנגען צוזאַמען מיט די קינדער, אַבער דיר באַנדיט און אייך שונאים, וויל איך נישט טאָן די געפעליקייט!

אין דער מינוט זעט זי נאָך זיך יאָגענדע הענקערס, זי שפּרינגט דורך אַ צווייטן פלויט און הערט הינטער זיך שיסן.

צום סוף איז זי פֿאַרשוואונדן געוואָרן פון זייערע אויגן. זי איז אַנטלאָפן מיט פּוילישע סטעזשקעס אין דאָרף קשעמיניץ.

דער גורל פון די קינדער איז געווען אַ געהיימעטער. וועגן דאָס זינדל פון דער דינסט און זיין קאַלעגע דער מוסר האָבן געבראַכט די בעסטאָפּאָ אויפן אָרט, וואו עס זענען געזעסן די אומגליקלעכע יתומים אין שטאַל, און זיי אָפּגעגעבן אין די הענט פון די דייטשן. אַליין איז ער אַוועק אויפֿזוכן אסתרן. די הענקערס האָבן די צוויי קליינע אומשולדיקע באַשעפענישן געבראַכט אויף דער בעסטאָפּאָ.

די בעסטאָפּאָ אין לאָגאָוט האָט זיך געפונען אין נייעם הויז פון ביעניאש, פֿאַר דער פּאָסט. אָלע בעסטאָפּאָ־לייט זענען געקומען אָנקוקן די צוויי קליינע קינדער און זיך נישט געקאָנט אָפּוואונדערן איבער דער שיינקייט פון מיידעלע. איין בעסטאָפּאָ־מאַן האָט געקלערט אַז היות דאָס מיידעלע איז יינגער פון יינגעלע, וועט ער זיך פון איר גיכער קענען עפּעס דערווייסן.

— ווי אַזוי הייסטו? — האָט געפרעגט דער בעסטאָפּאָ־מאַן, קאָקאָט.

— מאַנושיא! — האָט דאָס מיידעלע געענטפערט מיט אַ שרעקעוודיק קול.

— וואָר האָט אייך געבראַכט עסן?

— די ציאציע האָט אונדז געגעבן עסן, וועון זי האָט נאָר געהאָט.

— און וואו האָט די ציאציע גענומען ? — פרעגט ווייטער דער בעסטאָפּאָ־מאַן?

— דאָס ווייסן מיר נישט. די ציאציע האָט אונדז דאָס נישט דערציילט. — האָט געענטפערט דאָס מיידעלע מיט פּחד.

— דו ווייסט נישט, זאָגסטו? — ווידערהאָלט דער בעסטאָ־פּאָ־מאַן מיט דראָונג, און בייַ די ווערטער נעמט ער אַרויס אַ שטילעט און וויזט עס די קינדער:

— איר זעט דאָס מעסער? דאָס וועל איך אייך אַריינ־שטעכן גלייך אין האַרצן אַריין, אַ סך בלוט וועט רינען, און ס׳וועט זייער ווייַ טאָן! און ווייסט איר וואו עס איז אייער בית עלמין? — פרעגט ווייטער קאָקאָט די קינדער: — דאָרט, אויפן בית עלמין איז שוין אויסגעגראָבן אַ גרוב, און דאָרט וועט מען אייך נאָך לעבעדיק פֿאַרגראָבן, אויב איר וועט נישט דערציילן דעם גאַנצן אמת!

די קינדער אָבן געשווויגן, נאָר זייערע פנימלעך זענען בלאַס געוואָרן פון די שרעקלעכע ווערטער.

— זייט זשע קלוגע און דערציילט אַלץ וואָס איר ווייסט נאָר, וועט איר בלייבן לעבן. דערציילט צו וועלכן לאַנדווירט איז די ציאציע געגאַנגען און ווער האָט איר באַזאָרגט מיט עסן?

— מיר... מיר ווייסן נאָרנישט, און דורכדעם קענען מיר גאָרנישט דערציילן! — האָט געענטפערט דאָס מיידעלע דער־שראָקן.

— דו ווילסט נישט דערציילן, דעריבער וועסטו פּגרן! — און נאָך די ווערטער האָט ער זיך געוועלטיגט צום יינגעלע — זיי דו קליגער און דערציילסט וואהין איז אַנטלאָפן די ציאציע ווי אַזוי הייסט דער באַלעבאָס און וואו וואוינט ער. וועלן מיר דיך צו אים אַפּפירן און דו וועסט ווייטער מיט אים זיין. — דערציילסט נאָר אַלעס וואָס דו ווייסט, — וועסטו בלייבן לעבן! און דיין שוועסטער וועלן מיר אַצינד דערהרגענען! האָט פּאראנדיקט זיינע רייד דער בעסטאָפּאָ־מאַן קאָקאָט.

בייַ די ווערטער האָט דאָס יינגעלע אויפגעהויבן זיינע גרויסע טרוירידיקע שוואַרצע אויגן און געזאָגט: — מאַנושאַ האָט דאָך שוין געזאָגט אַז מיר ווייסן נאָרנישט! אויפן ענטפער פון יינגעלע האָבן די בעסטאָפּאָ־לייט געקריצט מיט די ציין פאַר כעס. די דאָזיקע הענקערס האָט אויפגערעגט אַז פון אַזעלכע קליינע קינדער קענען זיי גאָרנישט געווינען ווערן.

— מיר גיבן אייך צייט ביז 12 אַזייגער, באַקלערט אייך! — און נאָך די ווערטער האָט מען די קליינע מאַרטירערס אַרײַנגעפּירט אין אַ טונקעלן קעלער.

דער שפּיץ פון דער בעסטאָפּאָ האָט נישט געגליובט, אַז מען קען גאָרנישט זיך דערוויסן פון די קינדער. ער האָט נישט געהאָט קיין געדולד צו וואַרטן ביז 12 אַזייגער. נאָך פאַר 11 אַ זייגער איז ער אַליין אַראָפּגעגאַנגען אין קעלער און האָט זיי אַרויסגעפּירט.

— וואָס פאַר שיין יידישקעלע דו ביסט! — האָט ער אַנגעהויבן איבערצורעדן דאָס מיידעלע —— דו קענסט לעבן, אויב דו וועסט זיין קלוג און אונדז אַלץ דערציילן וואָס דו ווייסט. וואָר האָט אייך צוגעשטעלט שפּייז, ווי אַזוי הייסן די מענטשן און וואו וואוינען זיי אין צו וועמען איז די ציאציע אַנטלאָפן. — בייַ די ווערטער האָט ער אַרויפּגעלייגט זיין האַנט אויפן קאָפּל פון מיידעלע. וועון זי האָט דערפילט די האַנט פון בעסטאָפּאָ־מאַן האָט זי זיך מיט מורא פון אים צוריקגעצויגן.

— האָב נישט קיין מורא — האָט געזאָגט דער קאָמענ־דאַנט און נאָך אַ ווייל אַרויסגעצויגן פון שופלאָד אַ טעוועלע שאָקאָלאַד. זי, נישט איבערקלערנדיק אפילו, האָט אין דער זעלבער מינוט געגעבן אַ וואַרף דאָס שאָקאָלאַד אויפן שרייב־טיש, פאַר וועלכן ס׳איז געזעסן דער פאַרברעכער, און מיט אַ פאַרשטיקט קול אויסגערופן:

— איך... איך ווייל נישט קיין שאָקאָלאַד! מיר ווילן נאָר... לעבן און זיין פריי! בייַ די ווערטער פון דעם מיידעלע האָט איין בעסטאָפּאָ־מאַן געקוקט אויפן אַנדערן, און יענער פאַר־טרוילעכער פאָליאַק, וועלכער איז בייגעווען די סצענע, — האָט ווי ער האָט שפּעטער דערציילט, דאָס ערשטע מאָל רחמנות געהאַט אויף יידן. דאָס איז עפּעס געווען אויסערגע־ווינלעך, אַזוינע קלוגע וועדטער פון אַ 7־יאָריג מיידעלע.

אין וואָס איז זיי אייגנטלעך געגאַנגען? זיי האָבן געוואָלט אַרויסבאַקומען פון די קינדער עפּעס אַ פּוילישן נאָמען, כדי אַהין גיין און אויסשיכן די גאַנצע פוילישע פאַמיליע, — אַזוי ווי זיי האָבן אָפט געטאָן — און מיט דעם געבן אַ ביישפּיל אַנדערע פאָליאַקן, אַז יידן זענען פאַרעטער, זיי זאָלן נישט העלפן די יידן און זיי נישט אויסבאַהאַלטן...

דער בעסטאָפּאָ־שעף האָט זיך געבייזערט און געקריצט מיט די ציין, קרייַענדיק: — זיי ווילן גאָרנישט דערציילן! זאָלן זיי פגרן! גייט און מאַכט מיט זיי אַן ענדע! גייט! — שרייט ער צו דעם בעסטאָפּאָ־מאַן קאָקאָט און צו צוויי אים ענלעכע באַגלייטן — און דערלייגט אַזוי, אַז דער טויט זאָל זיי נישט אָנקומען אַזוי לייכט!

מען האָט געפירט די קינדער צום אָרט פון אומקום... פון איין זייט פאַרברעכער איז געגאַנגען דאָס מיידעלע און פון דער אַנדערער זייט דאָס יינגעלע. וועז זיי זענען אָפגעגאַנגען אַ פּאָר שריט אויף זייער אייגענער לויה, האָט זיך דאָס מיידעלע אָפּגעשטעלט. זי האָט בעטנדיק אויפגעהויבן די הענט־לעך צו די מערדער און פון די אויגן זענען איר געפלאָסן הייסע טערערן.

— פֿאַרוואָס גייסטו נישט ווייטער? פֿאַרוואָס שטייסטו?

— האָט אויף איר געשריען קאַקאָט.

— איך ווייל... איך ווייל עפּעס בעטן — זאָגט דאָס מיידע־לע און אירע אויגן קוקן אַרויף צום מערדער מיט אַ אומבאַ־שרייבלעכן פיין — מיר זענען נאָך קינדער... — זי האָט נישט געקאָנט ענדיקן דעם זאַץ, וועל די ווערטער האָבן איר גע־שטיקט אין האַלדז.

— דער מערדער קאַקאָט פרעגט זי נייגעריק: — וואָס ווילסטו זאָגן?

— איך ווייל גאַרנישט זאָגן, איך ווייל נאָר בעטן צו קענען פירן מיין ברודערל ביים הענטל!

אָלע פֿאַליאָקן וועלכע זענען נאָכגעגאַנגען דער לעבעדי־קער לויה, הערנדיק די ווערטער, זענען געוואָרן גערירט. ס'איז געוואָרן אַ גרויסע באַוועגונג אָן מען האָט געהערט אויסרופן. די באַנדיטן האָבן געשאָסן אין דער לופֿטן, כדי צו באַרואיקן די פֿאַליאָקן אָן זיי צעטרייבן. די קליינע קרבנות האָבן זיך אַנגענומען ביי די הענטלעך, נישט אָפּוואַרטנדיק די הסכמה פון די מערדערס. און אָזוי ווייטער גייענדיק, זיך האַלטענדיק ביי די הענט, האָבן זיי זיך צום ערשטן מאָל אויפן קול הויך צעווויינט. די היטלעריסטישע פאַרברעכער האָבן זיי גערטרייסט: — ווייניט נישט, איר גייט אין הימל אַריין! צו אייער מאַמען, צו אייער טאַטן, צו אייער גאַנצער פאַמיליע, צו אַלע יידן. אין קורצן וועלן מיר אייך די ציאציע דאָרטן שיקן! ס'וועט אייך דאָרט זיין זייער פריילעך! — און די קינדער, זיך האַלטנדיק ביי די הענטלעך, זענען צוגעקומען צום טויער פון בית עלמין.

ביים טויער האָבן זיך די קינדער פאַרהאַלטן, פילנדיק אַז דאָס איז דער טויער צום טויט.

— איז, דערציילט אַלף, — פרובירט נאָך אַמאָל אייניר פון די מערדער — וועלן מיר אייך גאָרנישט טאָן! — די קינדער האָבן וויידער געגלטפערט, אַז זיי וויסן גאָרנישט כאָטש זיי האָבן אַלעס גוואוסט; דעם נאָמען פון דאָרף, ווי אַזוי עס הייסט דער לאַנדווירט וועלכער האָט זיי אין אָנפאָנג אויסבאַהאַלטן און וועלכער האָט זיי צוגעזאָגט אין צוקונפט צו העלפן. זיי האָבן אויך גוואוסט אָנדערע סודות! די מער־דער האָבן געקריצט מיט די ציין פאַר רשעות, זיי זענען גוואון זייער צעריצט פון דער בלוטיקער אַרבעט.

און ס'איז אָנגעקומען די שרעקלעכע מינוט, זייערע לעצ־טע טראַגישע מינוטן... מיט כוח האָט מען די קינדער אַריינ־גוואָרפן דורכן טויער... קאַקאָט דער תלין האָט געזאָגט צוגערשט צום מיידעלע עס זאָל לויפן, און זי — ווי אַ קינד — איז געלאָפן אין דער ריכטונג צו די מצבות... און אין דעם מאָמענט וועז זי איז געלאָפן, האָט דער מערדער אויסגעשאָסן און איר געטראָפן אין פיסל... דאָס קינד איז אומגעפאַלן אויף דער ערד נעבן דער צעקלאָפּטער מצבה, דרייענדיק זיך פאַר וויוויטקן. פון דער אַנדערער זייט שפרינגט, ווייניט דאָס כמעט באַוואוסטלאָזע יינגעלע, זענדיק זיין אייניק געליבט שוועס־טערל אין וויוויטקן און קאַלוזשע בלוט. אין דעם זעלבן מא־מענט זעט ער ווי דער מערדער גייט צו צו דעם גוססדיקן מיידעלע און דערהרגעט זי מיטן שטילעט גלייך אין האַרצן אַריין!! דאָס מיידעלע האָט זיך אויסגעצויגן, אַ קרעכץ געטאָן און אויסגעאָנגען...

דאָס יינגעלע, זינלאָז פאַר ווייטיק, זענדיק ווי זיין גע־ליבט שוועסטערל האָט זיך אויסגעצויגן אַ באַוואוסטלאָזע, איז צו איר צוגעלאָפן, האָט אָוועקגעלייגט איר שוין טויט קערפּערל אויף דער אומגעוואָרפענער מצבה און אָנגעהויבן צו קושן איר פאַרבלוטיקט קעפּל.

די מערדער האָבן שוין גענוואָלט ווי אַמשנעלסטן ענדיקן. אין דער מינוט ווען דער ברודערל האָט איבער איר ווייטיק־לעך געשלוכצט, האָט זיך אָנגערופן דער הענקער: דו זעסט וואָס עס איז געשען? אויב דו וועסט אונדז גאָרנישט דער־ציילן, וועט אויך דאָס זעלבע מיט דיר געשען!

דאָך קינד האָט אויסגערופן:

— מיין שוועסטערל לעבט נישט מער! צו וואָס דאַרף איך יעצט רעדן? מיין ציאציע זאָל אויך דורך מיר אומקומען? אַצינד טוט מיט מיר ווָאָס איר ווילט, ווייל מיר איז שוין אַלץ איינס!

ביי די ווערטער האָט קאַקאָט אויסגעשאָסן און דערהרגעט נתנקען...

אָקעגן דער שול איז געווען אַ יידישע שענק פון דער פאַמיליע ווייַנבאַך, — און אין דער צייט פון קריג האָט דאָרט געהאַלטן די שענק און אַ רעסטאָראַציע די פּוילישע פאַמיליע קוואלקאוו פון פּשעדמישצינע. אסתר איז אָנטלאָפן פון די הענט פון די פֿאַרפֿאַלגער צו דער שוועסטער פון דער קוואל־קאווע. די קוואלקאווע האָט געקענט די קינדער, דערביבער האָט זי געוואָלט געווארט וועלן צי זיי האָבן עפּעס פאַראָסן. אָזוי ווי אַנדערע פאַליאָקן איז זי געווען אָן עדות אָן מיט אירע אייגענע אויגן צוגעזען ווי מען האָט געפירט די קינדער אויפן הייליקן אָרט.

וועז די מערדער האָבן זיך אומגעקערט פון בית עלמין, זענען זייערע מונדירן געווען פאַרפלעקט מיט בלוט פון די קינדער, זענען זיי אַריינגעקומען אין דער רעסטאָראַציע כדי זיך אַרומוואָשן און אויסטרינקען. די קוואלקאווע האָט זיי געגעבן פיל צו טרינקען און וועז זיי האָבן זיך אָנגעטרונקען, האָבן זיי אַלץ דערציילט וואָס אויבן איז באַשריבן. אויף דער גסטאַפּא איז אויך געווען אָנוועזנד דער פּוילישער פאַר־טרויאונגס־מענטש בשעת דער גסטאַפּא־שעף האָט געריידט מיט די קינדער. דער באַגלייביגער פֿאַליאָק האָט זיך גאָרנישט געקענט אָפּוואונדערן פון די קינדערס קלוגשאַפט און ער האָט פון זיי דערציילט זיינע שכנים און קומעס אין דער רעסטאָרא־ציע פון די קוואלקאווס.

וועז אסתר און רבקה זענען געוואָרן באַפרייט אין יאָר 1944, האָבן זיי זיך אַלץ דערוואוסט פון די פֿאַליאָקן, וועלכע האָבן צוגעזען און געהערט, ווי אָזוי ס'איז פאַרגעקומען דער מאָרד איבער צוויי קליינע אומשולדיקע קינדער...

יואל פודערבייטל פאריז

נאכן גירוש לאנצוט

„גפרית ומלח שרפה כל ארצה". טעג ברענענדיקע, נעכט קאַלטע, ווייט, שרעקלעך ווייס פאַרטריבן פון דער היים. דאָס איז דער מאָרגן נאָכן גירוש לאַנצוט.

די נעכט זענען שוואַרץ־סודותדיקע און אָן אומבאַשרייבלעכע אימה באַפאַלט, ווען מען טראַכט וועגן דער צוקונפט. אין מוח קלאַמערט זיך אַ שפּליטער פון אַ בילד פון דער פאַרגאַנגנהייט.

...מחנות קיץ. בית״ר 1933 אין לאַנצוט. דריי הונדערט בית״רים מאַרשירן אַרויס פון דער היסטאָרישער שול; דער בלוי־וויסער פאָן, באַגלייט פון „הזמיר" אונטער דער לייטונג פון חבר שמעון וואלקענפעלד הי״ד, שפּילט אַ מיליטער־מארש. די אָפּיצירן פון דער פּוילישער אַרמיי מיט ד״ר נ. טענצער בראש נעמען אָפּ די דעפּילאַדע. מען זעט טרערן אין די אויגן פון אַלטן דור, און מיר, די יוגנטלעכע, גייען שטאָלצע אין געשלאָסענע רייען מיט דער פעסטער איבערצייגונג, אַז מיר זענען דאָס מקיים די לערע פון ראש בית״ר, פון נייעם אל״ף־ב״ית: קינדער לערנט לערנט אייך שיסן.

באַלד לויפט שנעל אַוועק דער געדאַנק צו די וועלטער פון זעלבן נביא: ליקווידירט דעם גלות, אַז נישט וועט דער גלות אייך ליקווידירן.

אומזיכערקייט און פאַרצווייפלונג.

עס איז קאַלט אויף דער נשמה; מען וויסט נישט וואָס איז מיט קרובים, חברים. עס לאָזט זיך בשום אופן נישט גלויבן, אַז דאָס איז די ווירקלעכקייט. אין טיפער פאַרצווייפלונג רייסט זיך אַרויס אַ תפילה פון אַנגעווייטיקטן הארץ: רבונו של עולם, זאָל עס נאָר זיין אַ שרעקלעכער חלום. אָבער ליידער איז עס אַ ווירקלעכקייט.

אשר הראיתני צרות רבות ורעות, תשוב תחייני ומתהומות הארץ תשוב תעלני.
(תהלים, ע״א, כ׳)

סיביר מיט זיינע פופציק גראַד פראָסט איז נישט קיין פאַנטאַזיע. דער אוובעקיסטאַן מיט זיינע פערציק גראַד היץ אין מיט זיינע טויזנטער קברים פון די רעשטלעך פאַרטרי־בענע איז אַ טרויעריקע ווירקלעכקייט. דער פּיבער פון קעלט און היץ שטייגט כסדר און לאָזט נישט רוען, מאַלנדיק מרה־שחורהדיקע בילדער פון צאָפלנדיקע גופים, וועלכע ראַגגלען זיך אין די פלאַמען פון פייער און ווערן פאַרוואַנדלט אין שנייי־ווייסן אַש. אויסהויכנדיק זייערע ריינע נשמות אין שטילן שעפּטשען „שמע ישראל"...

איך טראַכט מיר: רבונא דעלמא כולי, אַזעלכע טייערע און האַרציקע יידן, וואָס זייער לעבן איך דאַך נאָר באַשטאַ־נען פון תנ״ך, עין יעקב, גמרא, חסידות, חיבת־ציון, חלוציזם, וואָס „געהולטייעט" האָט ביי זיי געהייסן קויפן אַ שטיקל הערינג... אַזעלכע טיפן יידן וויי: מיין פאַטער, ר׳ טוביה ז״ל, וואָס ביי אים האָט געהייסן אַן ערמה אַריינשטעקן אַ מטבע אין דער טאַבאַק־פושקע פון אַ בכבודיקן אַרעמאַן, כדי אים צו געבן צדקה בסתר, אָבער ווי דאָס גרעסטע גליק ביי מיין מוטער, עליה השלום, איז געווען ווען זי האָט געקענט צוזאַמענשטעלן עטלעכע צענדליק פאָר שיכלעך פאָר אַרעמע קינדער. און אַזאַ יידנטום איז געווארן אַזוי אומברחמנותדיק אַוועקגעריסן, איז דאַך ווירקלעך לאו כל מוחא סביל דא. אָבער ניין, אַל ייאוש! דער אייביקער „ואף־על־פי" וועט זיך נישט לאָזן מנצח זיין. דער גלויבן אין „נצח ישראל לא ישקר" שטאַרקט די נשמה. עס קומען אויפן געדאַנק די ווערטער פון דער הגדה „שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו והקב״ה מצילנו מידם"...

והיה כי ישאלך בנך מחר...

און ווידער זע איך דאָס בילד אויפן האַלץ־מאַרק: די מיליטעריש־ריייען פון בית״ר. דאָס איז אונזער ענדלייזונג. אַנדערש וועט עס נישט זיין. אַ שרקעלעך־גרויסן פרייז האָבן מיר באַצאָלט. דאָס שענסטע און דאָס בעסטע וואָס דאָס יידישע פאָלק האָט געהאָט האָבן מיר אַוועקגעגעבן אויפן מזבח פון קיום האומה. אויך אונזער שטעטל לאַנצוט האָט אירע דיאַמאַנטן אין כתר המלכות פאַר דער גאולה צושטייער געגעבן.

והיה כי ישאלך בנך מחר לאמור: וזו ביזטו געווען ווען דאָס פאָלק האָט געליטן, געחלומט און געקעמפט, וועסטו רואיק און מיט שטאָלץ קענען זאָגן: מען האָט געהרופן „לאַנ־צוטער מיוחסים" און מיר זענען דעם דאָזיקן נאָמען טריי געבליבן, טריי דורך מעשים, דורך קרבנות און דורך אַ מוסטערהאַפטן לעבנס־שטייגער.

הרב ד"ר יצחק לעווין ניו־יארק

ר' נפתלי שטערנהיים הי"ד

ר' נפתלי שטערנהיים

צווישן די קדושים פון דער לעצטער וועלט־מלחמה, וועמענס לעבן איז פאַרשניטן געוואָרן דורך די דייטשע מערדער, האָט זיך געפינען מיין שוועסטער, ר' נפתלי שטערנהיים ז"ל. וועג די זון פון זיין לעבן האָט נאָך העל געלויכטן אין די גאָלדענע קייט פון מעשים־טובים, וועלכע ער האָט במשך יאָרן געשמידט, איז נאָך ווייט נישט געווען פארענדיקט, איז אָלץ געווארן איבערגעריסן דורך דער בלוט־דורשטיקער נאַצי־חיה.

ער איז אַלט געווען קוים 56 יאָר, וועג ער איז אומגעקומען אין אוישוויץ. ווי רייך איז געווען דאָס דאָזיקע יונגע לעבן אין מצוות און מעשים־טובים! אַ זעלטענע קרוין פון „שם טוב" איז געווען יאָרן־לאַנג אויף זיין קאָפּ. פון לאַנצוט קיין אַמסטערדאַם און לאָדזש האָט זיך געצויגן דער קלאַנג פון זיין נאָמען. מענטשן אָן אַ צאָל האָבן אים פאַרערט און געליבט.

געבוירן אין לאַנצוט אין יאָר 1886 ביי ר' משה און פעסיל שטערנהיים, אין אַ פיינער יידישער מיטלשטאַנד־שטוב, איז דער יונגער נפתלי אויפגעצויגן געוואָרן על התורה ועל העבודה. טאָג און נאַכט געזעסן, אַלס יונגער בחור, אין בית־המדרש און זיך אייגנגעאָפּט מיט תורה און חסידות.

אָנהויב 1911 האָט ער חתונה געהאַט מיט רחל ליבער פון באליגראָד, אַ פרוי, וואָס האָט אין זיך פאַרקערפערט די שענסטע מידות און כאַראַקטער־אייגנשאַפטן. באַלד זיך באַזעצט אין ריישע און אָנגעהויבן צו שמ"ן אַלס פיינער יידישער בעל־בית.

וועג דער ערשטער וועלט־קריג איז אויסגעברראָכן, איז ר' נפתלי שטערנהיים אַוועק מיטן פליטים־שטראָם קיין מערב. אַ קורצע צייט געווען אין אונגאַרן. דאָן געקומען קיין האַלאַנד.

אין האַלאַנד האָט ער אָנגעהויבן ריכטיק צו בליען. ער איז געוואָרן אַ גביר. אָבער זיין אָן עושר האָט פאַר אים נישט געמיינט צו גענישן דאָס פאַרדינטע געלט פאַר זיך אַליין. ער האָט אַוועקגעגעבן געלט לצדקה, פאַר נויט־באַדערפטיקע, פאַר מוסדות התורה והחסד, אין אַ טעמפּאָ און מיט אַ פאַרנעם, וואָס האָט גענוצט אין שטוינען די וועלט. פאַר ר' נפתלי שטערנהיים איז צדקה געווען אַ שטיק פון זיין אייגענעם לעבן. ער האָט הנאה געהאַט ביים געבן געלט אָן אַרימאָן. ער האָט געגעבן ביד רחבה און קיינמאָל נישט געלאָזט יענעם פילן, אַז ער, דער אַרעמער, נעמט ביים עושר אַ נדבה.

רחל שטערנהיים (ליבער)

מיט דער צייט האָט ער אָנגעהויבן באַקאַנט צו ווערן אַלס דער „נדיב הידוע" צווישן די אַמסטערדאַמער פוילישע יידן. ווער עס איז פון מזרח געקומען קיין אַמסטערדאַם זאַמלען געלט אויף אַ דבר־טוב אָדער אַ תורה־מוסד, האָט געהאַט ביי זיך אַלס ערשטן אַדרעס: ר' נפתלי שטערנהיים. און ער האָט קיינעם נישט אָנטוישט. יעדן אויפגענומען בסבר פנים יפות און אָנטקעגנגעטראָגן אים די שענסטע נדבה.

און לאַנצוט, זיין אַלטע היים, האָט דאָס געווּסט. און נישט נאָר לאַנצוט. אויך ליזענסק און פשעווארסק, און אָנדערע שטעטלעך. ווו עס איז געווען אַ נויט באַדערפטיקער, האָט ער געשריבן קיין אַמסטערדאַם צו ר' נפתלי שטערנהיים אין באַלד האָט די פאַסט געבראַכט דעם ריכטיקן ענטפער. עס זיינען דורך אים אויפגעריכט געוואָרן הונדערטער מענטשן. ער האָט געשטעלט אויף די פיס סוהרים, וואָס האָבן געשפּירט, אַז עס ווערט זיי שווער. מתן בסתר איז געווען ביי אים גאָר באַליבט. אַ סך מאָל האָט ער נישט געוואָרט, ביז יענער האָט פאַרלאַנגט, נאָר אַליין אַריינגעשיקט די הילף.

דאַביי איז ער געווען אַ ייד אין פולסטן זין פון ווארט. די תורה, וואָס ער האָט אין זיך אויפגענומען אין דער יוגנט, האָט ער כסדר פאַרשטאַרקט דורך לערנען. ער האָט פאַרמאָגט איינע פון די שענסטע פריוואַטע ביבליאָטעקן און ער האָט זיך געגריבלט מיט ליבשאַפט אין די אַלטע ספרים. וועג אַ רב, אַ גדול איז צו אים געקומען מיט אַ וויזיט, האָט מען געוועדט תורה.

דעם זעלבן איידעלן יידישן לעבנס־שטייגער האָט ער געפירט אין אַנדערע שטעט, ווו ער האָט געווינט, אין בערלין, אין לאָדזש, און צום סוף ווידער אין אַמסטערדאַם.

אין דער לובלינער ישיבה איז געווען אַ צימער אויפן נאָמען פון ר׳ נפתלי שטערנהיים. ער האָט דאָס געלט דערפאַר בתשובות־חן געגעבן דעם לובלינער רב, ר׳ מאיר שפירא זצ״ל, ווען ער האָט אים אָמאָל באַזוכט אין אַמסטערדאַם.

און ווי האָט ער דערצויגן זיינע קינדער. ער האָט געבראַכט אַן אַלטן יונגט־פריינד, ר׳ מרדכי פרידער פון פּשעוואָרסק, קיין בערלין, כדי ער זאָל לערנען מיט זיין זון תורה. ר׳ נפתלי שטערנהיים האָט אים אויסגעהאַלטן, כדי דאָס קינד זאָל האָבן אַ גוטן רבי׳ן. און אַזוי איז אויך דער זון, לוי שטערנהיים, אויפגעצויגן געוואָרן יידיש און ער וואָלט זיכער געגאַנגען אין זיין פאָטערס איידעלע דרכים, ווען זיין יונג לעבן וואָלט נישט פאַרשניטן געוואָרן, צוליב דער מלחמה, אין דער יאָפאַנישער געפאַנגנשאַפט, ווו ער איז געווען אַלס האָלענדישער סאָלדאָט.

זיין גאַנץ לעבן האָט ר׳ נפתלי שטערנהיים געווידמעט זיינע צוויי קינדער. ער האָט זיי אויפגעצויגן מיט ליבשאַפט און איבערגעבנקייט. קיין קרבן איז אים נישט געווען צו גרויס, כדי זיינע קינדער ריכטיק צו ערציען.

ווען די צווייטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן, איז ער געווען אין אַמסטערדאַם. דער זון האָט געפירט זיין געשעפט אין לאָדזש. ר׳ נפתלי שטערנהיים האָט זיין משפּחה ליידער מער נישט געזען, ווייל ער איז געווען אין אַמסטער־דאַם, וואָס איז באַלד באַזעצט געוואָרן פון די נאַציס. די משפּחה איז אַוועק פון לאָדזש קיין מזרח און איז אָנגעקומען אין דער האָלענדישער אינזל יאַוואַ, ווו די פרוי איז געוואָרן

לוי שטערנהיים

אינטערנירט און דער זון איז אומגעקומען אין דער יאַפאַני־שער געפאַנגנשאַפט. די איינציקע טאָכטער איז מיט איר מאַן, דער שרייבער פון די שורות, און קינד, אָנגעקומען קיין אַמעריקע.

ר׳ נפתלי שטערנהיים האָט געלעבט אין אַמסטערדאַם ביז׳ן יאָר 1943. ער האָט זיך דאָן פראָבירט אַרויסשמוגלען אין דער שווייץ. ער איז דורכגעאָנגען קיין בעלגיע און דאָן קיין פראַנקרייך. ביי דער פראַנצויזיש־שווייצער גרענעץ האָט אים די געסטאַפּאָ געכאַפּט. ער איז אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין דראַנסי און פון דאָרט קיין אוישוויץ.

זיין בלוט האָט זיך אויסגעמישט מיטן אומשולדיק פאַר־גאָסענעם בלוט פון מיליאָנען יידישע קדושים.

„ועל ידי עבדיך הנביאים כתוב לאמר: ונקיתי דמם לא נקיתי...״

דער לעצטער וועג...

מיכאל וואלצער

דער משפט פון רוצח

אין אַנדענק פון מיין שוועסטער חיה
און מיין ברודער שמעון ה״ד.

מאַנטיק, דעם 14־טן אויגוסט, 1958, איז געפּענט געוואָרן אין קריית גערויכט אין ריישע, דער משפּט פון יוזעף קאָקאָט, דער גרויס־מערדער פון די לאַנצוטער יידן. ער איז ארעס־טירט געוואָרן דורך דער זיכערהייטס־פּאָליציי אין טשעכן, אין זיין וווינונג אָרט דראָקאָוויטשקע, ביי אָסטרעווע, און ער איז, אין איינקלאַנג מיטן אָפּמאַך וועגן רוצחים־אויסטויש, איבערגעגעבן געוואָרן פּוילן. ביים פּרעזידיום־טיש פון גערויכט זענען געזעסן: דער הויפּט־ריכטער — לודביק ריבאַרטשיק און דריי שופּטים. דער פּראָקוראָר איז געווען דער פּאַרטיעטער פון דער קריישן פּראָקוראָטור — אַנדזשעי גושיש. די פּאַרטיי־דיקער — מאַגיסטער עמיל בארניצקי און מאַגיסטער יאָן אוּ־כאָל. דער מערדער, יוזעף קאָקאָט, 37 יאָר אַלט מיט ווילד צושויבערטע האָר אין אַ מאַגער פּנים, איז געווען אַרומגע־רינגלט דורך 4 פּאָליציאַנטן. ער איז באַשולדיקט געוואָרן אין דעם, וואָס בעת דעם נאַצי רעזשים אין לאַנצוט און סביבה, זייענדיק אַ פּאָליציאַנט אין שטאָט — האָט ער זיך באַטייליקט אין מאָרדן אומשולדיקע מענטשן. צווישן זיינע באַשולדיקונ־גען: 49 מאָרד אָקטן, אין וועלכע עס זענען אומגעקומען 150 יידן און פּאָליאָקן. דער באַשולדיקטער האָט אין זיין דער־קלערונג פון וועלכער מ׳האָט געקאָנט מאַכן דעם אויספּיר פון זיין סאַדיסטיש מערדעריישער מאַס פּין רציחות, און אויך וועגן „פּאַך״ וואָס ער האָט דערוואָרבן ביי דער היטלער רעגירונג — געפּרווט צו פּאַרטושן דעם בריטן פּארנעם פון זיינע רציחות, האָט זיך מודה געווען אין „עפּעס״ אונשטרי־כדזיק, אַז ער האָט געטאָן דאָס וואָס ער האָט געטאָן, לויטן באַפּעל פון זיינע באַפּוילמעכטיקטע. אַבער די עדות וואָס האָבן אַרויפגעברענגט פּרטים און די קלענסטע איינצלהייטן פון אַ גאַנצע ריי זיינע מערדעריין, האָבן פּאַרגעשטעלט פּאַרן גערויכט דעם רוצח אין זיין אמת׳דיקן פּרצוף, אין די מוראדיקע טעג פון יאָר 1942 אין לאַנצוט. פּאַרכאַפּט פון אַ תאַווה צו מאָרדן, פּלעגט ער מיט סאַדיסטישער הנאה הרגענען אלטע לייט, פּרויען און קינדער. ווי דאָס וואָלט געווען אַ געווענלעכע טאָג טעגליכע אַרבעט... ער האָט זיך מודה געווען אַז ער האָט געהרגעט צוויי יידישע פּרויען אין דער וואָלאָווע־גאָס (מאַרקוס ווייבערגער) לויטן באַפּעל פון קריישער, זיין קא־מענדאַנט. דעמזעלבן טאָג, האָט ער ממשיך געווען, זענען אומגעקומען נאָך אָכט יידן, און אויך די יידן גאָלדמאַן און וואָרם, אַבער די זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די פּא־ליציאַנטן קריישער און ווילדע. ווייטער האָט ער זיך מודה געווען אין פּאַראַגראַף 21 פון באַשולדיקונגס־אַקט, אז ער האָט געשאָסן אין ביאַלאָבזשעג אין דער ריכטונג פון אַן אומבאַקאַנטן מענטש, וואָס איז אַנטלאָפן אין וואַלד אריין און האָט מצליח געווען צו פּאַרשווינדן. אזוי האָט ער אויך באַשטעטיקט, אַז ער האָט זיך באַטייליקט אין דערשיסן צום טויט צען פּאָליאָקן אין דער דאָמיניקאַנער גאָס. דאָקטאָר האָט ער געטענהט אַז אין טאָג וועלן ס׳איז דערמאָרדעט געוואָרן וואָלאָדיסלאָוו יאַראָש, איז ער געווען אין ביאַלאָבזשעג, און דער מערדער איז געווען דער פּאָליציאַנט גלאַנץ. ער האָט זיך מודה געווען אין זיין „מיטאַרבעט״ אין דאָרף מאַרקעווע, וועו די פּאָליציאַנטן, פּאַנקראַנץ ווילדע און דזשעווולסקי האָבן אומגעברענגט צוויי יידישע משפּחות און די פּוילישע משפּחה אוֹלמאַן. און אַז ער האָט אויך אויסגעפּילט אַ באַפּעל און איז אין פּרילינג 1942 ארויס צוזאַמען מיט די פּאָליציאַנטן קריישער און ווילדע, צו ליקווידירן אַ באַהעלטענישׂ פון יידן אין ווינקל פון וואַלאָווע־גאָס און האָט אויפן ארט דערהרגט צוויי יידישקעס וואָס האָבן געפּרווט אַנטלויפן.

די עדות

דער משפּט איבערן רוצח קאָקאָט האָט זיך געצויגן צוואַנציק טעג און איז געווען דורכגענומען מיט גרויסער שפּאַנונג. דער מערדער איז פּאַרמשפּט געוואָרן צום טויט. די פּוילישע און די יידישע פּרעסע אין דער וועלט, האָט מבשר געווען נאָך אַ געריכט פסק־דין איבער איינעם פון די תליינים פון פּוילישן יידנטום.

די עדות פּאָרן געריכט האָבן, צווישן אַנדערן, איבערגע־געבן אז אויפן בית־הקברות אין לאַנצוט, האָט קאָקאָט מיט אַ רעוואָלווער אומגעברענגט אַמווינישקסטן צען יידן. איינווי־נער פון 1־טן־מאי גאָס האָבן דערציילט, אז זיי האָבן געזען ווי קאָקאָט האָט געפּירט יידן אין דער ריכטונג צום בית־הקברות, ס׳האָבן זיך דערנאָך געהערט שאָסן אוּן קאָקאָט איז צוריקגעגאַנגען אליין. איינער פון די עדים, סטעפאַן מיכנאַ, וועלכער האָט געווינט נעבן בית הקברות, האָט דערציילט, אַז נישט איינמאָל איז ער אויפגעפאַדערט געוואָרן דורך קאָקאָטן צו באַגראָבן די דערמאָרדעטע, און ער האָט געזען ווי ער האָט דערמאָרדעט די פּרוי פון ד״ר פאָהאָריליע מיט זייערע קינדער. קאָקאָט האָט געטענה״ט אַז ער האָט טאָקע געפּירט די קרבנות צום בית הקברות, אַבער די מאָרד־מלאָכה האָבן אויסגעפּירט: ווילדע, קריישער און אַברויל, וועלכע זענען, לויט זייער רייד, געקומען צום בית הקברות דורך זייטיקע גאָסן אָפּגעטאָן זייער „אַרבעט״ און פּאַרשווונדן... בסך־הכל, דערציילט ער, האָט ער געפּירט דאָרט אַהין עפּעס אַ 10—15 יידן... און וועו ער איז אויפגעפאַדערט געוואָרן צו ענטפערן אויף דער באַשולדיקונג פון קינדער־מאָרד, האָט ער אזוי געזאָגט: „איך האָב קיינמאָל נישט געהרגעט קינדער. קינדער זענען מיין שוואַכע זייט...״ דער אמת איז אַבער, אז קאָקאָט האָט געמאָרדעט קינדער מיט זיין געוועלטיקער סאַדיסטישער תאַווה.

א ייד וואָס וויל נישט ענטפערן אויף פראַגן

צווישן אָפּלייקונגען אויף עדות און באשולדיקונגען וועגן מאָסן מאָרד, פלעגט דער רוצח אריינפלעכטן פון צייט צו צייט אַ לאקאניש מעלדונג: „איך בין זיך מודה"... אָט די ווער־טער „איך בין זיך מודה" האָט ער אויך גלעזאט הערן ביים מאָרד פאַל אין הויף שטאָט־ראָט, דערציילנדיק אז ער האָט דאָס אויסגעפירט לויטן באַפעל פון פּאָליציי קאָמענדאַנט דעקאַן. ער גיט איבער אַז דאָס איז געווען אין יאָר 1942. דער שטאָט ראָט האָט מודיע געווען דער פּאָליציי אַז אין איר הויף ליגט אַ ייד וואָס וויל נישט ענטפערן אויף קיין שום פראַגן. דער שטאָט באַאַמטער, סקרעטאַר, האָט געבעטן מען זאָל דעם ייד איבערפירן אין דער פּאָליציי קאָמאַנדאַטור. דער קאָמענדאַנט האָט נישט מסכים געווען און האָט באַפוילן אים צו הרגענען. „איך האָב אריינגעצויגן דעם רעוואָלווער" דערציילט קאָקאָט, „פון נאַנט האָב איך אריינגעשאָסן צווישן קוילן אין זיין קאָפּ אריין און אים דערהרגעט".

צווישן די עדים וואָס זענען אויפגעטרעטן: וואַלענטי וואָש, וועלכער האָט דערציילט, אז ער האָט מיט זיינע אויגן געזען ווי אַזוי קאָקאָט האָט דערמאָרדעט אַ גרויפּע יידן אין גאָרטן אויף דער וואַלאָווע גאַס. אויפן זעלבן פלאַץ — זאָגט דער עדות — זענען דורך אַנדערע פּאָליציאַנטן דערהרגעט געווארן 24 יידן. אזוי פלעגט מען פון צייט צו צייט זען ווי קאָקאָט האָט געכאַפּט יידן אין מאַרק און זיי אומגעברענגט אויפן אָרט.

דער עדות טאַדעאוש קשאַן האָט געזען ווי קאָקאָט האָט ליקווידירט 4 יידן. פראַנצישעק טוואָרוג זאָגט אז אין מלחמה־צייט האָט ער געאַרבעט אין פינאַנס־אָמט נאָנט פון קרימינאַל, און האָט געזען ווי קאָקאָט האָט אויפן הויף פון קרימינאַל דערמאָרדעט פאָליאַקן, צווישן זיי צוויי קינדער.

קוניש סטאַניסלאַוו זאָגט עדות אַז אין חודש יולי 1942 האָט דער באַשולדיקטער אומגעבראַכט דעם ייד וואָרם און אויך אַ יידישע פרוי. וולאַדיסלאַוו סקרעטן גיט איבער אז אַלס באַאַמטער אין מאַגיסטראַט. פלעגט ער שמועסן מיט קאָקאָטן. אַיינמאָל איז עמעצער אריינגעקומען און געבעטן אַ נאַכט־לעגער, אין דעם מאָמענט איז אַריין קאָקאָט און האָט דעם מענטש אַרויסגעצויגן פון ביורא. מיט אַ האַלבע שעה שפּעטער איז קאָקאָט צוריקגעקומען און פאַרלאַנגט פון עדות ער זאָל באַגראָבן דעם טויטן קערפער. אַ צווייטער עדות, יאָן נאָשזיק, דערציילט, אז אין יאַנואַר 1943 איז ער אַרעסטירט געווארן דורך קאָקאָט. זיין צעל איז געווען נאָענט פון אויספאָרשונגס צימער פון וועלכן ס׳האָבן זיך געהערט שרעקלעכע געשרייען פון די געפאָרשטע־געפייניקטע. אין דער צייט פון זיין אַרעסט זענען דערשאָסן געווארן ניין מענטשן. אַנדזשעי אינגלאָט דערציילט ער וויטער, איז דורך קאָקאָטן דערהרגעט געווארן מיט אַ געוועלטיקער לאָפּאָטע. אין יאָר 1944 האָט ער געזען ווי דער באַשולדיקטער האָט געפּירט צום בית הקברות אַן עלטערן ייד מיט אַ יינגל. דער עלטערער איז דערשאָסן געווארן, דאָס יינגל איז אַנטלאָפן און קאָקאָט האָט אים נאָכ־געשאָסן.

דער עדות פראַנצישעק וואַרכאָל גיט איבער אז ער האָט געזען ווי קאָקאָט גייט אריין צו די ווייסמאַנס. באַלד דערנאָך האָט מען געהערט שאָסן און מ׳האָט ארויסגעפּירט פון דאָרט טויטע קערפערס. צייטנווייז — דערציילט וואַרכאָל — פלעגט ער זען ווי אַזוי דער באַשולדיקטער האָט אַוועקגעפּירט יידן צו די גריבער וואָס זענען דורך אים אליין צוגעגרייט געווארן, און זיי דאָרט געטויט. און אזוי ווי אין יענער צייט האָט ער, דער עדות, געהאָט די אויפגאַבע פון נאָכשפּיאָנירן דייטשע אַגענטן, האָט ער דערקענט די פאָליציאַנטן: קאָקאָט, ווילדע, קרעצינגער און דזשעווולסקי. אַ צווייטער עדות, סטאַניסלאַוו צעדשירעלאַ, דערציילט, אז ער האָט געזען ווי קאָקאָט האָט געהרגעט אויפן בית הקברות אַ מאַן מיט אַ פרוי — „איך האָב קיין שום ספק נישט, אז דער רוצח איז געווען קאָקאָט". די עדים מיכאַל שמאָלצק, וולאַדיסלאַוו קשיצאַ און יוזעף האַדלאָוו זאָגן עדות וועגן מאָרדן איבער מענער, פרויען און קינדער. צווישן אַנדערע האָט אויך קאָקאָט דערהרגעט אַ פרוי אויפן וועג קיין סאַנינע.

אויגענויש טשאַצקעוויטש, אַ שלאָסער אין לאַנצוט וווייסט צו דערציילן אז קאָקאָט האָט דערהרגעט אַ מענטש פון זשילין. איינמאָל האָט מען אים גערופן ער זאָל עפענען די דרוקערייַ פון לאָזער טראַמפּעטער, דאָרט האָט שוין אויף אים געוואָרט דער באַשולדיקטער. דורכן פענצטער פון דער דרוקערייַ איז אריינגעשפּרונגען אַ פרוי בעת אַ ייד האָט איר דערביי געהאָלפן. קאָקאָט האָט ביידע דערשאָסן. פאָרנדיק איינמאָל אויף אַ ראָוער, האָט ער באַמערקט ווי דער באשול־דיקטער פירט צוויי מיידלעך צו אַ גרוב און שיסט אין זיי.

קאָזשימיעש פּרץ דערציילט אַז דער באַשולדיקטער פלעגט אָרומשפּאַציר אין באַגליטונג פון אַ שוואַרצן הונט. די אייגווויינער פלעגן זיך שרעקן אימת־מות. יאָן פּעלץ, אַ שנייַדער, גיט איבער, אַז ער האָט געזייט אַ קאָסטיום קאָקאָטן גענייטערט און ער האָט אים נישט באַצאָלט פאַר דער ארבעט. ער האָט געזען ווי דער צעמשפּטער האָט אָנטדעקט אין אַ קעלער אַ גרופּע יידן און ער האָט זיי אויסגעשאָסן.

א משפּט אָן יידן

דער משפּט פון רוצח־קאָקאָט איז אַ טראָגישע געשעעניש פאַר די לאָנצוטער יידן וואָס זענען שוין נישטאָ און פאַר די שארית־הפּליטה. אייַנער פון די בולטסטע רוצחים, וועמען די יידן האָבן טאָג־טעגלעך גענעמט, וועלכער האָט גערויבט און גענאַרעדט אָן רחמים — איז געבראַנגט געווארן לדין, און איז פאַרמשפּט געווארן צום טויט, 16 יאָר נאָכדעם ווי ער האָט אויסגעפירט זיינע מוראדיקע מעשים. זיכער האָט קאָקאָט, אין זיין נייַעם ווינינגס־פלאַץ, געטראַכט, אַז עס דערוואַרט אים נישט קיין שום שטראָף, און אַז קיינער וועט נישט נאָכ־שפּיאָנירן זיינע פיס טריט. און אָט איז געקומען דער יום־הדין. אָבער גאָנץ טראָגיש איז דער פאַקט וואָס צווישן אלע אויפ־געטרעטענע עדות אין גערייכט האָט זיך נישט געפונען אפילו קיין איין ייד, ווייל אין לאָנצוט איז נישט געבליבן קיין איין ייד. און אויב ס׳האָבן זיך בעת׳ן פראָצעס געפונען עטלעכע

לאַנצוטער יידן אין פוילן — זענען זיי נישט איינגעלאַדן געווארן, אַדער זיי האָבן מורא געהאַט צו דערשיינען.

די געשטאַלט פון רוצח

יוזף קאָקאָט האָט געטענה׳ט, צווישן אנדערן, צו זיין פאַרטיידיקונג, אַז זיינע נערוון זענען אָפגעשוואַכט געווארן אין יאָר 1942, ווען ער איז שטאַרק צעשלאָגן געווארן אין שפיטאַל. די טענה האָט ער אויפגעברענגט, ווען דאָס גריכט האָט פעסטגעשטעלט אומפינקטלעכקייטן אין זיין עדות זאָגן. ער איז געבוירן געווארן אין 1921 אין קאָוולאָוויטשעק אין טשעכן; געענדיקט אַן אכט־קלאַסיקע פאָלקס־שולע און שפּעטער געווארן אַ שלאָסער. געהאט אַ פרוי מיט צוויי קינדער. נאָכן אָפדינען 3 חדשים אין „וועראַכט" איז ער איבערגעפירט געווארן אין דער דייטשער פאָליציי אין לאַנצוט, ווו ער האָט געדינט ביז 1944. דערנאָך צוריק געפירט געווארן אין דער דייטשער אַרמיי. אין יאָר 1945 איז ער ענגומען געווארן אין אַ געפאַנגען־לאָגער אין זאַבזשע. אין אַ צייט ארום איז ער באַפרייט געווארן אָלס טשעכישער בירגער — ער איז צוריקגעפאָרן קיין טשעכן. זיינע אָפּענע און פאַרבאָרגענע קרבנות האָבן געראָפן פון דער ערד. אייניקע האָבן געזוכט די שפּאָרן פון רוצח — און האָבן אים אָנטדעקט. אין אָנפאַנג משפט אין ריישע, איז געמאַכט געווארן אַ פרוּוו מצד דער פאַרטיידיקונג, צוריקצוקערן דעם מערדער קיין טשעכן, אין איינקלאַנג מיטן אָפמאַך צווישן פוילן און טשעכן. אָבער דער פּראָקוראָר האָט זיך געשטיצט אויף אַ הסכם מיט לאָנדאָן, פון יאָר 1945, וועלכער זאָגט אז מלחמה פאַרברעכער דאַרפן געמשפט ווערן אויפן אָרט פון זייערע פאַרברעכנס.

אין 27־טן אויגוסט, 1958, האָט דער פּראָקוראָר רעסוּ־מירט דאָס עדות זאָגן פון 60 עדים וואָס זענען דערשינען אין געריכט און ער האָט אונטער געשטראָכן, אז קאָקאָט איז געווען אַ קאָלטער סאַדיסט, ער האָט געמאַרדעט מיט כיטרעקייט און גלייכגילטיקייט. ער האָט אויסגעלאָכט די תחנונים פון זיינע קרבנות, מענער, פרויען און קינדער — ער זאָל זיך אויף זיי מרחם זיין, און האָט סאַדיסטיש געחוזקט פון זיי פאַרן טויט.

דאָס געריכט האָט אין 19־טן אויגוסט, שבת, באַזוכט לאַנצוט דאָס אָרט פון די אויסגעפירטע רציחות און אין 30־טן פון דעם חודש איז ארויסגעגעבן געווארן דער טויט־אורטייל.

אין פסק־דין ווערט אויך אונטערגעשטראָכן, אז „ער האָט ארגאַניזירט עקסצעסן מיט קאָלט בלוט, דערהרגעט קינדער אויף די אויגן פון זייערע עלטערן, האָט נישט איבערקליבן די מיטלען, מיט שיסעריי־ן אַדער מיט ביקסן־קאָלבעס, אָנטיילגענומען אין מאַסן־מאָרד איבער יידן אין אָלע עלטער. די אָלע וואָס ער האָט ספעציעל פיינט געהאַט, האָט ער געפירט אויפן בית־הקברות און זיי דאָרט מיט אכזריות פאַרטיליקט. די רוצחישע אָקציעס פון קאָקאָט האָבן זיך נישט באגרענעצט בלויז אויפן שטח פון דער שטאָט לאַנצוט. און דער פּראָקוראָר פאַרענדיקט: „אין נאָמען פון אַלע דערמאָרדעטע און פון דער עפנטלעכער מיינונג, פאַדער איך די מאַקסימאַלסטע שטראָף פאַר דעם אַכזריותדיקן תלין — די תליה!!".

נישט פאַרגעסן

אין 28־טן סעפטעמבער, 1957, האָט דאָס פוילישע לאַנצוט געפייערט די 600־יעריקע עקזיסטענץ פון דער שטאָט. די איינוווינער האָבן זיך אין דעם שטאַנד פאַראייניקט מיטן אַנדענק פון די נאַצישע קרבנות, און דערביי אויך מיטן אַנדענק פון די יידן אין שטעטל וואָס זענען אומגעקומען דורך די טמאים. איך האָב דערהאַלטן פון יובל־קאָמיטעט אַן איינלאַדונג אַנטיילצונעמען אין די פייערלעכקייטן. אין מיין באַגריסונגס־בריוו, וואָס איך האָב געשיקט, האָב איך איבערגעשיקט אַ ברכה צו די איינווינער, אין נאָמען פון די לאַנצוטער אין ישראל, און האָב זיי געבעטן נישט צו פאַרגעסן און נישט לאָזן פאַרגעסן דאָס וואָס די נאַציס האָבן אָנגעטאָן צו די יידן אין לאַנצוט און אין פוילן בכלל, אין יענער פינצטערער תקופה פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

וועט זענען געווען די יידן מערדער אין לאַנצוט

אין די פאַרחושכטע טעג פון אָקופירטן לאַנצוט דורך די נאַציס האָבן דאָרט געדינט די פאָלגענדיקע פאָליציאַנטן, וועלכע האָבן אָנטייל געגומען אין מאָרדן יידן, אין די יאָרן 1939—1944, ביז צו דער אָנטגילטיקער טאָטאָלער פאַרטיליקונג פון די פוילישע יידן און פון די לאַנצוטער אַריינגערעכנט.

די־אָ פאָליציאַנטן האָבן באַווייזן אויסצומאָרדן מיט זייערע אייגענע הענט דעם גרעסטן טייל פון די יידן. לויט די גביית־עדות וואָס מיר האָבן, האָבן אויסער יוזף קאָקאָט, אויך געדינט: דעקאַן — פאָליציי קאָמאַנדאַנט; קרישער, ווילדע, דזשעווולסקי, שמידקע, גלאָנץ, פענקראָנץ, גאָקעם, אָבערל, קראוּז (נעהיים אָגענט) און אויך די אָרטיקע מיליץ: לעשנאָווסקי, קרוּל, טאָמאַשעק, אָנדזשעיטשיק און ליסאָווסקי.

יאָן דזשעוולסקי איז געבוירן געווארן אין וואַרשע, געאָרבעט אין דער פאַבריק פון האָבערבוש. שמידקע איז פון וועסטפאָליע, גלאָזבאַך, לאָרזן־שטראָסע 23, זיין מוטער הייסט דאָרא ער שטאַמט פון גוטעקס, וועלנער שטראָסע 40.

די יידן וואָס זענען אומגעקומען פון קאָקאָטס הענט

אין יוני 1941 זענען דערהרגעט געווארן 3 יידן, און צווישן זיי: פאָס, בעזעמשטאָך; אין אויגוסט 1942 פאַר־אומגעקומען 6 יידן און צווישן זיי: לייזער פאָפיאָל און זיין פרוי און משה זאָנענשיין; אין מערץ 1942 דערשאָסן 5 יידן, צווישן זיי: לאָזער קעשטענבער, ישראל וועגנער און מענדל פייער; אין יולי 1942 געפאָלן 24 מענטשן, צווישן זיי: פאָס, בעזעמשטאָק; אין אויגוסט 1942 פאַר־טיליקט געווארן 50 יידן צווישן זיי: שרה און פרומע וואָרם און די משפחה קלמן וואָלקנפעלד. אין סעפטעמבער 1942, געהרגעט געווארן 17 מענטשן, צווישן זיי: מאַרקוס וויינ־

בערגער, שמחה סאָפיר, גאָלדע גאָלדמאַן, לייב קאָרנבלוי און מענדל ריפס. אין מערץ 1943 אומגעקומען 3 יידן צווישן זיי ד״ר מארקוס פאָהאָרילע און נ. וואָלד.

טעג, וואָס ווערן זיך אייביק געדענקן

דער משפט קאָקאָט האָט אַרויפגעבראַכט פון די פאַר־באַרגענישן פון עבר — אפילו נאָר אויף אייניקע טעג — די אימה, דאָס פאַריתומטקייט און איינזאַמקייט פון די יידישע קרבנות אין אונדזער שטעטל, וועלכע האָבן געווּסט אז די מערדערישע האַק איז אויפגעהויבן געוואָרן אויפן גאַנצן כלל ישראל. די דאָזיקע פאַרכטיקע טעג, וואָס אונדזער מיט בלוט אַדורכגעווייקטע מאַרטיראָלאָגיע, האָט נישט געווּסט זייער גלייכן — זיי באַגלייטן אונדז תמיד; אויף אונדזערע בוי און שאַפונגס וועגן פון טרויער און אומעט, וועלן מיר נישט פאַרגעסן; וואָס עס האָט אונדז אָפגעטאָן דאָס פאַר־שאַלטענע פאָלק — די נאַציס, פאַרטילקנדיק אַ משפחה נאָך אַ משפחה, גאַנצע קהילות, ביז ער האָט אויסגעריסן דאָס גאַנצע פּוילישע יידנטום. די פאַראַיינצלטע וואָס זענען פאַר־בליבן בדרך־נס, האָבן זיך גערעטעוועט פון די טמאימ׳ס הענט, און האָבן מצליח געווען צו דערגרייכן די גרענעץ פון זיכערקייטס־אַזיל. די אַנטרינענע פון גאַז קאַמערן און פון די טויט־לאַגערן — זענען דער לעבעדיקער געדענק־צייכן קעגן די גרעסטע זינד פון דער מענטשהייט.

לעצטער טאָג אין שטעטל... געמאַלן פון מאָלער יאָסל בערגנער

ה. לאנצוטער ייִדן אין דער וועלט

משה פרידער ניו־יארק

לאנצוטער לאנדסמאנשאפט אין ניו־יורק

אין אַנהויב פון 19־טן יאַרהונדערט האָבן שוין לאַנצוטער ייִדן עמיגרירט קיין אַמעריקע. ווי אַלע „גרינע" פון יענער צייט זענען זיי אויך געווען פאַרהאַרעוועט אין די „שוויץ־שאָפן". דאָס רוב פון זיי האָט געבענקט נאָך דער אַלטער היים. קיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָבן זיי, ווייזט אויס, נישט געפירט, ווייל צו אונדז איז נישט דערגאַנגען קיין שום שריפטלעכע דאָקומענטן פון יענער צייט.

ערשט אין יאָר 1889 זענען זיך עטלעכע לאַנצוטער ייִדן צוזאַמענגענומען אין אַ ביר־קאָלער און דאָרט אָפּגעהאַלטן די ערשטע אַרגאַניזיר־זיצונג כדי צו גרינדן אַ לאַנצוטער לאַנדס־מאַנשאַפט. צווישן די איניציאַטאָרן זענען געווען: לואיס סאַנץ ז״ל און אַזוי אַרום איז אָפּיציעל דעם 15־טן יאַנואַר 1889 געגרינדעט געוואָרן אין ניו־יאָרק דער לאַנצוטער פאַר־איין. זיין ערשטער פרעזידענט איז געווען לואיס סאַנץ ז״ל. און אין דער פאַרוואַלטונג זענען געווייל־ט געוואָרן:

אברהם קאַסע — וויצע־פרעזידענט, אייזיק גרינמאַן — עקזעקוטיוו־סעקרעטאַר, קלמן ראָזענבליט — פינאַנץ־סעקרע־טאַר, דוד שלאסבערג — קאַסיר, חיים לייב רינגעל און מענדל קאַסע — פאַרוואַלטונגס מיטגלידער.

באַלד אין אָנהויב פון זיין טעטיקייט האָט זיך דער ניי געגרינדעטער פאַריין אָנגעצייכנט די ליניע פון זיין טעטיקייט, אין וועלכער עס זענען בולט געווען: קעגנזייטיקע הילף און אַ קאַנטאַקט מיט דער אַלטער היים — מיטן שטעטל לאַנצוט, אַרויסהעלפן די נויטבאַדערפטיקע און העלפן עמיגרירן בני־משפחה.

אין יענער צייט האָט דער גרעסטער טייל פון די לאַנצו־טער אימיגראַנטן געוואוינט אין יידישן געגענט, האָט עהייסן: The Lower East. קודם כל האָבן זיך די לאַנצוטער באַמיט צו האָבן אַן אייגענע שול. נאָך אַ קורצער צייט האָבן זיי שוין איינגעאַרדנט אַ שול, וואו מ׳האָט געדאַוונט שבת און יום־טוב.

אָט דאָס שולעכל האָט אַ לאַנגע צייט געדינט פאַר אַ טרעף־פונקט פאַר די לאַנצוטער אין ניו־יאָרק. שבת ביים דאַוונען האָט מען זיך אויסגעפרעגט איינער אויפן אַנדערן. אַפילו פון די וואָס זענען נישט געקומען צום דאַוונען האָט מען אויך אָפּ־געמומען גרונט. מ׳האָט זיך פאַרבעטן אויף שמחות און דער־ציילט איינער דעם אַנדערן וועגן „ביזנעס".

אין לויף פון יאָרן האָט זיך דער לאַנצוטער פאַריין וואָס אַמאָל מער פאַרגרעסערט און זיין טעטיקייט האָט זיך אויס־געברייטערט. מען איז שוין געוואָרן אַ ביסל אַמעריקאַניזירט און אַנגעהויבן איינצואַרדענען צוזאַמענטרעפן און „אַוונטן", וווּ עס פירט זיך ביי לייטן. דעם 19־טן מאַי 1901 איז פייערלעך געפאַוועט געוואָרן דער 12־טער יובילעאום פון לאַנצוטער רעליף פאַריין. דער פאַרזיצער פון יובילעאום־קאָמיטעט איז געווען סעם פריין. דער באַנקעט איז איינגעאַרדנט געוואָרן מיט אַ ספעציעלן מוזיקאַלישן פראָגראַם. דירעקטענט איז געווען פראָפ׳ פעדער.

פון דעמאָלט אָן איז אָנגעהאַלטן געוואָרן אַ טראַדיציע איינצואַרדענען פאַרשידענע יובילעאום באַקאַנט. דאָס אינ־טערעסאַנטע איז אָבער דאָס, וואָס לכבוד אַזאַ פייערלעכקייט האָט דער פאַראיין אַרויסגעגעבן אַ שיין־אילוסטרירטע בראָ־שור, וואו ס׳איז געווען דער פראָגראַם פונעם אַוונט און אינ־פאָרמאַציעס וועגן דער טעטיקייט, פאַרענדיקט מיט אַ סך אָנאַנסן פון בני לאַנצוט. באַזונדערס שיין זענען די אַרויס־געגעבענע בראָשורן צום 35 יובילעאום פון פאַראיין, דאָס־טירט 18־טער יאַנואַר 1925 און צום 40־טן יובילעאום, וואָס איז פאַר־געקומען דעם 6־טן יאַנואַר 1929.

עס איז אַ פאַקט, אַז אין יענע צייט איז אָנגעגאַנגען אַ פרוכטבאַרע טעטיקייט אין דער לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפט. איך וויל דאָ ברענגען עטלעכע ציפערן, וואָס וועלן אילוסט־רירן די דאָזיקע טעטיקייט:

יאָר	צאָל פאַרזאַמ־לונגען איינעם יאָר	געזעראָל־פאַרזאַמ־לונגען	צאָל פאַרוואַל־טונגס־מיטגלידער	צאָל חברים
1923	25	4	12	307
1949	10	3	10	
1950	21	4	8	
1951	23	4	8	236

די פאַרוואַלטונג אין דער קאָדענץ 1951—1949

בערל מערזיל — פרעזידענט, יצחק גרינמאַן — ערן־סעק־רעטאַר, לואיס שטיצל — ערשטער וויצע־פרעזידענט, נתן גאָלדשטיין — צווייטער וויצע־פרעזידענט, הערי שעפעל —

וויצע־פֿרעזידענט, סעם זאוערהאַפט — טרעסירער, ארטור זעליגמאַן — סעקרעטאַר.

אין 1926 וועלט געווײלט אַלס פֿרעזידענט פון פֿאַרבאַנד מיסטער שׂשאַרלס בוך און מיסטער לואיס שטיצל אַלס וויצע־פֿרעזידענט.

אין 1927 עפנט דער לאַנצוטער רעליף אַ גמילות־חסדים־קאָסע א. נ. Lanzuter Traning Corp. די ערשטע קאַפּיטאַלן פֿאר דער דאָזיקער קאָסע זענען געקומען פון אייגענע לאַנדס־לייט. די גמילות חסדים־קאָסע איז געווען טעטיק ביז 1930 אין אַרויסגעגעבן הלוואות צו לאַנדסלייט.

כמעט אין דער זעלבער צייט אַרגאַניזירט זיך אַ פֿרויען־סעקציע ביי דער לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפט אונטערן נאָמען Lanzuter Ladies Benevolent Society. אין דעם דאָזיקן פֿאַר־אין האָבן אַנגעהערט כמעט אַלע פֿרויען, אַשטאַמיקע פון לאַנצוט. דעו פֿרויען־פֿאַראין האָט אַרײַנגעפֿירט אַ אימפּולסיון געזעלשאַפֿטלעך לעבן צווישן די לאַנצוטער יידן. דעם פֿרויען־פֿאַראין איז געלונגען אַרײַנצודרינגען אין די יידישע שטובן און צוציען מער מיטגלידער. גרויסע לייסטונגען האָט דער פֿרויען־פֿאַראין געבראַכט, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין אַ הילפס־אַקציע, ווי, למשל, ערב פּסח.

אין דער צייט צווישן ביידע וועלט מלחמות האָט דער לאַנצוטער פֿאַראין אין ניו־יאָרק אַנגעהאַלטן זיין טראַדיציע צו שיקן יעדעס יאָר אויף פּסח „מעות־חטין" קיין לאַנצוט. עס זענען יעדעס יאָר געשיקט געוואָרן אַ שיינע פּאָר הונדערט דאָלאָר. אויסער דעם האָבן דאָס אויך געטאָן פיל יידן אויף אַ פֿריוואַטן אופן, אַרויסהעלפנדיק זייערע קרובים אין דער אַלטער היים.

אין יענע צייטן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז די טעטיקייט פונעם לאַנצוטער פֿאַראין געווען אַ זייער אינטערעסיווע. די סיבה דערפֿאַר איז, וואָס די לאַנ־צוטער יידן אין ניו־יאָרק האָבן געוואוינט אין קאַמפּאַקטע מאַסן אין יידישן קוואַרטאַל אין דער איסט סייד און זיי זענען נישט געווען צעשפּרייט איבער דער גאַנצער שטאָט. אַן ענ־דערונג איז אין דעם פּרט פֿאַרגעקומען, ווען דער עולם האָט זיך אַ ביסל אַרויפגעאַרבעט און זיך איבערגעציגן אין די גויישע און רייכערע קוואַרטאַלן פון ניו־יאָרק.

באַזונדערס וויל איך דאָ אויפֿמערקזאָם מאַכן אויף עט־לעכע כאַראַקטעריסטישע מנהגים פון לאַנצוטער פֿאַראַיין: קודם־כל איז פון דער ערשטער צייט געלייגט געוואָרן פיל אָכט אויף העלפן לאַנצוטער לאַנדסלייט, וואָס נויטיקן זיך אין מאַטעריעלע אונטערשטיצונג און אַנדערע הילף. עס איז איינ־געפירט געוואָרן די ענגלישע שפּראַך. אַזוי זענען מיר אַז די אַלע אייניקאַדונגען און בראָשורן, וואָס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורכן לאַנצוטער פֿאַראַיין זענען אין ענגליש. אין אַ דאַנק דעם פֿאַקט, וואָס דער פֿאַראַיין האָט ביי יעדער גע־לעגנהייט אַרויסגעגעבן שריפטלעכע בולעטינען און אַלמא־נאַכן וועגן דער טעטיקייט פון פֿאַראַיין, איז צו אונז דערגאַנ־גען די גשיכטע פון פֿאַראַיין פון די ערשטע טעג פון זיין אַנטשטיין.

און איצט ווילן מיר אַנווייזן אויף צווי גשעענישן, וואָס האָבן געווירקט און אויפגעוועדערט יעדן לאַנצוטער ייד אין ניו־יאָרק ווי אין גאַר דער וועלט: דאָס זענען: דער אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, און די אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל.

אינעם זעלבן יאָר פון מלחמה אויסברוך, אין יאָנואַר 1939 האָט דער Lanzuter Benevolent Association — L.B.A. געפֿייערט דעם 50־יעריקן יובילעאום פון זיין עקזיסטענץ און אַרויסגענעבן אַ פּרעכטיקן אַלבום מיט אַ רייכן מאַטעריאַל וועגן יובל פון דער לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק. אַבער אין סעפּטעמבער פון דעם זעלבן יאָר זענען שוין אַנגע־קומען די ערשטע ידיעות, אַז די נאַציס האָבן פֿאַרנומען פוילן און אונזערע ברידער און שוועסטער געפֿינען זיך שוין אין די נעגל פון די דייטשן.

אין די מלחמה־יאָרן איז יעדער קאָנטאַקט געווען אָפּגע־שלאָסן מיט פוילן. מען האָט אַבער געהאַפֿט, אַז צוליב די גינסטיקע געאָגראַפֿישע לאָגע, וואָס אויף דער צווייטער זייט פון טייך סאָן געפינען זיך די רוסישע אַרמייען, וועלן זיך אַ סך יידן פון יענעם געגנט און בתוכם לאַנצוטער יידן קענען ראַטעוועון. אין די ערשטע מלחמה יאָרן האָט מען גארנישט גע־קאָנט טאָן, אַבער שפּעטער איז געווען אַ מעגלעכקייט צו שיקן דורכן רויטן קרייץ פּעקלעך קיין רוסלאַנד. דאָס איז טאַקע גע־טאָן געווארן סיי דירעקט דורך דער לאַנדסמאַנשאַפט און סיי דורך לאַנצוטער יידן אין ניו־יאָרק.

ערשט ביי דער ענדע פון דער מלחמה האָט מען זיך דער־וואוסט ווי גרויס עס איז דער חורבן. פון די 2753 יידן וואָס האָבן געוואוינט אין 1939 אין לאַנצוט גופא (אויסער די אומ־געגנט) האָבן זיך געראַטעוועט בערך 300 פאַמיליעס דורך אַנטלויפן קיין ראַטן־פאַרבאַנד. דאָס רוב פון די פליטים זע־נען דורך פאַרשידענע אומוועגן אַנגעקומען קיין מדינת יש־ראל. אַ סך פון זיי האָבן נאָך דער מלחמה זיך קאָנצענטרירט אין פוילן אין דער שטאָט שטשעטשין, אַנדערע ווידער האָבן זיך געפֿינען אין די־פּי קעמפּס אין מערב דייטשלאַנד. שוין אין 1943 האָט דער ארגון יוצאי לאַנצוט בישראל צוגעשיקט ידיעות, אַז די ערשטע לאַנצוטער פליטים, זענען אַנגעקומען דורכן ווייטן מזרח קיין ישראל (צוזאַמען מיט געזאַמלט אַנ־דערס אַרמיי). שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז בעת דער מאַסן־עליה, וואָס אין אַנגעגאַנגען קיין ישראל אין די יאָרן 1949—1951 זענען אַריינגעקומען אין לאַנד בערך 250 פאַמיל־יעס לאַנצוטער יידן. די פליטים אין ישראל זענען אַנגעקומען אָרעם און אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ. אויסגעמאַטערט און מידע נאָך אַזוי פיל טראַגישע איבערלעבונגען. דער גאַנצער עול איז אין יענער צייט געלעגן אויף אונדזערע ישראל חברים, אויפצונעמען זייערע ברידער און שוועסטער און העלפן זיי איינאָרדענען.

מיר האָבן אויך באַקומען גרונט, אַז איינצלנע לאַנצוטער יידן האָבן עמיגרירט אין אַנדערע לענדער, און בעיקר אין די לאַטיין־אַמעריקאַנישע.

מיט עטלעכע יאָר שפּעטער איז ווידער אַנטשטאַנען דאָס פֿראַבלעם פון פֿאַראייביקן די קהילה פון לאַנצוט.

נאָך אַ ריי וועגדונגען פון ארגון יוצאי לאַנצוט בישראל

זיך משתתף צו זיין אין פלאַנצן אַ יער לאַנצוט, האָבן מיר דעם 15־טן דעצעמבער 1957 איינגעאָרדנט אַ ספּעציעלן מיטינג פאַר דעם צוועק. פאַרוויצער פון קאָמיטעט פאַר „יער לאַנצוט" איז געווען אַברהם שאַנץ און סעקרעטאַר בערנאַרד פריד. עס זענען צוזאַמענגענומען געווארן 300 דאָלאַר, און מיר האָבן די סומע איינגעצאָלט צום קרן קימת לישראל אין ניו־יאָרק, כדי צו פלאַנצן אינעם יער הקדושים אין די בערג פון יהודה אַ וועלדל אויפן נאָמען פון די לאַנצוטער פאַרטיליקטער קהילה.

אין דער טרייסט וואָס יעדער ייד פילט אין דער אַנטשטייַ־ אונג פון מדינת ישראל — האָבן אָבער לאַנצוטער יידן נישט פאַרגעסן אין זייער היימאָטס שטעטל אין אין אונדזערע קדו־ שי לאַנצוט. בייַ אונדז אין ניו־יאָרק ארדענען מיר איין אזכרות נאָך די לאַנצוטער קדושים, אויף וועלכע עס טרעט טיילמאָל אַרויס הרב ר׳ שלום רובין, דער זון פון הרה״ג ר׳ דוד רובין, מרא דאתרא פון לאַנצוט, און אַנדערע פערזענלעכקייטן.

אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל האָבן אָבער געשטרעבט צו פאַראייביקן קהילת לאַנצוט אין אַן אַנדענק בוך. פון זיי קומט טאָקע אַרויס די איניציאַטיוו אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך. ווי עס ווייזט זיך אַרויס איז שוין לאַנגע יאָרן אַנגעגאַנגען אין ישראל אַ צוגרייטונגס־אַרבעט ביים זאַמלען מאַטעריאַלן, זכ־ רונות, פאָטאָגראַפיעס און וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן פאַר אַ

פרעזידענט פון לאַנצוטער רעליף אין יאָר 1963, בנימין זאוארהאַפט, זיין פרוי סילוויאַ, און זייערע קינדער: שלמה און תהיליס.

יזכור־בוך. די נשמה פון דער דאָזיקער הייליקער אַרבעט איז אונדזער חבר מיכאל וואלצער. ער האָט פאַרנאַכלעסיקט זיינע אייגענע אינטערעסן און זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט פוילן און מיט פוילישע היסטאָריקער, געזאַמלט און געאָר־ בעט טאָג און נאַכט ביים שאַפן דאָס מאַטעריאל פאַרן יזכור־ בוך און די מאַטעריעלע מעגלעכקייטן עס אַרויסצוגעבן. אין רעזולטאַט פון אַ ריי בריוו וואָס מיר האָבן באַקומען פון אים, איז ביי אונדז געשאַפן געווארן אַ יזכור־בוך קאָמיטעט, אין וועלכן עס זענען געווייזלט געווארן די פאָלגענדע חברים: קלמן בוך, אליעזר ראָזענבלום, משה פרידער, בנימין זאוארהאַפט.

דער דאָזיקער קאָמיטעט האָט דעם 20־טן מאַי 1960 געראופן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג און געשאַפן די ערשטע געלטער.

אָבער דער ריכטיקער באַשלוס איז ערשט אָנגענומען גע־ ווארן מיטן פאַרן פון אונדזער פרעזידענט מיסטער קלמן בוך קיין ישראל. מיסטער בוך האָט מיטגענומען 500 דאָלאָר און זיי איבערגעגעבן פאַרן יזכור־בוך און אויך זיך מתחייב גע־ ווען צו שיקן פאַפיר פאַר דעם אַנדענק־בוך. דאָס פאַפיר איז גלייך אַרויסגעשיקט געווארן און באַנוצט געווארן פאַר דעם בוך. דער קאָמיטעט האָט אויך אַרויסגעגעבן אַן אויפרוף צו אַלע לאַנצוטער יידן זיי זאָלן זיך באַשטייערן פאַרן אַנדענק־ בוך. אַזוי אַרום זענען מיר געווארן גלייכיק שותפים צו דער הייליקער אויפגאַבע צו פאַראייביקן די לאַנצוטער קהילה.

אין די לעצטע יאָרן האָבן באַווכט מדינת ישראל און אויפ־ געמומען געווארן דורכן ארגון יוצאי לאַנצוט בישראל:

אונדזער פרעזידענט מיסטער קלמן בוך און זיין פרוי, לייב בן הרב אליעזר שאפירא, אסתר נישן מארדער, אברהם מאהל און זיין פרוי, משה בן מרדכי פלאשן און זיין פרוי, הרב שלום רובין אין הרבנית חנה רובין, זיגמונד בליצער און יהושע ווינער און זיין פרוי.

אַלע געסט זענען צוריקגעקומען און אָפגעגעבן באַגייס־ טערטע באַריכטן וועגן לעבן אין ישראל בכלל און וועגן דער טעטיקייט פון דער ישראל לאַנדסמאַנשאַפט בפרט.

און איצט, אַז מיר האָבן שוין דאָס לאַנצוטער יזכור־בוך בייַ זיך אין שטוב, און אונדזערע געפילן זענען געקומען צום אויסדרוק אין דעם געדרוקטן וואָרט, דאַרפן מיר ממשיך זיין אין דעם זעלבן גייסט פון טראַדיציע און אהבת ישראל. אונ־ דזערע אויפגאָבן דאַרפן זיין:

אַזוי ווי מיר קענען שוין מער נישט האָבן קיין קאָנטאַקט מיט אונדזער געבוירן־שטעטל, מחמת עס איז געבליבן אַן יידן, מוזן מיר אָנהאַלטן אַן ענגן קאָנטאַקט מיט ישראל, און דער עיקר מיט אונדזערע בני לאַנצוט פון ישראל. אַלע וואָס האָבן באַזוכט ישראל דערציילן אַז דאָס טרעפן זיך מיט לאַנדס־ לייט אין דער יידישער מדינה, און זענדיק ווי לאַנצוטער יידן האָבן אָנגעהויבן אַ ניי לעבן, ווירקט דאָס ווי אַ טרייסט פאַר דעם טייערסטן, וואָס מיר האָבן פאַרלוירן.

מיר דאַרפן אויפשטעלן אין ניו־יאָרק אַ גרויסע מצבה פאַר די קדושי לאַנצוט. מיר דאַרפן אָבער אויך זאָרגן פאַר די לעבעדיקע. אַז מען זיצט אין ניו־יאָרק, קאָן מען אפשר דאָס ווייניק פילן, און זיך פאַרשטעלן. נאָך מער איז וויכטיק צו שאַפן אַ קאָנטאַקט מיט אַלע לאַנצוטער אין גאַר דער וועלט.

הערמאַן ב. אָפנער

זיגמונד בליצער

לואיס שטיצל

יעקב פלאַשין

סעם זאַוארהאַפט

יעקב שטיצל

אַליאַש רוטער

משה פלאַשין

בערנאַרד פריד

סעם פלאַשין

טשאַרלס ליליען

לואיס גאַרטנהאַוז

שאול בראַנשטיין

מיכאל וואלצער

דער ארגון פון לאנצוטער אין ישראל

הילף פאַר אַפּגעראַטעוועטע, געדענקשאַפט און פאַראייבקונג קאַנטאַקט מיט אונדזערע בריידער אין אויסלאַנד

ביז צו דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָבן זיך עולים אין ישראל נישט אַרגאַניזירט אין קיין לאַנדסמאַנשאַפטן לויט זייערע אַפשטאַם־שטעטלעך. דער בעגריף „לאַנדסמאַנשאַפט", אַן אויסגעבאַרגטער פּין אַמעריקאַנער לעקסיקאָן, איז געווען לגמרי פרעמד אין ישראל. איז דאָך דאָ שטענדיק געפלעגט געוואָרן דער געדאַנק פון קיבוץ־גלויות — פון צוזאַמענגיסן די גלותן, פון פֿאַרגעסן דעם זשאַרגאָנישן גלות־סלענג אין דעם לעבן פון די פֿאַרשידענע שטעט און שטעטלעך אין איראָפּע.

פאַר דעם צווייטן וועלט־קריג פלעגן אין לאָנד עקזיסטירן לאַנדס־אַראַגאַניזאַציעס וויי: „ארגון יוצאי פולין", „ארגון יוצאי אַמעריקה" א.א.וו., וואָס זייער ציל איז געווען צו טראָגן הילף די נייע אָנגעקומענע עולים פון זיערע לענדער. טויזנטער — צענער־טויזנטער אין לאַנד, אָפשטאַמיקע פון פאַרשידענע קליינע שטעטלעך אין פוילן, ליטע אדער רומעניע, האָבן זעלטן דערמאָנט זייער געבוירן־שטעטל, אויפגעבנדיק נאָר די קרייז־שטאָט פון זייער געגנט. דער מצב האָט זיך אַבער ראַדיקאַל געענדערט מיטן אויסברוך פון צווייטן וועלט־פּייער, וועמענס צעשטערעריש פלאַמען האָבן פאַרניכטעט און אויסגעריסן ביז די וואָרצלען דאָס איראָפּאישע יידנטום. פוילן איז, אין דער דאָזיקער נאָציש־פאַרטיליקונגס־מלחמה, געווען דער אויס־ראָטונגס צענטער פון די יידן אין גאַנץ איראָפּע.

פלוצים איז יעדער זכר פון יידישן פוילן, פון יעדן יידישן שטעטל און דאָרף, געוואָרן אונדז טייער, נענטער צום האַרצן. יעדעס אָרט וווּ יידן האָבן געלעבט און געשאַפן אין משך פון הונדערטער יאָרן, איז געוואָרן פאַרהייליקט.

איז דעריבער קיין וווּנדער נישט, וואָס אַלע לאַנדסלייט, באַזונדערס די קליינשטעטלדיקע, האָבן מיט יראת־הכבוד און מיט וווייטיקלעכער בענקשאַפט אָנגעהויבן דערמאָנען זייערע שטעטלעך. יעדער לאַנדסמאַן, יעדע דערמאָנונג, יעדער פאַלק־לאָר־אָנדענק, איז געוואָרן הייליק פאַר די בני־העיר וואָס גע־פֿינען זיך אין ישראל.

דער כוח פון אָרגאַניזירן זיך

פון איצט אָן, איז די מאַס פון אָרגאַניזירן זיך אין „לאַנדס־מאַנשאַפטן" אין לאַנד, געווען אַפּהענגיק פון די מעגלעכקייטן אין אָרגאַניזיר־פעיקייטן פון די עולים פון די פֿאַרשידענע שטעט און שטעטלעך. אין זכות פון מענטשן פון געפיל און טאַט זענען אין ישראל אַנטשטאַנען אָרגאַניזירטע לאַנדס־מאַנשאַפטן, וועלכע האָבן נאָך, אין סאַמע גאַנג פון דער מל־חמה, זיך פאַראינטערעסירט מיטן גורל פון זייערע שטאָטס־בריידער, די אָפּגעראַטעוועטע גלאָוניעס פון פּייער, וועלכע האָבן מיט וועגן־נישט־וועגן דערגרייכט די ברעגעס פון ארץ־ישראל.

לאַנדסלייט וואָס זענען געשטיצט געוואָרן דורך זייערע בריידער פון ינעער זייט ים, האָבן זיך דאָ באַזירט און געשאַפן אַ בריק צווישן אַלע שטאָטס־מענטשן אויף דער גאָרער וועלט, און האָבן אויסגעשטרעקט אַ ברודערלעכע האַנט צו אַלע לעבנגעבליבענע וואָס האָבן געקרופן נאָך הילף.

לאַנצוטער אין טעטיקייט

אויף די לאַנצוטער אין ישראל קאָן מען דרייסט זאָגן, אַז זיי געהערן צו די סאַמע טעטיקסטע פון די לאַנדסמאַנ־שאַפטן. לאַנצוטער זענען נישט געוואָסן מיט פאַרלייגטע הענט. מ׳האָט זיי געזען אין די פאַדערשטע רייען פון טראָגן הילף זיירע געשלאָגענע שוועסטער און ברידער.

שוין ביי דער ערשטער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג פון לאַנ־צוטער אין לאַנד, האָבן די אָנוועזנדיקע צוגעטראָגן אַ סומע געלט פאַר שיקן פעקלעך מיט שפייז און קליידונג פאַר אונ־דזערע פליטים אין רוסלאַנד. ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן איינצו־קאָסירן אַ חודש־אָפצאָל ביי אַלע לאַנצוטער. ווען ביים שלוס פון דער מלחמה האָבן זיך געפונען לאַנצוטער אין וואַצלאָוו (פוילן), האָט אונדזער ארגון אין ישראל געאיילט מיט הילף פאַר זיי. מיטן אָנטשטיין פון מדינת־ישראל און דער פאַר־שטאַרקונג פון דער עליה אין לאַנד אַריין, האָבן זיך געענ־דערט די אויפגאָבן פון ארגון: אָנשטאָט סאָציאַלע הילף — זענען דערווייטערט געוואָרן פראָבלעמען פון אויפנעמען, באַ־האַנדלען פון קאָנסטרוקטיווע הילף פאַר די נייע עולים.

אָן מינדעסטע גזמה קאָן מען זאָגן, אַז לאַנצוט האָט פון זיך אַרויסגעגעבן, קיין ישראל און אין אַנדערע אימיגראַציע־לענדער אויף דער וועלט — אַ פילפאַרביק מענטשן־מאַטעריאַל, תלמידי־חכמים און משכילים מיט אָפענע הערצער, וואָס זענען שטענדיק גרייט צו טראָגן הילף צו נויטבאַדערפטיקע לאַנדס־לייט. אין ישראל האָבן זיך געפונען נאָך דער מלחמה, בערך 410 לאַנצוטער משפחות, צווישן זיי: לערערס, לאַנדווירטן, סוחרים, בעלי־מלאכה, באַאַמטע, פאַבריקאַנטן א.א.וו. מיטן באַזירן זיך פון ארגון אין לאַנד, איז פאַרבונדן געוואָרן אַ שטענדיקער קאָנטאַקט מיט לאַנצוטער אין אַמעריקע, אַרגענ־טינע, פראַנקרייך, בעלגיע, בראַזיל, קובא, דזשעמאַיקא, שווייץ, אויסטראַליע און ענגלאַנד. אין 1943 האָט זיך דער ארגון אין ישראל אָפיציעל קאָנסטיטואירט, און אין קאָמיטעט זענען געוועלט געוואָרן 17 חברים: הרב יצחק האַראָוויץ, ישראל הערצבערג, ד״ר נתן קודיש, ד״ר יוליוס ווייסמאַן, דוד האַר־חיה כ״ק, משה מילראד, זלמן יאַסעם, חיים קעשטעכער, משה עסטליין־בראַנד, יצחק צעלנער, שמואל קעשטעכער, פנינה פאַפּיאַל, נחמה זאָוערהאַפט, חיים העבנשטרייט, שמואל גרייז־מאַן און מיכאל וואַלצער.

אין לויף פון יאָרן זענען פאַרגעקומען ענדערונגען אין צוזאַמענשטעל פון ארגון־קאָמיטעט. אייניקע פון די ערשטע אַקטיוויסט חברים זענען במשך פון דער צייט נפטר געוואָרן

א גרופע לאַנצוטער פון דער שארית־הפליטה.

ערשטע ריי פון רעכטס: העניא דאַמב, מרים און חנה אַנפאַנג, יוסף רינגעל; צווייטע ריי פון רעכטס: אהרן ווארם, חנה שטיירער, מלך קעסטן, שמואל זאָוואַדא, מיכאל שיפער, צבי באַואר, קרעסל אַנפאַנג, חיה קעשטעכער; דריטע ריי פון רעכטס: בנציון ווארם, סימה לאופער, פסחיה כ״ק, בערל דאַמף, ישראל ליפשיץ, יצחק וויסמאַן, אַנמוט, לאַלא לאַנגזאַם, פייגה קאָגאַנאָוויץ, יוסף צעלנער, קעשטעכער, עדה קארנבלאו, מלך אַנפאַנג, פעלנער, לענא ראַמער, ברייגדל לינדענבליט, אברהם האַלפערן.

און האָבן נישט זוכה געווען צו זען די ווייטערדיקע פירות פון זייער אינטענסיווער אַרבעט. זייער אַנדענק און טעטיקייט שפּיגלט זיך אָפּ אין „ספר־לאַנצוט".

די פּאַראייביקונג

די אייגנשאַפט פון די ארגונים אין ישראל, איז אַ גאַנץ אַנדערע פון די וואָס אין אַמעריקע, אַדער דרום־אַמעריקע. ישראל־ארגונים האָבן פאַרשטאַנען, אַז די עיקר־אויפּגאַבע איז נישט דאָס אויפשטעלן „לאַנדסמאַנשאַפטן" לויטן אַמעריקאַנעם נוסח, נאָר צו זוכן די געהעריקע און פּאַסיקע וועגן, כדי צו זיי כערן די אייביקייט פאַר זייער שטעטל, וואָס איז פאַרטיליקט געווארן. אָט די אויפגאַבע ענדיקט זיך נישט מיט דער אַדער יענער פאַראייביקונגס־אָקציע, מען קאָן זאָגן אַז דאָס איז אַן אומאיבערריסלעכע און אייביקע אויפגאַבע. ווי ס׳וואָלט גע־לעגן אַ חוב אויפן ארגון צו געבן זיינע בני־העיר אַן עקוויוואַ־לענט, כדי דאָס שטעטל זאָל לעבן אין אַן אָנגעזעענער ראָם פון גלעדענקשאַפט. אין דער מדרגה דריקט זיך אויס די טע־טיקייט פון אַ לאַנדסלייט־ארגון אין: איינאַדענען אַ יערלעכן יזכור־אָוונט, אין אויפשטעלן אַ מצבה דער אומגעקומענער שטאָט, אין חורבן־קעלער אויפן הר־ציון אין ירושלים, און אין אַרויסגעבן גלעדענק־ביכער לזכר עולם.

דער לאַנצוטער ארגון האָט זיך באַצייטנס געגומען צו דער גרויסער פאַראייביקונגס־אַרבעט און ער קאָן דערבייבער איצט דערשיינען מיט דעם ווערק: „ספר לאַנצוט". — די פרוכט פון איבערגעגעבענער אַרבעט פון צוויי לאַנדסלייט מיט דער מיטהילף פון לאַנצוטער יחידים אין ישראל, פון לאַנ־צוטער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע און פון אַנדערע שטאָט־לייט אין דער וועלט.

די פאַראייביקונגס־טעטיקייט פון די בני־לאַנצוט אין יש־ראל איז געווענדט געווארן אין פאַרשידענע ריכטונגען:

אין יאָר 1951 איז באַשלאָסן געווארן צו פלאַנצן אַ „יער־לאַנצוט" פון 1.050 ביימער, אין אַלגעמיינעם „יער־הקדושים", און דאָרט אויפשטעלן אַ מצבה.

דער טאָג: כ״א אין חודש מנחם־אב, יעדעס יאָר, איז באַשטימט געווארן אַלס יאָרצייט־טאָג לזכר קדושי־לאַנצוט, ווייל אין 3־טן אויגוסט 1942 (כ״א באב תש״ב) איז גענוען דער גרויסער גירוש אין דאָרף פעלקיניא, וווּ ס׳איז קאַנצענט־רירט און פאַרטיליקט געווארן דער גרעסטער טייל פון די לאַנצוטער יידן און פון איר סביבה.

צוזאַמען מיטן „יד־רשם" האָבן מיר דורכגעפירט אויף דפּי־עד (דענקמאָל־בלעטער) אַ רעגיסטראַציע פון די קדושי־לאַנצוט.

דער הויכפונקט פון פאַראייביקונג איז דאָס „ספר־לאַנ־צוט", אונטער דער רעדאַקציע פון מיכאל וואַלצער און ד״ר נתן קודיש. די פינאַנס־קאַמיסיע באַשטייט פון: דוד הר ז״ל (פאַרז.), שלום בוך, מיכאל פאסט, פנחס גאָלדמאַן און דבורה טוכפעלד. אין דער רעווידיר־קאַמיסיע גייען אַריין: צבי לאַנדוי (פאַרז.), ישראל בירנבוים און פנינה פאָפּיאָל.

אויף דער פאַרזאַמלונג אין יאָר 1960 איז אויסגעקליבן געווארן אַ לאַנדראַט פון 33 חברים: ד״ר קודיש נתן, מיכאל וואַלצער, דוד הר ז״ל, דבורה טוכפעלד (ליפשיץ), נחמן קעס־טנבוים, מיכאל פאַסט, שלום בוך, ישראל בירנבוים, פנחס גאָלדמאַן, משה הר, יהודה ווינער, שמואל קעשטעכער, משה פלאשן, שלמה לבדי, נחמה בוים, יהושע קעסטן, צבי לאנדוי, נפתלי רייך, משה מילראַד, יוסף מאַגנהיים, גדליהו עסטליין, אברהם מאַרגעל, דוד נוסבוים, קלמן תמרי, מנחם פאָפּיאָל, זלמן יאַסעם, אַהרון אויגבערוין, חנה אַנפאַנג, אסתר שלייכ־קאַרן, שמואל פעלבער, יעקב טראַמפּעטער, יצחק צעלנער און מאַניע פיילשוס.

מיט יעדן יאָר וואַקסט דער ארגון יוצאי לאַנצוט אין ישר־אל. אונדזערע אונטערנעמונגען און אייפגאַבן זענען אויס, אין צוריקבליק, ווי דאָס דערציען אַ קינד. יעדער יאָר פילט זיך עפּעס נייעס אין דער ראָם פון ארגון־טעטיקייט. יעדעס יאָר, מיט אירע ארבעטס־פאַרמען און פראַבלעמען. דרינגנדיקע עני־נים אין דער אַלגעמיינער מצב שפּיגלען זיך אָפּ אינעם גאַנג פון דער ארגון־אַרבעט. אָט איז אַן אויפרוף וואָס וועגדט זיך צו די בני־העיר; אייניער פון די ערשטע אויפרופן, מיט דער דאַטע פון יאַנואַר 1944:

„מיר זענען דיר מודיע, אַז אַ צאָל לאַנדסלייט האָבן אויף אַ צוזאַמענטרעף באַשלאָסן צו אַלאַרמירן די יוצאי־לאַנצוט אין ישראל און זיי רופן צו אַ פאַרזאַמלונג".

דער אויפרוף איז ממשיך:

„קיין איינער פון אונדז וואָס זיצט זיך זאָרגלאָז אין אונדזער לאַנד, איז נישט פטור פון אויסשטרעקן אַ האַנט צו די, וואָס טרינקן זיך אין אַ ים, אין דער פרעמד. אויב נישט מיר פאַר זיי, איז ווער פאַר זיי?"

דער אויפרוף ענדיקט מיטן אויפגעבן, אַז די פאַרזאַמלונג קומט פאַר דעם 2־טן יוני 1944, אין לאָקאַל פון „התאחדות עולי פולין", ליליענבלום 15, תל־אביב.

יאָר־יערלעך דערהערט זיך דאָס קול פון די לאַנצוטער אין לאַנד, און שטענדיק געפינסטו ביי דער זייט פון דער איינלאַדונג אַ בקשה צום חבר: „גיב איבער אָט דעם אינ־האַלט צו דיינע באַקאַנטע פון די יוצאי לאַנצוט און סביבה".

מיר ברענגען דאָ אַן אויפרוף צו אַן אזכרה־פאַרזאַמלונג, אין טאָג פון 15־טן יאַרצייט נאָך די קדושי־לאַנצוט, דעם 18.8.57 אין בית־החלוצות, אין תל־אביב. דאָס איז גלייכצייטיק אַן אויפרוף וואָס וועקט און מוסערט די גלייכגילטיקע חברים. דו געפינסט ביי דער זייט די־אַ דערמאָנונג:

די רעגיסטראַציע אויף די דפּי־עד גייט צו ענדע — האָסטו פאַראייביקט דיינע קרובים? ס׳איז אויפגעשטעלט געווארן אַ מצבה אינעם וועלדל פון די קדושי־לאַנצוט — האָסטו געפלאַנצט בייטער? דאָס לאַנצוטער יזכור־בוך איז גרייט צו רעדאַקציע — האָסטו זיך באַטייליקט? לאַנצוטער שארית־הפּליטה זענען געקומען אין לאַנד אַריין — האָסטו זיך מיט זיי פאַראינטערעסירט?

אַנדערע קלאַנגען

טיילמאָל שלאָגט זיך דורך אויך אַן אַנדערער קלאַנג אין די איינלאַדונגען און אויפרופן פון ארגון יוצאי לאַנצוט. פא־

ערשטע ריי פון רעכטס: דבורה טוכפעלד, מאניא פלינק, פייגע האר, פייגע פאסטער, דוד האר, רחל גרינער, משה מילראד, קלמן תמרי, ————————, יחזקאל טייטלבאום, לאה ווינשטיין; צווייטע ריי פון רעכטס: אליעזר דישה, ד"ר נתן קודיש, עדה פניק, בלומה העכט, דבורה צוויבל, מיכאל וואלצער, אברהם פעלנער, משה יונה פלאשן, זלמן היטער.

ראַן אַ סך טרויער־טעג פון וויי און געדענקשאפט. טעג פון התעוררות און תשובה — אבער ס'זענען אויך פאראַן פריידיקע טעג. דער ארגון לאַדנט איין די חברים צו פייערלעכע צוזאַמענטרעפן. צו באַגעגענישן מיט לאַנדסלייט פון אַמעריקע, אַרגענטינע און פון אַנדערע לענדער, וואס הויבן אַן באַזוכן ישראל. אַט איז פאַרגעקומען אַ קבלת־פנים־באַנקעט פאַר קלמן בוך, דעם פרעזידענט פון די לאַנצוטער אין די פאַראייניקטע־שטאַטן, אין די „גיל"־זאַלן, פסח 1960. פייער־לעכע קבלות־פנים פאַר לאַנדסלייט־געסט פון אַמעריקע, בעלגיע, פראַנקרייך, אַרגענטינע און שווייץ, אויך אין די „גיל"־זאַלן, פסח 1961. עס האָט אויסגעזען ווי ס'וואָלט פאַר־געקומען אַ אינטערנאַציאָנאַלער צוזאַמענפלי פון די לאַנצוטער, אין ישראל. ס'איז אייגנטאַרדנט געווארן אַ קבלת־פנים־מסיבה לכבוד אליעזר סטעמפל און פרוי, דער פרעזידענט פון די בני־לאַנצוט אין דרום־אַמעריקע — אַן אַקטיוויסט און טעטיקער חבר אין דער ספר־לאַנצוט־קאַמיסיע. ער האָט געווויסט פונדערווייטנס צו ראַטן, מסביר צו זיין און ווען צו דער עבודת־הקודש.

און דערצו די אַלע פייערלעכע צוזאַמענקונפטן אין די חנוכה־טעג און אין אַנדערע יום־טובים, וואס האָבן אַריינגעגרענגט שמחה פון שבת־אחים־גם־יחד.

און ווידער אומעט און טרויער: אזכרות פאַר טייערע חבֿרים, וואָס זענען אַוועק פון אונדז אינמיטן פון זייער אַקטיוויטעטיקייט, זענען אָפגעריסן געוואָרן ביים שטעלן דעם געמיינזאַמען בנין.

עס פליסט דאָס ארגון־לעבן פון די בני־לאַנצוט, וואָס איז געווארן פאַר אונדז אַ געזעלשאַפטלעכע איבערלעבונג. אַן ארגון וואָס האָט אויסקריסטאַליזירט אַ סך מענטשן פאַר איין שותפותדיקן און הייליקן ציל, און האָט געבראַכט צווישן לאַנצוטער אין ישראל און לאַנצוטער אין אויסלאַנד צו דערהויבענער געמיינזאַמקייט.

פאַרשידן און קאַלירפול, נאָר וועדטיק און טייער זענען זיי — די ווירדיקע כוחות צווישן אונדז. ווען עס טרעפט עפעס אַ באַשטימטע געשעניש, ווי אַ באַזוך פון אַ גאַסט, אַדער, חס וחלילה, ווען אַ חבר שטאַרבט — איז טיילמאָל נויטיק צו וועגדן דאָס ליכט אויף דעם מענטש, צו באַלייכטן אים און פאַרהאַלטן זיך וועגן זיין פערזאָן.

פאַטער און זון

פון צווישן אונדזערע לאַנדסלייט, וועמען מיר זענען פאַר־פליכטעט פאַר זייער אויפמערקזאַמקייט, איבערגעבנקייט און האַרציקייט, דאַרפן מיר דערמאָנען קלמן בוך, דעם פרעזידענט פון לאַנצוטער אין אַמעריקע, און זיין זון האַרי. ער איז דאָס דער, וואָס האָט געגעבן דעם דעציזירנדיקן שטויס פאַר רעאַליזירן דעם מאָנומענט „ספר־לאַנצוט". די מיטהילף פון זיין זון סימבאָליזירט די וואַרעמע פאַראינטערעסירונג פון דעם יונגן דור אין אונדזער שטאָט. קלמן בוך און פרוי האָבן באַזוכט דאָס לאַנד און דערוואַרבן פאַרערונג מצד אַלע לאַנצוטער אין ישראל. דאָס זעען זיך מיט זיי פנים־אל־פנים, האָט נאָך מער פאַרשטאַרקט די פאַרבינדונג צווישן אונדז.

ד״ר נתן קודיש באַגריסט די געסט קלמן בוך און זיין פרוי. פון רעכטס: משה מילראַד, יוסף און לייב שפירא, מנחם סטעמפל, ד״ר צבי העלער, אינזשיניער אַנשיל רייס, מיכאל וואַלצער, נחמן קעסטנבאַום, קלמן בוך ד״ר נתן קודיש, ישראל הערצבערג, דוד הר, פרוי הערצבערג, טובה בוך, שרה און מנחם פעלבער.

עס דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן דער באַזוך פון הרב שלום ראַבין מיט זיין פרוי חנה. הרב ראבין איז אַן אייניקל פון אַ פאַרצווייגטער רבנים־משפחה אין לאַנצוט. ער איז דער יושב־ראש פון דער רבנים־ארגאַניזאַציע „ישראל הצעיר״, און די פרוי, די רבנית, איז אַקטיוו טעטיק אויפן געביט פון העב־רעישן חינוך און איז די פרעזידענטין פון די „מזרחי־פרויען״ אין ניו־יאָרק. זייער באַזוך אין לאַנד איז געווען אַן איבערלע־בעניש — נישט בלויז פאַר די בני־לאַנצוט, נאָר אויך פאַר אַ סך אַנדערע, וואָס זענען געקומען מיט זיי אין באַרירונג.

געטרייע עסקנים

משה קנעלער פון בעלגיע וואָס האָט אונדז באַזוכט, איז דער וויצע־פרעזידענט פון דער מזרחי־באַוועגונג, געווען אַ דעלעגאַט צום לעצטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין ישראל. ער איז אַ טעטיקער חבר פון דער בוך־קאָמיסיע און העלפט צו צום דערשיינען פון „ספר־לאַנצוט״.

שלום ראָזמאַרין פון ענגלאַנד, באַזוכט צוזאַמען מיט דער פרוי און קינדער דאָס לאַנד. אויך ער געהערט צו די געטרייע לאַנצוטער און איז מיט אונדז אין כסדרדיקן קאָנטאַקט.

שמעון בליצער האָט באַזוכט ישראל. געווען דער יושב־ראש פון אונדזער ארגון אין אַמעריקע, האָט אַ סך אויפגעטאָן פאַר דעם פאַראייניקטן באַנדס־קאַמפיין אין די פאַראייניקטע שטאַטן. ער האָט פאַרלאָזן לאַנצוט אין יאָר 1900.

מיר דענקען, אַז איינע פון אונדזערע סימפּאַטישסטע מיסיעס, וואָס מיר האָבן אויף זיך גענומען, איז געווען דאָס מקבל־פּנים זיין און דאָס איינאָרדענען חבריש צוזאַמענטרעפן לכבוד אונדזערע לאַנצוטער לאַנדסלייט וואָס האָבן באַזוכט ישראל: משה בן מרדכי פלאָשן און זיין פרוי, נתן מאַלטער, לייביש פריליגג, לייביש גאָטעסמאַן, דער זון פון הרב אליעזר שפירא, אברהם מאַל, אסתר מאַרדער, יהושע ווינער מיט דער פרוי, געצל עסטליין מיט דער פרוי, הערש יאָסעם מיט דער פרוי, משה פרידמאַן מיט דער פרוי, לייב פאַדערבייטל מיט דער פרוי, אברהם ווייגבאַך, בצלאל שטערנהיים, לייביש פייגל־בוים, מאַניע שעכטער־שוואַרצמאַן, די שוועסטער בוך, זלמן היטער, יואל פאַדערבייטל מיט דער פרוי, אברהם עסטליין און אַנד.

אַ ליטעראַטור פון בריוו.

זאָל מיר דערלויבט זיין צו פאַראַלטן זיך מיט די פאַר ווערטער אויף איין געביט פון מיין ארגון־אַרבעט — דער אויסטויש פון הונדערטער בריוו מיט אונדזערע לאַנצוטער בריידער און פריינד. בריוו, וואָס מיט זייער מענטשלעכן און ממש ליטעראַרישן אינהאַלט, זענען זיי ראוי געווען צו ווערן ליטעראַריש בריוו. אַ סך טרייסט און דערמוטיקונג האָב איך אין זיי געפונען. דאָס זענען געדאַנקן־קאַפּיטלען פול מיט לעבנס־חכמה.

בריוו פון דעם שטייגער, זענען ביי מיר אויפגעהיטן, פון די חברים: אליעזר סטעמפל פון ב. איירעס, ווועלכער האָט אַ סך געטאָן פאַרן יזכור־בוך. זיינע אויספירלעכע און אַלץ־אַרומנעמענדיקע בריוו, קאָנען דינען אַלס אָנגענעמע לייענן־קאַפּיטלען פאַר מענטשן וואָס אונדזער זאַך איז זיי נאָענט.

אַן ענלעך געפיל באַהערשט דיך, ווען דו לייענסט די

בריוו פון משה פרידער, דער טעטיקער חבר און ווירקנדיקע געשטאַלט אינעם בוך־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק. דורכגעמאַכט מיט זיין שיינדל אַלע גרויליקייטן אין דער לעצטער וועלט־קריג, און דערנאָך געקומען קיין ניו־יאָרק.

די ארגון־טעטיקייט אין לאַנד האָט געברענגט צו אַ פאָר־בריייטערטן בריוו־אויסטויש מיט חברים אין אייראָפּע, אַמע־ריקע און אויסטראַליע, וועלכער ברענגט מיט זיך אַ שלל מיט געדאַנקען און געפילן פון לאַנצוטער באשער הם שם, וועמענס אויפגאַבע ס׳איז צו דערגרייכן דעם הייליקן ציל פון פאַראייי־ביקן אונדזער היימשטאָט. הלוואי זאָל אָט די פאַרבינדונג אַנ־האַלטן נאָך אַ סך יאָרן.

אַן אָנדענק־מצבה פאַר חברים וואָס האָבן נישט זוכה געווען...

ביים שלוס פון אונדזער טעטיקייטס־באַריכט, דאַרף איך דערמאָנען מיט צער די אַלע, וועלכע האָבן אַ לאַנגע תקופה מיט אונדז צוזאַמענגעארבעט און נישט זוכה געווען צו זען די דערגרייכונגען: חיים העבנשטרייט, שמואל גרייזמאַן, דוד הר, משה יונה פלאָשן, ד״ר יוליוס ווייסמאַן (דער זון פון באַווופּסטן משכיל, יצחק ווייסמאַן) — די מיטגרינדער און מיטגלידער פון ארגון־פאַרוואַלטונג. און די חברים: הרב יעקב האַראָוויץ, מרדכי פאַסטער, שמואל זאַוואַדע, גדליהו ענגלבערג, וואָלף כ״ץ, רחל גרייזמאַן, אברהם כ״ץ און זיין פרוי, מלך קעסטן, אברהם פעלנער, מירל גאָטעסמאַן, אברהם בן אַנשיל כ״ץ, מיכאל שיפער, ישראל ליפשיץ, יהושע און רחל קאָרנבלוי, אפרים קאָרנבלאָן, מענדל גאָלדמאַן, פייגע סטעמפל, משה מאַנד, יחזקאל טייטלבאום, יוסף שפונט, גאָלדע שטאָסער, דבורה רעגנבויגן, זלאָטע לאַנגזאַם.

די אַקטיוויסטן פון ארגון יוצאי לאַנצוט אין ישראל, קאָנען מיט באַפרידיקונג צוריקבליקן צו דעם גאַנג פון זייער ביזאיצ־טיקער געזעלשאַפטלעכער ארבעט — פאַר זייערע שטעטלדיקע אין לאַנד, פאַרן פאַרפעסטיקן די פאַרבינדונג צווישן אונדזערע רעשטלעך אין דערברייטער וועלט און פאַרן אויפשטעלן דער פאַרטיליקטער קהילה אַן אייביקייט־מצבה — דאָס דענקמאָל: „ספר לאַנצוט״.

דאָס שליחות און די געזעלשאַפטלעכע אויפגאַבן פון אר־גון האָבן זיך נאָכנישט געענדיקט. און אויב ער וועט ווייטער געפונען דערמוטיקונג ביי די לאַנצוטער אין ישראל און אין אויסלאַנד — שטייען נאָך פאַר אים אויפגאַבן, וואָס זענען לטובת און דעם אוטיליטאַרן נוצן פאַר אַלע בני־לאַנצוט.

קבלת פנים־אוונט פאַר בצלאל שטערנהיים און לייב פייגנבאום.

ערשטע ריי פון רעכטס: מיכאל פאַסט, אסתר פעלבער, דבורה שטערנהיים, מיכאל וואַלצער, קלמן תמרי, זלמן היטער, מאָשקאָוויטש; צווייטע ריי פון רעכטס: שרה פעלבער, בטי כ״ץ, סימה שטערנהיים, לייביש ווינער, מנחם סטעמפל, בצלאל שטערנהיים, לייב פייגנבאום, קלאַראַ שקולניק, חומה וואַרם, דבורה מובערמאַן; דריטע ריי פון רעכטס: יצחק צעלנער, נעמי און אפרים זיסאָפל, משה מילראָד, יהודה גרינבאום, פאָפיאָל, אברהם מאַרגל, קיילע־אסתר ווינער, רעגינא מאַרגל, אהרן וואַרם, מאַניע ענגלבערג, שלום בוך, עטל שטרייטספעלד, אפרים רוטער, מאָשקאָוויטש; פערטע ריי פון רעכטס: אַבע פערלמוטער, צבי לאַנדאָ, יצחק שטערנהיים, ישראל בירנבאום, נפתלי רייך, שמואל קעשטע־כער, אליהו פאָפיאָל, מאיר בירנבאום, יעקב טראָמפעטער, משה כ״ץ, פסח גאָטליב.

ארגון יוצאי לאנצוט בארץ־ישראל

חשובע לאַנצוטער ברידער!

פאַר 3 חדשים האָבן מיר געגרינדעט אין ארץ־ישראל אַ לאַנ־צוטער פאַריין, אין וועלכן ס׳זענען אַריין אַלס מיטגלידער אַלע לאַנצוטער, וואָס געפינען זיך אין לאַנד.

וואָס האָט אונדז באַווויגן צו גרינדן דעם פאַראיין און וואָס איז זיין צוועק און ציל? —

אַרייַנקומענדיק אין אונזער שטעטל לאַנצוט האָבן די נאַציס פאַרטריבן אַלע יידישע איינוואוינער, אַ חוץ אַלטע און שוואַר קראַנ־קע. די לאַנצוטער פאַריאָגטע זענען גזעזען אין שטעטל שיניווע ביז די רוסן האָבן זיי אָנגעגנג אָקטאָבער 1941 אַלע עוואַקואירט קיין סי־ביר. א לאַנגע צייט האָבן אונזערע ברידער אַזוי גערוואַנדערט ביז זיי זענען אָנגעקומען אין זייער גלות־אָרט: סאַמאַרקאַנד, טאַשקענט, יאקוטסק, קירגיזיען און נאָך אַנדערע טיילן אין סיביר. פיל פון די פאַרטריבענע זענען אויף זייער וואַנדער־וועג אַדער שוין אין סיביר אויסגעשטאַרבן, פאַרשידענע קרענק, הונגער און קעלט האָבן פיל פון זיי אַנידערגעלייגט. ס׳זענען אינגעסאַמט אַלמנות און יתומים (10 פון די יתומים זענען געקומען קיין ארץ־ישראל).

די צרות און לייד פון וואַנדערן און אָוועקלויפן זענען געוואָרן אַ גליק פאַר פיל, דען זיי זענען אין רוסלאַנד געבליבן ביים לעבן, ווייל פון די וועלכע זענען אין גאַליציע געבליבן איז, לויט אונזערע ידיעות זייער וויניק געבליבן ביים לעבן, אָהנע די וואָס באַהאַלטן זיך ביי גויים אין וועלדער און ציטערן פאַרן מאָרגנדיקן טאָג.

אָנפאָנג פאַריקן ווינטער האָבן מיר דאָ אין ארץ־ישראל אָנגע־הויבן באַקומען בקשות פון קרובים און סתם־באַקאַנטע און גוטע־פריינד, מיר זאָלן זיך אויף זיי מרחם זיין און שיקן אַ פעקל קלייַדער אַדער שפּייז, כדי דאָס לעבן צו דערהאַלטן. כל זמן ס׳איז געקומען אַזעלכע איינציקע ביטעס, האָט יעדער פון אונז, אַלס איינצלנער, גע־האַלפן מיט אַלע מעגלעכקייטן, קלייַדער און עסנוואָרג (כאָטש יע־דער פעקל קאָסט כמעט 7 פונט) האָבן מיר געשיקט. קיין איינציקע בקשה פון אַ לאַנצוטער ברודער איז נישט אָפגעזאָגט געוואָרן. אָנהויב ווינטער 1943 האָבן אָנגעפאַנגען אַ סך לאַנצוטער — וועלכע גאָט האָט אין פאַרוואָרפענעם קאָלטן סיביר דאָס לעבן געשענקט — זיך צו וועגדן פון טיפן רוסלאַנד, מיט געווייַן, געבעטן, מיר זאָלן רחמנות האָבן און זיי שיקן פעקלעך. מיר האָבן שוין באַקומען באַשטע־טיקונגען אויף די אָוועקגעשיקטע פעקלעך מיט פולן דאַנק און מיט אַ אָנדייטונג אַז דאָס ביסל עסן אָדער שטיקל שטאָף האָט זיי אויף אַ לעבנערע צייט גערעטעוועט פון אונטערגאַנג.

מיר דאָ זענען געקומען צו דער איבערצייגונג, דאָס איינצלנע מענטשן וועלן דאָ וויניק אויפטאָן און מיר האָבן געגרינדעט „אַ לאַנ־צוטער פאַריין אין ארץ־ישראל". אָזוי האָבן זיך דאָ אין לאַנד געגרינ־דעט אַ סך פאַריינען פון פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך אין פוילן מיט דעם צוויק צו העלפן און ראָטעווען זייערע לאַנדסלייט, מיט הילף פון אונדזערע עפנטלעכע אינסטיטוציעס.

ס׳איז געווויילט געוואָרן אין אויסשוס פון 17 מענטשן, אַלע לאַנ־צוטער האָבן געשפּענדעט אַ איינמאָליקע גרעסערע שפּענדע „איש כפי יכלתו", און צאָלן מאָנאַטס בייטראָג. דער פאַריין האָט שוין אי־בערגעשיקט קליידונג און פראָוויאַנט פאַקעטן אַלע לאַנצוטער אין רוסלאַנד, וואָס זייערע אַדרעסן זענען אונז באַקאַנט.

איצט וועגדן מיר זיך צו אייך, לאַנצוטער ברידער!

מיר זענען דאָ טאָקע נאָענט צו דער צרה. דורך אינדיען און פערסיען קען די הילף צו אונזערע ברידער שנעלער דערלאַנגען. אָבער איר זאָלט נישט שטיין פון דער ווייטנס! איר קענט נישט קאָלטבלוטיק און גלייכגילטיק צוקוקן ווי אייערע אייגענע ברידער און קרובים שטאַרבן אויס פאַר הונגער און קעלט. „מבשרך אַל תתעלם"! רופט שנעל צו אַ פאַרזאַמלונג, זאָל איין ברודער דעם צווייטן וועקן צו דער גרויסע מצוה. און די מצוה איז גרויס! איין טראָנספּאָרט פון פראָוויאַנט־פעקלעך פאַר אַלע לאַנצוטער אין רוסלאַנד קאָסט 210 פונט. מיר באַקומען אַ 50% ערמעסיגונג פון אונזערע נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס. כדי אונזערע ברידער אין רוסלאַנד אַ רעאַלע הילף צו געבן מוז מען 2 מאָל אין מאָנאַט אָזעלכע פּאַקעטן שיקן. אין דאָס קענען זיך די לאַנצוטער אין ארץ־ישראל, וועלכע זענען מייסטנס פעלדאַרבעטער און טאָג־לוינער בשום אופן נישט לייסטן.

אפשר איז דאָס נישט קיין צופאַל, וואָס דער גורל האָט אייך געבראַנגט אין די פאַרייניקטע שטאַטן, כדי איר זאָלט קענען ראַ־טעווען דאָס הייפל לאַנצוטער ברידער, וועלכע זענען הייַנט אויף דעם ווייטן סיביר, מעגלעך, אַז דאָס זענען חלילה די איינציקע וואָס זענען געבליבן פון די לאַנצוטער יידן, זאָלן מיר זיי העלפן. מיר טוען דאָ אַלעס וואָס ס׳איז אין אונזערער מעגלעכקייט און האָפן אַז אויך איר וועט מאַכן אַ גרויסע אַנשטרענגונג כדי אונז צו דערמעג־לעכן אַ דורכגנדע הילפסליסטונג. דען מיר דאָ וועלן אַליין, ביים בעסטן ווילן נישט בכוח זיין אַ לענגערע צייט די הילף צו לייסטן.

פאַר דעם זאָל יעדער פון אייך וואָס איז ניצל געוואָרן פון בי־טערן גורל, וואָס האָט געטראָפן אונזערע ברידער, זיין הארץ און האָנט עפענען און אַזוי לאַנג העלפן ביז קיין איינציקער לאַנצוטער ברודער וועט אויפן סיביר נישט לעכצן נאָך אַ שטיקל ברויט און וואַרעמקייט, ביז ווי מיר האָפן, עס וועט אונז געלונגען, זיי פון דאָרט אַרויסצוציען.

מיר גיבן אייך איבער די נעמען פון די אויסשוס־מיטגלידער:

1. הרב הורוויץ יעקב, 2. הערצבערג ישראל, 3. ד״ר וויסמאַן יוליוס, 4. ד״ר קודיש נתן, 5. האר דוד, 6. כ״ץ חיה, 7. מילראד משה, 8. יאָסעם זלמן, 9. קעשטעבער חיים, 10. עסטליין־בראַנד משה, 11. צעלנער יצחק, 12. קעשטעבער שמואל, 13. פופיול־מארגעל פנינה, 14. בוים־זוירהאפט נחה, 15. גרייזמאַן שמואל, 16. וואַלצער מיכאל, 17. העבנשטרייט חיים.

דבורה טוכפלד־ליפשיץ תל־אביב

פרידת נצח – שנה שנה...

מדי שנה בשנה נוהר לו קהל אנשים, שרידי עיירתנו, לאולם בית החלוצות, אשר בעיר תל־אביב הסואנת. כבחוטים נעלמים, סמויים מן העין, נמשכים הם, מי מקרוב ומי מרחוק, אל אותו מקום המפגש של התראות נוספת.

קבוצות קבוצות צובאים הם על פתח הבית, ויש שתופסים את כל המעבר עד קצה המדרכה. עומדים הם צפופים ומתל־חשים, מין נחשול של זכרונות מציף אותם, בראותם זה את זה, ולהט הדיבור גובר והולך — דומה המקום לכוורת.

נעים לעבור על פני קבוצות אלו, לשהות קמעה פה ושם, להתבונן ולהטות אוזן, ומאותם קטעי דברים ומהמבטים המצ־טלבים נמתחות נימים ונרקמים מראות העבר — העריסה, החצר, הרחוב, השוק, לילות שבת, מועדים, עולם ומלואו...

הנה מתקרב זוג קשישים, הוא בעל זקן שיבה, חבוש מגבעת שחורה, נע לאיטו, היא חבושת פאה נכרית.

נימי נפשי נרעדות, חמימות אופפת אותי, הלא רואה אני בהם את הורי ואת כל עדת עיירתנו הקדושה!

האבות עטורי־זקן והאמהות המצועפות — לא בגנים ציבוריים ולא בחוצות העיר ליטפו אותנו. אך אנו ידענו את טעם חיבוקיהם. בעריסות עץ, על מצע קש רענן ישנו. שנת תינוק מתוקה, כשרגלם מנענעת אותנו...

ומי מאתנו לא שיחק להנאתו בסיכות התקועות בפאות הנכריות של אמותינו, היה מחבל ברשת הדקה — המבט הסלחני ומלמול שפתיים סבלני שלימדי אותנו. משחר ילדי־תנו, את „מודה אני" ו„שמע ישראל", היו תמיד מעודדים את שובבותנו.

וכעת חומקים מבטי עיניים ממני אלי רבים, ומהם אלי, אל נכדתו של זיסלה הסופר, ומבטי־עיניים אלה, רבי משמעות הם. אור נעורים נדלק בעינינו. כמוהם כמוני — יחד, שוקעים אנחנו בים הזכרונות.

מזדקרת דמותו של אבי עטוף טלית ותפילין, אני רואה את העטרת המשובצת אשר בקצה הטלית והרצועות השחורות המתוחות על זרועו...

מה עמוק נחקק בזכרוני הד קדומים זה!! אפלס לי דרך אל „האפיקורסים", כפי שכינו אותם האבות. לפי מושגי זמננו היום „הוותיקים המיוחסים". פניהם חרושי קמטים, שנות עמל ומלחמת הקיום הטביעו עליהם את חותמן. הארץ טשטשה בהם את סימני העיירה לאנצוט, ושונים הם בהופעתם, כי אלה מרדו בגולה שנים רבות, לפני שהתחוללה השואה. הם באו כמהים לחיים חדשים, באבקו קשה, נאחזו והגשימו את יעודם — לבנות ולהיבנות בה...

האם חוננו אלה במין תחושת זמן מיוחדת ועלו, או אולי בחרה בהם יד הגורל לשמש שליחי העיירה!...

הנה חניכי „פועלי ציון", „פרייהייט", „השומר הצעיר" החסונים, אברכי משי של „מזרחי", „הנוער הציוני", „עקיבא", חברות „ויצ"ו" ובנות יעקב...

קבלת־פנים־אוונט פאר אליעזר סטעמפל און זיין פרוי אינגא, (אַרגענטינע), ישעיהו סטעמפל, (יאַמאַיקאַ) — באַגריסט דבורה טוכפעלד (ליפשיץ).

לאַנצוטער אויף אַ אַזכרה נאָך די קדושים.
(תל־אביב, בית־החלוצות)

תשחורת השער איננה עוד, הבלוריות דהו או נעלמו כליל, השער מכסיף בדרך הטבע...

ואנו חוזרים לאותן השנים היפות, עת היינו צעירים, עת חלמנו חלומות, על אף הקדרות שבעיירה. רשט עובר בליבנו בזוכרנו עת הלכה והתפשטה התנועה הציונית, עת טיילנו בשדרות אחוזתו של הגראף פוטוצקי... הנופים הלהיבו את דמיוננו ואנו הרווינו את נפשנו בשיחות אידיאולוגיות...

התווכחנו בלהט עלומים והשכחנו את כל טרדות היום וגילויי שנאת ישראל, שהעיבו את פני העיירה. כיסופי גאולה הדהדו בנו וערים היינו לכל מאורע שבארץ. התחרינו בפעו־לות למען קק״ל, קרן היסוד, „מגדל וחומה״ והתבשמנו מהמ־עשה הציוני; את שפת הקודש למדנו, העלינו דמויות ומחזות עבריים. ערכנו אסיפות כינוסים, עונגי שבת נפלאים, וכל אלה נסכו בנו כוח עמידה ורוח איתנה...

ואנחנו אז רק בני 16—17.

תוגה משתפכת בראותנו, כי דלונו מאוד... היכן הם האחים והאחיות הרבים, יפי התואר וישרי הלב?!

גם הם, כמונו, ספגו את ערכי התנועה הציונית, ונשאו את נפשם לארץ. מלאי מרץ והתלהבות היו. זכורים הם לנו עת שזרמו אל תחנות הרכבת ללוות אותנו, את העולים לארץ — עלומיהם נקטפו בטרם עת, חייהם ירדו שאולה...

לשווא אחפש כאן שכן לחצר שלנו, החצר הזו היהודית רבת ההתרחשויות, המוקפת מארבע רוחות בתים צמודים זה לזה כחומה.

קשה להשלים, כי נדם בה הדופק — ועגומה עליך נפשך... הסוכה שבחצר, אור הנרות שנשקף ממנה, האשנבים הצרים מעליית הגג, המרתף, וכן הכתלים המוצקים שבהם הותקנו ארונות ספרים ברוחב של ש״ס מעומד... החלונות רחבי משקוף ואדן, והשער הסגור על בריח ברזל — החצר הזאת נפרצה, טומאה ויושביה הובלו...

אחד מהרחוב נותר. אני מתבוננת בניצולי השואה. אור עמום בעיניהם. על אלה עברו מוראות המלחמה וכן על קדושי משפחתי, אחיותי הענוגות כשתינוקותיהן על זרועו־תיהן שלא זכו...

שנות יסורים וגלגולים שונים עברו עליהם, בשואה נחרב עליהם עולמם. אך, ראו איזה פלא — קמטיהם אינם שונים משל אלה שלא שתו מכוס התרעלה הנאצית. ומה חסונים הם „ילדי טהרן״! הם נשתלבו בחיי הארץ, וזו נסכה בהם מיפיה ומהדרה. שובבות צברית בהם. נקלטו יפה וגם עשו חייל.

כן, תוגה ושמחה משמשות פה בערבוביה. קהל הלאנ־צוטאים הקטן, רב אנפין הוא — וזיק אחד מהבהב בלב כולם — דבקות לעיירה שהיתה ואיננה...

זה דבק בזה, מי באומר ומי במבט, שקוע בזכרונות נעורים, או בזכר מוראות המלחמה, זכר שכנות, פרנסה ועסקנות.

הקהל הרוגש, שצבא קודם לכן על פתח האולם, מתחיל להיכנס פנימה, אל האולם, ופה תרות עינינו אחרי נפש סוערת אחת, זו השוזרת זה שנים את מסכת העיר. הוא מרא־שוני העולים מלאנצוט לארץ ישראל, מישה החולמני, שלשון אהבה ופיוט בפיו. בעלותו נשא את נפשו אל העתיד, כעת הוא נושא את נפשו אל העבר, מחטט ומחטט בו. משתזר בהווי הלאנצוטאי על כל זרמיו וגילוייו ומעלה כל מה שניתן לדלות ולהציל מתהום הנשייה. והוא, אותו בחור, חניך „השומר הצעיר״, שוקע דווקא בעולם החסידות. מתייחד עם העיירה בכל רמ״ח אבריו ושס״ה גידיו. סובב בבתים עד לשיכחה עצמית, הוא שרוי במלאכת הקודש ומסור ליעודו, כי ההשגחה

העליונה — היא שבחרה בו לשמש שליח העיר להנצחתה של קהילת לאנצוט הקדושה.

דומיה משתררת, מורגשת איזו תכונת מיסתורין, כאילו אל מסע ההלוויה. דמעות זולגות, העיניים ניתלות לרגע באותיות השחורות... ובנרות זיכרון הדולקים...

אפופי תוגה ורכוני ראש מתייחדים אנו עם בני עיירתנו. קולו של החזן מרטיט את הלב „אל מלא רחמים"...

במעמד זה מרחפות בחלל האולם הנשמות הקדושות של אבותינו, אמותינו, אחיותינו, אחינו, קרובינו וכל בני קהילתנו.

הלבבות הנפעמים הם עם העיירה. ומי יתנה את קרעי הרטט, את שברי אנחותיהם, את המיית בכייתם, את תפילות תיהם ותקוותיהם של קדושינו, עת התפלץ ליבם בקירבם... אנקתם ולחישתם ניששו למרומים. אומר לי לבי, כי קדושינו נאהזו בנו ברגעיהם האחרונים!

אנו עומדים תוהים — למה עקרה אותם היד הזדונית ולא ניתן להם לקטוף מעץ החיים, ולמה לא ניתן לנו להושיע להם??

וכי אין דמם צועק אלינו?... ארץ אל תכסי דמם!

אַזכרה נאַך די לאַנצוטער קדושים.
פון רעכטס: אברהם כ״ץ, יוסף גאַטעסמאַן־שפירא, אנשיל כ״ץ (רעדט), שמואל גרייזמאַן, ד״ר נתן קודיש, אַ חזן, קלמן תמרי (טייטלבאום), מיכאל וואַלצער.

טוביה וידן ירושלים

נר נשמה

דומם אעמוד בפני ה מ צ ב ה הכתובה — מצבת עד לזכר עיירתנו לאנצוט שנחרבה ואיננה עוד.

הלב רוטט וכואב, העינים מקור דמעה ודבר אין בפי...

דלו שפתי אנוש מלמצות את כל עומק הכאב והצער.

בידים רועדות, ברטט של קדושה, הנני מעלה בזה נר תמיד לזכר עריסת ילדותי על אדמת נכר, מעיין אהבת הבריות, מקום חיים תוססים, שנחרב ונדם לנצח.

לזכר הורינו היקרים והמסורים שעונו באכזריות איומה בארץ טומאת העמים והשיבו נפשם אל על בקדושה ובטהרה.

ולזכר אחיותינו — הנאהבות והנעימות בחייהן ובמותן לא נפרדו — אשר שתו מכוס התרעלה עד תומה וגוועו אי שם במחנות המות, גלמודות ועזובות.

ולזכר אחינו העמלים והישרים — תמימי דרך, עדיני הנפש, שנשרפו חיים ונשמתם הטהורה עלתה בלהבות השמימה.

ולזכר כל בני משפחותינו, אשר ניספו בגיא ההריגה; נגדעו האילנות רבי הפאר ונעקרו משרשם.

בני לאנצוט היקרים! איככה הלכתם לטבח לפני צר!

לבנו, לבנו עליכם, יקרים וחביבים, מי יתן תמורתכם!!!

נישא את זכרם הקדוש באהבה בלבנו הדווי, ולא נשכחם לנצח ויהיו נא דברים אלה לנר נשמה...

יתגדל ויתקדש...

המצבה לזכר קדושי קהילת לאַנצוט במרתף־השואה, הר־ציון, ירושלים.

רפי־הנצחה

אנדענק־בלעטער

IN MEMORIAM

מ. ליפשיץ תל־אביב

נפש לר׳ גדליה אנגלברג

אחת הדמויות הבולטות בעירנו היה ר׳ גדליה אנגלברג ז״ל. הוא עצמו הסתתר בענוותנותו הרבה מאחורי מעשיו. לא רדף אחר כבוד, שנא את הפרסום.

עם שובו מהצבא האוסטרי לאחר מלחמת העולם הראשונה, פתח בית מסחר לבגדים והיה לחשובים שבסוחרי לאַנצוט ומאמידיה. לבו וידו היו פתוחים לכל נצרך. סוחרי לאַנצוט וכן ענייה היו שוחרים לפתחו והוא קיבלם בסבר פנים, עזר לזה בגמ״ח ולאחר במתנת יד; קיים, הלכה למעשה, את דברי חז״ל (סוכה מ״ט): „גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה; צדקה לעניים — גמילות חסדים בין לעניים ובין לעשירים״.

כספו נמצא בתור גמילות חסדים אצל חלק מסוחרי העיר שהיו באים למחרת יום השוק לקבל גמילות חסד, כדי לפרוע את שטרו, לאחר לפדות את סחורתו, ואילו לדחוקים היה סר בעצמו ומציע להם הלוואות גמ״ח. מימיו לא היה נושה בהם להחזיר לו את כספו, ואם כי היו כאלה שלא היה בידם לשלם את החוב — לא נמנע מלהמשיך בדרכו זו.

היה חבר הועד של חברת „תומכי־עניים״ וגזברה כל השנים. כשבא אליו מישהו לבקש ממנו גמילות־חסד, הלואה או מתת בזמן כשחנותו היתה מלאה קונים היה משאיר את כל הקונים ונפנה למלא את משאלת הנצרך, כדי שלא ירגיש את עצמו מבויש ונדכא חו״ש. תמך והחזיק במשפחות רבות מכספו וכל זה בסבר פנים יפות ובהצנע לכת. מבלי שמשפחתו ידעה על כך.

היה אוהב את המקום ואוהב את הבריות. ואף על פי שהיה טרוד בעסקיו, לא עבר עליו יום מבלי להתפלל את שלוש התפילות בציבור. היה בין העושים והמעשים להקמת ה„קלויז״ לתפארת עירנו, והיה בין פעילי סניף „המזרחי וממחדירי הרעיון הלאומי בקרב יהודי בתי הכנסת. היה סבור שבית הספר והגמנסיה הפולנית הממלכתית יש בהם משום סכנה לנוער היהודי, שיסור מאהבת עמו וקנייניו, ואז קם ויסד — יחד עם ידידיו וחבריו: שלמה גרינבוים, גדליה אסטליין, יחיאל נוסבוים וייבדל לחיים ארוכים ר׳ אַנשיל כ״ץ — את בית הספר העברי, אשר החדיר בנוער את הגאוה וההכרה הלאומית ואת האהבה להלשון העברית.

עם היותו יהודי דתי למופת, מצא לנכון לתת לבניו גם חינוך כללי, בבחינת מ„יפיפותו של יפת „באהלי־שם״ וזכה — אחד, מני רבים — שבניו אחריו ממשיכים בדרכיו, ושומרים את משמרת ה׳ ומקיימים מצוותיו. יצויין הדבר, שעד שנכנסה בתו הבכירה לאה לגמנסיה הפולנית, כתבו התלמידים היהודים אפילו מבתי אדוקים — בשבת, אבל משנכנסה הרימה את נס המרד, לחמה את מלחמת השבת והצליחה, התלמידים היהודים חדלו לכתוב בשבת בגמנסיה. ומאז, עד פרוץ המלחמה, לא המשיכו לכתוב בגמנסיה בשבת.

עם כיבוש לאַנצוט על־ידי גייסותיו של היטלר, ימ״ש, הבין ר׳ גדליה שהקיץ הקץ על גולת פולין. הזמין את יהודי העיר לחנותו, הלביש אותם מהמשובח ומהטוב שבבגדים אשר בחנותו וכן הוסיף כסף מזומן.

מימין בעמידה: **אסתר** ובעלה **מאיר אסטליין**
מימין: **חנה**, **עדה** והאם **שרה אסטליין** (**ליפשיץ**)
רחל והרמינה בנות **שרה בילפלד** (**אסטליין**)

ל ז כ ר

אבינו: **מאיר אסטליין**
אמנו: **אסתר אסטליין**
שרה אסטליין והילדים **חנה ועדה**

מנציחים האחים:
געצל, אברהם וגדליה אסטליין

לאחר שהוגלה לרוסיה עם משפחתו לא הצטער על תלישותו מביתו ועל אובדן נכסיו כי אם על עם ישראל ועל ידידיו שנפלו בחרב, וחלם את החלום הגדול, „חלום־חייו״, לשוב לציון. בהזדמנות הראשונה עלה לארץ, ובחר למקום שבתו את בני־ברק בשיכון „הפועל־המזרחי״ בין אנשי תורה ועבודה, ואף על פי שלא היה כבר אברך צעיר קיים את המצוה, ׳כי תבואו לארץ ונטעתם׳; עבד בגננות וטיפל בשיח ובעץ, באהבה, במסירות ובשמחה.

גם כאן היה מבאי בית הכנסת הנאמנים. כולם אהבוהו וכבדוהו, כי חוט של חן היה משוך עליו וחז״ל אמרו: כי מי ש„חוט של חן משוך עליו בידוע שהוא ירא שמים״; המשיך בעשיית חסד, מתוך ענוה, ובלי להזכיר למישהו את מעמדו משנים עברו.

תהא נפשו צרורה בצרור החיים.

נזכור לעד

פנחס ומלכה אוסט

אטל (האם)
פנחס, מלכה ושרה אוסט

מוקדש ע״י:
מאיר אוסט ובניו: אפרים, משה,
שלמה, ברוך יעקב וצפורה

אין אייביקן אַנדענק פון אונדזער
ליבער מוטער **אסתר בוך**

פאַראייביקן:
חיה־לאה גרינשפן (בוך) — פאַריז
הנה פישבאך (בוך) — אוסטרליה
קלמן בוך — ניו־יאָרק
אטל תמרי (בוך) — ישראל
פריידה זורמן (בוך) — פאַריז
שלום בוך — ישראל

ל ז כ ר

אמנו **רעכיל גולדמאן** (נפטרה י״ג כסלו, תשכ״ד)

תחילה גולדמאן

לאה גולדמאן (לאם)

מנציחים:
פנחס גולדמאן, גוסטא גלינסקי (גולדמן)
חנה שטיינר (גולדמן)

לזכר עולם

לאבי: **אלטער גלאנצר** לאמי: **רוזא גלאנצר** (מאלטער)

לאחי: **הערש גלאנצר**

מנציחה: רחל רוזנגרטן (גלאַנצר)

אין הייליקן אַנדענק

לאה באואר (זואלקנפעלד) און קינדער: **חיה-הענע און ביילע**

פאַראייביקן: צבי און בענעק באואר

נר-תמיד

פיוול הר ואשתו **פריידה** (מייער)
זישע הר ובתו
יעקב פולגר, ישראל יאסם
משה צוקר ואשתו **טילה** (**יאסם**)

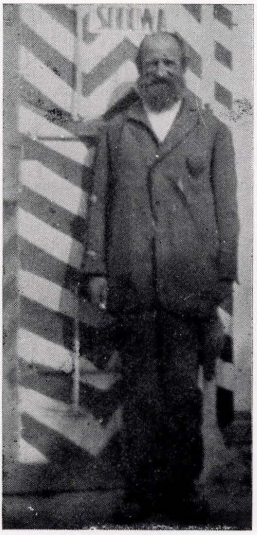
מוקדש בצער ע"י האחים:
יוסף ומשה הר

גל-עד לנשמות יקירנו

רבקה ווידן (**שפרבר**)
שמואל-דוד הלפרן מהיבנוב, אשתו **נעכע** (**ווידן**)
יהודה-הערש הלמן, אשתו **לאה** (**ווידן**)
חיים הלמן, אשתו **חנה** (לאַסט מסטריזוב)
יחזקאל הלמן, אשתו **הינדה** (זילבר מדינוב)
יעקב ליפר, אשתו **מרים** (שכטר).
הילדים: **טובה, פייגה-נעכע ויוסף ליפר**

מוקדש ע"י: אסתר ושמעון שלייכקורן
טוביה ווידן
צבי וישראל הלמן

אין הייליקן אַנדענק

פסחיה בלומברג

פאַראייביקן: שמואל בלומברג און פאַמיליע

ל ז כ ר

משמאל: **בערל וואסער**
זיין טאָכטער: **סימה**
לייביש בן יצחק פרידריך

מנציחים: צפורה זונטאג (וואסער)
מענדל וואסער

לזכר עולם

אבי: **בנציון דרפלר**
אמי: **חנה דרפלר**
אחותי: **פעצ'י (פנינה) ואסתר דרפלר**
אחים: **יעקב ולייביש דרפלר**

מנציח בצער ובכאב:
צבי דרפלר

נר־נשמה

לאחי: **מאיר רוזמרין ומשפחתו**

מוקדש בכאב ע"י דוב רוזמרין

אין אייביקן אַנדענק

לאופר פישל, חוה, יוסף, שמואל און זיין פרוי **שרה,**
און זייערע קינדער: **בעלא, הערשל**

פאַראייביקן:
לאופר סימה און איר טאָכטער רינה בסן

לזכרון עולם

רבקה ליפשיץ (אפטר)
שפרינצה, שמואל־הערש ואריה ליפשיץ
שרה גרים (אפטר)
מינה שליסברג (אפטר)
דבורה שמוקלר (אפטר)
יעקב אפטר
דוד אפטר

מנציחה: מלכה גרוסברד (אפטר)

בתמונה משמאל (פון לינקס): **צבי בירנבוים**, אשתו **לאה** (פייט), **יחזקאל בירנבוים**, האם **חדסה בירנבוים** (אוסטר), **זאב בירנבוים** אשתו **צפורה** (מארקל).

שורה ב׳ משמאל: **קאפל ווים**, אשתו **צפורה** (שיפלינגר), **ברתה**, **מאיר**, **דבורה**, **ישראל** יבל״א, **אסתר ומאיר** (בני **זאב בירנבוים**), **בלה שוּפלינגר**.

שורה ג׳ משמאל: **משה זאוּאר**, **חוגו זידנברג**, בתו **דבורה** ואשתו **מרים** יבל״א, **שרה זאוּאר**.

חיים מאיר בירנבוים בתו מירה, **יחיאל מיכאל שיפלינגר** אשתו **דבורה** (גרסטנהבר), **דוד אוסטר** אשתו **מירה**, הבנים: **יצחק-הערש** אשתו **אסתר**, **אלימלך**, **נפתלי**, **מרדכי מלמוד** אשתו **חיה-לאה** (אוסטר), **חיים-אלעזר שטרן**, אשתו **איטה פייגה**, בני **יצחק-הערש אוסטר**: **זאב**, **יהושע**, **שמואל**.

מוקדש ע״י:
ישראל בירנבוים ומשפחתו

שורה א׳ מימין יושבות: **רחל גרינר** תבל״א, **יחודית ליפטמן, מינדל ארנפרוינד, הדסה גוטמן** תבל״א, **חוה** בת **בנימין יאסם**;
שורה ב׳ מימין: **פרומה מילראד, וויטל גוטמן, חיה פרידריך, איטה ליפטמן, אליעזר־יצחק גוטמן, גיטל כ״ץ** תבל״א.

נמסר ע״י:
גיטל כ״ץ

לזכר

מימין: **וואלף, באלקע ושמחה גרינער**

ההורים: מרדכי לייב גרינר
ואשתו חיה

מוקדש ע״י:
אריה־לייב ווינר ומשפחתו

אין הייליקן אַנדענק

יוסף גראף און זיין שוועסטער **רויזע גראף**

איבערגעגעבן דורך:
טוביה ווייזן

לזכר עולם

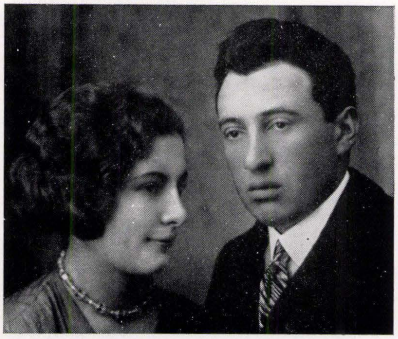

פריידה (מילראד) אשת יעקב יהושע גוטמאן

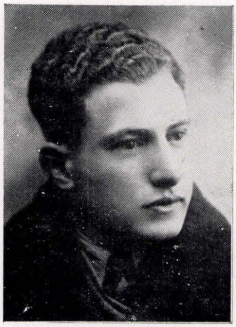

רייזל יאסם (גוטמאן)

לייזער פאפיול
אשתו שרה-וויטל
(גוטמאן)

מלך גוטמאן

אברהם מילראד
חערש גוטמאן

לייזער-יצחק
גוטמאן
אשתו פערל

בנימין יאסם
בעריש-געפים אשתו חיה והבת פייגה
ילדים: צבי ומלכה פאפיאל
ילדים: חוה ורבקה גוטמאן רייזל פאפיאל ובנה יצחק
וואלף גוטמאן, אשתו: ברוינדל יאסם, בנם: חיים-ישראל

מנציחה: פייגה הר (גוטמאן)

מצבת עד

אמי **מרים קעניג** (וואגנער)

אחי **ברוך קעניג**

פריידע לעדער (קעניג)

מיין פאָטער: **קעניג יצחק**
מיין ברודער: **קעניג ניסן** און זיין פרוי
מיין שוואָגער: **שמשון לעדער**

פאַראייביקט אין צער:
נפתלי קעניג — לע־מאַנס — פראַנקרייך

צוויבל לייב אשתו **אטל** וארבעה ילדים

מנציחה:

דבורה מוברמן (צוויבל)

לזכר עולם

קורנבלאו חיים לייב — שלושה ילדים
קורנבלאו ליפה — שלושה ילדים
קורנבלאו משה — שני ילדים
גמבציגר (פוגלר) **לאה** — שני ילדים
שארלוק פעפל — שני ילדים
גמבציגר יוסף־מענדל — ששה ילדים
אהרנפרוינד שמואל — שלושה ילדים
קורנבלאו דינה וגולדה
זויים דוד ובערל
איזלר משה, הורוויץ קלמן, פוגלר דוד

מנציחים:
משה ונעמי וויים־קורנבלאו

לזכר עולם

שלייפשטיין שרה־חיה, חנה, דוד, יוסף, לייזער, אמנט אברהם, ברספל יעקב, רבקה, שלושה ילדים
צוקרהפט יעקב, באשא, ילד

מנציחים:
משה ואסתר שלייפשטיין

נר־תמיד

רייך יעקב־יצחק בן **מאיר מרוישא** — נרצח: כ״א אב, תש״ב, בפלקין
רייך רייזל בת אברהם (**לינדנבליט**)
רייך מנחם־מנדל בן **יעקב־יצחק** — נרצח: כ״א אב, תש״ב, בפלקין
רייך טובה בת **אפרים ומאלא העלוינגר** — נרצחה: כ״א אב, תש״ג, בפלקין
רייך אליהו פנחס נחום (**אפנר**) בן **יעקב־יצחק** — נרצח: בלאַנצוט, י״ב אייר, תש״ב
ערטל חיים — נרצח: ב׳ אב, תש״ב
ערטל שרה (**רייך**) — נרצחה: א׳ חשון, תש״ב
רייך רחל, — ד׳ כסלו, 1942

מנציח בצער ובכאב
נפתלי רייך

נר-תמיד

רוזנבליט שמעון ואשתו מאַטיל

רוזנבליט משה אשתו שרה (לנגסם)

רוזנבליט אהרן ומשפחתו

המנציחים בצער:
לאלא ברוסט (לנגסם)
אפרים ונעמי זיסאפל
מיכאל וולצר

מצבת-עד לבני ביתנו

מארדער העריש, זיין פרוי שרה,
זייערע קינדער: אהרן, רחל
מארדער לאזער, זיין פרוי רחל
נוסבען שלום, רוחמה (מארדער)
זייערע קינדער: חנה, שרה, מענדל

מנציחה:
רחל מארדער ומשפחתה

אין אייביקן אַנדענק

ברוך היטער און זיין פרוי ביילע די באבע
שלמה, חיים-לייב, ד״ר אהרן היטר, דבורה, שרה

פאַראייביקט:
מאניע שעכטער (היטר) — בראַזיל
זלמן היטר — בראַזיל

אין הייליקן אַנדענק

וואלף היטער, חנה היטער, פימה קורנבלוי
(היטער), מנחם-מענדל, בריינדל

איבערגעגעבן דורך:
זלמן היטער

לזכרון

ליפע בן פיניע געלב

איבערגעגעבן דורך:
זלמן היטער

קלמן ווייזן אשתו **שפרינצה** מסטריז׳וב

ילדים: **אהרן־הערש, מרים, רחל**

חנאל ווייזן, בנו של **קלמן ווייזן, רוחמה ווייזן, טוביה ווייזן** יבל״א.

מוקדש ע״י:
טוביה ווייזן ומשפחתו

איז אייביקן אַנדענק

יצחק ווינבאך אשתו **אסתר**
מיין ברודער: **ברוך**
מיין שוועסטער: **שרה** און איר מאַן **הערמאן ראזנער**
פון **דוקלא**

פאַראייביקט אין טרויער:
אברהם ווינבאך

נר־תמיד

גאלדע יאסם

מוקדש ע״י בניה:
זלמן וזיינוול יאסם (לבדי)

מימין: **נחמן וואלצער, מיכאל** יבל״א, **שמעון, מלכה וואלצער (פאם), חיה**

לייזער מאי

האהובים והיקרים, זכרם יעמוד לעד

סבא: מיכאל פאם

סבתא: רייזל פאם
(וואלקנפלד)

מו״צ: ברוך

פאם ומשפחתו

דוד: אייזיק מאי

אשתו: מילקע מאי (פאם)

יצחק פאם
חיה בת לייזער ורבקה

מימין: **לייזער פאם** אשתו **רבקה**

מיכאל מאי

השומרים זכרם עד יום האחרון:

מיכאל בן נחמן וולצר

מרים קיפער בת יצחק פאם

מיר הייליקן דעם אַנדענק פון אונדזערע נאָענטע און טייערע

רחל־לאה קווערבאום
(פרוי פון מאַנדל שטערנהיים)

צפורה וועגנער
(נולדה 1912 — נרצחה 1942)

שלמה וועגנער
(נולד 1868 — נרצח 1941)

חיה וועגנער

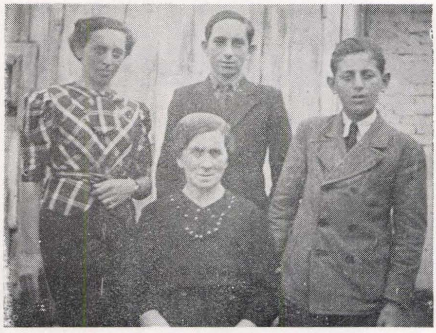
חנה וועגנער
נולדה 1915 — נרצחה 1941

פאַראייביקן:
מרדכי וועגנער — אַרגענטינע לייב פייגנבוים און זיין פרוי (וועגנער)

זכר עולם

אסתר-פיילע יאסם (טוכפלד)
בעלה ישראל יאסם

יושבת: **חיה-מרים**
עומדים: **יעקב, משה, לאה**
מנציחה: **גיטשה הר (יאַסם)**

יושבים: **נפתלי יאסם, יעקב, שלמה** יבל״א
מימין: **רבקה** תל״א, **צפורה, ברוינדל, אדלה, שרה**

מוקדש ע״י:
שלמה לבדי (יאסם)

וויסמן ברוך, גולדה, טולה, זיגמונד
וולקנפלד חיים אשתו **אסתר**
וולקנפלד שמעון אשתו **מניה (וויסמאן)**
וולקנפלד בעריש, מינה (בלזר),
קלמן וולקנפלד, אשתו **שרה**
זיגל משה, זיין פרוי **באשע (וואלקנפעלד)**

שמעון וולקנפלד

מוקדש ע״י:
וויסמן יצחק — ניו־יאָרק
וולצר מיכאל, אפרים זיסאפל

אין אייביקן אַנדענק

פון רעכטס **אברהם־ברוך מילראד** יבל״א, **אלימלך מילראד**, **משה הערמאן**, **דבורה**, **רחל** (**טרייסטר**), **יוסף**

אלימלך מילראד

אברהם מילראד

יעקב מילראד זיין פרוי **יוכבד**, **פייגה**, חמשה ילדים, **יענטה קנאפ** שלושה ילדים, **מילראד ישראל־יהושע**, **מאשא**, **פרומה**, **אברהם**

פאַראייביקט אין טרויער:
אברהם־ברוך מילראד — שטאַקהאָלם

נר זכרון

לנשמות: **פרילינג שמרל**, אשתו **אסתר־שרה**, **שמואל־יוסף**, **רבקה־רחל פאם** (**פרילינג**), **בנימין פאם**, **פייגה־שרה פאם**, **אטל־לאה פאם**

מוקדש בצער ובכאב ע״י: ידידיה פאם

לזכרון עולם

פועה פרייזינגר.

משה בנימין פרייזינגר,

יצחק זאואר, אשתו **חנה** (**פרייזינגר**)

בעלי: **מרדכי פסטר**

נמסר ע״י: פייגה פסטר

מיר הייליקן דעם אַנדענק פון אונדזערע נאַענטע און טייערע

אדאלף פאולה און דריי קינדער
אופנער הערמאן ב., מאלע אופנער (פרידריך)
האלפערן משה, דבורה, חיה-שרה
הייבערגער יחזקאל, רחל
העלמרייך יצחק,רויזע און דריי קינדער
זאנענבליק הערש, חנה, מאשע, חיה, ליאון, פרידה, ישראל, שמואל, ישעיהו
טורטעלטויב אלתר, חיים-דוד, ברוינדל, יוסף, הילדה, שרה
מילראד אלעזר זיין ווייב דרעזע זייער זון חיים
פרידער גרשון, פיגה-שרה, רחל, נפתלי
קראנצלער רעגינא
קשטכר אהרן, רבקה, שמואל, שרה, מאלי, הערש, חנה.

איבערגעגעבן דורך:
משה פרידער — ניו־יאָרק

ל ז כ ר

יוסט דוד, אשתו שושנה, ישראל, אסתר, נפתלי, פאבע
באומל יהודה, אשתו ביילע, מנחם, דוד

מנציחה:
פנינה שיין (יוסט)

נר זכרון

לאנגסם שמואל-צבי, הינדה, מינה

מנציחה:
לאה ווינשטיין (לאַנגסם)

מצבת נצח לקרובינו

ווינר יצחק, אשתו לאה, צבי. משה
אמנט שמאי, איטא (ווינער)
שיפר לייב, רבקה (ווינר), שרה, זאב, בנימין
יוסף זיגל, אשתו פסיל (ווינר)

בתמונה
פסיל (ווינר)

גרסטן נפתלי, רחל (ווינר), שרה, צבי
קלאגסבריז פריווה (ווינר), ישעיה, אלינה,
ווינר חיים אידם,
הרב אברהם ווינר וב״ב
יצחק, שמחה, איטא ווינר וב״ב
גולדמן דוד, רחל, משה, אסתר
צייזל אברהם-יעקב, שרה, איטא, מרים
קאצבאך בן-ציון, איטא, שרה, מרים, לאה, אהרן, ישעיהו
וורט משה, מלכה, שמשון, יצחק, ישעיהו

מנציחים:
יהושע ווינר ומשפחתו — ניו־יאָרק
אריה-לייביש ווינר ומשפחתו

גל־עד לנשמות יקירנו

בלזר מנדל, אסתר אטל, דוידנר משה (מפשבורסק), **איטא** (בלזר), **שמואל, לאנדסמן דוד** (אלביגובה), **רבקה** (בלזר), **אברהם גיטל, בירנפלד אליהו** (מריישע), **מלכה** (בלזר) שני ילדים **קופרוואס משה, צביה** (בלזר), ארבעה ילדים **פלבר יעקב, פסל, יצחק יחיאל, נחמיה, רחל, שרה, חנה.**

מתאבלים:
בוך טאבא־באשע — ניו־יאָרק
באך לאה — צרפת
ליברטשוק פייגה — אַרגנטינה
פלבר חיה־שרה — בני ברק

ז ו כ ר

דאמב נחמן, גיטל, הלה פענברג (דאמב), **טושקא, קלכחיים הערש, פיגה**, ארבעה ילדים **שילר צאשקא**

המנציח:
יוסף דאמב

אין אייביקן אַנדענק

וובר חיים־דוד, נכה, שני ילדים, **פרידריך מאיר, חיה־ליבע** 4 ילדים.

פאַראייביקט:
הניה לשצובר

לזכרון עולם

יושבים מימין: **אלעזר טרומפטר** אשתו **חוה**
עומדים מימין: **דוד־אריה** יבל״א, **יעקב** יבל״א, **נקו, קלמן, דינה טרומפטר** (**זילבר**) תל״א, **משה**

המנציחים: דינה זילבר, יעקב ודוד טרומפטר

לזכר עולם

אדלר צבי, מחלה, יוסף קלטר, אשתו **גולדה** (קנלר)

מוקדש ע״י:
איטא גוטרמן (אדלר)
שלמה אדלר

נר־נשמה

סבא: **שמעון וולצר**
סבתא: **פרימט וולצר**
דודים: **הרי** (הערש) **וולצר** ומשפחתו — ניו־יאָרק
זליג וולצר ומשפחתו.
(מלוביטשאַ־קרולווסקא)
בן־דודי: הרב **שמעון וולצר**
(מלוביטשאַ־קרולווסקא)

מוקדש בצער ע״י
מיכאל וולצר

זיסאפל ניסן בן הערש והינדה אשתו גיטל בת אהרן וחיה (וולקנפלד)
זיסאפל בעריש-דוב בן ניסן וגיטל
רחל בת ניסן וגיטל, בעלה כרל, בתה שרה, אהרן בן ניסן וגיטל

פרידלר אליעזר אשתו אסתר (הורוביץ)
הלר יעקב אשתו חנה (הלפרן)
לרר יחזקאל אשתו שרה (פרידלר)
הלפרן פאלא, הלפרן משה, אשתו רבקה (פרידלר)

מנציחים בצער ובכאב:
אפרים ונעמי זיסאפל

לזכר עד

שרה כ״ץ

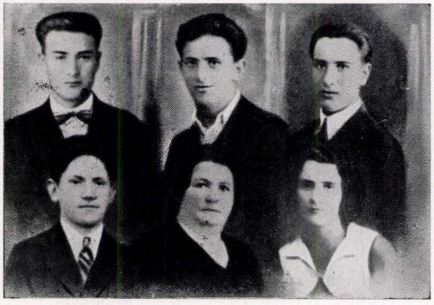
בנה: וואלף-זאב כ״ץ

(נולד 31.12.1885—נפטר 24.8.1858)

מנציחה בצער:
בעטי כ״ץ

מימין יושבים: חיה-ברתה סבל (שטרנהיים)
נולדה 13.4.1907
דבורה שטרנהיים (בת מיכאל ורייזל פאס)
נולדה 25.5.1878
אלעזר שטרנהיים נולד 1910
עומדים מימין: בצלאל שטרנהיים יבל״א, יצחק-ישעיה שטרנהיים יבל״א
מיכאל שטרנהיים נולד 25.2.1905
אבינו: יהושע בן מנחם-מנדל שטרנהיים
נולד 30.5.1878
מוקדש בצער ובכאב ע״י האחים:
בצלאל שטרנהיים ומשפחתו — ארגנטינה
יצחק-ישעיה שטרנהיים ומשפחתו

לזכרון עולם

יושבים: **חלל ליפשיץ,פייגה בלומה**; עומדים מימין: **יצחק גרינבוים** אשתו **רוזשקא (ליפשיץ)**, **יצחק יבל״א**, **דבורה טוכפלד (ליפשיץ)** תל״א, **שרה אפטליץ (ליפשיץ)**, **גצל אפטליץ יבל״א**, **פייוול אדאלף**

מוקדש בצער ע״י
יצחק ואליעזר ליפשיץ
דבורה טוכפלד (ליפשיץ)

נר־נשמה

ליפשיץ יעקב־יצחק, אשתו **חיה**
בנים: **ישראל**, **ישעיהו**

מנציחה:
דבורה טוכפלד (ליפשיץ)

אין אייביקן אַנדענק

אחותי: **גניה מרזל**

מנציח בצער ובכאב:
משה מרזל — קיבוץ יגור

לזכרון עולם

אמנו: **סימה** (בת **זיסלה סופר**), **רוזמרין־שפירא־שוק**
אבינו: **יעקב שוק**

מוקדש ע״י הבנות בצער:
ברוריה בן־גוריון (שוק) — בית־השיטה
טליה מזרחי (שוק) — בית־השיטה
הרטה גילברט (שוק) — לונדון

אין אייביקן אַנדענק

מאנדשיין אהרן, אשתו לאה, **משה־יאכל**, **לובה**, **ברכה**, **אסתר**, **גיטל**, **ישראל**, **זיינוול**

פאַראייביקט:
וואַלף מאַנדשיין

אין אייביקן אַנדענק

זאוער הערש־יוסף, **חיה־מרים**, **מאטל**, **שלמה**, **לאה**, **סאבינא**, **משה**, **מענדל־בעריש**, **יעקב**

פאַראייביקט:
גיטל האַך (זאוער)

לזכרון

אבינו: **פיוזל סטמפל**, אמנו: **ביילע**

גיסנו: **צבי זאוואדא**; אחותנו: **שיינדל**

מנציחים בצער, האחים:
סטמפל אליעזר, מנחם, ישעיהו, חיים
רות ודוד מולכו

נר-נשמה

פאפיאל אליהו, אשתו **איטא**
באשא, אסתר, חנה, מינדל, ברוינדל, גרינה,
שלמה, רייזל

מנציח: מנחם פורת (פאַפּיאַל)

לזכרון

אלעזר ניסן מארגל ואשתו **חנה**
חיים לוקסנבורג

מנציחה: פנינה מאַרגל (פורת)

לזכר עולם

קרש אליעזר, אשתו **טשארני-גיטל**
קרש דוד, אשתו **איטה**
מנדל, אטיל, מטיל, יוסף, משה
דוב קרש, **עקיבא העניעך**
פנחס קרש, אשתו **שרה**, **אהרן**
ישראל קרש, אשתו **חנה**
דוד, **אפרים**
לייב קרש, אשתו **אידה**
אליעזר
סידה אשת **צבי רושקא** (רחל)

המנציח: צבי קרש

לזכרון

פאפיאל זואלף, אשתו **רחל**
רבקה מולעק

מנציח:
פאַפּיאַל אליהו

לזכרון עולם

מילראד יצחק, אשתו **רחל** (**האבר**),
מילראד זאב
שוואננפלד משה, אשתו **חוה**, שני ילדים

מנציח:
משה מילראַד

אין הייליקן אַנדענק

טוביה פודערביטל, אלקא ברוינדל (שטרנהיים)

ראב שמחה, זיין ווייב **מירל** (**פודערביטל**), פיר קינדער
צימעט לייביש, זיין ווייב **חיה** (**פודערביטל**), פינף קינדער
קאראל יצחק, זיין ווייב **פערל** (**פודערביטל**), צוויי טעכטער
אונגער פעסל (**נבנצל**), איר זון **טוביה נבנצל**
פעלדמאן משה, זיין ווייב **רבקה** (**שטערנהיים**), זייער זון **לייביש**
און זייער טאַכטער **פעסל** איר מאַן **חלר** און אַ קינד
מענדל בוריכאך
קרייזברג יעקב־יצחק, אשתו **חיה־ליבע**
לאנדאו יהודה, אשתו **חנה קרייזבערג**
לאנדאו לוי אַ זון פון **יהודה** און **חנה**
ווינבערג יהודה זיין ווייב **מרים**

פאַראייביקן
לייב און רבקה פודערביטל — פאַריז
יואל פודערביטל און פאַמיליע — פאַריז

ל ז כ ר ו ן

דוד סמבול, אשתו **שפרה**
אחות: **רבקה**, בעלה **משה סמבול**
אחות שניה: **פערל סמבול**, בעלה **נתן שטבר**
ילדים: **שרה מאלה**

מוקדש ע״י
רחל מושל (סמבול)
ובעלה אהרן מושל

האהובים והיקרים
זכרם יעמוד לעד

שטערנהיים נפתלי, אשתו **רחל** (**ליבר**)
בנם: **שטרנהיים לוי**

מוקדש בצער ובכאב ע״י
הרבנית **פפי לוין** (שטרנהיים) — ניו־יאָרק

לזכר עולם

שיקלר ישראל
יחיאל נוסבוים
אשתו **אסתר** (**שיקלר**)
שרה נוסבוים

מנציחים בצער:
קלרה שיקלר
דוד נוסבוים ומשפחתי
פנחס נוסבוים

נר־נשמה

פטרזיל יעקב, אשתו **חיה**
שמיד השיל, אשתו **ליבה** (**פטרזיל**)
ילדים: **יוסף**, **חנה**, **הרשיל**
שנפלד משה, אשתו פרומה (**פטרזיל**)
בת: **חיה**
פטרזיל מטיס

נמסר ע״י:
דבורה טוכפלד (ליפשיץ)

זיצן פון רעכטס: **חיים צעלנער**, זיין פרוי **רבקה**
שטייען פון רעכטס: **יצחק** יבל״א, **מינה**, **יוסף** יבל״א

יעקב צעלנער

פאַראייביקן:
יוסף און יצחק צעלנער

מיר הייליקן דעם אַנדענק פון די קרבנות אין דאַרף קאַשין

אויגנברוין מרדכי, רייזל, מאלי

בעלער בערל, מאלע און דריי קינדער

טראום הערש

לארבערפעלד שמואל, זלאטע, אסתר רייזל, שרה

מילראד בצלאל, חיה, פנחס

קשטכר יהושע, אשתו **מלכה**

פרידער טאבע, ברוינדל, איטא דוד

זיין פרוי און צוויי קינדער

קשטכר אהרן אריאל, פרוי און צוויי קינדער

קשטכר וואלוויש, זלאטע, קיילע, פעפל, פנחס

קשטכר שלום, חיה, חנה, גאלדע, הערשל, מרדכי

פאַראייביקט דורך:
משה און שיינדל פרידער — ניו־יאָרק

אין הייליקן אַנדענק

פניני יוסף־יהושע

זונשיין מענדל, אסתר

גרינבוים שלמה, אשתו **שפרינצה**

ספיר אהרן, זיין פרוי **רבקה** (**גרינבוים**)

ספיר דוד, אסתר

ספיר אהרן, חנה, מאניא, טאשי, טובה

שפירא אלקא (**וויסמאן**), **מוריץ, מאניא, טולה**

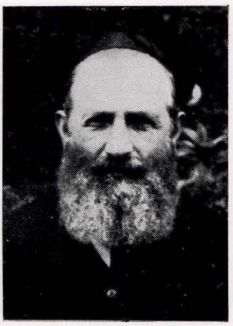
פטרזיל השיל, ליבטשע

שמיד שמואל, אסתר, חנה (**ספיר**), **שמואל, אלי**

איבערגעגעבן דורך:
יצחק וויסמאן — ניו־יאָרק

זכרון לאבינו ולאמנו

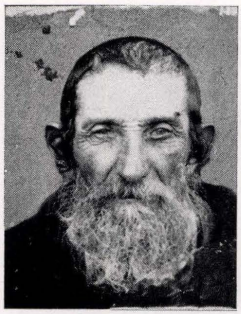

משה קודיש צירל (מילראי)

שקדו במסירות על חינוך בניהם

השומרים זכרם באהבה ובצער האחים:
ד״ר נתן קודיש
מהנדס ישראל קודיש

נר־תמיד

אבי: **ישראל הלל קנלר**

אמי: **ליבחלע קנלר**

שמואל קנלר, אשתו **שרה**, בתם **בלה**: **קנלר יוסף לייב**, **לאה אטקא**, **שלמה**; הרב ר׳ **זואלף קנלר**

מוקדש בצער ע״י:
משה קנלר — בלגיה

אין הייליקן אַנדענק

אבי: **אשר־זלוג טויטלבוים** אמי: **חיה־לאה טויטלבוים**

חיים טויטלבוים
שרה אדלר (**טויטלבוים**)
שמואל טויטלבוים
יחזקאל טויטלבוים
חנה ישראל (**טויטלבוים**)
אסתר טויטלבוים

מנציח: קלמן טויטלבוים (תמרי) ומשפחתו

לזכר עולם

גדליהו אסטליין

מנציחים בצער
אסטליין (אקשטיין) הנה
אסטליין אברהם
אסטליין שמואל
היל (אסטליין) אילנה

מיר הייליקן דעם אַנדענק

ברכה בת **הרבנית הדם שפירא-רוזנפלד**
חנה מינדל בת **הרבנית הדם שפירא**

פאַראייביקן:
הרב והרבנית שלום וחנה רובין — ניו־יאָרק

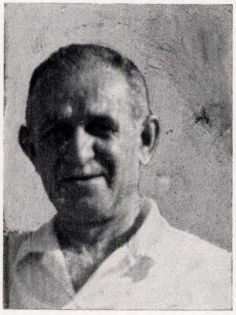
נר־נשמה

טובה־חוה בת ר׳ **מלך ודבורה**
נכדת הרב ר׳ **שמחה׳לי שפירא**
בעלה: ר׳ **חיים** בן הרב ר׳ **אלעזר שפירא**
ושלושה ילדים

מנציח בכאב ובצער:
יוסף גוטסמן שפירא

נר־נשמה

משה יונה בן־יהושע פלאשין
(נפטר כ״ז אייר תשכ״ב)

המתאבלים:
אשתו מניה
בנו יצחק,
בתו, אחותו ביילע,
משה בן־מרדכי
פלאשין

לזכר עולם

בנימין גרייזמן אשתו **רחל גרייזמן** (**אסטליין**)
מינדל גרייזמן
שמואל גרייזמן

מוקדש בכאב ע״י
פרידה מירוביץ (גרייזמן)
הניה הופר (גרייזמן)
צפורה ובנה יעקב גרייזמן

נר תמיד לזכר

הרב הצדיק מו״ה ר׳ **אברהם דוד רובין** זצ״ל
כ״ק **האדמו״ר מלאנצוט — דער לאנצוטער רבי**
נולד: תרמ״ז, נפטר: יום ג׳, כ״א אלול תש״ג, ניו־יאָרק

המנציחים: הרב והרבנית שלום וחנה רובין — ניו־יאָרק
לאנצוטער בענעוואלענט אסטן —ניו־יאָרק
מתפללי בית־המדרש־לאנצוט — 1419 קעראל־ סטריט — ברוקלין
ארגון יוצאי לאנצוט בישראל

לזכר עולם

מימין: **קרנר דוד** יבל״א, **רחל, שפרה** תבל״א, **אשר זליג, מרים, רבקה, דניאל**
(אח של אשר זליג)

מוקדש בצער ובכאב ע״י האחים:
אהרן קרנר — פאריז, דוד קרנר

מיר הייליקן דעם אנדענק פון אונדזערע נאענטע און טייערע

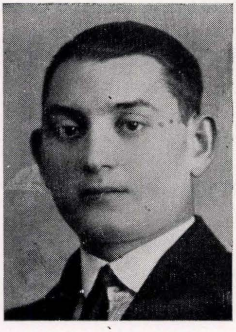
רוזמרין יעקב־חיים און זיין פרוי **אסתר** (**רוזנבלום**)

פאם עקיבא בן ברוך, מ״צ בלאַנצוט און זיין פרוי ליבה
(**רוזמרין**)

שפרה באסעבעם (**רוזמרין**) און איר מאַן

חנה יאראם (**רוזמרין**) און איר מאַן

מיכאל רוזמרין און זיין פרוי

משה רוזמרין
זיין פרוי

פאַראייביקן אין טרויער:
אליעזר רוזמרין — לאַנדאַן
שלום רוזמרין און זיין פאַמיליע — לאַנדאַן

זכרונם שמור לנצח

למעלה שורה א׳, מימין: **קשטכר בלומה** בת **ישראל, שיינדל** (**אוינחורן**), **ישראל, מלך**, אשתו **שרה, יטי** בת **שמואל** בן **מרדכי, אברהם** בן **שמואל** בן **מרדכי**;

שורה ב׳, מימין: **קשטכר אהרן** בן **ישראל, מרדכי** (**זונענבליק**);

יהודה, ברוינדל, דוד **מילראד**, חיה **קשטכר** (**זונענבליק**);

שורה ג׳, למטה, מימין: **דוב שרויבר**, אשתו **זלאטע** (**קשטכר**), ילדיהם: **צבי, יצחק, העלא, חנה**

ילדי: **אלעזר קשטכר, שאשא** (**אנטמאן**)

המנציחים:
שמואל קשטכר, דבורה זאַקם, חיה דרינגר,
צפורה ראבא״ד, ברתה לדרמן

לזכרון

קעשטעבער אברהם
זיין פרוי **חיה**

מנציחים:
שמואל קעשטעבער—ניו־יאָרק

נר זכרון

שמואל בן אהרן קעשטעבער, זיין פרוי **שרה (יאסם)**
זייערע קינדער, פון רעכטס: **פרידה, אברהם, פייגה**

המנציח:
שיינדל און משה פרידער — ניו־יאָרק
שלמה יאסם (לבדי), רבקה גראובארד

לזכר עולם

מימין: **שימל פייגה, וואלף, יוסף יבל"א**

מוקדש ע"י
יוסף שימל

לזכרון

מימין: **אהרן קשטכר, בתו מלכה, אשתו רבקה ובנו צבי**

מנציחים
פייגה הולצר — ניו־יורק
שיינדל ומשה פרידר — ניו־יורק
חיים קשטכר — ישראל

מצבת עד לזכרם של יקירנו

קורנבלאו שמואל הערש, אשתו **אמליה**

בנים: **יוסף, אפרים, שלמה**

מנציחות האחיות:
בלומה הכט (קורנבלאו)
עדה פניק (קורנבלאו)

חיים קורנבלאו

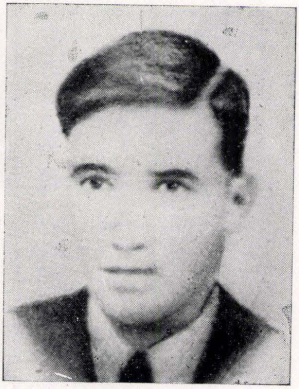
פעסיל קורנבלאו

לזכרון עולם

אהרן בן אליהו רוזנגרטן
(נפטר בסַמַרקנד י״ד אדר תש״ג)
אשתו: חיה-רייזל (קלרמטנפלד)
(נרצחה בלאַנצוט, ח׳ טבת תש״ג)

ילדים: **יוסף-לייב**
(נפטר בסַמַרקנד, ו׳ ניסן תש״ב)
שוינדל
(נרצחה בלאַנצוט, י״ג טבת תש״ב)

מתאבלים:
שרה ושמואל שוורצמן — פילדלפיה
לושא ואליהו רוזנגרטן—
צילא ומרדכי פרייבורן
תקוה ושלמה רוזנגרטן

אין הייליקן אַנדענק

רבקה היטער

חיה היטער

משה היטער

אייזיק היטער

יהושע היטער

סבא: **נפתלי פרידער** ואשתו
אבינו: **יואל היטער**

פאַראייביקן:
זלמן היטער און זיין פרוי **בעלא**

נר זכרון

באט יהושע בן **שלמה** ומרים
אשתו **לאה** (הולנדר)
ילדים: **שלמה ונפתלי**

נפתלי זרייזל (וואלד)
יעקב, מרים ורבקה

אריה ורחל (הולנדר) **עדה, שלמה, חיה**
משה רייבר, אשתו **בלה** (**באט**)
יעקב באט

שבתי יפה ואשתו **דבורה**
ילדים: **לושה וקוילע**

מוקדש ע"י:
וולצר מיכאל
פניק עדה

ל ז כ ר

לאה וואסערשטיין

מנציחה:
פייגה פסטר

לזכר עולם

אחותי: רחל ספיר

מוקדש בצער ובכאב:
נחמה וורם (ספיר)

נר-נשמה

מימין: **מונעק ובענעק קשטבר**
אחותם: **רחל קשטבר**

מנציחים:
יצחק צלנר, מיכאל וולצר, דוד טרומפטר

לזכרון

שטורמלויפר נפתלי בן גרשון

מוקדש ע"י
הרצברג ישראל

אין אייביקן אַנדענק

קאנער אפרים-אשר און זיין פֿרוי **דבורה בת רויזע**
חונא יוסף זיין פֿרוי **יעטי**, זייערע קינדער **רויזע,**
אפרים-אשר, פייגה און **זעלדע קאנער**

פאַראייביקן:
בלומע קאנער-טראום — ניו-יאָרק
הענא קאנער-גאלדשטיין — ניו-יאָרק
אריה קאנער — ישראל
יעטקע קאנער-ליפשיץ — ניו-יאָרק
גיטקא קאנער-רוטענבערג — ישראל

נר-נשמה

פוילשום יהודה, יהודית, בתיה, מינה, שני
פוילשום משה אשתו **גיטל (שנמאן)**

פאַראייביקט:
מרים פלינק (פוילשום)

לזכרון

טורם שמחה

חתנו: **אברהם-שמואל רוטשטיין**

אשתו: **זיסל רוטשטיין (טורם)**

מנציחים:
ישראל הרצברג ומשפחתו

נר זכרון

שטיינדלינג יוחנן, אשתו **חיה־איטא**

ילדים: **אידל, שרה, ברוך, יצחק, רניה, רבקה**

נמסר ע״י:
דבורה מוברמן (צוויבל)

אין הייליקן אַנדענק

שטרום שמעון

פאַראייביקט
אברהם שטרום

מצבת עד

וואלף ראזענבלום, אשתו **פעסל** (ווינברגר)

ילדים: **אסתר־גיטל, דבורה, אברהם, דוד, שלמה**

מתאבלים:
משה וגיטל ראזענבלום

אין הייליקן אַנדענק

שרה (פאלקע) **שטיצל**

מתאבלים:
משה שטיצל

נר זכרון

מיין פאַטער: **שליסלבערג יעקב** בן **ישראל־מאיר**
און זיין פרוי **לאה** בת **גיטל** (**רעזענבויגן**)
רעזענבויגן ישראל בן **יעקב** זיין פרוי: **דינה־חיה**,
זייערע קינדער: **בריינדל־דבורה, יוסף־ברוך,**
חיים, מאליסא

מנציחה:
חיה היפלר (רעזענבויגן)

נר זכרון

זאוארחפט יצחק, אשתו **גולדה**

בן: **זאוארחפט צבי**, אשתו, שני ילדים

בנות: **זאוארחפט פנינה**, בעלה **אפיסדורף**
זאוארחפט בלומה

מנציחים:
אברהם מאהל — ניו־יאָרק
נחה באום זאוארחפט

אין הייליקן אַנדענק

רויזע מעכלאוויטש

מאניעק מעכלאוויטש און זייערע עלטערן

פאַראייביקט אין טרויער
מיכאל וואלצער

פון רעכטס: מאַנקאַ מעכלאַוויטש, אחותי חיה וואַלצער
בחייהן ובמותן לא נפרדו

מימין יושבים: **דוד פאסט** יבל״א, **חיה פאסט** (זילברמן), **מאטל פאסט**
מימין עומדים: **חיים** יבל״א, **פייגה**, **פנחס** יבל״א

אבינו וואלף פאסט

יעקב פאסט

הוקדש בצער ובכאב ע״י האחים
מיכאל פנחס ודוד פאסט — ישראל
חיים פאסט — קליפורניה

לזכר עולם

לינדנבליט לייביש ואשתו **מלכה**
גצל לינדנבליט ואשתו **דורה**
ילדים: **אברהם, אידה, שושנה**
יצחק וולפמן ואשתו **רחל** (לינדנבליט)
ילדים: **זיסל, מאיר, סאלא**
לנגסם פסח אשתו **גיטה** (לינדנבליט)
ילדים: **אלימלך, שרה**
ראטנברג רבקה (לינדנבליט)
קרנצלר חיים, קרנצלר מלכה

מוקדש ע״י:
ראטנברג בריינדל (לינדנבליט)

נר־תמיד

ישראל שוסהיים, אשתו **שוסהיים** (קרעש)
בנותיהם: **חיה, מטיל וברוינדל**

מנציחים:
רחל הבנשטרויט (שוסהיים)
אריה ואהרן שוסהיים

זכרם לברכה של יקירנו

יצחק זאוואדא, אשתו **דינה בת שמחה**
הרב **אברהם זאוואדא, שמואל וצבי זאוואדא**
אסתר־מלכה ושרה

המנציחים: בתיה זאוואדא
ובנה צבי זאוואדא

לזכר

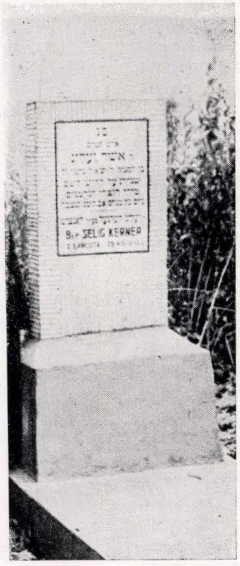
מילר לאה (לינדנבליט)

מנציח: הערש מילר — בלגיה

לזכרון

גרשון שנמן, אשתו **שפרה**
האחים: **מנחם ויוסף שנמן**
גיטל פיילשום שנמן

מוקדש ע״י
אברהם שנמן

מצבת עד

קרפיול דבורה (לינדנבליט)
ילדים: **אברהם, חיה**
בראנד בנימין ואשת **סימה** (לינדנבליט)

מנציח: פנחם גולדמן

זכר עולם

שפאלטר משה ואשתו **לובה** (לינדנבליט)

מנציחים:
שמואל שפאלטר — ניו־יארק
פנחם שפאלטר

לזכרון

הבנשטרויט צבי־הרשל ואשתו **חנה** (לינדנבליט)
ילדים: **גיטל, חיים, שיינדל, שרה אברהם, שרה**

מנציחה:
שושנה וידרשל־הבנשטרויט

ת. נ. צ. ב. ה.

מפתח השמות / זוכצעטל פון נעמען

א

אביגדור רב 135
אבנר 119
אבנר חיים ד״ר 151
אבנר יצחק 26, 27, 60, 95, 115, 116, 137, 150, 258, 262, 267, 331, 362
אברהם יהושע השיל ר׳ 40, 47, 49
אברהם יוזופוביץ 21
אברהמ׳ל מלמד 180
אברהם דוד ר׳ מבוצ׳ץ 58
אברהמצ׳ ר׳ מאולנוב 53
אברהם משה מפשבורסק 52
אברהם מרדכי ר׳ ממושציסק 64
אדולף פייבל 27, 71, 93, 94, 110, 118, 306, 313
אדולף יואל 94, 306
אדלר איטקה 96, 324, 325
אדלר בלה 312
אדלר יצחק 79, 288
אדלר מאכטשי 297
אדלר שלמה 98, 319, 342, 343
אהרן לייב ר׳ מלאשקוביץ 58
אהרן השני ר׳ מקארלין 52
אויגוסט סטאניסלאוו 229
אויגנבריון אהרן 212, 410
אויגנבריון אליהו 88, 301, 323
אויסאיבל חנן 98, 319
אוכל יאן 202, 400
אולמן 202, 400
אוסט מלכה 314
אוסטר דוד 174
אוסטר הנריך 125, 141, 142, 347
אוסישקין 94
אופנר הרמן ב. 407
אופנר חיים 208
אורי אוריאלי 140
אורי ר׳ מסטרליסק 61
אורמיאן חיים ד״ר 100, 308
אורנשטיין יהודה ד״ר 96
אחד העם 114, 324, 328
אטינגר מרדכי ר׳ 57
אטלאסאוויטש (רוטפלד) שושנה 377
אייזיק יצחק 20
איינהורן אליהו 301
איינהורן ברוך 74
איינהורן בנימין 34, 93, 94, 117, 284, 306
איינהורן בריש (מלמד) 74, 114, 180, 329
איינהורן טעמא 326
איינהורן רחל 89
איינהורן (מילראד) שיינדל 90, 106, 108, 316, 321
איינהורן שמואל 114
אינגלוט אנדושעי 202, 203, 401
איציקל הצדיק מדרוהוביץ 60
אלטמן ווילוולה 135
אלטמן רפאל 135
אלטר הניה 110, 113
אלטשילר משה 312
אליעזר ר׳ 276
אלימלך ר׳ מליזאנסק 20, 24, 36, 44, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 69, 72, 73, 174, 175, 275, 276, 277, 284
אלימלך ר׳ מרודניק 51, 52, 53, 54, 68
אלעזר ר׳ ווייסבלום מריישה 53, 54, 55, 73, 74, 175, 176, 178
אלעזר ר׳ מליזאנסק 46, 47, 52
אמנט אסתר 96, 323, 325, 326
אנגלברג גדליה 91, 92, 142, 214, 304, 413
אנגלברג לוטקה 325
אנגלברג מאניה 96, 323, 325, 326, 413
אנדרייב 193, 321
אנטאני דע בורבאן (גראף) 229
אנמוט 96, 384, 409
אנמוט אסתר 96, 324, 325
אנמוט הנה 326
אנמוט זישע 27, 84
אנמוט חיים 27
אנמוט ישראל 204, 363
אנמוט לייב 88, 267, 301
אנמוט פסל 124, 333
אנמוט רחל 95, 100, 124, 125, 333, 334, 340
אנסקי (שלמה ראפאפארט) 260, 270, 333
אנפאנג חיה 314
אנפאנג חנה 212, 409, 410
אנפאנג יעקב 143
אנפאנג מלך 409
אנפאנג מרים 409
אנפאנג קרסל 409
אנפאנג שמעון 120, 121, 122, 335
אסטליין 96
אסטליין אברהם 309, 334, 412
אסטליין גדליה 27, 79, 91, 92, 96, 110, 212, 288, 304, 313, 410
אסטליין געצל 83, 95, 114, 124, 155, 171, 172, 213, 293, 327, 334, 351, 352, 412
אסטליין הערש 26, 27, 94, 151, 179, 256, 258, 262, 263, 264, 324
אסטליין טוני 80, 81, 298
אסטליין מאיר 25, 93, 269, 307, 363
אסטליין משה 82, 291, 292
אסטליין משה (בראנד) 211, 409, 414
אסטליין שלום 72, 75, 77, 178, 274, 284
אסטליין שיינדל 80, 81, 289, 291
אסטרייכר יצחק 213
אסטרייכר שלמה 24, 115
אנריקו דה פאס 17
אפאלינסקי לוקאש 226, 227, 238, 240
אפטר מלכה 82, 83, 291, 292, 293
אקאן (גראף) 363
אריאן 237
אריה לייבוש רב 20, 40, 41, 42, 43, 44, 68
ארלוזורוב חיים ד״ר 94, 106
ארליך 99
אשכנזי יהודה ירוחם 19
ארנפריין מרדכי ד״ר 113, 254, 270, 327
ארנפריינד (אושרובסקה) לאה 89
אש שלום 125
אשהיים־וקסלר 181

ב

באדעק משה 314
באדעק שלום 314
באואר צבי 96, 99, 151, 170, 216, 340, 409
באום נחה (זואראהפט) 211, 212, 218, 297, 409, 410, 414
באט בלהה (ביילע) 95, 325
באט יעקב 155, 195, 295, 363, 369, 371, 378
באט לייביש 195, 332, 363, 371, 378
באט רבקה (פאס) 66, 81, 83, 95, 101, 110, 114, 124, 171, 195, 293, 313, 327, 333, 351
באט שלמה 370
באל אדאם 260
באליצקי וולאדיסלאוו ד״ר 17, 29, 30, 31, 224, 233, 235, 240, 243, 247, 280, 352, 353
באלעסלאוו מקאליש 234
באנק יצחק 312
באסטעכעס 362
באקון יהודה 26, 76
בארבארא 229, 242
בובר מרטין פרופ. 31, 67, 282
בוגוסלבסקי 152
בוגין משה חיה־איידלס 66, 73, 177, 256
בודנר 114 327
בוימל דוד 99, 110, 114, 293, 350, 351
בוימל מנחם 81, 83, 84, 86, 155, 170, 171, 265, 290, 294, 350, 351
בוך בטי 219, 412
בוך דוד 74
בוך האדי 213, 411
בוך חיים 208
בוך טובה 412
בוך נחמן 27
בוך קלמן (טשארלס) 74, 176, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 219, 222, 405, 406, 411, 412
בוך שלום 212, 216, 410, 413
בוך שמחה ר׳ 64, 175
בולווה ד״ר 94, 156, 264
בונים ר׳ 49
בונצל דוד 24
בורוכוב בר 87, 89, 97, 167, 300
בורניצקי אמיל 202, 400
בוש 318, 402
בזמשטוק אליעזר 90, 192, 204, 318, 404
ביאלובוג׳גר יעקב 152, 153
ביאליק חיים נחמן 114, 324, 328, 389
ביברברג לייב 94
בייגל 375
בילוגוראי משה 27
בינדר מנחם 314

בירנבוים יחזקאל 122
בירנבוים ישראל 84, 99, 124, 155, 212, 216, 219, 293, 338, 410, 413
בירנבוים מאיר 413
בירנבאום נתן ד״ר 26
בירנבוים צבי 84, 114, 327
בלאָנק אפרים 27
בלאשקוויץ 100
בלבן מאיר פרופ. 18, 234, 241, 242, 243
בלומנפלד רב 47, 48, 278
בלומנפלד דיאָנאָ 100
בלז אברהם 174
בלז יהודה יעקב 75, 77, 174
בלזם יהושע 77
בלייער 364
בליצר זיגמונד 208, 210, 213, 406, 407, 412
בליצר ישראל 181
בלפור 81, 113, 175
בלפר אליהו 121, 335
בן־אשר 106, 318
בעלער ברצ׳י 388
בעש״ט 42, 45, 46, 49, 51, 52, 58, 60, 65, 206, 275 361
בר דוב ר׳ ממזריטש 45, 46, 275
בראָון אהרן 94
בראָנד בנימין 72, 103, 179, 272, 311
בראָנד הלל 74
בראָנדס מאָריאָן 29,, 270, 352
בראָנשטיין שאול 408
ברגלס יוסף 312
ברגנר יאָסל (צייר) 328, 403
ברגר הרצל ד״ר 109, 113
ברדצקי פרופ׳ 24
ברוור 95, 340
ברוידה מ. ד״ר 113, 327
ברוסטין ברנשטיין ט. 186
ברנשטיין משה־אהרן 61
ברקוביץ חיים 22
בת־שבע פירר (רבנית) 61

ג

גאָבל יוסף אַנטוני האָנוש 16
גולליב פסח 97, 193, 218, 319, 323, 413
גוטמן אהרן־משה 27
גוטמן דוד 26
גוטמן הדס 297, 320, 322
גוטמן הערש 342
גוטמן וואָלף 88, 90, 106, 107, 186, 302, 318, 321, 329, 363
גוטמן וויטל 90, 316, 321
גוטמן יהודית 90
גוטמן יעקב־יהושע 106, 320
גוטמן לייזער־איציק 90, 106, 301, 320, 321, 363
גוטמן מלך 324
גוטמן פייגה (הר) 84, 88, 89, 90, 106, 130, 216, 219, 296, 301, 302, 320, 411
גוטמן רחל 90, 104, 106, 297, 317, 318, 321, 322, 411
גוטמן רייזל 89, 302
גוטסדינר אברהם ד״ר 93, 305
גולדבלט ברל 74, 177
גולדבלט צבי 133
גולדבלט שלומ׳לה 34, 74
גולדברג פסח 27
גולדמן אפרים 160
גולדמן ברוך 72, 145, 167, 202, 400
גולדמן גולדה 190, 204, 403
גולדמן דוד 75
גולדמן מנחם 35, 214, 284, 413
גולדמן פנחס 34, 179, 212, 213, 216, 219, 222, 283, 410
גולדמן רחל 314
גולדשטיין אָמיל 100
גולדשטיין דוב 81, 83, 290, 293
גולדשטיין משה 83, 293
גולדשטיין נפתלי 33, 282
גולדשטיין נתן 207, 404
גורדון יהודה לייב 206, 361
גזשיש אַנדז׳עי 202, 400
גייסעראָוא 377
גייער אפרים 24
גלאָנצברג 120
גלאָנצברג גצל 79
גלאָנצברג יהושע 23, 26, 27, 256, 258, 288
גלאָנצברג נפתלי 155
גלאָנצער לייב 27
גלאָנצער משה 27, 110, 313
גלבר אלעזר 88, 89, 90, 301, 302, 318, 322
גלבר וואלף 322
גלבר יעקב 322
גלבר לוי 108, 320, 322
גלבר נ. מ. ד״ר 13, 169, 233, 235, 243, 244, 245, 248, 270, 290
גלזר אליהו 88
גליקסמן גיזלה 101, 114, 313, 327
גסטר משה 61
גראָד אריה 314
גראובערט אַלתר 114, 116, 154, 327, 331
גראָנאָווסקה אליזבט 13
גראָנאָווסקי ווינצטי 225, 239
גראָף יוסף 157
גרוס אליהו 192
גרוס יוסף 192, 201
גרוא־ניסקי סטאָניסלאָוו ד״ר 251, 270
גרטנהויז אַלתר 208, 209
גרטנהויז יחזקאל 219
גרטנהויז לואיס 408
גרטנהויז ליפה מו״צ 74
גרייזמן בנימין 92, 304
גרייזמן הניה 100, 102, 110, 111, 114, 123, 124, 154, 155, 293, 310, 312, 328, 333, 334
גרייזמן מינה 101, 110, 313
גרייזמן פרידה 95
גרייזמן רחל 413
גרייזמן שמואל 83, 86, 94, 100, 110, 114, 172, 179, 211, 214, 265, 293, 295, 313, 324, 325, 327, 409, 413, 414, 417
גרינבוים דינה 192, 341
גרינבוים יהודה 413
גרינבוים יצחק 96, 101, 102, 103, 114, 155, 156, 194, 309, 311, 323, 327, 328
גרינבוים שלמה 79, 81, 82, 85, 92, 94, 96, 100, 113, 116, 167, 186, 189, 190, 191, 261, 267, 288, 291, 292, 296, 327, 331, 362, 363, 369
גרינברג אורי צבי 184
גרינברג חיים 90, 903
גרינברג פסח 72
גרינמז אייזיק 207, 404
גרינמן ברוד 208, 209
גרינמז יצחק 207, 208, 368, 404
גרינפלד יהודה 123, 313
גרייר בייעלע 112, 297
גרסטן הינדה 384
גרסטן יעשיהו 122, 155, 214, 322
גרסטן ישראל 27, 99, 154, 156, 186, 362, 363
גרסטן מנחם (מענדל) 155, 309
גרץ ד״ר 37, 38
גרס ד״ר 153
גשורי מ. ש. 43, 45, 50, 65, 69, 175

ד

דאָמב הניה 326, 409
דאָמפ בעריש 178, 409
דאָמפ יהודה 27
דאַנילביץ גבריאל 16
דוביעלאוא 379, 380
דוביעלסקי 16
דובנוב שמעון 44
דוד יונה (מלמד) 101, 180, 309
דוד ר׳ מכשנוב 46, 47, 54
דוד׳ל מלמד 276
דוד משה ר׳ מצ׳ורטקוב 59
דוידוביץ דוד אינג׳ 28, 30
דוידזון משולם 87, 299
דוסטויבסקי 194, 366
דימוב אוסיפ 100
דישה אלעזר 98, 99, 117, 154, 342, 411
דישה יהודה (לאָון) 82, 291, 292
דמביצר זלמן 147
דעמעטריוס 216
דרוקר אברהם דוד (דאָלעק) ד״ר 80, 82, 83, 85, 94, 95, 104, 110, 141, 150, 151, 263, 269, 289, 291, 292, 294, 296, 313, 344, 345
דרוקר גצל 27, 32, 71, 79, 80, 92, 94, 103, 104, 113, 142, 165, 179, 255, 256, 257, 258, 263, 264, 282, 287, 288, 289, 304, 315, 327, 347, 348
דרוקר רות 330, 341
דרוקר רחל 27, 95, 110, 313
דרייבלט יואל ד״ר 96
דרילמן ישראל 73, 75
דרפלר אסתר 326
דרפלר יעקב 96, 323, 363
דרפלר לייביש 313
דרפלר צבי 105, 110, 111, 312, 313, 314, 318
דשקובסקי 156

ה

האָבנשטאָק קובאָ 375
האָגר ישראל ר׳ מויז׳ניץ 70
האָדלאָוו יוזעף 203, 401
האָזורמן אלקס 383
האופטמן עובדיה 312
האָכמאָן הדסה 312
האָסס 214
האָרצאָפ מיכאל 27
הבנשטרייט חיים 81, 83, 114, 171, 211, 214, 290, 293, 327, 351, 409, 413, 414
הבנשטרייט שרה 112, 325, 341
הגר״א 38, 206, 361
הוכפלד עו״ד 153
הולצברג מנדל 94
הומברג הרץ 24, 115, 248, 329
הורוויץ 25
הורוויץ אברהם שמחה 36
הורוויץ ביילה 51, 96
הורוויץ ד״ר 95

הורוויץ יעקב יצחק ר׳ (החוזה מלובלין) 20, 21, 31, 32, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 56, 65, 67, 68, 69, 254, 273, 275, 277, 278, 279, 281
הורוויץ יעקב רב 74, 211, 214, 409, 413, 414
הורוויץ לייביש 74
הורוויץ מ. 106, 318
הורוויץ נפתלי ר׳ 236, 255, 272, 277
הורוויץ עזריאל הלוי רב 278
הורוויץ שלומ׳לה ר׳ 55
הורניק הרש 27
היהודי הקדוש 47
היטר אהרן ד״ר 80, 82, 83, 88, 103, 289, 291, 292, 293, 294, 315, 344
היטר זלמן 88, 90, 104, 216, 301, 317, 411, 413
היטר זלמן (בראַזיל) 412
היטר חיה 314
היטר יהושע 319, 322
היטר מרדכי (מרכוס) 26, 27, 79, 110, 255, 256, 258, 287, 313
היטר שמחה 314
הילינגר רות 99, 325
היערונים אויגוסטין 229
הירש באַראַן 253
הירש שמעון 312
הירשמן בריש 73, 75
הכט מ. 96
הלברטל משה רב 68
הלברשטם ברוך ר׳ 63, 74
הלברשטם יחזקאל ר׳ 63, 72
הלזינגר אפרים 60, 73
הלזינגר חנה 364
הלל בן ר׳ יצחק שו״ב 175
הלמן משה 340
הלמרייך יצחק 118
הלפרן אברהם 98, 122, 124, 409
הלפרן חיה 301, 313
הלפרן יהושע 157
הלפרן יחיאל ד״ר 90, 303
הלפרן ישראל 19
הלפרן ישכר בריש רב 54, 55
הלפרן מרדכי 124
הלפרן משה 60, 92, 111, 304
הלפרן רב 92, 304, 333
הלר צבי ד״ר 151, 213, 412
המבורגר 24
המגיד דוד ממקוב 21
המרליגג משה 94
המרספלד זיינוול 114, 116, 327, 331
הניג חיים 90, 97, 104, 105, 106, 108, 303, 316
העלענא בראַניסלאַווא 80
הערשל קושעמיניצער 362
הר גיטשע (יאַסם) 90, 104, 107, 219, 316, 317, 321
הר דוד 84, 87, 103, 104, 106, 107, 121, 130, 131, 183, 211, 212, 213, 214, 219, 222, 296, 299, 301, 315, 316, 317, 318, 320, 335, 409, 410, 411, 412, 413 414
הר ישראל 140
הר זישע 90, 104, 106, 107, 301, 302, 316, 317
הר יוסף 89, 104, 106, 120, 301, 302, 317, 318
הר משה 90, 103, 104, 108, 109, 212, 216, 219, 301, 315, 316, 317, 321, 322 410
הר פּיבל 103, 315
הר שרגא 84, 130, 296, 319, 321
הרצברג חיים 77
הרצברג חנה 219, 412
הרצברג ישראל 110, 211, 216, 219, 313, 409, 412, 414
הרבסט אַלכסנדר ד״ר 25, 256
הרצל טעאַדאָר ד״ר 59, 78, 79, 113, 121, 163, 286, 327, 335

ו

ובר אהרן 74, 75, 175
וגגשל אַלתר מו״צ 58, 62, 72, 74, 75, 77, 156, 236, 238, 273
וגשל חיים ראובן מו״צ 58, 62, 74, 153, 258, 273
ואַהל 26
וואַהל מרדכי 19
וואַהל שאול 19
וואַלד (יערי) משה ד״ר 81, 290
וואַלד נ. 204, 403
וואַיטשעקאַווסקי ראַמאַן 270
וואַלטשקא 239
וואַסער בערל 103, 111
וואַסער מלכה 363
וואַסער פרץ 94, 102, 306, 363, 370
וואַסערשטיין יהושע 93, 305
וואַקסמאַן מניה 326
וואַקסמאַן שבע 324, 325, 340
וואש וַלנטי 202, 401
וויזנפלד משה 83, 292
ווידן טוביה 418
ווידן רוחמה 314
ווייכסלבוים מלך 305
ווייכסלבוים צבי 313, 314
ווייכרט מיכאל ד״ר 365, 366
ווינבך אברהם 102, 213, 412
ווינבאַך בעריש 71, 178, 179
ווינבך ברוך 363, 396
ווינבך יצחק 186, 189, 362, 363
ווינבך שרה 364
ווינבערגר מרכוס 150, 190, 202, 204, 400, 404
ווינטרויב ד״ר 94
ווינערב יחיאל 94, 306
ווייס אַביש 72
ווייס אַלתר 363
ווייס שמואל צבי רב 174
ווייסמאַן ברוך 110, 267, 313, 401
ווייסמאַן יולוש ד״ר 110, 211, 214, 313, 409, 413, 414
ווייסמאַן יצחק 25, 27, 37, 38, 78, 99, 103, 113, 167, 214, 254, 285, 311, 327, 409, 413
וויסמאַן יצחק 240
וינגטרגרין 106, 320
וינגרויף מיור 161
וינער אברהם רב 50, 72
וינער אסתר 219, 413
וינער יהושע 210, 213, 406, 412
וינער יצחק בן ישעיהו 75, 77, 146, 174, 274, 376
וינער לאה 385
וינער לייב־אריה 86, 95, 99, 121, 155, 212, 216, 219, 269, 295, 332, 335, 342, 385, 410, 413
וינער מרים 326
וולוויש לאַנצוטער ר׳ 51, 174
וולוויל זבאַריז׳ר ר׳ 45, 58, 59
וולאדיסלאַוו אופולסקי 13
וולאַדיסלאַוו ה־IV מלך 15
וולנר שלמה 303
וולף בעל־התהלים 48, 278
וולפמאַן דוד 74, 75, 77, 174
וולפמן חיים 90, 319
וולפמן יהושע־מנדל 114, 123, 332, 333
וולפמן פנחס 75
וולקובסקי 79, 288
וונגר גיטל 214, 363
וונגר יחזקאל 92, 305
וונגר ישראל 25, 27, 80, 190, 204, 402
וונגר מרדכי 92, 214, 305
וונגר שלמה 289
ווניג אייב 208
וולצר חיה 195, 297, 369
וולצר מיכאל 17, 31, 84, 85, 94, 101, 102, 103, 110, 111, 112, 114, 115, 120, 122, 123, 124, 148, 152, 155, 158, 159, 170, 194, 202, 210, 211, 212, 213, 216, 219, 222, 234, 236, 268, 280, 293, 295, 296, 297, 309, 310, 315, 327, 328, 329, 332, 333, 335, 344, 356, 360, 369, 400, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 417
וולצר (פּאַס) מלכה 195, 280
וולצר נחמן 31, 194, 280, 364
וולצר שמעון 84, 123, 155, 162, 188, 195, 268, 269, 295, 332, 363, 369
וואַלקנפלד אהרן 92, 304
וולקנפלד אסתר 95, 151, 160
וולקנפלד בריש 82, 83, 96, 97, 120, 122, 178, 294, 337
וולקנפלד בתיה 114, 327
וולקנפלד חיים 26, 27, 79, 92, 170, 254, 256, 258, 263, 287, 304
וולקנפלד משה 71
וולקנפלד שלמן 83, 86, 96, 99, 100, 119, 120, 124, 158, 170, 190, 204, 323, 337, 342, 343, 402
וולקנפלד שמעון 81, 83, 86, 95, 97, 99, 114, 121, 122, 123, 150, 152, 157, 158, 171, 290, 293, 294, 327, 332, 333, 335, 337, 350, 351, 364, 397
וורם אהרן 27, 409, 413
וורם בנציון 409
וורם חומה 413
וורם שרה ופרימט 190, 202, 204, 400, 401, 402
ונרובסקי אַנתוני 15
וסטרייך שמלקה מקנצוגה 188
ורהפטיג נתן 101, 102, 114, 116, 154, 309, 310, 311, 327, 331
ורחול פרנצישק 202, 203, 401
ורט משה 75

ז

זאַגאַן שכנא 88, 301
זאַואר אַבא 27, 60, 65, 142, 180
זאַואר אסתר 89
זאַואר בתיה 30, 341
זאַואר גיטל (גיטשע) 108, 320

זאַואר דבורה 90, 107, 302
זאַואר יוסף 209
זאַואר יהודה 86, 295, 318
זאַואר יעקב 88, 90
זאַואר יצחק 88, 90
זאַואר מאטל 318
זאַואר משה 204, 402
זאַואר שיינדל 322
זאַואר שמעון 301
זאַוארהפט בלומה 325, 330, 341
זאַוארהפט בנימין 406
זאַוארהפט יצחק 27, 33
זאַוארהפט פנינה 111, 114, 155, 328
זאַוארהפט צבי 85, 94, 99, 101, 102, 103, 114, 122, 123, 154, 155, 293, 296, 309, 311, 323
זאַוואַדאַ אַברהם רב 23, 79, 209, 260, 288, 289, 384
זאַוואַדאַ שמואל 82, 83, 124, 214, 260, 290, 292, 293, 294, 409, 413
זאַוואַדאַ יצחק 26, 27, 256, 258, 260
זאַוואַדאַ צבי הערש 82, 83, 86, 114, 150, 152, 260, 293, 333
זאַוואַדאַ (סטמפל) שיינדל 95, 101
זאַלץ אברהם ד״ר 26, 287
זאלפין 364
זאַמויסקי יאַן 15, 18, 19, 160, 328
זאנשיין טוביה 208, 209
ז׳בוטינסקי 155, 171, 350
זבישבסקי הנריק 100
זגיל פסל 96, 324
זוננבליק דוב 320
זוננבליק וולף 90, 322
זוננבליק חיה 90, 320, 322
זוננבליק ישעיהו 88, 318
זוננבליק מאשא 325
זוננשיין מנחם (מענדל) 81, 96, 290,
זוננשיין משה 188, 204 402
זושא ר׳ 45
זיגל משה 186, 190, 364
זיגל ראַמעק 330
זיגמונד לוקסנבורג (מלך) 13
זיגמונד ה־III (מלך) 13
זיגרובסקי יאַן 14
זיטלובסקי חיים ד״ר 167
זייגר אידה 112
זייגר הלה 408
זייגר שושנה 112
זיידן שמחה 151
זיידמן חיים 59, 61
זייצ׳יק שמעון ד״ר 28
זיפרט יוסף 82, 83, 99, 111, 114, 124, 155, 194, 290, 293, 294, 295, 313, 334, 366
זילינקובסקי 95
זינגר מ. 96
זילפין בנימין 190
זיס ד״ר 372
זיסאַלה סופר 175, 176, 180
זיסאַפל אפרים 104, 301, 316, 366, 413
זיסאַפל ברל 79, 288, 344
זיסאַפל גיטל 170
זיסאַפל ניסן 27
זיסאַפל נעמי 413
זלינגמן ארטור 207, 405
זלישינסקי 109
זפולסקה ג. 124
ז׳רדצקי בולסלב 116, 233, 253, 330
זשימירסקי יאַן 245
זשעליגאָווסקי 269
זשעלינסקי (פאָוסט) 373

ח

חורגל משה 106, 320
חיים מצאנז ר׳ 49, 50, 51, 52, 54, 56, 57, 63, 70, 72, 74
חת״ם סופר 28

ט

טאוסוג יונה 24
טאַננבאַום דוד 25, 26, 27, 78, 142, 174, 178, 179, 254, 255, 256, 257, 258, 262, 285, 287, 288, 345
טאַננבאום הערש 27, 79, 256, 257, 258, 288
טאַננבאום יהושע 27, 79, 110, 288, 313
טאַנץ לואיס 207, 208, 404
טאַרלאַ 20
טבורוג פראַנצישק 202, 401
טברסקי 52
טהון יהושע ד״ר 113, 261, 327
טובה־חוה רבנית 57
טוכמן 97
טולסטוי 194, 366
טוכפלד אסתר 89, 90, 106, 107, 124, 302, 320, 334
טוכפלד בלימה 297
טוכפלד־ליפשיץ־דבורה 96, 123, 212, 213, 218, 219, 308, 325, 330, 341, 344, 410, 411, 415
טוכפלד וולף 89, 90, 106, 107, 108, 301, טוכפלד יוסף 110, 111, 156, 194, 293, 312, 342, 366
טוכפלד ישראל 88, 301
טוכפלד צביה 90, 106, 107, 320
טוקאַז׳ ו. 24
טורטלטאוב אַלתר 88, 301, 303
טורטלטאוב דוב 102, 110, 310, 313, 319, 342
טורטלטאוב דוד 27
טורטלטאוב שרה 112, 297
טורטלטאוב 98, 100
טורקוב יונס 100
טיגר 106
טייטלבוים זליג 66, 74, 75, 77, 180
טייטלבוים יחזקאל 214, 411, 413
טננבלט מ. א. 62
טענצער נ. ד״ר 297
טרויריג חיים 82, 83, 291, 292, 293
טרוירינג נפתלי 72
טרומפטר אלעזר 71, 155, 197, 202, 290, 371, 401
טרומפטר דאַלעק 114, 123, 333
טרומפטר דוד־לייב 95, 98, 99, 102, 110, 111, 112, 114, 121, 122, 123, 293, 309, 310, 312, 328, 332, 333, 334, 335, 338
טרומפטר הערש 77
טרומפטר יעקב 98, 99, 121, 123, 124, 125, 157, 212, 218, 328, 332, 333, 335, 342, 410, 413
טרומפטר לוי 26, 27, 256, 258
טרומפטר משה 114, 123, 155, 309, 310, 332, 333
טרומפטר קלמן 81, 83, 292, 293, 294
טרזצקוביץ אוגניוש 202, 401
טשאַרטוריסקי (גראַף) 365
טשאַרנאַטי 344
טשופר מיכאל 97, 99
טשופר פנחס 88, 301
טשרניחובסקי שאול 114, 328

י

יאַגיעלאַנטשיק קאַזימיעז׳ 13, 225
יאַגיעלאָ ולדיסלב 13, 225, 239
יאָזעף II 247, 248, 249
יאַן קאַזימיעז׳ 15, 19, 228, 242
יאַן מריישה 14
יאַנושבסקי יאַן 94, 263, 264
יאַסם אַברהם 209
יאַסם אַלטע 107, 320
יאַסם בנימין 104, 317
יאַסם ברייגדל 90
יאַסם גיזא 316
יאַסם הערץ 301, 317, 318
יאַסם הערש 87, 88, 89, 90, 104, 213, 300, 301, 412
יאַסם וולף 89, 301, 363
יאַסם (לבדי) זיינוול 97, 104, 105, 108, 109, 122, 123, 317, 332, 333
יאַסם זלמן 26, 90, 211, 212, 409, 410, 414
יאַסם חיה 108
יאַסם מינדל 89, 302
יאַסם (לבדי) שלמה 27, 104, 108, 212, 218, 301, 312, 317, 322, 410
יאַסם שרה 89, 302
יאַסם תהילה 89
יאַראַש ולאַדיסלאַב 202, 400
ידלינסקי ד״ר 161, 365, 371
יהודה הלוי ר׳ 179
יהושע השיל ר׳ מאַפּטא 20
יהושע השיל ר׳ מדוקלה 55
יוחנן בן זכאי ר׳ 116, 331
יוסט אסתר 102, 154, 155, 310
יוסט דוד 71, 113, 116, 125, 149, 167, 179, 194, 267, 327, 330, 339, 340, 366
יוסט נפתלי 98
יוסט פנינה 96, 324, 325
יוסט ישראל 98, 99, 102, 114, 309, 310, 328, 342
יוסלי מרימנוב ר׳ 54
יוקל גולדה ומלכה 90, 316, 320, 322
יחיאל מאיר הלוי מאוסטרובצה 66
יחיאל מיכל בן אברהם ר׳ 20, 21, 24, 52
יעזשי סעבאַסטיאַן 228, 242
יעקב יצחק ר׳ (היהודי־הקדוש) 47
יעקהלי ר׳ 46
יעקובוביץ אהרן בן יעקב 17
יערי אברהם 19, 68
יצחק שמלקיס ראב״ד פרמיסלה 64
יקותיאל יהודה ר׳ מקלויזנברג 63
יקותיאל שמלקה ר׳ מסאַסוב 55
ישראל לייב ר׳ מבוצ׳ץ 58
ישראל לייבל 21
ישראל ר׳ מטורטשין 46
ישראל ר׳ מלובלין 46
ישראל ר׳ מקוזיניץ 21, 42, 44

כ

כאַמעט (חומט) אברהם ד״ר 224, 261
כהנא 27, 116, 179, 331
כהנא פילים 26
כ״ץ אברהם 95, 214, 267, 413, 417
כ״ץ אברהם בן אנשיל 182, 214, 413
כ״ץ אנשיל 25, 52, 71, 72, 74, 91, 92, 93, 95, 113, 116, 125, 134, 136, 143, 157, 165, 167, 175, 180, 181, 216, 267, 304, 305, 327, 331, 340, 348, 366, 417
כ״ץ בטי 413
כ״ץ וולף 84, 110, 214, 313, 413
כ״ץ (שטיימן) חיה 96, 211, 223, 324, 325, 409, 414
כ״ץ יצחק 92, 134, 135, 305
כ״ץ משה 27, 83, 293, 413
כ״ץ פסחיה 310, 409
כ״ץ שלמה 192
כ״ץ שרה 323
כרמל משה 127

ל

לאופבן נפתלי 87, 300, 303
לאַופבן רחל 89, 302
לאופר אהרן משה ר׳ 65, 337
לאַופר ברכה 325
לאַופר יוסף רב 65
לאַופר יעקב ר׳ 65
לאַופר סימה 409
לאַזורוביץ לאַבקו (לוי בן אלעזר) 19, 135
לאַטיינר 124, 333
לאַך ד״ר 142, 346
לאַם 151
לאַנגיביץ מאַריאַן 26
לאַנדאַו ברק 100, 121, 335
לאַנדאַו יחזקאל 19
לאַנדאַו יצחק 19, 68
לאַנדאַו ישעיהו 99, 322
לאַנדאַו לייב ד״ר 89, 301
לאַנדאַו לייבישׂ־מנדל 26
לאַנדאַו מאַטל 123, 313, 332, 333
לאַנדאַו מונדעק 81, 101, 110, 290, 313
לאַנדאַו עקיבא 96, 123, 332, 333, 342
לאַנדאַו צבי 182, 212, 216, 410, 413
לאַנדאַו רגינה 192
לאַנדקוטש (רכב) שלמה 110, 312
לאַנעס ש. ד״ר 26, 27, 78, 142, 254, 286, 287, 345
לאַקיעטיעק ולאַדיסלאַב 241
לאַרענץ מאַריאַ 373
לב האַנס 96
לבנון חיים 212, 344
לבנון מרים 344
לדרמן אברהם 97, 116, 154, 327, 331
לדרמן הניה 155, 341
לובומירסקי 15, 17, 18, 19, 29, 33, 238, 241, 242, 243, 245, 246, 282, 352, 365
לובומירסקי סטאַניסלאַוו 14, 15, 29, 159, 160, 162, 227, 228, 229, 237
לובומירסקי תיאודור 18, 19
לוביאניאצקי פאַבל 19
לובש אלכסנדר 192
לודביק ה׳18 229
לוונהרץ 200
לוטרינגר אידה 124, 125, 180, 340
לוטרינגר דוד ד״ר 85, 94, 95, 124, 125, 268, 294, 296
לוי־יצחק מברדיצ׳ב ר״ 44, 46, 145
לוין יצחק רב ד״ר 18, 19, 245, 398
לופטמן בנציון 27
לופטמן מניה 119
לוצטו חיים משה ר׳ (רמח״ל) 113
לוקסנבורג חיים 81, 82, 83, 124, 150, 290, 293, 334
לורברפלד אסתר 314
לזברפלד בנימין 26, 27, 258
לטריס 20
ליבאַזאַ מיקולאי ספוטק 14
ליבמאַן דוד 24
ליבני 344
ליברמן חנציה 188
ליזאַק ע״ד 103, 311
לייבוש־אריה ר׳ 215, 282
לייוויק ה. 356
לייסטינא ברנרד 26
ליכטגרטן ד״ר 290
ליכטגרטן נושה 101
ליכטמן ד״ר 81
ליליען טשארלס 408
לילינן משה 208, 209
לינדבאַום חיים 27, 174
לינדנבליט ברייגדל 123, 155
לינדנבליט יואל 27, 34, 272, 283
ליפשיץ א מ. 113, 327
ליפשיץ יואל 26, 27, 75, 77, 256, 258, 313
ליפשיץ ישראל 214, 409, 413
ליפשיץ משה ר׳ 20, 295
ליפשיץ נפתלי 75
ליפשיץ שושנה 95, 308, 364
ליפשיץ שרה 114, 123, 172, 308, 327, 352
לנגסם 33, 75
לנגסם אהרן 27
לנגסם אידאַ 377
לנגסם אליהו 135
לנגסם זלאַטע 413
לנגסם זליג 378, 385
לנגסם יעקב 88, 282, 301
לנגסם לאה 211, 218, 219, 323, 340, 381, 409
לנגסם פסח 72, 274
לנגסם פסח מנבורניק 73
לנגסם שלום 35
לנגסם שרה 158
לעדער צבי שמחה 275
לפלהולץ 96
לרנר זאב ר׳ 40, 42, 122
לרנר מרדכי 41, 42

מ

מאַד 24
מאַדאַם דע סטעל 229
מאַהלר אברהם 210, 213, 406, 412
מאַהלר שלמה 340
מאַהלר רפאל ד״ר 27, 244, 248, 249
מאַוריצי וליאון כהנא 26
מאַורר אַדואַרד ד״ר 96, 99, 323
מאַיאַרקאַווע רוזשקא 372, 373
מאיר אַבא ד״ר 121, 124, 335
מאיר אַדאַם 192
מאירל מאַפטאַ ר׳ 51
מאיר מפרמישלן ר׳ 56
מאַלטר נתן 213, 412
מאַן לייזער 152
מאַן נתן 152
מאַנד חיים ישראל 33, 282
מאַנד משה 214, 413
מאַפו 114, 328
מאַריא נאַוואַק 323
מאַריא תרזה 21
מרקל אוטק 98
מרקל טשינקא 330, 341
מרקל ליאון ד״ר 28, 83, 85, 94, 100, 110, 125, 150, 267, 269, 291, 292, 296, 307, 313, 340, 362
מגנהיים יוסף 96, 153, 212, 324
מגנהיים שלמה 33, 282
מונדשיין אהובה 301
מונדשיין אהרן 301
מונדשיין משה יאַסל 122, 123, 301, 332
מונדשיין ברכה 90
מונדשיין רבקה 372, 382, 389
מורגנשטרן 81, 109, 290
מושל אהרן 73, 91, 92, 173
מושל יוסף 74, 174
מיזס (זילבר) 214
מיזס מרדכי 242, 324
מיזס רויזע 314
מייזליש שמשון ר׳ 20
מייזליש צבי הערש ר׳ 20
מייזליש רב 250
מיכנה סטפן 202, 400
מילליקובסקי נתן 32, 281
מילך בעריש 178
מילר 91
מילראַד אברהם 90, 108, 301, 314, 316
מילראַד אהרן 71
מילראַד אַטל 325
מילראַד אלעזר 73, 119
מילראַד ברוניה 96
מילראַד דרזה 80, 82, 289, 292
מילראַד הדסה 101, 271, 313
מילראַד הנה 89
מילראַד הערש 25, 26, 178, 255, 256
מילראַד וואַלף 88, 102, 156
מילראַד חיים 99, 120, 337, 342
מילראַד חנה 302
מילראַד יעקב 74, 293
מילראַד ישראל 88, 90, 104, 108, 190, 301, 302, 316, 317, 318, 320, 364
מילראַד ישראל יהושע 90, 319, 322
מילראַד מאיר 111, 122, 156, 332
מילראַד מלך 71, 73, 90, 281
מילראַד משה 90, 108, 211, 212, 213, 216, 219, 301, 332, 409, 410, 411, 412, 413, 414
מילראַד פיגה 89
מילראַד פנחס 322, 388
מילראַד פרל 80, 81, 289, 291
מילראַד שיינדל 83, 293
מימון הרב י. ל. הכהן 20, 40, 41, 93, 130, 215, 273, 305
מינדל בת מאיר משולם ר׳ 63
מיפלב נחמן 102 310
מיקולייציק 162
מירל בת ר׳ אַלימלך 46
מכלוביץ מאַניעק 332
מכלוביץ מאַנקא 99, 112, 114, 123, 124, 155, 297, 333, 334
מכלוביץ שושנה 95, 364

מלאן לייביש 92, 111, 304
מלאן שלום 192, 201
מלינעק פרוי 331
מלעטשקא יאן קאזשימיעז 375
מנחם מענדל מליסקו ר' 24, 51, 64, 255
מנחם מענדל מרימנוב ר' 21, 24, 48, 51, 55, 56, 67, 69, 146
מנהיימר ר' 250
מענדל ביילים 178
מענדל מפריסטיק ר' 47, 97
מענדל בער מפשבורסק ר' 52
מסריק פרוי 121, 336
מרגל אברהם 98, 99, 121, 122, 124, 150, 212, 218, 219, 335, 340, 342, 343, 410, 413
מרגל לאה 86
מרגל לאזער ניסן 27
מרגל רגינה 219, 413
מרגלית גיטל 219
מרדכי מניסוויז ר' 21
מרזל בני 208
מרזל ברל 207, 404
מרזל גניה 323, 330, 341
מרזל משה 102, 105, 317
מרדר אוטשקא 326
מרדר הלה 326
מרדר יהודה 96, 98
מרדר לאזער 88, 186, 189, 301, 362, 363, 369
מרדר מענדל 95
מרדר ניסן אסתר 210, 213, 406, 412
מרדר נתן 142, 346
מרדר רחל 160

נ

נבנצל יצחק 173
נדל ראובן 99, 100, 190, 342, 364, 372
נוישטאט מלך 106, 319
נוסבוים דוד 212, 216, 410
נוסבוים יאסל 168
נוסבוים יחיאל 82, 85, 91, 92, 93, 94, 97, 113, 157, 168, 267, 269, 292, 296, 304, 305, 327, 331
נזימק יאן 202, 401
נחמן מברצלאוו ר' 52
ניזיולובה 191
נפוליאן 24, 44
נפתלי צבי הורוויץ מרופשיץ ר' 24, 49, 50, 51, 52, 53, 67, 69, 70, 72
נתנזון יוסף שאול ר' 40, 57, 64

ס

סאביעסקי יאן 229
סאלפטר ביינעק 104, 105
סאלפטר לאון 85, 96, 297
סאלק מרדכי 25, 254
סאמק יעקב 213
סאנדואר אסתר 100
סאנדואר עמנואל 194, 268, 366
סאצין (רפורמטור) 237
סבובודה 16
סבסטיאן לייטווין 17
סבסטיאן קאלאמארז 16
סגל יחזקאל 19
סגל יצחק 20, 68
סגל נפתלי יהודה 64
סוקולוב נחום 85
סורוקיב 42
סטאדניצקי סטאניסלאוו 14, 226, 227, 237, 238, 240, 241, 242
סטמפל אינגא 214, 292, 293, 294, 344, 415
סטמפל אלעזר 82, 83, 84, 86, 111, 212, 213, 214, 222, 290, 295, 313, 344, 363, 411, 412, 415
סטמפל גולדה 325, 330, 341
סטמפל חיים 96, 323
סטמפל יצחק 313
סטמפל ישעיהו 110, 122, 124, 309, 310, 313, 415
סטמפל מנחם 82, 83, 110, 124, 142, 184, 213, 290, 293, 294, 313, 412, 413
סטמפל פייגה 214, 413
סטמפל שיינדל 83, 114, 293, 313, 327
סטאניסלאוו העראקלאש 229
סיראקובסקי וואצלאוו 20
סמילנסקין פרץ 206, 286, 328, 361
ספיס 106
ספיר אהרן 154
ספיר גיזא 326
ספיר הניה 170
ספיר לאה 96, 325
ספיר נחמה (חומה) 155
ספיר פנחס 75
ספיר רחל 96, 323, 186, 325
ספיר שמחה 60, 73, 75, 95, 190, 204, 267, 269, 403
סקלאדקאווסקי 267
סקרנט וולאדיסלאוו 400, 401

ע

עגנון ש. י. 152
עסטרייכר שלמה 329
ערטל חיים 363
ערנפריינד לאה 302

פ

פאוסט נפתלי 381
פאס 18, 23
פאס אליעזר 82, 83, 85, 94, 95, 96, 100, 103, 114, 123, 124, 125, 155, 171, 186, 188, 190, 191, 192, 194, 195, 201, 265, 293, 296, 315, 327, 332, 333, 334, 339, 340, 351, 362, 363, 364
פאס ברוך מו"צ 17, 74, 153
פאס מיכאל 74
פאס מלכה 31
פאס נ. 204, 402
פאס רייזל 17, 170
פאסט דוד 94, 102, 122, 156, 325,324,323
פאסט יעקב 81, 142, 290, 347
פאסט מאטל 96, 234, 325
פאסט מיכאל 212, 216, 222, 410, 413
פאסט פייגה 101, 124, 313
פאסט פנחס 96, 156, 343
פאסטר מרדכי 83, 84, 102, 262, 294, 311, 413
פאסטר פייגה 219, 411
פאסטרנאק 320
פאסטרנאק דוד 26, 27, 78, 79, 106, 107, 254, 256, 258, 287
פיגל זיגמונד (צייר) 29, 33
פודרבייטל אלקה 173
פודרבייטל חיים 93, 307
פודרבייטל יואל 397, 412
פודרבייטל לייב 213, 412
פוהורילה מרכוס ד"ר 152, 186, 187, 188, 192, 196, 196, 197, 203, 204, 362, 364, 400, 403
פוטוצקי (גראף) 19, 20, 24, 26, 31, 36, 38, 43, 51, 100, 121, 125, 126, 142, 144, 145, 151, 178, 231, 246, 257, 259, 271, 273, 300, 301, 320, 336
פוטוצקי אלפרד 15, 16, 88, 115, 116, 159, 160, 161, 162, 169, 173, 177, 194, 229, 230, 231, 232, 233, 270, 271, 280, 284, 338, 339, 340, 341
פוטוצקי אלפרד יוסף 15, 115, 124, 231, 248, 329
פוטוצקי אנטוני 18
פוטוצקי ארתור 15
פוטוצקי וואלנטין (הגר־צדק) 233
פוטוצקי יאן 15, 159, 229
פוטוצקי זיי 159, 329
פוטוצקי לידיה 100
פוטוצקי ראמאן 16, 231, 344
פוטשר אוסיאש 191, 192, 201
פוטשר פראנצישקא 191, 192, 201
פולגר 135
פון רודהיים 23, 24
פוניאטובסקי סטאניסלאוו אר־גוסט 19
פופיול אולי 188, 204, 268, 269, 301, 302, 303, 320, 362, 364
פופיול אליהו 98, 144, 322, 413
פופיול יצחק 194, 322, 340, 342, 343, 366
פופיול לייזער 89, 108, 109, 402
פופיול (פורת) מנחם 98, 99, 155, 212, 218, 219, 343, 410
פופיול (פורת) פנינה 114, 155, 211, 212, 218, 219, 328, 409, 410, 414
פופיול רבקה 297, 413
פופיול רייזל (שושנה) 99, 297
פופיול שלמה 98, 122, 342
פופיול שמואל 363
פופס 312
פוריצק 26
פטרזייל יעקב 73, 75, 145, 179, 274, 285
פיורדא 20
פייגנבאום לייביש 213, 214, 412, 413
פייגנבאום רבקה 214
פיילישוס הניה 60
פיילישוס מינה 323, 326, 341
פיילישוס מניה 96, 212, 323, 324, 325, 410, 411
פיילישוס משה 83, 86, 95, 99, 100, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 150, 155, 158, 170, 171, 193, 194, 332, 333, 334, 335, 337, 340, 350, 351
פיין מכס 131
פייער דבורה 95, 96, 308
פייער חוה 96, 308
פייער לאלא 308, 364
פייער מנדל 204, 402
פייער שרה 308, 341
פילוסודסקי 85, 136, 156, 296
פילצקי 224, 225, 226, 227, 234, 235, 236, 237, 239, 240
פילצקי אוטון 13, 14
פילצקי יאן 13
פילצקי סטאניסלאוו 13, 14
פילצקי קשישטוף 14

פינקל קרייגדל 54
פירר בנציון ר׳ 62, 66
פירר בת־שבע (רבנית) 66, 67
פירר דוד ר׳ 62, 66, 67, 72, 74, 272
פירר שמואל ר׳ 66
פיש 87, 299
פיש נפתלי מו״צ 61
פלאַשין אסתר 297
פלאַשין ביילע 95
פלאַשין ברתה 83, 101, 293, 313
פלאַשין חוה 83, 293
פלאַשין יוכבד 100
פלאַשין יעקב 209, 407
פלאַשין יצחק 169
פלאַשין משה 18, 73, 74, 77, 169, 177, 210, 212, 213, 214, 216, 267, 406, 407, 410, 411, 412, 413
פלאַשין מרדכי ויהושע 33, 75, 77, 174, 282
פלאַשין סעם, 408
פלבר אסתר 413
פלבר מנחם 412
פלבר שמואל 212, 216, 386, 410
פלבר שרה 219, 412, 413
פלד יהושע ניסן 64
פלדמן אליעזר מגר׳ 17, 235
פלדשטיין זליג 94, 306
פלדשטיין שלמה 274
פלנר אברהם 214, 411, 413
פלנר פייגה 86, 409
פלץ יאַן 202, 340
פלץ לייזער 72
פלציק מגר׳ 197
פלר ד״ר 99
פנחס מקוריץ ר׳ 60
פניג יהושע 63, 142, 346
פניג יוסף 27
פניכל 106, 320
פעדער פראַפ׳ 207, 404
פעכטער אברהם 363, 370
פערשטענדוג ראובן 27
פראַנד יעקב ד״ר 96
פראַנץ יאַזעף 177, 178
פרוויליך 375
פריד אינגאַץ 110, 313
פריד ברנאַרד 209, 406, 407
פריד משה 25, 27, 79, 255
פריד סאַבינא 86, 95, 124, 332, 333
פרידברג יחזקאל 89
פרידוואַלד ברוניסלאַוו 191, 192, 201
פרידמן יוסף 135
פרידמן יצחק 92, 305
פרידמן מאַניס 175
פרטיג זליג 179, 274
פרידמן משה 92, 213, 304, 305
פריי יהושע 91, 92, 93, 154, 157, 188, 304, 305, 363
פרייז סעם 207, 404
פרידער טובה 388
פרידער מרדכי 399
פרידער משה 207, 210, 213, 222, 287, 387, 404, 406, 413
פרידער צבי שלמה 388
פרידער (קעשטעכער) שיינדל 104, 108, 109, 213, 317, 320, 367
פרידריך וולווייי 74, 125, 340
פרידריך לאַנצוצקי 13,
פרידריך מינה 314
פרידריך שרה 314
פרילינג לייביש 322, 412, 413
פרילינג שמער׳ל 34, 74
פרלמוטר אַבע 313, 324, 325, 413
פרלמוטר יואל 110, 111, 190, 258, 304, 313, 314, 364
פרלמוטר יוסף 60, 72
פרלמוטר מינטשע 27, 80, 110, 289, 291, 313
פרלמוטר מלך 25, 26, 27, 71, 78, 92, 110, 174, 254, 256, 287, 313, 318
פרלמוטר רבקה 27, 80, 258
פרלמוטר רויזע 81, 82, 289, 291, 292
פרנקל אליהו 27
פרנקל יצחק יהידיה ר׳ 213
פרסקי דניאל 32, 111, 112, 114, 123, 281, 314
פרץ י. ל. 88, 121, 167
פרץ קאַזימיעז׳ 202, 203, 401
פשקובסקי 153

צ

צבי אלימלך מדינוב ר׳ 178
צבי דומב ר׳ 49
צבי הערש מזידיצ׳וב ר׳ 44, 46, 50, 55
צבי הערש מרימנוב ר׳ 51, 56
צדזירלה סטאַניסלאַוו 202
צוויבל אפרים 272, 274
צוויבל (מוברמן) דבורה 411, 413
צוויבל לייב 72
צוויבל מלך 73
צוויבל פנחס 83, 95, 125, 155, 292, 340
צוויבל רבקה 114, 327
צוויבל שמעון 92, 305
צוקר בנימין 108, 318
צוקר טילה 89, 302
צוקר ישראל 89, 90, 104, 108, 109, 301, 302, 303, 316, 317
צוקר משה 87, 300
צור צבי 130
צטנאַרסקי יאַן 16, 231, 257
צטנאַרסקי סטאַניסלאַוו 16, 19, 33, 224, 228, 230, 232, 233, 236, 238, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 250, 252, 259, 260, 261, 262, 270, 282
ציין 24
צינס לייב 23, 26, 27, 256, 258
צלנר חיים 26, 27, 258, 364
צלנר יוסף 265, 409
צלנר יצחק 90, 98, 114, 123, 211, 212, 216, 219, 309, 332, 342, 409, 410, 413, 414
צלנר מינקאַ 112
צלרקרויט חנה 380, 381
צ׳רטוריסקע אַליזבעטא 225, 229, 230, 231
צ׳רטוריסקי אַדאַם 15
צ׳רנוביצר חיים ר׳ 20
צ׳רניאַקוב 133

ק

קאַבאַק 95
קאַבאַקע נושקא 330, 341
קאַגאַנאָוויטש פייגה 409
קאַזימיעז הגדול 13, 225, 226, 234
קאַלאַנטאי 229
קאַלטער אַלתר 288
קאַלטער זאַלקע 90, 99, 301
קאַלטער יוסף 23, 27, 110, 313
קאַלטער לייזער 301
קאַלטער שמואל 92, 157, 305
קאַלטער אהרן 274
קאַניש סטאַניסלאַוו 202, 401
קאַנער אפרים־אשר 142, 346
קאַנער אריה 113
קאַנער גיטל 314
קאַנער הענע 314
קאַנער זעלדע 95, 112, 314
קאַנער יענטע 314
קאַננגיסער חנה 180
קאַסע אברהם 404
קאַסע מענדל 207, 404
קאַצאַך בנציון 72
קאַציזנע אַלטער 233
קאַרו יוסף ר׳ 28, 285
קארפיול אברהם 75, 94, 306
קאַרפיול אליעזר 305
קאַרפיול פנחס 75
קאַשציושקאַ 229
קודיש נתן ד״ר 113, 124, 147, 172, 206, 211, 212, 213, 216, 222, 281, 327, 331, 334, 344, 360, 409, 410, 411, 412, 414, 417
קוהל 99
קוואַלקאַווא 297
קוויאַטעק 150
קוזלובסקי פנחס 106, 318
קולר אַלכסנדר ד״ר 116, 331
קולר דוב ד״ר 116, 331
קומורובסקי 26
קון־בלה 104
קונסטנטין 19
קונסטרייך 33, 282
קופילוביץ (אַלמוג) יהודה 106, 109, 318
קוצ׳ורה פיוטר 192
קורנבלוי (לייענער) אַמאַליאַ 370
קורנבלוי אפרים 214, 413
קורנבלוי (הכט) בלומה 94, 324, 325, 411
קורנבלוי דינה 96, 325
קורנבלוי חיים לייב 77, 186, 190, 204, 403
קורנבלוי יהושע ורחל 214, 413
קורנבלוי ליפה 369
קורנבלוי משה 342, 343
קורנבלוי (פניק) עדה 325, 340, 370, 409, 411
קורנבלוי פעסל 314
קורנבלוי שמואל־הערש 370
קורנבלוי שאַשאַ 326
קורקיס אברהם 78, 287
קזשאַנאַווסקי (מושל המחוז) 338
קינדערפריינד נתן 24
קיסר יוסף השני 23
קיפניס 135
קירשנר לייב 76
קיש קולונל 128
קלאַריסטנפלד וואַלף 92, 143, 145, 305
קלאַריסטנפלד יעקב 27
קלאַריסטנפלד ישראל 208
קליגהויפט אורי 19, 273
קליגר משולם ר׳ 264
קליינבערג מאַניוסיאַ 384
קליינבערג נוניו 384
קליין 90
קליינמאַן ד״ר 125, 339
קלכהיים הנה 325
קלמן 23
קלרמן אהרן 72
קמחי דוב 168
קנובלוך חיים־דוד 72, 274
קנולר ובנו 58
קניג ניסן 94
קניגסברג 37

קניספל נפתלי 76
קנלר אָטל 96, 325, 330, 341
קנלר איטשע־לאָזער 310
קנלר וואָלף ר׳ 72, 105, 272, 274, 317, 319, 385
קנלר משה 91, 92, 213, 215, 222, 271, 304, 412
קנלר שלמה 305
קנפל יהושע ד״ר 95, 97, 156, 265, 323
קסטן אברהם 207
קסטן בערל 27
קסטן הדס 325
קסטן בתיה 96, 323, 325, 326
קסטן יהושע 77, 81, 83, 100, 116, 142, 212, 218, 290, 331, 347, 410
קסטן יוסף 301
קסטן (אַנמוט) לאה 160
קסטן מלך 88, 214, 301, 409 413
קסטן פייבל 77
קסטנבאום אהרן 142, 346, 347
קסטנבאום אלקה 95
קסטנבאום גולדה 219
קסטנבאום נחמן 82, 83, 85, 94, 96, 99, 100, 102, 110, 114, 123, 154, 155, 165, 170, 171, 175, 212, 213, 219, 236, 261, 269, 286, 292, 293, 294, 296, 310, 311, 323, 325, 327, 332, 333, 340, 345, 351, 410, 412
קסלמן אריה 130
קצנלסון יצחק 355
קראָגולסקי 264
קראָוטשוירט אינז׳ 375
קראָוטשינסקי ד״ר 231
קראנצלר אפרים 93, 307
קראָנצלר לייב 27, 71, 95, 143, 267
קראָשיצקי 33, 282
קרוג מרדכי 208, 209, 210
קרויט אהרן 100, 124, 332, 334, 363
קרויט דוד 71, 75
קרויט פייגה 90
קרויל זיגמונד 372
קרול צבי 113, 327
קרומהולץ 106, 156
קרטיס 95, 124
קריגספלד 96
קרמר גיטקא 332
קרמר מ. ד״ר 20
קרן יאָסל 364
קרן לייביש 118, 363
קרן מאָטל 190
קרניאל שלום 93
קרנר 95
קרנר אהרן 81, 100, 110, 113, 181, 307, 313, 327
קרנר דוד 218, 342, 343
קרנר זליג 93, 95, 180, 181, 307, 363, 387
קרנר מאיר 76
קרנר מרים 308
קרנר שאול 180, 181
קרנר שפרה 308
קרעש אלעזר 26, 256, 363
קרעש לייב 95
קשאָן וואָלעניטי 401
קשאָן טאָדעאוש 202
קשטכר אלעזר 60, 88, 204, 301, 316, 363, 369, 402
קשטכר בענעק 309
קשטכר דבורה 104, 105, 109, 317
קשטכר דוד 132
קשטכר חיה 362, 409
קשטכר חיים 211, 409, 414
קשטכר יעקב 192
קשטכר ישראל 33, 89, 268, 282
קשטכר מונעק 102, 309
קשטכר מנקא 326
קשטכר מלך 88, 96, 104, 317
קשטכר נתן 27
קשטכר צבי־הערש 81, 82, 83, 95, 124, 290, 292, 293, 333, 409
קשטכר שמואל 90, 211, 212, 216, 219, 267, 301, 316, 318, 362, 363, 369, 409, 410, 413, 414
קשיצא וולאָדיסלאָוו 203, 401

ר

ראָבין אברהם דוד ר׳ 64, 209, 406
ראָבין חנה רבנית 210, 213, 406, 412
ראבין ישראל לייב ר׳ 64
ראָבין שלום ר׳ 209, 210, 213, 406, 412
ראָדקינזאָהן מיכאל לוי 37
ראָוויטש מלך 316, 357, 358
ראָזיד מלך וואָלף 209
ראָט משה 322
ראָט שמואל 90, 301
ראָמר 349
ראָמר אברהם 27, 166, 349
ראָמר אלפרד 27
ראָמר לענא 409
ראָמר צבי־הערש 27, 79, 80, 110, 121, 122, 141, 142, 150, 166, 255, 261, 287, 289, 294, 313, 335, 336, 337, 345, 346, 347, 349, 350
ראָקוצ׳ 19, 228, 238, 242
רבהון מרכוס 27
רבינו־תם 54
רגנבויגן אייזיק 27
רגנבויגן דבורה 214, 413
רגנבויגן דוב 26, 96, 325, 342
רגנבויגן שבע 89
רגנבויגן צבי 313
רגנבויגן שלמה 83, 124, 293, 334
רדזיוויל 15, 159
רובין אלעזר 64
רובין לאון 116, 331
רובשטיין בנציון 251, 270
רוזבדובסקי 121, 337
רוזמרין אהרן 78, 79, 287
רוזמרין אליעזר 86, 111, 112, 295, 310, 340
רוזמרין דוב 84, 86, 295
רוזמרין דוד־שלום 26, 80, 114, 289, 291
רוזמרין יוסף־מאיר 25, 26, 27, 33, 37, 79, 80, 113, 256, 282, 288, 289, 327
רוזמרין יעקב־חיים 72, 285
רוזמרין לייב־אריה 80, 289, 344
רוזמרין מאיר 189, 363
רוזמרין מיכאל 83, 84, 150, 155, 170, 171, 294, 333, 350, 351
רוזמרין משה 86, 98, 99, 124, 150, 155, 156, 158, 332, 333, 337, 342
רוזמרין פנחס 285
רוזמרין שלום 110, 123, 124, 213, 254, 309, 310, 313, 328, 333, 334, 338, 412
רוזנבאום מיכאל 27
רוזנבאַך דוד 116
רוזנבאַך יוסף 81, 116, 290
רוזנבאַך יצחק 331
רוזנבלום דוד 186, 190, 362, 363
רוזנבלום ישראל 26, 27, 256, 258
רוזנבלום לואיס 208, 210, 222, 406
רוזנבלום משה 86, 122, 218, 295, 333, 342
רוזנבלום שלמה 123, 133
רוזנבליט ראובן ד״ר 80, 82, 83, 101, 289, 291, 294, 313
רוזנבליט דוד 122
רוזנבליט יחיאל 80, 81, 290
רוזנבליט משה 85, 94, 101, 102, 110, 111, 112, 114, 154, 155, 194, 293, 296, 309, 310, 312, 327, 328, 366
רוזנבליט קלמן 207, 404
רוזנבליט שמעון 65, 113, 116, 125, 157, 167, 327, 331, 340
רוזנברג 340
רוזנטאַל ד״ר 81, 153, 290
רוזנפלד מאַכס ד״ר 88, 103, 315, 321
רוזנצוויג א. 100, 106, 321
רוטפלד 385
רוטפלד פנחס 377
רוטר אליאש 407, 413
רוטשילד 56
רוסהל א. 95
רוקח הערש־מלך ר׳ 62
רוקח טודרוס ר׳ 62
רוקח יוסף ר׳ 62, 71, 72, 178
רוקח ישכר־בר ר׳ 72
רוקח משה 363
רוקח שלום מבלז ר׳ 62
רזימיערסקי יאַן 18
ריב יוסף 90
ריב מענדל 190, 204 403
ריבאַרשטיק לודביק 202, 400
ריגר אליעזר ד״ר 101
רייזנר חיים 73, 75
רייך אליהו 66, 92, 114, 188, 304, 305, 363, 369
רייך ליאון ד״ר 153, 343
רייך אליהו מרייש 65
רייך יעקב 27
רייך מנחם 81, 290, 292
רייך נפתלי 111, 114, 123, 124, 154, 190, 196, 212, 216, 314, 334, 362, 369, 410, 413
רייך פערל־רויזע 65
רייכמן ד״ר 110, 125, 339
רייס אנשיל מהנדס 90, 213, 303, 412
רייס ישכר 100, 110, 307, 313
רייף ברוך 75
רייף דוד 274
רייף משה 73
רייף נחה 297
ריכטר משה 124, 333
רינגל חיים־לייב 207, 409
רינגל יוסף 340, 409
רמ״א 28
רמב״ם 28, 324
רפפורט מינדזיעו ר׳ 92, 304
רש״י 17, 54

ש

שאנץ אברהם 209, 406
שאנץ מאַכס 209
שוואַרץ יהוסף ר׳ 234

שווארצבאַרד יצחק ד״ר 103, 223, 311
שווארצמאַן (שכטר) מאַניאַ 212, 213, 344, 412
שוובל גוסטאַב 209
שולץ מרטין 16
שוס ישראל 95
שוסהיים ברוניה 384
שוסהיים ישראל 75, 77
שוסהיים רחל 96, 297
שוסט זעגאַן 13, 224, 226, 228, 232, 233, 239, 240, 241, 242, 247, 250, 251, 252, 253, 263, 270

שור מ. ד״ר 19
שטאַנד אַדולף 78, 287
שטגר מ. 21, 24
שטוסר גולדה 214, 413
שטיין ק. 94
שטיינדלינג יצחק 310
שטיינדלינג רבקה 314
שטיינמאַן אליעזר 67
שטיינר מלך 104, 193
שטיינרייך הניה 325
שטייר חנה 409
שטיצל הלה (שרה) 95, 297
שטיצל הערש 120, 124, 333
שטיצל יהודה־לייב 27, 121, 335, 313
שטיצל חיים 74
שטיצל יודל 74
שטיצל יעקב 407
שטיצל לואיס 207, 208, 209, 404, 405, 407
שטיצל משה 77, 106, 121, 160, 320, 335, 339
שטכר יוסף 27
שטכר לייב 86, 99, 120, 122, 123, 124, 150, 155, 295, 332, 338, 342, 343
שטכר משה 116, 331
שטכר רוחמה 297
שטלצר חוה 81, 83, 114, 293, 327
שטלצר טובה 102, 111, 114, 328
שטיפנשט נחום ר׳ 134
שטרום אברהם 309
שטרום שמעון 102, 122, 309
שטרייטספלד אַטל 413
שטרן ד״ר 151, 152, 331
שטרנהיים אלעזר 90, 109, 322
שטרנהיים בצלאל 84, 213, 214, 413
שטרנהיים דבורה 413
שטרנהיים יצחק 322, 413
שטרנהיים לוי 399
שטרנהיים מאַניה 364
שטרנהיים מיכאל 84, 86, 127
שטרנהיים מנחם מאַנדל 33, 173, 282
שטרנהיים משה ופעסל 118, 398
שטרנהיים נחום 87, 299
שטרנהיים נפתלי 398, 399
שטרנהיים סימה 413
שטרנהיים (ליבער) רחל 398, 399
שטרנליכט אליהו מבריגל 65
שידלובסקי 372
שימל יעקב 74
שינדלר שפרינצה 326
שיפמאַן מיכאל 90, 322, 342
שיפר חיה 82, 83, 293
שיפר יצחק ד״ר 90, 104, 235, 302, 316

שיפר לייביש 385
שיפר מיכאל 114, 155, 182, 214, 290, 409, 413
שיפר נתן בער 26
שיפר סעם 209
שיפר פערל 81, 290, 291, 292
שיקלר ישראל לייב 169, 258
שכטר מאַניאַ 213
שלום אַש 339
שלום מבלז ר׳ 56
שלום עליכם 78, 88, 254, 286, 301, 334, 336
שלום מקמינקה ר׳ 51
שלומה מלוצק ר׳ 46
שלומה ממונקאַצ׳ 60
שלוסברג דוד 207, 404
שלייכקורן (הלמאַן) אסתר 212, 410

שלייפשטיין אשר 132
שלייפשטיין חנה 377
שלייפשטיין משה 340, 385
שלכטרמן לייזער 256
שמאַלעק מיכאל 202, 203, 204
שמואל המוכסן מוולינה 53
שמידר 116
שמלקה הורוויץ מריציבול ר׳ 20, 46
שמלקה הלוי איש הורוויץ ר׳ 52
שמלקה מסאַטוב ר׳ 56, 57
שמלקה שמואל ר׳ 20, 21, 68
שמערל דער שמש 283
שניאַדצקי יאַן 229
שניאור פייביש מבולכוב 19
שניר פפלובסקי 23, 24
שנירר שרה 118, 173
שנמאַן אברהם 65, 75, 77, 83, 84, 120, 121, 294, 335, 336
שנמאַן גיטל (פיילשוס) 83, 121, 123, 125, 171, 293, 333, 335, 340, 350
שנמאַן גרשון 27
שנמאַן חוה 159
שנמאַן יוסף 98, 102, 122, 123, 126, 310
שנמאַן מנחם 90, 122, 123, 124, 332, 333, 334
שנמאַן פנחס 93, 109, 305
שנמאַן שפרה 159, 160
שנקוויץ 330, 331
שפאַץ 95
שפאַץ אברהם מהנדס 82, 85, 94, 95, 99, 100, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 150, 151, 156, 157, 165, 166, 179, 223, 226, 267, 268, 269, 291, 292, 296, 333, 337, 338, 339, 340, 348
שפאַץ מאַרצעל 98, 121, 122, 123, 335
שפינאַס יוסף 214, 413
שפינאַס שאול בער 27
שפונאַר ד״ר 16, 232, 259
שפל האַרי 207
שפירא ד״ר 95
שפירא אלימלך ר׳ 61, 173
שפירא אלימלך מבלאזוב ר׳ 63, 72
שפירא אלעזר ר׳ 25, 55
שפירא אלעזר ר׳ 27, 34, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 73, 74, 75, 121, 145, 150, 255, 256, 258, 262, 272, 273, 283, 285, 335, 415
שפירא אריה־לייב 62, 210, 213, 272, 406, 412
שפירא בנימין־זאב 63
שפירא ברצ׳י 76
שפירא חיים ר׳ 60, 61, 62, 76
שפירא יוסף (גוטסמאַן) 59, 61, 62, 412
שפירא ישעיהו־דוד 64
שפירא מאיר ר׳ 26, 63, 399
שפירא מאיר משולם ר׳ 63
שפירא מנדלי ר׳ 174, 178, 256
שפירא מנחם פנחס ר׳ 25, 57, 58, 62, 72, 73, 74, 75
שפירא משה 26, 27, 63, 71, 110, 255, 256, 258, 313
שפירא צבי אלימלך ר׳ 49, 50, 55, 57, 58, 63, 64, 66, 69, 72, 73, 255, 288
שפירא רבקה 80, 81, 82, 289, 291, 292
שפירא שלומה (גוטסמאַן) ר׳ 58
שפירא שלומה ממונקץ׳ ר׳ 55
שפירא שמואל ר׳ 58
שפירא שמחה־לה ר׳ 25, 26, 27, 37, 38, 57, 58, 64, 72, 73, 74, 75, 78, 174, 177, 254, 255, 256, 258, 272, 286, 287
שפרבר פרומ׳ 63
שפרונג שלומה 26, 27, 258
שפרונג שמחה 312
שפריגער פיניע 312
שפרינצה 46
שץ מ. 99
שצחי יעקב ד״ר 18
שקולניק קלארא 413
שרוטר 79, 288
שרייבר ד״ר 265
שרייבר בערל 90, 108
שרייבר צכי 312
שרמנטובסקי אויגניוש 30
שרף שמואל 61, 84, 120, 121
שרתיק (שרת) משה 138

ת

תמרי (טייטלבאום) קלמן 90, 106, 107, 212, 216, 302, 318, 320, 410, 411, 413, 417

תיקוני טעויות

עמוד	טור	שורה	נדפס / אַנשטאָט	צ״ל / דאַרף זיין
19	א	40	Cetnarskl	Cetnarski
25	א	31	כללי	כללית
27	א	21	יורם	וואָרם
28	א	8—9	ופראפ	ופראַג
29	א	10	בשת	בשנת
29	ב	27	ששרותיהן	ששרשרותיהן
29	ב	41	נובד	נובה
64	ב	18	מאלנצוט	מלאַנצוט
99	ב	בתמונה למטה	רייזל	רייזל
100	ב	7	בסר	מסר
106	ב	36	רוזנווייג	רוזנצווייג
109	ב	4	גלד	גדל
116	ב	21	קידש	קודש
160		בכותרת	(הערש ראַמר)	הערש ראַמר
161	א	46	עזרתו	עזרתי
168	א	22	באליציה	בגאַליציה
176	ב	41	1962	1960
181	ב	2	אצה חוגגת	עצה הוגגת
183	ב	3	השמוע	לשמוע
185		יזכור	וחומר	וההומר
212	ב	20	לקלמון	לקלמן
251	א	50	Gruzinski	Gruinski
263	א	27	וואלקענפעל	וואַלקענפעלד
266	ב	7	שטייכט	שטרייכט
270	ב	21	Gount	Count
283	ב	1	וועלכן	וועלכע
340	א	12	לאנזאם	לאַנגזאַם
363	א	44	(בלעכענער)	(בלעכער)
370	ב	44	(פערטער)	(פּעכטער)
406	ב	12	באקעטן	באַנקעטן

הערות / באַמערקונגען

בעמוד 63, מימין לתמונה, במקום: ור׳ משה קאמפף, צ״ל: ור׳ יהושע פניג.

בעמוד 86 (בתמונה: הסתדרות „החלוץ״ בשנת 1924) שורה 4, במקום: קלמן וולקנפלד, צ״ל: שלמה רגנבויגן.

בעמוד 93, טור ב׳, צריך להחליף סדר השורות: 49 ב־50.

זייט 341, קאָלום 1, נאָך דער ערשטער שורה פון אויבן דאַרף מען לייענען 17־טע ריי פון אונטן, און קאָלום 2, ערשטע און צווייטע ריי פון אויבן.

בעמוד 341, (בתמונה: נשף חג הביכורים לילדים ב„בית־העם״), נשמטו השמות: לאה אנגלברג, (השניה מימין, בעמידה), אסתר אמנט, (השישית מימין, בעמידה).

זייט 402, קאָלום 2, אַנשטאָט 38־טע ריי, דאַרף זיין: משה זאָוער; אין סעפטעמבער 1941 זענען

כתובות בני לאנצוט בישראל

א

אדלר א., רחוב חובבי ציון 55, תל־אביב
אַדלר אהרן, רחוב בן־יהודה 8, תל־אביב
אדלר משה, שד׳ רמז, רח׳ בורוכוב 28, חיפה
אדלר נתן, רחוב חובבי ציון 46, תל־אביב
אדלר פנינה, רחוב הרמונים 31, טבעון
אדלר שלמה, קרית אליהו, רחוב אחוה 24, חיפה
אויגנבראון (קרמפר) דבורה, רחוב בר־גיורא 7, תל־אביב
אוסט אפרים, הדר־רמתיים
אוסט מאיר, הדר־רמתיים
אוסט משה, הדר־רמתיים
אושרובסקי לאה, רחוב העליה 30, תל־אביב
אידלמן חנה, בנימינה
איזרעלר שרגא, רחוב דוד רמז 6, יהודיה
איינהורן בנימין, (המועצה המקומית), הדר רמתיים
איסלר דבורה, רחוב בן־יהודה 33, ת״א
אלטשילר שרה, שיכון הפועל המזרחי, המשך שינקין, 15/4 כניסה 5, בני־ברק
אַמנט זאב, מכבי חדש, רח׳ כ״ח 5, ת״א
אַמנט וואַלף, רחוב החרמש 8, קרית שלום
אַנגלברג (ליפשיץ) מניה, שיכון ד׳ בית 13, בני ברק
אַנגלברג נתן, רחוב פיירברג 16, תל־אביב
אַנמוט דוד, שכון עממי 62, רחובות
אַנמוט יעקב, קרית אונו
אַנמוט לייב, רחוב הרצל 178, רחובות
אנמוט מנחם, רחוב סירקין 1, גבעתיים
אַנפנג בתיה, שכון עמידר 27/1, כפר אתא
אַסטליין אברהם, רחוב ביאליק 92, רמת־גן
אסטליין גדליהו, רחוב מוהליבר 21, ראשון לציון
אַסטליין שמואל, רחוב ביאליק 49 „תרבות״, רמת־גן
אקרמן דבורה, שכונת התקוה 19, ת״א
ארנון יהושע, רחוב ארלוזורוב 198, ת״א

ב

באַואר בענעק, רח׳ הלל יפה 31 חדרה
באואר צבי, נוה יהושע 27, בלוק 2, שכון ה׳, רמת־גן
באום נחמה (זאַוארהפט), רחוב רש״י 29, תל־אביב
באומן שמעון (שיף), רח׳ מרכז מסחרי 22, תל־אביב
בודק אריה, שיכון עקיבא 16, פתח־תקוה
בודק משה, רחוב צפת, תל־אביב
בוך שלום, רחוב שפינוזה 14, תל־אביב
בוקסר (מושל) אסתר, רחוב הרברט סמואל (פינת תרנ״א), חדרה
בורגן יהודה, שיכון מזרחי ג׳ 14, כפר־סבא
בינשטוק (מונדשיין) רבקה, רחוב הירדן 11 (חליסה), חיפה
בירנבוים ישראל, רחוב חובבי ציון 20, תל־אביב
בלומברג שמואל, שיכון ותיקים, רחוב ארונוביץ 36, נתניה
בלומנפלד (מרגל) לאה, רחוב ויצמן 72, חדרה
בלזם (קלטר) רחל, שכון עממי ג׳, בני־ברק
בן אלעזר (טרומפטר) דוד, שד׳ נורדוי 72, תל־אביב
ברגר יפה, בנימינה
ברוסט (לנגסם) לאה, רח׳ יהודה הלוי 29, חיפה
ברוור פרניה, רחוב ברדיצ׳בסקי 20, גבעתיים
ברין (קרפיול) טובה, רחוב חובבי ציון 6, טלביה, ירושלים
ברנהרד (רמר) דבורה, קרית נצרת 2/16, נצרת
בר ניסן (זיסאַפל) אפרים, רחוב איבן־גבירול 170, (שכון עובדי הנמל), ת״א
ברקוביץ רות, רחוב תרנ״א, חדרה

ג

גוטליב פסח, רחוב שדה בוקר 29, גבעתיים
גוטמן גיטל, שכון מזרחי 74, כפר־סבא
גוטמן זאב, קבוץ מזרחי, עין־צורים
גוטסמן (שפירא) יוסף, רחוב הגזר 5, תל־אביב
גוטרמן (אדלר) איטא רחוב הקישון 26, תל־אביב
גולדברג (פלנר), זכרון יעקב
גולדמינץ (זיגל), רחוב ביאליק 7, רמת־גן
גולדמן אהרן, רחוב ז׳בוטינסקי 9, פתח־תקוה
גולדמן פייגה וחנה, רחוב גאולים 133, כפר־סבא
גולדמן פנחס, רחוב הרב בלוי, ת. ד. 107, פתח־תקוה
גורלי יעקב, כפר־שלם מספר 3, תל־אביב
גלבר אליעזר, רחוב מונטיפיורי 46, ת״א
גלבר זאב, שכון חדש, נס ציונה
גלזר אליהו, רחוב נוזהה 26, חיפה
גליננסקי (גולדמן) גוסטה, רח׳ וורמוזה 12, תל־אביב
גראף סוניה, שכון ותיקי הסתדרות 30, פדיה, פתח־תקוה
גרוויברד (יסם) רבקה, רחוב הפועל 16, חיפה
גרוס אהרן, שיכון עולה חדש, כפר אתא
גרוס יפה, עמידר 116, הדר יוסף
גרוסברט (אַפטר) עמליה, רחוב נחלת בנימין 74, תל־אביב
גרטנהאוז יחזקאל, רחוב השומרון 9, שיכון יסודות, פרדס כ״ץ
גריזמן צפורה, דרך יבנה 33, רחובות
גרינפלד יהודה, רחוב דיזנגוף 242, ת״א
גרינבאום יהודה, רחוב בוסתנאי 32, קטמון, ירושלים
גרינר צבי, יד המעביר 90, תל־אביב
גרינר (גוטמן) רחל, רחוב יוסף אליהו 12, תל־אביב

ד

דאַמף ברל, דואר, רחוב יהודה הלוי 48, תל־אביב
דומב הניה, רחוב ראש פינה 12, חיפה
דומב יוסף, רחוב ראשונים 9, רמת־גן

דומב פתחיה, רחוב ראש פינה 12, חיפה
דורנבוש פנחס, מקוה ישראל
דיאמנט ברתה, רחוב רבי עקיבא 90, בני ברק
דישה אליעזר, רחוב הנדיב ת. ד. 47, הרצליה
דרילינג שמואל, כפר יונה
דרילמן ישראל, רחוב שאול 9, שכון בוכרים, ירושלים
דרינגר (קשטכר) חיה, רחוב ז׳בוטינסקי 35/12, קרית מוצקין
דרפלר צבי, יקנעם

ה

הויזר מניה, שכון ותיקים, חולון
הויזמן־וורם בן־ציון—באר־שבע
הויזר׳מן וולף (חנות הלר), רח׳ לילינבלום, תל־אביב
הבנשטרייט (שוסהיים) רחל, רחוב פרץ חיות 38, תל־אביב
הבנשטרייט שושנה, רמת אביב
הוך גניה, רחוב ס. א. 4, קרית־חיים, חיפה
הוך שלמה, רחוב ס. א. 4, קרית־חיים, חיפה
הוכברג רחל, גני תקוה 1/4, פתח־תקוה
הולץ מאיר, רחוב צהלון 3, חיפה
הולץ משה, תל־חנן 231, חיפה
הופר (גריזמן) הניה ויהודה, רחוב ויצמן, רחובות
הורביץ, רחוב רש״י 38, ירושלים
הורביץ קלמן, רחוב נורדוי 11, פתח־תקוה
הורטפליק שלמה, תל־עמל, רחוב כפר יוסף 4, חיפה
היטר אהרן, הרצליה
היטר זלמן, רחוב עין חרוד 6, תל־אביב
הילינגר מנדל, הדר יוסף 7, תל־אביב
הילינגר רבקה, רחוב יעב״ץ, שכון הפועל המזרחי 40, בני־ברק
היפלר חיה, קרית פרוסטיג, דואר כפר אתא
הירשהורן יצחק, רחוב עקיבא 28, חיפה
הירשהורן מאַקס, רחוב נורדוי 30, חיפה
הכט (קורנבלוי) בלומה, עובד בן־ציון 17, כפר סבא
הלברטייל מאיר, שכונת בן־ציון, רחוב פתח־תקוה 85, נתניה
הלמן יוסף, רחוב הסולל 7, ירושלים
הלמן צבי, רחוב יוחנן הסנדלר 3, תל־אביב
הס מרכוס, רחוב לאון בלום, חולון
הר יוסף, רחוב שלומה המלך 21, תל־אביב
הר משה, הדר רמתיים
הר (גוטמן) פייגה, רחוב בלפור 69, תל־אביב
הר (פולגר) רחל, נוה נאמן 101, הדר, רמתיים
הרצברג דינה, שיכון משכנות 520, רמת־חן
הרצברג ישראל, רחוב הרב קוק 8, ת״א

ו

וואַלנר־רייף, רחוב ברזלי 33, חיפה
וואַרם אהרן ונחמה, רחוב ז׳בוטינסקי 69, תל־אביב
וויידן טוביה, מושבה יונית 3/5, ירושלים
וויים אשר, נוה חיים, חדרה
וויים משה, נוה חיים, חדרה
וולפמן חיים, שדרות בעל שם טוב 33, תל־אביב—יפו
וולצר מיכאל, רחוב בארי 4, הדר רמתיים
וואַלקנפלד רבקה, רחוב יוסף אליהו 14, תל־אביב
וואַקסמאַן (רוזנברג) שבע, בת־ים
ווַידשיל צירקונסקי (הבנשטרייט), רחוב גרונימן 13, גן שושנה, רמת־אביב, ת״א
וינר יהודה, רחוב מקוה־ישראל, פינת סוקולוב, חולון
ויסברג פסיל, עלית 209 א׳, עפולה
ויצנר רוזה, רחוב בלו, בני־ברק
וכטל צבי, רחוב הפודים 42א׳, רמת־גן
ונגר חיים, רחוב לבונטין 19, חיפה
ונגר צבי, רמת־אביב 107, תל־אביב
וינברגר אלעזר, שכון ותיקים 53, נתניה
וינשטין (לנגסם) לאה, כפר גנים ב׳, פתח־תקוה
וסר מנדל, קרית־חיים 77/2 ב׳, חיפה
וסרשטיין הניג, שיכון ב׳ מזרחי, בני־ברק

ז

זאואר יהודה, רחוב הקליר, תל־אביב
זאואר קלמן, כפר ויתקין
זאואר שמעון, כפר שלם161, תל־אביב
זאואר צ׳רנה (שמעוני), רחוב יהושע בן נון 56, תל־אביב
זאַוואַדאַ בתיה, שכון ג׳ בית 10/5, בני־ברק
זאַוואַדאַ צבי, רחוב הגפן 13, בני־ברק
זבדיל (קרמר) שרה, רחוב חבצלת 40, רחובות
זונטג חיה, חיפה
זיבצנר הלנה, רחוב זבולון 9, כפר־אתא
זיגל גצל, רחוב ירושלים 10, בני־ברק
זייגר (פישל) אידאַ, ת.ד. 1800, קיבוץ גת
זייגר משה, המועצה המקומית, נס ציונה
זייפרט (קסלר) רייזל, קרית חיים ע״ב 39, חיפה
זייפרט קסלר, בת גלים, רחוב חייל 14, חיפה
זילבר (טרומפטר) דינה, אבו־כביר בלוק 15, תל־אביב
זילברברג יהודה, רחובות
זיספיין יוסף, מושב מפא״י, מסמיה
זיסמן מרדכי (לוביטשער מלמד), יד אליהו, רחוב מרגולין 3, תל־אביב
זקס דבורה, רמות רמז 1, חיפה

ח

חשנובסקאַ (אנמוט) פסיה, רח׳ בצלאל 31, תל־אביב

ט

טוכפלד (ליפשיץ) דבורה, רח׳ צירלסון 31, תל־אביב
טרוים משה, רחוב וויטקין 7, אחוזה, חיפה
טרומפטר (בן אלעזר) יעקב, רחוב אבן־גבירול 190, תל־אביב

י

יעקובובסקי יוסף, ע״י קרית עמל, רמת ישי
יעקובוביץ (מרדר) חיה, רחוב ז׳בוטינסקי 32, תל־אביב
ים יוסף, דואר נע עמק שורק, טל־שחר
יסם הערש, רחוב דולפין, חיל הים 2, בת־גלים, חיפה
יסם פייגה (יתום), הדר רמתיים
יסם, רחוב שיבת ציון 15, חיפה
יסם זלמן, רחוב ג׳ורג אליוט 3, תל־אביב

כ

כהן חנה, שכון 60, גבעת אולגה, חדרה
כ״ץ אנשיל, מלכי ישראל 28 (עמוס 1), ירושלים
כ״ץ בטי, רחוב מלצ׳ט 20, תל־אביב
כ״ץ ברוך, רחוב ברדיצ׳בסקי 20, גבעתיים
כ״ץ טובה, רחוב מונש 17, יד אליהו, תל־אביב
כ״ץ יעקב, שכון עמידר 19, הדר יוסף
כ״ץ משה, רמת הטייסים 17, יד אליהו, תל־אביב
כ״ץ פתחיה, רחוב קראוס 12, רמת־אביב, תל־אביב
כ״ץ שמחה, רחוב בוגרשוב 71, תל־אביב

ל

לאופר סימה, רחוב הראשי 14, ראשל״צ
לבדי (יסם) זיינוול, קבוץ גבעת השלושה, ת. ד. 134, פתח־תקוה
לבדי (יסם) שלמה, רחוב החרמון 31, חיפה
לדרמן ברתה, קבוץ לוחמי הגיטאות, חיפה
לייכטר שמואל, רחוב רוטשילד 20, נס־ציונה
ליבר (פלאַשין) בלה, שכון רסקו 8/2, עפולה
לימזדור אריה, רחוב דיזנגוף 10, ת״א
ליפשיץ אליעזר, השומרון 9, חולון
ליפשיץ ליבקאַ, קרית הזית 10, בת־גלים, חיפה
לאנדוי זלמן, בית יהושע
לאנדוי צבי, רחוב יהלום 21, רמת־גן
לנדסמן אליעזר, רחוב ירושלים 20, בני־ברק
לשצובר הנה, רחוב ויצמן 22, עכו

מ

מגנהיים אריה, רחוב סיני 12, רמת יצחק, תל־אביב
מגנהיים יוסף, רחוב המלך ג׳ורג 29, ת״א
מגנהיים יחזקאל, שדרות ירושלים, רמת־יצחק, תל־אביב
מוברמן (צוויבל) דבורה, רחוב אלכסנדר ינאי 9, תל־אביב
מולכו (סטמפל) רות, רחוב יהודה הלוי 80, נתניה
מושל אהרן, מושב סַטריה (ע״י רמלה)
מזרחי (רייך) חנה, גליל העליון, יסוד המעלה
מיזס יצחק, רחוב ארלוזורוב 58, חולון
מיזס מרדכי, שכון הותיקים, חדרה
מילר גולדה, שכון הפועל המזרחי 12, פתח־תקוה
מילראַד הרמן, רחוב הגפן 27, קרית ביאַליק, חיפה
מילראַד ליאון, קרית אליעזר, בלוק 29, חיפה
מילראַד משה, רחוב דובנוב 29, תל־אביב
מלמד זאב, רחוב חפץ חיים, פתח־תקוה
מרגל אברהם, רחוב בבלי 6, תל־אביב
מאַרדר אהרן, רחוב אבן־גבירול 123, ת״א
מאַרדר יהודה, רחוב ז׳בוטינסקי 84, ת״א
מאַרדר רחל, רחוב ז׳בוטינסקי 84, ת״א
מרגלית משה, רחוב מונש 17, יד־אליהו, תל־אביב
מרזל משה, קבוץ יגור, ע״י חיפה
מרקוביץ אסתר, רחוב גרנדוס 30, רמת־גן

נ

נבנצל יצחק, שכון הפועל המזרחי, רחוב השר משה 33, רמת־יצחק
נדל פנחס, רחוב גורדון 74, תל־אביב
נוסבוים דוד, פינת שינקין 94, רחוב המעלות 17, גבעתיים
נוסבוים פנחס, חיל־הים, חיפה
נשר דוב, רחוב שפירא 11, פתח־תקוה

ס

סטמפל חיים, שדה ווּרבורג
סטמפל מנחם, כפר יונה
סטמפל אליעזר, תל־אביב

פ

פאַס שלמה, רחוב הרוא״ה 10, רמת־גן
פולץ (אַנפאַנג) חנה, גבעתי 17, רמת־חן
פופיול אליהו, רחוב שבזי 32, תל־אביב
פומרנץ (אוסט), רחוב חרות 1, רמת־גן
פורת (פופיול) פנינה ומנחם, רחוב תוספתא 5, תל־אביב
פייט דניאלה, בתי השבים, קרית מוצקין
פירסטנברג טובה, תפרח, באר שבע
פיש שילה, רחוב נ״ז 15, קרית חיים, חיפה
פישלר בנימין, רחוב ט״ז 15, צפת
צלבר מנחם מנדל, רחוב גוטליב 9, בני־ברק
פלבר שמואל, רחוב אלוף שמחוני 8, בני־ברק
פלינק (פיילשוס) מניה, שיכון ותיקים, רחוב ההדס 13, ראשון לציון
פלדבאום משה, מגרשי בורמן, רחובות
פלטקוביץ משה ושושנה, רח׳ חמי־טבריה, טבריה
פליישר יעקב, שכונת נחליאל, חדרה
פלאשין בלה, שכון רסקו 8, עפולה
פלאשין הינדה, רחוב יבנה 7, תל־אביב
פניק (קורנבלאר־בוט) עדה עטל, רחוב ב׳ 65, בית 4, קרית־חיים, חיפה
פסט דוד, רחוב הגלעד 6, תל־אביב
פסט מיכאל, רחוב סוטין 13, תל־אביב
פסט פנחס, שכון עליה, כפר סבא
פסטר חיים, רחוב חשמונאים 18, תל־אביב
פסטר צפורה, רחוב זבולון 20, תל־אביב
פרידמן שלמה, רחוב עמוס 20, ירושלים
פרידר יצחק, קרית חיים, חיפה
פרידריך נחמן, כפר אונו
פרילינג דוד, שכון צבא קבע, בלוק 9, כניסה 3, תל־אביב
פרייברון ציילה, רחוב חת״ם סופר 13, תל־אביב
פרלמוטר אבא, שכון עובדים בלוק 5 בני־ברק
פרלמוטר מלך, רחוב 12, מס׳ 5, באר שבע

צ

צוויליק (קלטר) דורה, רחוב עבודה 23, תל־אביב
צוויבל ד., מונטפיורי 3, פתח־תקוה
צוול אלעזר, שנקין 34, תל־אביב
צוול אלחנן, בלפור פינת מלצ׳ט, תל־אביב
צוקר בנימין, רחוב בעלי מלאכה 7, ת״א
ציזל יצחק, הרב בלוי 4, בני־ברק
צימרמן (פייער) דבורה, רחוב גרץ 9, תל־אביב
צלנר יוסף, רחוב עמק יזרעאל 23, ת״א
צלנר יצחק, רמת יוסף, רחוב הדדי 139, בת־ים
צלר משה, רחוב ז׳בוטינסקי 56, תל־אביב

ק

קגנוביץ פייגה, דרך יבנה 33, רחובות
קודיש נתן ד״ר, רחוב דפנה 24, תל־אביב
קופרמן (גרוס) סבינה, קרית חיים מ״ט 26, ת. ד. 124, חיפה
קופרמן (גרוס) מנחם, קרית חיים מ״ט 26, חיפה
קופרשמיד מיכאל, רחוב איינשטיין 14, כרמל, חיפה
קורנבלוי משה, הדר רמתיים
קורנבלוי נתן, בני מושב מסמיה, חוף א׳ דואר נע, אשדוד
קוטוביץ (כ״ץ, אַנפאַנג) קרסל, רחוב המלך ג׳ורג׳ 93, תל־אביב
קלאוזנר אריה, שכון צבא קבע בלוק ג/1, קרית ים
קלינגר מיכאל, רחוב ואַדי סאַליב 12, חיפה
קלמפנר (גולדמן) חנה, שכון היובל 148, פתח־תקוה
קנובלוך יוסף, שכון ח׳, רחוב קלישר 3, בני־ברק

קנלר זאב (וואלף), רחוב הגנה 3, חולון
קנר אריה, רחוב אלבז 15, כפר אתא
קסטן יהושע, רחוב השחר 1, תל־אביב
קסטנבאום נחמן וגולדה, רחוב הלל יפה, חדרה
קרול לאה, רחוב אמרגנט 8, קרית־שלום, תל־אביב
קרישר ברוניה, קרית ביאליק, שדרות העשור 13, חיפה
קרנר דוד, רחוב פרץ סמולנסקין 8, ת״א
קרפיול אלעזר, דיור עממי 20, הרצליה
קרפיול פנחס, דיור עממי 1, הרצליה
קרש צבי, רחוב לב־זהב 5, רמת־יצחק
קשטכר חיים, קרית אליעזר, רח׳ צה״ל 63, חיפה
קשטכר חיים, סביניה, רחוב הזית 6, קרית ביאליק, חיפה
קשטכר נתן, רחוב הרצל, פוטו נתן, גליל עליון, קרית שמונה
קשטכר פישל, הר הכרמל, רחוב דוד פינסקי 30, חיפה
קשטכר שמואל, רחוב שינקין 41, גבעתיים

ר

ראב״ד צפורה, רחוב יהודה הנשיא 15, קרית טבעון
רבינוביץ משה, רחוב הרצל, בית לנדאו, תל־אביב
רובינשטיין יעקב, רחוב בארי 6, הדר רמתיים
רגנבויגן צבי, שכון עולים ותיקים, נתניה
רגנבויגן שלמה, שדרות ירושלים 132, יפו
רוזמרין דוב, כפר יונה
רוזנבלום משה, קרית עמל, שכון עממי, רחוב מרדכי 21, חיפה
רוזנברג סבינה, שכון עממי 13, יפו
רוזנגרטן אליהו, נוה יהושע 10, רמת־גן
רוזנגרטן שלמה, שכון חברת חשמל 62, אשדוד
רוזנגרטן שלמה, רחוב טורצינר 3, רמת־אביב, תל־אביב
רייך מאיר, קרית חיים, רחוב כ״ז 64, חיפה
רייך נפתלי, רחוב סוקולוב 41, בת־ים
רוטנברג גיטקה, קרית מוצקין, רחוב ויצמן 22, חיפה
רוטנברג שמעון (קנר), רחוב טשרני־חובסקי 4, באר שבע
רוטפלד (אֶטלאֶסאוויטש) שושנה, עין גדי 16, גבעתיים
רוטר ליובה, גבעת עליה 195, תל־אביב
רוטר אפרים, רחוב קראוזו 54, חולון
רוסא יצחק, רחוב הרברט סמואל, חדרה
רמר ברנרד, רחוב הקליר 15, תל־אביב
רמר לנה, גבעתיים
רנד בתיה, קרית אליעזר בלוק 6, חיפה

ש

שוסהיים אהרן, רחוב עין הקורא 4, ת״א
שוסהיים אפרים, רחוב ברדיצ׳בסקי 13, תל־אביב
שוסהיים אריה, רחוב הרצל 91, תל־אביב
שוואַרצוואַלד (פרידריך) שמואל, בית זית מס׳ 81, ד.נ. „האַלה״ ע״י ירושלים
שוואַרצפלד שמעון, רחוב חביבה ריק 1, יד אליהו, תל־אביב
שטוסר אברהם, רחוב וולפסון 63, תל־אביב
שטרנהיים יצחק, רחוב מונטפיורי 25, תל־אביב
שטיינינגר יצחק, רחוב שלמה המלך 24, תל־אביב
שטיימן־כ״ץ חיה, רחוב דפנה 23, ת״א
שטיינפלד אליהו דוב, תל־ליטווינסקי
שטיינר חנה, רחוב ויצמן 2, חולון
שטיין מלך, רחוב רוטשילד 49, תל־אביב
שטיינרייך שמואל, שכון טרומפלדור, נהריה
שטיצל אברהם, רחוב הגליל 4, חולון
שטיצל יוסף, רחוב חנקין 25, חולון
שטיצל משה, רחוב מרדכי 17, לוד
שטרסברג דינה, דואר־נע לב־השרון
ת. ד. 2167, קיבוץ תל־יצחק
שטרסברג ש., אהוד 9, שדרות מרכוס, צהלה
שטרייטפלד אטל, רחוב ויצמן 70, גבעתיים
שיין (יוסט) פנינה, כביש הטייסים 15, יד אליהו, תל־אביב
שימל יוסף, רחוב רות 15, תל־אביב
שיפמן דוב, שכון עמידר 21, חדרה
שיפמן מיכאל, נס־ציונה
שיפמן פנחס, רחוב עמוס 35, רחובות
שיקלר קלרה, רחוב הירשנברג 15/17, תל־אביב
שכטר פנחס, רחוב פיירברג 27, תל־אביב
שלייכקורן אסתר ושמעון, רחוב מתתיהו הכהן 8, תל־אביב
שלייפשטיין אשר, רחוב אליעזר 9, בני־ברק
שלייפשטיין בערל, קרית שמואל
שלייפשטיין משה, שכון 316, כנען, צפת
שלייפשטיין מרדכי, רחוב אליעזר 9, ע״י ביח״ר דובק, בני־ברק
שמיד יטא, שכון ה׳ 34, בני־ברק
שנמן אברהם, רחוב הסולל 7, ירושלים
שנבך אריה, רחוב עובדיה 15, תל־אביב
שפלטר פנחס, רחוב גורדון 5, קרית יובל, ירושלים
שפנגלט (שטלצר) טובה, קרית בנימין, שכון חדש, חיפה
שפאַן צעלעק, מהנדס, רחוב צירלסון 32, תל־אביב
שפרונג יוסף, רחוב דוד המלך 11, בני־ברק
שפרכר יהושע, גני צבי, הדר־רמתיים
שפרכר מנחם, שכון מזרחי ה׳, בני־ברק
שקולניק (פיגנבוים) יונה, קרית אליעזר, בלוק ג/21, רחוב יואב, חיפה
שרקנהמר (פלאַשין) אסתר, רח׳ יבנה 7, תל־אביב

ת

תלמוד יצחק, רחוב השחר 5, תל־אביב
תמרי (טייטלבוים) קלמן, רח׳ סוקולוב 18, תל־אביב

Gartenhaus Stanley, 118-11 84th Ave. Kew Gardens 15, N.Y.

Ehrlich, Sam, 1425 Wythe Place Bx. N.Y., CY 3-8510.

Idelson, Lloyd David, 1577 Carroll St. Bklyn 13, N.Y.

Kraut, Martin, 250 E. Gunhill Rd. Bx. 67, N.Y.

ARGENTINA

Anmuth Israel, Rosario, Paraguay 2001.

Anmuth Samuel, Rosario,

Blank Israel, Rosario, Pte. Amelong 2440.

Faust Jacobo, Cap. Estados Unidos 3708.

Faust Marcos, Cap., Av. Quintana 24 p.2

Feigenbaum Osias y Ryfka, Cap., Luis Viale 170, 54-1143.

Gersten Isaac, Cap., Av. La Plata 2370.

Glesel Chaim, Rosario, Mendoza 1649 2p.

Glesel Enrique, Rosario,

Glesel L., Cap., Grivee 3649.

Gunzberg Fani, Rosario, Buenos Aires 2024.

Haas Ester, Rames Mejia, Bolivar 1035.

Kalter Solomon, Cap., Santa Fe 2117.

Knoll Jose, Cap., Terrere 1735.

Landau Marcos, Lanus, Salta 3486, 241-3276.

Libershuk Fanny, Cap., San Luis 3060.

Magenheim Jose, Cap., Uriburu 474 D. 5.

Magenheim Lemel, Cap., Escalada 869.

Meth Samuel, Lanus, Ferre 3558.

Reich Mendel, Cap., Corrientes 2311.

Parnes Leser, Cap., Hip. Yrigoyen 3150.

Seindenband Frida y David, Cap., Ferrari 410, p. 1 Dep. 7.

Sibzehner Julio, Concordia, R. Indarte 5, Entre Rios.

Silber Jose y Regina, Cap., Warnes 765.

Sternlicht Sabina, Cap., Washingi ton 2162, Parnes

Stempel Eleazar L., Hilados, Lavalle 2168.

Szternheim Samuel, Cap., Sanabria 1799.

Wenger Gitel, Cap., Luis Viale 136, 54-5326.

Wenger Jose, Cap., Franklin 869.

Wenger Mordichai, Cap., Camargo 331.

Wenger Rachel, Cap., Ferrari 410.

Wichter Minde, Cap., Cucha Cucha 2879. Zellerkraut.

FRANCE

Bach Lea, 142 Avenue Ledrug-Rolin, Paris XI.

Estlein Getzel, 34 Bd. Riguet 50,

Feniger W., 19, Rue du 18 Juin, GAGNY Seine a Oise.

Gold Maks, Rio-Barbetta 10, Paris-E., 3.

Karpf (Alter) Hena, 11 Rue E-Vailant, leus, P.O.C.

Kerner Aron, 16 Rue Sainte Cecile, Paris 9E.

König Naftali, 4, Rue de Lodi, Le-Mans.

Mühlrad Samuel Dr., 29 Avenue Hoche, Paris.

Puderbeutel Joel, 116 Av. Simon Bolivar, Paris 19E.

Puderbeutel Leib, 14, Rue D'Atlas, Paris 19E.

ENGLAND

Buch Max, Vicoroy Court Prince Albert London Road N.W. 6.

Bier M., 10 Ashley Court Frognal Lane N.W. 3, London.

Rosmarin Eliazar, 17 Richmond Ave. Prestwich, Lang, Near Manchester.

Rosmarin Szalom, 17 Dobree Ave. Willesden 4227, London, N.W. 10.

Strum Abraham, 40 Sumatra Road, London, N.W. 6.

Unger A., 48, Arkw-Right Rd., London, N.W. 3.

BELGIE

Friedman Moses, 1, Rue Van Lerius, Anvers.

Friedman Israel, Ostenstras 50, Anvers.

Goldman Aron, 132 Avenue, Plantin Moret, U.S. Anvers

Kneler Moses, 93 Avenue de Belgique, Anvers.

Diamand H., California, 1917 Grest, Los Angeles U.S.A.

Fast Henry, 2849 San Marino, California, Los Angeles.

Fishbach H. 292 New Str. Brighton, Melbourne, Australien.

Hütter Selman, Rio de Janeiro, Zetenem 88/100, Brazil.

Kipper (Fass) Miriam 3729, Overview Rd., Baltimore 15 MD, U.S.A.

Lewin Isaac Rabbi, Dr., 258 River Side Drive, New-York 25, N.Y.

Mohl Abraham, 180 River Side Drive, New-York, N.Y. U.S.A.

Mühlrad Abbe, Stockholm-Hägersten 9, Sweden, P.O.B. 923.

Pshemish S., Rivington St. 202, New York, U.S.A.

Rubin Salom Rabbi, 902 Brady Ave. Bronx 62, N.Y., New-York, U.S.A.

Rokach Hersh Melech Rabbi, 5402-61 Ave. Brooklyn 4, N.Y.

Rosmarin A, 1704 W 35 Str. Chicago.

Sauer J. 1128 Tremaine Ave. Los Angeles 19 — California, U.S.A.

Shwarzman, 5728 Wyndal Ave., Philadelfia, 31, PA, U.S.A.

Stecher M., 9030 Linwood Ave., Detroit 6, MICH.

Stempel Oscar, 60 Barbican Rd., Ligvanea, P.O.W.Y., Jamaica.

Weinbach Abrahm, 1004 Michigan Avenue, Miami-Beach 39, Florida, U.S.A.

Reiss, Isidore, 9325 Kinkshyway Bklyn 12, N.Y., Di 5-4109.

Rosen, Michael, 377 13th St. Bklyn, 15, N.Y.

Rosenblum, Louis, 1237 Ave. Z. Bklyn, 35, N.Y., TW 1-3409.

Ross, Seymour, 2114 Neck Rd., Bklyn 21, N.Y., DE 2-1982.

Rubenfeld, Zelig, 1649 49th St. Bklyn, 4, N.Y., HY 4-7550.

Rubenfeld Max, 1649 49th St. Bklyn 4, N.Y., Hy 4-7550.

Rubenfeld, Naftale, 1649 49th St. Bklyn 4, N.Y., Hy 4-7550.

S

Sabul, Clerc, 285 Exeter St., Bklyn N.Y., SH 3-3499.

Sauer, Joseph, 2900 Barnes Ave. Bx 67, N.Y., OL 4-5096.

Sauer, Jacob, 30 Van Ness Terrace Maplewood, N.J.

Sauer, Max, 21-30 79th St. Jackson Heights, L.I.

Sauer, Morris, 107 W. 86th St. N.Y.C. 24, EN 2-6201.

Sauerhaft, Benjamin, 575 E. Grand St. N.Y.C., CA 8-8304.

Sauerhaft, Sam 550 J. Grand St. N.Y.C., Or 3-1763.

Schantz, Abe., 217 Quentin Rd. Bklyn 23, N.Y., NI 3-3963.

Schantz, Mrs. Celia, 1305 Sheridan Ave. Bx. 56, N.Y., JE 6-3073.

Schipper, Aaron, 2090 Barner Ave. Bx. 62, N.Y.

Schipper, Sam, 61 White Oake St., New Rochelle, N.Y. NE. 3-8082.

Schipper, Harold, 2095 Creston Ave. Bx. 53 N.Y., Je 6-1751.

Schmittlinger, David, 63-60 98th St. Rego Fark, L.I., PR 2-1856.

Schmuckler, Joseph ,21-25 34th Ave. Long Island City, RA-8-2917.

Sheldon, Max, 964 49th St. Bklyn 19, N.Y., EV 8-9119.

Alexander, Samuel, 97-10 62nd Drive, Forest Hills, L.I., TW 7-3774.

Schmuckler, Sidney, 908 Driggs Ave. Bklyn 11, N.Y., EV 4-7052.

Schwefel, Harry, 1750 Davidson Ave. Bx. 53, N.Y., TR 8-8380.

Schwefel, Mrs. Rose, 82-39 209th St. Hollis L.I., OL 8-4778.

Seligman, Artur, 80 Brandt, Place Bx. 53, N.Y. LU 3-8399

Shapiro, Mrs. A., 659 Leffert Ave. Bklyn N.Y., SL 6-4524.

Shapiro, Fred I., 472 Empire Blvd. Bklyn 25, N.Y., RY 3-1905

Silverstein, Arthur, 20 Roberta Lane, Commack, L.I.

Silvers, Irving, 610 Warning Ave. Bx, N.Y.C., Tu 2-3504.

Solomon, Hernam, 141-25 Northern Blvd., Flushing, L.I.

Spergel, Julius, 457 F.D.R. Drive N.Y. 2, N.Y.

Spergel, Max, 590 Parkside Ave. Bklyn N.Y., IN 2-5553.

Spergel, William, 2910 Eroux Park East Bx. N.Y.

Steinlauf, Mrs. Hyman, 1746 President St. Bklyn N.Y., PR 3-2075.

Stutzel, Mrs. H., 873 45th St. Bklyn N.Y.

Stutzel, Jack, 235 E. 22nd St. N.Y.C., 10, MU-6-8691.

Stutzel, Leon, 1521 Sheridan Ave. Bx. 57, N.Y.

Specht, Abraham, 806 Midwood Bklyn N.Y.

Szpalter Pinchas, 1647, Union Str. Bklyn, N.Y.

T

Tackler- Now is Mrs. J. Tell, 68-63 108th St., Forest Hills N.

Thaler, David, 65 Arden St. N.L.C. 34, WA 5-5235.

Traum Bluma Max, 2055 Grand Concourse, Bronx 53.

Trompeter, Harry, 245 E. 34th St. Bklyn N.Y., IN 2-0737.

Trompeter, Mrs, Rose, 10 Ave. P. Bklyn N.Y., CL 9-8662.

Tanz, Max, 1229 117th St. College Point, L.I.

Turtletaub, Ben, 265 E. 194th St. Bx. N.Y., CY 5-1223.

Turtletaub, Oscar, 2839 Valentine, Ave. Bx. N.Y., LU 4-0042.

V

Volkenfeld, Mrs. Aaron, 198 Wilson St. Bklyn N.Y., EV 7-6578.

W

Weiden Mrs. Rose, 670 West End Ave. N.Y.C., 25 TR 3-3626.

Weissman, Samuel, 1228 Euclid Ave. Miami Beach 39, Florida.

Welt, Mrs. A., 437 Kingston Ave. Bklyn 25m N.Y., PR 4-5096.

Welt, Louis, Mrs., 2060 74th St. Bklyn 4, N.Y., BE 6-6034.

Wiener, Samuel, 83-15 98th St. Woodhaven 31, Queens, N.Y., VI 6-9109.

Wurmm Mr. S. William, 1770 Story Ave. N.Y., 72, N.Y.

Z

Zawada Mrs. A., 2894 W. 8th St. Bklyn 24, N.Y., ES 3-2192.

Zucker, Marcus, 340 East Olive St., Long Beach, L.I., LO 6-9843 J.

Nussen, Solomon, 371 Vermont St., Bklyn N.Y., EV 5-5679.

Bealick, Louis, 2192 Morris Ave. Bx. 53, N.Y.

Fischler, Irving, 643 Southern Blvd. Bx 55, N.Y.

Zellerkraut, Joseph, 230 Rochester Ave. Bklyn 13, N.Y., SL 6-3272.

Rothstein, Samuel, 79-19 269th St. New Hyde Park, L.I.

Schantz, Kennith, 1597 Hannington Ave. Wantagh, L.I.

Specht, Joseph, 33-26 92nd St. Jackson Heights, 72, L.I., Tw 9-3805.

Lewenbraun, Abraham, 485 Ocean Ave. Bklyn N.Y., BU 2-2460.

Goldstein, W.J., 570 W. 193rd St. N.Y.C., WA 3-0749.

Goldstein, Henry, 739 Arnow Ave. Bx. 67, N.Y.

Gottdank, Abe., 1937 78th St. Bklyn, 14, N.Y., BE 6-7556.

Geber, Michael, 1170 Linnoln Pi. Bklyn N.Y., PR 2-1858.

Greenfield, Jacob, 135-10 Grand Central Pkway, Jamaica, 15, N.Y.

Greenberg, Mrs. Anna, 3045 Brighton 3rd St. Bklyn 24, N.Y., SH 3-0775.

Greenberg Julius, 59 First Ave., Spring Valley, N.Y.

Greenman, Harry J., 241 Central Park West, N.Y.C.

Greenman, Jack, 45 Sutton Pl. South N.Y., 22, N.Y., EL 5-6189.
Grossman, Martin H., 65 Second Ave. N.Y.C., Gr. 5-4292.

H

Heiberger, Charles, 903 Lenox Rd. Bklyn. N.Y. HY 8-6132.

Hitter, Mrs. Sam, 1902 E. 18th St. Bklyn 29 N.Y. ES 6-3177

Horn, Mrs. N., 2738 Henry Hudson Pkway, Manhattan, N.Y., Ki 8-1369.

Hornick, Isidore, 276 E. 95th St. Bklyn 12, N.Y.

J

Jacoby, Mrs. Augusta, 10 Midwood St. Bklyn 25, N.Y.

Jaffe, Jack L., 215 E. 164th St. Bx. 56, N.Y., JE 7-0113.

K

Kagle, Mrs. Rose, 598 W. 191 St. N.Y.C. 33, WA 7-9590.

Kagle, Leo Dr., 598 W. 191 St. N.Y.C. 33, WA 7-9590

Kestecher, Benj., P.O. Box 52, Woodbourne, N.Y.

Kestecher, Phillip, 1175 Walten Ave. Bx. 52, N.Y., JE 7-6763.

Kestecher, Sam, 385 S. 5th St. Bklyn 11, N.Y., EV 8-1633.

Klaristenfeld, Harry Mrs., 340 E. Beech Long Beach, L.I., GE 1-2643.

Kneitel, Mrs. L., 3821 Maple Ave. Bklyn 24, N.Y., ES 2-1082.

Knispel, Charles, 345 W. 55th St. N.Y.C. 19, CL 6-0426.

Knopf, Jacob H. 151-32 27th Ave. Flushing 54, N.Y.

Krug, Mrs. Irving, 222 W. 233 rd St. N.Y.C., KI 6-4403.

Kubert, Joseph, 575 S. Grand St. N.Y.C., OR 3-1968.

Kurzer, Leon, S. 323 W. 80th St. N.Y.C. 24 EN 2-0221.

L

Langsam, Mrs. Hyman, 105 Havemeyer St. Bklyn N.Y., ST 2-0776.

Laufer, Morris Mrs. 776 Crown St. Bklyn 13, N.Y., HY 5-1141.

Lebowitz, m. J., 87-40 Frances Lewis Blvd., Holliswood, L.I., SP 6-4806.

Leffak, Jack, 451 Kingston Ave. Bklyn 25, N.Y., SL 6-7161.

Leiner, Abraham, 33-44 Junction Blvd., Jackson Heights, 72, L.I. N.Y.

Lieblich, Mrs. L., c/o Harry Love, 1555 N. Bronson Ave., Hollywood, 28, Calif.

Lilian Mrs. Charles, 20 Gurney Terrace Fair Lawn, N.J.

Lipert, Adolph W., 2625 East 13th St. Bklyn 35, N.Y.

Lipinsky, Philip, 615 Lenox Ave. Miami Beach, 39, Fla.

Lipshutz Isaac, 2028 Grand Concourse Bronx 52, N.Y.

Lorberfeld, Chaim Mrs. 130-07 228th St. Laurelton, L.I., LA 7-5622.

Lorberfeld, Jack, 3915 Orloff Ave. Bx. 63, NY.., L KI 6-8238.

Lipshutz, Isaac, 2028, Grand Concourse Bronx 52. N.Y.

Lippman, Samuel, 181 Beach 140th St. Belle Harbor, L.I., NE 4-5540.

Lowenbraun, Mrs. Esther, 201 Linden Blvd. Bklyn 26, N.Y., BU 7-3769.

Lowenbraun, Louis, 177 Beach 134th Bklyn N.Y., NA 8-5283.

Lowenbraun, Louis, 177 Beach 134th St. Belle Harbor, L.I., Bu 4-5976.

M

Malter, Nathan, 130 Martense St. Bklyn 26, N.Y., BU 7-3717.

Marder, Mrs. A., 1347 Morris Ave. Bx. N.Y.

Marder, Mrs. Ed. c/o Markellos, 2201 Paseo Del Mar, East View, Calif.

Merzil, Benj., 2999 W. 29th St. Bklyn 24, N.Y., Co 6-5547.

Mintz, Sol, 100 E. 51th St. Bklyn 3, N.Y., PR 8-4744.

O

Offner, Arnold F., 800 Ocean Parkway Bklyn 30, N.Y., UL 4-1817.

Orgel, Mrs. J., 1060 Hunter Ave., Valley Stream, L.I.

P

Padower, Arnold, 1262 Noble Ave. Bx. 60, N.Y., TI 2-1766.

Padower, Hugo, 1262 Noble Ave. Bx. 60, N.Y., TI 2-1766.

Padower, Joseph, 1270 Noble Ave. Bx. 60, N.Y.

Perlmuter, Leonard, 7920 Foster St. S.E., Washington 28, D.C.

Perlmutter, Abraham, 2830 Grand Concourse Bx. 58, N.Y., SE 3-2446.

Perlmutter, Mrs. Bessie, 1027 44th St. Bklyn 19, N.Y., GE 8-6773.

Pinkus, Max, 245-46 Crescent Bellerose, L.I. Fieldstone 7-2508.

Price, William, 320 Ave. N. Bklyn 30, N.Y., ES 5-1409.

R

Rabinowitz, Sidney, 192 E. 3rd St. N.Y.C.

Rauch, Mrs. David, 1020 Neilson St., Far Rockaway, N.Y.

Rauch, Mrs. Jean c/o Weinberger, 1990 Elles Ave. Bx. N.Y.

Rauch, Sam c/o Leon Rauch, 9608 57th Ave. Corona, 88, N.Y.

ADDRESSES OF LANZUT JEWS

כתובות של יוצאי לאנצוט

A

Adler, Mrs. Celia, 495 Columbia St., Bklyn, N.Y.

B

Bader, Louis, 2090 E. Tremont Ave. Bx. 62, N.Y., Underhill 3-5315.

Bleiberg, Leo, 1212 Grand-Concourse, Bx. 56 N.Y. JE 7-1766.

Blitzer, Jack, 2285 Ocean Ave. Bklyn, N.Y.

Blitzer, Sigmund, 3052 Brighten 5th St., Bklyn, 24, N.Y., SH 3-1295.

Brand, Murray B., 218 W. Chester St., Long Beach L.I., Ge 15071.

Brandt, Nathan, 9801 Ave K. Bklyn, 36, N.Y., RN 3-1540.

Bronstein, Mrs. S., 25 Central Park West N.Y., N.Y.

Buch, Charles, 1215 Grand Concourse, Bx 56, N.Y., JE 8-9094.

Buch, David 760 Grand Concourse Bx 51, N.Y., ME 5-4995.

Buch, Louis, 1100 Venetian Way, Miami Beach, Florida.

Brandt, Sidney J., 959 Greenfield Rd., Woodmere, N.Y.

Buch, Sidney, 2932 Beach Channel Drive, Far Rockaway, N|Y., GR 1-5746.

C

Cannon, Mrs Charles, 7402 21st Ave. Bklyn 4, N.Y.

Cohen, Archie A., 194 Riverside N.Y.C., RI 9-0320.

D

Deutsch, Dr. A., 309 W. 104th St., N.Y.C., RI 910320.

E

Erenstoft Dr. Abraham 152 Tapscott St., Bklyn 12, N.Y., PR 3-1200.

Erenstoft, Mrs. Nathan, 152 Tapscott St., Bklyn 12, N.Y., Pr 3-1200.

Erenstoft, Mrs. Josephine, 824 Crown St., Bklyn 13, N.Y.

Epstein, Fred, 993 Carroll St. Bklyn 25, N.Y.

F

Flaschen, Morris, 2245 Ocean Pkway Bklyn 23, N.Y. ES 5-8935.

Flaschen, Samuel, 377 Winona St., Park Forest, Ill.

Fliegel, Abe., 67-31 Kissena Blvd. Pomonok Houses, Flushing 57, L.I., 01 8-4089.

Fliegel, Manny, 662 Wyona St., Bklyn 7, N.Y., NI 9-1227.

Fliegel, Sidney, 2125 Rockway, Bklyn N.Y. CL 1-4425, BEDING 14.

Flur, Harry, 99-40 63 Rd. Rego Park 74, L.I., MO 9-1684.

Flur, Mrs. Katie, 98-09 64th Rd. Forest Hills, L.I., TW 6-4156.

Flur, Nat, 98-09 64th Rd. Forest Hills, L.I., TW 6-4156.

Flur Mrs. Max, 200 Corbin Place Bklyn 35, N.Y.

Fortgang, Mrs. Irving, 4089 Ocean Ave. Bklyn, N.Y., DE-2-92.

Fortgang Mrs. Rebecca, c/o L. Marder, 45 Sutton Pl. S. N.Y. 22.

Frazin, Mrs. L., c/o Fadower, 1262 Noble Ave. Bx. N.Y.

Fried, Isidore, 845 Washington Ave., Miami Beach, Ela.

Frieder, Morris, 2776 Claflin Ave., Bx. 68, N.Y., Ki 6-2374.

Friedman, Mrs. Max, 1577 Carroll St. Bklyn 13, N.Y., PR 2-2673.

Friedrich, Morris, 20 E. 18th St., Bklyn 26, N.Y., UL 6-2450.

Freed, Bernad, 3001 W. 29th St. Bklyn 24, N.Y., CO 6-5547.

Fuchs, Abraham M., 73-15 69th Rd. Middle Village, L.I., DA 6-3824.

Fuchs, Max., 1600 St. Johns Pl. Bklun 33, N.Y.

G

Rev. Gartenhaus, Louis, 1315 East 56th St. Bklyn 34, N.Y., CL 8-9130.
Gartenhaus, Max, 451 Kingston Ave. Bklyn 25, N.Y., SL 6-7161.

Gartenhaus, Louis, 215 E. 197th St. Bx 58, N.Y., FO 5-3510.

Gartenhaus, Sidney, 58-25 251th St. Little Neck, 62, N.Y.

Gerstein, Mrs. Dave, 786 E. 182nd St. Bx 60, N.Y.

Gilbert, Bernad, 30 Fleetwood Ave. Nt. Vernon, N.Y.

Goldblatt, Benj., 551 Rosedale Ave. Bx. 59, N.Y.

Goldfard, Mrs. Morris, 3060 Ocean Ave. Bklyn 35, N.Y., SH 3-3110.

Goldfarb Dr. Saul K., 3050 Ocean Ave. Bklyn 35, N.Y., SH 3-3110.

Goldstein, Benj, 67 Lee Ave. Bklyn 11, N.Y., EV 8-4420.

Goldstein Bennj. A., 850 E. 31th St. Bklyn 10, N.Y.

Goldstein, Jack, 3231 76th St. Jackson Heights, N.Y., HA 4-1159.

Goldstein, Moses, 513 Hegeman Ave. Bklyn 7. N.Y. CL 7 3594
Goldstein, Mrs. Nathan, 756 Saratoga Ave. Bklyn., N.Y., HY 5-5528.

NOAH ZEVULONI

RESTORATION OF THE SYNAGOGUE *

The famous synagogue of the Lanzut Community in Poland, which was so badly damaged by the Nazis when they destroyed the local community, is to be restored just as it originally was. However, it will serve in future not as a synagogue but as a local Jewish museum, according to the Polish Press.

The proposal to restore the synagogue and use it as a Jewish Museum was made by Dr. Wladislaw Balicki, the Lanzut Municipal physician, together with the head of the Cultural Department of the National Council of the Rzeszow District, Mr. Jan Mical. The Council has contributed 200,000 zloty to the purpose. The original plans for the synagogue as prepared in the 19th Century by the artist Z. Fogel were found in the Archives of Warsaw University, and the restoration is to take place according to them. The Polish Government has allocated a sum of 124,000 zloty for the suitable ornamentation of the Museum, and all the wall shields which had been obliterated will be restored by outstanding artists.

Dr. Balicki has collected many of the ritual objects which were formerly in the synagogue and were scattered everywhere. These include a Pentateuch with the Seal of the Local Court to the effect that Jews used to swear on it when they came to give evidence. Festival prayer books printed in 1794 have also been found, as well as several volumes of the Talmud in whose margins scholars noted various novellae of their own, and which also bear the signatures of famous Rabbis.

Dr. Balicki was asked why he has been so insistent on the establishment of a Jewish museum in this spot, where not a single Jew remains. He explains that his purpose is to ensure that the traces of the dreadful and wanton crimes perpetrated by the Germans against the Jewish people, and particularly against the local Jews, should not be obliterated. Many of the Jews of Lanzut were his personal friends. In addition there was a state of friendship lasting many centuries between the local Poles and Jews. Above all, the traces and marks of Jewish life in Lanzut which lasted for so many centuries must not be allowed to vanish. Mr. Jan Mical, Chairman of the local District Cultural Council, has appealed to all who have any objects which were once in the synagogue to restore them to the new Museum. In particular he requests the return of the two famous Menorahs which rose above the roof of the synagogue, and which were looted by the Nazis. He knows that they never left the district.

* "Herut" daily, P. 5, 30.8.1963

alone with our townsfolk. The voice of the Cantor sets the heart quivering as he sings the "El Male Rahamim".

Here we can feel the martyred souls of our fathers, our mothers, our sisters and our brothers, our kinsfolk and all our congregation.

These throbbing hearts are at one with all that was Lanzut. None can describe the broken tremulous starting, the sighs, the muffled weeping, the prayers and hopes of our martyrs when their hearts gave way within them... Their moans and entreaties mounted aloft. My heart tells me that in their last moments our holy martyrs were clinging to us.

We wonder and we wonder. Why were they uprooted and not permitted to pluck from the Tree of Life? And why were we not allowed to aid them?

Surely their blood cries out aloud to us. Earth, cover not their blood.

Hayyim Levanon (former Mayor of Tel Aviv) speaking at a reception for the guests, Eliezer and Inga Stempel of Argentina and Isaiah Stempel of Jamaica.

We go back to those lovely years when we were young, when we dreamed our dreams in spite of the menace all around. A quiver passes through us as we remember how the Zionist Movement spread, and the days when we went wandering along the avenues of Count Potocki's estate... The landscape fired our imagination and we enriched our souls with ideological conversations...

We used to debate with youthful zest and forgot all the daily trouble and the marks of Jew-hatred which clouded Lanzut life. Yearnings for redemption throbbed within us, and we were aware of everything that took place in Eretz Israel. We used to compete in raising funds for the Jewish National Fund, for the Keren Hayesod, for the "Wall and Tower" settlements. We preened ourselves with our Zionist activities. We studied Hebrew, we acted Hebrew plays. We held meetings and gatherings and wonderful Sabbath-day celebrations. All of these together gave us the strength to stand firm with an unflinching spirit.

How old were we then? Sixteen or seventeen in all.

We see how thin our ranks have grown and sadness spreads among us... Where are all those fine-looking and upright brothers and sisters of ours?

Like us they were, imbued with the values of the Zionist Movement. They yearned and longed for the Land of Israel. They were full of energy and enthusiasm. We remember them as they streamed to the railway station to accompany us when we left for Eretz Israel — those whose youth was cut off betimes, those who went down living to the grave...

I seek in vain here for any neighbour from our courtyard, that lively Jewish courtyard which was surrounded on all four sides by houses standing as close together as a wall.

It is hard to accept the fact that the pulse has ceased to beat there. The very spirit grieves... There was the Sukkah in the courtyard with the candle-light glowing within, the narrow lattices in the attic, the cellar, and those firm stout walls against which stood the bookcases with all the volumes of the Talmud standing side by side in array... The windows with their broad tops and sills, the gateway with the iron bar that closed it. That was the courtyard which was breached and polluted and whose inhabitants were led away.

There is one other person left from the street. I look round at those of us who survived. There is a dimness in the light of their eyes. They went through the war with the martyrs of my own family, my gentle sisters who carried their babies on their arms when they departed.

They passed through years of anguish and all kinds of misfortunes. Their world crashed around them. Yet here is the wonder. Their wrinkles are not different from the wrinkles of those who never drank from the goblet of Nazi venom. And how strong the "Teheran children" are! They have become part and parcel of life here and it has given them something of its own beauty and grandeur. There is a Sabra liveliness about them. They have taken root well and have done well.

Yes, here sadness and gladness are mingled. The little congregation of Lanzut with all its many aspects — yet one flame flickers in all our hearts — to keep faith with the Jewish town that is no longer there...

One clings to the other, with word, with glance and gaze; deep in the memories of youth or the horrors of war, the memory of neighbours, of everyday affairs and communal and Zionist life.

The moved crowd who were standing round about the entrance begin to make their way into the hall. Our eyes seek the one unresting soul who all these years has been knitting us together. He was one of the first who left Lanzut for Eretz Israel; dreamy Misha, with his poesy and talk of love. When he came he looked to the future. Now he looks back at the past, toiling at it, this way and that. He makes his way into Lanzut life in all its streams and manifestations, and brings back whatever can be brought back and saved.

He has not changed. Brought up in the Shomer Hatzair Movement, he now fiinds his place in the world of Hassidism. He identifies himself with our town of Lanzut through every sinew and vein that is him. He goes from house to house, completely forgetting himself. He is immersed in his holy task, devoted to his purpose; for some higher Providence has selected him to be the emissary of our community, and preserve the memory of the Holy Congregation of Lanzut.

Silence reigns. There is some mystic inner self-preparation, as though we were going to a funeral. Tears are shed. Our eyes rest on the black letters and the burning memorial lights.

Sorrowing and bowed of head each of us stands

DEVORAH TUCHFELD (Lipshitz)

FAREWELL FOREVER — YEAR AFTER YEAR

Year by year those who are left of our community gather in the hall of the Bet-Hachaluzot here in Tel Aviv. We are drawn together as though by hidden threads, some from near and some from afar; to that spot where we can meet again.

At the entrance we congregate in little groups. Some of us block the pasage-way to the pavement, standing bunched together and talking in low voices. A whole torrent of memories seems to pour through us when we see one another. As we chat together and gradually move round and round, anyone might think that we are swarming like bees in a hive. There is a mellow melancholy in passing these groups, pausing a while here and there, looking at one another and stopping to listen. The fragmentary phrases and the interwoven gazes and glances seem to weave a tapestry of bygone scenes — the cradle, the courtyard, the street, the market, Sabbath nights, Festivals, the whole range of Jewish life...

Here come a pair of old folk. His beard is white and he wears a black hat, while she still has the old-fashioned wig. Slowly they approach together. My soul quivers and warmth passes through me. Surely they stand for my own parents, and for all our holy and martyred congregation!

The fathers with their beards and the mothers in their kerchiefs — they did not caress us and show us their love in the parks or streets of Lanzut. But we knew the warmth of their embrace. We lay in wooden cradles on mattresses of fresh straw and slept the sweet sleep of infancy, while they gently rocked us with their feet...

And which of us did not enjoy playing with the hair-pins that were stuck in our mothers' wigs? And if they damaged the fine mesh on which the wig was built up, mother's eyes were as gentle and forgiving as ever. Her patient lips taught us, from our very infancy, to recite the "Modeh Ani" of the Morning Prayers and the "Shema Israel" which every Jew confesses. And there was always understanding for our mischievousness.

Other eyes pass over me and move on to other folk here. I look back at them, and so we gaze at one another. In me still they see the granddaughter of Zissele the Scribe. In our eyes we still exchange the light of youth. They and I alike immerse ourselves in the sea of memories.

Here is Father wearing Tallit and Tefillin. I see the embroidered silverwork in the part of the Tallit that covers his head, and the black straps wrapped in symmetry round his arm. How that ancient glory is impressed on my memory And here and now I make my way back to the "Apikorsim" (free-thinkers), as our fathers called them. By our present standards they are the most aristocratic of our Elders. Their faces are seamed and wrinkled. Years of toil and the struggle of existence have set their seal upon them. Life in Eretz Israel has, one might think, erased all the characteristics of our little Lanzut. They look different. For these, who gather here, rebelled against the Exile many long years before the Catastrophe began. They came here thirsting for new life. They struggled hard. They took root and fulfilled their purpose of shaping themselves, while they built what had to be built...

Were they granted a special sense of what was to come? Was that what brought them here? Or was it the hand of Providence which chose them to serve as the emissaries of our community?

They passed through the broad-shouldered ranks of the Poalei Zion, Freiheit, Hashomer Hatzair. They were the fine and delicate youngsters of the Mizrahi, of the Noar Tzioni and Akiva. The girls belonged to Wizo and the Benot Yaakov.

Our hair is no longer black. It has faded or vanished in the case of the men. Among the women it is turning silver and white.

Lanzut folk in all parts of the world. Many townsfolk in other countries have recently been visiting Israel, and make their way to the Association. There is always common interest in activities of the Association and the steps to commemorate the community.

The following founders of the Lanzut Association have not lived to see the full achievement of our enterprise: Hayyim Hebenstreit, Samuel Greisman, David Har, Moshe Yona Flashen, Dr. Julius Weissman. The following members have also passed away: Rabbi Jacob Hurwitz, Mordechai Paster, Samuel Zavada, Gedalia Engelberg, Wolf Katz, Rachel Greisman, Abraham Katz and his wife, Melech Kesten, Abraham Felner, Mirel Gottesman, Abraham ben Anshel Katz, Michael Shiffer, Israel Lipshitz, Joshua and Rachel Kornblau, Ephraim Kornblau, Mendel Goldman, Feige Stempel, Moshe Mond, Yehezkel Teitelbaum, Joseph Shpons, Golda Stoser, Devora Regenbogen, Zlata Langsam.

The Association of Lanzut Jews in Israel, like all other associations of sons and daughters of destroyed communities, is a historic phenomenon reflecting the epoch during which European Jewry was overwhelmed and destroyed and the State of Israel came into being.

As a public phenomenon the Association has carried out and will carry out the function of a link with the destroyed past, salvaging all that it can of its values from the abyss of forgetfulness, for future descendants of Lanzut in Israel and the Diaspora.

From left: Rabbi Shalom Rubin, Mrs. Hana Rubin, Michael Walzer, Rabbi Zvi Elimelech Shapiro. (Taken while the Rabbi and his wife were visiting Israel)

MICHAEL WALZER

ASSOCIATION OF LANZUT JEWS AND ITS BRANCHES IN ERETZ ISRAEL

Before the Second World War it was not the practice for newcomers to Eretz Israel to organise themselves according to their towns of origin. The concept of "landsmanschaft", which comes from the American Jewish lexicon, was alien in this country where the idea of the merging and fusion of the different exiles has always been fostered and encouraged. But the situation changed entirely with the outbreak of the Second World War, whose flames devoured the roots of Jewry in Poland as in the whole of Europe. Poland suddenly became a kind of vast auto-de-fe for all European Jewry.

It may be said that the people from Lanzut belonged to those groups which did not sit with folded hands. They were among the first groups of "townsfolk" who organised themslves here to aid their needy brethren and save and rescue the war refugees among them. No sooner was the Organisation established here than contacts were set up with the other organisations in America, Argentine, France, Belgium, Brazil, Cuba, Jamaica, Switzerland, Australia and England.

The Association of Lanzut Jews in Israel was established in 1943 and its first committee included: Rabbi Jacob Hurwitz, Israel Herzberg, Dr. Nathan Kudisch, Dr. Julius Weissman, David Har, Haya Katz, Moshe Milrad, Zalman Yasem, Hayyim Kesztecher, Moshe Estlein, Isaac Tzelner, Shmuel Kesztecher, Penina Popiol, Nehama Sauerhaft, Hayyim Hebenstreit, Samuel Greisman and Michael Walzer. In the course of the years, the activities of the Association have changed together with its principal organisers; a fact which has left its mark on practical work. Some of the original active members have passed away without being privileged to see the fruits of their work. Their memory and labours are reflected in this Lanzut Volume.

At the Inaugural Meeting of the Lanzut Association in Eretz Israel those present all made financial contributions to help the refugee townsfolk in Russia. The meeting also fixed a regular payment to be made by all those originating in the town. When the war came to an end and many Jews gathered in the city of Wroclaw in Poland (formerly Breslau), we gave help to the refugees from our city. Following the establishment of the State of Israel and the massive immigration to the country the tasks of the Organisation changed. In addition to social aid to those who needed it, problems of absorption and constructive assistance emerged, together with the need for guidance and good advice. Finally steps to preserve the memory of the city emerged as a characteristic task of the Association.

The Lanzut Association soon began to engage on this task, and can now present this considerable achievement of the "Lanzut Volume". It is the work of two sons of the town, aided by a number of other individuals from Lanzut in Israel, and assisted by the Lanzut Association in U.S.A. and a number of individuals in the Dispersion.

The commemoration of Lanzut in Israel has assumed several forms. In 1951 it was decided to plant the "Lanzut Wood" consisting of a thousand and fifty trees in the Martyrs' Forest, and to establish a monument there. The 21st of Ab has been fixed as Memorial Day for the martyrs of our city, for it was on that date in 5702 (3rd of August 1942) that the great expulsion took place to Palkinia village, where the remaining Jews of Lanzut were gathered together and exterminated.

Together with "Yad VeShem" we have registered the Lanzut Martyrs in the "Dapei Ad" (Eternal Pages).

The major act of commemoration is the present "Lanzut Volume" edited by the following Committee: Michael Walzer and Dr. Nathan Kudisch. The Financial Committee: The late David Har, Chairman; Shalom Buch, Michael Fast, Pinhas Goldman, Debora Lipshitz. The Audit Committee: Zvi Landau (chairman), Joshua Kesten and Penina Popiol.

At the meeting of our townsfolk held in 1960 an Israel Council of thirty-three members was elected. The consolidation of the Association has led to close social life between the townsfolk, and contact with

nevolent Association. This is also the peak of my ambition, for as charter member of the organization, it has befallen me to carry out the precepts of the organization, that of accomplishing everything I have undertaken.

In my constant and continuous association with the other members of the Banquet Committee the conviction has strongly been confirmed in me that our brothers, individually and collectively, are at all times ready and willing to give their time, money and energy in order to further the interests and to assure the success of all the Society's undertakings.

I take this opportunity of thanking you all for your whole-hearted cooperation and I sincerely hope that in the near future we shall all of us again be assembled in a similar festivity and it is my urgent wish that our organization continue to a happy and permanent existence.

BENJAMIN GREENMAN
Chairman of Arrangement

Ladies and Gentlemen.

It is my sincerest wish that our Society may hold many gala occasions like the one this evening, and it should have a LONG and PROSPEROUS existence.

LOUIS STUTZEL
Treasurer

Upon the completion of five decades of Benevolent service, the Lanzuter Benevolent Association has come here to-night to regale and enjoy the festivities. The Golden Anniversary Committee extends a hearty and most cordial welcome to all who have come to celebrate with us to-night.

It is my zealous desire and hope, our efforts may be rewarded by your complete enjoyment of the festivities arranged for you by our committees, and that your participation in the merriment will be of continuous pleasure.

May I at this time, extend my sincere appreciation and thanks to the members of the Golden Anniversary Committee, who have tirelessly exerted every effort to assure the success of this eventful evening.

JACOB FLASCHEN
Chairman of the Banquet Committee

Ladies and Gentlemen,

With joy and pride, I greet you this evening. I hope you will all have a very pleasant time.

It is my prayer that we all be gathered again to celebrate the Golden Wedding of our Society, at which time I hope to aid in the arrangement of the gala occasion. I am sure the combined efforts of all the members will further the success of our glorious Verein.

Again, wishing you a happy and entertaining evening, I am yours

LOUIS ROSENBLUM
Secretary of the Lancuter Verein

My dear Mr. Bronstein,

The Ambassador desires me to thank you very much for kindly inviting him to the Golden Anniversary of the Lanzuter Benevolent Society to be held on January 15, 1939, at the Commodore Hotel in New York City.

The Ambassador deeply regrets that previous engagement make it impossible for him to attend this anniversary, and he has requested me to extend to you his best wishes to Mr. Louis Tanz, the founder and organizer of your Association and its present president, as well as for the further successful continuation of the splendid work carried on by your Association.

Yours sincerely,
For the Ambassador:
M. BUDNY
Attache of Embassy

Dear Friends:—

I deem it a particular honor to have been accorded the privilege of publicly voicing my sentiments to my beloved friends through the channels of this Banquet Journal.

As a member of the younger element, I am proud to say that my accomplishments are indicative of the diligent work that can be put forth by the sons and daughters of our members. Not only have I been Secretary of the Banquet Arrangement Commitee, but I am now the Secretary-elect of the organization.

My sincere wishes are extended to all here to-night and it is my greatest hope that each and every one of you will help towards the permanent establishment of the Lanzuter Benevolent Association by constant participation in its activities.

ABRAHAM GARTENHAUS,
Sec'y of Arrangement Committee

We have continued the good work at all times. The spirit of 1889 became stronger from time to time; that is in Love, Respect, Friendship, Charity and Benevolence—and this is the history of our past.

And now my dear young friends, the history of the Future is in your hands.

Ladies and Gentlemen:

I give you my heartiest greetings at the thirty-fifth anniversary of the Lancuter Unterstutzung Verein of which I have the honor of being the chairman of the Arrangement Committee.

Words cannot express my feelings to see you all assembled tonight with your sons and daughters to celebrate our great success which was made possible only thru the faithful efforts of the Arrangement Committee together with your united cooperation.

To have the honor of greeting my fellow-officers and brothers is indeed a great privilege and it will remain deep in my heart forever.

Wishing you all a pleasant and entertaining evening, I am yours,

MAX KRUG
Chairman of Arrangement Committee

Ladies and Gentlemen:

With pride and joy do I come to greet you at your thirty-fifth anniversary, which I hope you will find very pleasant and entertaining.

As I quote these words, my mind goes back to the time when this organization was merely a stripling and I vision the hard work the officers and members went through to cause it to attain the great heights which it has today arrived at. When I think of the enormous brotherly aid given by this glorious society, I feel very proud to be called a member of the Lancuter Unterstutzing Verein.

A good many organizations of this kind have been formed but few have survived. Ours is a *success* only because of the endurance, intelligence and goodwill of our offices and members.

In closing my greeting, sisters and brothers, I wish you all an enjoyable evening and I hope to see you at our next anniversary.

HERMAN B. OFFNER
Ass't Chairman of Arrangement Committee
OUR TREASURER

Dear Sisters and Brothers:—

I am very thankful to you for the honor you have bestowed upon me, that of choosing me president at this Fortieth Anniversary of our organization. With your cooperation, I have been able to carry out the fundamental ideals of Brotherly Love, Charity and Benevolence. These ideals which were laid down by our organization in the year 1889, have grown greater with the advancing years.

It is my earnest wish and desire to be able to continue to do my share toward keeping our Lanzuter Benevolent Association, the successful organization that it has become.

With the hope that such occasion as this will occur for many years to come.

I bid you all welcome.

CHARLES BUCH, *President*

Dear Friends:

It gives me extreme pleasure to be present here tonight celebrating with you our Fiftieth Golden Anniversary. I appreciate the honor conferred upon me by our worthy President Louis Tanz, in appointing me Chairman of the Journal Committee. I look forward to serve under him again at our 75th Diamond Anniversary.

SOL BRONSTEIN
Chairman Journal Committee

Just a Word to the Non-Active Members from the Incumbent President.

When you joined this Lanzuter Benevolent Organization, you made it your sacred and permanent dwelling but since then, you never came even once to see whether the pillars are weatherworn or missing, or tried to help those few that do come to meeting after meeting and struggle to keep the dwelling from falling. Is this fair? To repent is NEVER too late; from now on please make every effort possible to come to the meetings as regularly as possible and help build a greater, stronger and richer organization for the benefit of all. Assuring you a very warm and cordial reception.

Yours for progress,
SIGMUND BLITZER

Dear Members:—

This is to me the most momentous occasion of my life. As Chairman of the Banquet Arrangement Committee I have seen this, the 40th Anniversary Banquet, the crowning effort of the Lanzuter Be-

1889 Charter Members of the Lanzuter Ben. Ass'n 1939
I. GREENMAN
First Secretary
L. FRUHLING
First Vice President
B. GREENMAN
L. TANZ
First President
A. KASSE
First Trustee
W. M. RAUCH
M. ROSEN
H. CHAITS PHOTO STUDIO 40 AVE. B. N.Y.

Greetings extended and addresses given by our prominent Presidents and Members on the occasion of the thirty-fifth (1889-1925), fortieth (1889-1925) and Golden Anniversary (1889-1939) of our Lanzuter Benevolent Association.

*

GREETINGS OF OUR PRESIDENT

Dear Sisters and Brothers:

I am grateful to our Heavenly Father for allowing me to be here tonight to greet you all. I want to tell a little of our history of the past.

In the Year of 1889, this organization was called into life, and we named it the Lanzuter Benevolent Society, in honor of the Town where our cradle once stood.

Among the organizers we had not only young men, also men of mature age, and of the highest type of mankind and of education.

I had the honor of being chosen the first president of this organization, and we pledged ourselves to exercise Unity, Brotherly love, Charity and Benevolence, principles which we are practising today, not only among our members and their families but toward mankind at large.

We have continued to do this for fully thirty-five years, and in these years of our existence, we have suffered many hours of darkness and sorrow, when our Heavenly Father took away from us during that period into his everlasting abode some of our dear Sisters and Brothers—in number for whom we have mourned deeply. Tonight we will observe Memorial Service in their glorious names.

With pride we say that we brought them to their last resting place, according to our Jewish Ritual and Rites.

Our doors have always been open to help other worthy Charitable Institutions in this great City of ours.

Yes, let me go one step further to thank you all for your great help in so willingly giving your money to the amount of thousands of dollars, to help our war-stricken people in our hometown Lanzut, that they may not perish from this earth.

As to our financial standing, I am fully convinced that we are 100% solvent. We have cash in banks and property to the value of $30,000. Besides this, we have a wonderful membership.

I also want to thank you for your kind cooperation and for the respect you have shown me in the many years I have spent in cheerfully serving this organization.

A few words to our Sons. We look to you, my dears, that you may come and assist us in our work. It is up to you to see that the work of your dear fathers may not be in vain. It is up to you to relieve us of that burden of responsibility. I am sure that you all possess enough power and energy to continue our good work. I hope and trust that each and every one of you will heed my appeal. I close, wishing you all an enjoyable evening, and hoping that this organization will continue in the future as in the past, with Unity, Brotherly love, Charity and Benevolence.

Fraternally Yours,
LOUIS TANZ, President.

GREETINGS!

In the year of 1889, a few emigrants from Lanzut came together and decided to organize a Lanzuter Verein. A meeting was called for Saturday night, June 15th, and it was held in the rear of a store which was owned by our dear departed brother, Joseph Schlossman. An election was held that same night and the following officers were elected:

President—LOUIS TANZ
Vice-Pres.—ABRAHAM KASSE
Rec. Sec.—ISAAC GREENMAN
Fin. Sec.—KALMAN ROSENBLUTH
Treasurer—DAVID SCHLOSSMAN
Trustee—LOUIS FRUHLING
Trustee—MORRIS LILIAN
Trustee—CHAIM LEIB RINGEL
Trustee—MENDEL KASSE
Serg't at Arms—SAMUEL STEGMAN

The banquet lasted until Sunday morning and on Monday we applied for a charter. The charter was granted and we started to collect some more money from the members and a committee was appointed to purchase a Seifer Torah. Our good members Mr. and Mrs. Joel Erenstoft, may they rest in peace, asked us to have the place of prayer in their home and same was accepted.

Our pride in our brethren in Israel is great and compensates partly for our great sorrow in those who are lost to us. We should erect a monument in New York to our fallen brothers, but we should also help these — the living!

Life in Israel is not easy. Many of the ex-Lanzut families are in need of material help such as accommodation, employment and tools to practise their trades etc. It is necessary to establish a Big Help Fund (Kupath Gmilath Chasudim) in Tel-Aviv, that would be able to help the Lanzut people in their needs. We the ex-Lanzut people that live in New York do not share their needs, but we can imagine the plight of those in a difficult position. Besides this, we should keep in contact with Bnei-Lanzut the world over!

Executive of Lanzuter Farband in New York, 1963. Standing from left: Rabbi Hirsch Melech Rokach, Sam Sauerhaft, Benjamin Sauerhaft (President), Zelerkraut, Charles Buch (past President), Louis Rosemblum (Vice-President), Benjamin Merzil, Bernard Fried.

was the trip to Israel of our chairman Mr. Kalman Buch. The latter transferred the sum of Five hundred dollars to the Book Publishing Committee and informed the Committee that the Relief would take upon itself to provide the paper needed for the book.

The Committee requested of the Lanzut community in America the donation of contributions for the publishing of the Book, and that is how we finally became equal partners to the book that commemorates to eternity the names of our holy community!

In recent years our president Kalman Buch and his wife visited Israel, as did Leib, the son of Eliezer Shapiro, Joshua Wiener, and his wife; Esther Nisan Marder, Abraham Mohl and his wife, Moshe Ben Mordechai Flashen and his wife, Sigmund Blitzer and the Reverend Shalom Rubin who is the chairman of the Society of Rabbis (Israel Hatzair) and his wife the Rabbanit Chana Rubin. All were warmly received with great hospitality by the Society of Ex-Lanzut People in Israel.

All our friends that visited Israel were deeply impressed by what has been accomplished here and with great enthusiasm expressed their wonder at the life here. They also informed us of all the activities performed by the Society of ex-Lanzut People in Israel. Now that the book is in our hands and our spiritual need expressing our emotions has been fulfilled by the Yizkor Book so dear to us — we shall continue to cherish our love for Israel.

And these are our aims, which we have in mind. Our native town and its people are gone and our contact with them severed forever! We, therefore, pledge ourselves to strengthen our ties with Israel and especially the Jews of Lantzut who live there. Those who have visited Israel and come into contact with ex-Lanzut people saw their effort to revive again their lives and to renew their world, so cruelly shattered by the Nazis in the war of Extermination.

Unveiling of Mass Monument to the Lanzut Martyrs at the New Mount Carmel Cemetery, New York, October 20th., 1963. Standing from right to left: Benjamin Sauerhaft, Bernard Freed, Sam Sauerhaft, Fliegel, Benjamin Mersel, Morris Frieder, Charles Buch, Rabbi Shalom Rubin, Lipe Gartenhaus.

Top row : Benny Merzel, Bernard Freed, Katie Freed, Guest, Guest, Jack Frieder, Benjamin Sauerhaft, Guest. Second row : Sam Kestecher, Mrs. Morris Frieder, Sam Sauerhaft, Gertrude Ross, Phyllis Sauerhaft, Sylvia Sauerhaft, Guest, Guest, Guest, Benjamin Turteltaub, — . Bottom Row : Mrs.Sam Kestecher, M. Ross, S. Ross, Saul Sauerhaft, Neil Ross, Guest, Guest, Morris Goldstein, Morris Frieder.

that a Forest named the Forest of Lanzut should be planted in Israel, to commemorate their holy names. On the 15th of December, 1957 we gathered together at a special meeting for this purpose. The Chairman elected for the Committee of the Forest of Lanzut was Abraham Gans and the Secretary Bernhard Freed. The Committee collected 300 dollars and paid this sum to the Keren Kayemeth in New York, that a forest should be planted in the Hills of Judea, in order to commemorate the names of the fallen Martyhs of Lanzut.

Though we have all found great consolation in the establishment of the Jewish State, nevertheless we have not forgotten our native town and its martyrs. We assemble and conduct meetings in order to commemorate and mourn the Martyrs of Lanzut, and at several of those meetings, the holy fallen were enlogized by the Rew. Shalom Rubin, the son of the late Rabbi of Lantzut David Rubin. It is to be noted that our brethren in Israel were not contented only with the planting of the "Forest of the Martyrs" but wish, by means of a Yizkor Book, to help alive the memory of the Lantzut community, as many communities in Israel do.

It came to our knowledge that a few active and conscientious members of the Lantzuter Organization in Israel had prepared the first stages towards the publishing of a Yizkor Book. The living spirit of this holy work is our friend Michael Walzer. He neglected his private interests, and also contacted many sources such as various institutions as well as Polish historians, and spared neither time nor effort in finding and collecting all available material, to make possible the publishing of the Yizkor Book. A result of the interchange of correspondence between our friend Michael Waltzer & ourselves was the founding of the Committee for the Book of Lanzut. The following members were elected: Kalman Buch — Chairman; Eliezer Rozenblum, Morris Frieder, Max Krug and Benjamin Sauerhaft.

The appointed Committee called a General Meeting on the 20th May, 1960 and collected the first donations in aid of the Book, but the final decision in taking active part in the publication of the book,

conquered by Germany and our sisters and brothers fell into the hands of the Nazis. During the years of the war, our contact with Poland was severed. Our hope left was that many Jews, including the Jews of Lantzut, would be able to save their lives by crossing the River San into Russian territory. In the first years of the World War there was absolutely no possibility of helping. — Only after a few years had passed, were we able to dispatch parcels of food and clothing to Russia through the Red Cross. In this way, many parcels were sent by our Association and by individuals to their relatives. Only at the conclusion of the War, were we made aware of the terrible catastrophe!

Out of 2753 Jews in Lazut in 1939, approximately 300 families were saved by escaping to Russia. The majority of these families made their way, after a lot of difficult adventures, to the Land of Israel. On their way back they stopped — some in Stettin and some in the Refugee Camps of Germany. In 1943 the Association of Lanzut in Israel informed us that the first refugees of Lanzut had arrived from the Far East, through the Polish Army of General Anders.

During the years of the Great Aliya 1949-1951, 250 families of Lantzut arrived in Israel. These refugees arrived in a state of listlessness, tired-out, after years of hardship and wandering — lacking everything and even without a roof over their heads. It was the duty of our "Friends of Lanzut in Israel" to send the first helping hand to our brethren. We also acquired information as to the whereabouts of individual survivors who had immigrated to Latin America.

After a few years the People of Lanzut in Israel and all over the world felt that it was necessary to commemorate the name of the Martyrs of Lanzut. The society of Lanzut in Israel offered a suggestion

Active members of the Lanzuter Society:

Standing, from right: Nathan Malter, Morris Frieder, Charles Buch, Benjamin Sauerhaft, Rabbi Rokach, Bernard Freed, S. Blitzer, Louis Rosenblum. Guest, seated, from right: Sidney Fliegel, Max Gartenhaus, Sam Sauerhaft, Sam Kestecher, Sam Wiener, Benny Merzil, Sam Schipper.

Standing, from right: Mrs. Sam Schipper, Julius Spergel, Harry Schwefel, Monie Fischler, Benjamin Goldblatt, Benny Goldstein, Pres. Benjamin Sauerhaft, Max Spergel, Charles Buch, Joseph Zellerhaft, Martin Kraut, Jack Lauterfeld Mrs. Bernard Freed, Harold Schipper. Seat, from right: Mrs. Molly Schipper, — , — , — , Mrs. Morris Frieder, — , Mrs. Betty Buch, — , — , — , Mrs. Moris Goldstein,

Simultaneously, parallel to the Relief, the Ladies Benevolent Society was formed, and almost all the women of Lantzut joined. Because of the work of these women, society life became more active and the members more closely-knit. They especially distinguished themselves by aiding the needy during the Jewish Holidays. It became a tradition (during the period between the two World Wars) to send to their home-town money for Pesach to the amount of a few hundred dollars. In performing this "Mitzvah" individuals also took part, aiding their friends and families. Until the first World War the activities of the Society were very energetic, owing to a most important reason. The majority of the immigrants had at first resided in the Jewish Quarter on the Lower East Side — they were not scattered all over the great city. When their economic position improved, the Jews began to move and take up residence in other parts of the city, where a non-Jewish population lived. There, I would like to stress a few activities in which our Relief distinguished itself. During the first period, it gave aid to "Bnei Lanzut (Sons of Lanzut)" who had come to the States. The English Language came into use. All the material was advertised in English — invitations, accounts, booklets etc. In this way informative material was collected.

In the year 1939 — in the month of January — the Benevolent Association celebrated the 50th Anniversary of its existence. In commemoration of this date, the Association published a manificent album, containing material on the Lantzut Relief of New York. Letters of congratulations were received from the Governor of New York, Mr. Lehman; Louis Tanz, the first President of the Society 1889-1929; Sam Preis, chairman of the Jubilee Committee; also a congratulatory letter from the Polish Legation was received on the occasion of the 50th Jubilee. Two events took place, which both greatly influenced the Relief and enlivened their activities: a) The Outbreak of the World War — 1939; b) The Establishment of the State of Israel — 1948.

In September, 1939, Poland was invaded and

MORRIS FRIEDER

THE SOCIETY OF EX-LANZUT PEOPLE IN NEW YORK

The Jews of Lanzut started emigrating to the United States of America at the beginning of the 19th Century. All the greenhorns (("greeners") in those days worked in sweatshops. The majority longed for and missed their homes. — Social contact and relations amongst themselves were non-existent. From this epoch no documents or letters are available.

In 1889 a few of the Lanzut Jews gathered together in a restaurant, and at a meeting founded the Lanzut Jewish Organisation of the U.S.A. Among the founders was the late Louis Tantz. In this manner the "Society of Lanzut Jewry in New York was officially formed on the 15th of January 1889. The first president was the late Louis Tantz, and the following members were elected on the committee: Abraham Kesten (Vice-president), Isaac Greenman (secretary), Kalman Rosenblit (Treasurer), David Schlossman (executive secretary for monetary matters) and Mendel Kasse. This new society began its activities by establishing its aims. Their chief aim was the establishment of mutual aid and the maintenance of contact with the home country, aiding the needy immigrants and members of the Society's families.

In those days, the immigrants from Lanzut established themselves in a Jewish environment, known in name as the Lower East Side. The first thing they did was to establish a synagogue of their own, in which they prayed on Saturday and Holidays. The Synagogue was the meeting place, for many years, of the Jews of Lantzut in New York. There they inquired after one another's health, and there received news of those members who did not actually come to pray. They invited members to various celebrations and interchanged ideas and opinions on business. After a while, their society grew and their activities increased. After years they became "Americanized" and they celebrated parties, conducted meetings and behaved in general as "old timers". On the 19th May, 1901, they celebrated the 12th year of the Foundation of Lantzut Relief and the President of the Committee was Sam Preis. At the Jubilee Party Professor Feder conducted a musical programme. From then on it became traditional to celebrate banquets, anniversaries etc. These functions were publicized by means of illustrated booklets, which were also a means of commercial advertising and of giving an account of the Union's functions. The Lanzuters put out an especially beautifully illustrated booklet on the occasion of their 35th anniversary — 18th January, 1925 and their 40th anniversary — on 6th January, 1929. It is to be noted that during this period the Society was most active. The following data explain their activities.

On the committee there were 12 members and in the Society itself 307. In 1949 there were 10 meetings and 3 general meetings, and on the committee there were 10 members. In 1950, 21 meetings and 4 general meetings took place, and on the committee there were 8 members. In 1951, 23 meetings and 2 general meetings took place, and on the committee there were eight members and 236 members in the Society itself.

Between the years 1949-1951, the Managing Committee was as follows:—

Yitschak Greenman	—	Honorary Secretary
Beryl Merzil	—	President
Louis Shtizel	—	2nd Vice President
Nathan Goldstein	—	Vice President
Arthur Seligman	—	3rd Vice President
Harry Shefl	—	Treasurer
Sam Sauerhaft	—	Secretary

In 1926, Mr. Charles Buch was elected President of the Society and Mr. Louis Shtizel, Vice President.

In 1927, the Relief opened the Lanzuter Training Corporation.

The Jews had arrived at the camp without clothes, underwear or shoes. Two more camps were set up near Szeniava, the inmates of which worked in the forests. One of these camps was at Kati, about four kilometres from Szenieva, and the other was at Mielniki, about eight kilometres away.

Osiasz Potaszer was murdered in October 1942, apparently together with other members of the Judenrat. A new representation was organised at the end of 1942.

The Chairman was Leizer Fass and the members were: The widow of Osiaz Potaszer, Francisca Potaszer, and Bronislaw Friedwald. As a result of the continuous murders by the Nazis the number of Jews in Szeniava steadily declined. At the beginning of June 1942 there were still 1800. Their number had fallen to 1300 by the end of October and there were only 1100 in the early part of November.

In May 1943 the majority of the Jews in the Szeniava Ghetto were shot to death at the cemetery, and a small group were sent to concentration camps.

In Spring 1944, when the Germans were being defeated on the various fronts and the Red Army was advancing towards the frontiers of Poland, the Nazis organised special units which engaged in obliterating the traces of their crimes. At that time the corpses of Jews shot in May 1943 at the Szeniava cemetery were also removed from their graves.

No more than a small handful of Lanzut Jews survived the Nazi occupation period. The Nazis searched murderously for hiding places, and those who were found in them were shot on the spot by their police. Executions were carried out from December 1942 until March 1943 in Lanzut. In December 1942 and January 1943 24 Jews of Lanzut and the surrounding villages were shot at the Lanzut cemetery, including Leizer Besymstock.

In March 1943 the wife of Marcus Pohorille, first chairman of the Lanzut Judenrat, was killed when her hiding place was found. A girl and a woman who had hidden together with her were also shot by the police.

The handful who remained alive succeeded in escaping largely thanks to "Aryan papers". They went to other towns where nobody knew them, and where they could therefore hope that they would not be recognised as Jews. Individuals went as far as Warsaw. Those saved were: Dina Greenbaum and Dr. Adam Meir.

Memorial meeting for the Lanzut Martyrs: Presidium: Standing from right: Pinhas Goldman, David Haar, Dr. Nathan Kudish, Michael Walzer, Rabbi Isaac Yedidia Frankel, Joseph Shapiro (Gottesman), Moshe Yonah Flashen, Isaac Estreicher (Chairman, Rzeszow Organisation), Nahman Kestenbaum, Jacob Samekh.

Some of the women were sent from the Pelkinia camp to the Belsac death camp. The young and strong people were sent to various labour camps.

Shortly after their stay in the Pelkinia camp the Nazis sent a group of fifty youngsters to Lanzut. The members of the Judenrat also returned there. Their return to Lanzut considerably eased the situation of those who had concealed themselves in the town and were not expelled. Now they could leave their hiding places without being noticed, together with those who had returned from the camp. They might find employment in the town and receive labour cards. The holder of a labour card was permitted to go back to his former dwelling. Those who hid in cellars and attics could now obtain legal assistance, and particularly foodstuffs, from the Jews who had permission to live in town. People whose dwellings were returned to them could build hiding places for relations and friends, and could attend to them after working hours.

There were no few cases in which Poles of the underworld discovered the hiding places of Jews and denounced them to the authorities. The Jews who were taken out of these hiding places were shot in the cemetery, the prison or the street. In August 1942 five Jews were shot in Lanzut near Kraszevski Street and 29 Listopada Street: They were Sarah and Frimmet Wurm, Kalman Wolkenfeld, his wife and child. In September 1942, 9 Jews were shot in the Sobieski Square. They included: Simha Sapir and Israel Wenger. In the same month 8 Jews were shot in Waluba Street and Slowatskiego Street, including: Golda Goldman, Mendel Ripp, L. Kornblau and Marcus Weinberger. At about the same time the wife of Shlomo Greenbaum, member of the former Judenrat, fell together with the Trompeter couple who were taken out of their hiding-place. A Polish woman named Niziolowa was also shot for sheltering Jews.

In September 1942 there were only 50 Jews legally left in Lanzut. At the time the Gestapo men arrived daily from Jaroslaw, and it was rumoured that the Lanzut Jews would be transferred to a ghetto being set up at Szeniava. On 17th September, sure enough, they were all transferred to Szeniava which lies on the other side of the River San. At the time it was the only place in the Jaroslaw district where there was a Jewish centre. In the vicinity were several labour camps, in which a few Jews from Lanzut were also to be found. Mr. Leizer Fass, the member of the Lanzut Judenrat and of the District Committee for Jewish Self-Help, was also to be found there. He was afterwards appointed Chairman of the representation of Jewish Self-help and also Chairman of the Judenrat in Szeniava, more details of which will be found below.

The last Jews from Lanzut fell in the Szeniawa Jewish concentration camp in May 1943 together with those who had succeeded in escaping death at the Pelkinia transit camp or the Belsac extermination camp. Szienawa had been annexed to the Jaroslaw district at the end of 1941, after the Nazi armies had taken the districts beyond the River San following the outbreak of war with U.S.S.R. There is a letter written on 2nd. June 1942 by a member of the Szeniava Judenrat named Osiasz Potaszer (document "JUS" 358 in the Archives of the Jewish Historical Institute in Warsaw). From it we learn that close on 1800 Jews were to be found in the town. Most of them were living in indescribable squalor and were on the verge of starvation. Eli Gross, the chairman of the local Judenrat, was then appointed District Chairman of the Judenrats in the Jaroslaw district. The meaning of this appointment was that the Occupation authorities were preparing the final destruction of the Jews, and their steps were connected with the personality of Gross who had 15 Judenrats under him, Gross remained at his post for a very short time only. Meanwhile the Jewish centres in the Jaroslaw district were liquidated.

On 19th. July 1942, one day before the greatest action conducted at the spot, the representation of the Jewish Self-help was established at Szeniava. The aforementioned Judenrat member Osiasz Potaszer was chairman and the members were Shalom Mellon and Joseph Gross (who was apparently related to Eli Gross, chairman of the District Judenrat). The representation in Szeniava wrote a letter on 26th. August 1942 to the presidium in Cracow, stating that Szeniava was to be the only place in the entire Jaroslaw district where there would be a Jewish population; whose numbers, however, could not be ascertained at the moment. In a letter of 11th. September 1942 to the Presidium of the Jewish Self-help in Cracow, Osiasz Putszer stated that in accordance with the demand of the Nazi authorities a Labour Camp had been set up at a distance of 10 kilometres from Szeniava, not far from the forest. There were 200 people in the camp, including 30 young women. These were Jews from Lanzut, Kanczuga, Zholinia, Lazhiesk and other places in the Jaroslaw district.

Hayyim Leib Kornblau, and Israel Milrad. Naphtali Reich served as secretary.

★

At that time the conqueror was already carrying out his diabolical plan for exterminating the Jewish population in death camps. In March and April 1942 several tens of thousands of Jews were sent from Lublin to the extermination camp in Belsac. In May another extermination camp began to operate at Sobibor, in the gaschambers of which tens of thousands of Jews from Lublin, Germany, Czechoslovakia and Austria were exterminated. From the Cracow province which included the Jaroslaw district and Lanzut several thousand Jews of Cracow and Tarnow were sent to the Belsac camp early in June 1942.

At that time news began to reach Lanzut that it was possible to escape expulsion by obtaining employment in a German labour camp. Lanzut Jews feverishly began to seek work in German factories or institutions. Forced labour was considered preferable to wandering to other places of domicile. Nobody knew yet that the term "expulsion" actually meant extermination. They thought that it involved sending Jews to work elsewhere. As they wished to stay where they were, many Lanzut Jews found themselves places of employment with German companies which were engaged in public works in the district.

In July 1942 the tax offices began to collect from the Jews all the taxes imposed on them, completely ignoring the fact that they were all poverty-stricken, had no sources of livelihood and lived by selling whait little property was left to them. All belongings found in their homes were confiscated for non-payment of taxes. On 15th. July Schmidt, the head of the Jaroslaw Gestapo, arrived in Lanzut. All the Jews had previously been ordered to gather at the secondary school sports ground to have a stamp on their identity cards, called the "kankreta". Schmidt, surrounded by the Lanzut police, put a special stamp on the documents. The right to receive this stamp depended entirely on his personal decision. If he did not like anybody's face he did not stamp his papers. In almost every family there were people whose identity cards remained unstamped.

The Jews were in a state of despair on account of the uncertainty as to their future. They sought for ways and means of obtaining the stamp by other methods. Money was paid to the Judenrat to arrange the matter, and Nadel the chairman promised to do so. However, it was promptly made clear that these stamps were no security at all against expulsion.

On 1st. August 1942, 21st. of Ab 5702, the absolute expulsion of all the Jews of Lanzut was fixed. The Jews still believed that what was involved was departure for work in the east. When it was announced that every one might take as much of his belongings with him as he could carry, each did his best to sell most of his goods and receive money in return. The panic-stricken people sold off their belongings for less than nothing to the peasants of the vicinity. There was a great deal of movement in the town. The peasants wandered round buying everything that came their way.

Those who wished to escape expulsion tried to save themselves by flight to other places. Some sought for hiding-places in the forest or with Polish friends and acquaintances. Not all of them were successful. Some of these Jews were caught on the way before they reached any safe places. In such cases the procedure was short and sharp. They were shot on the spot.

On 3rd. August 1942 the Jews of Lanzut were loaded on carts collected from the surrounding villages and sent under police guards to Pelkinia village fourteen kilometres away. On the way the convoy guards robbed the Jews. Valuables were extorted from them for promises of liberation and possibilities of flight.

There had been a camp in Pelkinia village ever since the end of 1941. After the commencement of the German-Russian war, the Nazis had kept prisoners of war there. In August 1942 a transit camp was set up in the village for the Jews of the Jaroslaw district.

The camp had an area of about 70 hectares About 5,000 Jews were brought there from various places in the district including: Jaroslaw, Kanczuga, Pruchnik, Przeworsk, Radimno, Zhulinia, Grodzisko-Dolna. The entire Jewish population had been expelled from all these places. Four families were permitted to remain at Kanczuga. In Pruchnik a number of families were also left and were afterwards transferred to Sziniawa. The Pelkinia camp detainees were classified there. The old people, sick and children were separated and shot within the camp area, or in the Nechczioli forest about five kilometres away.

The children were killed in the forest, their brains being beaten out with wooden clubs. The bodies of the murdered people were flung into limepits. A few who were not killed by the bullets were buried alive.

who had been expelled east of the River San, now found themselves again under Nazi rule. Many Lanzut Jews wished to rejoin their kinsfolk, but it was not at all easy to get back home. It was necessary to obtain a Transit Permit from the authorities, and the Germans refused to issue them. Some people resolved to run the risk and return to their relatives without any papers. They removed the armlets with the Shield of David which Jews were required to wear, and claiming to be Poles they set out on any means of transport that came their way; or else they went on foot.

In this way a number of former residents returned to Lanzut. However, difficulties and hardships did not cease with their return to the city. The local German authorities published an order that all Jews from beyond the River San had to be registered separately and pay certain sums of money. Very severe penalties were imposed if the order was not complied with. For example, the death penalty was executed on six Jews who returned from beyond the San. They were shot in the courtyard of the Lanzut Courthouse in November 1941. Those murdered included: Ulli Popiol and his wife, Joshua Frei, Chantshe Lieberman, Moshe Sonenshein. At the same time Shimon Walzer and Eliahu Reich also fell.

The sentences were carried out by the policemen: Joseph Kokut, N. Dzibulski, N. Kritzinger and N. Kirschner.

These were not the only executions of those who returned to their kinsfolk in Lanzut. A few months later several dozen of those who had only recently returned were arrested, and once again four people were shot in the prison courtyard. It became obvious to everybody that the prospects of hiding people who returned to town were absolutely negligible, and those who had been in hiding until then announced their return.

Within a few days 20 of the returning Jews were ordered to report to the Municipality. When all those summoned reported at the time stated they were placed in a line. Bernard Bonnek, the Mayor, turned to them and called for devoted work for the German people. He promised that they would not be harmed if they worked devotedly and faithfully. Then the Mayor asked each of them what he had done in U.S.S.R. He wished to find out whether any of those present had been a Commissar there, a member of the Communist Party or the Comsomol. After that they were all sent to sweep snow in the streets. Thenceforward they and others among those who had returned were sent in separate groups to various kinds of compulsory labour.

At this point the Gestapo, whose offices were in Jaroslaw, began to take interest in these people. Gestapo men arrived in Lanzut and arrested 24 of the Jews working in the streets, all of them belonging to the newly returned. They were kept in prison for several months, and afterwards taken out to the cemetery one night and shot. The Gestapo carried out several more executions at the Lanzut cemetery. In March 1942 several dozen persons were shot, including Meir Rosmarin and his wife. The four policemen mentioned above took part in this murder, together with a number of Gestapo men from Jaroslaw.

The occupation authorities restricted the freedom of movement of the Jewish population exceedingly. Eisenlohr, head of the Jaroslaw district, issued an order on 18th December 1941 forbidding the Jews to leave their places of domicile on pain of death. As place of domicile the district chief specified an urban or village community, a village or lodging place. The order went into effect on 1st January 1942.

On the 20th and 22nd March 1942 the Jaroslaw Gestapo carried out numerous arrests in Lanzut. Hostages were taken. Dozens of Poles were also arrested in the course of two days. On the third day all the members of the Judenrat were summoned to the Gestapo. This invitation did not promise anything good. The members of the Judenrat, with the exception of Shlomo Greenbaum, Eliezer Marder and Weinbach decided not to report in order not to run the obvious risks, but to hide themselves. And sure enough their apprehensions were fulfilled. When Greenbaum and the others reported to the Gestapo they were ordered to select ten Jews as hostages. When they refused to give any names they were arrested on the spot. Six other Jews met with by chance on the street were also arrested. A few days later the Jewish prisoners were transferred to Jaroslaw. There they were imprisoned for about four months, and were shot on the 16th or 17th July 1942.

The occupation authorities then appointed a new Judenrat for Lanzut. The Chairman appointed was Advocate Reuben Nadel. The members were: Moshe Siegel, Joel Perlmutter, Mottel Kern, Benjamin Zilpan, Samuel Sach, Leizer Fass, David Rosenblum,

chiefly from Lodz, Kalisz, Chozhow, and Kattowice. Gradually a few dozen of the original inhabitants also returned. Most of their former homes had been pillaged and they were not spared additional violence. Once again the police began searching in Jewish homes. They dragged the heads of .the most respected Jewish families to the central square and ordered them to dig anti-aircraft defence trenches. These orders were accompanied by blows, torment and suffering. Those who were compelled to do this work included the rabbi's son. They forced him to strip himself naked and jump into a trench that was full of water. The Nazis endeavoured to degrade the Jewish community as much as possible, and arranged "exhibitions" to shame them.

A few days after the incident with the rabbi's son the Gestapo ordered that a Judenrat should be set up in the town. Dr. Marcus Pohorille was appinted Chairman.

The members of the Judenrat were: Luzer Marder, Shlomo Greenbaum, Leizer Fass, Wolf Gutman, Moshe Sigel, David Rosenblum, Hayyim Leib Kornblau, Isaac Weinbach and Israel Gersten. The secretary was Rachel Sapir.

The Judenrat had to supply workers every day to clean the streets, to sweep away the snow and clean the floors in army barracks, offices, etc. Early in 1940, by order of the Nazi authorities, the Jews required to carry out forced labour were registered. Of the total number of 900 Jews then residing in Lanzut there were 157 aged 14 to 60, i.e. 17.4%, who had to report for compulsory labour. Of them 84 were registered as skilled workers and 73 as labourers. At that time at least half of the inhabitants of Lanzut were expulsees from the Western districts of Poland. Fifty men were summoned daily for various kinds of forced work.

The Nazi conquerors restricted the sources of sustenance of the Jewish population to a minimum, excluded Jews from economic life, commerce and industry. The 150 Jewish shops were all closed. The two Jewish factories which had operated in Lanzut before the war were also brought to a standstill. Of the 30 workshops operating before the war only 5 were left. The economic position of the Jewish community grew constantly worse. The Nazis also ordered that all property in Jewish hands should be registered. This Order was published on 24th. January by Governor-General Frank, and stated that any property not brought to the German authorities would be confiscated as soon as found.

Many Jews hid various goods and valuables in different hiding places. Afterwards this property was sold secretly. The Occupation authorities constantly searched cellars, etc., for hidden valuables, and whatever was found was confiscated on the spot.

Among the various restrictions imposed on the Jewish population by the Occuying Power, mention should also be made of the prohibition against using the railway and urban means of transport.

At the end of 1940 the number of Jews in Lanzut was gradually increasing. The new refugees who arrived came principally from Cracow but also included former residents of the city. Cracow had been chosen as the seat of the Governor-General and the Regional General Government, and the conquerors permitted only a restricted number of Jews to live there. By the end of 1940 there were already about 1300 Jews in Lanzut, which was the largest Jewish centre in the Jaroslaw district.

In December 1940, according to information received by the "Jewish Mutual Aid" there were about 6,000 Jews, or 3.1% of the total population, in the entire Jaroslaw district.

The Regional Committee which dealt with Jewish Communal Self-help and which was established at the end of 1940 did not have its seat in Jaroslaw, where there were only a few Jews, but in Lanzut which contained the largest number in the district. The Chairman of this Committee was the Chairman of the Lanzut Judenrat, Dr. Marcus Pohorille. Its members included Leizer Fass of Lanzut, and Shmelke Westreich of Kanczuga. The financial and other resources at the disposal of this committee were barely enough for the absolute minimum required.

For some time there was also a Peoples' Kitchen which distributed soup to refugees and the local poor. From time to time wood, charcoal or foodstuffs were also distributed together with other things.

★

The War between Germany and U.S.S.R. which commenced on 22nd June 1941, gave rise to Jewish hopes for a rapid defeat of the Nazis. Hence there was a mood of deep depression when the Hitlerite forces were victorious and advanced steadily eastward. Nazi terror grew steadily worse. A wave of pogroms spread through the newly occupied territories. Jews who had fled to Soviet territory in 1939, or those

T. BRUSTIN-BERNSTEIN
WARSAW HISTORICAL INSTITUTE

LANZUT UNDER THE NAZIS

Before 1939 there were 2,753 Jews in Lanzut out of a total population of 8,700. That is, the Jews constituted almost 30% of the total population.

Lanzut was occupied by Nazi forces on 9th September 1939. The occupation authorities, just as they did elsewhere, immediately published orders excluding the Jewish community from the law. The order that Jewish shops should be marked with a Shield of David made it easy for the Nazi hooligans to identify Jewish property and pillage it.

Jewish shopkeepers were compelled to hand over their goods to soldiers without receiving payment. Other savage decrees were also imposed. The Jewish community was required to engage in forced labour. From the earliest days of the Occupation the Jews were compelled to carry out all the public works in town, to close safety trenches constructed against air attack, and to clean the streets. They worked under the supervision of Nazi soldiers who beat them, maltreated them cruelly and degraded them.

Soon after the Occupation the German civil authorities and police arrived in town. They immediately ordered the Jews to supply furniture and bedding for the private dwellings of the German officials. The police conducted frequent searches for valuables in Jewish homes.

During the first days of the Occupation the Germans burnt the Lanzut synagogue. The Jews succeeded in putting out the fire, and the burnt part of the synagogue was promptly rebuilt.

On 22nd. September 1939 an Order of Banishment was issued against the Jews. They were instructed to leave the city by 16.00 and proceed eastward in the direction of Jaroslaw. Similar orders were given to the Jewish inhabitants of neighbouring towns and villages. Movement westward in the direction of Zheszow was very difficult, as the German police blocked the road leading out of the town. However, the Jews had no alternative. Under the pressure of the authorities they began leaving the town in a panic. Those with means hired carts, loaded their belongings on them as far as permitted and set out. Others went on foot along the road leading towards Jaroslaw.

On 23rd. September, the day after this order was issued, the German police started combing out the Jewish dwellings. They forcibly expelled every family from the town, loading people on lorries and taking them to the bridge across the River San. There they ordered the people to get off and cross to the other side of the river. On the parapet of the bridge were placards. *"Nach Palestina"* (To Palestine).

At that time the common frontier with Soviet Russia had not yet been finally established, and it was assumed that the River San would serve as the border. It seems that the Nazis wished to transfer the Jewish population from the Jaroslaw region to the presumably Soviet areas. It is not impossible that an order to this effect was issued by the head of the Main Office for Reich Security in Berlin, who was sent with an urgent letter of 21st. September 1939 to the police units operating in occupied Poland. Indeed, it should be remarked that this urgent letter stated that Jews were not to be concentrated in the area close to or bordering on Jaroslaw. At the same time Jews were also expelled from Lezheisk, Radimno, Przeworsk and Jaroslaw. Before the war there were more than 2,500 Jews in Lezheisk of whom only a small handful of old people, invalids and poor remained. At Przeworsk about 25 Jews were left at the end of September 1939, whereas about 2,000 Jews had lived there before the war. At Radimno no more than a handful of people were left while at Jaroslaw, which before the war had had about 4,000 Jewish inhabitants, only a few dozen sick, aged and children were left. The Nazis stole everything valuable from those expelled, and also from their homes.

Under the Nazi Occupation Lanzut was not a district town as it had been before the war. The districts of Lanzut and Przeworsk were included within the Jaroslaw district. Some of the Lanzut Jews made use of the fact that their town was not far from the River San and did not go direct to Jaroslaw. They stopped on the way, in the various hamlets and villages, wishing to see how things would develop. After about six weeks some of the expulsees returned without any opposition from the authorities.

During the last months of 1939 several dozen Jews who had been expelled from the parts of Poland annexed to the Reich arrived in Lanzut. They came

On the 21st day of Ab 5702, five thousand Jews of Lanzut and the neighbouring villages were taken away and slaughtered in the Palkinia Forests.

The surviving Jews of Lanzut in Israel and the Dispersion have proclaimed the 21st of Ab as a day of mourning and commemoration for the Lanzut community throughout the ages.

Who can describe the sufferings and despair of these holy martyrs during their last moments?

Who can number the tears they shed? How shall we express their deaths by burning, and what tongue can describe the slaughter of babies before their parents' eyes?

YIZKOR

LET THE Jews of Lanzut and their children and those who come after remember the thousands of Jews of their congregation and the surrounding countryside who were murdered when they had done no wrong...

LET THEM remember the day of mourning in memory of their holy congregation which was blotted from the face of the earth, and all the spiritual and material possessions which were destroyed, bespoiled and pillaged...

LET THEM remember the common grave in the *Palkinia* forests within which are buried men and women, old people and infants, all pure and holy, who perished in countless ways, and their ashes which are scattered over the soil of Poland...

LET THEM remember those who had been lying for generation on generation in the Lanzut graveyard, and whose remains were flung from their graves by wicked hands...

LET THEM remember the sons of Lanzut who fell on every front waging war against the destroyers of Israel.

LET THEM remember the sons of Lanzut who risked their lives and lost their lives in the war of liberation for the re-establishment of Israel.

May the souls of all these holy martyrs be bound up in the bundle of life...

Yitgadal Veyitkadash

The stars signal to you as though they were your old acquaintances. Little by little you re-assume the beautiful days of childhood and your eyes seem to grow fresh, young, innocent and full of faith.

Why not?

Each and every star is a friend. Each star is a brother and companion.

★

Comrades, companions and brethren. My brother fled to Russia under fire. Fled. And from the deeps of Siberia he relates: "I remember the day we started out. My family was with me when we set out on our journey into the unknown. It was the seventh day of the war. We moved under a hail of bombs and through the fire of machineguns. We moved through a sea of tears and blood. We moved on without knowing if we would ever arrive at a secure place. All round us fell men, women and children. Oh those children! Can you imagine any more dreadful sight than those innocent children, hopeless and helpless, children who cannot yet understand what is happening? And they are being killed by bullets turned on them by Nazi murderers flying low in their aeroplanes over this unfortunate sea of refugees, who are wandering where there are roads and where there are no roads. God of vengeance, where are you? We went on foot a distance of five hundred kilometers like that, before we arrived — those who did arrive — in Soviet Russia. Now I am another man, a man who believes in everything. Everything is possible, everything can happen in a lifetime, after all that we have seen on this bloody path from our town here.

"Russia. Do you remember how we used to speak about that marvellous country? With what curiosity we used to talk about it, and how much, how much we longed to see it some time or other? Now I am here in the very midst of that life, although it is wounded and rent apart. This is a gigantic country. Here everything looks different, the people, the land, the air you breathe. The people seem hard. They have faces made of bronze, copper, or maybe it is wax... It is very rarely that you come across a laughing person. I am doing my best to understand what life is like here.

"— Greetings to all of you, to all children of Lanzut wherever you may be. May you be at peace. Will there be peace for us as well?"

Unveiling of memorial monument to the Lanzut Martyrs in the Martef Hashoah, Mount Zion, Jerusalem

Zionist youth in Lanzut say goodbye to Hayyim Hebenstreit when he leaves for Eretz Israel.

and don't come complaining about little trifles like that..."

My feet lead me to the House of Study. I am astonished. The whole big chamber is full of lads and young married men studying Torah. The place is too small to contain them all. It astonishes me. Some new wind, after all, has long been blowing through our town. Many have gone overseas. Many others have gone into all kinds of business. Yet here once again they are returning to themselves, to the Synagogue. I remember the words of the sages who declared that the worse the situation of the Jews grows in the Exile, the stronger their religious yearnings are. The more the Gentiles force them out and persecute them the more they take themselves back to the Synagogue and continue putting one fence in front of another, in order to maintain a barrier between themselves and the alien and hostile world.

And how alien and hostile it is!

And now I visit the Chairman of the Zionist Association. He embraces me. "Oh, how much I want to be with you in Eretz Israel," says he and bursts into tears. (But it never came about, and he met his death together with all the rest.)

The rabbi invites me for a conversation and talks to me about high and holy matters. "It seems that in spite of everything there are sparks of holiness within you," says he and goes on, "but the trouble is that you do not fulfill the commandments..."

I part from my townsfolk. I look back for the last time on the place where I was born, on those who are nearest and dearest to me, and enter the train. The wheels clatter and in my brain echoes the Yiddish song, "Is this my poor little town? Is this really the place, or did I maybe see you only in dream?"

★

You raise the head that has grown heavy on your shoulders and look up at the sky; that sky which is so close to those who believe in it and hope.

through the air. In the distance can be seen the Polish girls wearing their coloured kerchiefs as they walk together from the Church.

Young fellows strolling through the meadows outside the town itself. Dreaming eyes. In the town itself everything dashes forward as usual. Jews are seeking a living and have plenty to worry about. Who can pay attention to the scent spreading through the air and intoxicating young hearts?

Potocki's coach passes, harnessed to six horses. His attendant sitting behind sounds a horn which is as long as the whole coach itself, to inform all and sundry that a great lord is passing by. Everybody moves aside in genuine affection.

Potocki's rule is not oppressive. It is a link between him and the local population, Jews and Gentiles alike. He is an enlightened man.

And, not to be mentioned in the same breath — the House of Study. Lads sitting beside the long wooden tables. Here there are lecterns and reading-stands as in the famous Yeshivot. If you wanted to make a sketch of Bialik's "Matmid" you would just have to find one of these Beth Hamidrash lads standing against his lectern with his eyes fast closed, body leaning forward and filled with dream.

Yet it is the same reality of the House of Study, the same dreaming lads immersed in thier distant worlds: the Beth Hamidrash lads.

A winter's day... Not a particularly romantic winter's day. The snow is not falling and the earth is not covered by a pure white delicate mantle. Indeed, it is covered by a grey winter cloak, a mixture of snow and very earthy mud. It is just an ordinary winter's day. Icicles are hanging from the roofs and give the landscape a very queer look. The icicles are dripping and wasting drop by drop, and you know what their end will be. They are going to fall to the ground and melt as soon as the sun grows stronger.

In the distance there is a noise and tumult. It is market-day. The sound of horses... Calves and pigs. Peasants with long whips in their hands. Waggons fill every corner. Everybody goes out "to warm up in the market atmosphere." The heart seems to become cheerful.

★

And now something grey fills the whole air. Choking clouds coming lower and lower, filling your nostrils and throat, choking. Is this the end?

Expulsion.

All the Jews have been ordered to leave the town and cross the River San so as to enter the Russian Zone.

Wandering. Journeys for weeks on end in goods trains and animal trucks and on carts. Hunger, depression and death.

Many return to the German Zone, to the dear ones they left behind. "Anyway, what will happen to everybody else will happen to me as well."

A common fate. Everything blurred. World without thought or consciousness.

★

Once again the angel spreads his wings. "I shall go down to my city and see what has happened to the townsfolk in my birthplace." How are the tender little children? That was not long before the end.

So you make your way towards the little town. You are like a stranger. Here you can feel the beginning of the end: Loneliness, isolation. Jews isolated from everything. Shops, shops. Waiting for a customer as though everything were the same as in bygone days...

Here is the watchmaker's shop. The door never closes, what with poor folk going round from home to home and coming to seek alms. The shop owner rises each time and gravely hands a coin to each one. "Who known whether I shan't be in their position one of these days?" says he.

The Jewish delicatessen of the town. A group of youngsters standing chatting about Eretz Israel and life in Poland. Among them are students and young folk, some of them with reputations for courage and bravery. Two young Poles aged about eighteen pass by and push against me. I instinctively give them as good as I get and stretch them both out on the ground. All the Jewish lads who have been standing with me suddenly vanish so that I am the only one left standing there, ready to fight back. When I see them I ask, "Why did you run for your lives" And they answer: "You know that we're not afraid of those young louts and a great many more. But do you really want to bring a pogrom down on us like the one in Pshitek?" (That had been the last major Polish pogrom against Jews before the outbreak of the Second World War.) And they remind me of the pig-dealer and notorious butcher who used to throw stones at Jews. When they complained to the police inspector he said, "You can thank God that there isn't any pogrom in Lanzut,

temporary chairman. His Zionist activity was marked by devoted simplicity. The Zionist youth revered him for his idealism and purity of character. He was tortured and murdered by the Nazis together with the rest of the congregation.

Zvi Ramer. Even before the First World War Zvi Ramer joined the Zionist ranks and was a member of the Ahavat Zion Society. He organised a musical group which was the foundation of the famous Hazamir. During the War he fled to Russia, saving himself from the Nazi murderers, but perished alone somewhere in the wastes of Siberia.

Shlomo Greenbaum. He began as an enthusiastic Hassid and used to tell how he would hang himself up by his girdle at the Court of the Rabbi of Alexander in order to see the lustre of his rabbi. In Lanzut he became an active member of the local Zionist Committee. During the Second World War he was forced to become a member of the Judenrat and was compelled to provide workers for forced labour. With head raised high he guarded the honour and lives of the Jews as best he could until he was arrested and shot in the Jaroslav Prison.

David Yust was a watchmaker, a wise and enlightened man. His home was a centre for lovers of Haskala and Zionism in Lanzut. He endeavoured to proceed to Eretz Israel but could not do so. Until the outbreak of the war he was a member of the Community Council. His letters to Eretz Israel were filled with longing and yearning. "What is the news with you? What do your papers write?" His only interest was what was said and done in Eretz Israel, as though that land were the centre of his entire world. He vanished during the wanderings of the War period and his grave is unknown.

Yehiel Nussbaum. An active member of Mizrachi. During the war he tood the wanderer's staff in hand, set out and reached Samarkand in Central Asia where he died and was buried.

Moshe Flashen also died in Samarkand. It was said that he was born at the same time and under the same constellation as Count Potocki, for he was born in Lanzut in 1886. He regarded the bakery which he managed as an incidental affair in his life. He was good-natured and thought only how to help his people. About three years before the outbreak of the war he was elected to the Community Council where he proved to be a reliable support for all who were in need or in distress.

Michael Rosmarin almost succeeded in living in Eretz Israel. He was one of the first to come here after the First World War, but could not find his place and returned. He went back to his Zionist activities and was one of the most gifted actors in the dramatic group. He perished together with all the ohters.

Moshe Feilshuss, conductor of Hazamir. A popular and courteous person with great musical gifts, was active in the Zionist Movement. He was murdered together with his family.

Shimon Wolkenfeld saw to it that there were double musical instruments for Hazamir. He obtained instruments for the orchestra, also made it his business to provide reserves and was an expert at discovering young musical talents. After joining the Revisionist Party, he established a Revisionist branch in Lanzut. He was murdered during one of the Lanzut actions.

Laizer Fass. One of the veteran members of the local Zionist Committee, with a model sense of public voluntary service. He was the secretary of the Bet Haam. His wife Rivka nee Bot used to help him in his public activities. They met their end together with their good comrades.

MOSAIC

You might almost suppose it to be the same world, vast and fascinating and heartening with all its people, those millions and hundreds of millions, and the little twinkling stars — how vast they all are.

Yet if we lower our eyes for a moment we can see ourselves, our own image; the earth in its various shades of blackness and all its little stones and pebbles; the houses, the Jews, the children and the old folk, — Lanzut.

A city of dreams...

Was it nothing more than dream?

* * *

First there was Torah. The Synagogue, the House of Study, prayers, commandments and good deeds, societies; "Welcoming Travellers," "Visiting the Sick", "Aid for the Needy," "Supporters of the Poor," "Free loans", "Talmud Torah".

Sabbath. The town is still. A sermon at the synagogue. Societies and groups studying together.

Summer and Winter and Summer: Twilight and a May moon. A fine rain dripping on the light dust covering the roadway. The scent of lilac spreading

to work, and during the 'Thirties wandered all over Poland until he joined the Hehalutz. He arrived in Eretz Israel with the Fourth Aliya. As early as 1936 he joined the police and served in the Arab district of Beth Shean. Subsequently he joined a kibbutz and quickly found his way to a life of danger and heroism, joining the Transjordan Frontier Force which was exclusively Arab and was run by Circassian and British officers. After various changes and wanderings he returned to regular work and once again engaged in the field of watchmanship and security. When the Second World War broke out it was perfectly obvious to Michael Sternheim that his place was in the front lines. He swiftly made his mark in the army. The Jewish soldiers of his unit used to say, "We aren't afraid as long as Michael's with us." But he found his death in the most difficult days of the war for the Allies, while hastening to the relief of Malta.

Shraga Har was born to his parents Zipporah and David Har in Lanzut in 1922, and was brought by them to Eretz Israel at the age of six. He went to school in Tel-Aviv and by the age of fourteen was already a member of the Hagana. He was an instructor and daring fighter. He fell on 22nd February 1948 in the battle of Sarona, together with his comrade Arieh Kesselman.

Asher Shleifstein fell on 7th April 1945 in the very final stages of the Second World War. He was a member of the first unit that fought near "Dempsey" in the last conflict between the unit and the Germans. Shleifstein was a signaller and was hit by a burst of bullets. He was born in Lanzut in 1919 and educated in Germany, coming to Eretz Israel in 1934. In 1936 he joined the Supernumerary Police, and joined the Army in 1940.

David Kesztecher (*Kez*) fell on 22nd April 1948 in the battle for Haifa, when he already had the rank of Seren (Captain). The Army camp near Haifa bears his name. He was born in 1924 to his parents Rivka and Ephraim Fishel, and came to Eretz Israel with them in 1934. He studied at the Bialik Gymnasium in Haifa and was already active in the Hagana in 1939. At first he served in the communications unit and after completing courses and distinguishing himself he mounted the ladder of rank. He participated in the founding of the Gadna and was the director of a department. In 1947 he was admitted as a student at the Haifa Technion. However, the struggle that preceded the establishment of the State of Israel consumed all his time and energy. He fell in the daring battle for the city of Haifa, and did not live to hear the bells of victory which proclaimed the conquest of the city after that battle.

Zvi Goldblatt, born to his parents Samuel and Rachel in 1909. In 1914 his parents moved to Dombrovo. In 1931 he came to Eretz Israel, joined the Hagana and in the years 1936–39 volunteered to patrol the Tel-Aviv–Jaffa boundaries. Upon the outbreak of the War of Liberation he was appointed one of the defenders of Jerusalem who forced the way to it. He fell on 21st October 1948 at Deir Abu Tor.

Isaac Katz fell in the battle of Kfar Etzion during the War of Liberation, 1948. Born in Lanzut in 1917. His father Anshel Katz was one of the choicest figures of the romantic Zionist period in our city. Isaac came to Eretz Israel with his parents in 1936, and took the way of fulfillment and vision. He continued the tradition of his parents in his synthesis of religion and nationalism, joining the Hapoel Hamizrachi religious group of settlers. At first he lived in Kfar Pines and afterwards in the Kfar Etzion kibbutz, which lay in the hostile and blood-stained region between Bethlehem and Hebron. He was one of the liveliest young men and most daring fighters of the religious group.

LANZUT PERSONALITIES

Getzel Drucker. One of the most esteemed figures of our city, an outstanding maskil who combined faith, tradition and enlightenment in his own person. Prior to the Zionist representatives in official institutions he represented the Jewish public on the Municipal Council and was a leader of the community. He never engaged in chicanery or unworthy methods of appeal, and represented them honourably and fairly. He was one of the first active Zionists in Lanzut, chairman of the local Keren Hayesod, enthusiastic supporter of the Hebrew school, and the accepted arbitrator between Zionist and orthodox circles. Exceedingly modest, he was one of the faithful leaders of our community.

Engineer Abraham Spatz. At Zionist meetings his regular slogan was, "If I am a Zionist, — then I am one under all conditions." For many years he was Chairman of the Zionist Organisation in the town, a member of the Community Council and its

including charitable institutions and societies supporting the poor and the sick. Any fees that it received were devoted to the purchase of musical insruments.

The Dramatic Circle

The absence of a suitable hall for performances was a serious obstacle in the development of local cultural life. For this reason only second-rate theatrical troupes visited Lanzut. A Dramatic Circle was therefore founded with the purpose of interesting the Jewish population in dramatic literature, and also raising money for the erection of a Bet Haam or Peoples' Forum. The Circle included not only persons possessing dramatic talent but also active workers in the field of culture.

The circle began by performing short plays in the small hall of the community above the Mikveh in the bathhouse. In view of the opposition of observant groups, the circle moved to a forsaken warehouse which they repaired for the purpose. From there they moved on to the quarters of the Poalei Zion, and subsequently continued their performances in the Polish hall "Gwiazda", at a high rental.

After the erection of the Bet Haam, which attracted important theatrical companies to Lanzut, the local Dramatic Circle also had to adapt itself to the good tastes of the public, and presented choice and outstanding plays.

Bet Haam

It may be said that the Lanzut Bet Haam was the swan song of the nationally-minded Jewish public in that city. It was the leading undertaking of the local Jews and the younthful generation during the last decade of the community's existence. The Bet Haam brought hope and faith to the younger generation, who said the "Shehechyanu" blessing over it, but were not privileged to enjoy it long...

The Bet Haam was inaugurated at Hanukka 1930. Notables present included: Count Alfred Potocki, District Governor, the Mayor, a representative of the Army, representatives of the Courts and the Post, and representatives of the Zionist Organisation in Cracow and Lwow. The opening ceremonies ended with a large party. The Bet Haam building, which cost ten thousand dollars, symbolised the strong will and boundless faith of poverty-stricken Lanzut Jewry, and their fervent younger generation, in the vitality and permanence of the community. Funds for the purpose were recruited from the real facts of the situation, and the sheer necessities involved. Institutions previously dispersed all over the city in houses and cellars found their home in it. The initial encouragement for erecting the Bet Haam was brought by Mr. Friedrich of America when he visited Lanzut. The "Lanzut Townsfolk Association in the United States" sent five hundred dollars for the "Hebrew School", which served as a basis for the erection of Bet Haam. At that time there was already a Committee for the erection of the Bet Haam, headed by Engineer A. Spatz as chairman, Laiser Fass, Secretary, Pinhas Zwiebel, Treasurer and Moshe Feilshuss, Gittel Sheinman, Dr. Lotringer and his wife Ida, Anshel Katz, Dr. Leon Markel, Oster, and Rachel Anmut as members.

The Committee commenced its activities with a large-scale contribution campaign, beginning with a "Bricks Undertaking". Building commenced in 1929. It was not easy to raise funds, for some Jewish circles in the town were not at all interested in it. But mention should be made of the generous assistance of the noble Count Potocki, who contributed the roof.

The opening of the Bet Haam seemed to change the entire face of our city. The Zionist awakening increased and spread. Performances and evening parties were held there and it served Zionist activities in the city.

After only a few years heavy clouds began to gather over the life of Polish Jews and damped the enthusiasm of our people. Anti-semitism and Nazism left their mark on Jewish economic and public life throughout the country. This gloom did not cease until the final catastrophe, which consumed all European Jewry after the outbreak of the War.

HEROES OF ISRAEL FROM LANZUT

Michael Sternheim, a rare and most devoted Halutz. He spent most of his life facing grave danger. From his arrival in Eretz Israel he undertook defence and security activities. He died a hero's death while serving in the British Army during the Second World War, meeting his death in the famous Company 462 which set out by ship from Alexandria to Malta and was sunk. He drowned together with another 138 members of the company. Michael was born in Lanzut in 1905. During the First World War he lost his father, who died of typhoid in a military hospital. At a very youthful age he began

at the gymnasium included: Moshe Stecher, Leon Rubin of Kolbaszow, both in U.S.A.; David and Itshi Rosenbach, Joshua Kesten; and several students from Borszczow and Buczacz.

The Neurim Library

The Neurim Library was born in the Lanzut Hebrew School, whose life and activities were not restricted to study alone. The pupils of the Hebrew School quickly became a group who devoted their attention to the complete range of independent Hebrew education. Under the influence of the educationalist Nathan Wahrhaftig they established the first Hebrew Library, which served its purposes in educating generations of young Hebrew readers. The need of finding their own means of Hebrew expression led to the foundation of the Hebrew Theatre in Lanzut, which transformed a group of young amateurs into Hebrew actors. The first financial step taken to establish the Hebrew Library came with the performance of "Hatemura" (The Exchange) which was produced by Nahman Kestenbaum. The cast consisted of: Henya Greisman, Michael Walzer, David Trompeter, Israel and Esther Yust, and others. This successful performance led to others, such as "Ahasverus", "Moses", and other plays. The proceeds were used to purchase books for the Neurim Library. The first bookcase was prepared by Mordechai Paster (passed away in Israel). The Library soon owned more than five hundred volumes, which were loaned twice a week to young folk and adults alike. Among those who devoted themselves to the Neurim Library, mention should be made of Zvi Sauerhaft, Moshe Rosenblitt and Isaac Greenbaum, grandson of the Maskil and Hebrew writer Isaac Weissman.

The Daat "Wiedza" Library

The aspiration towards enlightenment and knowledge on the part of the youngsters studying at the elementary schools led to the establishment of a library which served the school youngsters. It provided books of value both for study and literature for the ordinary youngsters, who were also full of a thirst for knowledge. This new cultural enterprise was of great benefit to the young Jews of the city. The library was housed in the home of Mrs. Ebner, and her son Sever served as voluntary librarian. A Library Committee constantly laboured to improve and expand it.

The Hazamir Musical Society

The Hazamir Orchestra in Lanzut was part and parcel of the life of our city between the two World Wars. It made appearances in other Galician towns. Its musicians and accompanists in their special costumes, with their hats striped blue and white, brought the Zionist spirit to every place they visited.

The establishment of Hazamir goes back to the year 1914 when it was founded by Zvi Ramer, Berek Landau, Arieh Stitzel, David Har, Eli Belfer and Abraham Sheinman.

Its only appearance at that time was on the 20th Tammuz, at the Memorial Meeting for Dr. Herzl. Those who remember that performance will also doubtless remember how the orchestra with difficulty succeeded in playing the songs "Al Em Haderech", "Hushu Ahim Hushu" and "Hatikva". The rabbi Eliezer Shapira, intended to proclaim a *herem* (excommunication) on the entire Society because boys and girls came together in it. The First World War interrupted its activities, together with the dispute about it.

In 1919 the Orchestra renewed its activities together with new members. During that year Moshe Feilshuss, a gifted trumpeter, came to Lanzut. He had been a First Soloist in the Paris Orchestra, thanks to which fact he had been spared internment during the war. He joined Hazamir, acted as its conductor for many years and raised an entire generation of pupils: The brothers Trompeter (two of whom play in the Orchestra here in Israel); Marcel Spatz, Zeinwill Levadi, Michael Walzer, Arieh Wiener, Abraham Margel and others. Until 1921 it was an exclusively String Orchestra, but afterwards it became a wind orchestra thanks to the initiative of Moshe Feilshuss and Shimon Wolkenfeld. The Orchestra commenced activities with seven players, but by 1924 there were 37 besides dozens of pupils and students.

One of the first performances of the Orchestra was at the Berger Theatre in Reisha when Peretz' play "Shalosh Matanot" (The Three Gifts) was presented.

Hazamir appeared in most of the towns of Galicia under the batons of Feilshuss, Wolkenfeld, Zvi Ramer and Sheinman.

Hazamir was faithful to its function and mission. It was established for the Jewish population, and appeared free of charge whenever called on in order to bring aid and benefit to those in need,

and working youth, who organised themselves in the following groups: Hatikva, Devora, Shoshana, Yehudit. Their instructors were: N. Kestenbaum; Kalman; Wolkenfeld; David Fast; Rachel Sapir, Jacob Derfler, Haya Katz (Steiman) and Samuel Greizman. Their branch was full of cultural and educational activity. Groups studied Hebrew, Jewish History, Bible, and Eretz Israel geography. Oneg Shabat gatherings were also held. In order to prepare to be halutzim and proceed to Eretz Israel, the Akiva members went to hachshara units in Cracow, Kattowitz, Warsaw and elsewhere.

In 1933 Shmuel Greisman, David Fast, Penina Yust, Bluma Kornblau, Gedalia Estlein and Joseph Margenheim came to Eretz Israel as halutzim.

The members of Akiva were educated in accordance with the values of Hebrew and Jewish culture, and in the light of the vision of the rebuilt Eretz Israel. This education helped to shape the character of many onetime members who succeeded in arriving here before the extermination and are now living in the State of Israel.

Zionist Cultural and Educational Institutions

The growth of the Zionist Movement in our city and the organisation of Zionist Youth Movements led to an expansion of educational and cultural activity, which rapidly became the primary field in preparing and training the new Zionist generation. The young people realised from the first that they must improve their knowledge of the Hebrew language in every way possible. A Hebrew school was established together with libraries and various circles.

Lanzut was known as a city of maskilim and Jewish scholars. The form of education expressed the aims of each particular generation. Earlier, when the overwhelming majority was exceedingly pious and observant, the traditional Heder was the basis for the education of the youngsters. From it they proceeded along the educational ladder to the Bet Hamidrash and the Yeshiva, which engaged almost entirely in the study of the Talmud and the related traditional literature. Only a small part of the young Jews went to the general secular educational institutions where they acquired a general education. Some individuals continued their studies outside the town and even outside the country.

In due course these helped to bring into being an enlightened generation educated in the national and general culture. When Zionism came they were the first to spread the Zionist idea among Jewry at large.

Education in Lanzut

During the first half of the Nineteenth Century the language of instruction in the Lanzut schools was German. There were only a few pupils and there wsa no compulsory education. In 1864 a school was opened by monks, and in the course of time became a general school. B. Zardecki, the Polish educationalist, did a great deal for education and the establishment of schools there, including the Sienkiewicz Gymnasium.

The Jewish school in Lanzut was established on the initiative of parents who sent their sons to the Municipal Gymnasium and wished to make sure that they also had a Hebrew education. This Hebrew school, which was established with the assistance of the West Galician "Tarbut", was regarded as one of the best in the region. Those who helped to bring it about were Shimon Rosenblitt, Chairman of the Committee, and Yehiel Nussbaum. The Committee members were: Yehiel Nussbaum, David Yust, Shlomo Greenbaum and Anshel Katz. The Hebrew teachers at the Yavneh School included Nathan Wahrhaftig, our outstanding teacher, a rare scholar and exceptional pedagogue who spoke nothing but Hebrew; the teacher Kahana who had been working as a "Hebrew teacher" as early as 1913; Alter Graubart who had a rabbinical diploma; A. Lederman of Czortkow, who was also active in the "Ivria" Society and used to lecture and speak in public; and the teacher Zeinvel Hammersfeld.

A Bet Yaakov Hebrew School for girls was established in 1931.

It should be noted that the Jews were 30% of the 1400 pupils at the general elementary school. There were few Jewish pupils at the Gymnasium in our town. They adapted themselves only with difficulty to the conditions of study there, as classes were held on Sabbaths during the hours of prayer and synagogue. Here mention should be made of Professor Dr. Koller, who passed away in Israel in 1955. His son is a lecturer at the Hebrew University. Dr. Nathan Kudish, one of the editors of this volume, studied at the Gymnasium and was also a "private" teacher of Hebrew. He came to Eretz Israel in 1934, is now headmaster of the Bar-Cochba School in Tel-Aviv, and is known for his essays on education and pedagogics. The first Jewish pupils

Young Agudat Israel members, 1932. Seated from right: Yeheskel Bogen, Feivel Adolf, Moshe Rosenberg, Velvel Shapiro. Standing from right: Joel Puderbeitel, Nissan Koenig, Mendel Vaxman, Simha Greener, Moshe Kneller. Simha Sapier.

own training centres and sent Aguda halutzim to the vountry.

The Chairman of the Aguda Branch in Lanzut was Reb Feibish Adolf. The members used to meet in his home, where they were chiefly engaged in joint study of the Talmud. In the course of time the Aguda established a number of aid and relief institutions: a Gemilut Hesed Fund, Bikkur Holim (Society for visiting the Sick), and a Hevrat Eshel (Board and Lodging Society). During the Thirties, when the Eretz Israel spirit began to penetrate the Aguda fortress, and particularly their youth, an Aguda training point was set up in Lanzut. Many of the householders provided work for these halutzim, including: Reb Zelig Kerner, Reb Meir Estlein, Ephraim Krantzler and others.

Hashomer Hatzair

The Shomer Hatzair branch in Lanzut was established in 1919 on the initiative of Issachar Reiss, born in Lwow and brother-in-law of the advocate Leon Markel. He reached us from Vienna, where he had studied at the Hebrew Teachers' Seminary and was one of the founders of Hashomer Hatzair. The latter was the pioneer Zionist Youth Movement in our city. The progressive young Jews of Lanzut during the period of general ideological awakening sought for new ideas and found their place here.

Many of the adolescents who had previously aimed at assimilation, or simply having a good time, came to the conclusion that the only solution for the Jewish people was their restoration to their own country, Eretz Israel. Against that background the Pioneer Youth Movement came into being, and first and foremost Hashomer Hatzair whose members included the intellectual and pioneer young people of Polish Jewry.

The Hashomer Hatzair Movement in our city educated a whole generation of young pioneers, who fulfilled the Zionist command in Eretz Israel and continued in this work until the destruction of Polish Jewry.

Akiba Zionist Youth

This began in the Zionist Youth Group of 1929. Its vital spirit was Nahman Kestenbaum and his assistant Dr. Edward Maurer, Magister Joshua Kneppel, Kalman Wolkenfeld and Isaac Greenbaum. The membership rose to 150 and included student

national enlightenment. Many and varied cultural programmes were regularly presented.

By 1920 the Poalei Zion Movement was already a significant factor in town. The branch activities were centred round large premises. The members Israel Zucker, Moshe Har, Israel Kesztecher, Laizer Popiol, Eliezer Gelber, Sheindel Kesztecher, and Joseph Har worked hard and were the vital spirits of the movement. A dramatic circle was established and its members evinced considerable artistic talent. They included: Esther Wolf, Tzivia Tuchfeld, Kalman Teitelbaum, Deborah Sauer, Feige Har, Wolf Guttman, Moshe Har and Gitsche Yasem.

"Freiheit — Dror"

Thanks to the Poalei Zion Movement in Lanzut a Jewish youth movement was established in the town in 1929. This was the popular Youth Movement Freiheit. The founders of the branch were Moshe Har and his comrades Sheindel Kesztecher (Frieder), Gitsche Yasem (Har), Shlomo Levady (Yasem), and Zeinwill Levadi (Yasem).

The Jewish Youth in Poland reacted to the Palestine Disturbances in 1929 and the economic and political crisis which Polish Jewry underwent, by a call to emigrate and fulfill themselves in Eretz Israel. This call was also voiced by the Freiheit members in Lanzut. In 1930 a group of Freiheit haluztim proceeded to hachshara (training), for pioneer activity took first place among the members. They played a big part in all measures on behalf of "Labour Eretz Israel" for cultural and sports activities, setting up the "Kraft" and "Hapoel" groups.

The Mizrachi and Young Mizrachi

The religious section of Polish Jewry never accepted the secularist general Zionism on the one hand, while the ultra-orthodox section of Jewry was opposed to the Zionist idea as such. In response to their Jewish national needs, however, the religious Zionist Mizrachi and Young Mizrachi Movements were organised thanks to the inspiration of outstanding rabbis and religious and spiritual leaders.

The Zionist Religious Movement in Lanzut developed under the influence of Reb Anshel Katz, an outstanding scholar and sage. In 1919 Rabbi Rapoport of Yendziyov visited Lanzut and delivered an address in the Bet Hamidrash calling on people to join the Mizrachi. His call bore fruit and the Mizrachi Movement was set up with Reb Anshel Katz as its first secretary. The chairman was Reb Getzel Drucker, while the committee members were: Elimelech Perlmutter, Hayyim Wolkenfeld, Benjamin Greizman and Moshe Halperin.

In 1920 Reb Anshel Katz was elected chairman of the branch with the following committee: Reb Yehiel Nussbaum, Vice-chairman; Aaron Mushel, Secretary; the late Reb Joshua Frei; Reb Gedalia Engelberg; the late Reb Leibish Melon; the late Reb Gedalia Estlein; the late Reb Elijah Reich; and the late Reb Aaron Wolkenfeld.

The Mizrachi exerted a great influence on the religious youth and many of the Bet Hamidrash habitués joined the Movement. Reb Anshel established a branch of "Torah Ve'Avodah" (Torah and Work), and conducted study in various religious classics every evening. Under his influence Moshe Friedman and Eliahu Reich proceeded to hachshara within the frame of the "Halutz Hamizrachi". The active members of the Young Mizrachi included Moshe Kneller who is now in Antwerp, where he is Assistant Chairman and General Secretary of the Mizrachi and Hapoel Hamizrachi.

The living spirit in the Young Mizrachi was the late Isaac Katz, son of Reb Anshel and member of Kfar Etzion, who met a heroic death among the heroes of the Etzion Block in the course of the Israel War of Liberation. With the aid of Moshe Kneller, the young Isaac set up "Hashomer Hadati" in Lanzut and together with the late Shalom Karniel (Treller), established the unit of Religious Pioneer Youth. The Mizrachi premises were in the house of Joshua Wasserstein and subsequently in the Bet Haam. Mizrachi leaders and workers who regularly visited Lanzut included the scholars and outstanding speakers Dr. Abraham Gottesdiener and Rabbi Maimon.

After Reb Anshel Katz proceeded to Eretz Israel Yehiel Nussbaum headed the branch and Kneller became Secretary together with Joshua Frei, who became chairman of the Torah Ve'Avodah Movement.

Agudat Israel

Agudat Israel, generally referred to as "The Aguda" was a religious movement which in its early stages was far from all matters of organisation and politics. In the course of time the Aguda accepted the idea of settlement in Eretz Israel, established its

Zionist activities contracted and were replaced by emergency measures to meet with the needs of the situation. Yet even before the First World War came to the end the Movement began to expand and grow stronger. The reason for this was a number of Jewish officers in the Austrian Army who were enthusiastic Zionists, who openly worked for the Zionist idea and strengthened the local Movement.

In October 1918 the State of Poland was re-established and included Galicia, where Lanzut is to be found. On the 14th October 1918 the Jews demonstrated in accordance with a decision of the Zionist Organisation, which demanded that the Polish Government should recognise the right of the Jews to return to the Land of Israel and the right to elect organised and recognised Jewish communities. However, the hopes awakened in Polish Jewry by the Balfour Declaration were embittered by the pogroms which were conducted in Polish cities and proved how bitter and evil the fate of the Jews was in foreign lands.

In 1919 the local Zionist Organisation was re-organised. A. Spatz was elected chairman, Shlomo Greenbaum vice-chairman, Abraham Drucker vice-chairman. Members were Dr. Leon Markel, Arieh Dishe, Moshe Estlein, Hayyim Trauring, Yehiel Nussbaum, Rosa Perlmutter, Rivka Shapiro, M. Apter and Haya Shiffer. The following were co-opted on behalf of the youth: Eliezer Stempel and Nahman Kestenbaum. At that time Eliezer Stempel, Michael Rosmarin and Menahem Baumel went to Eretz Israel, while Abraham Drucker went abroad to complete his studies.

A powerful Halutz (Pioneer) Movement was organised in our town and was followed by aliya to Eretz Israel. Among the instructors of the Movement were: A. Hitter, E. Stempel, K. Trompeter and Joseph Seifert. Together with the Halutz Aliya to Eretz Israel, *hachshara* (training) centres were established in Poland, and a general Halutz Hachshara point was also set up in Lanzut. In 1925 the following proceeded to Eretz Israel from Lanzut: Abraham Sheinman, Menahem Anmut, Michael and Bezalel Sternheim, Menahem Stempel, Zvi and Israel Birnbaum, Wolf Katz, Mordechai Paster, Dov Rosmarin and others. With the development and expansion of the Halutz movement various Zionist youth organisations were established. These were: "Noar Hazioni", "Freiheit", "Young Wizo", "Bruria", and "Betar". Until 1930 the Shomer Hatzair was the only youth movement in our town whose members actually proceeded to Eretz Israel. The active members of the Shomer Hatzair group included Michael Walzer, who represented the Shomer Hatzair on the local Zionist Committee until he proceeded to Eretz Israel during 1929, and joined the Hashomer Hatzair kibbutz in Ness Ziona. In 1926 David Har, the founder and leader of the Poalei Zion in Lanzut, came to the country with his wife and two children and became one of the builders of the Yishuv. Their son Shraga fell for the homeland in one of the Hagana actions. David Har was an active member of the Lanzut Organisation until his last day.

The Zionist Movement in Poland underwent grave crises as a result of the changes in that country's regime. The Anti-semitic Movement there brought the Zionist Movement face to face with new objectives. In Lanzut, within the framework of the Zionist Youth and cultural movements, new institutions and societies were established such as: "The Zion Library", the Hashomer Society, the Trumpeldor Sports Association and the Bet Haam. All the Zionist Organisations were exceedingly active, including General Zionists, Mizrachi, Poalei Zion, Revisionists, Hashomer Hatzair, Freiheit, Akiva, Bnei Zion, the Zionist Youth, Beruria and Betar. In those last days of Polish Jewry the Zionist Movement in our town was headed by Dr. A. Drucker, who was slain during the Second World War by Hitler's henchmen together with his active comrades.

The Poalei Zion Movement

The first branch of the Poalei Zion in Lanzut was established in 1918 with the following committe: Hirsch Yasem, Chairman; David Har, secretary; Naphtali Laufban, Moshe Zucker and others. The immediate cause for the establishment of the organisation was the attack on Jews by Polish Anti-semites.

The Zionist Jewish youth reached the conclusion that it was necessary to proceed to Eretz Israel and the Poalei Zion took steps to carry out this idea. Those were years of change and crystallisation in liberated Poland. Many Lanzut Jews whose livings depended on the Potocki estates found themselves facing a vacuum. It was necessary to organise enterprises in order to ease Jewish distress. The Poalei Zion set up a co-operative consumers' store and also began to engage in popular education activities and

Summer camp of Lanzut youngsters in Tarnawka Village, 1928

published essays in the Hebrew periodical press of the time, and his discussion in the pages of "Hashahar" made a great impression on his followers and opponents alike. Thereafter the Haskala circle expanded in the city, and the first Zionist Society was established in 1894 under the name "Zion". Year by year the number of Zionists increased, and after the First Zionist Congress in 1897 they no longer hesitated to identify themselves openly as members of an organised Movement.

After the First Congress the Zionist Movement commenced public propaganda. In those days there were no currents and parties, and so a general committee was established headed by Zvi Hirsh Tannenbaum, son of the head of the community, David or Duzhe Tannenbaum, with a group of active members consisting of: Getzel Drucker, Joshua Tannenbaum, Getzel Glanzberg and the devoted and energetic Zionist Joseph Meir Rosmarin, the vital spirit of the Zionist Movement in Lanzut.

Following the election of Joshua Tannenbaum as chairman of the local committee, activities expanded. The Zionists had to hire quarters from a Christian because no Jewish householder was prepared to hire them aplace. At this period the outstanding and active Zionists were: Shlomo Greenbaum, Mordecai Hitter, Gedalia Estlein, Schroter, baum, Mordecai Hitter, Gedalia Estlein, Schroter, Yitshak Adler, Berel Zissapfel and Abraham Zawada, who published a pamphlet entitled "Waking Up Those Who Slumber" (Mekitz Nirdamim) which was recommended by a certain Rabbi on the grounds that the author was an observant Jew. This pamphlet set out to prove that the Return to Zion was a commandment enjoined according to the Torah, and that orthodox Jews were duty-bound to support the Zionist idea.

Zionist activities spread far and wide and reached into the Bet Hamidrash and the ordinary Jewish masses. Young men from Lanzut who studied at high schools outside the city helped to spread the Zionist idea when they came home. Among them were Dolek (Abraham) Drucker, the son of the famed communal worker Getzel Drucker, and the student Aaron Hitter.

When the First World War began in 1914

Rabbi in Lanzut before moving on to Lizansk. The "Seer of Lublin", who lived in Lanzut, was one of his principal disciples. Lanzut was also regarded as a transit city for Hassidim of various currents, who passed through. The meetings of these Hassidim left their impression on the city and also on Hassidic history, and are on record in Hassidic legends and stories that were widely current among the Jews of Eastern Europe.

Hassidism was a mass movement, and many of its outstanding figures emerged from the common people. The Hassidic circles of Lanzut included a number of these rare characters. Among them mention should be made of Reb Wolf the Psalm-sayer, a simple Jew who used to recite Psalms day and night. He was famed because in his visions he saw the great Saints of his own and earlier times, who conversed with him as a personal friend.

The Hassidic circles established their own "kloizen" (closes) which served as synagogues and meeting places for the Hassidim who followed and believed in a specific Hassidic rabbi. The Hassidic movement fostered the love of song and melody. As a result there were many good cantors in the city, who were very popular among the congregation. There were singers and also "klezmerim" — those folk-musicians of whom many tales are still told. When there was a wedding in Lanzut it was never necessary to invite klezmerim from elsewhere. The town could always provide its own.

Let us mention the names of several of the outstanding "leaders of prayer" in our city. At the Great Synagogue the Baal Tefilla in our days was Reb Mordechai Flashen. At the High Holidays Reb Mendel Shapiro would chant the "Mussaf" or Additional prayers while Reb Mordechai chanted the Morning Prayers. The outstanding Baalei Tefilla included Reb Naphtali Lipshitz, who is now in America. Others who led the congregation were Reb Itshe Sheyes (Wiener), Reb Sholom Estlein, Reb Joel Lipshitz, Rabbi Alter Wagshal, Reb Israel Shussheim and Reb Zelig Teitelbaum.

In the large Bet Hamidrash the following took turns in leading the congregation: Reb David Hayeches Wolfman, Rabbi Eliezer Shapiro, Reb Aaron (Weber) the Shohet, Moshe Wart, (son-in-law of Reb David Goldman), Moshe Kraut, Reb Judah Jacob Bels, Reb Hayyim Reisner, Reb Simhale Shapiro and Reb Isaac Shohat. The Shofar blowers were: Rabbi Eliezer Shapiro and Reb Jacob Peterseil (Director of Blasts). The Bible lectors were Reb Berish Hirshman, Reb Hayyim Reisner and Reb Israel Drillman.

Singers included: Pinhas Wolfman, Pinhas Carpiol, Abraham Carpiol, Moshe and Joseph Langzam, Baruch Reif, Pinhas Shapir and Abraham Sheinman. Moshe Vered the son-in-law of David Goldman, who was the cantor and slaughterer, also composed tunes and at Simhat Torah used to prepare his own tunes for the prayer "Sissu Vesimchu" (Be glad and rejoice at Simchat Torah). He had a choir of twelve.

Cantors

The traditional cantoral music was not held in high esteem by Hassidim, who preferred the "Baal Tefilla" or Leader of Prayer. However, the Jews of Lanzut were known to be enthusiastic amateurs of song and were always very fond of good Hazanim (Cantors), who preserved the old Jewish melodies in accordance with the best traditions of Jewish Hazanut (cantorship).

Let us mention here some of the Hazanim of the past hundred years whose names are still remembered. Hayyim Shapiro, son of Reb Sissu Sofer, was Hazan with a choir in the Synagogue until 1902. Berche Shapiro, who was also known as Berche Hazan; Meir Kerner of Zholkiev who used to wear a high hat during prayers, and was a modern Hazan who could also play musical instrumens. He went to America and took with him from Lanzut the Meshorer (cantoral assistant) Naphtali Knispel. Yudel Bakon was a Hazan who prayed in a shtreimel (traditional round fur hat of Rabbis and Hassidic Rabbis) and composed many tunes. He left Lanzut in 1911 and went abroad. Leib Kirshner came from Kishinev in 1912 and organised a large choir in Lanzut. The Hazan Joshua Balsam came from Rozwadow.

The Zionist Movement in Lanzut

At first Zionism was an underground movement in our town. The extremely orthodox groups, it will be remembered, were always opposed to every new idea that emerged among the Jewish youth, for fear that it might lead the youngsters from the right path. The Zionist Movement began in Lanzut in the Nineteenth Century with the Maskil (modernist) Isaac Weissman, who was the herald of the generation of the Enlightenment in our city. He

Synagogue. Naturally there were cities in which the functions of Synagogue and House of Study became identified, since they were both often to be found either in the same building or next to one another. That was not the case in Lanzut, however. The national, social and religious life which was fostered for generations by our forefathers and ancestors, the prayers which were offered to the One who dwells on High, the sighs and weeping, the joy and happiness which burst forth from their hearts, all echo in our ears until this day and suffuse the walls of the Lanzut Synagogue which still stands in its place, having been saved from absolute destruction by sheer miracle.

The Lanzut Synagogue is a building going back to the Seventeenth Century. It is constructed in Baroque style, with an arcade in the form of arched entries resting on pilasters. Within it has a number of magnificent candelabra ("spiders") whose chains are joined by rosettes. During Hitler's war of extermination the Synagogue was saved by a miracle. The Nazis intended to burn it, heaped benches up within and set them on fire; but it is told that Potocki intervened to save the historic edifice, and the Nazis interrupted their destructive activities in the middle. According to legend the Lanzut Synagogue cannot be harmed. Not only did it serve as a religious and traditional centre of Lanzut Jewry, but it was also the centre of the local national youth revival.

In 1956, eleven years after the Second World War, the Lanzut Municipality prepared to celebrate the 600th anniversary of the town, and resolved to destroy the Synagogue. However, Dr. Wladislaw Balicki vehemently opposed this step, and proposed that it should be turned into a Jewish Antiquities Building. He also persuaded the Municipal Council to hold the exhibition marking six centuries of the city within the Synagogue building.

The Synagogue wardens whose names I remember were: Menahem Mendel Sternheim, Hayyim Israel Mond, Joseph Meir Rosmarin, Israel Kishiner (Kesztecher), Isaac Sauerhaft, Naphtali Goldstein, Shlomo Magenheim and Mordechai and Joshua Flashen.

The Lanzut Bet Hamidrash (House of Study) consisted of a building of one tall storey with a womens' section and a prayer room for Belz Hassidim. The internal style of the Synagogue resembled that of the usual Bet Hamidrash of the Jews of Eastern Europe in our times. Long tables stood beside the walls on which were carved all kinds of names of children and youngsters who had studied there; and next to them were benches as long as the tables. Above the benches were shelves full of all kinds of books, both old and new. In the corner of the Bet Hamidrash stood a big stove warming old Jews as they sat studying Gemara. Those praying in our Bet Midrash included the late Rabbi, Reb Eliezer Shapira. The doors of this building were open day and night to everybody who wished to come and study, and to every poor man who came from other cities and could spend the night near the stove. The prayer quorums said their prayer from dawn until noon without interruption. The Bet Hamidrash was a social and public centre for many of the townsfolk. There they studied, there they heard what was going on in the world, and within its walls they dreamt of a better future.

Hassidism

In Lanzut the Hassidic Movement struck deep roots immediately after the passing of Rabbi Israel Baal Shem Tov in the year 1760. The name of Lanzut became a "basic concept" in the Hassidic world of Poland, Russia and the neighbouring territories on account of the outstanding leaders of their age who were to be found there and who drew many Hassidim to the city. A very large number of the Hassidim who came here subsequently became Rabbis elsewhere, beyond the frontiers of the country as well. The saintly Rabbi Elimelech Weissblum

Yeshiva Students, from right: Eliezer Lipschitz, Pinhas Cohen

(of Lizansk) one of the disciples of Rabbi Dov Ber the Maggid (Preacher) of Mezeritch, lived within twenty-five kilometres of Lanzut. (Lizansk belonged to the Lanzut District.) According to Hassidic chronology Rabbi Elimelech spent some time as

gister, giving the minutes of meetings held by the leaders of the Jewish Community of Lanzut. The community was then headed by seven *Parnassim* (Wardens), who were elected during the middle days of the Tabernacles Festival for a period of one year.

The Lanzut community was linked with the Przemysl community within the Council of the District of the Land of Reissen (otherwise known as Ruthenia or Red Russia). During the Seventeenth Century it suffered heavily from Tartar invasions. In the middle of the Eighteenth Century the Jews suffered greatly from the bigoted activities of Bishop Waclaw Syrkowski, who imposed a number of restrictions on them. During church processions they were required to conceal themselves in their houses, to close windows and doors. Those who were in their shops had to stand bareheaded like the Christians. Any who disobeyed this order had their property confiscated and were arrested.

From the Nineteenth Century the Jewish community in Lanzut became economically well established and increased in numbers. In 1865 they numbered 1,200 in a total population of 3,000; while in 1880 they constituted more than 45% of the total population.

As in all the centres of Eastern Europe at that period, the communal affairs of Lanzut were in the hands of the orthodox and the Hassidim, who opposed the Haskala (Enlightenment and Rationalist Movement) and endeavoured to prevent it from exerting any influence. By the 1870's, however, Lanzut already had its own notable group of Maskilim. Later it also became influenced by the spirit of modern times. The young people who learnt in schools rather than hedarim brought the spirit of modernity into the life of the community. Relief institutions were established, as well as institutions for poor wayfarers.

In 1860 a new graveyard was established in Lanzut. It was the fourth of its kind.

By the Twentieth Century Lanzut was known as a city of maskilim. The younger generation belonged to all trends and currents. There was a lively Zionist Movement, with personalities who set their stamp not only on the local life but some of whom emigrated to other countries, where they contributed greatly to the progress and culture of the new Jewish communities.

Personalities of the Rabbinical and Hassidic World

In the long history of our city there were outstanding Rabbis and Hassidim who achieved renown in the Jewry of their periods. Rabbi Moshe Zvi Hirsch Meizlisch served as a Rabbi of Lanzut in the years 1758—1767. Reb Moshe Lipshitz, the son of Reb Judah Leib of Ludmir, followed by his son Reb Zvi Hirsch Lipshitz author of the work "Tiferet Zvi", were also Lanzut rabbis during the Eiyhteenth Century. The were followed by Reb Moshe ben Itzhak Eisik and Reb Yehiel Michel ben Abraham. From 1777 until 1819 the Rabbi was Reb Aryeh Leibush, author of "Gevurot Aryeh", who was renowned as one of the great saints of his generation. The story is told that the Rabbi, Reb Aryeh Leibush, used to visit the Jewish shops in town and check the weights himself in order to ensure that there should be no deception. He safeguarded the moral level of his community, and was popular among Jews and non-Jews alike.

In Lanzut lized Reb Jacob Isaac ben Abraham Eliezer Halevi Hurwitz, who was known as "the Seer of Lublin" and was a famed Hassidic figure. He was also known as the "Lanzut Saint". In his synagogue was a room where he studied and which, for that reason, was afterwards known at the "Lubliner Shuhlechel" (Lublin Chapel). He had a great many Hassidic followers who regularly came to Lanzut in order to visit him.

In the years 1816—1865 the Rabbi of Lanzut was Reb Eliezer ben Reb Zvi Elimelech Shapira of Dynow, author of many significant rabbinical works including "Bnei Issachar" and "Derech Pikudecha".

He strengthened the Hassidic influence in the community and exerted a very considerable effect among them. After his passing his place was taken by his son Reb Simcha. At the beginning of the Twentieth Century the Rabbi was Reb Mendel Shapira.

The Synagogue and House of Study

Like all typical Jewish towns in Poland and Eastern Europe, Lanzut had Hassidic shtibelech (conventicles) and Houses of Prayer. The Synagogue and House of Study were what set their stamp on the daily life of the Jews. The Synagogue was the official representative centre in the respective Jewish communities. The House of Study was intended both for study of the Torah and for prayer. It had a more popular and general character than the

MICHAEL WALZER

ON THE LANZUT COMMUNITY

Ever since the overwhelming majority of European Jewry were blotted from the face of the earth by Nazi Germany, attempts have been made to restore the memory of cities and villages, and establish a memorial to those beloved Jews who were exterminated with a cruelty never before known in human history. This sacred task is vested primarily in the sons and daughters of those cities who have remained alive. In the book presented here we, children of Lanzut in Israel and the lands of the Diaspora, have endeavoured to bring our dear ones back to memory by reconstructing the life of Jewish Lanzut as far as we remember it and on the basis of historic documents. This Book of Lanzut has mostly been prepared in Hebrew against the background of life in Israel and in the atmosphere of normality which is characteristic of the State of Israel. It includes a comprehensive section in Yiddish which contains a translation of some of the Hebrew essays; and it also has this English section which endeavours to summarise almost all the material found in the Hebrew.

The volume is the fruit of ant-like work, engaged in for years by a few individuals,. They have not spared either their time or their energy in order to gather financial resources and literary and other material on the past of our city, and now present it to readers who themselves come from Lanzut, or to their descendants, as an everlasting memorial. The destruction of Jewish Lanzut has not broken off the succession of generations. May the remaining children of Lanzut be followed by a generation who will preserve its past and ensure that the city will never be forgotten.

How Lanzut came about

The city of Lanzut was founded in 1349 by the famous Polish king Kasimir the Great. He settled German refugees from the town of Landshut in Bavaria, South Germany, at this spot, thus giving rise to the name "Lanzut". Over the centuries the history of the city reflects the history of the nobles who ruled Poland. Many of the regional disputes which affected the city's history derived from various religious Christian schisms. The city passed through wars, burnings, murders and vengeance and, as usual in history, it re-arose again and again from its ruins.

At the end of the Fourteenth Century Lanzut became the seat of Prince Wladislaw Opolski. Early in the Fifteenth Century, under the dynasty of the Jagellons, the city became the property of Otto of Pilce. Early in the Sixteenth Century Lanzut was destroyed in a Tartar attack, and subsequently it suffered from the disputes and expulsions of the Dominicans and the Lutherans. In the Seventeenth Century the city was sold to the famous Prince Stanislaw Lubomirski, a pious Catholic who fought against the Tartars and thereafter supported the king of Sweden in the Swedish wars. Finally Lubomirski was expelled and his estates passed into the hands of his five sons. For a long period Lanzut was subject to the whims and goodwill of the Lubomirski dynasty, until the last of them died in 1783. In 1816 it passed, in accordance with the laws of inheritance, to the Potocki family who set their stamp on its regime and way of life and economy until our own times.

The Jewish History of Lanzut

There are documents recording the presence of Jews in 1563, some of them descendants of exiles from Spain. During the Lubomirski period there was a well-organised Jewish community, which enjoyed certain privileges and rights. At that time Jews were permitted to build houses by special warrant. From 1730 onwards there is a *Pinkas* or Communal Re-

Here was a Kabbalist whose like could doubtless have been seen hundreds of years ago in one of the Kabbalist centres of Spain or Safad. And here was the fervent Hassid whose way of life and aspirations remained identical with those of the Hassidim at the time of Rabbi Israel Baal Shem Tov more than two hundred years ago. And again there there was the shrewd Mitnaged, versed in the Talmud and the Halachic Authorities, who might have stepped out of the Vilna of Rabbi Elijah the Gaon a hundred and fifty years back.

Here you would find the young Hebrew intellectual walking about and debating in the streets of Lanzut just as his intellectual forerunners went about in the mid-Nineteenth Century, in the days of Smolenskin and Yehuda Leib Gordon. And standing apart from this small and colorful group, or so it seemed af first glance, were the half and quarter-assimilated Jews, just as their predecessors once stood in the assimilationist centres of Western Europe.

During the final decades the Jews of Lanzut had been inspired and invigorated by all the many currents coursing through the broad channel of Jewish life in Eastern Europe. From the mighty current of the national, social and political movements of Polish Jewry little tributaries and rivulets ran into Lanzut, reaching the most extremely observant as well as the cultural and political assimilationists.

Before our eyes pass a succession of types and characters. Here were the wardens and communal workers of the congregation; Rabbis and Dayanim; the various types of Hovevei Zion and Zionists, Beth Hamidrash students on the one hand and students of the Polish gymnasium on the other, the melamed or old-fashioned Hebrew teacher with his class, the more modern Hebrew teacher with his improved classes, and those who studied modern Hebrew in the various Youth Movements. Then there were the Socialists and the Communists, who sought salvation among the gentiles in the outer world. And in addition Lanzut swarmed with Halutzim and Zionists preparing to go to Eretz Israel, where they sought redemption in their homeland.

Like the characters of Lanzut were its institutions. There was the gloomy *Hekdesh* (charity home), the Bathhouse, the Kloiz (small house of study), the Rabbi's prayer quorum, the House of Study and the magnificent and aged Synagogue, the charity institutions and *Gemilut Hassadim* (free loan) Fund, the new congregation, the Zionist Organisation with all its various parties, Committees of every kind, Youth Organisations implementing their aspirations; various enterprises of the national, social and public revival, artistic, cultural, economic, sports and other institutions.

This gallery of characters and institutions covered the entire spectrum of classes and groups within the community from the poorest of the poor, and included the craftsmen, shopkeepers, merchants and householders and the members of the liberal professions.

Within the little town of Lanzut they lived their full and ample lives, imbued with a yearning for human and national redemption. Their community was but one of the many that have been completely destroyed.

May this Memorial Volume be a tombstone in print, on which are engraved the life and struggles of our Holy Congregation; in order that the survivors of Lanzut and their offspring who follow after may bear them in mind together with the whole House of Israel.

Dr. NATHAN KUDISH

THERE ONCE WAS A LANZUT COMMUNITY...

From right: Charles Buch, Dr. Nathan Kudish

There once was a Lanzut Community, but it is no longer there. German murderers cut it off from the branchy tree of Polish Jewry. Its memory will pulse in the hearts of a few hundred survivors who are scattered all over the world, and most of whom have gathered together in the Homeland, in the State of Israel.

Where is that stretch of land which soaked up the blood of Lanzut Jewry and contains their holy ashes? Where is a memorial to be found for them? Does it merely mean that the Jewish historian now has one more of the holy congregations which have been utterly destroyed across the pages of Jewish history?

Will the memory of this small Jewish town come to an end with the last of those survivors of Lanzut who was born there only to spend the latter part of his life somewhere else?

May these few lines be added to the memorial which is being erected for the Lanzut Martyrs through this present volume. Here were two crowded districts filled with houses, some tall and some low, surrounding two squares which served as markets from which a number of streets and alleys branched off. That was the little town which slowly grew, in the course of centuries, from a tiny hamlet of the Middle Ages nestling at the foot of the mansion of some gentile nobleman.

It was one of the many Jewish settlements which took root across the plains of Southern Poland, amid villages of peasants who thirsted for Jewish blood and property.

In the decades before its complete destruction the Jewish community of Lanzut reached the height of its national and public vitality with all its lights and shades, with all the assets and liabilities which assumed form in the effort to achieve a Jewish life in Exile.

This small Jewish town, at first sight sleepy and quiet, was a lively cell in the large body of Polish Jewry, and reflected all the manifestations of our people's life during the period immediately before Holocaust.

During the last fifty years before the overwhelming of East European Jewry, epoch conflicted and intertwined with epoch to produce a concentrated period of Jewish history and life with cultural and spiritual values, national and social forms of life whose roots were sunk deep in the long centuries spent by Jewry in Poland.

At the Opening of the Bet Haam, 1930 . . . 338
At the Closed Doors of the Bet Haam 340
Festival of First Fruits for Children at the Bet Haam 341
Trumpeldor Sports Club (five pictures) . . 342 - 343
Eliezer Stempel speaking 344
Engineer Abraham Spatz 348
The Family of Hirsch Ramer 349
Eight Comrades 351
Dr. Wladyslaw Balicki 352
The Destroyed Graveyard in 1955 353
Freiheit Children of the Bet Yaakov School . . 354
Last Children's Party in the Lanzut Bet Haam . . 355
Facsimile of a Letter by the Poet H. Leivik . . . 356

D. THE DESTRUCTION

Yaar Hakedoshim (The Martyrs' Forest) . . . 361
A Youth Group 364
Sheindel Kesztecher (Frieder), New York . . . 367
Mother and Child 370
Shoshana Atlasovitch (Rotfeld) 377
The Shield of David on their Arms 384
Leah Wiener 385
Exhumation of Jewish Martyrs 386
Part of a Street 388
Joel Puderbeitel 397
Reb Naphtali and Rachel Sternheim 398
Levi Sternheim 399
The Last Road... 399
The Last Days of the Town — by Yossel Bergner . 403

E. LANZUT JEWS IN THE WORLD

Benjamin Zauerhaft, President of the U.S.A. Lanzut Relief in 1963, with his family 406
Active Lanzut Folk in New York . . . . 407 - 408
A Group of Lanzut Survivors 409
Yaar Hakedoshim (The Martyrs Forest) . . . 411
Dr. Nathan Kudish welcomes the guests, Charles Buch and his wife 412
Reception to Bezalel Sternheim and Leib Feigenbaum 413
Reception to Eleazar Stempel and his wife . . . 415
Lanzut Folk at a Memorial Meeting 416
Memorial for the Lanzut Martyrs (Praesidium) . . 417
The Memorial to the Lanzut Martyrs in the Martef Hashoah 418
Memorial Pages 419

PART THREE — ENGLISH

Charles Buch, Dr. Nathan Kudish . . . XV
Michael Walzer XVII
Yeshiva Students XIX
Summer camp of Lanzut youngsters, 1928 . XXI
Young Agudat Israel members, 1932 . . XXIV
Zionist youth in Lanzut say goodbye to Hayyim Hebenstreit when he leaves for Eretz Israel
Martef Hashoah, Mount Zion, Jerusalem . XXXII
Memorial Meeting for the Lanzut martyrs . . XXXIX
Morris Frieder XL
Active members of the Lanzuter Society . . XLI
Active members of the Lanzuter Society . . XLII
Active members of the Lanzuter Society . . XLIII
Unveiling of Mass Monument to the Lanzut Martyrs at the New Mount Carmel cemetry New York XLIV
Executive of Lanzuter Farband in New York, 1963 XLV
Charter Members of the Lanzuter Ben. Ass'n XLVII
Taken while the Rabbi Rubin and his wife were visiting Israel LI
Devorah Tuchfeld-Lipshutz LII
Hayyim Levanon speaking at a reception for the guests, Eliezer and Inga Stempel — Argentina and Isaiah Stempel — Jamaica . . LIV

Shimon Rosenblitt 157
Michael Walzer, Sarah and Moshe Rosenblitt . . 158
Count Potocki, Lubomirski and Ephraim Goldman . 160
Shimon Weltzer 162
Part of the Market Place before the Destruction . 164

F. CHARACTERS AND TYPES

Getzel Drucker 165
David Yost 167
Yehiel Nussbaum 168
Moshe Flashen (Reicher) 169
Kalman Wolkenfeld 170
Eight Comrades... 171
Shmuel Greisman 172
Reb Hillel Shub 175
Abraham Katz 181
Michael Shiper 182
David Harr 183

G. THE DESTRUCTION

Circular of the Lanzut Relief Committee, 1941 . 187 - 188
Workers Compelled to sweep away snow in the treets . 189
Workers Compelled to sweep away snow in the streets 189
Letter from the Jewish Council in 1942 . . . 191
Common Grave in Lanzut 192
Common Grave in Lanzut 192
Receipt from the Jewish Relief Committee, Lanzut District: a list of Jews who received potatoes free . . . . . 198 - 199
A Notice 200
Letter from the District Jewish Council . . . 201
The Graveyard Destroyed by the Nazis 204
Photos from a Paper: Where Jewish Girls were Murdered; prison courtyard where Jews were murdered 205
Moshe Freider 207

H. LANZUT PEOPLE IN ISRAEL AND THE DISPERSION

The Lanzut Landsmanschaft Committee in U.S.A. . 208
Lanzut Landsmanschaft Committee in U.S.A., 1929 . 209
Mordehai Krug, Kalman Buch, Eliezer Rosenblum . 210
Eliezer Stempel speaking 212
Kalman Buch speaking 213
A Memorial Meeting attended by Rabbi Isaac Yedidia Frankel and Rabbi Shalom Rubin . . 213
Lanzut Folk in the Argentine 214
Page from a Manuscript by Reb Aryeh-Leibush . . 215
Active Members of the Lanzut Association in Israel . . . . . 216 - 217 - 218
In the Lanzut Community Wood of the Martyrs' Forest 219
Map of the Lanzut District 220

PART TWO — YIDDISH

Lanzut in 1915 221
Dr. Isaac Schwartzbart 223
Seal of the Tomhei Aniyim (Society to Aid the Poor) 258
Reb Isaac Zawada with his three sons in the Austrian Army 260
Dr. Abraham Chomet 261
Seal of the Municipal Council 264
District Governor's Building 265
Shimon Walzer 269
The Entry to the Palace 270
Moshe Kneller 271
Reb Wolf Kneller 272
The Lanzut Cemetery in 1945 274
Zvi Simha Leder 275
Going Home from Synagogue 281
The Paster Family 294
Leaders of Lanzut Hehalutz 295
Womens' Section of the Trumpeldor Sport Club . 278
Table-tennis section of the Trumpeldor Sport Club . 278
"Poalei Zion", 1923 301
"Freiheit" Youth Movement, 1930 303
Active Members of the Young Mizrahi 305
Agudat Israel Hachschara (Training for Israel) Group in Lanzut 306
Aaron Kerner 307
A Group of Girls 308
Childrens' Society 309
Members of "Hashomer Hatsair" 310
Halutzim at Hachshara in Lanzut, 1933 . . . 312
Shomer Hatsair Members, 1930 313
Lanzut Shomer Hatsair Group, 1931 314
Poalei Zion Members in Lanzut 316
Football team of the Shimshon Sports Club . . . 318
Haoved Organisation of the Lanzut "Poalei Zion" . 319
Active "Freiheit" Members in Lanzut 320
"Father, Mother — Trouble" — actors in the performance 321
Freiheit Youth Movement of the Right-wing Poalei Zion 322
Members of the Yehudit Group 323
Members of the Devora Group 324
Akiba (two photos) 325
Akiba in 1930 326
Childhood in the Village; picture by Yossel Bergner 328
Reb Berish Melamed (Einhorn) 329
A Group of Pupils 330
Amateur Actors present "Day and Night" . . . 332
Participants in the performance of "Mirele Efros" . 333
Hanukka Party for Youth 334
Hazamir Orchestra beside the large Bet Hamidrash . 336
Seal of the Hazamir Orchestra 337

PHOTOGRAPHS

PART ONE — HEBREW

Map of Lanzut
The South Side of the Market Square 16

A. LANZUT HISTORY

The Old Town Hall 22
Count Potocki's Palace 24
Part of the New Cemetery 26
The North Side of the Market Place 27
Interior of the Great Synagogue 30
The Synagogue, Part of the West Side 32
The Synagogue, North-East Side 33
The Shamashim (Beadles) of the Synagogue and the Beth Hamidrash 34
The Front of the Synagogue with the Beth Hamidrash 35
Joseph Meir Rosmarin 37
Isaac Weisman 38
The Railway Station ; The Post Office ; the Hospital ; the Court 39

B. TORAH AND HASSIDUT

The Rabbi, Reb Eleazar Shapira (the Second) . . 59
Reception to King Ferdinand of Rumania by the local notables 60
The Daughters of Reb Eleazar, Batsheva Firer and Ziporah Glukop 61
Reb Hayyim Shapira the Rabbi. 62
The sons of Reb Eleazar, Reb Joseph and Reb Aryeh Leib Shapira 62
Forced Labourers, Reb Zeev son of the Rabbi, Reb Joshua Pennig 63
Third of May Street 68
A Group of Forced Labourers 77

C. ZIONISM AND UPBUILDING OF ERETZ ISRAEL

Dr. Abraham (Dolek) Drucker 80
Zvi Hirsch Ramer 80
The Hashahar Committee 82
Halutzim of the Third Aliya 84
Seals : the Local Committee of the Zionist Organisation Jewish National Fund ; Hehalutz 85
The Hehalutz Organisation in 1924 86
Hazamir Amateur Orchestra 86
A Group of Poalei Zion Members 88
The Womens' Circle of Poalei Zion in 1920 . . 89
Poalei Zion Members in 1927 90
Mizrahi and Young Mizrahi 91
Local Mizrahi Leaders 92
Agudat Israel Members 94
WIZO Members 95
Akiva Youth Movement 96
Poalei Zion Members in 1932 97
Sports Club 98
Gymnastic Group of Bnot Trumpeldor 98
Members of the Revisionist Organisation . . . 92
Hashomer Hatsair Members in 1919 101
Members of the Youth Association 102
District Convention of "Poalei Zion" in 1928 . . 105
Poalei Zion Dramatic Troupe 107
Poalei Zion and Freiheit Committee 108
A Group of "Hehalutz" Members 109
The Local Leaders of Shomer Hatsair 111
A group of "Hashomer Hatsair" Members . . . 112
Shomer Hatsair Summer Camp in Hossow Village, 1928 112
The Writer Daniel Persky with members of the Ivria Society 114
Girl pupils of the Elementary School 115
The Government Secondary School Building . . . 116
The Teacher Abraham Lederman 117
The Teacher Zeinvel Hammersfeld 117
Pupils of the "Bet Yaakob" Girl's School . . . 118
Community Seal 119
Hazamir in 1921 120
Hazamir Orchestra 122
Performance of "Tuvia the Dairyman" in 1928 . . 123
"Hazamir" Rehearsal on the "Beth Haam" Balcony . 126

FIGHTERS AND DEFENDERS

Michael Sternheim 127
Shraga Herr 130
Asher Shleifstein 132
David Kezstecher (Kez) 132
Zvi Goldblatt 133
Isaac Katz 134
Founders of the Hashomer Hadati Kibbutz . . . 135
Rabbi J. L. Hacohen Maimon Visits Lanzut . . . 136
Israel Harr 140

E. MEMORIES

Isaac-Sheies Weiner 146
Professor Stern and his wife 151
Moshe Rosenblitt 154
Farewell party for Michael Walzer on his departure for Eretz Israel 155

In the Shadow of Death — *Rivka Landau (Mondshein)* 382
The End of my Family in Lanzut — *Moshe Shleifstein* 385
Their Last Road — *Moshe Frieder* 387
Two Little Jewish Martyrs — *Rivka Mondshein* 389
After the Lanzut Expulsion — *Joel Puderbeitel* 397
Reb Naphtali Sternheim — *Rabbi Dr. Isaac Levin* 398
The Judgment of the Murderer — *Michael Walzer* 400

E. LANZUT JEWS IN THE WORLD

Lanzut Landsmanschaft in New York — *Moshe Frieder* 404
The Organisation of Lanzut Jews in Israel — *Michael Walzer* 408
" " " (Hebrew Text) 414
An Eternal Farewell Year after Year — *Devorah Tuchfeld (Lipschitz)* . . 415
A Soul Light — *Tuvia Weiden* 418
In Memoriam Pages 419
Index of Names 452
Errata 461
Addresses of Lanzut Jews 462

PART THREE — ENGLISH

Foreword VI
Contents VII
Photographs XII
There Once was a Lanzut Community — *Dr. Nathan Kudish* . . . XV
On the Lanzut Community — *Michael Walzer* XVII
Yizkor XXXIII
Lanzut Under the Nazis — *T. Brustin-Bernstein* XXXIV
The Society of Ex-Lanzut People in New York — *Morris Frieder* . . XL
Association of Lanzut Jews and its Branches in Israel — *Michael Walzer* L
Farewell Forewer — Year After Year — *Debora Tuchfeld-Lipshitz* . . LII
Restoration of the Synagogue — *Noah Zevuloni* LV
Addresses of Lanzut Jews LVI

a. Jews in Lanzut — *Dr. Abraham Chomet* 233
b. Under Austria 245
c. The Russian Occupation During the First World War 259
In Independent Poland — *Dr. Abraham Chomet* 261

B. TORAH AND HASSIDISM

Lanzut my Home Town — *Moshe Kneller* 271
Rabbi Jacob Isaac Rurwitz the Rabbi of Lanzut —*Zvi Simha Leder* . . . 275
The Great Synagogue in Lanzut — *Michael Walzer* 280
The Big Beth Hamidrash — *Pinhas Goldman* 283
The Society for Buying and Repairing Books — *Benjamin Einhorn* . . . 284

C. BEFORE AND BETWEEN THE TWO WARS

The Zionist Movement in Lanzut — *Nahman Kestenbaum* 286
Poalei Zion in Lanzut — *David Harr* 299
Mizrahi and Zeire Mizrahi — *Moshe Kneller* 304
Agudat Israel — *Benjamin Einhorn* 306
Hashomer Hatsair — *Aaron Kerner* 307
Agudat Neurim (Youth Society) — *Michael Walzer* 309
Youth and Aliya — *Michael Walzer* 312
The Freiheit Youth Movement — *Moshe Harr* 315
The Akiba Hebrew Youth Society — *Hayya Katz-Steiman* 323
The Revival of the Hebrew Language — *Dr. Nathan Kudish* 327
Education in Lanzut — *Michael Walzer* 329
The Amateur Society — *Nahman Kestenbaum* 332
a. The Story of Hazamir — *Michael Walzer* 335
b. Beth Haam — *Michael Walzer* 338
Trumpeldor Sport Club (Photographs) 342
How I became a Zionist — *Eliezer Stempel* 344
a. The Jewish Self-Defence — *Nahman Kestenbaum* 345
b. Figures: *Getzel Drucker, Engineer Abraham Spatz, Hirsch Zvi Ramer, We Were Eight Comrades* 347
Six Hundred Years of Lanzut — *Maryan Brandeis* 352
The Eve of the Destruction 356
Facsimile of a Letter from the Poet H. Leivick 356

D. THE DESTRUCTION

The Day of Judgment — *Melekh Ravitch* 357
Yizkor (In Memoriam) 359
At a Lanzut Memorial Meeting — *Melekh Ravitch* 360
Once There Was a Lanzut Congregation — *Dr. Nathan Kudish* 360
The Destruction of Lanzut — *Naphtali Reich* 362
Count Potocki an Eye Witness of the Extermination of Lanzut Jews by the Nazis 365
Greetings from Russia — *Moshe Rosenblut* 366
Wounds That Can Never Heal — *Sheindel Frieder (Kestecher)* 367
In Ghettos and Camps — *Ada Fenik (Kornblau)* 370
A Way of Suffering — *Shoshana Atlasovitch* 377

F. CHARACTERS AND TYPES

Getzel Drucker; Engineer Abraham Spatz; Zvi (Hirsh) Ramer — *Nahman Kestenbaum* . 165
Comrade Shlomo Greenbaum; David Yust; Jehiel Nussbaum; Moshe Flashen (Reicher) — *Anshel Katz* 167
The Wolkenheld Family — *Zvi Bauer* 170
We Were Eight... — *Nahman Kestenbaum* 170
Samuel Greisman — *Dr. Nathan Kudish* 172
Elka Puderbeitel — *Isaac Nebenzahl* 173
Reb Velvel Lanzuter; Reb Judah Jacob Bels — *Aron Mushel* 174
The Home of Reb Hillel the Shochet — *Nahman Kestenbaum* 175
Reb Zissele Sofer — *M. S. Geshuri* 175
Reb Simche Melamed (Buch) 176
Reb Berele Melamed (Goldblatt) 177
Types: a. Reb Moshe Chaya Eidels (Bogen); b. Reb Shulem Estlein; c. Reb Eliezer Weisblum; d. Reb Hirsch Milrad; e. Four Innkeepers — *Moshe Flashen* 177
Benjamin Brand — *Pinhas Goldman* 179
My Hebrew Teachers — *Shmuel Greizman* 179
Zelig Kerner — *Anshel Katz* 180
Zelig Kerner — *Aaron Kerner* 181
My Son Abraham — *Anshel Katz* 181
Michael Shiffer — *Zvi Landau* 182
David Har — *Michael Walzer* 183

G. THE DESTRUCTION

From A Letter — *Uri Zvi Greenberg*
A Tear For My Town (Poem) — *Menahem Stempel*
YIZKOR
Under the Nazi Occupation— *T. Brustin-Bernstein* 186
To My Brethren In Distress... — *Pesah Gottlieb* 193
My Escape To Russia — *Moshe Rosenblitt* 194
The Job's Chapter of Laiser Fass — *Michael Walzer* 194
Some Details From The Destruction Period 196
The Trial Of The Hur Murderer — *Michael Walzer* 202
Once There Was A Lanzut Congregation — *Dr. Nathan Kudish* . . . 206

H. SONS OF LANZUT IN ISRAEL AND THE DISPERSION

The Lanzut Landsleit in The U.S.A. — *Morris Frieder* 207
The Lanzut Townsfolk Organisation in Israel — *Michael Walzer* . . . 211
Lanzut Folk in Argentine 214
Supplement — (Photograph of a manuscript page) 215
The Active Members of the Lanzut Townsfolk in Israel 216
Map of the Lanzut District 220

PART TWO —YIDDISH

A Voice From The Past — *Dr. Isaac Shwarzbard* 223
A. Towards The History of The Jews In Lanzut
The History of Lanzut — *Dr. Abraham Chomet* 224

Folk Tales 68
Lanzut Episodes 68
The Hassidim and their Closes (Kloizen) in Lanzut — *M. S. Geshuri* . . 69
Cantors and Leaders of Prayer in Lanzut — *M. S. Geshuri* 75

C. ZIONISM AND THE UPBUILDING OF ERETZ ISRAEL
Parties and Organisations
The Zionist Movement in Lanzut — *Nahman Kestenbaum* 78
Poale Zion in Lanzut — *David Har* 87
Mizrachi and Young Mizrachi — *Moshe Kneller* 91
Agudat Israel — *Benjamin Einhorn* 93
Sparks (Institutions, Organisations, Movements, Personalities, Daily Life) . 94
Hashomer Hatzair — *Aron Kerner* 100
The Neurim Society — *Michael Walzer* 101
The Poalei Zion Youth Movement — *Moshe Har* 103
Freiheit-Dror — *Zeinvil Levadi* (*Yasem*) 108
Youth and Aliya — *Michael Walzer* 110

Culture and Education
The Revival of the Hebrew Language in Lanzut — *Dr. Nathan Kudish* . . 113
Education in Lanzut — *Michael Walzer* 115
Bet Yaakov — *Benjamin Einhorn* 118
The Daat and Wiedza Libraries — *Eliezer Dishe* 119
Hazamir — *Michael Walzer* 120
The Theatre-Lovers' Society — *Nahman Kestenbaum* 123
The Bet Haam — *Michael Walzer* 124

D. FIGHTERS AND DEFENCE MEN
Michael Sternheim — *Moshe Carmel* 127
Shraga Har 130
Asher Shleifstein 132
David Kesztecher 132
Zvi Goldblatt 133
My Yitzhak — *Anshel Katz* 134
Israel Har — *Uri Urieli* 140

E. MEMORIES AND DAILY LIFE
The Self-Defence — *Nahman Kestenbaum* 141
My Town Lanzut — *Anshel Katz*
a. Men of Action and Influence 143
b. Memory of the First Day 145
c. There is no Breach... 146
A Visit to Lanzut — *Zalman Dembitzer* 147
A Visit to Lanzut in 1937 — *Michael Walzer* 148
Memories of a Visitor to Lanzut — *Dr. Zvi Heller* 151
The Blood Libel Aagainst the Blind Reb Jacob of Baden — *Michael Walzer* 152
Section from a Diary — *Moshe Rosenblitt* 154
Count Alfred Potocki and the Jews of Lanzut — *Michael Walzer* . . . 159
The Eve of the Destruction — *Shimon Walzer* 162

CONTENTS

PART ONE — HEBREW

Foreword
Contents
Photographs
Map of Lanzut

A. ON THE HISTORY OF LANZUT

History of the Jews in Lanzut — *Dr. N. M. Gelber* 13
The Lanzut Synagogue — *Engineer David Davidovitch* 28
The Synagogue, Fact and Legend — *Michael Walzer* 31
The Large Bet Hamidrash — *Pinhas Goldman* 34
The Ger-Tzedek (Proselyte) of Lanzut — *Benjamin Einhorn* 36
Echoes in the Haskala Press — *Joseph Meir Rosmarin* 37
Isaac Weisman 38

B. TORAH AND HASSIDUT

The Tzadik (Hassidic Saint) of Lanzut — *the late Rabbi J.L. Hacohen Maimon* 40
The Gaon Rabbi Aryeh Leibush — *M. S. Geshuri* 43
Rabbi Jacob Isaac Hurwitz of Lanzut — *Simon Dubnow* 44
The Growth and Flourishing of Hassidism in Lanzut — *M. S. Geshuri* . . 45

Two Generations in Hassidism

a. Lanzut in the Lezansk Sphere 45
b. From Hassidic Disciple to Tzadik in Lanzut 46
c. Lanzut — the Rock of Dissension between Rabbi and Disciple . . . 47
d. Leaving Lanzut 48
Great Men of Lanzut — *Rabbi Zvi Domb* 49
Lanzut, Seat of the Festival of Rabbi Naphtali Zvi of Ropshitz — *M.S. Geshuri* 50

The Lizansk Hassidic Dynasty in Lanzut

Rabbi Elimelech Weisblum, the Saint of Rudnik 52
Rabbi Eleazar Weisblum his son 54
Rabbi Eliezer Shapiro, Rabbi of Lanzut 55
The Sons and Descendants of Rabbi Eliezer Shapiro of Lanzut 57
Rabbi Eleazar Shapiro (the Second), Rabbi in Lanzut 58
The Last Rabbi and Dayanim of the Shapiro Family 61
The Last Hassidic Rabbis of the Shapiro Family 62
Rabbi Israel Leib Rabin — *Rabbi Zvi Elimelech Shapiro* 64
Rabbi Abraham David Rabin — *Rabbi Zvi Elimelech Shapiro* 64
Rabbi Aaron Moshe Laufer, the Tzadik of Zhilin-Lanzut — *M. Geshuri* . . 65
The Martyred Rabbi David Firer — *Rabbi Ben-Zion Firer* 66
At the Bet Din — *Professor Martin Buber* 67
A Gathering of Tzadikim in Lanzut — *Eliezer Steinman* 67

FOREWORD

It is with a sense of awe, and a deep feeling of sanctity imposed on us in commemorating the Lanzut congregation and community as it existed and was destroyed, that the members of the Editorial Committee offer this Memorial Volume to people from Lanzut in Israel and the Dispersion, as a record of our community which was destroyed and exterminated in the catastrophe of European Jewry.

We did not have all the sources and archives from which it would be possible to obtain full material and so give a complete and faithful picture of the Jews of our town during earlier and move recent generations.
The material included in the volume was gathered together by a handful of Lanzut folk in the course of many years. It was accumulated drop by drop and item by item, by conssitent, obstinate devotion, by dint of great effort, and in spite of many difficulties and limited resources.

We had two objectivs in publishing the volume: The description of the community in *its life and in its destruction.*

In these pages will be found an account of the Lanzut Congregation with its magnificent past and savage and sudden end. We wish to illumine the life of Lanzut Jewry with the light of love and gentle affection; that life in all its manifestations and transformations, and all that happened there.

By publishing this volume we raise a memorial over the grave of our community whose burial-place is unknown, and kindle a soul-light in memory of a congregation which was famed by reason of its rabbis, writers, scholars and sages.

This is a memorial to the wardens, communal workers, rank and file, everyday folk, rare youth and glowing pioneers who gave their hands and set their shoulders to the building-up of the Land of Israel; and to those of Lanzut Jewry who gave their lives for the restoration of Israel.

It is an everlasting memorial to our institutions, organisations, enterprises and societies, our national, social, religious, public, cultural and economic life.

The volume is published by the Organisation of Former Lanzut Residents now living in Israel and the United States, and with the aid of sons of Lanzut in Europe and elsewhere.

* * *

We wish to thank all organisations and individuals who have helped us to issue this volume. In particular we wish to thank all those former members of the Lanzut community, wherever they may be now, who encouraged us and aided us with counsel and guidance in publishing Sefer Lanzut in memory of our Holy Congregation.

THE EDITORS

WRITE THIS AS A MEMORIAL IN A BOOK
(Exodus, XVII, 14)

I SHALL GIVE HIM
AN EVERLASTING NAME
THAT SHALL NOT BE CUT OFF
(Isaiah, LVI, 5)

כְּתֹב זֹאת זִכָּרוֹן בַּסֵּפֶר
(שמות, י״ז, י״ד)

שֵׁם עוֹלָם אֶתֵּן לוֹ, אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת
(ישעיהו, נ״ו, ה׳)

THE LANZUT BOOK

EDITORS:

Michael Walzer, Dr. Nathan Kudish

English Translation: I. M. Lask

PUBLICATION COMMITTEE:

ISRAEL: Michael Walzer, Dr. Nathan Kudish, Dawid Har, Michael Fast, Debora Tuchfeld-Lipshitz, Pinhas Goldman, Pnina Popiol-Margel.

U.S.A.: Charles-Kalman Buch, Morris Frieder, Louis Rosenblum, Benjamin Sauerhaft.

ARGENTINA: Eliezer Stempel.

BELGIUM: Moshe Kneller.

Printed in Israel

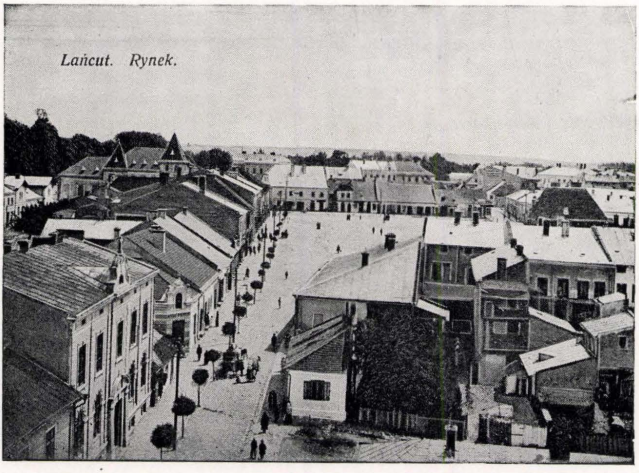
Printed at the Ahdut Co-operative Press, 5 Levontin Street, Tel Aviv, Israel

Blocks: Zincographia Artzisraelit, 30 Levontin Street, Tel Aviv, Israel

L A N Z U T

THE LIFE AND DESTRUCTION OF A JEWISH COMMUNITY

PART THREE - ENGLISH

PUBLISHED BY THE LANZUT SOCIETIES IN ISRAEL AND U.S.A

ISRAEL 5724 – 1963

LANCUT